

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

खुद्दकनिकाये सुत्तनिपात-अट्ठकथा

(पठमो भागो)

गन्थारम्भकथा

उत्तमं वन्दनेय्यानं, वन्दित्वा रतनत्तयं ।
यो खुद्दकनिकायम्हि, खुद्दाचारप्पहायिना ॥

देसितो लोकनाथेन, लोकनिस्सरणेसिना ।
तस्स सुत्तनिपातस्स, करिस्सामत्थवण्णनं ॥

अयं सुत्तनिपातो च, खुद्दकेस्वेव ओगधो ।
यस्मा तस्मा इमस्सापि, करिस्सामत्थवण्णनं ॥

गाथासतसमाकिण्णो, गेय्यव्याकरणङ्कितो ।
कस्मा सुत्तनिपातोति, सङ्खमेस गतोति चे ॥

सुवुत्ततो सवनतो, अत्थानं सुट्ठु ताणतो ।
सूचना सूदना चेव, यस्मा सुत्तं पवुच्चति ॥

तथारूपानि सुत्तानि, निपातेत्वा ततो ततो ।
समूहतो अयं तस्मा, सङ्खमेवमुपागतो ॥

सब्बानि चापि सुत्तानि, पमाणन्तेन तादिनो ।
वचनानि अयं तेसं, निपातो च यतो ततो ॥

अञ्जसङ्खानिमित्तानं, विसेसानमभावतो ।
सङ्खं सुत्तनिपातोति, एवमेव समज्झगाति ॥

१. उरगवग्गो

१. उरगसुत्तवण्णना

एवं समधिगतसङ्ख्यो च यस्मा एस वग्गतो उरगवग्गो, चूळवग्गो, महावग्गो, अट्ठकवग्गो, पारायनवग्गोति पञ्च वग्गा होन्ति; तेसु उरगवग्गो आदि। सुत्ततो उरगवग्गे द्वादस सुत्तानि, चूळवग्गे चुद्दस, महावग्गे द्वादस, अट्ठकवग्गे सोळस, पारायनवग्गे सोळसाति सत्तति सुत्तानि। तेसं उरगसुत्तं आदि। परियत्तिपमाणतो अट्ठ भाणवारा। एवं वग्गसुत्तपरियत्तिपमाणवतो पनस्स —

“यो उप्पतितं विनेति कोधं, विसटं सप्पविसंव ओसधेहि।
सो भिक्खु जहाति ओरपारं, उरगो जिण्णमिव तचं पुराण”न्ति ॥ —

अयं गाथा आदि। तस्मा अस्सा इतो पभुति अत्थवण्णनं कातुं इदं वुच्चति —

“येन यत्थ यदा यस्मा, वुत्ता गाथा अयं इमं।
विधिं पकासयित्वास्सा, करिस्सामत्थवण्णन”न्ति ॥

केन पनायं गाथा वुत्ता, कत्थ, कदा, कस्मा च वुत्ताति? वुच्चते — यो सो भगवा चतुवीसतिबुद्धसन्तिके लद्धब्याकरणो याव वेस्सन्तरजातकं, ताव पारमियो पूरेत्वा तुसितभवने उप्पज्जि, ततोपि चवित्वा सक्क्यराजकुले उपपत्तिं गहेत्वा, अनुपुब्बेन कतमहाभिनिक्खमनो बोधिरुक्खमूले सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुज्झित्वा, धम्मचक्कं पवत्तेत्वा देव-मनुस्सानं हिताय धम्मं देसेसि, तेन भगवता सयम्भुना अनाचरियकेन सम्मासम्बुद्धेन वुत्ता। सा च पन आळवियं। यदा च भूतगामसिक्खापदं पज्जत्तं, तदा तत्थ उपगतानं धम्मदेसनत्थं वुत्ताति। अयमेत्थ सङ्खेपविस्सज्जना। वित्थारतो पन दूरेनिदानअविदूरेनिदानसन्तिकेनिदानवसेन वेदितब्बा। तत्थ **दूरेनिदानं** नाम दीपङ्करतो याव पच्चुप्पन्नवत्थुकथा, **अविदूरेनिदानं** नाम तुसितभवनतो याव पच्चुप्पन्नवत्थुकथा, **सन्तिकेनिदानं** नाम बोधिमण्डतो याव पच्चुप्पन्नवत्थुकथाति।

तत्थ यस्मा अविदूरेनिदानं सन्तिकेनिदानञ्च दूरेनिदानेयेव समोधानं गच्छन्ति, तस्मा दूरेनिदानवसेनेवेत्थ वित्थारतो विस्सज्जना वेदितब्बा। सा पनेसा जातकट्ठकथायं वुत्ताति इध न वित्थारिता। ततो तत्थ वित्थारितनयेनेव वेदितब्बा। अयं पन विसेसो — तत्थ पठमगाथाय सावत्थियं वत्थु उप्पन्नं, इध आळवियं। यथाह —

“तेन समयेन बुद्धो भगवा आळवियं विहरति अग्गाळवे चेतिये। तेन खो पन समयेन आळवका भिक्खू नवकम्मं करोन्ता रुक्खं छिन्दन्तिपि छेदापेन्तिपि। अज्जतरोपि आळवको भिक्खु रुक्खं छिन्दति। तस्मिं रुक्खे अधिवत्था देवता तं भिक्खुं एतदवोच — ‘मा, भन्ते, अत्तनो भवनं कत्तुकामो मय्हं भवनं छिन्दी’ति। सो भिक्खु अनादियन्तो छिन्दियेव। तस्सा च देवताय दारकस्स बाहुं आकोटेसि। अथ खो तस्सा देवताय एतदहोसि — ‘यंनूनाहं इमं भिक्खुं इधेव जीविता वोरपेय्य’न्ति। अथ खो तस्सा देवताय एतदहोसि — ‘न खो मेतं पतिरूपं, याहं इमं भिक्खुं इधेव जीविता वोरपेय्यं, यंनूनाहं भगवतो एतमत्थं आरोचेय्य’न्ति। अथ खो सा देवता येन भगवा तेनुपसङ्गमि; उपसङ्गमित्वा भगवतो एतमत्थं आरोचेसि। ‘साधु, साधु देवते, साधु खो त्वं, देवते, तं भिक्खुं जीविता न वोरपेसि। सचज्ज त्वं, देवते, तं भिक्खुं जीविता वोरपेय्यासि, बहुञ्च त्वं, देवते, अपुज्जं पसवेय्यासि। गच्छ त्वं, देवते, अमुकस्मिं ओकासे रुक्खो विवित्तो, तस्मिं उपगच्छा’”ति (पाचि० ८९)।

एवञ्च पन वत्त्वा पुन भगवा तस्सा देवताय उप्पन्नकोधविनयनत्थं —

“यो वे उप्पतितं कोधं, रथं भन्तं वारये”ति ॥ (ध० प० २२२) —

इमं गाथं अभासि । ततो “कथञ्चि नाम समणा सक्कपुत्तिया रुक्खं छिन्दिस्सन्तिपि, छेदापेस्सन्तिपि, एकिन्द्रियं समणा सक्कपुत्तिया जीवं विहेठेन्ती”ति एवं मनुस्सानं उज्झायितं सुत्वा भिक्खूहि आरोचितो भगवा — “भूतगामपातव्यताय पाचित्तिय”न्ति (पाचि० ९०) इमं सिक्खापदं पञ्जापेत्वा तत्थ उपगतानं धम्मदेसनत्थं —

“यो उप्पतितं विनेति कोधं,
विसटं सप्पविसंव ओसधेही”ति ॥ —

इमं गाथं अभासि । एवमिदं एकंयेव वत्थु तीसु ठानेसु सङ्गहं गतं — विनये, धम्मपदे, सुत्तनिपातेति । एत्तावता च या सा मातिका ठपिता —

“येन यत्थ यदा यस्मा, वुत्ता गाथा अयं इमं ।
विधि पकासयित्वास्सा, करिस्सामत्थवण्णन”न्ति ॥ —

सा सङ्खेपतो वित्थारतो च पकासिता होति ठपेत्वा अत्थवण्णनं ।

१. अयं पनेत्थ अत्थवण्णना । योति यो यादिसो खत्तियकुला वा पब्बजितो, ब्राह्मणकुला वा पब्बजितो, नवो वा मज्झिमो वा थेरो वा । **उप्पतितन्ति** उद्धमुद्धं पतितं गतं, पवत्तन्ति अत्थो, उप्पन्नन्ति वुत्तं होति । उप्पन्नञ्च नामेतं वत्तमानभुत्वापगतोकासकतभूमिलद्धवसेन अनेकप्पभेदं । तत्थ सब्बम्पि सङ्खतं उप्पादादिसमङ्गि **वत्तमानुप्पन्नं** नाम, यं सन्धाय “उप्पन्ना धम्मा, अनुप्पन्ना धम्मा, उप्पादिनो धम्मा”ति (ध० स० तिकमातिका १७) वुत्तं । आरम्मणरसमनुभवित्वा निरुद्धं अनुभुत्वापगतसङ्घातं कुसलाकुसलं, उप्पादादित्तयमनुप्पत्वा निरुद्धं भुत्वापगतसङ्घातं सेससङ्खतञ्च **भुत्वापगतुप्पन्नं** नाम । तदेतं “एवरूपं पापकं दिट्ठिगतं उप्पन्नं होती”ति (म० नि० १.२३४; पाचि० ४१७) च, “यथा च उप्पन्नस्स सतिसम्बोज्झङ्गस्स भावनापारिपूरी होती”ति च एवमादीसु सुत्तन्तेसु दट्ठब्बं । “यानिस्स तानि पुब्बे कतानि कम्मानी”ति एवमादिना (म० नि० ३.२४८; नेत्ति० १२०) नयेन वुत्तं कम्मं अतीतम्पि समानं अज्जस्स विपाकं पटिबाहित्वा अत्तनो विपाकस्सोकासं कत्वा ठितत्ता, तथा कतोकासञ्च विपाकं अनुप्पन्नम्पि एवं कते ओकासे अवस्समुप्पत्तितो **ओकासकतुप्पन्नं** नाम । तासु तासु भूमीसु असमूहतमकुसलं **भूमिलद्धुप्पन्नं** नाम ।

एत्थ च भूमिया भूमिलद्धस्स च नानत्तं वेदितब्बं । सेय्यथिदं — भूमि नाम विपस्सनाय आरम्मणभूता तेभूमका पञ्चक्खन्धा । भूमिलद्धं नाम तेसु उप्पत्तारहं किलेसजातं । तेन हि सा भूमिलद्धा नाम होतीति । तस्मा “भूमिलद्ध”न्ति वुच्चति । तञ्च पन न आरम्मणवसेन । आरम्मणवसेन हि सब्बेपि अतीतादिभेदे परिज्जातेपि च खीणासवानं खन्धे आरब्ध किलेसा उप्पज्जन्ति महाकच्चायनउप्पलवण्णादीनं खन्धे आरब्ध सोरेय्यसेट्ठिपुत्तनन्दमाणवकादीनं विय । यदि चेत्तं भूमिलद्धं नाम सिया, तस्स अप्पहेय्यतो न कोचि भवमूलं जहेय्य । वत्थुवसेन पन भूमिलद्धं नाम वेदितब्बं । यत्थ यत्थ हि विपस्सनाय अपरिज्जाता खन्धा उप्पज्जन्ति, तत्थ तत्थ उप्पादतो पभुति तेसु वट्टमूलं किलेसजातं अनुसेति । तं अप्पहीनट्ठेन भूमिलद्धुप्पन्नं नामाति वेदितब्बं । तत्थ च यस्स खन्धेसु अप्पहीनानुसयिता किलेसा, तस्स ते एव खन्धा तेसं किलेसानं वत्थु, न इतरे खन्धा । अतीतक्खन्धेसु चस्स अप्पहीनानुसयितानं किलेसानं अतीतक्खन्धा एव वत्थु, न इतरे । एसेव नयो अनागतादीसु । तथा कामावचरक्खन्धेसु अप्पहीनानुसयितानं किलेसानं कामावचरक्खन्धा एव वत्थु, न इतरे ।

एस नयो रूपारूपावचरेसु ।

सोतापन्नादीनं पन यस्स यस्स अरियपुग्गलस्स खन्धेसु तं तं वट्टमूलं किलेसजातं तेन तेन मग्गेन पहीनं, तस्स तस्स ते ते खन्धा पहीनानं तेसं तेसं वट्टमूलकिलेसानं अवत्थुतो भूमीति सङ्खं न लभन्ति । पुथुज्जनस्स पन सब्बसो वट्टमूलानं किलेसानं अप्पहीनत्ता यं किञ्चि करियमानं कम्मं कुसलं वा अकुसलं वा होति, इच्चस्स किलेसप्पच्चया वट्टं वट्ठति । तस्सेतं वट्टमूलं रूपक्खन्धे एव, न वेदनाक्खन्धादीसु...पे०... विज्जाणक्खन्धे एव वा, न रूपक्खन्धादीसूति न वत्तब्बं । कस्मा? अविसेसेन पच्चसु खन्धेसु अनुसयितत्ता । कथं? पथवीरसादिमिव रुक्खे । यथा हि महारुक्खे पथवीतलं अधिद्वाय पथवीरसञ्च आपोरसञ्च निस्साय तप्पच्चया मूलखन्धसाखपसाखपत्तपल्लवपलासपुप्फफलेहि वट्ठित्वा नभं पूरेत्वा यावक्कावसानं बीजपरम्पराय रुक्खपवेणीसन्ताने ठिते “तं पथवीरसादि मूले एव, न खन्धादीसु, फले एव वा, न मूलादीसू”ति न वत्तब्बं । कस्मा? अविसेसेन सब्बेस्वेव मूलादीसु अनुगतत्ता, एवं । यथा पन तस्सेव रुक्खस्स पुप्फफलादीसु निब्बिन्नो कोचि पुरिसो चतूसु दिसासु मण्डूककण्टकं नाम रुक्खे विसं पयोजेय्य, अथ सो रुक्खो तेन विससम्पस्सेन फुट्ठो पथवीरसआपोरसपरियादिन्नेन अप्पसवनधम्मतं आगम्म पुन सन्तानं निब्बत्तेतुं समत्थो न भवेय्य, एवमेवं खन्धप्पवत्तियं निब्बिन्नो कुलपुत्तो तस्स पुरिसस्स चतूसु दिसासु रुक्खे विसप्पयोजनं विय अत्तनो सन्ताने चतुमग्गभावनं आरभति । अथस्स सो खन्धसन्तानो तेन चतुमग्गविससम्पस्सेन सब्बसो वट्टमूलकिलेसानं परियादिन्नत्ता किरियभावमत्तमुपगतकायकम्मादि सब्बकम्मप्पभेदो आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्तधम्मतमागम्म भवन्तरसन्तानं निब्बत्तेतुं समत्थो न होति । केवलं पन चरिमविज्जाणनिरोधेन निरिन्धनो विय जातवेदो अनुपादानो परिनिब्बाति । एवं भूमिया भूमिलद्धस्स च नानत्तं वेदितब्बं ।

अपिच अपरम्मि समुदाचारारम्मणाधिग्गहिताविक्खम्भितासमूहतवसेन चतुब्बिधमुप्पन्नं । तत्थ वत्तमानुप्पन्नमेव **समुदाचारुप्पन्नं** । चक्खादीनं पन आपाथगते आरम्मणे पुब्बभागे अनुप्पज्जमानम्मि किलेसजातं आरम्मणस्स अधिग्गहितत्ता एव अपरभागे अवस्समुप्पत्तितो **आरम्मणाधिग्गहितुप्पन्नन्ति** वुच्चति । कल्याणिगामे पिण्डाय चरतो महातिस्सत्थेरस्स विसभागरूपदस्सनेन उप्पन्नकिलेसजातञ्चेत्थ निदस्सनं । तस्स “उप्पन्नं कामवितक्क”न्तिआदीसु (म० नि० १.२६; अ० नि० ६.५८) पयोगो दट्ठब्बो । समथविपस्सनानं अज्जरवसेन अविक्खम्भितकिलेसजातं चित्तसन्ततिमनारूढं उप्पत्तिनिवारकस्स हेतुनो अभावा **अविक्खम्भितुप्पन्नं** नाम । तं “अयम्मि खो, भिक्खवे, आनापानस्सतिसमाधि भावितो बहुलीकतो सन्तो चेव पणीतो च असेचनको च सुखो च विहारो उप्पन्नुप्पन्ने पापके अकुसले धम्मे ठानसो अन्तरधापेती”तिआदीसु (पारा० १६५) दट्ठब्बं । समथविपस्सनावसेन विक्खम्भितम्मि किलेसजातं अरियमग्गेन असमूहतत्ता उप्पत्तिधम्मतं अनतीतन्ति कत्वा **असमूहतुप्पन्नन्ति** वुच्चति । आकासेन गच्छन्तस्स अट्टसमापत्तिलाभिनो थेरस्स कुसुमितरुक्खे उपवने पुप्फानि ओचिनन्तस्स मधुरस्सरेन गायतो मातुगामस्स गीतस्सरं सुतवतो उप्पन्नकिलेसजातञ्चेत्थ निदस्सनं । तस्स “अरियं अट्ठङ्गिकं मग्गं बहुलीकरोन्तो उप्पन्नुप्पन्ने पापके अकुसले धम्मे अन्तरायेव अन्तरधापेती”तिआदीसु (सं० नि० ५.१५७) पयोगो दट्ठब्बो । तिविधम्मि चेतं आरम्मणाधिग्गहिताविक्खम्भितासमूहतुप्पन्नं भूमिलद्धेनेव सङ्गहं गच्छतीति वेदितब्बं ।

एवमेतस्मिं यथावुत्तप्पभेदे उप्पन्ने भूमिलद्धारम्मणाधिग्गहिताविक्खम्भितासमूहतुप्पन्नवसेनायं कोधो उप्पन्नोति वेदितब्बो । कस्मा? एवंविधस्स विनेतब्बतो । एवंविधमेव हि उप्पन्नं येन केनचि विनयेन विनेतुं सक्का होति । यं पनेतं वत्तमानभुत्वापगतोकासकतसमुदाचारसङ्घातं उप्पन्नं, एत्थ अफलो च असक्यो च वायामो । अफलो हि भुत्वापगते वायामो वायामन्तरेनापि तस्स निरुद्धत्ता । तथा ओकासकते । असक्यो च वत्तमानसमुदाचारुप्पन्ने किलेसवोदानानं

एकज्झमनुप्पत्तितीति ।

विनेतीति एत्थ पन —

“दुविधो विनयो नाम, एकमेकेत्थ पञ्चधा ।

तेसु अट्ठविधेनेस, विनेतीति पवुच्चति” ॥

अयञ्हि संवरविनयो, पहानविनयोति दुविधो विनयो । एत्थ च दुविधे विनये एकमेको विनयो पञ्चधा भिज्जति ।
संवरविनयोपि हि सीलसंवरो, सतिसंवरो, जाणसंवरो, खन्तिसंवरो, वीरियसंवरोति पञ्चविधो । **पहानविनयोपि**
तदङ्गप्पहानं, विक्खम्भनप्पहानं, समुच्छेदप्पहानं, पटिप्पस्सद्धिप्पहानं, निस्सरणप्पहानन्ति पञ्चविधो ।

तत्थ “इमिना पातिमोक्खसंवरेण उपेतो होति समुपेतो”तिआदीसु (विभ० ५११) **सीलसंवरो**, “रक्खति चक्खुन्द्रियं,
चक्खुन्द्रिये संवरं आपज्जती”तिआदीसु (दी० नि० १.२१३; म० नि० १.२९५; सं० नि० ४.२३९; अ० नि० ३.१६)
सतिसंवरो ।

“यानि सोतानि लोकस्मिं, (अजिताति भगवा)

सति तेसं निवारणं ।

सोतानं संवरं ब्रूमि,

पज्जायेते पिधीये”ति ॥ (सु० नि० १०४१) —

आदीसु **जाणसंवरो**, “खमो होति सीतस्स उण्हस्सा”तिआदीसु (म० नि० १.२४; अ० नि० ४.११४) **खन्तिसंवरो**,
“उप्पन्नं कामवितक्कं नाधिवासेति, पजहति, विनोदेती”तिआदीसु (म० नि० १.२६; अ० नि० ४.११४) **वीरियसंवरो**
वेदितब्बो । सब्बोपि चायं संवरो यथासकं संवरितब्बानं विनेतब्बानञ्च कायवचीदुच्चरितादीनं संवरणतो संवरो, विनयनतो
विनयोति वुच्चति । एवं ताव संवरविनयो पञ्चधा भिज्जतीति वेदितब्बो ।

तथा यं नामरूपपरिच्छेदादीसु विपस्सनङ्गेसु याव अत्तनो अपरिहानवसेन **पवत्ति**, ताव तेन तेन जाणेन तस्स तस्स
अनत्थसन्तानस्स पहानं । सेय्यथिदं — नामरूपववत्थानेन सक्कायदिट्ठिया, पच्चयपरिगगहेन अहेतुविसमहेतुदिट्ठीनं, तस्सेव
अपरभागेन कङ्कावितरणेन कथं कथीभावस्स, कलापसम्मसनेन “अहं ममा”ति गाहस्स, मग्गामग्गववत्थानेन अमग्गे
मग्गसज्जाय, उदयदस्सनेन उच्छेददिट्ठिया, वयदस्सनेन सस्सतदिट्ठिया, भयदस्सनेन सभयेसु अभयसज्जाय,
आदीनवदस्सनेन अस्सादसज्जाय, निब्बिदानुपस्सनेन अभिरतिसज्जाय, मुच्चितुकम्यताजाणेन अमुच्चितुकम्यताय,
उपेक्खाजाणेन अनुपेक्खाय, अनुलोमेन धम्मट्ठितियं निब्बाने च पटिलोमभावस्स, गोत्रभुना सङ्खारनिमित्तग्गाहस्स पहानं,
एतं **तदङ्गप्पहानं** नाम । यं पन उपचारप्पनाभेदस्स समाधिनो याव अत्तनो अपरिहानिपवत्ति, ताव तेनाभिहतानं नीवरणानं
यथासकं वितक्कादिपच्चनीकधम्मानञ्च अनुप्पत्तिसङ्घातं पहानं, एतं **विक्खम्भनप्पहानं** नाम । यं पन चतुन्नं अरियमग्गानं
भावितत्ता तंतंमग्गवतो अत्तनो सन्ताने यथासकं “दिट्ठिगतानं पहानाया”तिआदिना (ध० स० २७७) नयेन वुत्तस्स
समुदयपक्खिकस्स किलेसगहनस्स पुन अच्चन्तअप्पवत्तिभावेन समुच्छेदसङ्घातं पहानं, इदं **समुच्छेदप्पहानं** नाम । यं पन
फलक्खणे पटिप्पस्सद्धत्तं किलेसानं पहानं, इदं **पटिप्पस्सद्धिप्पहानं** नाम । यं पन सब्बसङ्घतनिस्सरणत्ता पहीनसब्बसङ्घतं
निब्बानं, एतं **निस्सरणप्पहानं** नाम । सब्बम्पि चेतं पहानं यस्मा चागट्ठेन पहानं, विनयनट्ठेन विनयो, तस्मा

“पहानविनयो”ति वुच्चति, तंतंपहानवतो वा तस्स तस्स विनयस्स सम्भवतोपेतं “पहानविनयो”ति वुच्चति । एवं पहानविनयोपि पञ्चधा भिज्जतीति वेदितब्बो । एवमेकेकस्स पञ्चधा भिन्नत्ता दसेते विनया होन्ति ।

तेसु पटिप्पस्सद्धिविनयं निस्सरणविनयञ्च ठपेत्वा अवसेसेन अट्ठविधेन विनयेनेस तेन तेन परियायेन विनेतीति पवुच्चति । कथं? सीलसंवरेण कायवचीदुच्चरितानि विनेन्तोपि हि तंसम्पयुत्तं कोधं विनेति, सतिपञ्जासंवरेहि अभिज्झादोमनस्सादीनि विनेन्तोपि दोमनस्ससम्पयुत्तं कोधं विनेति, खन्तिसंवरेण सीतादीनि खमन्तोपि तंतंआघातवत्थुसम्भवं कोधं विनेति, वीरियसंवरेण ब्यापादवितक्कं विनेन्तोपि तंसम्पयुत्तं कोधं विनेति । येहि धम्मोहि तदङ्गविक्रम्भनसमुच्छेदप्पहानानि होन्ति, तेसं धम्मानं अत्तनि निब्बत्तनेन ते ते धम्मे पजहन्तोपि तदङ्गप्पहातब्बं विक्रम्भेतब्बं समुच्छिन्दितब्बञ्च कोधं विनेति । कामञ्चेत्थ पहानविनयेन विनयो न सम्भवति । येहि पन धम्मोहि पहानं होति, तेहि विनेन्तोपि परियायतो “पहानविनयेन विनेती”ति वुच्चति । पटिप्पस्सद्धिपहानकाले पन विनेतब्बाभावतो निस्सरणपहानस्स च अनुप्पादेतब्बतो न तेहि किञ्चि विनेतीति वुच्चति । एवं तेसु पटिप्पस्सद्धिविनयं निस्सरणविनयञ्च ठपेत्वा अवसेसेन अट्ठविधेन विनयेनेस तेन तेन परियायेन विनेतीति पवुच्चतीति । ये वा —

“पञ्चिमे, भिक्खवे, आघातपटिविनया, यत्थ भिक्खुनो उप्पन्नो आघातो सब्बसो पटिविनेतब्बो । कतमे पञ्च? यस्मिं, भिक्खवे, पुग्गले आघातो जायेथ, मेत्ता तस्मिं पुग्गले भावेतब्बा...पे०... करुणा... उपेक्खा... असति-अमनसिकारो तस्मिं पुग्गले आपज्जितब्बो, एवं तस्मिं पुग्गले आघातो पटिविनेतब्बो । कम्मस्सकता एव वा तस्मिं पुग्गले अधिद्वातब्बा कम्मस्सको अयमायस्मा...पे०... दायादो भविस्सती”ति (अ० नि० ५.१६१) —

एवं पञ्च आघातपटिविनया वुत्ता । ये च —

“पञ्चिमे, आवुसो, आघातपटिविनया, यत्थ भिक्खुनो उप्पन्नो आघातो सब्बसो पटिविनेतब्बो । कतमे पञ्च? इधावुसो, एकच्चो पुग्गलो अपरिसुद्धकायसमाचारो होति, परिसुद्धवचीसमाचारो, एवरूपेपि, आवुसो, पुग्गले आघातो पटिविनेतब्बो”ति (अ० नि० ५.१६२) —

एवमादिनापि नयेन पञ्च आघातपटिविनया वुत्ता । तेसु येन केनचि आघातपटिविनयेन विनेन्तोपेस विनेतीति पवुच्चति । अपिच यस्मा —

“उभतोदण्डकेन चेपि, भिक्खवे, ककचेन चोरा ओचरका अङ्गमङ्गानि ओक्कन्तेय्युं, तत्रापि यो मनो पदोसेय्य, न मे सो तेन सासनकरो”ति (म० नि० १.२३२) —

एवं सत्थु ओवादं,

“तस्सेव तेन पापियो, यो कुब्धं पटिकुज्झति ।
कुब्धं अप्पटिकुज्झन्तो, सङ्गामं जेति दुज्जयं ॥

“उभिन्नमत्थं चरति, अत्तनो च परस्स च ।
परं सङ्कुपितं जत्वा, यो सतो उपसम्मति” ॥ (सं० नि० १.१८८) ।

“सत्तिमे, भिक्खवे, धम्मा सपत्तकन्ता सपत्तकरणा कोधनं आगच्छन्ति इत्थिं वा पुरिसं वा । कतमे सत्त? इध, भिक्खवे, सपत्तो सपत्तस्स एवं इच्छति — ‘अहो, वतायं दुब्बण्णो अस्सा’ति । तं किस्स हेतु? न, भिक्खवे, सपत्तो सपत्तस्स वण्णवताय नन्दति । कोधनायं, भिक्खवे, पुरिसपुग्गलो कोधाभिभूतो कोधपरेतो किञ्चापि सो होति सुन्हातो सुविलित्तो कप्पितकेसमस्सु ओदातवत्थवसनो, अथ खो सो दुब्बण्णोव होति कोधाभिभूतो । अयं, भिक्खवे, पठमो धम्मो सपत्तकन्तो सपत्तकरणो कोधनं आगच्छति इत्थिं वा पुरिसं वा (अ० नि० ७.६४) ।

“पुन चपरं, भिक्खवे, सपत्तो सपत्तस्स एवं इच्छति — ‘अहो, वतायं दुक्खं सयेय्या’ति...पे०... ‘न पचुरत्थो अस्सा’ति...पे०... ‘न भोगवा अस्सा’ति...पे०... ‘न यसवा अस्सा’ति...पे०... ‘न मित्तवा अस्सा’ति...पे०... ‘कायस्स भेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जेय्या’ति । तं किस्स हेतु? न, भिक्खवे, सपत्तो सपत्तस्स सुगतिगमनेन नन्दति । कोधनायं, भिक्खवे, पुरिसपुग्गलो कोधाभिभूतो कोधपरेतो कायेन दुच्चरितं चरति, वाचाय... मनसा दुच्चरितं चरति । सो कायेन दुच्चरितं चरित्वा...पे०... वाचाय...पे०... मनसा दुच्चरितं चरित्वा कायस्स भेदा परं मरणा...पे०... निरयं उपपज्जति कोधाभिभूतो’ति (अ० नि० ७.६४) ।

“कुद्धो अत्थं न जानाति, कुद्धो धम्मं न पस्सति...पे०... ॥ (अ० नि० ७.६४; महानि० ५) ।

“येन कोधेन कुद्धासे, सत्ता गच्छन्ति दुग्गतिं ।
तं कोधं सम्मदज्जाय, पजहन्ति विपस्सिनो ॥ (इतिवु० ४) ।

“कोधं जहे विप्पजहेय्य मानं, संयोजनं सब्बमतिक्कमेय्य ॥ (ध० प० २२१) ।

“अनत्थजननो कोधो, कोधो चित्तप्पकोपनो ॥ (अ० नि० ७.६४; इतिवु० ८८) ।

“एकापराधं खम भूरिपज्ज, न पण्डिता कोधबला भवन्ती”ति ॥ (जा० १.१५.१९) —

एवमादिना नयेन कोधे आदीनवज्ज पच्चवेक्खतोपि कोधो विनयं उपेति । तस्मा एवं पच्चवेक्खित्वा कोधं विनेन्तोपि एस विनेतीति वुच्चति ।

कोधन्ति “अनत्थं मे अचरीति आघातो जायती”ति आदिना (दी० नि० ३.३४०; अ० नि० ९.२९) नयेन सुत्ते वुत्तानं नवन्नं, “अत्थं मे न चरी”ति आदीनज्ज तप्पटिपक्खतो सिद्धानं नवन्नमेवाति अट्टारसन्नं, **खाणुकण्टकादिना** अट्टानेन सद्धिं एकूनवीसतिया आघातवत्थूनं अज्जतराघातवत्थुसम्भवं आघातं । **विसटन्ति** वित्थतं । **सप्पविसन्ति** सप्पस्स विसं । **इवाति** ओपम्मवचनं, इ-कार लोपं कत्वा व-इच्चेव वुत्तं । **ओसधेहीति** अगदेहि । इदं वुत्तं होति — यथा विसतिकिच्छको वेज्जो सप्पेन दट्ठं सब्बं कायं फरित्वा ठितं विसटं सप्पविसं मूलखन्धतचपत्तपुप्फादीनं अज्जतरेहि नानाभेसज्जेहि पयोजेत्वा कतेहि वा ओसधेहि खिप्पमेव विनेय्य, एवमेवं यो यथावुत्तेनत्थेन उप्पतितं चित्तसन्तानं ब्यापेत्वा ठितं कोधं यथावुत्तेसु विनयनूपायेसु येन केनचि उपायेन विनेति नाधिवासेति पजहति विनोदेति ब्यन्तीकरोतीति ।

सो भिक्खु जहाति ओरपारन्ति सो एवं कोधं विनेन्तो भिक्खु यस्मा कोधो ततियमग्गेन सब्बसो पहीयति, तस्मा ओरपारसज्जितानि पज्जोरम्भागियसंयोजनानि जहातीति वेदितब्बो । अविसेसेन हि पारन्ति तीरस्स नामं, तस्मा ओरानि च तानि संसारसागरस्स पारभूतानि चाति कत्वा “ओरपार”न्ति वुच्चति । अथ वा “यो उप्पतितं विनेति कोधं विसटं

सप्पविसंव ओसधेहि”, सो ततियमग्गेन सब्बसो कोधं विनेत्वा अनागामिफले ठितो भिक्खु जहाति ओरपारं । तत्थ ओरन्ति सकत्तभावो, पारन्ति परत्तभावो । ओरं वा छ अज्झत्तिकानि आयतनानि, पारं छ बाहिरायतनानि । तथा ओरं मनुस्सलोको, पारं देवलोको । ओरं कामधातु, पारं रूपारूपधातु । ओरं कामरूपभवो, पारं अरूपभवो । ओरं अत्तभावो, पारं अत्तभावसुखूपकरणानि । एवमेतस्मिं ओरपारे चतुत्थमग्गेन छन्दरागं पजहन्तो “जहाति ओरपार”न्ति वुच्चति । एत्थ च किञ्चापि अनागामिनो कामरागस्स पहीनत्ता इधत्तभावादीसु छन्दरागो एव नत्थि; अपिच खो पनस्स ततियमग्गादीनं विय वण्णप्पकासनत्थं सब्बमेतं ओरपारभेदं सङ्गहेत्वा तत्थ छन्दरागप्पहानेन “जहाति ओरपार”न्ति वुत्तं ।

इदानी तस्सत्थस्स विभावनत्थाय उपमं आह “उरगो जिण्णमिव तचं पुराण”न्ति । तत्थ उरेन गच्छतीति उरगो, सप्पस्सेतं अधिवचनं । सो दुविधो — कामरूपी च अकामरूपी च । कामरूपीपि दुविधो — जलजो थलजो च । जलजो जले एव कामरूपं लभति, न थले, सङ्खपालजातके सङ्खपालनागराजा विय । थलजो थले एव, न जले । सो जज्जरभावेन जिण्णं, चिरकालताय पुराणञ्चाति सङ्खं गतं । तचं जहन्तो चतुब्बिधेन जहाति — सजातियं ठितो, जिगुच्छन्तो, निस्साय, थामेनाति । सजाति नाम सप्पजाति दीघत्तभावो । उरगा हि पञ्चसु ठानेसु सजातिं नातिवत्तन्ति — उपपत्तियं, चुतियं, विस्सट्ठनिदोक्कमने, समानजातिया मेथुनपटिसेवने, जिण्णतचापनयने चाति । सप्पो हि यदा तचं जहाति, तदा सजातियंयेव ठत्वा जहाति । सजातियं ठितोपि च जिगुच्छन्तो जहाति । जिगुच्छन्तो नाम यदा उपड्डुट्ठाने मुत्तो होति, उपड्डुट्ठाने अमुत्तो ओलम्बति, तदा नं अट्टीयन्तो जहाति । एवं जिगुच्छन्तोपि च दण्डन्तरं वा मूलन्तरं वा पासाणन्तरं वा निस्साय जहाति । निस्साय जहन्तोपि च थामं जनेत्वा, उस्साहं कत्वा, वीरियेन वड्ढं नड्डुट्ठं कत्वा, पस्ससन्तोव फणं करित्वा जहाति । एवं जहित्वा येनकामं पक्कमति । एवमेवं अयम्पि भिक्खु ओरपारं जहितुकामो चतुब्बिधेन जहाति — सजातियं ठितो, जिगुच्छन्तो, निस्साय, थामेनाति । सजाति नाम भिक्खुनो “अरियाय जातिया जातो”ति (म० नि० २.३५१) वचनतो सीलं । तेनेवाह “सीले पतिट्ठाय नरो सप्पञ्जो”ति (सं० नि० १.२३; पेटको० २२) । एवमेतस्सं सजातियं ठितो भिक्खु तं सकत्तभावादिभेदं ओरपारं जिण्णपुराणतचमिव दुक्खं जनेन्तं तत्थ तत्थ आदीनवदस्सनेन जिगुच्छन्तो कल्याणमित्ते निस्साय अधिमत्तवायामसङ्खान्तं थामं जनेत्वा “दिवसं चङ्कमेन निसज्जाय आवरणीयेहि धम्मेहि चित्तं परिसोधेती”ति (अ० नि० ३.१६; विभ० ५१९) वुत्तनयेन रत्तिन्दिवं छधा विभजित्वा घटेन्तो वायमन्तो उरगो विय, वड्ढं नड्डुट्ठं पल्लङ्कं आभुजित्वा उरगो विय पस्ससन्तो, अयम्पि असिथिलपरक्कमताय वायमन्तो उरगो विय फणं करित्वा, अयम्पि जाणविप्फारं जनेत्वा उरगोव तचं ओरपारं जहाति । जहित्वा च उरगो विय ओहिततचो येनकामं अयम्पि ओहितभारो अनुपादिसेसनिब्बानधातुदिसं पक्कमतीति । तेनाह भगवा —

“यो उप्पतितं विनेति कोधं, विसटं सप्पविसंव ओसधेहि ।

सो भिक्खु जहाति ओरपारं, उरगो जिण्णमिव तचं पुराण”न्ति ॥

एवमेसा भगवता अरहत्तनिकूटेन पठमगाथा देसिताति ।

२. इदानी दुतियगाथाय अत्थवण्णनाक्कमो अनुप्पत्तो । तत्रापि —

“येन यत्थ यदा यस्मा, वुत्ता गाथा अयं इमं ।

विधिं पकासयित्वास्सा, करिस्सामत्थवण्णन”न्ति ॥ —

अयमेव मातिका । ततो परञ्च सब्बगाथासु । अतिवित्थारभयेन पन इतो पभुति मातिकं अनिक्खिपित्वा

उष्पत्तिदस्सननयेनेव तस्सा तस्सा अत्थं दस्सेन्तो अत्थवण्णनं करिस्सामि । सेय्यथिदं यो रागमुदच्छिदा असेसन्ति अयं दुतियगाथा ।

तस्सुष्पत्ति — एकं समयं भगवा सावत्थियं विहरति जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामे । तेन खो पन समयेन आयस्मतो सारिपुत्तथेरस्स उपट्ठाको अज्जतरो सुवण्णकारपुत्तो थेरस्स सन्तिके पब्बजितो । थेरो तस्स “दहरानं असुभं सप्पाय”न्ति मन्त्वा रागविघातत्थं असुभकम्मट्ठानं अदासि । तस्स तस्मिं आसेवनमत्तम्पि चित्तं न लभति । सो “अनुपकारं ममेत”न्ति थेरस्स आरोचेसि । थेरो “दहरानमेतं सप्पाय”न्ति मन्त्वा पुनपि तदेवाचिक्खि । एवं चत्तारो मासा अतीता, सो किञ्चिमत्तम्पि विसेसं न लभति । ततो नं थेरो भगवतो सन्तिकं नेसि । भगवा “अविसयो, सारिपुत्त, तुह्येतस्स सप्पायं जानितुं, बुद्धवेनेय्यो एसो”ति वत्वा पभस्सरवण्णं पदुमं इद्धिया निम्मिनित्वा तस्स हत्थे पादासि — “हन्द, भिक्खु, इमं विहारपच्छायायं वालिकातले नाळेन विज्झित्वा ठपेहि, अभिमुखञ्चस्स पल्लङ्केन निसीद ‘लोहितं लोहित’न्ति आवज्जेन्तो”ति । अयं किर पञ्च जातिसतानि सुवण्णकारोव अहोसि । तेनस्स “लोहितकनिमित्तं सप्पाय”न्ति जत्वा भगवा लोहितककम्मट्ठानं अदासि । सो तथा कत्वा मुहुत्तेनेव यथाक्कमं तत्थ चत्तारिपि ज्ञानानि अधिगन्त्वा अनुलोमपटिलोमादिना नयेन ज्ञानकीळं आरभि । अथ भगवा “तं पदुमं मिलायतू”ति अधिट्ठासि । सो ज्ञाना वुट्ठितो तं मिलातं काळवण्णं दिस्वा “पभस्सररूपं जराय परिमद्धित”न्ति अनिच्चसज्जं पटिलभि । ततो नं अज्जत्तम्पि उपसंहरि । ततो “यदनिच्चं तं दुक्खं, यं दुक्खं तदनत्ता”ति तयोपि भवे आदित्ते विय पस्सि । एवं पस्सतो चस्साविदूरे पदुमस्सरो अत्थि । तत्थ दारका ओरोहित्वा पदुमानि भज्जित्वा भज्जित्वा रासिं करोन्ति । तस्स तानि उदके पदुमानि नळवने अग्गिजाला विय खायिंसु, पत्तानि पतन्तानि पपातं पविसन्तानि विय खायिंसु, थले निक्खित्तपदुमानं अग्गानि मिलातानि अग्गिडट्ठानि विय खायिंसु । अथस्स तदनुसारेण सव्वधम्मो उपनिज्झायतो भिय्योसोमत्ताय तयो भवा आदित्तमिव अगारं अप्पटिसरणा हुत्वा उपट्ठहिंसु । ततो भगवा गन्धकुटियं निसिन्नोव तस्स भिक्खुनो उपरि सरीराभं मुञ्चि । सा चस्स मुखंयेव अज्झोत्थरि । ततो सो “किमेत”न्ति आवज्जेन्तो भगवन्तं आगन्त्वा समीपे ठितमिव दिस्वा उट्ठायासना अज्जलिं पणामेसि । अथस्स भगवा सप्पायं विदित्वा धम्मं देसेन्तो इमं ओभासगाथं अभासि “यो रागमुदच्छिदा असेस”न्ति ।

तत्थ रज्जनवसेन रागो, पञ्चकामगुणरागस्सेतं अधिवचनं । उदच्छिदाति उच्छिन्दति, भज्जति, विनासेति । अतीतकालिकानम्पि हि छन्दसि वत्तमानवचनं अक्खरचिन्तका इच्छन्ति । असेसन्ति सानुसयं । भिसपुण्णं सरोरुहन्ति सरे विरूळ्हं पदुमपुण्णं विय । विगय्हाति ओगय्हा, पविसित्वाति अत्थो । सेसं पुब्बसदिसमेव । किं वुत्तं होति? यथा नाम एते दारका सरं ओरुय्हा भिसपुण्णं सरोरुहं छिन्दन्ति, एवमेवं यो भिक्खु इमं तेधातुकलोकसन्निवासं ओगय्हा —

“नत्थि रागसमो अग्गि” । (ध० प० २०२) ।

“कामरागेन दय्हामि, चित्तं मे परिदय्हति” । (सं० नि० १.२१२) ।

“ये रागरत्तानुपतन्ति सोतं, सयं कतं मक्कटकोव जालं” ॥ (ध० प० ३४७) ।

“रत्तो खो, आवुसो, रागेन अभिभूतो परियादिन्नचित्तो पाणम्पि हनती”ति (अ० नि० ३.५६, ७२) —

एवमादिनयमनुगन्त्वा रागादीनवपच्चवेक्खणेन यथावुत्तप्पकारेहि सीलसंवरादीहि संवरेहि सविज्जाणकाविज्जाणकेसु वत्थूसु असुभसज्जाय च थोकं थोकं रागं समुच्छिन्दन्तो अनागामिमग्गेन अवसेसं अरहत्तमग्गेन च ततो अनवसेसम्पि

उच्छिन्दति पुब्बे वुत्तप्पकारेनेव सो भिक्खु जहाति ओरपारं उरगो जिण्णमिव तचं पुराणन्ति । एवमेसा भगवता अरहत्तनिकूटेन गाथा देसिता । देसनापरियोसाने च सो भिक्खु अरहत्ते पतिट्ठितोति ।

३. यो तण्हमुदच्छिदाति का उप्पत्ति? भगवा सावत्थियं विहरति । अञ्जतरो भिक्खु गग्गराय पोक्खरणिआ तीरे विहरन्तो तण्हावसेन अकुसलवितक्कं वितक्केति । भगवा तस्सज्झासयं विदित्वा इमं ओभासगाथमभासि ।

तत्थ तस्सतीति **तण्हा** । विसयेहि तित्तिं न उपेतीति अत्थो । कामभवविभवतण्हानमेतं अधिवचनं । **सरितन्ति** गतं पवत्तं, याव भवग्गा अज्झोत्थरित्वा ठितन्ति वुत्तं होति । **सीघसरन्ति** सीघगामिनिं, सन्दिट्ठिकसम्परायिकं आदीनवं अगणेत्वा मुहुत्तेनेव परचक्कवाळम्पि भवग्गम्पि सम्पापुणितुं समत्थन्ति वुत्तं होति । एवमेतं सरितं सीघसरं सब्बप्पकारम्पि तण्हं —

“उपरिविसाला दुप्पूरा, इच्छा विसट्गामिनी ।
ये च तं अनुगिज्झन्ति, ते होन्ति चक्कधारिनो”ति ॥

“तण्हादुतियो पुरिसो, दीघमद्धानसंसरं ।
इत्थभावज्जथाभावं, संसारं नातिवत्तती”ति ॥ (इतिवु० १५, १०५; महानि० १९१; चूळनि० पारायनानुगीतिगाथानिद्देस १०७) ।

“ऊनो लोको अतित्तो तण्हादासोति खो, महाराजा”ति (म० नि० २.३०५) च —

एवमादीनवपच्चवेक्खणेन वुत्तप्पकारेहि सीलसंवरादीहि च यो थोकं थोकं विसोसयित्वा अरहत्तमग्गेन असेसं उच्छिज्जति, सो भिक्खु तस्मिंयेव खणे सब्बप्पकारम्पि जहाति ओरपारन्ति । देसनापरियोसाने सो भिक्खु अरहत्ते पतिट्ठितोति ।

४. यो मानमुदब्बधीति का उप्पत्ति? भगवा सावत्थियं विहरति । अञ्जतरो भिक्खु गङ्गाय तीरे विहरन्तो गिम्हकाले अप्पोदके सोते कतं नळसेतुं पच्छा आगतेन महोघेन वुद्धमानं दिस्वा “अनिच्चा सङ्घारा”ति संविग्गो अट्ठासि । तस्सज्झासयं विदित्वा भगवा इमं ओभासगाथं अभासि ।

तत्थ **मानो**ति जातिआदिवत्थुको चेतसो उण्णामो । सो “सेय्योहमस्मी”ति मानो, “सदिसोहमस्मी”ति मानो, “हीनोहमस्मी”ति मानोति एवं तिविधो होति । पुन “सेय्यस्स सेय्योहमस्मीति, सेय्यस्स सदिसो, सेय्यस्स हीनो, सदिसस्स सेय्यो, सदिसस्स सदिसो, सदिसस्स हीनो, हीनस्स सेय्यो, हीनस्स सदिसो, हीनस्स हीनोहमस्मी”ति मानोति एवं नवविधो होति । तं सब्बप्पकारम्पि मानं —

“येन मानेन मत्तासे, सत्ता गच्छन्ति दुग्गति”न्ति ॥ (इतिवु० ६) —

आदिना नयेन तत्थ आदीनवपच्चवेक्खणेन वुत्तप्पकारेहि सीलसंवरादीहि च यो थोकं थोकं वधेन्तो किलेसानं अबलदुब्बलत्ता नळसेतुसदिसं लोकुत्तरधम्मनं अतिबलत्ता महोघसदिसेन अरहत्तमग्गेन असेसं उदब्बधि, अनवसेसप्पहानवसेन उच्छिन्दन्तो वधेतीति वुत्तं होति । सो भिक्खु तस्मिंयेव खणे सब्बप्पकारम्पि जहाति ओरपारन्ति । देसनापरियोसाने सो भिक्खु अरहत्ते पतिट्ठितोति ।

५. ति का उत्पत्ति? इमिस्सा गाथाय इतो परानञ्च द्वादसन्नं एकायेव उत्पत्ति । एकं समयं भगवा सावत्थियं विहरति । तेन खो पन समयेन अञ्जतरो ब्राह्मणो अत्तनो धीतुया वारेय्ये पच्चुपट्टिते चिन्तेसि — “केनचि वसलेन अपरिभुत्तपुब्बेहि पुप्फेहि दारिकं अलङ्कुरित्वा पतिकुलं पेसेस्सामी”ति । सो सन्तरबाहिरं सावत्थिं विचिनन्तो किञ्चि तिणपुप्फमि अपरिभुत्तपुब्बं नादस । अथ सम्बहुले धुत्तकजातिके ब्राह्मणदारके सन्निपतिते दिस्वा “एते पुच्छिस्सामि, अवस्सं सम्बहुलेसु कोचि जानिस्सती”ति उपसङ्कमित्वा पुच्छि । ते तं ब्राह्मणं उप्पण्डेन्ता आहंसु — “उदुम्बरपुप्फं नाम, ब्राह्मण, लोके न केनचि परिभुत्तपुब्बं । तेन धीतरं अलङ्कुरित्वा देही”ति । सो दुतियदिवसे कालस्सेव वुट्ठाय भत्तविस्सगं कत्वा अचिरवतिया नदिया तीरे उदुम्बरवनं गन्त्वा एकमेकं रुक्खं विचिनन्तो पुप्फस्स वण्टमत्तमि नादस । अथ वीतिवत्ते मज्झन्हिके दुतियतीरं अगमासि । तत्थ च अञ्जतरो भिक्खु अञ्जतरस्मिं मनुज्जे रुक्खमूले दिवाविहारं निसिन्नो कम्मट्ठानं मनसि करोति । सो तत्थ उपसङ्कमित्वा अमनसिकरित्वा, सकिं निसीदित्वा, सकिं उक्कुटिको हुत्वा, सकिं ठत्वा, तं रुक्खं सब्बसाखावितपपत्तन्तरेसु विचिनन्तो किलमति । ततो नं सो भिक्खु आह — “ब्राह्मण, किं मग्गसी”ति? “उदुम्बरपुप्फं, भो”ति । “उदुम्बरपुप्फं नाम, ब्राह्मण, लोके नत्थि, मुसा एतं वचनं, मा किलमा”ति । अथ भगवा तस्स भिक्खुनो अज्झासयं विदित्वा ओभासं मुञ्चित्वा समुप्पन्नसमन्नाहारबहुमानस्स इमा ओभासगाथायो अभासि “यो नाज्झगमा भवेसु सार”न्ति सब्बा वत्तब्बा ।

तत्थ पठमगाथाय ताव नाज्झगमाति नाधिगच्छि, नाधिगच्छति वा । भवेसूति कामरूपारूपसञ्जीअसञ्जीनेवसञ्जीनासञ्जीएकवोकारचतुवोकारपञ्चवोकारभवेसु । सारन्ति निच्चभावं अत्तभावं वा । विचिनन्ति पज्जाय गवेसन्तो । पुप्फमिव उदुम्बरेसूति यथा उदुम्बररुक्खेसु पुप्फं विचिनन्तो एस ब्राह्मणो नाज्झगमा, एवं यो योगावचरोपि पज्जाय विचिनन्तो सब्बभवेसु किञ्चि सारं नाज्झगमा । सो असारकट्ठेन ते धम्मे अनिच्चतो अनत्ततो च विपस्सन्तो अनुपुब्बेन लोकुत्तरधम्मे अधिगच्छन्तो जहाति ओरपारं उरगो जिण्णमिव तचं पुराणन्ति अयमत्थो योजना च । अवसेसगाथासु पनस्स योजनं अवत्वा विसेसत्थमत्तमेव वक्खाम ।

६. “यस्सन्तरतो न सन्ति कोपा,
इतिभवाभवतञ्च वीतिवत्तो”ति ॥ (उदा० २०) —

एत्थ ताव अयं ‘अन्तरसद्धो’ —

“नदीतीरेसु सण्ठाने, सभासु रथियासु च ।
जना सङ्गम्म मन्तेन्ति, मञ्च तञ्च किमन्तर”न्ति ॥ (सं० नि० १.२२८) ।

“अप्पमत्तकेन विसेसाधिगमेन अन्तरा वोसानमापादि” (अ० नि० १०.८४) ।

“अनत्थजननो कोधो, कोधो चित्तप्पकोपनो ।

भयमन्तरतो जातं, तं जनो नावबुज्झती”ति ॥ (अ० नि० ७.६४; इतिवु० ८८) —

एवं कारणवेमज्झचित्तादीसु सम्बहुलेसु अत्थेसु दिस्सति । इध पन चित्ते । ततो यस्सन्तरतो न सन्ति कोपाति ततियमग्गेन समूहतत्ता यस्स चित्ते न सन्ति कोपाति अत्थो । यस्मा पन भवोति सम्पत्ति, विभवोति विपत्ति । तथा भवोति वुद्धि, विभवोति हानि । भवोति सस्सतो, विभवोति उच्छेदो । भवोति पुज्जं, विभवोति पापं । विभवो अभवोति च अत्थतो एकमेव । तस्मा इतिभवाभवतञ्च वीतिवत्तोति एत्थ या एसा सम्पत्तिविपत्तिवुद्धिहानिसस्सतुच्छेदपुज्जपापवसेन इति

अनेकप्पकारा भवाभवता वुच्चति । चतूहिपि मग्गेहि यथासम्भवं तेन तेन नयेन तं इति भवाभवतज्ज वीतिवत्तोति एवमत्थो जातब्बो ।

७. यस्स वितक्काति एत्थ पन यस्स भिक्खुनो तयो कामब्बापादविहिंसावितक्का, तयो जातिजनपदामरवितक्का, तयो परानुद्वयतापटिसंयुत्तलाभसक्कारसिलोक अनवज्जत्तिपटिसंयुत्तवितक्काति एते नव वितक्का समन्तभद्दके वुत्तनयेन तत्थ तत्थ आदीनवं पच्चवेक्खित्वा पटिपक्खववत्थानेन तस्स तस्स पहानसमत्थेहि तीहि हेट्ठिममग्गेहि च विधूपिता भुसं धूपिता सन्तापिता दड्ढाति अत्थो । एवं विधूपेत्वा च अज्झत्तं सुविकप्पिता असेसा, नियकज्झत्तभूते अत्तनो खन्धसन्ताने अज्झत्तज्झत्तभूते चित्ते च यथा न पुन सम्भवन्ति, एवं अरहत्तमग्गेन असेसा छिन्ना । छिन्नज्झि कप्पितन्ति वुच्चति । यथाह “कप्पितकेसमस्सू”ति (सं० नि० १.१२२; ४.३६५) । एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

८. इदानी यो नाच्चसारीति एत्थ यो नाच्चसारीति यो नातिधावि । न पच्चसारीति न ओहीयि । किं वुत्तं होति? अच्चारद्धवीरियेन हि उद्धच्चे पतन्तो अच्चासरति, अतिसिथिलेन कोसज्जे पतन्तो पच्चासरति । तथा भवतण्हाय अत्तानं किलमेन्तो अच्चासरति, कामतण्हाय कामसुखमनुयुज्जन्तो पच्चासरति । सस्सतदिट्ठिया अच्चासरति, उच्छेददिट्ठिया पच्चासरति । अतीतं अनुसोचन्तो अच्चासरति, अनागत पटिकङ्खन्तो पच्चासरति । पुब्बन्तानुदिट्ठिया अच्चासरति, अपरन्तानुदिट्ठिया पच्चासरति । तस्मा यो एते उभो अन्ते वज्जेत्वा मज्झिमं पटिपदं पटिपज्जन्तो नाच्चसारी न पच्चसारीति एवं वुत्तं होति । सब्बं अच्चगमा इमं पपज्जन्ति तां च पन अरहत्तमग्गवोसानाय मज्झिमाय पटिपदाय सब्बं इमं वेदनासज्जावितक्कप्पभवं तण्हामानदिट्ठिसङ्घातं तिविधं पपज्जं अच्चगमा अतिक्कन्तो, समतिक्कन्तोति अत्थो ।

९. तदनन्तरगाथाय पन सब्बं वितथमिदन्ति जत्वा लोकेति अयमेव विसेसो । तस्सत्थो — सब्बन्ति अनवसेसं, सकलमनूनन्ति वुत्तं होति । एवं सन्तेपि पन विपस्सनुपगं लोकियखन्धायतनधातुप्पभेदं सङ्खतमेव इधाधिप्पेतं । वितथन्ति विगततथभावं । निच्चन्ति वा सुखन्ति वा सुभन्ति वा अत्ताति वा यथा यथा किलेसवसेन बालजनेहि गहति, तथातथाभावतो वितथन्ति वुत्तं होति । इदन्ति तमेव सब्बं पच्चक्खभावेन दस्सेन्तो आह । जत्वाति मग्गपज्जाय जानित्वा, तज्ज पन असम्मोहतो, न विसयतो । लोकेति ओकासलोके सब्बं खन्धादिभेदं धम्मजातं “वितथमिद”न्ति जत्वाति सम्बन्धो ।

१०-१३. इदानी इतो परासु चतूसु गाथासु वीतलोभो वीतरागो वीतदोसो वीतमोहोति एते विसेसा । एत्थ लुब्धनवसेन लोभो । सब्बसङ्गाहिकमेतं पठमस्स अकुसलमूलस्स अधिवचनं, विसमलोभस्स वा । यो सो “अप्पेकदा मातुमत्तीसुपि लोभधम्मा उप्पज्जन्ति, भगिनिमत्तीसुपि लोभधम्मा उप्पज्जन्ति, धीतुमत्तीसुपि लोभधम्मा उप्पज्जन्ती”ति (सं० नि० ४.१२७) एवं वुत्तो । रज्जनवसेन रागो, पच्चकामगुणरागस्सेतं अधिवचनं । दुस्सनवसेन दोसो, पुब्बे वुत्तकोधस्सेतं अधिवचनं । मुह्नवसेन मोहो, चतूसु अरियसच्चेसु अज्जाणस्सेतं अधिवचनं । तत्थ यस्मा अयं भिक्खु लोभं जिगुच्छन्तो विपस्सनं आरभि “कुदास्सु नामाहं लोभं विनेत्वा विगतलोभो विहरेय्य”न्ति, तस्मा तस्स लोभप्पहानूपायं सब्बसङ्खारानं वितथभावदस्सनं लोभप्पहानानिसंसज्ज ओरपारप्पहानं दस्सेन्तो इमं गाथमाह । एस नयो इतो परासुपि । केचि पनाहु — “यथावुत्तेनेव नयेन एते धम्मे जिगुच्छित्वा विपस्सनमारद्धस्स तस्स तस्स भिक्खुनो एकमेकाव एत्थ गाथा वुत्ता”ति । यं रुच्चति, तं गहेतब्बं । एस नयो इतो परासु चतूसु गाथासु ।

१४. अयं पनेत्थ अत्थवण्णना — अप्पहीनट्ठेन सन्ताने सयन्तीति अनुसया कामरागपटिघमानदिट्ठिविचिकिच्छाभवरागाविज्जानं एतं अधिवचनं । सम्पयुत्तधम्मानं अत्तनो आकारानुविधानट्ठेन मूला;

अखेमद्वेन **अकुसला**; धम्मनं पतिट्ठाभूतातिपि **मूला**; सावज्जदुक्खविपाकद्वेन **अकुसला**; उभयम्पेतं लोभदोसमोहानं अधिवचनं। ते हि “लोभो, भिक्खवे, अकुसलञ्च अकुसलमूलञ्चा”ति आदिना नयेन एवं निदिट्ठा। एवमेते अनुसया तेन तेन मग्गेन पहीनत्ता यस्स केचि न सन्ति, एते च अकुसलमूला तथेव **समूहतासे**, समूहता इच्चेव अत्थो। पच्चत्तबहुवचनस्स हि से-कारागमं इच्छन्ति सहलक्खणकोविदा। अट्ठकथाचरिया पन “**सेति** निपातो”ति वण्णयन्ति। यं रुच्चति, तं गहेतब्बं। एत्थ पन “किञ्चापि सो एवंविधो भिक्खु खीणासवो होति, खीणासवो च नेव आदियति, न पजहति, पजहित्वा ठितो”ति वुत्तो। तथापि वत्तमानसमीपे वत्तमानवचनलक्खणेन “जहाति ओरपार”न्ति वुच्चति। अथ वा अनुपादिसेसाय च निब्बानधातुया परिनिब्बायन्तो अत्तनो अज्झत्तिकबाहिरायतनसङ्घातं जहाति ओरपारन्ति वेदितब्बो।

तत्थ किलेसपटिपाटिया मग्गपटिपाटिया चाति द्विधा अनुसयानं अभावो वेदितब्बो। किलेसपटिपाटिया हि कामरागानुसयपटिघानुसयानं ततियमग्गेन अभावो होति, मानानुसयस्स चतुत्थमग्गेन, दिट्ठानुसयविचिकिच्छानुसयानं पठममग्गेन, भवरागानुसयविज्जानुसयानं चतुत्थमग्गेनेव। मग्गपटिपाटिया पन पठममग्गेन दिट्ठानुसयविचिकिच्छानुसयानं अभावो होति। दुतियमग्गेन कामरागानुसयपटिघानुसयानं तनुभावो, ततियमग्गेन सब्बसो अभावो, चतुत्थमग्गेन मानानुसयभवरागानुसयविज्जानुसयानं अभावो होति। तत्थ यस्मा न सब्बे अनुसया अकुसलमूला; कामरागभवरागानुसया एव हि लोभाकुसलमूलेन सङ्गहं गच्छन्ति। पटिघानुसयविज्जानुसया च “दोसो अकुसलमूलं, मोहो अकुसलमूलं” इच्चेव सङ्गं गच्छन्ति, दिट्ठिमानविचिकिच्छानुसया पन न किञ्चि अकुसलमूलं होन्ति, यस्मा वा अनुसयाभाववसेन च अकुसलमूलसमुग्धातवसेन च किलेसप्पहानं पट्टपेसि, तस्मा —

“यस्सानुसया न सन्ति केचि, मूला च अकुसला समूहतासे” ॥ —

इति भगवा आह।

१५. यस्स दरथजाति एत्थ पन पठमुप्पन्ना किलेसा परिळाहद्वेन दरथा नाम, अपरापरुप्पन्ना पन तेहि दरथेहि जातत्ता दरथजा नाम। ओरन्ति सक्कायो वुच्चति। यथाह — “ओरिमं तीरन्ति खो, भिक्खु, सक्कायस्सेतं अधिवचन”न्ति (सं० नि० ४.२३८)। **आगमनायाति** उप्पत्तिया। **पच्चयासेति** पच्चया एव। किं वुत्तं होति? यस्स पन उपादानक्खन्धगहणाय पच्चयभूता अरियमग्गेन पहीनत्ता, केचि दरथजवेवचना किलेसा न सन्ति, पुब्बे वुत्तनयेनेव सो भिक्खु जहाति ओरपारन्ति।

१६. यस्स वनथजाति एत्थपि दरथजा विय वनथजा वेदितब्बा। वचनत्थे पन अयं विसेसो — वनुते, वनोतीति वा वनं याचति सेवति भजतीति अत्थो। तण्हायेतं अधिवचनं। सा हि विसयानं पत्थनतो सेवनतो च “वन”न्ति वुच्चति। तं परियुट्ठानवसेन वनं थरति तनोतीति वनथो, तण्हानुसयस्सेतं अधिवचनं। वनथा जाताति वनथजाति। केचि पनाहु “सब्बेपि किलेसा गहनद्वेन वनथोति वुच्चन्ति, अपरापरुप्पन्ना पन वनथजा”ति। अयमेव चेत्य उरगसुत्ते अत्थो अधिप्पेतो, इतरो पन धम्मपदगाथायं। **विनिबन्धाय भवायाति** भवविनिबन्धाय। अथ वा चित्तस्स विसयेसु विनिबन्धाय आर्यति उप्पत्तिया चाति अत्थो। हेतुयेव हेतुकप्पा।

१७. यो नीवरणेति एत्थ नीवरणाति चित्तं, हितपटिपत्तिं वा नीवरन्तीति **नीवरणा**, पटिच्छादेन्तीति अत्थो। **पहायाति** छुट्टेत्वा। **पज्जाति** तेसं सङ्ख्यापरिच्छेदो। ईधाभावतो **अनीघो**। कथंकथाय तिण्णत्ता **तिण्णकथंकथो**। विगतसल्लत्ता **विसल्लो**। किं वुत्तं होति? यो भिक्खु कामच्छन्दादीनि पज्ज नीवरणानि समन्तभद्रके वुत्तनयेन सामज्जतो विसेसतो च नीवरणेसु आदीनवं दिस्वा तेन तेन मग्गेन पहाय तेसज्ज पहीनत्ता एव किलेसदुक्खसङ्घातस्स ईधस्साभावेन **अनीघो**,

“अहोसिं नु खो अहं अतीतमद्धान”न्तिआदिना (म० नि० १.१८; सं० नि० २.२०) नयेन पवत्ताय कथंकथाय तिण्णत्ता तिण्णकथंकथो, “तत्थ कतमे पञ्च सल्ला? रागसल्लो, दोससल्लो, मोहसल्लो, मानसल्लो, दिट्ठिसल्लो”ति वुत्तानं पञ्चन्नं सल्लानं विगतत्ता विसल्लो। सो भिक्खु पुब्बे वुत्तनयेनेव जहाति ओरपारन्ति।

अत्रापि च किलेसपटिपाटिया मग्गपटिपाटिया चाति द्विधा एव नीवरणप्पहानं वेदितव्वं। किलेसपटिपाटिया हि कामच्छन्दनीवरणस्स ब्यापादनीवरणस्स च ततियमग्गेन पहानं होति, थिनमिद्धनीवरणस्स उद्धच्चनीवरणस्स च चतुत्थमग्गेन। “अकतं वत मे कुसल”न्तिआदिना (म० नि० ३.२४८; नेत्ति० १२०) नयेन पवत्तस्स विप्पटिसारसङ्घातस्स कुक्कुच्चनीवरणस्स विचिकिच्छानीवरणस्स च पठममग्गेन। मग्गपटिपाटिया पन कुक्कुच्चनीवरणस्स विचिकिच्छानीवरणस्स च पठममग्गेन पहानं होति, कामच्छन्दनीवरणस्स ब्यापादनीवरणस्स च दुतियमग्गेन तनुभावो होति, ततियेन अनवसेसप्पहानं। थिनमिद्धनीवरणस्स उद्धच्चनीवरणस्स च चतुत्थमग्गेन पहानं होतीति। एवं —

“यो नीवरणे पहाय पञ्च, अनीघो तिण्णकथंकथो विसल्लो।

सो भिक्खु जहाति ओरपारं, उरगो जिण्णमिवत्तचं पुराण”न्ति॥ —

अरहत्तनिकूटेनेव भगवा देसनं निट्ठापेसि। देसनापरियोसाने सो भिक्खु अरहत्ते पतिट्ठितो। “एकच्चे येन येन तेसं भिक्खून् या या गाथा देसिता, तेन तेन तस्सा तस्सा गाथाय परियोसाने सो सो भिक्खु अरहत्ते पतिट्ठितो”ति वदन्ति।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय उरगसुत्तवण्णना निट्ठिता।

२. धनियसुत्तवण्णना

१८. पक्कोदनोति धनियसुत्तं। का उप्पत्ति? भगवा सावत्थियं विहरति। तेन समयेन धनियो गोपो महीतीरे पटिवसति। तस्सायं पुब्बयोगो — कस्सपस्स भगवतो पावचने दिव्वमाने वीसति वस्ससहस्सानि दिवसे दिवसे सङ्घस्स वीसति सलाकभत्तानि अदासि। सो ततो चुतो देवेसु उप्पन्नो। एवं देवलोके एकं बुद्धन्तरं खेपेत्वा अम्हाकं भगवतो काले विदेहरट्टमज्जे पब्बतरट्ठं नाम अत्थि तत्थ धम्मकोरण्डं नाम नगरं, तस्मिं नगरे सेट्ठिपुत्तो हुत्वा अभिनिब्बत्तो, गोयूथं निस्साय जीवति। तस्स हि तिसमत्तानि गोसहस्सानि होन्ति, सत्तवीससहस्सा गावो खीरं दुहन्ति। गोपा नाम निबद्धवासिनो न होन्ति। वस्सिके चत्तारोमासे थले वसन्ति, अवसेसे अट्ठमासे यत्थ तिणोदकं सुखं लब्धति, तत्थ वसन्ति। तञ्च नदीतीरं वा जातस्सरतीरं वा होति। अथायम्पि वस्सकाले अत्तनो वसितगामतो निक्खमित्वा गुन्नं फासुविहारत्थाय ओकासं गवेसन्तो महामही भिज्जित्वा एकतो कालमही एकतो महामहिच्चेव सङ्घं गन्त्वा सन्दमाना पुन समुद्दसमीपे समागन्त्वा पवत्ता। यं ओकासं अन्तरदीपं अकासि, तं पविसित्वा वच्छानं सालं अत्तनो च निवेसनं मापेत्वा वासं कप्पेसि। तस्स सत्त पुत्ता, सत्त धीतरो, सत्त सुणिसा, अनेके च कम्मकारा होन्ति। गोपा नाम वस्सनिमित्तं जानन्ति। यदा सकुणिका कुलावकानि रुक्खगो करोन्ति, कक्कटका उदकसमीपे द्वारं पिदहित्वा थलसमीपद्वारेन वळ्ळजेन्ति, तदा सुवुट्टिका भविस्सतीति गणहन्ति। यदा पन सकुणिका कुलावकानि नीचद्वाने उदकपिट्ठे करोन्ति, कक्कटका थलसमीपे द्वारं पिदहित्वा उदकसमीपद्वारेन वळ्ळजेन्ति, तदा दुब्बुट्टिका भविस्सतीति गणहन्ति।

अथ सो धनियो सुवुट्टिकनिमित्तानि उपसल्लक्खेत्वा उपकट्ठे वस्सकाले अन्तरदीपा निक्खमित्वा महामहिया परतीरे

सत्तसत्ताहम्पि देवे वस्सन्ते उदकेन अनज्झोत्थरणोकासे अत्तनो वसनोकासं कत्वा समन्ता परिक्खिपित्वा, वच्छसालायो मापेत्वा, तत्थ निवासं कप्पेसि । अथस्स दारुतिणादिसङ्गहे कते सब्बेसु पुत्तदारकम्मकरपोरिसेसु समानियेसु जातेसु नानप्पकारे खज्जभोज्जे पटियत्ते समन्ता चतुद्दिसा मेघमण्डलानि उट्ठहिंसु । सो धेनुयो दुहापेत्वा, वच्छसालासु वच्छे सण्ठापेत्वा, गुन्नं चतुद्दिसा धूमं कारापेत्वा, सब्बपरिजनं भोजापेत्वा, सब्बकिच्चाणि कारापेत्वा तत्थ तत्थ दीपे उज्जालापेत्वा, सयं खीरेन भत्तं भुज्जित्वा, महासयने सयन्तो अत्तनो सिरिसम्पत्तिं दिस्वा, तुट्ठचित्तो हुत्वा, अपरदिसाय मेघत्थनितसदं सुत्वा निपन्नो इमं उदानं उदानेसि “**पक्कोदनो दुद्धखीरोहमस्मी**”ति ।

तत्रायं अत्थवण्णना — **पक्कोदनो**ति सिद्धभत्तो । **दुद्धखीरो**ति गावो दुहित्वा गहितखीरो । **अहन्ति** अत्तानं निदस्सेति, **अस्मी**ति अत्तनो तथाभावं । पक्कोदनो दुद्धखीरो च अहमस्मि भवामीति अत्थो । **इती**ति एवमाहाति अत्थो । निद्देसे पन “**इती**ति पदसन्धि, पदसंसग्गो, पदपारिपूरि, अक्खरसमवायो ब्यञ्जनसिलिडुता पदानुपुब्बतामेत”न्ति (चूळनि० अजितमाणवपुच्छानिद्देस १) एवमस्स अत्थो वण्णितो । सोपि इदमेव सन्धायाति वेदितब्बो । यं यं हि पदं पुब्बपदेन वुत्तं, तस्स तस्स एवमाहाति एतमत्थं पकासेन्तोयेव इतिसदो पच्छिमेन पदेन मेत्तेय्यो इति वा भगवा इति वा एवमादिना पदसन्धि होति, नाज्जथा ।

धनियो गोपोति तस्स सेट्ठिपुत्तस्स नामसमोधानं । सो हि यानिमानि थावरादीनि पञ्च धनानि, तेसु ठपेत्वा दानसीलादिअनुगामिकधनं, खेत्तवत्थु-आरामादितो थावरधनतोपि, गवस्सादितो जङ्गमधनतोपि हिरज्जसुवण्णादितो संहारिमधनतोपि, सिप्पायतनादितो अङ्गसमधनतोपि यं तं लोकस्स पञ्चगोरसानुप्पदानेन बहूपकारं तं सन्धाय “नत्थि गोसमितं धन”न्ति (सं० नि० १.१३; नेत्ति० १२३) एवं विसेसितं गोधनं, तेन समन्नागतत्ता **धनियो**, गुन्नं पालनतो **गोपो** । यो हि अत्तनो गावो पालेति, सो “गोपो”ति वुच्चति । यो परेसं वेतनेन भटो हुत्वा, सो गोपालको । अयं पन अत्तनोयेव, तेन गोपोति वुत्तो ।

अनुतीरेति तीरस्स समीपे । **महिया**ति महामहीनामिकाय नदिया । समानेन अनुकूलवत्तिना परिजनेन सद्धिं वासो यस्स सो समानवासो, अयज्ज तथाविधो । तेनाह “**समानवासो**”ति । **छन्ना**ति तिणपण्णच्छदनेहि अनोवस्सका कता । **कुटी**ति वसनघरस्सेतं अधिवचनं । **आहितो**ति आभतो, जालितो वा । **गिनी**ति अग्नि । तेसु तेसु ठानेसु अग्नि “गिनी”ति वोहरीयति । **अथ चे पत्थयसी**ति इदानि यदि इच्छसीति वुत्तं होति । **पवस्सा**ति सिज्ज, पग्घर, उदकं मुज्जाति अत्थो । **देवा**ति मेघं आलपति । अयं तावेत्थ पदवण्णना ।

अयं पन अत्थवण्णना — एवमयं धनियो गोपो अत्तनो सयनघरे महासयने निपन्नो मेघत्थनितं सुत्वा “**पक्कोदनोहमस्मी**”ति भणन्तो कायदुक्खवूपसमूपायं कायसुखहेतुज्ज अत्तनो सन्निहितं दीपेति । “**दुद्धखीरोहमस्मी**”ति भणन्तो चित्तदुक्खवूपसमूपायं चित्तसुखहेतुज्ज । “अनुतीरे महिया”ति निवासट्टानसम्पत्तिं, “समानवासो”ति तादिसे काले पियविप्पयोगपदट्टानस्स सोकस्साभावं । “छन्ना कुटी”ति कायदुक्खापगमपटिघातं । “आहितो गिनी”ति यस्मा गोपालका परिक्रुपधूमदारुअग्निवसेन तयो अग्गी करोन्ति । ते च तस्स गेहे सब्बे कता, तस्मा सब्बदिसासु परिक्रुपेपग्गिं सन्धाय “आहितो गिनी”ति भणन्तो वाळमिगागमननिवारणं दीपेति, गुन्नं मज्झे गोमयादीहि धूमग्गिं सन्धाय ङंसमकसादीहि गुन्नं अनाबाधं, गोपालकानं सयनट्टाने दारुअग्गिं सन्धाय गोपालकानं सीताबाधपटिघातं । सो एवं दीपेन्तो अत्तनो वा गुन्नं वा परिजनस्स वा वुट्ठिपच्चयस्स कस्सचि आबाधस्स अभावतो पीतिसोमनस्सजातो आह — “अथ चे पत्थयसी पवस्स देवा”ति ।

१९. एवं धनियस्स इमं गाथं भासमानस्स अस्सोसि भगवा दिब्बाय सोतधातुया विसुद्धाय अतिक्कन्तमानुसिकाय जेतवनमहाविहारे गन्धकुटियं विहरन्तो । सुत्वा च पन बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेन्तो अद्दस धनियञ्च पजापतिञ्चस्स “इमे उभोपि हेतुसम्पन्ना । सचे अहं गन्त्वा धम्मं देसेस्सामि, उभोपि पब्बजित्वा अरहत्तं पापुणिस्सन्ति । नो चे गमिस्सामि, स्वे उदकोधेन विनस्सिस्सन्ती”ति तं खणेयेव सावत्थितो सत्त योजनसतानि धनियस्स निवासद्धानं आकासेन गन्त्वा तस्स कुटिया उपरि अट्ठासि । धनियो तं गाथं पुनप्पुनं भासतियेव, न निट्ठापेति, भगवति गतेपि भासति । भगवा च तं सुत्वा “न एत्तकेन सन्तुट्ठा वा विस्सत्था वा होन्ति, एवं पन होन्ती”ति दस्सेतुं —

“अक्कोधनो विगतखिलोहमस्मि, अनुतीरे महियेकरत्तिवासो ।

विवटा कुटि निब्बुतो गिनि, अथ चे पत्थयसी पवस्स देवा”ति॥ —

इमं पटिगाथं अभासि ब्यञ्जनसभागं नो अत्थसभागं । न हि “पक्कोदनो”ति, “अक्कोधनो”ति च आदीनि पदानि अत्थतो समेन्ति महासमुद्दस्स ओरिमपारिमतीरानि विय, ब्यञ्जनं पनेत्थ किञ्चि किञ्चि समेतीति ब्यञ्जनसभागानि होन्ति । तत्थ पुरिमगाथाय सदिसपदानं वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो ।

विसेसपदानं पनायं पदतो अत्थतो च वण्णना — अक्कोधनोति अकुज्झनसभावो । यो हि सो पुब्बे वुत्तप्पकारआघातवत्थुसम्भवो कोधो एकच्चस्स सुपरित्तोपि उप्पज्जमानो हृदयं सन्तापेत्वा वूपसम्मति, येन च ततो बलवतरुप्पन्नेन एकच्चो मुखविकुणनमत्तं करोति, ततो बलवतरेन एकच्चो फरुसं वत्तुकामो हनुसञ्चलनमत्तं करोति, अपरो ततो बलवतरेन फरुसं भणति, अपरो ततो बलवतरेन दण्डं वा सत्थं वा गवेसन्तो दिसा विलोकेति, अपरो ततो बलवतरेन दण्डं वा सत्थं वा आमसति, अपरो ततो बलवतरेन दण्डादीनि गहेत्वा उपधावति, अपरो ततो बलवतरेन एकं वा द्वे वा पहारे देति, अपरो ततो बलवतरेन अपि जातिसालोहितं जीविता वोरोपेति, एकच्चो ततो बलवतरेन पच्छा विप्पटिसारी अत्तानम्पि जीविता वोरोपेति सीहळदीपे कालगामवासी अमच्चो विय । एत्तावता च कोधो परमवेपुल्लप्पतो होति । सो भगवता बोधिमण्डेयेव सब्बसो पहीनो उच्छिन्नमूलो तालावत्थुकतो, तस्मा भगवा “अक्कोधनोहमस्मी”ति आह ।

विगतखिलोति अपगतखिलो । ये हि ते चित्तबन्धभावेन पञ्च चेतोखिला वुत्ता, ये हि च खिलभूते चित्ते सेय्यथापि नाम खिले भूमिभागे चत्तारो मासे वस्सन्तेपि देवे सस्सानि न रुहन्ति, एवमेवं सद्धम्मस्सवनादिकुसलहेतुवस्से वस्सन्तेपि कुसलं न रुहति ते च भगवता बोधिमण्डेयेव सब्बसो पहीना, तस्मा भगवा “विगतखिलोहमस्मी”ति आह ।

एकरत्तिं वासो अस्साति एकरत्तिवासो । यथा हि धनियो तत्थ चत्तारो वस्सिके मासे निबद्धवासं उपगतो, न तथा भगवा । भगवा हि तंयेव रत्तिं तस्स अत्थकामताय तत्थ वासं उपगतो । तस्मा “एकरत्तिवासो”ति आह । विवटाति अपनीतच्छदना । कुटीति अत्तभावो । अत्तभावो हि तं तं अत्थवसं पटिच्च कायोतिपि गुहातिपि देहोतिपि सन्देहोतिपि नावातिपि रथोतिपि वणोतिपि धजोतिपि वम्मिकोतिपि कुटीतिपि कुटिकातिपि वुच्चति । इध पन कट्ठादीनि पटिच्च गेहनामिका कुटि विय अट्ठिआदीनि पटिच्च सङ्ख्यं गतत्ता “कुटी”ति वुत्तो । यथाह —

“सेय्यथापि, आवुसो, कट्ठञ्च पटिच्च, वल्लिञ्च पटिच्च, मत्तिकञ्च पटिच्च, तिणञ्च पटिच्च, आकासो परिवारितो अगारंत्वेव सङ्गं गच्छति; एवमेव खो, आवुसो, अट्ठिञ्च पटिच्च, न्हारुञ्च पटिच्च, मंसञ्च पटिच्च, चम्मञ्च पटिच्च, आकासो परिवारितो रूपन्त्वेव सङ्गं गच्छती”ति (म० नि० १.३०६) ।

चित्तमक्कटस्स निवासतो वा कुटि । यथाह —

“अट्टिकङ्कलकुटि चे सा, मक्कटावसथो इति ।
मक्कटो पञ्चद्वाराय, कुटिकाय पसक्किय ।
द्वारेण अनुपरियाति, घट्टयन्तो पुनप्पुन”न्ति ॥ (थेरगा० १२५) ।

सा कुटि येन तण्हामानदिट्ठिच्छदनेन सत्तानं छन्नत्ता पुनप्पुनं रागादिकिलेसवस्सं अतिवस्सति । यथाह —

“छन्नमतिवस्सति, विवटं नातिवस्सति ।
तस्मा छन्नं विवरेथ, एवं तं नातिवस्सती”ति ॥ (उदा० ४५; थेरगा० ४४७; परि० ३३९) ।

अयं गाथा द्वीसु ठानेसु वुत्ता खन्धके थेरगाथायञ्च । खन्धके हि “यो आपत्तिं पटिच्छादेति, तस्स किलेसा च पुनप्पुनं आपत्तियो च अतिवस्सन्ति, यो पन न पटिच्छादेति, तस्स नातिवस्सन्ती”ति इमं अत्थं पटिच्च वुत्ता । थेरगाथायं “यस्स रागादिच्छदनं अत्थि, तस्स पुन इद्वारम्मणादीसु रागादिसम्भवतो छन्नमतिवस्सति । यो वा उप्पन्ने किलेसे अधिवासेति, तस्सेव अधिवासितकिलेसच्छदनच्छन्ना अत्तभावकुटि पुनप्पुनं किलेसवस्सं अतिवस्सति । यस्स पन अरहत्तमग्गजाणवातेन किलेसच्छदनस्स विद्धंसितत्ता विवटा, तस्स नातिवस्सती”ति । अयमत्थो इध अधिप्पेतो । भगवता हि यथावुत्तं छदनं यथावुत्तेनेव नयेन विद्धंसितं, तस्मा “विवटा कुटी”ति आह । निब्बुतोति उपसन्तो । गिनीति अग्गि । येन हि एकादसविधेन अग्गिना सब्बमिदं आदित्तं । यथाह — “आदित्तं रागग्गिना”ति वित्थारो । सो अग्गि भगवतो बोधिमूलेयेव अरियमग्गसलिलसेकेन निब्बुतो, तस्मा “निब्बुतो गिनी”ति आह ।

एवं वदन्तो च धनियं अतुट्ठब्बेन तुस्समानं अज्जापदेसेनेव परिभासति, ओवदति, अनुसासति । कथं?
“अक्कोधनो”ति हि वदमानो, धनिय, त्वं “पक्कोदनोहमस्मी”ति तुट्ठो, ओदनपाको च यावजीवं धनपरिक्खयेन कत्तब्बो, धनपरिक्खयो च आरक्खादिदुक्खपदट्ठानो, एवं सन्ते दुक्खेनेव तुट्ठो होसि । अहं पन “अक्कोधनोहमस्मी”ति तुस्सन्तो सन्दिट्ठिकसम्परायिकदुक्खाभावेन तुट्ठो होमीति दीपेति । “विगतखिलो”ति वदमानो त्वं “दुद्धखीरोहमस्मी”ति तुस्सन्तो अकतकिच्चोव “कतकिच्चोहमस्मी”ति मन्त्वा तुट्ठो, अहं पन “विगतखिलोहमस्मी”ति तुस्सन्तो कतकिच्चोव तुट्ठो होमीति दीपेति । “अनुतीरे महियेकरत्तिवासो”ति वदमानो त्वं अनुतीरे महिया समानवासोति तुस्सन्तो चतुमासनिबद्धवासेन तुट्ठो । निबद्धवासो च आवाससङ्गेन होति, सो च दुक्खो, एवं सन्ते दुक्खेनेव तुट्ठो होसि । अहं पन एकरत्तिवासोति तुस्सन्तो अनिबद्धवासेन तुट्ठो, अनिबद्धवासो च आवाससङ्गाभावेन होति, आवाससङ्गाभावो च सुखोति सुखेनेव तुट्ठो होमीति दीपेति ।

“विवटा कुटी”ति वदमानो त्वं छन्ना कुटीति तुस्सन्तो छन्नगेहताय तुट्ठो, गेहे च ते छन्नेपि अत्तभावकुटिकं किलेसवस्सं अतिवस्सति, येन सज्जनितेहि चतूहि महोघेहि वुहमानो अनयब्बसन्नं पापुण्य्यासि, एवं सन्ते अतुट्ठब्बेनेव तुट्ठो होसि । अहं पन “विवटा कुटी”ति तुस्सन्तो अत्तभावकुटिया किलेसच्छदनाभावेन तुट्ठो । एवञ्च मे विवटाय कुटिया न तं किलेसवस्सं अतिवस्सति, येन सज्जनितेहि चतूहि महोघेहि वुहमानो अनयब्बसन्नं पापुण्य्यं, एवं सन्ते तुट्ठब्बेनेव तुट्ठो होमीति दीपेति । “निब्बुतो गिनी”ति वदमानो त्वं आहितो गिनीति तुस्सन्तो अकतूपद्वनिवारणोव कतूपद्वनिवारणोस्मीति मन्त्वा तुट्ठो । अहं पन निब्बुतो गिनीति तुस्सन्तो एकादसग्गिपरिळाहाभावतो कतूपद्वनिवारणतायेव तुट्ठोति दीपेति । “अथ चे पत्थयसी पवस्स देवा”ति वदमानो एवं विगतदुक्खानं अनुप्पत्तसुखानं कतसब्बकिच्चानं अम्हादिसानं एतं वचनं

सोभति, अथ चे पत्थयसि, पवस्स देव, न नो तयि वस्सन्ते वा अवस्सन्ते वा वुड्ढि वा हानि वा अत्थि, त्वं पन कस्मा एवं वदसीति दीपेति । तस्मा यं वुत्तं “एवं वदन्तो च धनिय अतुड्ढब्बेनेव तुस्समानं अज्जापदेसेनेव परिभासति ओवदति, अनुसासती”ति, तं सम्मदेव वुत्तन्ति ।

२०. एवमिमं भगवता वुत्तं गाथं सुत्वापि धनियो गोपो “को अयं गाथं भासती”ति अवत्वा तेन सुभासितेन परितुड्ढो पुनपि तथारूपं सोतुकामो अपरम्पि गाथमाह “अन्धकमकसा”ति । तत्थ अन्धकाति काळमक्खिकानं अधिवचनं, पिङ्गलमक्खिकानन्तिपि एके । मकसाति मकसायेव । न विज्जरेति नत्थि । कच्छेति द्वे कच्छा — नदीकच्छो च पब्बतकच्छो च । इध नदीकच्छो । रुळ्हतिणेति सज्जाततिणे । चरन्तीति भत्तकिच्चं करोन्ति । वुड्ढिम्पीति वातवुड्ढिआदिका अनेका वुड्ढियो, ता आळवकसुत्ते पकासयिस्साम । इध पन वस्सवुड्ढिं सन्धाय वुत्तं । सहेय्युन्ति खमेय्युं । सेसं पाकटमेव । एत्थ धनियो ये अन्धकमकसा सन्निपतित्वा रुधिरे पिवन्ता मुहुत्तेनेव गावो अनयब्यसनं पापेन्ति, तस्मा वुड्ढितमत्तेयेव ते गोपालका पंसुना च साखाहि च मारेन्ति, तेसं अभावेन गुन्नं खेमत्तं, कच्छे रुळ्हतिणचरणेन अद्धानगमनपरिस्समाभावं वत्वा खुदाकिलमथाभावञ्च दीपेन्तो “यथा अज्जेसं गावो अन्धकमकससम्फस्सेहि दिस्समाना अद्धानगमनेन किलन्ता खुदाय मिलायमाना एकवुड्ढिनिपातम्पि न सहेय्युं, न मे तथा गावो, मय्हं पन गावो वुत्तप्पकाराभावा द्विक्खत्तुं वा तिक्खत्तुं वा वुड्ढिम्पि सहेय्यु”न्ति दीपेति ।

२१. ततो भगवा यस्मा धनियो अन्तरदीपे वसन्तो भयं दिस्वा, कुल्लं बन्धित्वा, महामहिं तरित्वा, तं कच्छं आगम्म “अहं सुड्ढु आगतो, निब्भयेव ठाने ठितो”ति मज्जमानो एवमाह, सभये एव च सो ठाने ठितो, तस्मा तस्स आगमनट्ठाना अत्तनो आगमनट्ठानं उत्तरितरञ्च पणीतरञ्च वण्णेन्तो “बद्धासि भिसी”ति इमं गाथमभासि, अत्थसभागं नो व्यञ्जनसभागं ।

तत्थ भिसीति पत्थरित्वा पुथुलं कत्वा बद्धकुल्लो वुच्चति लोके । अरियस्स पन धम्मविनये अरियमग्गस्सेतं अधिवचनं । अरियमग्गो हि —

“मग्गो पज्जो पथो पन्थो, अज्जसं वटुमायनं ।

नावा उत्तरसेतु च, कुल्लो च भिसि सङ्कमो” ॥ (चूळनि० पारायनत्थुतिगाथानिद्देस १०१) ।

“अद्धानं पभवो चेव, तत्थ तत्थ पकासितो” ॥

इमायपि गाथाय भगवा पुरिमनयेनेव तं ओवदन्तो इमं अत्थं आहाति वेदितब्बो — धनिय, त्वं कुल्लं बन्धित्वा, महिं तरित्वा, इमं ठानमागतो, पुनपि च ते कुल्लो बन्धितब्बो एव भविस्सति, नदी च तरितब्बा, न चेतं ठानं खेमं । मया पन एकचित्ते मग्गङ्गानि समोधानेत्वा जाणबन्धनेन बद्धा अहोसि भिसि । सा च सत्ततिसबोधिपक्खियधम्मपरिपुण्णताय एकरसभावूपगतत्ता अज्जमज्जं अनतिवत्तनेन पुन बन्धितब्बप्पयोजनाभावेन देवमनुस्सेसु केनचि मोचेतुं असक्कुण्येय्यताय च सुसङ्घता । ताय चमहि तिण्णो, पुब्बे पत्थितं तीरप्पदेसं गतो । गच्छन्तोपि च न सोतापन्नादयो विय कञ्चिदेव पदेसं गतो । अथ खो पारगतो सब्बासवक्खयं सब्बधम्मपारं परमं खेमं निब्बानं गतो, तिण्णोति वा सब्बज्जुतं पत्तो, पारगतोति अरहत्तं पत्तो । किं विनेय्य पारगतोति चे? विनेय्य ओघं, कामोधादिचतुब्बिधं ओघं तरित्वा अतिक्कम्म तं पारं गतोति । इदानि च पन मे पुन तरितब्बाभावतो अत्थो भिसिया न विज्जति, तस्मा ममेव युत्तं वत्तुं “अथ चे पत्थयसी पवस्स देवा”ति ।

२२. तम्पि सुत्वा धनियो पुरिमनयेनेव “गोपी मम अस्सवा”ति इमं गाथं अभसि। तत्थ गोपीति भरियं निद्विसति। अस्सवाति वचनकरा किंकारपटिसाविनी। अलोलाति मातुगामो हि पञ्चहि लोलताहि लोलो होति — आहारलोलताय, अलङ्कारलोलताय, परपुरिसलोलताय, धनलोलताय, पादलोलताय। तथा हि मातुगामो भत्तपूवसुरादिभेदे आहारे लोलताय अन्तमसो पारिवासिकभत्तम्पि भुज्जति, हत्थोतापकम्पि खादति, दिगुणं धनमनुप्पदत्वापि सुरं पिवति। अलङ्कारलोलताय अज्जं अलङ्कारं अलभमानो अन्तमसो उदकतेलकेनपि केसे ओसण्डेत्वा मुखं परिमज्जति। परपुरिसलोलताय अन्तमसो पुत्तेनपि तादिसे पदेसे पक्कोसियमानो पठमं असद्धम्मवसेन चिन्तेति। धनलोलताय “हंसराजं गहेत्त्वान सुवण्णा परिहायथ”। पादलोलताय आरामादिगमनसीलो हुत्वा सब्बं धनं विनासेति। तत्थ धनियो “एकापि लोलता मय्हं गोपिया नत्थी”ति दस्सेन्तो अलोलाति आह।

दीघरत्तं संवासियाति दीघकालं सद्धिं वसमाना कोमारभावतो पभुति एकतो वड्ढिता। तेन परपुरिसे न जानातीति दस्सेति। मनापाति एवं परपुरिसे अजानन्ती ममेव मनं अल्लीयतीति दस्सेति। तस्सा न सुणामि किञ्चि पापन्ति “इत्थन्नामेन नाम सद्धिं इमाय हसितं वा लपितं वा”ति एवं तस्सा न सुणामि, कञ्चि अतिचारदोसन्ति दस्सेति।

२३. अथ भगवा एतेहि गुणेहि गोपिया तुट्ठं धनियं ओवदन्तो पुरिमनयेनेव “चित्तं मम अस्सव”न्ति इमं गाथमभासि, अत्थसभागं, ब्यज्जनसभागञ्च। तत्थ उत्तानत्थानेव पदानि। अयं पन अधिप्पायो — धनिय, त्वं “गोपी मम अस्सवा”ति तुट्ठो, सा पन ते अस्सवा भवेय्य वा न वा; दुज्जानं परचित्तं, विसेसतो मातुगामस्स। मातुगामज्झि कुच्छिया परिहरन्तापि रक्खितुं न सक्कोन्ति, एवं दुरक्खचित्तता एव न सक्का तुम्हादिसेहि इत्थी अलोलाति वा संवासियाति वा मनापाति वा निष्पापाति वा जानितुं। मय्हं पन चित्तं अस्सवं ओवादपटिकरं मम वसे वत्तति, नाहं तस्स वसे वत्तामि। सो चस्स अस्सवभावो यमकपाटिहारिये छन्नं वण्णानं अग्निधारासु च उदकधारासु च पवत्तमानासु सब्बजनस्स पाकटो अहोसि। अग्निनिम्माने हि तेजोकसिणं समापज्जितब्बं उदकनिम्माने आपोकसिणं, नीलादिनिम्माने नीलादिकसिणानि। बुद्धानम्पि हि द्वे चित्तानि एकतो नप्पवत्तन्ति, एकमेव पन अस्सवभावेन एवं वसवत्ति अहोसि। तज्ज खो पन सब्बकिलेसबन्धनापगमा विमुत्तं, विमुत्तत्ता तदेव अलोलं, न तव गोपी। दीपङ्करबुद्धकालतो च पभुति दानसीलादीहि दीघरत्तं परिभावितत्ता संवासियं, न तव गोपी। तदेतं अनुत्तरेन दमथेन दमितत्ता सुदन्तं, सुदन्तत्ता अत्तनो वसेन छद्धारविसेवनं पहाय ममेव अधिप्पायमनस्स वसेनानुवत्तनतो मनापं, न तव गोपी।

पापं पन मे न विज्जतीति इमिना पन भगवा तस्स अत्तनो चित्तस्स पापाभावं दस्सेति, धनियो विय गोपिया। सो चस्स पापाभावो न केवलं सम्मासम्बुद्धकालेयेव, एकूनतिस वस्सानि सरागादिकाले अगारमज्झे वसन्तस्सापि वेदितब्बो। तदापि हिस्स अगारियभावानुरूपं विज्जुपटिकुट्टं कायदुच्चरितं वा वचीदुच्चरितं वा मनोदुच्चरितं वा न उप्पन्नपुब्बं। ततो परं मारोपि छब्बस्सानि अनभिसम्बुद्धं, एकं वस्सं अभिसम्बुद्धन्ति सत्त वस्सानि तथागतं अनुबन्धि “अप्पेव नाम वालगगनि तुदनमत्तम्पिस्स पापसमाचारं पस्सेय्य”न्ति। सो अदिस्वाव निब्बिन्नो इमं गाथं अभसि —

“सत्त वस्सानि भगवन्तं, अनुबन्धिं पदापदं।

ओतारं नाधिगच्छिस्सं, सम्बुद्धस्स सतीमतो”ति॥ (सु० नि० ४४८)।

बुद्धकालेपि नं उत्तरमाणवो सत्त मासानि अनुबन्धि आभिसमाचारिकं दड्ढुकामो। सो किञ्चि वज्जं अदिस्वाव परिसुद्धसमाचारो भगवाति गतो। चत्तारि हि तथागतस्स अरक्खेय्यानि। यथाह —

“चत्तारिमानि, भिक्खवे, तथागतस्स अरक्खेय्यानि । कतमानि चत्तारि? परिसुद्धकायसमाचारो, भिक्खवे, तथागतो, नत्थि तथागतस्स कायदुच्चरितं, यं तथागतो रक्खेय्य ‘मा मे इदं परो अज्जासी’ति, परिसुद्धवचीसमाचारो...पे०... परिसुद्धमनोसमाचारो...पे०... परिसुद्धाजीवो, भिक्खवे, तथागतो, नत्थि तथागतस्स मिच्छाजीवो, यं तथागतो रक्खेय्य ‘मा मे इदं परो अज्जासी’”ति (अ० नि० ७.५८) ।

एवं यस्मा तथागतस्स चित्तस्स न केवलं सम्मासम्बुद्धकाले, पुब्बेपि पापं नत्थि एव, तस्मा आह — “पापं पन मे न विज्जती”ति । तस्साधिप्पायो — ममेव चित्तस्स पापं न सक्का सुणितुं, न तव गोपिया । तस्मा यदि एतेहि गुणेहि तुट्ठेन “अथ चे पत्थयसी पवस्स देवा”ति वत्तब्बं, मयावेतं वत्तब्बन्ति ।

२४. तम्पि सुत्वा धनियो ततुत्तरिपि सुभासितरसायनं पिवितुकामो अत्तनो भुजिस्सभावं दस्सेन्तो आह “अत्तवेतनभतोहमस्मी”ति । तत्थ अत्तवेतनभतोति अत्तनियेनेव घासच्छादनेन भतो, अत्तनोयेव कम्मं कत्वा जीवामि, न परस्स वेतनं गहेत्वा परस्स कम्मं करोमीति दस्सेति । पुत्ताति धीतरो च पुत्ता च, ते सब्बे पुत्तात्वेव एकज्झं वुच्चन्ति । समानियाति सन्निहिता अविप्पवुट्ठा । अरोगाति निराबाधा, सब्बेव ऊरुबाहुबलाति दस्सेति । तेसं न सुणामि किञ्चि पापन्ति तेसं चोराति वा परदारिकाति वा दुस्सीलाति वा किञ्चि पापं न सुणामीति ।

२५. एवं वुत्ते भगवा पुरिमनयेनेव धनियं ओवदन्तो इमं गाथं अभासि — “नाहं भतको”ति । अत्रापि उत्तानत्थानेव पदानि । अयं पन अधिप्पायो — त्वं “भुजिस्सोहमस्मी”ति मन्त्वा तुट्ठो, परमत्थतो च अत्तनो कम्मं करित्वा जीवन्तोपि दासो एवासि तण्हादासत्ता, भतकवादा च न परिमुच्चसि । वुत्तज्जेतं “ऊनो लोको अतित्तो तण्हादासो”ति (म० नि० २.३०५) । परमत्थतो पन नाहं भतकोस्मि कस्सचि । अहज्झि कस्सचि परस्स वा अत्तनो वा भतको न होमि । किं कारणा? यस्मा निब्बिट्ठेन चरामि सब्बलोके । अहज्झि दीपङ्करपादमूलतो याव बोधि, ताव सब्बज्जुतज्जाणस्स भतको अहोसिं । सब्बज्जुतं पत्तो पन निब्बिट्ठो निब्बिसो राजभतो विय । तेनेव निब्बिट्ठेन सब्बज्जुभावेन लोकुत्तरसमाधिसुखेन च जीवामि । तस्स मे इदानि उत्तरिकरणीयस्स कतपरिचयस्स वा अभावतो अप्पहीनपटिसन्धिकानं तादिसानं विय पत्तब्बो कोचि अत्थो भतिया न विज्जति । “भटिया”तिपि पाठो । तस्मा यदि भुजिस्सताय तुट्ठेन “अथ चे पत्थयसी पवस्स देवा”ति वत्तब्बं, मयावेतं वत्तब्बन्ति ।

२६. तम्पि सुत्वा धनियो अतित्तोव सुभासितामतेन अत्तनो पञ्चप्पकारगोमण्डलपरिपुण्णभावं दस्सेन्तो आह “अत्थि वसा”ति । तत्थ वसाति अदमितवुट्ठवच्छका । धेनुपाति धेनुं पिवन्ता तरुणवच्छका, खीरदायिका वा गावो । गोधरणियोति गब्भिनियो । पवेणियोति वयप्पत्ता बलीबद्देहि सद्धिं मेथुनपत्थनकगावो । उसभोपि गवम्पतीति यो गोपालकेहि पातो एव न्हापेत्वा, भोजेत्वा, पञ्चङ्गुलं दत्वा, मालं बन्धित्वा — “एहि, तात, गावो गोचरं पापेत्वा रक्खित्वा आनेही”ति पेसीयति, एवं पेसितो च ता गावो अगोचरं परिहरित्वा, गोचरे चारेत्वा, सीहव्यग्धादिभया परित्तायित्वा आनेति, तथारूपो उसभोपि गवम्पति इध मय्हं गोमण्डले अत्थीति दस्सेसि ।

२७. एवं वुत्ते भगवा तथेव धनियं ओवदन्तो इमं पच्चनीकगाथं आह “नत्थि वसा”ति । एत्थ चेस अधिप्पायो — इध अम्हाकं सासने अदमितट्ठेन वुट्ठेन च वसासङ्गाता परियुट्ठाना वा, तरुणवच्छके सन्धाय वसानं मूलट्ठेन खीरदायिनियो सन्धाय पग्घरणट्ठेन धेनुपासङ्गाता अनुसया वा, पटिसन्धिगब्भधारणट्ठेन गोधरणिसङ्गाता पुज्जापुज्जानेज्जाभिसङ्गारचेतना वा, संयोगपत्थनट्ठेन पवेणिसङ्गाता पत्थना तण्हा वा, आधिपच्चट्ठेन पुब्बङ्गमट्ठेन सेट्ठट्ठेन च गवम्पतिउसभसङ्गातं अभिसङ्गारविज्जाणं वा नत्थि, स्वाहं इमाय सब्बयोगक्खेमभूताय नत्थिताय तुट्ठो । त्वं पन सोकादिवत्थुभूताय अत्थिताय

तुडो । तस्मा सब्बयोगक्खेमताय तुडुस्स ममेवेतं युत्तं वत्तुं “अथ चे पत्थयसी पवस्स देवा”ति ।

२८. तम्पि सुत्वा धनियो ततुत्तरिपि सुभासितं अमतरसं अधिगन्तुकामो अत्तनो गोगणस्स खिलबन्धनसम्पत्तिं दस्सेन्तो आह “**खिला निखाता**”ति । तत्थ **खिला**ति गुन्नं बन्धनत्थम्भा । **निखाता**ति आकोटेत्वा भूमियं पवेसिता खुद्दका महन्ता खणित्वा ठपिता । **असम्पवेधी**ति अकम्पका । **दामा**ति वच्छकानं बन्धनत्थाय कता गन्थितपासयुत्ता रज्जुबन्धनविसेसा । **मुज्जमया**ति मुज्जतिणमया । **नवा**ति अचिरकता । **सुसण्ठाना**ति सुट्ठु सण्ठाना, सुवट्ठितसण्ठाना वा । **न हि सक्खिन्ती**ति नेव सक्खिस्सन्ति । **धेनुपापि छेत्तुन्ति** तरुणवच्छकापि छिन्दितुं ।

२९. एवं वुत्ते भगवा धनियस्स इन्द्रिय-परिपाककालं जत्वा पुरिमनयेनेव तं ओवदन्तो इमं चतुसच्चदीपिकं गाथं अभासि “**उसभोरिव छेत्वा**”ति । तत्थ **उसभो**ति गोपिता गोपरिणायको गोयूथपति बलीबद्धो । केचि पन भणन्ति “गवसतजेडो उसभो, सहस्सजेडो वसभो, सतसहस्सजेडो निसभो”ति । अपरे “एकगामखेत्ते जेडो उसभो, द्वीसु जेडो वसभो, सब्बत्थ अप्पटिहतो निसभो”ति । सब्बेपेते पपञ्चा, अपिच खो पन उसभोति वा वसभोति वा निसभोति वा सब्बेपेते अप्पटिसमट्ठेन वेदितब्बा । यथाह — “निसभो वत भो समणो गोतमो”ति (सं० नि० १.३८) । र-कारो पदसन्धिकरो । **बन्धनानी**ति रज्जुबन्धनानि किलेसबन्धनानि च । **नागो**ति हत्थी । **पूतिलतन्ति** गळोचीलतं । यथा हि सुवण्णवण्णोपि कायो पूतिकायो, वस्ससतिकोपि सुनखो कुक्कुरो, तदहुजातोपि सिङ्गालो “जरसिङ्गालो”ति वुच्चति, एवं अभिनवापि गळोचीलता असारकत्तेन “पूतिलता”ति वुच्चति । **दालयित्वा**ति छिन्दित्वा । गब्भञ्च सेय्यञ्च **गब्भसेय्यं** । तत्थ गब्भग्गहणेन जलाबुजयोनि, सेय्यग्गहणेन अवसेसा । गब्भसेय्यमुखेन वा सब्बापि ता वुत्ताति वेदितब्बा । सेसमेत्थ पदत्थतो उत्तानमेव ।

अयं पनेत्थ अधिप्पायो — धनिय, त्वं बन्धनेन तुडो, अहं पन बन्धनेन अट्ठीयन्तो थामवीरियूपेतो महाउसभोरिव बन्धनानि पञ्चुद्धम्भागियसंयोजनानि चतुत्थअरियमग्गथामवीरियेन छेत्वा, नागो पूतिलतं पञ्चोरम्भागियसंयोजनबन्धनानि हेट्ठामग्गतयथामवीरियेन दालयित्वा, अथ वा उसभोरिव बन्धनानि अनुसये नागो पूतिलतं परियुट्ठानानि छेत्वा दालयित्वाव ठितो । तस्मा न पुन गब्भसेय्यं उपेस्सं । सोहं जातिदुक्खवत्थुकेहि सब्बदुक्खेहि परिमुत्तो सोभामि — “अथ चे पत्थयसी पवस्स देवा”ति वदमानो । तस्मा सचे त्वम्पि अहं विय वत्तुमिच्छसि, छिन्द तानि बन्धनानीति । एत्थ च बन्धनानि समुदयसच्चं, गब्भसेय्या दुक्खसच्चं, “न उपेस्स”न्ति एत्थ अनुपगमो अनुपादिसेसवसेन, “छेत्वा दालयित्वा”ति एत्थ छेदो पदालनञ्च सउपादिसेसवसेन निरोधसच्चं, येन छिन्दति पदालेति च, तं मग्गसच्चन्ति ।

एवमेतं चतुसच्चदीपिकं गाथं सुत्वा गाथापरियोसाने धनियो च पजापति चस्स द्वे च धीतरोति चत्तारो जना सोतापत्तिफले पतिट्ठहिंसु । अथ धनियो अवेच्चप्पसादयोगेन तथागते मूलजाताय पतिट्ठिताय सद्भाय पञ्चाचक्खुना भगवतो धम्मकायं दिस्वा धम्मताय चोदितहृदयो चिन्तेसि — “बन्धनानि छिन्दिं, गब्भसेय्यो च मे नत्थी”ति अवीचिं परियन्तं कत्वा याव भवग्गा को अज्जो एवं सीहनादं नदिस्सति अज्जत्र भगवता, आगतो नु खो मे सत्थाति । ततो भगवा छब्बण्णरस्मिजालविचित्रं सुवण्णरससेकपिञ्जरं विय सरीराभं धनियस्स निवेसने मुज्जि “पस्स दानि यथासुख”न्ति ।

३०. अथ धनियो अन्तो पविट्ठचन्दिमसूरियं विय समन्ता पज्जलितपदीपसहस्ससमुज्जलितमिव च निवेसनं दिस्वा “आगतो भगवा”ति चित्तं उप्पादेसि । तस्मिंयेव च समये मेघोपि पावस्सि । तेनाहु सङ्गीतिकारा “**निन्नञ्च थलञ्च पूरयन्तो**”ति । तत्थ **निन्नन्ति** पल्ललं । **थलन्ति** उक्कूलं । एवमेतं उक्कूलविकूलं सब्बम्पि समं कत्वा पूरयन्तो महामेघो पावस्सि, वस्सितुं आरभीति वुत्तं होति । **तावदेवा**ति यं खणं भगवा सरीराभं मुज्जि, धनियो च “सत्था मे आगतो”ति

सद्धामयं चित्ताभं मुञ्चि, तं खणं पावस्सीति । केचि पन “सूरियुगमनम्पि तस्मिंयेव खणे”ति वण्णयन्ति ।

३१-३२. एवं तस्मिं धनियस्स सद्धुप्पादतथागतोभासफरणसूरियुगमनक्खणे वस्सतो देवस्स सद्दं सुत्वा धनियो पीतिसोमनस्सजातो इममत्थं अभासथ “**लाभा वत नो अनप्पका**”ति द्वे गाथा वत्तब्बा ।

तत्थ यस्मा धनियो सपुत्तदारो भगवतो अरियमग्गपटिवेधेन धम्मकायं दिस्वा, लोकुत्तरचक्खुना रूपकायं दिस्वा, लोकियचक्खुना सद्धापटिलाभं लभि । तस्मा आह — “**लाभा वत नो अनप्पका**, ये मयं भगवन्तं अद्दसामा”ति । तत्थ **वत** इति विम्हयत्थे निपातो । **नो** इति अम्हाकं । **अनप्पका**ति विपुला । सेसं उत्तानमेव । **सरणं तं उपेमा**ति एत्थ पन किञ्चापि मग्गपटिवेधेनेवस्स सिद्धं सरणगमनं, तत्थ पन निच्छयगमनमेव गतो, इदानी वाचाय अत्तसन्निय्यातनं करोति । मग्गवसेन वा सन्निय्यातनसरणतं अचलसरणतं पत्तो, तं परेसं वाचाय पाकटं करोन्तो पणिपातसरणगमनं गच्छति । **चक्खुमा**ति भगवा पकतिदिब्बपज्जासमन्तबुद्धचक्खूहि पज्जहि चक्खूहि चक्खुमा । तं आलपन्तो आह — “सरणं तं उपेम चक्खुमा”ति । “**सत्था नो होहि तुवं महामुनी**”ति इदं पन वचनं सिस्सभावूपगमनेनापि सरणगमनं पूरेतुं भणति, **गोपी च अहज्ज अस्सवा, ब्रह्मचरियं सुगते चरामसे**ति इदं समादानवसेन ।

तत्थ **ब्रह्मचरियन्ति** मेथुनविरतिमग्गसमणधम्मसासनसदारसन्तोसानमेतं अधिवचनं । “ब्रह्मचारी”ति एवमादीसु (म० नि० १.८३) हि मेथुनविरति ब्रह्मचरियन्ति वुच्चति । “इदं खो पन मे पज्जसिख, ब्रह्मचरियं एकन्तनिब्बिदाया”ति एवमादीसु (दी० नि० २.३२९) मग्गो । “अभिजानामि खो पनाहं, सारिपुत्त, चतुरङ्गसमन्नागतं ब्रह्मचरियं चरिता”ति एवमादीसु (म० नि० १.१५५) समणधम्मो । “तयिदं ब्रह्मचरियं इद्धज्जेव फीतज्जा”ति एवमादीसु (दी० नि० ३.१७४) सासनं ।

“मयज्ज भरिया नातिक्कमाम, अम्हे च भरिया नातिक्कमन्ति ।

अज्जत्र ताहि ब्रह्मचरियं चराम, तस्मा हि अम्हं दहरा न मीयरे”ति ॥ (जा० १.१०.९७) —

एवमादीसु सदारसन्तोसो । इध पन समणधम्मब्रह्मचरियपुब्बङ्गमं उपरिमग्गब्रह्मचरियमधिप्पेतं । **सुगते**ति सुगतस्स सन्तिके । भगवा हि अन्तद्वयमनुपगमम् सुट्ठु गतत्ता, सोभणेन च अरियमग्गगमनेन समन्नागतत्ता, सुन्दरज्ज निब्बानसङ्घातं ठानं गतत्ता सुगतोति वुच्चति । समीपत्थे चेत्य भुम्मवचनं, तस्मा सुगतस्स सन्तिकेति अत्थो । **चरामसे**ति चराम । यज्जि तं सक्कते चरामसीति वुच्चति, तं इध चरामसेति । अट्ठकथाचरिया पन “सेति निपातो”ति भणन्ति । तेनेव चेत्य आयाचनत्थं सन्धाय “चरेम से”तिपि पाठं विकप्पेन्ति । यं रुच्चति, तं गहेतब्बं ।

एवं धनियो ब्रह्मचरियचरणापदेसेन भगवन्तं पब्बज्जं याचित्वा पब्बज्जपयोजनं दीपेन्तो आह “**जातीमरणस्स पारगू, दुक्खस्सन्तकरा भवामसे**”ति । **जातिमरणस्स पारं** नाम निब्बानं, तं अरहत्तमग्गेन गच्छाम । **दुक्खस्सा**ति वट्टदुक्खस्स । **अन्तकरा**ति अभावकरा । **भवामसे**ति भवाम, अथ वा अहो वत मयं भवेय्यामाति । “चरामसे”ति एत्थ वुत्तनयेनेव तं वेदितब्बं । एवं वत्वापि च पुन उभोपि किर भगवन्तं वन्दित्वा “पब्बाजेथ नो भगवा”ति एवं पब्बज्जं याचिसूति ।

३३. अथ मारो पापिमा एवं ते उभोपि वन्दित्वा पब्बज्जं याचन्ते दिस्वा — “इमे मम विसयं अतिक्कमितुकामा, हन्द नेसं अन्तरायं करोमी”ति आगन्त्वा घरावासे गुणं दस्सेन्तो इमं गाथमाह “**नन्दति पुत्तेहि पुत्तिमा**”ति । तत्थ **नन्दती**ति तुस्सति मोदति । **पुत्तेही**ति पुत्तेहिपि धीतरेहिपि, सहयोगत्थे, करणत्थे वा करणवचनं, पुत्तेहि सह नन्दति, पुत्तेहि करणभूतेहि नन्दतीति वुत्तं होति । **पुत्तिमा**ति पुत्तवा पुगलो । **इती**ति एवमाह । **मारो**ति वसवत्तिभूमियं अज्जतरो दामरिकदेवपुत्तो । सो

हि सद्धानातिक्कमितुकामं जनं यं सक्कोति, तं मारेति । यं न सक्कोति, तस्सपि मरणं इच्छति । तेन “मारो”ति वुच्चति । **पापिमा**ति लामकपुग्गलो, पापसमाचारो वा । सङ्गीतिकारानमेतं वचनं, सब्बगाथासु च ईदिसानि । यथा च पुत्तेहि पुत्तिमा, गोपियो गोहि तथेव नन्दति । यस्स गावो अत्थि, सोपि गोपियो, गोहि सह, गोहि वा करणभूतेहि तथेव नन्दतीति अत्थो ।

एवं वत्वा इदानीं तस्सत्थस्स साधककारणं निद्विसति, “**उपधी हि नरस्स नन्दना**”ति । तत्थ उपधीति चत्तारो उपधयो — कामूपधि, खन्धूपधि, किलेसूपधि, अभिसङ्खारूपधि । कामा हि “यं पञ्चकामगुणे पटिच्च उपपज्जति सुखं सोमनस्सं, अयं कामानं अस्सादो”ति (म० नि० १.१६६) एवं वुत्तस्स सुखस्स अधिद्वानभावतो उपधीयति एत्थ सुखन्ति इमिना वचनत्थेन उपधीति वुच्चन्ति । खन्धापि खन्धमूलकदुक्खस्स अधिद्वानभावतो, किलेसापि अपायदुक्खस्स अधिद्वानभावतो, अभिसङ्खारापि भवदुक्खस्स अधिद्वानभावतोति । इध पन कामूपधि अधिप्पेतो । सो सत्तसङ्खारवसेन दुविधो । तत्थ सत्तपटिबद्धो पधानो, तं दस्सेन्तो “पुत्तेहि गोही”ति वत्वा कारणमाह — “उपधी हि नरस्स नन्दना”ति । तस्सत्थो — यस्मा इमे कामूपधी नरस्स नन्दना, नन्दयन्ति नरं पीतिसोमनस्सं उपसंहरन्ता, तस्मा वेदितब्बमेतं “नन्दति पुत्तेहि पुत्तिमा, गोपियो गोहि तथेव नन्दति, त्वञ्च पुत्तिमा गोपियो च, तस्मा एतेहि, नन्द, मा पब्बज्जं पाटिकङ्खि । पब्बजितस्स हि एते उपधयो न सन्ति, एवं सन्ते त्वं दुक्खस्सन्तं पत्थेन्तोपि दुक्खितोव भविस्ससी”ति ।

इदानीं तस्सपि अत्थस्स साधककारणं निद्विसति “**न हि सो नन्दति, यो निरूपधी**”ति । तस्सत्थो — यस्मा यस्सेते उपधयो नत्थि, सो पियेहि जातीहि विप्पयुत्तो निब्भोगूपकरणो न नन्दति, तस्मा त्वं इमे उपधयो वज्जेत्वा पब्बजितो दुक्खितोव भविस्ससीति ।

३४. अथ भगवा “मारो अयं पापिमा इमेसं अन्तरायाय आगतो”ति विदित्वा फलेन फलं पातेन्तो विय तायेव मारेनाभताय उपमाय मारवादं भिन्दन्तो तमेव गाथं परिवत्तेत्वा “उपधि सोकवत्थू”ति दस्सेन्तो आह “**सोचति पुत्तेहि पुत्तिमा**”ति । तत्थ सब्बं पदत्थतो उत्तानमेव । अयं पन अधिप्पायो — मा, पापिम, एवं अवच “नन्दति पुत्तेहि पुत्तिमा”ति । सब्बेहेव हि पियेहि, मनापेहि नानाभावो विनाभावो, अनतिक्कमनीयो अयं विधि, तेसञ्च पियमनापानं पुत्तदारानं गवास्सवळवहिरञ्जसुवण्णादीनं विनाभावेन अधिमत्तसोकसल्लसमप्पितहृदया सत्ता उम्मत्तकापि होन्ति खित्तचित्ता, मरणम्पि निगच्छन्ति मरणमत्तम्पि दुक्खं । तस्मा एवं गण्ह — **सोचति पुत्तेहि पुत्तिमा** । यथा च पुत्तेहि पुत्तिमा, **गोपियो गोहि तथेव सोचतीति** । किं कारणा? **उपधी हि नरस्स सोचना** । यस्मा च उपधी हि नरस्स सोचना, तस्मा एव “**न हि सो सोचति, यो निरूपधी**” । यो उपधीसु सङ्गप्पहानेन निरूपधि होति, सो सन्तुडो होति कायपरिहारिकेन चीवरेन, कुच्छिपरिहारिकेन पिण्डपातेन, येन येनेव पक्कमति, समादायेव पक्कमति । सेय्यथापि नाम पक्खी सकुणो ... पे० ... नापरं इत्थत्तायाति पजानाति । एवं सब्बसोकसमुग्धाता “न हि सो सोचति, यो निरूपधी”ति । इति भगवा अरहत्तनिकूटेन देसनं वोसापेसि । अथ वा यो निरूपधि, यो निक्किलेसो, सो न सोचति । यावदेव हि किलेसा सन्ति, तावदेव सब्बे उपधयो सोकप्फलाव होन्ति । किलेसप्पहाना पन नत्थि सोकोति । एवम्पि अरहत्तनिकूटेनेव देसनं वोसापेसि । देसनापरियोसाने धनियो च गोपी च उभोपि पब्बजिंसु । भगवा आकासेनेव जेतवनं अगमासि । ते पब्बजित्वा अरहत्तं सच्छिकरिंसु । वसनट्टाने च नेसं गोपालका विहारं कारेसुं । सो अज्जापि गोपालकविहारोत्वेव पज्जायतीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय धनियसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. खगगविसाणसुत्तवण्णना

सब्बेसु भूतेसूति खगगविसाणसुत्तं । का उप्पत्ति? सब्बसुत्तानं चतुब्बिधा उप्पत्ति — अत्तज्झासयतो, परज्झासयतो, अट्ठुप्पत्तितो, पुच्छावसितो चाति । द्वयतानुपस्सनादीनज्झि अत्तज्झासयतो उप्पत्ति, मेत्तसुत्तादीनं परज्झासयतो, उरगसुत्तादीनं अट्ठुप्पत्तितो, धम्मिकसुत्तादीनं पुच्छावसितो । तत्थ खगगविसाणसुत्तस्स अविसेसेन पुच्छावसितो उप्पत्ति । विसेसेन पन यस्मा एत्थ काचि गाथा तेन तेन पच्चेकसम्बुद्धेन पुट्ठेन वुत्ता, काचि अपुट्ठेन अत्तना अधिगतमग्नयानुरूपं उदानंयेव उदानेन्तेन, तस्मा कायचि गाथाय पुच्छावसितो, कायचि अत्तज्झासयतो उप्पत्ति ।

तत्थ या अयं अविसेसेन पुच्छावसितो उप्पत्ति, सा आदितो पभुति एवं वेदितब्बा — एकं समयं भगवा सावत्थियं विहरति । अथ खो आयस्मतो आनन्दस्स रहोगतस्स पटिसल्लनीनस्स एवं चेतसो परिवितक्को उदपादि — “बुद्धानं पत्थना च अभिनीहारो च दिस्सति; तथा सावकानं, पच्चेकबुद्धानं न दिस्सति; यंनूनाहं भगवन्तं उपसङ्कमित्वा पुच्छेय्य”न्ति । सो पटिसल्लाना वुट्ठितो भगवन्तं उपसङ्कमित्वा यथाक्कमेन एतमत्थं पुच्छि । अथस्स भगवा पुब्बयोगावचरसुत्तं अभासि —

“पञ्चिमे, आनन्द, आनिसंसा पुब्बयोगावचरे दिट्ठेव धम्मे पटिकच्चेव अज्जं आराधेति । नो चे दिट्ठेव धम्मे पटिकच्चेव अज्जं आराधेति, अथ मरणकाले अज्जं आराधेति । नो चे मरणकाले अज्जं आराधेति, अथ देवपुत्तो समानो अज्जं आराधेति, अथ बुद्धानं सम्मुखीभावे खिप्पाभिज्जो होति, अथ पच्छिमे काले पच्चेकसम्बुद्धो होती”ति —

एवं वत्वा पुन आह —

“पच्चेकबुद्धा नाम, आनन्द, अभिनीहारसम्पन्ना पुब्बयोगावचरा होन्ति । तस्मा बुद्धपच्चेकबुद्धसावकानं सब्बेसं पत्थना च अभिनीहारो च इच्छितब्बो”ति ।

सो आह — “बुद्धानं, भन्ते, पत्थना कीव चिरं वट्ठती”ति? बुद्धानं, आनन्द, हेट्ठिमपरिच्छेदेन चत्तारि असङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सज्च, मज्झिमपरिच्छेदेन अट्ठ असङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सज्च, उपरिमपरिच्छेदेन सोळस असङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सज्च । एते च भेदा पज्जाधिकसद्भाधिकवीरियाधिकवसेन जातब्बा । पज्जाधिकानज्झि सद्भा मन्दा होति, पज्जा तिवखा । सद्भाधिकानं पज्जा मज्झिमा होति, सद्भा बलवा । वीरियाधिकानं सद्भापज्जा मन्दा, वीरियं बलवन्ति । अप्पत्वा पन चत्तारि असङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सज्च दिवसे दिवसे वेस्सन्तरदानसदिसं दानं देन्तोपि तदनुरूपसीलादिसब्बपारमिधम्मे आचिनन्तोपि अन्तरा बुद्धो भविस्सतीति नेतं ठानं विज्जति । कस्मा? जाणं गब्भं न गण्हाति, वेपुल्लं नापज्जति, परिपाकं न गच्छतीति । यथा नाम तिमासचतुमासपञ्चमासच्चयेन निष्फज्जनकं सस्सं तं तं कालं अप्पत्वा दिवसे दिवसे सहस्सक्खत्तुं केळायन्तोपि उदकेन सिज्चन्तोपि अन्तरा पक्खेन वा मासेन वा निष्फादेस्सतीति नेतं ठानं विज्जति । कस्मा? सस्सं गब्भं न गण्हाति, वेपुल्लं नापज्जति, परिपाकं न गच्छतीति । एवमेवं अप्पत्वा चत्तारि असङ्ख्येय्यानि...पे० ... नेतं ठानं विज्जतीति । तस्मा यथावुत्तमेव कालं पारमिपूरणं कातब्बं जाणपरिपाकत्थाय । एत्तकेनपि च कालेन बुद्धत्तं पत्थयतो अभिनीहारकरणे अट्ठ सम्पत्तियो इच्छितब्बा । अयज्झि —

“मनुस्सत्तं लिङ्गसम्पत्ति, हेतु सत्थारदस्सनं ।

पब्बज्जा गुणसम्पत्ति, अधिकारो च छन्दता ।

अट्ठधम्मसमोधाना, अभिनीहारो समिज्झती”ति ॥ (बु० वं० २.५९) ।

अभिनीहारोति च मूलपणिधानस्सेतं अधिवचनं । तत्थ मनुस्सत्तन्ति मनुस्सजाति । अज्जत्र हि मनुस्सजातिया अवसेसजातीसु देवजातियम्पि ठितस्स पणिधि न इज्झति । एत्थ ठितेन पन बुद्धत्तं पत्थेन्तेन दानादीनि पुज्जकम्मानि कत्वा मनुस्सत्तंयेव पत्थेतब्बं । तत्थ ठत्वा पणिधि कातब्बो । एवहि समिज्झति । लिङ्गसम्पत्तीति पुरिसभावो । मातुगामनपुंसकउभतोव्यज्जनकानहि मनुस्सजातियं ठितानम्पि पणिधि न समिज्झति । तत्थ ठितेन पन बुद्धत्तं पत्थेन्तेन दानादीनि पुज्जकम्मानि कत्वा पुरिसभावोयेव पत्थेतब्बो । तत्थ ठत्वा पणिधि कातब्बो । एवहि समिज्झति । हेतूति अरहत्तस्स उपनिस्सयसम्पत्ति । यो हि तस्मिं अत्तभावे वायमन्तो अरहत्तं पापुणितुं समत्थो, तस्स समिज्झति, नो इतरस्स, यथा सुमेधपण्डितस्स । सो हि दीपङ्करपादमूले पब्बजित्वा तेनत्तभावेन अरहत्तं पापुणितुं समत्थो अहोसि । सत्थारदस्सनन्ति बुद्धानं सम्मुखादस्सनं । एवहि इज्झति, नो अज्जथा; यथा सुमेधपण्डितस्स । सो हि दीपङ्करं सम्मुखा दिस्वा पणिधेसि । पब्बज्जाति अनगारियभावो । सो च खो सासने वा कम्मवादिकिरियवादितापसपरिब्बाजकनिकाये वा वट्ठति यथा सुमेधपण्डितस्स । सो हि सुमेधो नाम तापसो हुत्वा पणिधेसि । गुणसम्पत्तीति ज्ञानादिगुणपटिलाभो । पब्बजितस्सापि हि गुणसम्पन्नस्सेव इज्झति, नो इतरस्स; यथा सुमेधपण्डितस्स । सो हि पज्चाभिज्जो अट्ठसमापत्तिलाभी च हुत्वा पणिधेसि । अधिकारोति अधिकारो, परिच्चागोति अत्थो । जीवितादिपरिच्चागहि कत्वा पणिदहतोयेव इज्झति, नो इतरस्स; यथा सुमेधपण्डितस्स । सो हि —

“अक्कमित्वान मं बुद्धो, सह सिस्सेहि गच्छतु ।

मा नं कलले अक्कमित्थ, हिताय मे भविस्सती”ति ॥ (बु० वं० २.५३) —

एवं जीवितपरिच्चागं कत्वा पणिधेसि । छन्दताति कत्तुकम्यता । सा यस्स बलवती होति, तस्स इज्झति । सा च, सचे कोचि वदेय्य “को चत्तारि असङ्ख्येय्यानि सतसहस्सज्ज कप्पे निरये पच्चित्वा बुद्धत्तं इच्छती”ति, तं सुत्वा यो “अह”न्ति वत्तुं उस्सहति, तस्स बलवतीति वेदितब्बा । तथा यदि कोचि वदेय्य “को सकलचक्कवाळं वीतच्चिकानं अङ्गारानं पूरं अक्कमन्तो अतिक्कमित्वा बुद्धत्तं इच्छति, को सकलचक्कवाळं सत्तिसूलेहि आकिण्णं अक्कमन्तो अतिक्कमित्वा बुद्धत्तं इच्छति, को सकलचक्कवाळं समतित्तिकं उदकपुण्णं उत्तरित्वा बुद्धत्तं इच्छति, को सकलचक्कवाळं निरन्तरं वेळुगुम्बसज्जन्तं मद्दन्तो अतिक्कमित्वा बुद्धत्तं इच्छती”ति तं सुत्वा यो “अह”न्ति वत्तुं उस्सहति, तस्स बलवतीति वेदितब्बा । एवरूपेन च कत्तुकम्यताछन्देन समन्नागतो सुमेधपण्डितो पणिधेसीति ।

एवं समिद्धाभिनीहारो च बोधिसत्तो इमानि अट्ठारस अभब्बट्ठानानि न उपेति । सो हि ततो पभुति न जच्चन्धो होति, न जच्चबधिरो, न उम्मत्तको, न एळमूगो, न पीठसप्पी, न मिलक्खूसु उप्पज्जति, न दासिकुच्छिया निब्बत्तति, न नियतमिच्छादिट्ठिको होति, नास्स लिङ्गं परिवत्तति, न पज्चानन्तरियकम्मानि करोति, न कुट्ठी होति, न तिरच्छानयोनियं वट्ठकतो पच्छिमत्तभावो होति, न खुप्पिपासिकनिज्झामतण्हिकपेतेसु उप्पज्जति, न कालकज्जिकासुरेसु, न अवीचिनिरये, न लोकन्तरिकेसु, कामावचरेसु न मारो होति, रूपावचरेसु न असज्जीभवे, न सुद्धावासभवेसु उप्पज्जति, न अरूपभवेसु, न अज्जं चक्कवाळं सङ्कमति ।

या चिमा उस्साहो उम्मङ्गो अवत्थानं हितचरिया चाति चतस्सो बुद्धभूमियो, ताहि समन्नागतो होति । तत्थ —

“उस्साहो वीरियं वुत्तं, उम्मङ्गो पज्जा पवुच्चति ।

अवत्थानं अधिट्ठानं, हितचरिया मेत्ताभावना”ति ॥ —

वेदितब्बा । ये चापि इमे नेक्खम्मज्झासयो, पविवेकज्झासयो, अलोभज्झासयो, अदोसज्झासयो, अमोहज्झासयो, निस्सरणज्झासयोति छ अज्झासया बोधिपरिपाकाय संवत्तन्ति, येहि समन्नागतत्ता नेक्खम्मज्झासया च बोधिसत्ता कामे दोसदस्साविनो, पविवेकज्झासया च बोधिसत्ता सङ्गणिकाय दोसदस्साविनो, अलोभज्झासया च बोधिसत्ता लोभे दोसदस्साविनो, अदोसज्झासया च बोधिसत्ता दोसे दोसदस्साविनो, अमोहज्झासया च बोधिसत्ता मोहे दोसदस्साविनो, निस्सरणज्झासया च बोधिसत्ता सब्बभवेसु दोसदस्साविनोति वुच्चन्ति, तेहि च समन्नागतो होति ।

पच्चेकबुद्धानं पन कीव चिरं पत्थना वट्ठीतीति? पच्चेकबुद्धानं द्वे असङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सञ्च । ततो ओरं न सक्का । पुब्बे वुत्तनयेनेवेत्थ कारणं वेदितब्बं । एत्तकेनापि च कालेन पच्चेकबुद्धत्तं पत्थयतो अभिनीहारकरणे पञ्च सम्पत्तियो इच्छितब्बा । तेसज्हि —

मनुस्सत्तं लिङ्गसम्पत्ति, विगतासवदस्सनं ।
अधिकारो छन्दता एते, अभिनीहारकारणा ॥

तत्थ विगतासवदस्सनन्ति बुद्धपच्चेकबुद्धसावकानं यस्स कस्सचि दस्सनन्ति अत्थो । सेसं वुत्तनयमेव ।

अथ सावकानं पत्थना कित्तकं वट्ठीतीति? द्विन्नं अगगसावकानं एकं असङ्ख्येय्यं कप्पसतसहस्सञ्च, असीतिमहासावकानं कप्पसतसहस्सं, तथा बुद्धस्स मातापितूनं उपट्ठाकस्स पुत्तस्स चाति । ततो ओरं न सक्का । वुत्तनयमेवेत्थ कारणं । इमेसं पन सब्बेसम्पि अधिकारो छन्दताति द्वङ्गसम्पन्नोयेव अभिनीहारो होति ।

एवं इमाय पत्थनाय इमिना च अभिनीहारेन यथावुत्तप्पभेदं कालं पारमियो पूरेत्वा बुद्धा लोके उप्पज्जन्ता खत्तियकुले वा ब्राह्मणकुले वा उप्पज्जन्ति, पच्चेकबुद्धा खत्तियब्राह्मणगहपतिकुलानं अज्जतरस्मिं, अगगसावका पन खत्तियब्राह्मणकुलेस्वेव बुद्धा इव सब्बबुद्धा संवट्ठमाने कप्पे न उप्पज्जन्ति, विवट्ठमाने कप्पे उप्पज्जन्ति । पच्चेकबुद्धा बुद्धे अप्पत्वा बुद्धानं उप्पज्जनकालेयेव उप्पज्जन्ति । बुद्धा सयञ्च बुज्झन्ति, परे च बोधेन्ति । पच्चेकबुद्धा सयमेव बुज्झन्ति, न परे बोधेन्ति । अत्थरसमेव पटिविज्झन्ति, न धम्मरसं । न हि ते लोकुत्तरधम्मं पज्जन्ति आरोपेत्वा देसेतुं सक्कोन्ति, मूगेन दिट्ठसुपिनो विय वनचरकेन नगरे सायितब्यञ्जनरसो विय च नेसं धम्माभिसमयो होति । सब्बं इद्धिसमापत्तिपटिसम्भिदापभेदं पापुणन्ति, गुणविसिट्ठताय बुद्धानं हेट्ठा सावकानं उपरि होन्ति, अज्जे पब्बाजेत्वा आभिसमाचारिकं सिक्खापेन्ति, “चित्तसल्लेखो कातब्बो, वोसानं नापज्जितब्ब”न्ति इमिना उद्वेसेन उपोसथं करोन्ति, ‘अज्जुपोसथो’ति वचनमत्तेन वा । उपोसथं करोन्ता च गन्धमादने मज्जूसकरुक्खमूले रतनमाळे सन्निपतित्वा करोन्तीति । एवं भगवा आयस्मतो आनन्दस्स पच्चेकबुद्धानं सब्बाकारपरिपूरं पत्थनञ्च अभिनीहारञ्च कथेत्वा, इदानी इमाय पत्थनाय इमिना च अभिनीहारेन समुदागते ते ते पच्चेकबुद्धे कथेतुं “सब्बेसु भूतेसु निधाय दण्ड”न्ति आदिना नयेन इमं खगगविसाणसुत्तं अभासि । अयं ताव अविसेसेन पुच्छावसितो खगगविसाणसुत्तस्स उप्पत्ति ।

३५. इदानी विसेसेन वत्तब्बा । तत्थ इमिस्सा ताव गाथाय एवं उप्पत्ति वेदितब्बा — अयं किर पच्चेकबुद्धो पच्चेकबोधिसत्तभूमिं ओगाहन्तो द्वे असङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सञ्च पारमियो पूरेत्वा कस्सपस्स भगवतो सासने पब्बजित्वा आरज्जिको हुत्वा गतपच्चागतवत्तं पूरेन्तो समणधम्मं अकासि । एतं किर वत्तं अपरिपूरेत्वा पच्चेकबोधिं पापुणन्ता नाम नत्थि । किं पनेतं गतपच्चागतवत्तं नाम? हरणपच्चाहरणन्ति । तं यथा विभूतं होति, तथा कथेस्साम ।

इधेकच्चो भिक्खु हरति, न पच्चाहरति; एकच्चो पच्चाहरति, न हरति; एकच्चो पन नेव हरति, न पच्चाहरति; एकच्चो हरति च पच्चाहरति च । तत्थ यो भिक्खु पगेव वुड्ढाय चेतियङ्गणबोधियङ्गणवत्तं कत्वा, बोधिरुक्खे उदकं आसिञ्चित्वा, पानीयघटं पूरेत्वा पानीयमाळे ठपेत्वा, आचरियवत्तं उपज्झायवत्तं कत्वा, द्वेअसीति खुद्वकवत्तानि चुदस महावत्तानि च समादाय वत्तति, सो सरीरपरिकम्मं कत्वा, सेनासनं पविसित्वा, याव भिक्खाचारवेला ताव विवित्तासने वीतिनामेत्वा, वेलं जत्वा, निवासेत्वा, कायबन्धनं बन्धित्वा, उत्तरासङ्गं करित्वा, सङ्घाटिं खन्धे करित्वा, पत्तं अंसे आलगेत्वा, कम्मट्ठानं मनसि करोन्तो चेतियङ्गणं पत्वा, चेतियञ्च बोधिञ्च वन्दित्वा, गामसमीपे चीवरं पारुपित्वा, पत्तमादाय गामं पिण्डाय पविसति, एवं पविट्ठो च लाभो भिक्खु पुज्जवा उपासकेहि सक्कतगरुकतो उपट्ठाककुले वा पटिक्कमनसालायं वा पटिक्कमित्वा उपासकेहि तं तं पज्जं पुच्छियमानो तेसं पज्जविस्सज्जनेन धम्मदेसनाविक्खेपेन च तं मनसिकारं छट्ठेत्वा निक्खमति, विहारं आगतोपि भिक्खून् पज्जं पुट्ठो कथेति, धम्मं भणति, तं तं व्यापारमापज्जति, पच्छाभत्तम्पि पुरिमयामम्पि मज्झिमयामम्पि एवं भिक्खूहि सङ्घि पपज्चित्वा कायदुट्ठुल्लाभिभूतो पच्छिमयामेपि सयति, नेव कम्मट्ठानं मनसि करोति, अयं वुच्चति **हरति, न पच्चाहरतीति** ।

यो पन व्याधिबहुलो होति, भुत्ताहारो पच्चूससमये न सम्मा परिणमति, पगेव वुड्ढाय यथावुत्तं वत्तं कातुं न सक्कोति कम्मट्ठानं वा मनसि कातुं, अज्जदत्थु यागुं वा भेसज्जं वा पत्थयमानो कालस्सेव पत्तचीवरमादाय गामं पविसति । तत्थ यागुं वा भेसज्जं वा भत्तं वा लद्धा भत्तकिच्चं निट्ठापेत्वा, पज्जत्तासने निसिन्नो कम्मट्ठानं मनसि कत्वा, विसेसं पत्वा वा अप्पत्वा वा, विहारं आगन्त्वा, तेनेव मनसिकारेण विहरति । अयं वुच्चति **पच्चाहरति न हरतीति** । एदिसा च भिक्खू यागुं पिवित्वा, विपस्सनं आरभित्वा, बुद्धसासने अरहत्तं पत्ता गणनपथं वीतिवत्ता । सीहळदीपेयेव तेसु तेसु गामेसु आसनसालाय न तं आसनं अत्थि, यत्थ यागुं पिवित्वा अरहत्तं पत्तो भिक्खु नत्थीति ।

यो पन पमादविहारी होति निक्खित्तधुरो, सब्बवत्तानि भिन्दित्वा पज्जविधचेतोखिलविनिबन्धनबद्धचित्तो विहरन्तो कम्मट्ठानमनसिकारमननुयुत्तो गामं पिण्डाय पविसित्वा गिहिपपज्जेन पपज्जितो तुच्छको निक्खमति, अयं वुच्चति **नेव हरति न पच्चाहरतीति** ।

यो पन पगेव वुड्ढाय पुरिमनयेनेव सब्बवत्तानि परिपूरेत्वा याव भिक्खाचारवेला, ताव पल्लङ्कं आभुजित्वा कम्मट्ठानं मनसि करोति । कम्मट्ठानं नाम दुविधं — सब्बत्थकं, पारिहारियञ्च । सब्बत्थकं नाम मेत्ता च मरणस्सति च । तं सब्बत्थ इच्छितब्बतो **“सब्बत्थक”**न्ति वुच्चति । मेत्ता नाम आवासादीसु सब्बत्थ इच्छितब्बा । आवासेसु हि मेत्ताविहारी भिक्खु सब्रह्मचारीनं पियो होति, तेन फासु असङ्खट्ठो विहरति । देवतासु मेत्ताविहारी देवताहि रक्खितगोपितो सुखं विहरति । राजराजमहामत्तादीसु मेत्ताविहारी, तेहि ममायितो सुखं विहरति । गामनिगमादीसु मेत्ताविहारी सब्बत्थ भिक्खाचरियादीसु मनुस्सेहि सक्कतगरुकतो सुखं विहरति । मरणस्सतिभावनाय जीवितनिकन्तिं पहाय अप्पमत्तो विहरति ।

यं पन सदा परिहरितब्बं चरितानुकूलेन गहितत्ता दसासुभकसिणानुस्सतीसु अज्जतरं, चतुधातुववत्थानमेव वा, तं सदा परिहरितब्बतो, रक्खितब्बतो, भावेतब्बतो च **पारिहारियन्ति** वुच्चति, मूलकम्मट्ठानन्तिपि तदेव । तत्थ यं पठमं सब्बत्थककम्मट्ठानं मनसि करित्वा पच्छा पारिहारियकम्मट्ठानं मनसि करोति, तं चतुधातुववत्थानमुखेन दस्सेस्साम ।

अयञ्हि यथाठितं यथापणिहितं कायं धातुसो पच्चवेक्खति — यं इमस्मिं सरीरे वीसतिकोट्ठासेसु कक्खळं खरगतं, सा पथवीधातु । यं द्वादससु आबन्धनकिच्चकरं स्नेहगतं, सा आपोधातु । यं चतूसु परिपाचनकरं उसुमगतं, सा तेजोधातु । यं पन छसु वित्थम्भनकरं वायोगतं, सा वायोधातु । यं पनेत्थ चतूहि महाभूतेहि असम्फुट्ठं छिद्वं विवरं, सा आकासधातु ।

तंविजाननकं चित्तं विज्जाणधातु। ततो उत्तरि अज्जो सत्तो वा पुगलो वा नत्थि। केवलं सुद्धसङ्खारपुज्जोव अयन्ति।

एवं आदिमज्झपरियोसानतो कम्मट्ठानं मनसि करित्वा, कालं जत्वा, उट्ठायासना निवासेत्वा, पुब्बे वुत्तनेनेव गामं पिण्डाय गच्छति। गच्छन्तो च यथा अन्धपुथुज्जना अभिक्कमादीसु “अत्ता अभिक्कमति, अत्तना अभिक्कमो निब्बत्तितो”ति वा, “अहं अभिक्कमामि, मया अभिक्कमो निब्बत्तितो”ति वा सम्मुहन्ति, तथा असम्मुहन्तो “अभिक्कमामीति चित्ते उप्पज्जमाने तेनेव चित्तेन सद्धिं चित्तसमुट्ठाना सन्धारणवायोधातु उप्पज्जति। सा इमं पथवीधात्वादिसन्निवेसभूतं कायसम्मत्तं अट्ठिकसङ्घाटं विप्फरति, ततो चित्तकिरियावायोधातुविप्फारवसेन अयं कायसम्मतो अट्ठिकसङ्घाटो अभिक्कमति। तस्सेवं अभिक्कमतो एकेकपादुद्धारणे चतूसु धातूसु वायोधातुअनुगता तेजोधातु अधिका उप्पज्जति, मन्दा इतरा। अतिहरणवीतिहरणापहरणेसु पन तेजोधातुअनुगता वायोधातु अधिका उप्पज्जति, मन्दा इतरा। ओरोहणे पन पथवीधातुअनुगता आपोधातु अधिका उप्पज्जति, मन्दा इतरा। सन्निक्खेपनसमुप्पीळनेसु आपोधातुअनुगता पथवीधातु अधिका उप्पज्जति, मन्दा इतरा। इच्चेता धातुयो तेन तेन अत्तनो उप्पादकचित्तेन सद्धिं तत्थ तत्थेव भिज्जन्ति। तत्थ को एको अभिक्कमति, कस्स वा एकस्स अभिक्कमन”न्ति एवं एकेकपादुद्धारणादिप्पकारेसु एकेकस्मिं पकारे उप्पन्नधातुयो, तदविनिब्भुत्ता च सेसा रूपधम्मा, तंसमुट्ठापकं चित्तं, तंसम्पयुत्ता च सेसा अरूपधम्माति एते रूपरूपधम्मा। ततो परं अतिहरणवीतिहरणादीसु अज्जं पकारं न सम्पापुणन्ति, तत्थ तत्थेव भिज्जन्ति। तस्मा अनिच्चा। यच्च अनिच्चं, तं दुक्खं। यं दुक्खं, तदनत्ताति एवं सब्बाकारपरिपूरं कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तोव गच्छति। अत्थकामा हि कुलपुत्ता सासने पब्बजित्वा दसपि वीसम्पि तिसम्पि चत्तालीसम्पि पज्जासम्पि सट्ठिपि सत्ततिपि सतम्पि एकतो वसन्ता कतिकवत्तं कत्वा विहरन्ति — “आवुसो, तुम्हे न इण्डा, न भयड्ढा, न जीविकापकता पब्बजिता; दुक्खा मुच्चितुकामा पनेत्थ पब्बजिता। तस्मा गमने उप्पन्नकिलेसं गमनेयेव निग्गण्हथ, ठाने निसज्जाय, सयने उप्पन्नकिलेसं गमनेयेव निग्गण्हथा”ति। ते एवं कतिकवत्तं कत्वा भिक्खाचारं गच्छन्ता अट्ठुसभउसभअट्ठुगावुतगावुतन्तरेसु पासाणा होन्ति, ताय सज्जाय कम्मट्ठानं मनसिकरोन्ताव गच्छन्ति। सचे कस्सचि गमने किलेसो उप्पज्जति, तत्थेव नं निग्गण्हाति। तथा असक्कोन्तो तिट्ठति। अथस्स पच्छतो आगच्छन्तोपि तिट्ठति। सो — “अयं भिक्खु तुहं उप्पन्नवितक्कं जानाति, अननुच्छविकं ते एत”न्ति अत्तानं पटिचोदेत्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा तत्थेव अरियभूमिं ओक्कमति। तथा असक्कोन्तो निसीदति। अथस्स पच्छतो आगच्छन्तोपि निसीदतीति सोयेव नयो। अरियभूमि ओक्कमितुं असक्कोन्तोपि तं किलेसं विक्खम्भेत्वा कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तोव गच्छति। न कम्मट्ठानविप्पयुत्तेन चित्तेन पादं उद्धरति। उद्धरति चे, पटिनिवत्तित्वा पुरिमप्पदेसंयेव एति सीहळदीपे आलिन्दकवासी महाफुस्सदेवत्थेरो विय।

सो किर एकूनवीसति वस्सानि गतपच्चागतवत्तं पूरेन्तो एव विहासि। मनुस्सापि सुदं अन्तरामग्गे कसन्ता च वपन्ता च मद्दन्ता च कम्मानि करोन्ता थेरं तथा गच्छन्तं दिस्वा — “अयं थेरो पुनप्पुनं निवत्तित्वा गच्छति, किं नु खो मग्गमूळ्हो, उदाहु किञ्चि पमुट्ठो”ति समुल्लपन्ति। सो तं अनादियित्वा कम्मट्ठानयुत्तेनेव चित्तेन समणधम्मं करोन्तो वीसतिवस्सब्भन्तरे अरहत्तं पापुणि। अरहत्तप्पत्तदिवसे चस्स चङ्कमनकोटियं अधिवत्था देवता अङ्गुलीहि दीपं उज्जालेत्वा अट्ठासि। चत्तारोपि महाराजानो सक्को च देवानमिन्दो, ब्रह्मा च सहम्पति उपट्ठानं आगमंसु। तच्च ओभासं दिस्वा वनवासी महातिस्सत्थेरो तं दुतियदिवसे पुच्छि “रत्तिभागे आयस्मतो सन्तिके ओभासो अहोसि, किं सो ओभासो”ति? थेरो विक्खेपं करोन्तो “ओभासो नाम दीपोभासोपि होति, मणिओभासोपी”ति एवमादिं आह। सो “पटिच्छादेथ तुम्हे”ति निबद्धो “आमा”ति पटिजानित्वा आरोचेसि।

काळवल्लिमण्डपवासी महानागत्येरो विय च । सोपि किर गतपच्चागतवत्तं पूरेन्तो “पठमं ताव भगवतो महापधानं पूजेमी”ति सत्त वस्सानि ठानचङ्कममेव अधिद्वासि । पुन सोळस वस्सानि गतपच्चागतवत्तं पूरेत्वा अरहत्तं पापुणि । एवं कम्मट्टानयुत्तेनेव चित्तेन पादं उद्धरन्तो विप्पयुत्तेन चित्तेन उद्धटे पन पटिनिवत्तन्तो गामसमीपं गन्त्वा, “गावी नु पब्बजितो नू”ति आसङ्कनीयप्पदेसे ठत्वा, सङ्घाटिं पारुपित्वा पत्तं गहेत्वा, गामद्वारं पत्वा, कच्छकन्तरतो उदकं गहेत्वा, गण्डूसं कत्वा गामं पविसति “भिक्षुं दातुं वा वन्दितुं वा उपगते मनुस्से ‘दीघायुका होथा’ति वचनमत्तेनपि मा मे कम्मट्टानविकखेपो अहोसी”ति सचे पन “अज्ज, भन्ते, किं सत्तमी, उदाहु अट्टमी”ति दिवसं पुच्छन्ति, उदकं गिलित्वा आरोचेति । सचे दिवसपुच्छका न होन्ति, निक्खमनवेलायं गामद्वारे निट्ठुभित्वाव याति ।

सीहळदीपेयेव **कलम्बतित्थविहारे वस्सूपगता पज्जासभिक्षू** विय च । ते किर वस्सूपनायिकउपोसथदिवसे कतिकवत्तं अकंसु — “अरहत्तं अप्पत्वा अज्जमज्जं नालपिस्सामा”ति । गामज्च पिण्डाय पविसन्ता गामद्वारे उदकगण्डूसं कत्वा पविसिंसु, दिवसे पुच्छिते उदकं गिलित्वा आरोचेसु, अपुच्छिते गामद्वारे निट्ठुभित्वा विहारं आगमंसु । तत्थ मनुस्सा निट्ठुभनट्टानं दिस्वा जानिंसु “अज्ज एको आगतो, अज्ज द्वे”ति । एवज्च चिन्तेसु “किं नु खो एते अम्हेहेव सद्धिं न सल्लपन्ति, उदाहु अज्जमज्जम्पि? यदि अज्जमज्जम्पि न सल्लपन्ति, अद्धा विवादजाता भविस्सन्ति, हन्द नेसं अज्जमज्जं खमापेस्सामा”ति सब्बे विहारं अगमंसु । तत्थ पज्जासभिक्षूसु वस्सं उपगतेसु द्वे भिक्षू एकोकासे नाहसंसु । ततो यो तेसु चक्खुमा पुरिसो, सो एवमाह — “न, भो, कलहकारकानं वसनोकासो ईदिसो होति, सुसम्मट्टं चेति यङ्गणं बोधियङ्गणं, सुनिक्खित्ता सम्मज्जनियो, सूपट्ठपितं पानीयपरिभोजनीय”न्ति । ते ततोव निवत्ता । ते भिक्षू अन्तोतेमासेयेव विपस्सनं आरभित्वा अरहत्तं पत्वा महापवारणाय विसुद्धिपवारणं पवारेसु ।

एवं काळवल्लिमण्डपवासी महानागत्येरो विय कलम्बतित्थविहारे वस्सूपगतभिक्षू विय च कम्मट्टानयुत्तेनेव चित्तेन पादं उद्धरन्तो गामसमीपं पत्वा, उदकगण्डूसं कत्वा, वीथियो सल्लक्खेत्वा, यत्थ सुरासोण्डधुत्तादयो कलहकारका चण्डहत्थिअस्सादयो वा नत्थि, तं वीथिं पटिपज्जति । तत्थ च पिण्डाय चरमानो न तुरिततुरितो विय जवेन गच्छति, जवनपिण्डपातिकधुतङ्गं नाम नत्थि । विसमभूमिभागप्पत्तं पन उदकभरितसकटमिव निच्चलोव हुत्वा गच्छति । अनुघरं पविट्ठो च दातुकामं अदातुकामं वा सल्लक्खेतुं तदनुरूपं कालं आगमेन्तो भिक्षुं गहेत्वा, पतिरूपे ओकासे निसीदित्वा, कम्मट्टानं मनसि करोन्तो आहारे पटिकूलसज्जं उपट्ठपेत्वा, अक्खब्भज्जनवणालेपनपुत्तमंसूपमावसेन पच्चवेक्खन्तो अट्ठङ्गसमन्नागतं आहारं आहारेति, नेव दवाय न मदाय...पे०... भुत्तावी च उदककिच्चं कत्वा, मुहुत्तं भत्तकिलमथं पटिप्पस्सम्भेत्वा, यथा पुरे भत्तं, एवं पच्छा भत्तं पुरिमयामं पच्छिमयामज्ज कम्मट्टानं मनसि करोति । अयं वुच्चति **हरति चेव पच्चाहरति चाति** । एवमेतं हरणपच्चाहरणं गतपच्चागतवत्तन्ति वुच्चति ।

एतं पूरेन्तो यदि उपनिस्सयसम्पन्नो होति, पठमवये एव अरहत्तं पापुणाति । नो चे पठमवये पापुणाति, अथ मज्झिमवये पापुणाति । नो चे मज्झिमवये पापुणाति, अथ मरणसमये पापुणाति । नो चे मरणसमये पापुणाति, अथ देवपुत्तो हुत्वा पापुणाति । नो चे देवपुत्तो हुत्वा पापुणाति, अथ पच्चेकसम्बुद्धो हुत्वा परिनिब्बाति । नो चे पच्चेकसम्बुद्धो हुत्वा परिनिब्बाति, अथ बुद्धानं सन्तिके खिप्पाभिज्जो होति; सेय्यथापि — थेरो बाहियो, महापज्जो वा होति; सेय्यथापि थेरो सारिपुत्तो ।

अयं पन पच्चेकबोधिसत्तो कस्सपस्स भगवतो सासने पब्बजित्वा, आरज्जिको हुत्वा, वीसति वस्ससहस्सानि एतं गतपच्चागतवत्तं पूरेत्वा, कालं कत्वा, कामावचरदेवलोके उप्पज्जि । ततो चवित्वा बाराणसिरज्जो अगमहेसिया

कुच्छिम्हि पटिसन्धिं अगगहेसि । कुसला इत्थियो तदहेव गब्भसण्ठानं जानन्ति, सा च तासमञ्जतरा, तस्मा तं गब्भपतिद्वानं रज्जो निवेदेसि । धम्मता एसा, यं पुज्जवन्ते सत्ते गब्भे उप्पन्ने मातुगामो गब्भपरिहारं लभति । तस्मा राजा तस्सा गब्भपरिहारं अदासि । सा ततो पभुति नाच्चुण्हं किञ्चि अज्झोहरितुं लभति, नातिसीतं, नातिअम्बिलं, नातिलोणं, नातिकटुकं, नातितत्तकं । अच्चुण्हे हि मातरा अज्झोहटे गब्भस्स लोहकुम्भिवासो विय होति, अतिसीते लोकन्तरिकवासो विय, अच्चम्बिललोणकटुकतित्तकेसु भुत्तेसु सत्थेन फालेत्वा अम्बिलादीहि सित्तानि विय गब्भसेय्यकस्स अङ्गानि तिब्बवेदनानि होन्ति । अतिचङ्कमनद्वाननिसज्जासयनतोपि नं निवारेन्ति — “कुच्छिगतस्स सञ्चलनदुक्खं मा अहोसी”ति । मुदुकत्थरणत्थताय भूमियं चङ्कमनादीनि मत्ताय कातुं लभति, वण्णगन्धादिसम्पन्नं सादुसप्पायं अन्नपानं लभति । परिगगहेत्वाव नं चङ्कमापेन्ति, निसीदापेन्ति, वुट्ठापेन्ति ।

सा एवं परिहरियमाना गब्भपरिपाककाले सूतिघरं पविसित्वा पच्चूससमये पुत्तं विजायि पक्वतेलमद्वितमनोसिलापिण्डिसदिसं धज्जपुज्जलक्खणूपेतं । ततो नं पज्जमदिवसे अलङ्कतप्पटियत्तं रज्जो दस्सेसुं, राजा तुट्ठो छसट्टिया धातीहि उपट्ठापेसि । सो सब्बसम्पत्तीहि वड्डमानो न चिरस्सेव विज्जुत्तं पापुणि । तं सोळसवस्सुद्देसिकमेव समानं राजा रज्जे अभिसिज्जि, विविधनाटकानि चस्स उपट्ठापेसि । अभिसित्तो राजपुत्तो रज्जं कारेसि नामेन ब्रह्मदत्तो सकलजम्बुदीपे वीसतिया नगरसहस्सेसु । जम्बुदीपे हि पुब्बे चतुरासीति नगरसहस्सानि अहेसुं । तानि परिहायन्तानि सट्ठि अहेसुं, ततो परिहायन्तानि चत्तालीसं, सब्बपरिहायनकाले पन वीसति होन्ति । अयञ्च ब्रह्मदत्तो सब्बपरिहायनकाले उप्पज्जि । तेनस्स वीसति नगरसहस्सानि अहेसुं, वीसति पासादसहस्सानि, वीसति हत्थिसहस्सानि, वीसति अस्ससहस्सानि, वीसति रथसहस्सानि, वीसति पत्तिसहस्सानि, वीसति इत्थिसहस्सानि — ओरोधा च नाटकित्थियो च, वीसति अमच्चसहस्सानि । सो महारज्जं कारयमानो एव कसिणपरिकम्मं कत्वा पज्ज अभिज्जायो, अट्ठ समापत्तियो च निब्बत्तेसि । यस्मा पन अभिसित्तरज्जा नाम अवस्सं अट्ठकरणे निसीदितब्बं, तस्मा एकदिवसं पगेव पातरासं भुज्जित्वा विनिच्छयद्वाने निसीदि । तत्थ उच्चासद्वमहासद्वं अकंसु । सो “अयं सट्ठो समापत्तिया उपक्विलेसो”ति पासादतलं अभिरुहित्वा “समापत्तिं अप्पेमी”ति निसिन्नो नासक्खि अप्पेतुं, रज्जविकखेपेन समापत्ति परिहीना । ततो चिन्तेसि “किं रज्जं वरं, उदाहु समणधम्मो”ति । ततो “रज्जसुखं परित्तं अनेकादीनवं, समणधम्मसुखं पन विपुलमनेकानिसंसं उत्तमपुरिससेवितज्जा”ति जत्वा अज्जतरं अमच्चं आणापेसि — “इमं रज्जं धम्मेन समेन अनुसास, मा खो अधम्मकारं अकासी”ति सब्बं निय्यातेत्वा पासादं अभिरुहित्वा समापत्तिसुखेन विहरति, न कोचि उपसङ्कमितुं लभति अज्जत्र मुखधोवनदन्तकट्टुदायकभत्तनीहारकादीहि ।

ततो अद्धमासमत्ते वीतिक्कन्ते महेसी पुच्छि “राजा उय्यानगमनबलदस्सननाटकादीसु कत्थचि न दिस्सति, कुहिं गतो”ति? तस्सा तमत्थं आरोचेसुं । सा अमच्चस्स पाहेसि “रज्जे पटिच्छिते अहम्पि पटिच्छिता होमि, एतु मया सट्ठि संवासं कप्पेतुं”ति । सो उभो कण्णे थकेत्वा “असवनीयमेत”न्ति पटिक्खिपि । सा पुनपि द्वत्तिक्खत्तुं पेसेत्वा अनिच्छमानं तज्जापेसि — “यदि न करोसि, ठानापि ते चावेमि, जीवितापि वीरोपेमी”ति । सो भीतो “मातुगामो नाम दळ्हनिच्छयो, कदाचि एवम्पि कारापेय्या”ति एकदिवसं रहो गन्त्वा ताय सट्ठि सिरिसयने संवासं कप्पेसि । सा पुज्जवती सुखसम्फस्सा । सो तस्सा सम्फस्सरागेन रत्तो तत्थ अभिक्खणं सट्ठितसट्ठितोव अगमासि । अनुक्कमेन अत्तनो घरसामिको विय निब्बिसङ्को पविसितुमारद्धो ।

ततो राजमनुस्सा तं पवत्तिं रज्जो आरोचेसुं । राजा न सद्वहति । दुतियम्पि ततियम्पि आरोचेसुं । ततो निलीनो सयमेव दिस्वा सब्बामच्चे सन्निपातापेत्वा आरोचेसि । ते — “अयं राजापराधिको हत्थच्छेदं अरहति, पादच्छेदं अरहती”ति याव

सूले उतासनं, ताव सब्बकम्मकारणानि निदिंसिं सु। राजा — “एतस्स वधबन्धनताळने मय्हं विहिंसा उप्पज्जेय्य, जीविता वोरोपने पाणातिपातो भवेय्य, धनहरणे अदिन्नादानं, अलं एवरूपेहि कतेहि, इमं मम रज्जा निक्कड्ढुथा”ति आह। अमच्चा तं निब्बिसयं अकंसु। सो अत्तनो धनसारज्जं पुत्तदारज्जं गहेत्वा परविसयं अगमासि। तत्थ राजा सुत्वा “किं आगतोसी”ति पुच्छि। “देव, इच्छामि तं उपट्ठातु”न्ति। सो तं सम्पटिच्छि। अमच्चो कतिपाहच्चयेन लद्धविस्सासो तं राजानं एतदवोच — “महाराज, अमक्खिकमधुं पस्सामि, तं खादन्तो नत्थी”ति। राजा “किं एतं उप्पण्डेतुकामो भणती”ति न सुणाति। सो अन्तरं लभित्वा पुनपि सुट्ठतरं वण्णेत्वा आरोचेसि। राजा “किं एत”न्ति पुच्छि। “बाराणसिरज्जं, देवा”ति। राजा “मं नेत्वा मारेतुकामोसी”ति आह। सो “मा, देव, एवं अवच, यदि न सद्वहसि, मनुस्से पेसेही”ति। सो मनुस्से पेसेसि। ते गन्त्वा गोपुरं खणित्वा रज्जो सयनघरे उट्ठिंसु।

राजा दिस्वा “किस्स आगतात्था”ति पुच्छि। “चोरा मयं, महाराजा”ति। राजा तेसं धनं दापेत्वा “मा पुन एवमकत्था”ति ओवदित्वा विस्सज्जेसि। ते आगन्त्वा तस्स रज्जो आरोचेसुं। सो पुनपि द्वत्तिक्खत्तुं तथेव वीमंसित्वा “सीलवा राजा”ति चतुरङ्गिणिं सेनं सन्नहत्वा सीमन्तरे एकं नगरं उपगम्म तत्थ अमच्चस्स पाहेसि “नगरं वा मे देहि युद्धं वा”ति। सो ब्रह्मदत्तस्स तमत्थं आरोचापेसि “आणापेतु देवो किं युज्झामि, उदाहु नगरं देमी”ति। राजा “न युज्झितब्बं, नगरं दत्त्वा इधागच्छा”ति पेसेसि। सो तथा अकासि। पटिराजापि तं नगरं गहेत्वा अवसेसनगरेसुपि तथेव दूतं पाहेसि। तेपि अमच्चा तथेव ब्रह्मदत्तस्स आरोचेत्वा तेन “न युज्झितब्बं, इधागन्तब्बं”न्ति वुत्ता बाराणसिं आगमंसु।

ततो अमच्चा ब्रह्मदत्तं आहंसु — “महाराज, तेन सह युज्झामा”ति। राजा — “मम पाणातिपातो भविस्सती”ति वारेसि। अमच्चा — “मयं, महाराज, तं जीवगाहं गहेत्वा इधेव आनेस्सामा”ति नानाउपायेहि राजानं सज्जापेत्वा “एहि महाराजा”ति गन्तुं आरब्धा। राजा “सचे सत्तमारणप्पहरणविलुम्पनकम्मं न करोथ, गच्छामी”ति भणति। अमच्चा “न, देव, करोम, भयं दस्सेत्वा पलापेमा”ति चतुरङ्गिणिं सेनं सन्नहत्वा घटेसु दीपे पक्खिपित्वा रत्तिं गच्छिंसु। पटिराजा तं दिवसं बाराणसिसमीपे नगरं गहेत्वा इदानि किन्ति रत्तिं सन्नाहं मोचापेत्वा पमत्तो निदं ओक्कमि सद्धिं बलकायेन। ततो अमच्चा बाराणसिराजानं गहेत्वा पटिरज्जो खन्धावारं गन्त्वा सब्बघटेहि दीपे निहरापेत्वा एकपज्जोताय सेनाय सदं अकंसु। पटिरज्जो अमच्चो महाबलं दिस्वा भीतो अत्तनो राजानं उपसङ्कमित्वा “उट्ठेहि अमक्खिकमधुं खादाही”ति महासदं अकासि। तथा दुतियोपि, ततियोपि। पटिराजा तेन सद्देन पटिबुज्झित्वा भयं सन्तासं आपज्जि। उक्कुट्टिसतानि पवत्तिसु। सो “परवचनं सद्वहत्वा अमित्तहत्थं पत्तोम्ही”ति सब्बरत्तिं तं तं विप्पलपित्वा दुतियदिवसे “धम्मिको राजा, उपरोधं न करेय्य, गन्त्वा खमापेमी”ति चिन्तेत्वा राजानं उपसङ्कमित्वा जण्णुकेहि पतिट्ठित्वा “खम, महाराज, मय्हं अपराध”न्ति आह। राजा तं ओवदित्वा “उट्ठेहि, खमामि ते”ति आह। सो रज्जा एवं वुत्तमत्तेयेव परमस्सासपत्तो अहोसि, बाराणसिरज्जो समीपेयेव जनपदे रज्जं लभि। ते अज्जमज्जं सहायका अहेसुं।

अथ ब्रह्मदत्तो द्वेपि सेना सम्मोदमाना एकतो ठिता दिस्वा “ममेकस्स चित्तानुरक्खणाय अस्मिं जनकाये खुद्दकमक्खिकाय पिवनमत्तम्पि लोहितबिन्दु न उप्पन्नं। अहो साधु, अहो सुट्ठ, सब्बे सत्ता सुखिता होन्तु, अवेरा होन्तु, अब्यापज्झा होन्तु”ति मेत्ताज्ञानं उप्पादेत्वा, तदेव पादकं कत्वा, सङ्घारे सम्मसित्वा, पच्चेकबोधिजाणं सच्छिकत्वा, सयम्भुतं पापुणि। तं मग्गसुखेन फलसुखेन सुखितं हत्थिक्खन्धे निसिन्नं अमच्चा पणिपातं कत्वा आहंसु — “यानकालो, महाराज, विजितबलकायस्स सक्कारो कातब्बो, पराजितबलकायस्स भत्तपरिब्बयो दातब्बो”ति। सो आह — “नाहं, भणे, राजा, पच्चेकबुद्धो नामाह”न्ति। किं देवो भणति, न एदिसा पच्चेकबुद्धा होन्तीति? कीदिसा, भणे, पच्चेकबुद्धाति? पच्चेकबुद्धा नाम द्रङ्गुलकेसमस्सु अट्ठपरिक्खारयुत्ता भवन्तीति। सो दक्खिणहत्थेन सीसं परामसि, तावदेव गिहिलिङ्गं

अन्तरधायि, पब्बजितवेसो पातुरहोसि, द्रङ्गुलकेसमस्सु अट्टपरिक्खारसमन्नागतो वस्ससतिकत्थेरसदिसो अहोसि । सो चतुत्थज्झानं समापज्जित्वा हत्थिक्खन्धतो वेहासं अब्भुगगन्त्वा पदुमपुण्णे निसीदि । अमच्चा वन्दित्वा “किं, भन्ते, कम्मट्ठानं, कथं अधिगतोसी”ति पुच्छिंसु । सो यतो अस्स मेत्ताज्ञानकम्मट्ठानं अहोसि, तज्ज विपस्सनं विपस्सित्वा अधिगतो, तस्मा तमत्थं दस्सेन्तो उदानगाथज्ज ब्याकरणगाथज्ज इमज्जेव गाथं अभोसि “सब्बेसु भूतेसु निधाय दण्ड”न्ति ।

तत्थ सब्बेसूति अनवसेसेसु । भूतेसूति सत्तेसु । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारं पन रतनसुत्तवण्णनायं वक्खाम । निधायति निक्खिपित्वा । दण्डन्ति कायवचीमनोदण्डं, कायदुच्चरितादीनमेतं अधिवचनं । कायदुच्चरितज्झि दण्डयतीति दण्डो, बाधेति अनयब्यसनं पापेतीति वुत्तं होति । एवं वचीदुच्चरितं मनोदुच्चरितं च । पहरणदण्डो एव वा दण्डो, तं निधायतिपि वुत्तं होति । अविहेठयन्ति अविहेठयन्तो । अज्जतरम्पीति यकिज्जि एकम्पि । तेसन्ति तेसं सब्बभूतानं । न पुत्तमिच्छेय्याति अत्रजो, खेत्रजो, दिन्नको, अन्तेवासिकोति इमेसु चतूसु पुत्तेसु यं किज्जि पुत्तं न इच्छेय्य । कुतो सहायन्ति सहायं पन इच्छेय्याति कुतो एव एतं ।

एकोति पब्बज्जासङ्घातेन एको, अदुतियट्ठेन एको, तण्हापहानेन एको, एकन्तविगतकिलेसोति एको, एको पच्चेकसम्बोधिं अभिसम्बुद्धोति एको । समणसहस्सस्सापि हि मज्झे वत्तमानो गिहिसज्जोजनस्स छिन्नन्ता एको — एवं पब्बज्जासङ्घातेन एको । एको तिट्ठति, एको गच्छति, एको निसीदति, एको सेय्यं कप्पेति, एको इरियति वत्ततीति — एवं अदुतियट्ठेन एको ।

“तण्हादुतियो पुरिसो, दीघमद्धानसंसरं ।
इत्थभावज्जथाभावं, संसारं नातिवत्तति ॥

“एवमादीनवं जत्वा, तण्हं दुक्खस्स सम्भवं ।
वीततण्हो अनादानो, सतो भिक्खु परिब्बजे”ति ॥ (इतिवु० १५, १०५; महानि० १९१; चूळनि०
पारायनानुगीतिगाथानिद्देस १०७) —

एवं तण्हापहानट्ठेन एको । सब्बकिलेसास्स पहीना उच्छिन्नमूला तालावत्थुकता अनभावंकता आयतिं अनुप्पादधम्माति — एवं एकन्तविगतकिलेसोति एको । अनाचरियको हुत्वा सयम्भू सामज्जेव पच्चेकसम्बोधिं अभिसम्बुद्धोति — एवं एको पच्चेकसम्बोधिं अभिसम्बुद्धोति एको ।

चरेति या इमा अट्ट चरियायो; सेय्यथिदं — पणिधिसम्पन्नानं चतूसु इरियापथेसु इरियापथचरिया, इन्द्रियेसु गुत्तद्वारानं अज्झत्तिकायतनेसु आयतनचरिया, अप्पमादविहारीनं चतूसु सतिपट्टानेसु सतिचरिया, अधिचित्तमनुयुत्तानं चतूसु ज्ञानेसु समाधिचरिया, बुद्धिसम्पन्नानं चतूसु अरियसच्चेसु जाणचरिया, सम्मा पटिपन्नानं चतूसु अरियमग्गेसु मग्गचरिया, अधिगतप्फलानं चतूसु सामज्जफलेसु पत्तिचरिया, तिण्णं बुद्धानं सब्बसत्तेसु लोकत्थचरिया, तत्थ पदेसतो पच्चेकबुद्धसावकानन्ति । यथाह — “चरियाति अट्ट चरियायो इरियापथचरिया”ति (पटि० म० १.१९७; ३.२८) वित्थारो । ताहि चरियाहि समन्नागतो भवेय्याति अत्थो । अथ वा या इमा “अधिमुच्चन्तो सद्भाय चरति, पग्गणहन्तो वीरियेन चरति, उपट्ठहन्तो सतिया चरति, अविक्खित्तो समाधिना चरति, पजानन्तो पज्जाय चरति, विजानन्तो विज्जाणेन चरति, एवं पटिपन्नस्स कुसला धम्मा आयतन्तीति आयतनचरियाय चरति, एवं पटिपन्नो विसेसमधिगच्छतीति विसेसचरियाय

चरती”ति (पटि० म० १.१९७; ३.२९) एवं अपरापि अट्ट चरिया वुत्ता । ताहिपि समन्नागतो भवेय्याति अत्थो ।
खग्गविसाणकप्पोति एत्थ खग्गविसाणं नाम खग्गमिगसिङ्गं । कप्पसहस्स अत्थं वित्थारतो मङ्गलसुत्तवण्णनायं
 पकासयिस्साम । इध पनायं “सत्थुकप्पेन वत, भो, किर सावकेन सद्धिं मन्तयमाना”ति (म० नि० १.२६०) एवमादीसु विय
 पटिभागो वेदितब्बो । खग्गविसाणकप्पोति खग्गविसाणसदिसोति वुत्तं होति । अयं तावेत्थ पदतो अत्थवण्णना ।

अधिप्पायानुसन्धितो पन एवं वेदितब्बा — ख्वायं वुत्तप्पकारो दण्डो भूतेसु पवत्तियमानो अहितो होति, तं तेसु
 अप्पवत्तनेन तप्पटिपक्खभूताय मेत्ताय परहितूपसंहारेन च सब्बेसु भूतेसु निधाय दण्डं, निहितदण्डत्ता एव च । यथा
 अनिहितदण्डा सत्ता भूतानि दण्डेन वा सत्थेन वा पाणिना वा लेड्डुना वा विहेठयन्ति, तथा अविहेठयं अज्जतरम्पि तेसं । इमं
 मेत्ताकम्मट्टानमागम्म यदेव तत्थ वेदनागतं सज्जासङ्खारविज्जाणगतं तज्ज तदनुसारेनेव तदज्जज्ज सङ्खारगतं विपस्सित्वा
 इमं पच्चेकबोधिं अधिगतोम्हीति अयं ताव अधिप्पायो ।

अयं पन अनुसन्धि — एवं वुत्ते ते अमच्चा आहंसु — “इदानि, भन्ते, कुहिं गच्छथा”ति? ततो तेन
 “पुब्बपच्चेकसम्बुद्धा कत्थ वसन्ती”ति आवज्जेत्वा जत्वा “गन्धमादनपब्बते”ति वुत्ते पुनाहंसु — “अम्हे दानि, भन्ते,
 पजहथ, न इच्छथा”ति । अथ पच्चेकबुद्धो आह — “न पुत्तमिच्छेय्या”ति सब्बं । तत्राधिप्पायो — अहं इदानि अत्रजादीसु यं
 किञ्चि पुत्तम्पि न इच्छेय्यं, कुतो पन तुम्हादिसं सहायं? तस्मा तुम्हेसुपि यो मया सद्धिं गन्तुं मादिसो वा होतुं इच्छति, सो
 एको चरे खग्गविसाणकप्पो । अथ वा तेहि “अम्हे दानि, भन्ते, पजहथ न इच्छथा”ति वुत्ते सो पच्चेकबुद्धो “न पुत्तमिच्छेय्य
 कुतो सहाय”न्ति वत्वा अत्तनो यथावुत्तेनत्थेन एकचरियाय गुणं दिस्वा पमुदितो पीतिसोमनस्सजातो इमं उदानं उदानेसि —
 “एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति । एवं वत्वा पेक्खमानस्सेव महाजनस्स आकासे उप्पतित्वा गन्धमादनं अगमासि ।

गन्धमादनो नाम हिमवति चूळकाळपब्बतं, महाकाळपब्बतं, नागपलिवेठनं, चन्दगब्भं, सूरियगब्भं, सुवण्णपस्सं,
 हिमवन्तपब्बतन्ति सत्त पब्बते अतिक्कम्म होति । तत्थ नन्दमूलकं नाम पब्भारं पच्चेकबुद्धानं वसनोकासो । तिस्सो च
 गुहायो — सुवण्णगुहा, मणिगुहा, रजतगुहाति । तत्थ मणिगुहाद्वारे मज्जूसको नाम रुक्खो योजनं उब्बेधेन, योजनं
 वित्थारेन । सो यत्तकानि उदके वा थले वा पुप्फानि, सब्बानि तानि पुप्फयति विसेसेन पच्चेकबुद्धागमनदिवसे । तस्सूपरितो
 सब्बरतनमाळो होति । तत्थ सम्मज्जनकवातो कचवरं छुट्टेति, समकरणवातो सब्बरतनमयं वालिकं समं करोति,
 सिञ्चनकवातो अनोतत्तदहतो आनेत्वा उदकं सिञ्चति, सुगन्धकरणवातो हिमवन्ततो सब्बेसं गन्धरुक्खानं गन्धे आनेति,
 ओचिनकवातो पुप्फानि ओचिनित्वा पातेति, सन्थरकवातो सब्बत्थ सन्थरति । सदा पज्जत्तानेव चेत्थ आसनानि होन्ति,
 येसु पच्चेकबुद्धप्पादिवसे उपोसथदिवसे च सब्बपच्चेकबुद्धा सन्निपतित्वा निसीदन्ति । अयं तत्थ पकति । अभिसम्बुद्ध-
 पच्चेकबुद्धो तत्थ गन्त्वा पज्जत्तासने निसीदति । ततो सचे तस्मिं काले अज्जेपि पच्चेकबुद्धा संविज्जन्ति, तेपि तङ्गणं
 सन्निपतित्वा पज्जत्तासनेसु निसीदन्ति । निसीदित्वा च किञ्चिदेव समापत्तिं समापज्जित्वा वुट्ठहन्ति, ततो सङ्घत्थेरो
 अधुनागतपच्चेकबुद्धं सब्बेसं अनुमोदनत्थाय “कथमधिगत”न्ति कम्मट्टानं पुच्छति । तदापि सो तमेव अत्तनो
 उदानब्याकरणगाथं भासति । पुन भगवापि आयस्मता आनन्देन पुट्ठो तमेव गाथं भासति, आनन्दो च सङ्गीतियन्ति
 एवमेकेका गाथा पच्चेकसम्बोधिअभिसम्बुद्धट्टाने, मज्जूसकमाळे, आनन्देन पुच्छितकाले, सङ्गीतियन्ति चतुक्खत्तुं भासिता
 होतीति ।

पठमगाथावण्णना समत्ता ।

३६. संसग्गजातस्साति का उप्पत्ति? अयम्पि पच्चेकबोधिसत्तो कस्सपस्स भगवतो सासने वीसति वस्ससहस्सानि

पुरिमनयेनेव समणधम्मं करोन्तो कसिणपरिकम्मं कत्वा, पठमज्झानं निब्बत्तेत्वा, नामरूपं ववत्थपेत्वा, लक्खणसम्मसनं कत्वा, अरियमगं अनधिगम्म ब्रह्मलोके निब्बत्ति । सो ततो चुतो बाराणसिरज्जो अग्गमहेसिया कुच्छिम्हि उप्पज्जित्वा पुरिमनयेनेव वड्डमानो यतो पभुति “अयं इत्थी अयं पुरिसो”ति विसेसं अज्जासि, ततुपादाय इत्थीनं हत्थे न रमति, उच्छादनन्हापनमण्डनादिमत्तम्पि न सहति । तं पुरिसा एव पोसेन्ति, थज्जपायनकाले धातियो कञ्चुकं पटिमुञ्चित्वा पुरिसवेसेन थज्जं पायेन्ति । सो इत्थीनं गन्धं घायित्वा सद्दं वा सुत्वा रोदति, विज्जुतं पत्तोपि इत्थियो पस्सितुं न इच्छति, तेन तं अनित्थिगन्धोत्वेव सज्जानिसु ।

तस्मिं सोळसवस्सुद्देसिके जाते राजा “कुलवंसं सण्ठपेस्सामी”ति नानाकुलेहि तस्स अनुरूपा कज्जायो आनेत्वा अज्जतरं अमच्चं आणापेसि “कुमारं रमापेही”ति । अमच्चो उपायेन तं रमापेतुकामो तस्स अविदूरे साणिपाकारं परिकिखपापेत्वा नाटकानि पयोजापेसि । कुमारो गीतवादितसद्दं सुत्वा — “कस्सेसो सद्दो”ति आह । अमच्चो “तवेसो, देव, नाटकित्थीनं सद्दो, पुज्जवन्तानं ईदिसानि नाटकानि होन्ति, अभिरम, देव, महापुज्जोसि त्व”न्ति आह । कुमारो अमच्चं दण्डेन ताळापेत्वा निक्कट्ठापेसि । सो रज्जो आरोचेसि । राजा कुमारस्स मातरा सह गन्त्वा, कुमारं खमापेत्वा, पुन अमच्चं अप्पेसि । कुमारो तेहि अतिनिष्पीळियमानो सेट्टसुवण्णं दत्त्वा सुवण्णकारे आणापेसि — “सुन्दरं इत्थिरूपं करोथा”ति । ते विस्सकम्मुना निम्मितसदिसं सब्बालङ्कारविभूसितं इत्थिरूपं कत्वा दस्सेसुं । कुमारो दिस्वा विम्हयेन सीसं चालेत्वा मातापितूनं पेसेसि “यदि ईदिसिं इत्थिं लभिस्सामि, गण्हिस्सामी”ति । मातापितरो “अम्हाकं पुत्तो महापुज्जो, अवस्सं तेन सह कतपुज्जा काचि दारिका लोके उप्पन्ना भविस्सती”ति तं सुवण्णरूपं रथं आरोपेत्वा अमच्चानं अप्पेसुं “गच्छथ, ईदिसिं दारिकं गवेसथा”ति । ते गहेत्वा सोळस महाजनपदे विचरन्ता तं तं गामं गन्त्वा उदकतित्थादीसु यत्थ यत्थ जनसमूहं पस्सन्ति, तत्थ तत्थ देवतं विय सुवण्णरूपं ठपेत्वा नानापुप्फवत्थालङ्कारेहि पूजं कत्वा, वितानं बन्धित्वा, एकमन्तं तिड्ढन्ति — “यदि केनचि एवरूपा दिट्ठपुब्बा भविस्सति, सो कथं समुट्ठापेस्सती”ति? एतेनुपायेन अज्जत्र मद्दरट्ठा सब्बे जनपदे आहिण्डित्वा तं “खुद्दकरट्ठ”न्ति अवमज्जमाना तत्थ पठमं अगन्त्वा निवत्तिंसु ।

ततो नेसं अहोसि “मद्दरट्ठम्पि ताव गच्छाम, मा नो बाराणसिं पविट्ठेपि राजा पुन पाहेसी”ति मद्दरट्ठे सागलनगरं अगमंसु । सागलनगरे च मद्दवो नाम राजा । तस्स धीता सोळसवस्सुद्देसिका अभिरूपा होति । तस्सा वण्णदासियो न्हानोदकत्थाय तित्थं गता । तत्थ अमच्चोहि ठपितं तं सुवण्णरूपं दूरतोव दिस्वा “अम्हे उदकत्थाय पेसेत्वा राजपुत्ती सयमेव आगता”ति भणन्तियो समीपं गन्त्वा “नायं सामिनी, अम्हाकं सामिनी इतो अभिरूपतरा”ति आहंसु । अमच्चा तं सुत्वा राजानं उपसङ्गमित्वा अनुरूपेन नयेन दारिकं याचिंसु, सोपि अदासि । ततो बाराणसिरज्जो पाहेसुं “लद्धा दारिका, सामं आगच्छिस्सति, उदाहु अम्हेव आनेमा”ति? सो च “मयि आगच्छन्ते जनपदपीळा भविस्सति, तुम्हेव आनेथा”ति पेसेसि ।

अमच्चा दारिकं गहेत्वा नगरा निक्खमित्वा कुमारस्स पाहेसुं — “लद्धा सुवण्णरूपसदिसी दारिका”ति । कुमारो सुत्वाव रागेन अभिभूतो पठमज्झाना परिहायि । सो दूतपरम्परं पेसेसि “सीघं आनेथ, सीघं आनेथा”ति । ते सब्बत्थ एकरत्तिवासेनेव बाराणसिं पत्वा बहिनगरे ठिता रज्जो पाहेसुं — “अज्ज पविसितब्बं, नो”ति? राजा “सेट्टकुला आनीता दारिका, मङ्गलकिरियं कत्वा महासक्कारेन पवेसेस्साम, उय्यानं ताव नं नेथा”ति आणापेसि । ते तथा अकंसु । सा अच्चन्तसुखुमाला यानुग्घातेन उब्बाळ्हा अद्धानपरिस्समेन उप्पन्नवातरोगा मिलातमाला विय हुत्वा रत्तियेव कालमकासि । अमच्चा “सक्कारा परिभट्टम्हा”ति परिदेविंसु । राजा च नागरा च “कुलवंसो विनट्ठो”ति परिदेविंसु । नगरे महाकोलाहलं अहोसि । कुमारस्स सुतमत्तेयेव महासोको उदपादि । ततो कुमारो सोकस्स मूलं खणितुमारद्धो । सो चिन्तेसि

— “अयं सोको नाम न अजातस्स होति, जातस्स पन होति, तस्मा जातिं पटिच्च सोको”ति । “जाति पन किं पटिच्चा”ति? ततो “भवं पटिच्च जाती”ति एवं पुब्बभावानुभावेन योनिसो मनसिकरोन्तो अनुलोमपटिलोमपटिच्चसमुष्पादं दिस्वा सङ्खारे सम्मसन्तो तत्थेव निसिन्नो पच्चेकबोधिं सच्छाकासि । तं मग्गफलसुखेन सुखितं सन्तिन्द्रियं सन्तमानसं निसिन्नं दिस्वा, पणिपातं कत्वा, अमच्चा आहंसु — “मा सोचि, देव, महन्तो जम्बुदीपो, अज्जं ततो सुन्दरतरं आनेस्सामा”ति । सो आह — “नाहं सोचको, निस्सोको पच्चेकबुद्धो अह”न्ति । इतो परं सब्बं पुरिमगाथासदिसमेव ठपेत्वा गाथावण्णनं ।

गाथावण्णनायं पन **संसग्गजातस्सा**ति जातसंसग्गस्स । तत्थ दस्सन, सवन, काय, समुल्लपन, सम्भोगसंसग्गवसेन पञ्चविधो संसग्गो । तत्थ अज्जमज्जं दिस्वा चक्खुविज्जाणवीथिवसेन उप्पन्नरागो **दस्सनसंसग्गो** नाम । तत्थ सीहळदीपे काळदीघवापीगामे पिण्डाय चरन्तं कल्याणविहारवासीदीघभाणकदहरभिक्षुं दिस्वा पटिबद्धचित्ता केनचि उपायेन तं अलभित्वा, कालकता कुटुम्बियधीता, तस्सा निवासनचोळखण्डं दिस्वा “एवरूपवत्थधारिनिया नाम सद्धिं संवासं नालत्थ”न्ति हृदयं फालेत्वा कालकतो । सो एव च दहरो निदस्सनं ।

परेहि पन कथियमानं रूपादिसम्पत्तिं अत्तना वा हसितलपितगीतसदं सुत्वा सोतविज्जाणवीथिवसेन उप्पन्नो रागो **सवनसंसग्गो** नाम । तत्रापि गिरिगामवासीकम्मरधीताय पञ्चहि कुमारीहि सद्धिं पदुमस्सरं गन्त्वा, न्हत्वा मालं आरोपेत्वा, उच्चासद्देन गायन्तिया आकासेन गच्छन्तो सदं सुत्वा कामरागेन विसेसा परिहायित्वा अनयव्यसनं पत्तो पञ्चगळलेणवासी तिस्सदहरो निदस्सनं ।

अज्जमज्जं अङ्गपरामसनेन उप्पन्नरागो **कायसंसग्गो** नाम । धम्मगायनदहरभिक्षु चेत्य निदस्सनं । महाविहारे किर दहरभिक्षु धम्मं भासति । तत्थ महाजने आगते राजापि अगमासि सद्धिं अन्तेपुरेन । ततो राजधीताय तस्स रूपञ्च सद्वज्ज आगम्म बलवरागो उप्पन्नो, तस्स च दहरस्सापि । तं दिस्वा राजा सल्लक्खेत्वा साणिपाकारेन परिक्खिपापेसि । ते अज्जमज्जं परामसित्वा आलिङ्गिंसु । पुन साणिपाकारं अपनेत्वा पस्सन्ता द्वेपि कालकतेयेव अद्वसंसूति ।

अज्जमज्जं आलपनसमुल्लपने उप्पन्नो रागो पन **समुल्लपनसंसग्गो** नाम । भिक्षुभिक्षुनीहि सद्धिं परिभोगकरणे उप्पन्नरागो **सम्भोगसंसग्गो** नाम । द्वीसुपि चेतेसु पाराजिकप्पत्तो भिक्षु च भिक्षुनी च निदस्सनं । मरिचिवट्टिनाममहाविहारमहे किर दुट्टगामणि अभयमहाराजा महादानं पटियादेत्वा उभतोसङ्गं परिविसति । तत्थ उण्हयागुया दिन्नाय सङ्गनवकसामणेरी अनाधारकस्स सङ्गनवकसामणेरस्स दन्तवलयं दत्वा समुल्लापं अकासि । ते उभोपि उपसम्पज्जित्वा सट्ठिवस्सा हुत्वा परतीरं गता अज्जमज्जं समुल्लापेन पुब्बसज्जं पटिलभित्वा तावदेव जातसिनेहा सिक्खापदं वीतिक्कमित्वा पाराजिका अहेसुन्ति ।

एवं पञ्चविधे संसग्गे येन केनचि संसग्गेन जातसंसग्गस्स **भवति स्नेहो**, पुरिमरागपच्चया बलवरागो उप्पज्जति । ततो **स्नेहन्वयं दुक्खमिदं पहाति** तमेव स्नेहं अनुगच्छन्तं सन्दिट्ठिकसम्परायिकसोकपरिदेवादिनानप्पकारकं दुक्खमिदं पहाति, निब्बत्तति, भवति, जायति । अपरे पन “आरम्मणे चित्तस्स वोस्सग्गो संसग्गो”ति भणन्ति । ततो स्नेहो, स्नेहा दुक्खमिदन्ति ।

एवमत्थप्पभेदं इमं अट्ठगाथं वत्वा सो पच्चेकबुद्धो आह — “स्वाहं यमिदं स्नेहन्वयं सोकादिदुक्खं पहाति, तस्स दुक्खस्स मूलं खनन्तो पच्चेकसम्बोधिमधिगतो”ति । एवं वुत्ते ते अमच्चा आहंसु — “अम्हेहि दानि, भन्ते, किं

कातब्ब’न्ति? ततो सो आह — “तुम्हे वा अज्जे वा यो इमम्हा दुक्खा मुच्चितुकामो, सो सब्बोपि आदीनवं स्नेहजं पेक्खमानो, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति । एत्थ च यं “स्नेहन्वयं दुक्खमिदं पओती”ति वुत्तं “तदेव सन्धाय आदीनवं स्नेहजं पेक्खमानो”ति इदं वुत्तन्ति वेदितब्बं । अथ वा यथावुत्तेन संसग्गेन संसग्गजातस्स भवति स्नेहो, स्नेहन्वयं दुक्खमिदं पओति, एतं यथाभूतं आदीनवं स्नेहजं पेक्खमानो अहं अधिगतोति । एवं अभिसम्बन्धित्वा चतुत्थपादो पुब्बे वुत्तनयेनेव उदानवसेन वुत्तोपि वेदितब्बो । ततो परं सब्बं पुरिमगाथाय वुत्तसदिसमेवाति ।

संसग्गगाथावण्णना समत्ता ।

३७. मित्ते सुहज्जेति का उप्पत्ति? अयं पच्चेकबोधिसत्तो पुरिमगाथाय वुत्तनयेनेव उप्पज्जित्वा बाराणसियं रज्जं कारेन्तो पठमं ज्ञानं निब्बत्तेत्वा “किं समणधम्मो वरो, रज्जं वर”न्ति वीमंसित्वा चतुन्नं अमच्चानं हत्थे रज्जं निर्यातेत्वा समणधम्मं करोति । अमच्चा “धम्मेन समेन करोथा”ति वुत्तापि लज्जं गहेत्वा अधम्मेन करोन्ति । ते लज्जं गहेत्वा सामिके पराजेन्ता एकदा अज्जतरं राजवल्लभं पराजेसुं । सो रज्जो भत्तहारकेन सद्धिं पविसित्वा सब्बं आरोचेसि । राजा दुतियदिवसे सयं विनिच्छयद्धानं अगमासि । ततो महाजनकाया — “अमच्चा सामिके असामिके करोन्ती”ति महासदं करोन्ता महायुद्धं विय अकंसु । अथ राजा विनिच्छयद्धाना वुट्ठाय पासादं अभिरुहित्वा समापत्तिं अप्पेतुं निसिन्नो तेन सद्देन विक्खित्तचित्तो न सक्कोति अप्पेतुं । सो “किं मे रज्जेन, समणधम्मो वरो”ति रज्जसुखं पहाय पुन समापत्तिं निब्बत्तेत्वा पुब्बे वुत्तनयेनेव विपस्सन्तो पच्चेकसम्बोधिं सच्छाकासि । कम्मद्वानज्च पुच्छितो इमं गाथं अभसि —

“मित्ते सुहज्जे अनुकम्पमानो, हापेति अत्थं पटिबद्धचित्तो ।

एतं भयं सन्धवे पेक्खमानो, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ मेत्तायनवसेन मित्ता । सुहदयभावेन सुहज्जा । केचि हि एकन्तहितकामताय मित्ताव होन्ति, न सुहज्जा । केचि गमनागमनद्वाननिसज्जासमुल्लापादीसु हृदयसुखजननेन सुहज्जाव होन्ति, न मित्ता । केचि तदुभयवसेन सुहज्जा चेव मित्ता च । ते दुविधा होन्ति — अगारिया अनगारिया च । तत्थ अगारिया तिविधा होन्ति — उपकारो, समानसुखदुक्खो, अनुकम्पकोति । अनगारिया विसेसेन अत्थक्खायिनो एव । ते चतूहि अङ्गेहि समन्नागता होन्ति । यथाह —

“चतूहि खो, गहपतिपुत्त, ठानेहि उपकारो मित्तो सुहदो वेदितब्बो — पमत्तं रक्खति, पमत्तस्स सापतेय्यं रक्खति, भीतस्स सरणं होति, उप्पन्नेसु किच्चकरणीयेसु तद्दिगुणं भोगं अनुप्पदेति” (दी० नि० ३.२६१) ।

तथा —

“चतूहि खो, गहपतिपुत्त, ठानेहि समानसुखदुक्खो मित्तो सुहदो वेदितब्बो — गुहमस्स आचिक्खति, गुहमस्स परिगूहति, आपदासु न विजहति, जीवितम्पिस्स अत्थाय परिच्चत्तं होति” (दी० नि० ३.२६२) ।

तथा —

“चतूहि खो, गहपतिपुत्त, ठानेहि अनुकम्पको मित्तो सुहदो वेदितब्बो — अभवेनस्स न नन्दति, भवेनस्स नन्दति, अवण्णं भणमानं निवारेति, वण्णं भणमानं पसंसति” (दी० नि० ३.२६४) ।

तथा —

“चतूहि खो, गहपतिपुत्त, ठानेहि अत्थक्खायी मित्तो सुहदो वेदितब्बो — पापा निवारेति, कल्याणे निवेसेति, अस्सुतं सावेति, सग्गस्स मग्गं आचिक्खती”ति (दी० नि० ३.२६३)।

तेस्विध अगारिया अधिप्पेता। अत्थतो पन सब्बेपि युज्जन्ति। ते मित्ते सुहज्जे। अनुकम्पमानोति अनुदयमानो। तेसं सुखं उपसंहरितुकामो दुक्खं अपहरितुकामो च।

हापेति अत्थन्ति दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थवसेन तिविधं, तथा अत्तत्थपरत्थउभयत्थवसेनापि तिविधं। अत्थं लब्धविनासनेन अलब्धानुप्पादनेनाति द्विधापि हापेति विनासेति। पटिबद्धचित्तोति “अहं इमं विना न जीवामि, एस मे गति, एस मे परायण”न्ति एवं अत्तानं नीचे ठाने ठपेन्तोपि पटिबद्धचित्तो होति। “इमे मं विना न जीवन्ति, अहं तेसं गति, तेसं परायण”न्ति एवं अत्तानं उच्चे ठाने ठपेन्तोपि पटिबद्धचित्तो होति। इध पन एवं पटिबद्धचित्तो अधिप्पेता। एतं भयन्ति एतं अत्थहापनभयं, अत्तनो समापत्तिहानिं सन्धाय वुत्तं। सन्धवेति तिविधो सन्धवो — तण्हादिट्ठमित्तसन्धववसेन। तत्थ अट्ठसत्तप्पभेदापि तण्हा तण्हासन्धवो, द्वासट्ठिभेदापि दिट्ठि दिट्ठिसन्धवो, पटिबद्धचित्तताय मित्तानुकम्पना मित्तसन्धवो। सो इधाधिप्पेता। तेन हिस्स समापत्ति परिहीना। तेनाह — “एतं भयं सन्धवे पेक्खमानो अहमधिगतो”ति। सेसं वुत्तसदिसमेवाति वेदितब्बन्ति।

मित्तसुहज्जगाथावण्णना समत्ता।

३८. वंसो विसालोति का उप्पत्ति? पुब्बे किर कस्सपस्स भगवतो सासने तयो पच्चेकबोधिसत्ता पब्बजित्वा वीसति वस्ससहस्सानि गतपच्चागतवत्तं पूरेत्वा देवलोके उप्पन्ना। ततो चवित्वा तेसं जेट्ठको बाराणसिराजकुले निब्बत्तो, इतरे पच्चन्तराजकुलेसु। ते उभोपि कम्मट्ठानं उग्गणिहत्वा, रज्जं पहाय पब्बजित्वा, अनुक्कमेन पच्चेकबुद्धा हुत्वा, नन्दमूलकपब्भारे वसन्ता एकदिवसं समापत्तितो वुट्ठाय “मयं किं कम्मं कत्वा इमं लोकुत्तरसुखं अनुप्पत्ता”ति आवज्जेत्वा पच्चवेक्खमाना कस्सपबुद्धकाले अत्तनो चरियं अद्वसंसु। ततो “ततियो कुहि”न्ति आवज्जेन्ता बाराणसियं रज्जं कारेन्तं दिस्वा तस्स गुणे सरित्वा “सो पकतियाव अप्पिच्छतादिगुणसमन्नागतो अहोसि, अम्हाकज्जेव ओवादको वत्ता वचनक्खमो पापगरही, हन्द, नं आरम्मणं दस्सेत्वा मोचेस्सामा”ति ओकासं गवेसन्ता तं एकदिवसं सब्बालङ्कारविभूसितं उय्यानं गच्छन्तं दिस्वा आकासेनागन्त्वा उय्यानद्वारे वेळुगुम्बमूले अट्ठंसु। महाजनो अतित्तो राजदस्सनेन राजानं ओलोकेति। ततो राजा “अत्थि नु खो कोचि मम दस्सने अब्बावटो”ति ओलोकेन्तो पच्चेकबुद्धे अद्वक्खि। सह दस्सनेनेव चस्स तेसु सिनेहो उप्पज्जि।

सो हत्थिक्खन्धा ओरुय्ह सन्तेन उपचारेन ते उपसङ्कमित्वा “भन्ते, किं नामा तुम्हे”ति पुच्छि। ते आहंसु “मयं, महाराज, असज्जमाना नामा”ति। “भन्ते, असज्जमाना”ति एतस्स को अत्थो”ति? “अलग्गन्तथो, महाराजा”ति। ततो तं वेळुगुम्बं दस्सेन्ता आहंसु — “सेय्यथापि, महाराज, इमं वेळुगुम्बं सब्बसो मूलखन्धसाखानुसाखाहि संसिब्बित्वा ठितं असिहत्थो पुरिसो मूले छेत्वा आविज्जन्तो न सक्कुणेय्य उद्धरितुं, एवमेव त्वं अन्तो च बहि च जटाय जटितो आसत्तविसत्तो तत्थ लग्गो। सेय्यथापि वा पनस्स वेमज्झगतोपि अयं वंसकळीरो असज्जातसाखत्ता केनचि अलग्गो ठितो, सक्का च पन अग्गे वा मूले वा छेत्वा उद्धरितुं, एवमेव मयं कत्थचि असज्जमाना सब्बदिसा गच्छामा”ति तावदेव चतुत्थज्झानं समापज्जित्वा पस्सतो एव रज्जो आकासेन नन्दमूलकपब्भारं अगमंसु। ततो राजा चिन्तोसि — “कदा नु खो

अहम्पि एवं असज्जमानो भवेय्य’न्ति तत्थेव निसीदित्वा विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छाकासि । पुरिमनयेनेव कम्मट्ठानं पुच्छितो इमं गाथं अभासि —

“वंसो विसालोव यथा विसत्तो, पुत्तेसु दारेसु च या अपेक्खा ।
वंसक्कळीरोव असज्जमानो, एको चरे खग्गविसाणकप्पो’ति ॥

तत्थ वंसोति वेळु । विसालोति वित्थिण्णो । चकारो अवधारणत्थो, एवकारो वा अयं, सन्धिवसेनेत्थ एकारो नट्ठो । तस्स परपदेन सम्बन्धो, तं पच्छा योजेस्साम । यथाति पटिभागे । विसत्तोति लग्गो, जटितो संसिब्बितो । पुत्तेसु दारेसु चाति पुत्तधीतुभरियासु । या अपेक्खाति या तण्हा यो स्नेहो । वंसक्कळीरोव असज्जमानोति वंसकळीरो विय अलग्गमानो । किं वुत्तं होति? यथा वंसो विसालो विसत्तो एव होति, पुत्तेसु दारेसु च या अपेक्खा, सापि एवं तानि वत्थूनि संसिब्बित्वा ठितत्ता विसत्ता एव । स्वाहं ताय अपेक्खाय अपेक्खाव विसालो वंसो विय विसत्तोति एवं अपेक्खाय आदीनवं दिस्वा तं अपेक्खं मग्गजाणेन छिन्दन्तो अयं वंसकळीरोव रूपादीसु वा लोभादीसु वा कामभवादीसु वा दिट्ठादीसु वा तण्हामानदिट्ठिवसेन असज्जमानो पच्चेकबोधिं अधिगतोति । सेसं पुरिमनयेनेव वेदितव्वन्ति ।

वंसकळीरगाथावण्णना समत्ता ।

३९. मिगो अरज्जम्हीति का उप्पत्ति? एको किर भिक्खु कस्सपस्स भगवतो सासने योगावचरो कालं कत्वा, बाराणसियं सेट्ठिकुले उप्पन्नो अट्ठे महद्धने महाभोगे, सो सुभगो अहोसि । ततो परदारिको हुत्वा तत्थ कालकतो निरये निब्बत्तो तत्थ पच्चित्वा विपाकावसेसेन सेट्ठिभरियाय कुच्छिम्हि इत्थिपटिसन्धिं अग्गहेसि । निरयतो आगतानं गत्तानि उण्हानि होन्ति । तेन सेट्ठिभरिया डय्हमानेन उदरेन किच्छेन कसिरेन तं गब्भं धारेत्वा कालेन दारिकं विजायि । सा जातदिवसतो पभुति मातापितूनं सेसबन्धुपरिजनानञ्च देस्सा अहोसि । वयप्पत्ता च यम्हि कुले दिन्ना, तत्थापि सामिकसस्सुससुरानं देस्साव अहोसि अप्पिया अमनापा । अथ नक्खत्ते घोसिते सेट्ठिपुत्तो ताय सद्धिं कीळितुं अनिच्छन्तो वेसिं आनेत्वा कीळति । सा तं दासीनं सन्निका सुत्वा सेट्ठिपुत्तं उपसङ्कमित्वा नानप्पकारेहि अनुनयित्वा आह — “अय्यपुत्त, इत्थी नाम सचेपि दसन्नं राजूनं कनिट्ठा होति, चक्कवत्तिनो वा धीता, तथापि सामिकस्स पेसनकरा होति । सामिके अनालपन्ते सूले आरोपिता विय दुक्खं पटिसंवेदेति । सचे अहं अनुग्गहारहा, अनुग्गहेतव्वा । नो चे, विस्सज्जेतव्वा, अत्तनो जातिकुलं गमिस्सामी”ति । सेट्ठिपुत्तो — “होतु, भद्दे, मा सोचि, कीळनसज्जा होहि, नक्खत्तं कीळिस्सामा”ति आह । सेट्ठिधीता तावतकेनपि सल्लापमत्तेन उस्साहजाता “स्वे नक्खत्तं कीळिस्सामी”ति बहुं खज्जभोज्जं पटियादेति । सेट्ठिपुत्तो दुतियदिवसे अनारोचेत्वाव कीळनट्ठानं गतो । सा “इदानि पेसेस्सति, इदानि पेसेस्सती”ति मग्गं ओलोकेन्ती निसिन्ना उस्सूरं दिस्वा मनुस्से पेसेसि । ते पच्चागन्त्वा “सेट्ठिपुत्तो गतो”ति आरोचेसुं । सा सव्वं तं पटियादितं आदाय यानं अभिरुहित्वा उय्यानं गन्तुं आरब्धा ।

अथ नन्दमूलकपब्भारे पच्चेकसम्बुद्धो सत्तमे दिवसे निरोधा वुट्ठाय अनोतत्ते मुखं धोवित्वा नागलतादन्तपोणं खादित्वा “कत्थ अज्ज भिक्खं चरिस्सामी”ति आवज्जेन्तो तं सेट्ठिधीतरं दिस्वा “इमिस्सा मयि सक्कारं करित्वा तं कम्मं परिक्खयं गमिस्सती”ति जत्वा पब्भारसमीपे सट्ठियोजनं मनोसिलातलं, तत्थ ठत्वा निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय अभिज्जापादकज्झानं समापज्जित्वा आकासेनागन्त्वा तस्सा पटिपथे ओरुह्य बाराणसीभिमुखो अगमासि । तं दिस्वा दासियो सेट्ठिधीताय आरोचेसुं । सा याना ओरुह्य सक्कच्चं वन्दित्वा, पत्तं गहेत्वा, सव्वरससम्पन्नेन खादनीयभोजनीयेन पूरेत्वा, पदुमपुप्फेन पटिच्छादेत्वा हेट्ठापि पदुमपुप्फं कत्वा, पुप्फकलापं हत्थेन गहेत्वा, पच्चेकबुद्धं उपसङ्कमित्वा, तस्स

हत्ये पत्तं दत्त्वा, वन्दित्वा, पुष्पकलापहत्या पत्येसि “भन्ते, यथा इदं पुष्पं, एवाहं यत्थ यत्थ उप्पज्जामि, तत्थ तत्थ महाजनस्स पिया भवेय्यं मनापा”ति । एवं पत्येत्वा दुतियं पत्येसि “भन्ते, दुक्खो गम्भवासो, तं अनुपगम्म पदुमपुष्पे एवं पटिसन्धि भवेय्या”ति । ततियम्पि पत्येसि “भन्ते, जिगुच्छनीयो मातुगामो, चक्कवत्तिधीतापि परवसं गच्छति, तस्मा अहं इत्थिभावं अनुपगम्म पुरिसो भवेय्य”न्ति । चतुत्थम्पि पत्येसि “भन्ते, इमं संसारदुक्खं अतिक्कम्म परियोसाने तुम्हेहि पत्तं अमत्तं पापुणेय्य”न्ति ।

एवं चतुरो पणिधयो कत्वा, तं पदुमपुष्पकलापं पूजेत्वा, पच्चेकबुद्धस्स पञ्चपतिट्ठितेन वन्दित्वा “पुष्पसदिसो एव मे गन्धो चेव वण्णो च होतू”ति इमं पञ्चमं पणिधिं अकासि । ततो पच्चेकबुद्धो पत्तं पुष्पकलापञ्च गहेत्वा आकासे ठत्वा —

“इच्छितं पत्थितं तुहं, खिप्पमेव समिज्झतु ।

सब्बे पूरेन्तु सङ्कप्पा, चन्दो पन्नरसो यथा”ति ॥ —

इमाय गाथाय सेट्ठिधीताय अनुमोदनं कत्वा “सेट्ठिधीता मं गच्छन्तं पस्सतू”ति अधिट्ठित्वा नन्दमूलकपम्भारं अगमासि । सेट्ठिधीताय तं दिस्वा महती पीति उप्पन्ना । भवन्तरे कतं अकुसलकम्मं अनोकासताय परिकखीणं, चिञ्चम्बिलधोततम्भभाजनमिव सुद्धा जाता । तावदेव चस्सा पतिकुले जातिकुले च सब्बो जनो तुट्ठो “किं करोमा”ति पियवचनानि पण्णाकारानि च पेसेसि । सेट्ठिपुत्तो मनुस्से पेसेसि “सीधं सीधं आनेथ सेट्ठिधीतरं, अहं विस्सरित्वा उय्यानं आगतो”ति । ततो पभुति च नं उरे विलित्तचन्दनं विय आमुत्तमुत्ताहारं विय पुष्पमालं विय च पियायन्तो परिहरि ।

सा तत्थ यावतायुकं इस्सरियभोगसुखं अनुभवित्वा कालं कत्वा पुरिसभावेन देवलोके पदुमपुष्पे उप्पज्जि । सो देवपुत्तो गच्छन्तोपि पदुमपुष्पगम्भेयेव गच्छति, तिट्ठन्तोपि, निसीदन्तोपि, सयन्तोपि पदुमगम्भेयेव सयति । महापदुमदेवपुत्तोति चस्स नामं अकंसु । एवं सो तेन इद्धानुभावेन अनुलोमपटिलोमं छदेवलोके एव संसरति ।

तेन च समयेन बाराणसिरज्जो वीसति इत्थिसहस्सानि होन्ति । राजा एकस्सापि कुच्छियं पुत्तं न लभति । अमच्चा राजानं विज्जापेसुं “देव, कुलवंसानुपालको पुत्तो इच्छितब्बो, अत्रजे अविज्जमाने खेत्रजोपि कुलवंसधरो होती”ति । राजा “ठपेत्वा महेसि अवसेसा नाटकित्थियो सत्ताहं धम्मनाटकं करोथा”ति यथाकामं बहि चरापेसि, तथापि पुत्तं नालत्थ । पुन अमच्चा आहंसु — “महाराज, महेसी नाम पुज्जेन च पज्जाय च सब्बित्थीनं अग्गा, अप्पेव नाम देवो महेसियापि कुच्छिस्मिं पुत्तं लभेय्या”ति । राजा महेसिया एतमत्थं आरोचेसि । सा आह — “महाराज, या इत्थी सच्चवादिनी सीलवती, सा पुत्तं लभेय्य, हिरोत्तप्परहिताय कुतो पुत्तो”ति पासादं अभिरुहित्वा पञ्च सीलानि समादियित्वा पुनप्पुनं अनुमज्जति । सीलवतिया राजधीताय पञ्च सीलानि अनुमज्जन्तिया पुत्तपत्थनाचित्ते उप्पन्नमत्ते सक्कस्स आसनं सन्तप्पि ।

अथ सक्को आसनतापकारणं आवज्जेन्तो एतमत्थं विदित्वा “सीलवतिया राजधीताय पुत्तवरं देमी”ति आकासेनागन्त्वा देविया सम्मुखे ठत्वा “किं पत्येसि देवी”ति पुच्छि । “पुत्तं, महाराजा”ति । “दम्मि ते, देवि, पुत्तं, मा चिन्तयी”ति वत्वा देवलोके गन्त्वा “अत्थि नु खो एत्थ खीणायुको”ति आवज्जेन्तो “अयं महापदुमो उपरिदेवलोके उप्पज्जितुं इतो चवती”ति जत्वा तस्स विमानं गन्त्वा “तात महापदुम, मनुस्सलोके गच्छाही”ति याचि । सो आह — “महाराज, मा एवं भणि, जेगुच्छो मनुस्सलोको”ति । “तात, त्वं मनुस्सलोके पुज्जं कत्वा इधूपपन्नो, तत्थेव ठत्वा पारमियो पूरेतब्बा, गच्छ, ताता”ति । “दुक्खो, महाराज, गम्भवासो, न सक्कोमि तत्थ वसितु”न्ति । “किं ते, तात, गम्भवासेन, तथा हि त्वं कम्ममकासि, यथा पदुमगम्भेयेव निब्बत्तिस्ससि, गच्छ, ताता”ति पुनप्पुनं वुच्चमानो अधिवासेसि ।

ततो महापदुमो देवलोका चवित्वा बाराणसिरञ्जो उय्याने सिलापट्टपोक्खरणिं पदुमगम्भे निब्बत्तो । तच्च रत्तिं महेसी पच्चूससमये सुपिनन्तेन वीसतिइत्थिसहस्सपरिवुता उय्यानं गन्त्वा सिलापट्टपोक्खरणिं पदुमस्सरे पुत्तं लद्धा विय अहोसि । सा पभाताय रत्तिया सीलानि रक्खमाना तथेव तत्थ गन्त्वा एकं पदुमपुप्फं अद्वस । तं नेव तीरे होति न गम्भीरे । सह दस्सनेनेव चस्सा तत्थ पुत्तसिनेहो उप्पज्जि । सा सामंयेव पविसित्वा तं पुप्फं अगगहेसि । पुप्फे गहितमत्तेयेव पत्तानि विकसिंसु । तत्थ तट्टके आसित्तसुवण्णपटिमं विय दारकं अद्वस । दिस्वाव “पुत्तो मे लद्धो”ति सद्दं निच्छारेसि । महाजनो साधुकारसहस्सानि मुञ्चि, रञ्जो च पेसेसि । राजा सुत्वा “कत्थ लद्धो”ति पुच्छित्वा लद्धोकासञ्च सुत्वा “उय्यानञ्च पोक्खरणिं पदुमञ्च अम्हाकञ्जेव खेत्तं, तस्मा अम्हाकं खेत्ते जातत्ता खेत्रजो नामायं पुत्तो”ति वत्वा नगरं पवेसेत्वा वीसतिसहस्सइत्थियो धातिकिच्चं कारापेसि । या या कुमारस्स रुचिं जत्वा पत्थितपत्थितं खादनीयं खादापेति, सा सा सहस्सं लभति । सकलबाराणसी चलिता, सब्बो जनो कुमारस्स पण्णाकारसहस्सानि पेसेसि । कुमारो तं तं अतिनेत्वा “इमं खाद, इमं भुज्जा”ति वुच्चमानो भोजनेन उब्बाळ्हो उक्कण्ठितो हुत्वा, गोपुरद्वारं गन्त्वा, लाखागुळकेन कीळति ।

तदा अञ्जतरो पच्चेकबुद्धो बाराणसिं निस्साय इसिपतने वसति । सो कालस्सेव वुट्ठाय सेनासनवत्तसरोरपरिकम्ममनसिकारादीनि सब्बकिच्चानि कत्वा, पटिसल्लाना वुट्ठितो “अञ्ज कत्थ भिक्खं गहेस्सामी”ति आवज्जेन्तो कुमारस्स सम्पत्तिं दिस्वा “एस पुब्बे किं कम्मं करी”ति वीमंसन्तो “मादिसस्स पिण्डपातं दत्वा, चतस्सो पत्थना पत्थेसि तत्थ तिस्सो सिद्धा, एका ताव न सिज्झति, तस्स उपायेन आरम्मणं दस्सेमी”ति भिक्खाचरियवसेन कुमारस्स सन्तिकं अगमासि । कुमारो तं दिस्वा “समण, मा इध आगच्छि, इमे हि तम्पि ‘इदं खाद, इदं भुज्जा’ति वदेय्यु”न्ति आह । सो एकवचनेनेव ततो निवत्तित्वा अत्तनो सेनासनं पाविसि । कुमारो परिजनं आह — “अयं समणो मया वुत्तमत्तोव निवत्तो, कुद्धो, नु, खो ममा”ति । ततो तेहि “पब्बजिता नाम, देव, न कोधपरायणा होन्ति, परेन पसन्नमनेन यं दिन्नं होति, तेन यापेन्ती”ति वुच्चमानोपि “कुद्धो एव ममायं समणो, खमापेस्सामि न”न्ति मातापितूनं आरोचेत्वा हत्थिं अभिरुहित्वा, महता राजानुभावेन इसिपतनं गन्त्वा, मिगयूथं दिस्वा, पुच्छि “किं नाम एते”ति? “एते, सामि, मिगा नामा”ति । एतेसं “इमं खादथ, इमं भुज्जथ, इमं सायथा”ति वत्वा पटिजग्गन्ता अत्थीति । नत्थि सामि, यत्थ तिणोदकं सुलभं, तत्थ वसन्तीति ।

कुमारो “यथा इमे अरक्खियमानाव यत्थ इच्छन्ति, तत्थ वसन्ति, कदा नु, खो, अहम्पि एवं वसेय्य”न्ति एतमारम्मणं अगगहेसि । पच्चेकबुद्धोपि तस्स आगमनं जत्वा सेनासनमगगञ्च चङ्कमञ्च सम्मज्जित्वा, मट्ठं कत्वा, एकद्विक्खत्तुं चङ्कमित्वा, पदनिकखेपं दस्सेत्वा, दिवाविहारोकासञ्च पण्णसालञ्च सम्मज्जित्वा, मट्ठं कत्वा, पविसनपदनिकखेपं दस्सेत्वा, निक्खमनपदनिकखेपं अदस्सेत्वा, अञ्जत्र अगमासि । कुमारो तत्थ गन्त्वा तं पदेसं सम्मज्जित्वा मट्ठं कतं दिस्वा “वसति मज्जे एत्थ सो पच्चेकबुद्धो”ति परिजनेन भासितं सुत्वा आह — “पातोपि सो समणो कुद्धो, इदानि हत्थिअस्सादीहि अत्तनो ओकासं अक्कन्तं दिस्वा, सुट्ठतरं कुज्जेय्य, इधेव तुम्हे तिट्ठथा”ति हत्थिक्खन्था ओरुद्ध एककोव सेनासनं पविट्ठो वत्तसीसेन सुसम्मट्ठोकासे पदनिकखेपं दिस्वा, “अयं समणो एत्थ चङ्कमन्तो न वणिज्जादिकम्मं चिन्तेसि, अद्धा अत्तनो हितमेव चिन्तेसि मज्जे”ति पसन्नमानसो चङ्कमं आरुहित्वा, दूरीकतपुथुवितक्को गन्त्वा, पासाणफलके निसीदित्वा, सज्जातएकगो हुत्वा, पण्णसालं पविसित्वा, विपस्सन्तो पच्चेकबोधिजाणं अधिगन्त्वा, पुरिमनयेनेव पुरोहितेन कम्मट्ठाने पुच्छिते गगनतले निसिन्नो इमं गाथमाह —

“मिगो अरञ्जमिह यथा अबद्धो, येनिच्छकं गच्छति गोचराय ।
विज्जू नरो सेरितं पेक्खमानो, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ मिगोति द्वे मिगा एणीमिगो, पसदमिगो चाति । अपिच सब्बेसं आरज्जिकानं चतुप्पदानमेतं अधिवचनं । इध पन पसदमिगो अधिप्पेतो । अरज्जमहीति गामज्ज गामूपचारज्ज ठपेट्वा अवसेसं अरज्जं, इधं पन उय्यानमधिप्पेतं, तस्मा उय्यानमहीति वुत्तं होति । यथाति पटिभागे । अबद्धोति रज्जुबन्धनादीहि अबद्धो, एतेन विस्सत्थचरियं दीपेति । येनिच्छकं गच्छति गोचरायति येन येन दिसाभागेन गन्तुमिच्छति, तेन तेन दिसाभागेन गोचराय गच्छति । वुत्तम्पि चेतं भगवता —

“सेय्यथापि, भिक्खवे, आरज्जको मिगो अरज्जे पवने चरमानो विस्सत्थो गच्छति, विस्सत्थो तिट्ठति, विस्सत्थो निसीदति, विस्सत्थो सेय्यं कप्पेति । तं किस्स हेतु? अनापाथगतो, भिक्खवे, लुहस्स; एवमेव खो, भिक्खवे, भिक्खु विविच्चेव कामेहि...पे०... पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति । अयं वुच्चति, भिक्खवे, भिक्खु अन्धमकासि मारं अपदं, वधित्वा मारचक्खुं अदस्सनं गतो पापिमतो”ति (म० नि० १.२८७; चूळनि० खग्गविसाणसुत्तनिद्देस १२५) वित्थारो ।

विज्जू नरोति पण्डितपुरिसो । सेरितन्ति सच्छन्दवुत्तितं अपरायत्ततं । पेक्खमानोति पज्जाचक्खुना ओलोकयमानो । अथ वा धम्मसेरितं पुग्गलसेरितज्ज । लोकुत्तरधम्मा हि किलेसवसं अगमनतो सेरिनो तेहि समन्नागता पुग्गला च, तेसं भावनिद्देसो सेरिता । तं पेक्खमानोति । किं वुत्तं होति? “यथा मिगो अरज्जमहि अबद्धो येनिच्छकं गच्छति गोचराय, कदा नु खो अहम्पि एवं गच्छेय्य”न्ति इति मे तुम्हेहि इतो चितो च परिवारेत्वा ठितेहि बद्धस्स येनिच्छकं गन्तुं अलभन्तस्स तस्मिं येनिच्छकगमनाभावेन येनिच्छकगमने चानिसंसं दिस्वा अनुक्कमेन समथविपस्सना पारिपूरिं अगमंसु । ततो पच्चेकबोधिं अधिगतोमहि । तस्मा अज्जोपि विज्जू पण्डितो नरो सेरितं पेक्खमानो एको चरे खग्गविसाणकप्पोति । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बन्ति ।

मिगअरज्जगाथावण्णना समत्ता ।

४०. आमन्तना होतीति का उप्पत्ति? अतीते किर एकवज्जिकब्रह्मदत्तो नाम राजा अहोसि मुदुकजातिको । यदा अमच्चा तेन सह युत्तं वा अयुत्तं वा मन्तेतुकामा होन्ति, तदा नं पाटियेक्कं पाटियेक्कं एकमन्तं नेन्ति । तं एकदिवसं दिवासेय्यं उपगतं अज्जतरो अमच्चो “देव, मम सोतब्बं अत्थी”ति एकमन्तं गमनं याचि । सो उट्ठाय अगमासि । पुन एको महाउपट्टाने निसिन्नं वरं याचि, एको हत्थिक्खन्धे, एको अस्सपिट्ठियं, एको सुवण्णरथे, एको सिविकाय निसीदित्वा उय्यानं गच्छन्तं याचि । राजा ततो ओरोहित्वा एकमन्तं अगमासि । अपरो जनपदचारिकं गच्छन्तं याचि, तस्सापि वचनं सुत्वा हत्थितो ओरुह्य एकमन्तं अगमासि । एवं सो तेहि निब्बिन्नो हुत्वा पब्बजि । अमच्चा इस्सरियेन वड्ढन्ति । तेसु एको गन्त्वा राजानं आह — “अमुकं, महाराज, जनपदं मय्हं देही”ति । राजा “तं इत्थन्नामो भुज्जती”ति भणति । सो रज्जो वचनं अनादियित्वा “गच्छामहं तं जनपदं गहेत्वा भुज्जामी”ति तत्थ गन्त्वा, कलहं कत्वा, पुन उभोपि रज्जो सन्तिकं आगन्त्वा, अज्जमज्जस्स दोसं आरोचेन्ति । राजा “न सक्का इमे तोसेतु”न्ति तेसं लोभे आदीनवं दिस्वा विपस्सन्तो पच्चेकसम्बोधिं सच्छाकासि । सो पुरिमनयेनेव इमं उदानगाथं अभासि —

“आमन्तना होति सहायमज्झे, वासे ठाने गमने चारिकाय ।

अनभिज्झितं सेरितं पेक्खमानो, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तस्सत्थो — सहायमज्झे ठितस्स दिवासेय्यसङ्घाते वासे च, महाउपट्टानसङ्घाते ठाने च, उय्यानगमनसङ्घाते गमने च, जनपदचारिकसङ्घाताय चारिकाय च “इदं मे सुण, इदं मे देही”ति आदिना नयेन तथा तथा आमन्तना होति, तस्मा अहं तत्थ

निब्बिज्जित्वा यायं अरियजनसेविता अनेकानिसंसा एकन्तसुखा, एवं सन्तेपि लोभाभिभूतेहि सब्बकापुरिसेहि अनभिज्झिता अनभिपत्थिता पब्बज्जा, तं अनभिज्झितं परेसं अवसवत्तनेन धम्मपुग्गलवसेन च सेरितं पेक्खमानो विपस्सनं आरभित्वा अनुक्कमेन पच्चेकसम्बोधिं अधिगतोम्हीति । सेसं वुत्तनयमेवाति ।

आमन्तनागाथावण्णना समत्ता ।

४१. खिड्डा रतीति का उप्पत्ति? बाराणसियं एकपुत्तकब्रह्मदत्तो नाम राजा अहोसि । सो चस्स एकपुत्तको पियो अहोसि मनापो पाणसमो । सो सब्बिरियापथेसु पुत्तं गहेत्वाव वत्तति । सो एकदिवसं उय्यानं गच्छन्तो तं ठपेत्वा गतो । कुमारोपि तं दिवसंयेव उप्पन्नेन ब्याधिना मतो । अमच्चा “पुत्तसिनेहेन रज्जो हृदयमि फलेय्या”ति अनारोचेत्वाव नं झापेसुं । राजा उय्याने सुरामदेन मत्तो पुत्तं नेव सरि, तथा दुतियदिवसेपि न्हानभोजनवेलासु । अथ भुत्तावी निसिन्नो सरित्वा “पुत्तं मे आनेथा”ति आह । तस्स अनुरूपेन विधानेन तं पवत्ति आरोचेसुं । ततो सोकाभिभूतो निसिन्नो एवं योनिसो मनसाकासि “इमस्मिं सति इदं होति, इमस्सुप्पादा इदं उप्पज्जती”ति । सो एवं अनुक्कमेन अनुलोमपटिलोमं पटिच्चसमुप्पादं सम्मसन्तो पच्चेकबोधिं सच्छाकासि । सेसं संसग्गगाथाय वुत्तसदिसमेव ठपेत्वा गाथायत्थवण्णनं ।

अत्थवण्णनायं पन खिड्डाति कीळना । सा दुविधा होति — कायिका, वाचसिका च । तत्थ कायिका नाम हत्थीहिपि कीळन्ति, अस्सेहिपि, रथेहिपि, धनूहिपि, थरूहिपीति एवमादि । वाचसिका नाम गीतं, सिलोकभणनं, मुखभेरीति एवमादि । **रतीति** पञ्चकामगुणरति । **विपुलन्ति** याव अट्टिमिज्जं आहच्च ठानेन सकलत्तभावव्यापकं । सेसं पाकटमेव । अनुसन्धियोजनापि चेत्थ संसग्गगाथाय वुत्तनयेनेव वेदितब्बा, ततो परञ्च सब्बन्ति ।

खिड्डारतिगाथावण्णना समत्ता ।

४२. चातुदिसीति का उप्पत्ति? पुब्बे किर कस्सपस्स भगवतो सासने पञ्च पच्चेकबोधिसत्ता पब्बजित्वा वीसति वस्ससहस्सानि गतपच्चागतवत्तं पूरेत्वा देवल्लोके उप्पन्ना । ततो चवित्वा तेसं जेट्टको बाराणसियं राजा अहोसि, सेसा पाकतिकराजानो । ते चत्तारोपि कम्मट्ठानं उग्गण्हित्वा, रज्जं पहाय पब्बजित्वा, अनुक्कमेन पच्चेकबुद्धा हुत्वा नन्दमूलकपम्भारे वसन्ता एकदिवसं समापत्तितो वुट्ठाय वंसकळीरगाथायं वुत्तनयेनेव अत्तनो कम्मञ्च सहायञ्च आवज्जेत्वा जत्वा बाराणसिरज्जो उपायेन आरम्भणं दस्सेतुं ओकासं गवेसन्ति । सो च राजा तिक्खत्तुं रत्तिया उब्बिज्जति, भीतो विस्सरं करोति, महातले धावति । पुरोहितेन कालस्सेव वुट्ठाय सुखसेय्यं पुच्छितोपि “कुतो मे, आचरिय, सुखं”न्ति सब्बं तं पवत्ति आरोचेसि । पुरोहितोपि “अयं रोगो न सक्का येन केनचि उद्धंविरेचनादिना भेसज्जकम्मेन विनेतुं, मय्हं पन खादनूपायो उप्पन्नो”ति चिन्तेत्वा “रज्जहानिजीवितन्तरायादीनं पुब्बनिमित्तं एतं महाराजा”ति राजानं सुट्ठतरं उब्बेजेत्वा तस्स वूपसमनत्थं “एत्तके च एत्तके च हत्थिअस्सरथादयो हिरज्जसुवण्णञ्च दक्खिणं दत्वा यज्जो यजितब्बो”ति तं यज्जयजने समादपेसि ।

ततो पच्चेकबुद्धा अनेकानि पाणसहस्सानि यज्जत्थाय सम्पिण्डियमानानि दिस्वा “एतस्मिं कम्मे कते दुब्बोधनेय्यो भविस्सति, हन्द नं पटिकच्चेव गन्त्वा पेक्खामा”ति वंसकळीरगाथायं वुत्तनयेनेव आगन्त्वा पिण्डाय चरमाना राजङ्गणे पटिपाटिया अगमंसु । राजा सीहपज्जरे ठितो राजङ्गणं ओलोकयमानो ते अदक्खि, सह दस्सनेनेव चस्स सिनेहो उप्पज्जि । ततो ते पक्कोसापेत्वा आकासतले पज्जत्तासने निसीदापेत्वा सक्कच्चं भोजेत्वा कतभत्तकिच्चे “के तुम्हे”ति पुच्छि । “मयं, महाराज, चातुदिसा नामा”ति । “भन्ते, चातुदिसाति इमस्स को अत्थो”ति? “चतूसु दिसासु कत्थिचि कुतोचि भयं वा

चित्तुत्रासो वा अम्हाकं नत्थि, महाराजा”ति । “भन्ते, तुम्हाकं तं भयं किं कारणा न होती”ति? “मयज्झि, महाराज, मेत्तं भावेम, करुणं भावेम, मुदितं भावेम, उपेक्खं भावेम, तेन नो तं भयं न होती”ति वत्वा उट्ठायासना अत्तनो वसतिं अगमंसु ।

ततो राजा चिन्तेसि “इमे समणा मेत्तादिभावनाय भयं न होतीति भणन्ति, ब्राह्मणा पन अनेकसहस्सपाणवधं वण्णयन्ति, केसं नु खो वचनं सच्च”न्ति । अथस्स एतदहोसि — “समणा सुद्धेन असुद्धं धोवन्ति, ब्राह्मणा पन असुद्धेन असुद्धं । न च सक्का असुद्धेन असुद्धं धोवितुं, पब्बजितानं एव वचनं सच्च”न्ति । सो “सब्बे सत्ता सुखिता होन्तू”तिआदिना नयेन मेत्तादयो चत्तारोपि ब्रह्मविहारे भावेत्वा हितफरणचित्तेन अमच्चे आणापेसि “सब्बे पाणे मुञ्चथ, सीतानि पानीयानि पिवन्तु, हरितानि तिणानि खादन्तु, सीतो च नेसं वातो उपवायतू”ति । ते तथा अकंसु ।

ततो राजा “कल्याणमित्तानं वचनेनेव पापकम्मतो मुत्तोम्ही”ति तत्थेव निसिन्नो विपस्सित्वा पच्चेकसम्बोधिं सच्छाकासि । अमच्चेहि च भोजनवेलायं “भुज्ज, महाराज, कालो”ति वुत्ते “नाहं राजा”ति पुरिमनयेनेव सब्बं वत्वा इमं उदानव्याकरणगार्थं अभसि —

“चातुदिसो अप्पटिघो च होति, सन्तुस्समानो इतरीतरेन ।
परिस्सयानं सहिता अछम्भी, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ चातुदिसोति चतूसु दिसासु यथासुखविहारी, “एकं दिसं फरित्वा विहरती”तिआदिना (दी० नि० ३.३०८; अ० नि० ४.१२५; चूळनि० खग्गविसाणसुत्तनिद्देस १२८) वा नयेन ब्रह्मविहारभावनाफरिता चतस्सो दिसा अस्स सन्तीतिपि चातुदिसो । तासु दिसासु कत्थचि सत्ते वा सङ्खारे वा भयेन न पटिहज्जतीति अप्पटिघो । सन्तुस्समानोति द्वादसविधस्स सन्तोसस्सवसेन सन्तुस्सको, इतरीतरेनाति उच्चावचने पच्चयेन । परिस्सयानं सहिता अछम्भीति एत्थ परिस्सयन्ति कायचित्तानि, परिहापेन्ति वा तेसं सम्पत्तिं, तानि वा पटिच्च सयन्तीति परिस्सया, बाहिरानं सीहव्यग्धादीनं अब्भन्तरानज्ज कामच्छन्दादीनं कायचित्तुपद्वानं एतं अधिवचनं । ते परिस्सये अधिवासनखन्तिया च वीरियादीहि धम्मोहि च सहतीति परिस्सयानं सहिता । थद्धभावकरभयाभावेन अछम्भी । किं वुत्तं होति? यथा ते चत्तारो समणा, एवं इतरीतरेन पच्चयेन सन्तुस्समानो एत्थ पटिपत्तिपदद्वाने सन्तोसे ठितो चतूसु दिसासु मेत्तादिभावनाय चातुदिसो, सत्तसङ्खारेसु पटिहननभयाभावेन अप्पटिघो च होति । सो चातुदिसत्ता वुत्तप्पकारानं परिस्सयानं सहिता, अप्पटिघत्ता अछम्भी च होतीति एवं पटिपत्तिगुणं दिस्वा योनिसो पटिपज्जित्वा पच्चेकबोधिं अधिगतोम्हीति । अथ वा ते समणा विय सन्तुस्समानो इतरीतरेन वुत्तनयेनेव चातुदिसो होतीति जत्वा एवं चातुदिसभावं पत्थयन्तो योनिसो पटिपज्जित्वा अधिगतोम्हि । तस्मा अज्जोपि ईदिसं ठानं पत्थयमानो चातुदिसताय परिस्सयानं सहिता अप्पटिघताय च अछम्भी हुत्वा एको चरे खग्गविसाणकप्पोति । सेसं वुत्तनयमेवाति ।

चातुदिसगाथावण्णना समत्ता ।

४३. दुस्सङ्गहाति का उप्पत्ति? बाराणसिरज्जो किर अगमहेसी कालमकासि । ततो वीतिवत्तेसु सोकदिवसेसु एकं दिवसं अमच्चा “राजूनं नाम तेसु तेसु किच्चेसु अगमहेसी अवस्सं इच्छितब्बा, साधु, देवो, अज्जं देविं आनेतू”ति याचिंसु । राजा “तेन हि, भणे, जानाथा”ति आह । ते परियेसन्ता सामन्तरज्जे राजा मतो । तस्स देवी रज्जं अनुसासति । सा च गब्भिनी होति । अमच्चा “अयं रज्जो अनुरूपा”ति जत्वा तं याचिंसु । सा “गब्भिनी नाम मनुस्सानं अमनापा होति, सचे

आगमेथ, याव विजायामि, एवं होतु, नो चे, अज्जं परियेसथा'ति आह । ते रज्जोपि एतमत्थं आरोचेसुं । राजा “गम्भिनीपि होतु आनेथा”ति । ते आनेसुं । राजा तं अभिसिञ्चित्वा सब्बं महेसीभोगं अदासि । तस्सा परिजनञ्च नानाविधेहि पण्णाकारेहि सङ्गण्हाति । सा कालेन पुत्तं विजायि । तम्पि राजा अत्तनो जातपुत्तमिव सब्बिरियापथेसु अङ्गे च उरे च कत्वा विहरति । ततो देविया परिजनो चिन्तेसि “राजा अतिविय सङ्गण्हाति कुमारं, अतिविस्सासनियानि राजहदयानि, हन्द नं परिभेदेमा”ति ।

ततो कुमारं — “त्वं, तात, अम्हाकं रज्जो पुत्तो, न इमस्स रज्जो, मा एत्थ विस्सासं आपज्जी”ति आहंसु । अथ कुमारो “एहि पुत्ता”ति रज्जा वुच्चमानोपि हत्थे गहेत्वा आकड्डियमानोपि पुब्बे विय राजानं न अल्लीयति । राजा “किं एत”न्ति वीमंसन्तो तं पवत्तिं जत्वा “अरे, एते मया एवं सङ्गहितापि पटिकूलवुत्तिनो एवा”ति निब्बिज्जित्वा रज्जं पहाय पब्बजितो । “राजा पब्बजितो”ति अमच्चपरिजनापि बहू पब्बजिता, “सपरिजनो राजा पब्बजितो”ति मनुस्सा पणीते पच्चये उपनेन्ति । राजा पणीते पच्चये यथावुड्डं दापेति । तत्थ ये सुन्दरं लभन्ति, ते तुस्सन्ति । इतरे उज्झायन्ति “मयं परिवेणसम्मज्जनादीनि सब्बकिच्चानि करोन्ता लूखभत्तं जिण्णवत्थञ्च लभामा”ति । सो तम्पि जत्वा “अरे, यथावुड्डं दिव्यमानेपि नाम उज्झायन्ति, अहो, अयं परिसा दुस्सङ्गहा”ति पत्तचीवरं आदाय एको अरज्जं पविसित्वा विपस्सनं आरभित्वा पच्चेकबोधिं सच्छाकासि । तत्थ आगतेहि च कम्मद्धानं पुच्छितो इमं गाथं अभासि —

“दुस्सङ्गहा पब्बजितापि एके, अथो गहट्टा घरमावसन्ता ।

अप्पोस्सुक्को परपुत्तेसु हुत्वा, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

सा अत्थतो पाकटा एव । अयं पन योजना — दुस्सङ्गहा पब्बजितापि एके, ये असन्तोसाभिभूता, तथाविधा एव च अथो गहट्टा घरमावसन्ता । एतमहं दुस्सङ्गहभावं जिगुच्छन्तो विपस्सनं आरभित्वा पच्चेकबोधिं अधिगतोम्हीति । सेसं पुरिमनयेनेव वेदितव्वन्ति ।

दुस्सङ्गहागाथावण्णना समत्ता ।

४४. ओरोपयित्वाति का उप्पत्ति? बाराणसियं किर चातुमासिकब्रह्मदत्तो नाम राजा गिम्हानं पठमे मासे उय्यानं गतो । तत्थ रमणीये भूमिभागे नीलघनपत्तसञ्छन्नं कोविळारुक्खं दिस्वा “कोविळारमूले मम सयनं पज्जापेथा”ति वत्वा उय्याने कीळित्वा सायन्हसमयं तत्थ सेय्यं कप्पेसि । पुन गिम्हानं मज्झिमे मासे उय्यानं गतो । तदा कोविळारो पुप्फितो होति, तदापि तथेव अकासि । पुन गिम्हानं पच्छिमे मासे गतो । तदा कोविळारो सञ्छिन्नपत्तो सुक्खरुक्खो विय होति । तदापि सो अदिस्वाव तं रुक्खं पुब्बपरिचयेन तत्थेव सेय्यं आणापेसि । अमच्चा जानन्तापि “रज्जा आणत्त”न्ति भयेन तत्थ सयनं पज्जापेसुं । सो उय्याने कीळित्वा सायन्हसमयं तत्थ सेय्यं कप्पेन्तो तं रुक्खं दिस्वा “अरे, अयं पुब्बे सञ्छिन्नपत्तो मणिमयो विय अभिरूपदस्सनो अहोसि । ततो मणिवण्णसाखन्तरे ठपितपवाळङ्कुरसदिसेहि पुप्फेहि सस्सिरिकचारुदस्सनो अहोसि । मुत्तादलसदिसवालिाककिण्णो चस्स हेट्टा भूमिभागे बन्धना पमुत्तपुप्फसञ्छन्नो रत्तकम्बलसन्थतो विय अहोसि । सो नामज्ज सुक्खरुक्खो विय साखामत्तावसेसो ठितो । ‘अहो, जराय उपहतो कोविळारो’”ति चिन्तेत्वा “अनुपादिन्नम्पि ताव जरा हज्जति, किमङ्ग पन उपादिन्”न्ति अनिच्चसज्जं पटिलभि । तदनुसारेनेव सब्बसङ्खारे दुक्खतो अनत्ततो च विपस्सन्तो “अहो वताहम्पि सञ्छिन्नपत्तो कोविळारो विय अपेतगिहिव्यज्जनो भवेय्य”न्ति पत्थयमानो अनुपुब्बेन तस्मिं सयनतले दक्खिणेन पस्सेन निपन्नोयेव पच्चेकबोधिं सच्छाकासि । ततो गमनकाले अमच्चेहि “कालो गन्तुं, महाराजा”ति वुत्ते “नाहं राजा”तिआदीनि वत्वा पुरिमनयेनेव इमं गाथं अभासि —

“ओरोपयित्वा गिहिव्यञ्जनानि, सञ्छिन्नपत्तो यथा कोविळारो ।
छेत्वान वीरो गिहिवन्धनानि, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ ओरोपयित्वाति अपनेत्वा । गिहिव्यञ्जनानीति

केसमस्सुओदातवत्थालङ्कारमालागन्धविलेपनइत्थिपुत्तदासिदासादीनि । एतानि हि गिहिभावं व्यञ्जयन्ति, तस्मा
“गिहिव्यञ्जनानी”ति वुच्चन्ति । सञ्छिन्नपत्तोति पतितपत्तो । छेत्त्वानाति मग्गजाणेन छिन्दित्वा । वीरोति
मग्गवीरियसमन्नागतो । गिहिवन्धनानीति कामबन्धनानि । कामा हि गिहीनं बन्धनानि । अयं ताव पदत्थो ।

अयं पन अधिप्पायो — “अहो वताहम्पि ओरोपयित्वा गिहिव्यञ्जनानि सञ्छिन्नपत्तो यथा कोविळारो भवेय्य”न्ति
एवञ्चि चिन्तयमानो विपस्सनं आरभित्वा पच्चेकबोधिं अधिगतोम्हीति । सेसं पुरिमनयेनेव वेदितव्वन्ति ।

कोविळारगाथावण्णना समत्ता । पठमो वग्गो निट्ठितो ।

४५-४६. सचे लभेथाति का उप्पत्ति? पुब्बे किर कस्सपस्स भगवतो सासने द्वे पच्चेकबोधिसत्ता पब्बजित्वा वीसति
वस्ससहस्सानि गतपच्चागतवत्तं पूरेत्वा देवलोके उप्पन्ना । ततो चवित्वा तेसं जेड्डको बाराणसिरज्जो पुत्तो अहोसि, कनिट्ठो
पुरोहितस्स पुत्तो अहोसि । ते एकदिवसंयेव पटिसन्धिं गहेत्वा एकदिवसमेव मातुकुच्छितो निक्खमित्वा
सहपंसुकीळितसहायका अहेसुं । पुरोहितपुत्तो पज्जवा अहोसि । सो राजपुत्तं आह — “सम्म, त्वं पितुनो अच्चयेन रज्जं
लभिस्ससि, अहं पुरोहितट्ठानं, सुसिक्खितेन च सुखं रज्जं अनुसासितुं सक्का, एहि सिप्पं उग्गहेस्सामा”ति । ततो उभोपि
पुब्बोपचितकम्मा हुत्वा गामनिगमादीसु भिक्खं चरमाना पच्चन्तजनपदगामं गता । तज्ज गामं पच्चेकबुद्धा
भिक्खाचारवेलाय पविसन्ति । अथ मनुस्सा पच्चेकबुद्धे दिस्वा उस्साहजाता आसनानि पज्जापेन्ति, पणीतं खादनीयं
भोजनीयं उपनामेन्ति, मानेन्ति, पूजेन्ति । तेसं एतदहोसि — “अम्हेहि सदिसा उच्चाकुलिका नाम नत्थि, अथ च पनिमे
मनुस्सा यदि इच्छन्ति, अम्हाकं भिक्खं देन्ति, यदि च निच्छन्ति, न देन्ति, इमेसं पन पब्बजितानं एवरूपं सक्कारं करोन्ति,
अद्धा एते किञ्चि सिप्पं जानन्ति, हन्द नेसं सन्तिके सिप्पं उग्गण्हामा”ति ।

ते मनुस्सेसु पटिक्कन्तेसु ओकासं लभित्वा “यं, भन्ते, तुम्हे सिप्पं जानाथ, तं अम्हेपि सिक्खापेथा”ति याचिसु ।
पच्चेकबुद्धा “न सक्का अपब्बजितेन सिक्खितु”न्ति आहंसु । ते पब्बज्जं याचित्वा पब्बजिसु । ततो नेसं पच्चेकबुद्धा “एवं
वो निवासेतब्बं, एवं पारुपितब्बं”न्तिआदिना नयेन आभिसमाचारिकं आचिक्खित्वा “इमस्स सिप्पस्स एकीभावाभिरति
निष्फत्ति, तस्मा एकेनेव निसीदितब्बं, एकेन चङ्कमितब्बं, ठातब्बं, सयितब्बं”न्ति पाटियेक्कं पण्णसालमदंसु । ततो ते
अत्तनो अत्तनो पण्णसालं पविसित्वा निसीदिसु । पुरोहितपुत्तो निसिन्नकालतो पभुति चित्तसमाधानं लद्धा ज्ञानं लभि ।
राजपुत्तो मुहुत्तेनेव उक्कण्ठितो तस्स सन्तिकं आगतो । सो तं दिस्वा “किं, सम्मा”ति पुच्छि । “उक्कण्ठितोम्ही”ति आह ।
“तेन हि इध निसीदा”ति । सो तत्थ मुहुत्तं निसीदित्वा आह — “इमस्स किर, सम्म, सिप्पस्स एकीभावाभिरति निष्फत्ती”ति
पुरोहितपुत्तो “एवं, सम्म, तेन हि त्वं अत्तनो निसिन्नोकासं एव गच्छ, उग्गहेस्सामि इमस्स सिप्पस्स निष्फत्ति”न्ति आह ।
सो गन्त्वा पुनपि मुहुत्तेनेव उक्कण्ठितो पुरिमनयेनेव तिक्खत्तुं आगतो ।

ततो नं पुरोहितपुत्तो तथेव उय्योजेत्वा तस्मिं गते चिन्तेसि “अयं अत्तनो च कम्मं हापेति, मम च इधाभिक्खणं
आगच्छन्तो”ति । सो पण्णसालतो निक्खम्म अरज्जं पविट्ठो । इतरो अत्तनो पण्णसालायेव निसिन्नो पुनपि मुहुत्तेनेव
उक्कण्ठितो हुत्वा तस्स पण्णसालं आगन्त्वा इतो चितो च मग्गन्तोपि तं अदिस्वा चिन्तेसि — “यो गहट्ठकाले

पण्णाकारम्पि आदाय आगतो मं दडुं न लभति, सो नाम मयि आगते दस्सनम्पि अदातुकामो पक्कामि, अहो, रे चित्त, न लज्जसि, यं मं चतुक्खत्तुं इधानेसि, सोदानि ते वसे न वत्तिस्सामि, अज्जदत्थु तंयेव मम वसे वत्तापेस्सामी”ति अत्तनो सेनासनं पविसित्वा विपस्सनं आरभित्वा पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा आकासेन नन्दमूलकपब्भारं अगमासि। इतरोपि अरज्जं पविसित्वा विपस्सनं आरभित्वा पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा तत्थेव अगमासि। ते उभोपि मनोसिलातले निसीदित्वा पाटियेक्कं पाटियेक्कं इमा उदानगाथायो अभासिंसु —

“सचे लभेथ निपकं सहायं, सद्धिं चरं साधुविहारि धीरं।
अभिभुय्य सब्बानि परिस्सयानि, चरेय्य तेनत्तमनो सतीमा॥

“नो चे लभेथ निपकं सहायं, सद्धिं चरं साधुविहारि धीरं।
राजाव रट्ठं विजितं पहाय, एको चरे मातङ्गरज्जेव नागो”ति॥

तत्थ निपकन्ति पकतिनिपुणं पण्डितं कसिणपरिकम्मादीसु कुसलं। साधुविहारिन्ति अप्पनाविहारेण वा उपचारेण वा समन्नागतं। धीरन्ति धितिसम्पन्नं। तत्थ निपकत्तेन धितिसम्पदा वुत्ता। इध पन धितिसम्पन्नमेवाति अत्थो। धिति नाम असिथिलपरक्कमता, “कामं तचो च न्हारु चा”ति (म० नि० २.१८४; अ० नि० २.५; महानि० १९६) एवं पवत्तवीरियस्सेतं अधिवचनं। अपिच धिकतपापोतिपि धीरो। राजाव रट्ठं विजितं पहायाति यथा पटिराजा “विजितं रट्ठं अनत्थावह”न्ति जत्वा रज्जं पहाय एको चरति, एवं बालसहायं पहाय एको चरे। अथ वा राजाव रट्ठन्ति यथा सुतसोमो राजा विजितं रट्ठं पहाय एको चरि, यथा च महाजनको, एवं एको चरेति अयम्पि तस्सत्थो। सेसं वुत्तानुसारेण सक्का जानितुन्ति न वित्थारितन्ति।

सहायगाथावण्णना समत्ता।

४७. अद्धा पसंसामाति इमिस्सा गाथाय याव आकासतले पज्जत्तासने पच्चेकबुद्धानं निसज्जा, ताव चातुदिसगाथाय उप्पत्तिसदिसा एव उप्पत्ति। अयं पन विसेसो — यथा सो राजा रत्तिया तिक्खत्तुं उब्बिज्जि, न तथा अयं, नेवस्स यज्जो पच्चुपट्ठितो अहोसि। सो आकासतले पज्जत्तेसु आसनेसु पच्चेकबुद्धे निसीदापेत्वा “के तुम्हे”ति पुच्छि। “मयं, महाराज, अनवज्जभोजिनो नामा”ति। “भन्ते, ‘अनवज्जभोजिनो’ति इमस्स को अत्थो”ति? “सुन्दरं वा असुन्दरं वा लद्धा निब्बिकारा भुज्जाम, महाराजा”ति। तं सुत्वा रज्जो एतदहोसि “यंनूनाहं इमे उपपरिक्खेय्यं एदिसा वा नो वा”ति। तं दिवसं कणाजकेन बिलङ्गदुतियेन परिविसि। पच्चेकबुद्धा अमतं भुज्जन्ता विय निब्बिकारा भुज्जिंसु। राजा “होन्ति नाम एकदिवसं पटिज्जातत्ता निब्बिकारा, स्वे जानिस्सामी”ति स्वातनायपि निमन्तेसि। ततो दुतियदिवसेपि तथेवाकासि। तेषि तथेव परिभुज्जिंसु। अथ राजा “इदानि सुन्दरं दत्वा वीमंसिस्सामी”ति पुनपि निमन्तेत्वा, द्वे दिवसे महासक्कारं कत्वा, पणीतेन अतिविचित्रेण खादनीयेन भोजनीयेन परिविसि। तेषि तथेव निब्बिकारा भुज्जित्वा रज्जो मङ्गलं वत्वा पक्कमिंसु। राजा अचिरपक्कन्तेसु तेसु “अनवज्जभोजिनोव एते समणा, अहो वताहम्पि अनवज्जभोजी भवेय्य”न्ति चिन्तेत्वा महारज्जं पहाय पब्बज्जं समादाय विपस्सनं आरभित्वा, पच्चेकबुद्धो हुत्वा, मज्जूसकरुक्खमूले पच्चेकबुद्धानं मज्झे अत्तनो आरम्भणं विभावेन्तो इमं गाथं अभासि —

“अद्धा पसंसाम सहायसम्पदं, सेट्ठा समा सेवितब्बा सहाया।
एते अलद्धा अनवज्जभोजी, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति॥

सा पदत्थतो उत्ताना एव । केवलं पन सहायसम्पदन्ति एत्थ असेखेहि सीलादिक्खन्धेहि सम्पन्ना सहाया एव सहायसम्पदाति वेदितब्बा । अयं पनेत्थ योजना — यायं वुत्ता सहायसम्पदा, तं सहायसम्पदं अब्बा पसंसाम, एकंसेनेव थोमेमाति वुत्तं होति । कथं? सेट्ठा समा सेवितब्बा सहायाति । कस्मा? अत्तनो हि सीलादीहि सेट्ठे सेवमानस्स सीलादयो धम्मा अनुप्पन्ना उप्पज्जन्ति, उप्पन्ना वुद्धिं विरूळिह वेपुल्लं पापुणन्ति । समे सेवमानस्स अज्जमज्जं समधारणेन कुक्कुच्चस्स विनोदनेन च लब्धा न परिहायन्ति । एते पन सहायके सेट्ठे च समे च अलब्धा कुहनादिमिच्छाजीवं वज्जेत्वा धम्मेन समेन उप्पन्नं भोजनं भुज्जन्तो तत्थ च पटिघानुनयं अनुप्पादेन्तो अनवज्जभोजी हुत्वा अत्थकामो कुलपुत्तो एको चरे खग्गविसाणकप्पो । अहम्पि हि एवं चरन्तो इमं सम्पत्तिं अधिगतोम्हीति ।

अनवज्जभोजिगाथावण्णना समत्ता ।

४८. दिस्वा सुवण्णस्साति का उप्पत्ति? अज्जतरो बाराणसिराजा गिम्हसमये दिवासेय्यं उपगतो । सन्तिके चस्स वण्णदासी गोसीतचन्दनं पिसति । तस्सा एकबाहायं एकं सुवण्णवलयां, एकबाहायं द्वे, तानि सङ्घट्टन्ति इतरं न सङ्घट्टति । राजा तं दिस्वा “एवमेव गणवासे सङ्घट्टना, एकवासे असङ्घट्टना”ति पुनप्पुनं तं दासिं ओलोकेयमानो चिन्तेसि । तेन च समयेन सब्बालङ्कारभूसिता देवी तं बीजयन्ती ठिता होति । सा “वण्णदासिया पटिबद्धचित्तो मज्जे राजा”ति चिन्तेत्वा तं दासिं उट्ठापेत्वा सयमेव पिसितुमारब्धा । तस्सा उभोसु बाहासु अनेके सुवण्णवलया, ते सङ्घट्टन्ता महासदं जनयिंसु । राजा सुट्ठतरं निब्बिन्नो दक्खिणेन पस्सेन निपन्नोयेव विपस्सनं आरभित्वा पच्चेकबोधिं सच्छाकासि । तं अनुत्तरेण सुखेन सुखितं निपन्नं चन्दनहत्था देवी उपसङ्कमित्वा “आलिम्पामि, महाराजा”ति आह । राजा — “अपेहि, मा आलिम्पाही”ति आह । सा “किस्स, महाराजा”ति आह । सो “नाहं राजा”ति । एवमेतेसं तं कथासल्लापं सुत्वा अमच्चा उपसङ्कमिंसु । तेहिपि महाराजवादेन आलपितो “नाहं, भणे, राजा”ति आह । सेसं पठमगाथाय वुत्तसदिसमेव ।

अयं पन गाथावण्णना — दिस्वाति ओलोकेत्वा । सुवण्णस्साति कज्जनस्स “वलयाणी”ति पाठसेसो । सावसेसपाठो हि अयं अत्थो । पभस्सरानीति पभासनसीलानि, जुतिमन्तानीति वुत्तं होति । सेसं उत्तानत्थमेव । अयं पन योजना — दिस्वा भुजस्मिं सुवण्णस्स वलयानि “गणवासे सति सङ्घट्टना, एकवासे असङ्घट्टना”ति एवं चिन्तेन्तो विपस्सनं आरभित्वा पच्चेकबोधिं अधिगतोम्हीति । सेसं वुत्तनयमेवाति ।

सुवण्णवलयागाथावण्णना समत्ता ।

४९. एवं दुतियेनाति का उप्पत्ति? अज्जतरो बाराणसिराजा दहरोव पब्बजितुकामो अमच्चे आणापेसि “देविं गहेत्वा रज्जं परिहरथ, अहं पब्बजिस्सामी”ति । अमच्चा “न, महाराज, अराजकं रज्जं अम्हेहि सक्का रक्खितुं, सामन्तराजानो आगम्म विलुम्पिस्सन्ति, याव एकपुत्तोपि उप्पज्जति, ताव आगमेही”ति सज्जापेसुं । मुदुचित्तो राजा अधिवासेसि । अथ देवी गब्भं गण्णिह । राजा पुनपि ते आणापेसि — “देवी गब्भिनी, पुत्तं जातं रज्जे अभिसिज्चित्वा रज्जं परिहरथ, अहं पब्बजिस्सामी”ति । अमच्चा “दुज्जानं, महाराज, एतं देवी पुत्तं वा विजायिस्सति धीतरं वा, विजायनकालं ताव आगमेही”ति पुनपि सज्जापेसुं । अथ सा पुत्तं विजायि । तदापि राजा तथेव अमच्चे आणापेसि । अमच्चा पुनपि राजानं “आगमेहि, महाराज, याव, पटिबलो होती”ति बहूहि कारणेहि सज्जापेसुं । ततो कुमारे पटिबले जाते अमच्चे सन्निपातापेत्वा “पटिबलो अयं, तं रज्जे अभिसिज्चित्वा पटिपज्जथा”ति अमच्चानं ओकासं अदत्त्वा अन्तरापणा कासायवत्थादयो सब्बपरिक्खारे आहरापेत्वा अन्तेपुरे एव पब्बजित्वा महाजनको विय निक्खमि । सब्बपरिजनो नानप्पकारकं परिदेवमानो राजानं अनुबन्धि ।

राजा याव अत्तनो रज्जसीमा, ताव गन्त्वा कत्तरदण्डेन लेखं कत्वा “अयं लेखा नातिक्कमितब्बा”ति आह । महाजनो लेखाय सीसं कत्वा, भूमियं निपन्नो परिदेवमानो “तुहं दानि, तात, रज्जो आणा, किं करिस्सती”ति कुमारं लेखं अतिक्कमापेसि । कुमारो “तात, ताता”ति धावित्वा राजानं सम्पापुणि । राजा कुमारं दिस्वा “एतं महाजनं परिहरन्तो रज्जं कारेसिं, किं दानि एकं दारकं परिहरितुं न सक्खिस्स”न्ति कुमारं गहेत्वा अरज्जं पविट्ठो, तत्थ पुब्बपच्चेकबुद्धेहि वसितपण्णसालं दिस्वा वासं कप्पेसि सद्धिं पुत्तेन । ततो कुमारो वरसयनादीसु कतपरिचयो तिणसन्धारके वा रज्जुमञ्चके वा सयमानो रोदति । सीतवातादीहि फुट्ठो समानो “सीतं, तात, उण्हं, तात, मक्खिका, तात, खादन्ति, छातोम्हि, तात, पिपासितोम्हि, ताता”ति वदति । राजा तं सज्जापेन्तोयेव रत्तिं वीतिनामेति । दिवापिस्स पिण्डाय चरित्वा भत्तं उपनामेति, तं होति मिस्सकभत्तं कङ्गुवरकमुग्गादिबहुलं । कुमारो अच्छादेन्तम्पि तं जिघच्छावसेन भुज्जमानो कतिपाहेनेव उण्हे ठपितपदुमं विय मिलायि । पच्चेकबोधिसत्तो पन पटिसङ्खानबलेन निब्बिकारोयेव भुज्जति ।

ततो सो कुमारं सज्जापेन्तो आह — “नगरस्मिं, तात, पणीताहारो लब्धति, तत्थ गच्छामा”ति । कुमारो “आम, ताता”ति आह । ततो नं पुरक्खत्वा आगतमग्गेनेव निवत्ति । कुमारमातापि देवी “न दानि राजा कुमारं गहेत्वा अरज्जे चिरं वसिस्सति, कतिपाहेनेव निवत्तिस्सती”ति चिन्तेत्वा रज्जा कत्तरदण्डेन लिखितद्वानेयेव वतिं कारापेत्वा वासं कप्पेसि । ततो राजा तस्सा वतिया अविदूरे ठत्वा “एत्थ ते, तात, माता निसिन्ना, गच्छाही”ति पेसेसि । याव च सो तं ठानं पापुणाति, ताव उदिक्खन्तो अट्ठासि “मा हेव नं कोचि विहेठेय्या”ति । कुमारो मातु सन्तिकं धावन्तो अगमासि । आरक्खकपुरिसा च नं दिस्वा देविया आरोचेसुं । देवी वीसतिनाटकित्थिसहस्सपरिवुता गन्त्वा पटिग्गहेसि, रज्जो च पवत्तिं पुच्छि । अथ “पच्छतो आगच्छती”ति सुत्वा मनुस्से पेसेसि । राजापि तावदेव सकवसतिं अगमासि । मनुस्सा राजानं अदिस्वा निवत्तिंसु । ततो देवी निरासाव हुत्वा, पुत्तं गहेत्वा, नगरं गन्त्वा, तं रज्जे अभिसिज्जि । राजापि अत्तनो वसतिं पत्वा, तत्थ निसिन्नो विपस्सित्वा, पच्चेकबोधिं सच्छिक्त्वा, मज्जूसकरुक्खमूले पच्चेकबुद्धानं मज्झे इमं उदानगाथं अभासि —

“एवं दुतियेन सह ममस्स, वाचाभिलापो अभिसज्जना वा ।

एतं भयं आयतिं पेक्खमानो, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

सा पदत्थतो उत्ताना एव । अयं पनेत्थ अधिप्पायो — ख्वायं एतेन दुतियेन कुमारेन सीतुण्हादीनि निवेदेन्तेन सहवासेन तं सज्जापेन्तस्स मम वाचाभिलापो, तस्मिं सिनेहवसेन अभिसज्जना च जाता, सचे अहं इमं न परिच्चजामि, ततो आयतिम्पि हेस्सति यथेव इदानि; एवं दुतियेन सह ममस्स वाचाभिलापो अभिसज्जना वा । उभयम्पि चेत्तं अन्तरायकरं विसेसाधिगमस्साति एतं भयं आयतिं पेक्खमानो तं छुट्ठेत्वा योनिसो पटिपज्जित्वा पच्चेकबोधिं अधिगतोम्हीति । सेसं वुत्तनयमेवाति ।

आयतिभयगाथावण्णना समत्ता ।

५०. कामा हि चित्राति का उप्पत्ति? बाराणसियं किर सेट्ठिपुत्तो दहरोव सेट्ठिद्वानं लभि । तस्स तिण्णं उतूनं तयो पासादा होन्ति । सो तत्थ सब्बसम्पत्तीहि देवकुमारो विय परिचारेति । सो दहरोव समानो “पब्बजिस्सामी”ति मातापितरो याचि । ते नं वारेन्ति । सो तथेव निबन्धति । पुनपि नं मातापितरो “त्वं, तात, सुखुमालो, दुक्करा पब्बज्जा, खुरधाराय उपरि चङ्कमनसदिसा”ति नानप्पकारेहि वारेन्ति । सो तथेव निबन्धति । ते चिन्तेसुं “सचायं पब्बजति, अम्हाकं दोमनस्सं होति । सचे नं निवारेम, एतस्स दोमनस्सं होति । अपिच अम्हाकं दोमनस्सं होतु, मा च एतस्सा”ति अनुजानिंसु । ततो सो सब्बपरिजनं परिदेवमानं अनादियित्वा इसिपतनं गन्त्वा पच्चेकबुद्धानं सन्तिके पब्बजि । तस्स उठारसेनासनं न पापुणाति,

मञ्चके तट्टिकं पत्थरित्वा सयि । सो वरसयने कतपरिचयो सब्बरत्तिं अतिदुक्खितो अहोसि । पभातेपि सरीरपरिकम्भं कत्वा, पत्तचीवरमादाय पच्चेकबुद्धेहि सद्धिं पिण्डाय पाविसि । तत्थ वुड्ढा अग्गासनञ्च अग्गपिण्डञ्च लभन्ति, नवका यंकिञ्चिदेव आसनं लूखभोजनञ्च । सो तेन लूखभोजनेनापि अतिदुक्खितो अहोसि । सो कतिपाहंयेव किसो दुब्बण्णो हुत्वा निब्बिज्जि यथा तं अपरिपाकगते समणधम्मो । ततो मातापितूनं दूतं पेसेत्वा उप्पब्बजि । सो कतिपाहंयेव बलं गहेत्वा पुनपि पब्बजितुकामो अहोसि । ततो तेनेव कमेन पब्बजित्वा पुनपि उप्पब्बजित्वा ततियवारे पब्बजित्वा सम्मा पटिपन्नो पच्चेकसम्बोधिं सच्छिकत्वा इमं उदानगाथं वत्वा पुन पच्चेकबुद्धानं मज्झे इममेव ब्याकरणगाथं अभासि —

“कामा हि चित्रा मधुरा मनोरमा, विरूपरूपेन मथेन्ति चित्तं ।
आदीनवं कामगुणेषु दिस्वा, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ **कामा**ति द्वे कामा वत्थुकामा च किलेसकामा च । तत्थ वत्थुकामा मनापियरूपादयो धम्मा, किलेसकामा छन्दादयो सब्बेपि रागप्पभेदा । इध पन वत्थुकामा अधिप्पेता । रूपादिअनेकप्पकारवसेन **चित्रा** । लोकस्सादवसेन **मधुरा** । बालपुथुज्जनानं मनं रमेन्तीति **मनोरमा** । **विरूपरूपेना**ति विरूपेन रूपेन, अनेकविधेन सभावेनाति वुत्तं होति । ते हि रूपादिवसेन चित्रा, रूपादीसुपि नीलादिवसेन विविधरूपा । एवं तेन विरूपरूपेन तथा तथा अस्सादं दस्सेत्वा **मथेन्ति चित्तं** पब्बज्जाय अभिरमितुं न देन्तीति । सेसमेत्थ पाकटमेव । निगमनम्पि द्वीहि तीहि वा पदेहि योजेत्वा पुरिमगाथासु वुत्तनयेनेव वेदितव्वन्ति ।

कामगाथावण्णना समत्ता ।

५१. ईती चाति का उप्पत्ति? बाराणसियं किर रज्जो गण्डो उदपादि । बाळ्हा वेदना वत्तन्ति । वेज्जा “सत्थकम्मेन विना फासु न होती”ति भणन्ति । राजा तेसं अभयं दत्वा सत्थकम्भं कारापेसि । ते फालेत्वा, पुब्बलोहितं नीहरित्वा, निब्बेदनं कत्वा, वणं पट्टेन बन्धिसु, आहाराचारेसु च नं सम्मा ओवदिसु । राजा लूखभोजनेन किससरीरो अहोसि, गण्डो चस्स मिलायि । सो फासुकसज्जी हुत्वा सिनिद्धाहारं भुज्जि । तेन च सज्जातबलो विसये पटिसेवि । तस्स गण्डो पुन पुरिमसभावमेव सम्पापुणि । एवं याव तिक्खत्तुं सत्थकम्भं कारापेत्वा, वेज्जेहि परिवज्जितो निब्बिज्जित्वा, रज्जं पहाय पब्बजित्वा, अरज्जं पविसित्वा, विपस्सनं आरभित्वा, सत्तहि वस्सेहि पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा, इमं उदानगाथं भासित्वा नन्दमूलकपब्भारं अगमासि ।

“ईती च गण्डो च उपद्वो च, रोगो च सल्लञ्च भयञ्च मेतं ।
एतं भयं कामगुणेषु दिस्वा, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ एतीति **ईति**, आगन्तुकानं अकुसलभागियानं ब्यसनहेतूनं एतं अधिवचनं । तस्मा कामगुणापि एते अनेकव्यसनावहट्टेन दळ्हसन्निपातट्टेन च ईति । गण्डोपि असुचिं पग्घरति, उद्धुमातपरिपक्कपरिभिन्नो होति । तस्मा एते किलेसासुचिपग्घरणतो उप्पादजराभङ्गेहि उद्धुमातपरिपक्कपरिभिन्नभावतो च **गण्डो** । उपद्ववतीति **उपद्वो**; अनत्थं जनेन्तो अभिभवति; अज्झोत्थरतीति अत्थो, राजदण्डादीनमेतं अधिवचनं । तस्मा कामगुणापेते अविदितनिब्बानत्थावहेतुताय सब्बुपद्ववत्थुताय च उपद्वो । यस्मा पनेते किलेसातुरभावं जनेन्ता सीलसङ्घातमारोग्यं, लोलुपुं वा उप्पादेन्ता पाकतिकमेव आरोग्यं विलुम्पन्ति, तस्मा इमिना आरोग्यविलुम्पनट्टेनेव **रोगो** । अब्भन्तरमनुप्पविट्टट्टेन पन अन्तोतुदकट्टेन दुन्निहरणीयट्टेन च **सल्लं** । दिट्ठधम्मिकसम्परायिकभयावहनतो **भयं** । मे एतन्ति

मेतं । सेसमेत्थ पाकटमेव । निगमनं वुत्तनयेनेव वेदितब्बन्ति ।

ईतिगाथावण्णना समत्ता ।

५२. सीतज्जाति का उत्पत्ति? बाराणसियं किर सीतालुकब्रह्मदत्तो नाम राजा अहोसि । सो पब्बजित्वा अरञ्जकुटिकाय विहरति । तस्मिञ्च पदेसे सीते सीतं, उण्हे उण्हमेव च होति अब्भोकासत्ता पदेसस्स । गोचरगामे भिक्खा यावदत्थाय न लब्भति । पिवनकपानीयम्पि दुल्लभं, वातातपडंससरीसपापि बाधेन्ति । तस्स एतदहोसि — “इतो अङ्गुयोजनमत्ते सम्पन्नो पदेसो, तत्थ सब्बेपि एते परिस्सया नत्थि । यंनूनाहं तत्थ गच्छेय्यं; फासुकं विहरन्तेन सक्का विसेसं अधिगन्तु”न्ति । तस्स पुन अहोसि — “पब्बजिता नाम न पच्चयवसिका होन्ति, एवरूपञ्च चित्तं वसे वत्तेन्ति, न चित्तस्स वसे वत्तेन्ति, नाहं गमिस्सामी”ति पच्चवेक्खित्वा न अगमासि । एवं यावततियकं उप्पन्नचित्तं पच्चवेक्खित्वा निवत्तेसि । ततो तत्थेव सत्त वस्सानि वसित्वा, सम्मा पटिपज्जमानो पच्चेकसम्बोधिं सच्छिकत्वा, इमं उदानगाथं भासित्वा नन्दमूलकपम्भारं अगमासि ।

“सीतञ्च उण्हञ्च खुदं पिपासं, वातातपे डंससरीसपे च ।

सब्बानिपेतानि अभिसम्भवित्वा, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ **सीतज्जाति** सीतं नाम दुविधं अब्भन्तरधातुक्खोभपच्चयञ्च, बाहिरधातुक्खोभपच्चयञ्च; तथा उण्हं । **डंसाति** पिङ्गलमक्खिका । **सरीसपाति** ये केचि दीघजातिका सरित्वा गच्छन्ति । सेसं पाकटमेव । निगमनम्पि वुत्तनयेनेव वेदितब्बन्ति ।

सीतालुकगाथावण्णना समत्ता ।

५३. नागोवाति का उत्पत्ति? बाराणसियं किर अञ्जतरो राजा वीसति वस्सानि रज्जं कारेत्वा कालकतो निरये वीसति एव वस्सानि पच्चित्वा हिमवन्तप्पदेसे हत्थियोनियं उप्पज्जित्वा सज्जातक्खन्धो पदुमवण्णसकलसरीरो उळारो यूथपति महानागो अहोसि । तस्स ओभग्गोभग्गं साखाभङ्गं हत्थिछापाव खादन्ति । ओगाहेपि नं हत्थिनियो कद्वमेन लिम्पन्ति, सब्बं पालिलेय्यकनागस्सेव अहोसि । सो यूथा निब्बिज्जित्वा पक्कमि । ततो नं पदानुसारेण यूथं अनुबन्धि । एवं यावततियं पक्कन्तो अनुबद्धोव । ततो चिन्तेसि — “इदानि मय्हं नत्तको बाराणसियं रज्जं कारेति, यंनूनाहं अत्तनो पुरिमजातिया उय्यानं गच्छेय्यं, तत्र मं सो रक्खिस्सती”ति । ततो रत्तिं निद्दावसं गते यूथे यूथं पहाय तमेव उय्यानं पाविसि । उय्यानपालो दिस्वा रज्जो आरोचेसि । राजा “हत्थिं गहेस्सामी”ति सेनाय परिवारेसि । हत्थी राजानं एव अभिमुखो गच्छति । राजा “मं अभिमुखो एती”ति खुरप्पं सन्नह्णित्वा अट्ठासि । ततो हत्थी “विज्जेय्यापि मं एसो”ति मानुसिकाय वाचाय “ब्रह्मदत्त, मा मं विज्झ, अहं ते अय्यको”ति आह । राजा “किं भणसी”ति सब्बं पुच्छि । हत्थीपि रज्जे च नरके च हत्थियोनियञ्च पवत्तिं सब्बं आरोचेसि । राजा “सुन्दरं, मा भायि, मा च कज्जि भिसापेही”ति हत्थिनो वट्टञ्च आरक्खके च हत्थिभण्डे च उपट्ठापेसि ।

अथेकदिवसं राजा हत्थिक्खन्धगतो “अयं वीसति वस्सानि रज्जं कत्वा निरये पक्को, विपाकावसेसेन च तिरच्छानयोनिं उप्पन्नो, तत्थपि गणवाससङ्घट्टनं असहन्तो इधागतो । अहो दुक्खो गणवासो, एकीभावो एव च पन सुखो”ति चिन्तेत्वा तत्थेव विपस्सनं आरभित्वा पच्चेकबोधिं सच्छाकासि । तं लोकुत्तरसुखेन सुखितं अमच्चा

उपसङ्कमिता, पणिपातं कत्वा “यानकालो महाराजा”ति आहंसु। ततो “नाहं राजा”ति वत्वा पुरिमनयेनेव इमं गाथं अभसि —

“नागोव यूथानि विवज्जयित्वा, सज्जातखन्धो पदुमी उळारो।
यथाभिरन्तं विहरं अरज्जे, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति॥

सा पदत्थतो पाकटा एव। अयं पनेत्थ अधिप्पाययोजना। सा च खो युत्तिवसेनेव, न अनुस्सववसेन। यथा अयं हत्थी मनुस्सकन्तेसु सीलेसु दन्तत्ता अदन्तभूमिं नागच्छतीति वा, सरीरमहन्तताय वा नागो, एवं कुदास्सु नामाहम्पि अरियकन्तेसु सीलेसु दन्तत्ता अदन्तभूमिं नागमनेन आगुं अकरणेन पुन इत्थत्तं अनागमनेन च गुणसरीरमहन्तताय वा नागो भवेय्यं। यथा चेस यूथानि विवज्जेत्वा एकचरियसुखेन यथाभिरन्तं विहरं अरज्जे एको चरे खग्गविसाणकप्पो, कुदास्सु नामाहम्पि एवं गणं विवज्जेत्वा एकविहारसुखेन ज्ञानसुखेन यथाभिरन्तं विहरं अरज्जे अत्तनो यथा यथा सुखं, तथा तथा यत्तकं वा इच्छामि, तत्तकं अरज्जे निवासं एको चरे खग्गविसाणकप्पो चरेय्यन्ति अत्थो। यथा चेस सुसण्ठितक्खन्धताय सज्जातक्खन्धो, कुदास्सु नामाहम्पि एवं असेखसीलक्खन्धमहन्तताय सज्जातक्खन्धो भवेय्यं। यथा चेस पदुमसदिसगत्तताय वा पदुमकुले उप्पन्नताय वा पदुमी, कुदास्सु नामाहम्पि एवं पदुमसदिसउजुगत्तताय वा अरियजातिपदुमे उप्पन्नताय वा पदुमी भवेय्यं। यथा चेस थामबलजवादीहि उळारो, कुदास्सु नामाहम्पि एवं परिसुद्धकायसमाचारादीहि सीलसमाधिनिब्बेधिकपज्जादीहि वा उळारो भवेय्यन्ति एवं चिन्तेन्तो विपस्सनं आरभित्वा पच्चेकबोधिं अधिगतोम्हीति।

नागगाथावण्णना समत्ता।

५४. अट्टान तन्ति का उप्पत्ति? बाराणसिरज्जो किर पुत्तो दहरो एव समानो पब्बजितुकामो मातापितरो याचि। मातापितरो नं वारेन्ति। सो वारियमानोपि निबन्धतियेव “पब्बजिस्सामी”ति। ततो नं पुब्बे वुत्तसेट्ठिपुत्तं विय सब्बं वत्वा अनुजानिंसु। पब्बजित्वा च उय्यानेयेव वसितब्बन्ति पटिजानापेसुं, सो तथा अकासि। तस्स माता पातोव वीसतिसहस्सनाटकित्थिपरिवुता उय्यानं गन्त्वा, पुत्तं यागुं पायेत्वा, अन्तरा खज्जकादीनि च खादापेत्वा, याव मज्झन्हिकसमयं तेन सद्धिं समुल्लपित्वा, नगरं पविसति। पिता च मज्झन्हिके आगन्त्वा, तं भोजेत्वा अत्तनापि भुज्जित्वा, दिवसं तेन सद्धिं समुल्लपित्वा, सायन्हसमये जग्गनपुरिसे ठपेत्वा नगरं पविसति। सो एवं रत्तिन्दिवं अविवित्तो विहरति। तेन खो पन समयेन आदिच्चबन्धु नाम पच्चेकबुद्धो नन्दमूलकपब्भारे विहरति। सो आवज्जेन्तो तं अहस — “अयं कुमारो पब्बजितुं असक्खि, जटं छिन्दितुं न सक्कोती”ति। ततो परं आवज्जि “अत्तनो धम्मताय निब्बिज्जिस्सति, नो”ति। अथ “धम्मताय निब्बिन्दन्तो अतिचिरं भविस्सती”ति जत्वा “तस्स आरम्मणं दस्सेस्सामी”ति पुब्बे वुत्तनयेनेव मनोसिलातलतो आगन्त्वा उय्याने अट्ठासि। राजपुरिसो दिस्वा “पच्चेकबुद्धो आगतो, महाराजा”ति रज्जो आरोचेसि। राजा “इदानी मे पुत्तो पच्चेकबुद्धेन सद्धिं अनुक्कण्ठितो वसिस्सती”ति पमुदितमनो हुत्वा पच्चेकबुद्धं सक्कच्चं उपट्ठहित्वा तत्थेव वासं याचित्वा पण्णसालादिवाविहारट्टानचङ्कमादिसब्बं कारेत्वा वासेसि।

सो तत्थ वसन्तो एकदिवसं ओकासं लभित्वा कुमारं पुच्छि “कोसि त्व”न्ति? सो आह “अहं पब्बजितो”ति। “पब्बजिता नाम न एदिसा होन्ती”ति। “अथ भन्ते, कीदिसा होन्ति, किं मय्हं अननुच्छविक”न्ति वुत्ते “त्वं अत्तनो अननुच्छविकं न पेक्खसि, ननु ते माता वीसतिसहस्सइत्थीहि सद्धिं पुब्बण्हसमये आगच्छन्ती उय्यानं अविवित्तं करोति, पिता महता बलकायेन सायन्हसमये, जग्गनपुरिसा सकलरत्तिं; पब्बजिता नाम तव सदिसा न होन्ति, एदिसा पन

होन्ती”ति तत्र ठितस्सेव इद्धिया हिमवन्ते अज्जतरं विहारं दस्सेसि । सो तत्थ पच्चेकबुद्धे आलम्बनबाहं निस्साय ठिते च चङ्कमन्ते च रजनकम्मसूचिकम्मादीनि करोन्ते च दिस्वा आह — “तुम्हे इध, नागच्छथ, पब्बज्जा नाम तुम्हेहि अनुज्जाता”ति । “आम, पब्बज्जा अनुज्जाता, पब्बजितकालतो पट्टाय समणा नाम अत्तनो निस्सरणं कातुं इच्छितपत्थितञ्च पदेसं गन्तुं लभन्ति, एत्तकं व वट्ठती”ति वत्वा आकासे ठत्वा —

“अट्टान तं सङ्गणिकारतस्स, यं फस्सये सामयिकं विमुत्ति”न्ति ॥ —

इमं उपट्ठगाथं वत्वा, दिस्समानेनेव कायेन नन्दमूलकपब्भारं अगमासि । एवं गते पच्चेकबुद्धे सो अत्तनो पण्णसालं पविसित्वा निपज्जि । आरक्खकपुरिसोपि “सयितो कुमारो, इदानीं कुहिं गमिस्सती”ति पमत्तो निदं ओक्कमि । सो तस्स पमत्तभावं जत्वा पत्तचीवरं गहेत्वा अरज्जं पाविसि । तत्र च विवित्तो विपस्सनं आरभित्वा, पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा, पच्चेकबुद्धट्टानं गतो । तत्र च “कथमधिगत”न्ति पुच्छितो आदिच्चबन्धुना वुत्तं उपट्ठगाथं परिपुण्णं कत्वा अभसि ।

तस्सत्थो — **अट्टान तन्ति** । अट्टानं तं, अकारणं तन्ति वुत्तं होति, अनुनासिकलोपो कतो “अरियसच्चान दस्सन”न्ति आदीसु (खु० पा० ५.११; सु० नि० २७०) विय । **सङ्गणिकारतस्साति** गणाभिरतस्स । **यन्ति** करणवचनमेतं “यं हिरीयति हिरीयितब्बेना”ति आदीसु (ध० स० ३०) विय । **फस्सयेति** अधिगच्छे । **सामयिकं विमुत्तिन्ति** लोकीयसमापत्तिं । सा हि अप्पितप्पितसमये एव पच्चनीकेहि विमुच्चनतो “सामयिका विमुत्ती”ति वुच्चति । तं सामयिकं विमुत्तिं । अट्टानं तं, न तं कारणं विज्जति सङ्गणिकारतस्स, येन कारणेन फस्सयेति एतं आदिच्चबन्धुस्स पच्चेकबुद्धस्स वचो निसम्म सङ्गणिकारतिं पहाय योनिसो पटिपज्जन्तो अधिगतोम्हीति आह । सेसं वुत्तनयमेवाति ।

अट्टानगाथावण्णना समत्ता ।

दुतियो वग्गो निट्ठितो ।

५५. दिट्ठीविसूकानीति का उप्पत्ति? बाराणसियं किर अज्जतरो राजा रहोगतो चिन्तेसि — “यथा सीतादीनं पटिघातकानि उण्हादीनि अत्थि, अत्थि नु खो एवं वट्ठपटिघातकं विनट्ठं, नो”ति । सो अमच्चे पुच्छि — “विवट्ठं जानाथा”ति? ते “जानाम, महाराजा”ति आहंसु । राजा — “किं त”न्ति? ततो “अन्तवा लोको”ति आदिना नयेन सस्सतुच्छेदं कथेसुं । अथ राजा “इमे न जानन्ति, सब्बेपिमे दिट्ठिगतिका”ति सयमेव तेसं विलोमतञ्च अयुत्ततञ्च दिस्वा “वट्ठपटिघातकं विवट्ठं अत्थि, तं गवेसितब्ब”न्ति चिन्तेत्वा रज्जं पहाय पब्बजित्वा विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छाकासि । इमञ्च उदानगाथं अभसि पच्चेकबुद्धमज्झे ब्याकरणगाथञ्च —

“दिट्ठीविसूकानि उपातिवत्तो, पत्तो नियामं पटिलद्धमग्गो ।

उप्पन्नजाणोमि अनज्जनेय्यो, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तस्सत्थो — **दिट्ठीविसूकानीति** द्वासट्ठिदिट्ठिगतानि । तानि हि मग्गसम्मादिट्ठिया विसूकट्ठेन विज्झनट्ठेन विलोमट्ठेन च विसूकानि । एवं दिट्ठिया विसूकानि, दिट्ठि एव वा विसूकानि दिट्ठिविसूकानि । **उपातिवत्तोति** दस्सनमग्गेन अतिक्कन्तो । **पत्तो नियामन्ति** अविनिपातधम्मताय सम्बोधिपरायणताय च नियतभावं अधिगतो, सम्मत्तनियामसङ्घातं वा पठममग्गन्ति । एत्तावता पठममग्गकिच्चनिप्फत्ति च तस्स पटिलाभो च वुत्तो । इदानीं **पटिलद्धमग्गोति** इमिना

सेसमगपटिलाभं दस्सेति । **उप्यन्नजाणो**मीति उप्यन्नपच्चेकबोधिजाणो अम्हि । एतेन फलं दस्सेति । **अनञ्जनेय्यो**ति अञ्जेहि “इदं सच्चं, इदं सच्च”न्ति न नेतब्बो । एतेन सयम्भुतं दीपेति, पत्ते वा पच्चेकबोधिजाणो अनेय्यताय अभावा सयंवासितं । समथविपस्सनाय वा दिट्ठिविसूकानि उपातिवत्तो, आदिमग्गेन पत्तो नियामं, सेसेहि पटिलद्धमग्गो, फलजाणेन उप्यन्नजाणो, तं सब्बं अत्तनाव अधिगतोति अनञ्जनेय्यो । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बन्ति ।

दिट्ठिविसूकगाथावण्णना समत्ता ।

५६. निल्लोलुपोति का उपपत्ति? बाराणसिरञ्जो किर सूदो अन्तरभत्तं पचित्वा उपनामेसि मनुञ्जदस्सनं सादुरसं “अप्पेव नाम मे राजा धनमनुप्पदेय्या”ति । तं रञ्जो गन्धेनेव भोत्तुकामतं जनेसि मुखे खेळं उप्पादेत्तं । पठमकबळे पन मुखे पक्खित्तमत्ते सत्तरसहरणिसहस्सानि अमतेनेव फुट्टानि अहेसुं । सूदो “इदानी मे दस्सति, इदानी मे दस्सती”ति चिन्तेसि । राजापि “सक्कारारहो सूदो”ति चिन्तेसि — “रसं सायित्वा पन सक्करोन्तं मं पापको कित्तिसदो अब्भुगगच्छेय्य — ‘लोलो अयं राजा रसगरुको’”ति न किञ्चि अभणि । एवं याव भोजनपरियोसानं, ताव सूदोपि “इदानी दस्सति, इदानी दस्सती”ति चिन्तेसि । राजापि अवण्णभयेन न किञ्चि अभणि । ततो सूदो “नत्थि इमस्स रञ्जो जिक्खाविज्जाण”न्ति दुतियदिवसे अरसभत्तं उपनामेसि । राजा भुञ्जन्तो “निग्गहारहो अज्ज सूदो”ति जानन्तोपि पुब्बे विय पच्चवेक्खित्वा अवण्णभयेन न किञ्चि अभणि । ततो सूदो “राजा नेव सुन्दरं नासुन्दरं जानाती”ति चिन्तेत्वा सब्बं परिब्बयं अत्तना गहेत्वा यंकिञ्चिदेव पचित्वा रञ्जो देति । राजा “अहो वत लोभो, अहं नाम वीसति नगरसहस्सानि भुञ्जन्तो इमस्स लोभेन भत्तमत्तम्पि न लभामी”ति निब्बिज्जित्वा, रज्जं पहाय पब्बजित्वा, विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छाकासि, पुरिमनयेनेव च इमं गाथं अभासि —

“निल्लोलुपो निक्कुहो निप्पिपासो, निम्मक्खो निद्धन्तकसावमोहो ।
निरासयो सब्बलोके भवित्वा, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ **निल्लोलुपो**ति अलोलुपो । यो हि रसतण्हाभिभूतो होति, सो भुसं लुप्पति पुनप्पुनञ्च लुप्पति, तेन लोलुपोति वुच्चति । तस्मा एस तं पटिक्खपन्तो आह “निल्लोलुपो”ति । **निक्कुहो**ति एत्थ किञ्चापि यस्स तिविधं कुहनवत्थु नत्थि, सो निक्कुहोति वुच्चति । इमस्सा पन गाथाय मनुञ्जभोजनादीसु विम्वयमनापज्जनतो निक्कुहोति अयमधिप्पायो । **निप्पिपासो**ति एत्थ पातुमिच्छा पिपासा, तस्सा अभावेन निप्पिपासो, सादुरसलोभेन भोत्तुकम्यताविरहितोति अत्थो । **निम्मक्खो**ति एत्थ परगुणविनासनलक्खणो मक्खो, तस्स अभावेन निम्मक्खो । अत्तनो गहट्टकाले सूदस्स गुणमक्खनाभावं सन्धायाह । **निद्धन्तकसावमोहो**ति एत्थ रागादयो तयो, कायदुच्चरितादीनि च तीणीति छ धम्मा यथासम्भवं अप्पसन्नट्टेन सकभावं विजहापेत्वा परभावं गण्हापनट्टेन कसट्टेन च कसावाति वेदितब्बा । यथाह —

“तत्थ, कतमे तयो कसावा? रागकसावो, दोसकसावो, मोहकसावो, इमे तयो कसावा । तत्थ, कतमे अपरेपि तयो कसावा? कायकसावो, वचीकसावो, मनोकसावो”ति (विभ० ९२४) ।

तेसु मोहं ठपेत्वा पञ्चन्नं कसावानं तेसञ्च सब्बेसं मूलभूतस्स मोहस्स निद्धन्तत्ता निद्धन्तकसावमोहो, तिण्णं एव वा कायवचीमनोकसावानं मोहस्स च निद्धन्तत्ता निद्धन्तकसावमोहो । इतरेसु निल्लोलुपतादीहि रागकसावस्स, निम्मक्खताय दोसकसावस्स निद्धन्तभावो सिद्धो एव । **निरासयो**ति नित्तण्हो । **सब्बलोके**ति सकललोके, तीसु भवेसु द्वादससु वा आयतनेसु भवविभवतण्हाविरहितो हुत्वाति अत्थो । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । अथ वा तयोपि पादे वत्त्वा **एको चरे**ति

एको चरितुं सक्कुण्येयाति एवम्पि एत्थ सम्बन्धो कातब्बोति ।

निल्लोलुपगाथावण्णना समत्ता ।

५७. पापं सहायन्ति का उप्पत्ति? बाराणसियं किर अज्जतरो राजा महच्चराजानुभावेन नगरं पदक्खिणं करोन्तो मनुस्से कोट्टागारतो पुराणधज्जानि बहिद्भा नीहरन्ते दिस्वा “किं, भणे, इदं”न्ति अमच्चे पुच्छि । “इदानी, महाराज, नवधज्जानि उप्पज्जिस्सन्ति, तेसं ओकासं कातुं इमे मनुस्सा पुराणधज्जादीनि छट्ठेन्ती”ति । राजा — “किं, भणे, इत्थागारबलकायादीनं वट्टं परिपुण्ण”न्ति? “आम, महाराज, परिपुण्णन्ति” । “तेन हि, भणे, दानसालं कारापेथ, दानं दस्सामि, मा इमानि धज्जानि अनुपकारानि विनस्सिंसू”ति । ततो नं अज्जतरो दिट्ठिगतिको अमच्चो “महाराज, नत्थि दिन्न”न्ति आरब्ध याव “बाला च पण्डिता च सन्धावित्वा संसरित्वा दुक्खस्सन्तं करिस्सन्ती”ति वत्वा निवारेसि । सो दुतियम्पि ततियम्पि कोट्टागारे विलुम्पन्ते दिस्वा तथेव आणापेसि । ततियम्पि नं “महाराज, दत्तुपज्जत्तं यदिदं दानं”न्ति आदीनि वत्वा निवारेसि । सो “अरे, अहं अत्तनो सन्तकम्पि न लभामि दातुं, किं मे इमेहि पापसहायेही”ति निब्बिन्नो रज्जं पहाय पब्बजित्वा विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छाकासि । तज्च पापं सहायं गरहन्तो इमं उदानगाथं अभसि

“पापं सहायं परिवज्जयेथ, अनत्थदस्सिं विसमे निविट्ठं ।
सयं न सेवे पसुतं पमत्तं, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तस्सायं सङ्खेपत्थो — ख्वायं दसवत्थुकाय पापदिट्ठिया समन्नागतत्ता **पापो**, परेसम्पि अनत्थं पस्सतीति **अनत्थदस्सी**, कायदुच्चरितादिमिह च **विसमे निविट्ठो**, तं अत्थकामो कुलपुत्तो पापं सहायं परिवज्जयेथ अनत्थदस्सिं विसमे निविट्ठं । **सयं न सेवे**ति अत्तनो वसेन न सेवे । यदि पन परवसो होति, किं सक्का कातुन्ति वुत्तं होति । **पसुतन्ति** पसटं, दिट्ठिवसेन तत्थ तत्थ लग्गन्ति अत्थो । **पमत्तन्ति** कामगुणेषु वोस्सट्ठचित्तं, कुसलभावनारहितं वा । तं एवरूपं न सेवे, न भजे, न पयिरुपासे, अज्जदत्थु एको चरे खग्गविसाणकप्पोति ।

पापसहायगाथावण्णना समत्ता ।

५८. बहुस्सुतन्ति का उप्पत्ति? पुब्बे किर कस्सपस्स भगवतो सासने अट्ठ पच्चेकबोधिसत्ता पब्बजित्वा गतपच्चागतवत्तं पूरेत्वा देवलोके उप्पन्नाति सब्बं अनवज्जभोजीगाथाय वुत्तसदिसमेव । अयं पन विसेसो — पच्चेकबुद्धे निसीदापेत्वा राजा आह “के तुम्हे”ति? ते आहंसु — “मयं, महाराज, बहुस्सुता नामा”ति । राजा — “अहं सुतब्रह्मदत्तो नाम, सुतेन तित्तिं न गच्छामि, हन्द, नेसं सन्तिके विचित्रनयं सद्धम्मदेसनं सोस्सामी”ति अत्तमनो दक्खिणोदकं दत्वा, परिविसित्वा, भत्तकिच्चपरियोसाने सङ्गत्थेरस्स पत्तं गहेत्वा, वन्दित्वा, पुरतो निसीदि “धम्मकथं, भन्ते, करोथा”ति । सो “सुखितो होतु, महाराज, रागक्खयो होतू”ति वत्वा उट्ठितो । राजा “अयं न बहुस्सुतो, दुतियो बहुस्सुतो भविस्सति, स्वे दानि विचित्रधम्मदेसनं सोस्सामी”ति स्वातनाय निमन्तेसि । एवं याव सब्बेसं पटिपाटि गच्छति, ताव निमन्तेसि । ते सब्बेपि “दोसक्खयो होतु, मोहक्खयो, गतिक्खयो, वट्ठक्खयो, उपधिक्खयो, तण्हक्खयो होतू”ति एवं एकेकं पदं विसेसेत्वा सेसं पठमसदिसमेव वत्वा उट्ठहिंसु ।

ततो राजा “इमे ‘बहुस्सुता मय’न्ति भणन्ति, न च तेसं विचित्रकथा, किमेतेहि वुत्त”न्ति तेसं वचनत्थं

उपपरिक्खितुमारद्धो । अथ “रागक्खयो होतू”ति उपपरिक्खन्तो “रागे खीणे दोसोपि मोहोपि अज्जतरज्जतरेपि किलेसा खीणा होन्ती”ति जत्वा अत्तमनो अहोसि — “निप्परियायबहुस्सुता इमे समणा । यथा हि पुरिसेन महापथविं वा आकासं वा अङ्गुलिया निद्विसन्तेन न अङ्गुलिमत्तोव पदेसो निद्विट्ठो होति, अपिच, खो, पन पथवीआकासा एव निद्विट्ठा होन्ति, एवं इमेहि एकमेकं अत्थं निद्विसन्तेहि अपरिमाणा अत्था निद्विट्ठा होन्ती”ति । ततो सो “कुदास्सु नामाहम्पि एवं बहुस्सुतो भविस्सामी”ति तथारूपं बहुस्सुतभावं पत्थेन्तो रज्जं पहाय पब्बजित्वा, विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा, इमं उदानगाथं अभसि —

“बहुस्सुतं धम्मधरं भजेथ, मित्तं उळारं पटिभानवन्तं ।

अज्जाय अत्थानि विनेय्य कङ्खं, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थायं सङ्खेपत्थो — बहुस्सुतन्ति दुविधो बहुस्सुतो तीसु पिटकेसु अत्थतो निखिलो परियत्तिबहुस्सुतो च, मग्गफलविज्जाभिज्ज्ञानं पटिविद्धत्ता पटिवेधबहुस्सुतो च । आगतागमो धम्मधरो । उळारेहि पन कायवचीमनोकम्मोहि समन्नागतो उळारो । युत्तपटिभानो च मुत्तपटिभानो च युत्तमुत्तपटिभानो च पटिभानवा । परियत्तिपरिपुच्छाधिगमवसेन वा तिधा पटिभानवा वेदितब्बो । यस्स हि परियत्ति पटिभाति, सो परियत्तिपटिभानवा । यस्स अत्थज्ज जाणज्ज लक्खणज्ज ठानाट्टानज्ज परिपुच्छन्तस्स परिपुच्छा पटिभाति, सो परिपुच्छापटिभानवा । येन मग्गादयो पटिविद्धा होन्ति, सो अधिगमपटिभानवा । तं एवरूपं बहुस्सुतं धम्मधरं भजेथ मित्तं उळारं पटिभानवन्तं । ततो तस्सानुभावेन अत्तत्थपरत्थउभयत्थभेदतो वा दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थभेदतो वा अनेकप्पकारानि अज्जाय अत्थानि । ततो — “अहोसिं नु खो अहं अतीतमद्धान”न्तिआदीसु (म० नि० १.१८; सं० नि० २.२०) कङ्खट्टानेसु विनेय्य कङ्खं, विचिकिच्छं विनेत्वा विनासेत्वा एवं कतसब्बकिच्चो एको चरे खग्गविसाणकप्पोति ।

बहुस्सुतगाथावण्णना समत्ता ।

५९. खिड्डं रतिन्ति का उप्पत्ति? बाराणसियं विभूसकब्रह्मदत्तो नाम राजा पातोव यागुं वा भत्तं वा भुज्जित्वा नानाविधविभूसनेहि अत्तानं विभूसापेत्वा महाआदासे सकलसरीरं दिस्वा यं न इच्छति तं अपनेत्वा अज्जेन विभूसनेन विभूसापेति । तस्स एकदिवसं एवं करोतो भत्तवेला मज्झन्हिकसमयो पत्तो । अथ अविभूसितोव दुस्सपट्टेन सीसं वेठेत्वा, भुज्जित्वा, दिवासेय्यं उपगच्छि । पुनपि उट्ठित्वा तथेव करोतो सूरियो अत्थङ्गतो । एवं दुतियदिवसेपि ततियदिवसेपि । अथस्स एवं मण्डनप्पसुतस्स पिट्ठिरोगो उदपादि । तस्सेतदहोसि — “अहो रे, अहं सब्बथामेन विभूसन्तोपि इमस्मिं कप्पके विभूसने असन्तुट्ठो लोभं उप्पादेसिं । लोभो च नामेस अपायगमनीयो धम्मो, हन्दाहं, लोभं निग्गणहामी”ति रज्जं पहाय पब्बजित्वा विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा इमं उदानगाथं अभसि —

“खिड्डं रतिं कामसुखज्ज लोके, अनलङ्करित्वा अनपेक्खमानो ।

विभूसनट्टाना विरतो सच्चवादी, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ खिड्डा च रति च पुब्बे वुत्ताव । कामसुखन्ति वत्थुकामसुखं । वत्थुकामापि हि सुखस्स विसयादिभावेन सुखन्ति वुच्चन्ति । यथाह — “अत्थि रूपं सुखं सुखानुपतित”न्ति (सं० नि० ३.६०) । एवमेतं खिड्डं रतिं कामसुखज्ज इमस्मिं ओकासलोके अनलङ्करित्वा अलन्ति अकत्वा, एतं तप्पकन्ति वा सारभूतन्ति वा एवं अगगहेत्वा । अनपेक्खमानोति तेन अलङ्करणेन अनपेक्खणसीलो, अपिहालुको, नित्तण्हो, विभूसनट्टाना विरतो सच्चवादी एको चरेति । तत्थ विभूसा दुविधा

— अगारिकविभूसा, अनगारिकविभूसा च । तत्थ अगारिकविभूसा साटकवेठनमालागन्धादि, अनगारिकविभूसा पत्तमण्डनादि । विभूसा एव **विभूसनट्टानं** । तस्मा विभूसनट्टाना तिविधाय विरतिया **विरतो** । अवितथवचनतो **सच्चवादी**ति एवमत्थो दट्टब्बो ।

विभूसनट्टानगाथावण्णना समत्ता ।

६०. पुत्तञ्च दारन्ति का उप्पत्ति? बाराणसिरञ्जो किर पुत्तो दहरकाले एव अभिसित्तो रज्जं कारेसि । सो पठमगाथाय वुत्तपच्चेकबोधिसित्तो विय रज्जसिरिमनुभवन्तो एकदिवसं चिन्तेसि — “अहं रज्जं कारेन्तो बहूनं दुक्खं करोमि । किं मे एकभत्तत्थाय इमिना पापेन, हन्द सुखमुप्पादेमी”ति रज्जं पहाय पब्बजित्वा विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा इमं उदानगाथं अभसि —

“पुत्तञ्च दारं पितरञ्च मातरं, धनानि धञ्जानि च बन्धवानि ।
हित्वान कामानि यथोधिकानि, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ **धनानी**ति मुत्तामणिवेळुरियसङ्घसिलापवाळरजतजातरूपादीनि रतनानि । **धञ्जानी**ति सालिवीहियवगोधुमकङ्कुवरककुद्रूसकपभेदानि सत्त सेसापरणानि च । **बन्धवानी**ति जातिबन्धुगोत्तबन्धुमित्तबन्धुसिप्पबन्धुवसेन चतुब्बिधे बन्धवे । **यथोधिकानी**ति सकसकओधिवसेन ठितानेव । सेसं वुत्तनयमेवाति ।

पुत्तदारगाथावण्णना समत्ता ।

६१. सङ्गो एसोति का उप्पत्ति? बाराणसियं किर पादलोलब्रह्मदत्तो नाम राजा अहोसि । सो पातोव यागुं वा भत्तं वा भुज्जित्वा तीसु पासादेसु तिविधनाटकानि पस्सति । तिविधनाटकानीति किर पुब्बराजतो आगतं, अनन्तरराजतो आगतं, अत्तनो काले उट्ठितन्ति । सो एकदिवसं पातोव दहरनाटकपासादं गतो । ता नाटकित्थियो “राजानं रमापेस्सामा”ति सक्कस्स देवानमिन्दस्स अच्छरायो विय अतिमनोहरं नच्चगीतवादितं पयोजेसुं । राजा — “अनच्छरियमेतं दहरान”न्ति असन्तुट्ठो हुत्वा मज्झिमनाटकपासादं गतो । तापि नाटकित्थियो तथेव अकंसु । सो तत्थापि तथेव असन्तुट्ठो हुत्वा महानाटकपासादं गतो । तापि नाटकित्थियो तथेव अकंसु । राजा द्वे तयो राजपरिवट्टे अतीतानं तासं महल्लकभावेन अट्टिकीळनसदिसं नच्चं दिस्वा गीतञ्च अमधुरं सुत्वा पुनदेव दहरनाटकपासादं, पुन मज्झिमनाटकपासादन्ति एवं विचरित्वा कत्थचि असन्तुट्ठो चिन्तेसि — “इमा नाटकित्थियो सक्कं देवानमिन्दं अच्छरायो विय मं रमापेतुकामा सब्बथामेन नच्चगीतवादितं पयोजेसुं, स्वाहं कत्थचि असन्तुट्ठो लोभमेव वट्ठेमि, लोभो च नामेस अपायगमनीयो धम्मो, हन्दाहं लोभं निग्गणहामी”ति रज्जं पहाय पब्बजित्वा विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा इमं उदानगाथं अभसि —

“सङ्गो एसो परित्तमेत्थ सोख्यं, अप्पस्सादो दुक्खमेत्थ भिय्यो ।
गळो एसो इति जत्वा मतिमा, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तस्सत्थो — **सङ्गो एसो**ति अत्तनो उपभोगं निद्विसति । सो हि सज्जन्ति तत्थ पाणिनो कदमे पविट्ठो हत्थी वियाति **सङ्गो** । **परित्तमेत्थ सोख्यन्ति** एत्थ पञ्चकामगुणूपभोगकाले विपरीतसज्जाय उप्पादेतब्बतो कामावचरधम्मपरियापन्नतो

वा लामकट्टेन सोख्यं परित्तं, विज्जुप्पभाय ओभासितनच्चदस्सनसुखं विय इत्तरं, तावकालिकन्ति वुत्तं होति ।
अप्पस्सादो दुक्खमेत्थ भिय्योति एत्थ च ख्वायं “यं खो, भिक्खवे, इमे पञ्च कामगुणे पटिच्च उप्पज्जति सुखं सोमनस्सं, अयं कामानं अस्सादो”ति (म० नि० १.१६६) वुत्तो । सो यदिदं “को च, भिक्खवे, कामानं आदीनवो? इध, भिक्खवे, कुलपुत्तो येन सिप्पट्टानेन जीविकं कप्पेति, यदि मुद्दाय, यदि गणनाया”ति एवमादिना (म० नि० १.१६७) नयेनेत्थ दुक्खं वुत्तं । तं उपनिधाय अप्पो उदकबिन्दुमत्तो होति । अथ खो दुक्खमेव भिय्यो बहु, चतूसु समुद्देसु उदकसदिसं होति । तेन वुत्तं “अप्पस्सादो दुक्खमेत्थ भिय्यो”ति । **गळो एसोति** अस्सादं दस्सेत्वा आकट्टुनवसेन बळिसो विय एसो यदिदं पञ्च कामगुणा । **इति जत्वा मतिमाति** एवं जत्वा बुद्धिमा पण्डितो पुरिसो सब्बप्पेतं पहाय एको चरे खग्गविसाणकप्पोति ।

सङ्गगाथावण्णना समत्ता ।

६२. सन्दालयित्वानाति का उप्पत्ति? बाराणसियं किर अनिवत्तब्रह्मदत्तो नाम राजा अहोसि । सो सङ्गामं ओतिण्णो अजिनित्वा अज्जं वा किच्चं आरद्धो अनिदुपेत्वा न निवत्तति, तस्मा नं एवं सज्जानिंसु । सो एकदिवसं उय्यानं गच्छति । तेन च समयेन वनदाहो उट्ठासि । सो अग्गि सुक्खानि च हरितानि च तिणादीनि दहन्तो अनिवत्तमानो एव गच्छति । राजा तं दिस्वा तप्पटिभागनिमित्तं उप्पादेसि । “यथायं वनदाहो, एवमेव एकादसविधो अग्गि सब्बसत्ते दहन्तो अनिवत्तमानोव गच्छति महादुक्खं उप्पादेन्तो, कुदास्सु नामाहम्पि इमस्स दुक्खस्स निवत्तनत्थं अयं अग्गि विय अरियमग्गजाणगिना किलेसे दहन्तो अनिवत्तमानो गच्छेय्य”न्ति? ततो मुहुत्तं गन्त्वा केवट्टे अद्दस नदियं मच्छे गणहन्ते । तेसं जालन्तरं पविट्ठो एको महामच्छो जालं भेत्वा पलायि । ते “मच्छो जालं भेत्वा गतो”ति सद्दमकंसु । राजा तम्पि वचनं सुत्वा तप्पटिभागनिमित्तं उप्पादेसि — “कुदास्सु नामाहम्पि अरियमग्गजाणेन तण्हादिट्ठिजालं भेत्वा असज्जमानो गच्छेय्य”न्ति । सो रज्जं पहाय पब्बजित्वा विपस्सनं आरभित्वा पच्चेकबोधिं सच्छाकासि, इमञ्च उदानगाथं अभासि —

“सन्दालयित्वान संयोजनानि, जालं व भेत्वा सलिलम्बुचारी ।
 अग्गीव दट्ठं अनिवत्तमानो, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तस्सा दुतियपादे **जालन्ति** सुत्तमयं वुच्चति । **अम्बूति** उदकं, तत्थ चरतीति **अम्बुचारी**, मच्छस्सेतं अधिवचनं । सलिले अम्बुचारी **सलिलम्बुचारी**, तस्मिं नदीसलिले जालं भेत्वा अम्बुचारीवाति वुत्तं होति । ततियपादे **दट्ठन्ति** दट्ठानं वुच्चति । यथा अग्गि दट्ठानं पुन न निवत्तति, न तत्थ भिय्यो आगच्छति, एवं मग्गजाणगिना दट्ठं कामगुण्डानं अनिवत्तमानो तत्थ भिय्यो अनागच्छन्तोति वुत्तं होति । सेसं वुत्तनयमेवाति ।

सन्दालनगाथावण्णना समत्ता ।

६३. ओक्खित्तचक्खूति का उप्पत्ति? बाराणसियं किर चक्खुलोलब्रह्मदत्तो नाम राजा पादलोलब्रह्मदत्तो विय नाटकदस्सनमनुयुत्तो होति । अयं पन विसेसो — सो असन्तुट्ठो तत्थ तत्थ गच्छति, अयं तं तं नाटकं दिस्वा अतिविय अभिनन्दित्वा नाटकपरिवत्तदस्सनेन तण्हं वट्ठेन्तो विचरति । सो किर नाटकदस्सनाय आगतं अज्जतरं कुटुम्बियभरियं दिस्वा रागं उप्पादेसि । ततो संवेगमापज्जित्वा पुन “अहं इमं तण्हं वट्ठेन्तो अपायपरिपूरको भविस्सामि, हन्द नं निगगणहामी”ति पब्बजित्वा विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा अत्तनो पुरिमपटिपत्तिं गरहन्तो तप्पटिपक्खगुणदीपिकं इमं उदानगाथं अभासि —

“ओक्खित्तचक्खू न च पादलोलो, गुत्तिन्द्रियो रक्खितमानसानो ।
अनवस्सुतो अपरिड्हमानो, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ ओक्खित्तचक्खूति हेट्ठाखित्तचक्खु, सत्त गीवट्ठीनि पटिपाटिया ठपेत्वा परिवज्जगहेतब्बदस्सनत्थं युगमत्तं पेक्खमानोति वुत्तं होति । न तु हनुकट्टिना हृदयट्ठिं सङ्घट्टेन्तो । एवञ्च ओक्खित्तचक्खुता न समणसारुप्पा होती । न च पादलोलोति एकस्स दुतियो, द्विन्नं ततियोति एवं गणमज्झं पविसितुकामताय कण्डूयमानपादो विय अभवन्तो, दीघचारिकअनवट्ठितचारिकविरतो वा । गुत्तिन्द्रियोति छसु इन्द्रियेसु इध विसुवुत्तावसेसवसेन गोपितिन्द्रियो । रक्खितमानसानोति मानसं येव मानसानं, तं रक्खितमस्साति रक्खितमानसानो । यथा किलेसेहि न विलुप्पति, एवं रक्खितचित्तोति वुत्तं होति । अनवस्सुतोति इमाय पटिपत्तिया तेसु तेसु आरम्मणेसु किलेसअन्वास्सवविरहितो । अपरिड्हमानोति एवं अन्वास्सवविरहाव किलेसग्गीहि अपरिड्हमानो । बहिद्वा वा अनवस्सुतो, अज्झत्तं अपरिड्हमानो । सेसं वुत्तनयमेवाति ।

ओक्खित्तचक्खुगाथावण्णना समत्ता ।

६४. ओहारयित्वाति का उप्पत्ति? बाराणसियं किर अयं अज्जोपि चातुमासिकब्रह्मदत्तो नाम राजा चतुमासे चतुमासे उय्यानकीळं गच्छति । सो एकदिवसं गिम्हानं मज्झिमे मासे उय्यानं पविसन्तो उय्यानद्वारे पत्तसज्छन्नं पुप्फालङ्कतविटपं पारिच्छत्तककोविळारं दिस्वा एकं पुप्फं गहेत्वा उय्यानं पाविसि । ततो “रज्जा अग्गपुप्फं गहित”न्ति अज्जतरोपि अमच्चो हत्थिक्खन्धे ठितो एव एकं पुप्फं अग्गहेसि । एतेनेव उपायेन सब्बो बलकायो अग्गहेसि । पुप्फं अनस्सादेन्ता पत्तम्पि गणिं सु । सो रुक्खो निप्पत्तपुप्फो खन्धमत्तोव अहोसि । तं राजा सायन्हसमये उय्याना निक्खमन्तो दिस्वा “किं कतो अयं रुक्खो, मम आगमनवेलायं मणिवण्णसाखन्तरेसु पवाळसदिसपुप्फालङ्कतो अहोसि, इदानि निप्पत्तपुप्फो जातो”ति चिन्तेन्तो तस्सेवाविदूरे अपुप्फितं रुक्खं सज्छन्नपलासं अदस । दिस्वा चस्स एतदहोसि — “अयं रुक्खो पुप्फभरितसाखत्ता बहुजनस्स लोभनीयो अहोसि, तेन मुहुत्तेनेव ब्यसनं पत्तो, अयं पनज्जो अलोभनीयत्ता तथेव ठितो । इदम्पि रज्जं पुप्फितरुक्खो विय लोभनीयं, भिक्खुभावो पन अपुप्फितरुक्खो विय अलोभनीयो । तस्मा याव इदम्पि अयं रुक्खो विय न विलुप्पति, ताव अयमज्जो सज्छन्नपत्तो यथा पारिच्छत्तको, एवं कासावेन परिसज्छन्नेन हुत्वा पब्बजितब्ब”न्ति । सो रज्जं पहाय पब्बजित्वा विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा इमं उदानगाथं अभासि —

“ओहारयित्वा गिहिव्यज्जनानि, सज्छन्नपत्तो यथा पारिच्छत्तो ।
कासायवत्थो अभिनिक्खमित्वा, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ कासायवत्थो अभिनिक्खमित्वाति इमस्स पादस्स गेहा अभिनिक्खमित्वा कासायवत्थो हुत्वाति एवमत्थो वेदितब्बो । सेसं वुत्तनयेनेव सक्का जानितुन्ति न वित्थारितन्ति ।

पारिच्छत्तकगाथावण्णना समत्ता ।

ततियो वग्गो निट्ठितो ।

६५. रसेसूति का उप्पत्ति? अज्जतरो किर बाराणसिराजा उय्याने अमच्चपुत्तेहि परिवुतो सिलापट्टपोक्खरणिं

कीळति । तस्स सूदो सब्बमंसानं रसं गहेत्वा अतीव सुसङ्घृतं अमतकप्पं अन्तरभत्तं पचित्वा उपनामेसि । सो तत्थ गेधमापन्नो कस्सचि किञ्चि अदत्त्वा अत्तनाव भुज्जि । उदककीळतो च अतिविकाले निक्खन्तो सीघं सीघं भुज्जि । येहि सद्धिं पुब्बे भुज्जति, न तेसं कञ्चि सरि । अथ पच्छा पटिसङ्गानं उप्पादेत्वा “अहो, मया पापं कतं, खाहं रसतण्हाय अभिभूतो सब्बजनं विसरित्वा एककोव भुज्जिं । हन्द रसतण्हं निग्गण्हामी”ति रज्जं पहाय पब्बजित्वा विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा अत्तनो पुरिमपटिपत्तिं गरहन्तो तप्पटिपक्खगुणदीपिकं इमं उदानगाथं अभसि —

“रसेसु गेधं अकरं अलोलो, अनज्जपोसी सपदानचारी ।
कुले कुले अप्पटिबद्धचित्तो, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ रसेसूति अम्बिलमधुरतित्तकटुकलोणिकखारिककसावादिभेदेसु सायनीयेसु । गेधं अकरन्ति गिद्धिं अकरोन्तो, तण्हं अनुप्पादेन्तोति वुत्तं होति । अलोलोति “इदं सायिस्सामि, इदं सायिस्सामी”ति एवं रसविसेसेसु अनाकुलो । अनज्जपोसीति पोसेतब्बकसद्धिविहारिकादिविरहितो, कायसन्धारणमत्तेन सन्तुट्ठोति वुत्तं होति । यथा वा पुब्बे उय्याने रसेसु गेधकरणलोलो हुत्वा अज्जपोसी आसिं, एवं अहुत्वा याय तण्हाय लोलो हुत्वा रसेसु गेधं करोति । तं तण्हं हित्वा आयतिं तण्हामूलकस्स अज्जस्स अत्तभावस्स अनिब्बत्तनेन अनज्जपोसीति दस्सेति । अथ वा अत्थभज्जनकट्टेन अज्जेति किलेसा वुच्चन्ति । तेसं अपोसनेन अनज्जपोसीति अयम्पेत्थ अत्थो । सपदानचारीति अवोक्कम्मचारी अनुपुब्बचारी, घरपटिपाटिं अछुट्ठेत्वा अट्ठकुलज्ज दलिदकुलज्ज निरन्तरं पिण्डाय पविसमानोति अत्थो । कुले कुले अप्पटिबद्धचित्तोति खत्तियकुलादीसु यत्थ कत्थचि किलेसवसेन अलग्गचित्तो, चन्दूपमो निच्चनवको हुत्वाति अत्थो । सेसं वुत्तनयमेवाति ।

रसगेधगाथावण्णना समत्ता ।

६६. पहाय पञ्चावरणानीति का उप्पत्ति? बाराणसियं किर अज्जतरो राजा पठमज्झानलाभी अहोसि । सो झानानुरक्खणत्थं रज्जं पहाय पब्बजित्वा विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा अत्तनो पटिपत्तिसम्पदं दीपेन्तो इमं उदानगाथं अभसि —

“पहाय पञ्चावरणानि चेतसो, उपक्विकलेसे व्यपनुज्ज सब्बे ।
अनिस्सितो छेत्त्व सिनेहदोसं, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ आवरणानीति नीवरणानेव । तानि अत्थतो उरगसुत्ते वुत्तानि । तानि पन यस्मा अब्भादयो विय चन्दसूरिये चेतो आवरन्ति, तस्मा “आवरणानि चेतसो”ति वुत्तानि । तानि उपचारेण वा अप्पनाय वा पहाय । उपक्विकलेसेति उपगम्म चित्तं विबाधेन्ते अकुसले धम्मे, वत्थोपमादीसु वुत्ते अभिज्झादयो वा । व्यपनुज्जाति पनुदित्वा विनासेत्वा, विपस्सनामग्गेन पजहित्वाति अत्थो । सब्बेति अनवसेसे । एवं समथविपस्सनासम्पन्नो पठममग्गेन दिट्ठिनिस्सयस्स पहीनत्ता अनिस्सितो । सेसमग्गेहि छेत्वा तेधातुकं सिनेहदोसं, तण्हारागन्ति वुत्तं होति । सिनेहो एव हि गुणपटिपक्खतो सिनेहदोसोति वुत्तो । सेसं वुत्तनयमेवाति ।

आवरणगाथावण्णना समत्ता ।

६७. विपिट्टिकत्वानाति का उप्पत्ति? बाराणसियं किर अञ्जतरो राजा चतुत्थज्झानलाभी अहोसि । सो झानानुरक्खणत्थं रज्जं पहाय पब्बजित्वा विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा अत्तनो पटिपत्तिसम्पदं दीपेन्तो इमं उदानगाथं अभसि —

“विपिट्टिकत्वान सुखं दुखञ्च, पुब्बेव च सोमनस्सदोमनस्सं ।
लद्धानुपेक्खं समथं विसुद्धं, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ **विपिट्टिकत्वानाति** पिट्टितो कत्वा, छट्टेत्वा जहित्वाति अत्थो । **सुखं दुखञ्चाति** कायिकं सातासातं । **सोमनस्सदोमनस्सन्ति** चेतसिकं सातासातं । **उपेक्खन्ति** चतुत्थज्झानुपेक्खं । **समथन्ति** चतुत्थज्झानसमथमेव । **विसुद्धन्ति** पञ्चनीवरणवितक्कविचारपीतिसुखसङ्घातेहि नवहि पच्चनीकधम्मोहि विमुत्तत्ता विसुद्धं, निद्धन्तसुवण्णमिव विगतूपक्किलेसन्ति अत्थो ।

अयं पन योजना — विपिट्टिकत्वान सुखं दुखञ्च पुब्बेव पठमज्झानुपचारभूमियंयेव दुखं, ततियज्झानुपचारभूमियं सुखन्ति अधिप्पायो । पुन आदितो वुत्तं चकारं परतो नेत्वा “सोमनस्सं दोमनस्सञ्च विपिट्टिकत्वान पुब्बेवा”ति अधिकारो । तेन सोमनस्सं चतुत्थज्झानुपचारे, दोमनस्सञ्च दुतियज्झानुपचारेयेवाति दीपेति । एतानि हि एतेसं परियायतो पहानट्टानानि । निप्परियायतो पन दुखस्स पठमज्झानं, दोमनस्सस्स दुतियज्झानं, सुखस्स ततियज्झानं, सोमनस्सस्स चतुत्थज्झानं पहानट्टानं । यथाह — “पठमज्झानं उपसम्पज्ज विहरति एत्थुप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झती”तिआदि (सं० नि० ५.५१०) । तं सब्बं अट्टसालिनिनया धम्मसङ्गहट्टकथायं (ध० स० अट्ट० १६५) वुत्तं । यतो पुब्बेव तीसु पठमज्झानादीसु दुखदोमनस्ससुखानि विपिट्टिकत्वा एत्थेव चतुत्थज्झाने सोमनस्सं विपिट्टिकत्वा इमाय पटिपदाय लद्धानुपेक्खं समथं विसुद्धं एको चरेति । सेसं सब्बत्थ पाकटमेवाति ।

विपिट्टिकत्वागाथावण्णना समत्ता ।

६८. आरद्धवीरियोति का उप्पत्ति? अञ्जतरो किर पच्चन्तराजा सहस्सयोधपरिमाणबलकायो रज्जेन खुद्दको, पज्जाय महन्तो अहोसि । सो एकदिवसं “किञ्चापि अहं खुद्दको, पञ्चवता च पन सक्का सकलजम्बुदीपं गहेतु”न्ति चिन्तेत्वा सामन्तरज्जो दूतं पाहेसि — “सत्तदिवसब्भन्तरे मे रज्जं वा देतु युद्धं वा”ति । ततो सो अत्तनो अमच्चे समोधानेत्वा आह — “मया तुम्हे अनापुच्छायेव साहसं कतं, अमुकस्स रज्जो एवं पहितं, किं कातब्ब”न्ति? ते आहंसु — “सक्का, महाराज, सो दूतो निवत्तेतु”न्ति? “न सक्का, गतो भविस्सती”ति । “यदि एवं विनासितम्हा तया, तेन हि दुखं अञ्जस्स सत्थेन मरितुं । हन्द, मयं अञ्जमज्जं पहरित्वा मराम, अत्तानं पहरित्वा मराम, उब्बन्धाम, विसं खादामा”ति । एवं तेसु एकमेको मरणमेव संवण्णेति । ततो राजा — “किं मे, इमेहि, अत्थि, भणे, मय्हं योधा”ति आह । अथ “अहं, महाराज, योधो, अहं, महाराज, योधो”ति तं योधसहस्सं उट्टहि ।

राजा “एते उपपरिक्खिस्सामी”ति मन्त्वा चितकं सज्जेत्वा आह — “मया, भणे, इदं नाम साहसं कतं, तं मे अमच्चा पटिक्कोसन्ति, सोहं चितकं पविसिस्सामि, को मया सद्धिं पविसिस्सति, केन मय्हं जीवितं परिच्चत्त”न्ति? एवं वुत्ते पञ्चसता योधा उट्टहिंसु — “मयं, महाराज, पविसामा”ति । ततो राजा अपरे पञ्चसते योधे आह — “तुम्हे इदानी, ताता, किं करिस्सथा”ति? ते आहंसु — “नायं, महाराज, पुरिसकारो, इत्थिकिरिया एसा, अपिच महाराजेन पटिरज्जो दूतो पेसितो, तेन मयं रज्जा सद्धिं युज्झित्वा मरिस्सामा”ति । ततो राजा “परिच्चत्तं तुम्हेहि मम जीवित”न्ति चतुरङ्गिनिं सेनं

सन्नद्धित्वा तेन योधसहस्सेन परिवृतो गन्त्वा रज्जसीमाय निसीदि ।

सोपि पटिराजा तं पवत्तिं सुत्वा “अरे, सो खुद्दकराजा मम दासस्सापि नप्पहोती”ति कुज्झित्वा सब्बं बलकायं आदाय युज्झितुं निक्खमि । खुद्दकराजा तं अब्भुय्यातं दिस्वा बलकायं आह — “ताता, तुम्हे न बहुका; सब्बे सम्पिण्डित्वा, असिचम्मं गहेत्वा, सीधं इमस्स रज्जो पुरतो उजुकं एव गच्छथा”ति । ते तथा अकंसु । अथ सा सेना द्विधा भिज्जित्वा अन्तरमदासि । ते तं राजानं जीवग्गाहं गण्हिंसु, अज्जे योधा पलायिंसु । खुद्दकराजा “तं मारेमी”ति पुरतो धावति, पटिराजा तं अभयं याचि । ततो तस्स अभयं दत्त्वा, सपथं कारापेत्वा, तं अत्तनो मनुस्सं कत्वा, तेन सह अज्जं राजानं अब्भुग्गन्त्वा, तस्स रज्जसीमाय ठत्वा पेसेसि — “रज्जं वा मे देतु युद्धं वा”ति । सो “अहं एकयुद्धम्पि न सहामी”ति रज्जं निव्यातेसि । एतेनेव उपायेन सब्बराजानो गहेत्वा अन्ते बाराणसिराजानम्पि अगगहेसि ।

सो एकसतराजपरिवृतो सकलजम्बुदीपे रज्जं अनुसासन्तो चिन्तेसि — “अहं पुब्बे खुद्दको अहोसिं, सोम्हि अत्तनो जाणसम्पत्तिया सकलजम्बुदीपस्स इस्सरो जातो । तं खो पन मे जाणं लोकियवीरियसम्पयुत्तं, नेव निब्बिदाय न विरागाय संवत्ति, साधु वतस्स स्वाहं इमिना जाणेन लोकुत्तरधम्मं गवेसेय्य”न्ति । ततो बाराणसिरज्जो रज्जं दत्त्वा, पुत्तदारज्जं सकजनपदमेव पेसेत्वा, पब्बज्जं समादाय विपस्सनं आरभित्वा, पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा अत्तनो वीरियसम्पत्तिं दीपेन्तो इमं उदानगाथं अभासि —

“आरद्धविरियो परमत्थपत्तिया, अलीनचित्तो अकुसीतवुत्ति ।
दळ्हनिक्कमो थामबलूपपन्नो, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ आरद्धं वीरियमस्साति **आरद्धविरियो** । एतेन अत्तनो वीरियारम्भं आदिवीरियं दस्सेति । परमत्थो वुच्चति निब्बानं, तस्स पत्तिया **परमत्थपत्तिया** । एतेन वीरियारम्भेन पत्तब्बफलं दस्सेति । **अलीनचित्तो**ति एतेन बलवीरियूपत्थम्भानं चित्तचेतसिकानं अलीनतं दस्सेति । **अकुसीतवुत्ती**ति एतेन ठानआसनचङ्कमनादीसु कायस्स अनवसीदनं । **दळ्हनिक्कमो**ति एतेन “कामं तचो च न्हारु चा”ति (म० नि० २.१८४; अ० नि० २.५; महानि० १९६) एवं पवत्तं पदहनवीरियं दस्सेति, यं तं अनुपुब्बसिक्खादीसु पदहन्तो “कायेन चेव परमसच्चं सच्छिकरोति, पज्जाय च नं अतिविज्झ पस्सती”ति वुच्चति । अथ वा एतेन मग्गसम्पयुत्तवीरियं दस्सेति । तज्झि दळ्हज्ज भावनापारिपूरिं गतत्ता, निक्कमो च सब्बसो पटिपक्खा निक्खन्तत्ता, तस्मा तंसमङ्गीपुग्गलोपि दळ्हो निक्कमो अस्साति “दळ्हनिक्कमो”ति वुच्चति । **थामबलूपपन्नो**ति मग्गक्खणे कायथामेन जाणबलेन च उपपन्नो, अथ वा थामभूतेन बलेन उपपन्नोति थामबलूपपन्नो, थिरजाणबलूपपन्नोति वुत्तं होति । एतेन तस्स वीरियस्स विपस्सनाजाणसम्पयोगं दीपेन्तो योनिसो पदहनभावं सार्धेति । पुब्बभागमज्झिमउक्कट्टवीरियवसेन वा तयोपि पादा योजेतब्बा । सेसं वुत्तनयमेवाति ।

आरद्धवीरियगाथावण्णना समत्ता ।

६९. पटिसल्लानन्ति का उप्पत्ति? इमिस्सा गाथाय आवरणगाथाय उप्पत्तिसदिसा एव उप्पत्ति, नत्थि कोचि विसेसो । अत्थवण्णनायं पनस्सा **पटिसल्लानन्ति** तेहि तेहि सत्तसङ्खारेहि पटिनिवत्तित्वा सल्लीनं एकत्तसेविता एकीभावो, कायविवेकोति अत्थो । **ज्ञानन्ति** पच्चनीकझापनतो आरम्मणलक्खणूपनिज्झानतो च चित्तविवेको वुच्चति । तत्थ अट्टसमापत्तियो नीवरणादिपच्चनीकझापनतो आरम्मणूपनिज्झानतो च ज्ञानन्ति वुच्चति, विपस्सनामग्गफलानि सत्तसज्जादिपच्चनीकझापनतो, लक्खणूपनिज्झानतोयेव चेत्थ फलानि । इध पन आरम्मणूपनिज्झानमेव अधिप्पेतं । एवमेतं

पटिसल्लानञ्च ज्ञानञ्च अरिञ्चमानो, अजहमानो, अनिस्सज्जमानो । धम्मोसूति विपस्सनूपगोसु पञ्चक्खन्धादिधम्मोसु । निच्चन्ति सततं, समितं, अब्भोकिण्णं । अनुधम्मचारीति ते धम्मे आरब्भ पवत्तमानेन अनुगतं विपस्सनाधम्मं चरमानो । अथ वा धम्माति नव लोकुत्तरधम्मा, तेसं धम्मानं अनुलोमो धम्माति अनुधम्मो, विपस्सनायेतं अधिवचनं । तत्थ “धम्मानं निच्चं अनुधम्मचारी”ति वत्तब्बे गाथाबन्धसुखत्थं विभत्तिव्यत्तयेन “धम्मोसू”ति वुत्तं सिया । आदीनवं सम्मसिता भवेसूति ताय अनुधम्मचरितासङ्घाताय विपस्सनाय अनिच्चाकारादिदोसं तीसु भवेसु समनुपस्सन्तो एवं इमं कायविवेकचित्तविवेकं अरिञ्चमानो सिखाप्पत्तविपस्सनासङ्घाताय पटिपदाय अधिगतोति वत्तब्बो एको चरेति एवं योजना वेदितब्बा ।

पटिसल्लानगाथावण्णना समत्ता ।

७०. तण्हक्खयन्ति का उप्पत्ति? अञ्जतरो किर बाराणसिराजा महच्चराजानुभावेन नगरं पदक्खिणं करोति । तस्स सरीरसोभाय आवट्टितहदया सत्ता पुरतो गच्छन्तापि निवत्तित्वा तमेव उल्लोकेन्ति, पच्छतो गच्छन्तापि, उभोहि पस्सेहि गच्छन्तापि । पकतिया एव हि बुद्धदस्सने पुण्णचन्दसमुद्वराजदस्सने च अतित्तो लोको । अथ अञ्जतरा कुटुम्बियभरियापि उपरिपासादगता सीहपञ्जरं विवरित्वा ओलोकयमाना अट्ठासि । राजा तं दिस्वाव पटिबद्धचित्तो हुत्वा अमच्चं आणापेसि — “जानाहि ताव, भणे, अयं इत्थी ससामिका वा असामिका वा”ति । सो गन्त्वा “ससामिका”ति आरोचेसि । अथ राजा चिन्तेसि — “इमा वीसतिसहस्सनाटकित्थियो देवच्छरायो विय मंयेव एकं अभिरमेन्ति, सो दानाहं एतापि अतुसित्वा परस्स इत्थिया तण्हं उप्पादेसिं, सा उप्पन्ना अपायमेव आकट्ठीती”ति तण्हाय आदीनवं दिस्वा “हन्द नं निग्गण्हामी”ति रज्जं पहाय पब्बजित्वा विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छिक्त्वा इमं उदानगाथं अभसि —

“तण्हक्खयं पत्थयमप्पमत्तो, अनेळमूगो सुतवा सतीमा ।

सङ्घातधम्मो नियतो पधानवा, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ तण्हक्खयन्ति निब्बानं, एवं दिट्ठादीनवाय तण्हाय एव अप्पवत्ति । अप्पमत्तोति सातच्चकारी सक्कच्चकारी । अनेळमूगोति अलालामुखो । अथ वा अनेळो च अमूगो च, पण्डितो व्यत्तोति वुत्तं होति । हितसुखसम्पापकं सुतमस्स अत्थीति सुतवा आगमसम्पन्नोति वुत्तं होति । सतीमाति चिरकतादीनं अनुस्सरिता । सङ्घातधम्मोति धम्मपपरिक्खाय परिज्जातधम्मो । नियतोति अरियमग्गेन नियामं पत्तो । पधानवाति सम्पपधानवीरियसम्पन्नो । उप्पटिपाटिया एस पाठो योजेतब्बो । एवमेतेहि अप्पमादादीहि समन्नागतो नियामसम्पापकेन पधानेन पधानवा, तेन पधानेन पत्तनियामत्ता नियतो, ततो अरहत्तप्पत्तिया सङ्घातधम्मो । अरहा हि पुन सङ्घातब्बाभावतो “सङ्घातधम्मो”ति वुच्चति । यथाह “ये च सङ्घातधम्मासे, ये च सेखा पुथू इधा”ति (सु० नि० १०४४; चूळनि० अजितमाणवपुच्छानिद्देस ७) । सेसं वुत्तनयमेवाति ।

तण्हक्खयगाथावण्णना समत्ता ।

७१. सीहो वाति का उप्पत्ति? अञ्जतरस्स किर बाराणसिरज्जो दूरे उय्यानं होति । सो पगेव वुट्ठाय उय्यानं गच्छन्तो अन्तरामग्गे याना ओरुह उदकट्टानं उपगतो “मुखं धोविस्सामी”ति । तस्मिञ्च पदेसे सीही पोतकं जनेत्वा गोचराय गता । राजपुरिसो तं दिस्वा “सीहपोतको देवा”ति आरोचेसि । राजा “सीहो किर न कस्सचि भायती”ति तं उपपरिक्खितुं भेरिआदीनि आकोटापेसि । सीहपोतको तं सद्धं सुत्वापि तथेव सयि । राजा यावततियकं आकोटापेसि, सो ततियवारे सीसं उक्खिपित्वा सब्बं परिसं ओलोकेत्वा तथेव सयि । अथ राजा “यावस्स माता नागच्छति, ताव गच्छामा”ति वत्वा गच्छन्तो

चिन्तेसि — “तं दिवसं जातोपि सीहपोतको न सन्तसति न भायति, कुदास्सु नामाहमि तण्हादिट्ठिपरितासं छेत्वा न सन्तसेय्यं न भायेय्य”न्ति । सो तं आरम्मणं गहेत्वा, गच्छन्तो पुन केवट्टेहि मच्छे गहेत्वा साखासु बन्धित्वा पसारिते जाले वातं अलगंगेयव गच्छमानं दिस्वा, तम्पि निमित्तं अगगहेसि — “कुदास्सु नामाहमि तण्हादिट्ठिजालं मोहजालं वा फालेत्वा एवं असज्जमानो गच्छेय्य”न्ति ।

अथ उय्यानं गन्त्वा सिलापट्टपोक्खरणितीरे निसिन्नो वातब्भाहतानि पदुमानि ओनमित्वा उदकं फुसित्वा वातविगमे पुन यथाठाने ठितानि उदकेन अनुपलित्तानि दिस्वा तम्पि निमित्तं अगगहेसि — “कुदास्सु नामाहमि यथा एतानि उदके जातानि उदकेन अनुपलित्तानि तिष्ठन्ति, एवमेवं लोके जातो लोकेन अनुपलित्तो तिष्ठेय्य”न्ति । सो पुनप्पुनं “यथा सीहवातपदुमानि, एवं असन्तसन्तेन असज्जमानेन अनुपलित्तेन भवितव्व”न्ति चिन्तेत्वा, रज्जं पहाय पब्बजित्वा, विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा इमं उदानगाथं अभसि —

“सीहोव सदेसु असन्तसन्तो, वातोव जालम्हि असज्जमानो ।
पदुमंव तोयेन अलिप्पमानो, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ सीहोति चत्तारो सीहा — तिणसीहो, पण्डुसीहो, काळसीहो, केसरसीहोति । केसरसीहो तेसं अगगमक्खायति । सोव इध अधिप्पेतो । वातो पुरत्थिमादिवसेन अनेकविधो, पदुमं रत्तसेतादिवसेन । तेसु यो कोचि वातो यंकिञ्चि पदुमञ्च वट्ठितियेव । तत्थ यस्मा सन्तासो अत्तसिनेहेन होति, अत्तसिनेहो च तण्हालेपो, सोपि दिट्ठिसम्पयुत्तेन वा दिट्ठिविप्पयुत्तेन वा लोभेन होति, सो च तण्हायेव । सज्जनं पन तत्थ उपपरिक्खाविरहितस्स मोहेन होति, मोहो च अविज्जा । तत्थ समथेन तण्हाय पहानं होति, विपस्सनाय, अविज्जाय । तस्मा समथेन अत्तसिनेहं पहाय सीहोव सदेसु अनिच्चादीसु असन्तसन्तो, विपस्सनाय मोहं पहाय वातोव जालम्हि खन्धायतनादीसु असज्जमानो, समथेनेव लोभं लोभसम्पयुत्तं एव दिट्ठिञ्च पहाय, पदुमंव तोयेन सब्बभवभोगलोभेन अलिप्पमानो । एत्थ च समथस्स सीलं पदद्वानं, समथो समाधि, विपस्सना पज्जाति । एवं तेसु द्वीसु धम्मेषु सिद्धेसु तयोपि खन्धा सिद्धा होन्ति । तत्थ सीलक्खन्धेन सुरतो होति । सो सीहोव सदेसु आघातवत्थूसु कुज्झितुकामताय न सन्तसति । पज्जाक्खन्धेन पटिविद्धसभावो वातोव जालम्हि खन्धादिधम्मभेदे न सज्जति, समाधिक्खन्धेन वीतरागो पदुमंव तोयेन रागेन न लिप्पति । एवं समथविपस्सनाहि सीलसमाधिपज्जाक्खन्धेहि च यथासम्भवं अविज्जातण्हानं तिण्णञ्च अकुसलमूलानं पहानवसेन असन्तसन्तो असज्जमानो अलिप्पमानो च वेदितव्वो । सेसं वुत्तनयमेवाति ।

असन्तसन्तगाथावण्णना समत्ता ।

७२. सीहो यथाति का उप्पत्ति? अज्जतरो किर बाराणसिराजा पच्चन्तं कुप्पितं वूपसमेतुं गामानुगामिमगं छुट्ठेत्वा, उजुं अटविमगं गहेत्वा, महतिया सेनाय गच्छति । तेन च समयेन अज्जतरस्मिं पब्बतपादे सीहो बालसूरियातपं तप्पमानो निपन्नो होति । तं दिस्वा राजपुरिसो रज्जो आरोचेसि । राजा “सीहो किर सदेन न सन्तसती”ति भेरिसङ्घपणवादीहि सद्दं कारापेसि । सीहो तथेव निपज्जि । दुतियम्पि कारापेसि । सीहो तथेव निपज्जि । ततियम्पि कारापेसि । सीहो “मम पटिसत्तु अत्थी”ति चतूहि पादेहि सुप्पतिट्ठितं पतिट्ठित्वा सीहनानं नदि । तं सुत्वाव हत्थारोहादयो हत्थिआदीहि ओरोहित्वा तिणगहनानि पविट्ठा, हत्थिअस्सगणा दिसाविदिसा पलाता । रज्जो हत्थीपि राजानं गहेत्वा वनगहनानि पोथयमानो पलायि । सो तं सन्धारेतुं असक्कोन्तो रुक्खसाखाय ओलम्बित्वा, पथविं पतित्वा, एकपदिकमग्गेन गच्छन्तो पच्चेकबुद्धानं वसनद्वानं पापुणित्वा तत्थ पच्चेकबुद्धे पुच्छि — “अपि, भन्ते, सद्दमस्सुत्था”ति? “आम, महाराजा”ति । “कस्स सद्दं,

भन्ते’ति? “पठमं भेरिसङ्घादीनं, पच्छा सीहस्सा’ति । “न भायित्थ, भन्ते’ति? “न मयं, महाराज, कस्सचि सदस्स भायामा’ति । “सक्का पन, भन्ते, मय्हम्पि एदिसं कातु’न्ति? “सक्का, महाराज, सचे पब्बजसी’ति । “पब्बजामि, भन्ते’ति । ततो नं पब्बाजेत्वा पुब्बे वुत्तनयेनेव आभिसमाचारिकं सिक्खापेसुं । सोपि पुब्बे वुत्तनयेनेव विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा इमं उदानगाथं अभसि —

“सीहो यथा दाठबली पसय्ह, राजा मिगानं अभिभुय्य चारी ।
सेवेथ पन्तानि सेनासनानि, एको चरे खग्गविसाणकप्पो’ति ॥

तत्थ सहना च हनना च सीघजवत्ता च **सीहो** । केसरसीहोव इध अधिप्पेतो । दाठा बलमस्स अत्थीति **दाठबली** । **पसय्ह** अभिभुय्याति, उभयं चारीसदेन सह योजेतब्बं **पसय्हचारी** अभिभुय्यचारीति तत्थ पसय्ह निग्गहेत्वा चरणेन पसय्हचारी, अभिभवित्वा, सन्तासेत्वा, वसीकत्वा, चरणेन अभिभुय्यचारी । स्वायं कायबलेन पसय्हचारी, तेजसा अभिभुय्यचारी । तत्थ सचे कोचि वदेय्य — “किं पसय्ह अभिभुय्य चारी’ति, ततो **मिगानन्ति** सामिवचनं उपयोगवचनं कत्वा “मिगे पसय्ह अभिभुय्य चारी’ति पटिवत्तब्बं । **पन्तानी**ति दूरानि । **सेनासनानी**ति वसनट्टानानि । सेसं पुब्बे वुत्तनयेनेव सक्का जानितुन्ति न वित्थारितन्ति ।

दाठबलीगाथावण्णना समत्ता ।

७३. मेत्तं उपेक्खन्ति का उप्पत्ति? अज्जतरो किर राजा मेत्तादिज्ञानलाभी अहोसि । सो “ज्ञानसुखन्तरायकरं रज्ज”न्ति ज्ञानानुरक्खणत्थं रज्जं पहाय पब्बजित्वा विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा, इमं उदानगाथं अभसि —

मेत्तं उपेक्खं करुणं विमुत्तिं, आसेवमानो मुदितज्ज काले ।
सब्बेन लोकेन अविरुज्झमानो, एको चरे खग्गविसाणकप्पो’ति ॥

तत्थ “सब्बे सत्ता सुखिता होन्तू’ति आदिना नयेन हितसुखुपनयनकामता **मेत्ता** । “अहो वत इमम्हा दुक्खा विमुच्चेय्यु’न्ति आदिना नयेन अहितदुक्खापनयनकामता **करुणा** । “मोदन्ति वत भोन्तो सत्ता मोदन्ति साधु सुट्ठू’ति आदिना नयेन हितसुखाविष्ययोगकामता **मुदिता** । “पज्जायिस्सन्ति सकेन कम्मेना’ति सुखदुक्खेसु अज्झुपेक्खनता **उपेक्खा** । गाथाबन्धसुखत्थं पन उप्पटिपाटिया मेत्तं वत्ता उपेक्खा वुत्ता, मुदिता पच्छा । **विमुत्तिन्ति** चतस्सोपि हि एता अत्तनो पच्चनीकधम्मेहि विमुत्तत्ता विमुत्तियो । तेन वुत्तं “मेत्तं उपेक्खं करुणं, विमुत्तिं, आसेवमानो मुदितज्ज काले’ति ।

तत्थ **आसेवमानो**ति तिस्सो तिकचतुक्कज्झानवसेन, उपेक्खं चतुत्थज्झानवसेन भावयमानो । **काले**ति मेत्तं आसेवित्वा ततो वुट्ठाय करुणं, ततो वुट्ठाय मुदितं, ततो इतरतो वा निष्पीतिकज्ञानतो वुट्ठाय उपेक्खं आसेवमानो “काले आसेवमानो’ति वुच्चति, आसेवितुं फासुकाले वा । **सब्बेन लोकेन अविरुज्झमानो**ति दससु दिसासु सब्बेन सत्तलोकेन अविरुज्झमानो । मेत्तादीनज्झि भावितत्ता सत्ता अप्पटिकूला होन्ति । सत्तेसु च विरोधभूतो पटिघो वूपसम्मति । तेन वुत्तं — “सब्बेन लोकेन अविरुज्झमानो’ति । अयमेत्थ सङ्केपो, वित्थारेन पन मेत्तादिकथा अट्ठसालिनि या धम्मसङ्गहट्ठकथायं (ध० स० अट्ठ० २५१) वुत्ता । सेसं पुब्बवुत्तसदिसमेवाति ।

अप्पमज्जागाथावण्णना समत्ता ।

७४. रागञ्च दोसञ्चाति का उप्पत्ति? राजगहं किर उपनिस्साय मातङ्गो नाम पच्चेकबुद्धो विहरति सब्बपच्छिमो पच्चेकबुद्धानं । अथ अम्हाकं बोधिसत्ते उप्पन्ने देवतायो बोधिसत्तस्स पूजनत्थाय आगच्छन्तियो तं दिस्वा “मारिसा, मारिसा, बुद्धो लोके उप्पन्नो”ति भणिसु । सो निरोधा वुट्ठहन्तो तं सद्धं सुत्वा, अत्तनो च जीवितक्खयं दिस्वा, हिमवन्ते महापपातो नाम पब्बतो पच्चेकबुद्धानं परिनिब्बानट्ठानं, तत्थ आकासेन गन्त्वा पुब्बे परिनिब्बुतपच्चेकबुद्धस्स अट्ठिसङ्घातं पपाते पक्खिपित्वा, सिलातले निसीदित्वा इमं उदानगाथं अभसि —

“रागञ्च दोसञ्च पहाय मोहं, सन्दालयित्वान संयोजनानि ।
असन्तसं जीवितसङ्ख्यम्हि, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ रागदोसमोहा उरगसुत्ते वुत्ता । **संयोजनानीति** दस संयोजनानि । तानि च तेन तेन मग्गेन सन्दालयित्वा । **असन्तसं जीवितसङ्ख्यम्हीति** जीवितसङ्खयो वुच्चति चुत्तिचित्तस्स परिभेदो, तस्मिञ्च जीवितसङ्ख्ये जीवितनिकन्तिया पहीनत्ता असन्तसन्ति । एत्तावता सोपादिसेसं निब्बानधातुं अत्तनो दस्सेत्वा गाथापरियोसाने अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायीति ।

जीवितसङ्ख्यगाथावण्णना समत्ता ।

७५. भजन्तीति का उप्पत्ति? बाराणसियं किर अज्जतरो राजा आदिगाथाय वुत्तप्पकारमेव फीतं रज्जं समनुसासति । तस्स खरो आबाधो उप्पज्जि, दुक्खा वेदना वत्तन्ति । वीसतिसहस्सित्थियो परिवारेत्वा हत्थपादसम्बाहनादीनि करोन्ति । अमच्चा “न दानायं राजा जीविस्सति, हन्द मयं अत्तनो सरणं गवेसामा”ति चिन्तेत्वा अज्जस्स रज्जो सन्तिकं गन्त्वा उपट्ठानं याचिसु । ते तत्थ उपट्ठहन्तियेव, न किञ्चि लभन्ति । राजापि आबाधा वुट्ठित्वा पुच्छि “इत्थन्नामो च इत्थन्नामो च कुहि”न्ति? ततो तं पवत्ति सुत्वा सीसं चालेत्वा तुण्ही अहोसि । तेपि अमच्चा “राजा वुट्ठितो”ति सुत्वा तत्थ किञ्चि अलभमाना परमेन पारिजुज्जेन समन्नागता पुनदेव आगन्त्वा राजानं वन्दित्वा एकमन्तं अट्ठंसु । तेन च रज्जा “कुहिं, ताता, तुम्हे गता”ति वुत्ता आहंसु — “देवं दुब्बलं दिस्वा आजीविकभयेनम्हा असुकं नाम जनपदं गता”ति । राजा सीसं चालेत्वा चिन्तेसि — “यन्नूनाहं इमे वीमंसेय्यं, किं पुनपि एवं करेय्युं नो”ति? सो पुब्बे आबाधिकरोगेन फुट्ठो विय बाळहवेदनं अत्तानं दस्सेन्तो गिलानालयं अकासि । इत्थियो सम्परिवारेत्वा पुब्बसदिसमेव सब्बं अकंसु । तेपि अमच्चा तथेव पुन बहुतरं जनं गहेत्वा पक्कमिसु । एवं राजा यावततियं सब्बं पुब्बसदिसं अकासि । तेपि तथेव पक्कमिसु । ततो चतुत्थम्पि ते आगते दिस्वा “अहो इमे दुक्करं अकंसु, ये मं ब्याधितं पहाय अनपेक्खा पक्कमिसू”ति निब्बिन्नो रज्जं पहाय पब्बजित्वा विपस्सन्तो पच्चेकबोधिं सच्छिकत्वा इमं उदानगाथं अभसि —

“भजन्ति सेवन्ति च कारणत्था, निक्कारणा दुल्लभा अज्ज मित्ता ।
अत्तट्ठपज्जा असुची मनुस्सा, एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥

तत्थ **भजन्तीति** सरीरेन अल्लीयित्वा पयिरुपासन्ति । **सेवन्तीति** अज्जलिकम्मादीहि किं कारपटिस्साविताय च परिचरन्ति । कारणं अत्थो एतेसन्ति **कारणत्था**, भजनाय सेवनाय च नाज्जं कारणमत्थि, अत्थो एव नेसं कारणं, अत्थहेतु सेवन्तीति वुत्तं होति । **निक्कारणा दुल्लभा अज्ज मित्ताति** “इतो किञ्चि लच्छामा”ति एवं अत्तपटिलाभकारणेन

निक्कारणा, केवलं —

“उपकारो च यो मित्तो,
सुखे दुक्खे च यो सखा ।
अत्थक्खायी च यो मित्तो,
यो च मित्तानुकम्पको”ति ॥ (दी० नि० ३.२६५) —

एवं वुत्तेन अरियेन मित्तभावेन समन्नागता दुल्लभा अज्ज मित्ता । अत्तनि ठिता एतेसं पज्जा, अत्तानंयेव ओलोकेन्ति, न अज्जन्ति **अत्तट्टपज्जा** । दिट्ठत्थपज्जाति अयम्पि किर पोराणपाठो, सम्पति दिट्ठियेव अत्थे एतेसं पज्जा, आर्यतिं न पेक्खन्तीति वुत्तं होति । **असुची**ति असुचिना अनरियेन कायवचीमनोकम्मेन समन्नागता । सेसं पुब्बे वुत्तनयेनेव वेदितब्बन्ति ।

कारणत्थगाथावण्णना समत्ता ।

चतुत्थो वग्गो निट्ठितो एकादसहि गाथाहि ।

एवमेतं एकचत्तालीसगाथापरिमाणं खग्गविसाणसुत्तं कत्थचिदेव वुत्तेन योजनानयेन सब्बत्थ यथानुरूपं योजेत्वा अनुसन्धितो अत्थतो च वेदितब्बं । अतिवित्थारभयेन पन अम्हेहि न सब्बत्थ योजितन्ति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय खग्गविसाणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. कसिभारद्वाजसुत्तवण्णना

एवं मे सुत्तन्ति कसिभारद्वाजसुत्तं । का उप्पत्ति? भगवा मगधेसु विहरन्तो दक्खिणागिरिस्मिं एकनालायं ब्राह्मणगामे पुरेभत्तकिच्चं पच्छाभत्तकिच्चन्ति इमेसु द्वीसु बुद्धकिच्चेसु पुरेभत्तकिच्चं निट्ठापेत्वा पच्छाभत्तकिच्चावसाने बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेन्तो कसिभारद्वाजं ब्राह्मणं अरहत्तस्स उपनिस्सयसम्पन्नं दिस्वा “तत्थ मयि गते यथा पवत्तिस्सति, ततो कथावसाने धम्मदेसनं सुत्वा एस ब्राह्मणो पब्बजित्वा अरहत्तं पापुणिस्सती”ति च जत्वा, तत्थ गन्त्वा, कथं समुट्ठापेत्वा, इमं सुत्तं अभसि ।

तत्थ सिया “कतमं बुद्धानं पुरेभत्तकिच्चं, कतमं पच्छाभत्तकिच्च”न्ति? वुच्चते — बुद्धो भगवा पातो एव उट्ठाय उपट्ठाकानुगहत्थं सरीरफासुकत्थञ्च मुखधोवनादिसरीरपरिकम्पं कत्वा याव भिक्खाचारवेला, ताव विवित्तासने वीतिनामेत्वा, भिक्खाचारवेलाय निवासेत्वा, कायबन्धनं बन्धित्वा, चीवरं पारुपित्वा, पत्तमादाय कदाचि एककोव कदाचि भिक्खुसङ्घपरिवुत्तो गामं वा निगमं वा पिण्डाय पविसति, कदाचि पकतिया, कदाचि अनेकेहि पाटिहारियेहि वत्तमानेहि । सेय्यथिदं — पिण्डाय पविसतो लोकनाथस्स पुरतो पुरतो गन्त्वा मुदुगतियो वाता पथविं सोधेन्ति; वलाहका उदकफुसितानि मुञ्चन्ता मग्गे रेणुं वूपसमेत्वा उपरि वितानं हुत्वा तिट्ठन्ति । अपरे वाता पुप्फानि उपसंहरित्वा मग्गे ओकिरन्ति, उन्नता भूमिप्पदेसा ओनमन्ति, ओनता उन्नमन्ति, पादनिक्खेपसमये समाव भूमि होति, सुखसम्फरस्सानि रथचक्कमतानि

पदुमपुष्पानि वा पादे सम्पटिच्छन्ति, इन्द्रखीलस्स अन्तो ठपितमत्ते दक्खिणपादे सरीरा छब्बण्णरस्मियो निच्छरित्वा सुवण्णरसपिञ्जरानि विय चित्रपटपरिक्खित्तानि विय च पासादकूटागारादीनि करोन्तियो इतो चितो च विधावन्ति, हत्थिअस्सविहङ्गादयो सकसकट्टानेसु ठितायेव मधुरेनाकारेन सद्दं करोन्ति, तथा भेरिवीणादीनि तूरियानि मनुस्सानं कायूपगानि च आभरणानि, तेन सज्जाणेन मनुस्सा जानन्ति “अज्ज भगवा इध पिण्डाय पविट्ठो”ति । ते सुनिवत्था सुपारुता गन्धपुष्पादीनि आदाय घरा निक्खमित्वा अन्तरवीथिं पटिपज्जित्वा भगवन्तं गन्धपुष्पादीहि सक्कच्चं पूजेत्वा वन्दित्वा — “अम्हाकं, भन्ते, दस भिक्खू, अम्हाकं वीसति, अम्हाकं भिक्खुसतं देथा”ति याचित्वा भगवतोपि पत्तं गहेत्वा, आसनं पज्जापेत्वा सक्कच्चं पिण्डपातेन पटिमानेन्ति ।

भगवा कतभत्तकिच्चो तेसं सन्तानानि ओलोकेत्वा तथा धम्मं देसेति, यथा केचि सरणगमने पतिट्ठहन्ति, केचि पञ्चसु सीलेसु, केचि सोतापत्तिसकदागामिअनागामिफलानं अज्जतरस्मिं, केचि पब्बजित्वा अग्गफले अरहत्तेति । एवं तथा तथा जनं अनुगहेत्वा उट्ठायासना विहारं गच्छति । तत्थ मण्डलमाळे पज्जत्तवरबुद्धासने निसीदति भिक्खून् भत्तकिच्चपरियोसानं आगमयमानो । ततो भिक्खून् भत्तकिच्चपरियोसाने उपट्ठाको भगवतो निवेदेति । अथ भगवा गन्धकुटिं पविसति । इदं ताव **पुरेभत्तकिच्चं** । यज्जेत्थ न वुत्तं, तं ब्रह्मायुसुत्ते वुत्तनयेनेव गहेतब्बं ।

अथ भगवा एवं कतपुरेभत्तकिच्चो गन्धकुटिया उपट्ठाने निसीदित्वा, पादे पक्खालेत्वा, पादपीठे ठत्वा, भिक्खुसङ्घं ओवदति — “भिक्खवे, अप्पमादेन सम्पादेथ, बुद्धप्पादो दुल्लभो लोकस्मिं, मनुस्सपटिलाभो दुल्लभो, सद्भासम्पत्ति दुल्लभा, पब्बज्जा दुल्लभा, सद्भम्मस्सवनं दुल्लभं लोकस्मि”न्ति । ततो भिक्खू भगवन्तं वन्दित्वा कम्मट्ठानं पुच्छन्ति । अथ भगवा भिक्खून् चरियवसेन कम्मट्ठानं देति । ते कम्मट्ठानं उगहेत्वा, भगवन्तं अभिवादेत्वा, अत्तनो अत्तनो वसनट्ठानं गच्छन्ति; केचि अरज्जं, केचि रुक्खमूलं, केचि पब्बतादीनं अज्जतरं, केचि चातुमहाराजिकभवनं... पे०... केचि वसवत्तिभवनन्ति । ततो भगवा गन्धकुटिं पविसित्वा सचे आकङ्खति, दक्खिणेन पस्सेन सतो सम्पजानो मुहुत्तं सीहसेय्यं कर्णेति । अथ समस्सासितकायो उट्ठित्वा दुतियभागे लोकं वोलोकेति । ततियभागे यं गामं वा निगमं वा उपनिस्साय विहरति, तत्थ जनो पुरेभत्तं दानं दत्वा पच्छाभत्तं सुनिवत्थो सुपारुतो गन्धपुष्पादीनि आदाय विहारे सन्निपतति । ततो भगवा सम्पत्तपरिसाय अनुरूपेण पाटिहारियेन गन्त्वा धम्मसभायं पज्जत्तवरबुद्धासने निसज्ज धम्मं देसेति कालयुत्तं पमाणयुत्तं । अथ कालं विदित्वा परिसं उय्योजेति ।

ततो सचे गत्तानि ओसिञ्चितुकामो होति । अथ बुद्धासना उट्ठाय उपट्ठाकेन उदकपटियादितोकासं गन्त्वा, उपट्ठाकहत्थतो उदकसाटिकं गहेत्वा, न्हानकोट्टकं पविसति । उपट्ठाकोपि बुद्धासनं आनेत्वा गन्धकुटिपरिवेणे पज्जापेति । भगवा गत्तानि ओसिञ्चित्वा, सुरत्तदुपट्ठं निवासेत्वा, कायबन्धनं बन्धित्वा, उत्तरासङ्गं कत्वा, तत्थ आगन्त्वा, निसीदति एककोव मुहुत्तं पटिसल्लीनो । अथ भिक्खू ततो ततो आगम्म भगवतो उपट्ठानं गच्छन्ति । तत्थ एकच्चे पज्जं पुच्छन्ति, एकच्चे कम्मट्ठानं, एकच्चे धम्मस्सवनं याचन्ति । भगवा तेसं अधिप्पायं सम्पादेन्तो पठमं यामं वीतिनामेति ।

मज्झिमयामे सकलदससहस्सिलोकधातुदेवतायो ओकासं लभमाना भगवन्तं उपसङ्कमित्वा पज्जं पुच्छन्ति यथाभिसङ्कतं अन्तमसो चतुरक्खरम्मि । भगवा तासं देवतानं पज्जं विस्सज्जेन्तो मज्झिमयामं वीतिनामेति । ततो पच्छिमयामं चत्तारो भागे कत्वा एकं भागं चङ्कमं अधिट्ठाति, दुतियभागं गन्धकुटिं पविसित्वा दक्खिणेन पस्सेन सतो सम्पजानो सीहसेय्यं कर्णेति, ततियभागं फलसमापत्तिया वीतिनामेति, चतुर्थभागं महाकरुणासमापत्तिं पविसित्वा बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेति अप्परजक्खमहारजक्खादिसत्तदस्सनत्थं । इदं **पच्छाभत्तकिच्चं** ।

एवमिमस्स पच्छाभत्तकिच्चस्स लोकवोलोकनसङ्घाते चतुत्थभागावसाने बुद्धधम्मसङ्घेसु दानसीलउपोसथकम्मादीसु च अकताधिकारे कताधिकारे च अनुपनिस्सयसम्पन्ने उपनिस्सयसम्पन्ने च सत्ते पस्सितुं बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेन्तो कसिभारद्वाजं ब्राह्मणं अरहत्तस्स उपनिस्सयसम्पन्नं दिस्वा “तत्थ मयि गते कथा पवत्तिस्सति, ततो कथावसाने धम्मदेसनं सुत्वा एस ब्राह्मणो पब्बजित्वा अरहत्तं पापुणिस्सती”ति च जत्वा, तत्थ गन्त्वा, कथं समुद्गापेत्वा इमं सुत्तमभासि ।

तत्थ **एवं मे सुतन्ति** आदि आयस्मता आनन्देन पठममहासङ्गीतिकाले धम्मसङ्गीतिं करोन्तेन आयस्मता महाकस्सपत्थेरेन पुट्टेन पञ्चन्नं अरहन्तसतानं वुत्तं, “अहं, खो, समण कसामि च वपामि चा”ति कसिभारद्वाजेन वुत्तं, “अहमि खो ब्राह्मण कसामि च वपामि चा”ति आदि भगवता वुत्तं । तदेतं सब्बम्पि समोधानेत्वा “कसिभारद्वाजसुत्त”न्ति वुच्चति ।

तत्थ **एवन्ति** अयं आकारनिदस्सनावधारणत्थो एवं-सद्दो । आकारत्थेन हि एतेन एतमत्थं दीपेति — नानानयनिपुणमनेकज्झासयसमुद्धानं अत्थव्यञ्जनसम्पन्नं विविधपाटिहारियं धम्मत्थदेसनापटिवेधगम्भीरं सब्बसत्तेहि सकसकभासानुरूपमुपलक्खणियसभावं तस्स भगवतो वचनं, तं सब्बाकारेन को समत्थो विज्जातुं; अथ, खो, “एवं मे सुतं, मयापि एकेनाकारेण सुत”न्ति । निदस्सनत्थेन “नाहं सयम्भू, न मया इदं सच्छिकत”न्ति अत्तानं परिमोचेन्तो “एवं मे सुतं, मया एवं सुत”न्ति इदानीं वत्तब्बं सकलसुत्तं निदस्सेति । अवधारणत्थेन “एतदगं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खूनां बहुस्सुतानं यदिदं आनन्दो, गतिमन्तानं, सतिमन्तानं, धितिमन्तानं, उपट्ठाकानं यदिदं आनन्दो”ति (अ० नि० १.२१९-२२३) एवं भगवता पसत्थभावानुरूपं अत्तनो धारणबलं दस्सेन्तो सत्तानं सोतुकम्यतं जनेति “एवं मे सुतं तज्ज अत्थतो वा व्यञ्जनतो वा अनूनमनधिकं, एवमेव, न अज्जथा दट्ठब्ब”न्ति । **मे सुतन्ति** एत्थ मयासद्वत्थो मे-सद्दो, सोतद्वारविज्जाणत्थो सुतसद्दो । तस्मा एवं मे सुतन्ति एवं मया सोतविज्जाणपुब्बङ्गमाय विज्जाणवीथिया उपधारितन्ति वुत्तं होति ।

एकं समयन्ति एकं कालं । **भगवाति** भाग्यवा, भग्गवा, भत्तवाति वुत्तं होति । **मगधेसु विहरतीति** मगधा नाम जनपदिनो राजकुमारा, तेसं निवासो एकोपि जनपदो रुळ्हीसद्देन “मगधा”ति वुच्चति । तस्मिं मगधेसु जनपदे । केचि पन “यस्मा चेतिराराजा मुसावादं भणित्वा भूमिं पविसन्तो ‘मा गधं पविसा’ति वुत्तो, यस्मा वा तं राजानं मग्गन्ता भूमिं खनन्ता पुरिसा ‘मा गधं करोथा’ति वुत्ता, तस्मा मगधा”ति एवमादीहि नयेहि बहुधा पपज्जेन्ति । यं रुच्चति, तं गहेतब्बन्ति । **विहरतीति** एकं इरियापथबाधनं अपरेण इरियापथेन विच्छिन्दित्वा अपरिपतन्तं अत्तभावं हरति, पवत्तेतीति वुत्तं होति । दिब्बब्रह्मअरियविहारेहि वा सत्तानं विविधं हितं हरतीति विहरति । हरतीति उपसंहरति, उपनेति, जनेति, उप्पादेतीति वुत्तं होति । तथा हि यदा सत्ता कामेसु विप्पटिपज्जन्ति, तदा किर भगवा दिब्बेन विहारेण विहरति तेसं अलोभकुसलमूलुप्पादनत्थं — “अप्पेव नाम इमं पटिपत्तिं दिस्वा एत्थ रुचिं उप्पादेत्वा कामेसु विरज्जेय्यु”न्ति । यदा पन इस्सरियत्थं सत्तेसु विप्पटिपज्जन्ति, तदा ब्रह्मविहारेण विहरति तेसं अदोसकुसलमूलुप्पादनत्थं — “अप्पेव नाम इमं पटिपत्तिं दिस्वा एत्थ रुचिं उप्पादेत्वा अदोसेन दोसं वूपसमेय्यु”न्ति । यदा पन पब्बजिता धम्माधिकरणं विवदन्ति, तदा अरियविहारेण विहरति तेसं अमोहकुसलमूलुप्पादनत्थं — “अप्पेव नाम इमं पटिपत्तिं दिस्वा एत्थ रुचिं उप्पादेत्वा अमोहेन मोहं वूपसमेय्यु”न्ति । इरियापथविहारेण पन न कदाचि न विहरति तं विना अत्तभावपरिहरणाभावतोति । अयमेत्थ सङ्केपो, वित्थारं पन मङ्गलसुत्तवण्णनायं वक्खाम ।

दक्खिणागिरिस्मिन्ति यो सो राजगहं परिवारेत्वा ठितो गिरि, तस्स दक्खिणपस्से जनपदो “दक्खिणागिरी”ति वुच्चति, तस्मिं जनपदेति वुत्तं होति । तत्थ विहारस्सापि तदेव नामं । **एकनाळायां ब्राह्मणगामेति** एकनाळाति तस्स गामस्स

नामं । ब्राह्मणा चेत्थ सम्बहुला पटिवसन्ति, ब्राह्मणभोगो वा सो, तस्मा “ब्राह्मणगामो”ति वुच्चति ।

तेन खो पन समयेनाति यं समयं भगवा अपराजितपल्लङ्कं आभुजित्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुज्झित्वा पवत्तितवरधम्मचक्रो मगधरट्टे एकनाळं ब्राह्मणगामं उपनिस्साय दक्खिणागिरिमहाविहारे ब्राह्मणस्स इन्द्रियपरिपाकं आगमयमानो विहरति, तेन समयेन करणभूतेनाति वुत्तं होति । **खो पनाति** इदं पनेत्थ निपातद्वयं पदपूरणमत्तं, अधिकारन्तरदस्सनत्थं वाति दट्टब्बं । **कसिभारद्वाजस्स ब्राह्मणस्साति** सो ब्राह्मणो कसिया जीवति, भारद्वाजोति चस्स गोत्तं, तस्मा एवं वुच्चति । **पञ्चमत्तानीति** यथा — “भोजने मत्तञ्जू”ति एत्थ मत्तसद्दो पमाणे वत्तति, एवमिधापि, तस्मा पञ्चपमाणानि अनूनानि अनधिकानि, पञ्चनङ्गलसतानीति वुत्तं होति । **पयुत्तानीति** पयोजितानि, बलिबद्धानं खन्धेसु ठपेत्वा युगे योत्तेहि योजितानि होन्तीति अत्थो ।

वप्पकालेति वपनकाले, बीजनिक्खिपकालेति वुत्तं होति । तत्थ द्वे वप्पानि कललवप्पञ्च, पंसुवप्पञ्च । पंसुवप्पं इध अधिप्पेतं । तञ्च खो पठमदिवसे मङ्गलवप्पं । तत्थायं उपकरणसम्पदा — तीणि बलिबद्दसहस्सानि उपट्ठापितानि होन्ति, सब्बेसं सुवण्णमयानि सिङ्गानि पटिमुक्कानि, रजतमया खुरा, सब्बे सेतमालाहि सब्बगन्धसुगन्धेहि पञ्चङ्गुलिकेहि च अलङ्कृता परिपुण्णङ्गपच्चङ्गा सब्बलक्खणसम्पन्ना, एकच्चे काळा अञ्जनवण्णायेव, एकच्चे सेता फलिकवण्णा, एकच्चे रत्ता पवाळवण्णा, एकच्चे कम्मासा मसारगल्लवण्णा । पञ्चसता कस्सकपुरिसा सब्बे अहतसेतवत्थनिवत्था मालालङ्कृता दक्खिणअंसकूटेसु ठपितपुप्फचुम्बटका हरितालमनोसिलालञ्छनुज्जलितगत्तभागा दस दस नङ्गला एकेकगुम्बा हुत्वा गच्छन्ति । नङ्गलानं सीसञ्च युगञ्च पतोदा च सुवण्णविनद्धा । पठमनङ्गले अट्ठ बलिबद्दा युत्ता, सेसेसु चत्तारो चत्तारो, अवसेसा किलन्तपरिवत्तनत्थं आनीता । एकेकगुम्बे एकमेकं बीजसकटं एकेको कसति, एकेको वपति ।

ब्राह्मणो पन पगेव मस्सुकम्मं कारापेत्वा न्हत्वा सुगन्धगन्धेहि विलित्तो पञ्चसतग्घनकं वत्थं निवासेत्वा सहस्सग्घनकं एकंसं करित्वा एकमेकिस्सा अङ्गुलिया द्वे द्वे कत्वा वीसति अङ्गुलिमुद्दिकायो, कण्णेसु सीहकुण्डलानि, सीसे च ब्रह्मवेठनं पटिमुज्जित्वा सुवण्णमालं कण्ठे कत्वा ब्राह्मणगणपरिवुतो कम्मन्तं वोसासति । अथस्स ब्राह्मणी अनेकसतभाजनेसु पायासं पचापेत्वा महासकटेसु आरोपेत्वा गन्धोदकेन न्हायित्वा सब्बालङ्कारविभूसिता ब्राह्मणीगणपरिवुता कम्मन्तं अगमासि । गेहम्पिस्स सब्बत्थ गन्धेहि सुविलित्तं पुप्फेहि सुकतबलिकम्मं, खेत्तञ्च तेसु तेसु ठानेसु समुस्सितपटाकं अहोसि । परिजनकम्मकारेहि सह कम्मन्तं ओसटपरिसा अट्ठतेय्यसहस्सा अहोसि । सब्बे अहतवत्थनिवत्था, सब्बेसञ्च पायासभोजनं पटियत्तं अहोसि ।

अथ ब्राह्मणो यत्थ सामं भुज्जति, तं सुवण्णपातिं धोवापेत्वा पायासस्स पूरेत्वा सप्पिमधुफाणितादीनि अभिसङ्गुरित्वा नङ्गलबलिकम्मं कारापेसि । ब्राह्मणी पञ्च कस्सकसतानि सुवण्णरजतकंसतम्बमयानि भाजनानि गहेत्वा निसिन्नानि सुवण्णकटच्छुं गहेत्वा पायासेन परिविसन्ती गच्छति । ब्राह्मणो पन बलिकम्मं कारापेत्वा रत्तसुवण्णबन्धूपाहनायो आरोहित्वा रत्तसुवण्णदण्डं गहेत्वा “इध पायासं देथ, इध सप्पिं, इध सक्खरं देथा”ति वोसासमानो विचरति । अथ भगवा गन्धकुटियं निसिन्नोव ब्राह्मणस्स परिवेसनं वत्तमानं जत्वा “अयं कालो ब्राह्मणं दमेतु”न्ति निवासेत्वा, कायबन्धनं बन्धित्वा, सङ्घाटिं पारुपित्वा, पत्तं गहेत्वा, गन्धकुटितो निक्खमि यथा तं अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि । तेनाह आयस्मा आनन्दो “अथ खो भगवा पुब्बण्हसमयं निवासेत्वा”ति ।

तत्थ अथ इति निपातो अज्जाधिकारवचनारम्भे खोति पदपूरणे । **भगवाति** वुत्तनयमेव । **पुब्बण्हसमयन्ति** दिवसस्स पुब्बभागसमयं, पुब्बण्हसमयेति अत्थो, पुब्बण्हे वा समयं पुब्बण्हसमयं, पुब्बण्हे एकं खणन्ति वुत्तं होति । एवं

अच्चन्तसंयोगे उपयोगवचनं लब्धति । **निवासेत्वा**ति परिदहित्वा, विहारनिवासनपरिवत्तनवसेनेतं वेदितव्यं । न हि भगवा ततो पुब्बे अनिवत्थो आसि । **पत्तचीवरमादाया**ति पत्तं हत्थेहि, चीवरं कायेन आदियित्वा, सम्पटिच्छित्वा धारेत्वाति अत्थो । भगवतो किर पिण्डाय पविसितुकामस्स भमरो विय विकसितपदुमद्वयमज्झं, इन्दनीलमणिवण्णं सेलमयं पत्तं हत्थद्वयमज्झं आगच्छति । तस्मा एवमागतं पत्तं हत्थेहि सम्पटिच्छित्वा चीवरञ्च परिमण्डलं पारुतं कायेन धारेत्वाति एवमस्स अत्थो वेदितव्वो । येन वा तेन वा हि पकारेण गणहन्तो आदाय इच्चेव वुच्चति यथा “समादायेव पक्कमती”ति ।

येनाति येन मग्गेन । **कम्मन्तो**ति कम्मकरणोकासो । **तेना**ति तेन मग्गेन । **उपसङ्कमी**ति गतो, येन मग्गेन कसिभारद्वाजस्स ब्राह्मणस्स कम्मन्तो गम्मति, तेन मग्गेन गतोति वुत्तं होति । अथ कस्मा, भिक्खू, भगवन्तं नानुबन्धिंसूति? वुच्चते — यदा भगवा एककोव कत्थचि उपसङ्कमितुकामो होति, भिक्खाचारवेलायं द्वारं पिदहित्वा अन्तोगन्धकुटिं पविसति । ततो भिक्खू ताय सज्जाय जानन्ति — “अज्ज भगवा एककोव गामं पविसितुकामो, अद्वा कज्चि एव विनेतव्वपुगगलं अद्दसा”ति । ते अत्तनो पत्तचीवरं गहेत्वा, गन्धकुटिं पदक्खिणं कत्वा, भिक्खाचारं गच्छन्ति । तदा च भगवा एवमकासि । तस्मा भिक्खू भगवन्तं नानुबन्धिंसूति ।

तेन खो पन समयेनाति येन समयेन भगवा कम्मन्तं उपसङ्कमि, तेन समयेन तस्स ब्राह्मणस्स परिवेसना वत्तति, भत्तविस्सग्गो वत्ततीति अत्थो । यं पुब्बे अवोचुम्ह — “ब्राह्मणी पञ्च कस्सकसतानि सुवण्णरजतकंसतम्बमयानि भाजनानि गहेत्वा निसिन्नानि सुवण्णकटच्छुं गहेत्वा पायासेन परिवेसन्ती गच्छती”ति । अथ खो भगवा येन परिवेसना तेनुपसङ्कमि । किं कारणाति? ब्राह्मणस्स अनुगहकरणत्थं । न हि भगवा कपणपुरिसो विय भोत्तुकामताय परिवेसनं उपसङ्कमति । भगवतो हि द्वे असीतिसहस्ससङ्ख्या सक्ककोलियराजानो जातयो, ते अत्तनो सम्पत्तिया निबद्धभत्तं दातुं उस्सहन्ति । न पन भगवा भत्तत्थाय पब्बजितो, अपिच खो पन “अनेकानि असङ्ख्येय्यानि पञ्च महापरिच्चागे परिच्चजन्तो पारमियो पूरेत्वा मुत्तो मोचेस्सामि, दन्तो दमेस्सामि; सन्तो समेस्सामि, परिनिब्बुतो परिनिब्बापेस्सामी”ति पब्बजितो । तस्मा अत्तनो मुत्तत्ता...पे०... परिनिब्बुतत्ता च परं मोचेन्तो...पे०... परिनिब्बापेन्तो च लोके विचरन्तो ब्राह्मणस्स अनुगहकरणत्थं येन परिवेसना तेनुपसङ्कमीति वेदितव्यं ।

उपसङ्कमित्वा एकमन्तं अट्ठासीति एवं उपसङ्कमित्वा च एकमन्तं अट्ठासि । **एकमन्तन्ति** भावनपुंसकनिद्देशो, एकोकासं एकपस्सन्ति वुत्तं होति । भुम्मत्थे वा उपयोगवचनं, तस्स दस्सनूपचारे कथासवनट्ठाने, यत्थ ठितं ब्राह्मणो पस्सति, तत्थ उच्चट्ठाने अट्ठासि । ठत्वा च सुवण्णरसपिज्जरं सहस्सचन्दसूरियोभासातिभासयमानं सरीराभं मुज्जि समन्ततो असीतिहत्थपरिमाणं, याय अज्झोत्थरितत्ता ब्राह्मणस्स कम्मन्तसालाभित्तिरुक्खकसितमत्तिकापिण्डादयो सुवण्णमया विय अहेसुं । अथ मनुस्सा पायासं भुत्ता असीतिअनुब्यञ्जनपरिवारद्वत्तिसवरलक्खणपटिमण्डितसरीरं ब्यामप्पभापरिक्खेपविभूसितबाहुयुगळं केतुमालासमुज्जलितसस्सिरिकदस्सनं जङ्गममिव पदुमस्सरं, रंसिजालुज्जलिततारागणमिव गगनतलं, आदित्तमिव च कनकगिरिसिखरं सिरिया जलमानं सम्मासम्बुद्धं एकमन्तं ठितं दिस्वा हत्थपादे धोवित्वा अज्जलिं पग्गय्ह सम्परिवारेत्वा अट्ठंसु । एवं तेहि सम्परिवारितं अद्दस खो कसिभारद्वाजो ब्राह्मणो भगवन्तं पिण्डाय ठितं । दिस्वान भगवन्तं एतदवोच “अहं खो, समण, कसामि च वपामि चा”ति ।

कस्मा पनायं एवमाह? किं समन्तपासादिके पसादनीये उत्तमदमथसमथमनुप्पत्तेपि भगवति अप्पसादेन, उदाहु अट्ठतेय्यानं जनसहस्सानं पायासं पटियादेत्वापि कटच्छुभिक्खाय मच्चेरेनाति? उभयथापि नो, अपिच ख्वास्स भगवतो दस्सनेन अतित्तं निक्खित्तकम्मन्तं जनं दिस्वा “कम्मभङ्गं मे कातुं आगतो”ति अनत्तमनता अहोसि । तस्मा एवमाह ।

भगवतो च लक्खणसम्पत्तिं दिस्वा “सचायं कम्मन्ते पयोजयिस्स, सकलजम्बुदीपे मनुस्सानं सीसे चूळामणि विय अभविस्स, को नामस्स अत्थो न सम्पज्जिस्स, एवमेवं अलसताय कम्मन्ते अप्पयोजेत्वा वप्पमङ्गलादीसु पिण्डाय चरित्वा भुञ्जन्तो कायदळ्हीबहुलो विचरती”तिपिस्स अहोसि। तेनाह — “अहं खो, समण, कसामि च वपामि च, कसित्वा च वपित्वा च भुञ्जामी”ति। न मे कम्मन्ता ब्यापज्जन्ति, न चम्हि यथा त्वं एवं लक्खणसम्पन्नोति अधिप्पायो। **त्वम्पि समण...पे०... भुञ्जस्सु**, को ते अत्थो न सम्पज्जेय्य एवं लक्खणसम्पन्नस्साति अधिप्पायो।

अपिचायं अस्सोसि — “सक्कराजकुले किर कुमारो उप्पन्नो, सो चक्कवत्तिरज्जं पहाय पब्बजितो”ति। तस्मा “इदानी अयं सो”ति जत्वा “चक्कवत्तिरज्जं किर पहाय किलन्तोसी”ति उपारम्भं करोन्तो आह “**अहं खो समणा**”ति। अपिचायं तिक्खपज्जो ब्राह्मणो, न भगवन्तं अवक्खिपन्तो भणति, भगवतो पन रूपसम्पत्तिं दिस्वा पज्जासम्पत्तिं सम्भावयमानो कथापवत्तनत्थम्पि एवमाह — “अहं खो समणा”ति। ततो भगवा वेनेय्यवसेन सदेवके लोके अगगकस्सकवप्पकभावं अत्तनो दस्सेन्तो आह “**अहम्पि खो ब्राह्मणा**”ति।

अथ ब्राह्मणस्स चिन्ता उदपादि — “अयं समणो ‘कसामि च वपामि चा’ति आह। न चस्स ओळारिकानि युगनङ्गलादीनि कसिभण्डानि पस्सामि, सो मुसा नु खो भणति, नो”ति भगवन्तं पादतला पट्टाय याव उपरि केसन्ता सम्मालोकयमानो अङ्गविज्जाय कताधिकारत्ता द्वित्तिसवरलक्खणसम्पत्तिमस्स जत्वा “अट्टानमेतं अनवकासो, यं एवरूपो मुसा भण्येया”ति तावदेव सज्जातबहुमानो भगवति समणवादं पहाय गोत्तेन भगवन्तं समुदाचरमानो आह “**न खो पन मयं पस्साम भोतो गोतमस्सा**”ति।

एवञ्च पन वत्वा तिक्खपज्जो ब्राह्मणो “गम्भीरत्थं सन्धाय इमिना एतं वुत्त”न्ति जत्वा पुच्छित्वा तमत्थं जातुकामो भगवन्तं गाथाय अज्झभासि। तेनाह आयस्मा आनन्दो “**अथ खो कसिभारद्वाजो ब्राह्मणो भगवन्तं गाथाय अज्झभासी**”ति। तत्थ गाथायाति अक्खरपदनियमितेन वचनेन। **अज्झभासी**ति अभसि।

७६-७७. तत्थ ब्राह्मणो “कसि”न्ति युगनङ्गलादिकसिसम्भारसमायोगं वदति। भगवा पन यस्मा पुब्बधम्मसभागेन रोपेत्वा कथनं नाम बुद्धानं आनुभावो, तस्मा बुद्धानुभावं दीपेन्तो पुब्बधम्मसभागेन रोपेन्तो आह — “सद्धा बीज”न्ति। को पनेत्थ पुब्बधम्मसभागो, ननु ब्राह्मणेन भगवा युगनङ्गलादिकसिसम्भारसमायोगं पुच्छितो अथ च पन अपुच्छितस्स बीजस्स सभागेन रोपेन्तो आह — “सद्धा बीज”न्ति, एवञ्च सति अननुसन्धिकव अयं कथा होतीति? वुच्चते — न बुद्धानं अननुसन्धिका नाम कथा अत्थि, नापि बुद्धा पुब्बधम्मसभागं अनारोपेत्वा कथेन्ति। एवञ्चेत्थ अनुसन्धि वेदितब्बा — अनेन हि ब्राह्मणेन भगवा युगनङ्गलादिकसिसम्भारवसेन कसिं पुच्छितो। सो तस्स अनुकम्पाय “इदं अपुच्छित”न्ति अपरिहापेत्वा समूलं सउपकारं ससम्भारं सफलं कसिं जापेतुं मूलतो पट्टाय कसिं दस्सेन्तो आह — “सद्धा बीज”न्ति। बीजज्झि कसिया मूलं तस्मिं सति कत्तब्बतो, असति अकत्तब्बतो, तप्पमाणेन च कत्तब्बतो। बीजे हि सति कसिं करोन्ति, असति न करोन्ति। बीजप्पमाणेन च कुसला कस्सका खेत्तं कसन्ति, न ऊनं “मा नो सस्सं परिहायी”ति, न अधिकं “मा नो मोघो वायामो अहोसी”ति। यस्मा च बीजमेव मूलं, तस्मा भगवा मूलतो पट्टाय कसिं दस्सेन्तो तस्स ब्राह्मणस्स कसिया पुब्बधम्मस्स बीजस्स सभागेन अत्तनो कसिया पुब्बधम्मं रोपेन्तो आह — “सद्धा बीज”न्ति। एवमेत्थ पुब्बधम्मसभागो वेदितब्बो।

पुच्छितंयेव वत्वा अपुच्छितं पच्छा किं न वुत्तन्ति चे? तस्स उपकारभावतो धम्मसम्बन्धसमत्थभावतो च। अयज्झि ब्राह्मणो पज्जवा, मिच्छादिट्टिकुले पन जातत्ता सद्धाविरहितो। सद्धाविरहितो च पज्जवा परेसं सद्धाय अत्तनो विसये

अपटिपज्जमानो विसेसं नाधिगच्छति, किलेसकालुस्सियभावापगमप्पसादमत्तलक्खणापि चस्स दुब्बला सद्धा बलवतिया पज्जाय सह वत्तमाना अत्थसिद्धिं न करोति, हत्थिना सह एकधुरे युत्तगोणो विय । तस्मा तस्स सद्धा उपकारिका । एवं तस्स ब्राह्मणस्स सउपकारभावतो तं ब्राह्मणं सद्धाय पतिट्ठापेन्तेन पच्छापि वत्तब्बो अयमत्थो पुब्बे वुत्तो देसनाकुसलताय यथा अज्जत्रापि “सद्धा बन्धति पाथेय्य”न्ति (सं० नि० १.७९) च, “सद्धा दुतिया पुरिसस्स होती”ति (सं० नि० १.५९) च, “सद्धीध वित्तं पुरिसस्स सेट्ठ”न्ति (सं० नि० १.७३, २४६; सु० नि० १८४) च, “सद्धाय तरति ओघ”न्ति (सं० नि० १.२४६) च, “सद्धाहत्थो महानागो”ति (अ० नि० ६.४३; थेरगा० ६९४) च, “सद्धेसिको खो, भिक्खवे, अरियसावकोति चा”ति (अ० नि० ७.६७) । बीजस्स च उपकारिका वुट्ठि, सा तदनन्तरज्जेव वुच्चमाना समत्था होति । एवं धम्मसम्बन्धसमत्थभावतो पच्छापि वत्तब्बो अयमत्थो पुब्बे वुत्तो, अज्जो च एवंविधो ईसायोत्तादि ।

तत्थ सम्पसादनलक्खणा सद्धा, ओक्कप्पनलक्खणा वा, पक्खन्दनरसा, अधिमुत्तिपच्चुपट्ठाना, अकालुस्सियपच्चुपट्ठाना वा, सोतापत्तियङ्गपदट्ठाना, सद्धहितब्बधम्मपदट्ठाना वा, आदासजलतलादीनं पसादो विय चेतसो पसादभूता, उदकप्पसादकमणि विय उदकस्स, सम्पयुत्तधम्मनं पसादिका । बीजन्ति पज्जविधं — मूलबीजं, खन्धबीजं, फलुबीजं, अग्गबीजं, बीजबीजमेव पज्जमन्ति । तं सब्बम्पि विरुहनट्टेन बीजत्वेव सङ्खं गच्छति । यथाह — “बीजज्वेतं विरुहनट्टेना”ति ।

तत्थ यथा ब्राह्मणस्स कसिया मूलभूतं बीजं द्वे किच्चानि करोति, हेट्ठा मूलेन पतिट्ठाति, उपरि अङ्कुरं उट्ठापेति; एवं भगवतो कसिया मूलभूता सद्धा हेट्ठा सीलमूलेन पतिट्ठाति, उपरि समथविपस्सनङ्कुरं उट्ठापेति । यथा च तं मूलेन पथविरसं आपोरसं गहेत्वा नाळेन धज्जपरिपाकगहणत्थं वट्ठति; एवमयं सीलमूलेन समथविपस्सनारसं गहेत्वा अरियमग्गनाळेन अरियफलधज्जपरिपाकगहणत्थं वट्ठति । यथा च तं सुभूमियं पतिट्ठित्वा मूलङ्कुरपण्णनाळकण्डप्पसवेहि वुट्ठिं विरूळिह वेपुल्लं पत्वा, खीरं जनेत्वा, अनेकसालिफलभरितं सालिसीसं निष्पादेति; एवमयं चित्तसन्ताने पतिट्ठित्वा सीलचित्तदिट्ठिकङ्कावितरणमग्गामग्गजाणदस्सनपटिपदाजाणदस्सनविसुद्धीहि वुट्ठिं विरूळिह वेपुल्लं पत्वा जाणदस्सनविसुद्धिखीरं जनेत्वा अनेकपटिसम्भिदाभिज्जाभरितं अरहत्तफलं निष्पादेति । तेनाह भगवा — “सद्धा बीज”न्ति ।

तत्थ सिया “परोपज्जासकुसलधम्मेषु एकतो उप्पज्जमानेषु कस्मा सद्धाव बीजन्ति वुत्ता”ति? वुच्चते — बीजकिच्चकरणतो । यथा हि तेषु विज्जाणयेव विजाननकिच्चं करोति, एवं सद्धा बीजकिच्चं, सा च सब्बकुसलानं मूलभूता । यथाह —

“सद्धाजातो उपसङ्कमति, उपसङ्कमन्तो पयिरुपासति, पयिरुपासन्तो सोतं ओदहति, ओहितसोतो धम्मं सुणाति, सुत्वा धम्मं धारेति, धतानं धम्मनं अत्थं उपपरिक्खति, अत्थं उपपरिक्खतो धम्मा निज्झानं खमन्ति, धम्मनिज्झानक्खन्तिया सति छन्दो जायति, छन्दजातो उस्सहति, उस्साहेत्वा तुलयति, तुलयित्वा पदहति, पहितत्तो समानो कायेन चेव परमसच्चं सच्छिकरोति, पज्जाय च नं अतिविज्झपस्सती”ति (म० नि० २.१८३, ४३२) ।

तपति अकुसले धम्मे कायज्जाति तपो; इन्द्रियसंवरवीरियधुतङ्गदुक्करकारिकानं एतं अधिवचनं । इध पन इन्द्रियसंवरो अधिप्पेतो । वुट्ठीति वस्सवुट्ठिवातवुट्ठीतिआदिना अनेकविधा । इध वस्सवुट्ठि अधिप्पेता । यथा हि ब्राह्मणस्स वस्सवुट्ठिसमनुग्गहितं बीजं बीजमूलकज्ज सस्सं विरुहति न मिलायति निष्फत्तिं गच्छति, एवं भगवतो इन्द्रियसंवरसमनुग्गहिता सद्धा सद्धामूला च सीलादयो धम्मा विरुहन्ति न मिलायन्ति निष्फत्तिं गच्छन्ति । तेनाह — “तपो

वुट्ठी”ति । “पञ्जा मे”ति एत्थ च वुत्तो मे-सद्धो इमेसुपि पदेसु योजेतब्बो “सद्धा मे बीजं, तपो मे वुट्ठी”ति । तेन किं दीपेति? यथा, ब्राह्मण, तथा वपिते बीजे सचे वुट्ठि अत्थि, साधु, नो चे अत्थि, उदकम्पि दातब्बं होति, तथा मया हिरि-ईसे पञ्जायुगनङ्गले मनोयोत्तेन एकाबद्धे कते वीरियबलिबद्धे योजेत्वा सतिपाचनेन विज्झित्वा अत्तनो चित्तसन्तानखेत्ते सद्धाबीजे वपिते वुट्ठि-अभावो नाम नत्थि । अयं पन मे सततं समितं तपो वुट्ठीति ।

पजानाति एताय पुग्गलो, सयं वा पजानातीति **पञ्जा**, सा कामावचरादिभेदतो अनेकविधा । इध पन सह विपस्सनाय मग्गपञ्जा अधिप्पेता । **युगनङ्गलन्ति** युगञ्च नङ्गलञ्च । यथा हि ब्राह्मणस्स युगनङ्गलं, एवं भगवतो दुविधापि पञ्जा । तत्थ यथा युगं ईसाय उपनिस्सयं होति, पुरतो होति, ईसाबद्धं होति, योत्तानं निस्सयं होति, बलिबद्धानं एकतो गमनं धारेति, एवं पञ्जा हिरिपमुखानं धम्मानं उपनिस्सया होति । यथाह — “पञ्जुत्तरा सब्बे कुसला धम्मा”ति (अ० नि० ८.८३) च, “पञ्जा हि सेट्ठा कुसला वदन्ति, नक्खत्तराजारिव तारकान”न्ति (जा० २.१७.८१) च । कुसलानं धम्मानं पुब्बङ्गमट्ठेन पुरतो च होति । यथाह — “सीलं हिरि चापि सतञ्च धम्मो, अन्वायिका पञ्जवतो भवन्ती”ति । हिरिविप्पयोगेन अनुप्पत्तितो ईसाबद्धा होति, मनोसङ्घातस्स समाधियोत्तस्स निस्सयपच्चयतो योत्तानं निस्सयो होति, अच्चारद्धातिलीनभावपटिसेधनतो वीरियबलिबद्धानं एकतो गमनं धारेति । यथा च नङ्गलं फालयुत्तं कसनकाले पथविघनं भिन्दति, मूलसन्तानकानि पदालेति, एवं सतियुत्ता पञ्जा विपस्सनाकाले धम्मानं सन्ततिसमूहकिच्चारम्मणघनं भिन्दति, सब्बकिलेसमूलसन्तानकानि पदालेति । सा च खो लोकुत्तराव इतरा पन लोकियापि सिया । तेनाह — “पञ्जा मे युगनङ्गल”न्ति ।

हिरीयति एताय पुग्गलो, सयं वा हिरीयति अकुसलप्पवत्तिं जिगुच्छतीति **हिरी** । तग्गहणेन सहचरणभावतो ओत्तप्पं गहितंयेव होति । **ईसा**ति युगनङ्गलसन्धारिका दारुयट्ठि । यथा हि ब्राह्मणस्स ईसा युगनङ्गलं सन्धारेति, एवं भगवतोपि हिरी लोकियलोकुत्तरपञ्जासङ्घातं युगनङ्गलं सन्धारेति हिरिया असति पञ्जाय अभावतो । यथा च ईसापटिबद्धं युगनङ्गलं किच्चकरं होति अचलं असिथिलं, एवं हिरिपटिबद्धा च पञ्जा किच्चकारी होति अचला असिथिला अब्बोकिण्णा अहिरिकेन । तेनाह “हिरी ईसा”ति ।

मुनातीति **मनो**, चित्तस्सेतं अधिवचनं । इध पन मनोसीसेन तंसम्पयुत्तो समाधि अधिप्पेतो । **योत्तन्ति** रज्जुबन्धनं । तं तिविधं ईसाय सह युगस्स बन्धनं, युगेन सह बलिबद्धानं बन्धनं, सारथिना सह बलिबद्धानं बन्धनन्ति । तत्थ यथा ब्राह्मणस्स योत्तं ईसायुगबलिबद्धे एकाबद्धे कत्वा सककिच्चे पटिपादेति, एवं भगवतो समाधि सब्बेव ते हिरिपञ्जावीरियधम्मे एकारम्मणे अविक्खेपभावेन बन्धित्वा सककिच्चे पटिपादेति । तेनाह — “मनो योत्त”न्ति ।

सरति एताय चिरकतादिमत्थं पुग्गलो, सयं वा सरतीति **सति**, सा असम्मुस्सनलक्खणा । फालेतीति **फालो** । पाजेति एतेनाति **पाजनं** । तं इध “पाचन”न्ति वुच्चति, पतोदस्सेतं अधिवचनं । फालो च पाचनञ्च **फालपाचनं** । यथा हि ब्राह्मणस्स फालपाचनं, एवं भगवतो विपस्सनायुत्ता मग्गयुत्ता च सति । तत्थ यथा फालो नङ्गलमनुरक्खति, पुरतो चस्स गच्छति, एवं सति कुसलानं धम्मानं गतियो समन्वेसमाना आरम्मणे वा उपट्ठापयमाना पञ्जानङ्गलं रक्खति, तथा हि “सतारक्खेन चेतसा विहरती”ति आदीसु (अ० नि० १०.२०) “आरक्खा”ति वुत्ता । असम्मुस्सनवसेन चस्स पुरतो होति । सतिपरिचिते हि धम्मे पञ्जा पजानाति, नो सम्मुट्ठे । यथा च पाचनं बलिबद्धानं विज्झनभयं दस्सेन्तं संसीदनं न देति, उप्पथगमनञ्च वारेति, एवं सति वीरियबलिबद्धानं अपायभयं दस्सेन्ती कोसज्जसंसीदनं न देति, कामगुणसङ्घाते अगोचरे चारं निवारेत्वा कम्मट्ठाने नियोजेन्ती उप्पथगमनञ्च वारेति । तेनाह — “सति मे फालपाचन”न्ति ।

७८. कायगुत्तोति तिविधेन कायसुचरितेन गुत्तो । **वचीगुत्तो**ति चतुब्बिधेन वचीसुचरितेन गुत्तो । एत्तावता

पातिमोक्खसंवरसीलं वुत्तं। **आहारे उदरे यतोति** एत्थ आहारमुखेन सब्बपच्चयानं सङ्गहितत्ता चतुब्बिधेपि पच्चये यतो संयतो निरुपक्विकलेसोति अत्थो। इमिना आजीवपारिसुद्धिसीलं वुत्तं। **उदरे यतोति** उदरे यतो संयतो मितभोजी, आहारे मत्तञ्जूति वुत्तं होति। इमिना भोजने मत्तञ्जूतामुखेन पच्चयपटिसेवनसीलं वुत्तं। तेन किं दीपेति? यथा त्वं, ब्राह्मण, बीजं वपित्वा सस्सपरिपालनत्थं कण्टकवतिं वा रुक्खवतिं वा पाकारपरिक्खेपं वा करोसि, तेन ते गोमहिंसमिगगणा पवेसं अलभन्ता सस्सं न विलुम्पन्ति, एवमहमि सद्भाबीजं वपित्वा नानप्पकारकुसलसस्सपरिपालनत्थं कायवचीआहारगुत्तिमयं तिविधपरिक्खेपं करोमि। तेन मे रागादिअकुसलधम्मगोमहिंसमिगगणा पवेसं अलभन्ता नानप्पकारकुसलसस्सं न विलुम्पन्तीति।

सच्चं करोमि निदानन्ति एत्थ द्वीहि द्वारेहि अविसंवादनं **सच्चं**। **निदानन्ति** छेदनं लुननं उप्पाटनं, करणत्थे चेतं उपयोगवचनं वेदितब्बं। अयज्हि एत्थ अत्थो “सच्चेन करोमि निदानं”न्ति। किं वुत्तं होति? यथा त्वं बाहिरं कसिं कसित्वा सस्सदूसकानं तिणानं हत्थेन वा असितेन वा निदानं करोसि; एवमहमि अज्झत्तिकं कसिं कसित्वा कुसलसस्सदूसकानं विसंवादनतिणानं सच्चेन निदानं करोमि। जाणसच्चं वा एत्थ सच्चन्ति वेदितब्बं, यं तं यथाभूतजाणन्ति वुच्चति। तेन अत्तसज्जादीनं तिणानं निदानं करोमीति एवं योजेतब्बं। अथ वा **निदानन्ति** छेदकं लावकं, उप्पाटकन्ति अत्थो। एवं सन्ते यथा त्वं दासं वा कम्मकरं वा निदानं करोसि, “निदेहि तिणानी”ति तिणानं छेदकं लावकं उप्पाटकं करोसि; एवमहं सच्चं करोमीति उपयोगवचनेनेव वत्तुं युज्जति। अथ वा **सच्चन्ति** दिट्ठिसच्चं। तमहं निदानं करोमि, छिन्दितब्बं लुनितब्बं उप्पाटेतब्बं करोमीति एवमि उपयोगवचनेनेव वत्तुं युज्जति।

सोरच्चं मे पमोचनन्ति एत्थ यं तं “कायिको अवीतिक्कमो, वाचसिको अवीतिक्कमो”ति, एवं सीलमेव “सोरच्च”न्ति वुत्तं, न तं इध अधिप्पेतं, वुत्तमेव एतं “कायगुत्तो”तिआदिना नयेन, अरहत्तफलं पन अधिप्पेतं। तमि हि सुन्दरे निब्बाने रतभावतो “सोरच्च”न्ति वुच्चति। **पमोचनन्ति** योग्गविस्सज्जनं। किं वुत्तं होति? यथा तव पमोचनं पुनपि सायन्हे वा दुतियदिवसे वा अनागतसंवच्छरे वा योजेतब्बतो अप्पमोचनमेव होति, न मम एवं। न हि मम अन्तरा मोचनं नाम अत्थि। अहज्हि दीपङ्करदसबलकालतो पभुति पज्जानङ्गले वीरियबलिबदे योजेत्वा चत्तारि असङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सज्च महाकसिं कसन्तो ताव न मुज्जिं, याव न सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुज्झि। यदा च मे सब्बं तं कालं खेपेत्वा बोधिरुक्खमूले अपराजितपल्लङ्के निसिन्नस्स सब्बगुणपरिवारं अरहत्तफलं उदपादि, तदा मया तं सब्बुस्सुक्कपटिप्पस्सद्विप्पत्तिया पमुत्तं, न दानि पुन योजेतब्बं भविस्सतीति। एतमत्थं सन्धायाह भगवा — “सोरच्चं मे पमोचन”न्ति।

७९. वीरियं मे धुरधोरहन्ति एत्थ वीरियन्ति “कायिको वा, चेतसिको वा वीरियारम्भो”तिआदिना नयेन वुत्तपधानं। धुरायं धोरहं **धुरधोरहं**, धुरं वहतीति अत्थो। यथा हि ब्राह्मणस्स धुरायं धोरह्माकट्ठितं नङ्गलं भूमिघनं भिन्दति, मूलसन्तानकानि च पदालेति, एवं भगवतो वीरियाकट्ठितं पज्जानङ्गलं यथावुत्तं घनं भिन्दति, किलेससन्तानकानि च पदालेति। तेनाह — “वीरियं मे धुरधोरह”न्ति। अथ वा पुरिमधुरं वहन्ता धुरा, मूलधुरं वहन्ता धोरह्मा; धुरा च धोरह्मा च **धुरधोरह्मा**। तत्थ यथा ब्राह्मणस्स एकमेकस्मिं नङ्गले चतुबलिबदप्पभेदं धुरधोरहं वहन्तं उप्पन्नानुप्पन्नतिणमूलघातं सस्ससम्पत्तिज्च साधेति, एवं भगवतो चतुसम्मप्पधानवीरियप्पभेदं धुरधोरहं वहन्तं उप्पन्नानुप्पन्नाकुसलमूलघातं कुसलसम्पत्तिज्च साधेति। तेनाह — “वीरियं मे धुरधोरह”न्ति।

योगक्खेमाधिवाहनन्ति एत्थ योगेहि खेमत्ता “योगक्खेम”न्ति निब्बानं वुच्चति, तं अधिकत्वा वाहीयति, अभिमुखं

वा वाहीयतीति अधिवाहनं । योगक्खेमस्स अधिवाहनं योगक्खेमाधिवाहनं । तेन किं दीपेति? यथा तव धुरधोरहं पुरत्थिमं दिसं पच्छिमादीसु वा अज्जरं अभिमुखं वाहीयति, तथा मम धुरधोरहं निब्बानाभिमुखं वाहीयति ।

एवं वाहियमानञ्च **गच्छति अनिवत्तन्तं** । यथा तव नङ्गलं वहन्तं धुरधोरहं खेत्तकोटिं पत्वा पुन निवत्तति, एवं अनिवत्तन्तं दीपङ्कुरकालतो पभुति गच्छतेव । यस्मा वा तेन तेन मग्गेन पहीना किलेसा पुनप्पुनं पहातब्बा न होन्ति, यथा तव नङ्गलेन छिन्नानि तिणानि पुनपि अपरस्मिं समये छिन्दितब्बानि होन्ति, तस्मापि एतं पठममग्गवसेन दिट्ठेकट्ठे किलेसे, दुतियवसेन ओळारिके, ततियवसेन अनुसहगते किलेसे, चतुत्थवसेन सब्बकिलेसे पजहन्तं **गच्छति अनिवत्तन्तं** । अथ वा **गच्छति अनिवत्तन्ति** निवत्तनरहितं हुत्वा गच्छतीति अत्थो । न्ति तं धुरधोरहं । एवम्पेत्य पदच्छेदो वेदितब्बो । एवं गच्छन्तञ्च यथा तव धुरधोरहं न तं ठानं गच्छति, यत्थ गन्त्वा कस्सको असोको निस्सोको विरजो हुत्वा न सोचति, एतं पन तं ठानं गच्छति, **यत्थ गन्त्वा न सोचति** । यत्थ सतिपाचनेन एतं वीरियधुरधोरहं चोदेन्तो गन्त्वा मादिसो कस्सको असोको निस्सोको विरजो हुत्वा न सोचति, तं सब्बसोकसल्लसमुग्घातभूतं निब्बानामतसङ्घातं ठानं गच्छतीति ।

८०. इदानीं निगमनं करोन्तो भगवा इमं गाथमाह —

“एवमेसा कसी कट्ठा, सा होति अमतप्फला ।

एतं कसिं कसित्वान, सब्बदुक्खा पमुच्चती”ति ॥

तस्सायं सङ्खेपत्थो — मया ब्राह्मण **एसा** सद्भाबीजा तपोवुट्ठिया अनुगहिता **कसि**, पज्जामयं युगनङ्गलं, हिरिमयञ्च ईसं, मनोमयेन योत्तेन, एकाबद्धं कत्वा, पज्जानङ्गले सतिफालं आकोटेत्वा, सतिपाचनं गहेत्वा, कायवचीआहारगुत्तिया गोपेत्वा, सच्चं निदानं कत्वा, सोरच्चं पमोचनं वीरियं धुरधोरहं योगक्खेमाभिमुखं अनिवत्तन्तं वाहेन्तेन **कट्ठा**, कसिकम्मपरियोसानं चतुब्बिधं सामञ्जफलं पापिता, **सा होति अमतप्फला**, सा एसा कसि अमतप्फला होति । अमतं वुच्चति निब्बानं, निब्बानानिसंसा होतीति अत्थो । सा खो पनेसा कसि न ममेवेकस्स अमतप्फला होति, अपिच, खो, पन यो कोचि खत्तियो वा ब्राह्मणो वा वेस्सो वा सुद्धो वा गहट्ठो वा पब्बजितो वा एतं कसिं कसति, सो सब्बोपि **एतं कसिं कसित्वान, सब्बदुक्खा पमुच्चति**, सब्बस्मा वट्ठदुक्खदुक्खदुक्खसङ्खारदुक्खविपरिणामदुक्खा पमुच्चतीति । एवं भगवा ब्राह्मणस्स अरहत्तनिकूटेन निब्बानपरियोसानं कत्वा देसनं निट्ठापेसि ।

ततो ब्राह्मणो गम्भीरत्थं देसनं सुत्वा “मम कसिफलं भुज्जित्वा अपरज्जु एव छातो होति, इमस्स पन कसि अमतप्फला, तस्सा फलं भुज्जित्वा सब्बदुक्खा पमुच्चती”ति च विदित्वा पसन्नो पसन्नाकारं कातुं पायासं दातुमारब्धो । तेनाह “**अथ खो कसिभारद्वाजो**”ति । तत्थ **महतियाति** महतियन्ति अत्थो । **कंसपातियाति** सुवण्णपातियं, सतसहस्सग्घनके अत्तनो सुवण्णथाले । **वट्ठेत्वाति** छुपित्वा, आकिरित्वाति वुत्तं होति । **भगवतो उपनामेसीति** सप्पिमधुफाणितादीहि विचित्रं कत्वा, दुकूलवितानेन पटिच्छादेत्वा, उक्खिपित्वा, सक्कच्चं तथागतस्स अभिहरि । किन्ति? “**भुज्जतु भवं गोतमो पायासं, कस्सको भव**”न्ति । ततो कस्सकभावसाधकं कारणमाह “**यज्झि...पे०... कसती**”ति, यस्मा भवं...पे०... कसतीति वुत्तं होति । अथ भगवा “**गाथाभिगीतं मे**”ति आह ।

८१. तत्थ **गाथाभिगीतन्ति** गाथाहि अभिगीतं, गाथायो भासित्वा लब्धन्ति वुत्तं होति । **मेति** मया । **अभोजनेय्यन्ति** भुज्जनारहं न होति । **सम्पस्सतन्ति** सम्मा आजीवसुद्धिं पस्सतं, समन्ता वा पस्सतं सम्पस्सतं, बुद्धानन्ति वुत्तं होति । **नेस धम्मोति** “गाथाभिगीतं भुज्जितब्ब”न्ति एस धम्मो एतं चारित्तं न होति, तस्मा **गाथाभिगीतं पनुदन्ति** बुद्धा पटिक्खपन्ति

न भुञ्जन्तीति । किं पन भगवता पायासत्थं गाथा अभिगीता, येन एवमाहाति? न एतदत्थं अभिगीता, अपिच, खो, पन पातो पट्टाय खेतसमीपे ठत्वा कटच्छुभिक्षम्पि अलभित्वा पुन सकलबुद्धगुणे पकासेत्वा लद्धं तदेतं नटनच्चकादीहि नच्चित्वा गायित्वा च लद्धसदिसं होति, तेन “गाथाभिगीत”न्ति वुत्तं । तादिसञ्च यस्मा बुद्धानं न कप्पति, तस्मा “अभोजनेय्य”न्ति वुत्तं । अपिच्छतानुरूपञ्चेतं न होति, तस्मापि पच्छिमं जनतं अनुकम्पमानेन च एवं वुत्तं । यत्र च नाम परण्णकासितेनापि अत्तनो गुणेन उप्पन्नं लाभं पटिक्खपन्ति सेय्यथापि अपिच्छो घटिकारो कुम्भकारो, तत्र कथं कोटिप्पत्ताय अपिच्छताय समन्नागतो भगवा अत्तनाव अत्तनो गुणप्पकासनेन उप्पन्नं लाभं सादियिस्सति, यतो युत्तमेव एतं भगवतो वत्तुन्ति ।

एत्तावता “अप्पसन्नं अदातुकामं ब्राह्मणं गाथागायनेन दातुकामं कत्वा, समणो गोतमो भोजनं पटिग्गहेसि, आमिसकारणा इमस्स देसना”ति इमम्हा लोकापवादा अत्तानं मोचेन्तो देसनापारिसुद्धिं दीपेत्वा, इदानी आजीवपारिसुद्धिं दीपेन्तो आह “**धम्मे सती ब्राह्मण वुत्तिरेसा**”ति तस्सत्थो — आजीवपारिसुद्धिधम्मे वा दसविधसुचरितधम्मे वा बुद्धानं चारित्तधम्मे वा **सति** संविज्जमाने अनुपहते वत्तमाने **वुत्तिरेसा** एकन्तवोदाता आकासे पाणिप्पसारणकप्पा एसना परियेसना जीवितवुत्ति बुद्धानं **ब्राह्मणाति** ।

८२. एवं वुत्ते ब्राह्मणो “पायासं मे पटिक्खपति, अकप्पियं किरेतं भोजनं, अधञ्जो वतस्मिं, दानं दातुं न लभामी”ति दोमनस्सं उप्पादेत्वा “अप्पेव नाम अञ्जं पटिग्गहेय्या”ति च चिन्तेसि । तं जत्वा भगवा “अहं भिक्षाचारवेलं परिच्छिन्दित्वा आगतो — ‘एत्तकेन कालेन इमं ब्राह्मणं पसादेस्सामी’ति, ब्राह्मणो च दोमनस्सं अकासि । इदानी तेन दोमनस्सेन मयि चित्तं पकोपेत्वा अमतवरधम्मं पटिविज्झितुं न सक्खिस्सती”ति ब्राह्मणस्स पसादजननत्थं तेन पत्थितमनोरथं पूरेन्तो आह “**अञ्जेन च केवलिन**”न्ति । तत्थ **केवलिन**न्ति सब्बगुणपरिपुण्णं, सब्बयोगविसंयुत्तं वाति अत्थो । महन्तानं सीलक्खन्धादीनं गुणानं एसनतो **महेसिं** । परिकखीणसब्बासवत्ता **खीणासवं** । हत्थपादकुक्कुच्चमादिं कत्वा वूपसन्तसब्बकुक्कुच्चत्ता **कुक्कुच्चवूपसन्तं** । **उपट्ठहस्सूति** परिविसस्सु पटिमानयस्सु । एवं ब्राह्मणेन चित्ते उप्पादितेपि परियायमेव भणति, न तु भणति “देहि, आहराही”ति । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

अथ ब्राह्मणो “अयं पायासो भगवतो आनीतो नाहं अरहामि तं अत्तनो छन्देन कस्सचि दातु”न्ति चिन्तेत्वा आह “**अथ कस्स चाह**”न्ति । ततो भगवा “तं पायासं ठपेत्वा तथागतं तथागतसावकञ्च अञ्जस्स अजीरणधम्मो”ति जत्वा आह — “**न ख्वाहं त**”न्ति । तत्थ **सदेवक**वचनेन पञ्चकामावचरदेवगगहणं, **समारक**वचनेन छट्ठकामावचरदेवगगहणं, **सब्रह्मक**वचनेन रूपावचरब्रह्मगगहणं अरूपावचरा पन भुञ्जेय्युन्ति असम्भावेनेय्या । **सस्समणब्राह्मण**वचनेन सासनपच्चत्थिकपच्चामित्तसमणब्राह्मणगगहणं समितपापबाहितपापसमणब्राह्मणगगहणञ्च । **पजा**वचनेन सत्तलोकगगहणं, **सदेवमनुस्स**वचनेन सम्मुतिदेवअवसेसमनुस्सगगहणं । एवमेत्थ तीहि वचनेहि ओकासलोको, द्वीहि पजावसेन सत्तलोको गहितोति वेदितब्बो । एस सङ्खेपो, वित्थारं पन आळवकसुत्ते वण्णयिस्साम ।

कस्मा पन सदेवकादीसु कस्सचि न सम्मा परिणामं गच्छेय्याति? ओळारिके सुखुमोजापक्खिपनतो । इमस्मिञ्चि पायासे भगवन्तं उद्दिस्स गहितमत्तेयेव देवताहि ओजा पक्खित्ता यथा सुजाताय पायासे, चुन्दस्स च सूकरमद्वे पच्चमाने, वेरञ्जायञ्च भगवता गहितगहितालोपे, भेसज्जक्खन्धके च कच्चानस्स गुळहकुम्भस्मिं अवसिड्ढगुळ्हे । सो ओळारिके सुखुमोजापक्खिपनतो देवानं न परिणमति । देवा हि सुखुमसरीरा, तेसं ओळारिको मनुस्साहारो न सम्मा परिणमति । मनुस्सानम्पि न परिणमति । मनुस्सा हि ओळारिकसरीरा, तेसं सुखुमा दिब्बोजा न सम्मा परिणमति । तथागतस्स पन

पकतिअग्निनाव परिणमति, सम्मा जीरति । कायबलजाणबलप्पभावेनाति एके तथागतसावकस्स खीणासवस्सेतं समाधिबलेन मत्तञ्जुताय च परिणमति, इतरेसं इद्धिमन्तानम्पि न परिणमति । अचिन्तनीयं वा एत्थ कारणं, बुद्धविसयो एसोति ।

तेन हि त्वन्ति यस्मा अज्जं न पस्सामि, मम न कप्पति, मम अकप्पन्तं सावकस्सापि मे न कप्पति, तस्मा त्वं ब्राह्मणाति वुत्तं होति । **अप्पहरितेति** परित्तहरिततिणे, अप्परुळहरिततिणे वा पासाणपिट्टिसदिसे । **अप्पाणकेति** निप्पाणके, पायासज्जोत्थरणकारणेन मरितब्बपाणरहिते वा महाउदककखन्धे । सह तिणनिस्सितेहि पाणेहि तिणानं पाणकानञ्च अनुरक्खणत्थाय एतं वुत्तं । **चिच्चिटायति चिटिचिटायतीति** एवं सद्दं करोति । **संधूपायतीति** समन्ता धूपायति । **सम्पधूपायतीति** तथेव अधिमत्तं धूपायति । कस्मा एवं अहोसीति? भगवतो आनुभावेन, न उदकस्स, न पायासस्स, न ब्राह्मणस्स, न अज्जेसं देवयक्खादीनं । भगवा हि ब्राह्मणस्स धम्मसंवेगत्यं तथा अधिट्ठासि । **सेय्यथापि नामाति** ओपम्मनिदस्सनमत्तमेतं, यथा फालोति एतकमेव वुत्तं होति । **संविग्गो** चित्तेन, **लोमहट्टजातो** सरीरेन । सरीरे किरस्स नवनवुतिलोमकूपसहस्सानि सुवण्णभित्तिया आहतमणिनागदन्ता विय उद्धग्गा अहेसुं । सेसं पाकटमेव ।

पादेसु पन निपतित्वा भगवतो धम्मदेसनं अब्भनुमोदमानो भगवन्तं एतदवोच “**अभिवक्कन्तं, भो गोतम, अभिवक्कन्तं, भो गोतमा**”ति । अब्भनुमोदने हि अयमिध **अभिवक्कन्त** सद्दो । वित्थारतो पनस्स मङ्गलसुत्तवण्णनायं अत्थवण्णना आवि भविस्सति । यस्मा च अब्भनुमोदनत्थे, तस्मा साधु साधु भो गोतमाति वुत्तं होतीति वेदितब्बं ।

“भये कोधे पसंसायं, तुरिते कोतूहलच्छरे ।

हासे सोके पसादे च, करे आमेट्ठितं बुधो”ति ॥ —

इमिना च लक्खणेन इध पसादवसेन पसंसावसेन चायं द्विक्खत्तुं वुत्तोति वेदितब्बो । अथ वा **अभिवक्कन्तन्ति** अभिवक्कन्तं अतिइट्ठं, अतिमनापं, अतिसुन्दरन्ति वुत्तं होति ।

तत्थ एकेन अभिवक्कन्तसद्देन देसनं थोमेति, एकेन अत्तनो पसादं । अयज्झि एत्थ अधिप्पायो — अभिवक्कन्तं, भो गोतम, यदिदं भोतो गोतमस्स धम्मदेसना, अभिवक्कन्तं यदिदं भोतो गोतमस्स धम्मदेसनं आगम्म मम पसादोति । भगवतो एव वा वचनं द्वे द्वे अत्थे सन्धाय थोमेति — भोतो गोतमस्स वचनं अभिवक्कन्तं दोसनासनतो, अभिवक्कन्तं गुणाधिगमनतो, तथा सद्भाजननतो, पज्जाजननतो, सात्थतो, सब्यज्जनतो, उत्तानपदतो, गम्भीरत्थतो, कण्णसुखतो, हृदयङ्गमतो, अनत्तुक्कंसनतो, अपरवम्भनतो, करुणासीतलतो, पज्जावदाततो, आपाथरमणीयतो, विमद्वक्खमतो, सुय्यमानसुखतो, वीमंसियमानहिततोति एवमादीहि योजेतब्बं ।

ततो परम्पि चतूहि उपमाहि देसनंयेव थोमेति । तत्थ **निक्कुज्जितन्ति** अधोमुखट्ठपितं, हेट्ठा मुखजातं वा । **उक्कुज्जेय्याति** उपरिमुखं करेय्य । **पटिच्छन्ति** तिणपण्णादिच्छादितं । **विवरेय्याति** उग्घाटेय्य । **मूळहस्साति** दिसामूळहस्स । **मग्गं आचिक्खेय्याति** हत्थे गहेत्वा “एस मग्गो”ति वदेय्य । **अन्धकारेति** काळपक्खचातुदसीअट्ठरत्तघनवनसण्डमेघपटलेहि चतुरङ्गे तमसि । अयं ताव पदत्थो ।

अयं पन अधिप्पाययोजना — यथा कोचि निक्कुज्जितं उक्कुज्जेय्य, एवं सद्दम्मविमुखं असद्दम्मपतितं मं असद्दम्मा वुट्ठापेत्तेन, यथा पटिच्छन्नं विवरेय्य; एवं कस्सपस्स भगवतो सासनन्तरधाना पभुति मिच्छादिट्ठिगहनपटिच्छन्नं सासनं

विवरन्तेन, यथा मूळहस्स मग्गं आचिक्खेय्य, एवं कुम्मग्गमिच्छामग्गपटिपन्नस्स मे सग्गमोक्खमग्गं आचिक्खन्तेन, यथा अन्धकारे तेलपज्जोतं धारेय्य, एवं मोहन्धकारनिमुग्गस्स मे बुद्धादिरतनरूपानि अपस्सतो तप्पटिच्छादकमोहन्धकारविद्धंसकदेसनापज्जोतधारणेन मय्हं भोता गोतमेन एतेहि परियायेहि देसितत्ता अनेकपरियायेन धम्मो पकासितो ।

अथ वा एकच्चियेन मत्तेन यस्मा अयं धम्मो दुक्खदस्सनेन असुभे “सुभ”न्ति विपल्लासप्पहानेन च निक्कुज्जितुक्कुज्जितसदिसो, समुदयदस्सनेन दुक्खे “सुख”न्ति विपल्लासप्पहानेन च पटिच्छन्नविवरणसदिसो, निरोधदस्सनेन अनिच्चे “निच्च”न्ति विपल्लासप्पहानेन च मूळहस्स मग्गाचिक्खणसदिसो, मग्गदस्सनेन अनत्तनि “अत्ता”न्ति विपल्लासप्पहानेन च अन्धकारे पज्जोतसदिसो, तस्मा सेय्यथापि नाम निक्कुज्जितं वा उक्कुज्जेय्य... पे०... पज्जोतं धारेय्य “चक्खुमन्तो रूपानि दक्खन्ती”ति, एवं पकासितो होति ।

यस्मा पनेत्थ सद्धातपकायगुत्ततादीहि सीलक्खन्धो पकासितो होति, पज्जाय पज्जाक्खन्धो, हिरिमनादीहि समाधिक्खन्धो, योगक्खेमेन निरोधोति एवं तिक्खन्धो अरियमग्गो निरोधो चाति सरूपेनेव द्वे अरियसच्चाणि पकासितानि । तत्थ मग्गो पटिपक्खो समुदयस्स, निरोधो दुक्खस्साति पटिपक्खेन द्वे । इति इमिना परियायेन चत्तारि सच्चाणि पकासितानि । तस्मा अनेकपरियायेन पकासितो होतीति वेदितब्बो ।

एसाहन्तिआदीसु एसो अहन्ति एसाहं । **सरणं गच्छामीति** पादेसु निपतित्वा पणिपातेन सरणगमनेन गतोपि इदानी वाचाय समादियन्तो आह । अथ वा पणिपातेन बुद्धयेव सरणं गतोति इदानी तं आदिं कत्वा सेसे धम्मसङ्घेपि गन्तुं आह । **अज्जतग्गेति** अज्जतं आदिं कत्वा, अज्जदग्गेति वा पाठो, द-कारो पदसन्धिकरो, अज्ज अग्गं कत्वाति वुत्तं होति । पाणेहि उपेतं **पाणुपेतं**, याव मे जीवितं पवत्तति, ताव उपेतं, अनज्जसत्थुकं तीहि सरणगमनेहि सरणं गतं मं भवं गोतमो धारेतु जानातूति वुत्तं होति । एत्तावता अनेन सुतानुरूपा पटिपत्ति दस्सिता होति । निक्कुज्जितादीहि वा सत्थुसम्पत्तिं दस्सेत्वा इमिना “एसाह”न्तिआदिना सिस्ससम्पत्ति दस्सिता । तेन वा पज्जापटिलाभं दस्सेत्वा इमिना सद्धापटिलाभो दस्सितो । इदानी एवं पटिलद्धसद्धेन पज्जवता यं कत्तब्बं, तं कत्तुकामो भगवन्तं याचति “**लभेय्याह**”न्ति । तत्थ भगवतो इद्धियादीहि अभिप्पसादितचित्तो “भगवापि चक्कवत्तिरज्जं पहाय पब्बजितो, किमङ्गं पनाह”न्ति सद्धाय पब्बज्जं याचति, तत्थ परिपूरकारितं पत्थेन्तो पज्जाय उपसम्पदं । सेसं पाकटमेव ।

एको वूपकट्ठोतिआदीसु पन **एको** कायविवेकेन, **वूपकट्ठो** चित्तविवेकेन, **अप्पमत्तो** कम्मद्वाने सतिअविजहनेन, **आतापी** कायिकचेतसिकवीरियसङ्घातेन आतापेन, **पहितत्तो** काये च जीविते च अनपेक्खताय **विहरन्तो** अज्जतरइरियापथविहारेन । **न चिरस्सेवाति** पब्बज्जं उपादाय वुच्चति । **कुलपुत्ताति** दुविधा कुलपुत्ता, जातिकुलपुत्ता, आचारकुलपुत्ता च । अयं पन उभयथापि कुलपुत्तो । **अगारस्माति** घरा । अगारानं हितं अगारियं कसिगोरक्खादिकुटुम्बपोसनकम्मं वुच्चति । नत्थि एत्थ अगारियन्ति **अनगारियं**, पब्बज्जायेतं अधिवचनं **पब्बजन्तीति** उपगच्छन्ति उपसङ्गमन्ति । **तदनुत्तरन्ति** तं अनुत्तरं । **ब्रह्मचरियपरियोसानन्ति** मग्गब्रह्मचरियस्स परियोसानं, अरहत्तफलन्ति वुत्तं होति । तस्स हि अत्थाय कुलपुत्ता पब्बजन्ति । **दिट्ठेव धम्मेति** तस्मिंयेव अत्तभावे । **सयं अभिज्जा सच्छिक्त्वाति** अत्तनायेव पज्जाय पच्चक्खं कत्वा, अपरप्पच्चयं जत्वाति अत्थो । **उपसम्पज्ज विहासीति** पापुणित्वा सम्पादेत्वा वा विहासि । एवं विहरन्तो च **खीणा जाति...पे०... अब्भज्जासि** । एतेनस्स पच्चवेक्खणभूमिं दस्सेति ।

कतमा पनस्स जाति खीणा, कथञ्च नं अब्भज्जासीति? वुच्चते — न तावस्स अतीता जाति खीणा पुब्बेव खीणत्ता,

न अनागता अनागते वायामाभावतो, न पच्चुप्पन्ना विज्जमानत्ता । या पन मग्गस्स अभावितत्ता उप्पज्जेय्य एकचतुपञ्चवोकारभवेसु एकचतुपञ्चकखन्धप्पभेदा जाति, सा मग्गस्स भावितत्ता अनुप्पादधम्मतं आपज्जनेन खीणा । तं सो मग्गभावनाय पहीनकिलेसे पच्चवेक्खित्वा किलेसाभावे विज्जमानम्पि कम्मं आर्यातिं अपटिसन्धिकं होतीति जानन्तो जानाति ।

वुसितन्ति वुत्थं परिवुत्थं, कतं चरितं निट्ठापितन्ति अत्थो । ब्रह्मचरियन्ति मग्गब्रह्मचरियं । कतं करणीयन्ति चतूसु सच्च्वेसु चतूहि मग्गेहि परिज्जापहानसच्छिकिरियभावनावसेन सोळसविधम्पि किच्चं निट्ठापितन्ति अत्थो । नापरं इत्थत्तायाति इदानी पुन इत्थभावाय एवं सोळसकिच्चभावाय किलेसक्खयाय वा मग्गभावना नत्थीति । अथ वा इत्थत्तायाति इत्थभावतो, इमस्मा एवंपकारा इदानी वत्तमानकखन्धसन्ताना अपरं खन्धसन्तानं नत्थि । इमे पन पञ्चकखन्धा परिज्जाता तिट्ठन्ति छिन्नमूलको रुक्खो वियाति अब्भज्जासि । अज्जतरोति एको । अरहतन्ति अरहन्तानं । महासावकानं अब्भन्तरो आयस्मा भारद्वाजो अहोसीति अयं किरेत्य अधिप्पायोति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय कसिभारद्वाजसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. चुन्दसुत्तवण्णना

८३. पुच्छामि मुनिं पहतपज्जन्ति चुन्दसुत्तं । का उप्पत्ति? सङ्खेपतो ताव

अत्तज्झासयपरज्झासयअट्टुप्पत्तिपुच्छावसिकभेदतो चतूसु उप्पत्तीसु इमस्स सुत्तस्स पुच्छावसिका उप्पत्ति । वित्थारतो पन एकं समयं भगवा मल्लेसु चारिकं चरमानो महता भिक्खुसङ्घेन सङ्घि येन पावा तदवसरि । तत्र सुदं भगवा पावायं विहरति चुन्दस्स कम्मरपुत्तस्स अम्बवने । इतो पभुति याव “अथ खो भगवा पुब्बण्हसमयं निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय सङ्घि भिक्खुसङ्घेन येन चुन्दस्स कम्मरपुत्तस्स निवेसनं तेनुपसङ्कमि; उपसङ्कमित्वा पज्जत्ते आसने निसीदी”ति (दी० नि० २.१८९), ताव सुत्ते आगतनयेनेव वित्थारेतब्बं ।

एवं भिक्खुसङ्घेन सङ्घि निसिन्ने भगवति चुन्दो कम्मरपुत्तो बुद्धप्पमुखं भिक्खुसङ्घं परिविसन्तो ब्यज्जनसूपादिगहणत्थं भिक्खून् सुवण्णभाजनानि उपनामेसि । अपज्जत्ते सिक्खापदे केचि भिक्खू सुवण्णभाजनानि पटिच्छिंसु केचि न पटिच्छिंसु । भगवतो पन एकमेव भाजनं अत्तनो सेलमयं पत्तं, दुतियभाजनं बुद्धा न गणहन्ति । तत्थ अज्जतरो पापभिक्खु सहस्सगघनकं सुवण्णभाजनं अत्तनो भोजनत्थाय सम्पत्तं थेय्यचित्तेन कुज्जिकत्थविकाय पक्खिपि । चुन्दो परिविसित्वा हत्थपादं धोवित्वा भगवन्तं नमस्समानो भिक्खुसङ्घं ओलोकेन्तो तं भिक्खुं अद्दस, दिस्वा च पन अपस्समानो विय हुत्वा न नं किज्जि अभणि भगवति थेरेसु च गारवेन, अपिच “मिच्छादिट्ठिकानं वचनपथो मा अहोसी”ति । सो “किं नु खो संवरयुत्तायेव समणा, उदाहु भिन्नसंवरा ईदिसापि समणा”ति जातुकामो सायन्हसमये भगवन्तं उपसङ्कमित्वा आह “पुच्छामि मुनि”न्ति ।

तत्थ पुच्छामीति इदं “तिस्रो पुच्छा अदिट्ठजोतना पुच्छा”तिआदिना (चूळनि० पुण्णकमाणवपुच्छानिद्देस १२) नयेन निद्देसे वुत्तनयमेव । मुनिन्ति एतम्पि “मोनं वुच्चति जाणं । या पज्जा पजानना...पे०... सम्मादिट्ठि, तेन जाणेन समन्नागतो मुनि, मोनप्पत्तोति, तीणि मोनेय्यानि कायमोनेय्य”न्तिआदिना (महानि० १४) नयेन तत्थेव वुत्तनयमेव । अयम्पनेत्थ

सङ्खेपो । पुच्छामीति ओकासं कारेन्तो मुनिन्ति मुनिमुनिं भगवन्तं आलपति । पहूतपञ्जन्तिआदीनि थुतिवचनानि, तेहि तं मुनिं थुनाति । तत्थ पहूतपञ्जन्ति विपुलपञ्जं । जेय्यपरियन्तिकत्ता चस्स विपुलता वेदितब्बा । इति चुन्दो कम्मरपुत्तोति इदं द्वयं धनियसुत्ते वुत्तनयमेव । इतो परं पन एत्तकम्पि अवत्वा सब्बं वुत्तनयं छड्ढेत्वा अवुत्तनयमेव वण्णयिस्साम ।

बुद्धन्ति तीसु बुद्धेसु ततियबुद्धं । धम्मस्सामिन्ति मग्गधम्मस्स जनकत्ता पुत्तस्सेव पितरं अत्तना उप्पादितसिप्पायतनादीनं विय च आचरियं धम्मस्स सामिं, धम्मिस्सरं धम्मराजं धम्मवसवत्तिन्ति अत्थो । वुत्तम्पि चेतं —

“सो हि, ब्राह्मण, भगवा अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता, असज्जातस्स मग्गस्स सज्जनेता, अनक्खातस्स मग्गस्स अक्खाता, मग्गज्जू, मग्गविदू, मग्गकोविदो । मग्गानुगा च पन एतरहि सावका विहरन्ति पच्छा समन्नागता”ति (म० नि० ३.७९) ।

वीततण्हन्ति विगतकामभवविभवतण्हं । द्विपदुत्तमन्ति द्विपदानं उत्तमं । तत्थ किञ्चापि भगवा न केवलं द्विपदुत्तमो एव, अथ खो यावता सत्ता अपदा वा द्विपदा वा...पे०... नेवसज्जीनासज्जिनो वा, तेसं सब्बेसं उत्तमो । अथ खो उक्कट्टपरिच्छेदवसेन द्विपदुत्तमोत्वेव वुच्चति । द्विपदा हि सब्बसत्तानं उक्कट्टा चक्कवत्तिमहासावकपच्चेकबुद्धानं तत्थ उप्पत्तितो, तेसज्ज उत्तमोति वुत्ते सब्बसत्तुत्तमोति वुत्तोयेव होति । सारथीनं पवरन्ति सारेतीति सारथि, हत्थिदमकादीनमेतं अधिवचनं । तेसज्ज भगवा पवरो अनुत्तरेन दमनेन पुरिसदम्मे दमेतुं समत्थभावतो । यथाह —

“हत्थिदमकेन, भिक्खवे, हत्थिदम्मो सारितो एकं एव दिसं धावति पुरत्थिमं वा पच्छिमं वा उत्तरं वा दक्खिणं वा । अस्सदमकेन, भिक्खवे, अस्सदम्मो...पे०... गोदमकेन, भिक्खवे, गोदम्मो...पे०... दक्खिणं वा । तथागतेन हि, भिक्खवे, अरहता सम्मासम्बुद्धेन पुरिसदम्मो सारितो अट्ठ दिसा विधावति, रूपी रूपानि पस्सति, अयमेका दिसा... पे०... सज्जावेदयितनिरोधं उपसम्पज्ज विहरति, अयं अट्ठमी दिसा”ति (म० नि० ३.३१२) ।

कतीति अत्थप्पभेदपुच्छा । लोकेति सत्तलोके । समणाति पुच्छितब्बअत्थनिदस्सनं । इङ्गाति याचनत्थे निपातो । तदिङ्गाति ते इङ्ग । ब्रूहीति आचिक्ख कथयस्सूति ।

८४. एवं वुत्ते भगवा चुन्दं कम्मरपुत्तं “किं, भन्ते, कुसलं, किं अकुसलं”न्तिआदिना (म० नि० ३.२९६) नयेन गिहिपज्झं अपुच्छित्वा समणपज्झं पुच्छन्तं दिस्वा आवज्जेन्तो “तं पापभिक्खुं सन्धाय अयं पुच्छती”ति जत्वा तस्स अज्जत्र वोहारमत्ता अस्समणभावं दीपेन्तो आह “चतुरो समणा”ति । तत्थ चतुरोति सङ्ख्यापरिच्छेदो । समणाति कदाचि भगवा तित्थिये समणवादेन वदति; यथाह — “यानि तानि पुथुसमणब्राह्मणानं वतकोतूहलमङ्गलानी”ति (म० नि० १.४०७) । कदाचि पुथुज्जने; यथाह — “समणा समणाति खो, भिक्खवे, जनो सज्जानाती”ति (म० नि० १.४३५) । कदाचि सेक्खे; यथाह — “इधेव, भिक्खवे, समणो, इध दुतियो समणो”ति (म० नि० १.१३९; दी० नि० २.२१४; अ० नि० ४.२४१) । कदाचि खीणासवे; यथाह — “आसवानं खया समणो होती”ति (म० नि० १.४३८) । कदाचि अत्तानंयेव; यथाह — “समणोति खो, भिक्खवे, तथागतस्सेतं अधिवचनं”न्ति (अ० नि० ८.८५) । इध पन तीहि पदेहि सब्बेपि अरिये सीलवन्तं पुथुज्जनज्ज, चतुत्थेन इतरं अस्समणम्पि भण्डुं कासावकण्ठं केवलं वोहारमत्तकेन समणोति सङ्गहिहत्वा “चतुरो समणा”ति आह । न पञ्चमत्थीति इमस्मिं धम्मविनये वोहारमत्तकेन पटिज्जामत्तकेनापि पञ्चमो समणो नाम नत्थि ।

ते ते आविकरोमीति ते चतुरो समणे तव पाकटे करोमि । सक्खिपुट्ठोति सम्मुखा पुच्छितो । मग्गजिनोति मग्गेन सब्बकिलेसे विजितावीति अत्थो । मग्गदेसकोति परेसं मग्गं देसेता । मग्गे जीवतीति सत्तसु सेक्खेसु यो कोचि सेक्खो अपरियोसितमग्गवासत्ता लोकुत्तरे, सीलवन्तपुथुज्जनो च लोकिये मग्गे जीवति नाम, सीलवन्तपुथुज्जनो वा लोकुत्तरमग्गनिमित्तं जीवनतोपि मग्गे जीवतीति वेदितब्बो । यो च मग्गदूसीति यो च दुस्सीलो मिच्छादिट्ठि मग्गपटिलोमाय पटिपत्तिया मग्गदूसकोति अत्थो ।

८५. “इमे ते चतुरो समणा”ति एवं भगवता सङ्खेपेन उद्दिष्टे चतुरो समणे “अयं नामेत्य मग्गजिनो, अयं मग्गदेसको, अयं मग्गे जीवति, अयं मग्गदूसी”ति एवं पटिविज्झितुं असक्कोन्तो पुन पुच्छितुं चुन्दो आह “कं मग्गजिन”न्ति । तत्थ मग्गे जीवति मेति यो सो मग्गे जीवति, तं मे ब्रूहि पुट्ठोति । सेसं पाकटमेव ।

८६. इदानिस्स भगवा चतुरोपि समणे चतूहि गाथाहि निद्विसन्तो आह “यो तिण्णकथंकथो विसल्लो”ति । तत्थ तिण्णकथंकथो विसल्लोति एतं उरगसुत्ते वुत्तनयमेव । अयं पन विसेसो । यस्मा इमाय गाथाय मग्गजिनोति बुद्धसमणो अधिप्पेतो, तस्मा सब्बज्जुतज्जाणेन कथंकथापतिरूपकस्स सब्बधम्मेषु अज्जाणस्स तिण्णत्तापि “तिण्णकथंकथो”ति वेदितब्बो । पुब्बे वुत्तनयेन हि तिण्णकथंकथापि सोतापन्नादयो पच्चेकबुद्धपरियोसाना सकदागामिविसयादीसु बुद्धविसयपरियोसानेसु पटिहतजाणप्पभावत्ता परियायेन अतिण्णकथंकथाव होन्ति । भगवा पन सब्बप्पकारेन तिण्णकथंकथोति । निब्बानाभिरतोति निब्बाने अभिरतो, फलसमापत्तिवसेन सदा निब्बाननिन्नचित्तोति अत्थो । तादिसो च भगवा । यथाह —

“सो खो अहं, अग्गिवेस्सन, तस्सा एव कथाय परियोसाने, तस्मिंयेव पुरिमस्मिं समाधिनिमित्ते अज्झत्तमेव चित्तं सण्ठपेमि, सन्निसादेमि, एकोदिं करोमि, समादहामी”ति (म० नि० १.३८७) ।

अनानुगिद्धोति कच्चि धम्मं तण्हागेधेन अननुगिज्झन्तो । लोकस्स सदेवकस्स नेताति आसयानुसयानुलोमेन धम्मं देसेत्वा पारायनमहासमयादीसु अनेकेसु सुत्तन्तेसु अपरिमाणानं देवमनुस्सानं सच्चपटिवेधसम्पादनेन सदेवकस्स लोकस्स नेता, गमयिता, तारेता, पारं सम्पापेताति अत्थो । तादिन्ति तादिसं यथावुत्तप्पकारलोकधम्मेहि निब्बिकारन्ति अत्थो । सेसमेत्थ पाकटमेव ।

८७. एवं भगवा इमाय गाथाय “मग्गजिन”न्ति बुद्धसमणं निद्विसित्वा इदानि खीणासवसमणं निद्विसन्तो आह “परमं परमन्ती”ति । तत्थ परमं नाम निब्बानं, सब्बधम्मनं अगं उत्तमन्ति अत्थो । परमन्ति योध जत्वाति तं परमं परममिच्चेव यो इध सासने जत्वा पच्चवेक्खणजाणेन । अक्खाति विभजते इधेव धम्मन्ति निब्बानधम्मं अक्खाति, अत्तना पटिविद्धत्ता परेसं पाकटं करोति “इदं निब्बान”न्ति, मग्गधम्मं विभजति “इमे चत्तारो सतिपट्ठाना...पे... अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो”ति । उभयम्पि वा उग्घटितज्जूनं सङ्खेपदेसनाय आचिक्खति, विपज्चितज्जूनं वित्थारदेसनाय विभजति । एवं आचिक्खन्तो विभजन्तो च “इधेव सासने अयं धम्मो, न इतो बहिद्भा”ति सीहनादं नदन्तो अक्खाति च विभजति च । तेन वुत्तं “अक्खाति विभजते इधेव धम्म”न्ति । तं कङ्खच्छिदं मुनिं अनेजन्ति तं एवरूपं चतुसच्चपटिवेधेन अत्तनो, देसनाय च परेसं कङ्खच्छेदनेन कङ्खच्छिदं, मोनेय्यसमन्नागमेन मुनिं, एजासङ्घाताय तण्हाय अभावतो अनेजं दुतियं भिक्खुनमाहु मग्गदेसिन्ति ।

८८. एवं इमाय गाथाय सयं अनुत्तरं मग्गं उप्पादेत्वा देसनाय अनुत्तरो मग्गदेसी समानोपि दूतमिव लेखवाचकमिव च

रज्जो अत्तनो सासनहरं सासनजोतकञ्च “मग्गदेसि”न्ति खीणासवसमणं निद्विसित्वा इदानीं सेक्खसमणञ्च सीलवन्तपुथुज्जनसमणञ्च निद्विसन्तो आह “यो धम्मपदे”ति । तत्थ पदवण्णना पाकटायेव । अयं पनेत्थ अत्थवण्णना — यो निब्बानधम्मस्स पदत्ता धम्मपदे, उभो अन्ते अनुपगम्म देसितत्ता आसयानुरूपतो वा सतिपट्टानादिनानप्पकारेहि देसितत्ता सुदेसिते, मग्गसमङ्गीपि अनवसितमग्गकिच्चत्ता मग्गे जीवति, सीलसंयमेन सञ्जतो, कायादीसु सूपट्ठिताय चिरकतादिसरणाय वा सतिया सतिमा, अणुमत्तस्सापि वज्जस्स अभावतो अनवज्जत्ता, कोट्टासभावेन च पदत्ता सत्ततिसबोधिपक्खियधम्मसङ्घातानि अनवज्जपदानि भङ्गजाणतो पभुति भावनासेवनाय सेवमानो, तं भिक्खुनं ततियं मग्गजीवन्ति आहूति ।

८९. एवं भगवा इमाय गाथाय “मग्गजीवि”न्ति सेक्खसमणं सीलवन्तपुथुज्जनसमणञ्च निद्विसित्वा इदानीं तं भण्डुं कासावकण्ठं केवलं वोहारमत्तसमणं निद्विसन्तो आह “छदनं कत्वाना”ति । तत्थ छदनं कत्वानाति पतिरूपं करित्वा, वेसं गहेत्वा, लिङ्गं धारेत्वाति अत्थो । सुब्बतानन्ति बुद्धपच्चेकबुद्धसावकानं । तेसज्जि सुन्दरानि वतानि, तस्मा ते सुब्बताति वुच्चन्ति । पक्खन्दीति पक्खन्दको, अन्तो पविसकोति अत्थो । दुस्सीलो हि गूथपटिच्छादनत्थं तिणपण्णादिच्छदनं विय अत्तनो दुस्सीलभावं पटिच्छादनत्थं सुब्बतानं छदनं कत्वा “अहम्पि भिक्खू”ति भिक्खुमज्जे पक्खन्दति, “एत्तकवस्सेन भिक्खुना गहेतब्बं एत”न्ति लाभे दीयमाने “अहं एत्तकवस्सो”ति गण्हितुं पक्खन्दति, तेन वुच्चति “छदनं कत्वान सुब्बतानं पक्खन्दी”ति । चतुन्नम्पि खत्तियादिकुलानं उप्पन्नं पसादं अननुरूपपटिपत्तिया दूसेतीति कुलदूसको । पगब्भोति अट्टट्टानेन कायपागब्भियेन, चतुट्टानेन वचीपागब्भियेन, अनेकट्टानेन मनोपागब्भियेन च समन्नागतोति अत्थो । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारं पन मेत्तसुत्तवण्णनायं वक्खाम ।

कतपटिच्छादनलक्खणाय मायाय समन्नागतत्ता मायावी । सीलसंयमाभावेन असञ्जतो । पलापसदिसत्ता पलापो । यथा हि पलापो अन्तो तण्डुलरहितोपि बहि थुसेन वीहि विय दिस्सति, एवमिधेकच्चो अन्तो सीलादिगुणसारविरहितोपि बहि सुब्बतच्छदनेन समणवेसेन समणो विय दिस्सति । सो एवं पलापसदिसत्ता “पलापो”ति वुच्चति । आनापानस्सतिसुत्ते पन “अपलापायं, भिक्खवे, परिसा, निप्पलापायं, भिक्खवे, परिसा, सुद्धा सारे पतिट्ठिता”ति (म० नि० ३.१४६) एवं पुथुज्जनकल्याणोपि “पलापो”ति वुत्तो । इध पन कपिलसुत्ते च “ततो पलापे वाहेथ, अस्समणे समणमानिने”ति (सु० नि० २८४) एवं पराजितको “पलापो”ति वुत्तो । पतिरूपेन चरं समग्गदूसीति तं सुब्बतानं छदनं कत्वा यथा चरन्तं “आरज्जिको अयं रुक्खमूलिको, पंसुकूलिको, पिण्डपातिको, अप्पिच्छो, सन्तुट्ठो”ति जनो जानाति, एवं पतिरूपेन युत्तरूपेन बाहिरमट्ठेन आचारेन चरन्तो पुग्गलो अत्तनो लोकुत्तरमग्गस्स, परेसं सुगतिमग्गस्स च दूसनतो “मग्गदूसी”ति वेदितब्बो ।

९०. एवं इमाय गाथाय “मग्गदूसी”ति दुस्सीलं वोहारमत्तकसमणं निद्विसित्वा इदानीं तेसं अज्जमज्जं अब्यामिस्सीभावं दीपेन्तो आह “एते च पटिविज्झी”ति । तस्सत्थो — एते चतुरो समणे यथावुत्तेन लक्खणेन पटिविज्झि अज्जासि सच्छाकासि यो गहट्ठो खत्तियो वा ब्राह्मणो वा अज्जो वा कोचि, इमेसं चतुन्नं समणानं लक्खणस्सवनमत्तेन सुतवा, तस्सेव लक्खणस्स अरियानं सन्तिके सुतत्ता अरियसावको, तेयेव समणे “अयञ्च अयञ्च एवंलक्खणो”ति पजाननमत्तेन सप्पज्जो, यादिसो अयं पच्छा वुत्तो मग्गदूसी, इतरेपि सब्बे नेतादिसाति जत्वा इति दिस्वा एवं पापं करोन्तम्पि एतं पापभिक्खुं दिस्वा । तत्थायं योजना — एते च पटिविज्झि यो गहट्ठो सुतवा अरियसावको सप्पज्जो, तस्स ताव पज्जाय सब्बे “नेतादिसा”ति जत्वा विहरतो इति दिस्वा न हापेति सद्धा, एवं पापकम्मं करोन्तं पापभिक्खुं दिस्वापि न हापेति, न हायति, न नस्सति सद्धाति ।

एवं इमाय गाथाय तेसं अब्यामिस्सीभावं दीपेत्वा इदानी इति दिस्वापि “सब्बे नेतादिसा”ति जानन्तं अरियसावकं पसंसन्तो आह “कथञ्चि दुट्ठेना”ति । तस्स सम्बन्धो — एतदेव च युत्तं सुतवतो अरियसावकस्स, यदिदं एकच्चं पापं करोन्तं इति दिस्वापि सब्बे “नेतादिसा”ति जानन्तं । किं कारणा? कथञ्चि दुट्ठेन असम्पदुट्ठं, सुद्धं असुद्धेन समं करेय्याति? तस्सत्थो — कथञ्चि सुतवा अरियसावको सप्पञ्जो, सीलविपत्तिया दुट्ठेन मग्गदूसिना अदुट्ठं इतरं समणत्तयं, सुद्धं समणत्तयमेवं अपरिसुद्धकायसमाचारतादीहि असुद्धेन पच्छिमेन वोहारमत्तकसमणेन समं करेय्य सदिसन्ति जानेय्याति । सुत्तपरियोसाने उपासकस्स मग्गो वा फलं वा न कथितं । कङ्खामत्तमेव हि तस्स पहीनन्ति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय चुन्दसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. पराभवसुत्तवण्णना

एवं मे सुतन्ति पराभवसुत्तं । का उप्पत्ति? मङ्गलसुत्तं किर सुत्वा देवानं एतदहोसि — “भगवता मङ्गलसुत्ते सत्तानं वुट्ठिञ्च सोत्थिञ्च कथयमानेन एकंसेन भवो एव कथितो, नो पराभवो । हन्द दानि येन सत्ता परिहायन्ति विनस्सन्ति, तं नेसं पराभवमि पुच्छामा”ति । अथ मङ्गलसुत्तं कथितदिवसतो दुतियदिवसे दससहस्सचक्कवाळेसु देवतायो पराभवसुत्तं सोतुकामा इमस्मिं एकचक्कवाळे सन्निपतित्वा एकवालग्गकोटिओकासमत्ते दसपि वीसमि तिसमि चत्तालीसमि पञ्जासमि सट्ठिपि सत्ततिपि असीतिपि सुखुमत्तभावे निम्मिनित्वा सब्बदेवमारब्रह्मानो सिरिया च तेजेन च अधिगह् विरोचमानं पञ्चत्तवरबुद्धासने निसिन्नं भगवन्तं परिवारेत्वा अट्ठं सु । ततो सक्केन देवानमिन्देन आणत्तो अञ्जतरो देवपुत्तो भगवन्तं पराभवपहं पुच्छि । अथ भगवा पुच्छावसेन इमं सुत्तमभासि ।

तत्थ “एवं मे सुत”न्तिआदि आयस्मता आनन्देन वुत्तं । “पराभवन्तं पुरिस”न्तिआदिना नयेन एकन्तरिका गाथा देवपुत्तेन वुत्ता, “सुविजानो भवं होती”तिआदिना नयेन एकन्तरिका एव अवसानगाथा च भगवता वुत्ता, तदेतं सब्बमि समोधानेत्वा “पराभवसुत्त”न्ति वुच्चति । तत्थ “एवं मे सुत”न्तिआदीसु यं वत्तब्बं, तं सब्बं मङ्गलसुत्तवण्णनायं वक्खाम ।

११. पराभवन्तं पुरिसन्तिआदीसु पन पराभवन्तन्ति परिहायन्तं विनस्सन्तं । पुरिसन्ति यंकिञ्चि सत्तं जन्तुं । मयं पुच्छाम गोतमाति सेसदेवेहि सद्धि अत्तानं निदस्सेत्वा ओकासं कारेन्तो सो देवपुत्तो गोत्तेन भगवन्तं आलपति । भवन्तं पुट्टुमागम्माति मयञ्चि भवन्तं पुच्छिस्सामाति ततो ततो चक्कवाळा आगताति अत्थो । एतेन आदरं दस्सेति । किं पराभवतो मुखन्ति एवं आगतानं अम्हाकं बूहि पराभवतो पुरिसस्स किं मुखं, किं द्वारं, का योनि, किं कारणं, येन मयं पराभवन्तं पुरिसं जानेय्यामाति अत्थो । एतेन “पराभवन्तं पुरिस”न्ति एत्थ वुत्तस्स पराभवतो पुरिसस्स पराभवकारणं पुच्छति । पराभवकारणे हि जाते तेन कारणसामञ्जेन सक्का यो कोचि पराभवपुरिसो जानितुन्ति ।

१२. अथस्स भगवा सुट्ठु पाकटीकरणत्थं पटिपक्खं दस्सेत्वा पुग्गलाधिट्ठानाय देसनाय पराभवमुखं दीपेन्तो आह “सुविजानो भव”न्ति । तस्सत्थो — ख्वायं भवं वट्ठन्तो अपरिहायन्तो पुरिसो, सो सुविजानो होति, सुखेन अकसिरेन अकिच्छेन सक्का विजानितुं । योपायं पराभवतीति पराभवो, परिहायति विनस्सति, यस्स तुम्हे पराभवतो पुरिसस्स मुखं मं पुच्छथ, सोपि सुविजानो । कथं? अयञ्चि धम्मकामो भवं होति दसकुसलकम्मपथधम्मं कामेति, पिहेति, पत्थेति, सुणाति, पटिपज्जति, सो तं पटिपत्तिं दिस्वा सुत्वा च जानितब्बतो सुविजानो होति । इतरोपि धम्मदेस्सी पराभवो, तमेव धम्मं

देस्सति, न कामेति, न पिहेति, न पत्थेति, न सुणाति, न पटिपज्जति, सो तं विप्पटिपत्तिं दिस्वा सुत्वा च जानितब्बतो सुविजानो होतीति । एवमेत्थ भगवा पटिपक्खं दस्सेन्तो अत्थतो धम्मकामतं भवतो मुखं दस्सेत्वा धम्मदेस्सितं पराभवतो मुखं दस्सेतीति वेदितब्बं ।

१३. अथ सा देवता भगवतो भासितं अभिनन्दमाना आह “इति हेत”न्ति । तस्सत्थो — इति हि यथा वुत्तो भगवता, तथेव एतं विजानाम, गण्हाम, धारेम, पठमो सो पराभवो सो धम्मदेस्सितालक्खणो पठमो पराभवो । यानि मयं पराभवमुखानि विजानितुं आगतम्हा, तेसु इदं ताव एकं पराभवमुखन्ति वुत्तं होति । तत्थ विग्गहो, पराभवन्ति एतेनाति पराभवो । केन च पराभवन्ति? यं पराभवतो मुखं, कारणं, तेन । ब्यज्जनमत्तेन एव हि एत्थ नानाकरणं, अत्थतो पन पराभवोति वा पराभवतो मुखन्ति वा नानाकरणं नत्थि । एवमेकं पराभवतो मुखं विजानामाति अभिनन्दित्वा ततो परं जातुकामतायाह “दुतियं भगवा ब्रूहि, किं पराभवतो मुख”न्ति । इतो परञ्च ततियं चतुत्थन्ति आदीसुपि इमिनाव नयेनत्थो वेदितब्बो ।

१४. ब्याकरणपक्खेपि च यस्मा ते ते सत्ता तेहि तेहि पराभवमुखेहि समन्नागता, न एकोयेव सब्बेहि, न च सब्बे एकेनेव, तस्मा तेसं तेसं तानि तानि पराभवमुखानि दस्सेतुं “असन्तस्स पिया होन्ती”ति आदिना नयेन पुग्गलाधिष्ठानाय एव देसनाय नानाविधानि पराभवमुखानि ब्याकासीति वेदितब्बा ।

तत्रायं सङ्खेपतो अत्थवण्णना — असन्तो नाम छ सत्थारो, ये वा पनञ्जेपि अवूपसन्तेन कायवचीमनोकम्मेन समन्नागता, ते असन्तो अस्सपिया होन्ति सुनक्खत्तादीनं अचेलककोरखत्तियादयो विय । सन्तो नाम बुद्धपच्चेकबुद्धसावका । ये वा पनञ्जेपि वूपसन्तेन कायवचीमनोकम्मेन समन्नागता, ते सन्ते न कुरुते पियं, अत्तनो पिये इट्ठे कन्ते मनापे न कुरुतेति अत्थो । वेनेय्यवसेन हेत्थ वचनभेदो कतोति वेदितब्बो । अथ वा सन्ते न कुरुतेति सन्ते न सेवतीति अत्थो, यथा “राजानं सेवती”ति एतस्मिञ्चि अत्थे राजानं पियं कुरुतेति सद्विदू मन्तेन्ति । पियन्ति पियमानो, तुस्समानो, मोदमानोति अत्थो । असतं धम्मो नाम द्वासट्ठि दिट्ठिगतानि, दसाकुसलकम्मपथा वा । तं असतं धम्मं रोचेति, पिहेति, पत्थेति, सेवति । एवमेताय गाथाय असन्तपियता, सन्तअपियता, असद्धम्मरोचनञ्चाति तिविधं पराभवतो मुखं वुत्तं । एतेन हि समन्नागतो पुरिसो पराभवति परिहायति, नेव इध न हुरं वुट्ठिं पापुणाति, तस्मा “पराभवतो मुख”न्ति वुच्चति । वित्थारं पनेत्थ “असेवना च बालानं, पण्डितानञ्च सेवना”ति गाथावण्णनायं वक्खाम ।

१६. निद्दासीली नाम यो गच्छन्तोपि, निसीदन्तोपि, तिट्ठन्तोपि, सयानोपि निद्दायतियेव । सभासीली नाम सङ्गणिकारामतं, भस्सारामतमनुयुत्तो । अनुट्ठाताति वीरियतेजविरहितो उट्ठानसीलो न होति, अञ्जेहि चोदियमानो गहट्ठो वा समानो गहट्ठकम्मं, पब्बजितो वा पब्बजितकम्मं आरभति । अलसोति जातिअलसो, अच्चन्ताभिभूतो थिनेन ठितट्ठाने ठितो एव होति, निसिन्नट्ठाने निसिन्नो एव होति, अत्तनो उस्साहेन अञ्जं इरियापथं न कप्पेति । अतीते अरञ्जे अग्निमि उट्ठिते अपलायनअलसा चेत्थ निदस्सनं । अयमेत्थ उक्कट्टपरिच्छेदो, ततो लामकपरिच्छेदेनापि पन अलसो अलसोत्वेव वेदितब्बो । धजोव रथस्स, धूमोव अग्गिनो, कोधो पञ्जाणमस्साति कोधपञ्जाणो । दोसचरितो खिप्पकोपी अरूकूपमचित्तो पुग्गलो एवरूपो होति । इमाय गाथाय निद्दासीलता, सभासीलता, अनुट्ठानता, अलसता, कोधपञ्जाणताति पञ्चविधं पराभवमुखं वुत्तं । एतेन हि समन्नागतो नेव गहट्ठो गहट्ठवुट्ठिं, न पब्बजितो पब्बजितवुट्ठिं पापुणाति, अञ्जदत्थु परिहायतियेव पराभवतियेव, तस्मा “पराभवतो मुख”न्ति वुच्चति ।

१८. माताति जनिका वेदितब्बा । पिताति जनकोयेव । जिण्णकं सरीरसिथिलताय । गतयोब्बनं योब्बनातिक्कमेन

आसीतिकं वा नावुतिकं वा सयं कम्मनि कातुमसमत्थं । **पहु सन्तो**ति समत्थो समानो सुखं जीवमानो । **न भरती**ति न पोसेति । इमाय गाथाय मातापितूनं अभरणं, अपोसनं, अनुपद्धानं एकंयेव पराभवमुखं वुत्तं । एतेन हि समन्नागतो यं तं —

“ताय नं पारिचरियाय, मातापितूसु पण्डिता ।

इधेव नं पसंसन्ति, पेच्च सगो पमोदती”ति ॥ (इतिवु० १०६; अ० नि० ४.६३) —

मातापितुभरणे आनिसंसं वुत्तं । तं न पापुणाति, अज्जदत्थु “मातापितरोपि न भरति, कं अज्जं भरिस्सती”ति निन्दज्ज वज्जनीयतज्ज दुग्गतिज्ज पापुणन्तो पराभवतियेव, तस्मा “पराभवतो मुख”न्ति वुच्चति ।

१००. पापानं बाहितत्ता **ब्राह्मणं**, समितत्ता **समणं** । ब्राह्मणकुलप्पभवम्पि वा ब्राह्मणं, पब्बज्जुपगतं समणं, ततो **अज्जं वापि** यंकिज्जि याचनकं । **मुसावादेन वज्जेतीति** “वद, भन्ते, पच्चयेना”ति पवारेत्वा याचितो वा पटिजानित्वा पच्छा अप्पदानेन तस्स तं आसं विसंवादेति । इमाय गाथाय ब्राह्मणादीनं मुसावादेन वज्जनं एकंयेव पराभवमुखं वुत्तं । एतेन हि समन्नागतो इध निन्दं, सम्पराये दुग्गतिं सुगतिंयम्पि अधिप्पायविपत्तिज्ज पापुणाति । वुत्तज्जेतं —

“दुस्सीलस्स सीलविपन्नस्स पापको कित्तिसदो अब्भुगच्छती”ति (दी० नि० २.१४९; अ० नि० ५.२१३; महाव० २८५) ।

तथा —

“चतूहि, भिक्खवे, धम्मोहि समन्नागतो यथाभतं निक्खित्तो एवं निरये । कतमेहि चतूहि? मुसावादी होती”तिआदि (अ० नि० ४.८२) ।

तथा —

“इध, सारिपुत्त, एकच्चो समणं वा ब्राह्मणं वा उपसङ्कमित्वा पवारेति, ‘वद, भन्ते, पच्चयेना’ति, सो येन पवारेति, तं न देति । सो चे ततो चुतो इत्थत्तं आगच्छति । सो यं यदेव वणिज्जं पयोजेति, सास्स होति छेदगामिनी । इध पन सारिपुत्त...पे०... सो येन पवारेति, न तं यथाधिप्पायं देति । सो चे ततो चुतो इत्थत्तं आगच्छति । सो यं यदेव वणिज्जं पयोजेति, सास्स न होति यथाधिप्पाया”ति (अ० नि० ४.७९) ।

एवमिमानि निन्दादीनि पापुणन्तो पराभवतियेव, तस्मा “पराभवतो मुख”न्ति वुत्तं ।

१०२. **पहूतवित्तो**ति पहूतजातरूपरजतमणिरतनो । **सहिरज्जो**ति सकहापणो । **सभोजनो**ति अनेकसूपब्यज्जनभोजनसम्पन्नो । **एको भुज्जति सादूनी**ति सादूनि भोजनानि अत्तनो पुत्तानम्पि अदत्वा पटिच्छन्नोकासे भुज्जतीति एको भुज्जति सादूनि । इमाय गाथाय भोजनगिद्धताय भोजनमच्छरियं एकंयेव पराभवमुखं वुत्तं । एतेन हि समन्नागतो निन्दं वज्जनीयं दुग्गतित्ति एवमादीनि पापुणन्तो पराभवतियेव, तस्मा “पराभवतो मुख”न्ति वुत्तं । वुत्तनयेनेव सब्बं सुत्तानुसारेण योजेतब्बं, अतिवित्थारभयेन पन इदानीं योजनानयं अदस्सेत्वा अत्थमत्तमेव भणाम ।

१०४. **जातित्थद्धो** नाम यो “अहं जातिसम्पन्नो”ति मानं जनेत्वा तेन थद्धो वातपूरितभस्ता विय उद्धुमातो हुत्वा न

कस्सचि ओनमति । एस नयो धनगोत्तत्थद्धेसु । **सज्जातिं अतिमज्जेतीति** अत्तनो जातिम्पि जातिया अतिमज्जति सक्या विय विटटूभं । धनेनापि च “कपणो अयं दलिदो”ति अतिमज्जति, सामीचिमत्तम्पि न करोति, तस्स ते जातयो पराभवमेव इच्छन्ति । इमाय गाथाय वत्थुतो चतुब्बिधं, लक्खणतो एकंयेव पराभवमुखं वुत्तं ।

१०६. इत्थिधुत्तोति इत्थीसु सारत्तो, यंकिज्जि अत्थि, तं सब्बम्पि दत्त्वा अपरापरं इत्थिं सङ्गण्हाति । तथा सब्बम्पि अत्तनो सन्तकं निक्खिपित्वा सुरापानपयुत्तो **सुराधुत्तो** । निवत्थसाटकम्पि निक्खिपित्वा जूतकीळनमनुयुत्तो **अक्खधुत्तो** । एतेहि तीहि ठानेहि यंकिज्जिपि लद्धं होति, तस्स विनासनतो लद्धं लद्धं विनासेतीति वेदितब्बो । एवंविधो पराभवतियेव, तेनस्सेतं इमाय गाथाय तिविधं पराभवमुखं वुत्तं ।

१०८. सेहि दारेहीति अत्तनो दारेहि । यो अत्तनो दारेहि असन्तुडो हुत्वा **वेसियासु पदुस्सति**, तथा **परदारेसु**, सो यस्मा वेसीनं धनप्पदानेन परदारसेवनेन च राजदण्डादीहि पराभवतियेव, तेनस्सेतं इमाय गाथाय दुविधं पराभवमुखं वुत्तं ।

११०. अतीतयोब्बनोति योब्बनमतिच्च आसीतिको वा नावुतिको वा हुत्वा **आनेति** परिग्गण्हाति । **तिम्बरुत्थनिन्ति** तिम्बरुफलसदिसत्थिं तरुणदारिकं । **तस्सा इस्सा न सुपतीति** “दहराय महल्लकेन सद्धिं रति च संवासो च अमनापो, मा हेव खो तरुणं पत्थेय्या”ति इस्साय तं रक्खन्तो न सुपति । सो यस्मा कामरागेन च इस्साय च ड्हन्तो बहिद्धा कम्मन्ते च अप्पयोजेन्तो पराभवतियेव, तेनस्सेतं इमाय गाथाय इमं इस्साय असुपनं एकंयेव पराभवमुखं वुत्तं ।

११२. सोण्डिन्ति मच्छमंसादीसु लोलं गेधजातिकं । **विकिरिणन्ति** तेसं अत्थाय धनं पंसुकं विय विकिरित्वा नासनसीलं । **पुरिसं वापि तादिसन्ति** पुरिसो वापि यो एवरूपो होति, तं यो इस्सरियस्मिं **ठपेति**, लज्जनमुद्दिकादीनि दत्त्वा घरावासे कम्मन्ते वा वणिज्जादिवोहारेसु वा तदेव वावटं कारेति । सो यस्मा तस्स दोसेन धनक्खयं पापुणन्तो पराभवतियेव, तेनस्सेतं इमाय गाथाय तथाविधस्स इस्सरियस्मिं ठपनं एकंयेव पराभवमुखं वुत्तं ।

११४. अप्पभोगो नाम सन्निचितानज्ज भोगानं आयमुखस्स च अभावतो । **महातण्होति** महतिया भोगतण्हाय समन्नागतो, यं लद्धं, तेन असन्तुडो । **खत्तिये जायते कुलेति** खत्तियानं कुले जायति । **सो च रज्जं पत्थयतीति** सो एताय महातण्हाय अनुपायेन उप्पटिपाटिया अत्तनो दायज्जभूतं अलब्भनेय्यं वा परसन्तकं रज्जं पत्थेति, सो एवं पत्थेन्तो यस्मा तम्पि अप्पकं भोगं योधाजीवादीनं दत्त्वा रज्जं अपापुणन्तो पराभवतियेव, तेनस्सेतं इमाय गाथाय रज्जपत्थनं एकंयेव पराभवमुखं वुत्तं ।

११५. इतो परं यदि सा देवता “तेरसमं भगवा बूहि...पे... सतसहस्सिमं भगवा बूही”ति पुच्छेय्य, तम्पि भगवा कथेय्य । यस्मा पन सा देवता “किं इमेहि पुच्छितेहि, एकमेत्थ वुड्ढिकरं नत्थी”ति तानि पराभवमुखानि असुय्यमाना एत्तकम्पि पुच्छित्वा विप्पटिसारी हुत्वा तुण्ही अहोसि, तस्मा भगवा तस्सासयं विदित्वा देसनं निट्ठापेन्तो इमं गाथं अभसि “**एते पराभवे लोके**”ति ।

तत्थ **पण्डितोति** परिवीमंसाय समन्नागतो । **समवेक्खियाति** पज्जाचक्खुना उपपरिक्खित्वा । **अरियोति** न मग्गेन, न फलेन, अपिच खो, पन एतस्मिं पराभवसङ्घाते अनये न इरियतीति अरियो । येन दस्सनेन याय पज्जाय पराभवे दिस्वा विवज्जेति, तेन सम्पन्नत्ता **दस्सनसम्पन्नो** । **स लोकं भजते सिवन्ति** सो एवरूपो सिवं खेममुत्तममनुपह्वं देवलोकं भजति, अल्लीयति, उपगच्छतीति वुत्तं होति । देसनापरियोसाने पराभवमुखानि सुत्वा उप्पन्नसंवैगानुरूपं योनिसो पदहित्वा

सोतापत्तिसकदागामिअनागामिफलानि पत्ता देवता गणनं वीतिवत्ता । यथाह —

“महासमयसुत्ते च, अथो मङ्गलसुत्तके ।
समचित्ते राहुलोवादे, धम्मचक्के पराभवे ॥

“देवतासमिती तत्थ, अप्पमेय्या असङ्खिया ।
धम्माभिसमयो चेत्थ, गणनातो असङ्खियो”ति ॥

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय पराभवसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. अग्निकभारद्वाजसुत्तवण्णना

एवं मे सुतन्ति अग्निकभारद्वाजसुत्तं, “वसलसुत्त”न्तिपि वुच्चति । का उप्पत्ति? भगवा सावत्थियं विहरति जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामे । कसिभारद्वाजसुत्ते वुत्तनयेन पच्छाभत्तकिच्चावसाने बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेन्तो अग्निकभारद्वाजं ब्राह्मणं सरणसिक्खापदानं उपनिस्सयसम्पन्नं दिस्वा “तत्थ मयि गते कथा पवत्तिस्सति, ततो कथावसाने धम्मदेसनं सुत्वा एस ब्राह्मणो सरणं गन्त्वा सिक्खापदानि समादियिस्सती”ति जत्वा, तत्थ गन्त्वा, पवत्ताय कथाय ब्राह्मणेन धम्मदेसनं याचितो इमं सुत्तं अभासि । तत्थ “एवं मे सुत्त”न्तिआदिं मङ्गलसुत्तवण्णनायं वण्णयिस्साम, “अथ खो भगवा पुब्बण्हसमय”न्तिआदि कसिभारद्वाजसुत्ते वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

तेन खो पन समयेन अग्निकभारद्वाजस्साति यं यं अवुत्तपुब्बं, तं तदेव वण्णयिस्साम । सेय्यथिदं — सो हि ब्राह्मणो अग्निं जुहति परिचरतीति कत्वा अग्निकोति नामेन पाकटो अहोसि, भारद्वाजोति गोत्तेन । तस्मा वुत्तं “अग्निकभारद्वाजस्सा”ति । निवेसनेति घरे । तस्स किर ब्राह्मणस्स निवेसनद्वारे अन्तरवीथियं अग्निहुतसाला अहोसि । ततो “निवेसनद्वारे”ति वत्तब्बे तस्सपि पदेसस्स निवेसनेयेव परियापन्ता “निवेसने”ति वुत्तं । समीपत्थे वा भुम्मवचनं, निवेसनसमीपेति अत्थो । अग्नि पज्जलितो होतीति अग्नियाधाने ठितो अग्नि कतम्भुद्धरणो समिधापक्खेपं बीजनवातञ्च लभित्वा जलितो उद्धं समुगतच्चिसमाकुलो होति । आहुति पग्गहिताति ससीसं न्हायित्वा महता सक्कारेन पायाससप्पिमधुफाणितादीनि अभिसङ्खत्तानि होन्तीति अत्थो । यज्झि किञ्चि अग्निमि जुहितब्बं, तं सब्बं “आहुती”ति वुच्चति । सपदानन्ति अनुघरं । भगवा हि सब्बजनानुगहत्थाय आहारसन्तुट्ठिया च उच्चनीचकुलं अवोक्कम्म पिण्डाय चरति । तेन वुत्तं “सपदानं पिण्डाय चरमानो”ति ।

अथ किमत्थं सब्बाकारसम्पन्नं समन्तपासादिकं भगवन्तं दिस्वा ब्राह्मणस्स चित्तं नप्पसीदति? कस्मा च एवं फरुसेन वचनेन भगवन्तं समुदाचरतीति? वुच्चते — अयं किर ब्राह्मणो “मङ्गलकिच्चेसु समणदस्सनं अवमङ्गल”न्ति एवंदिट्ठिको, ततो “महाब्रह्मणो भुञ्जनवेलाय काळकण्णी मुण्डकसमणको मम निवेसनं उपसङ्कमती”ति मन्त्वा चित्तं नप्पसादेसि, अज्जदत्थु दोसवसंयेव अगमासि । अथ कुद्धो अनत्तमनो अनत्तमनवाचं निच्छारेसि “तत्रेव मुण्डका”तिआदि । तत्रापि च यस्मा “मुण्डो असुद्धो होती”ति ब्राह्मणानं दिट्ठि, तस्मा “अयं असुद्धो, तेन देवब्राह्मणपूजको न होती”ति जिगुच्छन्तो “मुण्डका”ति आह । मुण्डकत्ता वा उच्छिट्ठो एस, न इमं पदेसं अरहति आगच्छितुन्ति समणो हुत्वापि ईदिसं कायकिलेसं न वण्णेतीति च समणभावं जिगुच्छन्तो “समणका”ति आह । न केवलं दोसवसेनेव, वसले वा पब्बाजेत्वा तेहि सङ्घि एकतो

सम्भोगपरिभोगकरणेन पतितो अयं वसलतोपि पापतरोति जिगुच्छन्तो “वसलका”ति आह — “वसलजातिकानं वा आहुतिदस्सनमत्तसवनेन पापं होती”ति मज्जमानोपि एवमाह ।

भगवा तथा वुत्तोपि विप्पसन्नेनेव मुखवण्णेन मधुरेन सरेन ब्राह्मणस्स उपरि अनुकम्पासीतलेन चित्तेन अत्तनो सब्बसत्तेहि असाधारणतादिभावं पकासेन्तो आह “जानासि पन, त्वं ब्राह्मणा”ति । अथ ब्राह्मणो भगवतो मुखप्पसादसूचितं तादिभावं जत्वा अनुकम्पासीतलेन चित्तेन निच्छारितं मधुरस्सरं सुत्वा अमतेनेव अभिसित्तहदयो अत्तमनो विप्पसन्निन्द्रियो निहतमानो हुत्वा तं जातिसभावं विसउगिरसदिसं समुदाचारवचनं पहाय “नूनं यमहं हीनजच्चं वसलन्ति पच्चेमि, न सो परमत्थतो वसलो, न च हीनजच्चता एव वसलकरणो धम्मो”ति मज्जमानो “न ख्वाहं, भो गोतमा”ति आह । धम्मता हेसा, यं हेतुसम्पन्नो पच्चयालाभेन फरुसोपि समानो लद्धमत्ते पच्चये मुदुको होतीति ।

तत्थ साधूति अयं सद्धो आयाचनसम्पटिच्छनसम्पहंसनसुन्दरदळ्हीकम्मादीसु दिस्सति । “साधु मे, भन्ते, भगवा संखित्तेन धम्मं देसेतू”ति आदीसु (सं० नि० ४.९५; अ० नि० ७.८३) हि आयाचने । “साधु, भन्तेति खो सो भिक्खु भगवतो भासितं अभिनन्दित्वा अनुमोदित्वा”ति आदीसु (म० नि० ३.८६) सम्पटिच्छने । “साधु, साधु, सारिपुत्ता”ति आदीसु (दी० नि० ३.३४९) सम्पहंसने ।

“साधु धम्मरुची राजा, साधु पज्जाणवा नरो ।

साधु मित्तानमहुब्भो, पापस्साकरणं सुखं”न्ति ॥ (जा० २.१८.१०१) —

आदीसु सुन्दरे । “तं सुणाथ, साधुकं मनसि करोथा”ति आदीसु (म० नि० १.१) दळ्हीकम्मे । इध पन आयाचने ।

तेन हीति तस्साधिप्पायनिदस्सनं, सचे जातुकामोसीति वुत्तं होति । कारणवचनं वा, तस्स यस्मा जातुकामोसि, तस्मा, ब्राह्मण, सुणाहि, साधुकं मनसि करोहि, तथा ते भासिस्सामि, यथा त्वं जानिस्ससीति एवं परपदेहि सद्धिं सम्बन्धो वेदितब्बो । तत्र च सुणाहीति सोतिन्द्रियविकखेपवारणं, साधुकं मनसि करोहीति मनसिकारे दळ्हीकम्मनियोजनेन मनिन्द्रियविकखेपवारणं । पुरिमज्जेत्थ ब्यज्जनविपल्लासग्गाहवारणं, पच्छिमं अत्थविपल्लासग्गाहवारणं । पुरिमेन च धम्मस्सवने नियोजेति, पच्छिमेन सुतानं धम्मनं धारणत्थूपपरिक्खादीसु । पुरिमेन च “सब्यज्जनो अयं धम्मो, तस्मा सवनीयो”ति दीपेति, पच्छिमेन “सात्थो, तस्मा मनसि कातब्बो”ति । साधुकपदं वा उभयपदेहि योजेत्वा “यस्मा अयं धम्मो धम्मगम्भीरो च देसनागम्भीरो च, तस्मा सुणाहि साधुकं । यस्मा अत्थगम्भीरो पटिवेधगम्भीरो च, तस्मा साधुकं मनसि करोही”ति एतमत्थं दीपेन्तो आह — “सुणाहि साधुकं मनसि करोही”ति ।

ततो “एवं गम्भीरे कथमहं पतिट्ठं लभिस्सामी”ति विसीदन्तमिव तं ब्राह्मणं समुस्साहेन्तो आह — “भासिस्सामी”ति । तत्थ “यथा त्वं जस्ससि, तथा परिमण्डलेहि पदव्यज्जनेहि उत्तानेन नयेन भासिस्सामी”ति एवमधिप्पायो वेदितब्बो । ततो उस्साहजातो हुत्वा “एवं भो”ति खो अगिकभारद्वाजो ब्राह्मणो भगवतो पच्चस्सोसि, सम्पटिच्छि पटिग्गहेसीति वुत्तं होति, यथानुसिद्धं वा पटिपज्जनेन अभिमुखो अस्सोसीति । अथस्स “भगवा एतदवोचा”ति इदानीं वत्तब्बं सन्धाय वुत्तं “कोधनो उपनाही”ति एवमादिकं ।

११६. तत्थ कोधनोति कुज्झनसीलो । उपनाहीति तस्सेव कोधस्स दळ्हीकम्मेन उपनाहेन समन्नागतो । परेसं गुणे मक्खेति पुज्जतीति मक्खी, पापो च सो मक्खी चाति पापमक्खी । विपन्नदिट्ठीति विनट्ठसम्मादिट्ठि, विपन्नाय वा विरूपं

गताय दसवत्थुकाय मिच्छादिद्विधा समन्नागतो । **मायावी**ति अत्तनि विज्जमानदोसपटिच्छादनलक्खणाय मायाय समन्नागतो । **तं जज्जा वसलो इतीति** तं एवरूपं पुग्गलं एतेसं हीनधम्मानं वस्सनतो सिञ्चनतो अन्वास्सवनतो “वसलो”ति जानेय्याति, एतेहि सब्बेहि ब्राह्मणमत्थके जातो । अयञ्चि परमत्थतो वसलो एव, अत्तनो हृदयतुट्ठिमत्तं, न परन्ति । एवमेत्थ भगवा आदिपदेनेव तस्स ब्राह्मणस्स कोधनिग्गहं कत्वा “कोधादिधम्मो हीनपुग्गलो”ति पुग्गलाधिद्वानाय च देसनाय कोधादिधम्मे देसेन्तो एकेन ताव परियायेन वसलञ्च वसलकरणे च धम्मे देसेसि । एवं देसेन्तो च “त्वं अहं”न्ति परवम्भनं अत्तुक्कंसनञ्च अकत्वा धम्मेनेव समेन जायेन तं ब्राह्मणं वसलभावे, अत्तानञ्च ब्राह्मणभावे ठपेसि ।

११७. इदानी यायं ब्राह्मणानं दिट्ठि “कदाचि पाणातिपातअदिन्नादानादीनि करोन्तोपि ब्राह्मणो एवा”ति । तं दिट्ठि पटिसेधेन्तो, ये च सत्तविहिंसादीसु अकुसलधम्मेसु तेहि तेहि समन्नागता आदीनवं अपस्सन्ता ते धम्मे उप्पादेन्ति, तेसं “हीना एते धम्मा वसलकरणा”ति तत्थ आदीनवञ्च दस्सेन्तो अपरेहिपि परियायेहि वसलञ्च वसलकरणे च धम्मे देसेतुं “एकजं वा द्विजं वा”ति एवमादिगाथायो अभासि ।

तत्थ **एकजो**ति ठपेत्वा अण्डजं अवसेसयोनियो । सो हि एकदा एव जायति । **द्विजो**ति अण्डजो । सो हि मातुकुच्छितो अण्डकोसतो चाति द्विक्खत्तुं जायति । तं एकजं वा द्विजं वापि । **योध पाणन्ति** यो इध सत्तं । **विहिंसतीति** कायद्वारिकचेतनासमुट्ठितेन वा वचीद्वारिकचेतनासमुट्ठितेन वा पयोगेन जीविता वोरपेति । “पाणानि हिंसती”तिपि पाठो । तत्थ एकजं वा द्विजं वाति एवंपभेदानि योध पाणानि हिंसतीति एवं सम्बन्धो वेदितब्बो । **यस्स पाणे दया नत्थीति** एतेन मनसा अनुकम्पाय अभावं आह । सेसमेत्थ वुत्तनयमेव । इतो परासु च गाथासु, यतो एत्तकम्पि अवत्वा इतो परं उत्तानत्थानि पदानि परिहरन्ता अवण्णितपदवण्णनामत्तमेव करिस्साम ।

११८. हन्तीति हनति विनासेति । **परिरुन्धतीति** सेनाय परिवारेत्वा तिट्ठति । **गामानि निगमानि चाति** एत्थ च-सद्देन नगरानीतिपि वत्तब्बं । **निग्गाहको समज्जातो**ति इमिना हननपरिरुन्धनेन गामनिगमनगरघातकोति लोके विदितो ।

११९. गामे वा यदि वारज्जेति गामोपि निगमोपि नगरम्पि सब्बोव इध गामो सद्धि उपचारेन, तं ठपेत्वा सेसं अरज्जं । तस्मिं गामे वा यदि वारज्जे **यं परेसं ममायितं**, यं परसत्तानं परिग्गहितमपरिच्चत्तं सत्तो वा सद्धारो वा । **थेय्या अदिन्नमादेतीति** तेहि अदिन्नं अननुज्जातं थेय्यचित्तेन आदियति, येन केनचि पयोगेन येन केनचि अवहारेन अत्तनो गहणं सार्धेति ।

१२०. **इणमादायाति** अत्तनो सन्तकं किञ्चि निक्खिपित्वा निक्खेपग्गहणेन वा, किञ्चि अनिक्खिपित्वा “एत्तकेन कालेन एत्तकं वट्ठुं दस्सामी”ति वट्ठुग्गहणेन वा, “यं इतो उदयं भविस्सति, तं मय्हं मूलं तवेव भविस्सती”ति वा “उदयं उभिन्नम्पि साधारण”न्ति वा एवं तंतंआयोगग्गहणेन वा इणं गहेत्वा । **चुज्जमानो पलायति न हि ते इणमत्थीति** तेन इणायिकेन “देहि मे इण”न्ति चोदियमानो “न हि ते इणमत्थि, मया गहितन्ति को सक्खी”ति एवं भणनेन घरे वसन्तोपि पलायति ।

१२१. **किञ्चिक्खकम्यताति** अप्पमत्तकेपि किस्मिञ्चिदेव इच्छाय । **पन्थस्मिं वजन्तं जनन्ति** मार्गे गच्छन्तं यंकिञ्चि इत्थिं वा पुरिसं वा । **हन्त्वा किञ्चिक्खमादेतीति** मारेत्वा कोट्टेत्वा तं भण्डकं गण्हाति ।

१२२. **अत्तहेतूति** अत्तनो जीवितकारणा, तथा **परहेतु** । **धनहेतूति** सकधनस्स वा परधनस्स वा कारणा । च-कारो

सम्बन्धविकल्पनत्थो । **सक्खिपुट्टो**ति यं जानासि, तं वदेहीति पुच्छितो । **मुसा ब्रूती**ति जानन्तो वा “न जानामी”ति अजानन्तो वा “जानामी”ति भणति, सामिके असामिके, असामिके च सामिके करोति ।

१२३. जातीनन्ति सम्बन्धीनं । **सखीनन्ति** वयस्सानं दारेसूति परपरिगगहितेसु । **पटिदिस्सती**ति पटिकूलेन दिस्सति, अतिचरन्तो दिस्सतीति अत्थो । **साहसा**ति बलक्कारेन अनिच्छं । **सम्पियेना**ति तेहि तेसं दारेहि पत्थियमानो सयञ्च पत्थियमानो, उभयसिनेहवसेनापीति वुत्तं होति ।

१२४. मातरं पितरं वाति एवं मेत्ताय पदद्वानभूतम्पि, **जिण्णकं गतयोब्बनन्ति** एवं करुणाय पदद्वानभूतम्पि । **पहु सन्तो न भरती**ति अत्थसम्पन्नो उपकरणसम्पन्नो हुत्वापि न पोसेति ।

१२५. ससुन्ति सस्सुं । **हन्ती**ति पाणिना वा लेडुना वा अञ्जेन वा केनचि पहरति । **रोसेती**ति कोधमस्स सज्जनेति **वाचाय** फरुसवचनेन ।

१२६. अत्थन्ति सन्दिट्टिकसम्परायिकपरमत्थेसु यंकिञ्चि । **पुच्छितो सन्तो**ति पुट्टो समानो । **अनत्थमनुसासती**ति तस्स अहितमेव आचिक्खति । **पटिच्छन्नेन मन्तेती**ति अत्थं आचिक्खन्तोपि यथा सो न जानाति, तथा अपाकटेहि पदव्यञ्जनेहि पटिच्छन्नेन वचनेन मन्तेति, आचरियमुट्ठिं वा कत्वा दीघरत्तं वसापेत्वा सावसेसमेव मन्तेति ।

१२७. यो कत्वाति एत्थ मया पुब्बभागे पापिच्छता वुत्ता । या सा “इधेकच्चो कायेन दुच्चरितं चरित्वा, वाचाय दुच्चरितं चरित्वा, मनसा दुच्चरितं चरित्वा, तस्स पटिच्छादनहेतु पापिकं इच्छं पणिदहति, मा मं जज्जाति इच्छती”ति एवं आगता । यथा अञ्जे न जानन्ति, तथा करणेन कतानञ्च अविवरणेन पटिच्छन्ना अस्स कम्मन्ताति **पटिच्छन्नकम्मन्तो** ।

१२८. परकुलन्ति जातिकुलं वा मित्तकुलं वा । **आगतन्ति** यस्स तेन कुले भुत्तं, तं अत्तनो गेहमागतं पानभोजनादीहि **नप्पटिपूजेति**, न वा देति, अवभुत्तं वा देतीति अधिप्पायो ।

१२९. यो ब्राह्मणं वाति पराभवसुत्ते वुत्तनयमेव ।

१३०. भत्तकाले उपट्ठितेति भोजनकाले जाते । उपट्ठितन्तिपि पाठो, भत्तकाले आगतन्ति अत्थो । **रोसेति वाचा न च देती**ति “अत्थकामो मे अयं बलक्कारेन मं पुज्जं कारापेतुं आगतो”ति अचिन्तेत्वा अप्पतिरूपेन फरुसवचनेन रोसेति, अन्तमसो सम्मुखभावमत्तम्पि चस्स न देति, पगेव भोजनन्ति अधिप्पायो ।

१३१. असतं योध पब्रूतीति यो इध यथा निमित्तानि दिस्सन्ति “असुकदिवसे इदञ्चिदञ्च ते भविस्सती”ति एवं असज्जनानं वचनं पब्रूति । “असन्त”न्तिपि पाठो, अभूतन्ति अत्थो । **पब्रूती**ति भणति “अमुकस्मिं नाम गामे मय्हं ईदिसो घरविभवो, एहि तत्थ गच्छाम, घरणी मे भविस्ससि, इदञ्चिदञ्च ते दस्सामी”ति परभरियं परदासिं वा वज्जेन्तो धुत्तो विय । **निजिगीसानो**ति निजिगीसमानो मग्गमानो, तं वज्जेत्वा यंकिञ्चि गहेत्वा पलायितुकामोति अधिप्पायो ।

१३२. यो चत्तानन्ति यो च अत्तानं । **समुक्कंसेति** जातिआदीहि समुक्कंसति उच्चद्वाने ठपेति । **परे च मवजानाती**ति तेहियेव परे अवजानाति, नीचं करोति । म-कारो पदसन्धिकरो । **निहीनो**ति गुणवुट्ठितो परिहीनो, अधमभावं वा गतो । **सेन मानेना**ति तेन उक्कंसनावजाननसङ्घातेन अत्तनो मानेन ।

१३३. रोसकोति कायवाचाहि परेसं रोसजनको । **कदरियोति** थद्धमच्छरी, यो परे परेसं देन्ते अज्जं वा पुज्जं करोन्ते वारेति, तस्सेतं अधिवचनं । **पापिच्छोति** असन्तगुणसम्भावनिच्छाय समन्नागतो । **मच्छरीति** आवासादिमच्छरिययुत्तो । **सठोति** असन्तगुणप्पकासनलक्खणेन साठेय्येन समन्नागतो, असम्माभासी वा अकातुकामोपि “करोमी”ति आदिवचनेन । नास्स पापजिगुच्छनलक्खणा हिरी, नास्स उत्तासनतो उब्बेगलक्खणं ओत्तप्पन्ति **अहिरिको अनोत्तप्पी** ।

१३४. बुद्धन्ति सम्मासम्बुद्धं । **परिभासतीति** “असब्बज्जू”ति आदीहि अपवदति, **सावकज्ज** “दुप्पटिपन्नो”ति आदीहि । **परिब्बाजं गहट्ठं वाति** सावकविसेसनमेवेतं पब्बजितं वा तस्स सावकं, गहट्ठं वा पच्चयदायकन्ति अत्थो । बाहिरकं वा परिब्बाजकं यंकिज्जि गहट्ठं वा अभूतेन दोसेन परिभासतीति एवम्पेत्य अत्थं इच्छन्ति पोराणा ।

१३५. अनरहं सन्तोति अखीणासवो समानो । **अरहं पटिजानातीति** “अहं अरहा”ति पटिजानाति, यथा नं “अरहा अयं”न्ति जानन्ति, तथा वाचं निच्छारेति, कायेन परक्कमति, चित्तेन इच्छति अधिवासेति । **चोरोति** थेनो । **सब्रह्मके लोकेति** उक्कट्टवसेन आह — सब्बलोकेति वुत्तं होति । लोके हि सन्धिच्छेदननिल्लोपहरणएकागारिककरणपरिपन्थतिट्ठनादीहि परेसं धनं विलुम्पन्ता चोराति वुच्चन्ति । सासने पन परिससम्पत्तिआदीहि पच्चयादीनि विलुम्पन्ता । यथाह —

“पज्जिमे, भिक्खवे, महाचोरा सन्तो संविज्जमाना लोकस्मिं । कतमे पज्ज? इध, भिक्खवे, एकच्चस्स महाचोरस्स एवं होति ‘कुदास्सु नामाहं सतेन वा सहस्सेन वा परिवुतो गामनिगमराजधानीसु आहिण्डिस्सामि हनन्तो, घातेन्तो, छिन्दन्तो, छेदापेन्तो, पचन्तो पाचेन्तोति, सो अपरेन समयेन सतेन वा सहस्सेन वा परिवुतो गामनिगमराजधानीसु आहिण्डति हनन्तो...पे०... पाचेन्तो । एवमेव खो, भिक्खवे, इधेकच्चस्स पापभिक्खुनो एवं होति ‘कुदास्सु नामाहं सतेन वा...पे०... राजधानीसु चारिकं चरिस्सामि सक्कतो, गरुकतो, मानितो, पूजितो, अपचितो, गहट्ठानज्जेव पब्बजितानज्ज लाभी चीवर...पे०... परिकखारान’न्ति । सो अपरेन समयेन सतेन वा सहस्सेन वा परिवुतो गामनिगमराजधानीसु चारिकं चरति सक्कतो...पे०... परिकखारानं । अयं, भिक्खवे, पठमो महाचोरो सन्तो संविज्जमानो लोकस्मिं ।

“पुन चपरं, भिक्खवे, इधेकच्चो पापभिक्खु तथागतप्पवेदितं धम्मविनयं परियापुणित्वा अत्तनो दहति, अयं, भिक्खवे, दुतियो...पे०... लोकस्मिं ।

“पुन चपरं, भिक्खवे, इधेकच्चो पापभिक्खु सुद्धं ब्रह्मचारिं परिसुद्धं ब्रह्मचरियं चरन्तं अमूलकेन अब्रह्मचरियेन अनुद्धंसेति । अयं, भिक्खवे, ततियो...पे०... लोकस्मिं ।

“पुन चपरं, भिक्खवे, इधेकच्चो, पापभिक्खु यानि तानि सङ्गस्स गरुभण्डानि गरुपरिकखारानि, सेय्यथिदं — आरामो, आरामवत्थु, विहारो, विहारवत्थु, मज्जो, पीठं, भिसि, बिम्बोहनं, लोहकुम्भी, लोहभाणकं, लोहवारको, लोहकटाहं, वासि, फरसु, कुठारी, कुदालो, निखादनं, वल्लि, वेळु, मुज्जं, पब्बजं, तिणं, मत्तिका, दारुभण्डं, मत्तिकाभण्डं, तेहि गिहिं सङ्गण्हाति उपलापेति । अयं, भिक्खवे, चतुत्थो...पे०... लोकस्मिं ।

“सदेवके, भिक्खवे, लोके...पे०... सदेवमनुस्साय अयं अगो महाचोरो, यो असन्तं अभूतं उत्तरिमनुस्सधम्मं

उल्लपती'ति (पारा० १९५)।

तत्थ लोकियचोरा लोकियमेव धनधज्जादिं थेनेन्ति । सासने वुत्तचोरेसु पठमो तथारूपमेव चीवरादिपच्चयमत्तं, दुतियो परियत्तिधम्मं, ततियो परस्स ब्रह्मचरियं, चतुत्थो सङ्घिकगरुभण्डं, पञ्चमो ज्ञानसमाधिसमापत्तिमग्गफलप्पभेदं लोकियलोकुत्तरगुणधनं, लोकियञ्च चीवरादिपच्चयजातं । यथाह — “थेय्याय वो, भिक्खवे, रट्ठपिण्डो भुत्तो”ति । तत्थ ख्वायं पञ्चमो महाचोरो, तं सन्धायाह भगवा “चोरो सब्रह्मके लोके”ति । सो हि “सदेवके, भिक्खवे, लोके...पे०... सदेवमनुस्साय अयं अग्गो महाचोरो, यो असन्तं अभूतं उत्तरिमनुस्सधम्मं उल्लपती”ति (पारा० १९५) एवं लोकियलोकुत्तरधनथेननतो अग्गो महाचोरोति वुत्तो, तस्मा तं इधापि “सब्रह्मके लोके”ति इमिना उक्कट्टपरिच्छेदेन पकासेसि ।

एसो खो वसलाधमोति । एत्थ खोति अवधारणत्थो, तेन एसो एव वसलाधमो । वसलानं हीनो सब्बपच्छिमकोति अवधारेति । कस्मा? विसिद्धवत्थुम्हि थेय्यधम्मवस्सनतो, याव तं पटिज्जं न विस्सज्जेति, ताव अविगतवसलकरणधम्मतो चाति ।

एते खो वसलाति । इदानी ये ते पठमगाथाय आसयविपत्तिवसेन कोधनादयो पञ्च, पापमक्खिं वा द्विधा कत्वा छ, दुतियगाथाय पयोगविपत्तिवसेन पाणहिंसको एको, ततियाय पयोगविपत्तिवसेनेव गामनिगमनिग्गाहको एको, चतुत्थाय थेय्यावहारवसेन एको, पञ्चमाय इणवञ्चनवसेन एको, छट्ठाय पसय्हावहारवसेन पन्थदूसको एको, सत्तमाय कूटसक्खिवसेन एको, अट्ठमाय मित्तदुब्भिवसेन एको, नवमाय अकतञ्जुवसेन एको, दसमाय कतनासनविहेसनवसेन एको, एकादसमाय हृदयवञ्चनवसेन एको, द्वादसमाय पटिच्छन्नकम्मन्तवसेन द्वे, तेरसमाय अकतञ्जुवसेन एको, चुट्ठसमाय वञ्चनवसेन एको, पन्नरसमाय विहेसनवसेन एको, सोळसमाय वञ्चनवसेन एको, सत्तरसमाय अत्तुक्कंसनपरवम्भनवसेन द्वे, अट्ठारसमाय पयोगासयविपत्तिवसेन रोसकादयो सत्त, एकूनवीसतिमाय परिभासनवसेन द्वे, वीसतिमाय अग्गमहाचोरवसेन एकोति एवं तेत्तिस चतुत्तिस वा वसला वुत्ता । ते निद्विसन्तो आह “**एते खो वसला वुत्ता, मया ये ते पकासिता**”ति । तस्सत्थो — ये ते मया पुब्बे “जानासि पन त्वं, ब्राह्मण, वसल”न्ति एवं सङ्केपतो वसला वुत्ता, ते वित्थारतो एते खो पकासिताति । अथ वा ये ते मया पुग्गलवसेन वुत्ता, ते धम्मवसेनापि एते खो पकासिता । अथ वा एते खो वसला वुत्ता अरियेहि कम्मवसेन, न जातिवसेन, मया ये ते पकासिता “कोधनो उपनाही”तिआदिना नयेन ।

१३६. एवं भगवा वसलं दस्सेत्वा इदानी यस्मा ब्राह्मणो सकाय दिट्ठिया अतीव अभिनिविट्ठो होति, तस्मा तं दिट्ठिं पटिसेधेन्तो आह “**न जच्चा वसलो होती**”ति । तस्सत्थो — परमत्थतो हि न जच्चा वसलो होति, न जच्चा होति ब्राह्मणो, अपिच खो कम्मुना वसलो होति, कम्मुना होति ब्राह्मणो, अपरिसुद्धकम्मवस्सनतो वसलो होति, परिसुद्धेन कम्मुना अपरिसुद्धवाहनतो ब्राह्मणो होति । यस्मा वा तुम्हे हीनं वसलं उक्कट्टं ब्राह्मणं मज्जित्थ, तस्मा हीनेन कम्मुना वसलो होति, उक्कट्टेन कम्मुना ब्राह्मणो होतीति एवम्पि अत्थं जापेन्तो एवमाह ।

१३७-१३९. इदानी तमेवत्थं निदस्सनेन साधेतुं “**तदमिनापि जानाथा**”तिआदिका तिस्सो गाथायो आह । तासु द्वे चतुप्पादा, एका छप्पादा, तासं अत्थो — यं मया वुत्तं “न जच्चा वसलो होती”तिआदि, **तदमिनापि जानाथ, यथा मेदं निदस्सनं**, तं इमिनापि पकारेन जानाथ, येन मे पकारेन येन सामज्जेन इदं निदस्सनन्ति वुत्तं होति । कतमं निदस्सनन्ति चे? **चण्डालपुत्तो सोपाको...पे०... ब्रह्मलोकूपपत्तियाति** ।

चण्डालस्स पुत्तो **चण्डालपुत्तो**। अत्तनो खादनत्थाय मते सुनखे लभित्वा पचतीति **सोपाको**। मातङ्गोति एवंनामो **विस्सुतो**ति एवं हीनाय जातिया च जीविकाय च नामेन च पाकटो।

सोति पुरिमपदेन सम्बन्धित्वा सो मातङ्गो **यसं परमं पत्तो**, अब्भुतं उत्तमं अतिविसिद्धं यसं कित्तिं पसंसं पत्तो। यं **सुदुल्लभन्ति** यं उळारकुलूपपन्नेनापि दुल्लभं, हीनकुलूपपन्नेन सुदुल्लभं। एवं यसप्पत्तस्स च **आगच्छुं तस्सुपट्टानं**, **खत्तिया ब्राह्मणा बहू**, तस्स मातङ्गस्स पारिचरियत्थं खत्तिया च ब्राह्मणा च अज्जे च बहू वेस्ससुद्दादयो जम्बुदीपमनुस्सा येभ्य्येन उपट्टानं आगमिंसूति अत्थो।

एवं उपट्टानसम्पन्नो सो मातङ्गो विगतकिलेसरजत्ता **विरजं**, महन्तेहि बुद्धादीहि पटिपन्नत्ता **महापथं**, ब्रह्मलोकसङ्घातं देवलोकं यापेतुं समत्थत्ता देवलोकयानसज्जितं अट्टसमापत्तियानं **अभिरुह**, ताय पटिपत्तिया **कामरागं विराजेत्वा**, कायस्स भेदा **ब्रह्मलोकूपगो अहु**, सा तथा हीनापि **न नं जाति निवारेसि ब्रह्मलोकूपपत्तिया**, ब्रह्मलोकूपपत्तितोति वुत्तं होति।

अयं पनत्थो एवं वेदितब्बो — अतीते किर महापुरिसो तेन तेनुपायेन सत्तहितं करोन्तो सोपाकजीविके चण्डालकुले उप्पज्जि। सो नामेन मातङ्गो, रूपेण दुद्दसिको हुत्वा बहिनगरे चम्मकुटिकाय वसति, अन्तोनगरे भिक्खं चरित्वा जीविकं कप्पेति। अथेकदिवसं तस्मिं नगरे सुरानक्खत्ते घोसिते धुत्ता यथासकेन परिवारेण कीळन्ति। अज्जतरापि ब्राह्मणमहासालधीता पन्नरससोळसवस्सुद्देसिका देवकज्जा विय रूपेण दस्सनीया पासादिका “अत्तनो कुलवंसानुरुपं कीळिस्सामी”ति पट्टं खज्जभोज्जादिकीळनसम्भारं सकटेसु आरोपेत्वा सब्बसेतवळवयुत्तं यानमारुह महापरिवारेण उय्यानभूमिं गच्छति **दिट्ठमङ्गलिका**ति नामेन। सा किर “दुस्सण्ठितं रूपं अवमङ्गल”न्ति दट्ठं न इच्छति, तेनस्सा दिट्ठमङ्गलिकात्वेव सङ्गा उदपादि।

तदा सो मातङ्गो कालस्सेव वुट्ठाय पटिपिलोतिकं निवासेत्वा, कंसताळं हत्थे बन्धित्वा, भाजनहत्थो नगरं पविसति, मनुस्से दिस्वा दूरतो एव कंसताळं आकोटेन्तो। अथ दिट्ठमङ्गलिका “उस्सरथ, उस्सरथा”ति पुरतो पुरतो हीनजनं अपनेन्तेहि पुरिसेहि नीयमाना नगरद्वारमज्जे मातङ्गं दिस्वा “को एसो”ति आह। अहं मातङ्गचण्डालोति। सा “ईदिसं दिस्वा गतानं कुतो वुट्ठी”ति यानं निवत्तापेसि। मनुस्सा “यं मयं उय्यानं गन्त्वा खज्जभोज्जादिं लभेय्याम, तस्स नो मातङ्गेण अन्तरायो कतो”ति कुपिता “गण्हथ चण्डाल”न्ति लेड्ढहि पहरित्वा “मतो”ति पादे गहेत्वा एकमन्ते छडेत्वा कचवरेण पटिच्छादेत्वा अगमंसु। सो सतिं पटिलभित्वा उट्ठाय मनुस्से पुच्छि — “किं, अय्या, द्वारं नाम सब्बसाधारणं, उदाहु ब्राह्मणानंयेव कत”न्ति? मनुस्सा आहंसु — “सब्बेसं साधारण”न्ति। “एवं सब्बसाधारणद्वारेण पविसित्वा भिक्खाहारेण यापेन्तं मं दिट्ठमङ्गलिकाय मनुस्सा इमं अनयव्यसनं पापेसु”न्ति रथिकाय रथिकं आहिण्डन्तो मनुस्सानं आरोचेत्वा ब्राह्मणस्स घरद्वारे निपज्जि — “दिट्ठमङ्गलिकं अलद्धा न वुट्ठहिस्सामी”ति।

ब्राह्मणो “घरद्वारे मातङ्गो निपन्नो”ति सुत्वा “तस्स काकणिकं देथ, तेलेन अङ्गं मक्खेत्वा गच्छतू”ति आह। सो तं न इच्छति, “दिट्ठमङ्गलिकं अलद्धा न वुट्ठहिस्सामि”च्चेव आह। ततो ब्राह्मणो “द्वे काकणिकायो देथ, काकणिकाय पूर्वं खादतु, काकणिकाय तेलेन अङ्गं मक्खेत्वा गच्छतू”ति आह। सो तं न इच्छति, तथेव वदति। ब्राह्मणो सुत्वा “मासकं देथ, पादं, उपट्ठकहापणं, कहापणं द्वे तीणी”ति याव सतं आणापेसि। सो न इच्छति, तथेव वदति। एवं याचन्तानंयेव सूरियो अत्थङ्गतो। अथ ब्राह्मणी पासादा ओरुह साणिपाकारं परिक्खिपापेत्वा तं उपसङ्गमित्वा याचि — “तात मातङ्ग, दिट्ठमङ्गलिकाय अपराधं खम, सहस्सं गण्हाहि, द्वे तीणी”ति याव “सतसहस्सं गण्हाही”ति आह। सो तुण्हीभूतो

निपज्जियेव ।

एवं चतुहपञ्चाहे वीतिवत्ते बहुम्पि पण्णाकारं दत्त्वा दिट्ठमङ्गलिकं अलभन्ता खत्तियकुमारादयो मातङ्गस्स उपकण्णके आरोचापेसुं — “पुरिसा नाम अनेकानिपि संवच्छरानि वीरियं कत्वा इच्छितत्थं पापुणन्ति, मा खो त्वं निब्बिज्जि, अद्वा द्वीहतीहच्चयेन दिट्ठमङ्गलिकं लच्छसी”ति । सो तुण्हीभूतो निपज्जियेव । अथ सत्तमे दिवसे समन्ता पटिविस्सका उट्ठहित्वा “तुम्हे मातङ्गं वा उट्ठापेथ, दारिकं वा देथ, मा अम्हे सब्बे नासयित्था”ति आहंसु । तेसं किर अयं दिट्ठि “यस्स घरद्वारे एवं निपन्नो चण्डालो मरति, तस्स घरेन सह समन्ता सत्तसत्तघरवासिनो चण्डाला होन्ती”ति । ततो दिट्ठमङ्गलिकं नीलपटपिलोतिकं निवासापेत्वा उळुङ्कळोपिकादीनि दत्त्वा परिदेवमानं तस्स सन्तिकं नेत्वा “गण्ह दारिकं, उट्ठाय गच्छाही”ति अदंसु । सा पस्से ठत्वा “उट्ठाही”ति आह, सो “हत्थेन मं गहेत्वा उट्ठापेही”ति आह । सा नं उट्ठापेसि । सो निसीदित्वा आह — “मयं अन्तो नगरे वसितुं न लभाम, एहि मं बहिनगरे चम्मकुटिं नेही”ति । सा नं हत्थे गहेत्वा तत्थ नेसि । “पिट्ठियं आरोपेत्वा”ति जातकभाणका । नेत्वा चस्स सरीरं तेलेन मक्खेत्वा, उण्होदकेन न्हापेत्वा, यागुं पचित्वा अदासि । सो “ब्राह्मणकज्जा अयं मा विनस्सी”ति जातिसम्भेदं अकत्वाव अट्ठमासमत्तं बलं गहेत्वा “अहं वनं गच्छामि, अतिचिरायती”ति मा त्वं उक्कण्ठी”ति वत्वा घरमानुसकानि च “इमं मा पमज्जित्था”ति आणापेत्वा घरा निक्खम्म तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा, कसिणपरिकम्मं कत्वा, कतिपाहेनेव अट्ठ समापत्तियो पञ्च च अभिज्जायो निब्बत्तेत्वा “इदानाहं दिट्ठमङ्गलिकाय मनापो भविस्सामी”ति आकासेनागन्त्वा नगरद्वारे ओरोहित्वा दिट्ठमङ्गलिकाय सन्तिकं पेसेसि ।

सा सुत्वा “कोचि मज्जे मम जातको पब्बजितो मं दुक्खितं जत्वा दट्ठुं आगतो भविस्सती”ति चिन्तयमाना गन्त्वा, तं जत्वा, पादेसु निपतित्वा “किस्स मं अनाथं तुम्हे अकत्था”ति आह । महापुरिसो “मा त्वं दिट्ठमङ्गलिके दुक्खिनी अहोसि, सकलजम्बुदीपवासीहि ते सक्कारं कारेस्सामी”ति वत्वा एतदवोच — “गच्छ त्वं घोसनं करोहि — महाब्रह्मा मम सामिको न मातङ्गो, सो चन्दविमानं भिन्दित्वा सत्तमे दिवसे मम सन्तिकं आगमिस्सती”ति । सा आह — “अहं, भन्ते, ब्राह्मणमहासालधीता हुत्वा अत्तनो पापकम्मेन इमं चण्डालभावं पत्ता, न सक्कोमि एवं वत्तु”न्ति । महापुरिसो “न त्वं मातङ्गस्स आनुभावं जानासी”ति वत्वा यथा सा सद्वहति, तथा अनेकानि पाटिहारियाणि दस्सेत्वा तथेव तं आणापेत्वा अत्तनो वसतिं अगमासि । सा तथा अकासि ।

मनुस्सा उज्झायन्ति हसन्ति — “कथज्झि नामायं अत्तनो पापकम्मेन चण्डालभावं पत्ता पुन तं महाब्रह्मानं करिस्सती”ति । सा अधिमाना एव हुत्वा दिवसे दिवसे घोसन्ती नगरं आहिण्डति “इतो छट्ठे दिवसे, पञ्चमे, चतुत्थे, ततिये, सुवे, अज्ज आगमिस्सती”ति । मनुस्सा तस्सा विस्सत्थवाचं सुत्वा “कदाचि एवम्पि सिया”ति अत्तनो अत्तनो घरद्वारेसु मण्डपं कारापेत्वा, साणिपाकारं सज्जेत्वा, वयप्पत्ता दारिकायो अलङ्कुरित्वा “महाब्रह्मनि आगते कज्जादानं दस्सामा”ति आकासं उल्लोकेन्ता निसीदिसु । अथ महापुरिसो पुण्णमदिवसे गगनतलं उपारूळ्हे चन्दे चन्दविमानं फालेत्वा पस्सतो महाजनस्स महाब्रह्मरूपेन निगच्छि । महाजो “द्वे चन्दा जाता”ति अतिमज्जि । ततो अनुक्कमेन आगतं दिस्वा “सच्चं दिट्ठमङ्गलिका आह, महाब्रह्माव अयं दिट्ठमङ्गलिकं दमेतुं पुब्बे मातङ्गवेसेनागच्छी”ति निट्ठुं अगमासि । एवं सो महाजनेन दिस्समानो दिट्ठमङ्गलिकाय वसनट्ठाने एव ओतरि । सा च तदा उतुनी अहोसि । सो तस्सा नाभिं अङ्गुट्ठकेन परामसि । तेन फस्सेन गब्भो पतिट्ठासि । ततो नं “गब्भो ते सण्ठितो, पुत्तम्हि जाते तं निस्साय जीवाही”ति वत्वा पस्सतो महाजनस्स पुन चन्दविमानं पाविसि ।

ब्राह्मणा “दिट्ठमङ्गलिका महाब्रह्मनो पजापति अम्हाकं माता जाता”ति वत्वा ततो ततो आगच्छन्ति । तं सक्कारं

कातुकामानं मनुस्सानं सम्पीळनेन नगरद्वारानि अनोकासानि अहेसुं। ते दिट्ठमङ्गलिकं हिरञ्जरासिम्हि ठपेत्वा, न्हापेत्वा, मण्डेत्वा, रथं आरोपेत्वा, महासक्कारेण नगरं पदक्खिणं कारापेत्वा, नगरमज्झे मण्डपं कारापेत्वा, तत्र नं “महाब्रह्मनो पजापती”ति दिट्ठद्वाने ठपेत्वा वसापेन्ति “यावस्सा पतिरूपं वसनोकासं करोम, ताव इधेव वसतू”ति। सा मण्डपे एव पुत्तं विजायि। तं विसुद्धदिवसे सद्धिं पुत्तेन ससीसं न्हापेत्वा मण्डपे जातोति दारकस्स “मण्डव्यकुमारो”ति नामं अकंसु। ततो पभुति च नं ब्राह्मणा “महाब्रह्मनो पुत्तो”ति परिवारेत्वा चरन्ति। ततो अनेकसतसहस्सप्पकारा पण्णाकारा आगच्छन्ति, ते ब्राह्मणा कुमारस्सारक्खं ठपेसुं, आगता लहुं कुमारं दट्ठुं न लभन्ति।

कुमारो अनुपुब्बेन वुड्ढिमन्वाय दानं दातुं आरब्धो। सो सालाय सम्पत्तानं कपण्डिकानं अदत्वा ब्राह्मणानंयेव देति। महापुरिसो “किं मम पुत्तो दानं देती”ति आवज्जेत्वा ब्राह्मणानंयेव दानं देन्तं दिस्वा “यथा सब्बेसं दस्सति, तथा करिस्सामी”ति चीवरं पारुपित्वा पत्तं गहेत्वा आकासेन आगम्म पुत्तस्स घरद्वारे अट्ठासि। कुमारो तं दिस्वा “कुतो अयं एवं विरूपवेसो वसलो आगतो”ति कुद्धो इमं गाथमाह —

“कुतो नु आगच्छसि दुम्मवासी, ओतल्लको पंसुपिसाचकोव।
सङ्कारचोळं पटिमुच्च कण्ठे, को रे तुवं होसि अदक्खिणेय्यो”ति॥

ब्राह्मणा “गण्ठथ गण्ठथा”ति तं गहेत्वा आकोटेत्वा अनयव्यसनं पापेसुं। सो आकासेन गन्त्वा बहिनगरे पच्चट्ठासि। देवता कुपिता कुमारं गले गहेत्वा उद्धंपादं अधोसिरं ठपेसुं। सो अक्खीहि निगगतेहि मुखेन खेळं पग्घरन्तेन घरुघरुपस्सासी दुक्खं वेदयति। दिट्ठमङ्गलिका सुत्वा “कोचि आगतो अत्थी”ति पुच्छि। “आम, पब्बजितो आगच्छी”ति। “कुहिं गतो”ति? “एवं गतो”ति। सा तत्थ गन्त्वा “खमथ, भन्ते, अत्तनो दासस्सा”ति याचन्ती तस्स पादमूले भूमिया निपज्जि। तेन च समयेन महापुरिसो पिण्डाय चरित्वा, यागुं लभित्वा, तं पिवन्तो तत्थ निसिन्नो होति, सो अवसिट्ठं थोकं यागुं दिट्ठमङ्गलिकाय अदासि। “गच्छ इमं यागुं उदककुम्भिया आलोलेत्वा येसं भूतविकारो अत्थि, तेसं अक्खिमुखकण्णनासाबिलेसु आसिञ्च, सरीरञ्च परिप्फोसेहि, एवं निब्बिकारा भविस्सन्ती”ति। सा तथा अकासि। ततो कुमारे पकतिसरीरे जाते “एहि, तात मण्डव्य, तं खमापेस्सामा”ति पुत्तञ्च सब्बे ब्राह्मणे च तस्स पादमूले निक्कुज्जित्वा निपज्जापेत्वा खमापेसि।

सो “सब्बजनस्स दानं दातब्ब”न्ति ओवदित्वा, धम्मकथं कत्वा, अत्तनो वसनद्वानंयेव गन्त्वा, चिन्तोसि “इत्थीसु पाकटा दिट्ठमङ्गलिका दमिता, पुरिसेसु पाकटो मण्डव्यकुमारो, इदानी को दमेतब्बो”ति। ततो जातिमन्ततापसं अद्दस बन्धुमतीनगरं निस्साय कुम्भवतीनदीतीरे विहरन्तं। सो “अहं जातिया विसिट्ठो, अज्जेहि परिभुत्तोदकं न परिभुज्जामी”ति उपरिनिदिया वसति। महापुरिसो तस्स उपरिभागे वासं कप्पेत्वा तस्स उदकपरिभोगवेलायं दन्तकट्ठं खादित्वा उदके पक्खिपि। तापसो तं उदकेन वुद्धमानं दिस्वा “केनिदं खित्त”न्ति पटिसोतं गन्त्वा महापुरिसं दिस्वा “को एत्था”ति आह। “मातङ्गचण्डालो, आचरिया”ति। “अपेहि, चण्डाल, मा उपरिनिदिया वसी”ति। महापुरिसो “साधु, आचरिया”ति हेट्टानदिया वसति, पटिसोतम्पि दन्तकट्ठं तापसस्स सन्तिकं आगच्छति। तापसो पुन गन्त्वा “अपेहि, चण्डाल, मा हेट्टानदियं वस, उपरिनिदियायेव वसा”ति आह। महापुरिसो “साधु, आचरिया”ति तथा अकासि, पुनपि तथेव अहोसि। तापसो पुनपि “तथा करोती”ति दुट्ठो महापुरिसं सपि “सूरियस्स ते उग्गमनवेलाय सत्तधा मुद्धा फलतू”ति। महापुरिसोपि “साधु, आचरिय, अहं पन सूरियुट्टानं न देमी”ति वत्वा सूरियुट्टानं निवारेसि। ततो रत्ति न विभायति, अन्धकारो जातो, भीता बन्धुमतीवासिनो तापसस्स सन्तिकं गन्त्वा “अत्थि नु खो, आचरिय, अम्हाकं सोत्थिभावो”ति पुच्छिंसु। ते हि तं

“अरहा”ति मञ्जन्ति । सो तेसं सब्बमाचिक्खि । ते महापुरिसं उपसङ्गमित्वा “सूरियं, भन्ते, मुञ्चथा”ति याचिसु । महापुरिसो “यदि तुम्हाकं अरहा आगन्त्वा मं खमापेति, मुञ्चामी”ति आह ।

मनुस्सा गन्त्वा तापसं आहंसु — “एहि, भन्ते, मातङ्गपण्डितं खमापेहि, मा तुम्हाकं कलहकारणा मयं नस्सिम्हा”ति । सो “नाहं चण्डालं खमापेमी”ति आह । मनुस्सा “अम्हे त्वं नासेसी”ति तं हत्थपादेसु गहेत्वा महापुरिसस्स सन्तिकं नेसुं । महापुरिसो “मम पादमूले कुच्छिया निपज्जित्वा खमापेन्ते खमामी”ति आह । मनुस्सा “एवं करोही”ति आहंसु । तापसो “नाहं चण्डालं वन्दामी”ति । मनुस्सा “तव छन्देन न वन्दिस्ससी”ति हत्थपादमस्सुगीवादीसु गहेत्वा महापुरिसस्स पादमूले सयापेसुं । सो “खमामहं इमस्स, अपिचाहं तस्सेवानुकम्पाय सूरियं न मुञ्चामि, सूरिये हि उग्गतमत्ते मुद्धा अस्स सत्तधा फलिस्सती”ति आह । मनुस्सा “इदानी, भन्ते, किं कातब्ब”न्ति आहंसु । महापुरिसो “तेन हि इमं गलप्पमाणे उदके ठपेत्वा मत्तिकापिण्डेनस्स सीसं पटिच्छादेथ, सूरियरस्मीहि फुट्ठो मत्तिकापिण्डो सत्तधा फलिस्सति । तस्मिं फलिते एस अञ्जत्र गच्छतू”ति आह । ते तापसं हत्थपादादीसु गहेत्वा तथा अकंसु । सूरिये मुञ्चितमत्ते मत्तिकापिण्डो सत्तधा फलित्वा पति, तापसो भीतो पलायि । मनुस्सा दिस्वा “पस्सथ, भो, समणस्स आनुभाव”न्ति दन्तकट्टपक्खिपनमादिं कत्वा सब्बं वित्थारेत्वा “नत्थि ईदिसो समणो”ति तस्मिं पसीदिसु । ततो पभुति सकलजम्बुदीपे खत्तियब्राह्मणादयो गहट्टपब्बजिता मातङ्गपण्डितस्स उपट्ठानं अगमंसु । सो यावतायुकं ठत्वा कायस्स भेदा ब्रह्मलोके उप्पज्जि । तेनाह भगवा “तदमिनापि जानाथ...पे०... ब्रह्मलोकूपपत्तिया”ति ।

१४०-१४१. एवं “न जच्चा वसलो होति, कम्मुना वसलो होती”ति साधेत्वा इदानी “न जच्चा होति ब्राह्मणो, कम्मुना होति ब्राह्मणो”ति एतं साधेतुं आह “अज्झायककुले जाता ...पे०... दुग्गत्या गरहाय वा”ति । तत्थ अज्झायककुले जाताति मन्तज्झायके ब्राह्मणकुले जाता । “अज्झायकाकुळे जाता”तिपि पाठो । मन्तानं अज्झायके अनुपकुट्ठे च ब्राह्मणकुले जाताति अत्थो । मन्ता बन्धवा एतेसन्ति मन्तबन्धवा । वेदबन्धू वेदपटिस्सरणाति वुत्तं होति । ते च पापेसु कम्मेसु अभिण्हमुपदिस्सरेति ते एवं कुले जाता मन्तबन्धवा च समानापि यदि पाणातिपातादीसु पापकम्मेसु पुनप्पुनं उपदिस्सन्ति, अथ दिट्ठेव धम्मे गारखा सम्पराये च दुग्गति ते एवमुपदिस्समाना इमस्मियेव अत्तभावे मातापितूहिपि “नयिमे अम्हाकं पुत्ता, दुज्जाता एते कुलस्स अङ्गारभूता, निक्कट्ठथ ने”ति, ब्राह्मणेहिपि “गहपतिका एते, न एते ब्राह्मणा, मा नेसं सद्ध्यञ्जथालिपाकादीसु पवेसं देथ, मा नेहि सद्धिं सल्लपथा”ति, अञ्जेहिपि मनुस्सेहि “पापकम्मन्ता एते, न एते ब्राह्मणा”ति एवं गारखा होन्ति । सम्पराये च नेसं दुग्गति निरयादिभेदा, दुग्गति एतेसं परलोके होतीति अत्थो । सम्पराये वातिपि पाठो । परलोके एतेसं दुक्खस्स गति दुग्गति, दुक्खप्पत्तियेव होतीति अत्थो । न ने जाति निवारति, दुग्गत्या गरहाय वाति सा तथा उक्कट्ठापि यं त्वं सारतो पच्चेसि, जाति एते पापकम्मेसु पदिस्सन्ते ब्राह्मणे “सम्पराये च दुग्गती”ति एत्थ वुत्तप्पकाराय दुग्गतिया वा, “दिट्ठेव धम्मे गारखा”ति एत्थ वुत्तप्पकाराय गरहाय वा न निवारति ।

१४२. एवं भगवा अज्झायककुले जातानम्पि ब्राह्मणानं गारखादिकम्मवसेन दिट्ठेव धम्मे पतितभावं दीपेन्तो दुग्गतिगमनेन च सम्पराये ब्राह्मणजातिया अभावं दीपेन्तो “न जच्चा होति ब्राह्मणो, कम्मुना होति ब्राह्मणो”ति एतम्पि अत्थं साधेत्वा इदानी दुविधम्पि अत्थं निगमेन्तो आह, एवं ब्राह्मण —

“न जच्चा वसलो होति, न जच्चा होति ब्राह्मणो ।
कम्मुना वसलो होति, कम्मुना होति ब्राह्मणो”ति ॥

सेसं कसिभारद्वाजसुत्ते वुत्तनयमेव । विसेसतो वा एत्थ निक्कुज्जितं वातिआदीनं एवं योजना वेदितब्बा — यथा

कोचि निक्कुज्जितं वा उक्कुज्जेय्य, एवं मं कम्मविमुखं जातिवादे पतितं “जातिया ब्राह्मणवसलभावो होती”ति दिट्ठितो वुट्ठापेन्तेन, यथा पटिच्छन्नं विवरेय्य, एवं जातिवादपटिच्छन्नं कम्मवादं विवरन्तेन, यथा मूळहस्स मगं आचिक्खेय्य, एवं ब्राह्मणवसलभावस्स असम्भिन्नउज्जुमगं आचिक्खन्तेन, यथा अन्धकारे वा तेलपज्जोतं धारेय्य, एवं मातङ्गादिनिदस्सनपज्जोतधारणेन मय्हं भोता गोतमेन एतेहि परियायेहि पकासितत्ता अनेकपरियायेन धम्मो पकासितोति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय अगिकभारद्वाजसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. मेत्तसुत्तवण्णना

करणीयमत्थकुसलेनाति मेत्तसुत्तं । का उप्पत्ति? हिमवन्तपस्सतो किर देवताहि उब्बाळ्हा भिक्खू भगवतो सन्तिकं सावत्थिं आगच्छिंसु । तेसं भगवा परित्तथाय कम्मट्ठानत्थाय च इमं सुत्तं अभसि । अयं ताव सङ्खेपो ।

अयं पन वित्थारो — एकं समयं भगवा सावत्थियं विहरति उपकट्ठाय वस्सूपनायिकाय । तेन खो पन समयेन सम्बहुला नानावेरज्जका भिक्खू भगवतो सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा तत्थ तत्थ वस्सं उपगन्तुकामा भगवन्तं उपसङ्गमन्ति । तत्र सुदं भगवा रागचरितानं सविज्जाणकाविज्जाणकवसेन एकादसविधं असुभकम्मट्ठानं, दोसचरितानं चतुब्बिधं मेत्तादिकम्मट्ठानं, मोहचरितानं मरणस्सतिकम्मट्ठानादीनि, वितक्कचरितानं आनापानस्सतिपथवीकसिणादीनि, सद्धाचरितानं बुद्धानुस्सतिकम्मट्ठानादीनि, बुद्धिचरितानं चतुधातुववत्थनादीनीति इमिना नयेन चतुरासीतिसहस्सपण्णभेदचरितानुकूलानि कम्मट्ठानानि कथेति ।

अथ खो पञ्चमत्तानि भिक्खुसतानि भगवतो सन्तिके कम्मट्ठानं उगहेत्वा सप्पायसेनासनञ्च गोचरगामञ्च परियेसमानानि अनुपुब्बेन गन्त्वा पच्चन्ते हिमवन्तेन सद्धिं एकाबद्धं नीलकाचमणिसन्निभसिलातलं सीतलघनच्छायनीलवनसण्डमण्डितं मुत्तातलरजतपट्टसदिसवालुकाकिण्णभूमिभागं सुचिसातसीतलजलासयपरिवारितं पब्बतमहसंसु । अथ खो ते भिक्खू तत्थेकरत्तिं वसित्वा पभाताय रत्तिया सरीरपरिकम्मं कत्वा तस्स अविदूरे अज्जतरं गामं पिण्डाय पविसिंसु । गामो घननिवेससन्निविट्ठकुलसहस्सयुत्तो, मनुस्सा चेत्थ सद्धा पसन्ना, ते पच्चन्ते पब्बजितदस्सनस्स दुल्लभताय भिक्खू दिस्वा एव पीतिसोमनस्सजाता हुत्वा ते भिक्खू भोजेत्वा “इधेव, भन्ते, तेमासं वसथा”ति याचित्वा पञ्चपधानकुटिसतानि कारापेत्वा तत्थ मज्जपीठपानीयपरिभोजनीयघटादीनि सब्बूपकरणानि पटियादेसुं ।

भिक्खू दुतियदिवसे अज्जं गामं पिण्डाय पविसिंसु । तत्थापि मनुस्सा तथेव उपट्ठित्वा वस्सावासं याचिंसु । भिक्खू “असति अन्तराये”ति अधिवासेत्वा तं वनसण्डं पविसित्वा सब्बरत्तिन्दिवं आरद्धवीरिया हुत्वा यामगण्डिकं कोट्टेत्वा योनिसोमनसिकारबहुला विहरन्ता रुक्खमूलानि उपगन्त्वा निसीदिंसु । सीलवन्तानं भिक्खून् तेजेन विहततेजा रुक्खदेवता अत्तनो अत्तनो विमाना ओरुह दारके गहेत्वा इतो चितो च विचरन्ति । सेय्यथापि नाम राजूहि वा राजमहामत्तेहि वा गामकावासं गतेहि गामवासीनं घरेसु ओकासे गहिते घरमानुसका घरा निक्खमित्वा अज्जत्र वसन्ता “कदा नु खो गमिस्सन्ती”ति दूरतो ओलोकेन्ति; एवमेव देवता अत्तनो अत्तनो विमानानि छुट्टेत्वा इतो चितो च विचरन्तियो दूरतोव ओलोकेन्ति — “कदा नु खो भदन्ता गमिस्सन्ती”ति । ततो एवं समचिन्तेसुं “पठमवस्सूपगता भिक्खू अवस्सं तेमासं वसिस्सन्ति । मयं पन ताव चिरं दारके गहेत्वा ओक्कम्म वसितुं न सक्खिस्साम । हन्द मयं भिक्खून् भयानकं आरम्मणं

दस्सेमा”ति । ता रत्तिं भिक्खून् समणधम्मकरणवेलाय भिसनकानि यक्खरूपानि निम्मिनित्वा पुरतो पुरतो तिष्ठन्ति, भेरवसद्वच्च करोन्ति । भिक्खून् तानि रूपानि पस्सन्तानं तच्च सदं सुणन्तानं हृदयं फन्दि, दुब्बण्णा च अहेसुं उप्पण्डुपण्डुकजाता । तेन ते चित्तं एकगं कातुं नासक्खिंसु । तेसं अनेकगगचित्तानं भयेन च पुनप्पुनं संविग्गानं सति सम्मुस्सि । ततो नेसं मुट्ठस्सतीनं दुग्गन्धानि आरम्मणानि पयोजेसुं । तेसं तेन दुग्गन्धेन निम्मथियमानमिव मत्थलुङ्गं अहोसि, बाळ्हा सीसवेदना उप्पज्जिंसु, न च तं पवत्तिं अज्जमज्जस्स आरोचेसुं ।

अथेकदिवसं सङ्गत्थेरोस्स उपट्ठानकाले सब्बेसु सन्निपतितेसु सङ्गत्थेरो पुच्छि — “तुम्हाकं, आवुसो, इमं वनसण्डं पविट्ठानं कतिपाहं अतिविय परिसुद्धो छविवण्णो अहोसि परियोदातो, विप्पसन्नानि च इन्द्रियाणि एतरहि पनत्थ किंसा दुब्बण्णा उप्पण्डुपण्डुकजाता, किं वो इध असप्पाय”न्ति? ततो एको भिक्खु आह — “अहं, भन्ते, रत्तिं ईदिसच्च ईदिसच्च भेरवारम्मणं पस्सामि च सुणामि च, ईदिसच्च गन्धं घायामि, तेन मे चित्तं न समाधियती”ति । एतेनेव उपायेन सब्बे तं पवत्तिं आरोचेसुं । सङ्गत्थेरो आह — “भगवता आवुसो द्वे वस्सूपनायिका पज्जत्ता, अम्हाकच्च इदं सेनासनं असप्पायं, आयामावुसो भगवतो सन्तिकं, गन्त्वा अज्जं सप्पायं सेनासनं पुच्छामा”ति । “साधु भन्ते”ति ते भिक्खू थेरस्स पटिस्सुणित्वा सब्बे सेनासनं संसामेत्वा पत्तचीवरमादाय अनुपलित्तत्ता कुलेसु कज्जि अनामन्तेत्वा एव येन सावत्थि तेन चारिकं पक्कमिंसु । अनुपुब्बेन सावत्थिं गन्त्वा भगवतो सन्तिकं अगमिंसु ।

भगवा ते भिक्खू दिस्वा एतदवोच — “न, भिक्खवे, अन्तोवस्सं चारिका चरितब्बाति मया सिक्खापदं पज्जत्तं, किस्स तुम्हे चारिकं चरथा”ति । ते भगवतो सब्बं आरोचेसुं । भगवा आवज्जेन्तो सकलजम्बुदीपे अन्तमसो चतुप्पादपीठकट्टानमत्तम्पि तेसं सप्पायं सेनासनं नादस । अथ ते भिक्खू आह — “न, भिक्खवे, तुम्हाकं अज्जं सप्पायं सेनासनं अत्थि, तत्थेव तुम्हे विहरन्ता आसवक्खयं पापुणेय्याथ । गच्छथ, भिक्खवे, तमेव सेनासनं उपनिस्साय विहरथ । सचे पन देवताहि अभयं इच्छथ, इमं परित्तं उगगणहथ, एतज्झि वो परित्तच्च कम्मट्ठानच्च भविस्सती”ति इमं सुत्तमभासि ।

अपरे पनाहु — “गच्छथ, भिक्खवे, तमेव सेनासनं उपनिस्साय विहरथा”ति इदच्च वत्वा भगवा आह — “अपिच खो आरज्जकेन परिहरणं जातब्बं । सेय्यथिदं — सायंपातं करणवसेन द्वे मेत्ता, द्वे परित्ता, द्वे असुभा, द्वे मरणस्सती अट्ठ महासंवेगवत्थुसमावज्जनच्च । अट्ठ महासंवेगवत्थूनि नाम जाति जरा ब्याधि मरणं चत्तारि अपायदुक्खानीति । अथ वा जातिजराब्याधिमरणानि चत्तारि, अपायदुक्खं पज्जमं, अतीते वट्टमूलकं दुक्खं, अनागते वट्टमूलकं दुक्खं, पच्चुप्पन्ने आहारपरियेद्विमूलकं दुक्खं”न्ति । एवं भगवा परिहरणं आचिक्खित्वा तेसं भिक्खून् मेत्तत्थच्च परित्तत्थच्च विपस्सनापादकझानत्थच्च इमं सुत्तं अभासीति ।

१४३. तत्थ करणीयमत्थकुसलेनाति इमिस्सा पठमगाथाय ताव अयं पदवण्णना — **करणीयन्ति** कातब्बं, करणारहन्ति अत्थो । **अत्थो**ति पटिपदा, यं वा किज्जि अत्तनो हितं, तं सब्बं अरणीयतो अत्थोति वुच्चति, अरणीयतो नाम उपगन्तब्बतो । अत्थे कुसलेन **अत्थकुसलेन**, अत्थछेकेनाति वुत्तं होति । **यन्ति** अनियमितपच्चत्तं । न्ति नियमितउपयोगं । उभयम्पि वा **यं तन्ति** पच्चत्तवचनं । **सन्तं पदन्ति** उपयोगवचनं । तत्थ लक्खणतो सन्तं, पत्तब्बतो पदं, निब्बानस्सेतं अधिवचनं । **अभिसमेच्चा**ति अभिसमागन्त्वा । सक्कोतीति **सक्को**, समत्थो पटिबलोति वुत्तं होति । **उज्जू**ति अज्जवयुत्तो । सुट्ठु उज्जूति **सुहुजु** । सुखं वचो अस्मिन्ति **सुवचो** । अस्साति भवेय्य । मुदूति मद्वयुत्तो । न अतिमानीति **अनतिमानी** ।

अयं पनेत्थ अत्थवण्णना — **करणीयमत्थकुसलेन यन्त सन्तं पदं अभिसमेच्चा**ति । एत्थ ताव अत्थि करणीयं, अत्थि अकरणीयं । तत्थ सङ्खेपतो सिक्खत्तयं **करणीयं**, सीलविपत्ति, दिट्ठिविपत्ति, आचारविपत्ति, आजीवविपत्तीति

एवमादि **अकरणीयं**। तथा अत्थि अत्थकुसलो, अत्थि अनत्थकुसलो।

तत्थ यो इमस्मिं सासने पब्बजित्वा न अत्तानं सम्मा पयोजेति, खण्डसीलो होति, एकवीसतिविधं अनेसनं निस्साय जीविकं कप्पेति। सेय्यथिदं — वेळुदानं, पत्तदानं, पुष्पदानं, फलदानं, दन्तकट्टदानं, मुखोदकदानं, सिनानदानं, चुण्णदानं, मत्तिकादानं, चाटुकम्प्यतं, मुग्गसूप्यतं, पारिभटुतं, जङ्घपेसनियं, वेज्जकम्मं, दूतकम्मं, पहिणगमनं, पिण्डपटिपिण्डदानानुप्पदानं, वत्थुविज्जं, नक्खत्तविज्जं, अङ्गविज्जन्ति। छब्बिधे च अगोचरे चरति। सेय्यथिदं — वेसियगोचरे विधवाथुल्लकुमारिकपण्डकभिक्षुनिपानागारगोचरेति। संसट्ठो च विहरति राजूहि राजमहामत्तेहि तित्थियेहि तित्थियसावकेहि अननुलोमिकेन गिहिसंसग्गेन। यानि वा पन तानि कुलानि असद्धानि अप्पसन्नानि अनोपानभूतानि अक्कोसकपरिभासकानि अनत्थकामानि अहितअफासुकअयोगक्खेमकामानि भिक्खूनं...पे०... उपासिकानं, तथारूपानि कुलानि सेवति भजति पयिरुपासति। अयं **अनत्थकुसलो**।

यो पन इमस्मिं सासने पब्बजित्वा अत्तानं सम्मा पयोजेति, अनेसनं पहाय चतुपारिसुद्धिसीले पतिट्ठातुकामो सद्भासीसेन पातिमोक्खसंवरं, सत्तिसीसेन इन्द्रियसंवरं, वीरियसीसेन आजीवपारिसुद्धिं, पञ्चासीसेन पच्चयपटिसेवनं पूरेति अयं **अत्थकुसलो**।

यो वा सत्तापत्तिक्खन्धसोधनवसेन पातिमोक्खसंवरं, छद्वारे घट्टितारम्मणेसु अभिज्झादीनं अनुप्पत्तिवसेन इन्द्रियसंवरं, अनेसनपरिवज्जनवसेन विज्जुपसत्थबुद्धबुद्धसावकवणिगतपच्चयपटिसेवनेन च आजीवपारिसुद्धिं, यथावुत्तपच्चवेक्खणवसेन पच्चयपटिसेवनं, चतुइरियापथपरिवत्तने सात्थकादीनं पच्चवेक्खणवसेन सम्पजज्जञ्च सोधेति, अयम्पि **अत्थकुसलो**।

यो वा यथा ऊसोदकं पटिच्च संकिलिडुं वत्थं परियोदायति, छारिकं पटिच्च आदासो, उक्कामुखं पटिच्च जातरूपं, तथा जाणं पटिच्च सीलं वोदायतीति जत्वा जाणोदकेन धोवन्तो सीलं परियोदापेति। यथा च किकी सकुणिका अण्डं, चमरीमिगो वालधिं, एकपुत्तिका नारी पियं एकपुत्तकं, एकनयनो पुरिसो तं एकनयनं रक्खति, तथा अतिविय अप्पमत्तो अत्तनो सीलक्खन्धं रक्खति, सायंपातं पच्चवेक्खमानो अणुमत्तम्पि वज्जं न पस्सति, अयम्पि **अत्थकुसलो**।

यो वा पन अविप्पटिसारकरसीले पतिट्ठाय किलेसविक्खम्भनपटिपदं पग्गण्हाति, तं पग्गहेत्वा कसिणपरिकम्मं करोति, कसिणपरिकम्मं कत्वा समापत्तियो निब्बत्तेति, अयम्पि **अत्थकुसलो**। यो वा पन समापत्तितो वुट्ठाय सङ्घारे सम्मसित्वा अरहत्तं पाप्पणाति, अयं अत्थकुसलानं अग्गो।

तत्थ ये इमे याव अविप्पटिसारकरसीले पतिट्ठानेन, याव वा किलेसविक्खम्भनपटिपदाय पग्गहणेन मग्गफलेन वणिगता अत्थकुसला, ते इमस्मिं अत्थे **अत्थकुसला**ति अधिप्पेता। तथाविधा च ते भिक्खू। तेन भगवा ते भिक्खू सन्धाय एकपुग्गलाधिट्ठानाय देसनाय “करणीयमत्थकुसलेना”ति आह।

ततो “किं करणीयं”न्ति तेसं सज्जातकङ्खानं आह “**यन्तं सन्तं पदं अभिसमेच्चा**”ति। अयमेत्थ अधिप्पायो — तं बुद्धानुबुद्धेहि वणिगतं सन्तं निब्बानपदं पटिवेधवसेन अभिसमेच्च विहरितुकामेन यं करणीयन्ति। एत्थ च यन्ति इमस्स गाथापादस्स आदितो वुत्तमेव करणीयन्ति। अधिकारतो अनुवत्तति तं सन्तं पदं अभिसमेच्चाति। अयं पन यस्मा सावसेसपाठो अत्थो, तस्मा “विहरितुकामेना”ति वुत्तन्ति वेदितव्वं।

अथ वा सन्तं पदं अभिसमेच्चाति अनुस्सवादिवसेन लोकियपज्जाय निब्बानपदं सन्तन्ति जत्वा तं अधिगन्तुकामेन यन्तं करणीयन्ति अधिकारतो अनुवत्तति, तं करणीयमत्थकुसलेनाति एवम्पेत्य अधिप्पायो वेदितब्बो । अथ वा “करणीयमत्थकुसलेना”ति वुत्ते “कि”न्ति चिन्तेन्तानं आह “यन्तं सन्तं पदं अभिसमेच्चा”ति । तस्सेवं अधिप्पायो वेदितब्बो — लोकियपज्जाय सन्तं पदं अभिसमेच्च यं करणीयं, तन्ति । यं कातब्बं, तं करणीयं, करणारहमेव तन्ति वुत्तं होति ।

किं पन तन्ति? किमज्जं सिया अज्जत्र तदधिगमूपायतो । कामज्चेतं करणारहत्येन सिक्खत्तयदीपकेन आदिपदेनेव वुत्तं । तथा हि तस्स अत्थवण्णनायं अवोचुम्हा “अत्थि करणीयं अत्थि अकरणीयं । तत्थ सङ्खेपतो सिक्खत्तयं करणीय”न्ति । अतिसङ्खेपदेसितत्ता पन तेसं भिक्खून् केहिचि विज्जातं, केहिचि न विज्जातं । ततो येहि न विज्जातं, तेसं विज्जापनत्थं यं विसेसतो आरज्जकेन भिक्खुना कातब्बं, तं वित्थारेन्तो “सक्को उज्जु च सुहुज्जु च, सुवचो चस्स मुदु अनतिमानी”ति इमं ताव उपडुगाथं आह ।

किं वुत्तं होति? सन्तं पदं अभिसमेच्च विहरितुकामो लोकियपज्जाय वा तं अभिसमेच्च तदधिगमाय पटिपज्जमानो आरज्जको भिक्खु दुतियचतुत्थपधानियङ्गसमन्नागमेन काये च जीविते च अनपेक्खो हुत्वा सच्चपटिवेधाय पटिपज्जितुं सक्को अस्स, तथा कसिणपरिकम्मवत्तसमादानादीसु, अत्तनो पत्तचीवरपटिसङ्खरणादीसु च यानि तानि सब्रह्मचारीनं उच्चावचानि किं करणीयानि, तेसु अज्जेसु च एवरूपेसु सक्को अस्स दक्खो अनलसो समत्थो । सक्को होन्तोपि च ततियपधानियङ्गसमन्नागमेन उज्जु अस्स । उज्जु होन्तोपि च सकिं उज्जुभावेन सन्तोसं अनापज्जित्वा यावजीवं पुनप्पुनं असिथिलकरणेन सुद्धतरं उज्जु अस्स । असठताय वा उज्जु, अमायाविताय सुहुज्जु । कायवचीवङ्कप्पहानेन वा उज्जु, मनोवङ्कप्पहानेन सुहुज्जु । असन्तगुणस्स वा अनाविकरणेन उज्जु, असन्तगुणेन उप्पन्नस्स लाभस्स अनधिवासनेन सुहुज्जु । एवं आरम्मणलक्खणूपनिज्झानेहि पुरिमद्वयततियसिक्खाहि पयोगासयसुद्धीहि च उज्जु च सुहुज्जु च अस्स ।

न केवलज्ज उज्जु च सुहुज्जु च, अपिच पन सुब्बचो च अस्स । यो हि पुग्गलो “इदं न कातब्ब”न्ति वुत्तो “किं ते दिट्ठं, किं ते सुतं, को मे हुत्वा वदसि, किं उपज्झायो आचरियो सन्दिट्ठो सम्भत्तो वा”ति वदति, तुण्हीभावेन वा तं विहेठेति, सम्पटिच्छित्त्वा वा न तथा करोति, सो विसेसाधिगमस्स दूरे होति । यो पन ओवदियमानो “साधु, भन्ते, सुद्ध वुत्तं, अत्तनो वज्जं नाम दुद्दसं होति, पुनपि मं एवरूपं दिस्वा वदेय्याथ अनुकम्पं उपादाय, चिरस्सं मे तुम्हाकं सन्तिका ओवादो लद्धो”ति वदति, यथानुसिद्धज्ज पटिपज्जति, सो विसेसाधिगमस्स अविदूरे होति । तस्मा एवं परस्स वचनं सम्पटिच्छित्त्वा करोन्तो सुब्बचो च अस्स ।

यथा च सुवचो, एवं मुदु अस्स । मुदूति गहट्ठेहि दूतगमनप्पहिणगमनादीसु नियुज्जियमानो तत्थ मुदुभावं अकत्वा थद्धो हुत्वा वत्तपटिपत्तियं सकलब्रह्मचरिये च मुदु अस्स सुपरिकम्मकतसुवण्णं विय तत्थ तत्थ विनियोगक्खमो । अथ वा मुदूति अभाकुटिको उत्तानमुखो सुखसम्भासो पटिसन्धारवुत्ति सुतित्थं विय सुखावगाहो अस्स । न केवलज्ज मुदु, अपिच पन अनतिमानी अस्स, जातिगोत्तादीहि अतिमानवत्थूहि परे नातिमज्जेय्य, सारिपुत्तत्थेरो विय चण्डालकुमारकसमेन चेतसा विहरेय्याति ।

१४४. एवं भगवा सन्तं पदं अभिसमेच्च विहरितुकामस्स तदधिगमाय वा पटिपज्जमानस्स विसेसतो आरज्जकस्स भिक्खुनो एकच्चं करणीयं वत्वा पुन ततुत्तरिपि वत्तुकामो “सन्तुस्सको चा”ति दुतियं गाथमाह ।

तत्थ “सन्तुट्ठी च कतञ्जुता”ति एत्थ वुत्तप्पभेदेन द्वादसविधेन सन्तोसेन सन्तुस्सतीति **सन्तुस्सको**। अथ वा तुस्सतीति तुस्सको, सकेन तुस्सको, सन्तेन तुस्सको, समेन तुस्सकोति **सन्तुस्सको**। तत्थ **सकं** नाम “पिण्डियालोपभोजनं निस्साया”ति (महाव० ७३) एवं उपसम्पदमाळके उद्दिष्टं अत्तना च सम्पटिच्छितं चतुपच्चयजातं। तेन सुन्दरेन वा असुन्दरेन वा सक्कच्चं वा असक्कच्चं वा दिन्नेन पटिग्गहणकाले परिभोगकाले च विकारमदस्सेत्वा यापेन्तो “सकेन तुस्सको”ति वुच्चति। **सन्तं** नाम यं लद्धं होति अत्तनो विज्जमानं, तेन सन्तेनेव तुस्सन्तो ततो परं न पत्थेन्तो अत्रिच्छतं पजहन्तो “सन्तेन तुस्सको”ति वुच्चति। **समं** नाम इट्ठानिट्ठेसु अनुनयपटिघप्पहानं। तेन समेन सब्बारम्मणेसु तुस्सन्तो “समेन तुस्सको”ति वुच्चति।

सुखेन भरीयतीति **सुभरो**, सुपोसोति वुत्तं होति। यो हि भिक्खु सालिमंसोदनादीनं पत्ते पूरेत्वा दिन्नेपि दुम्मुखभावं अनत्तमनभावमेव च दस्सेति, तेसं वा सम्मुखाव तं पिण्डपातं “किं तुम्हेहि दिन्न”न्ति अपसादेन्तो सामणेरगहट्ठादीनं देति, एस दुब्भरो। एतं दिस्वा मनुस्सा दूरतोव परिवज्जेन्ति “दुब्भरो भिक्खु न सक्का पोसितु”न्ति। यो पन यंकिञ्चि लूखं वा पणीतं वा अप्पं वा बहुं वा लभित्वा अत्तमनो विप्पसन्नमुखो हुत्वा यापेति, एस सुभरो। एतं दिस्वा मनुस्सा अतिविय विस्सत्था होन्ति — “अम्हाकं भदन्तो सुभरो थोकथोकेनपि तुस्सति, मयमेव नं पोसेस्सामा”ति पटिज्जं कत्वा पोसेन्ति। एवरूपो इध सुभरोति अधिप्पेतो।

अप्पं किच्चमस्साति **अप्पकिच्चो**, न कम्मरामताभस्सारामतासङ्गणिकारामतादिअनेककिच्चव्यावटो। अथ वा सकलविहारे नवकम्मसङ्गभोगसामणेरआरामिकवोसासनादिकिच्चविरहितो, अत्तनो केसनखच्छेदनपत्तचीवरपरिकम्मादिं कत्वा समणधम्मकिच्चपरो होतीति वुत्तं होति।

सल्लहुका वुत्ति अस्साति **सल्लहुकवुत्ति**। यथा एकच्चो बहुभण्डो भिक्खु दिसापक्कमनकाले बहुं पत्तचीवरपच्चत्थरणतेलगुळादिं महाजनेन सीसभारकटिभारादीहि उच्चारापेत्वा पक्कमति, एवं अहुत्वा यो अप्पपरिक्खारो होति, पत्तचीवरादिअट्ठसमणपरिक्खारमत्तमेव परिहरति, दिसापक्कमनकाले पक्खी सकुणो विय समादायेव पक्कमति, एवरूपो इध सल्लहुकवुत्तीति अधिप्पेतो। सन्तानि इन्द्रियाणि अस्साति **सन्तिन्द्रियो**, इट्ठारम्मणादीसु रागादिवसेन अनुद्धतिन्द्रियोति वुत्तं होति। **निपको**ति विज्जू विभावी पज्जवा, सीलानुरक्खणपज्जाय चीवरादिविचारणपज्जाय आवासादिसत्तसप्पायपरिजाननपज्जाय च समन्नागतोति अधिप्पायो।

न पगब्भोति **अप्पगब्भो**, अट्ठट्ठानेन कायपागब्भियेन, चतुट्ठानेन वचीपागब्भियेन, अनेकट्ठानेन मनोपागब्भियेन च विरहितोति अत्थो।

अट्ठट्ठानं कायपागब्भियं (महानि० ८७) नाम

सङ्गणपुग्गलभोजनसालाजन्ताघरन्हानतित्थभिक्खाचारमग्गअन्तरघरपवेसनेसु कायेन अप्पतिरूपकरणं। सेय्यथिदं — इधेकच्चो सङ्गमज्जे पल्लत्थिकाय वा निसीदति, पादे पादमोदहित्वा वाति एवमादि, तथा गणमज्जे, गणमज्जेति चतुपरिससन्निपाते, तथा वुट्ठतरे पुग्गले। भोजनसालायं पन वुट्ठानं आसनं न देति, नवानं आसनं पटिबाहति, तथा जन्ताघरे। वुट्ठे चेत्थ अनापुच्छा अग्गिजालनादीनि करोति। न्हानतित्थे च यदिदं “दहरो वुट्ठोति पमाणं अकत्वा आगतपटिपाटिया न्हायितब्ब”न्ति वुत्तं, तम्पि अनादियन्तो पच्छा आगन्त्वा उदकं ओतरित्वा वुट्ठे च नवे च बाधेति। भिक्खाचारमग्गे पन अग्गासनअग्गोदकअग्गपिण्डत्थं वुट्ठानं पुरतो पुरतो याति बाहाय बाहं पहरन्तो, अन्तरघरप्पवेसने वुट्ठानं पठमतरं पविसति, दहरेहि कायकीळनं करोतीति एवमादि।

चतुष्टानं वचीपागब्भियं नाम सङ्खगणपुगलअन्तरघरेसु अप्पतिरूपवाचानिच्छारणं । सेय्यथिदं — इधेकच्चो सङ्खमज्झे अनापुच्छा धम्मं भासति, तथा पुब्बे वुत्तप्पकारे गणे वुड्डतरे पुगले च । तत्थ मनुस्सेहि पज्जं पुट्ठो वुड्डतरं अनापुच्छा विस्सज्जेति । अन्तरघरे पन “इत्थन्नामे किं अत्थि, किं यागु उदाहु खादनीयं भोजनीयं, किं मे दस्ससि, किमज्ज खादिस्सामि, किं भुज्जिस्सामि, किं पि विस्सामी”ति एदमादिं भासति ।

अनेकट्टानं मनोपागब्भियं नाम तेसु तेसु ठानेसु कायवाचाहि अज्झाचारं अनापज्जित्वापि मनसा एव कामवितक्कादिनानप्पकारअप्पतिरूपवितक्कनं ।

कुलेस्वननुगिद्धोति यानि कुलानि उपसङ्कमति, तेसु पच्चयतण्हाय वा अननुलोमियगिहिसंसग्गवसेन वा अननुगिद्धो, न सहसोकी, न सहनन्दी, न सुखितेसु सुखितो, न दुक्खितेसु दुक्खितो, न उप्पन्नेसु किच्चकरणीयेसु अत्तना वा योगमापज्जिताति वुत्तं होति । इमिस्सा च गाथाय यं “सुवचो चस्सा”ति एत्थ वुत्तं “अस्सा”ति वचनं, तं सब्बपदेहि सद्धिं “सन्तुस्सको च अस्स, सुभरो च अस्सा”ति एवं योजेतब्बं ।

१४५. एवं भगवा सन्तं पदं अभिसमेच्च विहरितुकामस्स तदधिगमाय वा पटिपज्जितुकामस्स विसेसतो आरज्जकस्स भिक्खुनो ततुत्तरिपि करणीयं आचिक्खित्वा इदानि अकरणीयम्पि आचिक्खितुकामो “**न च खुद्दमाचरे किञ्चि, येन विज्जू परे उपवदेय्यु**”न्ति इमं उपड्डगाथमाह । तस्सत्थो — एवमिमं करणीयं करोन्तो यं तं कायवचीमनोदुच्चरितं खुद्दं लामकन्ति वुच्चति, तं न च खुद्दं समाचरे । असमाचरन्तो च न केवलं ओळारिकं, किं पन किञ्चि न समाचरे, अप्पमत्तकं अणुमत्तम्पि न समाचरेति वुत्तं होति ।

ततो तस्स समाचारे सन्दिट्टिकमेवादीनवं दस्सेति “**येन विज्जू परे उपवदेय्यु**”न्ति । एत्थ च यस्मा अविज्जू परे अप्पमाणं । ते हि अनवज्जं वा सावज्जं करोन्ति, अप्पसावज्जं वा महासावज्जं । विज्जू एव पन पमाणं । ते हि अनुविच्च परियोगाहेत्वा अवण्णारहस्स अवण्णं भासन्ति, वण्णारहस्स च वण्णं भासन्ति, तस्मा “विज्जू परे”ति वुत्तं ।

एवं भगवा इमाहि अड्डतेय्याहि गाथाहि सन्तं पदं अभिसमेच्च विहरितुकामस्स, तदधिगमाय वा पटिपज्जितुकामस्स विसेसतो आरज्जकस्स आरज्जकसीसेन च सब्बेसम्पि कम्मट्टानं गहेत्वा विहरितुकामानं करणीयाकरणीयभेदं कम्मट्टानूपचारं वत्वा इदानि तेसं भिक्खून् तस्स देवताभयस्स पटिघाताय परित्तत्थं विपस्सनापादकज्झानवसेन कम्मट्टानतथ्यच्च “**सुखिनो व खेमिनो होन्तू**”ति आदिना नयेन मेत्तकथं कथेतुमारब्धो ।

तत्थ **सुखिनो**ति सुखसमङ्गिनो । **खेमिनो**ति खेमवन्तो, अभया निरुपदवाति वुत्तं होति । **सब्बे**ति अनवसेसा । **सत्ता**ति पाणिनो । **सुखितत्ता**ति सुखितचित्ता । एत्थ च कायिकेन सुखेन सुखिनो, मानसेन सुखितत्ता, तदुभयेनापि सब्बभयूपदवविगमेन वा खेमिनोति वेदितब्बा । कस्मा पन एवं वुत्तं? मेत्ताभावनाकारदस्सनत्थं । एवज्हि मेत्ता भावेतब्बा “सब्बे सत्ता सुखिनो होन्तू”ति वा, “खेमिनो होन्तू”ति वा, “सुखितत्ता होन्तू”ति वा ।

१४६. एवं याव उपचारतो अप्पनाकोटि, ताव सङ्खेपेन मेत्ताभावनं दस्सेत्वा इदानि वित्थारतोपि तं दस्सेतुं “**ये केची**”ति गाथाद्वयमाह । अथ वा यस्मा पुत्थुत्तारम्मणे परिचितं चित्तं न आदिकेनेव एकत्ते सण्ठाति, आरम्मणप्पभेदं पन अनुगन्त्वा कमेन सण्ठाति, तस्मा तस्स तसथावरादिदुक्कतिकप्पभेदे आरम्मणे अनुगन्त्वा अनुगन्त्वा सण्ठानतथ्यम्पि “ये केची”ति गाथाद्वयमाह । अथ वा यस्मा यस्स यं आरम्मणं विभूतं होति, तस्स तत्थ चित्तं सुखं तिड्ढति । तस्मा तेसं भिक्खून्

यस्स यं विभूतं आरम्भणं, तस्स तत्थ चित्तं सण्ठापेतुकामो तसथावरादिदुक्कित्तकआरम्भणप्पभेददीपकं “ये केची”ति इमं गाथाद्वयमाह ।

एत्थ हि तसथावरदुकं दिट्ठादिट्ठदुकं दूरसन्तिकदुकं भूतसम्भवेसिदुकन्ति चत्तारि दुकानि, दीघादीहि च छहि पदेहि मज्झिमपदस्स तीसु, अणुकपदस्स च द्वीसु तिकेसु अत्थसम्भवतो दीघरस्समज्झिमत्तिकं महन्ताणुकमज्झिमत्तिकं थूलाणुकमज्झिमत्तिकन्ति तयो तिके दीपेति । तत्थ ये केचीति अनवसेसवचनं । पाणा एव भूता पाणभूता । अथ वा पाणन्तीति पाणा । एतेन अस्सासपस्सासपटिबद्धे पञ्चवोकारसत्ते गण्हाति । भवन्तीति भूता । एतेन एकवोकारचतुवोकारसत्ते गण्हाति । अत्थीति सन्ति, संविज्जन्ति ।

एवं “ये केचि पाणभूतत्थी”ति इमिना वचनेन दुक्कित्तेहि सङ्गहेतब्बे सब्बे सत्ते एकज्झं दस्सेत्वा इदानीं सब्बेपि ते तसा वा थावरा वा अनवसेसाति इमिना दुकेन सङ्गहेत्वा दस्सेति ।

तत्थ तसन्तीति तसा, सतण्हानं सभयानञ्चेतं अधिवचनं । तिट्ठन्तीति थावरा, पहीनतण्हाभयानं अरहतं एतं अधिवचनं । नत्थि तेसं अवसेसन्ति अनवसेसा, सब्बेपीति वुत्तं होति । यञ्च दुतियगाथाय अन्ते वुत्तं, तं सब्बदुक्कित्तेहि सम्बन्धितब्बं — ये केचि पाणभूतत्थि तसा वा थावरा वा अनवसेसा, इमेपि सब्बे सत्ता भवन्तु सुखितत्ता । एवं याव भूता वा सम्भवेसी वा इमेपि सब्बे सत्ता भवन्तु सुखितत्ताति ।

इदानीं दीघरस्समज्झिमादितिकत्तयदीपकेसु दीघा वातिआदीसु छसु पदेसु दीघाति दीघत्तभावा नागमच्छगोधादयो । अनेकव्यामसतप्पमाणापि हि महासमुद्धे नागानं अत्तभावा अनेकयोजनप्पमाणापि मच्छगोधादीनं अत्तभावा होन्ति । महन्ताति महन्तत्तभावा जले मच्छकच्छपादयो, थले हत्थिनागादयो, अमनुस्सेसु दानवादयो । आह च — “राहुगं अत्तभावीन”न्ति (अ० नि० ४.१५) । तस्स हि अत्तभावो उब्बेधेन चत्तारि योजनसहस्सानि अट्ठ च योजनसतानि, बाहू द्वादसयोजनसतपरिमाणा, पञ्जासयोजनं भमुकन्तरं, तथा अङ्गुलन्तरिका, हत्थतलानि द्वे योजनसतानीति । मज्झिमाति अस्सगोणमहिंससूकरादीनं अत्तभावा । रस्सकाति तासु तासु जातीसु वामनादयो दीघमज्झिमेहि ओमकप्पमाणा सत्ता । अणुकाति मंसचक्खुस्स अगोचरा, दिब्बचक्खुविसया उदकादीसु निब्बत्ता सुखुमत्तभावा सत्ता, ऊकादयो वा । अपिच ये तासु तासु जातीसु महन्तमज्झिमेहि थूलमज्झिमेहि च ओमकप्पमाणा सत्ता, ते अणुकाति वेदितब्बा । थूलाति परिमण्डलत्तभावा मच्छकुम्मसिप्पिकसम्बुकादयो सत्ता ।

१४७. एवं तीहि तिकेहि अनवसेसतो सत्ते दस्सेत्वा इदानीं “दिट्ठा वा येव अदिट्ठा”तिआदीहि तीहि दुकेहिपि ते सङ्गहेत्वा दस्सेति ।

तत्थ दिट्ठाति ये अत्तनो चक्खुस्स आपाथमागतवसेन दिट्ठपुब्बा । अदिट्ठाति ये परसमुद्धपरसेलपरचक्कवाळादीसु ठिता । “येव दूरे वसन्ति अविदूरे”ति इमिना पन दुकेन अत्तनो अत्तभावस्स दूरे च अविदूरे च वसन्ते सत्ते दस्सेति । ते उपादायुपादावसेन वेदितब्बा । अत्तनो हि काये वसन्ता सत्ता अविदूरे, बहिक्काये वसन्ता दूरे । तथा अन्तोउपचारे वसन्ता अविदूरे, बहिउपचारे वसन्ता दूरे । अत्तनो विहारे गामे जनपदे दीपे चक्कवाळे वसन्ता अविदूरे, परचक्कवाळे वसन्ता दूरे वसन्तीति वुच्चन्ति ।

भूताति जाता, अभिनिब्बत्ता । ये भूता एव, न पुन भविस्सन्तीति सङ्ख्यं गच्छन्ति, तेसं खीणासवानमेतं अधिवचनं ।

सम्भवमेसन्तीति **सम्भवेसी** । अप्पहीनभवसंयोजनत्ता आयतिम्पि सम्भवं एसन्तानं सेक्खपुथुज्जनानमेतं अधिवचनं । अथ वा चतूसु योनीसु अण्डजजलाबुजा सत्ता याव अण्डकोसं वत्थिकोसञ्च न भिन्दन्ति, ताव सम्भवेसी नाम । अण्डकोसं वत्थिकोसञ्च भिन्दित्वा बहि निक्खन्ता भूता नाम । संसेदजा ओपपातिका च पठमचित्तक्खणे सम्भवेसी नाम । दुतियचित्तक्खणतो पभुति भूता नाम । येन वा इरियापथेन जायन्ति, याव ततो अज्जं न पापुणन्ति, ताव सम्भवेसी नाम । ततो परं भूताति ।

१४८. एवं भगवा “सुखिनो वा”तिआदीहि अट्टतेय्याहि गाथाहि नानप्पकारतो तेसं भिक्खून् हितसुखागमपत्थनावसेन सत्तेसु मेत्ताभावनं दस्सेत्वा इदानी अहितदुक्खानागमपत्थनावसेनापि तं दस्सेन्तो आह “**न परो परं निकुब्बेथा**”ति । एस पोरणपाठो, इदानी पन “परं ही”तिपि पठन्ति, अयं न सोभनो ।

तत्थ परोति परजनो । परन्ति परजनं । न **निकुब्बेथा**ति न वज्जेय्य । **नातिमज्जेथा**ति न अतिक्कमित्वा मज्जेय्य । **कत्थची**ति कत्थचि ओकासे, गामे वा निगमे वा खेत्ते वा जातिमज्जे वा पूगमज्जे वातिआदि । नन्ति एतं । **कज्जी**ति यं कज्जि खत्तियं वा ब्राह्मणं वा गहट्टं वा पब्बजितं वा सुगतं वा दुगतं वातिआदि । **ब्यारोसना पटिघसज्जा**ति कायवचीविकारेहि ब्यारोसनाय च, मनोविकारेन पटिघसज्जाय च । “ब्यारोसनाय पटिघसज्जाया”ति हि वत्तब्बे “ब्यारोसना पटिघसज्जा”ति वुच्चति यथा “सम्म दज्जाय विमुत्ता”ति वत्तब्बे “सम्म दज्जा विमुत्ता”ति, यथा च “अनुपुब्बसिक्खाय अनुपुब्बकिरियाय अनुपुब्बपटिपदाया”ति वत्तब्बे “अनुपुब्बसिक्खा अनुपुब्बकिरिया अनुपुब्बपटिपदा”ति (अ० नि० ८.१९; उदा० ४५; चूळव० ३८५) । **नाज्जमज्जस्स दुक्खमिच्छेय्या**ति अज्जमज्जस्स दुक्खं न इच्छेय्य । किं वुत्तं होति? न केवलं “सुखिनो वा खेमिनो वा होन्तू”तिआदि मनसिकारवसेनेव मेत्तं भावेय्य । किं पन “अहो वत यो कोचि परपुग्गलो यं कज्जि परपुग्गलं वज्जनादीहि निकतीहि न निकुब्बेथ, जातिआदीहि च नवहि मानवत्थूहि कत्थचि पदेसे यं कज्जि परपुग्गलं नातिमज्जेय्य, अज्जमज्जस्स च ब्यारोसनाय वा पटिघसज्जाय वा दुक्खं न इच्छेय्या”ति एवम्पि मनसि करोन्तो भावेय्याति ।

१४९. एवं अहितदुक्खानागमपत्थनावसेन अत्थतो मेत्ताभावनं दस्सेत्वा इदानी तमेव उपमाय दस्सेन्तो आह “**माता यथा नियं पुत्तं**”ति ।

तस्सत्थो — यथा माता **नियं पुत्तं** अत्तनि जातं ओरसं पुत्तं, तज्ज **एकपुत्तमेव आयुसा अनुरक्खे**, तस्स दुक्खागमपटिबाहनत्थं अत्तनो आयुम्पि चजित्वा तं अनुरक्खे, **एवम्पि सब्बभूतेसु इदं मेत्तमानसं भावये**, पुनप्पुनं जनये वड्डये, तज्ज अपरिमाणसत्तारम्मणवसेन एकस्मिं वा सत्ते अनवसेसफरणवसेन **अपरिमाणं** भावयेति ।

१५०. एवं सब्बाकारेन मेत्ताभावनं दस्सेत्वा इदानी तस्सेव वड्डनं दस्सेन्तो आह “**मेत्तज्ज सब्बलोकस्मी**”ति ।

तत्थ मिज्जति तायति चाति मित्तो, हितज्झासयताय सिनिहति, अहितागमतो रक्खति चाति अत्थो । मित्तस्स भावो **मेत्तं** । **सब्बस्मिन्ति** अनवसेसे । **लोकस्मिन्ति** सत्तलोके । मनसि भवन्ति **मानसं** । तज्हि चित्तसम्पयुत्तत्ता एवं वुत्तं । **भावयेति** वड्डये । नास्स परिमाणन्ति **अपरिमाणं**, अप्पमाणसत्तारम्मणताय एवं वुत्तं । **उद्धन्ति** उपरि । तेन अरूपभवं गण्हाति । **अधोति** हेट्ठा । तेन कामभवं गण्हाति । **तिरियन्ति** वेमज्झं । तेन रूपभवं गण्हाति । **असम्बाधन्ति** सम्बाधविरहितं, भिन्नसीमन्ति वुत्तं होति । सीमा नाम पच्चत्थिको वुच्चति, तस्मिम्पि पवत्तन्ति अत्थो । **अवेरन्ति** वेरविरहितं, अन्तरन्तरापि वेरचेतनापातुभावविरहितन्ति वुत्तं होति । **असपत्तन्ति** विगतपच्चत्थिकं । मेत्ताविहारी हि पुग्गलो मनुस्सानं पियो होति,

अमनुस्सानं पियो होति, नास्स कोचि पच्चत्थिको होति, तेनस्स तं मानसं विगतपच्चत्थिकत्ता “असपत्त”न्ति वुच्चति । परियायवचनञ्हि एतं, यदिदं पच्चत्थिको सपत्तोति । अयं अनुपदतो अत्थवण्णना ।

अयं पनेत्थ अधिप्पेतत्थवण्णना — यदेतं “एवमि सब्बभूतेसु मानसं भावये अपरिमाण”न्ति वुत्तं । तज्चेतं अपरिमाणं मेत्तं मानसं सब्बलोकस्मिं भावये वड्डये, वुट्ठिं, विरूळिं, वेपुल्लं गमये । कथं? उद्धं अधो च तिरियज्ज, उद्धं याव भवग्गा, अधो याव अवीचितो, तिरियं याव अवसेसदिसा । उद्धं वा आरुप्पं, अधो कामधातुं, तिरियं रूपधातुं अनवसेसं फरन्तो । एवं भावेन्तोपि च तं यथा असम्बाधं, अवेरं, असपत्तज्ज, होति तथा सम्बाधवेरसपत्ताभावं करोन्तो भावये । यं वा तं भावनासम्पदं पत्तं सब्बत्थ ओकासलाभवसेन असम्बाधं । अत्तनो परेसु आघातपटिविनयेन अवेरं, अत्तनि च परेसं आघातपटिविनयेन असपत्तं होति, तं असम्बाधं अवेरं असपत्तं अपरिमाणं मेत्तं मानसं उद्धं अधो तिरियज्जाति तिविधपरिच्छेदे सब्बलोकस्मिं भावये वड्डयेति ।

१५१. एवं मेत्ताभावनाय वड्डनं दस्सेत्वा इदानीं तं भावनमनुयुत्तस्स विहरतो इरियापथनियमाभावं दस्सेन्तो आह “तिट्ठं चरं... पे०... अधिट्ठेय्या”ति ।

तस्सत्थो — एवमेतं मेत्तं मानसं भावेन्तो सो “निसीदति पल्लङ्कं आभुजित्वा, उजुं कायं पणिधाया”ति आदीसु (दी० नि० २.३७४; म० नि० १.१०७; विभ० ५०८) विय इरियापथनियमं अकत्वा यथासुखं अज्जतरज्जतरइरियापथबाधनविनोदनं करोन्तो तिट्ठं वा चरं वा निसिन्नो वा सयानो वा यावता विगतमिद्धो अस्स, अथ एतं मेत्ताज्ञानस्सतिं अधिट्ठेय्य ।

अथ वा एवं मेत्ताभावनाय वड्डनं दस्सेत्वा इदानीं वसीभावं दस्सेन्तो आह “तिट्ठं चरं”न्ति । वसिप्पत्तो हि तिट्ठं वा चरं वा निसिन्नो वा सयानो वा यावता इरियापथेन एतं मेत्ताज्ञानस्सतिं अधिट्ठातुकामो होति । अथ वा तिट्ठं वा चरं वाति न तस्स ठानादीनि अन्तरायकरानि होन्ति, अपिच खो सो यावता एतं मेत्ताज्ञानस्सतिं अधिट्ठातुकामो होति, तावता वितमिद्धो हुत्वा अधिट्ठाति, नत्थि तस्स तत्थ दन्धायितत्तं । तेनाह “तिट्ठं चरं निसिन्नो व सयानो, यावतास्स वितमिद्धो । एतं सतिं अधिट्ठेय्या”ति ।

तस्सायमधिप्पायो — यं तं “मेत्तज्ज सब्बलोकस्मि, मानसं भावये”ति वुत्तं, तं तथा भावये, यथा ठानादीसु यावता इरियापथेन, ठानादीनि वा अनादियित्वा यावता एतं मेत्ताज्ञानस्सतिं अधिट्ठातुकामो अस्स, तावता वितमिद्धो हुत्वा एतं सतिं अधिट्ठेय्याति ।

एवं मेत्ताभावनाय वसीभावं दस्सेन्तो “एतं सतिं अधिट्ठेय्या”ति तस्मिं मेत्ताविहारे नियोजेत्वा इदानीं तं विहारं थुनन्तो आह “ब्रह्ममेतं विहारमिधमाहू”ति ।

तस्सत्थो — ख्वायं “सुखिनोव खेमिनो होन्तू”ति आदिं कत्वा याव “एतं सतिं अधिट्ठेय्या”ति संवण्णितो मेत्ताविहारो, एतं चतुसु दिब्बब्रह्मअरियइरियापथविहारेसु निदोसत्ता अत्तनोपि परेसमिपि अत्थकरत्ता च इध अरियस्स धम्मविनये ब्रह्मविहारमाहु, सेट्ठविहारमाहूति । यतो सततं समितं अब्बोकिण्णं तिट्ठं चरं निसिन्नो वा सयानो वा यावतास्स वितमिद्धो, एतं सतिं अधिट्ठेय्याति ।

१५२. एवं भगवा तेसं भिक्खून् नानप्पकारतो मेत्ताभावनं दस्सेत्वा इदानी यस्मा मेत्ता सत्तारम्मणत्ता अत्तदिट्ठिया आसन्ना होति तस्मा दिट्ठिगहणनिसेधनमुखेन तेसं भिक्खून् तदेव मेत्ताज्ञानं पादकं कत्वा अरियभूमिप्पत्तिं दस्सेन्तो आह “दिट्ठिञ्च अनुपग्गम्मा”ति । इमाय गाथाय देसनं समापेसि ।

तस्सत्थो — ख्वायं “ब्रह्ममेतं विहारमिधमाहू”ति संवण्णितो मेत्ताज्ञानविहारो, ततो वुट्ठाय ये तत्थ वितक्कविचारादयो धम्मा, ते, तेसञ्च वत्थादिअनुसारेन रूपधम्मो परिग्गहेत्वा इमिना नामरूपपरिच्छेदेन “सुद्धसङ्खारपुञ्जोयं, न इध सत्तूपलब्धती”ति (सं० नि० १.१७१) एवं दिट्ठिञ्च अनुपग्गम्मा अनुपुब्बेन लोक्कुत्तरसीलेन सीलवा हुत्वा लोक्कुत्तरसीलसम्पयुत्तेनेव सोतापत्तिमग्गसम्मादिट्ठिसङ्ख्वातेन दस्सनेन सम्पन्नो । ततो परं योपायं वत्थुकामेसु गेधो किलेसकामो अप्पहीनो होति, तम्पि सकदागामिअनागामिमग्गेहि तनुभावेन अनवसेसप्पहानेन च कामेसु गेधं विनेय्य विनयित्वा वूपसमेत्वा न हि जातु गब्भसेय्य पुन रेति एकंसेनेव पुन गब्भसेय्यं न एति, सुद्धावासेसु निब्बत्तित्वा तत्थेव अरहत्तं पापुणित्वा परिनिब्बातीति ।

एवं भगवा देसनं समापेत्वा ते भिक्खू आह — “गच्छथ, भिक्खवे, तस्मिंयेव वनसण्डे विहरथ । इमञ्च सुत्तं मासस्स अट्ठसु धम्मस्सवनदिवसेसु गण्डिं आकोटेत्वा उस्सारेथ, धम्मकथं करोथ, साकच्छथ, अनुमोदथ, इदमेव कम्मट्ठानं आसेवथ, भावेथ, बहुलीकरोथ । तेपि वो अमनुस्सा तं भेरवारम्मणं न दस्सेस्सन्ति, अञ्जदत्थु अत्थकामा हितकामा भविस्सन्ती”ति । ते “साधू”ति भगवतो पटिस्सुणित्वा उट्ठायासना भगवन्तं अभिवादेत्वा, पदक्खिणं कत्वा, तत्थ गन्त्वा, तथा अकंसु । देवतायो च “भदन्ता अम्हाकं अत्थकामा हितकामा”ति पीतिसोमनस्सजाता हुत्वा सयमेव सेनासनं सम्मज्जन्ति, उण्होदकं पटियादेन्ति, पिट्ठिपरिकम्मपादपरिकम्मं करोन्ति, आरक्खं संविदहन्ति । ते भिक्खू तथेव मेत्तं भावेत्वा तमेव च पादकं कत्वा विपस्सनं आरभित्वा सब्बेव तस्मिंयेव अन्तोतेमासे अग्गफलं अरहत्तं पापुणित्वा महापवारणाय विसुद्धिपवारणं पवारेसुन्ति ।

एवञ्चि अत्थकुसलेन तथागतेन,
धम्मिस्सरेन कथितं करणीयमत्थं ।
कत्त्वानुभूय परमं हृदयस्स सन्ति,
सन्तं पदं अभिसमेन्ति समत्तपज्जा ॥

तस्मा हि तं अमतमब्भुतमरियकन्तं,
सन्तं पदं अभिसमेच्च विहरितुकामो ।
विज्जू जनो विमलसीलसमाधिपज्जा,
भेदं करेय्य सततं करणीयमत्थन्ति ॥

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय मेत्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. हेमवतसुत्तवण्णना

अज्ज पन्नरसोति हेमवतसुत्तं । का उप्पत्ति? पुच्छावसिका उप्पत्ति । हेमवतेन हि पुट्ठो भगवा “छसु लोको

समुपपन्नो'तिआदीनि अभासि । तत्थ “अज्ज पन्नरसो”तिआदि सातागिरेन वुत्तं, “इति सातागिरो”तिआदि सङ्गीतिकारेहि, “कच्चिमनो”तिआदि हेमवतेन, “छसु लोको”तिआदि भगवता, तं सब्बम्पि समोधानेत्वा “हेमवतसुत्त”न्ति वुच्चति । “सातागिरिसुत्त”न्ति एकच्चेहि ।

तत्थ यायं “अज्ज पन्नरसो”तिआदि गाथा । तस्सा उप्पत्ति — इमस्मिंयेव भद्दकप्पे वीसतिवस्ससहस्सायुकेसु पुरिसेसु उप्पज्जित्वा सोळसवस्ससहस्सायुकानि ठत्वा परिनिब्बुतस्स भगवतो कस्सपसम्मासम्बुद्धस्स महितया पूजाय सरीरकिच्चं अकंसु । तस्स धातुयो अविकिरित्वा सुवण्णक्खन्धो विय एकग्घना हुत्वा अट्ठंसु । दीघायुकबुद्धानज्झि एसा धम्मता । अप्पायुकबुद्धा पन यस्मा बहुतरेन जनेन अदिट्ठा एव परिनिब्बायन्ति, तस्मा धातुपूजम्पि कत्वा “तत्थ तत्थ जना पुज्जं पसविस्सन्ती”ति अनुकम्पाय “धातुयो विकिरन्तू”ति अधिद्वहन्ति । तेन तेसं सुवण्णचुण्णानि विय धातुयो विकिरन्ति, सेय्यथापि अम्हाकं भगवतो ।

मनुस्सा तस्स भगवतो एकंयेव धातुघरं कत्वा चेतियं पतिट्ठापेसुं योजनं उब्बेधेन परिक्खेपेन च । तस्स एकेकगावुत्तन्तरानि चत्तारि द्वारानि अहेसुं । एकं द्वारं किकी राजा अग्गहेसि; एकं तस्सेव पुत्तो पथविन्धरो नाम; एकं सेनापतिपमुखा अमच्चा; एकं सेट्ठिपमुखा जानपदा रत्तसुवण्णमया एकग्घना सुवण्णरसपटिभागा च नानारतनमया इट्ठका अहेसुं एकेका सतसहस्सग्घनिका । ते हरितालमनोसिलाहि मत्तिकाकिच्चं सुरभितेलेन उदककिच्चञ्च कत्वा तं चेतियं पतिट्ठापेसुं ।

एवं पतिट्ठिते चेतिये द्वे कुलपुत्ता सहायका निक्खमित्वा सम्मुखसावकानं थेरानं सन्तिके पब्बजिंसु । दीघायुकबुद्धानज्झि सम्मुखसावकायेव पब्बाजेन्ति, उपसम्पादेन्ति, निस्सयं देन्ति, इतरे न लभन्ति । ततो ते कुलपुत्ता “सासने, भन्ते, कति धुरानी”ति पुच्छिंसु । थेरा “द्वे धुरानी”ति कथेसुं — “वासधुरं, परियत्तिधुरञ्चा”ति । तत्थ पब्बजितेन कुलपुत्तेन आचरियुपज्झायायानं सन्तिके पञ्च वस्सानि वसित्वा, वत्तपटिवत्तं पूरेत्वा, पातिमोक्खं द्वे तीणि भाणवारसुत्तन्तानि च पगुणं कत्वा, कम्मट्ठानं उग्गहेत्वा, कुले वा गणे वा निरालयेन अरञ्जं पविसित्वा, अरहत्तसच्छिकिरियाय घटितब्बं वायमितब्बं, एतं वासधुरं । अत्तनो थामेन पन एकं वा निकायं परियापुणित्वा द्वे वा पञ्च वा निकाये परियत्तितो च अत्थतो च सुविसदं सासनं अनुयुज्जितब्बं, एतं परियत्तिधुरन्ति । अथ ते कुलपुत्ता “द्विन्नं धुरानं वासधुरमेव सेट्ठ”न्ति वत्वा “मयं पनम्हा दहरा, वुड्ढकाले वासधुरं परिपूरेस्साम, परियत्तिधुरं ताव पूरेमा”ति परियत्ति आरभिंसु । ते पकतियाव पञ्चवन्तो नचिरस्सेव सकले बुद्धवचने पकतञ्जनो विनये च अतिविय विनिच्छयकुसला अहेसुं । तेसं परियत्ति निस्साय परिवारो उप्पज्जि, परिवारं निस्साय लाभो, एकमेकस्स पञ्चसतपञ्चसता भिक्खू परिवारा अहेसुं । ते सत्थुसासनं दीपेन्ता विहरिंसु, पुन बुद्धकालो विय अहोसि ।

तदा द्वे भिक्खू गामकावासे विहरन्ति धम्मवादी च अधम्मवादी च । अधम्मवादी चण्डो होति फरुसो, मुखरो, तस्स अज्झाचारो इतरस्स पाकटो होति । ततो नं “इदं ते, आवुसो, कम्मं सासनस्स अप्पतिरूप”न्ति चोदेसि । सो “किं ते दिट्ठं, किं सुत”न्ति विक्खिपति । इतरो “विनयधरा जानिस्सन्ती”ति आह । ततो अधम्मवादी “सचे इमं वत्थुं विनयधरा विनिच्छिनिस्सन्ति, अद्धा मे सासने पतिट्ठा न भविस्सती”ति जत्वा अत्तनो पक्खं कातुकामो तावदेव परिक्खारे आदाय ते द्वे थेरे उपसङ्गमित्वा समणपरिक्खारे दत्वा तेसं निस्सयेन विहरितुमारब्धो । सब्बञ्च नेसं उपट्ठानं करोन्तो सक्कच्चं वत्तपटिवत्तं पूरेतुकामो विय अकासि । ततो एकदिवसं उपट्ठानं गन्त्वा वन्दित्वा तेहि विस्सज्जियमानोपि अट्ठासियेव । थेरा “किञ्चि वत्तब्बमत्थी”ति तं पुच्छिंसु । सो “आम, भन्ते, एकेन मे भिक्खुना सह अज्झाचारं पटिच्च विवादो अत्थि । सो

यदि तं वत्थुं इधागन्त्वा आरोचेति, यथाविनिच्छयं न विनिच्छिनितब्बं”न्ति । थेरा “ओसटं वत्थुं यथाविनिच्छयं न विनिच्छिनितुं न वट्ठती”ति आहंसु । सो “एवं करियमाने, भन्ते, मम सासने पतिट्ठा नत्थि, मयेतं पापं होतु, मा तुम्हे विनिच्छिनथा”ति । ते तेन निष्पीळियमाना सम्पटिच्छिंसु । सो तेसं पटिज्जं गहेत्वा पुन तं आवासं गन्त्वा “सब्बं विनयधरानं सन्तिके निट्ठित”न्ति तं धम्मवादिं सुट्ठतरं अवमज्जन्तो फरुसेन समुदाचरति । धम्मवादी “निस्सङ्को अयं जातो”ति तावदेव निक्खमित्वा थेरानं परिवारं भिक्खुसहस्सं उपसङ्कमित्वा आह — “ननु, आवुसो, ओसटं वत्थुं यथाधम्मं विनिच्छिनितब्बं, अनोसरापेत्वा एव वा अज्जमज्जं अच्चयं देसापेत्वा सामग्गी कातब्बा । इमे पन थेरा नेव वत्थुं विनिच्छिनिंसु, न सामग्गिं अकंसु । किं नामेत”न्ति? तेपि सुत्वा तुण्ही अहेसु — “नून किज्जि आचरियेहि जात”न्ति । ततो अधम्मवादी ओकासं लभित्वा “त्वं पुब्बे ‘विनयधरा जानिस्सन्ती”ति भणसि । इदानि तेसं विनयधरानं आरोचेहि तं वत्थुं”न्ति धम्मवादिं पीळेत्वा “अज्जतग्गे पराजितो त्वं, मा तं आवासं आगच्छी”ति वत्वा पक्कामि । ततो धम्मवादी थेरे उपसङ्कमित्वा “तुम्हे सासनं अनपेक्खित्वा ‘अम्हे उपट्ठेसि परितोसेसी”ति पुग्गलमेव अपेक्खित्थ, सासनं अरक्खित्वा पुग्गलं रक्खित्थ, अज्जतग्गे दानि तुम्हाकं विनिच्छयं विनिच्छिनितुं न वट्ठति, अज्ज परिनिब्बुतो कस्सपो भगवा”ति महासद्देन कन्दित्वा “नट्ठं सत्थु सासन”न्ति परिदेवमानो पक्कामि ।

अथ खो ते भिक्खू संविग्गमानसा “मयं पुग्गलमनुरक्खन्ता सासनरतनं सोब्भे पक्खिपिम्हा”ति कुक्कुच्चं उप्पादेसुं । ते तेनेव कुक्कुच्चेन उपहतासयत्ता कालं कत्वा सग्गे निब्बत्तितुमसक्कोन्ता एकाचरियो हिमवति हेमवते पब्बते निब्बत्ति हेमवतो यक्खोति नामेन । दुतियाचरियो मज्झिमदेसे सातपब्बते सातागिरोति नामेन । तेपि नेसं परिवारा भिक्खू तेसंयेव अनुवत्तित्वा सग्गे निब्बत्तितुमसक्कोन्ता तेसं परिवारा यक्खाव हुत्वा निब्बत्तिंसु । तेसं पन पच्चयदायका गहट्ठा देवलोके निब्बत्तिंसु । हेमवतसातागिरा अट्ठवीसतियक्खसेनापतीनमब्भन्तरा महानुभावा यक्खराजानो अहेसुं ।

यक्खसेनापतीनज्ज अयं धम्मता — मासे मासे अट्ठ दिवसानि धम्मविनिच्छयत्थं हिमवति मनोसिलातले नागवतिमण्डपे देवतानं सन्निपातो होति, तत्थ सन्निपतितब्बन्ति । अथ सातागिरहेमवता तस्मिं समागमे अज्जमज्जं दिस्वा सज्जानिंसु — “त्वं, सम्म, कुहिं उप्पन्नो, त्वं कुहि”न्ति अत्तनो अत्तनो उप्पत्तिट्ठानज्ज पुच्छित्वा विप्पटिसारिनो अहेसुं । “नट्ठा मयं, सम्म, पुब्बे वीसति वस्ससहस्सानि समणधम्मं कत्वा एकं पापसहायं निस्साय यक्खयोनियं उप्पन्ना, अम्हाकं पन पच्चयदायका कामावचरदेवेसु निब्बत्ता”ति । अथ सातागिरो आह — “मारिस, हिमवा नाम अच्छरियब्भुतसम्मतो, किज्जि अच्छरियं दिस्वा वा सुत्वा वा ममापि आरोचेय्यासी”ति । हेमवतोपि आह — “मारिस, मज्झिमदेसो नाम अच्छरियब्भुतसम्मतो, किज्जि अच्छरियं दिस्वा वा सुत्वा वा ममापि आरोचेय्यासी”ति । एवं तेसु द्वीसु सहायेसु अज्जमज्जं कतिकं कत्वा, तमेव उप्पत्तिं अविवज्जेत्वा वसमानेसु एकं बुद्धन्तरं वीतिवत्तं, महापथवी एकयोजनतिगावुतमत्तं उस्सदा ।

अथम्हाकं बोधिसत्तो दीपङ्करपादमूले कतपणिधानो याव वेस्सन्तरजातकं, ताव पारमियो पूरेत्वा, तुसितभवने उप्पज्जित्वा, तत्थ यावतायुकं ठत्वा, धम्मपदनिदाने वुत्तनयेन देवताहि आयाचितो पज्ज महाविलोकनानि विलोकेत्वा, देवतानं आरोचेत्वा, द्वत्तिंसाय पुब्बनिमित्तेसु वत्तमानेसु इध पटिसन्धिं अग्गहेसि दससहस्सिलोकधातुं कम्पेत्वा । तानि दिस्वापि इमे राजयक्खा “इमिना कारणेन निब्बतानी”ति न जानिंसु । “खिड्डापसुतत्ता नेवादसंसू”ति एके । एस नयो जातियं अभिनिक्खमने बोधियज्ज । धम्मचक्कप्पवत्तने पन पज्जवगिये आमन्तेत्वा भगवति तिपरिवट्ठं द्वादसाकारं वरधम्मचक्कं पवत्तेन्ते महाभूमिचालं पुब्बनिमित्तं पाटिहारियानि च एतेसं एको सातागिरोयेव पठमं अदस । निब्बत्तिकारणज्ज तेसं जत्वा सपरिसो भगवन्तं उपसङ्कम्म धम्मदेसनं अस्सोसि, न च किज्जि विसेसं अधिगच्छि । कस्मा? सो हि धम्मं सुणन्तो हेमवतं अनुस्सरित्वा “आगतो नु खो मे सहायको, नो”ति परिसं ओलोकेत्वा तं अपस्सन्तो “वज्जितो मे सहायो, यो एवं

विचित्रपटिभानं भगवतो धम्मदेसनं न सुणाती”ति विक्खित्तचित्तो अहोसि । भगवा च अत्थङ्गतेपि च सूरिये देसनं न निट्ठापेसि ।

अथ सातागिरो “सहायं गहेत्वा तेन सहागम्म धम्मदेसनं सोस्सामी”ति हत्थियानअस्सयानगरुळयानादीनि मापेत्वा पञ्चहि यक्खसतेहि परिवुतो हिमवन्ताभिमुखो पायासि, तदा हेमवतोपि । यस्मा पटिसन्धिजाति-अभिनिक्खमन-बोधिपरिनिब्बानेस्वेव द्वत्तिस पुब्बनिमित्तानि हुत्वाव पतिविगच्छन्ति, न चिरद्वितिकानि होन्ति, धम्मचक्कपवत्तने पन तानि सविसेसानि हुत्वा, चिरतरं ठत्वा निरुज्झन्ति, तस्मा हिमवति तं अच्छरियपातुभावं दिस्वा “यतो अहं जातो, न कदाचि अयं पब्बतो एवं अभिरामो भूतपुब्बो, हन्द दानि मम सहायं गहेत्वा आगम्म तेन सह इमं पुप्फसिरिं अनुभविस्सामी”ति तथेव मज्झिमदेसाभिमुखो आगच्छति । ते उभोपि राजगहस्स उपरि समागन्त्वा अज्जमज्जस्स आगमनकारणं पुच्छिंस्सु । हेमवतो आह — “यतो अहं, मारिस, जातो, नायं पब्बतो एवं अकालकुसुमितेहि रुक्खेहि अभिरामो भूतपुब्बो, तस्मा एतं पुप्फसिरिं तया सद्धिं अनुभविस्सामीति आगतोम्ही”ति । सातागिरो आह — “जानासि, पन, त्वं मारिस, येन कारणेन इमं अकालपुप्फपाटिहारियं जातं”न्ति? “न जानामि, मारिसा”ति । “इमं, मारिस, पाटिहारियं न केवल हिमवन्तेयेव, अपिच खो पन दससहस्सिलोकधातूस्सु निब्बत्तं, सम्मासम्बुद्धो लोके उप्पन्नो, अज्ज धम्मचक्कं पवत्तेसि, तेन कारणेना”ति । एवं सातागिरो हेमवतस्स बुद्धुप्पादं कथेत्वा, तं भगवतो सन्तिकं आनेतुकामो इमं गाथमाह । केचि पन गोतमके चेतिये विहरन्ते भगवति अयमेवमाहाति भणन्ति “अज्ज पन्नरसो”ति ।

१५३. तत्थ अज्जाति अयं रत्तिन्दिवो पक्खगणनतो पन्नरसो, उपवसितब्बतो उपोसथो । तीसु वा उपोसथेसु अज्ज पन्नरसो उपोसथो, न चातुदसी उपोसथो, न सामग्गीउपोसथो । यस्मा वा पातिमोक्खुद्देसअट्ठङ्गउपवासपञ्चत्तिदिवसादीसु सम्बहुलेसु अत्थेसु उपोसथसदो वत्तति । “आयामावुसो, कप्पिन, उपोसथं गमिस्सामा”तिआदीसु हि पातिमोक्खुद्देसे उपोसथसदो । “एवं अट्ठङ्गसमन्नागतो खो विसाखे उपोसथो उपवुत्थो”तिआदीसु (अ० नि० ८.४३) पाणातिपाता वेरमणिआदिकेसु अट्ठङ्गेसु । “सुद्धस्स वे सदा फग्गु, सुद्धस्सुपोसथो सदा”तिआदीसु (म० नि० १.७९) उपवासे । “उपोसथो नाम नागराजा”तिआदीसु (दी० नि० २.२४६; म० नि० ३.२५८) पञ्चत्तियं । “तदहुपोसथे पन्नरसे सीसंन्हातस्सा”तिआदीसु (दी० नि० ३.८५; म० नि० ३.२५६) दिवसे । तस्मा अवसेसत्थं पटिक्खिपित्वा आसाळ्हीपुण्णमदिवसंयेव नियामेन्तो आह — “अज्ज पन्नरसो उपोसथो”ति । पाटिपदो दुतियोति एवं गणियमाने अज्ज पन्नरसो दिवसोति अत्थो ।

दिवि भवानि दिब्बानि, दिब्बानि एत्थ अत्थीति दिब्बा । कानि तानि? रूपानि । तज्झि रत्तिं देवानं दससहस्सिलोकधातुतो सन्निपतितानं सरीरवत्थाभरणविमानप्पभाहि अब्भादिउपक्किलेसविरहिताय चन्दप्पभाय च सकलजम्बुदीपो अलङ्कतो अहोसि । विसेसालङ्कतो च परमविसुद्धिदेवस्स भगवतो सरीरप्पभाय । तेनाह “दिब्बा रत्ति उपट्ठिता”ति ।

एवं रत्तिगुणवण्णनापदेसेनापि सहायस्स चित्तप्पसादं जनेन्तो बुद्धुप्पादं कथेत्वा आह “अनोमनामं सत्थारं, हन्द पस्साम गोतम”न्ति । तत्थ अनोमेहि अलामकेहि सब्बाकारपरिपूरेहि गुणेहि नामं अस्साति अनोमनामो । तथा हिस्स “बुज्झिता सच्चानीति बुद्धो, बोधेता पजायाति बुद्धो”तिआदिना (महानि० १९२; चूळनि० पारायनत्थुतिगाथानिद्देस ९७; पटि० म० १.१६२) नयेन बुद्धोति अनोमेहि गुणेहि नामं, “भग्गरागोति भगवा, भग्गदोसोति भगवा”तिआदिना (महानि० ८४) नयेन च अनोमेहि गुणेहि नामं । एस नयो “अरहं सम्मासम्बुद्धो विज्जाचरणसम्पन्नो”तिआदीसु । दिट्ठधम्मिकादीसु

अथ्येसु देवमनुस्से अनुसासति “इमं पजहथ, इमं समादाय वत्तथा”ति सत्था। अपिच “सत्था भगवा सत्थवाहो, यथा सत्थवाहो सत्ते कन्तारं तारेती”ति आदिना (महानि० १९०) निद्वेसे वुत्तनयेनापि सत्था। तं अनोमनामं सत्थारं। हन्दाति व्यवसान्त्ये निपातो। पस्सामाति तेन अत्तानं सह सङ्गहेत्वा पच्चुप्पन्नवचनं। गोतमन्ति गोतमगोत्तं। किं वुत्तं होति? “सत्था, न सत्था”ति मा विमतिं अकासि, एकन्तव्यवसितो हुत्वाव एहि पस्साम गोतमन्ति।

१५४. एवं वुत्ते हेमवतो “अयं सातागिरो ‘अनोमनामं सत्थारं’न्ति भणन्तो तस्स सब्बज्जुतं पकासेति, सब्बज्जनो च दुल्लभा लोके, सब्बज्जुपटिज्जेहि पूरणादिसदिसेहेव लोको उपद्दुतो। सो पन यदि सब्बज्जू, अद्वा तादिलक्खणप्पत्तो भविस्सति, तेन तं एवं परिग्गणिहस्सामी”ति चिन्तेत्वा तादिलक्खणं पुच्छन्तो आह — “कच्चि मनो”ति।

तत्थ कच्चिीति पुच्छा। मनोति चित्तं। सुपणिहितोति सुद्धु ठपितो, अचलो असम्पवेधी। सब्बेसु भूतेसु सब्बभूतेसु। तादिनोति तादिलक्खणप्पत्तस्सेव सतो। पुच्छा एव वा अयं “सो ते सत्था सब्बभूतेसु तादी, उदाहु नो”ति। इट्ठे अनिट्ठे चाति एवरूपे आरम्मणे। सङ्कप्पाति वितक्का। वसीकताति वसं गमिता। किं वुत्तं होति? यं त्वं सत्थारं वदसि, तस्स ते सत्थुनो कच्चि तादिलक्खणप्पत्तस्स सतो सब्बभूतेसु मनो सुपणिहितो, उदाहु याव चलनपच्चयं न लभति, ताव सुपणिहितो विय खायति। सो वा ते सत्था कच्चि सब्बभूतेसु समचित्तेन तादी, उदाहु नो, ये च खो इट्ठानिट्ठेसु आरम्मणेसु रागदोसवसेन सङ्कप्पा उप्पज्जेय्युं, त्यास्स कच्चि वसीकता, उदाहु कदाचि तेसम्पि वसेन वत्ततीति।

१५५. ततो सातागिरो भगवतो सब्बज्जुभावे व्यवसितत्ता सब्बे सब्बज्जुगुणे अनुजानन्तो आह “मनो चस्स सुपणिहितो”ति आदि। तत्थ सुपणिहितोति सुद्धु ठपितो, पथवीसमो अविर्ज्जनट्ठेन, सिनेरुसमो सुप्पतिट्ठिताचलनट्ठेन, इन्दखीलसमो चतुब्बिधमारपरवादिगणेहि अकम्पियट्ठेन। अनच्छरियज्जेतं, भगवतो इदानीं सब्बाकारसम्पन्नत्ता सब्बज्जुभावे ठितस्स मनो सुपणिहितो अचलो भवेय्य। यस्स तिरच्छानभूतस्सापि सरागादिकाले छद्दन्तनागकुले उप्पन्नस्स सविसेन सल्लेन विद्धस्स अचलो अहोसि, वधकेपि तस्मिं नप्पदुस्सि, अज्जदत्थु तस्सेव अत्तनो दन्ते छेत्वा अदासि; तथा महाकपिभूतस्स महतिया सिलाय सीसे पहटस्सापि तस्सेव च मग्गं दस्सेसि; तथा विधुरपण्डितभूतस्स पादेसु गहेत्वा सट्ठियोजने काळपब्बतपपाते पक्खित्तस्सापि अज्जदत्थु तस्सेव यक्खस्सत्थाय धम्मं देसेसि। तस्मा सम्मदेव आह सातागिरो — “मनो चस्स सुपणिहितो”ति।

सब्बभूतेसु तादिनोति सब्बसत्तेसु तादिलक्खणप्पत्तस्सेव सतो मनो सुपणिहितो, न याव पच्चयं न लभतीति अत्थो। तत्थ भगवतो तादिलक्खणं पच्चधा वेदितब्बं। यथाह —

“भगवा पच्चहाकारेहि तादी, इट्ठानिट्ठे तादी, चत्तावीति तादी, मुत्तावीति तादी, तिण्णावीति तादी, तन्निद्वेसाति तादी। कथं भगवा इट्ठानिट्ठे तादी? भगवा लाभेपि तादी”ति (महानि० ३८)।

एवमादि सब्बं निद्वेसे वुत्तनयेनेव गहेतब्बं। लाभादयो च तस्स महाअट्ठकथायं वित्थारितनयेन वेदितब्बा। “पुच्छा एव वा अयं। सो ते सत्था सब्बभूतेसु तादी, उदाहु नो”ति इमस्मिम्पि विकप्पे सब्बभूतेसु समचित्ताय तादी अम्हाकं सत्थाति अत्थो। अयज्जि भगवा सुखूपसंहारकामताय दुक्खापनयनकामताय च सब्बसत्तेसु समचित्तो, यादिसो अत्तनि, तादिसो परेसु, यादिसो मातरि महामायाय, तादिसो चिज्जमाणविकाय, यादिसो पितरि सुद्धोदने, तादिसो सुप्पबुद्धे, यादिसो पुत्ते राहुले, तादिसो वधकेसु देवदत्तधनपालकअङ्गुलिमालादीसु। सदेवके लोकेपि तादी। तस्मा सम्मदेवाह सातागिरो — “सब्बभूतेसु तादिनो”ति।

अथो इहे अनिहे चाति । एत्थ पन एवं अत्थो दट्ठब्बो — यं किञ्चि इट्ठं वा अनिट्ठं वा आरम्भणं, सब्बप्पकारेहि तत्थ ये रागदोसवसेन सङ्कप्पा उप्पज्जेयुं, त्यास्स अनुत्तरेन मग्गेन रागादीनं पहीनत्ता वसीकता, न कदाचि तेसं वसे वत्तति । सो हि भगवा अनाविलसङ्कप्पो सुविमुत्तचित्तो सुविमुत्तपज्जोति । एत्थ च सुपणिहितमनताय अयोनिमोमनसिकाराभावो वुत्तो । सब्बभूतेसु इट्ठानिट्ठेहि सो यत्थ भवेय्य, तं सत्तसङ्खारभेदतो दुविधमारम्भणं वुत्तं । सङ्कप्पवसीभावेन तस्मिं आरम्भणे तस्स मनसिकाराभावतो किलेसप्पहानं वुत्तं । सुपणिहितमनताय च मनोसमाचारसुद्धि, सब्बभूतेसु तादिताय कायसमाचारसुद्धि, सङ्कप्पवसीभावेन वितक्कमूलकत्ता वाचाय वचीसमाचारसुद्धि । तथा सुपणिहितमनताय लोभादिसब्बदोसाभावो, सब्बभूतेसु तादिताय मेत्तादिगुणसम्भावो, सङ्कप्पवसीभावेन पटिकूले अप्पटिकूलसज्जितादिभेदा अरियिद्धि, ताय चस्स सब्बज्जुभावो वुत्तो होतीति वेदितब्बो ।

१५६. एवं हेमवतो पुब्बे मनोद्वारवसेनेव तादिभावं पुच्छित्वा तज्ज पटिजानन्तमिमं सुत्वा दळ्हीकम्मत्थं इदानीं द्वास्तयवसेनापि, पुब्बे वा सङ्खेपेन कायवचीमनोद्वारसुद्धि पुच्छित्वा तज्ज पटिजानन्तमिमं सुत्वा दळ्हीकम्मत्थमेव वित्थारेनापि पुच्छन्तो आह “**कच्चि अदिन्न**”न्ति । तत्थ गाथाबन्धसुखत्थाय पठमं अदिन्नादानविरतिं पुच्छति । **आरा पमादम्हा**ति पज्जसु कामगुणेषु चित्तवोस्सग्गतो दूरीभावेन अब्रह्मचरियविरतिं पुच्छति । “**आरा पमदम्हा**”तिपि पठन्ति, आरा मातुगामाति वुत्तं होति । **ज्ञानं न रिञ्चती**ति इमिना पन तस्सायेव तिविधाय कायदुच्चरितविरतिया बलवभावं पुच्छति । ज्ञानयुत्तस्स हि विरति बलवती होतीति ।

१५७. अथ सातागिरो यस्मा भगवा न केवलं एतरहि, अतीतेपि अब्धाने दीघरत्तं अदिन्नादानादीहि पटिविरतो, तस्सा तस्सायेव च विरतिया आनुभावेन तं तं महापुरिसलक्खणं पटिलभि, सदेवको चस्स लोको “अदिन्नादाना पटिविरतो समणो गोतमो”ति आदिना नयेन वण्णं भासति । तस्मा विस्सट्ठाय वाचाय सीहनादं नदन्तो आह “**न सो अदिन्नं आदियती**”ति । तं अत्थतो पाकटमेव । इमिस्सापि गाथाय ततियपादे “पमादम्हा पमदम्हा”ति द्विधा पाठो । चतुत्थपादे च **ज्ञानं न रिञ्चती**ति ज्ञानं रिक्तकं सुज्जकं न करोति, न परिच्चजतीति अत्थो वेदितब्बो ।

१५८. एवं कायद्वारे सुद्धि सुत्वा इदानीं वचीद्वारे सुद्धि पुच्छन्तो आह — “**कच्चि मुसा न भणती**”ति । एत्थ खीणातीति खीणो, विहिंसति बधतीति अत्थो । वाचाय पथो ब्यप्पथो, खीणो ब्यप्पथो अस्साति **खीणब्यप्पथो** । तं न-कारेण पटिसेधत्वा पुच्छति “**न खीणब्यप्पथो**”ति, न फरुसवाचोति वुत्तं होति । “नाखीणब्यप्पथो”तिपि पाठो, न अखीणवचनोति अत्थो । फरुसवचनज्झि परेसं हृदये अखीयमानं तिट्ठति । तादिसवचनो कच्चि न सोति वुत्तं होति । विभूतीति विनासो, विभूतिं कासति करोति वाति विभूतिकं, विभूतिकमेव **वेभूतिकं**, **वेभूतियन्ति**पि वुच्चति, पेसुज्जस्सेतं अधिवचनं । तज्झि सत्तानं अज्जमज्जतो भेदनेन विनासं करोति । सेसं उत्तानत्थमेव ।

१५९. अथ सातागिरो यस्मा भगवा न केवलं एतरहि, अतीतेपि अब्धाने दीघरत्तं मुसावादादीहि पटिविरतो, तस्सा तस्सायेव च विरतिया आनुभावेन तं तं महापुरिसलक्खणं पटिलभि, सदेवको चस्स लोको “मुसावादा पटिविरतो समणो गोतमो”ति वण्णं भासति । तस्मा विस्सट्ठाय वाचाय सीहनादं नदन्तो आह, “**मुसा च सो न भणती**”ति । तत्थ **मुसा**ति विनिधाय दिट्ठादीनि परविसंवादनवचनं । तं सो न भणति । दुतियपादे पन पठमत्थवसेन न खीणब्यप्पथोति, दुतियत्थवसेन नाखीणब्यप्पथोति पाठो । चतुत्थपादे **मन्ता**ति पज्जा वुच्चति । भगवा यस्मा ताय मन्ताय परिच्छिन्दित्वा अत्थमेव भासति अत्थतो अनपेतवचनं, न सम्मं । अज्जाणपुरेक्खारज्झि निरत्थकवचनं बुद्धानं नत्थि । तस्मा आह — “मन्ता अत्थं सो भासती”ति । सेसमेत्थ पाकटमेव ।

१६०. एवं वचीद्वारसुद्धिम्पि सुत्वा इदानी मनोद्वारसुद्धिं पुच्छन्तो आह “**कच्चि न रज्जति कामेसू**”ति । तत्थ **कामा**ति वत्थुकामा । तेसु किलेसकामेन न रज्जतीति पुच्छन्तो अनभिज्झालुतं पुच्छति । **अनाविलन्ति** पुच्छन्तो व्यापादेन आविलभावं सन्धाय अब्यापादतं पुच्छति । **मोहं अतिक्कन्तो**ति पुच्छन्तो येन मोहेन मूळ्हो मिच्छादिट्ठिं गण्हाति, तस्सातिक्कमेन सम्मादिट्ठितं पुच्छति । **धम्मेषु चक्खुमा**ति पुच्छन्तो सब्बधम्मेषु अप्पटिहतस्स जाणचक्खुनो, पञ्चचक्खुविसयेसु वा धम्मेषु पञ्चन्नम्पि चक्खूनं वसेन सब्बञ्जुतं पुच्छति “**द्वारत्तयपारिसुद्धियापि सब्बञ्जू न होती**”ति चिन्तेत्वा ।

१६१. अथ सातागिरो यस्मा भगवा अप्पत्वाव अरहत्तं अनागामिमग्गेन कामरागव्यापादानं पहीनत्ता नेव कामेसु रज्जति, न व्यापादेन आविलचित्तो, सोतापत्तिमग्गेनेव च मिच्छादिट्ठिपच्चयस्स सच्चपटिच्छादकमोहस्स पहीनत्ता मोहं अतिक्कन्तो, सामञ्च सच्चानि अभिसम्बुज्झित्वा बुद्धोति विमोक्खन्तिकं नामं यथावुत्तानि च चक्खूनि पटिलभि, तस्मा तस्स मनोद्वारसुद्धिं सब्बञ्जुतञ्च उग्घोसेन्तो आह “**न सो रज्जति कामेसू**”ति ।

१६२. एवं हेमवतो भगवतो द्वारत्तयपारिसुद्धिं सब्बञ्जुतञ्च सुत्वा हट्ठो उदग्गो अतीतजातियं बाहुसच्चविसदाय पञ्जाय असज्जमानवचनप्पथो हुत्वा अच्छरियब्भुतरूपे सब्बञ्जुगुणे सोतुकामो आह “**कच्चि विज्जाय सम्पन्नो**”ति । तत्थ **विज्जाय सम्पन्नो**ति इमिना दस्सनसम्पत्तिं पुच्छति, **संसुद्धचारणो**ति इमिना गमनसम्पत्तिं । छन्दवसेन चेत्य दीघं कत्वा चाकारमाह, **संसुद्ध**चरणोति अत्थो । **आसवा खीणा**ति इमिना एताय दस्सनगमनसम्पत्तिया पत्तब्बाय आसवक्खयसज्जिताय पठमनिब्बानधातुया पत्तिं पुच्छति, **नत्थि पुनब्भवो**ति इमिना दुतियनिब्बानधातुपत्तिसमत्थतं, पच्चवेक्खणजाणेन वा परमस्सासप्पत्तिं जत्वा ठितभावं ।

१६३. ततो या एसा “सो अनेकविहितं पुब्बेनिवास”न्तिआदिना (म० नि० १.५२) नयेन भयभेरवादीसु तिविधा, “सो एवं समाहिते चित्ते...पे०... आनेज्जप्पत्ते जाणदस्सनाय चित्तं अभिनीहरती”तिआदिना (दी० नि० १.२७९) नयेन अम्बट्ठादीसु अट्ठविधा विज्जा वुत्ता, ताय यस्मा सब्बायपि सब्बाकारसम्पन्नाय भगवा उपेतो । यञ्चेतं “इध, महानाम, अरियसावको सीलसम्पन्नो होति, इन्द्रियेसु गुत्तद्वारो होति, भोजने मत्तञ्जू होति, जागरियं अनुयुत्तो होति, सत्तहि सद्धम्महि समन्नागतो होति, चतुन्नं ज्ञानानं आभिचेतसिकानं दिट्ठधम्मसुखविहारानं निकामलाभी होती”ति एवं उद्दिसित्वा “कथञ्च, महानाम, अरियसावको सीलसम्पन्नो होती”तिआदिना (म० नि० २.२४) नयेन सेखसुत्ते निट्ठिं पन्नरसप्पभेदं चरणं । तञ्च यस्मा सब्बूपक्किलेसप्पहानेन भगवतो अतिविय संसुद्धं । येषिमे कामासवादयो चत्तारो आसवा, तेषि यस्मा सब्बे सपरिवारा सवासना भगवतो खीणा । यस्मा च इमाय विज्जाचरणसम्पदाय खीणासवो हुत्वा तदा भगवा “नत्थि दानि पुनब्भवो”ति पच्चवेक्खित्वा ठितो, तस्मा सातागिरो भगवतो सब्बञ्जुभावे व्यवसायेन समुस्साहितहृदयो सब्बेपि गुणे अनुजानन्तो आह “**विज्जाय चैव सम्पन्नो**”ति ।

१६४. ततो हेमवतो “सम्मासम्बुद्धो भगवा”ति भगवति निक्कङ्खो हुत्वा आकासे ठितोयेव भगवन्तं पसंसन्तो सातागिरञ्च आराधेन्तो आह “**सम्पन्नं मुनिनो चित्तं**”न्ति । तस्सत्थो — सम्पन्नं मुनिनो चित्तं, “मनो चस्स सुपणिहितो”ति एत्थ वुत्ततादिभावेन पुण्णं सम्पुण्णं, “न सो अदिन्नं आदियती”ति एत्थ वुत्तकायकम्मुना, “न सो रज्जति कामेसू”ति एत्थ वुत्तमनोकम्मुना च पुण्णं सम्पुण्णं, “मुसा च सो न भणती”ति एत्थ वुत्तव्यप्पथेन च वचीकम्मुनाति वुत्तं होति । एवं सम्पन्नचित्तञ्च अनुत्तराय विज्जाचरणसम्पदाय सम्पन्नत्ता विज्जाचरणसम्पन्नञ्च इमेहि गुणेहि “मनो चस्स सुपणिहितो”तिआदिना नयेन धम्मतो नं पसंससि, सभावतो तच्छतो भूततो एव नं पसंससि, न केवलं सद्धामत्तकेनाति

दस्सेति ।

१६५-१६६. ततो सातागिरोपि “एवमेतं, मारिस, सुट्ठु तथा जातञ्च अनुमोदितञ्चा”ति अधिष्ठायेन तमेव संराधेन्तो आह — “सम्पन्नं मुनिनो...पे०... धम्मतो अनुमोदसी”ति । एवञ्च पन वत्वा पुन भगवतो दस्सने तं अभित्थवयमानो आह “सम्पन्नं...पे०... हन्द पस्साम गोतम”न्ति ।

१६७. अथ हेमवतो अत्तनो अभिरुचितगुणेहि पुरिमजातिबाहुसच्चबलेन भगवन्तं अभित्थुनन्तो सातागिरं आह — “एणिजङ्घं...पे०... एहि पस्साम गोतम”न्ति । तस्सत्थो — एणिमिगस्सेव जङ्घा अस्साति एणिजङ्घो । बुद्धानञ्चि एणिमिगस्सेव अनुपुब्बवट्ठा जङ्घा होन्ति, न पुरतो निम्मंसा पच्छतो सुसुमारकुच्छि विय उद्धुमाता । **किसा** च बुद्धा होन्ति दीघरस्ससमवट्ठितयुत्तद्वानेसु तथारूपाय अङ्गपच्चङ्गसम्पत्तिया, न वठरपुरिसा विय थूला । पज्जाय विलिखितकिलेसत्ता वा **किसा** । अज्झत्तिकबाहिरसपत्तविद्धंसनतो **वीरा** । एकासनभोजिताय परिमितभोजिताय च **अप्पाहारा**, न द्रत्तिमत्तालोपभोजिताय । यथाह —

“अहं खो पन, उदायि, अप्पेकदा इमिना पत्तेन समतित्तिकम्पि भुज्जामि, भिय्योपि भुज्जामि । ‘अप्पाहारो समणो गोतमो अप्पाहारताय च वण्णवादी’ति इति चे मं, उदायि, सावका सक्करेय्युं, गरुं करेय्युं, मानेय्युं, पूजेय्युं, सक्कत्वा, गरुं कत्वा, उपनिस्साय विहरेय्युं । ये ते, उदायि, मम सावका कोसकाहारापि अट्ठकोसकाहारापि बेलुवाहारापि अट्ठबेलुवाहारापि, न मं ते इमिना धम्मेन सक्करेय्युं...पे०... उपनिस्साय विहरेय्यु”न्ति (म० नि० २.२४२) ।

आहारे छन्दरागाभावेन **अलोलुपा** अट्ठङ्गसमन्नागतं आहारं आहारेन्ति मोनेय्यसम्पत्तिया **मुनिनो** । अनगारिकताय विवेकनिन्ममानसताय च **वने ज्ञायन्ति** । तेनाह हेमवतो यक्खो “एणिजङ्घं...पे०... एहि पस्साम गोतम”न्ति ।

१६८. एवञ्च वत्वा पुन तस्स भगवतो सन्तिके धम्मं सोतुकामताय “**सीहंवेकचर**”न्ति इमं गाथमाह । तस्सत्थो — **सीहंवाति** दुरासदद्वेन खमनद्वेन निब्भयद्वेन च केसरसीहसदिसं । याय तण्हाय “तण्हादुतियो पुरिसो”ति वुच्चति, तस्सा अभावेन **एकचरं**, एकस्सा लोकधातुया द्विन्नं बुद्धानं अनुप्पत्तितोपि **एकचरं** । खग्गविसाणसुत्ते वुत्तनयेनापि चेत्य तं तं अत्थो दट्ठब्बो । **नागन्ति** पुनब्भवं नेव गन्तारं नागन्तारं । अथ वा आगुं न करोतीतिपि **नागो** । बलवातिपि **नागो** । तं नागं । **कामेसु अनपेक्खिनन्ति** द्वीसुपि कामेसु छन्दरागाभावेन अनपेक्खिनं । **उपसङ्गम्म पुच्छाम**, **मच्चुपासप्पमोचनन्ति** तं एवरूपं महेसिं उपसङ्गमित्वा तेभूमकवट्टस्स मच्चुपासस्स पमोचनं विवट्ठं निब्बानं पुच्छाम । येन वा उपायेन दुक्खसमुदयसङ्घाता मच्चुपासा पमुच्चति, तं मच्चुपासप्पमोचनं पुच्छामाति । इमं गाथं हेमवतो सातागिरञ्च सातागिरपरिसञ्च अत्तनो परिसञ्च सन्थाय आह ।

तेन खो पन समयेन आसाळ्हीनक्खत्तं घोसितं अहोसि । अथ समन्ततो अलङ्कृतपटियत्ते देवनगरे सिरिं पच्चनुभोन्ती विय राजगहे काळी नाम कुररघरिका उपासिका पासादमारुह सीहपञ्जरं विवरित्वा गम्भपरिस्समं विनोदेन्ती सवातप्पदेसे उतुग्गहणत्थं ठिता तेसं यक्खसेनापतीनं तं बुद्धगुणपटिसंयुत्तं कथं आदिमज्झपरियोसानतो अस्सोसि । सुत्वा च “एवं विविधगुणसमन्नागता बुद्धा”ति बुद्धारम्भणं पीतिं उप्पादेत्वा ताय नीवरणानि विक्खम्भेत्वा तत्थेव ठिता सोतापत्तिफले पतिट्ठासि । ततो एव भगवता “एतदग्गं, भिक्खवे, मम साविकानं उपासिकानं अनुस्सवप्पसन्नानं, यदिदं काळी उपासिका कुररघरिका”ति (अ० नि० १.२६७) एतदग्गे ठपिता ।

१६९. तेपि यक्खसेनापतयो सहस्सयक्खपरिवारा मज्झिमयामसमये इसिपतनं पत्वा, धम्मचक्कप्पवत्तितपल्लङ्केनेव निसिन्नं भगवन्तं उपसङ्गम् वन्दित्वा, इमाय गाथाय भगवन्तं अभित्थवित्वा ओकासमकारयिंसु “अक्खातारं पवत्तारं”न्ति । तस्सत्थो — ठपेत्वा तण्हं तेभूमके धम्मे “इदं खो पन, भिक्खवे, दुक्खं अरियसच्चं”न्ति आदिना (सं० नि० ५.१०८१; महाव० १४) नयेन सच्चानं ववत्थानकथाय अक्खातारं, “तं खो पनिदं दुक्खं अरियसच्चं परिज्जेय्य”न्ति मे भिक्खवे”ति आदिना नयेन तेसु किच्चजाणकतजाणप्पवत्तनेन पवत्तारं । ये वा धम्मा यथा वोहरितब्बा, तेसु तथा वोहारकथनेन अक्खातारं, तेसंयेव धम्मानं सत्तानुरूपतो पवत्तारं । उग्घटितज्जुविपज्चितज्जूनं वा देसनाय अक्खातारं, नेय्यानं पटिपादनेन पवत्तारं । उद्देसेन वा अक्खातारं, विभङ्गेन तेहि तेहि पकारेहि वचनतो पवत्तारं । बोधिपक्खियानं वा सलक्खणकथनेन अक्खातारं, सत्तानं चित्तसन्ताने पवत्तनेन पवत्तारं । सङ्खेपतो वा तीहि परिवट्ठेहि सच्चानं कथनेन अक्खातारं, वित्थारतो पवत्तारं । “सद्धिन्द्रियं धम्मो, तं धम्मं पवत्तेतीति धम्मचक्क”न्ति (पटि० म० २.४०) एवमादिना पटिसम्भिदानयेन वित्थारितस्स धम्मचक्कस्स पवत्तनतो पवत्तारं ।

सब्बधम्मानन्ति चतुभूमकधम्मानं । पारगुन्ति छहाकारेहि पारं गतं अभिज्जाय, परिज्जाय, पहाणेन, भावनाय, सच्छिकिरियाय, समापत्तिया । सो हि भगवा सब्बधम्मे अभिजानन्तो गतोति अभिज्जापारगू, पञ्चुपादानक्खन्धे परिजानन्तो गतोति परिज्जापारगू, सब्बकिलेसे पजहन्तो गतोति पहानपारगू, चत्तारो मग्गे भावेन्तो गतोति भावनापारगू, निरोधं सच्छिकरोन्तो गतोति सच्छिकिरियापारगू, सब्बा समापत्तियो समापज्जन्तो गतोति समापत्तिपारगू । एवं सब्बधम्मानं पारगुं । बुद्धं वेरभयातीतन्ति अज्जाणसयनतो पटिबुद्धता बुद्धं, सब्बेन वा सरणवण्णनायं वुत्तेनत्थेन बुद्धं, पञ्चवेरभयानं अतीतत्ता वेरभयातीतं । एवं भगवन्तं अतित्थवन्ता “मयं पुच्छाम गोतम”न्ति ओकासमकारयिंसु ।

१७०. अथ नेसं यक्खानं तेजेन च पज्जाय च अग्गो हेमवतो यथाधिप्पेतं पुच्छितब्बं पुच्छन्तो “किस्मिं लोको”ति इमं गाथमाह । तस्सादिपादे किस्मिन्ति भावेनभावलक्खणे भुम्मवचनं, किस्मिं उप्पन्ने लोको समुप्पन्नो होतीति अयज्हेत्थ अधिप्पायो । सत्तलोकसङ्घारलोके सन्धाय पुच्छति । किस्मिं कुब्बति सन्थवन्ति अहन्ति वा ममन्ति वा तण्हादिट्टिसन्थवं किस्मिं कुब्बति, अधिकरणत्थे भुम्मवचनं । किस्स लोकोति उपयोगत्थे सामिवचनं, किं उपादाय लोकोति सङ्ख्यं गच्छतीति अयज्हेत्थ अधिप्पायो । किस्मिं लोकोति भावेनभावलक्खणकारणत्थेसु भुम्मवचनं । किस्मिं सति केन कारणेन लोको विहज्जति पीळीयति बाधीयतीति अयज्हेत्थ अधिप्पायो ।

१७१. अथ भगवा यस्मा छसु अज्झत्तिकबाहिरेसु आयतनेसु उप्पन्नेसु सत्तलोको च धनधज्जादिवसेन सङ्घारलोको च उप्पन्नो होति, यस्मा चेत्थ सत्तलोको तेस्वेव छसु दुविधम्मि सन्थवं करोति । चक्खायतनं वा हि “अहं मम”न्ति गण्हाति अवसेसेसु वा अज्जतरं । यथाह — “चक्खु अत्ताति यो वदेय्य, तं न उपपज्जती”ति आदि (म० नि० ३.४२२) । यस्मा च एतानियेव छ उपादाय दुविधोपि लोकोति सङ्ख्यं गच्छति, यस्मा च तेस्वेव छसु सति सत्तलोको दुक्खपातुभावेन विहज्जति । यथाह —

“हत्थेसु, भिक्खवे, सति आदाननिकखेपनं होति, पादेसु सति अभिक्कमपटिक्कमो होति, पब्बेसु सति समिज्जनपसारणं होति, कुच्छिस्मिं सति जिघच्छापिपासा होति; एवमेव खो, भिक्खवे, चक्खुस्मिं सति चक्खुसम्फस्सपच्चया उप्पज्जति अज्झत्तं सुखं दुक्खं”न्ति आदि (सं० नि० ४.२३७) ।

तथा तेसु आधारभूतेसु पटिहतो सङ्घारलोको विहज्जति । यथाह —

“चक्खुस्मिं अनिदस्सने सप्पटिघे पटिहज्जि वा” इति (ध० स० ५९७-८) च ।

“चक्खु, भिक्खवे, पटिहज्जति मनापामनापेसु रूपेसू”ति (सं० नि० ४.२३८) एवमादि ।

तथा तेहियेव कारणभूतेहि दुविधोपि लोको विहज्जति । यथाह —

“चक्खु विहज्जति मनापामनापेसु रूपेसू”ति (सं० नि० ४.२३८) च ।

“चक्खु, भिक्खवे, आदित्तं, रूपा आदित्ता । केन आदित्तं? रागग्गिना”ति (सं० नि० ४.२८; महाव० ५४) एवमादि ।

तस्मा छअज्झत्तिकबाहिरायतनवसेन तं पुच्छं विस्सज्जेन्तो आह “छसु लोको समुप्पन्नो”ति ।

१७२. अथ सो यक्खो अत्तना वट्टवसेन पुट्टपज्जं भगवता द्वादसायतनवसेन सङ्खिपित्वा विस्सज्जितं न सुट्ठु उपलक्खेत्वा तज्ज अत्थं तप्पटिपक्खज्ज जातुकामो सङ्खेपेनेव वट्टविवट्टं पुच्छन्तो आह “कतमं तं”न्ति । तत्थ उपादातब्बट्ठेन उपादानं, दुक्खसच्चस्सेतं अधिवचनं । यत्थ लोको विहज्जतीति “छसु लोको विहज्जती”ति एवं भगवता यत्थ छब्बिधे उपादाने लोको विहज्जतीति वुत्तो, तं कतमं उपादानन्ति? एवं उपड्डगाथाय सरूपेनेव दुक्खसच्चं पुच्छि । समुदयसच्चं पन तस्स कारणभावेन गहितमेव होति । निव्यानं पुच्छितोति इमाय पन उपड्डगाथाय मग्गसच्चं पुच्छि । मग्गसच्चेन हि अरियसावको दुक्खं परिजानन्तो, समुदयं पजहन्तो, निरोधं सच्छिकरोन्तो, मग्गं भावेन्तो लोकम्हा निव्याति, तस्मा निव्यानन्ति वुच्चति । कथन्ति केन पकारेन । दुक्खा पमुच्चतीति “उपादानं”न्ति वुत्ता वट्टदुक्खा पमोक्खं पापुणाति । एवमेत्थ सरूपेनेव मग्गसच्चं पुच्छि, निरोधसच्चं पन तस्स विसयभावेन गहितमेव होति ।

१७३. एवं यक्खेन सरूपेन दस्सेत्वा च अदस्सेत्वा च चतुसच्चवसेन पज्जं पुट्ठो भगवा तेनेव नयेन विस्सज्जेन्तो आह “पज्ज कामगुणा”ति । तत्थ पज्जकामगुणसङ्घातगोचरगहणेन तग्गोचरानि पज्जायतनानि गहितानेव होन्ति । मनो छट्ठो एतेसन्ति मनोछट्ठा । पवेदिताति पकासिता । एत्थ अज्झत्तिकेसु छट्ठस्स मनायतनस्स गहणेन तस्स विसयभूतं धम्मायतनं गहितमेव होति । एवं “कतमं तं उपादानं”न्ति इमं पज्जं विस्सज्जेन्तो पुनपि द्वादसायतनानं वसेनेव दुक्खसच्चं पकासेसि । मनोगहणेन वा सत्तन्नं विज्जाणधातूनं गहितत्ता तासु पुरिमपज्जविज्जाणधातुगहणेन तासं वत्थूनि पज्ज चक्खादीनि आयतनानि, मनोधातुमनोविज्जाणधातुगहणेन तासं वत्थुगोचरभेदं धम्मायतनं गहितमेवाति एवम्पि द्वादसायतनवसेन दुक्खसच्चं पकासेसि । लोकुत्तरमनायतनधम्मायतनेकदेसो पनेत्थ यत्थ लोको विहज्जति, तं सन्धाय निद्विट्ठत्ता न सङ्गहति ।

एत्थ छन्दं विराजेत्वाति एत्थ द्वादसायतनभेदे दुक्खसच्चे तानेवायतनानि खन्धतो धातुतो नामरूपतोति तथा तथा ववत्थपेत्वा, तिलक्खणं आरोपेत्वा, विपस्सन्तो अरहत्तमग्गपरियोसानाय विपस्सनाय तण्हासङ्घातं छन्दं सब्बसो विराजेत्वा विनेत्वा विद्वंसेत्वाति अत्थो । एवं दुक्खा पमुच्चतीति इमिना पकारेन एतस्मा वट्टदुक्खा पमुच्चतीति । एवमिमाय उपड्डगाथाय “निव्यानं पुच्छितो ब्रूहि, कथं दुक्खा पमुच्चती”ति अयं पज्जो विस्सज्जितो होति, मग्गसच्चज्ज पकासितं समुदयनिरोधसच्चानि पनेत्थ पुरिमनयेनेव सङ्गहितत्ता पकासितानेव होन्तीति वेदितब्बानि । उपड्डगाथाय वा दुक्खसच्चं, छन्देन समुदयसच्चं, “विराजेत्वा”ति एत्थ विरागेन निरोधसच्चं, “विरागाविमुच्चती”ति वचनतो वा

मगसच्चं। “एवं”न्ति उपायनिदस्सनेन मगसच्चं, दुक्खनिरोधन्ति वचनतो वा। “दुक्खा पमुच्चती”ति दुक्खपमोक्खेन निरोधसच्चन्ति एवमेत्थ चत्तारि सच्चानि पकासितानि होन्तीति वेदितव्वानि।

१७४. एवं चतुसच्चगम्भाय गाथाय लक्खणतो नित्थानं पकासेत्वा पुन तदेव सकेन निरुत्ताभिलापेन निगमेन्तो आह “एतं लोकस्स नित्थानं”न्ति। एत्थ एतन्ति पुब्बे वुत्तस्स निद्देशो, लोकस्साति तेधातुकलोकस्स। यथातथन्ति अविपरीतं। एतं वो अहमक्खामीति सचेपि मं सहस्सक्खत्तुं पुच्छेय्याथ, एतं वो अहमक्खामि, न अज्जं। कस्मा? यस्मा एवं दुक्खा पमुच्चति, न अज्जथाति अधिप्पायो। अथ वा एतेन नित्थानेन एकद्वत्तिक्खत्तुं निगगतानम्पि एतं वो अहमक्खामि, उपरिविसेसाधिगमायपि एतदेव अहमक्खामीति अत्थो। कस्मा? यस्मा एवं दुक्खा पमुच्चति असेसनिस्सेसाति अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि। देसनापरियोसाने द्वेपि यक्खसेनापतयो सोतापत्तिफले पतिट्ठहिंसु सद्धिं यक्खसहस्सेन।

१७५. अथ हेमवतो पकतियापि धम्मगरु इदानि अरियभूमियं पतिट्ठाय सुदुत्तरं अतित्तो भगवतो विचित्रपटिभानाय देसनाय भगवन्तं सेक्खासेक्खभूमिं पुच्छन्तो “को सूध तरती”ति गाथमभासि। तत्थ को सूध तरति ओघन्ति इमिना चतुरोघं को तरतीति सेक्खभूमिं पुच्छति अविसेसेन। यस्मा अण्णवन्ति न वित्थतमत्तं नापि गम्भीरमत्तं अपिच पन यं वित्थततरज्ज गम्भीरतरज्ज, तं वुच्चति। तादिसो च संसारणवो। अयज्हि समन्ततो परियन्ताभावेन वित्थतो, हेट्ठा पतिट्ठाभावेन उपरि आलम्बनाभावेन च गम्भीरो, तस्मा “को इध तरति अण्णवं, तस्मिज्ज अप्पतिट्ठे अनालम्बे गम्भीरे अण्णवे को न सीदती”ति असेक्खभूमिं पुच्छति।

१७६. अथ भगवा यो भिक्खु जीवितहेतुपि वीतिक्कमं अकरोन्तो सब्बदा सीलसम्पन्नो लोकियलोकुत्तराय च पज्जाय पज्जवा, उपचारप्पनासमाधिना इरियापथहेट्ठिममगगफलेहि च सुसमाहितो, तिलक्खणं आरोपेत्वा विपस्सनाय नियक्कज्जत्तचिन्तनसीलो, सातच्चकिरियावहाय अप्पमादसतिया च समन्नागतो। यस्मा सो चतुत्थेन मग्गेन इमं सुदुत्तरं ओघं अनवसेसं तरति, तस्मा सेक्खभूमिं विस्सज्जेन्तो “सब्बदा सीलसम्पन्नो”ति इमं तिसिक्खागम्भं गाथमाह। एत्थ हि सीलसम्पदाय अधिसीलसिक्खा, सतिसमाधीहि अधिचित्तसिक्खा, अज्जत्तचिन्तितापज्जाहि अधिपज्जासिक्खाति तिसो सिक्खा सउपकारा सानिसंसा च वुत्ता। उपकारो हि सिक्खानं लोकियपज्जा सति च, अनिसंसो सामज्जफलानीति।

१७७. एवं पठमगाथाय सेक्खभूमिं दस्सेत्वा इदानि असेक्खभूमिं दस्सेन्तो दुतियगाथमाह। तस्सत्थो विरतो कामसज्जायाति या काचि कामसज्जा, ततो सब्बतो चतुत्थमगगसम्पयुत्ताय समुच्छेदविरतिया विरतो। “विरतो”तिपि पाठो। तदा “कामसज्जाया”ति भुम्मवचनं होति, सगाथावग्गे पन “कामसज्जासू”तिपि (सं० नि० १.९६) पाठो। चतूहिपि मग्गेहि दसन्नं संयोजनानं अतीतत्ता सब्बसंयोजनातिगो, चतुत्थेनेव वा उद्धमभागियसब्बसंयोजनातिगो, तत्रतत्राभिनन्दिनीतण्हासङ्गाताय नन्दिया तिण्णज्ज भवानं परिक्खीणत्ता नन्दीभवपरिक्खीणो सो तादिसो खीणासवो भिक्खु गम्भीरे संसारणवे न सीदति नन्दीपरिक्खयेन सउपादिसेसं, भवपरिक्खयेन च अनुपादिसेसं निब्बानथलं समापज्ज परमस्सासप्पत्तियाति।

१७८. अथ हेमवतो सहायज्ज यक्खपरिसज्ज ओलोकेत्वा पीतिसोमनस्सजातो “गम्भीरपज्ज”न्ति एवमादीहि गाथाहि भगवन्तं अभित्थवित्त्वा सब्बावतिया परिसाय सहायेन च सद्धिं अभिवादेत्वा, पदक्खिणं कत्वा, अत्तनो वसनट्ठानं अगमासि।

तासं पन गाथानं अयं अत्थवण्णना — गम्भीरपज्जन्ति गम्भीराय पज्जाय समन्नागतं। तत्थ पटिसम्भिदायं वुत्तनयेन

गम्भीरपञ्चा वेदितव्या । वृत्तं हि तत्थ “गम्भीरेसु खन्धेसु जाणं पवत्ततीति गम्भीरपञ्चा”तिआदि (पटि० म० ३.४) । निपुणत्थदस्सिन्ति निपुणेहि खत्तियपण्डितादीहि अभिसङ्खत्तानं पञ्चानं अत्थदस्सिं अत्थानं वा यानि निपुणानि कारणानि दुष्पटिविज्झानि अज्जेहि तेसं दस्सनेन निपुणत्थदस्सिं । रागादिकिञ्चनाभावेन अकिञ्चनं । दुविधे कामे तिविधे चे भवे अलग्गनेन कामभवे असत्तं । खन्धादिभेदेसु सब्बारम्मणेषु छन्दरागबन्धनाभावेन सब्बधि विप्पमुत्तं । दिब्बे पथे कममानन्ति अट्टसमापत्तिभेदे दिब्बे पथे समापज्जनवसेन चङ्कमन्तं । तत्थ किञ्चापि न ताय वेलाय भगवा दिब्बे पथे कमति, अपिच खो पुब्बे कमनं उपादाय कमनसत्तिसब्बभावेन तत्थ लद्धवसीभावताय एवं वुच्चति । अथ वा ये ते विसुद्धिदेवा अरहन्तो, तेसं पथे सन्तविहारे कमनेनापेतं वुत्तं । महन्तानं गुणानं एसनेन महेसिं ।

१७९. दुतियगाथाय अपरेन परियायेन थुति आरद्धाति कत्वा पुन निपुणत्थदस्सिग्गहणं निदस्सेति । अथ वा निपुणत्थे दस्सेतारन्ति अत्थो । पञ्चाददन्ति पञ्चापटिलाभसंवत्तनिकाय पटिपत्तिया कथनेन पञ्चादायकं । कामालये असत्तन्ति ख्वायंकामेसु तण्हादिद्विवसेन दुविधो आलयो, तत्थ असत्तं । सब्बविदुन्ति सब्बधम्मविदुं, सब्बज्जुन्ति वुत्तं होति । सुमेधन्ति तस्स सब्बज्जुभावस्स मग्गभूताय पारमीपञ्चासङ्घाताय मेधाय समन्नागतं । अरिये पथेति अट्टङ्गिके मग्गे, फलसमापत्तियं वा । कममानन्ति पञ्चाय अज्झोगाहमानं मग्गलक्खणं जत्वा देसनतो, पविसमानं वा खणे खणे फलसमापत्तिसमापज्जनतो, चतुब्बिधमग्गभावनासङ्घाताय कमनसत्तिया कमितपुब्बं वा ।

१८०. सुदिट्ठं वत नो अज्जाति । अज्ज अम्हेहि सुन्दरं दिट्ठं, अज्ज वा अम्हाकं सुन्दरं दिट्ठं, दस्सनन्ति अत्थो । सुप्पभातं सुहुट्ठितन्ति अज्ज अम्हाकं सुट्ठु पभातं सोभनं वा पभातं अहोसि । अज्ज च नो सुन्दरं उट्ठितं अहोसि, अनुपरोधेन सयनतो उट्ठितं । किं कारणं? यं अद्वसाम सम्बुद्धं, यस्मा सम्बुद्धं अद्वसामाति अत्तनो लाभसम्पत्तिं आरब्ध पामोज्जं पवेदेति ।

१८१. इद्धिमन्तोति कम्मविपाकजिद्धिया समन्नागता । यसस्सिनोति लाभग्गपरिवारग्गसम्पन्ना । सरणं यन्तीति किञ्चापि मग्गेनेव गता, तथापि सोतापन्नभावपरिदीपनत्थं पसाददस्सनत्थञ्च वाचं भिन्दति ।

१८२. गामा गामन्ति देवगामा देवगामं । नगा नगन्ति देवपब्बता देवपब्बतं । नमस्समाना सम्बुद्धं, धम्मस्स च सुधम्मन्ति “सम्मासम्बुद्धो वत भगवा, स्वाक्खातो वत भगवतो धम्मो”तिआदिना नयेन बुद्धसुबोधितञ्च धम्मसुधम्मत्तञ्च । “सुप्पटिपन्नो वत भगवतो सावकसङ्घो”तिआदिना सङ्घ-सुप्पटिपत्तिञ्च अभित्थवित्त्वा अभित्थवित्त्वा नमस्समाना धम्मघोसका हुत्वा विचरिस्सामाति वुत्तं होति । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

परमत्थजोतिकाय खुदक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय हेमवतसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. आळवकसुत्तवण्णना

एवं मे सुत्तन्ति आळवकसुत्तं । का उप्पत्ति? अत्थवण्णनानयेनेवस्स उप्पत्ति आविभवस्सति । अत्थवण्णनाय च “एवं मे सुत्तं, एकं समयं भगवा”ति एतं वुत्तत्थमेव । आळवियं विहरति आळवकस्स यक्खस्स भवनेति एत्थ पन का आळवी, कस्मा च भगवा तस्स यक्खस्स भवने विहरतीति? वुच्चते — आळवीति रट्ठमि नगरमि वुच्चति, तदुभयमि इध वट्ठति । आळवीनगरस्स हि समीपे विहरन्तोपि “आळवियं विहरती”ति वुच्चति । तस्स च नगरस्स समीपे अविदूरे

गावुतमत्ते तं भवनं, आळवीरुद्वे विहरन्तोपि “आळवियं विहरती”ति वुच्चति, आळवीरुद्वे चेत्तं भवनं ।

यस्मा पन आळवको राजा विविधनाटकूपभोगं छडुत्वा चोरपटिबाहनत्थं पटिराजनिसेधनत्थं ब्यायामकरणत्थञ्च सत्तमे सत्तमे दिवसे मिगवं गच्छन्तो एकदिवसं बलकायेन सद्धिं कतिकं अकासि — “यस्स पस्सेन मिगो पलायति, तस्सेव सो भारो”ति । अथ तस्सेव पस्सेन मिगो पलायि, जवसम्पन्नो राजा धनुं गहेत्वा पत्तिकोव तियोजनं तं मिगं अनुबन्धि । एणिमिगा च तियोजनवेगा एव होन्ति । अथ परिक्खीणजवं तं मिगं उदकं पविसित्वा, ठितं वधित्वा, द्विधा छेत्वा, अनत्थिकोपि मंसेन “नासक्खि मिगं गहेतु”न्ति अपवादमोचनत्थं काजेनादाय आगच्छन्तो नगरस्साविदूरे बहलपत्तपलासं महानिग्रोधं दिस्वा परिस्समविनोदनत्थं तस्स मूलमुपगतो । तस्मिञ्च निग्रोधे आळवको यक्खो महाराजसन्तिका वरं लभित्वा मज्झन्हिकसमये तस्स रुक्खस्स छायाय फुट्टोकासं पविट्टे पाणिनो खादन्तो पटिवसति । सो तं दिस्वा खादितुं उपगतो । अथ राजा तेन सद्धिं कतिकं अकासि — “मुञ्च मं, अहं ते दिवसे दिवसे मनुस्सञ्च थालिपाकञ्च पेसेस्सामी”ति । यक्खो “त्वं राजूपभोगेन पमत्तो सम्मुस्ससि, अहं पन भवनं अनुपगतञ्च अननुज्जातञ्च खादितुं न लभामि, स्वाहं भवन्तम्पि जीयेय्य”न्ति न मुञ्चि । राजा “यं दिवसं न पेसेमि, तं दिवसं मं गहेत्वा खादाही”ति अत्तानं अनुजानित्वा तेन मुत्तो नगराभिमुखो अगमासि ।

बलकायो मग्गे खन्धावारं बन्धित्वा ठितो राजानं दिस्वा — “किं, महाराज, अयसमत्तभया एवं किलन्तोसी”ति वदन्तो पच्चुगन्त्वा पटिगहेसि । राजा तं पवत्ति अनारोचेत्वा नगरं गन्त्वा, कतपातरासो नगरगुत्तिकं आमन्तेत्वा एतमत्थं आरोचेसि । नगरगुत्तिको — “किं, देव, कालपरिच्छेदो कतो”ति आह । राजा “न कतो, भणे”ति आह । “दुट्ठ कतं, देव, अमनुस्सा हि परिच्छिन्नमत्तमेव लभन्ति, अपरिच्छिन्ने पन जनपदस्स आबाधो भविस्सति । होतु, देव, किञ्चापि एवमकासि, अप्पोस्सुक्को त्वं रज्जसुखं अनुभोहि, अहमेत्थ कातब्बं करिस्सामी”ति । सो कालस्सेव वुट्ठाय बन्धनागारं गन्त्वा ये ये वज्झा होन्ति, ते ते सन्धाय — “यो जीवितत्थिको होति, सो निक्खमतू”ति भणति । यो पठमं निक्खमति तं गेहं नेत्वा, न्हापेत्वा, भोजेत्वा च, “इमं थालिपाकं यक्खस्स देही”ति पेसेति । तं रुक्खमूलं पविट्टमत्तयेव यक्खो भेरवं अत्तभावं निम्मिनित्वा मूलकन्दं विय खादति । यक्खानुभावेन किर मनुस्सानं केसादीनि उपादाय सकलसरीरं नवनीतपिण्डो विय होति । यक्खस्स भत्तं गाहापेत्तुं गतपुरिसा तं दिस्वा भीता यथामित्तं आरोचेसुं । ततो पभुति “राजा चोरे गहेत्वा यक्खस्स देती”ति मनुस्सा चोरकम्मतो पटिविरता । ततो अपरेन समयेन नवचोरानं अभावेन पुराणचोरानञ्च परिक्खयेन बन्धनागारानि सुज्जानि अहेसुं ।

अथ नगरगुत्तिको रज्जो आरोचेसि । राजा अत्तनो धनं नगररच्छासु छड्डापेसि — “अप्पेव नाम कोचि लोभेन गण्हेय्या”ति । तं पादेनपि न कोचि छुपि । सो चोरे अलभन्तो अमच्चानं आरोचेसि । अमच्चा “कुलपटिपाटिया एकमेकं जिण्णकं पेसेम, सो पकतियापि मच्चुमुखे वत्तती”ति आहंसु । राजा “अम्हाकं पितरं, अम्हाकं पितामहं पेसेती”ति मनुस्सा खोभं करिस्सन्ति, मा वो एतं रुच्ची”ति निवारेसि । “तेन हि, देव, दारकं पेसेम उत्तानसेय्यकं, तथाविधस्स हि ‘माता मे पिता मे’ति सिनेहो नत्थी”ति आहंसु । राजा अनुजानि । ते तथा अकंसु । नगरे दारकमातरो च दारके गहेत्वा गब्भिनियो च पलायित्वा परजनपदे दारके संवडुत्वा आनेन्ति । एवं सब्बानिपि द्वादस वस्सानि गतानि ।

ततो एकदिवसं सकलनगरं विचिनित्वा एकम्पि दारकं अलभित्वा रज्जो आरोचेसुं — “नत्थि, देव, नगरे दारको ठपेत्वा अन्तेपुरे तव पुत्तं आळवककुमार”न्ति । राजा “यथा मम पुत्तो पियो, एवं सब्बलोकस्स, अत्तना पन पियतरं नत्थि, गच्छथ, तम्पि दत्त्वा मम जीवितं रक्खथा”ति आह । तेन च समयेन आळवककुमारस्स माता पुत्तं न्हापेत्वा, मण्डेत्वा,

दुकूलचुम्बटके कत्वा, अङ्गे सयापेत्वा, निसिन्ना होति । राजपुरिसा रज्जो आणाय तत्थ गन्त्वा विप्पलपन्तिया तस्सा सोळसन्नञ्च इत्थिसहस्सानं सद्धिं धातिया तं आदाय पक्कमिंसु “स्वे यक्खभक्खो भविस्सती”ति । तं दिवसञ्च भगवा पच्चूससमये पच्चुट्ठाय जेतवनमहाविहारे गन्धकुटियं महाकरुणासमापत्तिं समापज्जित्वा पुन बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेन्तो अद्दस आळवकस्स कुमारस्स अनागामिफलुप्पत्तिया उपनिस्सयं, यक्खस्स च सोतापत्तिफलुप्पत्तिया उपनिस्सयं देसनापरियोसाने च चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्मचक्खुपटिलाभस्साति । तस्मा विभाताय रत्तिया पुरेभत्तकिच्चं कत्वा अनिद्धितपच्छाभत्तकिच्चोव काळपक्खउपोसथदिवसे वत्तमाने ओग्गते सूरिये एककोव अदुतियो पत्तचीवरमादाय पादगमनेनेव सावत्थितो तिसं योजनानि गन्त्वा तस्स यक्खस्स भवनं पाविसि । तेन वुत्तं “आळवकस्स यक्खस्स भवने”ति ।

किं पन भगवा यस्मिं निग्रोधे आळवकस्स भवनं, तस्स मूले विहासि, उदाहु भवनेयेवाति? वुच्चते — भवनेयेव । यथेव हि यक्खा अत्तनो भवनं पस्सन्ति, तथा भगवापि । सो तत्थ गन्त्वा भवनद्वारे अट्ठासि । तदा आळवको हिमवन्ते यक्खसमागमं गतो होति । ततो आळवकस्स द्वारपालो गद्रभो नाम यक्खो भगवन्तं उपसङ्गमित्वा, वन्दित्वा — “किं, भन्ते, भगवा विकाले आगतो”ति आह । “आम, गद्रभ, आगतोमिह । सचे ते अगरु, विहरेय्यामेकरत्तिं आळवकस्स भवने”ति । “न मे, भन्ते, गरु, अपिच खो सो यक्खो कक्खळो फरुसो, मातापितूनम्पि अभिवादनादीनि न करोति, मा रुच्चि भगवतो इध वासो”ति । “जानामि, गद्रभ, तस्स कक्खळत्तं, न कोचि ममन्तरायो भविस्सति, सचे ते अगरु, विहरेय्यामेकरत्ति”न्ति ।

दुतियम्पि गद्रभो यक्खो भगवन्तं एतदवोच — “अग्गितत्तकपालसदिसो, भन्ते, आळवको, ‘मातापितरो’ति वा ‘समणब्राह्मणा’ति वा ‘धम्मो’ति वा न जानाति, इधागतानं चित्तक्खेपम्पि करोति, हृदयम्पि फालेति, पादेपि गहेत्वा परसमुद्धे वा परचक्कवाळे वा खिपती”ति । दुतियम्पि भगवा आह — “जानामि, गद्रभ, सचे ते अगरु, विहरेय्यामेकरत्ति”न्ति । ततियम्पि गद्रभो यक्खो भगवन्तं एतदवोच — “अग्गितत्तकपालसदिसो, भन्ते, आळवको, ‘मातापितरो’ति वा ‘समणब्राह्मणा’ति वा ‘धम्मो’ति वा न जानाति, इधागतानं चित्तक्खेपम्पि करोति, हृदयम्पि फालेति, पादेपि गहेत्वा परसमुद्धे वा परचक्कवाळे वा खिपती”ति । ततियम्पि भगवा आह — “जानामि, गद्रभ, सचे ते अगरु, विहरेय्यामेकरत्ति”न्ति । “न मे, भन्ते, गरु, अपिच खो सो यक्खो अत्तनो अनारोचेत्वा अनुजानन्तं मं जीविता वोरपेय्य, आरोचेमि, भन्ते, तस्सा”ति । “यथासुखं, गद्रभ, आरोचेही”ति । “तेन हि, भन्ते, त्वमेव जानाही”ति भगवन्तं अभिवादेत्वा हिमवन्ताभिमुखो पक्कामि । भवनद्वारम्पि सयमेव भगवतो विवरमदासि । भगवा अन्तोभवनं पविसित्वा यत्थ अभिलक्खितेसु मङ्गलदिवसादीसु निसीदित्वा आळवको सिरिं अनुभोति, तस्मिंयेव दिब्बरतनपल्लङ्के निसीदित्वा सुवण्णाभं मुज्जि । तं दिस्वा यक्खस्स इत्थियो आगन्त्वा, भगवन्तं वन्दित्वा, सम्परिवारेत्वा निसीदिसु । भगवा “पुब्बे तुम्हे दानं दत्त्वा, सीलं समादियित्वा, पूजनेय्यं पूजेत्वा, इमं सम्पत्तिं पत्ता, इदानिपि तथेव करोथ, मा अज्जमज्जं इस्सामच्छरियाभिभूता विहरथा”ति आदिना नयेन तासं पकिण्णकधम्मकथं कथेसि । ता च भगवतो मधुरनिग्घोसं सुत्वा, साधुकारसहस्सानि दत्त्वा, भगवन्तं परिवारेत्वा निसीदिसुयेव । गद्रभोपि हिमवन्तं गन्त्वा आळवकस्स आरोचेसि — “यग्घे, मारिस, जानेय्यासि, विमाने ते भगवा निसिन्नो”ति । सो गद्रभस्स सज्जमकासि “तुण्ही होहि, गन्त्वा कत्तब्बं करिस्सामी”ति । पुरिसमानेन किर लज्जितो अहोसि, तस्मा “मा कोचि परिसमज्झे सुणेय्या”ति वारेसि ।

तदा सातागिरहेमवता भगवन्तं जेतवनेयेव वन्दित्वा “यक्खसमागमं गमिस्सामा”ति सपरिवारा नानायानेहि आकासेन गच्छन्ति । आकासे च यक्खानं न सब्बत्थ मग्गो अत्थि, आकासट्ठानि विमानानि परिहरित्वा मग्गट्ठानेनेव मग्गो होति । आळवकस्स पन विमानं भूमट्ठं सुगुत्तं पाकारपरिक्खितं सुसंविहितद्वारट्ठालकगोपुरं, उपरि कंसजालसञ्छन्नं

मञ्जूससदिसं तियोजनं उब्बेधेन । तस्स उपरि मग्गो होति । ते तं पदेसमागम्म गन्तुं असमत्था अहेसुं । बुद्धानज्झि निसिन्नोकासस्स उपरिभागेन याव भवग्गा, ताव कोचि गन्तुं असमत्थो । ते “किमिद”न्ति आवज्जेत्वा भगवन्तं दिस्वा आकासे खित्तलेडु विय ओरुह वन्दित्वा, धम्मं सुत्वा, पदक्खिणं कत्वा “यक्खसमागमं गच्छाम भगवा”ति तीणि वत्थूनि पसंसन्ता यक्खसमागमं अगमंसु । आळवको ते दिस्वा “इध निसीदथा”ति पटिक्कम्म ओकासमदासि । ते आळवकस्स निवेदेसुं “लाभा ते, आळवक, यस्स ते भवने भगवा विहरति, गच्छावुसो भगवन्तं पयिरुपासस्सू”ति । एवं भगवा भवनेयेव विहासि, न यस्मिं निगोधे आळवकस्स भवनं, तस्स मूलेति । तेन वुत्तं “एकं समयं भगवा आळवियं विहरति आळवकस्स यक्खस्स भवने”ति ।

अथ खो आळवको... पे०... भगवन्तं एतदवोच “**निक्खम समण**”ति । “कस्मा पनायं एतदवोचा”ति? वुच्चते — रोसेतुकामताय । तत्रेवं आदितो पभुति सम्बन्धो वेदितब्बो — अयज्झि यस्मा अस्सद्धस्स सद्धाकथा दुक्कथा होति दुस्सीलादीनं सीलादिकथा विय, तस्मा तेसं यक्खानं सन्तिका भगवतो पसंसं सुत्वा एव अग्गिहि पक्खित्तलोणसक्खरा विय अब्भन्तरकोपेन तटतटायमानहदयो हुत्वा “को सो भगवा नाम, यो मम भवनं पविट्ठो”ति आह । ते आहंसु — “न त्वं, आवुसो, जानासि भगवन्तं अम्हाकं सत्थारं, यो तुसितभवने ठितो पच्च महाविलोकनानि विलोकेत्वा”ति आदिना नयेन याव धम्मचक्कप्पवत्तनं कथेन्ता पटिसन्धिआदिना द्वत्तिस पुब्बनिमित्तानि वत्वा “इमानिपि त्वं, आवुसो, अच्छरियानि नादसा”ति चोदेसुं । सो दिस्वापि कोधवसेन “नादसा”न्ति आह । आवुसो आळवक पस्सेय्यासि वा त्वं, न वा, को तया अत्थो पस्सता वा अपस्सता वा, किं त्वं करिस्ससि अम्हाकं सत्थुनो, यो त्वं तं उपनिधाय चलक्ककुधमहाउसभसमीपे तदहुजातवच्छको विय, तिधापभिन्नमत्तवारणसमीपे भिङ्गपोतको विय, भासुरविलम्बकेसरउपसोभितक्खन्धस्स मिगरज्जो समीपे जरसिङ्गालो विय, दियड्डयोजनसतप्पवड्डकायसुपण्णराजसमीपे छिन्नपक्खकाकपोतको विय खायसि, गच्छ यं ते करणीयं, तं करोहीति । एवं वुत्ते कुद्धो आळवको उट्ठित्वा मनोसिलातले वामपादेन ठत्वा “पस्सथ दानि तुम्हाकं वा सत्था महानुभावो, अहं वा”ति दक्खिणपादेन सट्ठियोजनमत्तं केलासपब्बतकूटं अक्कमि, तं अयोकूटपहटो निद्धन्तअयोपिण्डो विय पपटिकायो मुज्जि । सो तत्र ठत्वा “अहं आळवको”ति घोसेसि, सकलजम्बुदीपं सद्दो फरि ।

चत्तारो किर सद्दा सकलजम्बुदीपे सुय्यिंसु — यच्च पुण्णको यक्खसेनापति धनज्जयकोरब्बरजानं जूते जिनित्वा अप्फोटेत्वा “अहं जिनि”न्ति उग्घोसेसि, यच्च सक्को देवानमिन्दो कस्सपस्स भगवतो सासने परिहायमाने विस्सकम्मं देवपुत्तं सुनखं कारेत्वा “अहं पापभिक्खू च पापभिक्खुनियो च उपासके च उपासिकायो च सब्बेव अधम्मवादिनो खादामी”ति उग्घोसापेसि, यच्च कुसजातके पभावतिहेतु सत्तहि राजूहि नगरे उपरुद्धे पभावति अत्तना सह हत्थिक्खन्धं आरोपेत्वा नगरा निक्खम्म “अहं सीहस्सरकुसमहाराजा”ति महापुरिसो उग्घोसेसि, यच्च आळवको केलासमुद्धनि ठत्वा “अहं आळवको”ति । तदा हि सकलजम्बुदीपे द्वारे द्वारे ठत्वा उग्घोसितसदिसं अहोसि, तियोजनसहस्सवित्थतो च हिमवापि सङ्कम्पि यक्खस्स आनुभावेन ।

सो **वातमण्डलं** समुट्ठापेसि — “एतेनेव समणं पलापेस्सामी”ति । ते पुरत्थिमादिभेदा वाता समुट्ठित्वा अड्डयोजनयोजनद्वियोजनतियोजनप्पमाणानि पब्बतकूटानि पदालेत्वा वनगच्छरुक्खादीनि उम्मूलेत्वा आळवीनगरं पक्खन्ता जिण्हत्थिसालादीनि चुण्णेन्ता छदिनिड्डका आकासे भमेन्ता । भगवा “मा कस्सचि उपरोधो होतू”ति अधिट्ठासि । ते वाता दसबलं पत्वा चीवरकण्णमत्तम्पि चालेतुं नासक्खिंसु । ततो **महावस्सं** समुट्ठापेसि “उदकेन अज्झोत्थरित्वा समणं मारेस्सामी”ति । तस्सानुभावेन उपरूपरि सतपटलसहस्सपटलादिभेदा वलाहका उट्ठित्वा वस्सिंसु, वुट्ठिधारावेगेन पथवी छिद्दा अहोसि, वनरुक्खादीनं उपरि महोघो आगन्त्वा दसबलस्स चीवरे उस्सावबिन्दुमत्तम्पि तेमेतुं नासक्खि । ततो

पासाणवस्सं समुट्ठापेसि, महन्तानि महन्तानि पब्बतकूटानि धूमायन्तानि पज्जलन्तानि आकासेनागन्त्वा दसबलं पत्वा दिब्बमालागुळानि सम्पज्जिंसु। ततो **पहरणवस्सं** समुट्ठापेसि, एकतोधाराउभतोधारा असिसत्तिखुरप्पादयो धूमायन्ता पज्जलन्ता आकासेनागन्त्वा दसबलं पत्वा दिब्बपुष्पानि अहेसुं। ततो **अङ्गारवस्सं** समुट्ठापेसि, किंसुकवण्णा अङ्गारा आकासेनागन्त्वा दसबलस्स पादमूले दिब्बपुष्पानि हुत्वा विकिरिंसु। ततो **कुक्कुलवस्सं** समुट्ठापेसि, अच्चुण्हो कुक्कुलो आकासेनागन्त्वा दसबलस्स पादमूले चन्दनचुण्णं हुत्वा निपति। ततो **वालुकावस्सं** समुट्ठापेसि, अतिसुखुमा वालुका धूमायन्ता पज्जलन्ता आकासेनागन्त्वा दसबलस्स पादमूले दिब्बपुष्पानि हुत्वा निपतिंसु। ततो **कललवस्सं** समुट्ठापेसि, तं कललवस्सं धूमायन्तं पज्जलन्तं आकासेनागन्त्वा दसबलस्स पादमूले दिब्बगन्धं हुत्वा निपति। ततो **अन्धकारं** समुट्ठापेसि “भिंसेत्वा समणं पलापेस्सामी”ति। तं चतुरङ्गसमन्नागतन्धकारसदिसं हुत्वा दसबलं पत्वा सूरियप्पभाविहतमिवन्धकारं अन्तरधायि।

एवं यक्खो इमाहि नवहि वातवस्सपासाणपहरणङ्गारकुक्कुलवालुककललन्धकारवुट्ठीहि भगवन्तं पलापेतुं असक्कोन्तो नानाविधपहरणहत्थाय अनेकप्पकाररूपभूतगणसमाकुलाय चतुरङ्गिनिया सेनाय सयमेव भगवन्तं अभिगतो। ते भूतगणा अनेकप्पकारे विकारे कत्वा “गणहथ हनथा”ति भगवतो उपरि आगच्छन्ता विय होन्ति, अपिच ते निद्धन्तलोहपिण्डं विय मक्खिका, भगवन्तं अल्लीयितुं असमत्था एवं अहेसुं। एवं सन्तेपि यथा बोधिमण्डे मारो आगतवेलायमेव निवत्तो, तथा अनिवत्तित्वा उपट्ठरत्तिमत्तं ब्याकुलमकंसु। एवं उपट्ठरत्तिमत्तं अनेकप्पकारविभिंसनदस्सनेनपि भगवन्तं चालेतुमसक्कोन्तो आळवको चिन्तेसि — “यंनूनाहं केनचि अजेय्यं दुस्सावुधं मुञ्चेय्य”न्ति।

चत्तारि किर आवुधानि लोके सेट्ठानि — सक्कस्स वजिरावुधं, वेस्सवणस्स गदावुधं, यमस्स नयनावुधं, आळवकस्स दुस्सावुधन्ति। यदि हि सक्को कुद्धो वजिरावुधं सिनेरुमत्थके पहरेय्य अट्ठसट्ठिसहस्साधिकयोजनसतसहस्सं सिनेरुं विनिविज्झित्वा हेट्ठतो गच्छेय्य। वेस्सवणस्स पुथुज्जनकाले विस्सज्जितगदा बहूनां यक्खसहस्सानं सीसं पातेत्वा पुन हत्थपासं आगन्त्वा तिट्ठति। यमेन कुद्धेन नयनावुधेन ओलोकितमत्ते अनेकानि कुम्भण्डसहस्सानि तत्तकपाले तिला विय विप्फुरन्तानि विनस्सन्ति। आळवको कुद्धो सचे आकासे दुस्सावुधं मुञ्चेय्य, द्वादस वस्सानि देवो न वस्सेय्य। सचे पथवियं मुञ्चेय्य, सब्बरुक्खतिणादीनि सुस्सित्वा द्वादसवस्सन्तरं न पुन रुहेय्युं। सचे समुद्वे मुञ्चेय्य, तत्तकपाले उदकबिन्दु विय सब्बमुदकं सुस्सेय्य। सचे सिनेरुसदिसेपि पब्बते मुञ्चेय्य, खण्डाखण्डं हुत्वा विकिरेय्य। सो एवं महानुभावं दुस्सावुधं उत्तरीयकत्तं मुञ्चित्वा अगगहेसि। येभुय्येन दससहस्सिलोकधातुदेवता वेगेन सन्निपतिंसु — “अज्ज भगवा आळवकं दमेस्सति, तत्थ धम्मं सोस्सामा”ति। युद्धदस्सनकामापि देवता सन्निपतिंसु। एवं सकलम्पि आकासं देवताहि पुरिपुण्णमहोसि।

अथ आळवको भगवतो समीपे उपरूपरि विचरित्वा वत्थावुधं मुञ्चि। तं असनिविचककं विय आकासे भेरवसदं करोन्तं धूमायन्तं पज्जलन्तं भगवन्तं पत्वा यक्खस्स मानमद्दनत्थं पादमुञ्चनचोळकं हुत्वा पादमूले निपति। आळवको तं दिस्वा छिन्नविसाणो विय उसभो, उद्धटदाठो विय सप्पो, नित्तेजो निम्मदो निपतितमानद्धजो हुत्वा चिन्तेसि — “दुस्सावुधम्पि समणं नभिभोसि, किं नु खो कारण”न्ति? इदं कारणं, मेत्ताविहारयुत्तो समणो, हन्द नं रोसेत्वा मेत्ताय वियोजेमीति। इमिना सम्बन्धेनेतं वुत्तं — “अथ खो आळवको यक्खो येन भगवा...पे... निक्खम समणा”ति। तत्रायमधिष्णायो — कस्मा मया अननुज्जातो मम भवनं पविसित्वा घरसामिको विय इत्थागारस्स मज्झे निसिन्नोसि, ननु अयुत्तमेतं समणस्स यदिदं अदिन्नपटिभोगो इत्थिसंसग्गो च, तस्मा यदि त्वं समणधम्मे ठितो, निक्खम समणाति। एके पन

“एतानि अज्जानि च फरुसवचनानि वत्वा एवायं एतदवोचा”ति भणन्ति ।

अथ भगवा “यस्मा थद्धो पटिथद्धभावेन विनेतुं न सक्का, सो हि पटिथद्धभावे करियमाने सेय्यथापि चण्डस्स कुक्कुरस्स नासाय पित्तं भिन्देय्य, सो भिय्योसो मत्ताय चण्डतरो अस्स, एवं थद्धतरो होति, मुदुना पन सो सक्का विनेतु”न्ति जत्वा “साधावुसो”ति पियवचनेन तस्स वचनं सम्पटिच्छित्वा निक्खमि । तेन वुत्तं “साधावुसोति भगवा निक्खमी”ति ।

ततो आळवको “सुवचो वतायं समणो एकवचनेनेव निक्खन्तो, एवं नाम निक्खमेतुं सुखं समणं अकारणेनेवाहं सकलरत्तिं युद्धेन अब्भुय्यासि”न्ति मुदुचित्तो हुत्वा पुन चिन्तेसि “इदानीपि न सक्का जानितुं, किं नु खो सुवचताय निक्खन्तो, उदाहु कोधेन, हन्द नं वीमंसामी”ति । ततो “पविस समणा”ति आह । अथ “सुवचो”ति मुदुभूतचित्तववत्थानकरणत्थं पुनपि पियवचनं वदन्तो साधावुसोति भगवा पविसि । आळवको पुनप्पुनं तमेव सुवचभावं वीमंसन्तो दुतियम्पि ततियम्पि “निक्खम पविसा”ति आह । भगवापि तथा अकासि । यदि न करेय्य, पकतियापि थद्धयक्खस्स चित्तं थद्धतरं हुत्वा धम्मकथाय भाजनं न भवेय्य । तस्मा यथा नाम माता रोदन्तं पुत्तकं यं सो इच्छति, तं दत्वा वा कत्वा वा सज्जापेति, तथा भगवा किलेसरोदनेन रोदन्तं यक्खं सज्जापेतुं यं सो भणति, तं अकासि । यथा च धाती थज्जं अपिवन्तं दारकं किञ्चि दत्वा उपलाळेत्वा पायेति, तथा भगवा यक्खं लोकुत्तरधम्मखीरं पायेतुं तस्स पत्थितवचनकरणेन उपलाळन्तो एवमकासि । यथा च पुरिसो लाबुम्हि चतुमधुरं पूरेतुकामो तस्सब्भन्तरं सोधेति, एवं भगवा यक्खस्स चित्ते लोकुत्तरचतुमधुरं पूरेतुकामो तस्स अब्भन्तरे कोधमलं सोधेतुं याव ततियं निक्खमनपवेसनं अकासि ।

अथ आळवको “सुवचो अयं समणो, ‘निक्खमा’ति वुत्तो निक्खमति, ‘पविसा’ति वुत्तो पविसति, यंनूनाहं इमं समणं एवमेवं सकलरत्तिं किलमेत्वा, पादे गहेत्वा, पारगङ्गाय खिपेय्य”न्ति पापकं चित्तं उप्पादेत्वा चतुत्थवारं आह — “निक्खम समणा”ति । तं जत्वा भगवा “न ख्वाहं तं”न्ति आह । “एवं वुत्ते तदुत्तरिं करणीयं परियेसमानो पज्जं पुच्छितब्बं मज्जिस्सति, तं धम्मकथाय मुखं भविस्सती”ति जत्वा “न ख्वाहं तं”न्ति आह । तत्थ नइति पटिक्खेपे, खोइति अवधारणे । अहन्ति अत्तनिदस्सनं, न्ति हेतुवचनं । तेनेत्थ “यस्मा त्वं एवं चिन्तेसि, तस्मा अहं आवुसो नेव निक्खमिस्सामि, यं ते करणीयं, तं करोही”ति एवमत्थो दट्ठब्बो ।

ततो आळवको यस्मा पुब्बेपि आकासेनागमनवेलायं “किं नु खो, एतं सुवण्णविमानं, उदाहु रजतमणिविमानानं अज्जतरं, हन्द नं पस्सामा”ति एवं अत्तनो विमानं आगते इद्धिमन्ते तापसपरिब्बाजके पज्जं पुच्छित्वा विस्सज्जेतुमसक्कोन्ते चित्तक्खेपादीहि विहेठेति । कथं? अमनुस्सा हि भिसनकरूपदस्सनेन वा हृदयवत्थुपरिमदनेन वाति द्वीहाकारेहि चित्तक्खेपं करोन्ति । अयं पन यस्मा “इद्धिमन्तो भिसनकरूपदस्सनेन न तसन्ती”ति जत्वा अत्तनो इद्धिप्पभावेन सुखुमत्तभावं निम्मिनित्वा, तेसं अन्तो पविसित्वा हृदयवत्थुं परिमदति, ततो चित्तसन्तति न सण्ठाति, तस्सा असण्ठमानाय उम्मत्तका होन्ति खित्तचित्ता । एवं खित्तचित्तानं एतेसं उरम्पि फालेति, पादेपि ने गहेत्वा पारगङ्गाय खिपति “मास्सु मे पुन एवरूपा भवनमागमिंसू”ति, तस्मा ते पज्जे सरित्वा “यंनूनाहं इमं समणं इदानी एवं विहेठेय्य”न्ति चिन्तेत्वा आह “पज्जं तं समणा”तिआदि ।

कुतो पनस्स ते पज्हाति? तस्स किर मातापितरो कस्सपं भगवन्तं पयिरुपासित्वा अट्ठ पज्जे सविस्सज्जने उगगहेसुं । ते दहरकाले आळवकं परियापुणापेसुं । सो कालच्चयेन विस्सज्जनं सम्मुस्सि । ततो “इमे पज्हापि मा विनस्सन्तू”ति सुवण्णपट्टे जातिहिङ्गुलकेन लिखापेत्वा विमाने निक्खिपि । एवमेते बुद्धपज्हा बुद्धविसया एव होन्ति । भगवा तं सुत्वा यस्मा

बुद्धानं परिच्चत्तलाभन्तरायो वा जीवितन्तरायो वा सब्बज्जुतज्जाणव्यामप्पभानं पटिघातो वा न सक्का केनचि कातुं, तस्मा तं लोके असाधारणं बुद्धानुभावं दस्सेन्तो आह “न ख्वाहं तं, आवुसो, पस्सामि सदेवके लोके”ति ।

तत्थ “सदेवकवचनेन पञ्चकामावचरदेवगहण”न्तिआदिना नयेन एतेसं पदानं अत्थमत्तदस्सनेन सङ्खेपो वुत्तो, न अनुसन्धियोजनाक्कमेन वित्थारो । स्वायं वुच्चति — सदेवकवचनेन हि उक्कट्टुपरिच्छेदतो सब्बदेवेसु गहितेसुपि येसं तत्थ सन्निपतिते देवगणे विमति अहोसि “मारो महानुभावो छकामावचरिस्सरो वसवत्ती पच्चनीकसातो धम्मदेस्सी कुरुरकम्मन्तो, किं नु खो, सोपिस्स चित्तक्खेपादीनि न करेय्या”ति, तेसं विमतिपटिबाहनत्थं “समारके”ति आह । ततो येसं अहोसि — “ब्रह्मा महानुभावो एकङ्गुलिया एकचक्कवाळसहस्से आलोकं करोति, द्वीहि...पे०... दसहि अङ्गुलीहि दससु चक्कवाळसहस्सेसु, अनुत्तरञ्च ज्ञानसमापत्तिसुखं पटिसंवेदेति, किं सोपि न करेय्या”ति, तेसं विमतिपटिबाहनत्थं “सब्रह्मके”ति आह । अथ येसं अहोसि “पुथु समणब्राह्मणा सासनस्स पच्चत्थिका पच्चामित्ता मन्तादिबलसमन्नागता, किं तेपि न करेय्यु”न्ति, तेसं विमतिपटिबाहनत्थं “सस्समणब्राह्मणिया पजाया”ति आह । एवं उक्कट्टुट्टानेसु कस्सचि अभावं दस्सेत्वा इदानीं सदेवमनुस्सायाति वचनेन सम्मुतिदेवे अवसेसमनुस्से च उपादाय उक्कट्टुपरिच्छेदवसेनेव सेससत्तलोकेपि कस्सचि अभावं दस्सेसीति एवमेत्थ अनुसन्धियोजनाक्कमो वेदितब्बो ।

एवं भगवा तस्स बाधनचित्तं पटिसेधेत्वा पञ्चपुच्छने उस्साहं जनेन्तो आह “अपिच त्वं, आवुसो, पुच्छ यदाकङ्खसी”ति । तस्सत्थो — पुच्छ, यदि आकङ्खसि, न मे पञ्चविस्सज्जने भारो अत्थि । अथ वा “पुच्छ यं आकङ्खसि, ते सब्बं विस्सज्जेस्सामी”ति सब्बज्जुपवारणं पवारेसि असाधारणं पच्चेकबुद्धअग्गसावकमहासावकेहि । ते हि “पुच्छावुसो सुत्वा वेदिस्सामा”ति वदन्ति । बुद्धा पन “पुच्छावुसो यदाकङ्खसी”ति (सं० नि० १.२३७, २४६) वा,

“पुच्छ वासव मं पञ्चं, यं किञ्चि मनसिच्छसी”ति वा ॥ (दी० नि० २.३५६) ।

“बावरिस्स च तुहं वा, सब्बेसं सब्बसंसयं ।

कतावकासा पुच्छव्हो, यं किञ्चि मनसिच्छथा”ति वा ॥ (सु० नि० १०३६) —

एवमादिना नयेन देवमनुस्सानं सब्बज्जुपवारणं पवारेन्ति । अनच्छरियञ्चेतं, यं भगवा बुद्धभूमिं पत्वा एवं पवारणं पवारेय्य, यो बोधिसत्तभूमियं पदेसजाणे वत्तमानोपि —

“कोण्डज्ज पञ्हानि वियाकरोहि, याचन्ति तं इसयो साधुरूपा ।

कोण्डज्ज एसो मनुजेसु धम्मो, यं वुद्धमागच्छति एस भारो”ति ॥ (जा० २.१७.६०) —

एवं इसीहि याचितो —

“कतावकासा पुच्छन्तु भोन्तो, यं किञ्चि पञ्चं मनसाभिपत्थितं ।

अहज्जि तं तं वो वियाकरिस्सं, जत्वा सयं लोकमिमं परज्वा”ति ॥ —

एवं सरभङ्गकाले सम्भवजातके च सकलजम्बुदीपे तिकखत्तुं विचरित्वा पञ्हानं अन्तकरं अदिस्वा जातिया सत्तवस्सिको रथिकाय पंसुकीळिकं कीळन्तो सुचिरतेन ब्राह्मणेन पुट्ठो —

“तगघ ते अहमक्खिस्सं, यथापि कुसलो तथा ।

राजा च खो नं जानाति, यदि काहति वा न वा”ति ॥ (जा० १.१६.१७२) —

एवं सब्बञ्जुपवारणं पवारिसि । एवं भगवता आळवकस्स सब्बञ्जुपवारणाय पवारिताय अथ खो आळवको यक्खो भगवन्तं गाथाय अज्झभासि “किं सूध वित्तं”न्ति ।

१८३. तत्थ किन्ति पुच्छावचनं । सूति पदपूरणमत्ते निपातो । इधाति इमस्मिं लोके । वित्तन्ति विदति, पीतिं करोतीति वित्तं, धनस्सेतं अधिवचनं । सुचिण्णन्ति सुकतं । सुखन्ति कायिकचेतसिकं सातं । आवहातीति आवहति, आनेति, देति, अप्पेतीति वुत्तं होति हवेति दळ्हत्थे निपातो । सादुतरन्ति अतिसयेन सादुं । “साधुतर”न्तिपि पाठो । रसानन्ति रससज्जितानं धम्मनं । कथन्ति केन पकारेण, कथंजीविनो जीवितं कथंजीविजीवितं, गाथाबन्धसुखत्थं पन सानुनासिकं वुच्चति । “कथंजीवि जीवत”न्ति वा पाठो । तस्स जीवन्तानं कथंजीविन्ति अत्थो । सेसमेत्थ पाकटमेव । एवमिमाय गाथाय “किं सु इध लोके पुरिसस्स वित्तं सेट्ठं, किं सु सुचिण्णं सुखमावहाति, किं रसानं सादुतरं, कथंजीविनो जीवितं सेट्ठमाहू”ति इमे चत्तारो पज्जे पुच्छि ।

१८४. अथस्स भगवा कस्सपदसबलेन विस्सज्जितनयेनेव विस्सज्जेन्तो इमं गाथमाह “सद्धीध वित्तं”न्ति । तत्थ यथा हिरज्जसुवण्णादि वित्तं उपभोगपरिभोगसुखं आवहति, खुप्पिपासादिदुक्खं पटिबाहति, दालिद्वियं वूपसमेति, मुत्तादिरतनपटिलाभहेतु होति, लोकसन्थुतिज्च आवहति, एवं लोकियलोकुत्तरा सद्धापि यथासम्भवं लोकियलोकुत्तरविपाकसुखमावहति, सद्धाधुरेण पटिपन्नानं जातिजरादिदुक्खं पटिबाहति, गुणदालिद्वियं वूपसमेति, सतिसम्बोज्झङ्गादिरतनपटिलाभहेतु होति ।

“सद्धो सीलेन सम्पन्नो, यसो भोगसमप्पितो ।

यं यं पदेसं भजति, तत्थ तत्थेव पूजितो”ति ॥ (ध० प० ३०३) —

वचनतो लोकसन्थुतिज्च आवहातीति कत्वा “वित्तं”न्ति वुत्ता । यस्मा पनेतं सद्धावित्तं अनुगामिकं अनज्जसाधारणं सब्बसम्पत्तिहेतु, लोकियस्स हिरज्जसुवण्णादिवित्तस्सापि निदानं । सद्धोयेव हि दानादीनि पुज्जानि कत्वा वित्तं अधिगच्छति, अस्सद्धस्स पन वित्तं यावदेव अनत्थाय होति, तस्मा “सेट्ठ”न्ति वुत्तं । पुरिसस्साति उक्कट्टुपरिच्छेददेसना; तस्मा न केवलं पुरिसस्स, इत्थिआदीनम्पि सद्धावित्तमेव सेट्ठन्ति वेदितब्बं ।

धम्मोति दसकुसलकम्मपथधम्मो, दानसीलभावनाधम्मो वा । सुचिण्णोति सुकतो सुचरितो । सुखमावहातीति सोणसेट्ठिपुत्तरट्टपालादीनं विय मनुस्ससुखं, सक्कादीनं विय दिब्बसुखं, परियोसाने च महापदुमादीनं विय निब्बानसुखज्च आवहातीति ।

सच्चन्ति अयं सच्चसद्धो अनेकेसु अत्थेसु दिस्सति । सेय्यथिदं — “सच्चं भणे न कुज्झेय्या”तिआदीसु (ध० प० २२४) वाचासच्चे । “सच्चे ठिता समणब्राह्मणा चा”तिआदीसु (जा० २.२१.४३३) विरतिसच्चे । “कस्मा नु सच्चानि वदन्ति नाना, पवादियासे कुसलावदाना”तिआदीसु (सु० नि० ८९१) दिट्ठिसच्चे । “चत्तारिमानि, भिक्खवे, ब्राह्मणसच्चानी”तिआदीसु (अ० नि० ४.१८५) ब्राह्मणसच्चे । “एकज्झि सच्चं न दुतीयमत्थी”तिआदीसु (सु० नि० ८९०) परमत्थसच्चे । “चतुन्नं सच्चानं कति कुसला”तिआदीसु (विभ० २१६) अरियसच्चे । इध पन परमत्थसच्चं निब्बानं,

विरतिसच्चं वा अब्भन्तरं कत्वा वाचासच्चं अधिप्पेतं, यस्सानुभावेन उदकादीनि वसे वत्तेन्ति जातिजरामरणपारं तरन्ति । यथाह —

“सच्चेन वाचेनुदकम्पि धावति, विसम्पि सच्चेन हनन्ति पण्डिता ।
सच्चेन देवो थनयं पवस्सति, सच्चे ठिता निब्बुतिं पत्थयन्ति ॥

“ये केचिमे अत्थि रसा पथब्बा, सच्चं तेसं सादुतरं रसानं ।
सच्चे ठिता समणब्राह्मणा च, तरन्ति जातिमरणस्स पार”न्ति ॥ (जा० २.२१.४३३) ।

सादुतरन्ति मधुरतरं, पणीततरं । **रसानन्ति** ये इमे “मूलरसो, खन्धरसो”ति आदिना (ध० स० ६२८-६३०) नयेन सायनीयधम्मा, ये चिमे “अनुजानामि, भिक्खवे, सब्बं फलरसं (महाव० ३००) अरसरूपो भवं गोतमो, ये ते, ब्राह्मण, रूपरसा, सद्हरसा (अ० नि० ८.११; पारा० ३), अनापत्ति रसरसे (पाचि० ६०७-६०९), अयं धम्मविनयो एकरसो विमुत्तिरसो (अ० नि० ८.१९; चूळव० ३८५), भागी वा भगवा अत्थरसस्स धम्मरसस्सा”ति आदिना (महानि० १४९; चूळनि० अजितमाणवपुच्छनिद्देस २) नयेन वाचारसूपवज्जा अवसेसब्यञ्जनादयो धम्मा “रसा”ति वुच्चन्ति, तेसं रसानं **सच्चं हवे सादुतरं** सच्चमेव सादुतरं, साधुतरं वा सेट्ठतरं, उत्तमतरं । मूलरसादयो हि सरीरं उपब्रूहेन्ति, संकिलेसिकञ्च सुखमावहन्ति । सच्चरसे विरतिसच्चवाचासच्चरसा समथविपस्सनादीहि चित्तमुपब्रूहेन्ति, असंकिलेसिकञ्च सुखमावहन्ति, विमुत्तिरसो परमत्थसच्चरसपरिभावितत्ता सादु, अत्थरसधम्मरसा च तदधिगमूपायभूतं अत्थञ्च धम्मञ्च निस्साय पवत्तितोति ।

पज्जाजीवन्ति एत्थ पन ख्वायं अन्धेकचक्खुद्विचक्खुकेसु द्विचक्खुपुगगलो गहट्ठो वा कम्मन्तानुद्धानसरणगमनदानसंविभागीलसमादानउपोसथकम्मादिगहट्ठपटिपदं, पब्बजितो वा अविप्पटिसारकरसीलसङ्घातं तदुत्तरिचित्तविसुद्धिआदिभेदं वा पब्बजितपटिपदं पज्जाय आराधेत्वा जीवति, तस्स पज्जाजीविनो जीवितं, तं वा पज्जाजीविं जीवितं सेट्ठमाहूति एवमत्थो दट्ठब्बो ।

१८५-६. एवं भगवता विस्सज्जिते चत्तारोपि पज्हे सुत्वा अत्तमनो यक्खो अवसेसेपि चत्तारो पज्हे पुच्छन्तो “**कथं सु तरति ओघं**”न्ति गाथमाह । अथस्स भगवा पुरिमनयेनेव विस्सज्जेन्तो “**सद्धाय तरती**”ति गाथमाह । तत्थ किञ्चापि यो चतुब्बिधं ओघं तरति, सो संसारणवम्पि तरति, वट्ठदुक्खम्पि अच्चेति, किलेसमलापि परिसुज्झति, एवं सन्तोपि पन यस्मा अस्सद्धो ओघतरणं असद्वहन्तो न पक्खन्दति, पज्जसु कामगुणेषु चित्तवोस्सग्गेन पमत्तो तत्थेव सत्तविसत्तताय संसारणवत्तं न तरति, कुसीतो दुक्खं विहरति वोकिण्णो अकुसलेहि धम्मेहि, अप्पज्जो सुद्धिमगं अजानन्तो न परिसुज्झति, तस्मा तप्पटिपक्खं दस्सेन्तेन भगवता अयं गाथा वुत्ता ।

एवं वुत्ताय चेताय यस्मा सोतापत्तियङ्गपदद्वानं सद्धिन्द्रियं, तस्मा “**सद्धाय तरति ओघं**”न्ति इमिना पदेन दिट्ठोघतरणं सोतापत्तिमगं सोतापन्नञ्च पकासेति । यस्मा पन सोतापन्नो कुसलानं धम्मानं भावनाय सातच्चकिरियासङ्घातेन अप्पमादेन समन्नागतो दुतियमगं आराधेत्वा ठपेत्वा सकिदेव इमं लोकं आगमनमत्तं अवसेसं सोतापत्तिमग्गेन अतिण्णं भवोघवत्थुं संसारणवत्तं तरति, तस्मा “**अप्पमादेन अण्णव**”न्ति इमिना पदेन भवोघतरणं सकदागामिमगं सकदागामिञ्च पकासेति । यस्मा सकदागामी वीरियेन ततियमगं आराधेत्वा सकदागामिमग्गेन अनतीतं कामोघवत्थुं; कामोघसज्जितञ्च कामदुक्खमच्चेति, तस्मा “**वीरियेन दुक्खमच्चेती**”ति इमिना पदेन कामोघतरणं अनागामिमगं अनागामिञ्च पकासेति । यस्मा पन अनागामी विगतकामपङ्कताय परिसुद्धाय पज्जाय एकन्तपरिसुद्धं चतुत्थमगपज्जं

आराधेत्वा अनागामिमग्गेन अप्पहीनं अविज्जासङ्घातं परममलं पजहति, तस्मा “**पज्जाय परिसुज्झती**”ति इमिना पदेन अविज्जोघतरणं अरहत्तमगं अरहन्तञ्च पकासेति । इमाय च अरहत्तनिकूटेन कथिताय गाथाय परियोसाने यक्खो सोतापत्तिफले पतिट्ठासि ।

१८७. इदानीं तमेव “पज्जाय परिसुज्झती”ति एत्थ वुत्तं पज्जापदं गहेत्वा अत्तनो पटिभानेन लोकियलोकुत्तरमिस्सकं पज्जं पुच्छन्तो “**कथं सु लभते पज्जं**”न्ति इमं छप्पदगाथमाह । तत्थ **कथं** सूति सब्बत्थेव अत्थयुत्तिपुच्छा होति । अयज्झि पज्जादिअत्थं जत्वा तस्स युत्तिं पुच्छति “**कथं** काय युत्तिया केन कारणेन पज्जं लभती”ति । एस नयो धनादीसु ।

१८८. अथस्स भगवा चतूहि कारणेहि पज्जालाभं दस्सेन्तो “**सद्दहानो**”तिआदिमाह । तस्सत्थो — येन पुब्बभागे कायसुचरितादिभेदेन, अपरभागे च सत्ततिसबोधिपक्खियभेदेन धम्मने अरहन्तो बुद्धपच्चेकबुद्धसावका निब्बानं पत्ता, तं **सद्दहानो अरहतं धम्मं निब्बानप्पत्तिया** लोकियलोकुत्तरं **पज्जं लभति** । तज्ज खो न सद्दामत्तकेनेव, यस्मा पन सद्दजातो उपसङ्कमति, उपसङ्कमन्तो पयिरुपासति, पयिरुपासन्तो सोतं ओदहति, ओहितसोतो धम्मं सुणाति, तस्मा उपसङ्कमनतो पभुति याव धम्मस्सवनेन **सुस्सूसं लभति** । किं वुत्तं होति — तं धम्मं सद्दहित्वापि आचरियुपज्जाये कालेन उपसङ्कमित्वा वत्तकरणेन पयिरुपासित्वा यदा पयिरुपासनाय आराधितचित्ता किञ्चि वत्तुकामा होन्ति । अथ अधिगताय सोतुकामताय सोतं ओदहित्वा सुणन्तो लभतीति । एवं सुसूसम्पि च सतिअविप्पवासेन **अप्पमत्तो** सुभासितदुब्भासितज्जुताय **विचक्खणो** एव लभति, न इतरो । तेनाह “**अप्पमत्तो विचक्खणो**”ति ।

एवं यस्मा सद्दाय पज्जालाभसंवत्तनिकं पटिपदं पटिपज्जति, सुस्सूसाय सक्कच्चं पज्जाधिगमूपायं सुणाति, अप्पमादेन गहितं न सम्मुस्सति, विचक्खणताय अनूनाधिकं अविपरीतञ्च गहेत्वा वित्थारिकं करोति । सुस्सूसाय वा ओहितसोतो पज्जापटिलाभहेतुं धम्मं सुणाति, अप्पमादेन सुत्वा धम्मं धारेति, विचक्खणताय धतानं धम्मनं अत्थमुपपरिक्खति, अथानुपुब्बेन परमत्थसच्चं सच्छिकरोति, तस्मास्स भगवा “**कथं सु लभते पज्जं**”न्ति पुट्ठो इमानि चत्तारि कारणानि दस्सेन्तो इमं गाथमाह — “**सद्दहानो... पे०... विचक्खणो**”ति ।

१८९. इदानीं ततो परे तयो पज्जे विस्सज्जेन्तो “**पतिरूपकारी**”ति इमं गाथमाह । तत्थ देसकालादीनि अहापेत्वा लोकियस्स लोकुत्तरस्स वा धनस्स पतिरूपं अधिगमूपायं करोतीति **पतिरूपकारी** । **धुरवाति** चेतसिकवीरियवसेन अनिक्खित्तधुरो । **उट्ठाताति** “यो च सीतञ्च उण्हञ्च, तिणा भिय्यो न मज्जती”तिआदिना (थेरगा० २३२; दी० नि० ३.२५३) नयेन कायिकवीरियवसेन उट्ठानसम्पन्नो असिथिलपरक्कमो । **विन्दते धनन्ति** एकमूसिकाय न चिरस्सेव द्वेसतसहस्ससङ्घं चूळन्तेवासी विय लोकियधनञ्च, महल्लकमहातिस्सत्थेरो विय लोकुत्तरधनञ्च लभति । सो हि “तीहि इरियापथेहि विहरिस्सामी”ति वत्तं कत्वा थिनमिद्दागमनवेलाय पलालचुम्बटकं तेमेत्वा, सीसे कत्वा, गलप्पमाणं उदकं पविसित्वा, थिनमिद्दं पटिबाहेन्तो द्वादसहि वस्सेहि अरहतं पापुणि । **सच्चेनाति** वचीसच्चेनापि “सच्चवादी भूतवादी”ति, परमत्थसच्चेनापि “बुद्धो पच्चेकबुद्धो अरियसावको”ति एवं किंतिं पप्पोति । **ददन्ति** यंकिञ्चि इच्छितपत्थितं ददन्तो **मित्तानि गन्थति**, सम्पादेति करोतीति अत्थो । दुद्ददं वा ददं गन्थति, दानमुखेन वा चत्तारिपि सङ्गहवत्थूनि गहितानीति वेदितब्बानि । तेहि मित्तानि करोतीति वुत्तं होति ।

१९०. एवं गहट्टपब्बजितानं साधारणेन लोकियलोकुत्तरमिस्सकेन नयेन चत्तारो पज्जे विस्सज्जेत्वा इदानीं “**कथं पेच्च न सोचती**”ति इमं पज्जमं पज्जं गहट्टवसेन विस्सज्जेन्तो आह “**यस्सेते**”ति । तस्सत्थो — यस्स “**सद्दहानो अरहतं**”न्ति एत्थ वुत्ताय सब्बकल्याणधम्मपुप्पादिकाय सद्दाय समन्नागतत्ता **सद्धस्स घरमेसिनो** घरावासं पज्ज वा कामगुणे एसन्तस्स

गवेसन्तस्स कामभोगिनो गहट्टस्स “सच्चेन कित्तिं पप्पोती”ति एत्थ वुत्तप्पकारं सच्चं, “सुस्सूसं लभते पज्ज”न्ति एत्थ सुस्सूसपज्जानामेन वुत्तो धम्मो, “धुरवा उट्ठाता”ति एत्थ धुरनामेन उट्ठाननामेन च वुत्ता धीति, “ददं मित्तानि गन्थती”ति एत्थ वुत्तप्पकारो चागो चाति एते चतुरो धम्मा सन्ति । स वे पेच्च न सोचतीति इधलोका परलोकं गन्त्वा स वे न सोचतीति ।

१९१. एवं भगवा पज्जमम्पि पज्जं विस्सज्जेत्वा तं यक्खं चोदेन्तो आह — “इङ्ग अज्जेपी”ति । तत्थ इङ्गाति चोदनत्थे निपातो । अज्जेपीति अज्जेपि धम्मे पुथू समणब्राह्मणे पुच्छस्सु, अज्जेपि वा पूरणादयो सब्बज्जुपटिज्जे पुथू समणब्राह्मणे पुच्छस्सु । यदि अम्हेहि “सच्चेन कित्तिं पप्पोती”ति एत्थ वुत्तप्पकारा सच्चा भिय्यो कित्तिप्पत्तिकारणं वा, “सुस्सूसं लभते पज्ज”न्ति एत्थ सुस्सूसनपज्जापदेसेन वुत्ता दमा भिय्यो लोकियलोकुत्तरपज्जापटिलाभकारणं वा । “ददं मित्तानि गन्थती”ति एत्थ वुत्तप्पकारा चागा भिय्यो मित्तगन्थनकारणं वा, “धुरवा उट्ठाता”ति एत्थ तं तं अत्थवसं पटिच्च धुरनामेन उट्ठाननामेन च वुत्ताय महाभारसहनट्टेन उस्सोळ्हीभावप्पत्ताय वीरियसङ्घाताय खन्त्या भिय्यो लोकियलोकुत्तरधनविन्दनकारणं वा, “सच्चं धम्मो धिति चागो”ति एवं वुत्तेहि इमेहेव चतूहि धम्मेहि भिय्यो अस्मा लोका परं लोकं पेच्च असोचनकारणं वा इध विज्जतीति अयमेत्थ सद्धिं सद्धेपयोजनाय अत्थवण्णना । वित्थारतो पन एकमेकं पदं अत्थुद्धारपदुद्धारवण्णनानयेहि विभजित्वा वेदितब्बो ।

१९२. एवं वुत्ते यक्खो येन संसयेन अज्जे पुच्छेय्य, तस्स पहीनत्ता “कथं नु दानि पुच्छेय्यं, पुथू समणब्राह्मणेति वत्ता येपिस्स अपुच्छनकारणं न जानन्ति, तेपि जानापेन्तो “योहं अज्ज पजानामि, यो अत्थो सम्परायिको”ति आह । तत्थ अज्जाति अज्जादिं कत्वाति अधिप्पायो । पजानामीति यथावुत्तेन पकारेन जानामि । यो अत्थोति एत्तावता “सुस्सूसं लभते पज्ज”न्तिआदिना नयेन वुत्तं दिट्ठधम्मिकं दस्सेति सम्परायिकोति इमिना “यस्सेते चतुरो धम्मा”ति वुत्तं पेच्च सोकाभावकरं सम्परायिकं । अत्थोति च कारणस्सेतं अधिवचनं । अयज्हि अत्थसद्धो “सात्थं सब्बज्जन”न्ति एवमादीसु (पारा० १; दी० नि० १.२५५) पाठत्थे वत्तति । “अत्थो मे, गहपति, हिरज्जसुवण्णेना”तिआदीसु (दी० नि० २.२५०; म० नि० ३.२५८) किच्चत्थे “होति सीलवतं अत्थो”तिआदीसु (जा० १.१.११) वुट्ठिम्हि । “बहुजनो भजते अत्थहेतू”तिआदीसु (जा० १.१५.८९) धने । “उभिन्नमत्थं चरती”तिआदीसु (जा० १.७.६६; सं० नि० १.२५०; थेरगा० ४४३) हिते । “अत्थे जाते च पण्डित”न्तिआदीसु (जा० १.१.९२) कारणे । इध पन कारणे । तस्मा यं पज्जादिलाभादीनं कारणं दिट्ठधम्मिकं, यज्ज पेच्च सोकाभावस्स कारणं सम्परायिकं, तं योहं अज्ज भगवता वुत्तनयेन सामंयेव पजानामि, सो कथं नु दानि पुच्छेय्यं पुथू समणब्राह्मणेति एवमेत्थ सद्धेपतो अत्थो वेदितब्बो ।

१९३. एवं यक्खो “पजानामि यो अत्थो सम्परायिको”ति वत्ता तस्स जाणस्स भगवंमूलकत्तं दस्सेन्तो “अत्थाय वत मे बुद्धो”ति आह । तत्थ अत्थायाति हिताय, वुट्ठिया वा । यत्थ दिन्नं महप्फलन्ति “यस्सेते चतुरो धम्मा”ति (जा० १.१.९७) एत्थ वुत्तचागेन यत्थ दिन्नं महप्फलं होति, तं अग्गदक्खिण्यं बुद्धं पजानामीति अत्थो । केचि पन “सङ्गं सन्धाय एवमाहा”ति भणन्ति ।

१९४. एवं इमाय गाथाय अत्तनो हिताधिगमं दस्सेत्वा इदानि परहिताय पटिपत्तिं दीपेन्तो आह “सो अहं विचरिस्सामी”ति । तस्सत्थो हेमवतसुत्ते वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

एवमिमाय गाथाय परियोसानज्ज रत्तिविभायनज्ज साधुकारसद्दुट्ठानज्ज आळवककुमारस्स यक्खस्स भवनं आनयनज्ज एकक्खणेयेव अहोसि । राजपुरिसा साधुकारसद्धं सुत्वा “एवरूपो साधुकारसद्धो ठपेत्वा बुद्धे न अज्जेसं

अब्भुगच्छति, आगतो नु खो भगवा”ति आवज्जेन्ता भगवतो सरीरप्पभं दिस्वा, पुब्बे विय बहि अट्टत्वा, निब्बिसङ्का अन्तोयेव पविसित्वा, अद्दसंसु भगवन्तं यक्खस्स भवने निसिन्नं, यक्खञ्च अज्जलिं पग्गहेत्वा ठितं । दिस्वान यक्खं आहंसु — “अयं ते, महायक्ख, राजकुमारो बलिकम्माय आनीतो, हन्द नं खाद वा भुज्ज वा, यथापच्चयं वा करोही”ति । सो सोतापन्नत्ता लज्जितो विसेसतो च भगवतो पुरतो एवं वुच्चमानो, अथ तं कुमारं उभोहि हत्थेहि पटिग्गहेत्वा भगवतो उपनामेसि — “अयं भन्ते कुमारो मय्हं पेसितो, इमाहं भगवतो दम्मि, हितानुकम्पका बुद्धा, पटिग्गणातु, भन्ते, भगवा इमं दारकं इमस्स हितत्थाय सुखत्थाया”ति । इमञ्च गाथमाह —

“इमं कुमारं सतपुज्जलक्खणं, सब्बङ्गुपेतं परिपुण्णव्यज्जनं ।
उदग्गचित्तो सुमनो ददामि ते, पटिग्गह लोकहिताय चक्खुमा”ति ॥

पटिग्गहेसि भगवा कुमारं, पटिग्गहन्तो च यक्खस्स च कुमारस्स च मङ्गलकरणत्थं पादूनगाथं अभासि । तं यक्खो कुमारं सरणं गमेन्तो तिक्खत्तुं चतुत्थपादेन पूरेति । सेय्यथिदं —

“दीघायुको होतु अयं कुमारो,
तुवञ्च यक्ख सुखितो भवाहि ।
अब्बाधिता लोकहिताय तिड्ढथ,
अयं कुमारो सरणमुपेति बुद्धं...पे०... धम्मं...पे०... सङ्ग”न्ति ॥

भगवा कुमारं राजपुरिसानं अदासि — “इमं वट्ठेत्वा पुन ममेव देथा”ति । एवं सो कुमारो राजपुरिसानं हत्थतो यक्खस्स हत्थं यक्खस्स हत्थतो भगवतो हत्थं, भगवतो हत्थतो पुन राजपुरिसानं हत्थं गतत्ता नामतो “हत्थको आळवको”ति जातो । तं आदाय पटिनिवत्ते राजपुरिसे दिस्वा कस्सकवनकम्मिकादयो “किं यक्खो कुमारं अतिदहरत्ता न इच्छती”ति भीता पुच्छंसु । राजपुरिसा “मा भायथ, खेमं कतं भगवता”ति सब्बमारोचेसुं । ततो “साधु साधू”ति सकलं आळवीनगरं एककोलाहलेन यक्खाभिमुखं अहोसि । यक्खोपि भगवतो भिक्खाचारकाले अनुपपत्ते पत्तचीवरं गहेत्वा उपट्ठमगं आगन्त्वा निवत्ति ।

अथ भगवा नगरे पिण्डाय चरित्वा कतभत्तकिच्चो नगरद्वारे अज्जतरस्मिं विवित्ते रुक्खमूले पज्जत्तवरबुद्धासने निसीदि । ततो महाजनकायेन सद्धिं राजा च नागरा च एकतो सम्पिण्डित्वा भगवन्तं उपसङ्गम्म वन्दित्वा परिवारेत्वा निसिन्ना “कथं, भन्ते, एवं दारुणं यक्खं दमयित्था”ति पुच्छंसु । तेसं भगवा युद्धमादिं कत्वा “एवं नवविधवस्सं वस्सि, एवं विभिसनकं अकासि, एवं पज्जं पुच्छि, तस्साहं एवं विस्सज्जेसि”न्ति तमेवाळवकसुत्तं कथेसि । कथापरियोसाने चतुरासीतिपाणसहस्सानं धम्माभिसमयो अहोसि । ततो राजा च नागरा च वेस्सवणमहाराजस्स भवनसमीपे यक्खस्स भवनं कत्वा पुप्फगन्धादिसक्कारूपेतं निच्चं बलिं पवत्तेसुं । तञ्च कुमारं विज्जुतं पत्तं “त्वं भगवन्तं निस्साय जीवितं लभि, गच्छ, भगवन्तंयेव पयिरुपासस्सु भिक्खुसङ्गञ्चा”ति विस्सज्जेसुं । सो भगवन्तञ्च भिक्खुसङ्गञ्च पयिरुपासमानो न चिरस्सेव अनागामिफले पतिट्ठाय सब्बं बुद्धवचनं उग्गहेत्वा पज्जसतउपासकपरिवारो अहोसि । भगवा च नं एतदग्गे निद्दिसि “एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं उपासकानं चतूहि सङ्गहवत्थूहि परिसं सङ्गहन्तानं यदिदं हत्थको आळवको”ति (अ नि० १.२५१) ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय आळवकसुत्तवण्णना निद्धिता ।

११. विजयसुत्तवण्णना

चरं वा यदि वा तिष्ठन्ति नन्दसुत्तं । “विजयसुत्तं कायविच्छन्दनिकसुत्त”न्तिपि वुच्चति । का उप्पत्ति? इदं किर सुत्तं द्वीसु ठानेसु वुत्तं, तस्मा अस्स दुविधा उप्पत्ति । तत्थ भगवता अनुपुब्बेन कपिलवत्थुं अनुप्पत्त्वा, साकिये विनेत्वा नन्दादयो पब्बाजेत्वा, अनुज्जाताय मातुगामस्स पब्बज्जाय आनन्दत्थेरस्स भगिनी नन्दा, खेमकसक्करज्जो धीता अभिरूपनन्दा, जनपदकल्याणी नन्दाति तिस्सो नन्दायो पब्बजिंसु । तेन च समयेन भगवा सावत्थियं विहरति । अभिरूपनन्दा अभिरूपा एव अहोसि दस्सनीया पासादिका, तेनेवस्सा अभिरूपनन्दाति नाममकंसु । जनपदकल्याणी नन्दापि रूपेण अत्तना सदिसं न पस्सति । ता उभोपि रूपमदमत्ता “भगवा रूपं विवण्णेति, गरहति, अनेकपरियायेन रूपे आदीनवं दस्सेती”ति भगवतो उपट्ठानं न गच्छन्ति, दट्ठुप्पि न इच्छन्ति । एवं अप्पसन्ना कस्मा पब्बजिताति चे? अगतिया । अभिरूपनन्दाय हि वारेय्यदिवसेयेव सामिको सक्ककुमारो कालमकासि । अथ नं मातापितरो अकामकं पब्बाजेसुं । जनपदकल्याणी नन्दापि आयस्मन्ते नन्दे अरहत्तं पत्ते निरासा हुत्वा “महं सामिको च माता च महापजापति अज्जे च जातका पब्बजिता, जातीहि विना दुक्खो घरावासो”ति घरावासे अस्सादमलभन्ती पब्बजिता, न सद्भाय ।

अथ भगवा तासं जाणपरिपाकं विदित्वा महापजापतिं आणापेसि “सब्बापि भिक्खुनियो पटिपाटिया ओवादं आगच्छन्तू”ति । ता अत्तनो वारे सम्पत्ते अज्जं पेसेन्ति । ततो भगवा “सम्पत्ते वारे अत्तनाव आगन्तब्बं, न अज्जा पेसेतब्बा”ति आह । अथेकदिवसं अभिरूपनन्दा अगमासि । तं भगवा निम्मितरूपेण संवेजेत्वा “अट्ठीनं नगरं कत”न्ति इमाय धम्मपदगाथाय —

“आतुरं असुचिं पूतिं, पस्स नन्दे समुस्सयं ।
उग्घरन्तं पग्घरन्तं, बालानं अभिपत्थितं ॥ (थेरीगा० १९) ।

“अनिमित्तज्ज भावेहि, मानानुसयमुज्जह ।
ततो मानाभिसमया, उपसन्ता चरिस्ससी”ति ॥ (सु० नि० ३४४; थेरीगा० २०) —

इमाहि थेरीगाथाहि च अनुपुब्बेन अरहत्ते पतिट्ठापेसि । अथेकदिवसं सावत्थिवासिनो पुरेभत्तं दानं दत्त्वा समादिन्नुपोसथा सुनिवत्था सुपारुता गन्धपुप्फादीनि आदाय धम्मस्सवनत्थाय जेतवनं गन्त्वा धम्मस्सवनपरियोसाने भगवन्तं वन्दित्वा नगरं पविसन्ति । भिक्खुनिसङ्घोपि धम्मकथं सुत्वा भिक्खुनिउपस्सयं गच्छति । तत्थ मनुस्सा च भिक्खुनियो च भगवतो वण्णं भासन्ति । चतुप्पमाणिके हि लोकसन्निवासे सम्मासम्बुद्धं दिस्वा अप्पसीदन्तो नाम नत्थि । रूपप्पमाणिका हि पुगला भगवतो लक्खणखचितमनुब्यञ्जनविचित्रं समुज्जलितकेतुमालाब्यामप्पभाविनद्धमलङ्कारत्थमिव लोकस्स समुप्पन्नं रूपं दिस्वा पसीदन्ति, घोसप्पमाणिका अनेकसतेसु जातकेसु कित्तिघोसं अट्ठङ्गसमन्नागतं करवीकमधुरनिग्घोसं ब्रह्मस्सरज्ज सुत्वा, लूखप्पमाणिका पत्तचीवरादिलूखतं दुक्करकारिकलूखतं वा दिस्वा, धम्मप्पमाणिका सीलक्खन्धादीसु यंकिञ्च धम्मक्खन्धं उपपरिक्खित्वा । तस्मा सब्बट्ठानेसु भगवतो वण्णं भासन्ति । जनपदकल्याणी नन्दा भिक्खुनिपस्सयं पत्त्वापि अनेकपरियायेन भगवतो वण्णं भासन्तानं तेसं सुत्वा भगवन्तं उपगन्तुकामा हुत्वा भिक्खुनीनं आरोचेसि । भिक्खुनियो तं गहेत्वा भगवन्तं उपसङ्गमिंसु ।

भगवा पटिकच्चेव तस्सागमनं विदित्वा कण्टकेन कण्टकं, आणिया च आणिं नीहरितुकामो पुरिसो विय रूपेनेव रूपमदं विनेतुं अत्तनो इद्धिबलेन पन्नरससोळसवस्सुद्देसिकं अतिदस्सनीयं इत्थिं पस्से ठत्वा बीजमानं अभिनिम्मिनि । नन्दा भिक्खुनीहि सद्धिं उपसङ्कमित्वा, भगवन्तं वन्दित्वा, भिक्खुनिसङ्घस्स अन्तरे निसीदित्वा, पादतला पभुति याव केसग्गा भगवतो रूपसम्पत्तिं दिस्वा पुन तं भगवतो पस्से ठितं निम्मत रूपञ्च दिस्वा “अहो अयं इत्थी रूपवती”ति अत्तनो रूपमदं जहित्वा तस्सा रूपे अभिरत्तभावा अहोसि । ततो भगवा तं इत्थिं वीसतिवस्सप्पमाणं कत्वा दस्सेसि । मातुगामो हि सोळसवस्सुद्देसिकोयेव सोभति, न ततो उद्धं । अथ तस्सा रूपपरिहानिं दिस्वा नन्दाय तस्मिं रूपे छन्दरागो तनुको अहोसि । ततो भगवा अविजातवण्णं, सकिंविजातवण्णं, मज्झिमित्थिवण्णं, महित्थिवण्णन्ति एवं याव वस्ससतिकं ओभग्गं दण्डपरायणं तिलकाहतगतं कत्वा, दस्सेत्वा पस्समानायेव नन्दाय तस्सा मरणं उद्धुमातकादिभेदं काकादीहि सम्परिवारेत्वा खज्जमानं दुग्गन्धं जेगुच्छपटिकूलभावञ्च दस्सेसि । नन्दाय तं कमं दिस्वा “एवमेवं ममपि अज्जेसम्पि सब्बसाधारणो अयं कमो”ति अनिच्चसज्जा सण्ठासि, तदनुसारेण च दुक्खनत्तसज्जापि, तयो भवा आदित्तमिव अगारं अप्पटिसरणा हुत्वा उपट्ठहिंसु । अथ भगवा “कम्मट्टाने पक्खन्तं नन्दाय चित्तं”न्ति जत्वा तस्सा सप्पायवसेन इमा गाथायो अभासि —

“आतुरं असुचिं पूतिं, पस्स नन्दे समुस्सयं ।
उग्घरन्तं पग्घरन्तं, बालानं अभिपत्थितं ॥ (थेरीगा० १९) ।

“यथा इदं तथा एतं, यथा एतं तथा इदं ।
धातुसो सुज्जतो पस्स, मा लोकं पुनरागमि ।
भवे छन्दं विराजेत्वा, उपसन्ता चरिस्ससी”ति ॥ (सु० नि० २०५) ।

गाथापरियोसाने नन्दा सोतापत्तिफले पतिट्ठासि । अथस्सा भगवा उपरिमगाधिगमत्थं सुज्जतपरिवारं विपस्सनाकम्मट्टानं कथेन्तो इमं सुत्तमभासि । अयं तावस्स एका उप्पत्ति ।

भगवति पन राजगहे विहरन्ते या सा चीवरक्खन्धके (महाव० ३२६) वित्थारतो वुत्तसमुट्ठानाय सालवतिया गणिकाय धीता जीवकस्स कनिट्ठा सिरिमा नाम मातु अच्चयेन तं ठानं लभित्वा “अक्कोधेन जिने कोध”न्ति (ध० प० २२३; जा० १.२.१) इमिस्सा गाथाय वत्थुम्हि पुण्णकसेट्ठिधीतरं अवमज्जित्वा, भगवन्तं खमापेन्ती धम्मदेसनं सुत्वा, सोतापन्ना हुत्वा अट्ठ निच्चभत्तानि पवत्तेसि । तं आरब्ध अज्जतरो निच्चभत्तिको भिक्खु रागं उप्पादेसि । आहारकिच्चम्पि च कातुं असक्कोन्तो निराहारो निपज्जीति धम्मपदगाथावत्थुम्हि वुत्तं । तस्मिं तथानिपन्नेयेव सिरिमा कालं कत्वा यामभवने सुयामस्स देवी अहोसि । अथ तस्सा सरीरस्स अगिकिच्चं निवारेत्वा आमकसुसाने रज्जा निक्खिपापितं सरीरं दस्सनाय भगवा भिक्खुसङ्घपरिवृतो अगमासि, तम्पि भिक्खुं आदाय, तथा नागरा च राजा च । तत्थ मनुस्सा भणन्ति “पुब्बे सिरिमाय अट्ठत्तरसहस्सेनापि दस्सनं दुल्लभं, तं दानज्ज काकणिकायापि दट्ठुकामो नत्थी”ति । सिरिमापि देवकज्जा पज्जहि रथसतेहि परिवृता तत्रागमासि । तत्रापि भगवा सन्निपतितानं धम्मदेसनत्थं इमं सुत्तं तस्स भिक्खुनो ओवादत्थं “पस्स चित्तकतं बिम्ब”न्ति (ध० प० १४७) इमञ्च धम्मपदगाथं अभासि । अयमस्स दुतिया उप्पत्ति ।

१९५. तत्थ चरं वाति सकलरूपकायस्स गन्तब्बदिसाभिमुखेनाभिनीहारेण गच्छन्तो वा । यदि वा तिट्ठन्ति तस्सेव उस्सापनभावेन तिट्ठन्तो वा । निसिन्नो उद वा सयन्ति तस्सेव हेट्ठिमभागसमिज्जनउपरिमभागसमुस्सापनभावेन निसिन्नो वा, तिरियं पसारणभावेन सयन्तो वा । समिज्जेति पसारेतीति तानि तानि पब्बानि समिज्जेति च पसारेति च ।

एसा कायस्स इज्जनाति सब्बापेसा इमस्सेव सविज्जाणकस्स कायस्स इज्जना चलना फन्दना, नत्थेत्थ अज्जो कोचि चरन्तो वा पसारेन्तो वा, अपिच खो पन “चरामी”ति चित्ते उप्पज्जन्ते तंसमुद्धाना वायोधातु कायं फरति, तेनस्स गन्तब्बदिसाभिमुखो अभिनीहारो होति, देसन्तरे रूपन्तरपातुभावोति अत्थो। तेन “चर”न्ति वुच्चति। तथा “तिट्ठामी”ति चित्ते उप्पज्जन्ते तंसमुद्धाना वायोधातु कायं फरति, तेनस्स समुस्सापनं होति, उपरूपरिट्ठानेन रूपपातुभावोति अत्थो। तेन “तिट्ठ”न्ति वुच्चति। तथा “निसीदामी”ति चित्ते उप्पज्जन्ते तंसमुद्धाना वायोधातु कायं फरति, तेनस्स हेट्ठिमभागसमिज्जनञ्च उपरिमभागसमुस्सापनञ्च होति, तथाभावेन रूपपातुभावोति अत्थो। तेन “निसिन्नो”ति वुच्चति। तथा “सयामी”ति चित्ते उप्पज्जन्ते तंसमुद्धाना वायोधातु कायं फरति, तेनस्स तिरियं पसारणं होति, तथाभावेन रूपपातुभावोति अत्थो। तेन “सय”न्ति वुच्चति।

एवं चायमायस्मा यो कोचि इत्थन्नामो चरं वा यदि वा तिट्ठं, निसिन्नो उद वा सयं यमेतं तत्थ तत्थ इरियापथे तेसं तेसं पब्बानं समिज्जनप्पसारणवसेन समिज्जेति पसारेतीति वुच्चति। तम्पि यस्मा समिज्जनप्पसारणचित्ते उप्पज्जमाने यथावुत्तेनेव नयेन होति, तस्मा एसा कायस्स इज्जना, नत्थेत्थ अज्जो कोचि, सुज्जमिदं केनचि चरन्तेन वा पसारेन्तेन वा सत्तेन वा पुग्गलेन वा। केवलं पन —

“चित्तनान्तमागम्म, नानत्तं होति वायुनो।
वायुनानत्ततो नाना, होति कायस्स इज्जना”ति ॥ —

अयमेत्थ परमत्थो।

एवमेताय गाथाय भगवा यस्मा एकस्मिं इरियापथे चिरविनियोगेन कायपीळनं होति, तस्स च विनोदनत्थं इरियापथपरिवत्तनं करीयति, तस्मा “चरं वा”ति आदीहि इरियापथपटिच्छन्नं दुक्खलक्खणं दीपेति, तथा चरणकाले ठानादीनमभावतो सब्बमेतं चरणादिभेदं “एसा कायस्स इज्जना”ति भणन्तो सन्ततिपटिच्छन्नं अनिच्चलक्खणं। ताय ताय सामगिया पवत्ताय “एसा कायस्स इज्जना”ति च अत्तपटिक्खेपेन भणन्तो अत्तसज्जाघनपटिच्छन्नं अनत्तलक्खणं दीपेति।

१९६. एवं लक्खणत्तयदीपनेन सुज्जतकम्मट्ठानं कथेत्वा पुन सविज्जाणकाविज्जाणकअसुभदस्सनत्थं “अट्ठिनहारुसंयुत्तो”ति आरभि। तस्सत्थो — यस्स चेसा कायस्स इज्जना, स्वायं कायो विसुद्धिमग्गे द्वित्तिसाकारवण्णनायं वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेदभेदेन अब्यापारनयेन च पकासितेहि सट्ठाधिकेहि तीहि अट्ठिसतेहि नवहि न्हारुसतेहि च संयुत्तत्ता अट्ठिनहारुसंयुत्तो। तत्थेव पकासितेन अग्गपादङ्गुलितचादिना तचेन च नवपेसिसतप्पभेदेन च मंसेन अवलित्तत्ता तचमंसावलेपनो परमदुग्गन्धजेगुच्छपटिकूलोति वेदितब्बो। किञ्चेत्थ वेदितब्बं सिया, यदि एस या सा मज्झिमस्स पुरिसस्स सकलसरीरतो संकट्ठिता बदरट्ठिप्पमाणा भवेय्य, ताय मक्खिकापत्तसुखुमच्छविद्या नीलादिरङ्गजातेन गेहभित्ति विय पटिच्छन्नो न भवेय्य, अयं पन एवं सुखुमायपि छविद्या कायो पटिच्छन्नो पज्जाचक्खुविरहितेहि बालपुथुज्जनेहि यथाभूतं न दिस्सति। छविरागरज्जितो हिस्स परमजेगुच्छपटिकूलधम्मसङ्घातो तचोपि तचपलिवेठितं यं तं पभेदतो —

“नवपेसिसता मंसा, अवलित्ता कळेवरे।
नानाकिमिकुलाकिण्णं, मिळ्हट्ठानंव पूतिका”ति ॥ —

एवं वुत्तं नवमंससतम्पि, मंसावलित्ता ये ते —

“नवन्हारुसता होन्ति, ब्याममत्ते कळेवरे ।

बन्धन्ति अट्टिसङ्घातं, अगारमिव वल्लिया”ति ॥ —

तेपि, न्हारुसमुट्टितानि पटिपाटिया अवट्टितानि पूतीनि दुग्गन्धानि तीणि सट्ठाधिकानि अट्टिसतानिपि यथाभूतं न दिस्सन्ति यतो अनादियित्वा तं मक्खिकापत्तसुखुमच्छविं । यानि पनस्स छविरागरत्तेन तचेन पलिवेठितत्ता सब्बलोकस्स अपाकटानि नानप्यकारानि अब्भन्तरकुणपानि परमासुचिदुग्गन्धजेगुच्छनीयपटिकूलानि, तानिपि पज्जाचक्खुना पटिविज्झित्वा एवं पस्सितब्बो “अन्तपूरो उदरपूरो...पे०... पित्तस्स च वसाय चा”ति ।

१९७. तत्थ अन्तस्स पूरो अन्तपूरो । उदरस्स पूरो उदरपूरो । उदरन्ति च उदरियस्सेतं अधिवचनं । तज्झि ठाननामेन “उदर”न्ति वुत्तं । यकनपेळस्साति यकनपिण्डस्स । वत्थिनोति मुत्तस्स । ठानूपचारेन पनेतं “वत्थी”ति वुत्तं । पूरोति अधिकारो, तस्मा यकनपेळस्स पूरो वत्थिनो पूरोति एवं योजेतब्बं । एस नयो हृदयस्साति आदीसु । सब्बानेव चेतानि अन्तादीनि वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेदभेदेन अब्यापारनयेन च विसुद्धिमग्गे वुत्तनयवसेनेव वेदितब्बानि ।

१९९-२००. एवं भगवा “न किञ्चेत्थ एकम्पि गक्खूपगं मुत्तामणिसदिसं अत्थि, अज्जदत्थु असुचिपरिपूरोवायं कायो”ति अब्भन्तरकुणपं दस्सेत्वा इदानीं तमेव अब्भन्तरकुणपं बहिनिक्खमनकुणपेन पाकटं कत्वा दस्सेन्तो पुब्बे वुत्तञ्च सङ्गहिहत्वा “अथस्स नवहि सोतेही”ति गाथाद्वयमाह ।

तत्थ अथाति परियायन्तरनिदस्सनं, अपरेनापि परियायेन असुचिभावं पस्साति वुत्तं होति । अस्साति इमस्स कायस्स । नवहि सोतेहीति उभोअक्खिच्छिद्दकण्णच्छिद्दनासाछिद्दमुखवच्चमग्गपस्सावमग्गेहि । असुचि सवतीति सब्बलोकपाकटनानप्यकारपरमदुग्गन्धजेगुच्छअसुचियेव सवति, सन्दति, पग्घरति, न अज्जं किञ्चि अगुरुचन्दनादिगन्धजातं वा मणिमुत्तादिरतनजातं वा । सब्बदाति तज्ज खो सब्बदा रत्तिम्पि दिवापि पुब्बण्हेपि सायन्हेपि तिट्ठतोपि गच्छतोपीति । किं तं असुचीति चे? “अक्खिग्गहा अक्खिग्गूथको”ति आदि । एतस्स हि द्वीहि अक्खिच्छिद्देहि अपनीततचमंससदिसो अक्खिग्गूथको, कण्णच्छिद्देहि रजोजल्लसदिसो कण्णगूथको, नासाछिद्देहि पुब्बसदिसा सिङ्गाणिका च सवति, मुखेन च वमति । किं वमतीति चे? एकदा पित्तं, यदा अबद्धपित्तं कुप्पितं होति, तदा तं वमतीति अधिप्पायो । सेम्हज्जाति न केवलञ्च पित्तं, यम्पि उदरपटले एकपत्थपूरप्पमाणं सेम्हं तिट्ठति, तम्पि एकदा वमति । तं पनेतं वण्णादितो विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.२०३-२०४, २१०-२११) वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । “सेम्हज्जा”ति च-सद्देन सेम्हज्ज अज्जज्ज एवरूपं उदरियलोहितादिअसुचिं वमतीति दस्सेति । एवं सत्तहि द्वारेहि असुचिवमनं दस्सेत्वा कालज्जू पुग्गलज्जू परिसज्जू च भगवा तदुत्तरि द्वे द्वारानि विसेसवचनेन अनामसित्वा अपरेन परियायेन सब्बस्मापि काया असुचिसवनं दस्सेन्तो आह “कायग्गहा सेदजल्लिका”ति । तत्थ सेदजल्लिकाति सेदो च लोणपटलमलभेदा जल्लिका च, तस्स “सवति सब्बदा”ति इमिना सद्धिं सम्बन्धो ।

२०१. एवं भगवा यथा नाम भत्ते पच्चमाने तण्डुलमलज्ज उदकमलज्ज फेणेन सद्धिं उट्ठिहत्वा उक्खलिमुखं मक्खेत्वा बहि गळति, तथा असितपीतादिभेदे आहारे कम्मजेन अग्निना पच्चमाने यं असितपीतादिमलं उट्ठिहत्वा “अक्खिग्गहा अक्खिग्गूथको”ति आदिना भेदेन निक्खमन्तं अक्खिआदीनि मक्खेत्वा बहि गळति, तस्सापि वसेन इमस्स कायस्स असुचिभावं दस्सेत्वा इदानीं यं लोके उत्तमङ्गसम्मत्तं सीसं अतिविसिद्धभावतो पच्चेन्ता वन्दनेय्यानम्पि वन्दनं न

करोन्ति, तस्सापि निस्सारताय असुचिताय चस्स असुचिभावं दस्सेन्तो “अथस्स सुसिरं सीस”न्ति इमं गाथमाह ।

तत्थ सुसिरन्ति छिदं । मत्थलुङ्गस्स पूरितन्ति दधिभरितअलाबुकं विय मत्थलुङ्गभरितं । तच्च पनेतं मत्थलुङ्गं विसुद्धिमग्गे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । सुभतो नं मज्जति बालोति तमेनं एवं नानाविधकुणपभरितम्पि कायं दुच्चिन्तितचिन्ती बालो सुभतो मज्जति, सुभं सुचिं इदं कन्तं मनापन्ति तीहिपि तण्हादिट्ठिमानमज्जनाहि मज्जति । कस्मा? यस्मा अविज्जाय पुरक्खतो चतुसच्चपटिच्छादकेन मोहेन पुरक्खतो, चोदितो, पवत्तितो, “एवं आदिय, एवं अभिनिविस एवं मज्जाही”ति गाहितोति अधिप्पायो । पस्स याव अनत्थकरा चायं अविज्जाति ।

२०२. एवं भगवा सविज्जाणकवसेन असुभं दस्सेत्वा इदानी अविज्जाणकवसेन दस्सेतुं, यस्मा वा चक्कवत्तिरज्जोपि कायो यथावुत्तकुणपभरितोयेव होति, तस्मा सब्बप्पकारेनपि सम्पत्तिभवे असुभं दस्सेत्वा इदानी विपत्तिभवे दस्सेतुं “यदा च सो मतो सेती”ति गाथमाह ।

तस्सत्थो — स्वायमेवंविधो कायो यदा आयुउस्माविज्जाणापगमेन मतो वातभरितभस्ता विय उद्धुमातको वण्णपरिभेदेन विनीलको सुसानस्मिं निरत्थं कलिङ्गरं छट्ठितत्ता अपविद्धो सेति, अथ “न दानिस्स पुन उट्ठानं भविस्सती”ति एकंसतोयेव अनपेक्खा होन्ति जातयो । तत्थ मतोति अनिच्चतं दस्सेति, सेतीति निरीहकत्तं । तदुभयेन च जीवितबलमदप्पहाने नियोजेति । उद्धुमातोति सण्ठानविपत्तिं दस्सेति, विनीलकोति छविरागविपत्तिं । तदुभयेन च रूपमदप्पहाने वण्णपोक्खरतं पटिच्च मानप्पहाने च नियोजेति । अपविद्धोति गहेतब्बाभावं दस्सेति, सुसानस्मिन्ति अन्तो अधिवासेतुमनरहं जिगुच्छनीयभावं । तदुभयेनपि “मम”न्ति गाहस्स सुभसज्जाय च पहाने नियोजेति । अनपेक्खा होन्ति जातयोति पटिकिरियाभावं दस्सेति, तेन च परिवारमदप्पहाने नियोजेति ।

२०३. एवमिमाय गाथाय अपरिभिन्नाविज्जाणकवसेन असुभं दस्सेत्वा इदानी परिभिन्नवसेनापि दस्सेतुं “खादन्ति न”न्ति गाथमाह । तत्थ ये चज्जेति ये च अज्जेपि काककुललादयो कुणपभक्खा पाणिनो सन्ति, तेपि नं खादन्तीति अत्थो । सेसं उत्तानमेव ।

२०४. एवं “चरं वा”तिआदिना नयेन सुज्जतकम्मट्ठानवसेन, “अट्ठिनहारुसंयुत्तो”तिआदिना सविज्जाणकासुभवसेन “यदा च सो मतो सेती”तिआदिना अविज्जाणकासुभवसेन कायं दस्सेत्वा एवं निच्चसुखत्तभावसुज्जे एकन्तअसुभे चापि कायस्मिं “सुभतो नं मज्जति बालो, अविज्जाय पुरक्खतो”ति इमिना बालस्स वुत्तिं पकासेत्वा अविज्जामुखेन च वट्टं दस्सेत्वा इदानी तत्थ पण्डितस्स वुत्तिं परिज्जामुखेन च विवट्टं दस्सेतुं “सुत्वान बुद्धवचन”न्ति आरभि ।

तत्थ सुत्त्वानाति योनिसो निसामेत्वा । बुद्धवचनन्ति कायविच्छन्दनकरं बुद्धवचनं । भिक्खूति सेक्खो वा पुथुज्जनो वा । पज्जाणवाति पज्जाणं वुच्चति विपस्सना अनिच्चादिप्पकारेसु पवत्तत्ता, ताय समन्नागतोति अत्थो । इधाति सासने । सो खो नं परिजानातीति सो इमं कायं तीहि परिज्जाहि परिजानाति । कथं? यथा नाम कुसलो वाणिजो इदज्जिदज्जाति भण्डं ओलोकेत्वा “एत्तकेन गहिते एत्तको नाम उदयो भविस्सती”ति तुलयित्वा तथा कत्वा पुन सउदयं मूलं गण्हन्तो तं भण्डं छट्ठेति, एवमेवं “अट्ठिन्हारुआदयो इमे केसलोमादयो चा”ति जाणचक्खुना ओलोकेन्तो जातपरिज्जाय परिजानाति, “अनिच्चा एते धम्मा दुक्खा अनत्ता”ति तुलयन्तो तीरणपरिज्जाय परिजानाति, एवं तीरयित्वा अरियमग्गं पापुणन्तो तत्थ छन्दरागप्पहानेन पहानपरिज्जाय परिजानाति । सविज्जाणकाविज्जाणकअसुभवसेन वा पस्सन्तो जातपरिज्जाय

परिजानाति, अनिच्चादिवसेन पस्सन्तो तीरणपरिज्जाय, अरहत्तमग्गेन ततो छन्दरागं अपकट्ठित्वा तं पजहन्तो प्हानपरिज्जाय परिजानाति ।

कस्मा सो एवं परिजानातीति चे? **यथाभूतज्झि पस्सति**, यस्मा यथाभूतं पस्सतीति अत्थो । “पज्जाणवा”तिआदिना एव च एतस्मिं अत्थे सिद्धे यस्मा बुद्धवचनं सुत्वा तस्स पज्जाणवत्तं होति, यस्मा च सब्बजनस्स पाकटोपायं कायो असुत्वा बुद्धवचनं न सक्का परिजानितुं, तस्मा तस्स जाणहेतुं इतो बाहिरानं एवं दट्ठुं असमत्थतज्ज दस्सेतुं “सुत्वान बुद्धवचन”न्ति आह । नन्दाभिक्षुनिं तज्ज विपल्लत्थचित्तं भिक्षुं आरब्ध देसनापवत्तितो अग्गपरिसतो तप्पटिपत्तिप्पत्तानं भिक्षुभावदस्सनतो च “भिक्षू”ति आह ।

२०५. इदानी “यथाभूतज्झि पस्सती”ति एत्थ यथा पस्सन्तो यथाभूतं पस्सति, तं दस्सेतुं आह “**यथा इदं तथा एतं, यथा एतं तथा इदं**”न्ति । तस्सत्थो — यथा इदं सविज्जाणकासुभं आयुउस्माविज्जाणानं अनपगमा चरति, तिड्ढति, निसीदति, सयति; तथा एतं एतरहि सुसाने सयितं अविज्जाणकम्पि पुब्बे तेसं धम्मानं अनपगमा अहोसि । यथा च एतं एतरहि मतसरीरं तेसं धम्मानं अपगमा न चरति, न तिड्ढति, न निसीदति, न सेय्यं कप्पेति, तथा इदं सविज्जाणकम्पि तेसं धम्मानं अपगमा भविस्सति । यथा च इदं सविज्जाणकं एतरहि न सुसाने मतं सेति, न उद्धुमातकादिभावमुपगतं, तथा एतं एतरहि मतसरीरम्पि पुब्बे अहोसि । यथा पनेतं एतरहि अविज्जाणकासुभं मतं सुसाने सेति, उद्धुमातकादिभावज्ज उपगतं, तथा इदं सविज्जाणकम्पि भविस्सतीति ।

तत्थ **यथा इदं तथा एतन्ति** अत्तना मतस्स सरीरस्स समानभावं करोन्तो बाहिरे दोसं पजहति । **यथा एतं तथा इदन्ति** मतसरीरेन अत्तनो समानभावं करोन्तो अज्झत्तिके रागं पजहति । येनाकारेन उभयं सभं करोति, तं पजानन्तो उभयत्थ मोहं पजहति । एवं यथाभूतदस्सनेन पुब्बभागेयेव अकुसलमूलप्पहानं साधेत्वा, यस्मा एवं पटिपन्नो भिक्षु अनुपुब्बेन अरहत्तमग्गं पत्वा सब्बं छन्दरागं विराजेतुं समत्थो होति, तस्मा आह “**अज्झत्तज्ज बहिद्धा च, काये छन्दं विराजये**”ति । एवं पटिपन्नो भिक्षु अनुपुब्बेनाति पाठसेसो ।

२०६. एवं सेक्खभूमिं दस्सेत्वा इदानी असेक्खभूमिं दस्सेन्तो आह “**छन्दरागविरत्तो सो**”ति । तस्सत्थो — सो भिक्षु अरहत्तमग्गजाणेन **पज्जाणवा** मग्गानन्तरं फलं पापुणाति, अथ सब्बसो छन्दरागस्स पहीनत्ता “**छन्दरागविरत्तो**”ति च, मरणाभावेन पणीतट्ठेन वा **अमतं** सब्बसङ्खारवूपसमनतो **सन्ति** तण्हासङ्खातवानाभावतो **निब्बानं**, चवनाभावतो **अच्चुतन्ति** संवण्णितं पदमज्झगाति च वुच्चति । अथ वा सो भिक्षु अरहत्तमग्गजाणेन पज्जाणवा मग्गानन्तरफले ठितो छन्दरागविरत्तो नाम होति, वुत्तप्पकारज्ज पदमज्झगाति वेदितब्बो । तेन “इदमस्स पहीनं, इदज्जानेन लद्ध”न्ति दीपेति ।

२०७-२०८. एवं सविज्जाणकाविज्जाणकवसेन असुभकम्मट्ठानं सह निप्फत्तिया कथेत्वा पुन सङ्खेपदेसनाय एवं महतो आनिसंसस्स अन्तरायकरं पमादविहारं गरहन्तो “**द्विपादको**”न्ति गाथाद्वयमाह । तत्थ किज्जापि अपादकादयोपि काया असुचीयेव, इधाधिकारवसेन पन उक्कट्टपरिच्छेदवसेन वा, यस्मा वा अज्जे असुचिभूतापि काया लोणम्बिलादीहि अभिसङ्खरित्वा मनुस्सानं भोजनेपि उपनीयन्ति, न त्वेव मनुस्सकायो, तस्मा असुचितरभावमस्स दस्सेन्तोपि “**द्विपादको**”ति आह ।

अयन्ति मनुस्सकायं दस्सेति । **दुग्गन्धो परिहीरतीति** दुग्गन्धो समानो पुप्फगन्धादीहि अभिसङ्खरित्वा परिहीरति ।

नानाकुणपपरिपूरोति केसादिअनेकप्पकारकुणपभरितो । विस्सवन्तो ततो ततोति पुप्फगन्धादीहि पटिच्छादेतुं घटेन्तानम्पि तं वायामं निप्फलं कत्वा नवहि द्वारेहि खेळसिङ्घाणिकादीनि, लोमकूपेहि च सेदजल्लिकं विस्सवन्तोयेव । तत्थ दानि पस्सथ — एतादिसेन कायेन यो पुरिसो वा इत्थी वा कोचि बालो मज्जे उण्णमेतवे तण्हादिट्ठिमानमज्जनहि “अह”न्ति वा “मम”न्ति वा “निच्चो”ति वातिआदिना नयेन यो उण्णमितुं मज्जेय्य, परं वा जातिआदीहि अवजानेय्य अत्तानं उच्चे ठाने ठपेन्तो, किमज्जत्र अदस्सना ठपेत्वा अरियमग्गेन अरियसच्चदस्सनाभावं किमज्जं तस्स एवं उण्णमावजाननकारणं सियाति ।

देसनापरियोसाने नन्दा भिक्खुनी संवेगमापादि — “अहो वत रे, अहं बाला, या मंयेव आरब्भ एवं विविधधम्मदेसनापवत्तकस्स भगवतो उपट्ठानं नागमासि”न्ति । एवं संविग्गा च तमेव धम्मदेसनं समन्नाहरित्वा तेनेव कम्मट्ठानेन कतिपयदिवसब्भन्तरे अरहत्तं सच्छाकासि । दुतियट्ठानेपि किर देसनापरियोसाने चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्माभिसमयो अहोसि, सिरिमा देवकज्जा अनागामिफलं पत्ता, सो च भिक्खु सोतापत्तिफले पतिट्ठहीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय विजयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१२. मुनिसुत्तवण्णना

२०९. सन्थवातो भयं जातन्ति मुनिसुत्तं । का उप्पत्ति? न सब्बस्सेव सुत्तस्स एका उप्पत्ति, अपिचेत्थ आदितो ताव चतुन्नं गाथानं अयमुप्पत्ति — भगवति किर सावत्थियं विहरन्ते गामकावासे अज्जतरा दुग्गतित्थी मतपतिका पुत्तं भिक्खूसु पब्बाजेत्वा अत्तनापि भिक्खुनीसु पब्बजि । ते उभोपि सावत्थियं वस्सं उपगन्त्वा अभिण्हं अज्जमज्जस्स दस्सनकामा अहेसुं । माता किञ्चि लभित्वा पुत्तस्स हरति, पुत्तोपि मातु । एवं सायम्पि पातोपि अज्जमज्जं समागन्त्वा लद्धं लद्धं संविभजमाना, सम्मोदमाना, सुखदुखं पुच्छमाना, निरासङ्का अहेसुं । तेसं एवं अभिण्हदस्सनेन संसग्गो उप्पज्जि, संसग्गा विस्सासो, विस्सासा ओतारो, रागेन ओतिण्णचित्तानं पब्बजितसज्जा च मातुपुत्तसज्जा च अन्तरधायि । ततो मरियादवीतिककमं कत्वा असद्धम्मं पटिसेविसु, अयसप्पत्ता च विब्भमित्वा अगारमज्जे वसिसु । भिक्खू भगवतो आरोचेसुं । “किं नु सो, भिक्खवे, मोघपुरिसो मज्जति न माता पुत्ते सारज्जति, पुत्तो वा पन मातरी”ति गरहित्वा “नाहं, भिक्खवे, अज्जं एकरूपम्पि समनुपस्सामी”तिआदिना (अ० नि० ५.५५) अवसेससुत्तेनपि भिक्खू संवेजेत्वा “तस्मातिह, भिक्खवे —

“विसं यथा हलाहलं, तेलं पक्कुथितं यथा ।

तम्बलोहविलीनं, मातुगामं विवज्जये”ति च ॥ —

वत्वा पुन भिक्खूनं धम्मदेसनत्थं — “सन्थवातो भयं जात”न्ति इमा अत्तुपनायिका चतस्सो गाथा अभसि ।

तत्थ सन्थवो तण्हादिट्ठिमित्तभेदेन तिविधोति पुब्बे वुत्तो । इध तण्हादिट्ठिसन्थवो अधिप्पेतो । तं सन्धाय भगवा आह — “पस्सथ, भिक्खवे, यथा इदं तस्स मोघपुरिसस्स सन्थवातो भयं जात”न्ति । तज्हि तस्स अभिण्हदस्सनकामतादितण्हाय बलवकिलेसभयं जातं, येन सण्ठातुं असक्कोन्तो मातरि विप्पटिपज्जि । अत्तानुवादादिकं वा महाभयं, येन सासनं छट्ठेत्वा विब्भन्तो । निकेताति “रूपनिमित्तनिकेतविसारविनिबन्धा खो, गहपति, ‘निकेतसारी’ति वुच्चती”तिआदिना (सं० नि०

३.३) नयेन वृत्ता आरम्भणपभेदा । **जायते रजोति** रागदोसमोहरजो जायते । किं वृत्तं होति? न केवलञ्च तस्स सन्धवातो भयं जातं, अपिच खो पन यदेतं किलेसानं निवासद्वेन सासवारम्भणं “निकेत”न्ति वुच्चति, इदानीस्स भिन्नसंवरत्ता अतिक्कन्तमरियादत्ता सुदुतरं ततो निकेता जायते रजो, येन संकलिद्विचित्तो अनयव्यसनं पापुणिस्सति । अथ वा पस्सथ, भिक्खवे, यथा इदं तस्स मोघपुरिसस्स सन्धवातो भयं जातं, यथा च सब्बपुथुज्जनानं निकेता जायते रजोति एवम्पेतं पदद्वयं योजेतब्बं ।

सब्बथा पन इमिना पुरिमद्वेन भगवा पुथुज्जनदस्सनं गरहित्वा अत्तनो दस्सनं पसंसन्तो “**अनिकेत**”न्ति पच्छिमद्भमाह । तत्थ यथावृत्तनिकेतपटिक्खेपेन **अनिकेतं**, सन्धवपटिक्खेपेन च **असन्धवं** वेदितब्बं । उभयम्पेतं निब्बानस्साधिवचनं । **एतं वे मुनिदस्सनन्ति** एतं अनिकेतमसन्धवं बुद्धमुनिना दिट्ठन्ति अत्थो । तत्थ वेति विम्वयत्थे निपातो दट्ठब्बो । तेन च यं नाम निकेतसन्धववसेन मातापुत्तेसु विप्पटिपज्जमानेसु अनिकेतमसन्धवं, एतं मुनिना दिट्ठं अहो अब्भुतन्ति अयमधिप्पायो सिद्धो होति । अथ वा मुनिनो दस्सनन्तिपि मुनिदस्सनं, दस्सनं नाम खन्ति रुचि, खमति चेव रुच्चति चाति अत्थो ।

२१०. दुतियगाथाय **यो जातमुच्छिज्जाति** यो किस्मिञ्चिदेव वत्थुस्मिं जातं भूतं निब्बत्तं किलेसं यथा उप्पन्नाकुसलप्पहानं होति, तथा वायमन्तो तस्मिं वत्थुस्मिं पुन अनिब्बत्तनवसेन उच्छिन्दित्वा यो अनागतोपि किलेसो तथारूपप्पच्चयसमोधाने निब्बत्तितुं अभिमुखीभूतत्ता वत्तमानसमीपे वत्तमानलक्खणेन “जायन्तो”ति वुच्चति, तञ्च **न रोपयेय्य जायन्तं**, यथा अनुप्पन्नाकुसलानुप्पादो होति, तथा वायमन्तो न निब्बत्तेय्याति अत्थो । कथञ्च न निब्बत्तेय्य? **अस्स नानुप्पवेच्छे**, येन पच्चयेन सो निब्बत्तेय्य तं नानुप्पवेसेय्य न समोधानेय्य । एवं सम्भारवेकल्लकरणेन तं न रोपयेय्य जायन्तं । अथ वा यस्मा मग्गभावनाय अतीतापि किलेसा उच्छिज्जन्ति आर्यातिं विपाकाभावेन वत्तमानापि न रोपीयन्ति तदभावेन, अनागतापि चित्तसन्ततिं नानुप्पवेसीयन्ति उप्पत्तिसामत्थियविधातेन, तस्मा यो अरियमग्गभावनाय जातमुच्छिज्ज न रोपयेय्य जायन्तं, अनागतमपि चस्स जायन्तस्स नानुप्पवेच्छे, तमाहु एकं मुनिनं चरन्तं, सो च अद्विक्ख सन्तिपदं महेसीति एवम्पेत्य योजना वेदितब्बा । एकन्तनिकिलेसताय **एकं**, सेट्ठेन वा एकं । **मुनिनन्ति** मुनिं, मुनीसु वा एकं । **चरन्तन्ति** सब्बाकारपरिपूराय लोकत्थचरियाय अवसेसचरियाहि च चरन्तं । **अद्विक्खीति** अद्वस । **सोति** यो जातमुच्छिज्ज आरोपने अननुप्पवेसने च समत्थताय “न रोपयेय्य जायन्तमस्स नानुप्पवेच्छे”ति वृत्तो बुद्धमुनि । **सन्तिपदन्ति** सन्तिकोट्टासं, द्वासट्ठिदिट्ठिगतविपस्सनानिब्बानभेदासु तीसु सम्मुतिसन्ति, तदङ्गसन्ति, अच्चन्तसन्तीसु सेट्ठं एवं अनुपसन्ते लोके अच्चन्तसन्ति अद्वस महेसीति एवमत्थो वेदितब्बो ।

२११. ततियगाथाय **सङ्घायाति** गणयित्वा, परिच्छिन्दित्वा वीमंसित्वा यथाभूततो जत्वा, दुक्खपरिज्जाय परिजानित्वाति अत्थो । **वत्थूनीति** येसु एवमयं लोको सज्जति, तानि खन्धायतनधातुभेदानि किलेसद्वानानि । **पमाय बीजन्ति** यं तेसं वत्थूनं बीजं अभिसङ्गारविज्जाणं, तं पमाय हिंसित्वा, बाधित्वा, समुच्छेदप्पहानेन पजहित्वाति अत्थो । **सिनेहमस्स नानुप्पवेच्छेति** येन तण्हादिट्ठिसिनेहेन सिनेहितं तं बीजं आर्यातिं पटिसन्धिवसेन तं यथावृत्तं वत्थुसस्सं विरुहेय्य, तं सिनेहमस्स नानुप्पवेच्छे, तप्पटिपक्खाय मग्गभावनाय तं नानुप्पवेसेय्याति अत्थो । **स वे मुनि जातिखयन्तदस्सीति** सो एवरूपो बुद्धमुनि निब्बानसच्छिकिरियाय जातिया च मरणस्स च अन्तभूतस्स निब्बानस्स दिट्ठत्ता जातिक्खयन्तदस्सी **तक्कं पहाय न उपेति सङ्गं** । इमाय चतुसच्चभावनाय नवप्पभेदमपि अकुसलवितक्कं पहाय सउपादिसेसनिब्बानधातुं पत्वा लोकत्थचरियं करोन्तो अनुपुब्बेन चरिमविज्जाणक्खया अनुपादिसेसनिब्बानधातुप्पत्तिया “देवो वा मनुस्सो वा”ति न उपेति सङ्गं । अपरिनिब्बुतो एव वा यथा कामवितक्कादिनो वितक्कस्स अप्पहीनत्ता “अयं

पुगलो रत्तो'ति वा "दुट्ठो"ति वा सङ्खं उपेति, एवं तक्कं पहाय न उपेति सङ्खन्ति एवम्पेत्य अत्थो दट्ठब्बो ।

२१२. चतुत्थगाथाय अञ्जायाति अनिच्चादिनयेन जानित्वा । सञ्जानीति अनवसेसानि, निवेसनानीति कामभवादिके भवे । निवसन्ति हि तेसु सत्ता, तस्मा "निवेसनानी"ति वुच्चन्ति । अनिकामयं अञ्जतरम्पि तेसन्ति एवं दिट्ठादीनवत्ता तेसं निवेसनानं एकम्पि अपत्थेन्तो सो एवरूपो बुद्धमुनि मग्गभावनाबलेन तण्हागेधस्स विगतत्ता वीतगेधो, वीतगेधत्ता एव च अगिद्धो, न यथा एके अवीतगेधा एव समाना "अगिद्धम्हा"ति पटिजानन्ति, एवं । नायूहतीति तस्स तस्स निवेसनस्स निब्बत्तकं कुसलं वा अकुसलं वा न करोति । किं कारणा? पारगतो हि होति, यस्मा एवरूपो सञ्जनिवेसनानं पारं निब्बानं गतो होतीति अत्थो ।

एवं पठमगाथाय पुथुज्जनदस्सनं गरहित्वा अत्तनो दस्सनं पसंसन्तो दुतियगाथाय येहि किलेसेहि पुथुज्जनो अनुपसन्तो होति, तेसं अभावेन अत्तनो सन्तिपदाधिगमं पसंसन्तो ततियगाथाय येसु वत्थूसु पुथुज्जनो तक्कं अप्पहाय तथा तथा सङ्खं उपेति, तेसु चतुसच्चभावनाय तक्कं पहाय अत्तनो सङ्खानुपगमनं पसंसन्तो चतुत्थगाथाय आयतिम्पि यानि निवेसनानि कामयमानो पुथुज्जनो भवतण्हाय आयूहति, तेसु तण्हाभावेन अत्तनो अनायूहनं पसंसन्तो चतूहि गाथाहि अरहत्तनिकूटेनेव एकदुप्पत्तिकं देसनं निट्ठापेसि ।

२१३. सञ्जाभिभुन्ति का उप्पत्ति? महापुरिसो महाभिनिक्खमनं कत्वा अनुपुब्बेन सञ्जञ्जुतं पत्वा धम्मचक्कप्पवत्तनत्थाय बाराणसिं गच्छन्तो बोधिमण्डस्स च गयाय च अन्तरे उपकेनाजीवकेन समागच्छि । तेन च "विप्पसन्नानि खो ते, आवुसो, इन्द्रियानी"ति आदिना (म० नि० १.२८५; महाव० ११) नयेन पुट्ठो "सञ्जाभिभू"ति आदीनि आह । उपको "हुपेय्यावुसो"ति वत्त्वा, सीसं ओकम्पेत्वा, उम्मगं गहेत्वा पक्कामि । अनुक्कमेन च वड्ढहारजनपदे अञ्जतरं मागविकगामं पापुणि । तमेनं मागविकजेट्ठको दिस्वा — "अहो अप्पिच्छो समणो वत्थम्पि न निवासेति, अयं लोके अरहा"ति घरं नेत्वा मंसरसेन परिविसित्वा भुत्ताविज्ज नं सपुत्तदारो वन्दित्वा "इधेव, भन्ते, वसथ, अहं पच्चयेन उपट्ठहिस्सामी"ति निमन्तेत्वा, वसनोकासं कत्वा अदासि । सो तत्थ वसति ।

मागविको गिम्हकाले उदकसम्पन्ने सीतले पदेसे चरितुं दूरं अपक्कन्तेसु मिगेसु तत्थ गच्छन्तो "अम्हाकं अरहन्तं सक्कच्चं उपट्ठहस्सू"ति छावं नाम धीतरं आणापेत्वा अगमासि सङ्घि पुत्तभातुकेहि । सा चस्स धीता दस्सनीया होति कोट्ठाससम्पन्ना । दुतियदिवसे उपको घरं आगतो तं दारिकं सञ्जं उपचारं कत्वा, परिविसितुं उपगतं दिस्वा, रागेन अभिभूतो भुज्जितुम्पि असक्कोन्तो भाजनेन भत्तं आदाय वसनट्ठानं गन्त्वा, भत्तं एकमन्ते निक्खिपित्वा — "सचे छावं लभामि, जीवामि, नो चे, मरामी"ति निराहारो सयि । सत्तमे दिवसे मागविको आगन्त्वा धीतरं उपकस्स पवत्तिं पुच्छि । सा — "एकदिवसमेव आगन्त्वा पुन नागतपुब्बो"ति आह । मागविको "आगतवेसेनेव नं उपसङ्कमित्वा पुच्छिस्सामी"ति तङ्खणज्जेव गन्त्वा — "किं, भन्ते, अफासुक"न्ति पादे परामसन्तो पुच्छि । उपको नित्युनन्तो परिवत्तितियेव । सो "वद, भन्ते, यं मया सक्का कातुं, सञ्जं करिस्सामी"ति आह । उपको — "सचे छावं लभामि, जीवामि, नो चे, इधेव मरणं सेय्यो"ति आह । "जानासि पन, भन्ते, किञ्चि सिप्प"न्ति? "न जानामी"ति । "न, भन्ते, किञ्चि सिप्पं अजानन्तेन सक्का घरावासं अधिट्ठातु"न्ति? सो आह — "नाहं किञ्चि सिप्पं जानामि, अपिच तुम्हाकं मंसहारको भविस्सामि, मंसज्ज विक्किणिस्सामी"ति । मागविकोपि "अम्हाकं एतदेव रुच्चती"ति उत्तरसाटकं दत्वा, घरं आनेत्वा धीतरं अदासि । तेसं संवासमन्वाय पुत्तो विजायि । सुभट्ठोतिस्स नामं अकंसु । छावा पुत्ततोसनगीतेन उपकं उप्पण्डेसि । सो तं असहन्तो "भद्दे, अहं अनन्तजिनस्स सन्तिकं गच्छामी"ति मज्झिमदेसाभिमुखो पक्कामि ।

भगवा च तेन समयेन सावत्थियं विहरति जेतवनमहाविहारे । अथ खो भगवा पटिकच्चेव भिक्खू आणापेसि — “यो, भिक्खवे, अनन्तजिनोति पुच्छमानो आगच्छति, तस्स मं दस्सेय्याथा”ति । उपकोपि खो अनुपुब्बेनेव सावत्थिं आगन्त्वा विहारमज्जे ठत्वा “इमस्मिं विहारे मम सहायो अनन्तजिनो नाम अत्थि, सो कुहिं वसती”ति पुच्छि । तं भिक्खू भगवतो सन्तिकं नयिंसु । भगवा तस्सानुरूपं धम्मं देसेसि । सो देसनापरियोसाने अनागामिफले पतिट्ठासि । भिक्खू तस्स पुब्बप्पवत्तिं सुत्वा कथं समुट्ठापेसुं — “भगवा पठमं निस्सरिकस्स नगसमणस्स धम्मं देसेसी”ति । भगवा तं कथासमुट्ठानं विदित्वा गन्धकुटितो निक्खम्म तङ्खणानुरूपेण पाटिहारियेन बुद्धासने निसीदित्वा भिक्खू आमन्तेसि — “काय नुत्थ, भिक्खवे, एतरहि कथाय सन्निसिन्ना”ति? ते सब्बं कथेसुं । ततो भगवा — “न, भिक्खवे, तथागतो अहेतुअप्पच्चया धम्मं देसेति, निम्मला तथागतस्स धम्मदेसना, न सक्का तत्थ दोसं दट्ठुं । तेन, भिक्खवे, धम्मदेसनूपनिस्सयेन उपको एतरहि अनागामी जातो”ति वत्वा अत्तनो देसनामलाभावदीपिकं इमं गाथमभासि ।

तस्सत्थो — सासवेसु सब्बखन्धायतनधातूसु छन्दरागप्पहानेन तेहि अनभिभूतत्ता सयञ्च ते धम्मे सब्बे अभिभुय्य पवत्तत्ता **सब्बाभिभुं** । तेसञ्च अज्जेसञ्च सब्बधम्मनं सब्बाकारेण विदितत्ता **सब्बविदुं** । सब्बधम्मदेसनसमत्थाय सोभनाय मेधाय समन्नागतत्ता **सुमेधं** । येसं तण्हादिट्टिलेपानं वसेन सासवखन्धादिभेदेसु सब्बधम्मेसु उपलिम्पति, तेसं लेपानं अभावा तेसु **सब्बेसु धम्मेसु अनुपलितं** । तेसु च सब्बधम्मेसु छन्दरागाभावेन सब्बे ते धम्मे जहित्वा ठितत्ता **सब्बज्जहं** । उपधिविवेकनिन्नेन चित्तेन तण्हकखये निब्बाने विसेसेन मुत्तत्ता **तण्हकखये विमुत्तं**, अधिमुत्तन्ति वुत्तं होति । तं **वापि धीरा मुनि वेदयन्ती**ति तम्पि पण्डिता सत्ता मुनिं वेदयन्ति जानन्ति । पस्सथ याव पटिविसिद्धोवायं मुनि, तस्स कुतो देसनामलन्ति अत्तानं विभावेति । विभावनत्थो हि एत्थ वासदोति । केचि पन वण्णयन्ति — “उपको तदा तथागतं दिस्वापि ‘अयं बुद्धमुनी’ति न सद्वही”ति एवं भिक्खू कथं समुट्ठापेसुं, ततो भगवा “सद्वहतु वा मा वा, धीरा पन तं मुनिं वेदयन्ती”ति दस्सेन्तो इमं गाथमभासीति ।

२१४. पज्जाबलन्ति का उप्पत्ति? अयं गाथा रेवतत्थेरं आरब्ध वुत्ता । तत्थ “गामे वा यदि वारज्जे”ति इमिस्सा गाथाय वुत्तनयेनेव रेवतत्थेरस्स आदितो पभुति पब्बज्जा, पब्बजितस्स खदिरवने विहारो, तत्थ विहरतो विसेसाधिगमो, भगवतो तत्थ गमनपच्चागमनञ्च वेदितब्बं । पच्चागते पन भगवति यो सो महल्लकभिक्खु उपाहनं सम्मुस्सित्वा पटिनिवत्तो खदिररुक्खे आलगितं दिस्वा सावत्थिं अनुपत्तो विसाखाय उपासिकाय “किं, भन्ते, रेवतत्थेरस्स वसनोकासो रमणीयो”ति भिक्खू पुच्छमानाय येहि भिक्खूहि पसंसितो, ते अपसादेन्तो “उपासिके, एते तुच्छं भणन्ति, न सुन्दरो भूमिप्पदेसो, अतिलूखककखळं खदिरवनमेवा”ति आह । सो विसाखाय आगन्तुकभत्तं भुज्जित्वा पच्चाभत्तं मण्डलमाळे सन्निपतिते भिक्खू उज्झापेन्तो आह — “किं, आवुसो, रेवतत्थेरस्स सेनासने रमणीयं तुम्हेहि दिट्ठु”न्ति । भगवा तं वत्वा गन्धकुटितो निक्खम्म तङ्खणानुरूपेण पाटिहारियेन परिसमज्झं पत्वा, बुद्धासने निसीदित्वा भिक्खू आमन्तेसि — “काय नुत्थ, भिक्खवे, एतरहि कथाय सन्निसिन्ना”ति? ते आहंसु — “रेवतं, भन्ते, आरब्ध कथा उप्पन्ना ‘एवं नवकम्मिको कदा समणधम्मं करिस्सती’”ति । “न, भिक्खवे, रेवतो नवकम्मिको, अरहा रेवतो खीणासवो”ति वत्वा तं आरब्ध तेसं भिक्खूनं धम्मदेसनत्थं इमं गाथमभासि ।

तस्सत्थो — दुब्बलकरकिलेसप्पहानसाधकेन विकुब्बनअधिट्ठानप्पभेदेन वा पज्जाबलेन समन्नागतत्ता **पज्जाबलं**, चतुपारिसुद्धिसीलेन धुतङ्गवतेन च उपपन्नत्ता **सीलवतूपपन्नं**, मग्गसमाधिना फलसमाधिना इरियापथसमाधिना च **समाहितं**, उपचारप्पनाभेदेन ज्ञानेन ज्ञाने वा रतत्ता **ज्ञानरतं**, सतिवेपुल्लप्पत्तत्ता **सतिमं**, रागादिसङ्गतो पमुत्तता **सङ्गा पमुत्तं**, पञ्चचेतोखिलचतुआसवाभावेन **अखिलं अनासवं तं वापि धीरा मुनिं वेदयन्ति** । तम्पि एवं पज्जादिगुणसंयुत्तं

सङ्गादिदोसविसंयुतं पण्डिता सत्ता मुनिं वा वेदयन्ति । पस्सथ याव पटिविसिद्धोवायं खीणासवमुनि, सो “नवकम्मिको”ति वा “कदा समणधम्मं करिस्सती”ति वा कथं वत्तब्बो । सो हि पज्जाबलेन तं विहारं निट्ठापेसि, न नवकम्मकरणेन, कतकिच्चोव सो, न इदानीं समणधम्मं करिस्सतीति रेवतत्थेरं विभावेति । विभावनत्थो हि एत्थ वा-सद्दोति ।

२१५. एकं चरन्तन्ति का उप्पत्ति? बोधिमण्डतो पभुति यथाक्कमं कपिलवत्थुं अनुप्पत्ते भगवति पितापुत्तसमागमे वत्तमाने भगवा सम्मोदमानेन रज्जा सुद्धोदनेन “तुम्हे, भन्ते, गहडुकाले गन्धकरण्डके वासितानि कासिकादीनि दुस्सानि निवासेत्वा इदानीं कथं छिन्नकानि पंसुकूलानि धारेथा”ति एवमादिना वुत्तो राजानं अनुनयमानो —

“यं त्वं तात वदे मय्हं, पट्टुण्णं दुकूलकासिकं ।
पंसुकूलं ततो सेय्यं, एतं मे अभिपत्थित”न्ति ॥ —

आदीनि वत्त्वा लोकधम्मोहि अत्तनो अविकम्पभावं दस्सेन्तो रज्जो धम्मदेसनत्थं इमं सत्तपदगाथमभासि ।

तस्सत्थो — पब्बज्जासङ्घातादीहि **एकं**, इरियापथादीहि चरियाहि **चरन्तं** । मोनेय्यधम्मसमन्नागमेन **मुनिं** । सब्बट्ठानेसु पमादाभावतो **अप्पमत्तं** । अक्कोसनगरहनादिभेदाय निन्दाय वण्णनथोमनादिभेदाय पसंसाय चाति इमासु निन्दापसंसासु पटिधानुनयवसेन **अवेधमानं** । निन्दापसंसामुखेन चेत्य अट्ठपि लोकधम्मा वुत्ताति वेदितब्बा । **सीहंव** भेरिसद्दादीसु **सद्देसु** अट्ठसु लोकधम्मेषु पकतिविकारानुपगमेन **असन्तसन्तं**, पन्तेसु वा सेनासनेसु सन्तासाभावेन । **वातंव** सुत्तमयादिभेदे **जालम्हि** चतूहि मग्गेहि तण्हादिट्ठिजाले **असज्जमानं**, अट्ठसु वा लोकधम्मेषु पटिधानुनयवसेन असज्जमानं । **पदुमंव** तोयेन लोके जातम्पि येसं तण्हादिट्ठिलेपानं वसेन सत्ता लोकेन लिप्पन्ति, तेसं लेपानं पहीनत्ता लोकेन **अलिप्पमानं**, निब्बानगामिमग्गं उप्पादेत्वा तेन मग्गेन **नेतारमज्जेसं** देवमनुस्सानं । अत्तनो पन अज्जेन केनचि मग्गं दस्सेत्वा अनेतब्बत्ता **अनज्जनेय्यं तं वापि धीरा मुनि वेदयन्ति** बुद्धमुनिं वेदयन्तीति अत्तानं विभावेति । सेसमेत्थ वुत्तनयमेव ।

२१६. यो ओगहणेति का उप्पत्ति? भगवतो पठमाभिसम्बुद्धस्स चत्तारि असङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सज्च पूरितदसपारमिदसउपपारमिदसपरमत्थपारमिप्पभेदं अभिनीहारगुणपारमियो पूरेत्वा तुसितभवने अभिनिब्बत्तिगुणं तत्थ निवासगुणं महाविलोकनगुणं गब्भवोक्कन्तिं गब्भवासं गब्भनिक्खमनं पदवीतिहारं दिसाविलोकनं ब्रह्मगज्जनं महाभिनिक्खमनं महापधानं अभिसम्बोधिं धम्मचक्कपवत्तनं चतुब्बिधं मग्गजाणं फलजाणं अट्ठसु परिसासु अकम्पनजाणं, दसबलजाणं, चतुयोनिपरिच्छेदकजाणं, पज्चगतिपरिच्छेदकजाणं, छब्बिधं असाधारणजाणं, अट्ठविधं सावकसाधारणबुद्धजाणं, चुद्धसविधं बुद्धजाणं, अट्ठारसबुद्धगुणपरिच्छेदकजाणं, एकूनवीसतिविधपच्चवेक्खणजाणं, सत्तसत्ततिविधजाणवत्थु एवमिच्चादिगुणसतसहस्से निस्साय पवत्तं महालाभसक्कारं असहमानेहि तित्थियेहि उय्योजिताय चिज्चमाणविकाय “एकं धम्मं अतीतस्सा”ति इमिस्सा गाथाय वत्थुम्हि वुत्तनयेन चतुपरिसमज्जे भगवतो अयसे उप्पादिते तप्पच्चया भिक्खू कथं समुट्ठापेसुं “एवरूपेपि नाम अयसे उप्पन्ने न भगवतो चित्तस्स अज्जथत्तं अत्थी”ति । तं जत्वा भगवा गन्धकुटितो निक्खम्म तङ्गणानुरूपेन पाटिहारियेन परिसमज्झं पत्वा, बुद्धासने निसीदित्वा, भिक्खू आमन्तेसि — “काय नुत्थ, भिक्खवे, एतरहि कथाय सन्निस्सिन्ना”ति? ते सब्बं आरोचेसुं । ततो भगवा — “बुद्धा नाम, भिक्खवे, अट्ठसु लोकधम्मेषु तादिनो होन्ती”ति वत्त्वा तेसं भिक्खून् धम्मदेसनत्थं इमं गाथमभासि ।

तस्सत्थो — यथा नाम ओगहणे मनुस्सानं न्हानतित्थे अङ्गघंसनत्थाय चतुरस्से वा अट्ठसे वा थम्भे निखाते

उच्चकुलीनापि नीचकुलीनापि अङ्गं धंसन्ति, न तेन थम्भस्स उन्नति वा ओनति वा होति । एवमेवं यो ओगहणे थम्भोरिवाभिजायति यस्मिं परे वाचापरियन्तं वदन्ति । किं वुत्तं होति? यस्मिं वत्थुस्मिं परे तित्थिया वा अज्जे वा वण्णवसेन उपरिमं वा अवण्णवसेन हेट्ठिमं वा वाचापरियन्तं वदन्ति, तस्मिं वत्थुस्मिं अनुनयं वा पटिघं वा अनापज्जमानो तादिभावेन यो ओगहणे थम्भोरिव भवतीति । तं वीतरागं सुसमाहितिन्द्रियन्ति तं इट्ठारम्मणे रागाभावेन वीतरागं, अनिट्ठारम्मणे च दोसमोहाभावेन सुसमाहितिन्द्रियं, सुट्ठु वा समोधानेत्वा ठपितिन्द्रियं, रक्खितिन्द्रियं, गोपितिन्द्रियन्ति वुत्तं होति । तं वापि धीरा मुनि वेदयन्ति बुद्धमुनिं वेदयन्ति, तस्स कथं चित्तस्स अज्जथत्तं भविस्सतीति अत्तानं विभावेति । सेसं वुत्तनयमेव ।

२१७. यो वे ठित्तोति का उप्पत्ति? सावत्थियं किर अज्जतरा सेट्ठिधीता पासादा ओरुह्हेट्ठापासादे तन्तवायसालं गन्त्वा तसरं वट्ठेन्ते दिस्वा तस्स उजुभावेन तप्पटिभागनिमित्तं अग्गहेसि — “अहो वत सब्बे सत्ता कायवचीमनोवङ्कं पहाय तसरं विय उजुचित्ता भवेय्यु”न्ति । सा पासादं अभिरुहित्वापि पुनप्पुनं तदेव निमित्तं आवज्जेन्ती निसीदि । एवं पटिपन्नाय चस्सा न चिरस्सेव अनिच्चलक्खणं पाकटं अहोसि, तदनुसारेनेव च दुक्खानत्तलक्खणानिपि । अथस्सा तयोपि भवा आदिता विय उपट्ठहिंसु । तं तथा विपस्समानं जत्वा भगवा गन्धकुटियं निसिन्नोव ओभासं मुज्जि । सा तं दिस्वा “किं इद”न्ति आवज्जेन्ती भगवन्तं पस्से निसिन्नमिव दिस्वा उट्ठाय पज्जलिका अट्ठासि । अथस्सा भगवा सप्पायं विदित्वा धम्मदेसनावसेन इमं गाथमभासि ।

तस्सत्थो — यो वे एकग्गचित्ताय अकुप्पविमुत्तिताय च वुट्ठिहानीनं अभावतो विक्खीणजातिसंसारत्ता भवन्तरूपगमनाभावतो च ठित्तो, पहीनकायवचीमनोवङ्कताय अगतिगमनाभावेन वा तसरं उजु, हिरोत्तप्पसम्पन्नत्ता जिगुच्छति कम्मेहि पापकेहि, पापकानि कम्मानि गूथगतं विय मुत्तगतं विय च जिगुच्छति, हिरीयतीति वुत्तं होति । योगविभागेन हि उपयोगत्थे करणवचनं सदसत्थे सिज्झति । वीमंसमानो विसमं समज्जाति कायविसमादिविसमं कायसमादिसमज्ज पहाणभावनाकिच्चसाधनेन मग्गपज्जाय वीमंसमानो उपपरिक्खमानो । तं वापि खीणासवं धीरा मुनि वेदयन्तीति । किं वुत्तं होति? यथावुत्तनयेन मग्गपज्जाय वीमंसमानो विसमं समज्ज यो वे ठित्तो होति, सो एवं तसरं उजु हुत्वा किज्जि वीतिक्कमं अनापज्जन्तो जिगुच्छति कम्मेहि पापकेहि । तं वापि धीरा मुनि वेदयन्ति । यतो ईदिसो होतीति खीणासवमुनिं दस्सेन्तो अरहत्तनिकूटेन गाथं देसेसि । देसनापरियोसाने सेट्ठिधीता सोतापत्तिफले पतिट्ठहि । एत्थ च विक्कप्पे वा समुच्चये वा वासदो दट्ठब्बो ।

२१८. यो सज्जतत्तोति का उप्पत्ति? भगवति किर आळवियं विहरन्ते आळवीनगरे अज्जतरो तन्तवायो सत्तवस्सिकं धीतरं आणापेसि — “अम्म, हिय्यो अवसिट्ठतसरं न बहु, तसरं वट्ठेत्वा लहुं तन्तवायसालं आगच्छेय्यासि, मा खो चिरायी”ति । सा “साधू”ति सम्पटिच्छि । सो सालं गन्त्वा तन्तं विनेन्तो अट्ठासि । तं दिवसज्ज भगवा महाकरुणासमापत्तितो वुट्ठाय लोकं वोलोकेन्तो तस्सा दारिकाय सोतापत्तिफलूपनिस्सयं देसनापरियोसाने चतुरासीतिया पाणसहरस्सानज्ज धम्माभिसमयं दिस्वा पगेव सरीरपटिजगगनं कत्वा पत्तचीवरमादाय नगरं पाविसि । मनुस्सा भगवन्तं दिस्वा — “अट्ठा अज्ज कोचि अनुग्गहेतब्बो अत्थि, पगेव पविट्ठो भगवा”ति भगवन्तं उपगच्छिंसु । भगवा येन मग्गेन सा दारिका पितुसन्तिकं गच्छति, तस्मिं अट्ठासि । नगरवासिनो तं पदेसं सम्मज्जित्वा, परिप्फोसित्वा, पुप्फूपहारं कत्वा, वितानं बन्धित्वा, आसनं पज्जापेसुं । निसीदि भगवा पज्जत्ते आसने, महाजनकायो परिवारेत्वा अट्ठासि । सा दारिका तं पदेसं पत्ता महाजनपरिवुत्तं भगवन्तं दिस्वा पज्जपतिट्ठितेन वन्दि । तं भगवा आमन्तेत्वा — “दारिके कुतो आगतासी”ति पुच्छि । “न जानामि भगवा”ति । “कुहिं गमिस्ससी”ति? “न जानामि भगवा”ति । “न जानासी”ति? “जानामि भगवा”ति ।

“जानासी”ति? “न जानामि भगवा”ति ।

तं सुत्वा मनुस्सा उज्झायन्ति — “पस्सथ, भो, अयं दारिका अत्तनो घरा आगतापि भगवता पुच्छियमाना ‘न जानामी’ति आह, तन्तवायसालं गच्छन्ती चापि पुच्छियमाना ‘न जानामी’ति आह, ‘न जानासी’ति वुत्ता ‘जानामी’ति आह, ‘जानासी’ति वुत्ता ‘न जानामी’ति आह, सब्बं पच्चनीकमेव करोती”ति । भगवा मनुस्सानं तमत्थं पाकटं कातुकामो तं पुच्छि — “किं मया पुच्छितं, किं तया वुत्त”न्ति? सा आह — “न मं, भन्ते, कोचि न जानाति, घरतो आगता तन्तवायसालं गच्छती”ति; अपिच मं तुम्हे पटिसन्धिवसेन पुच्छथ, “कुतो आगतासी”ति, चुतिवसेन पुच्छथ, “कुहिं गमिस्ससी”ति अहञ्च न जानामि । “कुतो चम्हि आगता; निरया वा देवलोका वा”ति, न हि जानामि, “कुहिम्पि गमिस्सामि निरयं वा देवलोके वा”ति, तस्मा “न जानामी”ति अवचं । ततो मं भगवा मरणं सन्धाय पुच्छि — “न जानासी”ति, अहञ्च जानामि । “सब्बेसं मरणं धुव”न्ति, तेनावोचं “जानामी”ति । ततो मं भगवा मरणकालं सन्धाय पुच्छि “जानासी”ति, अहञ्च न जानामि “कदा मरिस्सामि किं अज्ज वा उदाहु स्वे वा”ति, तेनावोचं “न जानामी”ति । भगवा ताय विस्सज्जितं प्हं “साधु साधु”ति अनुमोदि । महाजनकायोपि “याव पण्डिता अयं दारिका”ति साधुकारसहस्सानि अदासि । अथ भगवा दारिकाय सप्पायं विदित्वा धम्मं देसेन्तो —

“अन्धभूतो अयं लोको, तनुकेत्थ विपस्सति ।

सकुणो जालमुत्तोव, अप्पो सग्गाय गच्छती”ति ॥ (ध० प० १७४) —

इमं गाथमाह । सा गाथापरियोसाने सोतापत्तिफले पतिट्ठासि, चतुरासीतिया पाणसहस्सानञ्च धम्माभिसमयो अहोसि ।

सा भगवन्तं वन्दित्वा पितु सन्तिकं अगमासि । पिता तं दिस्वा “चिरेनागता”ति कुद्धो वेगेन तन्ते वेमं पक्खिपि । तं निक्खमित्वा दारिकाय कुच्छिं भिन्दि । सा तत्थेव कालमकासि । सो दिस्वा — “नाहं मम धीतरं पहरिं, अपिच खो इमं वेमं वेगसा निक्खमित्वा इमिस्सा कुच्छिं भिन्दि । जीवति नु खो ननु खो”ति वीमंसन्तो मतं दिस्वा चिन्तेसि — “मनुस्सा मं ‘इमिना धीता मारिता’ति जत्वा उपक्कोसेय्युं, तेन राजापि गरुकं दण्डं पण्येय, हन्दाहं पटिकच्चेव पलायामी”ति । सो दण्डभयेन पलायन्तो भगवतो सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा अरज्जे वसन्तानं भिक्खूनं वसनोकासं पापुणि । ते च भिक्खू उपसङ्कमित्वा पब्बज्जं याचि । ते तं पब्बाजेत्वा तचपञ्चककम्मट्ठानं अदंसु । सो तं उगहेत्वा वायमन्तो न चिरस्सेव अरहत्तं पापुणि, ते चस्स आचरियुपज्झाया । अथ महापवारणाय सब्बेव भगवतो सन्तिकं अगमंसु — “विसुद्धिपवारणं पवारेस्सामा”ति । भगवा पवारेत्वा वुत्थवस्सो भिक्खुसङ्घपरिवुतो गामनिगमादीसु चारिकं चरमानो अनुपुब्बेन आळविं अगमासि । तत्थ मनुस्सा भगवन्तं निमन्तेत्वा दानादीनि करोन्ता तं भिक्खुं दिस्वा “धीतरं मारेत्वा इदानीं कं मारेतुं आगतोसी”ति आदीनि वत्वा उप्पण्डेसुं । भिक्खू तं सुत्वा उपट्ठानवेलायं उपसङ्कमित्वा भगवतो एतमत्थं आरोचेसुं । भगवा — “न, भिक्खवे, अयं भिक्खु धीतरं मारेसि, सा अत्तनो कम्मेन मता”ति वत्वा तस्स भिक्खुनो मनुस्सेहि दुब्बिजानं खीणासवमुनिभावं पकासेन्तो भिक्खूनं धम्मदेसनत्थं इमं गाथमभासि ।

तस्सत्थो — यो तीसुपि कम्मद्वारेसु सीलसंयमेन संयतत्तो कायेन वा वाचाय वा चेतसा वा हिंसादिकं न करोति पापं, तञ्च खो पन दहरो वा दहरवये ठितो, मज्झिमो वा मज्झिमवये ठितो, एतेनेव नयेन थेरो वा पच्छिमवये ठितोति कदाचिपि न करोति । किं कारणा? यतत्तो, यस्मा अनुत्तराय विरतिया सब्बपापेहि उपरतचित्तोति वुत्तं होति ।

इदानीं मुनि अरोसनेय्यो न सो रोसेति कञ्चीति एतेसं पदानं अयं योजना च अधिप्पायो च — सो खीणासवमुनि

अरोसनेय्यो “धीतुमारको”ति वा “पेसकारो”ति वा एवमादिना नयेन कायेन वा वाचाय वा रोसेतुं, घट्टेतुं, बाधेतुं अरहो न होति । सोपि हि न रोसेति कञ्चि, “नाहं मम धीतरं मारेमि, त्वं मारेसि, तुम्हादिसो वा मारेती”ति आदीनि वत्वा कञ्चि न रोसेति, न घट्टेति, न बाधेति, तस्मा सोपि न रोसनेय्यो । अपिच खो पन “तिट्टतु नागो, मा नागं घट्टेसि, नमो करोहि नागस्स”ति (म० नि० १.२४९) वृत्तनयेन नमस्सितब्बोयेव होति । तं वापि धीरा मुनि वेदयन्तीति एत्थ पन तम्मि धीराव मुनिं वेदयन्तीति एवं पदविभागो वेदितब्बो । अधिप्पायो चेत्थ — तं “अयं अरोसनेय्यो”ति एते बालमनुस्सा अजानित्वा रोसेन्ति । ये पन धीरा होन्ति, ते धीराव तम्मि मुनिं वेदयन्ति, अयं खीणासवमुनीति जानन्तीति ।

२१९. यदग्गतोति का उप्पत्ति? सावत्थियं किर पञ्चग्गदायको नाम ब्राह्मणो अहोसि । सो निप्फज्जमानेसु सस्सेसु खेत्तग्गं, रासग्गं, कोट्टग्गं, कुम्भिअग्गं, भोजनग्गन्ति इमानि पञ्च अग्गानि देति । तत्थ पठमपक्कानियेव सालि-यव-गोधूम-सीसानि आहरापेत्वा यागुपायासपुथुकादीनि पटियादेत्वा “अग्गस्स दाता मेधावी, अग्गं सो अधिगच्छती”ति एवंदिट्ठिको हुत्वा बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसङ्घस्स दानं देति, इदमस्स **खेत्तग्गदानं** । निप्फन्नेसु पन सस्सेसु लायितेसु महितेसु च वरधज्जानि गहेत्वा तथेव दानं देति, इदमस्स **रासग्गदानं** । पुन तेहि धज्जेहि कोट्टागारानि पूरापेत्वा पठमकोट्टागारविवरणे पठमनीहटानि धज्जानि गहेत्वा तथेव दानं देति, इदमस्स **कोट्टग्गदानं** । यं यदेव पनस्स घरे रन्थेति, ततो अग्गं अनुप्पत्तपब्बजितानं अदत्वा अन्तमसो दारकानम्मि न किञ्चि देति, इदमस्स **कुम्भिअग्गदानं** । पुन अत्तनो भोजनकाले पठमूपनीतं भोजनं पुरेभत्तकाले सङ्घस्स, पच्छाभत्तकाले सम्पत्तयाचकानं, तदभावे अन्तमसो सुनखानम्मि अदत्वा न भुज्जति, इदमस्स **भोजनग्गदानं** । एवं सो **पञ्चग्गदायकोत्वेव** अभिलखितो अहोसि ।

अथेकदिवसं भगवा पच्चूससमये बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेन्तो तस्स ब्राह्मणस्स ब्राह्मणिया च सोतापत्तिमग्गउपनिस्सयं दिस्वा सरीरपटिजग्गनं कत्वा अतिप्पगेव गन्धकुटिं पाविसि । भिक्खू पिहितद्वारं गन्धकुटिं दिस्वा — “अज्ज भगवा एककोव गामं पविसितुकामो”ति जत्वा भिक्खाचारवेलाय गन्धकुटिं पदक्खिणं कत्वा पिण्डाय पविसिंसु । भगवापि ब्राह्मणस्स भोजनवेलायं निक्खमित्वा सावत्थिं पाविसि । मनुस्सा भगवन्तं दिस्वा एवं — “नूनज्ज कोचि सत्तो अनुग्गहेतब्बो अत्थि, तथा हि भगवा एककोव पविट्ठो”ति जत्वा न भगवन्तं उपसङ्कमिंसु निमन्तनत्थाय । भगवापि अनुपुब्बेन ब्राह्मणस्स घरद्वारं सम्पत्वा अट्ठासि । तेन च समयेन ब्राह्मणो भोजनं गहेत्वा निसिन्नो होति, ब्राह्मणी पनस्स बीजनिं गहेत्वा ठिता । सा भगवन्तं दिस्वा “सचायं ब्राह्मणो पस्सेय्य, पत्तं गहेत्वा सब्बं भोजनं ददेय्य, ततो मे पुन पचितब्बं भवेय्या”ति चिन्तेत्वा अप्पसादज्ज मच्छेरज्ज उप्पादेत्वा यथा ब्राह्मणो भगवन्तं न पस्सति, एवं तालवण्टेन पटिच्छादेसि । भगवा तं जत्वा सरीराभं मुञ्चि । तं ब्राह्मणो सुवण्णोभासं दिस्वा “किमेत”न्ति उल्लोकेन्तो अद्दस भगवन्तं द्वारे ठितं । ब्राह्मणीपि “दिट्ठोनेन भगवा”ति तावदेव तालवण्टं निक्खिपित्वा भगवन्तं उपसङ्कमित्वा पञ्चपतिट्ठितेन वन्दि, वन्दित्वा चस्सा उट्ठहन्तिया सप्पायं विदित्वा —

“सब्बसो नामरूपस्मिं, यस्स नत्थि ममायितं ।

असता च न सोचति, स वे भिक्खूति वुच्चती”ति ॥ (ध० प० ३६७) —

इमं गाथमभासि । सा गाथापरियोसानेयेव सोतापत्तिफले पतिट्ठासि । ब्राह्मणोपि भगवन्तं अन्तोघरं पवेसेत्वा, वरासने निसीदापेत्वा, दक्खिणोदकं दत्वा, अत्तनो उपनीतभोजनं उपनामेसि — “तुम्हे, भन्ते, सदेवके लोके अग्गदक्खिण्येया, साधु, मे तं भोजनं अत्तनो पत्ते पतिट्ठापेथा”ति । भगवा तस्स अनुग्गहत्थं पटिग्गहेत्वा परिभुज्जि । कतभत्तकिच्चो च ब्राह्मणस्स सप्पायं विदित्वा इमं गाथमभासि ।

तस्सत्थो — यं कुम्भितो पठममेव गहितत्ता **अग्गतो**, अद्धावसेसाय कुम्भिया आगन्त्वा ततो गहितत्ता **मज्झतो**, एकद्विकटच्छुमत्तावसेसाय कुम्भिया आगन्त्वा ततो गहितत्ता **सेसतो वा पिण्डं लभेथ** । **परदत्तूपजीवी**ति पब्बजितो । सो हि उदकदन्तपोणं ठपेत्वा अवसेसं परेनेव दत्तं उपजीवति, तस्मा “परदत्तूपजीवी”ति वुच्चति । **नालं थुतुं नोपि निपच्चवादी**ति अग्गतो लद्धा अत्तानं वा दायकं वा थोमेतुम्पि नारहति पहीनानुनयत्ता । सेसतो लद्धा “किं एतं इमिना दिन्न”न्ति आदिना नयेन दायकं निपातेत्वा अप्पियवचनानि वत्तापि न होति पहीनपटिघत्ता । **तं वापि धीरा मुनि वेदयन्ती**ति तम्पि पहीनानुनयपटिघं धीराव मुनिं वेदयन्तीति ब्राह्मणस्स अरहत्तनिकूटेन गाथं देसेसि । गाथापरियोसाने ब्राह्मणो सोतापत्तिफले पतिट्ठहीति ।

२२०. मुनिं चरन्तन्ति का उप्पत्ति? सावत्थियं किर अज्जतरो सेट्ठिपुत्तो उतुवसेन तीसु पासादेसु सब्बसम्पत्तीहि परिचारयमानो दहरोव पब्बजितुकामो हुत्वा, मातापितरो याचित्वा, खग्गविसाणसुत्ते “कामा हि चित्रा”ति (सु० नि० ५०) इमिस्सा गाथाय अट्ठुप्पत्तियं वुत्तनयेनेव तिक्खत्तुं पब्बजित्वा च उप्पब्बजित्वा च चतुत्थवारे अरहत्तं पापुणि । तं पुब्बपरिचयेन भिक्खू भणन्ति — “समयो, आवुसो, उप्पब्बजितु”न्ति । सो “अभब्बो दानाहं, आवुसो, विब्भमितु”न्ति आह । तं सुत्वा भिक्खू भगवतो आरोचेसुं । भगवा “एवमेतं, भिक्खवे, अभब्बो सो दानि विब्भमितु”न्ति तस्स खीणासवमुनिभावं आविकरोन्तो इमं गाथमाह ।

तस्सत्थो — मोनेय्यधम्मसमन्नागमेन **मुनिं**, एकविहारिताय, पुब्बे वुत्तप्पकारासु वा चरियासु याय कायचि चरियाय **चरन्तं**, पुब्बे विय मेथुनधम्मे चित्तं अकत्वा अनुत्तराय विरतिया **विरतं मेथुनस्मा** । दुतियपादस्स सम्बन्धो — कीदिसं मुनिं चरन्तं विरतं मेथुनस्माति चे? **यो योब्बने नोपनिबज्झते क्वचि**, यो भद्रेपि योब्बने वत्तमाने क्वचि इत्थिरूपे यथा पुरे, एवं मेथुनरागेन न उपनिबज्झति । अथ वा क्वचि अत्तनो वा परस्स वा योब्बने “युवा तावम्हि, अयं वा युवाति पटिसेवामि ताव कामे”ति एवं यो रागेन न उपनिबज्झतीति अयम्पेत्थ अत्थो । न केवलज्ज विरतं मेथुनस्मा, अपिच खो पन जातिमदादिभेदा **मदा**, कामगुणेसु सतिविप्पवाससङ्घाता **पमादापि च विरतं**, एवं मदप्पमादा विरतत्ता एव च **विप्पमुत्तं** सब्बकिलेसबन्धनेहि । यथा वा एको लोकिकायपि विरतिया विरतो होति, न एवं, किं पन **विप्पमुत्तं विरतं**, सब्बकिलेसबन्धनेहि विप्पमुत्तत्ता लोकुत्तरविरतिया विरतन्तिपि अत्थो । **तं वापि धीरा मुनि वेदयन्ती**ति तम्पि धीरा एव मुनिं वेदयन्ति, तुम्हे पन नं न वेदयथ, तेन नं एवं भणथाति दस्सेति ।

२२१. अज्जाय लोकन्ति का उप्पत्ति? भगवा कपिलवत्थुस्मिं विहरति । तेन समयेन नन्दस्स आभरणमङ्गलं, अभिसेकमङ्गलं, आवाहमङ्गलन्ति तीणि मङ्गलानि अकंसु । भगवापि तत्थ निमन्तितो पज्जहि भिक्खुसतेहि सङ्घि तत्थ गन्त्वा भुज्जित्वा निक्खमन्तो नन्दस्स हत्थे पत्तं अदासि । तं निक्खमन्तं दिस्वा जनपदकल्याणी “तुवट्ठं खो, अय्यपुत्त, आगच्छेय्यासी”ति आह । सो भगवतो गारवेन “हन्द भगवा पत्त”न्ति वत्तुं असक्कोन्तो विहारमेव गतो । भगवा गन्धकुटिपरिवेणे ठत्वा “आहर, नन्द, पत्त”न्ति गहेत्वा “पब्बजिस्ससी”ति आह । सो भगवतो गारवेन पटिक्खिपितुं असक्कोन्तो “पब्बजामि, भगवा”ति आह । तं भगवा पब्बाजेसि । सो पन जनपदकल्याणिया वचनं पुनप्पुनं सरन्तो उक्कण्ठि । भिक्खू भगवतो आरोचेसुं । भगवा नन्दस्स अनभिरतिं विनोदेतुकामो “तावतिसभवनं गतपुब्बोसि, नन्दा”ति आह । नन्दो “नाहं, भन्ते, गतपुब्बो”ति अवोच ।

ततो नं भगवा अत्तनो आनुभावेन तावतिसभवनं नेत्वा वेजयन्तपासादद्वारे अट्ठासि । भगवतो आगमनं विदित्वा सक्को अच्छरागणपरिवुतो पासादा ओरोहि । ता सब्बापि कस्सपस्स भगवतो सावकानं पादमक्खनतेलं दत्त्वा

ककुटपादिनियो अहेसुं। अथ भगवा नन्दं आमन्तेसि — “पस्ससि नो, त्वं नन्द, इमानि पञ्च अच्छरासतानि ककुटपादानी”ति सब्बं वित्थारेतब्बं। मातुगामस्स नाम निमित्तानुब्यञ्जनं गहेतब्बन्ति सकलेपि बुद्धवचने एतं नत्थि। अथ च पनेत्थ भगवा उपायकुसलताय आतुरस्स दोसे उगिलेत्वा नीहरितुकामो वेज्जो सुभोजनं विय नन्दस्स रागं उगिलेत्वा नीहरितुकामो निमित्तानुब्यञ्जनगहणं अनुज्जासि यथा तं अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि। ततो भगवा अच्छराहेतु नन्दस्स ब्रह्मचरिये अभिरतिं दिस्वा भिक्खू आणापेसि — “भतकवादेन नन्दं चोदेथा”ति। सो तेहि चोदियमानो लज्जितो योनिसो मनसि करोन्तो पटिपज्जित्वा न चिरस्सेव अरहत्तं सच्छाकासि। तस्स चङ्कमनकोटियं रुक्खे अधिवत्था देवता भगवतो एतमत्थं आरोचेसि। भगवतोपि जाणं उदपादि। भिक्खू अजानन्ता तथेवायस्मन्तं चोदेन्ति। भगवा “न, भिक्खवे, इदानि नन्दो एवं चोदेतब्बो”ति तस्स खीणासवमुनिभावं दीपेन्तो तेसं भिक्खून् धम्मदेसनत्थं इमं गाथमभासि।

तस्सत्थो — दुक्खसच्चववत्थानकरणेन खन्धादिलोकं अज्जाय जानित्वा ववत्थपेत्वा निरोधसच्चसच्छिकिरियाय परमत्थदस्सिं, समुदयप्पहानेन चतुब्बिधम्पि ओघं, पहीनसमुदयत्ता रूपमदादिवेगसहनेन चक्खादिआयतनसमुद्ध्य अतितरिय अतितरित्वा अतिक्कमित्वा मग्गभावनाय, “तन्निद्देसा तादी”ति इमाय तादिलक्खणप्पत्तिया तादिं। यो वायं कामरागादिकिलेसरासियेव अवहननट्टेन ओघो, कुच्छित्तगतिपरियायेन समुद्दनट्टेन समुद्दो, समुदयप्पहानेनेव तं ओघं समुद्ध्य अतितरिय अतितिण्णोघत्ता इदानि तुम्हेहि एवं वुच्चमानेपि विकारमनापज्जनताय तादिम्पि एवम्पेत्थ अत्थो च अधिप्पायो च वेदितब्बो। तं छिन्नगन्थं असितं अनासवन्ति इदं पनस्स थुतिवचनमेव, इमाय चतुसच्चभावनाय चतुन्नं गन्थानं छिन्नत्ता छिन्नगन्थं, दिट्ठिया तण्हाय वा कत्थचि अनिस्सितत्ता असितं, चतुन्नं आसवानं अभावेन अनासवन्ति वुत्तं होति। तं वापि धीरा मुनि वेदयन्तीति तम्पि धीराव खीणासवमुनिं वेदयन्ति तुम्हे पन अवेदयमाना एवं भणथाति दस्सेति।

२२२. असमा उभोति का उप्पत्ति? अज्जतरो भिक्खु कोसलरट्टे पच्चन्तगामं निस्साय अरज्जे विहरति। तस्मिञ्च गामे मिगलुद्दको तस्स भिक्खुनो वसनोकासं गन्त्वा मिगे बन्धति। सो अरज्जं पविसन्तो थेरं गामं पिण्डाय पविसन्तम्पि पस्सति, अरज्जा आगच्छन्तो गामतो निक्खमन्तम्पि पस्सति। एवं अभिण्हदस्सनेन थेरे जातसिनेहो अहोसि। सो यदा बहुं मंसं लभति, तदा थेरस्सापि रसपिण्डपातं देति। मनुस्सा उज्झायन्ति — “अयं भिक्खु ‘अमुकस्मिं पदेसे मिगा तिट्ठन्ति, चरन्ति, पानीयं पिवन्ती’ति लुद्दकस्स आरोचेति। ततो लुद्दको मिगे मारेति, तेन उभो सङ्गम्म जीविकं कप्पेन्ती”ति। अथ भगवा जनपदचारिकं चरमानो तं जनपदं अगमासि। भिक्खू गामं पिण्डाय पविसन्ता तं पवत्तिं सुत्वा भगवतो आरोचेसुं। भगवा लुद्दकेन सद्धिं समानजीविकाभावसाधकं तस्स भिक्खुनो खीणासवमुनिभावं दीपेन्तो तेसं भिक्खून् धम्मदेसनत्थं इमं गाथमभासि।

तस्सत्थो — यो च, भिक्खवे, भिक्खु, यो च लुद्दको, एते असमा उभो। यं मनुस्सा भणन्ति “समानजीविका”ति, तं मिच्छा। किं कारणा? दूरविहारवुत्तिनो, दूरे विहारो च वुत्ति च नेसन्ति दूरविहारवुत्तिनो। विहारोति वसनोकासो, सो च भिक्खुनो अरज्जे, लुद्दकस्स च गामे। वुत्तीति जीविका, सा च भिक्खुनो गामे सपदानभिक्खाचरिया, लुद्दकस्स च अरज्जे मिगसकुणमारणा। पुन चपरं गिही दारपोसी, सो लुद्दको तेन कम्मेन पुत्तदारं पोसेति। अममो च सुब्बतो, पुत्तदारेसु तण्हादिट्ठिममत्तविरहितो सुचिवत्ता सुन्दरवत्ता च सुब्बतो सो खीणासवभिक्खु। पुन चपरं परपाणरोधाय गिही असज्जतो, सो लुद्दको गिही परपाणरोधाय तेसं पाणानं जीवितिन्द्रियुपच्छेदाय कायवाचाचित्तेहि असंयतो। निच्चं मुनी रक्खति पाणिने यतो, इतरो पन खीणासवमुनि कायवाचाचित्तेहि निच्चं यतो संयतो पाणिनो रक्खति। एवं सन्ते ते कथं समानजीविका भविस्सन्तीति?

२२३. सिखी यथाति का उप्पत्ति? भगवति कपिलवत्थुस्मिं विहरन्ते साकियानं कथा उदपादि — “पठमकसोतापन्नो पच्छा सोतापत्तिं पत्तस्स धम्मेन वुड्ढतरो होति, तस्मा पच्छा सोतापन्नेन भिक्खुना पठमसोतापन्नस्स गिहिनो अभिवादनादीनि कत्तब्बानी”ति तं कथं अञ्जतरो पिण्डचारिको भिक्खु सुत्वा भगवतो आरोचेसि । भगवा “अञ्जा एव हि अयं जाति, पूजनेय्यवत्थु लिङ्ग”न्ति सन्धाय “अनागामीपि चे, भिक्खवे, गिही होति, तेन तदहुपब्बजितस्सापि सामणेस्स अभिवादनादीनि कत्तब्बानेवा”ति वत्वा पुन पच्छा सोतापन्नस्सापि भिक्खुनो पठमसोतापन्नगहट्ठतो अतिमहन्तं विसेसं दस्सेन्तो भिक्खूनं धम्मदेसनत्थं इमं गाथमभासि ।

तस्सत्थो — ख्वायं मत्थके जाताय सिखाय सब्भावेन **सिखी**, मणिदण्डसदिसाय गीवाय **नीलगीवो**ति च मयूरविहङ्गमो वुच्चति । सो यथा हरितहंसतम्बहंसखीरहंसकाळहंसपाकहंससुवण्णहंसेसु ख्वायं सुवण्णहंसो, तस्स हंसस्स जवेन सोळसिम्पि कलं न उपेति । सुवण्णहंसो हि मुहुत्तकेन योजनसहस्सम्पि गच्छति, योजनम्पि असमत्थो इतरो । दस्सनीयताय पन उभोपि दस्सनीया होन्ति, एवं गिही पठमसोतापन्नोपि किञ्चापि मग्गदस्सनेन दस्सनीयो होति । अथ खो सो पच्छा सोतापन्नस्सापि मग्गदस्सनेन तुल्यदस्सनीयभावस्सापि भिक्खुनो जवेन नानुक्रोति । कतमेन जवेन? उपरिमग्गविपस्सनाजाणजवेन । गिहिनो हि तं जाणं दन्धं होति पुत्तदारादिजटाय जटितत्ता, भिक्खुनो पन तिक्खं होति तस्सा जटाय विजटितत्ता । स्वायमत्थो भगवता “मुनिनो विवित्तस्स वनम्हि ज्ञायतो”ति इमिना पादेन दीपितो । अयज्झि सेक्खमुनि भिक्खु कायचित्तविवेकेन च विवित्तो होति, लक्खणारम्मणूपनिज्झानेन च निच्चं वनस्मिं ज्ञायति । कुतो गिहिनो एवरूपो विवेको च ज्ञानञ्चाति अयज्हेत्थ अधिप्पायोति?

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय मुनिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

निट्ठितो च पठमो वग्गो अत्थवण्णनानयतो, नामेन

उरगवग्गोति ।

२. चूळवग्गो

१. रतनसुत्तवण्णना

यानीध भूतानीति रतनसुत्तं । का उप्पत्ति? अतीते किर वेसालियं दुब्बिक्खादयो उपद्दवा उप्पज्जिंसु । तेसं वूपसमनत्थाय लिच्छवयो राजगहं गन्त्वा, याचित्वा, भगवन्तं वेसालिमानयिंसु । एवं आनीतो भगवा तेसं उपद्दवानं वूपसमनत्थाय इदं सुत्तमभासि । अयमेत्थ सङ्खेपो । पोराणा पनस्स वेसालिवत्थुतो पभुति उप्पत्तिं वण्णयन्ति । सा एवं वेदितब्बा — बाराणसिरञ्जो किर अग्गमहेसिया कुच्छिम्हि गब्भो सण्ठासि । सा तं अत्वा रञ्जो निवेदेसि । राजा गब्भपरिहारं अदासि । सा सम्मा परिहरियमानगब्भा गब्भपरिपाककाले विजायनघरं पाविसि । पुञ्जवतीनं पच्चूससमये गब्भवुड्ढानं होति, सा च तासं अञ्जतरा, तेन पच्चूससमये अलत्तकपटलबन्धुजीवकपुप्फसदिसं मंसपेसिं विजायि । ततो “अञ्जा देवियो सुवण्णबिम्बसदिसे पुत्ते विजायन्ति, अग्गमहेसी मंसपेसिन्ति रञ्जो पुरतो मम अवण्णो उप्पज्जेय्या”ति चिन्तेत्वा तेन अवण्णभयेन तं मंसपेसिं एकस्मिं भाजने पक्खिपित्वा अञ्जेन पटिकुज्जित्वा राजमुद्दिकाय लज्जेत्वा गङ्गाय

सोते पक्खिपापेसि । मनुस्सेहि छड्ढितमत्ते देवता आरक्खं संविदहिंसु । सुवण्णपट्टिकञ्चेत्थ जातिहिङ्गुलकेन “बाराणसिरज्जो अग्गमहेसिया पजा”ति लिखित्वा बन्धिंसु । ततो तं भाजनं ऊमिभयादीहि अनुपद्दुतं गङ्गाय सोतेन पायासि ।

तेन च समयेन अज्जतरो तापसो गोपालकुलं निस्साय गङ्गाय तीरे वसति । सो पातोवगङ्गं ओतिण्णो तं भाजनं आगच्छन्तं दिस्वा पंसुकूलसज्जाय अग्गहेसि । ततो तत्थ तं अक्खरपट्टिकं राजमुद्दिकालञ्छनञ्च दिस्वा मुज्जित्वा तं मंसपेसिं अद्दस । दिस्वानस्स एतदहोसि — “सिया गब्भो, तथा हिस्स दुग्गन्धपूतिभावो नत्थी”ति तं अस्समं नेत्वा सुद्धे ओकासे ठपेसि । अथ अद्धमासच्चयेन द्वे मंसपेसियो अहेसुं । तापसो दिस्वा साधुकतरं ठपेसि । ततो पुन अद्धमासच्चयेन एकमेकिस्सा पेसिया हत्थपादसीसानमत्थाय पञ्च पञ्च पिळका उट्ठहिंसु । अथ ततो अद्धमासच्चयेन एका मंसपेसि सुवण्णबिम्बसदिसो दारको; एका दारिका अहोसि । तेसु तापसस्स पुत्तसिनेहो उप्पज्जि, अङ्गुट्ठतो चस्स खीरं निब्बत्ति, ततो पभुति च खीरभत्तं लभति । सो भत्तं भुज्जित्वा खीरं दारकानं मुखे आसिञ्चति । तेसं यं यं उदरं पविसति, तं सब्बं मणिभाजनगतं विय दिस्सति । एवं निच्छवी अहेसुं । अपरे पन आहु — “सिब्बित्वा ठपिता विय नेसं अज्जमज्जं लीना छवि अहोसी”ति । एवं ते निच्छविताय वा लीनच्छविताय वा **लिच्छवी**ति पज्जायिंसु ।

तापसो दारके पोसेन्तो उस्सूरे गामं पिण्डाय पविसति, अतिदिवा पटिक्कमति । तस्स तं ब्यापारं जत्वा गोपालका आहंसु — “भन्ते, पब्बजितानं दारकपोसनं पलिबोधो, अम्हाकं दारके देथ, मयं पोसेस्साम, तुम्हे अत्तनो कम्मं करोथा”ति । तापसो “साधू”ति पटिस्सुणि । गोपालका दुतियदिवसे मग्गं समं कत्वा, पुप्फेहि ओकिरित्वा; धजपटाका उस्सापेत्वा तूरियेहि वज्जमानेहि अस्समं आगता । तापसो “महापुज्जा दारका, अप्पमादेन वट्ठेथ, वट्ठेत्वा च अज्जमज्जं आवाहविवाहं करोथ, पञ्चगोरसेन राजानं तोसेत्वा भूमिभागं गहेत्वा नगरं मापेथ, तत्र कुमारं अभिसिञ्चथा”ति वत्वा दारके अदासि । ते “साधू”ति पटिस्सुणित्वा दारके नेत्वा पोसेसुं ।

दारका वड्ढिमन्वाय कीळन्ता विवादट्टानेसु अज्जे गोपालदारके हत्थेनपि पादेनपि पहरन्ति, ते रोदन्ति । “किस्स रोदथा”ति च मातापितूहि वुत्ता “इमे निम्मातापितिका तापसपोसिता अम्हे अतीव पहरन्ती”ति वदन्ति । ततो तेसं मातापितरो “इमे दारका अज्जे दारके विहेठेन्ति दुक्खापेन्ति, न इमे सङ्गहेतब्बा, वज्जेतब्बा इमे”ति आहंसु । ततो पभुति किर सो पदेसो “वज्जी”ति वुच्चति योजनसतं परिमाणेन । अथ तं पदेसं गोपालका राजानं तोसेत्वा अग्गहेसुं । तत्थेव नगरं मापेत्वा सोळसवस्सुद्देसिकं कुमारं अभिसिञ्चित्वा राजानं अकंसु । ताय चस्स दारिकाय सद्धिं वारेय्यं कत्वा कतिकं अकंसु — “न बाहिरतो दारिका आनेतब्बा, इतो दारिका न कस्सचि दातब्बा”ति । तेसं पठमसंवासेन द्वे दारका जाता धीता च पुत्तो च, एवं सोळसक्खत्तुं द्वे द्वे जाता । ततो तेसं दारकानं यथाक्कमं वड्ढन्तानं आरामुय्याननिवासनट्टानपरिवारसम्पत्तिं गहेतुं अप्पहोन्तं तं नगरं तिक्खत्तुं गावुतन्तरेन गावुतन्तरेन पाकारेन परिक्खिपिंसु । तस्स पुनप्पुनं विसालीकतत्ता **वेसाली**त्वेव नामं जातं । इदं **वेसालीवत्थु** ।

अयं पन वेसाली भगवतो उप्पन्नकाले इद्धा वेपुल्लप्पत्ता अहोसि । तत्थ हि राजूनयेव सत्त सहस्सानि सत्त च सतानि सत्त च राजानो अहेसुं, तथा युवराजसेनापतिभण्डागारिकप्पभुतीनं । यथाह —

“तेन खो पन समयेन वेसाली इद्धा चेव होति फीता च बहुजना आकिण्णमनुस्सा सुभिक्षा च, सत्त च पासादसहस्सानि, सत्त च पासादसतानि, सत्त च पासादा, सत्त च कूटागारसहस्सानि, सत्त च कूटागारसतानि, सत्त च कूटागारानि, सत्त च आरामसहस्सानि, सत्त च आरामसतानि, सत्त च आरामा, सत्त च पोक्खरणिसहस्सानि,

सत्त च पोक्खरणिगतानि, सत्त च पोक्खरणियो”ति (महाव० ३२६)।

सा अपरेन समयेन दुब्भिक्खा अहोसि दुब्बुट्टिका दुस्सस्सा। पठमं दुग्गतमनुस्सा मरन्ति, ते बहिद्वा छड्ढेन्ति। मतमनुस्सानं कुणपगन्धेन अमनुस्सा नगरं पविसिंसु। ततो बहुतरा मीयन्ति, ताव पटिकूलताय च सत्तानं अहिवातकरोगो उप्पज्जि। इति तीहि दुब्भिक्खअमनुस्सरोगभयेहि उपट्ठताय वेसालिया नगरवासिनो उपसङ्कमित्वा राजानमाहंसु — “महाराज, इमस्मिं नगरे तिविधं भयमुप्पन्नं, इतो पुब्बे याव सत्तमा राजकुलपरिवट्टा एवरूपं अनुप्पन्नपुब्बं, तुम्हाकं मज्जे अधम्मिकत्तेन एतरहि उप्पन्न”न्ति। राजा सब्बे सन्थागारे सन्निपातापेत्वा, “मय्हं अधम्मिकभावं विचिन्था”ति आह। ते सब्बं पवेणिं विचिन्ता न किञ्चि अद्दसंसु।

ततो रज्जो दोसं अदिस्वा “इदं भयं अम्हाकं कथं वूपसमेय्या”ति चिन्तेसुं। तत्थ एकच्चे छ सत्थारो अपदिसिंसु — “एतेहि ओक्कन्तमत्ते वूपसमिस्सती”ति। एकच्चे आहंसु — “बुद्धो किर लोके उप्पन्नो, सो भगवा सब्बसत्तहिताय धम्मं देसेति महिद्धिको महानुभावो, तेन ओक्कन्तमत्ते सब्बभयानि वूपसमेय्यु”न्ति। तेन ते अत्तमना हुत्वा “कहं पन सो भगवा एतरहि विहरति, अम्हेहि वा पेसिते आगच्छेय्या”ति आहंसु। अथापरे आहंसु — “बुद्धा नाम अनुकम्पका, किस्स नागच्छेय्युं, सो पन भगवा एतरहि राजगहे विहरति, राजा च बिम्बिसारो तं उपट्ठहति, कदाचि सो आगन्तुं न ददेय्या”ति। “तेन हि राजानं सज्जापेत्वा आनेस्सामा”ति द्वे लिच्छविराजानो महता बलकायेन पहूतं पण्णाकारं दत्वा रज्जो सन्तिकं पेसेसुं — “बिम्बिसारं सज्जापेत्वा भगवन्तं आनेथा”ति। ते गन्त्वा रज्जो पण्णाकारं दत्वा तं पवत्तिं निवेदेत्वा “महाराज, भगवन्तं अम्हाकं नगरं पेसेही”ति आहंसु। राजा न सम्पटिच्छि — “तुम्हे एव जानाथा”ति आह। ते भगवन्तं उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा एवमाहंसु — “भन्ते, अम्हाकं नगरे तीणि भयानि उप्पन्नानि। सचे भगवा आगच्छेय्य, सोत्थि नो भवेय्या”ति। भगवा आवज्जेत्वा “वेसालियं रतनसुत्ते वुत्ते सा रक्खा कोटिसतसहस्सचक्कवाळानि फरिस्सति, सुत्तपरियोसाने चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्माभिसमयो भविस्सती”ति अधिवासेसि। अथ राजा बिम्बिसारो भगवतो अधिवासनं सुत्वा “भगवता वेसालिगमनं अधिवासित”न्ति नगरे घोसनं कारापेत्वा भगवन्तं उपसङ्कमित्वा आह — “किं, भन्ते, सम्पटिच्छित्थ वेसालिगमन”न्ति? “आम, महाराजा”ति। “तेन हि, भन्ते, आगमेथ, याव मगं पटियादेमी”ति।

अथ खो राजा बिम्बिसारो राजगहस्स च गङ्गाय च अन्तरा पञ्चयोजनं भूमिं समं कत्वा, योजने योजने विहारं मापेत्वा, भगवतो गमनकालं पटिवेदेसि। भगवा पञ्चहि भिक्खुसतेहि परिवुतो पायासि। राजा पञ्चयोजनं मगं पञ्चवण्णेहि पुप्फेहि जाणुमत्तं ओकिरापेत्वा धजपटाकापुण्णघटकदलिआदीनि उस्सापेत्वा भगवतो द्वे सेतच्छत्तानि, एकेकस्स च भिक्खुस्स एकमेकं उक्खिपापेत्वा सद्धिं अत्तनो परिवारेन पुप्फगन्धादीहि पूजं करोन्तो एकेकस्मिं विहारे भगवन्तं वसापेत्वा महादानानि दत्वा पञ्चहि दिवसेहि गङ्गातीरं नेसि। तत्थ सब्बालङ्कारेहि नावं अलङ्करोन्तो वेसालिकानं सासनं पेसेसि — “आगतो भगवा, मगं पटियादेत्वा सब्बे भगवतो पच्चुगमनं करोथा”ति। ते “दिगुणं पूजं करिस्सामा”ति वेसालिया च गङ्गाय च अन्तरा तियोजनं भूमिं समं कत्वा भगवतो चत्तारि, एकेकस्स च भिक्खुनो द्वे द्वे सेतच्छत्तानि सज्जेत्वा पूजं कुरुमाना गङ्गातीरे आगन्त्वा अट्ठंसु।

बिम्बिसारो द्वे नावायो सङ्घाटेत्वा, मण्डपं कत्वा, पुप्फदामादीहि अलङ्करीत्वा तत्थ सब्बरतनमयं बुद्धासनं पञ्जापेसि। भगवा तस्मिं निसीदि। पञ्चसता भिक्खूपि नावं अभिरुहित्वा यथानुरूपं निसीदिसु। राजा भगवन्तं अनुगच्छन्तो गलप्पमाणं उदकं ओरोहित्वा “याव, भन्ते, भगवा आगच्छति, तावाहं इधेव गङ्गातीरे वसिस्सामी”ति वत्वा निवत्तो। उपरि देवता याव अकनिट्ठभवना पूजमकंसु, हेट्ठा गङ्गानिवासिनो कम्बलस्सतरादयो नागा पूजमकंसु। एवं महतिया पूजाय भगवा

योजनमत्तं अद्धानं गङ्गाय गन्त्वा वेसालिकानं सीमन्तरं पविद्धो ।

ततो लिच्छविराजानो तेन बिम्बिसारेण कतपूजाय दिगुणं करोन्ता गलप्पमाणे उदके भगवन्तं पच्चुग्गच्छिंसु । तेनेव खणेन तेन मुहुत्तेन विज्जुप्पभाविनद्धन्धकारविसटकूटो गळगळायन्तो चतूसु दिसासु महामेघो वुट्ठासि । अथ भगवता पठमपादे गङ्गातीरे निक्खित्तमत्ते पोक्खरवस्सं वस्सि । ये तेमेतुकामा, ते एव तेमेन्ति, अतेमेतुकामा न तेमेन्ति । सब्बत्थ जाणुमत्तं ऊरुमत्तं कटिमत्तं गलप्पमाणं उदकं वहति, सब्बकुणपानि उदकेन गङ्गं पवेसितानि परिसुद्धो भूमिभागो अहोसि ।

लिच्छविराजानो भगवन्तं अन्तरा योजने योजने वासापेत्वा महादानानि दत्त्वा तीहि दिवसेहि दिगुणं पूजं करोन्ता वेसालिं नयिंसु । वेसालिं सम्पत्ते भगवति सक्को देवानमिन्दो देवसङ्घपुरक्खतो आगच्छि, महेसक्खानं देवानं सन्निपातेन अमनुस्सा येभ्य्येन पलायिंसु । भगवा नगरद्वारे ठत्वा आनन्दत्थेरं आमन्तेसि — “इमं आनन्द, रतनसुत्तं उग्गहेत्वा बलिकम्मूपकरणानि गहेत्वा लिच्छविकुमारेहि सद्धिं वेसालिया तीसु पाकारन्तरेसु विचरन्तो परित्तं करोही”ति रतनसुत्तं अभासि । एवं “केन पनेतं सुत्तं, कदा, कत्थ, कस्मा च वुत्त”न्ति एतेसं पञ्चानं विस्सज्जना वित्थारेण वेसालिवत्थुतो पभुति पोराणेहि वणिणयति ।

एवं भगवतो वेसालिं अनुप्पत्तदिवसेयेव वेसालिनगरद्वारे तेसं उपद्वानं पटिघातत्थाय वुत्तमिदं रतनसुत्तं उग्गहेत्वा आयस्मा आनन्दो परित्तत्थाय भासमानो भगवतो पत्तेन उदकं आदाय सब्बनगरं अब्भुक्किरन्तो अनुविचरि । “यं किञ्ची”ति वुत्तमत्तेयेव च थरेन ये पुब्बे अपलाता सङ्कारकूटभित्तिप्पदेसादिनिस्सिता अमनुस्सा, ते चतूहि द्वारेहि पलायिंसु, द्वारानि अनोकासानि अहेसुं । ततो एकच्चे द्वारेसु ओकासं अलभमाना पाकारं भिन्दित्वा पलाता । अमनुस्सेसु गतमत्तेसु मनुस्सानं गत्तेसु रोगो वूपसन्तो, ते निक्खमित्त्वा सब्बगन्धपुप्फादीहि थेरं पूजेसुं । महाजनो नगरमज्जे सन्थागारं सब्बगन्धेहि लिप्पित्वा वितानं कत्वा सब्बालङ्कारेहि अलङ्कित्वा तत्थ बुद्धासनं पञ्जापेत्वा भगवन्तं आनेसि ।

भगवा सन्थागारं पविसित्वा पञ्जत्ते आसने निसीदि । भिक्खुसङ्घोपि खो राजानो मनुस्सा च पतिरूपे ओकासे निसीदिंसु । सक्कोपि देवानमिन्दो द्वीसु देवलोकेसु देवपरिसाय सद्धिं उपनिसीदि अज्जे च देवा । आनन्दत्थेरोपि सब्बं वेसालिं अनुविचरन्तो आरक्खं कत्वा वेसालिनगरवासीहि सद्धिं आगन्त्वा एकमन्तं निसीदि । तत्थ भगवा सब्बेसं तदेव रतनसुत्तं अभासीति ।

२२४. तत्थ यानीध भूतानीति पठमगाथायं यानीति यादिसानि अप्पेसक्खानि वा महेसक्खानि वा । इधाति इमस्मिं पदेसे, तस्मिं खणे सन्निपतितट्ठानं सन्धायाह । भूतानीति किञ्चापि भूतसद्वो “भूतस्मिं पाचित्तिय”न्ति एवमादीसु (पाचि० ६९) विज्जमाने, “भूतमिदन्ति, भिक्खवे, समनुपस्सथा”ति एवमादीसु (म० नि० १.४०१) खन्धपञ्चके, “चत्तारो खो, भिक्खु, महाभूता हेतू”ति एवमादीसु (म० नि० ३.८६) चतुब्बिधे पथवीधात्वादिरूपे, “यो च कालघसो भूतो”ति एवमादीसु (जा० १.२.१९०) खीणासवे, “सब्बेव निक्खिपिस्सन्ति, भूता लोके समुस्सय”न्ति एवमादीसु (दी० नि० २.२२०) सब्बसत्ते, “भूतगामपातव्यताया”ति एवमादीसु (पाचि० ९०) रुक्खादिके, “भूतं भूततो सज्जानाती”ति एवमादीसु (म० नि० १.३) चातुमहाराजिकानं हेट्ठा सत्तनिकायं उपादाय वत्तति । इध पन अविसेसतो अमनुस्सेसु दट्ठब्बो ।

समागतानीति सन्निपतितानि । भुम्मानीति भूमियं निब्बत्तानि । वाति विकप्पने । तेन यानीध भुम्मानि वा भूतानि समागतानीति इममेकं विकप्पं कत्वा पुन दुतियं विकप्पं कातुं “यानि वा अन्तलिक्खे”ति आह । अन्तलिक्खे वा यानि भूतानि निब्बत्तानि, तानि सब्बानि इध समागतानीति अत्थो । एत्थ च यामतो याव अकनिट्ठं, ताव निब्बत्तानि भूतानि

आकासे पातुभूतविमानेषु निब्बत्तत्ता “अन्तलिक्खे भूतानी”ति वेदितब्बानि । ततो हेट्ठा सिनेरुतो पभुति याव भूमियं रुक्खलतादीसु अधिवत्थानि पथवियञ्च निब्बत्तानि भूतानि, तानि सब्बानि भूमियं भूमिपटिबद्धेषु च रुक्खलतापब्बतादीसु निब्बत्तत्ता “भुम्मानि भूतानी”ति वेदितब्बानि ।

एवं भगवा सब्बानेव अमनुस्सभूतानि “भुम्मानि वा यानि व अन्तलिक्खे”ति द्वीहि पदेहि विकप्पेत्वा पुन एकेन पदेन परिगगहेत्वा “सब्बेव भूता सुमना भवन्तू”ति आह । सब्बेति अनवसेसा । एवाति अवधारणे, एकम्पि अनपनेत्वाति अधिप्पायो । भूताति अमनुस्सा । सुमना भवन्तूति सुखितमना, पीतिसोमनस्सजाता भवन्तूति अत्थो । अथोपीति किच्चन्तरसन्नियोजनत्थं वाक्योपादाने निपातद्वयं । सक्कच्च सुणन्तु भासितन्ति अट्ठिं कत्वा, मनसि कत्वा, सब्बचेतसो समन्नाहरित्वा दिब्बसम्पत्तिलोकुत्तरसुखावहं मम देसनं सुणन्तु ।

एवमेत्थ भगवा “यानीध भूतानि समागतानी”ति अनियमितवचनेन भूतानि परिगगहेत्वा पुन “भुम्मानि वा यानि व अन्तलिक्खे”ति द्विधा विकप्पेत्वा ततो “सब्बेव भूता”ति पुन एकज्झं कत्वा “सुमना भवन्तू”ति इमिना वचनेन आसयसम्पत्तियं नियोजेन्तो “सक्कच्च सुणन्तु भासित”न्ति पयोगसम्पत्तियं, तथा योनिमनसिकारसम्पत्तियं परतोघोससम्पत्तियञ्च, तथा अत्तसम्मापणिधिसप्पुरिसूपनिस्सयसम्पत्तीसु समाधिपज्जाहेतुसम्पत्तीसु च नियोजेन्तो गाथं समापेसि ।

२२५. तस्मा हि भूताति दुतियगाथा । तत्थ तस्माति कारणवचनं । भूताति आमन्तनवचनं । निसामेथाति सुणाथ । सब्बेति अनवसेसा । किं वुत्तं होति? यस्मा तुम्हे दिब्बद्वानानि तत्थ उपभोगसम्पदञ्च पहाय धम्मस्सवनत्थं इध समागता, न नटनच्चनादिदस्सनत्थं, तस्मा हि भूता निसामेथ सब्बेति । अथ वा “सुमना भवन्तु सक्कच्च सुणन्तू”ति वचनेन तेसं सुमनभावं सक्कच्चं सोतुकम्यतञ्च दिस्वा आह — यस्मा तुम्हे सुमनभावेन अत्तसम्मापणिधियोनिमनसिकारासयसुद्धीहि सक्कच्चं सोतुकम्यताय सप्पुरिसूपनिस्सयपरतोघोसपदद्वानतो पयोगसुद्धीहि च युत्ता, तस्मा हि भूता निसामेथ सब्बेति । अथ वा यं पुरिमगाथाय अन्ते “भासित”न्ति वुत्तं, तं कारणभावेन अपदिस्सन्तो आह — “यस्मा मम भासितं नाम अतिदुल्लभं अट्ठक्खणपरिवज्जितस्स खणस्स दुल्लभत्ता, अनेकानिसंसञ्च पज्जाकरुणागुणेन पवत्तत्ता, तज्जाहं वत्तुकामो ‘सुणन्तु भासित’न्ति अवोचं । तस्मा हि भूता निसामेथ सब्बे”ति इदं इमिना गाथापदेन वुत्तं होति ।

एवमेतं कारणं निरोपेन्तो अत्तनो भासितनिसामने नियोजेत्वा निसामेतब्बं वत्तुमारब्धो “मेत्तं करोथ मानुसिया पजाया”ति । तस्सत्थो — यायं तीहि उपद्वेहि उपद्वुता मानुसी पजा, तस्सा मानुसिया पजाय मित्तभावं हितज्झासयतं पच्चुपट्ठापेथाति । केचि पन “मानुसियं पज”न्ति पठन्ति, तं भुम्मत्थासम्भवा न युज्जति । यम्पि चज्जे अत्थं वण्णयन्ति, सोपि न युज्जति । अधिप्पायो पनेत्थ — नाहं बुद्धोति इस्सरियबलेन वदामि, अपिच पन तुम्हाकञ्च इमिस्सा च मानुसिया पजाय हितत्थं वदामि — “मेत्तं करोथ मानुसिया पजाया”ति । एत्थ च —

“ये सत्तसण्डं पथविं विजेत्वा, राजिसयो यजमाना अनुपरियगा ।
अस्समेधं पुरिसमेधं, सम्मापासं वाजपेय्यं निरगगळं ॥

“मेत्तस्स चित्तस्स सुभावितस्स, कलम्पि ते नानुभवन्ति सोळसिं ॥

“एकम्पि चे पाणमदुद्धचित्तो, मेत्तायति कुसली तेन होति ।

सब्बे च पाणे मनसानुकम्पी, पहतमरियो पकरोति पुञ्ज”न्ति ॥ (अ० नि० ८.१) —

एवमादीनं सुत्तानं एकादसानिसंसानञ्च वसेन ये मेत्तं करोन्ति, तेसं मेत्ता हिताति वेदितब्बा ।

“देवतानुकम्पितो पोसो, सदा भद्रानि पस्सती”ति ॥ (दी० नि० २.१५३; उदा० ७६; महाव० २८६) —

एवमादीनं वसेन येसु करीयति, तेसम्पि हिताति वेदितब्बा ।

एवं उभयेसम्पि हितभावं दस्सेन्तो “मेत्तं करोथ मानुसिया पजाया”ति वत्वा इदानि उपकारम्पि दस्सेन्तो आह “**दिवा च रत्तो च हरन्ति ये बलिं, तस्मा हि ने रक्खथ अप्पमत्ता**”ति । तस्सत्थो — ये मनुस्सा चित्तकम्मकट्टकम्मादीहिपि देवता कत्वा चेतियरुक्खादीनि च उपसङ्कमित्वा देवता उद्दिस्स दिवा बलिं करोन्ति, काळपक्खादीसु च रत्तिं बलिं करोन्ति । सलाकभत्तादीनि वा दत्वा आरक्खदेवता उपादाय याव ब्रह्मदेवतानं पत्तिदाननिय्यातनेन दिवा बलिं करोन्ति, छत्तारोपनदीपमाला सब्बरत्तिकधम्मस्सवनादीनि कारापेत्वा पत्तिदाननिय्यातनेन च रत्तिं बलिं करोन्ति, ते कथं न रक्खितब्बा । यतो एवं दिवा च रत्तो च तुम्हे उद्दिस्स करोन्ति ये बलिं, **तस्मा हि ने रक्खथ** । तस्मा बलिकम्मकारणापि ते मनुस्से रक्खथ गोपयथ, अहितं तेसं अपनेथ, हितं उपनेथ अप्पमत्ता हुत्वा तं कतञ्जुभावं हृदये कत्वा निच्चमनुस्सरन्ताति ।

२२६. एवं देवतासु मनुस्सानं उपकारकभावं दस्सेत्वा तेसं उपह्ववूपसमनत्थं बुद्धादिगुणप्पकासनेन च देवमनुस्सानं धम्मस्सवनत्थं “**यंकिञ्चि वित्तं**”न्ति आदिना नयेन सच्चवचनं पयुज्जितुमारब्धो । तत्थ **यंकिञ्ची**ति अनियमितवसेन अनवसेसं परियादियति यंकिञ्चि तत्थ तत्थ वोहारूपगं । **वित्तन्ति** धनं । तज्जि वित्तिं जनेतीति वित्तं । **इध वाति** मनुस्सलोकं निद्दिस्सति, **हुरं वाति** ततो परं अवसेसलोकं । तेन च ठपेत्वा मनुस्से सब्बलोकगगहणे पत्ते “सग्गेसु वा”ति परतो वुत्तत्ता ठपेत्वा मनुस्से च सग्गे च अवसेसानं नागसुपण्णादीनं गहणं वेदितब्बं । एवं इमेहि द्वीहि पदेहि यं मनुस्सानं वोहारूपगं अलङ्कारपरिभोगूपगञ्च जातरूपरजतमुत्तामणिवेळुरियपवाळलोहितङ्कमसारगल्लादिकं, यञ्च मुत्तामणिवालुकत्थताय भूमिया रतनमयविमानेसु अनेकयोजनसतवित्थतेसु भवनेसु उप्पन्नानं नागसुपण्णादीनं वित्तं, तं निद्दिट्ठं होति ।

सग्गेसु वाति कामावचररूपावचरदेवलोकेसु । ते हि सोभनेन कम्मेन अजीयन्ति गम्मन्तीति सग्गा, सुट्ठु वा अग्गातिपि सग्गा । **यन्ति** यं सस्सामिकं वा अस्सामिकं वा । **रतनन्ति** रत्तिं नयति, वहति, जनयति, वट्ठेतीति रतनं, यंकिञ्चि चित्तीकतं महग्घं अतुलं दुल्लभदस्सनं अनोमसत्तपरिभोगञ्च, तस्सेतं अधिवचनं । यथाह —

“चित्तीकतं महग्घञ्च, अतुलं दुल्लभदस्सनं ।

अनोमसत्तपरिभोगं, रतनं तेन वुच्चती”ति ॥

पणीतन्ति उत्तमं, सेट्ठं, अतप्पकं । एवं इमिना गाथापदेन यं सग्गेसु अनेकयोजनसतप्पमाणसब्बरतनमयविमानेसु सुधम्मवेजयन्तप्पभुतीसु सस्सामिकं, यञ्च बुद्धुप्पादविरहेन अपायमेव परिपूरेन्तेसु सत्तेसु सुञ्जविमानपटिबद्धं अस्सामिकं, यं वा पनञ्जम्पि पथवीमहासमुद्दहिमवन्तादिनिस्सितं अस्सामिकं रतनं, तं निद्दिट्ठं होति ।

न नो समं अत्थि तथागतेनाति न-इति पटिसेधे, **नो-**इति अवधारणे । **समन्ति** तुल्यं । **अत्थी**ति विज्जति । **तथागतेनाति** बुद्धेन । किं वुत्तं होति? यं एतं वित्तञ्च रतनञ्च पकासितं, एत्थ एकम्पि बुद्धरतनेन सदिसं रतनं नेवत्थि ।

यम्पि हि तं **चित्तीकतट्टेन रतनं**, सेय्यथिदं — रज्जो चक्कवत्तिस्स चक्करतनं मणिरतनञ्च, यम्हि उप्पन्ने महाजनो न अज्जत्थ चित्तीकारं करोति, न कोचि पुप्फगन्धादीनि गहेत्वा यक्खट्टानं वा भूतट्टानं वा गच्छति, सब्बोपि जनो चक्करतनमणिरतनमेव चित्तिं करोति पूजेति, तं तं वरं पत्थेति, पत्थितपत्थितञ्चस्स एकच्चं समिज्जाति, तम्पि रतनं बुद्धरतनेन समं नत्थि । यदि हि चित्तीकतट्टेन रतनं, तथागतोव रतनं । तथागते हि उप्पन्ने ये केचि महेसक्खा देवमनुस्सा, न ते अज्जत्र चित्तीकारं करोन्ति, न कज्जि अज्जं पूजेन्ति । तथा हि ब्रह्मा सहम्पति सिनेरुमत्तेन रतनदामेन तथागतं पूजेसि, यथाबलञ्च अज्जे देवा मनुस्सा च बिम्बिसारकोसलराजअनाथपिण्डिकादयो । परिनिब्बुतम्पि च भगवन्तं उद्दिस्स छन्नवुतिकोटिधनं विस्सज्जेत्वा असोकमहाराजा सकलजम्बुदीपे चतुरासीति विहारसहस्सानि पटिट्ठापेसि, को पन वादो अज्जेसं चित्तीकारानं । अपिच कस्सज्जस्स परिनिब्बुतस्सापि जातिबोधिधम्मचक्कप्पवत्तनपरिनिब्बानट्टानानि पटिमाचेतियादीनि वा उद्दिस्स एवं चित्तीकारगरुकारो वत्तति यथा भगवतो । एवं चित्तीकतट्टेनापि तथागतसमं रतनं नत्थि ।

तथा यम्पि तं **महग्घट्टेन रतनं**, सेय्यथिदं — कासिकं वत्थं । यथाह — “जिण्णम्पि, भिक्खवे, कासिकं वत्थं वण्णवन्तञ्चेव होति सुखसम्फस्सञ्च महग्घज्जा”ति, तम्पि बुद्धरतनेन समं नत्थि । यदि हि महग्घट्टेन रतनं, तथागतोव रतनं । तथागतो हि येसं पंसुकम्पि पटिग्गण्हाति, तेसं तं महप्फलं होति महानिसंसं, सेय्यथापि असोकस्स रज्जो । इदमस्स महग्घताय । एवं महग्घतावचने चेत्थ दोसाभावसाधकं इदं ताव सुत्तपदं वेदितब्बं —

“येसं खो पन सो पटिग्गण्हाति चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानप्पच्चयभेसज्जपरिक्खारं, तेसं तं महप्फलं होति महानिसंसं । इदमस्स महग्घताय वदामि । सेय्यथापि तं, भिक्खवे, कासिकं वत्थं महग्घं, तथूपमाहं, भिक्खवे, इमं पुग्गलं वदामी”ति (अ० नि० ३.१००) ।

एवं महग्घट्टेनापि तथागतसमं रतनं नत्थि ।

तथा यम्पि तं **अतुलट्टेन रतनं** । सेय्यथिदं — रज्जो चक्कवत्तिस्स **चक्करतनं** उप्पज्जति इन्दनीलमणिमयनाभि सत्तरतनमयसहस्सारं पवाळमयनेमि, रत्तसुवण्णमयसन्धि, यस्स दसन्नं दसन्नं अरानं उपरि एकं मुण्डारं होति वातं गहेत्वा सहकरणत्थं, येन कतो सद्धो सुकुसलप्पताळितपज्जङ्गिकतूरियसद्धो विय होति । यस्स नाभिया उभोसु पस्सेसु द्वे सीहमुखानि होन्ति, अब्भन्तरं सकटचक्कस्सेव सुसिरं, तस्स कत्ता वा कारेता वा नत्थि, कम्मपच्चयेन उत्तुतो समुट्ठाति । यं राजा दसविधं चक्कवत्तिवत्तं पूरेत्वा तदहुपोसथे पन्नरसे पुण्णमदिवसे सीसंन्हातो उपोसथिको उपरिपासादवरगतो सीलानि सोधेन्तो निसिन्नो पुण्णचन्दं विय सूरियं विय च उट्टेन्तं पस्सति, यस्स द्वादसयोजनतो सद्धो सुय्यति, योजनतो वण्णो दिस्सति, यं महाजनेन “दुतियो मज्जे चन्दो सूरियो वा उट्ठितो”ति अतिविय कोतूहलजातेन दिस्समानं नगरस्स उपरि आगन्त्वा रज्जो अन्तेपुरस्स पाचीनपस्से नातिउच्चं नातिनीचं हुत्वा महाजनस्स गन्धपुप्फादीहि पूजेतुं युत्तट्टाने अक्खाहतं विय तिट्ठति ।

तदेव अनुबन्धमानं **हत्थिरतनं** उप्पज्जति, सब्बसेतो रत्तपादो सत्तप्पतिट्ठो इद्धिमा वेहासङ्गमो उपोसथकुला वा छद्दन्तकुला वा आगच्छति । उपोसथकुला आगच्छन्तो हि सब्बजेट्ठो आगच्छति, छद्दन्तकुला सब्बकनिट्ठो सिक्खितसिक्खो दमथूपेतो । सो द्वादसयोजनं परिसं गहेत्वा सकलजम्बुदीपं अनुसंयायित्वा पुरेपातरासमेव सकं राजधानिं आगच्छति ।

तम्पि अनुबन्धमानं **अस्सरतनं** उप्पज्जति, सब्बसेतो रत्तपादो काकसीसो मुज्जकेसो वलाहकस्स राजकुला आगच्छति । सेसमेत्थ हत्थिरतनसदिसमेव ।

तम्पि अनुबन्धमानं **मणिरतनं** उपपज्जति । सो होति मणि वेळुरियो सुभो जातिमा अट्ठंसो सुपरिकम्मकतो आयामतो चक्कनाभिसदिसो, वेपुल्लपब्बता आगच्छति, सो चतुरङ्गसमन्नागतेपि अन्धकारे रज्जो धजग्गतो योजनं ओभासेति, यस्सोभासेन मनुस्सा “दिवा”ति मज्जमाना कम्मन्ते पयोजेन्ति, अन्तमसो कुन्थकिपिल्लिकं उपादाय पस्सन्ति ।

तम्पि अनुबन्धमानं **इत्थिरतनं** उपपज्जति । पकतिअग्गमहेसी वा होति, उत्तरकुरुतो वा आगच्छति महराजकुलतो वा, अतिदीघादिछदोसविवज्जिता अतिक्कन्ता मानुसं वण्णं अप्पत्ता दिब्बं वण्णं, यस्सा रज्जो सीतकाले उण्हानि गत्तानि होन्ति, उण्हकाले सीतानि, सतथा फोटिततूलपिचुनो विय सम्फस्सो होति, कायतो चन्दनगन्धो वायति, मुखतो उपपलगन्धो, पुब्बुट्ठायादिअनेकगुणसमन्नागता च होति ।

तम्पि अनुबन्धमानं **गहपतिरतनं** उपपज्जति रज्जो पकतिकम्मकरो सेट्ठि, यस्स चक्करतने उपपन्नमत्ते दिब्बं चक्खु पातुभवति, येन समन्ततो योजनमत्ते निधिं पस्सति सस्सामिकम्पि अस्सामिकम्पि । सो राजानं उपसङ्कमित्वा पवारेति “अप्पोस्सुक्को त्वं, देव, होहि, अहं ते धनेन धनकरणीयं करिस्सामी”ति ।

तम्पि अनुबन्धमानं **परिणायकरतनं** उपपज्जति रज्जो पकतिजेट्ठपुत्तो, चक्करतने उपपन्नमत्ते अतिरेकपज्जावेय्यत्तियेन समन्नागतो होति, द्वादसयोजनाय परिसाय चेतसा चित्तं परिजानित्वा निग्गहपग्गहसमत्थो होति । सो राजानं उपसङ्कमित्वा पवारेति — “अप्पोस्सुक्को त्वं, देव, होहि, अहं ते रज्जं अनुसासिस्सामी”ति । यं वा पनज्जम्पि एवरूपं अतुलट्ठेन रतनं, यस्स न सक्का तुलयित्वा तीरयित्वा अग्घो कातुं “सतं वा सहस्सं वा अग्घति कोटिं वा”ति । तत्थ एकरतनम्पि बुद्धरतनेन समं नत्थि । यदि हि अतुलट्ठेन रतनं, तथागतोव रतनं । तथागतो हि न सक्का सीलतो वा समाधितो वा पज्जादीनं वा अज्जरतो केनचि तुलयित्वा तीरयित्वा “एत्तकगुणो वा इमिना समो वा सप्पटिभागो वा”ति परिच्छिन्दितुं । एवं अतुलट्ठेनापि तथागतसमं रतनं नत्थि ।

तथा यम्पि तं **दुल्लभदस्सनट्ठेन रतनं** । सेय्यथिदं — दुल्लभपातुभावो राजा चक्कवत्ति चक्कादीनि च तस्स रतनानि, तम्पि बुद्धरतनेन समं नत्थि । यदि हि दुल्लभदस्सनट्ठेन रतनं, तथागतोव रतनं, कुतो चक्कवत्तिआदीनं रतनत्तं, यानि एकस्मिंयेव कप्पे अनेकानि उपपज्जन्ति । यस्मा पन असङ्ख्येय्येपि कप्पे तथागतसुज्जो लोको होति, तस्मा तथागतो एव कदाचि करहचि उपपज्जनतो दुल्लभदस्सनो । वुत्तं चेतं भगवता परिनिब्बानसमये —

“देवता, आनन्द, उज्झायन्ति — ‘दूरा च वतम्ह आगता तथागतं दस्सनाय, कदाचि करहचि तथागता लोके उपपज्जन्ति अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा, अज्जेव रत्तिया पच्छिमे यामे तथागतस्स परिनिब्बानं भविस्सति, अयज्ज महेसक्खो भिक्खु भगवतो पुरतो ठितो ओवारेन्तो, न मयं लभाम पच्छिमे काले तथागतं दस्सनाया’”ति (दी० नि० २.२००) ।

एवं दुल्लभदस्सनट्ठेनपि तथागतसमं रतनं नत्थि ।

तथा यम्पि तं **अनोमसत्तपरिभोगट्ठेन रतनं** । सेय्यथिदं — रज्जो चक्कवत्तिस्स चक्करतनादि । तज्झि कोटिसतसहस्सधनानम्पि सत्तभूमिकपासादवरतले वसन्तानम्पि चण्डालवेननेसादरथकारपुक्कुसादीनं नीचकुलिकानं ओमकपुरिसानं सुपिनन्तेपि परिभोगत्थाय न निब्बत्तति । उभतो सुजातस्स पन रज्जो खत्तियस्सेव परिपूरितदसविधचक्कवत्तिवत्तस्स परिभोगत्थाय निब्बत्तनतो अनोमसत्तपरिभोगंयेव होति, तम्पि बुद्धरतनेन समं नत्थि ।

यदि हि अनोमसत्तपरिभोगेन रतनं, तथागतो रतनं। तथागतो हि लोके अनोमसत्तसम्मतानम्पि अनुपनिस्सयसम्पन्नानं विपरीतदस्सनानं पूरणकस्सपादीनं छन्नं सत्थारानं अज्जेसज्ज एवरूपानं सुपिनन्तेपि अपरिभोगो, उपनिस्सयसम्पन्नानं पन चतुप्पदायपि गाथाय परियोसाने अरहत्तमधिगन्तुं समत्थानं निब्बेधिकजाणदस्सनानं बाहियदारुचीरियप्पभुतीनं अज्जेसज्ज महाकुलप्पसुतानं महासावकानं परिभोगो। ते हि तं दस्सनानुत्तरियसवनानुत्तरियपारिचरियानुत्तरियादीनि साधेन्ता तथा तथा परिभुज्जन्ति। एवं अनोमसत्तपरिभोगेनापि तथागतसमं रतनं नत्थि।

यम्पि तं अविसेसतो रतिजननद्वेन रतनं। सेय्यथिदं — रज्जो चक्कवत्तिस्स चक्करतनं। तज्झि दिस्वा राजा चक्कवत्ति अत्तमनो होति, एवम्पि तं रज्जो रतिं जनेति। पुन चपरं राजा चक्कवत्ति वामेन हत्थेन सुवण्णभिङ्गारं गहेत्वा दक्खिणेन हत्थेन चक्करतनं अब्भुक्किरति “पवत्ततु भवं चक्करतनं, अभिविजिनातु भवं चक्करतनं”न्ति। ततो चक्करतनं पञ्चङ्गिकं विय तूरियं मधुरस्सरं निच्छरन्तं आकासेन पुरत्थिमं दिसं गच्छति, अन्वदेव राजा चक्कवत्ति चक्कानुभावेन द्वादसयोजनवित्थिण्णाय चतुरङ्गिनिया सेनाय नातिउच्चं नातिनीचं उच्चरुक्खानं हेट्ठाभागेन, नीचरुक्खानं उपरिभागेन, रुक्खेसु पुप्फफलपल्लवादिपण्णाकारं गहेत्वा आगतानं हत्थतो पण्णाकारज्ज गणहन्तो “एहि खो महाराजा”ति एवमादिना परमनिपच्चकारेन आगते पटिराजानो “पाणो न हन्तब्बो”ति आदिना नयेन अनुसासन्तो गच्छति। यत्थ पन राजा भुज्जितुकामो वा दिवासेय्यं वा कप्पेतुकामो होति, तत्थ चक्करतनं आकासा ओतरित्वा उदकादिसब्बकिच्चक्खमे समे भूमिभागे अक्खाहतं विय तिट्ठति। पुन रज्जो गमनचित्ते उप्पन्ने पुरिमनयेनेव सद्दं करोन्तं गच्छति, यं सुत्वा द्वादसयोजनिकापि परिसा आकासेन गच्छति। चक्करतनं अनुपुब्बेन पुरत्थिमं समुद्दं अज्झोगाहति, तस्मिं अज्झोगाहन्ते उदकं योजनप्पमाणं अपगन्त्वा भित्तीकतं विय तिट्ठति। महाजनो यथाकामं सत्त रतनानि गण्हाति। पुन राजा सुवण्णभिङ्गारं गहेत्वा “इतो पट्टाय मम रज्ज”न्ति उदकेन अब्भुक्किरित्वा निवत्तति। सेना पुरतो होति, चक्करतनं पच्छतो, राजा मज्झे। चक्करतनस्स ओसक्कितोसक्कितद्वानं उदकं परिपूरति। एतेनेव उपायेन दक्खिणपच्छिमउत्तरेपि समुद्दे गच्छति।

एवं चतुदिसं अनुसंयायित्वा चक्करतनं तियोजनप्पमाणं आकासं आरोहति। तत्थ ठितो राजा चक्करतनानुभावेन विजितं पञ्चसत्तपरित्तदीपपटिमण्डितं सत्तयोजनसहस्सपरिमण्डलं पुब्बविदेहं, तथा अट्ठयोजनसहस्सपरिमण्डलं उत्तरकुरुं, सत्तयोजनसहस्सपरिमण्डलं येव अपरगोयानं, दसयोजनसहस्सपरिमण्डलं जम्बुदीपञ्चाति एवं चतुमहादीपद्विसहस्सपरित्तदीपपटिमण्डितं एकं चक्कवाळं सुफुल्लपुण्डरीकवनं विय ओलोकेति। एवं ओलोकयतो चस्स अनप्पिका रति उप्पज्जति। एवम्पि तं चक्करतनं रज्जो रतिं जनेति, तम्पि बुद्धरतनसमं नत्थि। यदि हि रतिजननद्वेन रतनं, तथागतो रतनं। किं करिस्सति एतं चक्करतनं? तथागतो हि यस्सा दिब्बाय रतिया चक्करतनादीहि सब्बेहिपि जनिता चक्कवत्तिरति सङ्खम्पि कलम्पि कलभागम्पि न उपेति, ततोपि रतितो उत्तरितरज्ज पणीततरज्ज अत्तनो ओवादप्पतिकरानं असङ्ख्येय्यानम्पि देवमनुस्सानं पठमज्झानरतिं, दुतियततियचतुत्थपञ्चमज्झानरतिं, आकासानज्जायतनरतिं, विज्जाणज्जायतनआकिञ्चज्जायतननेवसज्जानासज्जायतनरतिं, सोतापत्तिमग्गरतिं, सोतापत्तिफलरतिं, सकदागामिअनागामिअरहत्तमग्गफलरतिज्ज जनेति। एवं रतिजननद्वेनापि तथागतसमं रतनं नत्थीति।

अपिच रतनं नामेतं दुविधं होति सविज्जाणकं अविज्जाणकज्ज। तत्थ अविज्जाणकं चक्करतनं मणिरतनं, यं वा पनज्जम्पि अनिन्द्रियबद्धं सुवण्णरजतादि, सविज्जाणकं हत्थिरतनादि परिणायकरतनपरियोसानं, यं वा पनज्जम्पि एवरूपं इन्द्रियबद्धं। एवं दुविधे चेत्य सविज्जाणकरतनं अग्गमक्खायति। कस्मा? यस्मा अविज्जाणकं

सुवण्णरजतमणिमुत्तादिरतनं, सविज्जाणकानं हत्थिरतनादीनं अलङ्कारत्थाय उपनीयति ।

सविज्जाणकरतनम्पि दुविधं तिरच्छानगत रतनं, मनुस्सरतनञ्च । तत्थ मनुस्सरतनं अगमक्खायति । कस्मा? यस्मा तिरच्छानगत रतनं मनुस्सरतनस्स ओपवहं होति । मनुस्सरतनम्पि दुविधं इत्थिरतनं, पुरिसरतनञ्च । तत्थ पुरिसरतनं अगमक्खायति । कस्मा? यस्मा इत्थिरतनं पुरिसरतनस्स परिचारिकत्तं आपज्जति । पुरिसरतनम्पि दुविधं अगारिकरतनं, अनगारिकरतनञ्च । तत्थ अनगारिकरतनं अगमक्खायति । कस्मा? यस्मा अगारिकरतनेसु अगो चक्कवत्तीपि सीलादिगुणयुत्तं अनगारिकरतनं पञ्चपतिट्ठितेन वन्दित्वा उपट्ठित्वा पयिरुपासित्वा च दिब्बमानुसिका सम्पत्तियो पापुणित्वा अन्ते निब्बानसम्पत्तिं पापुणाति ।

एवं अनगारिकरतनम्पि दुविधं — अरियपुथुज्जनवसेन । अरियरतनम्पि दुविधं सेक्खासेक्खवसेन । असेक्खरतनम्पि दुविधं सुक्खविपस्सकसमथयानिकवसेन, समथयानिकरतनम्पि दुविधं सावकपारमिप्पत्तं, अप्पत्तञ्च । तत्थ सावकपारमिप्पत्तं अगमक्खायति । कस्मा? गुणमहन्तताय । सावकपारमिप्पत्तरतनतोपि पच्चेकबुद्धरतनं अगमक्खायति । कस्मा? गुणमहन्तताय । सारिपुत्तमोग्गल्लानसदिसापि हि अनेकसता सावका एकस्स पच्चेकबुद्धस्स गुणानं सतभागम्पि न उपेन्ति । पच्चेकबुद्धरतनतोपि सम्मासम्बुद्धरतनं अगमक्खायति । कस्मा? गुणमहन्तताय । सकलम्पि हि जम्बुदीपं पूरेत्वा पल्लङ्केन पल्लङ्कं घट्टेन्ता निसिन्ना पच्चेकबुद्धा एकस्स सम्मासम्बुद्धस्स गुणानं नेव सङ्खं न कलं न कलभागं उपेन्ति । वुत्तम्पि चेतं भगवता — “यावता, भिक्खवे, सत्ता अपदा वा...पे... तथागतो तेसं अगमक्खायती”ति आदि (सं० नि० ५.१३९; अ० नि० ४.३४; ५.३२; इतिवु० ९०) । एवं केनचिपि परियायेन तथागतसमं रतनं नत्थि । तेनाह भगवा “न नो समं अत्थि तथागतेना”ति ।

एवं भगवा बुद्धरतनस्स अज्जेहि रतनेहि असमतं वत्वा इदानीं तेसं सत्तानं उप्पन्नउपद्भवूपसमनत्थं नेव जातिं न गोत्तं न कोलपुत्तियं न वण्णपोक्खरतादिं निस्साय, अपिच खो अवीचिमुपादाय भवग्गपरियन्ते लोके सीलसमाधिक्खन्धादीहि गुणेहि बुद्धरतनस्स असदिसभावं निस्साय सच्चवचनं पयुज्जति “इदम्पि बुद्धे रतनं पणीतं, एतेन सच्चेन सुवत्थि होतू”ति ।

तस्सत्थो — इदम्पि इध वा हरं वा सग्गेसु वा यंकिज्जि अत्थि वित्तं वा रतनं वा, तेन सद्धिं तेहि तेहि गुणेहि असमत्ता बुद्धरतनं पणीतं । यदि एतं सच्चं, एतेन सच्चेन इमेसं पाणीनं सोत्थि होतु, सोभनानं अत्थिता होतु, अरोगता निरुपद्भवताति । एत्थ च यथा “चक्खुं खो, आनन्द, सुज्जं अत्तेन वा अत्तनियेन वा”ति एवमादीसु (सं० नि० ४.८५) अत्तभावेन वा अत्तनियभावेन वाति अत्थो । इतरथा हि चक्खु अत्ता वा अत्तनियं वाति अप्पटिसिद्धमेव सिया । एवं रतनं पणीतन्ति रतनत्तं पणीतं, रतनभावो पणीतोति अयमत्थो वेदितब्बो । इतरथा हि बुद्धो नेव रतनन्ति सिज्जेय्य । न हि यत्थ रतनं अत्थि, तं रतनन्ति सिज्जति । यत्थ पन चित्तीकतादिअत्थसङ्घातं येन वा तेन वा विधिना सम्बन्धगतं रतनत्तं अत्थि, यस्मा तं रतनत्तमुपादाय रतनन्ति पज्जापीयति, तस्मा तस्स रतनत्तस्स अत्थिताय रतनन्ति सिज्जति । अथ वा इदम्पि बुद्धे रतनन्ति इमिनापि कारणेन बुद्धोव रतनन्ति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । वुत्तमत्ताय च भगवता इमाय गाथाय राजकुलस्स सोत्थि जाता, भयं वूपसन्तं । इमिस्सा गाथाय आणा कोटिसतसहस्सचक्कवाळेसु अमनुस्सेहि पटिग्गहिताति ।

२२७. एवं बुद्धगुणेन सच्चं वत्वा इदानीं निब्बानधम्मगुणेन वत्तुमारब्धो “खयं विराग”न्ति । तत्थ यस्मा निब्बानसच्छिकिरियाय रागादयो खीणा होन्ति परिक्खीणा, यस्मा वा तं तेसं अनुप्पादनिरोधक्खयमत्तं, यस्मा च तं रागादिवियुत्तं सम्पयोगतो च आरम्मणतो च, यस्मा वा तम्हि सच्छिकते रागादयो अच्चन्तं विरत्ता होन्ति विगता विद्धस्ता,

तस्मा “खय”न्ति च “विराग”न्ति च वुच्चति । यस्मा पनस्स न उप्पादो पज्जायति, न वयो न ठितस्स अज्जथत्तं, तस्मा तं न जायति न जीयति न मीयतीति कत्वा “अमत”न्ति वुच्चति, उत्तमद्वेन पन अतप्पकद्वेन च पणीतन्ति । यदज्झगाति यं अज्झगा विन्दि, पटिलभि, अत्तनो जाणबलेन सच्छाकासि । सक्क्यमुनीति सक्क्यकुलप्पसुतत्ता सक्क्यो, मोनेय्यधम्मसमन्नागतत्ता मुनि, सक्क्यो एव मुनि सक्क्यमुनि । समाहितोति अरियमग्गसमाधिना समाहितचित्तो । न तेन धम्मेन समत्थि किञ्चीति तेन खयादिनामकेन सक्क्यमुनिना अधिगतेन धम्मेन समं किञ्चि धम्मजातं नत्थि । तस्मा सुत्तन्तरेपि वुत्तं “यावता, भिक्खवे, धम्मा सङ्गता वा असङ्गता वा, विरागो तेसं धम्मानं अग्गमक्खायती”तिआदि (अ० नि० ४.३४; इतिवु० ९०) ।

एवं भगवा निब्बानधम्मस्स अज्जेहि धम्मेहि असमतं वत्वा इदानी तेसं सत्तानं उप्पन्नउपद्ववूपसमनत्थं खयविरागामतपणीततागुणेहि निब्बानधम्मरतनस्स असदिसभावं निस्साय सच्चवचनं पयुज्जति “इदम्पि धम्मे रतनं पणीतं एतेन सच्चेन सुवत्थि होतू”ति । तस्सत्थो पुरिमगाथाय वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । इमिस्सापि गाथाय आणा कोटिसतसहस्सचक्कवाळेसु अमनुस्सेहि पटिग्गहिताति ।

२२८. एवं निब्बानधम्मगुणेन सच्चं वत्वा इदानी मग्गधम्मगुणेन वत्तुमारद्धो “यं बुद्धसेट्ठो”ति । तत्थ “बुज्झिता सच्चानी”तिआदिना (महानि० १९२; चूळनि० पारायनत्थुतिगाथानिद्देस ९७; पटि० म० १.१६२) नयेन बुद्धो, उत्तमो पसंसनीयो चाति सेट्ठो, बुद्धो च सो सेट्ठो चाति बुद्धसेट्ठो । अनुबुद्धपच्चेकबुद्धसङ्घातेसु वा बुद्धेसु सेट्ठोति बुद्धसेट्ठो । सो बुद्धसेट्ठो यं परिवण्णयी, “अट्ठङ्गिको च मग्गानं, खेमं निब्बानप्पत्तिया”ति (म० नि० २.२१५) च “अरियं वो, भिक्खवे, सम्मासमाधिं देसेस्सामि सउपनिसं सपरिक्खार”न्ति (म० नि० ३.१३६) च एवमादिना नयेन तत्थ तत्थ पसंसि पकासयि । सुचिन्ति किलेसमलसमुच्छेदकरणतो अच्चन्तवोदानं । समाधिमानन्तरिकज्जमाहूति यच्च अत्तनो पवत्तिसमनन्तरं नियमेनेव फलदानतो “आनन्तरिकसमाधी”ति आहु । न हि मग्गसमाधिज्हि उप्पन्ने तस्स फलुप्पत्तिनिसेधको कोचि अन्तरायो अत्थि । यथाह —

“अयच्च पुग्गलो सोतापत्तिफलसच्छिकिरियाय पटिपन्नो अस्स, कप्पस्स च उड्डयहनवेला अस्स, नेव ताव कप्पो उड्डयेय्य, यावायं पुग्गलो न सोतापत्तिफलं सच्छिकरोति, अयं वुच्चति पुग्गलो ठितकप्पी । सब्बेपि मग्गसमङ्गिनो पुग्गला ठितकप्पिनो”ति (पु० प० १७) ।

समाधिना तेन समो न विज्जतीति तेन बुद्धसेट्ठपरिवण्णितेन सुचिना आनन्तरिकसमाधिना समो रूपावचरसमाधि वा अरूपावचरसमाधि वा कोचि न विज्जति । कस्मा? तेसं भावितत्ता तत्थ तत्थ ब्रह्मलोके उप्पन्नस्सापि पुन निरयादीसु उप्पत्तिसम्भवतो, इमस्स च अरहत्तसमाधिस्स भावितत्ता अरियपुग्गलस्स सब्बुप्पत्तिसमुग्धातसम्भवतो । तस्मा सुत्तन्तरेपि वुत्तं “यावता, भिक्खवे, धम्मा सङ्गता, अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो तेसं अग्गमक्खायती”तिआदि (अ० नि० ४.३४; इतिवु० ९०) ।

एवं भगवा आनन्तरिकसमाधिस्स अज्जेहि समाधीहि असमतं वत्वा इदानी पुरिमनयेनेव मग्गधम्मरतनस्स असदिसभावं निस्साय सच्चवचनं पयुज्जति “इदम्पि धम्मे... पे०... होतू”ति । तस्सत्थो पुब्बे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । इमिस्सापि गाथाय आणा कोटिसतसहस्सचक्कवाळेसु अमनुस्सेहि पटिग्गहिताति ।

२२९. एवं मग्गधम्मगुणेनापि सच्चं वत्वा इदानी सङ्गगुणेनापि वत्तुमारद्धो “ये पुग्गला”ति । तत्थ येति अनियमेत्वा

उद्देशो । **पुग्गला**ति सत्ता । **अट्ठा**ति तेसं गणनपरिच्छेदो । ते हि चत्तारो च पटिपन्ना चत्तारो च फले ठिताति अट्ठ होन्ति । **सतं पसत्था**ति सप्पुरिसेहि बुद्धपच्चेकबुद्धसावकेहि अज्जेहि च देवमनुस्सेहि पसत्था । कस्मा? सहजातसीलादिगुणयोगा । तेसज्जि चम्पकवकुलकुसुमादीनं सहजातवण्णगन्धादयो विय सहजातसीलसमाधिआदयो गुणा । तेन ते वण्णगन्धादिसम्पन्नानि विय पुष्फानि देवमनुस्सानं सतं पिया मनापा पसंसनीया च होन्ति । तेन वुत्तं “ये पुग्गला अट्ठसतं पसत्था”ति ।

अथ वा **ये**ति अनियमेत्वा उद्देशो । **पुग्गला**ति सत्ता । **अट्ठसतन्ति** तेसं गणनपरिच्छेदो । ते हि एकबीजी कोलंकोलो सत्तक्खत्तुपरमोति तयो सोतापन्ना, कामरूपारूपभवेसु अधिगतप्फला तयो सकदागामिनो, ते सब्बेपि चतुन्नं पटिपदानं वसेन चतुवीसति, अन्तरापरिनिब्बायी, उपहच्चपरिनिब्बायी, ससङ्खारपरिनिब्बायी, असङ्खारपरिनिब्बायी, उद्धंसोतो अकनिट्ठगामीति, अविहेसु पच्च, तथा अतप्पसुदस्ससुदस्सीसु । अकनिट्ठेसु पन उद्धंसोतवज्जा चत्तारोति चतुवीसति अनागामिनो, सुक्खविपस्सको समथयानिकोति द्वे अरहन्तो, चत्तारो मग्गट्ठाति चतुपज्जास । ते सब्बेपि सद्भाधुरपज्जाधुरानं वसेन दिगुणा हुत्वा अट्ठसतं होन्ति । सेसं वुत्तनयमेव ।

चत्तारि एतानि युगानि होन्तीति ते सब्बेपि अट्ठ वा अट्ठसतं वाति वित्थारवसेन उद्दिट्ठपुग्गला, सङ्खेपवसेन सोतापत्तिमग्गट्ठो फलट्ठोति एकं युगं, एवं याव अरहत्तमग्गट्ठो फलट्ठोति एकं युगन्ति चत्तारि युगानि होन्ति । ते **दक्खिणेय्या**ति एत्थ तेति पुब्बे अनियमेत्वा उद्दिट्ठानं नियमेत्वा निद्देशो । ये पुग्गला वित्थारवसेन अट्ठ वा अट्ठसतं वा, सङ्खेपवसेन चत्तारि युगानि होन्तीति वुत्ता, सब्बेपि ते दक्खिणं अरहन्तीति दक्खिणेय्या । दक्खिणा नाम कम्मज्ज कम्मविपाकज्ज सद्वहत्वा “एस मे इदं वेज्जकम्मं वा जङ्घपेसिनिकं वा करिस्सती”ति एवमादीनि अनपेक्खित्वा दीयमानो देय्यधम्मो, तं अरहन्ति नाम सीलादिगुणयुत्ता पुग्गला । इमे च तादिसा, तेन वुच्चन्ति ते “दक्खिणेय्या”ति ।

सुगतस्स सावकाति भगवा सोभनेन गमनेन युत्तत्ता, सोभनज्ज ठानं गतत्ता, सुट्ठु च गतत्ता सुट्ठु एव च गदत्ता सुगतो, तस्स सुगतस्स । सब्बेपि ते वचनं सुणन्तीति सावका । कामज्ज अज्जेपि सुणन्ति, न पन सुत्वा कत्तब्बकिच्चं करोन्ति । इमे पन सुत्वा कत्तब्बं धम्मानुधम्मपटिपत्तिं कत्वा मग्गफलानि पत्ता, तस्मा “सावका”ति वुच्चन्ति । **एतेसु दिन्नानि महप्फलानीति** एतेसु सुगतसावकेसु अप्पकानिपि दानानि दिन्नानि पटिग्गाहकतो दक्खिणाविसुद्धिभावं उपगतत्ता महप्फलानि होन्ति । तस्मा सुत्तन्तरेपि वुत्तं —

“यावता, भिक्खवे, सङ्घा वा गणा वा, तथागतसावकसङ्घो तेसं अग्गमक्खायति, यदिदं चत्तारि पुरिसयुगानि अट्ठ पुरिसपुग्गला, एस भगवतो सावकसङ्घो...पे... अग्गो विपाको होती”ति (अ० नि० ४.३४; ५.३२; इतिवु० ९०) ।

एवं भगवा सब्बेसम्पि मग्गट्ठफलट्ठानं वसेन सङ्खरतनस्स गुणं वत्वा इदानि तमेव गुणं निस्साय सच्चवचनं पयुज्जति “**इदम्पि सङ्गे**”ति । तस्सत्थो पुब्बे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । इमिस्सापि गाथाय आणा कोटिसतसहस्सचक्कवाळेसु अमनुस्सेहि पटिग्गहिताति ।

२३०. एवं मग्गट्ठफलट्ठानं वसेन सङ्खगुणेन सच्चं वत्वा इदानि ततो एकच्चियानं फलसमापत्तिमुखमनुभवन्तानं खीणासवपुग्गलानंयेव गुणेन वत्तुमारद्धो “**ये सुप्पयुत्ता**”ति । तत्थ **ये**ति अनियमितुद्देशवचनं । **सुप्पयुत्ता**ति सुट्ठु पयुत्ता, अनेकविहितं अनेसनं पहाय सुद्धाजीवितं निस्साय विपस्सनाय अत्तानं पयुज्जितुमारद्धाति अत्थो । अथ वा **सुप्पयुत्ता**ति

परिसुद्धकायवचीपयोगसमन्नागता । तेन तेसं सीलक्खन्धं दस्सेति । **मनसा दळ्हेना**ति दळ्हेन मनसा, थिरसमाधियुत्तेन चेतसाति अत्थो । तेन तेसं समाधिक्खन्धं दस्सेति । **निक्कामिनो**ति काये च जीविते च अनपेक्खा हुत्वा पञ्जाधुरेन वीरियेन सब्बकिलेसेहि कतनिक्कमना । तेन तेसं वीरियसम्पन्नं पञ्जाक्खन्धं दस्सेति ।

गोतमसासनम्हीति गोत्ततो गोतमस्स तथागतस्सेव सासनम्हि । तेन इतो बहिद्धा नानप्पकारम्पि अमरतपं करोन्तानं सुप्पयोगादिगुणाभावतो किलेसेहि निक्कमनाभावं दीपेति । तेति पुब्बे उद्दिट्ठानं निद्वेसवचनं । **पत्तिपत्ता**ति एत्थ पत्तब्बाति पत्ति, पत्तब्बा नाम पत्तुं अरहा, यं पत्त्वा अच्चन्तयोगक्खेमिनो होन्ति, अरहत्तफलस्सेतं अधिवचनं, तं पत्तिं पत्ताति पत्तिपत्ता । **अमतन्ति** निब्बानं । **विगय्हा**ति आरम्भणवसेन विगाहित्वा । **लद्धा**ति लभित्वा । **मुधा**ति अब्ययेन काकणिकमत्तम्पि व्ययं अकत्वा । **निब्बुति**न्ति पटिप्पस्सद्धकिलेसदरथं फलसमापत्तिं । **भुज्जमाना**ति अनुभवमाना । किं वुत्तं होति? ये इमस्मिं गोतमसासनम्हि सीलसम्पन्नत्ता सुप्पयुत्ता, समाधिसम्पन्नत्ता मनसा दळ्हेन, पञ्जासम्पन्नत्ता निक्कामिनो, ते इमाय सम्मापटिपदाय अमतं विगय्हा मुधा लद्धा फलसमापत्तिसज्जितं निब्बुतिं भुज्जमाना पत्तिपत्ता नाम होन्तीति ।

एवं भगवा फलसमापत्तिसुखमनुभवन्तानं खीणासवपुग्गलानंयेव वसेन सङ्गरतनस्स गुणं वत्वा इदानि तमेव गुणं निस्साय सच्चवचनं पयुज्जति “**इदम्पि सङ्गे**”ति । तस्सत्थो पुब्बे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । इमिस्सापि गाथाय आणा कोटिसतसहस्सचक्कवाळेसु अमनुस्सेहि पटिग्गहिताति ।

२३१. एवं खीणासवपुग्गलानं गुणेन सङ्गाधिट्ठानं सच्चं वत्वा इदानि बहुजनपच्चक्खेन सोतापन्नस्सेव गुणेन वत्तुमारद्धो “**यथिन्दखीलो**”ति । तत्थ यथाति उपमावचनं । **इन्दखीलो**ति नगरद्वारनिवारणत्थं उम्मारब्धन्तरे अट्ठ वा दस वा हत्थे पथाविं खणित्वा आकोटितस्स सारदारुमयथम्भस्सेतं अधिवचनं । **पथविन्ति** भूमिं । **सितो**ति अन्तो पविसित्वा निस्सितो । **सिया**ति भवेय्य । **चतुब्भि वातेही**ति चतूहि दिसाहि आगतवातेहि । **असम्पकम्पियो**ति कम्पेतुं वा चालेतुं वा असक्कुण्यो । **तथूपमन्ति** तथाविधं । **सप्पुरिसन्ति** उत्तमपुरिसं । **वदामी**ति भणामि । **यो अरियसच्चानि अवेच्च पस्सती**ति यो चत्तारि अरियसच्चानि पञ्जाय अज्झोगाहेत्वा पस्सति । तत्थ अरियसच्चानि विसुद्धिमग्गे वुत्तनयेनेव वेदितब्बानि ।

अयं पनेत्थ सङ्केपत्थो — यथा हि इन्दखीलो गम्भीरनेमताय पथविस्सितो चतुब्भि वातेहि असम्पकम्पियो सिया, इमम्पि सप्पुरिसं तथूपममेव वदामि, यो अरियसच्चानि अवेच्च पस्सति । कस्मा? यस्मा सोपि इन्दखीलो विय चतूहि वातेहि सब्बतित्थियवादवातेहि असम्पकम्पियो होति, तम्हा दस्सना केनचि कम्पेतुं वा चालेतुं वा असक्कुण्यो । तस्मा सुत्तन्तरेपि वुत्तं —

“सेय्यथापि, भिक्खवे, अयोखीलो वा इन्दखीलो वा गम्भीरनेमो सुनिखातो अचलो असम्पकम्पी, पुरत्थिमाय चेपि दिसाय आगच्छेय्य भुसा वातवुट्ठि, नेव नं सङ्कम्पेय्य न सम्पकम्पेय्य न सम्पचालेय्य । पच्छिमाय...पे०... दक्खिणाय... उत्तराय चेपि...पे०... न सम्पचालेय्य । तं किस्स हेतु? गम्भीरत्ता, भिक्खवे, नेमस्स सुनिखातत्ता इन्दखीलस्स । एवमेव खो, भिक्खवे, ये च खो केचि समणा वा ब्राह्मणा वा ‘इदं दुक्खन्ति...पे०... पटिपदा’ति यथाभूतं पजानन्ति, ते न अज्जस्स समणस्स वा ब्राह्मणस्स वा मुखं ओलोकेन्ति ‘अयं नून भवं जानं जानाति पस्सं पस्सती’ति । तं किस्स हेतु? सुदिट्ठत्ता, भिक्खवे, चतुन्नं अरियसच्चानं’न्ति (सं० नि० ५.११०९) ।

एवं भगवा बहुजनपच्चक्खस्स सोतापन्नस्सेव वसेन सङ्घरतनस्स गुणं वत्वा इदानी तमेव गुणं निस्साय सच्चवचनं पयुज्जति “इदम्पि सङ्गे”ति । तस्सत्थो पुब्बे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । इमिस्सापि गाथाय आणा कोटिसतसहस्सचक्कवाळेसु अमनुस्सेहि पटिग्गहिताति ।

२३२. एवं अविसेसतो सोतापन्नस्स गुणेन सङ्गाधिष्ठानं सच्चं वत्वा इदानी ये ते तयो सोतापन्ना एकबीजी कोलंकोलो सत्तक्खत्तुपरमोति । यथाह —

“इधेकच्चो पुग्गलो तिण्णं संयोजनानं परिकखया सोतापन्नो होति... पे०... सो एकंयेव भवं निब्बत्तित्वा दुक्खस्सन्तं करोति, अयं एकबीजी । तथा द्वे वा तीणि वा कुलानि सन्धावित्वा संसरित्वा दुक्खस्सन्तं करोति, अयं कोलंकोलो । तथा सत्तक्खत्तुं देवेसु च मनुस्सेसु च सन्धावित्वा संसरित्वा दुक्खस्सन्तं करोति, अयं सत्तक्खत्तुपरमो”ति (पु० प० ३१-३३) ।

तेसं सब्बकनिट्टस्स सत्तक्खत्तुपरमस्स गुणेन वत्तुमारब्धो “ये अरियसच्चानी”ति । तत्थ ये अरियसच्चानीति एतं वुत्तनयमेव । विभावयन्तीति पज्जाओभासेन सच्चपटिच्छादकं किलेसन्धकारं विधमित्वा अत्तनो पकासानि पाकटानि करोन्ति । गम्भीरपज्जेनाति अप्पमेय्यपज्जताय सदेवकस्सपि लोकस्स जाणेन अलब्भनेय्यपटिद्वपज्जेन, सब्बज्जुनाति वुत्तं होति । सुदेसितानीति समासव्याससाकल्यवेकल्यादीहि तेहि तेहि नयेहि सुट्ठु देसितानि । किञ्चापि ते होन्ति भुसं पमत्ताति ते विभावितअरियसच्चा पुग्गला किञ्चापि देवरज्जचक्कवत्तिरज्जादिप्पमादट्ठानं आगम्म भुसं पमत्ता होन्ति, तथापि सोतापत्तिमग्गजाणेन अभिसङ्गारविज्जाणस्स निरोधा ठपेत्वा सत्त भवे अनमतग्गे संसारे ये उप्पज्जेय्युं नामज्च रूपज्च, तेसं निरुद्धत्ता अत्थङ्गतत्ता न अट्ठमं भवं आदियन्ति, सत्तमभवे एव पन विपस्सनं आरभित्वा अरहत्तं पापुणन्तीति ।

एवं भगवा सत्तक्खत्तुपरमवसेन सङ्घरतनस्स गुणं वत्वा इदानी तमेव गुणं निस्साय सच्चवचनं पयुज्जति “इदम्पि सङ्गे”ति । तस्सत्थो पुब्बे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । इमिस्सापि गाथाय आणा कोटिसतसहस्सचक्कवाळेसु अमनुस्सेहि पटिग्गहिताति ।

२३३. एवं सत्तक्खत्तुपरमस्स अट्ठमं भवं अनादियनगुणेन सङ्गाधिष्ठानं सच्चं वत्वा इदानी तस्सेव सत्त भवे आदियतोपि अज्जेहि अप्पहीनभवादानेहि पुग्गलेहि विसिट्ठेन गुणेन वत्तुमारब्धो “सहावस्सा”ति । तत्थ सहावाति सद्धियेव । अस्साति “न ते भवं अट्ठममादियन्ती”ति वुत्तेसु अज्जतरस्स । दस्सनसम्पदायाति सोतापत्तिमग्गसम्पत्तिया । सोतापत्तिमग्गो हि निब्बानं दिस्वा कत्तब्बकिच्चसम्पदाय सब्बपठमं निब्बानदस्सनतो “दस्सन”न्ति वुच्चति । तस्स अत्तनि पातुभावो दस्सनसम्पदा, ताय दस्सनसम्पदाय सह एव । तयस्सु धम्मा जहिता भवन्तीति एत्थ सुइति पदपूरणमत्ते निपातो । “इदंसु मे, सारिपुत्त, महाविकटभोजनस्मिं होती”ति एवमादीसु (म० नि० १.१५६) विय । यतो सहावस्स दस्सनसम्पदाय तयो धम्मा जहिता भवन्ति पहीना भवन्तीति अयमेवेत्थ अत्थो ।

इदानी जहितधम्मदस्सनत्थं आह “सक्कायदिट्ठी विचिकिच्छित्तज्च, सीलब्बतं वापि यदत्थि किञ्ची”ति । तत्थ सति काये विज्जमाने उपादानक्खन्धपज्चकसङ्घाते काये वीसतिवत्थुका दिट्ठि सक्कायदिट्ठि, सती वा तत्थ काये दिट्ठीतिपि सक्कायदिट्ठि, यथावुत्तप्पकारे काये विज्जमाना दिट्ठीति अत्थो । सतियेव वा काये दिट्ठीतिपि सक्कायदिट्ठि, यथावुत्तप्पकारे काये विज्जमाने रूपादिसङ्घातो अत्ताति एवं पवत्ता दिट्ठीति अत्थो । तस्सा च पहीनत्ता सब्बदिट्ठिगतानि पहीनानियेव होन्ति ।

सा हि नेसं मूलं । सब्बकिलेसव्याधिवूपसमनतो पज्जा “चिकिच्छित्तं”न्ति वुच्चति, तं पज्जाचिकिच्छित्तं इतो विगतं, ततो वा पज्जाचिकिच्छिता इदं विगतन्ति **विचिकिच्छित्तं**, “सत्थरि कङ्कती”तिआदिना (ध० स० १००८; विभ० ९१५) नयेन वुत्ताय अट्ठवत्थुकाय विमतिया एतं अधिवचनं । तस्सा पहीनत्ता सब्बविचिकिच्छित्तानि पहीनानि होन्ति । तज्झि नेसं मूलं । “इतो बहिद्भा समणब्राह्मणानं सीलेन सुद्धि वतेन सुद्धी”तिएवमादीसु (ध० स० १२२२; विभ० ९३८) आगतं गोसीलकुक्कुरसीलादिकं सीलं गोवतकुक्कुरवतादिकञ्च वतं “**सीलब्बत**”न्ति वुच्चति । तस्स पहीनत्ता सब्बम्पि नगियमुण्डिकादि अमरतपं पहीनं होति । तज्झि तस्स मूलं । तेन सब्बावसाने वुत्तं “**यदत्थि किञ्ची**”ति । दुक्खदस्सनसम्पदाय चेत्य सक्कायदिट्ठि, समुदयदस्सनसम्पदाय विचिकिच्छित्तं, मग्गदस्सननिब्बानदस्सनसम्पदाय सीलब्बतं पहीयतीति विज्जातब्बं ।

२३४. एवमस्स किलेसवट्ठप्पहानं दस्सेत्वा इदानी तस्मिं किलेसवट्ठे सति येन विपाकवट्ठेन भवितब्बं, तप्पहाना तस्सापि पहानं दीपेन्तो आह “**चतूहपायेहि च विप्पमुत्तो**”ति । तत्थ चत्तारो अपाया नाम निरयतिरच्छानपेत्तिविसयअसुरकाया, तेहि एस सत्त भवे उपादियन्तोपि विप्पमुत्तोति अत्थो ।

एवमस्स विपाकवट्ठप्पहानं दस्सेत्वा इदानी यं इमस्स विपाकवट्ठस्स मूलभूतं कम्मवट्ठं, तस्सापि पहानं दस्सेन्तो आह “**छच्चाभिठानानि अभब्ब कातु**”न्ति । तत्थ **अभिठानानी**ति ओळारिकट्टानानि, तानि एस छ अभब्बो कातुं । तानि च “अट्टानमेतं, भिक्खवे, अनवकासो, यं दिट्ठिसम्पन्नो पुग्गलो मातरं जीविता वोरपेय्या”तिआदिना (अ० नि० १.२७१; म० नि० ३.१२८; विभ० ८०९) नयेन एककनिपाते वुत्तानि मातुघातपितुघातअरहन्तघातलोहितुप्पादसङ्गभेदअज्जसत्थारुद्देसकम्मनि वेदितब्बानि । तानि हि किञ्चापि दिट्ठिसम्पन्नो अरियसावको कुन्थकिपिल्लिकम्पि जीविता न वोरपेति, अपिच खो पन पुत्थुज्जनभावस्स विगरहणत्थं वुत्तानि । पुत्थुज्जनो हि अदिट्ठिसम्पन्नत्ता एवंमहासावज्जानि अभिठानानिपि करोति, दस्सनसम्पन्नो पन अभब्बो तानि कातुन्ति । अभब्बग्गहणञ्चेत्थ भवन्तरेपि अकरणदस्सनत्थं । भवन्तरेपि हि एस अत्तनो अरियसावकभावं अजानन्तोपि धम्मताय एव एतानि वा छ, पकतिपाणातिपातादीनि वा पञ्च वेरानि अज्जसत्थारुद्देसेन सह छ ठानानि न करोति, यानि सन्धाय एकच्चे “**छछाभिठानानी**”ति पठन्ति । मतमच्छग्गाहादयो चेत्य अरियसावकगामदारकानं निदस्सनं ।

एवं भगवा सत्त भवे आदियतोपि अरियसावकस्स अज्जेहि अप्पहीनभवादानेहि पुग्गलेहि विसिट्ठगुणवसेन सङ्घरतनस्स गुणं वत्वा इदानी तमेव गुणं निस्साय सच्चवचनं पयुज्जति “**इदम्पि सङ्गे**”ति । तस्सत्थो पुब्बे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । इमिस्सापि गाथाय आणा कोटिसतसहस्सचक्कवाळेसु अमनुस्सेहि पटिग्गहिताति ।

२३५. एवं सत्त भवे आदियतोपि अज्जेहि अप्पहीनभवादानेहि पुग्गलेहि विसिट्ठगुणवसेन सङ्गाधिट्टानं सच्चं वत्वा इदानी “न केवलं दस्सनसम्पन्नो छ अभिठानानि अभब्बो कातुं, किं पन अप्पमत्तकम्पि पापं कम्मं कत्वा तस्स पटिच्छादनायपि अभब्बो”ति पमादविहारिनोपि दस्सनसम्पन्नस्स कतपटिच्छादनाभावगुणेन वत्तुमारब्धो “**किञ्चापि सो कम्मं करोति पापक**”न्ति ।

तस्सत्थो — सो दस्सनसम्पन्नो किञ्चापि सतिसम्मोसेन पमादविहारं आगम्म यं तं भगवता लोकवज्जसज्जिच्चानतिक्कमनं सन्धाय वुत्तं “यं मया सावकानं सिक्खापदं पज्जत्तं, तं मम सावका जीवितहेतुपि नातिक्कमन्ती”ति (चूळव० ३८५; अ० नि० ८.१९; उदा० ४५), तं ठपेत्वा अज्जं कुटिकारसहसेय्यादिं वा पण्णत्तिवज्जवीतिक्कमसङ्गातं बुद्धपटिकुट्टं **कायेन पापकम्मं करोति**,

पदसोधम्मउत्तरिछप्पञ्चवाचाधम्मदेसनासम्फप्पलापफरुसवचनादिं वा **वाचाय**, उद **चेतसा** वा कथंचि लोभदोसुप्पादनजातरूपादिसादियनं चीवरादिपरिभोगेसु अपच्चवेक्खणादिं वा पापकम्मं करोति । **अभब्बो सो तस्स पटिच्छदाय**, न सो तं “इदं अकप्पियमकरणीय”न्ति जानित्वा मुहुत्तम्पि पटिच्छादेति, तङ्खणञ्जेव पन सत्थरि वा विञ्जूसु वा सब्रह्मचारीसु आवि कत्वा यथाधम्मं पटिकरोति, “न पुन करिस्सामी”ति एवं संवरितब्बं वा संवरति । कस्मा? यस्मा **अभब्बता दिट्ठपदस्स वुत्ता**, एवरूपं पापकम्मं कत्वा तस्स पटिच्छादाय दिट्ठनिब्बानपदस्स दस्सनसम्पन्नस्स पुग्गलस्स अभब्बता वुत्ताति अत्थो ।

कथं —

“सेय्यथापि, भिक्खवे, दहरो कुमारो मन्दो उत्तानसेय्यको हत्थेन वा पादेन वा अङ्गारं अक्कमित्वा खिप्पमेव पटिसंहरति, एवमेव खो, भिक्खवे, घम्मता एसा दिट्ठिसम्पन्नस्स पुग्गलस्स, किञ्चापि तथारूपिं आपत्तिं आपज्जति, यथारूपाय आपत्तिया वुट्ठानं पज्जायति, अथ खो नं खिप्पमेव सत्थरि वा विञ्जूसु वा सब्रह्मचारीसु देसेति विवरति उत्तानीकरोति, देसेत्वा विवरित्वा उत्तानीकत्वा आयति संवरं आपज्जती”ति (म० नि० १.४९६) ।

एवं भगवा पमादविहारिनोपि दस्सनसम्पन्नस्स कतपटिच्छादनाभावगुणेन सङ्खरतनस्स गुणं वत्वा इदानी तमेव गुणं निस्साय सच्चवचनं पयुज्जति “इदम्पि सङ्खे”ति । तस्सत्थो पुब्बे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । इमिस्सापि गाथाय आणा कोटिसतसहस्सचक्कवाळेसु अमनुस्सेहि पटिग्गहिताति ।

२३६. एवं सङ्खपरियापन्नानं पुग्गलानं तेन तेन गुणप्पकारेण सङ्खाधिट्ठानं सच्चं वत्वा इदानी य्वायं भगवता रतनत्तयगुणं दीपेत्तेन इध सङ्खेपेन अज्जत्र च वित्थारेण परियत्तिधम्मो देसितो, तम्पि निस्साय पुन बुद्धाधिट्ठानं सच्चं वत्तुमारब्धो “**वनप्पगुम्बे यथ फुस्सितगो**”ति । तत्थ आसन्नसन्निवेसववत्थितानं रुक्खानं समूहो वनं, मूलसारफेग्गुतचसाखापलासेहि पवुट्ठो गुम्बो पगुम्बो, वने पगुम्बो **वनप्पगुम्बो**, स्वायं “वनप्पगुम्बे”ति वुत्तो । एवम्पि हि वत्तुं लब्धमि “अत्थि सवितक्कसविचारे, अत्थि अवितक्कविचारमत्ते, सुखे दुक्खे जीवे”ति आदीसु विय । **यथाति** ओपम्मवचनं । फुस्सितानि अग्गानि अस्साति **फुस्सितगो**, सब्बसाखापसाखासु सज्जातपुप्फोति अत्थो । सो पुब्बे वुत्तनयेनेव “फुस्सितगो”ति वुत्तो । **गिम्हान मासे पठमस्मिं गिम्हे**ति ये चत्तारो गिम्हमासा, तेसं चतुन्नं गिम्हानं एकस्मिं मासे । कतमस्मिं मासे इति चे? **पठमस्मिं गिम्हे**, चित्रमासेति अत्थो । सो हि “पठमगिम्हो”ति च “बालवसन्तो”ति च वुच्चति । ततो परं पदत्थतो पाकटमेव ।

अयं पनेत्थ पिण्डत्थो — यथा पठमगिम्हनामके बालवसन्ते नानाविधरुक्खगहने वने सुपुप्फितगसाखो तरुणरुक्खगच्छपरियायनामो पगुम्बो अतिविय सस्सरिको होति, एवमेवं खन्धायतनादीहि सतिपट्ठानसम्मप्पधानादीहि सीलसमाधिक्खन्धादीहि वा नानप्पकारेहि अत्थप्पभेदपुप्फेहि अतिविय सस्सरिकत्ता तथूपमं निब्बानगामिमग्गदीपनतो निब्बानगामिं परियत्तिधम्मवरं नेव लाभहेतु न सक्कारादिहेतु, केवलज्झि महाकरुणाय अब्भुस्साहितहृदयो सत्तानं परमंहिताय अदेसयीति । **परमंहितायाति** एत्थ च गाथाबन्धसुखत्थं अनुनासिको, अयं पनत्थो “परमहिताय निब्बानाय अदेसयी”ति ।

एवं भगवा इमं सुपुप्फितगवनप्पगुम्बसदिसं परियत्तिधम्मं वत्वा इदानी तमेव निस्साय बुद्धाधिट्ठानं सच्चवचनं पयुज्जति “**इदम्पि बुद्धे**”ति । तस्सत्थो पुब्बे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो, केवलं पन इदम्पि यथावुत्तप्पकारपरियत्तिधम्मसङ्घातं

बुद्धे रतनं पणीतन्ति योजेतब्बं । इमिस्सापि गाथाय आणा कोटिसतसहस्सचक्कवाळेसु अमनुस्सेहि पटिग्गहिताति ।

२३७. एवं भगवा परियत्तिधम्मेन बुद्धाधिष्ठानं सच्चं वत्वा इदानीं लोकोत्तरधम्मेन वत्तुमारब्धो “**वरो वरञ्जू**”ति । तत्थ **वरो**ति पणीताधिमुत्तिकेहि इच्छितो “अहो वत मयम्पि एवरूपा अस्सामा”ति, वरगुणयोगतो वा वरो, उत्तमो सेट्ठोति अत्थो । **वरञ्जू**ति निब्बानञ्जू । निब्बानञ्जिह सब्बधम्मानं उत्तमट्ठेन वरं, तञ्चेस बोधिमूले सयं पटिविज्झित्वा अञ्जासि । **वरदो**ति पञ्चवगियभद्ववगियजटिलादीनं अञ्जेसञ्च देवमनुस्सानं निब्बेधभागियवासनाभागियवरधम्मदायीति अत्थो । **वराहरो**ति वरस्स मग्गस्स आहटत्ता वराहरोति वुच्चति । सो हि भगवा दीपङ्करतो पभुति समतिस पारमियो पूरेन्तो पुब्बकेहि सम्मासम्बुद्धेहि अनुयातं पुराणं मग्गवरं आहरि, तेन वराहरोति वुच्चति । अपिच सब्बञ्जुतञ्जाणपटिलाभेन वरो, निब्बानसच्छिकिरियाय वरञ्जू, सत्तानं विमुत्तिसुखदानेन वरदो, उत्तमपटिपदाहरणेन वराहरो, एतेहि लोकोत्तरगुणेहि अधिकस्स कस्सचि अभावतो **अनुत्तरो** ।

अपरो नयो — वरो उपसमाधिष्ठानपरिपूरणेन, वरञ्जू पञ्जाधिष्ठानपरिपूरणेन, वरदो चागाधिष्ठानपरिपूरणेन, वराहरो सच्चाधिष्ठानपरिपूरणेन, वरं मग्गसच्चमाहरीति । तथा वरो पुञ्जुस्सयेन, वरञ्जू पञ्जुस्सयेन, वरदो बुद्धभावत्थिकानं तदुपायसम्पदानेन, वराहरो पच्चेकबुद्धभावत्थिकानं तदुपायाहरणेन, अनुत्तरो तत्थ तत्थ असदिसताय, अत्तना वा अनाचरियको हुत्वा परेसं आचरियभावेन, **धम्मवरं अदेसयि** सावकभावत्थिकानं तदत्थाय स्वाखाततादिगुणयुत्तस्स वरधम्मस्स देसनतो । सेसं वुत्तनयमेवाति ।

एवं भगवा नवविधेन लोकोत्तरधम्मेन अत्तनो गुणं वत्वा इदानीं तमेव गुणं निस्साय बुद्धाधिष्ठानं सच्चवचनं पयुज्जति “**इदम्पि बुद्धे**”ति । तस्सत्थो पुब्बे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । केवलं पन यं वरं नवलोकुत्तरधम्मं एस अञ्जासि, यञ्च अदासि, यञ्च आहरि, यञ्च अदेसयि, इदम्पि बुद्धे रतनं पणीतन्ति एवं योजेतब्बं । इमिस्सापि गाथाय आणा कोटिसतसहस्सचक्कवाळेसु अमनुस्सेहि पटिग्गहिताति ।

२३८. एवं भगवा परियत्तिधम्मं लोकोत्तरधम्मञ्च निस्साय द्वीहि गाथाहि बुद्धाधिष्ठानं सच्चं वत्वा इदानीं ये तं परियत्तिधम्मं अस्सोसुं सुतानुसारेण च पटिपज्जित्वा नवप्पकारम्पि लोकोत्तरधम्मं अधिगमिंसु, तेसं अनुपादिसेसनिब्बानप्पत्तिगुणं निस्साय पुन सङ्गाधिष्ठानं सच्चं वत्तुमारब्धो “**खीणं पुराणं**”न्ति । तत्थ **खीणन्ति** समुच्छिन्नं । **पुराणन्ति** पुरातनं । **नवन्ति** सम्पति वत्तमानं । **नत्थिसम्भवन्ति** अविज्जमानपातुभावं । **विरत्तचित्ताति** विगतरागचित्ता । **आयतिके भवस्मिन्ति** अनागतमद्धानं पुनब्भवे । तेति येसं खीणं पुराणं नवं नत्थिसम्भवं, ये च आयतिके भवस्मिं विरत्तचित्ता, ते खीणासवा भिक्खू । **खीणबीजाति** उच्छिन्नबीजा । **अविरूळिहछन्दाति** विरूळिहछन्दविरहिता । **निब्बन्तीति** विज्झायन्ति । **धीराति** धितिसम्पन्ना । **यथायं पदीपोति** अयं पदीपो विय ।

किं वुत्तं होति? यं तं सत्तानं उप्पज्जित्वा निरुद्धम्पि पुराणं अतीतकालिकं कम्मं तण्हासिनेहस्स अप्पहीनत्ता पटिसन्धिआहरणसमत्थताय अखीणयेव होति, तं पुराणं कम्मं येसं अरहत्तमग्गेण तण्हासिनेहस्स सोसितत्ता अग्गिना दड्ढबीजमिव आयतिं विपाकदानासमत्थताय खीणं । यञ्च नेसं बुद्धपूजादिवसेन इदानीं पवत्तमानं कम्मं नवन्ति वुच्चति, तञ्च तण्हापहानेनेव छिन्नमूलपादपपुप्फमिव आयतिं फलदानासमत्थताय येसं नत्थिसम्भवं, ये च तण्हापहानेनेव आयतिके भवस्मिं विरत्तचित्ता, ते खीणासवा भिक्खू “कम्मं खेतं विज्जाणं बीज”न्ति (अ० नि० ३.७७) एत्थ वुत्तस्स पटिसन्धिविज्जाणस्स कम्मक्खयेनेव खीणत्ता खीणबीजा । योपि पुब्बे पुनब्भवसङ्गाताय विरूळिहया छन्दो अहोसि, तस्सापि समुदयप्पहानेनेव पहीनत्ता पुब्बे विय चुतिकाले असम्भवेन अविरूळिहछन्दा धितिसम्पन्नत्ता धीरा

चरिमविज्जाणनिरोधेन यथायं पदीपो निब्बुतो, एवं निब्बन्ति, पुन “रूपिनो वा अरूपिनो वा”ति एवमादिं पञ्जत्तिपथं अच्छेन्तीति । तस्मिं किर समये नगरदेवतानं पूजनत्थाय जालितेसु पदीपेसु एको पदीपो विज्झायि, तं दस्सेन्तो आह — “यथायं पदीपो”ति ।

एवं भगवा ये तं पुरिमाहि द्वीहि गाथाहि वुत्तं परियत्तिधम्मं अस्सोसुं, सुतानुसारेनेव पटिपज्जित्वा नवप्पकारम्मि लोकुत्तरधम्मं अधिगमिंसु, तेसं अनुपादिसेसनिब्बानप्पत्तिगुणं वत्त्वा इदानी तमेव गुणं निस्साय सङ्गाधिद्वानं सच्चवचनं पयुज्जन्तो देसनं समापेसि “इदम्मि सङ्गे”ति । तस्सत्थो पुब्बे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो, केवलं पन इदम्मि यथावुत्तेन पकारेन खीणासवभिक्षून् निब्बानसङ्गातं सङ्गे रतनं पणीतन्ति एवं योजेतब्बं । इमिस्सापि गाथाय आणा कोटिसतसहस्सचक्कवाळेसु अमनुस्सेहि पटिग्गहिताति ।

देसनापरियोसाने राजकुलस्स सोत्थि अहोसि, सब्बूपद्वा वूपसमिंसु चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्माभिसमयो अहोसि ।

२३९-२४१. अथ सक्को देवानमिन्दो “भगवता रतनत्तयगुणं निस्साय सच्चवचनं पयुज्जमानेन नागरस्स सोत्थि कता, मयापि नागरस्स सोत्थित्थं रतनत्तयगुणं निस्साय किञ्चि वत्तब्ब”न्ति चिन्तेत्वा अवसाने गाथात्तयं अभासि “यानीध भूतानी”ति । तत्थ यस्मा बुद्धो यथा लोकहितत्थाय उस्सुक्कं आपन्नेहि आगन्तब्बं, तथा आगततो, यथा च एतेहि गन्तब्बं, तथा गततो, यथा वा एतेहि आजानितब्बं, तथा आजाननतो, यथा च जानितब्बं, तथा जाननतो, यच्च तथेव होति, तस्स गदनतो च “तथागतो”ति वुच्चति । यस्मा च सो देवमनुस्सेहि पुप्फगन्धादिना बहिनिब्बत्तेन उपकरणेन, धम्मनुधम्मपटिपत्तादिना च अत्तनि निब्बत्तेन अतिविय पूजितो, तस्मा सक्को देवानमिन्दो सब्बदेवपरिसं अत्तना सद्धिं सम्पिण्डेत्वा आह “तथागतं देवमनुस्सपूजितं, बुद्धं नमस्साम सुवत्थि होतू”ति ।

यस्मा पन धम्मे मग्गधम्मो यथा युगनन्ध समथविपस्सनाबलेन गन्तब्बं किलेसपक्खं समुच्छिन्दन्तेन, तथा गतोति तथागतो । निब्बानधम्मोपि यथा गतो पज्जाय पटिविद्धो सब्बदुक्खविघाताय सम्पज्जति, बुद्धादीहि तथा अवगतो, तस्मा “तथागतो”ति वुच्चति । यस्मा च सङ्गोपि यथा अत्तहिताय पटिपन्नेहि गन्तब्बं तेन तेन मग्गेन, तथा गतो, तस्मा “तथागतो” त्वेव वुच्चति । तस्मा अवसेसगाथाद्वयेपि तथागतं धम्मं नमस्साम सुवत्थि होतु, तथागतं सङ्गं नमस्साम सुवत्थि होतूति वुत्तं । सेसं वुत्तनयमेवाति ।

एवं सक्को देवानमिन्दो इमं गाथात्तयं भासित्वा भगवन्तं पदक्खिणं कत्वा देवपुरमेव गतो सद्धिं देवपरिसाय । भगवा पन तदेव रतनसुत्तं दुतियदिवसेपि देसेसि, पुन चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्माभिसमयो अहोसि । एवं भगवा याव सत्तमं दिवसं देसेसि, दिवसे दिवसे तथेव धम्माभिसमयो अहोसि । भगवा अट्ठमासमेव वेसालियं विहरित्वा राजूनं “गच्छामा”ति पटिवेदेसि । ततो राजानो दिगुणेन सक्कारेन पुन तीहि दिवसेहि भगवन्तं गङ्गातीरं नयिंसु । गङ्गायं निब्बत्ता नागराजानो चिन्तेसुं — “मनुस्सा तथागतस्स सक्कारं करोन्ति, मयं किं न करिस्सामा”ति सुवण्णरजतमणिमया नावायो मापेत्वा सुवण्णरजतमणिमये एव पल्लङ्के पज्जापेत्वा पच्चवण्णपदुमसञ्छन्नं उदकं करित्वा “अम्हाकं अनुगहं करोथा”ति भगवन्तं उपगता । भगवा अधिवासेत्वा रतननावमारूढो पच्च च भिक्षुसतानि सकं सकं नावं । नागराजानो भगवन्तं सद्धिं भिक्षुसङ्गेन नागभवनं पवेसेसुं । तत्र सुदं भगवा सब्बरत्तिं नागपरिसाय धम्मं देसेसि । दुतियदिवसे दिब्बेहि खादनीयभोजनीयेहि महादानं अदंसु । भगवा अनुमोदित्वा नागभवना निक्खमि ।

भूमट्टा देवा “मनुस्सा च नागा च तथागतस्स सक्कारं करोन्ति, मयं किं न करिस्सामा”ति चिन्तेत्वा वनगुम्बरुक्खपब्बतादीसु छत्तातिछत्तानि उक्खिपिंसु। एतेनेव उपायेन याव अकनिट्ठब्रह्मभवनं, ताव महासक्कारविसेसो निब्बत्ति। बिम्बिसारोपि लिच्छवीहि आगतकाले कतसक्कारतो दिगुणमकासि, पुब्बे वुत्तनयेनेव पञ्चहि दिवसेहि भगवन्तं राजगहं आनेसि।

राजगहमनुपपत्ते भगवति पच्छाभत्तं मण्डलमाळे सन्निपतितानं भिक्खूनां अयमन्तरकथा उदपादि — “अहो बुद्धस्स भगवतो आनुभावो, यं उद्दिस्स गङ्गाय ओरतो च पारतो च अट्टयोजनो भूमिभागो निन्नञ्च थलञ्च समं कत्वा वालुकाय ओकिरित्वा पुप्फेहि सञ्छन्नो, योजनप्पमाणं गङ्गाय उदकं नानावण्णेहि पदुमेहि सञ्छन्नं, याव अकनिट्ठभवना छत्तातिछत्तानि उस्सितानी”ति। भगवा तं पवत्तिं जत्वा गन्धकुटितो निक्खमित्वा तङ्खणानुरूपेण पाटिहारियेन गन्त्वा मण्डलमाळे पञ्चत्तरबुद्धासने निसीदि। निसज्ज खो भगवा भिक्खू आमन्तेसि — “काय नुत्थ, भिक्खवे, एतरहि कथाय सन्निसिन्ना”ति? भिक्खू सब्बं आरोचेसुं। भगवा एतदवोच — “न, भिक्खवे, अयं पूजाविसेसो मय्हं बुद्धानुभावेन निब्बत्तो, न नागदेवब्रह्मानुभावेन, अपिच खो पुब्बे अप्पमत्तकपरिच्चागानुभावेन निब्बत्तो”ति। भिक्खू आहंसु — “न मयं, भन्ते, तं अप्पमत्तकं परिच्चागं जानाम, साधु नो भगवा तथा कथेतु, यथा मयं तं जानेय्यामा”ति।

भगवा आह — भूतपुब्बं, भिक्खवे, तक्कसिलायं सङ्खो नाम ब्राह्मणो अहोसि। तस्स पुत्तो सुसीमो नाम माणवो सोळसवस्सुहेसिको वयेन, सो एकदिवसं पितरं उपसङ्कमित्वा अभिवादेत्वा एकमन्तं अट्ठासि। तं पिता आह — “किं, तात सुसीमा”ति? सो आह — “इच्छामहं, तात, बाराणसिं गन्त्वा सिप्पं उग्गहेतु”न्ति। “तेन हि, तात सुसीम, असुको नाम ब्राह्मणो मम सहायको, तस्स सन्तिकं गन्त्वा उग्गण्हाही”ति कहापणसहस्सं अदासि। सो तं गहेत्वा मातापितरो अभिवादेत्वा अनुपुब्बेन बाराणसिं गन्त्वा उपचारयुत्तेन विधिना आचरियं उपसङ्कमित्वा अभिवादेत्वा अत्तानं निवेदेसि। आचरियो “मम सहायकस्स पुत्तो”ति माणवं सम्पटिच्छित्वा सब्बं पाहुनेय्यमकासि। सो अद्धानकिलमथं पटिविनोदेत्वा तं कहापणसहस्सं आचरियस्स पादमूले ठपेत्वा सिप्पं उग्गहेतुं ओकासं याचि। आचरियो ओकासं कत्वा उग्गण्हापेसि।

सो लहुञ्च गण्हन्तो बहुञ्च गण्हन्तो गहितगहितञ्च सुवण्णभाजने पक्खित्तमिव सीहतेलं अविनस्समानं धारेन्तो द्वादसवस्सिकं सिप्पं कतिपयमासेनेव परियोसापेसि। सो सज्झायं करोन्तो आदिमज्झयेव पस्सति, नो परियोसानं। अथ आचरियं उपसङ्कमित्वा आह — “इमस्स सिप्पस्स आदिमज्झमेव पस्सामि, परियोसानं न पस्सामी”ति। आचरियो आह — “अहम्पि, तात, एवमेवा”ति। “अथ को, आचरिय, इमस्स सिप्पस्स परियोसानं जानाती”ति? “इसिपतने, तात, इसयो अत्थि, ते जानेय्यु”न्ति। ते उपसङ्कमित्वा “पुच्छामि, आचरिया”ति। “पुच्छ, तात, यथासुखं”न्ति। सो इसिपतनं गन्त्वा पच्चेकबुद्धे उपसङ्कमित्वा पुच्छि — “आदिमज्झपरियोसानं जानाथा”ति? “आमावुसो, जानामा”ति। “तं मम्मि सिक्खापेथा”ति। “तेन, हावुसो, पब्बजाहि, न सक्का अपब्बजितेन सिक्खितु”न्ति। “साधु, भन्ते, पब्बाजेथ वा मं, यं वा इच्छथ, तं कत्वा परियोसानं जानापेथा”ति। ते तं पब्बाजेत्वा कम्मट्ठाने नियोजेतुं असमत्था “एवं ते निवासेतब्बं, एवं पारुपितब्बं”न्ति आदिना नयेन आभिसमाचारिकं सिक्खापेसुं। सो तत्थ सिक्खन्तो उपनिस्सयसम्पन्नत्ता न चिरेनेव पच्चेकबोधिं अभिसम्बुज्झि। सकलबाराणसियं “सुसीमपच्चेकबुद्धो”ति पाकटो अहोसि लाभगयसगगप्पतो सम्पन्नपरिवारो। सो अप्पायुकसंवत्तनिकस्स कम्मस्स कतत्ता न चिरेनेव परिनिब्बायि। तस्स पच्चेकबुद्धा च महाजनकायो च सरीरकिच्चं कत्वा धातुतो गहेत्वा नगरद्वारे थूपं पतिट्ठापेसुं।

अथ खो सङ्खो ब्राह्मणो “पुत्तो मे चिरगतो, न चस्स पवत्तिं जानामी”ति पुत्तं दट्ठुकामो तक्कसिलाय निक्खमित्वा

अनुपुब्बेन बाराणसिं पत्वा महाजनकायं सन्निपतितं दिस्वा “अद्धा बहूसु एकोपि मे पुत्तस्स पवत्तिं जानिस्सती”ति चिन्तेन्तो उपसङ्गमित्वा पुच्छि — “सुसीमो नाम माणवो इध आगतो अत्थि, अपि नु तस्स पवत्तिं जानाथा”ति? ते “आम, ब्राह्मण, जानाम, अस्मिं नगरे ब्राह्मणस्स सन्तिके तिण्णं वेदानं पारगू हुत्वा पच्चेकबुद्धानं सन्तिके पब्बजित्वा पच्चेकबुद्धो हुत्वा अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायि, अयमस्स थूपो पतिट्ठापितो”ति आहंसु। सो भूमिं हत्थेन पहरित्वा, रोदित्वा च परिदेवित्वा च तं चेतियङ्गणं गन्त्वा तिणानि उद्धरित्वा उत्तरसाटकेन वालुकं आनेत्वा, पच्चेकबुद्धचेतियङ्गणे आकिरित्वा, कमण्डलुतो उदकेन समन्ततो भूमिं परिष्फोसित्वा वनपुप्फेहि पूजं कत्वा उत्तरसाटकेन पटाकं आरोपेत्वा थूपस्स उपरि अत्तनो छत्तं बन्धित्वा पक्कामीति।

एवं अतीतं दस्सेत्वा तं जातकं पच्चुप्पन्नेन अनुसन्धेन्तो भिक्खूनं धम्मकथं कथेसि — “सिया खो पन वो, भिक्खवे, एवमस्स अज्जो नून तेन समयेन सङ्खो ब्राह्मणो अहोसी”ति, न खो पनेतं एवं दट्ठब्बं, अहं तेन समयेन सङ्खो ब्राह्मणो अहोसिं, मया सुसीमस्स पच्चेकबुद्धस्स चेतियङ्गणे तिणानि उद्धटानि, तस्स मे कम्मस्स निस्सन्देन अट्ठयोजनमगं विगतखाणुकण्टकं कत्वा समं सुद्धमकंसु, मया तत्थ वालुका ओकिण्णा, तस्स मे निस्सन्देन अट्ठयोजनमगो वालुकं ओकिरिंसु। मया तत्थ वनकुसुमेहि पूजा कता, तस्स मे निस्सन्देन नवयोजनमगो थले च उदके च नानापुप्फेहि पुप्फसन्थरं अकंसु। मया तत्थ कमण्डलुदकेन भूमिं परिष्फोसिता, तस्स मे निस्सन्देन वेसालियं पोक्खरवस्सं वस्सि। मया तस्मिं चेतिये पटाका आरोपिता, छत्तज्ज बद्धं, तस्स मे निस्सन्देन याव अकनिट्ठभवना पटाका च आरोपिता, छत्तातिछत्तानि च उस्सितानि। इति खो, भिक्खवे, अयं मय्हं पूजाविसेसो नेव बुद्धानुभावेन निब्बत्तो, न नागदेवब्रह्मानुभावेन, अपिच खो अप्पमत्तकपरिच्चागानुभावेन निब्बत्तो”ति। धम्मकथापरियोसाने इमं गाथमभासि —

“मत्तासुखपरिच्चागा, पस्से चे विपुलं सुखं।

चजे मत्तासुखं धीरो, सम्पस्सं विपुलं सुख”न्ति॥ (ध० प० २९०)।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय रतनसुत्तवण्णना निट्ठिता।

२. आमगन्धसुत्तवण्णना

सामाकचिङ्गूलकचीनकानि चाति आमगन्धसुत्तं। का उप्पत्ति? अनुप्पन्ने भगवति आमगन्धो नाम ब्राह्मणो पञ्चहि माणवकसतेहि सद्धिं तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा हिमवन्तं पविसित्वा पब्बतन्तरे अस्समं कारापेत्वा वनमूलफलाहारो हुत्वा तत्थ पटिवसति, न कदाचि मच्छमंसं खादति। अथ तेसं तापसानं लोणम्बिलादीनि अपरिभुज्जन्तानं पण्डुरोगो उप्पज्जि। ततो ते “लोणम्बिलादिसेवनत्थाय मनुस्सपथं गच्छामा”ति पच्चन्तगामं सम्पत्ता। तत्थ मनुस्सा तेसु पसीदित्वा निमन्तेत्वा भोजेसुं, कतभत्तकिच्चां नेसं मज्जपीठपरिभोगभाजनपादमक्खनादीनि उपनेत्वा “एत्थ, भन्ते, वसथ, मा उक्कण्ठित्था”ति वसनट्ठानं दस्सेत्वा पक्कमिंसु। दुतियदिवसेपि नेसं दानं दत्वा पुन घरपटिपाटिया एकेकदिवसं दानमदंसु। तापसा चतुमासं तत्थ वसित्वा लोणम्बिलादिसेवनाय थिरभावप्पत्तसरीरा हुत्वा “मयं, आवुसो, गच्छामा”ति मनुस्सानं आरोचेसुं। मनुस्सा तेसं तेलतण्डुलादीनि अदंसु। ते तानि आदाय अत्तनो अस्सममेव अगमंसु। तज्ज गामं तथेव संवच्छरे संवच्छरे आगमिंसु। मनुस्सापि तेसं आगमनकालं विदित्वा दानत्थाय तण्डुलादीनि सज्जेत्वाव अच्छन्ति, आगते च ने तथेव सम्मानेन्ति।

अथ भगवा लोके उप्पज्जित्वा पवत्तितवरधम्मचक्को अनुपुब्बेन सावत्थिं गन्त्वा तत्थ विहरन्तो तेसं तापसानं उपनिस्सयसम्पत्तिं दिस्वा ततो निक्खम्म भिक्खुसङ्घपरिवृतो चारिकं चरमानो अनुपुब्बेन तं गामं अनुप्पत्तो । मनुस्सा भगवन्तं दिस्वा महादानानि अदंसु । भगवा तेसं धम्मं देसेसि । ते ताय धम्मदेसनाय अप्पेकच्चे सोतापन्ना, एकच्चे सकदागामिनो, एकच्चे अनागामिनो अहेसुं, एकच्चे पब्बजित्वा अरहत्तं पापुणंसु । भगवा पुनदेव सावत्थिं पच्चागमासि । अथ ते तापसा तं गामं आगमिंसु । मनुस्सा तापसे दिस्वा न पुब्बसदिसं कोतूहलमकंसु । तापसा तं पुच्छिंसु — “किं, आवुसो, इमे मनुस्सा न पुब्बसदिसा, किं नु खो अयं गामो राजदण्डेन उपद्दुतो, उदाहु दुब्भिक्खेन, उदाहु अम्हेहि सीलादिगुणेहि सम्पन्नतरो कोचि पब्बजितो इमं गाममनुप्पत्तो”ति? ते आहंसु — “न, भन्ते, राजदण्डेन, न दुब्भिक्खेनायं गामो उपद्दुतो, अपिच बुद्धो लोके उप्पन्नो, सो भगवा बहुजनहिताय धम्मं देसेन्तो इधागतो”ति ।

तं सुत्वा आमगन्धतापसो “बुद्धोति, गहपतयो, वदेथा”ति? “बुद्धोति, भन्ते, वदामा”ति तिक्खत्तुं वत्वा “घोसोपि खो एसो दुल्लभो लोकस्मिं, यदिदं बुद्धो”ति अत्तमनो अत्तमनवाचं निच्छारेत्वा पुच्छि — “किं नु खो सो बुद्धो आमगन्धं भुज्जति, न भुज्जती”ति? “को, भन्ते, आमगन्धो”ति? “आमगन्धो नाम मच्छमंसं, गहपतयो”ति । “भगवा, भन्ते, मच्छमंसं परिभुज्जती”ति । तं सुत्वा तापसो विष्पटिसारी अहोसि — “माहेव खो पन बुद्धो सिया”ति । पुन चिन्तेसि — “बुद्धानं पातुभावो नाम दुल्लभो, गन्त्वा बुद्धं दिस्वा पुच्छित्वा जानिस्सामी”ति । ततो येन भगवा गतो, तं मग्गं मनुस्से पुच्छित्वा वच्छिगिद्धिनी गावी विय तुरिततुरितो सब्बत्थ एकरत्तिवासेन सावत्थिं अनुप्पत्वा जेतवनमेव पाविसि सद्धिं सकाय परिसाय । भगवापि तस्मिं समये धम्मदेसनत्थाय आसने निसिन्नो एव होति । तापसा भगवन्तं उपसङ्गम्म तुण्हीभूता अनभिवादेत्वाव एकमन्तं निसीदिसु । भगवा “कच्चि वो इसयो खमनीय”न्तिआदिना नयेन तेहि सद्धिं पटिसम्पोदि । तेपि “खमनीयं, भो गोतमा”तिआदिमाहंसु । ततो आमगन्धो भगवन्तं पुच्छि — “आमगन्धं, भो गोतम, भुज्जसि, न भुज्जसी”ति? “को सो, ब्राह्मण, आमगन्धो नामा”ति? “मच्छमंसं, भो गोतमा”ति । भगवा “न, ब्राह्मण, मच्छमंसं आमगन्धो । अपिच खो आमगन्धो नाम सब्बे किलेसा पापका अकुसला धम्मा”ति वत्वा “न, ब्राह्मण, इदानि त्वमेव आमगन्धं पुच्छि, अतीतेपि तिस्सो नाम ब्राह्मणो कस्सपं भगवन्तं पुच्छि । एवञ्च सो पुच्छि, एवञ्चस्स भगवा ब्याकासी”ति तिस्सेन च ब्राह्मणेन कस्सपेन च भगवता वुत्तगाथायो एव आनेत्वा ताहि गाथाहि ब्राह्मणं सज्जापेन्तो आह — “सामाकचिङ्गलकचीनकानि चा”ति । अयं ताव इमस्स सुत्तस्स इध उप्पत्ति ।

अतीते पन कस्सपो किर बोधिसत्तो अट्ठासङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सञ्च पारमियो पूरेत्वा बाराणसियं ब्रह्मदत्तस्स ब्राह्मणस्स धनवती नाम ब्राह्मणी, तस्सा कुच्छिम्हि पटिसन्धिं अग्गहेसि । अग्गसावकोपि तं दिवसंयेव देवलोका चवित्वा अनुपुरोहितब्राह्मणस्स पजापतिया कुच्छिम्हि निब्बत्ति । एवं तेसं एकदिवसमेव पटिसन्धिग्गहणञ्च गम्भवुद्धानञ्च अहोसि, एकदिवसमेव एतेसं एकस्स कस्सपो, एकस्स तिस्सोति नाममकंसु । ते सहपंसुकीळनका द्वे सहाया अनुपुब्बेन वुड्ढिं अगमिंसु । तिस्सस्स पिता पुत्तं आणापेसि — “अयं, तात, कस्सपो निक्खम्म पब्बजित्वा बुद्धो भविस्सति, त्वम्पिस्स सन्तिके पब्बजित्वा भवनिस्सरणं करेय्यासी”ति । सो “साधू”ति पटिस्सुणित्वा बोधिसत्तस्स सन्तिकं गन्त्वा “उभोपि, सम्म, पब्बजिस्सामा”ति आह । बोधिसत्तो “साधू”ति पटिस्सुणि । ततो वुड्ढिं अनुप्पत्तकालेपि तिस्सो बोधिसत्तं आह — “एहि, सम्म, पब्बजिस्सामा”ति बोधिसत्तो न निक्खमि । तिस्सो “न तावस्स जाणं परिपाकं गत”न्ति सयं निक्खम्म इसिपब्बज्जं पब्बजित्वा अरञ्जे पब्बतपादे अस्समं कारापेत्वा वसति । बोधिसत्तोपि अपरेन समयेन घरे ठितोयेव आनापानस्सतिं परिग्गहेत्वा चत्तारि झानानि अभिज्जायो च उप्पादेत्वा पासादेन बोधिमण्डसमीपं गन्त्वा “पुन पासादो यथाठानेयेव पतिट्ठातू”ति अधिट्ठासि, सो सकट्ठानेयेव पतिट्ठासि । अपब्बजितेन किर बोधिमण्डं उपगन्तुं न सककाति । सो पब्बजित्वा बोधिमण्डं पत्वा निसीदित्वा सत्त दिवसे पधानयोगं कत्वा सत्तहि दिवसेहि सम्मासम्बोधिं सच्छाकासि ।

तदा इसिपतने वीसतिसहस्सा पब्बजिता पटिवसन्ति । अथ कस्सपो भगवा ते आमन्तेत्वा धम्मचक्कं पवत्तेसि । सुत्तपरियोसाने सब्बेव अरहन्तो अहेसुं । सो सुदं भगवा वीसतिभिक्षुसहस्सपरिवृतो तत्थेव इसिपतने वसति । किकी च नं कासिराजा चतूहि पच्चयेहि उपट्ठाति । अथेकदिवसं बाराणसिवासी एको पुरिसो पब्बते चन्दनसारादीनि गवेसन्तो तिसस्स तापसस्स अस्समं पत्वा तं अभिवादेत्वा एकमन्तं अट्ठासि । तापसो तं दिस्वा “कुतो आगतोसी”ति पुच्छि । “बाराणसितो, भन्ते”ति । “का तत्थ पवत्ती”ति? “तत्थ, भन्ते, कस्सपो नाम सम्मासम्बुद्धो उप्पन्नो”ति । तापसो दुल्लभवचनं सुत्वा पीतिसोमनस्सजातो पुच्छि — “किं सो आमगन्धं भुज्जति, न भुज्जती”ति? “को भन्ते, आमगन्धो”ति? “मच्छमंसं आवुसो”ति । “भगवा, भन्ते, मच्छमंसं भुज्जती”ति । तं सुत्वा तापसो विष्पटिसारी हुत्वा पुन चिन्तेसि — “गन्त्वा तं पुच्छिस्सामि, सचे ‘आमगन्धं परिभुज्जामी’ति वक्खति, ततो नं ‘तुम्हाकं, भन्ते, जातिया च कुलस्स च गोत्तस्स च अननुच्छविकमेत’न्ति निवारेत्वा तस्स सन्तिके पब्बजित्वा भवनिस्सरणं करिस्सामी”ति सल्लहुकं उपकरणं गहेत्वा सब्बत्थ एकरत्तिवासेन सायन्हसमये बाराणसिं पत्वा इसिपतनमेव पाविसि । भगवापि तस्मिं समये धम्मदेसनत्थाय आसने निसिन्नोयेव होति । तापसो भगवन्तं उपसङ्गम् अनभिवादेत्वा तुण्हीभूतो एकमन्तं अट्ठासि । भगवा तं दिस्वा पुब्बे वुत्तनयेनेव पटिसम्मोदि । सोपि “खमनीयं, भो कस्सपो”ति आदीनि वत्वा एकमन्तं निसीदित्वा भगवन्तं पुच्छि — “आमगन्धं, भो कस्सप, भुज्जसि, न भुज्जसी”ति? “नाहं, ब्राह्मण, आमगन्धं भुज्जामी”ति । “साधु, साधु, भो कस्सप, परकुणपं अखादन्तो सुन्दरमकासि, युत्तमेतं भोतो कस्सपस्स जातिया च कुलस्स च गोत्तस्स चा”ति । ततो भगवा “अहं किलेसे सन्धाय ‘आमगन्धं न भुज्जामी’ति वदामि, ब्राह्मणो मच्छमंसं पच्चेति, यंनूनाहं स्वे गामं पिण्डाय अपविसित्वा किकीरज्जो गेहा आभतं पिण्डपातं परिभुज्जेय्यं, एवं आमगन्धं आरब्भ कथा पवत्तिस्सति । ततो ब्राह्मणं धम्मदेसनाय सज्जापेस्सामी”ति दुतियदिवसे कालस्सेव सरीरपरिकम्मं कत्वा गन्धकुटिं पाविसि । भिक्षू गन्धकुटिद्वारं पिहितं दिस्वा “न भगवा अज्ज भिक्षूहि सद्धिं पविसितुकामो”ति जत्वा गन्धकुटिं पदक्खिणं कत्वा पिण्डाय पविसिंसु ।

भगवापि गन्धकुटितो निक्खम्म पज्जत्तासने निसीदि । तापसोपि खो पत्तसाकं पचित्वा खादित्वा भगवतो सन्तिके निसीदि । किकी कासिराजा भिक्षू पिण्डाय चरन्ते दिस्वा “कुहिं भगवा, भन्ते”ति पुच्छित्वा “विहारे, महाराजा”ति च सुत्वा नानाव्यञ्जनरसमनेकमंसविकतिसम्पन्नं भोजनं भगवतो पाहेसि । अमच्चा विहारं नेत्वा भगवतो आरोचेत्वा दक्खिणोदकं दत्वा परिविसन्ता पठमं नानामंसविकतिसम्पन्नं यागुं अदंसु, तापसो दिस्वा “खादति नु खो नो”ति चिन्तेन्तो अट्ठासि । भगवा तस्स पस्सतोयेव यागुं पिवन्तो मंसखण्डं मुखे पक्खिपि । तापसो दिस्वा कुद्धो । पुन यागुपीतस्स नानारसव्यञ्जनं भोजनमदंसु, तम्पि गहेत्वा भुज्जन्तं दिस्वा अतिविय कुद्धो “मच्छमंसं खादन्तोयेव ‘न खादामी’ति भणती”ति । अथ भगवन्तं कतभक्तकिच्चं हत्थपादे धोवित्वा निसिन्नं उपसङ्गम् “भो कस्सप, मुसा त्वं भणसि, नेतं पण्डितकिच्चं । मुसावादो हि गरहितो बुद्धानं, येपि ते पब्बतपादे वनमूलफलादीहि यापेन्ता इसयो वसन्ति, तेपि मुसा न भणन्ती”ति वत्वा पुन इसीनं गुणे गाथाय वण्णेन्तो आह “सामाकचिङ्गूलकचीनकानि चा”ति ।

२४२. तत्थ सामाकाति धुनित्वा वा सीसानि उच्चिनित्वा वा गद्धूपगा तिणधञ्जजाति । तथा चिङ्गूलका कणवीरपुप्फसण्ठानसीसा होन्ति । चीनकानीति अटविपब्बतपादेसु अरोपितजाता चीनमुग्गा । पत्तप्फलन्ति यंकिञ्चि हरितपण्णं । मूलफलन्ति यंकिञ्चि कन्दमूलं । गविप्फलन्ति यंकिञ्चि रुक्खवल्लिफलं । मूलगहणेन वा कन्दमूलं, फलगहणेन रुक्खवल्लिफलं, गविप्फलगहणेन उदके जातसिङ्घातककसेरुकादिफलं वेदितव्वं । धम्मेन लद्धन्ति दूतेय्यपहिणगमनादिमिच्छाजीवं पहाय वने उज्जाचरियाय लद्धं । सतन्ति सन्तो अरिया । अस्समानाति भुज्जमाना । न कामकामा अलिकं भणन्तीति ते एवं अममा अपरिग्गहा एतानि सामाकादीनि भुज्जमाना इसयो यथा त्वं सादुरसादिके कामे पत्थयन्तो आमगन्धं भुज्जन्तोयेव “नाहं, ब्राह्मण, आमगन्धं भुज्जामी”ति भणन्तो अलिकं भणसि, तथा न

कामकामा अलिकं भणन्ति, कामे कामयन्ता मुसा न भणन्तीति इसीनं पसंसाय भगवतो निन्दं दीपेति ।

२४३. एवं इसीनं पसंसापदेसेन भगवन्तं निन्दित्वा इदानी अत्तना अधिप्पेतं निन्दावत्थुं दस्सेत्वा निप्परियायेनेव भगवन्तं निन्दन्तो आह “यदस्समानो”ति तत्थ द-कारो पदसन्धिकरो । अयं पनत्थो — यं किञ्चिदेव ससमंसं वा तित्तिरमंसं वा धोवनच्छेदनादिना पुब्बपरिकम्मेन सुकतं, पचनवासनादिना पच्छापरिकम्मेन सुनिद्धितं, न मातरा न पितरा, अपिच खो पन “दक्खिण्यो अयं”न्ति मज्जमानेहि धम्मकामेहि परेहि दिन्नं, सक्कारकरणेन पयतं पणीतमलङ्कृतं, उत्तमरसताय ओजवन्तताय थामबलभरणसमत्थताय च पणीतं अस्समानो आहारयमानो, न केवलञ्च यंकिञ्चि मंसमेव, अपिच खो पन इदम्पि सालीनमन्नं विचितकाळकं सालितण्डुलोदनं परिभुज्जमानो सो भुज्जसि, कस्सप, आमगन्धं, सो त्वं यंकिञ्चि मंसं भुज्जमानो इदञ्च सालीनमन्नं परिभुज्जमानो भुज्जसि, कस्सप, आमगन्धन्ति भगवन्तं गोत्तेन आलपति ।

२४४. एवं आहारतो भगवन्तं निन्दित्वा इदानी मुसावादं आरोपेत्वा निन्दन्तो आह “न आमगन्धो...पे०... सुसङ्खतेही”ति । तस्सत्थो — पुब्बे मया पुच्छितो समानो “न आमगन्धो मम कप्पती”ति इच्चेव त्वं भाससि, एवं एकंसेनेव त्वं भाससि ब्रह्मबन्धु ब्राह्मणगुणविरहितजातिमत्तब्राह्मणाति परिभासन्तो भणति । सालीनमन्नन्ति सालितण्डुलोदनं । परिभुज्जमानोति भुज्जमानो । सकुन्तमंसेहि सुसङ्खतेहीति तदा भगवतो अभिहटं सकुणमंसं निद्विसन्तो भणति ।

एवं भणन्तो एव च भगवतो हेट्ठा पादतला पभुति याव उपरि केसग्गा सरीरमुल्लोकेन्तो द्रत्तिसवरलक्खणासीति अनुब्यञ्जनसम्पदं ब्यामप्पभापरिक्खेपञ्च दिस्वा “एवरूपो महापुरिसलक्खणादिपटिमण्डितकायो न मुसा भणितुं अरहति । अयं हिस्स भवन्तरेपि सच्चवाचानिस्सन्देनेव उण्णा भमुकन्तरे जाता ओदाता मुदु तूलसन्निभा, एकेकानि च लोमकूपेसु लोमानि । स्वायं कथमिदानी मुसा भणिस्सति । अब्बा अज्जो इमस्स आमगन्धो भविस्सति, यं सन्धाय एतदवोच — “नाहं, ब्राह्मण, आमगन्धं भुज्जामी”ति, यंनूनाहं एतं पुच्छेय्य”न्ति चिन्तेत्वा सज्जातबहुमानो गोत्तेनेव आलपन्तो इमं गाथासेसं आह —

“पुच्छामि तं कस्सप एतमत्थं, कथंपकारो तव आमगन्धो”ति ॥

२४५. अथस्स भगवा आमगन्धं विस्सज्जेतुं “पाणातिपातो”ति एवमादिमाह । तत्थ पाणातिपातोति पाणवधो । वधच्छेदबन्धनन्ति एत्थ सत्तानं दण्डादीहि आकोटनं वधो, हत्थपादादीनं छेदनं छेदो, रज्जुआदीहि बन्धो बन्धनं । थेय्यं मुसावादोति थेय्यञ्च मुसावादो च । निकतीति “दस्सामि, करिस्सामी”ति आदिना नयेन आसं उप्पादेत्वा निरासाकरणं । वज्जनानीति असुवण्णं सुवण्णन्ति गाहापनादीनि । अज्जेनकुत्तन्ति निरत्थकमनेकगन्धपरियापुणनं । परदारसेवनाति परपरिगगहितासु चारित्तापज्जनं । एसामगन्धो न हि मंसभोजनन्ति एस पाणातिपातादिअकुसलधम्मसमुदाचारो आमगन्धो विस्सगन्धो कुणपगन्धो । किं कारणा? अमनुज्जत्ता किलेसअसुचिमिस्सकत्ता सब्भि जिगुच्छितत्ता परमदुग्गन्धभावावहत्ता च । ये हि उस्सन्नकिलेसा सत्ता, ते तेहि अतिदुग्गन्धा होन्ति, निक्किलेसानं मतसरीरम्पि दुग्गन्धं न होति, तस्मा एसामगन्धो । मंसभोजनं पन अदिट्ठमसुतमपरिसङ्कितञ्च अनवज्जं, तस्मा न हि मंसभोजनं आमगन्धोति ।

२४६. एवं धम्माधिष्ठानाय देसनाय एकेन नयेन आमगन्धं विस्सज्जेत्वा इदानी यस्मा ते ते सत्ता तेहि तेहि आमगन्धेहि समन्नागता, न एको एव सब्बेहि, न च सब्बे एकेनेव, तस्मा नेसं ते ते आमगन्धे पकासेतुं “ये इध कामेसु

असञ्जता जना’तिआदिना नयेन पुगलाधिष्ठानाय ताव देसनाय आमगन्धे विस्सज्जेन्तो द्वे गाथायो अभसि ।

तत्थ ये इध कामेसु असञ्जता जनाति ये केचि इध लोके कामपटिसेवनसङ्घातेसु कामेसु मातिमातुच्छादीसुपि मरियादाविरहेन भिन्नसंवरताय असंयता पुथुज्जना । **रसेसु गिद्धा**ति जिह्वाविज्जेय्येसु रसेसु गिद्धा गधिता मुच्छिता अज्झोसन्ना अनादीनवदस्साविनो अनिस्सरणपज्जा रसे परिभुज्जन्ति । **असुचिभावमस्सिता**ति ताय रसगिद्धिया रसपटिलाभत्थाय नानप्पकारमिच्छाजीवसङ्घातअसुचिभावमिस्सिता । **नत्थिकदिट्ठी**ति “नत्थि दिन्न”न्तिआदिदसवत्थुकमिच्छादिट्ठिसमन्नागता । **विसमाति** विसमेन कायकम्मादिना समन्नागता । **दुरन्नयाति** दुविज्जापया सन्दिट्ठिपरामासीआधानग्गाहीदुप्पटिनिस्सग्गितासमन्नागता । **एसामगन्धो**ति एस एताय गाथाय पुगले अधिठ्ठाय निद्धिठ्ठो “कामेसु असंयतता रसगिद्धता आजीवविपत्तिनत्थिकदिट्ठिकायदुच्चरितादिविसमता दुरन्नयभावता”ति अपरोपि पुब्बे वुत्तेनेवत्थेन छब्बिधो आमगन्धो वेदितब्बो । **न हि मंसभोजनन्ति** मंसभोजनं पन यथावुत्तेनेवत्थेन न आमगन्धोति ।

२४७. दुतियगाथायपि ये लूखसाति ये लूखा निरसा, अत्तकिलमथानुयुत्ताति अत्थो । **दारुणाति** कक्खळा दोवचस्सतायुत्ता । **पिट्ठिमंसिका**ति पुरतो मधुरं भणित्वा परम्मुखे अवण्णभासिनो । एते हि अभिमुखं ओलोकेतुमसक्कोन्ता परम्मुखानं पिट्ठिमंसखादका विय होन्ति, तेन “पिट्ठिमंसिका”ति वुच्चन्ति । **मित्तदुनो**ति मित्तदूहका, दारधनजीवितेसु विस्सासमापन्नानं मित्तानं तत्थ मिच्छापटिपज्जनकाति वुत्तं होति । **निक्करुणाति** करुणाविरहिता सत्तानं अनत्थकामा । **अतिमानिनो**ति “इधेकच्चो जातिया वा...पे... अज्जतरज्जतरेन वत्थुना परे अतिमज्जति, यो एवरूपो मानो केतुकम्यता चित्तस्सा”ति (विभ० ८८०) एवं वुत्तेन अतिमानेन समन्नागता । **अदानसीलाति** अदानपकतिका, अदानाधिमुत्ता असंविभागरताति अत्थो । **न च देन्ति कस्सची**ति ताय च पन अदानसीलताय याचितापि सन्ता कस्सचि किञ्चि न देन्ति, अदिन्नपुब्बककुले मनुस्ससदिसा निज्झामतण्हिकपेतपरायणा होन्ति । केचि पन “आदानसीला”तिपि पठन्ति, केवलं गहणसीला, कस्सचि पन किञ्चि न देन्तीति । **एसामगन्धो न हि मंसभोजनन्ति** एस एताय गाथाय पुगले अधिठ्ठाय निद्धिठ्ठो “लूखता, दारुणता, पिट्ठिमंसिकता, मित्तदूभिता, निक्करुणता, अतिमानिता, अदानसीलता, अदान”न्ति अपरोपि पुब्बे वुत्तेनेवत्थेन अट्ठविधो आमगन्धो वेदितब्बो, न हि मंसभोजनन्ति ।

२४८. एवं पुगलाधिष्ठानाय देसनाय द्वे गाथायो वत्वा पुन तस्स तापसस्स आसयानुपरिवत्तनं विदित्वा धम्माधिष्ठानायेव देसनाय एकं गाथं अभसि । तत्थ **कोधो** उरगसुत्ते वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । **मदो**ति “जातिमदो, गोत्तमदो, आरोग्यमदो”तिआदिना (विभ० ८३२) नयेन विभङ्गे वुत्तप्पभेदो चित्तस्स मज्जनभावो । **थम्भो**ति थद्धभावो । **पच्चुपट्टापनाति** पच्चनीकट्टापना, धम्मेन नयेन वुत्तस्स पटिविरुज्झित्वा ठानं । **मायाति** “इधेकच्चो कायेन दुच्चरितं चरित्वा”तिआदिना (विभ० ८९४) नयेन विभङ्गे विभत्ता कतपापपटिच्छादनता । **उसूयाति** परलाभसक्कारादीसु इस्सा । **भस्ससमुस्सयो**ति समुस्सितं भस्सं, अत्तुक्कंसनताति वुत्तं होति । **मानातिमानो**ति “इधेकच्चो जातिया वा...पे... अज्जतरज्जतरेन वत्थुना पुब्बकालं परेहि सदिसं अत्तानं दहति, अपरकालं अत्तानं सेय्यं दहति, परे हीने दहति, यो एवरूपो मानो...पे... केतुकम्यता चित्तस्सा”ति (विभ० ८८०) विभङ्गे विभत्तो । **असब्धि सन्थवो**ति असप्पुरिसेहि सन्थवो । **एसामगन्धो न हि मंसभोजनन्ति** एस कोधादि नवविधो अकुसलरासि पुब्बे वुत्तेनेवत्थेन आमगन्धोति वेदितब्बो, न हि मंसभोजनन्ति ।

२४९. एवं धम्माधिष्ठानाय देसनाय नवविधं आमगन्धं दस्सेत्वा पुनपि पुब्बे वुत्तनयेनेव पुगलाधिष्ठानाय देसनाय

आमगन्धे विस्सज्जेन्तो तिस्सो गाथायो अभासि । तत्थ ये पापसीलाति ये पापसमाचारताय “पापसीला”ति लोके पाकटा । **इणघातसूचका**ति वसलसुत्ते वुत्तनयेन इणं गहेत्वा तस्स अप्पदानेन इणघाता, पेसुज्जेन सूचका च । **वोहारकूटा** **इध पाटिरूपिका**ति धम्मट्टुट्टाने ठिता लज्जं गहेत्वा सामिके पराजेन्ता कूटेन वोहारेन समन्नागतत्ता वोहारकूटा, धम्मट्टुपटिरूपकत्ता पाटिरूपिका । अथ वा **इधा**ति सासने । **पाटिरूपिका**ति दुस्सीला । ते हि यस्मा नेसं इरियापथसम्पदादीहि सीलवन्तपटिरूपं अत्थि, तस्मा पटिरूपा, पटिरूपा एव पाटिरूपिका । **नराधमा येध करोन्ति किब्बिसन्ति** ये इध लोके नराधमा मातापितूसु बुद्धपच्चेकबुद्धादीसु च मिच्छापटिपत्तिसज्जितं किब्बिसं करोन्ति । **एसामगन्धो न हि मंसभोजनन्ति** एस एताय गाथाय पुगगले अधिद्वाय निद्विद्वो “पापसीलता, इणघातता, सूचकता, वोहारकूटा, पाटिरूपिकता, किब्बिसकारिता”ति अपरोपि पुब्बे वुत्तेनेवत्थेन छब्बिधो आमगन्धो वेदितब्बो, न हि मंसभोजनन्ति ।

२५०. ये इध पाणेषु असज्जता जनाति ये जना इधलोके पाणेषु यथाकामचारिताय सतम्पि सहस्सम्पि मारेत्वा अनुद्दयामत्तस्सापि अकरणेन असंयता । **परेसमादाय विहेसमुय्युता**ति परेसं सन्तकं आदाय धनं वा जीवितं वा ततो “मा एवं करोथा”ति याचन्तानं वा निवारेन्तानं वा पाणिलेड्डुदण्डादीहि विहेसं उय्युता । परे वा सत्ते समादाय “अज्ज दस, अज्ज वीस”न्ति एवं समादियित्वा तेसं वधबन्धनादीहि विहेसमुय्युता । **दुस्सीललुद्धा**ति निस्सीला च दुराचारत्ता, लुद्धा च कुरुरकम्मन्ता लोहितपाणिताय, मच्छघातकमिगबन्धकसाकुणिकादयो इधाधिप्पेता । **फरुसा**ति फरुसवाचा । **अनादरा**ति “इदानी न करिस्साम, विरमिस्साम एवरूपा”ति एवं आदरविरहिता । **एसामगन्धो न हि मंसभोजनन्ति** एस एताय गाथाय पुगगले अधिद्वाय निद्विद्वो “पाणातिपातो वधछेदबन्धन”न्ति आदिना नयेन पुब्बे वुत्तो च अवुत्तो च “पाणेषु असंयतता परेसं विहेसता दुस्सीलता लुद्धता फरुसता अनादरो”ति छब्बिधो आमगन्धो वेदितब्बो, न हि मंसभोजनन्ति । पुब्बे वुत्तम्पि हि सोतूनं सोतुकामताय अवधारणताय दळ्हीकरणतायाति एवमादीहि कारणेहि पुन वुच्चति । तेनेव च परतो वक्खति “इच्चेतमत्थं भगवा पुनप्पुनं, अक्खासि नं वेदयि मन्तपारगू”ति ।

२५१. एतेसु गिद्धा विरुद्धातिपातिनोति एतेसु पाणेषु गेधेन गिद्धा, दोसेन विरुद्धा, मोहेन आदीनवं अपस्सन्ता पुनप्पुनं अज्झाचारप्पत्तिया अतिपातिनो, एतेसु वा “पाणातिपातो वधछेदबन्धन”न्ति आदिना नयेन वुत्तेसु पापकम्मेसु यथासम्भवं ये गेधविरोधातिपातसङ्घाता रागदोसमोहा, तेहि गिद्धा विरुद्धा अतिपातिनो च । **निच्चुय्युता**ति अकुसलकरणे निच्चं उय्युता, कदाचि पटिसङ्घाय अप्पटिविरता । **पेच्चा**ति अस्मा लोका परं गन्त्वा । **तमं वजन्ति ये, पतन्ति सत्ता निरयं अवंसिरा**ति ये लोकन्तरिकन्धकारसङ्घातं नीचकुलतादिभेदं वा तमं वजन्ति, ये च पतन्ति सत्ता अवीचिआदिभेदं निरयं अवंसिरा अधोगतसीसा । **एसामगन्धो**ति तेसं सत्तानं तमवजननिरयपतनहेतु एस गेधविरोधातिपातभेदो सब्बामगन्धमूलभूतो यथावुत्तेनत्थेन तिविधो आमगन्धो । **न हि मंसभोजनन्ति** मंसभोजनं पन न आमगन्धोति ।

२५२. एवं भगवा परमत्थतो आमगन्धं विस्सज्जेत्वा दुग्गतिमग्गभावज्जस्स पकासेत्वा इदानी यस्मिं मच्छमंसभोजने तापसो आमगन्धसज्जी दुग्गतिमग्गसज्जी च हुत्वा तस्स अभोजनेन सुद्धिकामो हुत्वा तं न भुज्जति, तस्स च अज्जस्स च तथाविधस्स सोधेतुं असमत्थभावं दस्सेन्तो “**न मच्छमंस**”न्ति इमं छप्पदं गाथमाह । तत्थ सब्बपदानि अन्तिमपादेन योजेतब्बानि — न मच्छमंसं सोधेति मच्चं अविटिण्णकङ्कुं, न आहुतियज्जमुतूपसेवना सोधेति मच्चं अविटिण्णकङ्कुन्ति एवं । एत्थ च **न मच्छमंसन्ति** अखादियमानं मच्छमंसं न सोधेति, तथा **अनासकत्तन्ति** एवं पोराणा वण्णेन्ति । एवं पन सुन्दरतरं सिया “न मच्छमंसानं अनासकत्तं न मच्छमंसानानासकत्तं, मच्छमंसानं अनासकत्तं न सोधेति, मच्चं”न्ति अथापि सिया, एवं सन्ते अनासकत्तं ओहीयतीति? तज्च न, अमरतपेन सङ्गहितत्ता । “ये वापि लोके अमरा बहू तपा”ति एत्थ हि

सब्बोपि वृत्तावसेसो अत्तकिलमथो सङ्गहं गच्छतीति । नगियन्ति अचेलकत्तं । मुण्डियन्ति मुण्डभावो । जटाजल्लन्ति जटा च रजोजल्लज्ज । खराजिनानीति खरानि अजिनचम्मानि । अग्गिहुत्तस्सुपसेवनाति अग्गिपारिचारिया । अमराति अमरभावपत्थनताय पवत्तकायकिलेसा । बहूति उक्कुटिकप्पधानादिभेदतो अनेके । तपाति सरीरसन्तापा । मन्ताति वेदा । आहुतीति अग्गिहोमकम्मं । यज्जमुत्तूपसेवनाति अस्समेधादियज्जा च उत्तूपसेवना च । उत्तूपसेवना नाम गिम्हे आतपट्टानसेवना, वस्से रुक्खमूलसेवना, हेमन्ते जलप्पवेससेवना । न सोधेन्ति मच्चं अवितिण्णकङ्कन्ति किलेससुद्धिया वा भवसुद्धिया वा अवितिण्णविचिकिच्छं मच्चं न सोधेन्ति । कङ्कामले हि सति न विसुद्धो होति, त्वज्ज सकङ्कयेवाति । एत्थ च “अवितिण्णकङ्क”न्ति एतं “न मच्छमंस”न्ति आदीनि सुत्वा “किं नु खो मच्छमंसानं अभोजनादिना सिया विसुद्धिमग्गो”ति तापसस्स कङ्काय उपपन्नाय भगवता वुत्तं सियाति नो अधिप्पायो । या चस्स “सो मच्छमंसं भुज्जती”ति सुत्वाव बुद्धे कङ्का उपपन्ना, तं सन्धायेतं वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

२५३. एवं मच्छमंसानासकत्तादीनं सोधेतुं असमत्थभावं दस्सेत्वा इदानीं सोधेतुं समत्थे धम्मे दस्सेन्तो “सोतेसु गुत्तो”ति इमं गाथमाह । तत्थ सोतेसूति छसु इन्द्रियेसु । गुत्तोति इन्द्रियसंवरगुत्तिया समन्नागतो । एत्तावता इन्द्रियसंवरपरिवारसीलं दस्सेति । विदित्तिन्द्रियो चरेति जातपरिज्जाय छळिन्द्रियानि विदित्वा पाकटानि कत्वा चरेय्य, विहरेय्याति वुत्तं होति । एत्तावता विसुद्धसीलस्स नामरूपपरिच्छेदं दस्सेति । धम्मे ठितोति अरियमग्गेन अभिसमेतब्बचतुसच्चधम्मे ठितो । एतेन सोतापत्तिभूमिं दस्सेति । अज्जवमद्वे रतोति उज्जुभावे च मुदुभावे च रतो । एतेन सकदागामिभूमिं दस्सेति । सकदागामी हि कायवङ्कादिकरानं चित्तथद्भभावकरानज्ज रागदोसानं तनुभावा अज्जवमद्वे रतो होति । सङ्गातिगोति रागदोससङ्गातिगो । एतेन अनागामिभूमिं दस्सेति । सब्बदुक्खप्पहीनोति सब्बस्स वट्टदुक्खस्स हेतुप्पहानेन पहीनसब्बदुक्खो । एतेन अरहत्तभूमिं दस्सेति । न लिप्पति दिट्ठसुतेसु धीरोति सो एवं अनुपुब्बेन अरहत्तं पत्तो धितिसम्पदाय धीरो दिट्ठसुतेसु धम्मेसु केनचि किलेसेन न लिप्पति । न केवलज्ज दिट्ठसुतेसु, मुत्तविज्जातेसु च न लिप्पति, अज्जदत्थु परमविसुद्धिपत्तो होतीति अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि ।

२५४-५. इतो परं “इच्चेतमत्थ”न्ति द्वे गाथा सङ्गीतिकारेहि वृत्ता । तासमत्थो — इति भगवा कस्सपो एतमत्थं पुनप्पुनं अनेकाहि गाथाहि धम्माधिष्ठानाय पुग्गलाधिष्ठानाय च देसनाय याव तापसो अज्जासि, ताव सो अक्खासि कथेसि वित्थारेसि । नं वेदयि मन्तपारगूति सोपि तज्ज अत्थं मन्तपारगू, वेदपारगू, तिस्सो ब्राह्मणो वेदयि अज्जासि । किं कारणा? यस्मा अत्थतो च पदतो च देसनानयतो च चित्राहि गाथाहि मुनी पकासयि । कीदिसो? निरामगन्धो असितो दुरन्नयो, आमगन्धकिलेसाभावा निरामगन्धो, तण्हादिट्ठिनिस्सयाभावा असितो, बाहिरदिट्ठिवसेन “इदं सेय्यो इदं वर”न्ति केनचि नेतुं असक्कुण्येयत्ता दुरन्नयो । एवं पकासितवतो चस्स सुत्वान बुद्धस्स सुभासितं पदं सुकथितं धम्मदेसनं सुत्वा निरामगन्धं निक्किलेसयोगं, सब्बदुक्खप्पनूदनं सब्बवट्टदुक्खप्पनूदनं, नीचमनो नीचचित्तो हुत्वा वन्दि तथागतस्स, तिस्सो ब्राह्मणो तथागतस्स पादे पञ्चपतिट्ठितं कत्वा वन्दि । तत्थेव पब्बज्जमरोचयित्थाति तत्थेव च नं आसने निसिन्नं कस्सपं भगवन्तं तिस्सो तापसो पब्बज्जमरोचयित्थ, अयाचीति वुत्तं होति । तं भगवा “एहि भिक्खू”ति आह । सो तङ्गण्येव अट्ठपरिक्खारयुत्तो हुत्वा आकासेनागन्त्वा वस्ससतिकत्थेरो विय भगवन्तं वन्दित्वा कतिपाहेनेव सावकपारमिजाणं पटिविज्झित्वा तिस्सो नाम अगगसावको अहोसि, पुन दुतियो भारद्वाजो नाम । एवं तस्स भगवतो तिस्सभारद्वाजं नाम सावकयुगं अहोसि ।

अम्हाकं पन भगवा या च तिस्सेन ब्राह्मणेन आदितो तिस्सो गाथा वृत्ता, या च कस्सपेन भगवता मज्झे नव, या च तदा सङ्गीतिकारेहि अन्ते द्वे, ता सब्बापि चुदस गाथा आनेत्वा परिपुण्णं कत्वा इमं आमगन्धसुत्तं आचरियप्पमुखानं पञ्चन्नं

तापससतानं आमगन्धं व्याकासि । तं सुत्वा सो ब्राह्मणो तथैव नीचमनो हुत्वा भगवतो पादे वन्दित्वा पब्बज्जं याचि सद्धिं परिसाय । “एथ भिक्खवो”ति भगवा अवोच । ते तथैव एहिभिक्खुभावं पत्वा आकासेनागन्त्वा भगवन्तं वन्दित्वा कतिपाहेनेव सब्बेव अगगफले अरहत्ते पतिट्ठहिंसूति ।

परमत्थजोतिकाय खुदक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय आमगन्धसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. हिरिसुत्तवण्णना

हिरिं तरन्तन्ति हिरिसुत्तं । का उप्पत्ति? अनुप्पन्ने भगवति सावत्थियं अज्जतरो ब्राह्मणमहासालो अट्ठो अहोसि असीतिकोटिधनविभवो । तस्स एकपुत्तको अहोसि पियो मनापो । सो तं देवकुमारं विय नानप्पकारेहि सुखूपकरणेहि संवट्ठेन्तो तं सापतेय्यं तस्स अनित्यातेत्वाव कालमकासि सद्धिं ब्राह्मणिया । ततो तस्स माणवस्स मातापितूनं अच्चयेन भण्डागारिको सारगब्भं विवरित्वा सापतेय्यं नित्यातेन्तो आह — “इदं ते, सामि, मातापितूनं सन्तकं, इदं अय्यकपय्यकानं सन्तकं, इदं सत्तकुलपरिवट्ठेन आगत”न्ति । माणवो धनं दिस्वा चिन्तेसि — “इदं धनयेव दिस्सति, येहि पन इदं सज्चितं, ते न दिस्सन्ति, सब्बेव मच्चुवसं गता । गच्छन्ता च न इतो किञ्चि आदाय अगमंसु, एवं नाम भोगे पहाय गन्तब्बो परलोको, न सक्का किञ्चि आदाय गन्तुं अज्जत्र सुचरितेन । यंनूनाहं इमं धनं परिच्चजित्वा सुचरितधनं गणहेय्यं, यं सक्का आदाय गन्तु”न्ति । सो दिवसे दिवसे सतसहस्सं विस्सज्जेन्तो पुन चिन्तेसि — “पहूतमिदं धनं, किं इमिना एवमप्पकेन परिच्चागेन, यंनूनाहं महादानं ददेय्य”न्ति । सो रज्जो आरोचेसि — “महाराज, मम घरे एत्तकं धनं अत्थि, इच्छामि तेन महादानं दातुं । साधु, महाराज, नगरे घोसनं कारापेथा”ति । राजा तथा कारापेसि । सो आगतागतानं भाजनानि पूरेत्वा सत्तहि दिवसेहि सब्बधनमदासि, दत्त्वा च चिन्तेसि — “एवं महापरिच्चागं कत्वा अयुत्तं घरे वसितुं, यंनूनाहं पब्बजेय्य”न्ति । ततो परिजनस्स एतमत्थं आरोचेसि । ते “मा, त्वं सामि, ‘धनं परिक्खीण’न्ति चिन्तयि, मयं अप्पकेनेव कालेन नानाविधेहि उपायेहि धनसज्जयं करिस्सामा”ति वत्वा नानप्पकारेहि तं याचिसु । सो तेसं याचनं अनादियित्वाव तापसपब्बज्जं पब्बजि ।

तत्थ अट्ठविधा तापसा — सपुत्तभरिया, उज्झाचारिका, सम्पत्तकालिका, अनग्गिपक्किक्का, अस्ममुट्टिका, दन्तलुय्यका, पवत्तफलिका, वण्टमुत्तिका चाति (दी० नि० अट्ठ० १.२८०) । तत्थ सपुत्तभरियाति पुत्तदारेन सद्धिं पब्बजित्वा कसिवणिज्जादीहि जीविकं कप्पयमाना केणियजटिलादयो । उज्झाचारिकाति नगरद्वारे अस्समं कारापेत्वा तत्थ खत्तियब्राह्मणकुमारादयो सिप्पादीनि सिक्खापेत्वा हिरज्जसुवण्णं पटिक्खिपित्वा तिलतण्डुलादिकप्पियभण्डपटिग्गाहका, ते सपुत्तभरियेहि सेट्ठतरा । सम्पत्तकालिकाति आहारवेलाय सम्पत्तं आहारं गहेत्वा यापेन्ता, ते उज्झाचारिकेहि सेट्ठतरा । अनग्गिपक्किक्काति अग्गिना अपक्कपत्तफलानि खादित्वा यापेन्ता, ते सम्पत्तकालिकेहि सेट्ठतरा । अस्ममुट्टिकाति मुट्टिपासाणं गहेत्वा अज्जं वा किञ्चि वासिसत्थकादिं गहेत्वा विचरन्ता यदा छाता होन्ति, तदा सम्पत्तरुक्खतो तचं गहेत्वा खादित्वा उपोसथङ्गानि अधिट्ठाय चत्तारो ब्रह्मविहारे भावेन्ति, ते अनग्गिपक्किक्केहि सेट्ठतरा । दन्तलुय्यकाति मुट्टिपासाणादीनिपि अगहेत्वा चरन्ता खुदाकाले सम्पत्तरुक्खतो दन्तेहि उप्पाटेत्वा तचं खादित्वा उपोसथङ्गानि अधिट्ठाय ब्रह्मविहारे भावेन्ति, ते अस्ममुट्टिकेहि सेट्ठतरा । पवत्तफलिकाति जातस्सरं वा वनसण्डं वा निस्साय वसन्ता यं तत्थ सरे भिसमुळालादि, यं वा वनसण्डे पुप्फकाले पुप्फं, फलकाले फलं, तमेव खादन्ति । पुप्फफले असति अन्तमसो तत्थ रुक्खपपटिकम्पि खादित्वा वसन्ति, न त्वेव आहारत्थाय अज्जत्र गच्छन्ति । उपोसथङ्गाधिट्ठानं ब्रह्मविहारभावनं च करोन्ति, ते दन्तलुय्यकेहि सेट्ठतरा । वण्टमुत्तिका नाम वण्टमुत्तानि भूमियं पतितानि पण्णानियेव खादन्ति, सेसं पुरिमसदिसमेव, ते

सब्बसेट्ठा ।

अयं पन ब्राह्मणकुलपुत्तो “तापसपब्बज्जासु अग्गपब्बज्जं पब्बजिस्सामी”ति वण्टमुत्तिकपब्बज्जमेव पब्बजित्वा हिमवन्ते द्वे तयो पब्बते अतिक्कम्म अस्समं कारापेत्वा पटिवसति । अथ भगवा लोके उप्पज्जित्वा पवत्तितवरधम्मचक्रो अनुपुब्बेन सावत्थिं गत्वा सावत्थियं विहरति जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामे । तेन खो पन समयेन सावत्थिवासी एको पुरिसो पब्बते चन्दनसारादीनि गवेसन्तो तस्स अस्समं पत्वा अभिवादेत्वा एकमन्तं अट्ठासि । सो तं दिस्वा “कुतो आगतोसी”ति पुच्छि । “सावत्थितो, भन्ते”ति । “का तत्थ पवत्ती”ति? “तत्थ, भन्ते, मनुस्सा अप्पमत्ता दानादीनि पुज्जानि करोन्ती”ति । “कस्स ओवादं सुत्वा”ति? “बुद्धस्स भगवतो”ति । तापसो बुद्धसदस्सवनेन विम्हितो “बुद्धोति त्वं, भो पुरिस, वदेसी”ति आमगन्धे वुत्तनयेनेव तिक्खत्तुं पुच्छित्वा “घोसोपि खो एसो दुल्लभो”ति अत्तमनो भगवतो सन्तिकं गन्तुकामो हुत्वा चिन्तेसि — “न युत्तं बुद्धस्स सन्तिकं तुच्छमेव गन्तुं, किं नु खो गहेत्वा गच्छेय्य”न्ति । पुन चिन्तेसि — “बुद्धा नाम आमिसगरुका न होन्ति, हन्दाहं धम्मपण्णाकारं गहेत्वा गच्छामी”ति चत्तारो पज्हे अभिसङ्खुरि —

“कीदिसो मित्तो न सेवितब्बो, कीदिसो मित्तो सेवितब्बो ।

कीदिसो पयोगो पयुज्जितब्बो, किं रसानं अग्ग”न्ति ॥

सो ते पज्हे गहेत्वा मज्झिमदेसाभिमुखो पक्कमित्वा अनुपुब्बेन सावत्थिं पत्वा जेतवनं पविट्ठो । भगवापि तस्मिं समये धम्मदेसनत्थाय आसने निसिन्नोयेव होति । सो भगवन्तं दिस्वा अवन्दित्वाव एकमन्तं अट्ठासि । भगवा “कच्चि, इसि, खमनीय”न्तिआदिना नयेन सम्मोदि । सोपि “खमनीयं, भो गोतमा”तिआदिना नयेन पटिसम्मोदित्वा “यदि बुद्धो भविस्सति, मनसा पुच्छिते पज्हे वाचाय एव विस्सज्जेस्सती”ति मनसा एव भगवन्तं ते पज्हे पुच्छि । भगवा ब्राह्मणेन पुट्ठो आदिपज्हं ताव विस्सज्जेतुं हिरिं तरन्तन्ति आरभित्वा अट्ठतेय्या गाथायो आह ।

२५६. तासं अत्थो — हिरिं तरन्तन्ति हिरिं अतिक्कमन्तं अहिरिकं निल्लज्जं । विजिगुच्छमानन्ति असुचिमिव पस्समानं । अहिरिको हि हिरिं जिगुच्छति असुचिमिव पस्सति, तेन नं न भजति न अल्लीयति । तेन वुत्तं “विजिगुच्छमान”न्ति । तवाहमस्मि इति भासमानन्ति “अहं, सम्म, तव सहायो हितकामो सुखकामो, जीवितम्पि मे तुय्हं अत्थाय परिच्चत्त”न्ति एवमादिना नयेन भासमानं । सय्हानि कम्मानि अनादियन्तन्ति एवं भासित्वापि च सय्हानि कातुं सक्कानिपि तस्स कम्मानि अनादियन्तं करणत्थाय असमादियन्तं । अथ वा चित्तेन तत्थ आदरमत्तम्पि अकरोन्तं, अपिच खो पन उप्पन्नेसु किच्चेसु ब्यसनमेव दस्सेन्तं । नेसो ममन्ति इति नं विजज्जाति तं एवरूपं “मित्तपटिरूपको एसो, नेसो मे मित्तो”ति एवं पण्डितो पुरिसो विजानेय्य ।

२५७. अनन्वयन्ति यं अत्थं दस्सामि, करिस्सामीति च भासति, तेन अननुगतं । पियं वाचं यो मित्तेसु पकुब्बतीति यो अतीतानागतेहि पदेहि पटिसन्थरन्तो निरत्थकेन सङ्गहन्तो केवलं ब्यज्जनच्छायामत्तेनेव पियं मित्तेसु वाचं पवत्तेति । अकरोन्तं भासमानं, परिजानन्ति पण्डिताति एवरूपं यं भासति, तं अकरोन्तं, केवलं वाचाय भासमानं “वचीपरमो नामेस अमित्तो मित्तपटिरूपको”ति एवं परिच्छिन्दित्वा पण्डिता जानन्ति ।

२५८. न सो मित्तो यो सदा अप्पमत्तो, भेदासङ्की रन्धमेवानुपस्सीति यो भेदमेव आसङ्कमानो कतमधुरेन उपचारेण सदा अप्पमत्तो विहरति, यंकिज्चि अस्सतिया अमनसिकारेण कतं, अज्जाणकेन वा अकतं, “यदा मं गरहिस्सति, तदा नं एतेन पटिचोदेस्सामी”ति एवं रन्धमेव अनुपस्सति, न सो मित्तो सेवितब्बोति ।

एवं भगवा “कीदिसो मित्तो न सेवितब्बो”ति इमं आदिपज्जं विस्सज्जेत्वा दुतियं विस्सज्जेतुं “यस्मिञ्च सेती”ति इमं उपड्ढगाथमाह । तस्सत्थो यस्मिञ्च मित्ते मित्तो तस्स हृदयमनुपविसित्वा सयनेन यथा नाम पितु उरसि पुत्तो “इमस्स मयि उरसि सयन्ते दुक्खं वा अनत्तमनता वा भवेय्या”ति आदीहि अपरिसङ्कमानो निब्बिसङ्को हुत्वा सेति, एवमेवं दारधनजीवितादीसु विस्सासं करोन्तो मित्तभावेन निब्बिसङ्को सेति । यो च परेहि कारणसतं कारणसहस्सम्पि वत्वा अभेज्जो, स वे मित्तो सेवितब्बोति ।

२५९. एवं भगवा “कीदिसो मित्तो सेवितब्बो”ति एवं दुतियपज्जं विस्सज्जेत्वा ततियं विस्सज्जेतुं “पामुज्जकरणं”न्ति गाथमाह । तस्सत्थो — पामुज्जं करोतीति पामुज्जकरणं । ठानन्ति कारणं । किं पन तन्ति? वीरियं । तज्झि धम्मूपसज्झितं पीतिपामोज्जसुखमुप्पादनतो पामुज्जकरणन्ति वुच्चति । यथाह “स्वाखाते, भिक्खवे, धम्मविनये यो आरद्धवीरियो, सो सुखं विहरती”ति (अ० नि० १.३१९) । पसंसं आवहतीति पसंसावहनं । आदितो दिब्बमानुसकसुखानं, परियोसाने निब्बानसुखस्स आवहनतो फलूपचारेण सुखं । फलं पटिकङ्कमानो फलानिसंसो । भावेतीति वड्ढेति । वहन्तो पोरिसं धुरन्ति पुरिसानुच्छविकं भारं आदाय विहरन्तो एतं सम्मण्णधानवीरियसङ्घातं ठानं भावेति, ईदिसो पयोगो सेवितब्बोति ।

२६०. एवं भगवा “कीदिसो पयोगो पयुज्जितब्बो”ति ततियपज्जं विस्सज्जेत्वा चतुत्थं विस्सज्जेतुं “पविवेकरसं”न्ति गाथमाह । तत्थ पविवेकोति किलेसविवेकतो जातत्ता अगगफलं वुच्चति, तस्स रसोति अस्सादनट्टेन तंसम्पयुत्तं सुखं । उपसमोपि किलेसूपसमन्ते जातत्ता निब्बानसङ्घातउपसमारम्भणत्ता वा तदेव, धम्मपीतिरसोपि अरियधम्मतो अनपेताय निब्बानसङ्घाते धम्मे उप्पन्नाय पीतिया रसत्ता तदेव । तं पविवेकरसं उपसमस्स च रसं पित्वा तदेव धम्मपीतिरसं पिवं निद्वरो होति निष्पापो, पिवित्वापि किलेसपरिळाहाभावेन निद्वरो, पिवन्तोपि पहीनपापत्ता निष्पापो होति, तस्मा एतं रसानमगन्ति । केचि पन “ज्ञाननिब्बानपच्चवेक्खणानं कायचित्तउपधिविवेकानञ्च वसेन पविवेकरसादयो तयो एव एते धम्मा”ति योजेन्ति, पुरिममेव सुन्दरं । एवं भगवा चतुत्थपज्जं विस्सज्जेन्तो अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि । देसनापरियोसाने ब्राह्मणो भगवतो सन्तिके पब्बजित्वा कतिपाहेनेव पटिसम्भिदाप्पत्तो अरहा अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय हिरिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

पठमो भागो निट्ठितो ।

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

खुद्दकनिकाये

सुत्तनिपात-अट्ठकथा

(दुतियो भागो)

२. चूळवग्गो

४. मङ्गलसुत्तवण्णना

एवं मे सुतन्ति मङ्गलसुत्तं । का उप्पत्ति? जम्बुदीपे किर तत्थ तत्थ नगरद्वारसन्थागारसभादीसु महाजना सन्निपतित्वा हिरञ्जसुवण्णं दत्त्वा नानप्यकारं सीताहरणादिबाहिरककथं कथापेन्ति, एकेका कथा चतुमासच्चयेन निट्ठाति । तत्थ एकदिवसं मङ्गलकथा समुट्ठासि — “किं नु खो मङ्गलं, किं दिट्ठं मङ्गलं, सुतं मङ्गलं, मुतं मङ्गलं, को मङ्गलं जानाती”ति?

अथ दिट्ठमङ्गलिको नामेको पुरिसो आह — “अहं मङ्गलं जानामि, दिट्ठं लोके मङ्गलं, दिट्ठं नाम अभिमङ्गलसम्मत्तं रूपं । सेय्यथिदं — इधेकच्चो कालस्सेव वुट्ठाय चातकसकुणं वा पस्सति, बेलुवल्हिट्ठं वा गब्भिनिं वा कुमारके वा अलङ्कृतपटियत्ते पुण्णघटं वा अल्लरोहितमच्छं वा आजज्जं वा आजज्जरथं वा उसभं वा गाविं वा कपिलं वा, यं वा पनञ्जम्पि किञ्चि एवरूपं अभिमङ्गलसम्मत्तं रूपं पस्सति, इदं वुच्चति दिट्ठमङ्गल”न्ति । तस्स वचनं एकच्चे अग्गहेसुं, एकच्चे नाग्गहेसुं । ये नाग्गहेसुं, ते तेन सह विवदिसु ।

अथ सुतमङ्गलिको नामेको पुरिसो आह — “चक्खु नामेतं, भो, सुचिम्पि असुचिम्पि पस्सति, तथा सुन्दरम्पि असुन्दरम्पि, मनापम्पि अमनापम्पि । यदि तेन दिट्ठं मङ्गलं सिया, सब्बम्पि मङ्गलं सिया, तस्मा न दिट्ठं मङ्गलं, अपिच खो पन सुतं मङ्गलं, सुतं नाम अभिमङ्गलसम्मत्तो सद्दो । सेय्यथिदं — इधेकच्चो कालस्सेव वुट्ठाय वड्ढाति वा वड्ढमानाति वा पुण्णाति वा फुस्साति वा सुमनाति वा सिरीति वा सिरिवड्ढाति वा अज्ज सुनक्खत्तं सुमुहुत्तं सुदिवसं सुमङ्गलन्ति एवरूपं वा यंकिञ्चि अभिमङ्गलसम्मत्तं सद्दं सुणाति, इदं वुच्चति सुतमङ्गल”न्ति । तस्सपि वचनं एकच्चे अग्गहेसुं, एकच्चे नाग्गहेसुं । ये नाग्गहेसुं, ते तेन सह विवदिसु ।

अथ मुतमङ्गलिको नामेको पुरिसो आह — “सोतम्पि हि नामेतं भो साधुम्पि असाधुम्पि मनापम्पि अमनापम्पि सुणाति । यदि तेन सुतं मङ्गलं सिया, सब्बम्पि मङ्गलं सिया, तस्मा न सुतं मङ्गलं, अपिच खो पन मुतं मङ्गलं, मुतं नाम अभिमङ्गलसम्मत्तं गन्धरसफोटुब्बं । सेय्यथिदं — इधेकच्चो कालस्सेव वुट्ठाय पदुमगन्धादिपुप्फगन्धं वा घायति, फुस्सदन्तकट्ठं वा खादति, पथविं वा आमसति, हरितसस्सं वा अल्लगोमयं वा कच्छपं वा तिलवाहं वा पुप्फं वा फलं वा आमसति, फुस्समत्तिकाय वा सम्मा लिम्पति, फुस्ससाटकं वा निवासेति, फुस्सवेठनं वा धारेति, यं वा पनञ्जम्पि किञ्चि एवरूपं अभिमङ्गलसम्मत्तं गन्धं वा घायति, रसं वा सायति, फोटुब्बं वा फुसति, इदं वुच्चति मुतमङ्गल”न्ति । तस्सपि वचनं एकच्चे अग्गहेसुं, एकच्चे नाग्गहेसुं ।

तत्थ न दिट्ठमङ्गलिको सुतमुतमङ्गलिके असक्खि सज्जापेतुं । न तेसं अज्जतरो इतरे द्वे । तेसु च मनुस्सेसु ये दिट्ठमङ्गलिकस्स वचनं गण्हिंसु, ते “दिट्ठंयेव मङ्गल”न्ति गता । ये सुतमुतमङ्गलिकानं वचनं गण्हिंसु, ते “सुतंयेव मुतंयेव मङ्गल”न्ति गता । एवमयं मङ्गलकथा सकलजम्बुदीपे पाकटा जाता ।

अथ सकलजम्बुदीपे मनुस्सा गुम्बगुम्बा हुत्वा “किं नु खो मङ्गल”न्ति मङ्गलानि चिन्तयिंसु । तेसं मनुस्सानं आरक्खदेवता तं कथं सुत्वा तथेव मङ्गलानि चिन्तयिंसु । तासं देवतानं भुम्मदेवता मित्ता होन्ति, अथ ततो सुत्वा भुम्मदेवतापि तथेव मङ्गलानि चिन्तयिंसु । तासम्पि देवतानं आकासद्वेदेवता मित्ता होन्ति, आकासद्वेदेवतानं चातुमहाराजिकदेवता । एतेनेव उपायेन याव सुदस्सीदेवतानं अकनिट्ठदेवता मित्ता होन्ति, अथ ततो सुत्वा अकनिट्ठदेवतापि

तथैव गुम्बगुम्बा हुत्वा मङ्गलानि चिन्तयिंसु । एवं दससहस्रचक्रवालेषु सब्बत्थ मङ्गलचिन्ता उदपादि । उप्पन्ना च सा “इदं मङ्गलं इदं मङ्गलं”न्ति विनिच्छिद्यमानापि अप्पत्ता एव विनिच्छयं द्वादस वस्सानि अट्ठासि । सब्बे मनुस्सा च देवा च ब्रह्मानो च ठपेत्वा अरियसावके दिट्ठसुतमुतवसेन तिधा भिन्ना । एकोपि “इदमेव मङ्गलं”न्ति यथाभुच्चतो निट्ठङ्गतो नाहोसि, मङ्गलकोलाहलं लोके उप्पज्जि ।

कोलाहलं नाम पञ्चविधं — कप्पकोलाहलं, चक्कवत्तिकोलाहलं, बुद्धकोलाहलं, मङ्गलकोलाहलं, मोनेय्यकोलाहलन्ति । तत्थ कामावचरदेवा मुत्तिसिरा विकिण्णकेसा रुदम्मुखा अस्सूनि हत्थेहि पुञ्छमाना रत्तवत्थनिवत्था अतिविय विरूपवेसधारिनो हुत्वा, “वस्ससतसहस्सस्स अच्चयेन कप्पुट्ठानं भविस्सति । अयं लोको विनस्सिस्सति, महासमुद्धो सुस्सिस्सति, अयञ्च महापथवी सिनेरु च पब्बतराजा उट्ठिस्सति विनस्सिस्सति, याव ब्रह्मलोका लोकविनासो भविस्सति । मेत्तं, मारिसा, भावेथ, करुणं मुदितं उपेक्खं, मारिसा, भावेथ, मातरं उपट्ठहथ, पितरं उपट्ठहथ, कुले जेट्ठापचायिनो होथ, जागरथ मा पमादत्था”ति मनुस्सपथे विचरित्वा आरोचेन्ति । इदं **कप्पकोलाहलं** नाम ।

कामावचरदेवायेव “वस्ससतसहस्सस्स अच्चयेन चक्कवत्तिराजा लोके उप्पज्जिस्सती”ति मनुस्सपथे विचरित्वा आरोचेन्ति । इदं **चक्कवत्तिकोलाहलं** नाम ।

सुद्धावासा पन देवा ब्रह्माभरणेन अलङ्कित्वा ब्रह्मवेठनं सीसे कत्वा पीतिसोमनस्सजाता बुद्धगुणवादिनो “वस्ससहस्सस्स अच्चयेन बुद्धो लोके उप्पज्जिस्सती”ति मनुस्सपथे विचरित्वा आरोचेन्ति । इदं **बुद्धकोलाहलं** नाम ।

सुद्धावासा एव देवा मनुस्सानं चित्तं जत्वा “द्वादसन्नं वस्सानं अच्चयेन सम्मासम्बुद्धो मङ्गलं कथेस्सती”ति मनुस्सपथे विचरित्वा आरोचेन्ति । इदं **मङ्गलकोलाहलं** नाम ।

सुद्धावासा एव देवा “सत्तन्नं वस्सानं अच्चयेन अज्जतरो भिक्खु भगवता सङ्घिं समागम्म मोनेय्यपटिपदं पुच्छिस्सती”ति मनुस्सपथे विचरित्वा आरोचेन्ति । इदं **मोनेय्यकोलाहलं** नाम । इमेसु पञ्चसु कोलाहलेसु दिट्ठमङ्गलादिवसेन तिधा भिन्नेसु देवमनुस्सेसु इदं मङ्गलकोलाहलं लोके उप्पज्जि ।

अथ देवेसु च मनुस्सेसु च विचिनित्वा विचिनित्वा मङ्गलानि अलभमानेसु द्वादसन्नं वस्सानं अच्चयेन तावत्तिसकायिका देवता सङ्गम्म समागम्म एवं समचिन्तेसुं — “सेय्यथापि नाम, मारिसा, घरसामिको अन्तोघरजनानं, गामसामिको गामवासीनं, राजा सब्बमनुस्सानं, एवमेवं अयं सक्को देवानमिन्दो अम्हाकं अगगो च सेट्ठो च यदिदं पुञ्जेन तेजेन इस्सरियेन पज्जाय द्विन्नं देवलोकानं अधिपति । यन्नून मयं सक्कं देवानमिन्दं एतमत्थं पुच्छेय्यामा”ति । ता सक्कस्स सन्तिकं गन्त्वा सक्कं देवानमिन्दं तङ्खणानुरूपनिवासनाभरणसस्सिरिकसरीरं अट्ठतेय्यकोटिअच्छरागणपरिवुत्तं पारिच्छत्तकमूले पण्डुकम्बलवरासने निसिन्नं अभिवादेत्वा एकमन्तं ठत्वा एतदवोचुं — “यग्घे, मारिस, जानेय्यासि, एतरहि मङ्गलपज्हा समुट्ठिता, एके दिट्ठं मङ्गलन्ति वदन्ति, एके सुतं मङ्गलन्ति वदन्ति, एके मुतं मङ्गलन्ति वदन्ति । तत्थ मयञ्च अज्जे च अनिट्ठङ्गता, साधु वत नो त्वं याथावतो ब्याकरोही”ति । देवराजा पकतियापि पज्जवा “अयं मङ्गलकथा कत्थ पठमं समुट्ठिता”ति आह । “मयं देव चातुमहाराजिकानं अस्सुम्हा”ति आहंसु । ततो चातुमहाराजिका आकासट्ठदेवतानं, आकासट्ठदेवता भुम्मदेवतानं, भुम्मदेवता मनुस्सारक्खदेवतानं, मनुस्सारक्खदेवता “मनुस्सलोके समुट्ठिता”ति आहंसु ।

अथ देवानमिन्दो “सम्मासम्बुद्धो कथं वसती”ति पुच्छि। “मनुस्सलोके, देवा”ति आहंसु। “तं भगवन्तं कोचि पुच्छी”ति आह। “न कोचि देवा”ति। “किं नु खो नाम तुम्हे मारिस्सा अग्गिं छट्ठत्वा खज्जोपनकं उज्जालेथ, ये अनवसेसमङ्गलदेसकं तं भगवन्तं अतिक्कमित्वा मं पुच्छितब्बं मज्जथ? आगच्छथ, मारिस्सा, तं भगवन्तं पुच्छाम, अब्धा सस्सिरिकं पज्जब्बाकरणं लभिस्सामा”ति एकं देवपुत्तं आणापेसि — “त्वं भगवन्तं पुच्छा”ति। सो देवपुत्तो तद्धणानुरूपेण अलङ्कारेण अत्तानं अलङ्कुरित्वा विज्जुरिव विज्जोतमानो देवगणपरिवृतो जेतवनमहाविहारं आगन्त्वा भगवन्तं अभिवादेत्वा एकमन्तं ठत्वा मङ्गलपज्जं पुच्छन्तो गाथाय अज्झभासि। भगवा तस्स तं पज्जं विस्सज्जेन्तो इमं सुत्तमभासि।

तत्थ एवं मे सुतन्तिआदीनमत्थो सङ्खेपतो कसिभारद्वाजसुत्तवण्णनायं वुत्तो, वित्थारं पन इच्छन्तेहि पपञ्चसूदनिया मज्झिमट्ठकथायं वुत्तनयेन गहेतब्बो। कसिभारद्वाजसुत्ते च “मगधेसु विहरति दक्खिणागिरिस्मिं एकनाळायं ब्राह्मणगामे”ति वुत्तं, इध “सावत्थियं विहरति जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामे”ति। तस्मा “सावत्थियं”न्ति इमं पदं आदिं कत्वा इध अपुब्बपदवण्णनं करिस्साम।

सेय्यथिदं, सावत्थियन्ति एवंनामके नगरे। तं किर सवत्थस्स नाम इसिनो निवासद्वानं अहोसि। तस्मा यथा कुसम्बस्स निवासो कोसम्बी, काकण्डस्स निवासो काकण्डीति, एवं इत्थिलिङ्गवसेन “सावत्थी”ति वुच्चति। पोरणा पन वण्णयन्ति — यस्मा तस्मिं ठाने सत्थसमायोगे “किंभण्डमत्थी”ति पुच्छते “सब्बमत्थी”ति आहंसु, तस्मा तं वचनमुपादाय “सावत्थी”ति वुच्चति। तस्सं सावत्थियं। एतेनस्स गोचरगामो दीपितो होति। जेतो नाम राजकुमारो, तेन रोपितसंवट्ठितत्ता तस्स जेतस्स वनन्ति जेतवनं, तस्मिं जेतवने। अनाथानं पिण्डो एतस्मिं अत्थीति अनाथपिण्डिको, तस्स अनाथपिण्डिकस्स। अनाथपिण्डिकेन गहपतिना चतुपण्णासकोटिपरिच्चागेन निट्ठापितारामेति अत्थो। एतेनस्स पब्बजितानुरूपनिवासोकासो दीपितो होति।

अथाति अविच्छेदत्थे, खोति अधिकारन्तरनिदस्सनत्थे निपातो। तेन अविच्छिन्नेयेव तत्थ भगवतो विहारे “इदमधिकारन्तरं उदपादी”ति दस्सेति। किं तन्ति? अज्जतरा देवतातिआदि। तत्थ अज्जतराति अनियमितनिद्देसो। सा हि नामगोत्ततो अपाकटा, तस्मा “अज्जतरा”ति वुत्ता। देवो एव देवता, इत्थिपुरिससाधारणमेतं। इध पन पुरिसो एव सो देवपुत्तो, किन्तु साधारणनामवसेन “देवता”ति वुत्तो।

अभिवक्कन्ताय रत्तियाति एत्थ अभिवक्कन्तसद्दो खयसुन्दराभिरूपअब्भनुमोदनादीसु दिस्सति। तत्थ “अभिवक्कन्ता, भन्ते, रत्ति, निक्खन्तो पठमो यामो, चिरनिसिन्नो भिक्खुसङ्घो। उद्दिसतु, भगवा भिक्खूनं पातिमोक्ख”न्ति एवमादीसु (चूळव० ३८३; अ० नि० ८.२०; उदा० ४५) खये दिस्सति। “अयं इमेसं चतुन्नं पुग्गलानं अभिवक्कन्ततरो च पणीततरो चा”ति एवमादीसु (अ० नि० ४.१००) सुन्दरे।

“को मे वन्दति पादानि, इद्धिया यससा जलं।

अभिवक्कन्तेन वण्णेन, सब्बा ओभासयं दिसा”ति॥ (वि० व० ८५७) —

एवमादीसु अभिरूपे। “अभिवक्कन्तं, भो गोतम, अभिवक्कन्तं, भो गोतमा”ति एवमादीसु (अ० नि० २.१६; पारा० १५) अब्भनुमोदने। इध पन खये। तेन अभिवक्कन्ताय रत्तिया, परिक्खीणाय रत्तियाति वुत्तं होति।

अभिवक्कन्तवण्णाति एत्थ अभिवक्कन्तसद्दो अभिरूपे, वण्णसद्दो पन

छविथुतिकुलवग्गकारणसण्ठानप्पमाणरूपायतनादीसु दिस्सति । तत्थ “सुवण्णवण्णोसि भगवा”ति एवमादीसु (मं नि० २.३९९; सु० नि० ५५३) छवियं । “कदा सञ्जूळहा पन ते, गहपति, इमे समणस्स गोतमस्स वण्णा”ति एवमादीसु (मं नि० २.७७) थुतियं । “चत्तारोमे, भो गोतम, वण्णा”ति एवमादीसु (दी० नि० ३.११५) कुलवग्गे । “अथ केन नु वण्णेन, गन्धत्थेनोति वुच्चती”ति एवमादीसु (सं० नि० १.२३४) कारणे । “महन्तं हत्थिराजवण्णं अभिनिम्मिनित्वा”ति एवमादीसु (सं० नि० १.१३८) सण्ठाने । “तयो पत्तस्स वण्णा”ति एवमादीसु पमाणे । “वण्णो गन्धो रसो ओजा”ति एवमादीसु रूपायतने । सो इध छवियं दट्ठब्बो । तेन अभिक्कन्तवण्णा अभिरूपच्छवीति वुत्तं होति ।

केवलकप्पन्ति एत्थ **केवलसद्धो** अनवसेसयेभुय्यअब्बामिस्सअनतिरेकदळ्हत्यविसंयोगादिअनेकत्थो । तथा हिस्स “केवलपरिपुण्णं परिसुद्धं ब्रह्मचरिय”न्ति एवमादीसु (दी० नि० १.२५५; पारा० १) अनवसेसता अत्थो । “केवलकप्पा च अङ्गमागधा प्हूतं खादनीयं भोजनीयं आदाय उपसङ्कमिस्सन्ती”ति एवमादीसु (महाव० ४३) येभुय्यता । “केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स समुदयो होती”ति एवमादीसु (विभ० २२५) अब्बामिस्सता । “केवलं सद्धामत्तकं नून अयमायस्मा”ति एवमादीसु (महाव० २४४) अनतिरेकता । “आयस्मतो भन्ते अनुरुद्धस्स बाहिको नाम सद्धिविहारिको केवलकप्पं सङ्गभेदाय ठितो”ति एवमादीसु (अ० नि० ४.२४३) दळ्हत्यता । “केवली वुसितवा उत्तमपुरिसोति वुच्चती”ति एवमादीसु (सं० नि० ३.५७) विसंयोगो । इध पनस्स अनवसेसतो अत्थो अधिप्पेतो ।

कप्पसद्धो पनायं अभिसद्धहनवोहारकालपज्जत्तिछेदनविकप्पलेससमन्तभावोदिअनेकत्थो । तथा हिस्स “ओकप्पनियमेतं भोतो गोतमस्स, यता तं अरहतो सम्मासम्बुद्धस्सा”ति एवमादीसु (मं नि० १.३८७) अभिसद्धहनमत्थो । “अनुजानामि, भिक्खवे, पज्चहि समणकप्पेहि फलं परिभुज्जितु”न्ति एवमादीसु (चूळव० २५०) वोहारो । “येन सुदं निच्चकप्पं विहरामी”ति एवमादीसु (मं नि० १.३८७) कालो । “इच्चायस्मा कप्पो”ति एवमादीसु (सु० नि० १०९८; चूळनि० कप्पमाणवपुच्छा ११७) पज्जत्ति । “अलङ्कतो कप्पितकेसमस्सू”ति एवमादीसु (जा० २.२२.१३६८) छेदनं । “कप्पति द्वङ्गुलकप्पो”ति एवमादीसु (चूळव० ४४६) विकप्पो । “अत्थि कप्पो निपज्जितु”न्ति एवमादीसु (अ० नि० ८.८०) लेसो । “केवलकप्पं वेळुवनं ओभासेत्वा”ति एवमादीसु (सं० नि० १.९४) समन्तभावो । इध पनस्स समन्तभावो अत्थोति अधिप्पेतो । यतो **केवलकप्पं जेतवनन्ति** एत्थ अनवसेसं समन्ततो जेतवनन्ति एवमत्थो दट्ठब्बो ।

ओभासेत्वाति आभाय फरित्वा, चन्दिमा विय सूरियो विय च एकोभासं एकपज्जोतं करित्वाति अत्थो ।

येन भगवा तेनुपसङ्कमीति भुम्मत्थे करणवचनं, यतो यत्थ भगवा, तत्थ उपसङ्कमीति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । येन वा कारणेन भगवा देवमनुस्सेहि उपसङ्कमितब्बो, तेनेव कारणेन उपसङ्कमीति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । केन च कारणेन भगवा उपसङ्कमितब्बो? नानप्पकारगुणविसेसाधिगमाधिप्पायेन सादुफलूपभोगाधिप्पायेन दिज्जगणेहि निच्चफलितमहारुक्खो विय । उपसङ्कमीति च गताति वुत्तं होति । **उपसङ्कमित्वा**ति उपसङ्कमनपरियोसानदीपनं । अथ वा एवं गता ततो आसन्नतरं ठानं भगवतो समीपसङ्घातं गन्त्वातिपि वुत्तं होति । **भगवन्तं अभिवादेत्वा**ति भगवन्तं वन्दित्वा पणमित्वा नमस्सित्वा ।

एकमन्तन्ति भावनपुंसकनिद्देशो, एकोकासं एकपस्सन्ति वुत्तं होति । भुम्मत्थे वा उपयोगवचनं । **अट्ठासीति** निसज्जादिपटिक्खेपो, ठानं कप्पेसि, ठिता अहोसीति अत्थो ।

कथं ठिता पन सा एकमन्तं ठिता अहूति?

“न पच्छतो न पुरतो, नापि आसन्नदूरतो ।
न कच्छे नोपि पटिवाते, न चापि ओणतुण्णते ।
इमे दोसे विवज्जेत्वा, एकमन्तं ठिता अहू”ति ॥

कस्मा पनायं अट्ठासि एव, न निसीदीति? लहुं निवत्तितुकामताय । देवता हि कञ्चिदेव अत्थवसं पटिच्च सुचिपुरिसो विय वच्चट्ठानं मनुस्सलोकं आगच्छन्ति । पकतिया पनेतासं योजनसततो पभुति मनुस्सलोको दुग्गन्धताय पटिकूलो होति, न तत्थ अभिरमन्ति । तेन सा आगतकिच्चं कत्वा लहुं निवत्तितुकामताय न निसीदि । यस्स च गमनादिइरियापथपरिस्समस्स विनोदनत्थं निसीदन्ति, सो देवानं परिस्समो नत्थि, तस्मापि न निसीदि । ये च महासावका भगवन्तं परिवारेत्वा ठिता, ते पतिमानेसि, तस्मापि न निसीदि । अपिच भगवति गारवेनेव न निसीदि । देवानञ्चि निसीदितुकामानं आसनं निब्बत्तति, तं अनिच्छमाना निसज्जाय चित्तमि अकत्वा एकमन्तं अट्ठासि ।

एकमन्तं ठिता खो सा देवताति एवं इमेहि कारणेहि एकमन्तं ठिता खो सा देवता । भगवन्तं गाथाय अज्झभासीति भगवन्तं गाथाय अक्खरपदनियमितगन्थितेन वचनेन अभासीति अत्थो ।

२६१. तत्थ बहूति अनियमितसङ्ख्यानिद्देशो । तेन अनेकसता अनेकसहस्सा अनेकसतसहस्साति वुत्तं होति । दिब्बन्तीति देवा, पञ्चहि कामगुणेहि कीळन्ति, अत्तनो वा सिरिया जोतन्तीति अत्थो । अपिच तिविधा देवा सम्मुतिउपपत्तिविसुद्धिवसेन । यथाह —

“देवाति तयो देवा सम्मुतिदेवा, उपपत्तिदेवा, विसुद्धिदेवा । तत्थ सम्मुतिदेवा नाम राजानो, देवियो, राजकुमारा । उपपत्तिदेवा नाम चातुमहाराजिके देवे उपादाय तदुत्तरिदेवा । विसुद्धिदेवा नाम अरहन्तो वुच्चन्ती”ति (चूळनि० धोतकमाणवपुच्छानिद्देश ३२, पारायनानुगीतिगाथानिद्देश ११९) ।

तेसु इध उपपत्तिदेवा अधिप्पेता । मनुनो अपच्चाति **मनुस्सा** । पोराणा पन भणन्ति — मनस्स उस्सन्नताय मनुस्सा । ते जम्बुदीपका, अपरगोयानका, उत्तरकुरुका, पुब्बविदेहकाति चतुब्बिधा । इध जम्बुदीपका अधिप्पेता । मङ्गलन्ति इमेहि सत्ताति **मङ्गलानि**, इद्धि वुद्धिञ्च पापुणन्तीति अत्थो । **अचिन्तयुन्ति** चिन्तेसुं । **आकङ्खमानाति** इच्छमाना पत्थयमाना पिहयमाना । **सोत्थानन्ति** सोत्थिभावं, सब्बेसं दिट्ठधम्मिकसम्परायिकानं सोभनानं सुन्दरानं कल्याणानं धम्मानमत्थितन्ति वुत्तं होति । **ब्रूहीति** देसेहि पकासेहि आचिक्ख विवर विभज उत्तानीकरोहि । **मङ्गलन्ति** इद्धिकारणं वुद्धिकारणं सब्बसम्पत्तिकारणं । **उत्तमन्ति** विसिट्ठं पवरं सब्बलोकहितसुखावहन्ति अयं गाथाय अनुपुब्बपदवण्णना ।

अयं पन पिण्डत्थो — सो देवपुत्तो दससहस्सचक्कवाळेसु देवता मङ्गलपञ्चं सोतुकामताय इमस्मिं एकचक्कवाळे सन्निपतित्वा एकवालगकोटिओकासमत्ते दसपि वीसमिपि तिसमिपि चत्तालीसमिपि पञ्चासमिपि सट्ठिपि सत्ततिपि असीतिपि सुखुमत्तभावे निम्मिनित्वा सब्बदेवमारब्रह्मानो सिरिया च तेजसा च अधिगय्ह विरोचमानं पञ्चत्तरबुद्धासने निसिन्नं भगवन्तं परिवारेत्वा ठिता दिस्वा तस्मिं च समये अनागतानमि सकलजम्बुदीपकानं मनुस्सानं चेतसा चेतोपरिवितक्कमज्जाय सब्बदेवमनुस्सानं विचिकिच्छासल्लसमुद्धरणत्थं आह — “बहू देवा मनुस्सा च, मङ्गलानि अचिन्तयुं, आकङ्खमाना सोत्थानं अत्तनो सोत्थिभावं इच्छन्ता, ब्रूहि मङ्गलमुत्तमं, तेसं देवानं अनुमतिया मनुस्सानञ्च अनुग्गहेन मया पुट्ठो समानो यं सब्बेसमेव अम्हाकं एकन्तहितसुखावहनतो उत्तमं मङ्गलं, तं नो अनुकम्पं उपादाय ब्रूहि भगवा”ति ।

२६२. एवमेतं देवपुत्तस्स वचनं सुत्वा भगवा “असेवना च बालान”न्ति गाथमाह । तत्थ असेवनाति अभजना अपयिरुपासना । बालानन्ति बलन्ति अस्ससन्तीति बाला, अस्ससितपस्ससितमत्तेन जीवन्ति, न पज्जाजीवितेनाति अधिप्पायो । तेसं बालानं पण्डितानन्ति पण्डन्तीति पण्डिता, सन्दिट्टिकसम्परायिकेसु अत्थेसु जाणगतिया गच्छन्तीति अधिप्पायो । तेसं पण्डितानं । सेवनाति भजना पयिरुपासना तंसहायता तंसम्पवङ्कता । पूजाति सक्कारगरुकारमाननवन्दना । पूजनेय्यानन्ति पूजारहानं । एतं मङ्गलमुत्तमन्ति या च बालानं असेवना, या च पण्डितानं सेवना, या च पूजनेय्यानं पूजा, तं सब्बं सम्पिण्डेत्वा आह एतं मङ्गलमुत्तमन्ति । यं तया पुट्टं “ब्रूहि मङ्गलमुत्तम”न्ति, एत्थ ताव एतं मङ्गलमुत्तमन्ति गण्हाहीति वुत्तं होति । अयमेतिस्सा गाथाय पदवण्णना ।

अत्थवण्णना पनस्सा एवं वेदितब्बा — एवमेतं देवपुत्तस्स वचनं सुत्वा भगवा इमं गाथमाह । तत्थ यस्मा चतुब्बिधा कथा पुच्छितकथा, अपुच्छितकथा, सानुसन्धिकथा, अननुसन्धिकथाति । तत्थ “पुच्छामि तं, गोतम, भूरिपज्जं, कथं करो सावको साधु होती”ति (सु० नि० ३७८) च, “कथं नु त्वं, मारिस, ओघमतरी”ति (सं० नि० १.१) च एवमादीसु पुच्छितेन कथिका पुच्छितकथा । “यं परे सुखतो आहु, तदरिया आहु दुक्खतो”ति एवमादीसु (सु० नि० ७६७) अपुच्छितेन अत्तज्झासयवसेनेव कथिता अपुच्छितकथा । सब्बापि बुद्धानं कथा “सनिदानाहं, भिक्खवे, धम्मं देसेमी”ति (अ० नि० ३.१२६; कथा० ८०६) वचनतो सानुसन्धिकथा । अननुसन्धिकथा इमस्मिं सासने नत्थि । एवमेतासु कथासु अयं देवपुत्तेन पुच्छितेन भगवता कथितत्ता पुच्छितकथा । पुच्छितकथायच्च यथा छेको पुरिसो कुसलो मग्गस्स, कुसलो अमग्गस्स, मग्गं पुट्टो पठमं विजहितब्बं आचिक्खित्वा पच्छा गहेतब्बं आचिक्खति — “असुकस्मिं नाम ठाने द्वेधापथो होति, तत्थ वामं मुञ्चित्वा दक्खिणं गण्हाथा”ति, एवं सेवितब्बासेवितब्बेसु असेवितब्बं आचिक्खित्वा सेवितब्बं आचिक्खति । भगवा च मग्गकुसलपुरिससदिसो । यथाह —

“पुरिसो मग्गकुसलोति खो, तिस्स, तथागतस्सेतं अधिवचनं अरहतो सम्मासम्बुद्धस्सा”ति (सं० नि० ३.८४) ।

सो हि कुसलो इमस्स लोकस्स, कुसलो परस्स लोकस्स, कुसलो मच्चुधेय्यस्स, कुसलो अमच्चुधेय्यस्स, कुसलो मारधेय्यस्स, कुसलो अमारधेय्यस्साति । तस्मा पठमं असेवितब्बं आचिक्खित्वा सेवितब्बं आचिक्खन्तो आह — “असेवना च बालानं, पण्डितानञ्च सेवना”ति । विजहितब्बमग्गो विय हि पठमं बाला न सेवितब्बा न पयिरुपासितब्बा, ततो गहेतब्बमग्गो विय पण्डिता सेवितब्बा पयिरुपासितब्बाति ।

कस्मा पन भगवता मङ्गलं कथेन्तेन पठमं बालानं असेवना पण्डितानञ्च सेवना कथिताति? वुच्चते — यस्मा इमं दिट्ठादीसु मङ्गलदिट्ठिं बालसेवनाय देवमनुस्सा गण्हिंसु, सा च अमङ्गलं, तस्मा नेसं तं इधलोकत्थपरलोकत्थभज्जकं अकल्याणमित्तसंसग्गं गरहन्तेन उभयलोकत्थसाधकञ्च कल्याणमित्तसंसग्गं पसंसन्तेन भगवता पठमं बालानं असेवना पण्डितानञ्च सेवना कथिताति ।

तत्थ बाला नाम ये केचि पाणातिपातादिकुसलकम्मपथसमन्नागता सत्ता । ते तीहाकारेहि जानितब्बा । यथाह — “तीणिमानि, भिक्खवे, बालस्स बाललक्खणानी”ति (अ० नि० ३.३; म० नि० ३.२४६) सुत्तं । अपिच पूरणकस्सपादयो छ सत्थारो देवदत्तकोकालिककटमोदकतिस्सखण्डदेवियापुत्तसमुद्दत्तचिच्चमाणविकादयो अतीतकाले च दीघविदस्स भाताति इमे अज्जे च एवरूपा सत्ता बालाति वेदितब्बा ।

ते अग्निपदितमिव अङ्गारं अत्तना दुग्गहितेन अत्तानञ्च अत्तनो वचनकारके च विनासेन्ति, यथा दीघविदस्स भाता चतुबुद्धन्तरं सट्ठियोजनमत्तेन अत्तभावेन उत्तानो पतितो महानिरये पच्चति, यथा च तस्स दिट्ठिं अभिरुचिकानि पञ्च कुलसतानि तस्सेव सहब्यतं उपपन्नानि निरये पच्चन्ति । वुत्तं हेतं —

“सेय्यथापि, भिक्खवे, नळागारा वा तिणागारा वा अग्नि मुत्तो कूटागारानिपि डहति उल्लित्तावलित्तानि निवातानि फुसितग्गळानि पिहितवातपानानि, एवमेव खो, भिक्खवे, यानि कानिचि भयानि उप्पज्जन्ति, सब्बानि तानि बालतो उप्पज्जन्ति, नो पण्डिततो । ये केचि उपद्दवा उप्पज्जन्ति...पे०... ये केचि उपसग्गा...पे०... नो पण्डिततो । इति खो, भिक्खवे, सप्पटिभयो बालो, अप्पटिभयो पण्डितो । सउपद्दवो बालो, अनुपद्दवो पण्डितो, सउपसग्गो बालो, अनुपसग्गो पण्डितो”ति (अ० नि० ३.१) ।

अपिच पूतिमच्छसदिसो बालो, पूतिमच्छबन्धपत्तपुटसदिसो होति तदुपसेवी, छडुनीयतं जिगुच्छनीयतञ्च आपज्जति विज्जूनं । वुत्तञ्चेतं —

“पूतिमच्छं कुसग्गेन, यो नरो उपनय्हति ।
कुसापि पूती वायन्ति, एवं बालूपसेवना”ति ॥ (इतिवु० ७६; जा० १.१५.१८३; २.२२.१२५७) ।

अकित्तिपण्डितो चापि सक्केन देवानमिन्देन वरे दिव्यमाने एवमाह —

“बालं न पस्से न सुणे, न च बालेन संवसे ।
बालेनल्लापसल्लापं, न करे न च रोचये ॥

“किन्नु ते अकरं बालो, वद कस्सप कारणं ।
केन कस्सप बालस्स, दस्सनं नाभिकङ्खसि ॥

“अनयं नयति दुम्मेधो, अधुरायं नियुज्जति ।
दुन्नयो सेय्यसो होति, सम्मा वुत्तो पकुप्पति ।
विनयं सो न जानाति, साधु तस्स अदस्सन”न्ति ॥ (जा० १.१३.९०-९२) ।

एवं भगवा सब्बाकारेण बालूपसेवनं गरहन्तो बालानं असेवनं “मङ्गल”न्ति वत्वा इदानि पण्डितसेवनं पसंसन्तो “पण्डितानञ्च सेवना मङ्गल”न्ति आह । तत्थ **पण्डिता** नाम ये केचि पाणातिपातावेरमणिआदिदसकुसलकम्मपथसमन्नागता सत्ता, ते तीहाकारेहि जानितब्बा । यथाह — “तीणिमानि, भिक्खवे, पण्डितस्स पण्डितलक्खणानी”ति (अ० नि० ३.३; म० नि० ३.२५३) वुत्तं । अपिच बुद्धपच्चेकबुद्धअसीतिमहासावका अज्जे च तथागतस्स सावका सुनेत्तमहागोविन्दविधुरसरभङ्गमहोसथसुतसोमनिमिराज-अयोधरकुमारअकित्तिपण्डितादयो च पण्डिताति वेदितब्बा ।

ते भये विय रक्खा, अन्धकारे विय पदीपो, खुप्पिपासादिदुक्खाभिभवे विय अन्नपानादिपटिलाभो, अत्तनो वचनकरानं सब्बभयउपद्दवूपसग्गविद्धंसनसमत्था होन्ति । तथा हि तथागतं आगम्म असङ्ख्येय्या अपरिमाणा देवमनुस्सा आसवक्खयं पत्ता, ब्रह्मलोके पतिट्ठिता, देवलोके पतिट्ठिता, सुगतिलोके उप्पन्ना । सारिपुत्तत्थेरे चित्तं पसादेत्वा चतूहि पच्चयेहि थेरं

उपट्टहित्वा असीति कुलसहस्सानि सगगे निब्बत्तानि । तथा महामोग्गल्लानमहाकस्सपप्पभुतीसु सब्बमहासावकेसु, सुनेत्तस्स सत्थुनो सावका अप्पेकच्चे ब्रह्मलोके उप्पज्जिंसु, अप्पेकच्चे परनिम्मितवसवत्तीनं देवानं सहब्यतं...पे०... अप्पेकच्चे गहपतिमहासालकुलानं सहब्यतं उपपज्जिंसु । वुत्तञ्चेतं —

“नत्थि, भिक्खवे, पण्डिततो भयं, नत्थि पण्डिततो उपद्दवो, नत्थि पण्डिततो उपसग्गो”ति (अ० नि० ३.१) ।

अपिच तगरमालादिगन्धभण्डसदिसो पण्डितो, तगरमालादिगन्धभण्डपलिवेठनपत्तसदिसो होति तदुपसेवी, भावनीयतं मनुज्जतञ्च आपज्जति विज्जूनं । वुत्तञ्चेतं —

“तगरञ्च पलासेन, यो नरो उपनयति ।

पत्तापि सुरभी वायन्ति, एवं धीरूपसेवना”ति ॥ (इतिवु० ७६; जा० १.१५.१८४; २.२२.१२५८) ।

अकित्तिपण्डितो चापि सक्केन देवानमिन्देन वरे दिव्यमाने एवमाह —

“धीरं पस्से सुणे धीरं, धीरेन सह संवसे ।

धीरेनल्लापसल्लापं, तं करे तञ्च रोचये ॥

“किन्नु ते अकरं धीरो, वद कस्सप कारणं ।

केन कस्सप धीरस्स, दस्सनं अभिक्कङ्खसि ॥

“नयं नयति मेधावी, अधुरायं न युज्जति ।

सुनयो सेय्यसो होति, सम्मा वुत्तो न कुप्पति ।

विनयं सो पजानाति, साधु तेन समागमो”ति ॥ (जा० १.१३.९४-९६) ।

एवं भगवा सब्बाकारेण पण्डितसेवनं पसंसन्तो, पण्डितानं सेवनं “मङ्गल”न्ति वत्त्वा इदानीं तां बालानां असेवनाय पण्डितानं सेवनाय च अनुपुब्बेन पूजनेय्यभावं उपगतानं पूजं पसंसन्तो “पूजा च पूजनेय्यानां एतं मङ्गलमुत्तम”न्ति आह । तत्थ पूजनेय्या नाम सब्बदोसविरहितत्ता सब्बगुणसमन्नागतत्ता च बुद्धा भगवन्तो, ततो पच्छा पच्चेकबुद्धा अरियसावका च । तेसज्झि पूजा अप्पकापि दीघरत्तं हिताय सुखाय होति, सुमनमालाकारमल्लिकादयो चेत्थ निदस्सनं ।

तत्थेकं निदस्सनमत्तं भणाम । भगवा किर एकदिवसं पुब्बण्हसमयं निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय राजगहं पिण्डाय पाविसि । अथ खो सुमनमालाकारो रज्जो मागधस्स सेनियस्स बिम्बिसारस्स पुप्फानि गहेत्वा गच्छन्तो अद्दस भगवन्तं नगरद्वारं अनुप्पत्तं पासादिकं पसादनीयं द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणासीतानुब्यज्जनपटिमण्डितं बुद्धसिरिया जलन्तं । दिस्वानस्स एतदहोसि — “राजा पुप्फानि गहेत्वा सतं वा सहस्सं वा ददेय्य, तञ्च इधलोकमत्तमेव सुखं भवेय्य, भगवतो पन पूजा अप्पमेय्यअसङ्ख्येय्यफला दीघरत्तं हितसुखावहा होति । हन्दाहं इमेहि पुप्फेहि भगवन्तं पूजेमी”ति पसन्नचित्तो एकं पुप्फमुट्ठिं गहेत्वा भगवतो पटिमुखं खिपि, पुप्फानि आकासेन गन्त्वा भगवतो उपरि मालावितानं हुत्वा अट्ठंसु । मालाकारो तं आनुभावं दिस्वा पसन्नतरचित्तो पुन एकं पुप्फमुट्ठिं खिपि, तानि गन्त्वा मालाकञ्चुको हुत्वा अट्ठंसु । एवं अट्ठ पुप्फमुट्ठियो खिपि, तानि गन्त्वा पुप्फकूटागारं हुत्वा अट्ठंसु । भगवा अन्तो कूटागारे विय अहोसि, महाजनकायो सन्निपति । भगवा मालाकारं पस्सन्तो सितं पात्वाकासि । आनन्दत्थेरो “न बुद्धा अहेतु अप्पच्चया सितं पातुकरोन्ती”ति सितकारणं

पुच्छि। भगवा आह — “एसो, आनन्द, मालाकारो इमिस्सा पूजाय आनुभावेन सतसहस्सकप्पे देवेसु च मनुस्सेसु च संसरित्वा परियोसाने सुमनिस्सरो नाम पच्चेकबुद्धो भविस्सती”ति। वचनपरियोसाने च धम्मदेसनत्थं इमं गाथं अभसि —

“तञ्च कम्मं कतं साधु, यं कत्वा नानुत्तप्पति।
यस्स पतीतो सुमनो, विपाकं पटिसेवती”ति॥ (ध० प० ६८)।

गाथापरियोसाने चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्माभिसमयो अहोसि, एवं अप्पकापि तेसं पूजा दीघरत्तं हिताय सुखाय होतीति वेदितब्बा। सा च आमिसपूजाव को पन वादो पटिपत्तिपूजाय। यतो ये कुलपुत्ता सरणगमनेन सिक्खापदपटिगहणेन उपोसथङ्गसमादानेन चतुपरिसुद्धिसीलादीहि च अत्तनो गुणेहि भगवन्तं पूजेन्ति, को तेसं पूजाय फलं वण्णयिस्सति। ते हि तथागतं परमाय पूजाय पूजेन्तीति वुत्ता। यथाह —

“यो खो, आनन्द, भिक्खु वा भिक्खुनी वा उपासको वा उपासिका वा धम्मानुधम्मपटिपन्नो विहरति सामीचिप्पटिपन्नो अनुधम्मचारी, सो तथागतं सक्करोति गरुं करोति मानेति पूजेति अपचियति परमाय पूजाया”ति।

एतेनानुसारेण पच्चेकबुद्धारियसावकानम्मि पूजाय हितसुखावहता वेदितब्बा।

अपिच गहट्टानं कनिट्टस्स जेट्ठो भातापि भगिनीपि पूजनेय्या, पुत्तस्स मातापितरो, कुलवधूनं सामिकसस्सुससुराति एवम्पेत्य पूजनेय्या वेदितब्बा। एतेसम्मि हि पूजा कुसलधम्मसङ्घातत्ता आयुआदिवट्ठिहेतुत्ता च मङ्गलमेव। वुत्तज्हेतं —

“ते मत्तेय्या भविस्सन्ति पेत्तेय्या सामज्जा ब्रह्मज्जा कुले जेट्ठापचायिनो, इदं कुसलं धम्मं समादाय वत्तिस्सन्ति। ते तेसं कुसलानं धम्मानं समादानहेतु आयुनापि वट्ठिस्सन्ति, वण्णेनपि वट्ठिस्सन्ती”तिआदि।

एवमेतिस्सा गाथाय बालानं असेवना पण्डितानं सेवना पूजनेय्यानं पूजाति तीणि मङ्गलानि वुत्तानि। तत्थ बालानं असेवना बालसेवनपच्चयभयादिपरित्ताणेन उभयलोकहितहेतुत्ता पण्डितानं सेवना पूजनेय्यानं पूजा च तासं फलविभूतिवण्णनायं वुत्तनयेनेव निब्बानसुगतिहेतुत्ता “मङ्गल”न्ति वेदितब्बा। इतो परं तु मातिकं अदस्सेत्वा एव यं यत्थ मङ्गलं, तं ववत्थपेस्साम, तस्स च मङ्गलत्तं विभावयिस्सामाति।

निट्ठिता असेवना च बालानन्ति इमिस्सा गाथाय अत्थवण्णना।

२६३. एवं भगवा “बूहि मङ्गलमुत्तम”न्ति एकं अज्झेसितोपि अप्पं याचितो बहुदायको उल्लारपुरिसो विय एकाय गाथाय तीणि मङ्गलानि वत्वा ततो उत्तरिपि देवतानं सोतुकामताय मङ्गलानञ्च अत्थिताय येसं येसं यं यं अनुकूलं, ते ते सत्ते तत्थ तत्थ मङ्गले नियोजेतुकामताय च “**पतिरूपदेसवासो चा**”तिआदीहि गाथाहि पुनपि अनेकानि मङ्गलानि वत्तुमारब्धो।

तत्थ पठमगाथाय ताव **पतिरूपो**ति अनुच्छविको। **देसो**ति गामोपि निगमोपि नगरम्मि जनपदोपि यो कोचि सत्तानं निवासोकासो। **वासो**ति तत्थ निवासो। **पुब्बे**ति पुरा अतीतासु जातीसु। **कतपुज्जता**ति उपचितकुसलता। **अत्ता**ति चित्तं वुच्चति, सकलो वा अत्तभावो। **सम्मापणिधी**ति तस्स अत्तनो सम्मा पणिधानं नियुज्जनं, ठपनन्ति वुत्तं होति। सेसं

वुत्तनयमेवाति अयमेत्थ पदवण्णना ।

अत्थवण्णना पन एवं वेदितब्बा पतिरूपदेसो नाम यत्थ चतस्सो परिसा विहरन्ति, दानादीनि पुञ्जकिरियावत्थूनि वत्तन्ति, नवङ्गं सत्थु सासनं दिप्पति । तत्थ निवासो सत्तानं पुञ्जकिरियाय पच्चयत्ता “मङ्गल”न्ति वुच्चति । सीहळदीपपविट्ठकेवट्ठादयो चेत्थ निदस्सनं ।

अपरो नयो — पतिरूपदेसो नाम भगवतो बोधिमण्डपदेसो, धम्मचक्कपवत्तितपदेसो, द्वादसयोजनाय परिसाय मज्झे सब्बतिथियमतं भिन्दित्वा यमकपाटिहारियदस्सितकण्डम्बरुक्खमूलपदेसो, देवोरोहनपदेसो, यो वा पनञ्जोपि सावत्थिराजगहादिबुद्धादिवासपदेसो । तत्थ निवासो सत्तानं छानुत्तरियपटिलाभपच्चयतो “मङ्गल”न्ति वुच्चति ।

अपरो नयो — पुरत्थिमाय दिसाय कजङ्गलं नाम निगमो, तस्स अपरेन महासाला, ततो परं पच्चन्तिमा जनपदा, ओरतो मज्झे । दक्खिणपुरत्थिमाय दिसाय सल्लवती नाम नदी, ततो परं पच्चन्तिमा जनपदा, ओरतो मज्झे । दक्खिणाय दिसाय सेतकण्णिकं नाम निगमो, ततो परं पच्चन्तिमा जनपदा, ओरतो मज्झे । पच्छिमाय दिसाय थूणं नाम ब्राह्मणगामो, ततो परं पच्चन्तिमा जनपदा, ओरतो मज्झे । उत्तराय दिसाय उसिरद्धजो नाम पब्बतो, ततो परं पच्चन्तिमा जनपदा, ओरतो मज्झे (महाव० २५९) । अयं मज्झिमपदेसो आयामेन तीणि योजनसत्तानि, वित्थारेन अट्ठतेय्यानि, परिक्खेपेन नवयोजनसत्तानि होन्ति, एसो पतिरूपदेसो नाम ।

एत्थ चतुन्नं महादीपानं द्विसहस्सानं परित्तिदीपानञ्च इस्सरियाधिपच्चकारका चक्कवत्ती उप्पज्जन्ति, एकं असङ्ख्येय्यं कप्पसतसहस्सञ्च पारमियो पूरेत्वा सारिपुत्तमहामोगल्लानादयो महासावका उप्पज्जन्ति, द्वे असङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सञ्च पारमियो पूरेत्वा पच्चेकबुद्धा, चत्तारि अट्ठ सोळस वा असङ्ख्येय्यानि कप्पसतसहस्सञ्च पारमियो पूरेत्वा सम्मासम्बुद्धा च उप्पज्जन्ति । तत्थ सत्ता चक्कवत्तिरञ्जो ओवादां गहेत्वा पञ्चसु सीलेसु पतिट्ठाय सग्गपरायणा होन्ति, तथा पच्चेकबुद्धानं ओवादे पतिट्ठाय । सम्मासम्बुद्धसावकानं पन ओवादे पतिट्ठाय सग्गपरायणा निब्बानपरायणा च होन्ति । तस्मा तत्थ वासो इमासं सम्पत्तीनं पच्चयतो “मङ्गल”न्ति वुच्चति ।

पुब्बे कतपुञ्जता नाम अतीतजातियं बुद्धपच्चेकबुद्धखीणासवे आरब्ध उपचितकुसलता, सापि मङ्गलं । कस्मा? बुद्धपच्चेकबुद्धे सम्मुखतो दस्सेत्वा बुद्धानं वा बुद्धसावकानं वा सम्मुखा सुताय चतुप्पदिकायपि गाथाय परियोसाने अरहत्तं पापेतीति कत्वा । यो च मनुस्सो पुब्बे कताधिकारो उस्सन्नकुसलमूलो होति, सो तेनेव कुसलमूलेन विपस्सनं उप्पादेत्वा आसवक्खयं पापुणाति यथा राजा महाकप्पिनो अग्गमहेसी च । तेन वुत्तं “पुब्बे च कतपुञ्जता मङ्गल”न्ति ।

अत्तसम्मापणिधि नाम इधेकच्चो अत्तानं दुस्सीलं सीले पतिट्ठापेति, अस्सद्धं सद्धासम्पदाय पतिट्ठापेति, मच्छरिं चागसम्पदाय पतिट्ठापेति । अयं वुच्चति “अत्तसम्मापणिधी”ति । एसो च मङ्गलं । कस्मा? दिट्ठधम्मिकसम्परायिकवेरप्पहानविविधानिसंसाधिगमहेतुतोति ।

एवं इमिस्सापि गाथाय पतिरूपदेसवासो, पुब्बे च कतपुञ्जता, अत्तसम्मापणिधीति तीणियेव मङ्गलानि वुत्तानि, मङ्गलत्तञ्च नेसं तत्थ तत्थ विभावितमेवाति ।

निट्ठिता पतिरूपदेसवासो चाति इमिस्सा गाथाय अत्थवण्णना ।

२६४. इदानीं बाहुसच्चञ्चाति एत्थ बाहुसच्चन्ति बहुस्सुतभावो । सिप्पन्ति यंकिञ्चि हत्थकोसल्लं । विनयोति कायवाचाचित्तविनयनं । सुसिक्खितोति सुट्ठु सिक्खितो । सुभासिताति सुट्ठु भासिता । याति अनियमनिदेसो । वाचाति गिरा व्यप्पथो । सेसं वुत्तनयमेवाति । अयमेत्थ पदवण्णना ।

अत्थवण्णना पन एवं वेदितब्बा — बाहुसच्चं नाम यं तं “सुतधरो होति सुतसन्निचयो”ति (म० नि० १.३३९; अ० नि० ४.२२) च “इध, भिक्खवे, एकच्चस्स पुग्गलस्स बहुकं सुतं होति सुत्तं गेय्यं वेय्याकरण”न्ति (अ० नि० ४.६) च एवमादिना नयेन सत्थुसासनधरत्तं वण्णितं, तं अकुसलप्पहानकुसलाधिगमहेतुतो अनुपुब्बेन परमत्थसच्चसच्छिकिरियहेतुतो च “मङ्गल”न्ति वुच्चति । वुत्तञ्हेतं भगवता —

“सुतवा च खो, भिक्खवे, अरियसावको अकुसलं पजहति, कुसलं भावेति, सावज्जं पजहति, अनवज्जं भावेति, सुद्धमत्तानं परिहरती”ति (अ० नि० ७.६७) ।

अपरम्पि वुत्तं —

“धतानं धम्मनं अत्थमुपपरिक्खति, अत्थं उपपरिक्खतो धम्मा निज्झानं खमन्ति, धम्मनिज्झानक्खन्तिया सति छन्दो जायति, छन्दजातो उस्सहति, उस्सहन्तो तुलयति, तुलयन्तो पदहति, पदहन्तो कायेन चेव परमत्थसच्चं सच्छिकरोति, पज्जाय च अतिविज्झ पस्सती”ति (म० नि० २.४३२) ।

अपिच अगारिकबाहुसच्चम्पि यं अनवज्जं, तं उभयलोकहितसुखावहनतो “मङ्गल”न्ति वेदितब्बं ।

सिप्पं नाम अगारिकसिप्पञ्च अनगारिकसिप्पञ्च । तत्थ अगारिकसिप्पं नाम यं परूपरोधविरहितं अकुसलविवज्जितं मणिकारसुवण्णकारकम्मादि, तं इधलोकत्थावहनतो मङ्गलं । अनगारिकसिप्पं नाम चीवरविचारणसिब्बनादि समणपरिक्खाराभिसङ्करणं, यं तं “इध, भिक्खवे, भिक्खु यानि तानि सब्रह्मचारीनं उच्चावचानि किंकरणीयानि, तत्थ दक्खो होती”ति आदिना नयेन तत्थ तत्थ संवण्णितं, यं “नाथकरणो धम्मो”ति (दी० नि० ३.३४५; अ० नि० १०.१७) च वुत्तं, तं अत्तनो च परेसञ्च उभयलोकहितसुखावहनतो “मङ्गल”न्ति वेदितब्बं ।

विनयो नाम अगारिकविनयो च अनगारिकविनयो च । तत्थ अगारिकविनयो नाम दसअकुसलकम्मपथविरमणं, सो तत्थ असंकिंसेसापज्जनेन आचारगुणववत्थानेन च सुसिक्खितो उभयलोकहितसुखावहनतो मङ्गलं । अनगारिकविनयो नाम सत्तापत्तिक्खन्धे अनापज्जनं, सोपि वुत्तनयेनेव सुसिक्खितो । चतुपारिसुद्धिसीलं वा अनगारिकविनयो । सो यथा तत्थ पतिट्ठाय अरहत्तं पापुणाति, एवं सिक्खनेन सुसिक्खितो लोकियलोकुत्तरसुखाधिगमहेतुतो “मङ्गल”न्ति वेदितब्बो ।

सुभासिता वाचा नाम मुसावादादिदोसविरहिता वाचा । यथाह — “चतूहि, भिक्खवे, अङ्गेहि समन्नागता वाचा सुभासिता होती”ति । असम्फप्पलापा वाचा एव वा सुभासिता । यथाह —

“सुभासितं उत्तममाहु सन्तो,
धम्मं भणे नाधम्मं तं दुतियं ।
पियं भणे नाप्पियं तं ततियं,
सच्चं भणे नालिकं तं चतुत्थ”न्ति ॥ (सं० नि० १.२१३; सु० नि० ४५२) ।

अयम्पि उभयलोकहितसुखावहनतो “मङ्गल”न्ति वेदितव्वा । यस्मा च अयं विनयपरियापन्ना एव, तस्मा विनयगगहणेन एतं असङ्गणित्वा विनयो सङ्गहेतव्यो । अथवा किं इमिना परिस्समेन परेसं धम्मदेसनावाचा इध “सुभासिता वाचा”ति वेदितव्वा । सा हि यथा पतिरूपदेसवासो, एवं सत्तानं उभयलोकहितसुखनिब्बानाधिगमपच्चयतो “मङ्गल”न्ति वुच्चति । आह च —

“यं बुद्धो भासति वाचं, खेमं निब्बानपत्तिया ।

दुक्खस्सन्तकिरियाय, सा वे वाचानमुत्तमा”ति ॥ (सं० नि० १.२१३; सु० नि० ४५६) ।

एवं इमिस्सा गाथाय बाहुसच्चं, सिप्पं, विनयो सुसिक्खितो, सुभासिता वाचाति चत्तारि मङ्गलानि वुत्तानि, मङ्गलत्तज्च नेसं तत्थ तत्थ विभावितमेवाति ।

निट्ठिता बाहुसच्चज्चाति इमिस्सा गाथाय अत्थवण्णना ।

२६५. इदानीं **मातापितु उपट्टानन्ति** एत्थ मातु च पितु चाति **मातापितु** । **उपट्टानन्ति** उपट्टहनं । पुत्तानज्च दारानज्चाति **पुत्तदारस्स** । सङ्गण्हनं **सङ्गहो** । न आकुला **अनाकुला** । कम्मनि एव **कम्मन्ता** । सेसं वुत्तनयमेवाति अयं पदवण्णना ।

अत्थवण्णना पन एवं वेदितव्वा — **माता** नाम जनिका वुच्चति, तथा **पिता** । **उपट्टानं** नाम पादधोवनसम्बाहनउच्छादनन्हापनेहि चतुपच्चयसम्पदानेन च उपकारकरणं । तत्थ यस्मा मातापितरो बहूपकारा पुत्तानं अत्थकामा अनुकम्पका, यं पुत्तके बहि कीळित्वा पंसुमक्खितसरीरके आगते दिस्वा पंसुकं पुञ्छित्वा मत्थकं उपसिङ्गायन्ता परिचुम्बन्ता च सिनेहं उप्पादेन्ति, वस्ससतम्पि मातापितरो सीसेन परिहरन्ता पुत्ता तेसं पटिकारं कातुं असमत्था । यस्मा च ते आपादका पोसका इमस्स लोकस्स दस्सेतारो ब्रह्मसम्मता पुब्बाचरियसम्मता, तस्मा तेसं उपट्टानं इध पसंसं पेच्च सग्गसुखज्च आवहति, तेन “मङ्गल”न्ति वुच्चति । वुत्तज्हेतं भगवता —

“ब्रह्माति मातापितरो, पुब्बाचरियाति वुच्चरे ।

आहुनेय्या च पुत्तानं, पजाय अनुकम्पका ॥

“तस्मा हि ने नमस्सेय्य, सक्करेय्य च पण्डितो ।

अन्नेन अथ पानेन, वत्थेन सयनेन च ॥

“उच्छादनेन न्हापनेन, पादानं धोवनेन च ।

ताय नं पारिचरियाय, मातापितूसु पण्डिता ।

इधेव नं पसंसन्ति, पेच्च सग्गे पमोदती”ति ॥ (अ० नि० ३.३१; इतिवु० १०६; जा० २.२०.१८१-१८३) ।

अपरो नयो — उपट्टानं नाम भरणकिच्चकरणकुलवंसट्ठपनादिपञ्चविधं, तं पापनिवारणादिपञ्चविधदिट्ठधम्मिकहितहेतुतो “मङ्गल”न्ति वेदितव्वं । वुत्तज्हेतं भगवता —

“पञ्चहि खो, गहपतिपुत्त, ठानेहि पुत्तेन पुरत्थिमा दिसा मातापितरो पच्चुपट्टातव्वा ‘भतो ने भरिस्सामि, किच्चं नेसं करिस्सामि, कुलवंसं ठपेस्सामि, दायज्जं पटिपज्जिस्सामि, अथ वा पन पेतानं कालकतानं दक्खिणं

अनुप्पदस्सामी'ति । इमेहि खो, गहपतिपुत्त, पञ्चहि ठानेहि पुत्तेन पुरत्थिमा दिसा मातापितरो पच्चुपट्टिता पञ्चहि ठानेहि पुत्तं अनुकम्पन्ति, पापा निवारेन्ति, कल्याणे निवेसेन्ति, सिप्पं सिक्खापेन्ति, पतिरूपेन दारेन संयोजेन्ति, समये दायज्जं निव्यादेन्ती'ति (दी० नि० ३.२६७) ।

अपिच यो मातापितरो तीसु वत्थूसु पसादुप्पादनेन सीलसमादापनेन पब्बज्जाय वा उपट्ठहति, अयं मातापितुपट्टाकानं अगो, तस्स तं मातापितुपट्टानं मातापितूहि कतस्स उपकारस्स पच्चुपकारभूतं अनेकेसं दिट्ठधम्मिकानं सम्परायिकानञ्च अत्थानं पदट्टानतो “मङ्गल”न्ति वुच्चति ।

पुत्तदारस्सति एत्थ अत्तना जनिता पुत्तापि धीतरोपि “पुत्ता” त्वेव सङ्ख्यं गच्छन्ति । **दारा**ति वीसतिया भरियां या काचि भरिया । पुत्ता च दारा च पुत्तदारं, तस्स पुत्तदारस्स । **सङ्गहो**ति सम्माननादीहि उपकारकरणं । तं सुसंविहितकम्मन्तादिदिट्ठधम्मिकहितहेतुतो “मङ्गल”न्ति वेदितब्बं । वुत्तहेतं भगवता — “पच्छिमा दिसा पुत्तदारा वेदितब्बा”ति (दी० नि० ३.२६६) एत्थ उद्दिष्टं पुत्तदारं भरियासदेन सङ्गहिहत्वा —

“पञ्चहि खो, गहपतिपुत्त, ठानेहि सामिकेन पच्छिमा दिसा भरिया पच्चुपट्टातब्बा, सम्माननाय अनवमाननाय अनतिचरियाय इस्सरियवोस्सग्गेन अलङ्कारानुप्पदानेन । इमेहि खो, गहपतिपुत्त, पञ्चहि ठानेहि सामिकेन पच्छिमा दिसा भरिया पच्चुपट्टिता पञ्चहि ठानेहि सामिकं अनुकम्पति, सुसंविहितकम्मन्ता च होति, सङ्गहितपरिजना च, अनतिचारिनी च, सम्भतञ्च अनुरक्खति, दक्खा च होति अनलसा सब्बकिच्चेसू”ति (दी० नि० ३.२६९) ।

अयं वा अपरो नयो — **सङ्गहो**ति धम्मिकाहि दानपियवाचअत्थचरियाहि सङ्गहणं । सेय्यथिदं — उपोसथदिवसेसु परिब्बयदानं, नक्खत्तदिवसेसु नक्खत्तदस्सापनं, मङ्गलदिवसेसु मङ्गलकरणं, दिट्ठधम्मिकसम्परायिकेसु अत्थेसु ओवादानुसासनन्ति । तं वुत्तनयेनेव दिट्ठधम्मिकहितहेतुतो सम्परायिकहितहेतुतो देवताहिपि नमस्सनीयभावहेतुतो च “मङ्गल”न्ति वेदितब्बं । यथाह सक्को देवानमिन्दो —

“ये गहट्ठा पुज्जकरा, सीलवन्तो उपासका ।

धम्मेन दारं पोसेन्ति, ते नमस्सामि मातली”ति ॥ (सं० नि० १.२६४) ।

अनाकुला कम्मन्ता नाम कालञ्जुताय पतिरूपकारिताय अनलसताय उट्टानवीरियसम्पदाय अब्यसनीयताय च कालातिक्कमनअप्पतिरूपकरणाकरणसिथिलकरणादिआकुलभावविरहिता कसिगोरक्खवणिज्जादयो कम्मन्ता । एते अत्तनो वा पुत्तदारस्स वा दासकम्मकरानं वा ब्यत्तताय एवं पयोजिता दिट्ठेव धम्मे धनधज्जवुट्ठिपटिलाभहेतुतो “मङ्गल”न्ति वुत्ता । वुत्तज्येतं भगवता —

“पतिरूपकारी धुरवा, उट्टाता विन्दते धन”न्ति ॥ (सु० नि० १८९; सं० नि० १.२४६) च ।

“न दिवा सोप्पसीलेन, रत्तिमुट्टानदेस्सिना ।

निच्चं मत्तेन सोण्डेन, सक्का आवसितुं घरं ॥

“अतिसीतं अतिउण्हं, अतिसायमिदं अहु ।

इति विस्सट्ठकम्मन्ते, अत्था अच्छेन्ति माणवे॥

“योध सीतञ्च उण्हञ्च, तिणा भिय्यो न मञ्जति ।

करं पुरिसकिच्चानि, सो सुखा न विहायती”ति॥ च (दी० नि० ३.२५३) ।

“भोगे संहरमानस्स, भमरस्सेव इरीयतो ।

भोगा सन्निचयं यन्ति, वम्मिकोवूपचीयती”ति॥ (दी० नि० ३.२६५) —

च एवमादि ।

एवं इमिस्सापि गाथाय मातुपट्टानं, पितुपट्टानं, पुत्तदारस्स सङ्गहो, अनाकुला च कम्मन्ताति चत्तारि मङ्गलानि वुत्तानि, पुत्तदारस्स सङ्गहं वा द्विधा कत्वा पञ्च, मातापितुपट्टानं वा एकमेव कत्वा तीणि । मङ्गलत्तञ्च नेसं तत्थ तत्थ विभावितमेवाति ।

निट्ठिता मातापितुपट्टानन्ति इमिस्सा गाथाय अत्थवण्णना ।

२६६. इदानीं दानञ्चाति एत्थ दीयते इमिनाति दानं, अत्तनो सन्तकं परस्स पटिपादीयतीति वुत्तं होति । धम्मस्स चरिया, धम्मा वा अनपेता चरिया धम्मचरिया । जायन्ते “अम्हाकं इमे”ति जातका । न अवज्जानि अनवज्जानि, अनिन्दितानि अगरहितानीति वुत्तं होति । सेसं वुत्तनयमेवाति अयं पदवण्णना ।

अत्थवण्णना पन एवं वेदितब्बा — दानं नाम परं उट्ठिस्स सुबुद्धिपुब्बिका अन्नादिदसदानवत्थुपरिच्चागचेतना तंसम्पयुत्तो वा अलोभो । अलोभेन हि तं वत्थुं परस्स पटिपादेति । तेन वुत्तं “दीयते इमिनाति दान”न्ति । तं बहुजनपियमनापतादीनं दिट्ठधम्मिकसम्परायिकानं फलविसेसानं अधिगमहेतुतो “मङ्गल”न्ति वुत्तं । “दायको सीह दानपति बहुनो जनस्स पियो होति मनापो”ति एवमादीनि चेत्थ सुत्तानि (अ० नि० ५.३४) अनुस्सरितब्बानि ।

अपरो नयो — दानं नाम दुविधं आमिसदानञ्च, धम्मदानञ्च । तत्थ आमिसदानं वुत्तप्पकारमेव । इधलोकपरलोकदुक्खक्खयसुखावहस्स पन सम्मासम्बुद्धप्पवेदितस्स धम्मस्स परेसं हितकामताय देसना धम्मदानं । इमेसञ्च द्विन्नं दानानं एतदेव अगं । यथाह —

“सब्बदानं धम्मदानं जिनाति,

सब्बरसं धम्मरसो जिनाति ।

सब्बरतिं धम्मरती जिनाति,

तण्हक्खयो सब्बदुक्खं जिनाती”ति॥ (ध० प० ३५४) ।

तत्थ आमिसदानस्स मङ्गलत्तं वुत्तमेव । धम्मदानं पन यस्मा अत्थपटिसंवेदितादीनं गुणानं पदट्टानं, तस्मा “मङ्गल”न्ति वुच्चति । वुत्तञ्हेतं भगवता —

“यथा यथा, भिक्खवे, भिक्खु यथासुतं यथापरियत्तं धम्मं वित्थारेन परेसं देसेति, तथा तथा सो तस्मिं धम्मे

अत्थपटिसंवेदी च होति धम्मपटिसंवेदी चा”ति एवमादि (दी० नि० ३.३५५; अ० नि० ५.२६)।

धम्मचरिया नाम दसकुसलकम्मपथचरिया। यथाह — “तिविधं खो, गहपतयो, कायेन धम्मचरियासमचरिया होती”ति एवमादि। सा पनेसा धम्मचरिया सगगलोकूपपत्तिहेतुतो “मङ्गल”न्ति वेदितब्बा। वुत्तज्हेतं भगवता — “धम्मचरियासमचरियाहेतु खो, गहपतयो, एवमिधेकच्चे सत्ता कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जन्ती”ति (म० नि० १.४४१)।

जातका नाम मातितो वा पितितो वा याव सत्तमा पितामहयुगा सम्बन्धा। तेसं भोगपारिजुञ्जेन वा व्याधिपारिजुञ्जेन वा अभिहतानं अत्तनो समीपं आगतानं यथाबलं घासच्छादनधनधज्जादीहि सङ्गहो पसंसादीनं दिट्ठधम्मिकानं सुगतिगमनादीनञ्च सम्परायिकानं विसेसाधिगमानं हेतुतो “मङ्गल”न्ति वुच्चति।

अनवज्जानि कम्मनि नाम उपोसथङ्गसमादानवेय्यावच्चकरणआरामवनरोपनसेतुकरणादीनि कायवचीमनोसुचरितकम्मनि। तानि हि नानप्पकारहितसुखाधिगमहेतुतो “मङ्गल”न्ति वुच्चति। “ठानं खो पनेतं, विसाखे, विज्जति यं इधेकच्चो इत्थी वा पुरिसो वा अट्ठङ्गसमन्नागतं उपोसथं उपवसित्वा कायस्स भेदा परं मरणा चातुमहाराजिकानं देवानं सहब्यतं उपपज्जेय्या”ति एवमादीनि चेत्थ सुत्तानि (अ० नि० ८.४३) अनुस्सरितब्बानि।

एवं इमिस्सा गाथाय दानं, धम्मचरिया, जातकानं सङ्गहो, अनवज्जानि कम्मानीति चत्तारि मङ्गलानि वुत्तानि, मङ्गलत्तञ्च नेसं तत्थ तत्थ विभावितमेवाति।

निट्ठिता दानञ्चाति इमिस्सा गाथाय अत्थवण्णना।

२६७. इदानी आरती विरतीति एत्थ आरतीति आरमणं। विरतीति विरमणं, विरमन्ति वा एताय सत्ताति विरति। पापाति अकुसला। मदनीयट्ठेन मज्जं, मज्जस्स पानं मज्जपानं, ततो मज्जपाना। संयमनं संयमो। अप्पमज्जनं अप्पमादो। धम्मेसूति कुसलेसु। सेसं वुत्तनयमेवाति अयं पदवण्णना।

अत्थवण्णना पन एवं वेदितब्बा — आरति नाम पापे आदीनवदस्साविनो मनसा एव अनभिरति। विरति नाम कम्मद्वारवसेन कायवाचाहि विरमणं। सा चेसा विरति नाम सम्पत्तिविरति समादानविरति समुच्छेदविरतीति तिविधा होति। तत्थ या कुलपुत्तस्स अत्तनो जातिं वा कुलं वा गोत्तं वा पटिच्च “न मे एतं पतिरूपं, ख्वाहं इमं पाणं हनेय्यं, अदिन्नं आदियेय्य”न्तिआदिना नयेन सम्पत्तिवत्थुतो विरति, अयं सम्पत्तिविरति नाम। सिक्खापदसमादानवसेन पन पवत्ता समादानविरति नाम, यस्सा पवत्तितो पभुति कुलपुत्तो पाणातिपातादीनि न समाचरति। अरियमग्गसम्पयुत्ता समुच्छेदविरति नाम, यस्सा पवत्तितो पभुति अरियसावकस्स पञ्च भयानि वेरानि वूपसन्तानि होन्ति। पापं नाम यं तं “पाणातिपातो खो, गहपतिपुत्त, कम्मकिलेसो अदिन्नादानं...पे०... कामेसुमिच्छाचारो...पे०... मुसावादो”ति एवं वित्थारेत्वा —

“पाणातिपातो अदिन्नादानं, मुसावादो च वुच्चति।

परदारगमनञ्चेव, नप्पसंसन्ति पण्डिता”ति॥ (दी० नि० ३.२४५) —

एवं गाथाय सङ्गहितं कम्मकिलेससङ्घातं चतुब्बिधं अकुसलं, ततो पापा। सब्बापेसा आरति च विरति च

दिट्ठधम्मिकसम्परायिकभयवेरप्पहानादिनानप्पकारविसेसाधिगमहेतुतो “मङ्गल”न्ति वुच्चति । “पाणातिपाता पटिविरतो खो, गहपतिपुत्त, अरियसावको”तिआदीनि चेत्य सुत्तानि अनुस्सरितब्बानि ।

मज्जपाना च संयमो नाम पुब्बे वुत्तसुरामेरयमज्जपमादट्ठाना वेरमणियावेतं अधिवचनं । यस्मा पन मज्जपायी अत्थं न जानाति, धम्मं न जानाति, मातुपि अन्तरायं करोति, पितु बुद्धपच्चेकबुद्धतथागतसावकानम्पि अन्तरायं करोति, दिट्ठेव धम्मे गरहं, सम्पराये दुग्गतिं, अपरापरियाये उम्मादञ्च पापुणाति । मज्जपाना पन संयतो तेसं दोसानं वूपसमं तब्बिपरीतगुणसम्पदञ्च पापुणाति । तस्मा अयं मज्जपाना संयमो “मङ्गल”न्ति वेदितब्बो ।

कुसलेसु **धम्मेसु अप्पमादो** नाम “कुसलानं वा धम्मानं भावनाय असक्कच्चकिरियता असातच्चकिरियता अनट्ठितकिरियता ओलीनवुत्तिता निक्खित्तच्छन्दता निक्खित्तधुरता अनासेवना अभावना अबहुलीकम्मं अनधिट्ठानं अननुयोगो पमादो । यो एवरूपो पमादो पमज्जना पमज्जितत्तं, अयं वुच्चति पमादो”ति (विभ० ८४६) एत्थ वुत्तस्स पमादस्स पटिपक्खनयेन अत्थतो कुसलेसु धम्मेसु सतिया अविप्पवासो वेदितब्बो । सो नानप्पकारकुसलाधिगमहेतुतो अमताधिगमहेतुतो च “मङ्गल”न्ति वुच्चति । तत्थ “अप्पमत्तस्स आतापिनो”ति (म० नि० २.१८-१९; अ० नि० ५.२६) च “अप्पमादो अमतपद”न्ति (ध० प० २१) च एवमादि सत्थुसासनं अनुस्सरितब्बं ।

एवं इमिस्सा गाथाय पापा विरति, मज्जपाना संयमो, कुसलेसु धम्मेसु अप्पमादोति तीणि मङ्गलानि वुत्तानि, मङ्गलत्तञ्च नेसं तत्थ तत्थ विभावितमेवाति ।

निट्ठिता आरती विरतीति इमिस्सा गाथाय अत्थवण्णना ।

२६८. इदानीं **गारवो चाति** एत्थ **गारवो**ति गरुभावो । **निवातो**ति नीचवुत्तिता । **सन्तुट्ठी**ति सन्तोसो । कतस्स जाननता **कतञ्जुता** । **कालेनाति** खणेन समयेन । धम्मस्स सवनं **धम्मस्सवनं** । सेसं वुत्तनयमेवाति अयं पदवण्णना ।

अत्थवण्णना पन एवं वेदितब्बा — **गारवो** नाम गरुकारपयोगारहेसु बुद्धपच्चेकबुद्धतथागतसावकआचरियुपज्झायमातापितुजेट्ठभातिकभगिनिआदीसु यथानुरूपं गरुकारो गरुकरणं सगारवता । स्वायं गारवो यस्मा सुगतिगमनादीनं हेतु । यथाह —

“गरुकातब्बं गरुं करोति, मानेतब्बं मानेति, पूजेतब्बं पूजेति । सो तेन कम्मेन एवं समत्तेन एवं समादिन्नेन कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जति । नो चे कायस्स भेदा...पे०... उपपज्जति, सचे मनुस्सत्तं आगच्छति, यत्थ यत्थ पच्चाजायति, उच्चाकुलीनो होती”ति (म० नि० ३.२९५) ।

यथा चाह — “सत्तिमे, भिक्खवे, अपरिहानिया धम्मा । कतमे सत्त? सत्थुगारवता”तिआदि (अ० नि० ७.३२-३३) । तस्मा “मङ्गल”न्ति वुच्चति ।

निवातो नाम नीचमनता निवातवुत्तिता, याय समन्नागतो पुग्गलो निहतमानो निहतदप्पो पादपुञ्छनचोळकसमो छिन्नविसाणुसभसमो उद्धटदाठसप्पसमो च हुत्वा सण्हो सखिलो सुखसम्भासो होति, अयं निवातो । स्वायं यसादिगुणपटिलाभहेतुतो “मङ्गल”न्ति वुच्चति । आह च — “निवातवुत्ति अत्थद्दो, तादिसो लभते यस”न्ति एवमादि (दी० नि० ३.२७३) ।

सन्तुट्ठि नाम इतरीतरपच्चयसन्तोसो, सो द्वादसविधो होति । सेय्यथिदं — चीवरे यथालाभसन्तोसो, यथाबलसन्तोसो, यथासारुप्पसन्तोसोति तिविधो । एवं पिण्डपातादीसु ।

तस्सायं पभेदवण्णना — इध भिक्खु चीवरं लभति सुन्दरं वा असुन्दरं वा, सो तेनेव यापेति, अज्जं न पत्थेति, लभन्तोपि न गण्हाति, अयमस्स चीवरे **यथालाभसन्तोसो** । अथ पन आबाधिको होति, गरुं चीवरं पारुपन्तो ओणमति वा किलमति वा । सो सभागेन भिक्खुना सद्धिं तं परिवत्तेत्वा लहुकेन यापेन्तोपि सन्तुट्ठोव होति, अयमस्स चीवरे **यथाबलसन्तोसो** । अपरो भिक्खु पणीतपच्चयलाभी होति, सो पट्टचीवरादीनं अज्जतरं महग्घं चीवरं लभित्वा “इदं थेरानं चिरपब्बजितानं बहुस्सुतानज्च अनुरूप”न्ति तेसं दत्त्वा अत्तना सङ्कारकूटा वा अज्जतो वा कुतोचि नन्तकानि उच्चिनित्वा सङ्घाटिं कत्वा धारेन्तोपि सन्तुट्ठोव होति, अयमस्स चीवरे **यथासारुप्पसन्तोसो** ।

इध पन भिक्खु पिण्डपातं लभति लूखं वा पणीतं वा, सो तेनेव यापेति, अज्जं न पत्थेति, लभन्तोपि न गण्हाति, अयमस्स पिण्डपाते **यथालाभसन्तोसो** । अथ पन आबाधिको होति, लूखं पिण्डपातं भुज्जित्वा बाळ्हं रोगातङ्कं पापुणाति, सो सभागस्स भिक्खुनो तं दत्त्वा तस्स हत्थतो सप्पिमधुखीरादीनि भुज्जित्वा समणधम्मं करोन्तोपि सन्तुट्ठोव होति, अयमस्स पिण्डपाते **यथाबलसन्तोसो** । अपरो भिक्खु पणीतं पिण्डपातं लभति, सो “अयं पिण्डपातो थेरानं चिरपब्बजितानं अज्जेसज्च पणीतपिण्डपातं विना अयापेन्तानं सब्रह्मचारीनं अनुरूपो”ति तेसं दत्त्वा अत्तना पिण्डाय चरित्वा मिस्सकाहारं भुज्जन्तोपि सन्तुट्ठोव होति, अयमस्स पिण्डपाते **यथासारुप्पसन्तोसो** ।

इध पन भिक्खुनो सेनासनं पापुणाति, सो तेनेव सन्तुस्सति, पुन अज्जं सुन्दरतरम्मि पापुणन्तं न गण्हाति, अयमस्स सेनासने **यथालाभसन्तोसो** । अथ पन आबाधिको होति, निवातसेनासने वसन्तो अतिविय पित्तरोगादीहि आतुरीयति, सो सभागस्स भिक्खुनो तं दत्त्वा तस्स पापुणनके सवातसीतलसेनासने वसित्वा समणधम्मं करोन्तोपि सन्तुट्ठोव होति, अयमस्स सेनासने **यथाबलसन्तोसो** । अपरो भिक्खु सुन्दरं सेनासनं पत्तम्मि न सम्पटिच्छति “सुन्दरसेनासनं पमादट्ठानं, तत्र निसिन्नस्स थिनमिद्धं ओक्कमति, निद्वाभिभूतस्स च पुन पटिबुज्झतो कामवितक्का समुदाचरन्ती”ति, सो तं पटिक्खिपित्वा अब्भोकासरुक्खमूलपण्णकुटीसु यत्थ कत्थचि निवसन्तोपि सन्तुट्ठोव होति, अयमस्स सेनासने **यथासारुप्पसन्तोसो** ।

इध पन भिक्खु भेसज्जं लभति हरीतकं वा आमलकं वा, सो तेनेव यापेति, अज्जेहि लद्धं सप्पिमधुफाणितादिम्मि न पत्थेति, लभन्तोपि न गण्हाति, अयमस्स गिलानपच्चये **यथालाभसन्तोसो** । अथ पन आबाधिको तेलेन अत्थिको फाणितं लभति, सो तं सभागस्स भिक्खुनो दत्त्वा तस्स हत्थतो तेलेन भेसज्जं कत्वा समणधम्मं करोन्तोपि सन्तुट्ठोव होति, अयमस्स गिलानपच्चये **यथाबलसन्तोसो** । अपरो भिक्खु एकस्मिं भाजने पूतिमुत्तहरीतकं ठपेत्वा एकस्मिं चतुमधुरं “गण्हथ, भन्ते, यदिच्छसी”ति वुच्चमानो सचस्स तेसं द्विन्नं अज्जतरेनपि ब्याधि वूपसम्मति, अथ “पूतिमुत्तहरीतकं नाम बुद्धादीहि वण्णितं, अयज्च पूतिमुत्तभेसज्जं निस्साय पब्बज्जा, तत्थ ते यावजीवं उस्साहो करणीयो”ति (महाव० १२८) वुत्तन्ति चिन्तेन्तो चतुमधुरभेसज्जं पटिक्खिपित्वा मुत्तहरीतकेन भेसज्जं करोन्तोपि परमसन्तुट्ठोव होति, अयमस्स गिलानपच्चये **यथासारुप्पसन्तोसो** ।

एवं पभेदो सब्बोपेसो सन्तोसो सन्तुट्ठीति वुच्चति । सा अत्रिच्छतापापिच्छतामहिच्छतादीनं पापधम्मानं पहानाधिगमहेतुतो सुगतिहेतुतो अरियमग्गसम्भारभावतो चातुदिसादिभावहेतुतो च “मङ्गल”न्ति वेदितब्बा । आह च —

“चातुद्विसो अप्पटिघो च होति,

सन्तुस्समानो इतरीतरेना”ति ॥ (सु० नि० ४२; चूळनि० खग्गविसाणसुत्तनिद्देस १२८) एवमादि ।

कतञ्जुता नाम अप्पस्स वा बहुस्स वा येन केनचि कतस्स उपकारस्स पुनप्पुनं अनुस्सरणभावेन जाननता । अपिच नेरयिकादिदुक्खपरित्ताणतो पुज्जानि एव पाणीनं बहूपकारानि, ततो तेसम्पि उपकारानुस्सरणता “कतञ्जुता”ति वेदितब्बा । सा सप्पुरिसेहि पसंसनीयतादिनानप्पकारविसेसाधिगमहेतुतो “मङ्गल”न्ति वुत्ता । आह च — “द्वेमे, भिक्खवे, पुग्गला दुल्लभा लोकस्मिं । कतमे द्वे? यो च पुब्बकारी, यो च कतञ्जू कतवेदी”ति (अ० नि० २.१२०) ।

कालेन धम्मस्सवनं नाम यस्मिं काले उद्भवच्चसहगतं चित्तं होति, कामवितक्कादीनं वा अज्जतरेन अभिभूतं, तस्मिं काले तेसं विनोदनत्थं धम्मस्सवनं । अपरे आहु — पञ्चमे पञ्चमे दिवसे धम्मस्सवनं कालेन धम्मस्सवनं नाम । यथाह आयस्मा अनुरुद्धो “पञ्चाहिकं खो पन मयं, भन्ते, सब्बरत्तिं धम्मिया कथाय सन्निसीदामा”ति (म० नि० १.३२७; महाव० ४६६) ।

अपिच यस्मिं काले कल्याणमित्ते उपसङ्कमित्वा सक्का होति अत्तनो कङ्खापटिविनोदकं धम्मं सोतुं, तस्मिं कालेपि धम्मस्सवनं “कालेन धम्मस्सवन”न्ति वेदितब्बं । यथाह — “ते कालेन कालं उपसङ्कमित्वा परिपुच्छति परिपज्जती”तिआदि (दी० नि० ३.३५८) । तदेतं कालेन धम्मस्सवनं नीवरणप्पहानचतुरानिसंसआसवक्खयादिनानप्पकारविसेसाधिगमहेतुतो “मङ्गल”न्ति वेदितब्बं । वुत्तज्हेतं —

“यस्मिं, भिक्खवे, समये अरियसावको अट्ठिं कत्वा मनसि कत्वा सब्बं चेतसो समन्नाहरित्वा ओहितसोतो धम्मं सुणाति, पञ्चस्स नीवरणानि तस्मिं समये न होन्ती”ति (सं० नि० ५.२१९) च ।

“सोतानुगतानं, भिक्खवे, धम्मानं...पे०... सुप्पटिविद्धानं चत्तारो आनिसंसा पाटिकङ्खा”ति (अ० नि० ४.१९१) च ।

“चत्तारोमे, भिक्खवे, धम्मा कालेन कालं सम्मा भावियमाना सम्मा अनुपरिवर्त्तियमाना अनुपुब्बेन आसवानं खयं पापेन्ति । कतमे चत्तारो? कालेन धम्मस्सवन”न्ति च एवमादीनि (अ० नि० ४.१४७) ।

एवं इमिस्सा गाथाय गारवो, निवातो, सन्तुट्ठि, कतञ्जुता, कालेन धम्मस्सवनन्ति पञ्च मङ्गलानि वुत्तानि, मङ्गलत्तज्ज नेसं तत्थ तत्थ विभावितमेवाति ।

निट्ठिता गारवो च निवातो चाति इमिस्सा गाथाय अत्थवण्णना ।

२६९. इदानीं **खन्ती** चाति एत्थ खमनं खन्ति । पदक्खिणग्गाहिताय सुखं वचो अस्मिन्ति सुवचो, सुवचस्स कम्मं सोवचस्सं, सोवचस्सस्स भावो सोवचस्सता । किलेसानं समितत्ता **समणा** । **दस्सनन्ति** पेक्खनं । धम्मस्स साकच्छा **धम्मसाकच्छा** । सेसं वुत्तनयमेवाति अयं पदवण्णना ।

अत्थवण्णना पन एवं वेदितब्बा **खन्ति** नाम अधिवासनक्खन्ति, याय समन्नागतो भिक्खु दसहि अक्कोसवत्थूहि अक्कोसन्ते, वधबन्धादीहि वा विहिंसन्ते पुग्गले असुणन्तो विय च अपस्सन्तो विय च निब्बिकारो होति खन्तिवादी विय ।

यथाह —

“अहू अतीतमद्धानं, समणो खन्तिदीपनो ।

तं खन्तियायेव ठितं, कासिराजा अछेदयी”ति ॥ (जा० १.४.५१) ।

भद्वकतो वा मनसि करोति ततो उत्तरि अपराधाभावेन आयस्मा पुण्णत्थेरो विय । यथाह —

“सचे मं, भन्ते, सुनापरन्तका मनुस्सा अक्कोसिस्सन्ति परिभासिस्सन्ति, तत्थ मे एवं भविस्सति ‘भद्वका वतिमे सुनापरन्तका मनुस्सा, सुभद्वका वतिमे सुनापरन्तका मनुस्सा, यं मे नयिमे पाणिना पहारं देन्ती’”तिआदि (म० नि० ३.३९६; सं० नि० ४.८८) ।

याय च समन्नागतो इसीनम्पि पसंसनीयो होति । यथाह सरभङ्गो इसि —

“कोधं वधित्वा न कदाचि सोचति,

मक्खप्पहानं इसयो वण्णयन्ति ।

सब्बेसं वुत्तं फरुसं खमेथ,

एतं खन्ति उत्तममाहु सन्तो”ति ॥ (जा० २.१७.६४) ।

देवतानम्पि पसंसनीयो होति । यथाह सक्को देवानमिन्दो —

“यो हवे बलवा सन्तो, दुब्बलस्स तितिक्खति ।

तमाहु परमं खन्तिं, निच्चं खमति दुब्बलो”ति ॥ (सं० नि० १.२५०-२५१) ।

बुद्धानम्पि पसंसनीयो होति । यथाह भगवा —

“अक्कोसं वधबन्धञ्च, अदुद्धो यो तितिक्खति ।

खन्तीबलं बलानीकं, तमहं ब्रूमि ब्राह्मण”न्ति ॥ (ध० प० ३९९) ।

सा पनेसा खन्ति एतेसञ्च इध वणिगतानं अञ्जेसञ्च गुणानं अधिगमहेतुतो “मङ्गल”न्ति वेदितब्बा ।

सोवचस्सता नाम सहधम्मिकं वुच्चमाने विक्खेपं वा तुण्हीभावं वा गुणदोसचिन्तनं वा अनापज्जित्वा अतिविय आदरञ्च गारवञ्च नीचमनतञ्च पुरक्खत्वा “साधू”ति वचनकरणता । सा सब्रह्मचारीनं सन्तिका ओवादानुसासनीपटिलाभहेतुतो दोसप्पहानगुणाधिगमहेतुतो च “मङ्गल”न्ति वुच्चति ।

समणानं दस्सनं नाम उपसमितकिलेसानं भावितकायवचीचित्तपज्जानं उत्तमदमथसमथसमन्नागतानं पब्बजितानं उपसङ्कमनुपट्टाननुस्सरणसवनदस्सनं, सब्बम्पि ओमकदेसनाय “दस्सन”न्ति वुत्तं । तं “मङ्गल”न्ति वेदितब्बं । कस्मा? बहूपकारता । आह च — “दस्सनम्पहं, भिक्खवे, तेसं भिक्खूनं बहूपकारं वदामी”तिआदि (इतिवु० १०४) । यतो हितकामेन कुलपुत्तेन सीलवन्ते भिक्खू घरद्वारं सम्पत्ते दिस्वा यदि देय्यधम्मो अत्थि, यथाबलं देय्यधम्मेन पतिमानेतब्बा ।

यदि नत्थि, पञ्चपतिट्ठितं कत्वा वन्दितब्बा । तस्मिं असम्पज्जमाने अज्जलिं पग्गहेत्वा नमस्सितब्बा, तस्मिम्पि असम्पज्जमाने पसन्नचित्तेन पियचक्खूहि सम्पस्सितब्बा । एवं दस्सनमूलकेनापि हि पुज्जेन अनेकानि जातिसहस्सानि चक्खुम्हि रोगो वा दाहो वा उस्सदा वा पिळका वा न होन्ति, विप्पसन्नपञ्चवण्णसस्सरिकानि होन्ति चक्खूनि रतनविमाने उग्घाटितमणिकवाटसदिसानि, सतसहस्सकप्पमत्तं देवेसु च मनुस्सेसु च सब्बसम्पत्तीनं लाभी होति । अनच्छरियज्चेत्तं, यं मनुस्सभूतो सप्पज्जजातिको सम्मा पवत्तितेन समणदस्सनमयेन पुज्जेन एवरूपं विपाकसम्पत्तिं अनुभवेय्य, यत्थ तिरच्छानगतानम्पि केवलं सद्दामत्तकजनितस्स समणदस्सनस्स एवं विपाकसम्पत्तिं वण्णयन्ति —

“उलूको मण्डलक्खिको,
वेदियके चिरदीघवासिको ।
सुखितो वत कोसियो अयं,
कालुट्ठितं पस्सति बुद्धवरं ॥

“मयि चित्तं पसादेत्वा, भिक्खुसङ्घे अनुत्तरे ।
कप्पानं सतसहस्सानि, दुग्गतिं सो न गच्छति ॥

“देवलोका चवित्वान, कुसलकम्मेन चोदितो ।
भविस्सति अनन्तजाणो, सोमनस्सोति विस्सुतो”ति ॥ (म० नि० अट्ठ० १.१४४; खु० पा० अट्ठ० ५.१०) ।

कालेन धम्मसाकच्छा नाम पदोसे वा पच्चूसे वा द्वे सुत्तन्तिका भिक्खू अज्जमज्जं सुत्तन्तं साकच्छन्ति, विनयधरा विनयं, आभिधम्मिका अभिधम्मं, जातकभाणका जातकं, अट्ठकथिका अट्ठकथं, लीनुद्धतविचिकिच्छापरेतचित्तविसोधनत्थं वा तम्हि तम्हि काले साकच्छन्ति, अयं कालेन धम्मसाकच्छा । सा आगमव्यक्तिआदीनं गुणानं हेतुतो “मङ्गल”न्ति वुच्चतीति ।

एवं इमिस्सा गाथाय खन्ति, सोवचस्सता, समणदस्सनं, कालेन धम्मसाकच्छाति चत्तारि मङ्गलानि वुत्तानि, मङ्गलत्तज्ज नेसं तत्थ तत्थ विभावितमेवाति ।

निट्ठिता खन्ती चाति इमिस्सा गाथाय अत्थवण्णना ।

२७०. इदानीं **तपो** चाति एत्थ पापके अकुसले धम्मे तपतीति **तपो** । ब्रह्मं चरियं, ब्रह्मानं वा चरियं **ब्रह्मचरियं**, सेट्ठचरियन्ति वुत्तं होति । अरियसच्चानं दस्सनं **अरियसच्चान दस्सनं** । अरियसच्चानि दस्सनन्तिपि एके, तं न सुन्दरं । निक्खन्तं वानतोति निब्बानं, सच्छिकरणं सच्छिकिरिया, निब्बानस्स सच्छिकिरिया **निब्बानसच्छिकिरिया** । सेसं वुत्तनयमेवाति अयं पदवण्णना ।

अत्थवण्णना पन एवं वेदितब्बा — **तपो** नाम अभिज्झादोमनस्सादीनं तपनतो इन्द्रियसंवरो, कोसज्जस्स वा तपनतो वीरियं । तेन हि समन्नागतो पुग्गलो आतापीति वुच्चति । स्वायं अभिज्झादिप्पहानझानादिपटिलाभहेतुतो “मङ्गल”न्ति वेदितब्बो ।

ब्रह्मचरियं नाम मेथुनविरतिसमणधम्मसासनमग्गानं अधिवचनं । तथा हि “अब्रह्मचरियं पहाय ब्रह्मचारी होती”ति

(दी० नि० १.१९४; म० नि० १.२९२) एवमादीसु मेथुनविरति ब्रह्मचरियन्ति वुच्चति । “भगवति नो, आवुसो, ब्रह्मचरियं वुस्सती”ति एवमादीसु (म० नि० १.२५७) समणधम्मो । “न तावाहं, पापिम, परिनिब्बायिस्सामि, याव मे इदं ब्रह्मचरियं न इद्धञ्चेव भविस्सति फीतञ्च वित्थारिकं बाहुजञ्च”न्ति एवमादीसु (दी० नि० २.१६८; सं० नि० ५.८२२; उदा० ५१) सासनं । “अयमेव खो, भिक्खु, अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो ब्रह्मचरियं । सेय्यथिदं, सम्मादिट्ठी”ति एवमादीसु (सं० नि० ५.६) मग्गो । इध पन अरियसच्चदस्सनेन परतो मग्गस्स गहितत्ता अवसेसं सब्बम्पि वट्ठति । तञ्चेतं उपरूपरि नानप्पकारविसेसाधिगमहेतुतो “मङ्गल”न्ति वेदितब्बं ।

अरियसच्चान दस्सनं नाम कुमारपञ्हे वुत्तत्थानं चतुन्नं अरियसच्चानं अभिसमयवसेन मग्गदस्सनं । तं संसारदुक्खवीतिक्कमहेतुतो “मङ्गल”न्ति वुच्चति ।

निब्बानसच्छिकिरिया नाम इध अरहत्तफलं “निब्बान”न्ति अधिप्पेतं । तम्पि हि पञ्चगतिवाननेन वानसज्जिताय तण्हाय निक्खन्तत्ता “निब्बान”न्ति वुच्चति । तस्स पत्ति वा पच्चवेक्खणा वा “सच्छिकिरिया”ति वुच्चति । इतरस्स पन निब्बानस्स अरियसच्चानं दस्सनेनेव सच्छिकिरिया सिद्धा, तेनेतं इध न अधिप्पेतं । एवमेसा निब्बानसच्छिकिरिया दिट्ठधम्मसुखविहारादिहेतुतो “मङ्गल”न्ति वेदितब्बा ।

एवं इमिस्सापि गाथाय तपो, ब्रह्मचरियं, अरियसच्चान दस्सनं, निब्बानसच्छिकिरियाति चत्तारि मङ्गलानि वुत्तानि, मङ्गलत्तञ्च नेसं तत्थ तत्थ विभावितमेवाति ।

निट्ठिता तपो चाति इमिस्सा गाथाय अत्थवण्णना ।

२७१. इदानीं **फुट्टस्स लोकधम्मोहीति** एत्थ **फुट्टस्साति** फुसितस्स छुपितस्स सम्पत्तस्स । लोके धम्मा **लोकधम्मा**, याव लोकप्पवत्ति, ताव अनिवत्तका धम्माति वुत्तं होति । **चित्तन्ति** मनो मानसं । **यस्साति** नवस्स वा मज्झिमस्स वा थेरस्स वा । न **कम्पतीति** न चलति, न वेधति । **असोकन्ति** निस्सोकं अब्बूळ्हसोकसल्लं । **विरजन्ति** विगततरजं विद्धंसितरजं । **खेमन्ति** अभयं निरुपद्वं । सेसं वुत्तनयमेवाति अयं ताव पदवण्णना ।

अत्थवण्णना पन एवं वेदितब्बा — **फुट्टस्स लोकधम्मोहि यस्स चित्तं न कम्पति**, यस्स लाभालाभादीहि अट्ठहि लोकधम्मोहि फुट्टस्स अज्झोत्थटस्स चित्तं न कम्पति, न चलति, न वेधति, तस्स तं चित्तं केनचि अकम्पनीयलोकुत्तरभावावहनतो “मङ्गल”न्ति वेदितब्बं ।

कस्स पन एतेहि फुट्टस्स चित्तं न कम्पति? अरहतो खीणासवस्स, न अज्जस्स कस्सचि । वुत्तञ्हेतं —

“सेलो यथा एकघनो, वातेन न समीरति ।

एवं रूपा रसा सद्दा, गन्धा फस्सा च केवला ॥

“इट्ठा धम्मा अनिट्ठा च, न पवेधेन्ति तादिनो ।

ठितं चित्तं विप्पमुत्तं, वयञ्चस्सानुपस्सती”ति ॥ (अ० नि० ६.५५; महाव० २४४) ।

असोकं नाम खीणासवस्सेव चित्तं । तज्हि यो “सोको सोचना सोचित्तं अन्तोसोको अन्तोपरिसोको चेतसो

परिनिज्झायित्तं”न्ति आदिना (विभ० २३७) नयेन वुच्चति सोको, तस्स अभावतो असोकं । केचि निब्बानं वदन्ति, तं पुरिमपदेन नानुसन्धियति । यथा च असोकं, एवं विरजं खेमन्तिपि खीणासवस्सेव चित्तं । तज्झि रागदोसमोहरजानं विगतत्ता **विरजं**, चतूहि च योगेहि खेमत्ता **खेमं** । यतो एतं तेन तेनाकारेण तम्हि तम्हि पवत्तिक्खणे गहेत्वा निद्विद्वसेन तिविधम्पि अप्पवत्तक्खन्धतादिलोकुत्तमभावावहनतो आहुनेय्यादिभावावहनतो च “मङ्गल”न्ति वेदितब्बं ।

एवं इमिस्सा गाथाय अट्ठलोकधम्मोहि अकम्पितचित्तं, असोकचित्तं, विरजचित्तं, खेमचित्तन्ति चत्तारि मङ्गलानि वुत्तानि, मङ्गलत्तज्ज नेसं तत्थ तत्थ विभावितमेवाति ।

निद्धिता फुट्टस्स लोकधम्मोहीति इमिस्सा गाथाय अत्थवण्णना ।

२७२. एवं भगवा “असेवना च बालान”न्ति आदीहि दसहि गाथाहि अट्ठत्तिंस्स मङ्गलानि कथेत्वा इदानि एतानेव अत्तना वुत्तमङ्गलानि थुन्तो “**एतादिसानि कत्वाना**”ति इमं अवसानगाथमभासि ।

तस्सायं अत्थवण्णना — **एतादिसानीति** एतानि ईदिसानि मया वुत्तप्पकारानि बालानं असेवनादीनि । **कत्वानाति** कत्वा । कत्वान कत्वा करित्वाति हि अत्थतो अनज्जं । **सब्बत्थमपराजिताति** सब्बत्थ खन्धकिलेसाभिसङ्खारदेवपुत्तमारप्पभेदेसु चतूसु पच्चत्थिकेसु एकेनपि अपराजिता हुत्वा, सयमेव ते चत्तारो मारे पराजेत्वाति वुत्तं होति । मकारो चेत्थ पदसन्धिकरणमत्तोति विज्जातब्बो ।

सब्बत्थ सोत्थिं गच्छन्तीति एतादिसानि मङ्गलानि कत्वा चतूहि मारेहि अपराजिता हुत्वा सब्बत्थ इधलोकपरलोकेसु ठानचङ्कमनादीसु च सोत्थिं गच्छन्ति, बालसेवनादीहि ये उप्पज्जेय्युं आसवा विघातपरिळाहा, तेसं अभावा सोत्थिं गच्छन्ति, अनुपहुता अनुपसट्ठा खेमिनो अप्पटिभया गच्छन्तीति वुत्तं होति । अनुनासिको चेत्थ गाथाबन्धसुखत्थं वुत्तोति वेदितब्बो ।

तं तेसं मङ्गलमुत्तमन्ति इमिना गाथापादेन भगवा देसनं निट्ठापेसि । कथं? एवं देवपुत्त ये एतादिसानि करोन्ति, ते यस्मा सब्बत्थ सोत्थिं गच्छन्ति, तस्मा तं बालानं असेवनादि अट्ठत्तिसविधम्पि तेसं एतादिसकारकानं मङ्गलं उत्तमं सेट्ठं पवरन्ति गण्हाहीति ।

एवज्ज भगवता निट्ठापिताय देसनाय परियोसाने कोटिसतसहस्सदेवता अरहत्तं पापुणिसु, सोतापत्तिसकदागामिअनागामिफलप्पत्तानं गणना असङ्ख्येय्या अहोसि । अथ भगवा दुतियदिवसे आनन्दत्थेरं आमन्तेसि — “इमं, आनन्द, रत्तिं अज्जतरा देवता मं उपसङ्कमित्वा मङ्गलपज्जं पुच्छि । अथस्साहं अट्ठत्तिंस्स मङ्गलानि अभासिं, उग्गण्ह, आनन्द, इमं मङ्गलपरियायं, उग्गहेत्वा भिक्खू वाचेही”ति । थेरो उग्गहेत्वा भिक्खू वाचेसि । तयिदं आचरियपरम्पराभतं यावज्जतना पवत्तति, एवमिदं ब्रह्मचरियं इद्धज्जेव फीतज्ज वित्थारिकं बाहुजज्जं पुथुभूतं याव देवमनुस्सेहि सुप्पकासितन्ति वेदितब्बं ।

इदानि एतेस्वेव मङ्गलेसु जाणपरिचयपाटवत्थं अयं आदितो पभुति योजना — एवमिमं इधलोकपरलोकलोकुत्तरसुखकामा सत्ता बालजनसेवनं पहाय, पण्डिते निस्साय, पूजनेय्ये पूजेन्ता, पतिरूपदेसवासेन पुब्बे कतपुज्जताय च कुसलप्पवत्तियं चोदियमाना, अत्तानं सम्मा पणिधाय, बाहुसच्चसिप्पविनयेहि अलङ्कतत्तभावा,

विनयानुरूपं सुभासितं भासमाना, याव गिहिभावं न विजहन्ति, ताव मातापितु उपपन्नानेन पोराणं इणमूलं विसोधयमाना, पुत्तदारसङ्गहेन नवं इणमूलं पयोजयमाना, अनाकुलकम्मन्तताय धनधञ्जादिसमिद्धिं पापुणन्ता, दानेन भोगसारं धम्मचरियाय जीवितसारञ्च गहेत्वा, जातिसङ्गहेन सकजनहितं अनवज्जकम्मन्तताय परजनहितञ्च करोन्ता, पापविरतिया परूपघातं मज्जपानसंयमेन अत्तूपघातञ्च विवज्जेत्वा, धम्मेसु अप्पमादेन कुसलपक्खं वट्टेत्वा, वट्ठितकुसलताय गिहिव्यञ्जनं ओहाय पब्बजितभावे ठितापि बुद्धबुद्धसावकुपज्झाचरियादीसु गारवेन निवातेन च वत्तसम्पदं आराधेत्वा, सन्तुट्ठिया पच्चयगेधं पहाय, कतञ्जुताय सप्पुरिसभूमियं ठत्वा, धम्मस्सवनेन चित्तलीनतं पहाय, खन्तिया सब्बपरिस्सये अभिभवित्वा, सोवचस्सताय सनाथमत्तानं कत्वा, समणदस्सनेन पटिपत्तिपयोगं पस्सन्ता, धम्मसाकच्छाय कङ्काट्टानियेसु धम्मेसु कङ्कं पटिविनोदेत्वा, इन्द्रियसंवरतपेन सीलविसुद्धिं समणधम्मब्रह्मचरियेन चित्तविसुद्धिं ततो परा च चतस्सो विसुद्धियो सम्पादेन्ता, इमाय पटिपदाय अरियसच्चदस्सनपरियायं जाणदस्सनविसुद्धिं पत्वा अरहत्तफलसङ्घातं निब्बानं सच्छिकरोन्ति । यं सच्छिकत्वा सिनेरुपब्बतो विय वातवुट्ठीहि अट्ठहि लोकधम्मेहि अविकम्पमानचित्ता असोका विरजा खेमिनो होन्ति । ये च खेमिनो, ते सब्बत्थ एकेनापि अपराजिता होन्ति, सब्बत्थ च सोत्थिं गच्छन्ति । तेनाह भगवा —

“एतादिसानि कत्वान, सब्बत्थमपराजिता ।
सब्बत्थ सोत्थिं गच्छन्ति, तं तेसं मङ्गलमुत्तम”न्ति ॥

इति परमत्थजोतिकाय खुदक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय मङ्गलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. सूचिलोमसुत्तवण्णना

एवं मे सुतन्ति सूचिलोमसुत्तं । का उप्पत्ति? अत्थवण्णनानयेनेवस्स उप्पत्ति आवि भविस्सति । अत्थवण्णनायञ्च “एवं मे सुत”न्तिआदि वुत्तत्थमेव । गयायं विहरति टङ्कितमज्जे सूचिलोमस्स यक्खस्स भवनेति एत्थ पन का गया, को टङ्कितमज्जो, कस्मा च भगवा तस्स यक्खस्स भवने विहरतीति? वुच्चते — गयाति गामोपि तित्थम्पि वुच्चति, तदुभयम्पि इध वट्ठति । गयागामस्स हि अविदूरे देसे विहरन्तोपि “गयायं विहरती”ति वुच्चति, तस्स च गामस्स समीपे अविदूरे द्वारसन्तिके सो टङ्कितमज्जो । गयातित्थे विहरन्तोपि “गयायं विहरती”ति वुच्चति, गयातित्थे च सो टङ्कितमज्जो । टङ्कितमज्जोति चतुन्नं पासाणानं उपरि वित्थतं पासाणं आरोपेत्वा कतो पासाणमज्जो । तं निस्साय यक्खस्स भवनं आळवकस्स भवनं विय । यस्मा वा पन भगवा तं दिवसं पच्चूससमये महाकरुणासमापत्तितो वुट्ठाय बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेन्तो सूचिलोमस्स च खरलोमस्स चाति द्विन्नम्पि यक्खानं सोतापत्तिफलूपनिस्सयं अद्वस, तस्मा पत्तचीवरं आदाय अन्तोअरुणेयेव नानादिसाहि सन्निपतितस्स जनस्स खेळसिङ्गाणिकादिनानप्पकारासुचिनिस्सन्दकिलिन्नभूमिभागम्पि तं तित्थप्पदेसं आगन्त्वा तस्मिं टङ्कितमज्जे निसीदि सूचिलोमस्स यक्खस्स भवने । तेन वुत्तं “एकं समयं भगवा गयायं विहरति टङ्कितमज्जे सूचिलोमस्स यक्खस्स भवने”ति ।

तेन खो पन समयेनाति यं समयं भगवा तत्थ विहरति, तेन समयेन । खरो च यक्खो सूचिलोमो च यक्खो भगवतो अविदूरे अतिक्कमन्तीति । के ते यक्खा, कस्मा च अतिक्कमन्तीति? वुच्चते — तेसु ताव एको अतीते सङ्गस्स तेलं अनापुच्छा गहेत्वा अत्तनो सरीरं मक्खेसि । सो तेन कम्मेन निरये पच्चित्वा गयापोक्खरणितीरे यक्खयोनियं निब्बत्तो ।

तस्सेव चस्स कम्मस्स विपाकावसेसेन विरूपानि अङ्गपच्चङ्गानि अहेसुं, इट्ठकच्छदनसदिसञ्च खरसम्फस्सं चम्मं । सो किर यदा परं भिंसापेतुकामो होति, तदा छदनिट्ठकसदिसानि चम्मकपालानि उक्खिपित्वा भिंसापेति । एवं सो खरसम्फस्सत्ता **खरो यक्खो**त्वेव नामं लभि ।

इतरो कस्सपस्स भगवतो काले उपासको हुत्वा मासस्स अट्ठ दिवसे विहारं गन्त्वा धम्मं सुणाति । सो एकदिवसं धम्मस्सवने घोसिते सङ्घारामद्वारे अत्तनो खेतं केलायन्तो उग्घोसनं सुत्वा “सचे न्हायामि, चिरं भविस्सती”ति किलिङ्गगतोव उपोसथागारं पविसित्वा महग्घे भुम्मत्थरणे अनादरेन निपज्जित्वा सुपि । भिक्खु एवायं, न उपासकोति संयुत्तभाणका । सो तेन च अज्जेन कम्मेन च निरये पच्चित्वा गयापोक्खरणिया तीरे यक्खयोनियं निब्बत्तो । सो तस्स कम्मस्स विपाकावसेसेन दुद्दसिको अहोसि, सरीरे चस्स सूचिसदिसानि लोमानि अहेसुं । सो हि भिंसापेतब्बके सत्ते सूचीहि विज्झन्तो विय भिंसापेति । एवं सो सूचिसदिसलोमत्ता **सूचिलोमो यक्खो**त्वेव नामं लभि । ते अत्तनो गोचरत्थाय भवनतो निक्खमित्वा मुहुत्तं गन्त्वा गतमग्गेनेव निवत्तित्वा इतरं दिसाभागं गच्छन्ता भगवतो अविदूरे अतिक्कमन्ति ।

अथ **खो खरो**ति कस्मा ते एवमाहंसु? खरो समणकप्पं दिस्वा आह । सूचिलोमो पन “यो भायति न सो समणो, समणपटिरूपकत्ता पन समणको होती”ति एवंलद्धिको । तस्मा तादिसं भगवन्तं मज्जमानो “**नेसो समणो, समणको एसो**”ति सहसाव वत्वापि पुन वीमंसितुकामो आह — “**यावाहं जानामी**”ति । “अथ खो”ति एवं वत्वा ततो । **सूचिलोमो यक्खो**ति इतो पभुति याव **अपिच खो** ते **सम्फस्सो पापको**ति, ताव उत्तानत्थमेव केवलज्चेत्थ **भगवतो कायन्ति** अत्तनो कायं भगवतो उपनामेसीति एवं सम्बन्धो वेदितब्बो ।

ततो अभायन्तं भगवन्तं दिस्वा “**पज्जं तं समणा**”तिआदिमाह । किं कारणा? सो हि चिन्तेसि — “इमिनापि नाम मे एवं खरेन अमनुस्ससम्फस्सेन मनुस्सो समानो अयं न भायति, हन्दाहं एतं बुद्धविसये पज्जं पुच्छामि, अब्धा अयं तत्थ न सम्पायिस्सति, ततो नं एवं विहेठेस्सामी”ति । भगवा तं सुत्वा “न ख्वाहं तं आवुसो”तिआदिमाह । तं सब्बं आळवकसुत्ते वुत्तनयेनेव सब्बाकारेहि वेदितब्बं ।

२७३. अथ **खो सूचिलोमो यक्खो भगवन्तं गाथाय अज्झभासि “रागो च दोसो चा”**ति । तत्थ रागदोसा वुत्तनया एव । **कुतोनिदाना**ति किंनिदाना किंहेतुका । **कुतो**ति पच्चत्तवचनस्स तो-आदेसो वेदितब्बो, समासे चस्स लोपाभावो । अथ वा **निदाना**ति जाता उप्पन्नाति अत्थो, तस्मा कुतोनिदाना, कुतोजाता, कुतोउप्पन्नाति वुत्तं होति । **अरती रती लोमहंसो कुतोजा**ति यायं “पन्तेसु वा सेनासनेसु अज्जतरज्जतरेसु वा अधिकुसलेसु धम्मेसु अरति अरतिता अनभिरति अनभिरमणा उक्कण्ठिता परितस्सिता”ति (विभ० ८५६) एवं विभत्ता अरति, या च पज्चसु कामगुणेसु रति, यो च लोमहंससमुट्ठापनतो “लोमहंसो”त्वेव सङ्ख्यं गतो चित्तुत्रासो । इमे तयो धम्मा कुतोजा कुतोजाताति पुच्छति । **कुतो समुट्ठाया**ति कुतो उप्पज्जित्वा । **मनो**ति कुसलचित्तं, **वितक्का**ति उरगसुत्ते वुत्ता नव कामवितक्कादयो । **कुमारका धङ्कमिवोस्सजन्ती**ति यथा गामदारका कीळन्ता काकं सुत्तेन पादे बन्धित्वा ओस्सजन्ति खिपन्ति, एवं कुसलमनं अकुसलवितक्का कुतो समुट्ठाया ओस्सजन्तीति पुच्छति ।

२७४. अथस्स भगवा ते पज्जे विस्सज्जेन्तो “**रागो चा**”ति दुतियगाथमभासि । तत्थ **इतो**ति अत्तभावं सन्धायाह । अत्तभावनिदाना हि रागदोसा । अरतिरतिलोमहंसा च अत्तभावतो जाता, कामवितक्कादिअकुसलवितक्का च अत्तभावतोयेव समुट्ठाया कुसलमनो ओस्सजन्ति, तेन तदज्जं पकतिआदिकारणं पटिक्खपन्तो आह — “**इतोनिदाना इतोजा इतो समुट्ठाया**”ति । सद्वसिद्धि चेत्थ पुरिमगाथाय वुत्तनयेनेव वेदितब्बा ।

२७५-६. एवं ते पञ्चे विस्सज्जेत्वा इदानीं ख्यायं “इतोनिदाना”ति आदीसु “अत्तभावनिदाना अत्तभावतो जाता अत्तभावतो समुद्वाया”ति अत्थो वुत्तो, तं साधेन्तो आह — “स्नेहजा अत्तसम्भूता”ति । एते हि सब्बेपि रागादयो वितक्कपरियोसाना तण्हास्नेहेन जाता, तथा जायन्ता च पञ्चुपादानक्खन्धभेदे अत्तभावपरियाये अत्तनि सम्भूता । तेनाह — “स्नेहजा अत्तसम्भूता”ति । इदानीं तदत्थजोतिकं उपमं करोति “निग्रोधस्सेव खन्धजा”ति । तत्थ खन्धेसु जाता खन्धजा, पारोहानमेतं अधिवचनं । किं वुत्तं होति? यथा निग्रोधस्स खन्धजा नाम पारोहा आपोरससिनेहे सति जायन्ति, जायन्ता च तस्मिंयेव निग्रोधे तेसु तेसु साखप्पभेदेसु सम्भवन्ति, एवमेतेपि रागादयो अज्झत्ततण्हास्नेहे सति जायन्ति, जायन्ता च तस्मिंयेव अत्तभावे तेसु तेसु चक्खादिभेदेसु द्वारारम्मणवत्थूसु सम्भवन्ति । तस्मा वेदितब्बमेतं “अत्तभावनिदाना अत्तभावजा अत्तभावसमुद्धाना च एते”ति ।

अवसेसदियङ्गुगाथाय पन अयं सब्बसङ्गाहिका अत्थवण्णना — एवं अत्तसम्भूता च एते पुथू विसत्ता कामेसु । रागोपि हि पञ्चकामगुणिकादिवसेन, दोसोपि आघातवत्थादिवसेन, अरतिआदयोपि तस्स तस्सेव भेदस्स वसेनाति सब्बथा सब्बेपिमे किलेसा पुथू अनेकप्पकारा हुत्वा वत्थुद्वारारम्मणादिवसेन तेसु तेसु वत्थुकामेसु तथा तथा विसत्ता लग्गा लग्गिता संसिब्बित्वा ठिता । किमिव? मालुवाव वितता वने, यथा वने वितता मालुवा तेसु तेसु रुक्खस्स साखपसाखादिभेदेसु विसत्ता होति लग्गा लग्गिता संसिब्बित्वा ठिता, एवं पुथुप्पभेदेसु वत्थुकामेसु विसत्तं किलेसगणं ये नं पजानन्ति यतोनिदानं, ते नं विनोदेन्ति सुणोहि यक्ख ।

तत्थ यतोनिदानन्ति भावनपुंसकनिद्वेसो, तेन किं दीपेति? ये सत्ता नं किलेसगणं “यतोनिदानं उप्पज्जती”ति एवं जानन्ति, ते नं “तण्हास्नेहस्नेहिते अत्तभावे उप्पज्जती”ति जत्वा तं तण्हास्नेहं आदीनवानुपस्सनादिभावनाजाणग्गिना विसोसेन्ता विनोदेन्ति पजहन्ति ब्यन्तीकरोन्ति च, एतं अम्हाकं सुभासितं सुणोहि यक्खाति । एवमेत्थ अत्तभावजाननेन दुक्खपरिज्जं तण्हास्नेहरागादिकिलेसगणविनोदनेन समुदयप्पहानञ्च दीपेति ।

ये च नं विनोदेन्ति, ते दुत्तरं ओघमिमं तरन्ति अतिण्णपुब्बं अपुनब्भवाय । एतेन मग्गभावनं निरोधसच्छिकिरियञ्च दीपेति । ये हि नं किलेसगणं विनोदेन्ति, ते अवस्सं मग्गं भावेन्ति । न हि मग्गभावनं विना किलेसविनोदनं अत्थि । ये च मग्गं भावेन्ति, ते दुत्तरं पकतिजाणेन कामोघादिं चतुब्बिधम्पि ओघमिमं तरन्ति । मग्गभावना हि ओघतरणं । अतिण्णपुब्बन्ति इमिना दीघेन अद्दुना सुपिनन्तेनपि अवीतिक्कन्तपुब्बं । अपुनब्भवायाति निब्बानाय । एवमिमं चतुसच्चदीपिकं गाथं सुणन्ता “सुत्वा धम्मं धारेन्ति, धतानं धम्मानं अत्थमुपपरिक्खन्ती”ति आदिकं कथं सुभाविनया पज्जाय अनुक्कममाना ते द्वेपि सहायका यक्खा गाथापरियोसानेयेव सोतापत्तिफले पतिट्ठहिंसु, पासादिका च अहेसुं सुवण्णवण्णा दिब्बालङ्कारविभूसिताति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय सूचिलोमसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. कपिलसुत्त-(धम्मचरियसुत्त)-वण्णना

धम्मचरियन्ति कपिलसुत्तं । का उप्पत्ति? हेमवतसुत्ते वुत्तनयेनेव परिनिब्बुते कस्सपे भगवति द्वे कुलपुत्ता भातरो निक्खमित्वा सावकानं सन्तिके पब्बजिंसु । जेट्ठो सोधनो नाम, कनिट्ठो कपिलो नाम । तेसं माता साधनी नाम, कनिट्ठभगिनी

तापना नाम । तापि भिक्खुनीसु पब्बजिंसु । ततो ते द्वेपि हेमवतसुत्ते वुत्तनयेनेव “सासने कति धुरानी”ति पुच्छित्वा सुत्वा च जेड्ढो “वासधुरं पूरेस्सामी”ति पञ्च वस्सानि आचरियुपज्झायानं सन्तिके वसित्वा पञ्चवस्सो हुत्वा याव अरहत्तं, ताव कम्मट्ठानं सुत्वा अरञ्जं पविसित्वा वायमन्तो अरहत्तं पापुणि । कपिलो “अहं ताव तरुणो, वुड्ढकाले वासधुरं परिपूरेस्सामी”ति गन्धधुरं आरभित्वा तेषिटको अहोसि । तस्स परियत्तिं निस्साय परिवारो, परिवारं निस्साय लाभो च उदपादि ।

सो बाहुसच्चमदेन मत्तो पण्डितमानी अनज्जातेपि अज्जातमानी हुत्वा परेहि वुत्तं कप्पियम्पि अकप्पियं, अकप्पियम्पि कप्पियं, सावज्जम्पि अनवज्जं, अनवज्जम्पि सावज्जन्ति भणति । सो पेसलेहि भिक्खूहि, “मा, आवुसो कपिल, एवं अवचा”ति आदिना नयेन ओवदियमानो “तुम्हे किं जानाथ रित्तमुट्ठिसदिसा”ति आदीहि वचनेहि खंसेन्तो वम्भेन्तोयेव चरति । भिक्खू तस्स भातुनो सोधनत्थेरस्सापि एतमत्थं आरोचेसुं । सोपि नं उपसङ्कमित्वा आह — “आवुसो कपिल, सासनस्स आयु नाम तुम्हादिसानं सम्मापटिपत्ति । मा, आवुसो कपिल, कप्पियम्पि अकप्पियं, अकप्पियम्पि कप्पियं, सावज्जम्पि अनवज्जं, अनवज्जम्पि सावज्जन्ति वदेही”ति । सो तस्सपि वचनं नादियि । ततो नं सोधनत्थेरो द्वत्तिक्खत्तुं वत्वा —

“एकवाचम्पि द्विवाचं, भण्येय्य अनुकम्पको ।

ततुत्तरिं न भासेय्य, दासोवय्यस्स सन्तिके”ति ॥ (जा० २.१९.३४) —

परिवज्जेत्वा “त्वमेव, आवुसो, सकेन कम्मेन पज्जायिस्ससी”ति पक्कामि । ततो पभुति नं पेसला भिक्खू छेड्डेसुं ।

सो दुराचारो हुत्वा दुराचारपरिवुतो विहरन्तो एकदिवसं “उपोसथं ओसारेस्सामी”ति सीहासनं अभिरुह्य चित्रबीजनिं गहेत्वा निसिन्नो “वत्तति, आवुसो, एत्थ भिक्खून् पातिमोक्खो”ति तिक्खत्तुं आह । अथेको भिक्खुपि “मय्हं वत्तती”ति न अवोच । न च तस्स तेसं वा पातिमोक्खो वत्तति । ततो सो “पातिमोक्खे सुतेपि असुतेपि विनयो नाम नत्थी”ति आसना वुट्ठासि । एवं कस्सपस्स भगवतो सासनं ओसक्कापेसि विनासेसि । अथ सोधनत्थेरो तदहेव परिनिब्बायि । सोपि कपिलो एवं तं सासनं ओसक्कापेत्वा कालकतो अवीचिमहानिरये निब्बत्ति, सापिस्स माता च भगिनी च तस्सेव दिट्ठानुगतिं आपज्जित्वा पेसले भिक्खू अक्कोसमाना परिभासमाना कालं कत्वा निरये निब्बत्तिंसु ।

तस्मिंयेव च काले पञ्चसता पुरिसा गामघातादीनि कत्वा चोरिकाय जीवन्ता जनपदमनुस्सेहि अनुबद्धा पलायमाना अरञ्जं पविसित्वा तत्थ किञ्चि गहनं वा पटिसरणं वा अपस्सन्ता अविदूरे पासाणे वसन्तं अज्जतरं आरज्जिकं भिक्खुं दिस्वा वन्दित्वा “अम्हाकं, भन्ते, पटिसरणं होत्था”ति भणिंसु । थेरो “तुम्हाकं सीलसदिसं पटिसरणं नत्थि, सब्बे पञ्च सीलानि समादियथा”ति आह । ते “साधू”ति सम्पटिच्छित्वा सीलानि समादियिंसु । थेरो “तुम्हे सीलवन्तो, इदानी अत्तनो जीवितं विनासेन्तेसुपि मा मनो पदूसयित्था”ति आह । ते “साधू”ति सम्पटिच्छिंसु । अथ ते जानपदा सम्पत्ता इतो चितो च मग्गमाना ते चोरे दिस्वा सब्बेव जीविता वोरपेसुं । ते कालं कत्वा कामावचरदेवलोके निब्बत्तिंसु । तेसु जेड्ढकचोरो जेड्ढकदेवपुत्तो अहोसि, इतरे तस्सेव परिवारा ।

ते अनुलोमपटिलोमं संसरन्ता एकं बुद्धन्तरं देवलोके खेपेत्वा अम्हाकं भगवतो काले देवलोकतो चवित्वा जेड्ढकदेवपुत्तो सावत्थिद्वारे केवट्टगामो अत्थि, तत्थ पञ्चसतकुलजेड्डस्स केवट्टस्स पजापतिया कुच्छिम्हि पटिसन्धिं अगगहेसि, इतरे अवसेसकेवट्टपजापतीनं । एवं तेसं एकदिवसंयेव पटिसन्धिगगहणञ्च गम्भवुट्ठानञ्च अहोसि । अथ

केवट्टजेठो “अत्थि नु खो इमस्मिं गामे अज्जेपि दारका अज्ज जाता”ति विचिनन्तो ते दारके दिस्वा “इमे मे पुत्तस्स सहायका भविस्सन्ती”ति सब्बेसं पोसावनिकं अदासि। ते सब्बे सहायका सहपंसुं कीळन्ता अनुपुब्बेन वयप्पत्ता अहेसुं। यसोजो तेसं अग्गो अहोसि।

कपिलोपि तदा निरये पक्कावसेसेन अचिरवतिया सुवण्णवण्णो दुग्गन्धमुखो मच्छो हुत्वा निब्बत्ति। अथेकदिवसं सब्बेपि केवट्टदारका जालानि गहेत्वा “मच्छे बन्धिस्सामा”ति नदिं गन्त्वा जालानि पक्खिपिंसु। तेसं जालं सो मच्छो पाविसि। तं दिस्वा सब्बो केवट्टगामो उच्चासद्दमहासद्दो अहोसि — “अम्हाकं पुत्ता पठमं मच्छे बन्धन्ता सुवण्णमच्छं बन्धिंसु, वुट्ठि नेसं दारकानं, इदानि च नो राजा पहूतं धनं दस्सती”ति। अथ ते पज्जसतापि दारकसहायका मच्छं नावाय पक्खिपित्वा नावं उक्खिपित्वा रज्जो सन्तिकं अगमंसु। राजा दिस्वा “किं एतं भणे”ति आह। “मच्छो देवा”ति। राजा सुवण्णवण्णं मच्छं दिस्वा “भगवा एतस्स वण्णकारणं जानिस्सती”ति मच्छं गाहापेत्वा भगवतो सन्तिकं अगमासि। मच्छस्स मुखविवरणकाले जेतवनं अतिविय दुग्गन्धं होति।

राजा भगवन्तं पुच्छि — “कस्मा, भन्ते, मच्छो सुवण्णवण्णो जातो, कस्मा चस्स मुखतो दुग्गन्धो वायती”ति? अयं, महाराज, कस्सपस्स भगवतो पावचने कपिलो नाम भिक्खु अहोसि, बहुस्सुतो आगतागमो। अत्तनो वचनं अगणहन्तानं भिक्खून् अवकोसकपरिभासको। तस्स च भगवतो सासनविनासको। यं सो तस्स भगवतो सासनं विनासेसि, तेन कम्मेन अवीचिमहानिरये निब्बत्ति, विपाकावसेसेन च इदानि मच्छो जातो। यं दीघरत्तं बुद्धवचनं वाचेसि, बुद्धस्स वण्णं कथेसि, तस्स निस्सन्देन ईदिसं वण्णं पटिलभि। यं भिक्खून् अवकोसकपरिभासको अहोसि, तेनस्स मुखतो दुग्गन्धो वायति। “उल्लपापेमि नं महाराजा”ति? “आम भगवा”ति। अथ भगवा मच्छं आलपि — “त्वंसि कपिलो”ति? “आम भगवा, अहं कपिलो”ति। “कुतो आगतोसी”ति? “अवीचिमहानिरयतो भगवा”ति। “सोधनो कुहिं गतो”ति? “परिनिब्बुतो भगवा”ति। “साधनी कुहिं गता”ति? “महानिरये निब्बत्ता भगवा”ति। “तापना कुहिं गता”ति? “महानिरये निब्बत्ता भगवा”ति। “इदानि त्वं कुहिं गमिस्ससी”ति? “महानिरयं भगवा”ति। तावदेव विप्पटिसाराभिभूतो नावं सीसेन पहरित्वा कालकतो महानिरये निब्बत्ति। महाजनो संविग्गो अहोसि लोमहट्टजातो। अथ भगवा तत्थ सम्पत्तगहट्टपब्बजितपरिसाय तद्धणानुरूपं धम्मं देसेन्तो इमं सुत्तमभासि।

२७७-८. तत्थ धम्मचरियन्ति कायसुचरितादि धम्मचरियं। ब्रह्मचरियन्ति मग्गब्रह्मचरियं। एतदाहु वसुत्तमन्ति एतं उभयम्पि लोकियलोकुत्तरं सुचरितं सग्गमोक्खसुखसम्पापकत्ता वसुत्तमन्ति आहु अरिया। वसुत्तमं नाम उत्तमरतनं, अनुगामिकं अत्ताधीनं राजादीनं असाधारणन्ति अधिप्पायो।

एत्तावता “गहट्टस्स वा पब्बजितस्स वा सम्मापटिपत्तियेव पटिसरण”न्ति दस्सेत्वा इदानि पटिपत्तिविरहिताय पब्बज्जाय असारकत्तदस्सनेन कपिलं अज्जे च तथारूपे गरहन्तो “पब्बजितोपि चे होती”ति एवमादिमाह।

तत्रायं अत्थवण्णना — यो हि कोचि गिहिव्यज्जनानि अपनेत्वा भण्डुकासावादिगहणमत्तं उपसङ्कमनेन पब्बजितोपि चे होति पुब्बे वुत्तत्थं अगारस्मा अनगारियं, सो चे मुखरजातिको होति फरुसवचनो, नानप्पकाराय विहेसाय अभिरतत्ता विहेसाभिरतो, हिरोत्तप्पाभावेन मगसदिसत्ता मगो, जीवितं तस्स पापियो, तस्स एवरूपस्स जीवितं अतिपापं अतिहीनं। कस्मा? यस्मा इमाय मिच्छापटिपत्तिया रागादिमनेकप्पकारं रजं वड्ढेति अत्तनो।

२७९. न केवलज्ज इमिनाव कारणेनस्स जीवितं पापियो, अपिच खो पन अयं एवरूपो मुखरजातिकत्ता

कलहाभिरतो भिक्खु सुभासितस्स अत्थविजाननसम्मोहनेन **मोहधम्मेन आवुतो**, “मा, आवुसो कपिल, एवं अवच, इमिनापि परियायेन तं गण्हाही”ति एवमादिना नयेन पेसलेहि भिक्खूहि **अक्खातम्पि न जानाति धम्मं बुद्धेन देसितं** । यो धम्मो बुद्धेन देसितो, तं नानप्पकारेन अत्तनो वुच्चमानम्पि न जानाति । एवम्पिस्स जीवितं पापियो ।

२८०. तथा सो एवरूपो विहेसाभिरतत्ता **विहेसं भावितत्तानं** भावितत्ते खीणासवभिक्खू सोधनत्थेरपभुतिके “न तुम्हे विनयं जानाथ, न सुत्तं न अभिधम्मं, वुड्ढपब्बजिता”ति आदिना नयेन विहेसन्तो । उपयोगप्पवत्तियज्झि इदं सामिवचनं । अथ वा यथावुत्तेनेव नयेन “विहेसं भावितत्तानं करोन्तो”ति पाठसेसो वेदितब्बो । एवं निप्परियायमेव सामिवचनं सिज्झति । **अविज्जाय पुरक्खतो**ति भावितत्तविहेसने आदीनवदस्सनपटिच्छादिकाय अविज्जाय पुरक्खतो पेसितो पयोजितो सेसपब्बजितानं भावितत्तानं विहेसभावेन पवत्तं दिट्ठेव धम्मे चित्तविबाधनेन **सङ्किलेसं**, आयतिज्च निरयसम्पापनेन **मग्गं निरयगामिनं** न जानाति ।

२८१. अजानन्तो च तेन मग्गेन चतुब्बिधापायभेदं **विनिपातं समापन्नो** । तत्थ च विनिपाते **गब्भा गब्भं तमा तमं** एकेकनिकाये सतक्खत्तुं सहस्सक्खत्तुम्पि मातुकुच्छितो मातुकुच्छिं चन्दिमसूरियेहिपि अविद्धंसनीया असुरकायतमा तमज्च समापन्नो । **स वे तादिसको भिक्खु पेच्च** इतो परलोकं गन्त्वा अयं कपिलमच्छो विय नानप्पकारं **दुक्खं निगच्छति** ।

२८२. किं कारणा? **गूथकूपो यथा अस्स, सम्पुण्णो गणवस्सिको**, यथा वच्चकुटिगूथकूपो गणवस्सिको अनेकवस्सिको बहूनि वस्सानि मुखतो गूथेन पूरियमानो सम्पुण्णो अस्स, सो उदककुम्भसतेहि उदककुम्भसहस्सेहि धोवियमानोपि दुग्गन्धदुब्बणिणयानपगमा दुब्बिसोधो होति, एवमेव **यो एवरूपो अस्स** दीघरत्तं संकिलिड्ढकम्मन्तो गूथकूपो विय गूथेन पापेन सम्पुण्णत्ता सम्पुण्णो पुगलो, सो **दुब्बिसोधो हि साङ्गणो**, चिरकालं तस्स अङ्गणस्स विपाकं पच्चनुभोन्तोपि न सुज्झति । तस्मा वस्सगणनाय अपरिमाणम्पि कालं स वे तादिसको भिक्खु पेच्च दुक्खं निगच्छतीति । अथ वा अयं इमिस्सा गाथाय सम्बन्धो — यं वुत्तं “स वे तादिसको भिक्खु, पेच्च दुक्खं निगच्छती”ति, तत्र सिया तुम्हाकं “सक्का पनायं तथा कातुं, यथा पेच्च दुक्खं न निगच्छेय्या”ति । न सक्का । कस्मा? यस्मा **गूथकूपो...पे०... साङ्गणो**ति ।

२८३-४. यतो पटिकच्चेव यं **एवरूपं जानाथ, भिक्खवो गेहनिस्सितं**, यं एवरूपं पज्चकामगुणनिस्सितं जानेय्याथ अभूतगुणपत्थनाकारप्पवत्ताय पापिकाय इच्छाय समन्नागतत्ता **पापिच्छं**, कामवितक्कादीहि समन्नागतत्ता **पापसङ्कप्पं**, कायिकवीतिक्कमादिना वेळुदानादिभेदेन च पापाचारेण समन्नागतत्ता **पापाचारं**, वेसियादिपापगोचरतो **पापगोचरं, सब्बे समग्गा हुत्वान अभिनिब्बज्जियाथ नं** । तत्थ **अभिनिब्बज्जियाथा**ति विवज्जेय्याथ मा भजेय्याथ, मा चस्स अभिनिब्बज्जनमत्तेनेव अप्पोस्सुक्कतं आपज्जेय्याथ, अपिच खो पन **कारण्डवं निद्धमथ, कसम्बुं अपकस्सथ**, तं कचवरभूतं पुगलं कचवरमिव अनपेक्खा निद्धमथ, कसटभूतज्च नं खत्तियादीनं मज्झे पविट्ठं पभिन्नपग्घरितकुट्टं चण्डालं विय अपकस्सथ, हत्थे वा सीसे वा गहेत्वा निक्कड्ढथ । सेय्यथापि आयस्मा महामोगल्लानो तं पुगलं पापधम्मं बाहाय गहेत्वा बहिद्वारकोट्टका निक्खामेत्वा सूचिघटिकं अदासि, एवं अपकस्सथाति दस्सेति । किं कारणा? सङ्घारामो नाम सीलवन्तानं कतो, न दुस्सीलानं ।

२८५-६. यतो एतदेव ततो **पलापे वाहेथ, अस्समणे समणमानिने**, यथा हि पलापा अन्तो तण्डुलरहितापि बहि थुसेहि वीही विय दिस्सन्ति, एवं पापभिक्खू अन्तो सीलादिविरहितापि बहि कासावादिपरिक्खारेण भिक्खू विय दिस्सन्ति । तस्मा “पलापा”ति वुच्चन्ति । ते पलापे वाहेथ, ओपुनाथ, विधमथ परमत्थतो अस्समणे वेसमत्तेन समणमानिने । एवं

निद्धमित्वान...पे०... पतिस्सता । तत्थ कप्पयद्धोति कप्पेथ, करोथाति वुत्तं होति । **पतिस्सता**ति अज्जमज्जं सगारवा सप्पतिस्सा । **ततो समग्गा निपका, दुक्खस्सन्तं करिस्सथा**ति अथेवं तुम्हे सुद्धा सुद्धेहि संवासं कप्पेन्ता, दिट्ठिणीलसामज्जताय समग्गा, अनुपुब्बेन परिपाकगताय पज्जाय निपका, सब्बस्सेविमस्स वट्टदुक्खादिनो दुक्खस्स अन्तं करिस्सथाति अरहत्तनिकूटेनेव देसनं निट्ठपेसि ।

देसनापरियोसाने ते पज्जसता केवट्टपुत्ता संवेगमापज्जित्वा दुक्खस्सन्तकिरियं पत्थयमाना भगवतो सन्तिके पब्बजित्वा नचिरस्सेव दुक्खस्सन्तं कत्वा भगवता सद्धिं आनेज्जविहारसमापत्तिधम्मपरिभोगेन एकपरिभोगा अहेसुं । सा च नेसं एवं भगवता सद्धिं एकपरिभोगता उदाने वुत्तयसोजसुत्तवसेनेव वेदितब्बाति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय कपिलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. ब्राह्मणधम्मिकसुत्तवण्णना

एवं मे सुतन्ति ब्राह्मणधम्मिकसुत्तं । का उप्पत्ति? अयमेव यास्स निदाने “अथ खो सम्बहुला”तिआदिना नयेन वुत्ता । तत्थ **सम्बहुला**ति बहू अनेके । **कोसलका**ति कोसलरट्ठवासिनो । **ब्राह्मणमहासाला**ति जातिया ब्राह्मणा महासारताय महासाला । येसं किर निदहित्वा ठपितंयेव असीतिकोटिसङ्ख्यं धनमत्थि, ते “ब्राह्मणमहासाला”ति वुच्चन्ति । इमे च तादिसा, तेन वुत्तं “ब्राह्मणमहासाला”ति । **जिण्णा**ति जज्जरीभूता जराय खण्डिच्चादिभावमापादिता । **वुड्ढा**ति अङ्गपच्चङ्गानं वुड्ढिमरियादं पत्ता । **महल्लका**ति जातिमहल्लकताय समन्नागता, चिरकालप्पसुताति वुत्तं होति । **अद्धगता**ति अद्धानं गता, द्वे तयो राजपरिवट्टे अतीताति अधिप्पायो । **वयो अनुप्पत्ता**ति पच्छिमवयं सम्पत्ता । अपिच **जिण्णा**ति पोराणा, चिरकालप्पवत्तकुलन्वयाति वुत्तं होति । **वुड्ढा**ति सीलाचारादिगुणवुड्ढियुत्ता । **महल्लका**ति विभवमहन्तताय समन्नागता महद्धना महाभोगा । **अद्धगता**ति मग्गपटिपन्ना ब्राह्मणानं वतचरियादिमरियादं अवीतिक्कम्म चरमाना । **वयो अनुप्पत्ता**ति जातिवुड्ढभावम्पि अन्तिमवयं अनुप्पत्ताति एवम्पेत्थ योजना वेदितब्बा । सेसमेत्थ पाकटमेव ।

भगवता सद्धिं सम्मोदिसूति खमनीयादीनि पुच्छन्ता अज्जमज्जं समप्पवत्तमोदा अहेसुं । याय च “कच्चि भोतो गोतमस्स खमनीयं, कच्चि यापनीयं, अप्पाबाधं, अप्पातङ्कं, बलं, लहुट्ठानं, फासुविहारो”तिआदिकाय कथाय सम्मोदिसु, तं पीतिपामोज्जसङ्घातसम्मोदजननतो सम्मोदितुं अरहतो च **सम्मोदनीयं**, अत्थब्यज्जनमधुरताय सुचिरम्पि कालं सारेतुं निरन्तरं पवत्तेतुं अरहतो सरितब्बभावतो च **सारणीयं** । सुय्यमानसुखतो च सम्मोदनीयं, अनुस्सरियमानसुखतो सारणीयं, तथा व्यज्जनपरिसुद्धताय सम्मोदनीयं, अत्थपरिसुद्धताय सारणीयन्ति एवं अनेकेहि परियायेहि सम्मोदनीयं **कथं** सारणीयं **वीतिसारेत्वा** परियोसापेत्वा निट्ठापेत्वा येनत्थेन आगता, तं पुच्छितुकामा **एकमन्तं निसीदिसु** । तं —

“न पच्छतो न पुरतो, नापि आसन्नदूरतो ।

न पस्से नापि पटिवाते, न चापि ओणतुण्णते”ति ॥ —

आदिना नयेन मङ्गलसुत्तवण्णनायं वुत्तमेव ।

एवं एकमन्तं निसिन्ना खो ते ब्राह्मणमहासाला भगवन्तं एतदवोचुं — “किं त”न्ति? “सन्दिस्सन्ति नु

‘खो’तिआदि । तं सब्बं उत्तानत्थमेव । केवलज्जेत्थ ब्राह्मणानं ब्राह्मणधम्मोति देसकालादिधम्मो छुट्टेत्वा यो ब्राह्मणधम्मो, तस्मिंयेव । तेन हि ब्राह्मणाति यस्मा मं तुम्हे याचित्थ, तस्मा ब्राह्मणा सुणाथ, सोतं ओदहथ, साधुकं मनसि करोथ, योनिसो मनसि करोथ । तथा पयोगसुद्धिया सुणाथ, आसयसुद्धिया साधुकं मनसि करोथ । अविकखेपेन सुणाथ, पग्गहेन साधुकं मनसि करोथातिआदिना नयेन एतेसं पदानं पुब्बे अवुत्तोपि अधिप्पायो वेदितब्बो । अथ भगवता वुत्तं तं वचनं सम्पटिच्छन्ता “एवं भो”ति खो ते ब्राह्मणमहासाला भगवतो पच्चस्सोसुं, भगवतो वचनं अभिमुखा हुत्वा अस्सोसुं । अथ वा पटिस्सुणिंसु । “सुणाथ साधुकं मनसि करोथा”ति वुत्तमत्थं कत्तुकामताय पटिजानिंसूति वुत्तं होति । अथ तेसं एवं पटिस्सुतवतं भगवा एतदवोच — “किं तं”न्ति? “इसयो पुब्बका”तिआदि ।

२८७. तत्थ पठमगाथाय ताव सज्जतत्ताति सीलसंयमेन संयतचित्ता । तपस्सिनोति इन्द्रियसंवरतपयुत्ता । अत्तदत्थमचारिसुन्ति मन्तज्जेनब्रह्मविहारभावनादिं अत्तनो अत्थं अकंसु । सेसं पाकटमेव ।

२८८. दुतियगाथादीसुपि अयं सङ्खेपवण्णना — न पसू ब्राह्मणानासुन्ति पोराणानं ब्राह्मणानं पसू न आसुं, न ते पसुपरिग्गहमकंसु । न हिरज्जं न धानियन्ति हिरज्जच्च ब्राह्मणानं अन्तमसो जतुमासकोपि नाहोसि, तथा वीहिसालियवगोधूमादि पुब्बण्णापरण्णभेदं धानियम्पि तेसं नाहोसि । ते हि निक्खित्तजातरूपरजता असन्निधिकारकाव हुत्वा केवलं सज्झायधनधज्जा अत्तनो मन्तज्जेनसङ्घातेनेव धनेन धज्जेन च समन्नागता अहेसुं । यो चायं मेत्तादिविहारो सेट्टत्ता अनुगामिकत्ता च ब्रह्मनिधीति वुच्चति, तज्च ब्रह्मं निधिमपालयुं सदा तस्स भावनानुयोगेन ।

२८९. एवं विहारीनं यं नेसं पकतं आसि, यं एतेसं पकतं एते ब्राह्मणे उद्विस्स कतं अहोसि । द्वारभत्तं उपट्ठितन्ति “ब्राह्मणानं दस्सामा”ति सज्जेत्वा तेहि तेहि दायकेहि अत्तनो अत्तनो घरद्वारे ठपितभत्तं । सद्भापकतन्ति सद्भाय पकतं, सद्भादेय्यन्ति वुत्तं होति । एसानन्ति एसन्तीति एसा, तेसं एसानं, एसमानानं परियेसमानानन्ति वुत्तं होति । दातवेति दातब्बं । तदमज्जिसुन्ति तं अमज्जिंसु, तं द्वारे सज्जेत्वा ठपितं भत्तं सद्भादेय्यं परियेसमानानं एतेसं ब्राह्मणानं दातब्बं अमज्जिंसु दायका जना, न ततो परं । अनत्थिका हि ते अज्जेन अहेसुं, केवलं घासच्छादनपरमताय सन्तुट्ठाति अधिप्पायो ।

२९०. नानारत्तेहीति नानाविधरागरत्तेहि वत्थेहि विचित्रत्थरणत्थतेहि, सयनेहि एकभूमिकद्विभूमिकादिपासादवरेहि । आवसथेहीति एवरूपेहि उपकरणेहि । फीता जनपदा रट्ठा एकेकप्पदेसभूता जनपदा च केचि केचि सकलरट्ठा च “नमो ब्राह्मणानं”न्ति सायं पातं ब्राह्मणे देवे विय नमस्सिंसु ।

२९१. ते एवं नमस्सियमाना लोकेन अवज्झा ब्राह्मणा आसुं, न केवलज्च अवज्झा, अजेय्या विहिंसितुम्पि अनभिभवनीयत्ता अजेय्या च अहेसुं । किं कारणा? धम्मरक्खिता, यस्मा धम्मेन रक्खिता । ते हि पज्च वरसीलधम्मो रक्खिंसु, “धम्मो हवे रक्खति धम्मचारि”न्ति (जा० १.१०.१०२; १.१५.३८५) धम्मरक्खिता हुत्वा अवज्झा अजेय्या च अहेसुन्ति अधिप्पायो । न ने कोचि निवारेसीति ते ब्राह्मणे कुलानं द्वारेसु सब्बसो बाहिरेसु च अब्भन्तरेसु च सब्बद्वारेसु यस्मा तेसु पियसम्मतेसु वरसीलसमन्नागतेसु मातापितूसु विय अतिविस्सत्था मनुस्सा अहेसुं, तस्मा “इदं नाम ठानं तया न पविसितब्ब”न्ति न कोचि निवारेसि ।

२९२. एवं धम्मरक्खिता कुलद्वारेसु अनिवारिता चरन्ता अट्ठ च चत्तालीसज्चाति अट्ठचत्तालीसं वस्सानि कुमारभावतो पभुति चरणेन कोमारं ब्रह्मचरियं चरिंसु ते । येपि ब्राह्मणचण्डाला अहेसुं, को पन वादो ब्रह्मसमादीसूति एवमेत्थ अधिप्पायो वेदितब्बो । एवं ब्रह्मचरियं चरन्ता एव हि विज्जाचरणपरियेदुं अचरुं ब्राह्मणा पुरे, न अब्रह्मचारिनो

हुत्वा । तत्थ **विज्जापरियेद्वी**ति मन्तज्जेनं । वुत्तज्जेतं “सो अट्टचत्तालीस वस्सानि कोमारं ब्रह्मचरियं चरति मन्ते अधीयमानो”ति (अ० नि० ५.१९२) । **चरणपरियेद्वी**ति सीलरक्खणं । “विज्जाचरणपरियेद्वी”न्तिपि पाठो, विज्जाचरणं परियेसितुं अचरुन्ति अत्थो ।

२९३. यथावुत्तज्ज कालं ब्रह्मचरियं चरित्वा ततो परं घरावासं कप्पेन्तापि न **ब्राह्मणा अज्जमगमुं** खत्तियं वा वेस्सादीसु अज्जतरं वा, ये अहेसुं देवसमा वा मरियादा वाति अधिप्पायो । तथा सतं वा सहस्सं वा दत्त्वा नपि **भरियं किणिसु ते**, सेय्यथापि एतरहि एकच्चे किणन्ति । ते हि धम्मेन दारं परियेसन्ति । कथं? अट्टचत्तालीसं वस्सानि ब्रह्मचरियं चरित्वा ब्राह्मणा कज्जाभिकखं आहिण्डन्ति — “अहं अट्टचत्तालीस वस्सानि चिण्णब्रह्मचरियो, यदि वयप्पत्ता दारिका अत्थि, देथ मे”ति । ततो यस्स वयप्पत्ता दारिका होति, सो तं अलङ्कुरित्वा नीहरित्वा द्वारे ठितस्सेव ब्राह्मणस्स हत्थे उदकं आसिज्चन्तो “इमं ते, ब्राह्मण, भरियं पोसावनत्थाय दम्मी”ति वत्त्वा देति ।

कस्मा पन ते एवं चिरं ब्रह्मचरियं चरित्वापि दारं परियेसन्ति, न यावजीवं ब्रह्मचारिनो होन्तीति? मिच्छादिट्ठिवसेन । तेसज्हि एवंदिट्ठि होति — “यो पुत्तं न उप्पादेति, सो कुलवंसच्छेदकरो होति, ततो निरये पच्चती”ति । चत्तारो किर अभायितब्बं भायन्ति गण्डुप्पादो किकी कुन्तनी ब्राह्मणाति । गण्डुप्पादा किर महापथविया खयभयेन मत्तभोजिनो होन्ति, न बहुं मत्तिकं खादन्ति । किकी सकुणिका आकासपतनभयेन अण्डस्स उपरि उत्ताना सेति । कुन्तनी सकुणिका पथविकम्पनभयेन पादेहि भूमिं न सुट्ठु अक्कमति । ब्राह्मणा कुलवंसूपच्छेदभयेन दारं परियेसन्ति । आह चेत्थ —

“गण्डुप्पादो किकी चेव, कुन्ती ब्राह्मणधम्मिको ।

एते अभयं भायन्ति, सम्मूळहा चतुरो जना”ति ॥

एवं धम्मेन दारं परियेसित्वापि च **सम्पियेनेव संवासं सङ्गन्त्वा समरोचयुं**, सम्पियेनेव अज्जमज्जं पेमेनेव कायेन च चित्तेन च मिस्सीभूता सङ्घटिता संसट्ठा हुत्वा संवासं समरोचयुं, न अप्पियेन न निग्गहेन चाति वुत्तं होति ।

२९४. एवं सम्पियेनेव संवासं करोन्तापि च **अज्जत्र तम्हा**ति, यो सो उतुसमयो, यम्हि समये ब्राह्मणी ब्राह्मणेन उपगन्तब्बा, अज्जत्र तम्हा समया ठपेत्त्वा तं समयं उतुतो विरतं **उतुवेरमणिं पति** भरियं, याव पुन सो समयो आगच्छति, ताव अट्टत्वा अन्तरायेव । **मेथुनं धम्मन्ति** मेथुनाय धम्माय । सम्पदानवचनपत्तिया किरेतं उपयोगवचनं । **नास्सु गच्छन्तीति** नेव गच्छन्ति । **ब्राह्मणाति** ये होन्ति देवसमा च मरियादा चाति अधिप्पायो ।

२९५. अविसेसेन पन सब्बेपि ब्रह्मचरियज्ज...पे०... अवण्णयुं । तत्थ **ब्रह्मचरियन्ति** मेथुनविरति । **सीलन्ति** सेसानि चत्तारि सिक्खापदानि । **अज्जवन्ति** उजुभावो, अत्थतो असठता अमायाविता च । **मद्वन्ति** मुदुभावो, अत्थतो अत्थद्धता अनतिमानिता च । **तपोति** इन्द्रियसंवरो । **सोरच्चन्ति** सुरतभावो सुखसीलता अप्पटिकूलसमाचारता । **अविहिंसाति** पाणिआदीहि अविहेसिकजातिकता सकरुणभावो । **खन्तीति** अधिवासनक्खन्ति । इच्चेते गुणे अवण्णयुं । येपि नासक्खिंसु सब्बसो पटिपत्तिया आराधेतुं, तेपि तत्थ सारदस्सिनो हुत्वा वाचाय वण्णयिंसु पसंसिंसु ।

२९६. एवं वण्णेन्तानज्ज **यो नेसं...पे०... नागमा**, यो एतेसं ब्राह्मणानं **परमो ब्रह्मा अहोसि**, ब्रह्मसमो नाम उत्तमो ब्राह्मणो अहोसि, दळ्हेन परक्कमेन समन्नागतत्ता **दळ्हपरक्कमो** । **स** वाति विभावने वा-सट्ठो, तेन सो एवरूपो ब्राह्मणोति तमेव विभावेति । **मेथुनं धम्मन्ति** मेथुनसमापत्तिं । **सुपिन्तेपि नागमाति** सुपिनेपि न अगमासि ।

२९७. ततो तस्स वत्तं...पे०... अवण्णयुं । इमाय गाथाय नवमगाथाय वुत्तगुणेयेव आदिअन्तवसेन निदिसन्तो देवसमे ब्राह्मणे पकासेति । ते हि विज्जुजातिका पण्डिता तस्स ब्रह्मसमस्स ब्राह्मणस्स वत्तं अनुसिक्खन्ति पब्बज्जाय ज्ञानभावनाय च, ते च इमे ब्रह्मचरियादिगुणे पटिपत्तिया एव वण्णयन्तीति । ते सब्बेपि ब्राह्मणा पञ्चकनिपाते दोणसुत्ते (अ० नि० ५.१९२) वुत्तनयेनेव वेदितब्बा ।

२९८. इदानीं मरियादे ब्राह्मणे दस्सेन्तो आह — “तण्डुलं सयन”न्ति । तस्सत्थो — तेसु ये होन्ति मरियादा, ते ब्राह्मणा सचे यज्जं कप्पेतुकामा होन्ति, अथ आमकधज्जपटिग्गहणा पटिविरतत्ता नानप्पकारकं तण्डुलज्ज, मज्जपीठादिभेदं सयनज्ज, खोमादिभेदं वत्थज्ज, गोसप्पितिलतेलादिभेदं सप्पितेलज्ज याचिय धम्मेन, “उद्विस्स अरिया तिट्ठन्ति, एसा अरियान याचना”ति एवं वुत्तेन उद्विस्सठानसङ्घातेन धम्मेन याचित्वा, अथ यो यं इच्छति दातुं, तेन तं दिन्नतण्डुलादिं समोधानेत्वा संकट्ठित्वा । “समुदानेत्वा”तिपि पाठो, एकोयेवत्थो । ततो यज्जमकप्पयुन्ति ततो गहेत्वा दानमकंसु ।

२९९. करोन्ता च एवमेतस्मिं उपट्ठितस्मिं दानसङ्घाते यज्जस्मिं नास्सु गावो हनिंसु ते, न ते गावियो हनिंसु । गावीमुखेन चेत्य सब्बपाणा वुत्ताति वेदितब्बा । किंकारणा न हनिंसूति? ब्रह्मचरियादिगुणयुत्तत्ता । अपिच विसेसतो यथा माता...पे०... नास्सु गावो हनिंसु ते । तत्थ यासु जायन्ति ओसधाति यासु पित्तादीनं भेसज्जभूता पञ्च गोरसा जायन्ति ।

३००. अन्नदातिआदीसु यस्मा पञ्च गोरसे परिभुज्जन्तानं खुदा वूपसम्मति, बलं वड्ढति, छविवण्णो विप्पसीदति, कायिकमानसिकं सुखं उप्पज्जति, तस्मा अन्नदा बलदा वण्णदा सुखदा चेताति वेदितब्बा । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव ।

३०१. एवं ते यज्जेसु गावो अहनन्ता पुज्जप्पभावानुगहितसरीरा सुखुमाला...पे०... सुखमेधित्थ यं पजा । तत्थ सुखुमाला मुदुतलुणहत्थपादादिताय, महाकाया आरोहपरिणाहसम्पत्तिया, वण्णवन्तो सुवण्णवण्णताय सण्ठानयुत्तताय च, यसस्सिनो लाभपरिवारसम्पदाय । सेहि धम्मेहीति सकेहि चारित्तेहि । किच्चाकिच्चेसु उस्सुकाति किच्चेसु “इदं कातब्बं”, अकिच्चेसु “इदं न कातब्बं”न्ति उस्सुक्कमापन्ना हुत्वाति अत्थो । एवं ते पोराणा ब्राह्मणा एवरूपा हुत्वा दस्सनीया पसादनीया लोकस्स परमदक्खिण्येया इमाय पटिपत्तिया याव लोके अवत्तिंसु, ताव विगतईतिभयुपद्ववा हुत्वा नानप्पकारकं सुखं एधित्थ पापुणि, सुखं वा एधित्थ सुखं वुड्ढिं अगमासि । अयं पजाति सत्तलोकं निदस्सेति ।

३०२-३. कालच्चयेन पन सम्भिन्नमरियादभावं आपज्जितुकामानं तेसं आसि विपल्लासो...पे०... भागसो मिते । तत्थ विपल्लासोति विपरीतसज्जा । अणुतो अणुन्ति लामकट्ठेन परित्ठेन अप्पस्सादट्ठेन अणुभूततो कामगुणतो उप्पन्नं ज्ञानसामज्जनिब्बानसुखानि उपनिधाय सङ्ख्यम्पि अनुपगमनेन अणुं कामसुखं, लोकुत्तरसुखं वा उपनिधाय अणुभूततो अत्तना पटिलद्धलोकियसमापत्तिसुखतो अणुं अप्पकतोपि अप्पकं कामसुखं दिस्वाति अधिप्पायो । राजिनो चाति रज्जो च । वियाकारन्ति सम्पत्तिं । आजज्जसंयुत्तेति अस्साजानीयसंयुत्ते । सुकतेति दारुकम्मलोहकम्मेन सुनिट्ठिते । चित्तसिब्बनेति सीहचम्मादीहि अलङ्करणवसेन चित्रसिब्बने । निवेसनेति घरवत्थूनि । निवेसेति तत्थ पतिट्ठापितघरानि । विभत्तेति आयामवित्थारवसेन विभत्तानि । भागसो मितेति अङ्गणद्वारपासादकूटागारादिवसेन कोट्टासं कोट्टासं कत्वा मितानि । किं वुत्तं होति? तेसं ब्राह्मणानं अणुतो अणुसज्जितं कामसुखज्ज रज्जो ब्याकारज्ज अलङ्कतनारियो च वुत्तप्पकारे रथे च निवेसने निवेसे च दिस्वा दुक्खेसुयेव एतेसु वत्थूसु “सुखं”न्ति पवत्तत्ता पुब्बे पवत्तनेक्खम्मसज्जाविपल्लाससङ्घाता विपरीतसज्जा आसि ।

३०४. ते एवं विपरीतसञ्जा हुत्वा गोमण्डलपरिव्यूहं...पे०... ब्राह्मणा । तत्थ गोमण्डलपरिव्यूहन्ति गोयूथेहि परिकिण्णं । नारीवरगणायुतन्ति वरनारीगणसंयुतं । उळारन्ति विपुलं । मानुसं भोगन्ति मनुस्सानं निवेसनादिभोगवत्थुं । अभिज्झायिसूति “अहो वतिदं अम्हाकं अस्सा”ति तण्हं वड्ढेत्वा अभिपत्थयमाना ज्ञायिसु ।

३०५. एवं अभिज्झायन्ता च “एते मनुस्सा सुन्हाता सुविलित्ता कप्पितकेसमस्सू आमत्तमणिआभरणा पञ्चहि कामगुणेहि परिचारेन्ति, मयं पन एवं तेहि नमस्सियमानापि सेदमलकिलिड्ढगत्ता परूळ्हकच्छनखलोमा भोगरहिता परमकारुज्जतं पत्ता विहराम । एते च हत्थिक्खन्धअस्सपिड्डिसिविकासुवण्णरथादीहि विचरन्ति, मयं पादेहि । एते द्विभूमिकादिपासादतलेसु वसन्ति, मयं अरज्जरुक्खमूलादीसु । एते च गोनकादीहि अत्थरणेहि अत्थतासु वरसेय्यासु सयन्ति, मयं तट्टिकाचम्मखण्डादीनि अत्थरित्वा भूमियं । एते नानारसानि भोजनानि भुज्जन्ति, मयं उज्जाचरियाय यापेम । कथं नु खो मयम्पि एतेहि सदिसा भवेय्यामा”ति चिन्तेत्वा “धनं इच्छितब्बं, न सक्का धनरहितेहि अयं सम्पत्ति पापुणितु”न्ति च अवधारेत्वा वेदे भिन्दित्वा धम्मयुत्ते पुराणमन्ते नासेत्वा अधम्मयुत्ते कूटमन्ते गन्थेत्वा धनत्थिका ओक्काकराजानमुपसङ्गम्म सोत्थिवचनादीनि पयुज्जित्वा “अम्हाकं, महाराज, ब्राह्मणवंसे पवेणिया आगतं पोरानमन्तपदं अत्थि, तं मयं आचरियमुट्ठिताय न कस्सचि भणिम्हा, तं महाराजा सोतुमरहती”ति च वत्वा अस्समेधादियज्जं वण्णयिसु । वण्णयित्वा च राजानं उस्साहेन्ता “यज, महाराज, एवं पहूतधनधज्जो त्वं, नत्थि ते यज्जसम्भारवेकल्लं, एवज्जि ते यजतो सत्तकुलपरिवट्ठा सग्गे उप्पज्जिस्सन्ती”ति अवोचुं । तेन नेसं तं पवत्तिं दस्सेन्तो आह भगवा “ते तत्थ मन्ते...पे०... बहु ते धनं”न्ति ।

तत्थ तत्थाति तस्मिं, यं भोगमभिज्झायिसु, तन्निमित्तन्ति वुत्तं होति । निमित्तत्थे हि एतं भुम्मवचनं । तदुपागमुन्ति तदा उपागमुं । पहूतधनधज्जोसीति पहूतधनधज्जो भविस्ससि, अभिसम्परायन्ति अधिप्पायो । आसंसायज्जि अनागतेपि वत्तमानवचनं इच्छन्ति सद्दकोविदा । यजस्सूति यजाहि । वित्तं धनन्ति जातरूपादिरतनमेव वित्तिकारणतो वित्तं, समिद्धिकारणतो धनन्ति वुत्तं । अथ वा वित्तन्ति वित्तिकारणभूतमेव आभरणादि उपकरणं, यं “पहूतवित्तूपकरणो”तिआदीसु (दी० नि० १.३३१) आगच्छति । धनन्ति हिरज्जसुवण्णादि । किं वुत्तं होति? ते ब्राह्मणा मन्ते गन्थेत्वा तदा ओक्काकं उपागमुं । किन्ति? “महाराज, बहू ते वित्तज्ज धनज्ज, यजस्सु, आयतिम्पि पहूतधनधज्जो भविस्ससी”ति ।

३०६. एवं कारणं वत्वा सज्जापेन्तेहि ततो च राजा...पे०... अदा धनं । तत्थ सज्जत्तोति आपितो । रथेसभोति महारथेसु खत्तियेसु अकम्पियड्ढेन उसभसदिसो । “अस्समेध”न्तिआदीसु अस्समेत्थ मेधन्तीति अस्समेधो, द्वीहि परियज्जेहि यजितब्बस्स एकवीसतियूपस्स ठपेत्वा भूमिज्ज पुरिसे च अवसेससब्बविभवदक्खिणस्स यज्जस्सेतं अधिवचनं । पुरिसमेत्थ मेधन्तीति पुरिसमेधो, चतूहि परियज्जेहि यजितब्बस्स सद्धिं भूमिया अस्समेधे वुत्तविभवदक्खिणस्स यज्जस्सेतं अधिवचनं । सम्ममेत्थ पासन्तीति सम्मापासो, दिवसे दिवसे सम्मं खिपित्वा तस्स पतितोकासे वेदिं कत्वा संहारिमेहि यूपादीहि सरस्सतिनदिया निमुग्गोकासतो पभुति पटिलोमं गच्छन्तेन यजितब्बस्स सत्रयागस्सेतं अधिवचनं । वाजमेत्थ पिवन्तीति वाजपेय्यो । एकेन परियज्जेन सत्तरसहि पसूहि यजितब्बस्स बेलुवयूपस्स सत्तरसकदक्खिणस्स यज्जस्सेतं अधिवचनं । नत्थि एत्थ अग्गळाति निरग्गळो, नवहि परियज्जेहि यजितब्बस्स सद्धिं भूमिया च पुरिसेहि च अस्समेधे वुत्तविभवदक्खिणस्स सब्बमेधपरियायनामस्स अस्समेधविकप्पस्सेतं अधिवचनं । सेसमेत्थ पाकटमेव ।

३०७-८. इदानीं यं वृत्तं “ब्राह्मणानमदा धन”न्ति, तं दस्सेन्तो “गावो सयनञ्च”ति गाथाद्वयमाह । सो हि राजा “दीघरत्तं लूखाहारेन किलन्ता पञ्च गोरसे परिभुञ्जन्तू”ति नेसं सपुङ्गवानि गोयूथानेव अदासि, तथा “दीघरत्तं थण्डिलसायिताय थूलसाटकनिवासनेन एकसेय्याय पादचारेन रुक्खमूलादिवासेन च किलन्ता गोनकादिअत्थतवरसयनादीसु सुखं अनुभोन्तू”ति नेसं महग्धानि सयनादीनि च अदासि । एवमेतं नानप्पकारकं अञ्जञ्च हिरञ्जसुवण्णादिधनं अदासि । तेनाह भगवा — “गावो सयनञ्च वत्थञ्च...पे०... ब्राह्मणानमदा धन”न्ति ।

३०९-१०. एवं तस्स रञ्जो सन्निका ते च तत्थ...पे०... पुन मुपागमुं । किं वृत्तं होति? तस्स रञ्जो सन्निका ते ब्राह्मणा तेसु यागेसु धनं लभित्वा दीघरत्तं दिवसे दिवसे एवमेव घासच्छादनं परियेसित्वा नानप्पकारकं वत्थुकाम सन्निधिं समरोचयुं । ततो तेसं इच्छावतिण्णानं खीरादिपञ्चगोरसस्सादवसेन रसतण्हाय ओतिण्णचित्तानं “खीरादीनिपि ताव गुन्नं सादूनि, अद्धा इमासं मंसं सादुतरं भविस्सती”ति एवं मंसं पटिच्च भिय्यो तण्हा पवड्ढुथ । ततो चिन्तेसुं — “सचे मयं मारेत्वा खादिस्साम, गारह्हा भविस्साम, यन्नून मन्ते गन्थेय्यामा”ति । अथ पुनपि वेदं भिन्दित्वा तदनुरूपे ते तत्थ मन्ते गन्थेत्वा ते ब्राह्मणा तन्निमित्तं कूटमन्ते गन्थेत्वा ओक्काकराजानं पुन उपागमिंसु । इममत्थं भासमाना “यथा आपो च... पे०... बहु ते धन”न्ति ।

किं वृत्तं होति? अम्हाकं, महाराज, मन्तेसु एतदागतं यथा आपो हत्थधोवनादिसब्बकिच्चेसु पाणीनं उपयोगं गच्छति, नत्थि तेसं ततोनिदानं पापं । कस्मा? यस्मा परिक्रारो सो हि पाणिनं, उपकरणत्थाय उप्पन्नोति अधिप्पायो । यथा चायं महापथवी गमनट्टानादिसब्बकिच्चेसु कहापणसङ्घातं हिरञ्जं सुवण्णरजतादिभेदं धनं, यवगोधूमादिभेदं धानियञ्च, संवोहारादिसब्बकिच्चेसु उपयोगं गच्छति, एवं गावो मनुस्सानं सब्बकिच्चेसु उपयोगगमनत्थाय उप्पन्ना । तस्मा एता हनित्वा नानप्पकारके यागे यजस्सु बहु ते वित्तं, यजस्सु बहु ते धनन्ति ।

३११-१२. एवं पुरिमनयेनेव ततो च राजा...पे०... अघातयि, यं ततो पुब्बे कञ्चि सत्तं न पादा...पे०... घातयि । तदा किर ब्राह्मणा यञ्जावाटं गावीनं पूरेत्वा मङ्गलउसभं बन्धित्वा रञ्जो मूलं नेत्वा “महाराज, गोमेधयञ्जं यजस्सु, एवं ते ब्रह्मलोकस्स मग्गो विसुद्धो भविस्सती”ति आहंसु । राजा कतमङ्गलकिच्चो खग्गं गहेत्वा पुङ्गवेन सह अनेकसतसहस्सा गावो मारेसि । ब्राह्मणा यञ्जावाटे मंसानि छिन्दित्वा खादिंसु, पीतकोदातरत्तकम्बले च पारुपित्वा मारेसुं । तदुपादाय किर गावो पारुते दिस्वा उब्बिज्जन्ति । तेनाह भगवा — “न पादा...पे०... घातयी”ति ।

३१३. ततो देवाति एवं तस्मिं राजिनि गावियो घातेतुमारद्धे अथ तदनन्तरमेव तं गोघातकं दिस्वा एते चातुमहाराजिकादयो देवा च, पितरोति ब्राह्मणेसु लद्धवोहारा ब्रह्मानो च, सक्को देवानमिन्दो च, पब्बतपादनिवासिनो दानवयक्खसज्जिता असुररक्खसा च “अधम्मो अधम्मो”ति एवं वाचं निच्छारेन्ता “धि मनुस्सा, धि मनुस्सा”ति च वदन्ता पक्कन्दुं । एवं भूमितो पभुति सो सद्धो मुहुत्तेन याव ब्रह्मलोका अगमासि, एकधिककारपरिपुण्णो लोको अहोसि । किं कारणं? यं सत्थं निपती गवे, यस्मा गाविमिह सत्थं निपतीति वृत्तं होति ।

३१४. न केवलञ्च देवादयो पक्कन्दुं, अयमञ्जोपि लोके अनत्थो उदपादि — ये हि ते तयो रोगा पुरे आसुं, इच्छा अनसनं जरा, किञ्चि किञ्चिदेव पत्थनतण्हा च खुदा च परिपाकजरा चाति वृत्तं होति । ते पसूनञ्च समारम्भा, अट्टानवुतिमागमुं, चक्खुरोगादिना भेदेन अट्टनवुतिभावं पापुणिसूति अत्थो ।

३१५. इदानीं भगवा तं पसुसमारम्भं निन्दन्तो आह “एसो अधम्मो”ति । तस्सत्थो एसो पसुसमारम्भसङ्घातो

कायदण्डादीनं तिण्णं **दण्डानं** अज्जतरदण्डभूतो धम्मतो अपेतत्ता **अधम्मो ओक्कन्तो** अहु, पवत्तो आसि, सो च खो ततो पभुति पवत्तत्ता **पुराणो**, यस्स ओक्कमनतो पभुति केनचि पादादिना अहिंसनतो **अदूसिकायो** गावो **हज्जन्ति** । या घातेन्ता **धम्मा धंसन्ति** चवन्ति परिहायन्ति **याजका** यज्जयाजिनो जनाति ।

३१६. एवमेसो अणुधम्मोति एवं एसो लामकधम्मो हीनधम्मो, अधम्मोति वुत्तं होति । यस्मा वा एत्थ दानधम्मोपि अप्पको अत्थि, तस्मा तं सन्धायाह “अणुधम्मो”ति । **पोराणो**ति ताव चिरकालतो पभुति पवत्तत्ता पोराणो । विज्जूहि पन गरहितत्ता **विज्जूगरहितो**ति वेदितब्बो । यस्मा च विज्जूगरहितो, तस्मा **यत्थ एदिसकं पस्सति, याजकं गरहती जनो** । कथं? “अब्बुदं ब्राह्मणेहि उप्पादितं, गावो वधित्वा मंसं खादन्ती”ति एवमादीनि वत्वाति अयमेत्थ अनुस्सवो ।

३१७. एवं धम्मे वियापन्नेति एवं पोराणे ब्राह्मणधम्मे नट्टे । “वियावत्ते”तिपि पाठो, विपरिवत्तित्वा अज्जथा भूतेति अत्थो । **विभिन्ना सुह्वेस्सिका**ति पुब्बे समग्गा विहरन्ता सुद्धा च वेस्सा च ते विभिन्ना । **पुथू विभिन्ना खत्तिया**ति खत्तियापि बहू अज्जमज्जं भिन्ना । **पतिं भरियावमज्जथा**ति भरिया च घरावासत्थं इस्सरियबले ठपिता पुत्तबलादीहि उपेता हुत्वा पतिं अवमज्जथ, परिभवि अवमज्जि न सक्कच्चं उपट्ठासि ।

३१८. एवं अज्जमज्जं विभिन्ना समाना खत्तिया ब्रह्मबन्धू च...पे०... कामानं वसमन्वगुन्ति । खत्तिया च ब्राह्मणा च ये चज्जे वेस्ससुद्धा यथा सङ्करं नापज्जन्ति, एवं अत्तनो अत्तनो गोत्तेन रक्खितत्ता **गोत्तरक्खिता** । ते सब्बेपि तं **जातिवादं निरंकत्वा**, “अहं खत्तियो, अहं ब्राह्मणो”ति एतं सब्बम्पि नासेत्वा पञ्चकामगुणसङ्घातानं **कामानं वसं अन्वगुं** आसत्तं पापुणिसु, कामहेतु न किञ्चि अकत्तब्बं नाकंसूति वुत्तं होति ।

एवमेत्थ भगवा “इसयो पुब्बका”तिआदीहि नवहि गाथाहि पोराणानं ब्राह्मणानं वण्णं भासित्वा “यो नेसं परमो”ति गाथाय ब्रह्मसमं, “तस्स वत्तमनुसिक्खन्ता”ति गाथाय देवसमं, “तण्डुलं सयन”न्तिआदिकाहि चतूहि गाथाहि मरियादं, “तेसं आसि विपल्लासो”तिआदीहि सत्तरसहि गाथाहि सम्भिन्नमरियादं, तस्स विप्पटिपत्तिया देवादीनं पक्कन्दनादिदीपनत्थज्ज दस्सेत्वा देसनं निट्ठापेसि । ब्राह्मणचण्डालो पन इध अवुत्तोयेव । कस्मा? यस्मा विपत्तिया अकारणं । ब्राह्मणधम्मसम्पत्तिया हि ब्रह्मसमदेवसममरियादा कारणं होन्ति, विपत्तिया सम्भिन्नमरियादो । अयं पन दोणसुत्ते (अ० नि० ५.१९२) वुत्तप्पकारो ब्राह्मणचण्डालो ब्राह्मणधम्मविपत्तियापि अकारणं । कस्मा? विपन्ने धम्मे उप्पन्नत्ता । तस्मा तं अदस्सेत्वाव देसनं निट्ठापेसि । एतरहि पन सोपि ब्राह्मणचण्डालो दुल्लभो । एवमयं ब्राह्मणानं धम्मो विनट्ठो । तेनेवाह दोणो ब्राह्मणो — “एवं सन्ते मयं, भो गोतम, ब्राह्मणचण्डालम्पि न पूरेमा”ति । सेसमेत्थ वुत्तनयमेव ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय ब्राह्मणधम्मिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. धम्मसुत्त-(नावासुत्त)-वण्णना

३१९. यस्मा हि धम्मन्ति धम्मसुत्तं, “नावासुत्त”न्तिपि वुच्चति । का उप्पत्ति? इदं सुत्तं आयस्मन्तं सारिपुत्तत्थेरं आरब्ध वुत्तं । अयमेत्थ सङ्केपो, वित्थारो पन द्विन्नं अग्गसावकानं उप्पत्तितो पभुति वेदितब्बो । सेय्यथिदं — अनुप्पन्ने किर भगवति द्वे अग्गसावका एकं असङ्ख्येय्यं कप्पसतसहस्सज्ज पारमियो पूरेत्वा देवलोके निब्बत्ता । तेसं पठमो चवित्वा राजगहस्स अविदूरे उपतिस्सगामो नाम ब्राह्मणानं भोगगामो अत्थि, तत्थ सट्ठिअधिकपञ्चकोटिसतधनविभवस्स

गामसामिनो ब्राह्मणस्स रूपसारी नाम ब्राह्मणी, तस्सा कुच्छियं पटिसन्धिं अगगहेसि । दुतियो तस्सेवाविदूरे कोलितगामो नाम ब्राह्मणानं भोगगामो अत्थि । तत्थ तथारूपविभवस्सेव गामसामिनो ब्राह्मणस्स मोगल्लानी नाम ब्राह्मणी, तस्सा कुच्छियं तं दिवसमेव पटिसन्धिं अगगहेसि । एवं तेसं एकदिवसमेव पटिसन्धिगगणञ्च गम्भवुट्टानञ्च अहोसि । एकदिवसेयेव च नेसं एकस्स उपतिस्सगामे जातत्ता **उपतिस्सो**, एकस्स कोलितगामे जातत्ता **कोलितो**ति नाममकंसु ।

ते सहपंसुं कीळन्ता सहायका अनुपुब्बेन वुट्ठिं पापुणिसु, एकमेकस्स च पञ्चपञ्चमाणवकसतानि परिवारा अहेसुं । ते उय्यानं वा नदीतित्थं वा गच्छन्ता सपरिवारायेव गच्छन्ति । एको पञ्चहि सुवण्णसिविकासतेहि, दुतियो पञ्चहि आजञ्जरथसतेहि । तदा च राजगहे कालानुकालं गिरगगसमज्जो नाम होति । सायन्हसमये नगरवेमज्जे यत्थ सकलअङ्गमगधवासिनो अभिज्जाता खत्तियकुमारादयो सन्निपतित्वा सुपञ्जत्तेसु मञ्चपीठादीसु निसिन्ना समज्जविभूतिं पस्सन्ति । अथ ते सहायका तेन परिवारेन सद्धिं तत्थ गन्त्वा पञ्जत्तासनेसु निसीदिसु । ततो उपतिस्सो समज्जविभूतिं पस्सन्तो महाजनकायं सन्निपतितं दिस्वा “एत्तको जनकायो वस्ससतं अप्पत्ताव मरिस्सती”ति चिन्तेसि । तस्स मरणं आगन्त्वा नलाटन्ते पतिट्ठितं विय अहोसि, तथा कोलितस्स । तेसं अनेकप्पकारेसु नटेसु नच्चन्तेसु दस्सनमत्तेपि चित्तं न नमि, अज्जदत्थु संवेगोयेव उदपादि ।

अथ वुट्ठिते समज्जे पक्कन्ताय परिसाय सकपरिवारेन पक्कन्तेसु तेसु सहायेसु कोलितो उपतिस्सं पुच्छि — “किं, सम्म, नाटकादिदस्सनेन तव पमोदनमत्तम्पि नाहोसी”ति? सो तस्स तं पवत्तिं आरोचेत्वा तम्पि तथेव पटिपुच्छि । सोपि तस्स अत्तनो पवत्तिं आरोचेत्वा “एहि, सम्म, पब्बजित्वा अमतं गवेसामा”ति आह । “साधु सम्म”ति उपतिस्सो तं सम्पटिच्छि । ततो द्वेपि जना तं सम्पत्तिं छट्ठेत्वा पुनदेव राजगहमनुप्पत्ता । तेन च समयेन राजगहे सञ्चयो नाम परिब्बाजको पटिवसति । ते तस्स सन्तिके पञ्चहि माणवकसतेहि सद्धिं पब्बजित्वा कतिपाहेनेव तयो वेदे सब्बञ्च परिब्बाजकसमयं उगगहेसुं । ते तेसं सत्थानं आदिमज्झपरियोसानं उपपरिक्खन्ता परियोसानं अदिस्वा आचरियं पुच्छिसु — “इमेसं सत्थानं आदिमज्झं दिस्सति, परियोसानं पन न दिस्सति ‘इदं नाम इमेहि सत्थेहि पापुणेय्याति, यतो उत्तरि पापुणितब्बं नत्थी’”ति । सोपि आह — “अहम्पि तेसं तथाविधं परियोसानं न पस्सामी”ति । ते आहंसु — “तेन हि मयं इमेसं परियोसानं गवेसामा”ति । ते आचरियो “यथासुखं गवेसथा”ति आह । एवं ते तेन अनुज्जाता अमतं गवेसमाना आहिण्डन्ता जम्बुदीपे पाकटा अहेसुं । तेहि खत्तियपण्डितादयो पञ्च पुट्ठा उत्तरुत्तरिं न सम्पायन्ति । “उपतिस्सो कोलितो”ति वुत्ते पन “के एते, न खो मयं जानामा”ति भणन्ता नत्थि, एवं विस्सुता अहेसुं ।

एवं तेसु अमतपरियेसनं चरमानेसु अम्हाकं भगवा लोके उप्पज्जित्वा पवत्तितवरधम्मचक्को अनुपुब्बेन राजगहमनुप्पत्तो । ते च परिब्बाजका सकलजम्बुदीपं चरित्वा तिट्ठतु अमतं, अन्तमसो परियोसानपञ्चविस्सज्जनमत्तम्पि अलभन्ता पुनदेव राजगहं अगमंसु । अथ खो आयस्मा अस्सजि पुब्बण्हसमयं निवासेत्वाति याव तेसं पब्बज्जा, ताव सब्बं पब्बज्जाक्खन्धके (महाव० ६०) आगतनयेनेव वित्थारतो दट्ठब्बं ।

एवं पब्बजितेसु तेसु द्वीसु सहायकेसु आयस्मा सारिपुत्तो अट्ठमासेन सावकपारमीजाणं सच्छाकासि । सो यदा अस्सजित्थेरेन सद्धिं एकविहारे वसति, तदा भगवतो उपट्ठानं गन्त्वा अनन्तरं थेरस्स उपट्ठानं गच्छति “पुब्बाचरियो मे अयमायस्मा, एतमहं निस्साय भगवतो सासनं अज्जासि”न्ति गारवेन । यदा पन अस्सजित्थेरेन सद्धिं एकविहारे न वसति, तदा यस्सं दिसायं थेरो वसति, तं दिसं ओलोकेत्वा पञ्चपतिट्ठितेन वन्दित्वा अज्जलिं पगग्ह नमस्सति । तं दिस्वा केचि

भिक्षू कथं समुद्वापेसुं — “सारिपुत्तो अगगसावको हुत्वा दिसं नमस्सति, अज्जापि मज्जे ब्राह्मणदिट्ठि अप्पहीना”ति । अथ भगवा दिब्बाय सोतधातुया तं कथासल्लापं सुत्वा पज्जत्तवरबुद्धासने निसिन्नंयेव अत्तानं दस्सेन्तो भिक्षू आमन्तेसि — “काय नुत्थ, भिक्षवे, एतरहि कथाय सन्निसिन्ना”ति? ते तं पवत्तिं आचिक्खंसु । ततो भगवा “न, भिक्षवे, सारिपुत्तो दिसं नमस्सति, यं निस्साय सासनं अज्जासि, तं अत्तनो आचरियं वन्दति नमस्सति सम्मानेति, आचरियपूजको, भिक्षवे, सारिपुत्तो”ति वत्वा तत्थ सन्निपतितानं धम्मदेसनत्थं इमं सुत्तमभासि ।

तत्थ यस्मा हि धम्मं पुरिसो विजज्जाति यतो पुग्गला पिटकत्तयप्पभेदं परियत्तिधम्मं वा, परियत्तिं सुत्वा अधिगन्तब्बं नवलोकुत्तरप्पभेदं पटिवेधधम्मं वा पुरिसो विजज्जा जानेय्य वेदेय्य । “यस्सा”तिपि पाठो, सो एवत्थो । **इन्दं व नं देवता पूजयेय्या**ति यथा सक्कं देवानमिन्दं द्वीसु देवलोकेसु देवता पूजेन्ति, एवं सो पुग्गलो तं पुग्गलं कालस्सेव वुद्वाय उपाहनओमुच्चनादिं सब्बं वत्तपटिवत्तं करोन्तो पूजेय्य सक्करेय्य गरुकरेय्य । किं कारणं? **सो पूजितो...पे०... पातुकरोति धम्मं**, सो आचरियो एवं पूजितो तस्मिं अन्तेवासिम्हि पसन्नचित्तो परियत्तिपटिवेधवसेन बहुस्सुतो देसनावसेनेव परियत्तिधम्मञ्च, देसनं सुत्वा यथानुसिद्धं पटिपत्तिया अधिगन्तब्बं पटिवेधधम्मञ्च पातुकरोति देसेति, देसनाय वा परियत्तिधम्मं, उपमावसेन अत्तना अधिगतपटिवेधधम्मं पातुकरोति ।

३२०. तदट्टिकत्वान निसम्म धीरोति एवं पसन्नेन आचरियेन पातुकत्तं धम्मं अट्टिकत्वान सुणित्वा उपधारणसमत्थताय धीरो पुरिसो । **धम्मानुधम्मं पटिपज्जमानो**ति लोकुत्तरधम्मस्स अनुलोमत्ता अनुधम्मभूतं विपस्सनं भावयमानो । **विज्जू विभावी निपुणो च होती**ति विज्जुतासङ्घाताय पज्जाय अधिगमेन विज्जू, विभावेत्वा परेसम्पि पाकटं कत्वा आपनसमत्थताय विभावी, परमसुखुमत्थपटिवेधताय निपुणो च होति । **यो तादिसं भजति अप्पमत्तो**ति यो तादिसं पुब्बे वुत्तप्पकारं बहुस्सुतं अप्पमत्तो तप्पसादनपरो हुत्वा भजति ।

३२१. एवं पण्डिताचरियसेवनं पसंसित्वा इदानी बालाचरियसेवनं निन्दन्तो “**खुद्दञ्च बाल**”न्ति इमं गाथमाह । तत्थ **खुद्दन्ति** खुद्देन कायकम्मादिना समन्नागतं, पज्जाभावतो बालं । **अनागतत्थन्ति** अनधिगतपरियत्तिपटिवेधत्थं । **उसूयकन्ति** इस्सामनकताय अन्तेवासिकस्स वुड्ढिं असहमानं । सेसमेत्थ पाकटमेव पदतो । अधिप्पायतो पन यो बहुचीवरादिलाभी आचरियो अन्तेवासिकानं चीवरादीनि न सक्कोति दातुं, धम्मदाने पन अनिच्चदुक्खानत्तवचनमत्तम्पि न सक्कोति । एतेहि खुद्दतादिधम्मेहि समन्नागतत्ता तं खुद्दं बालं अनागतत्थं उसूयकं आचरियं उपसेवमानो “**पूतिमच्छं कुसग्गेना**”ति (इतिवु० ७६; जा० १.१५.१८३) वुत्तनयेन सयम्पि बालो होति । तस्मा इध सासने किञ्चि अप्पमत्तकम्पि परियत्तिधम्मं पटिवेधधम्मं वा अविभावयित्वा च अविजानित्वा च यस्स धम्मेसु कङ्का, तं अतरित्वा मरणं उपेतीति एवमस्स अत्थो वेदितब्बो ।

३२२-३. इदानी तस्सेवत्थस्स पाकटकरणत्थं “**यथा नरो**”ति गाथाद्वयमाह । तत्थ **आपगन्ति** नदिं । **महोदकन्ति** बहुउदकं । **सलिलन्ति** इतो चितो च गतं, वित्थिण्णन्ति वुत्तं होति । “**सरित**”न्तिपि पाठो, सो एवत्थो । **सीघसोतन्ति** हारहारिकं, वेगवतिन्ति वुत्तं होति । **किं सोति** एत्थ “**सो वुह्मानो**”ति इमिना च सोकारेन तस्स नरस्स निद्विडुत्ता निपातमत्तो सोकारो । किं सूति वुत्तं होति यथा “**न भविस्सामि नाम सो, विनस्सिस्सामि नाम सो**”ति । **धम्मन्ति** पुब्बे वुत्तं दुविधमेव । **अनिसामयत्थन्ति** अनिसामेत्वा अत्थं । सेसमेत्थ पाकटमेव पदतो ।

अधिप्पायतो पन यथा यो कोचिदेव नरो वुत्तप्पकारं नदिं ओतरित्वा ताय नदिया वुह्मानो अनुसोतगामी सोतमेव अनुगच्छन्तो परे पारत्थिके किं सक्खति पारं नेतुं । “**सक्कती**”तिपि पाठो । तथेव दुविधम्पि धम्मं अत्तनो पज्जाय अविभावयित्वा बहुस्सुतानञ्च सन्तिके अत्थं अनिसामेत्वा सयं अविभावितत्ता अजानन्तो अनिसामितत्ता च

अवितिण्णकङ्खो परे किं सक्खति निज्झापेतुं पेक्खापेतुन्ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । “सो वत, चुन्द, अत्तना पलिपपलिपन्नो”ति आदिकञ्चेत्थ (म० नि० १.८७) सुत्तपदं अनुस्सरितब्बं ।

३२४-५. एवं बालसेवनाय बालस्स परं निज्झापेतुं असमत्थताय पाकटकरणत्थं उपमं वत्वा इदानीं “यो तादिसं भजति अप्पमत्तो”ति एत्थ वुत्तस्स पण्डितस्स परे निज्झापेतुं समत्थताय पाकटकरणत्थं “यथापि नाव”न्ति गाथाद्वयमाह । तत्थ फियेनाति दब्बिपदरेन । रित्तेनाति वेळुदण्डेन । तत्थाति तस्स नावायं । तत्तूपयज्जूति तस्सा नावाय आहरणपटिहरणादिउपायजाननेन मग्गपटिपादनेन उपायज्जू । सिक्खितसिक्खताय सुकुसलहत्थताय च कुसलो । उप्पन्नुपद्ववपटिकारसमत्थताय मुतीमा । वेदगूति वेदसङ्घातेहि चतूहि मग्गजाणेहि गतो । भावितत्तोति तायेव मग्गभावनाय भावितचित्तो । बहुस्सुतोति पुब्बे वुत्तनयेनेव । अवेधधम्मोति अट्ठहि लोकधम्मोहि अकम्पनियसभावो । सोतावधानूपनिसूपपन्नेति सोतओदहनेन च मग्गफलानं उपनिस्सयेन च उपपन्ने । सेसं उत्तानपदत्थमेव । अधिप्पाययोजनापि सक्का पुरिमनयेनेव जानितुन्ति न वित्थारिता ।

३२६. एवं पण्डितस्स परे निज्झापेतुं समत्थभावपाकटकरणत्थं उपमं वत्वा तस्सा पण्डितसेवनाय नियोजेन्तो “तस्मा हवे”ति इमं अवसानगाथमाह । तत्रायं सङ्खेपत्थो — यस्मा उपनिस्सयसम्पन्ना पण्डितसेवनेन विसेसं पापुणन्ति, तस्मा हवे सप्पुरिसं भजेथ । कीदिसं सप्पुरिसं भजेथ? मेधाविनञ्चेव बहुस्सुतञ्च, पज्जासम्पत्तिया च मेधाविनं वुत्तप्पकारसुतद्वयेन च बहुस्सुतं । तादिसज्झि भजमानो तेन भासितस्स धम्मस्स अज्जाय अत्थं एवं जत्वा च यथानुसिद्धं पटिपज्जमानो ताय पटिपत्तिया पटिवेधवसेन विज्जातधम्मो सो मग्गफलनिब्बानप्पभेदं लोकुत्तरसुखं लभेथ अधिगच्छेय्य पापुणेय्याति अरहत्तनिकूटेन देसनं समापेसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुदक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय धम्मसुत्तवण्णना निड्डिता ।

९. किंसीलसुत्तवण्णना

३२७. किंसीलोति किंसीलसुत्तं । का उप्पत्ति? आयस्मतो सारिपुत्तस्स गिहिसहायको एको थेरस्सेव पितुनो वङ्गन्तब्राह्मणस्स सहायस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो सट्ठिकोति अधिकं पञ्चसतकोटिधनं परिच्वजित्वा आयस्मतो सारिपुत्तत्थेरस्स सन्तिके पब्बजित्वा सब्बं बुद्धवचनं परियापुणि । तस्स थेरो बहुसो ओवदित्वा कम्मट्ठानमदासि, सो तेन विसेसं नाधिगच्छति । ततो थेरो “बुद्धवेनेय्यो एसो”ति जत्वा तं आदाय भगवतो सन्तिकं गन्त्वा तं भिक्खुं आरब्ध पुग्गलं अनियमेत्वा “किंसीलो”ति पुच्छि । अथस्स भगवा ततो परं अभासि । तत्थ किंसीलोति कीदिसेन वारित्तसीलेन समन्नागतो, कीदिसपकतिको वा । किंसमाचारोति कीदिसेन चारित्तेन युत्तो । कानि कम्मनि ब्रूयन्ति कानि कायकम्मादीनि वट्ठेन्तो । नरो सम्मा निविट्ठस्साति अभिरतो नरो सासने सम्मा पतिट्ठितो भवेय्य । उत्तमत्थञ्च पापुणेति सब्बत्थानं उत्तमं अरहत्तञ्च पापुणेय्याति वुत्तं होति ।

३२८. ततो भगवा “सारिपुत्तो अट्ठमासूपसम्पन्नो सावकपारमिप्पत्तो, कस्मा आदिकम्मिकपुथुज्जनपज्जं पुच्छती”ति आवज्जेन्तो “सद्धिविहारिकं आरब्भा”ति जत्वा पुच्छाय वुत्तं चारित्तसीलं अविभजित्वाव तस्स सप्पायवसेन धम्मं देसेन्तो “वुट्ठापचायी”ति आदिमाह ।

तत्थ पज्जावुड्ढो, गुणवुड्ढो, जातिवुड्ढो, वयोवुड्ढोति चत्तारो वुड्ढा । जातिया हि दहरोपि बहुस्सुतो भिक्खु अप्पस्सुतमहल्लकभिक्खूनमन्तरे बाहुसच्चपज्जाय वुड्ढत्ता **पज्जावुड्ढो** । तस्स हि सन्तिके महल्लकभिक्खूपि बुद्धवचनं परियापुणन्ति, ओवादविनिच्छयपज्जहविस्सज्जनानि च पच्चासीसन्ति । तथा दहरोपि भिक्खु अधिगमसम्पन्नो **गुणवुड्ढो** नाम । तस्स हि ओवादे पतिट्ठाय महल्लकापि विपस्सनागम्भं गहेत्वा अरहत्तफलं पापुणन्ति । तथा दहरोपि राजा खत्तियो मुद्धावसित्तो ब्राह्मणो वा सेसजनस्स वन्दनारहतो **जातिवुड्ढो** नाम । सब्बो पन पठमजातो **वयोवुड्ढो** नाम । तत्थ यस्मा पज्जाय सारिपुत्तत्थेरस्स सदिसो नत्थि ठपेत्वा भगवन्तं, तथा गुणेनपि अट्ठमासेन सब्बसावकपारमीजाणस्स पटिविद्धत्ता । जातियापि सो ब्राह्मणमहासालकुले उप्पन्नो, तस्मा तस्स भिक्खुनो वयेन समानोपि सो इमेहि तीहि कारणेहि वुड्ढो । इमस्मिं पनत्थे पज्जागुणेहि एव वुड्ढभावं सन्थाय भगवा आह — “वुड्ढापचायी”ति । तस्मा तादिसानं वुड्ढानं अपचितिकरणेन वुड्ढापचायी, तेसमेव वुड्ढानं लाभादीसु उस्सूयविगमेन अनुसूयको च सियाति अयमादिपादस्स अत्थो ।

कालज्जू चस्साति एत्थ पन रागे उप्पन्ने तस्स विनोदनत्थाय गरूनं दस्सनं गच्छन्तोपि कालज्जू, दोसे... मोहे... कोसज्जे उप्पन्ने तस्स विनोदनत्थाय गरूनं दस्सनं गच्छन्तोपि कालज्जू, यतो एवं कालज्जू च अस्स गरूनं दस्सनाय । **धम्मिं कथन्ति** समथविपस्सनायुत्तं । **एरयितन्ति** वुत्तं । **खणज्जूति** तस्सा कथाय खणवेदी, दुल्लभो वा अयं ईदिसाय कथाय सवनक्खणोति जानन्तो । **सुणेय्य सक्कच्चाति** तं कथं सक्कच्चं सुणेय्य । न केवलज्ज तमेव, अज्जानिपि बुद्धगुणादिपटिसंयुत्तानि सुभासितानि सक्कच्चमेव सुणेय्याति अत्थो ।

३२९. “कालज्जू चस्स गरूनं दस्सनाया”ति एत्थ वुत्तनयज्ज अत्तनो उप्पन्नरागादिविनोदनकालं जत्वापि गरूनं सन्तिकं गच्छन्तो **कालेन गच्छे गरूनं सकासं**, “अहं कम्मट्ठानिको धुतङ्गधरो चा”ति कत्वा न चेत्तियवन्दनबोधियङ्गणभिक्खाचारमग्गअतिमज्झन्हिकवेलादीसु यत्थ कत्थचि ठितमाचरियं दिस्वा परिपुच्छनत्थाय उपसङ्कमेय्य, सकसेनासने पन अत्तनो आसने निसिन्नं वूपसन्तदरथं सल्लक्खेत्वा कम्मट्ठानादिविधिपुच्छनत्थं उपसङ्कमेय्याति अत्थो । एवं उपसङ्कमन्तोपि च **थम्भं निरंकत्वा निवातवुत्ति** थद्धभावकरं मानं विनासेत्वा नीचवुत्ति पादपुच्छनचोळकछिन्नविसाणुसभउद्धतदाठसप्पसदिसो हुत्वा उपसङ्कमेय्य । **अथ** तेन गरुना वुत्तं **अत्थं धम्मं...पे०...** **समाचरे च** । अत्थन्ति भासितत्थं । **धम्मन्ति** पाळिधम्मं । **संयमन्ति** सीलं । **ब्रह्मचरियन्ति** अवसेससासनब्रह्मचरियं । **अनुस्सरे चेव समाचरे चाति** अत्थं कथितोकासे अनुस्सरेय्य, धम्मं संयमं ब्रह्मचरियं कथितोकासे अनुस्सरेय्य, अनुस्सरणमत्तेनेव च अतुस्सन्तो तं सब्बमि समाचरे समाचरेय्य समादाय वत्तेय्य । तासं कथानं अत्तनि पवत्तने उस्सुक्कं करेय्याति अत्थो । एवं करोन्तो हि किच्चकरो होति ।

३३०. ततो परज्ज **धम्मारामो धम्मरतो धम्मे ठितो धम्मविनिच्छयज्जू** भवेय्य । सब्बपदेसु चेत्थ **धम्मोति** समथविपस्सना, आरामो रतीति एकोव अत्थो, धम्मे आरामो अस्साति **धम्मारामो** । धम्मे रतो, न अज्जं पिहेतीति **धम्मरतो** । **धम्मे ठितो** धम्मं वत्तनतो । धम्मविनिच्छयं जानाति “इदं उदयजाणं इदं वयजाण”न्ति **धम्मविनिच्छयज्जू**, एवरूपो अस्स । अथ यायं राजकथादितिरच्छानकथा तरुणविपस्सकस्स बहिद्धारूपादीसु अभिनन्दनुप्पादनेन तं समथविपस्सनाधम्मं सन्दूसेति, तस्मा “धम्मसन्दोसवादो”ति वुच्चति, तं **नेवाचरे धम्मसन्दोसवादं**, अज्जदत्थु आवासगोचरादिसप्पायानि सेवन्तो **तच्छेहि नीयेथ सुभासितेहि** । समथविपस्सनापटिसंयुत्तानेवेत्थ तच्छानि, तथारूपेहि सुभासितेहि नीयेथ नीयेय्य, कालं खेपेय्याति अत्थो ।

३३१. इदानि “धम्मसन्दोसवाद”न्ति एत्थ अतिसङ्खेपेन वुत्तं समथविपस्सनायुत्तस्स भिक्खुनो उपक्विकलेसं पाकटं

करोन्तो तदज्जेनपि उपक्किलेसेन सद्धिं “हस्सं जप्प”न्ति इमं गाथमाह । हासन्तिपि पाठो । विपस्सकेन हि भिक्खुना हसनीयस्मिं वत्थुस्मिं सितमत्तमेव कातब्बं, निरत्थककथाजप्पो न भासितब्बो, जातिव्यसनादीसु परिदेवो न कातब्बो, खाणुकण्टकादिमिह मनोपदोसो न उप्पादेतब्बो । **मायाकतन्ति** वुत्ता **माया**, तिविधं **कुहनं**, पच्चयेसु **गिद्धि**, जातिआदीहि **मानो**, पच्चनीकसाततासङ्घातो **सारम्भो**, फरुसवचनलक्खणं **कक्कसं**, रागादयो **कसावा**, अधिमत्ततण्हालक्खणा **मुच्छाति** इमे च दोसा सुखकामेन अङ्गारकासु विय, सुचिकामेन गूथठानं विय, जीवितुकामेन आसिविसादयो विय च पहातब्बा । हित्वा च आरोग्यमदादिविगमा वीतमदेन चित्तविकखेपाभावा ठितत्तेन चरितब्बं । एवं पटिपन्नो हि सब्बुपक्किलेसपरिसुद्धाय भावनाय न चिरस्सेव अरहत्तं पापुणाति । तेनाह भगवा — “हस्सं जप्पं...पे०... ठितत्तो”ति ।

३३२. इदानीं व्यायं “हस्सं जप्प”न्तिआदिना नयेन उपक्किलेसो वुत्तो, तेन समन्नागतो भिक्खु यस्मा साहसो होति अवीमंसकारी, रत्तो रागवसेन दुट्ठो दोसवसेन गच्छति, पमत्तो च होति कुसलानं धम्मनं भावनाय असातच्चकारी, तथारूपस्स च “सुणेय्य सक्कच्च सुभासितानी”तिआदिना नयेन वुत्तो ओवादो निरत्थको, तस्मा इमस्स संकिलेसस्स पुग्गलाधिद्वानाय देसनाय सुतादिवुद्धिपटिपक्खभावं दस्सेन्तो “**विज्जातसारानी**”ति इमं गाथमाह ।

तस्सत्थो — यानि हेतानि समथविपस्सनापटिसंयुतानि **सुभासितानि**, तेसं विजाननं सारो । यदि विज्जातानि साधु, अथ सदमत्तमेव गहितं, न किञ्चि कतं होति, येन एतानि सुतमयेन जाणेन विज्जायन्ति, तं **सुतं**, एतच्च सुतमयजाणं **विज्जातसमाधिसारं**, तेसु विज्जातेसु धम्मेसु यो समाधि चित्तस्साविकखेपो तथत्ताय पटिपत्ति, अयमस्स सारो । न हि विजाननमत्तेनेव कोचि अत्थो सिज्झति । यो पनायं नरो रागादिवसेन वत्तनतो **साहसो**, कुसलानं धम्मनं भावनाय असातच्चकारिताय **पमत्तो**, सो सदमत्तगाहीयेव होति । तेन तस्स अत्थविजाननाभावतो सा सुभासितविजाननपज्जा च, तथत्ताय पटिपत्तिया अभावतो सुतच्च न वड्ढतीति ।

३३३. एवं पमत्तानं सत्तानं पज्जापरिहानिं सुतपरिहानिञ्च दस्सेत्वा इदानीं अप्पमत्तानं तदुभयसाराधिगमं दस्सेन्तो आह — “**धम्मे च ये...पे०... सारमज्झगू**”ति । तत्थ **अरियप्पवेदितो धम्मो** नाम समथविपस्सनाधम्मो । एकोपि हि बुद्धो समथविपस्सनाधम्मं अदेसेत्वा परिनिब्बुतो नाम नत्थि । तस्मा एतस्मिं **धम्मे च ये अरियप्पवेदिते रता** निरता अप्पमत्ता सातच्चानुयोगिनो, **अनुत्तरा ते वचसा मनसा कम्मुना च**, ते चतुब्बिधेन वचीसुचरितेन तिविधेन मनोसुचरितेन तिविधेन कायसुचरितेन च समन्नागतत्ता वचसा मनसा कम्मुना च अनुत्तरा, अवसेससत्तेहि असमा अग्गाविसिद्धा । एतावता सद्धिं पुब्बभागसीलेन अरियमग्गसम्पयुत्तं सीलं दस्सेति । एवं परिसुद्धसीला ते **सन्तिसोरच्चसमाधिसण्ठिता**, **सुतस्स पज्जाय च सारमज्झगू**, ये अरियप्पवेदिते धम्मे रता, ते न केवलं वाचादीहि अनुत्तरा होन्ति, अपिच खो पन सन्तिसोरच्चे समाधिमिह च सण्ठिता हुत्वा सुतस्स पज्जाय च सारमज्झगू अधिगता इच्चेव वेदितब्बा । आसंसायं भूतवचनं । तत्थ **सन्तीति** निब्बानं, **सोरच्चन्ति** सुन्दरे रतभावेन यथाभूतपटिवेधिका पज्जा, सन्तिया सोरच्चन्ति **सन्तिसोरच्चं**, निब्बानारम्मणाय मग्गपज्जायेतं अधिवचनं । **समाधीति** तंसम्पयुत्तोव मग्गसमाधि । **सण्ठिताति** तदुभये पतिट्ठिता । सुतपज्जानं सारं नाम अरहत्तफलविमुत्ति । विमुत्तिसारज्झि इदं ब्रह्मचरियं ।

एवमेत्थ भगवा धम्मेन पुब्बभागपटिपदं, “अनुत्तरा वचसा”तिआदीहि सीलक्खन्धं, सन्तिसोरच्चसमाधीहि पज्जाक्खन्धसमाधिक्खन्धेति तीहिपि इमेहि खन्धेहि अपरभागपटिपदच्च दस्सेत्वा सुतपज्जासारेन अकुप्पविमुत्तिं दस्सेन्तो अरहत्तनिकूटेन देसनं समापेसि । देसनापरियोसाने च सो भिक्खु सोतापत्तिफलं पत्वा पुन न चिरस्सेव अग्गफले अरहत्ते पतिट्ठासीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय किंसीलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. उट्टानसुत्तवण्णना

३३४. उट्टहथाति उट्टानसुत्तं । का उप्पत्ति? एकं समयं भगवा सावत्थियं विहरन्तो रत्तिं जेतवनविहारे वसित्वा पुब्बण्हसमयं भिक्खुसङ्घपरिवृतो सावत्थियं पिण्डाय चरित्वा पाचीनद्वारेन नगरा निक्खमित्वा मिगारमातुपासादं अगमासि दिवाविहारत्थाय । आचिण्णं किरेतं भगवतो रत्तिं जेतवनविहारे वसित्वा मिगारमातुपासादे दिवाविहारूपगमनं, रत्तिञ्च मिगारमातुपासादे वसित्वा जेतवने दिवाविहारूपगमनं । कस्मा? द्विन्नं कुलानं अनुग्गहत्थाय महापरिच्चागगुणपरिदीपनत्थाय च । मिगारमातुपासादस्स च हेट्ठा पञ्च कूटागारगब्भसतानि होन्ति, येसु पञ्चसता भिक्खू वसन्ति । तत्थ यदा भगवा हेट्ठापासादे वसति, तदा भिक्खू भगवतो गारवेन उपरिपासादं नारुहन्ति । तं दिवसं पन भगवा उपरिपासादे कूटागारगब्भं पाविसि, तेन हेट्ठापासादे पञ्चपि गब्भसतानि पञ्चसता भिक्खू पविसिंसु । ते च सब्बेव नवा होन्ति अधुनागता इमं धम्मविनयं उट्ठता उन्नळा पाकतिन्द्रिया । ते पविसित्वा दिवासेय्यं सुपित्वा सायं उट्ठाय महातले सन्निपतित्वा “अज्ज भत्तगो तुहं किं अहोसि, त्वं कत्थ अगमासि, अहं आवुसो कोसलरज्जो घरं, अहं अनाथपिण्डिकस्स, तत्थ एवरूपो च एवरूपो च भोजनविधि अहोसी”ति नानप्पकारं आमिसकथं कथेन्ता उच्चासद्दमहासद्दा अहेसुं ।

भगवा तं सद्दं सुत्वा “इमे मया सद्धिं वसन्तापि एवं पमत्ता, अहो अयुत्तकारिनो”ति महामोग्गल्लानत्थेरस्स आगमनं चिन्तेसि । तावदेव आयस्मा महामोग्गल्लानो भगवतो चित्तं जत्वा इद्धिया आगम्म पादमूले वन्दमानोयेव अहोसि । ततो नं भगवा आमन्तेसि — “एते ते, मोग्गल्लान, सब्बहचारिनो पमत्ता, साधु ने संवेजेही”ति । “एवं भन्ते”ति खो सो आयस्मा महामोग्गल्लानो भगवतो पटिस्सुणित्वा तावदेव आपोकसिणं समापज्जित्वा करीसभूमियं ठितं महापासादं नावं विय महावातो पादङ्गुलकेन कम्पेसि सद्धिं पतिट्ठितपथविप्पदेसेन । अथ ते भिक्खू भीता विस्सरं करोन्ता सकसकचीवरानि छुट्टेत्वा चतूहि द्वारेहि निक्खमिंसु । भगवा तेसं अत्तानं दस्सेन्तो अज्जेन द्वारेन गन्धकुटिं पविसन्तो विय अहोसि, ते भगवन्तं दिस्वा वन्दित्वा अट्ठंसु । भगवा “किं, भिक्खवे, भीतत्था”ति पुच्छि, ते “अयं, भन्ते, मिगारमातुपासादो कम्पितो”ति आहंसु । “जानाथ, भिक्खवे, केना”ति? “न जानाम, भन्ते”ति । अथ भगवा “तुम्हादिसानं, भिक्खवे, मुट्ठस्सतीनं असम्पजानानं पमादिवहारीनं संवेगजननत्थं मोग्गल्लानेन कम्पितो”ति वत्वा तेसं भिक्खून् धम्मदेसनत्थं इमं सुत्तमभासि ।

तत्थ उट्टहथाति आसना उट्टहथ घटथ वायमथ, मा कुसीता होथ । निसीदथाति पल्लङ्कं आभुजित्वा कम्मट्ठानानुयोगत्थाय निसीदथ । को अत्थो सुपितेन वोति को तुम्हाकं अनुपादापरिनिब्बानत्थाय पब्बजितानं सुपितेन अत्थो । न हि सक्का सुपन्तेन कोचि अत्थो पापुणितुं । आतुरानज्झि का निद्दा, सल्लविद्धान रुप्तन्ति यत्र च नाम अप्पकेपि सरीरप्पदेसे उट्ठितेन चक्खुरोगादिना रोगेन आतुरानं एकद्वङ्गुलमत्तम्पि पविट्ठेन अयसल्लअट्ठिसल्लदन्तसल्लविसाणसल्लकट्ठसल्लानं अज्जतरेन सल्लेन रुप्तमानानं मनुस्सानं निद्दा नत्थि, तत्थ तुम्हाकं सकलचित्तसरीरसन्तानं भज्जित्वा उप्पन्नेहि नानप्पकारकिलेसरोगेहि आतुरानज्झि का निद्दा रागसल्लादीहि च पञ्चहि सल्लेहि अन्तोहदयं पविसिय विद्धत्ता सल्लविद्धानं रुप्तं ।

३३५. एवं वत्वा पुन भगवा भिय्योसोमत्ताय ते भिक्खू उस्साहेन्तो संवेजेन्तो च आह — “उट्टहथ... पे०...

वसानुगे”ति । तत्रायं साधिप्पाययोजना अत्थवण्णना — एवं किलेससल्लविद्धानज्झि वो, भिक्खवे, कालो पबुज्झितुं । किं कारणं? मण्डपेय्यमिदं, भिक्खवे, ब्रह्मचरियं, सत्था सम्मुखीभूतो, इतो पुब्बे पन वो दीघरत्तं सुत्तं, गिरीसु सुत्तं, नदीसु सुत्तं, समेसु सुत्तं, विसमेसु सुत्तं, रुक्खगोसुपि सुत्तं अदस्सना अरियसच्चानं, तस्मा तस्सा निद्वाय अन्तकिरियत्थं उट्ठथ निसीदथ दळ्हं सिक्खथ सन्ति या ।

तत्थ पुरिमपादस्सत्थो वुत्तनयो एव । दुतियपादे पन **सन्तीति** तिस्सो सन्तियो — अच्चन्तसन्ति, तदङ्गसन्ति, सम्मुतिसन्तीति, निब्बानविपस्सनादिट्ठिगतानमेतं अधिवचनं । इध पन अच्चन्तसन्ति निब्बानमधिप्पेतं, तस्मा निब्बानत्थं दळ्हं सिक्खथ, असिथिलपरक्कमा हुत्वा सिक्खथाति वुत्तं होति । किं कारणं? **मा वो पमत्ते विज्जाय, मच्चुराजा अमोहयित्थ वसानुगे**, मा तुम्हे “पमत्ता एते”ति एवं जत्वा मच्चुराजपरियायनामो मारो वसानुगे अमोहयित्थ, यथा तस्स वसं गच्छथ, एवं वसानुगे करोन्तो मा अमोहयित्थाति वुत्तं होति ।

३३६. यतो तस्स वसं अनुपगच्छन्ता **याय देवा मनुस्सा च... पे०... समप्पिता**, याय देवा च मनुस्सा च अत्थिका रूपसद्गन्धरसफोटुब्बत्थिका, तं रूपादिं सिता निस्सिता अल्लीना हुत्वा तिट्ठन्ति, तरथ समतिक्कमथ एतं नानप्पकारेसु विसयेसु विसटवित्थिण्णविसालत्ता विसत्तिकं भवभोगतण्हं । **खणो वो मा उपच्चगा**, अयं तुम्हाकं समणधम्मकरणक्खणो मा अतिक्कमि । येसज्झि अयमेवरूपो खणो अतिक्कमति, ये च इमं खणं अतिक्कमन्ति, ते **खणातीता हि सोचन्ति निरयम्हि समप्पिता**, निरस्सादट्ठेन निरयसज्जिते चतुब्बिधेपि अपाये पतिट्ठिता “अकतं वत नो कल्याण”न्तिआदिना नयेन सोचन्ति ।

३३७. एवं भगवा ते भिक्खू उस्साहेत्वा संवेजेत्वा च इदानीं तेसं तं पमादविहारं विगरहित्वा सब्बेव ते अप्पमादे नियोजेन्तो “**पमादो रजो**”ति इमं गाथमाह । तत्थ **पमादो**ति सङ्खेपतो सतिविप्पवासो, सो चित्तमलिनट्ठेन **रजो** । तं पमादमनुपतितो **पमादानुपतितो**, पमादानुपतितत्ता अपरापरुप्पन्नो पमादो एव, सोपि रजो । न हि कदाचि पमादो नाम अरजो अत्थि । तेन किं दीपेति? मा तुम्हे “दहरा ताव मयं पच्छा जानिस्सामा”ति विस्सासमापज्जित्थ । दहरकालेपि हि पमादो रजो, मज्झिमकालेपि थेरकालेपि पमादानुपतितत्ता महारजो सङ्कारकूटो एव होति, यथा घरे एकद्वेदिवसिको रजो रजो एव, वट्ठमानो पन गणवस्सिको सङ्कारकूटो एव होति । एवं सन्तेपि पन पठमवये बुद्धवचनं परियापुणित्वा इतरवयेसु समणधम्मं करोन्तो, पठमवये वा परियापुणित्वा मज्झिमवये सुणित्वा पच्छिमवये समणधम्मं करोन्तोपि भिक्खू पमादविहारी न होति अप्पमादानुलोमपटिपदं पटिपन्नत्ता । यो पन सब्बवयेसु पमादविहारी दिवासेय्यं आमिसकथञ्च अनुयुत्तो, सेय्यथापि तुम्हे, तस्सेव सो पठमवये पमादो रजो, इतरवयेसु पमादानुपतितो महापमादो च महारजो एवाति ।

एवं तेसं पमादविहारं विगरहित्वा अप्पमादे नियोजेन्तो आह — “**अप्पमादेन विज्जाय, अब्बहे सल्लमत्तनो**”ति, तस्सत्थो — यस्मा एवमेसो सब्बदापि पमादो रजो, तस्मा सतिअविप्पवाससङ्घातेन अप्पमादेन आसवानं खयजाणसङ्घाताय च विज्जाय पण्डितो कुलपुत्तो उद्धरे अत्तनो हृदयनिस्सितं रागादिपञ्चविधं सल्लन्ति अरहत्तनिकूटेन देसनं समापेसि । देसनापरियोसाने संवेगमापज्जित्वा तमेव धम्मदेसनं मनसि करित्वा पच्चवेक्खमाना विपस्सनं आरभित्वा पञ्चसतापि ते भिक्खू अरहत्ते पतिट्ठहिंसूति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय उट्ठानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

११. राहुलसुत्तवण्णना

३३८. कच्चि अभिण्हसंवासाति राहुलसुत्तं । का उप्पत्ति? भगवा सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुज्झित्वा बोधिमण्डतो अनुपुब्बेन कपिलवत्थुं गन्त्वा तत्थ राहुलकुमारेन “दायज्जं मे समण देही”ति दायज्जं याचितो सारिपुत्तत्थेरं आणापेसि — “राहुलकुमारं पब्बाजेही”ति । तं सब्बं खन्धकट्टकथायं (महाव० अट्ठ० १०५) वुत्तनयेनेव गहेतब्बं । एवं पब्बजितं पन राहुलकुमारं वुट्ठिप्पत्तं सारिपुत्तत्थेरोव उपसम्मादेसि, महामोग्गल्लानत्थेरो अस्स कम्मवाचाचरियो अहोसि । तं भगवा “अयं कुमारो जातिआदिसम्पन्नो, सो जातिगोत्तकुलवण्णपोक्खरतादीनि निस्साय मानं वा मदं वा मा अकासी”ति दहरकालतो पभुति याव न अरियभूमिं पापुणि, ताव ओवदन्तो अभिण्हं इमं सुत्तमभासि । तस्मा चेत्तं सुत्तपरियोसानेपि वुत्तं “इत्थं सुदं भगवा आयस्मन्तं राहुलं इमाहि गाथाहि अभिण्हं ओवदती”ति । तत्थ पठमगाथायं अयं सङ्खेपत्थो “कच्चि त्वं, राहुल, अभिण्हं संवासहेतु जातिआदीनं अज्जतरेन वत्थुना न परिभवसि पण्डितं, जाणपदीपस्स धम्मदेसनापदीपस्स च धारणतो उक्काधारो मनुस्सानं कच्चि अपचितो तथा, कच्चि निच्चं पूजितो तथा”ति आयस्मन्तं सारिपुत्तं सन्धाय भणति ।

३३९. एवं वुत्ते आयस्मा राहुलो “नाहं भगवा नीचपुरिसो विय संवासहेतु मानं वा मदं वा करोमी”ति दीपेन्तो इमं पटिगाथमाह “नाहं अभिण्हसंवासा”ति । सा उत्तानत्था एव ।

३४०. ततो नं भगवा उत्तरिं ओवदन्तो पञ्च कामगुणेतिआदिका अवसेसगाथायो आह । तत्थ यस्मा पञ्च कामगुणा सत्तानं पियरूपा पियजातिका अतिविय सत्तेहि इच्छिता पत्थिता, मनो च नेसं रमयन्ति, ते चायस्मा राहुलो हित्वा सद्भाय घरा निक्खन्तो, न राजाभिनीतो, न चोराभिनीतो, न इण्डो, न भयडो, न जीविकापकतो, तस्मा नं भगवा “पञ्च कामगुणे हित्वा, पियरूपे मनोरमे, सद्भाय घरा निक्खम्मा”ति समुत्तेजेत्वा इमस्स नेक्खम्मस्स पतिरूपाय पटिपत्तिया नियोजेन्तो आह — “दुक्खस्सन्तकरो भवा”ति ।

तत्थ सिया “ननु चायस्मा दायज्जं पत्थेन्तो बलक्कारेन पब्बाजितो, अथ कस्मा भगवा आह — ‘सद्भाय घरा निक्खम्मा’”ति वुच्चते — नेक्खम्माधिमुत्तत्ता । अयज्झि आयस्मा दीघरत्तं नेक्खम्माधिमुत्तो पदुमुत्तरसम्मासम्बुद्धस्स पुत्तं उपरेवत्तं नाम सामणेरं दिस्वा सङ्खो नाम नागराजा हुत्वा सत्त दिवसे दानं दत्वा तथाभावं पत्थेत्वा ततो पभुति पत्थनासम्पन्नो अभिनीहारसम्पन्नो सतसहस्सकप्पे पारमियो पूरेत्वा अन्तिमभवं उपपन्नो । एवं नेक्खम्माधिमुत्ततज्जस्स भगवा जानाति । तथागतबलज्जतरज्झि एत्तं जाणं । तस्मा आह — “सद्भाय घरा निक्खम्मा”ति । अथ वा दीघरत्तं सद्भायेव घरा निक्खम्म इदानीं दुक्खस्सन्तकरो भवाति अयमेत्थ अधिप्पायो ।

३४१. इदानीस्स आदितो पभुति वट्टदुक्खस्स अन्तकिरियाय पटिपत्तिं दस्सेतुं “मित्ते भजस्सु कल्याणे”तिआदिमाह । तत्थ सीलादीहि अधिका कल्याणमित्ता नाम, ते भजन्तो हिमवन्तं निस्साय महासाला मूलादीहि विय सीलादीहि वट्ठति । तेनाह — “मित्ते भजस्सु कल्याणे”ति । पन्तज्ज सयनासनं, विवित्तं अप्पनिग्घोसन्ति यज्ज सयनासनं पन्तं दूरं विवित्तं अप्पाकिण्णं अप्पनिग्घोसं, यत्थ मिगसूकरादिसद्देन अरज्जसज्जा उप्पज्जति, तथारूपं सयनासनज्ज भजस्सु । मत्तज्जू होहि भोजनेति पमाणज्जू होहि, पटिग्गहणमत्तं परिभोगमत्तज्ज जानाहीति अत्थो । तत्थ पटिग्गहणमत्तज्जुना देय्यधम्मेपि अप्पे दायकेपि अप्पं दातुकामे अप्पमेव गहेतब्बं, देय्यधम्मे अप्पे दायके पन बहुं दातुकामेपि अप्पमेव गहेतब्बं, देय्यधम्मे पन बहुतरे दायकेपि अप्पं दातुकामे अप्पमेव गहेतब्बं, देय्यधम्मेपि बहुतरे दायकेपि बहुं दातुकामे अत्तनो बलं जानित्वा गहेतब्बं । अपिच मत्तायेव वणिग्गता भगवताति परिभोगमत्तज्जुना पुत्तमंसं विय अक्खब्भज्जनमिव च योनिसो मनसि करित्वा भोजनं परिभुज्जितव्वन्ति ।

३४२. एवमिमांश गाथाय ब्रह्मचरियस्स उपकारभूताय कल्याणमित्तसेवनाय नियोजेत्वा सेनासनभोजनमुखेन च पच्चयपरिभोगपारिसुद्धिसीले समादपेत्वा इदानीं यस्मा चीवरादीसु तण्हाय मिच्छाआजीवो होति, तस्मा तं पटिसेधेत्वा आजीवपारिसुद्धिसीले समादपेत्तो “**चीवरे पिण्डपाते चा**”ति इमं गाथमाह । तत्थ पच्चयेति गिलानप्पच्चये । एतेसूति एतेसु चतूसु चीवरादीसु भिक्खून् तण्हुप्पादवत्थूसु । तण्हं माकासीति “हिरिकोपीनपटिच्छादनादिअत्थमेव ते चत्तारो पच्चया निच्चातुरानं पुरिसानं पटिकारभूता जज्जरघरस्सेविमस्स अतिदुब्बलस्स कायस्स उपत्थम्भभूता”तिआदिना नयेन आदीनवं पस्सन्तो तण्हं मा जनेसि, अजनेन्तो अनुप्पादेन्तो विहराहीति वुत्तं होति । किं कारणं? **मा लोकं पुनरागमि** । एतेसु हि तण्हं करोन्तो तण्हाय आकङ्खियमानो पुनपि इमं लोकं आगच्छति । सो त्वं एतेसु तण्हं माकासि, एवं सन्तो न पुन इमं लोकं आगमिस्ससीति ।

एवं वुत्ते आयस्मा राहुलो “चीवरे तण्हं माकासीति मं भगवा आहा”ति चीवरपटिसंयुत्तानि द्वे धुतङ्गानि समादियि पंसुकूलिकङ्गञ्च, तेचीवरिकङ्गञ्च । “पिण्डपाते तण्हं माकासीति मं भगवा आहा”ति पिण्डपातपटिसंयुत्तानि पञ्च धुतङ्गानि समादियि — पिण्डपातिकङ्गं, सपदानचारिकङ्गं, एकासनिकङ्गं, पत्तिपिण्डिकङ्गं, खलुपच्छाभक्तिकङ्गन्ति । “सेनासने तण्हं माकासीति मं भगवा आहा”ति सेनासनपटिसंयुत्तानि छ धुतङ्गानि समादियि — आरज्जिकङ्गं, अब्भोकासिकङ्गं, रुक्खमूलिकङ्गं, यथासन्थतिकङ्गं, सोसानिकङ्गं, नेसज्जिकङ्गन्ति । “गिलानप्पच्चये तण्हं माकासीति मं भगवा आहा”ति सब्बप्पच्चयेसु यथालाभं यथाबलं यथासारुप्पन्ति तीहि सन्तोसेहि सन्तुट्ठो अहोसि, यथा तं सुब्बचो कुलपुत्तो पदक्खिणगाही अनुसासनिन्ति ।

३४३. एवं भगवा आयस्मन्तं राहुलं आजीवपारिसुद्धिसीले समादपेत्वा इदानीं अवसेससीले समथविपस्सनासु च समादपेतुं “**संवुतो पातिमोक्खस्मि**”न्तिआदिमाह । तत्थ संवुतो पातिमोक्खस्मिन्ति एत्थ भवस्सूति पाठसेसो । भवाति अन्तिमपदेन वा सम्बन्धो वेदितब्बो, तथा दुतियपदे । एवमेतेहि द्वीहि वचनेहि पातिमोक्खसंवरसीले, इन्द्रियसंवरसीले च समादपेसि । पाकटवसेन चेत्य पञ्चिन्द्रियानि वुत्तानि । लक्खणतो पन छट्ठम्पि वुत्तयेव होतीति वेदितब्बं । **सति कायगता त्यत्थूति** एवं चतुपारिसुद्धिसीले पतिट्ठितस्स तुहं चतुधातुववत्थानचतुब्बिधसम्पज्जानापानस्सतिआहारेपटिकूलसज्जाभावनादिभेदा कायगता सति अत्थु भवतु, भावेहि नन्ति अत्थो । **निब्बिदाबहुलो भवाति** संसारवट्टे उक्कण्ठनबहुलो सब्बलोके अनभिरतसज्जी होहीति अत्थो ।

३४४. एतावता निब्बेधभागियं उपचारभूमिं दस्सेत्वा इदानीं अप्पनाभूमिं दस्सेन्तो “**निमित्तं परिवज्जेही**”तिआदिमाह । तत्थ निमित्तन्ति रागद्वानियं सुभनिमित्तं । तेनेव नं परतो विसेसेन्तो आह — “**सुभं रागूपसज्जित**”न्ति । **परिवज्जेहीति** अमनसिकारेण परिच्चजाहि । **असुभाय चित्तं भावेहीति** यथा सविज्जाणके अविज्जाणके वा काये असुभभावना सम्पज्जति, एवं चित्तं भावेहि । **एकगं सुसमाहितन्ति** उपचारसमाधिना एकगं, अप्पनासमाधिना सुसमाहितं । यथा ते ईदिसं चित्तं होति, तथा नं भावेहीति अत्थो ।

३४५. एवमस्स अप्पनाभूमिं दस्सेत्वा विपस्सनं दस्सेन्तो “**अनिमित्तं**”न्तिआदिमाह । तत्थ अनिमित्तञ्च भावेहीति एवं निब्बेधभागियेन समाधिना समाहितचित्तो विपस्सनं भावेहीति वुत्तं होति । विपस्सना हि “अनिच्चाणुपस्सनाजाणं निच्चनिमित्ततो विमुच्चतीति अनिमित्तो विमोक्खो”तिआदिना नयेन रागनिमित्तादीनं वा अगगहणेन अनिमित्तवोहारं लभति । यथाह —

“सो ख्वाहं, आवुसो, सब्बनिमित्तानं अमनसिकारा अनिमित्तं चेतोसमाधिं उपसम्पज्ज विहरामि । तस्स मय्हं,

आवुसो, इमिना विहारेन विहरतो निमित्तानुसारि विज्जाणं होती”ति (सं० नि० ४.३४०)।

मानानुसयमुज्जहाति इमाय अनिमित्तभावनाय अनिच्चसज्जं पटिलभित्वा “अनिच्चसज्जिनो, मेघिय, अनत्तसज्जा सण्ठाति, अनत्तसज्जी अस्मिमानसमुग्धातं पापुणाती”ति एवमादिना (अ० नि० ९.३; उदा० ३१) अनुक्कमेन मानानुसयं उज्जह पजह परिच्चजाहीति अत्थो। **ततो मानाभिसमया, उपसन्तो चरिस्ससीति** अथेवं अरियमग्गेन मानस्स अभिसमया खया वया पहाना पटिनिस्सग्गा उपसन्तो निब्बुतो सीतिभूतो सब्बदरथपरिळाहविरहितो याव अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बासि, ताव सुज्जतानिमित्ताप्पणिहितानं अज्जतरज्जतरेन फलसमापत्तिविहारेन चरिस्ससि विहरिस्ससीति अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि।

ततो परं “इत्थं सुदं भगवा”तिआदि सङ्गीतिकारकानं वचनं। **तत्थ इत्थं सुदन्ति** इत्थं सु इदं, एवमेवाति वुत्तं होति। सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव। एवं ओवदियमानो चायस्मा राहुलो परिपाकगतेसु विमुत्तिपरिपाचनियेसु धम्मसे चूळराहुलोवादसुत्तपरियोसाने अनेकेहि देवतासहस्सेहि सद्धिं अरहत्ते पटिट्ठासीति।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय राहुलसुत्तवण्णना निट्ठिता।

१२. निग्रोधकप्पसुत्त-(वङ्गीससुत्त)-वण्णना

एवं मे सुतन्ति निग्रोधकप्पसुत्तं, “वङ्गीससुत्त”न्तिपि वुच्चति। का उप्पत्ति? अयमेव यास्स निदाने वुत्ता। तत्थ **एवं** मेतिआदीनि वुत्तत्थानेव, यतो तानि अज्जानि च तथाविधानि छडुत्वा अवुत्तनयमेव वण्णयिस्साम। **अग्गाळवे चेतियेति** आळवियं अग्गचेतिये। अनुप्पन्ने हि भगवति अग्गाळवगोतमकादीनि अनेकानि चेतियानि अहेसुं यक्खनागादीनं भवनानि। तानि उप्पन्ने भगवति मनुस्सा विनासेत्वा विहारे अकंसु, तेनेव च नामेन वोहरिंसु। ततो अग्गाळवचेतियसङ्घाते विहारे विहरतीति वुत्तं होति। **आयस्मतो वङ्गीसस्साति** एत्थ **आयस्माति** पियवचनं, **वङ्गीसोति** तस्स थेरस्स नामं। सो जातितो पभुति एवं वेदितब्बो — सो किर परिब्बाजकस्स पुत्तो परिब्बाजिकाय कुच्छिम्हि जातो अज्जतरं विज्जं जानाति, यस्सानुभावेन छवसीसं आकोटेत्वा सत्तानं गतिं जानाति। मनुस्सापि सुदं अत्तनो जातीनं कालकतानं सुसानतो सीसानि आनेत्वा तं तेसं गतिं पुच्छन्ति। सो “असुकनिरये निब्बत्तो, असुकमनुस्सलोके”ति वदति। ते तेन विम्हिता तस्स बहुं धनं देन्ति। एवं सो सकलजम्बुदीपे पाकटो अहोसि।

सो सतसहस्सकप्पं पूरितपारमी अभिनीहारसम्पन्नो पज्चहि पुरिससहस्सेहि परिवुतो गामनिगमजनपदराजधानीसु विचरन्तो सावत्थिं अनुप्पत्तो। तेन च समयेन भगवा सावत्थियं विहरति, सावत्थिवासिनो पुरेभत्तं दानं दत्वा पच्छाभत्तं सुनिवत्था सुपारुता पुप्फगन्धादीनि गहेत्वा धम्मस्सवनत्थाय जेतवनं गच्छन्ति। सो ते दिस्वा “महाजनकायो कुहिं गच्छती”ति पुच्छि। अथस्स ते आचिक्खिंसु — “बुद्धो लोके उप्पन्नो, सो बहुजनहिताय धम्मं देसेति, तत्थ गच्छामा”ति। सोपि तेहि सद्धिं सपरिवारो गन्त्वा भगवता सद्धिं सम्मोदित्वा एकमन्तं निसीदि। अथ नं भगवा आमन्तेसि — “किं, वङ्गीस, जानासि किर तादिसं विज्जं, याय सत्तानं छवसीसानि आकोटेत्वा गतिं पवेदेसी”ति? “एवं, भो गोतम, जानामी”ति। भगवा निरये निब्बत्तस्स सीसं आहरापेत्वा दस्सेसि, सो नखेन आकोटेत्वा “निरये निब्बत्तस्स सीसं भो गोतमा”ति आह। एवं सब्बगतिनिब्बत्तानं सीसानि दस्सेसि, सोपि तथेव जत्वा आरोचेसि। अथस्स भगवा खीणासवसीसं

दस्सेसि, सो पुनप्पुनं आकोटेत्वा न अज्जासि । ततो भगवा “अविसयो ते एत्थ वङ्गीस, ममेवेसो विसयो, खीणासवसीस”न्ति वत्वा इमं गाथमभासि —

“गती मिगानं पवनं, आकासो पक्खिनं गति ।

विभवो गति धम्मानं, निब्बानं अरहतो गती”ति ॥ (परि० ३३९) ।

वङ्गीसो गाथं सुत्वा “इमं मे, भो गोतम, विज्जं देही”ति आह । भगवा “नायं विज्जा अपब्बजितानं सम्पज्जती”ति आह । सो “पब्बाजेत्वा वा मं, भो गोतम, यं वा इच्छसि, तं कत्वा इमं विज्जं देही”ति आह । तदा च भगवतो निग्रोधकप्पत्थेरो समीपे होति, तं भगवा आणापेसि — “तेन हि, निग्रोधकप्प, इमं पब्बाजेही”ति । सो तं पब्बाजेत्वा तचपञ्चककम्मट्टानं आचिक्खि । वङ्गीसो अनुपुब्बेन पटिसम्भिदापत्तो अरहा अहोसि । एतदगो च भगवता निहिट्ठो “एतदगं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खूनं पटिभानवन्तानं यदिदं वङ्गीसो”ति (अ० नि० १.२१२) ।

एवं समुदागतस्स आयस्मतो वङ्गीसस्स उपज्झायो वज्जावज्जादिउपनिज्झायनेन एवं लद्धवोहारो निग्रोधकप्पो नाम थेरो । कप्पोति तस्स थेरस्स नामं, निग्रोधमूले पन अरहत्तं अधिगतत्ता “निग्रोधकप्पो”ति भगवता वुत्तो । ततो नं भिक्खूपि एवं वोहरन्ति । सासने थिरभावं पत्तोति थेरो । अग्गाळवे चेतिये अचिरपरिनिब्बुतो होतीति तस्मिं चेतिये अचिरपरिनिब्बुतो होति । रहोगतस्स पटिसल्लीनस्साति गणम्हा वूपकट्टत्ता रहोगतस्स कायेन, पटिसल्लीनस्स चित्तेन तेहि तेहि विसयेहि पटिनिवत्तित्वा सल्लीनस्स । एवं चेतसो परिवितक्को उदपादीति इमिना आकारेन वितक्को उप्पज्जि । कस्मा पन उदपादीति । असम्मुखत्ता दिट्ठासेवनत्ता च । अयज्हि तस्स परिनिब्बानकाले न सम्मुखा अहोसि, दिट्ठपुब्बञ्चानेन अस्स हत्थकुक्कुच्चादिपुब्बासेवनं, तादिसञ्च अखीणासवानम्पि होति खीणासवानम्पि पुब्बपरिचयेन ।

तथा हि पिण्डोलभारद्वाजो पच्छाभत्तं दिवाविहारत्थाय उदेनस्स उय्यानमेव गच्छति पुब्बे राजा हुत्वा तत्थ परिचारेसीति इमिना पुब्बपरिचयेन, गवम्पतित्थेरो तावतिसंभवने सुज्जं देवविमानं गच्छति देवपुत्तो हुत्वा तत्थ परिचारेसीति इमिना पुब्बपरिचयेन । पिलिन्दवच्छो भिक्खू वसलवादेन समुदाचरति अब्बोकिण्णानि पञ्च जातिसतानि ब्राह्मणो हुत्वा तथा अभासीति इमिना पुब्बपरिचयेन । तस्मा असम्मुखत्ता दिट्ठासेवनत्ता चस्स एवं चेतसो परिवितक्को उदपादि “परिनिब्बुतो नु खो मे उपज्झायो, उदाहु नो परिनिब्बुतो”ति । ततो परं उत्तानत्थमेव । एकंसं चीवरं कत्वाति एत्थ पन पुन सण्ठापनेन एवं वुत्तं । एकंसन्ति च वामंसं पारुपित्वा ठितस्सेतं अधिवचनं । यतो यथा वामंसं पारुपित्वा ठितं होति, तथा चीवरं कत्वाति एवमस्सत्थो वेदितब्बो । सेसं पाकटमेव ।

३४६. अनोमपज्जन्ति ओमं वुच्चति परित्तं लामकं, न ओमपज्जं, अनोमपज्जं, महापज्जन्ति अत्थो । दिट्ठेव धम्मेति पच्चक्खमेव, इमस्मिंयेव अत्तभावेति वा अत्थो । विचिकिच्छानन्ति एवरूपानं परिवितक्कानं । जातोति पाकटो । यसस्सीति लाभपरिवारसम्पन्नो अभिनिब्बुतत्तोति गुत्तचित्तो अपरिड्हमानचित्तो वा ।

३४७. तया कतन्ति निग्रोधमूले निसिन्नत्ता “निग्रोधकप्पो”ति वदता तया कतन्ति यथा अत्तना उपलक्खेति, तथा भणति । भगवा पन न निसिन्नत्ता एव तं तथा आलपि, अपिच खो तत्थ अरहत्तं पत्तत्ता । ब्राह्मणस्साति जातिं सन्धाय भणति । सो किर ब्राह्मणमहासालकुला पब्बजितो । नमस्सं अचरीति नमस्समानो विहासि । मृत्युपेक्खोति निब्बानसङ्घातं विमुत्तिं अपेक्खमानो, निब्बानं पत्थेन्तोति वुत्तं होति । दळ्ळहधम्मदस्सीति भगवन्तं आलपति । दळ्ळहधम्मो हि निब्बानं अभिज्जनट्ठेन, तञ्च भगवा दस्सेति । तस्मा तं “दळ्ळहधम्मदस्सी”ति आह ।

३४८. सक्यातिपि भगवन्तमेव कुलनामेन आलपति । **मयम्पि सब्बे**ति निरवसेसपरिसं सङ्गणित्वा अत्तानं दस्सेन्तो भणति । **समन्तचक्खू**तिपि भगवन्तमेव सब्बज्जुतज्जाणेन आलपति । **समवट्ठिता**ति सम्मा अवट्ठिता आभोगं कत्वा ठिता । **नोति** अम्हाकं । **सवनाया**ति इमस्स पज्जस्स वेय्याकरणस्सवनत्थाय । **सोता**ति सोतिन्द्रियानि । **तुवं नो सत्था त्वमनुत्तरोसी**ति थुतिवचनमत्तमेवेतं ।

३४९. छिन्देव नो विचिकिच्छन्ति अकुसलविचिकिच्छाय निब्बिचिकिच्छो सो, विचिकिच्छापतिरूपकं पन तं परिवितक्कं सन्धायेवमाह । **ब्रूहि मे**तन्ति ब्रूहि मे एतं, यं मया याचितोसि “तं सावकं सकय, मयम्पि सब्बे अज्जातुमिच्छामा”ति, ब्रूवन्तो च तं **ब्राह्मणं परिनिब्बुतं वेदय भूरिपज्ज मज्जेव नो भास**, परिनिब्बुतं जत्वा महापज्जं भगवा मज्जेव अम्हाकं सब्बेसं भास, यथा सब्बेव मयं जानेय्याम । **सक्कोव देवान सहस्सनेत्तो**ति इदं पन थुतिवचनमेव । अपिचस्स अयं अधिप्पायो — यथा सक्को सहस्सनेत्तो देवानं मज्जे तेहि सक्कच्चं सम्पटिच्छितवचनो भासति, एवं अम्हाकं मज्जे अम्हेहि सम्पटिच्छितवचनो भासति ।

३५०. ये केचीति इमम्पि गाथं भगवन्तं थुनन्तोयेव वत्तुकामतं जनेतुं भणति । तस्सत्थो **ये केचि** अभिज्झादयो **गन्था** तेसं अप्पहाने मोहविचिकिच्छानं पहानाभावतो “**मोहमग्गा**”ति च “**अज्जाणपक्खा**”ति च “**विचिकिच्छट्ठाना**”ति च वुच्चन्ति । सब्बे ते **तथागतं पत्वा** तथागतस्स देसनाबलेन विद्धंसिता न भवन्ति नस्सन्ति । किं कारणं? चक्खुज्झि **एतं परमं नरानं**, यस्मा तथागतो सब्बगन्थविधमनपज्जाचक्खुजननतो नरानं परमं चक्खुन्ति वुत्तं होति ।

३५१. नो चे हि जातूति इमम्पि गाथं थुनन्तोयेव वत्तुकामतं जनेन्तोव भणति । तत्थ **जातू**ति एकंसवचनं । **पुरिसो**ति भगवन्तं सन्धायाह । **जोतिमन्तो**ति पज्जाजोतिसमन्नागता सारिपुत्तादयो । इदं वुत्तं होति — यदि भगवा यथा पुरत्थिमादिभेदो वातो अब्भघनं विहनति, एवं देसनावेगेन किलेसे न विहनेय्य । तथा यथा अब्भघनेन निवुतो लोको तमोव होति एकन्धकारो, एवं अज्जाणनिवुतोपि तमोवस्स । येपि इमे दानि जोतिमन्तो खायन्ति सारिपुत्तादयो, तेपि नरा न तपेय्युन्ति ।

३५२. धीरा चाति इमम्पि गाथं पुरिमनयेनेव भणति । तस्सत्थो **धीरा** च पण्डिता पुरिसा **पज्जोतकरा भवन्ति**, पज्जापज्जोतं उप्पादेन्ति । तस्मा अहं तं **वीर** पधानवीरियसमन्नागतो भगवा **तथेव मज्जे** धीरोति च पज्जोतकरोत्वेव च मज्जामि । मयज्झि विपस्सिनं सब्बधम्मं यथाभूतं पस्सन्तं भगवन्तं जानन्ता एव उपागमुम्हा, तस्मा **परिसासु नो आविकरोहि कप्पं**, निग्रोधकप्पं आचिक्ख पकासेहीति ।

३५३. खिप्पन्ति इमम्पि गाथं पुरिमनयेनेव भणति । तस्सत्थो **खिप्पं गिरं एरय** लहुं अचिरायमानो वचनं भास, **वग्गुं** मनोरमं भगवा । यथा सुवण्णहंसो गोचरपटिक्कन्तो जातस्सरवनसण्डं दिस्वा गीवं **पग्गय्ह** उच्चारित्वा रत्ततुण्डेन सणिकं अतरमानो वग्गुं गिरं निकूजति निच्छारेति, एवमेव त्वम्पि **सणिकं निकूज**, इमिना महापुरिसलक्खणज्जतरेन **बिन्दुस्सरेन सुविकप्पितेन** सुदुविकप्पितेन अभिसङ्घत्तेन । एते मयं **सब्बेव उजुगता** अविकिखत्तमानसा हुत्वा तव निकूजितं **सुणोमा**ति ।

३५४. पहीनजातिमरणन्ति इमम्पि गाथं पुरिमनयेनेव भणति । तत्थ न सेसेतीति असेसो, तं **असेसं** । सोतापन्नादयो विय किज्जि असेसेत्वा पहीनजातिमरणन्ति वुत्तं होति । **निग्गय्हा**ति सुदु याचित्वा निबन्धित्वा । **धो**नन्ति धुतसब्बपापं । **वदेस्सामी**ति कथापेस्सामि धम्मं । **न कामकारो हि पुथुज्जनानन्ति** पुथुज्जनानमेव हि कामकारो नत्थि, यं पत्थेन्ति जातुं

वा वत्तुं वा, तं न सक्कोन्ति । सङ्खेय्यकारो च तथागतानन्ति तथागतानं पन वीमंसकारो पञ्जापुब्बङ्गमा किरिया । ते यं पत्थेन्ति जातुं वा वत्तुं वा, तं सक्कोन्तीति अधिप्पायो ।

३५५. इदानीं तं सङ्खेय्यकारं पकासेन्तो “सम्पन्नवेय्याकरण”न्ति गाथमाह । तस्सत्थो — तथा हि तव भगवा इदं समुज्जुपञ्जस्स तत्थ तत्थ समुग्गहीतं वुत्तं पवत्तितं सम्पन्नवेय्याकरणं, “सन्ततिमहामत्तो सत्ततालमत्तं अब्भुग्गन्त्वा परिनिब्बायिस्सति, सुप्पबुद्धो सक्को सत्तमे दिवसे पथविं पविसिस्सती”ति एवमादीसु अविपरीतं दिट्ठं । ततो पन सुट्ठतरं अञ्जलिं पणामेत्वा आह — अयमञ्जली पच्छिमो सुप्पणामितो, अयमपरोपि अञ्जली सुट्ठतरं पणामितो । मा मोहयीति मा नो अकथनेन मोहयि जानं जानन्तो कप्पस्स गतिं । अनोमपञ्जाति भगवन्तं आलपति ।

३५६. परोवरन्ति इमं पन गाथं अपरेनपि परियायेन अमोहनमेव याचन्तो आह । तत्थ परोवरन्ति लोकियलोकुत्तरवसेन सुन्दरासुन्दरं दूरेसन्तिकं वा । अरियधम्मन्ति चतुसच्चधम्मं । विदित्वाति पटिविज्झित्वा । जानन्ति सब्बं जेय्यधम्मं जानन्तो । वाचाभिकङ्खामीति यथा घम्मनि घम्मतत्तो पुरिसो किलन्तो तसितो वारिं, एवं ते वाचं अभिकङ्खामि । सुतं पवस्साति सुतसङ्घातं सद्दायतनं पवस्स पग्घर मुञ्च पवत्तेहि । “सुतस्स वस्सा”तिपि पाठो, वुत्तप्पकारस्स सद्दायतनस्स वुट्ठिं वस्साति अत्थो ।

३५७. इदानीं यादिसं वाचं अभिकङ्खति, तं पकासेन्तो —

“यदत्थिकं ब्रह्मचरियं अचरी,
कप्पायनो कच्चिस्स तं अमोघं ।
निब्बायि सो आदु सउपादिसेसो,
यथा विमुत्तो अहु तं सुणोमा”ति ॥ —

गाथमाह । तत्थ कप्पायनोति कप्पमेव पूजावसेन भणति । यथा विमुत्तोति “किं अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया यथा असेक्खा, उदाहु उपादिसेसाय यथा सेक्खा”ति पुच्छति । सेसमेत्थ पाकटमेव ।

३५८. एवं द्वादसहि गाथाहि याचितो भगवा तं वियाकरोन्तो —

“अच्छेच्छि तण्हं इध नामरूपे, (इति भगवा)
कण्हस्स सोतं दीघरत्तानुसयितं ।
अतारि जातिं मरणं असेसं,
इच्चब्रवी भगवा पञ्चसेट्ठो”ति ॥ —

गाथमाह । तत्थ पुरिमपदस्स ताव अत्थो — यापि इमस्मिं नामरूपे कामतण्हादिभेदा तण्हादीघरत्तं अप्पहीनट्ठेन अनुसयिता कण्हनामकस्स मारस्स “सोत”न्तिपि वुच्चति, तं कण्हस्स सोतभूतं दीघरत्तानुसयितं इध नामरूपे तण्हं कप्पायनो छिन्दीति । इति भगवाति इदं पनेत्थ सङ्गीतिकारानं वचनं । अतारि जातिं मरणं असेसन्ति सो तं तण्हं छेत्वा असेसं जातिमरणं अतारि, अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायीति दस्सेति । इच्चब्रवी भगवा पञ्चसेट्ठोति वङ्गीसेन पुट्ठो भगवा एतदवोच पञ्चन्नं पठमसिस्सानं पञ्चवगियानं सेट्ठो, पञ्चहि वा सद्दादीहि इन्द्रियेहि, सीलादीहि वा धम्मक्खन्धेहि

अतिविसिद्धेहि चक्खूहि च सेट्ठोति सङ्गीतिकारानमेविदं वचनं ।

३५९. एवं वुत्ते भगवतो भासितमभिनन्दमानसो वङ्गीसो “एस सुत्वा”ति आदिगाथायो आह । तत्थ पठमगाथाय इसिसत्तमाति भगवा इसि च सत्तमो च उत्तमट्टेन विपस्सीसिखीवेस्सभूककुसन्धकोणागमनकस्सपनामके छ इसयो अत्तना सह सत्त करोन्तो पातुभूतोतिपि इसिसत्तमो, तं आलपन्तो आह । न मं वञ्चेसीति यस्मा परिनिब्बुतो, तस्मा तस्स परिनिब्बुतभावं इच्छन्तं मं न वञ्चेसि, न विसंवादेसीति अत्थो । सेसमेत्थ पाकटमेव ।

३६०. दुतियगाथाय यस्मा मुत्थपेक्खो विहासि, तस्मा तं सन्धायाह “यथावादी तथाकारी, अहु बुद्धस्स सावको”ति । मच्चुनो जालं ततन्ति तेभूमकवट्टे वित्थतं मारस्स तण्हाजालं । मायाविनोति बहुमायस्स । “तथा मायाविनो”तिपि केचि पठन्ति, तेसं यो अनेकाहि मायाहि अनेकक्खत्तुम्पि भगवन्तं उपसङ्गमि, तस्स तथा मायाविनोति अधिप्पायो ।

३६१. ततियगाथाय आदीति कारणं । उपादानस्साति वट्टस्स । वट्टज्झि उपादातब्बट्टेन इध “उपादान”न्ति वुत्तं, तस्सेव उपादानस्स आदिं अविज्जातण्हादिभेदं कारणं अदस्स कप्पोति एवं वत्तुं वट्टति भगवाति अधिप्पायेन वदति । अच्चगा वताति अतिक्कन्तो वत । मच्चुधेय्यन्ति मच्चु एत्थ धियतीति मच्चुधेय्यं, तेभूमकवट्टस्सेतं अधिवचनं । तं सुदुत्तरं मच्चुधेय्यं अच्चगा वताति वेदजातो भणति । सेसमेत्थ पाकटमेवाति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय निग्रोधकप्पसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१३. सम्मापरिब्बाजनीयसुत्त-(महासमयसुत्त)-वण्णना

३६२. पुच्छामि मुनिं पट्टपञ्जन्ति सम्मापरिब्बाजनीयसुत्तं, “महासमयसुत्त”न्तिपि वुच्चति महासमयदिवसे कथितत्ता । का उप्पत्ति? पुच्छावसिका उप्पत्ति । निम्मितबुद्धेन हि पुट्ठो भगवा इमं सुत्तमभासि, तं सद्धिं पुच्छाय “सम्मापरिब्बाजनीयसुत्त”न्ति वुच्चति । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारतो पन साकियकोलियानं उप्पत्तितो पभुति पोरानेहि वण्णीयति ।

तत्रायं उद्देसमगगवण्णना — पठमकप्पिकानं किर रज्जो महासम्मत्तस्स रोजो नाम पुत्तो अहोसि । रोजस्स वररोजो, वररोजस्स कल्याणो, कल्याणस्स वरकल्याणो, वरकल्याणस्स मन्धाता, मन्धातुस्स वरमन्धाता, वरमन्धातुस्स उपोसथो, उपोसथस्स वरो, वरस्स उपवरो, उपवरस्स मघदेवो, मघदेवस्स परम्परा चतुरासीति खत्तियसहस्सानि अहेसुं । तेसं परतो तयो ओक्काकवंसा अहेसुं । तेसु ततियओक्काकस्स पञ्च महेसियो अहेसुं — हत्था, चित्ता, जन्तु, जालिनी, विसाखाति । एकेकिस्सा पञ्च पञ्च इत्थिसतानि परिवारा । सब्बजेट्टाय चत्तारो पुत्ता — ओक्कामुखो, करकण्डु, हत्थिनिको, सिनिपुरोति; पञ्च धीतरो — पिया, सुप्पिया, आनन्दा, विजिता, विजितसेनाति । एवं सा नव पुत्ते लभित्वा कालमकासि ।

अथ राजा अज्जं दहरं अभिरूपं राजधीतरं आनेत्वा अग्गमहेसिट्ठाने ठपेसि । सापि जन्तुं नाम एकं पुत्तं विजायि । तं जन्तुकुमारं पञ्चमदिवसे अलङ्कुरित्वा रज्जो दस्सेसि । राजा तुट्ठो महेसिया वरं अदासि । सा जातकेहि सद्धिं मन्तेत्वा पुत्तस्स रज्जं याचि । राजा “नस्स वसलि, मम पुत्तानं अन्तरायमिच्छसी”ति नादासि । सा पुनप्पुनं रहो राजानं परितोसेत्वा “न,

महाराज, मुसावादो वट्टती'ति आदीनि वत्वा याचति एव । अथ राजा पुत्ते आमन्तेसि — “अहं, ताता, तुम्हाकं कनिट्ठं जन्तुकुमारं दिस्वा तस्स मातुया सहसा वरं अदासिं । सा पुत्तस्स रज्जं परिणामेतुं इच्छति । तुम्हे ममच्चयेन आगन्त्वा रज्जं कारेय्याथा”ति अट्ठहि अमच्चेहि सद्धिं उय्योजेसि । ते भगिनियो आदाय चतुरङ्गिनिया सेनाय नगरा निक्खमिंसु । “कुमारा पितुअच्चयेन आगन्त्वा रज्जं कारेस्सन्ति, गच्छाम ने उपट्ठहामा”ति चिन्तेत्वा बहू मनुस्सा अनुबन्धिंसु । पठमदिवसे योजनमत्ता सेना अहोसि, दुतियदिवसे द्वियोजनमत्ता, ततियदिवसे तियोजनमत्ता । कुमारा चिन्तेसुं — “महा अयं बलकायो, सचे मयं कज्जि सामन्तराजानं अक्कमित्वा जनपदं गण्हिस्साम, सोपि नो न प्होस्सति, किं परेसं पीळं कत्वा लद्धरज्जेन, महा जम्बुदीपो, अरज्जे नगरं मापेस्सामा”ति हिमवन्ताभिमुखा अगमिंसु ।

तत्थ नगरमापनोकासं परियेसमाना हिमवति कपिलो नाम घोरतपो तापसो पटिवसति पोक्खरणितीरे महासाकसण्डे, तस्स वसनोकासं गता । सो ते दिस्वा पुच्छित्वा सब्बं पवत्तिं सुत्वा तेसु अनुकम्पं अकासि । सो किर भुम्मजालं नाम विज्जं जानाति, याय उद्धं असीतिहत्ये आकासे च हेट्ठा भूमियज्ज गुणदोसे पस्सति । अथेकस्मिं पदेसे सूकरमिगा सीहव्यग्घादयो तासेत्वा परिपातेन्ति, मण्डूकमूसिका सप्पे भिंसापेन्ति । सो ते दिस्वा “अयं भूमिप्पदेसो पथवीअग्ग”न्ति तस्मिं पदेसे अस्समं मापेसि । ततो सो राजकुमारे आह — “सचे मम नामेन नगरं करोथ, देमि वो इमं ओकास”न्ति । ते तथा पटिजानिंसु । तापसो “इमस्मिं ओकासे ठत्वा चण्डालपुत्तोपि चक्कवत्तिं बलेन अतिसेती”ति वत्वा “अस्समे रज्जो घरं मापेत्वा नगरं मापेथा”ति तं ओकासं दत्वा सयं अविदूरे पब्बतपादे अस्समं कत्वा वसि । ततो कुमारा तत्थ नगरं मापेत्वा कपिलस्स वुत्थोकासे कतत्ता “कपिलवत्थू”ति नामं आरोपेत्वा तत्थ निवासं कप्पेसुं ।

अथ अमच्चा “इमे कुमारा वयप्पत्ता, यदि नेसं पिता सन्तिके भवेय्य, सो आवाहविवाहं कारेय्य । इदानि पन अम्हाकं भारो”ति चिन्तेत्वा कुमारेहि सद्धिं मन्तेसुं । कुमारा “अम्हाकं सदिसा खत्तियधीतरो न पस्साम, तासम्पि भगिनीनं सदिसे खत्तियकुमारे, जातिसम्भेदज्ज न करोमा”ति । ते जातिसम्भेदभयेन जेट्ठभगिनिं मातुद्धाने ठपेत्वा अवसेसाहि संवासं कप्पेसुं । तेसं पिता तं पवत्तिं सुत्वा “सक्या वत, भो कुमारा, परमसक्या वत, भो कुमारा”ति उदानं उदानेसि । अयं ताव सक्यानं उप्पत्ति । वुत्तम्पि चेतं भगवता —

“अथ खो, अम्बट्ठ, राजा ओक्काको अमच्चे पारिसज्जे आमन्तेसि — ‘कहं नु खो, भो, एतरहि कुमारा सम्मन्ती’ति । अत्थि, देव, हिमवन्तपस्से पोक्खरणिता तीरे महासाकसण्डो, तत्थेतरहि कुमारा सम्मन्ति । ते जातिसम्भेदभया सकाहि भगिनीहि सद्धिं संवासं कप्पेन्तीति । अथ खो, अम्बट्ठ, राजा ओक्काको उदानं उदानेसि — ‘सक्या वत, भो कुमारा, परमसक्या वत, भो कुमारा’ति, तदग्गे खो पन, अम्बट्ठ, सक्या पज्जायन्ति, सो च सक्यानं पुब्बपुरिसो”ति (दी० नि० १.२६७) ।

ततो नेसं जेट्ठभगिनिया कुट्टरोगो उदपादि, कोविट्ठारपुप्फसदिसानि गत्तानि अहेसुं । राजकुमारा “इमाय सद्धिं एकतो निसज्जट्ठानभोजनादीनि करोन्तानम्पि उपरि एस रोगो सङ्गमती”ति चिन्तेत्वा उय्यानकीळं गच्छन्ता विय तं याने आरोपेत्वा अरज्जं पविसित्वा पोक्खरणिं खणापेत्वा तं तत्थ खादनीयभोजनीयेहि सद्धिं पक्खिपित्वा उपरि पदरं पटिच्छादापेत्वा पंसुं दत्वा पक्कमिंसु । तेन च समयेन रामो नाम राजा कुट्टरोगी ओरोधेहि च नाटकेहि च जिगुच्छियमानो तेन संवेगेन जेट्ठपुत्तस्स रज्जं दत्वा अरज्जं पविसित्वा तत्थ पण्णमूलफलानि परिभुज्जन्तो नचिरस्सेव अरोगो सुवण्णवण्णो हुत्वा, इतो चितो च विचरन्तो महन्तं सुसिररुक्खं दिस्वा तस्सब्भन्तरे सोळसहत्थप्पमाणं तं कोलापं सोधेत्वा, द्वारज्ज वातपानज्ज कत्वा निस्सेणिं बन्धित्वा तत्थ वासं कप्पेसि । सो अङ्गारकटाहे अग्निं कत्वा रत्तिं विस्सरज्ज सुस्सरज्ज सुणन्तो सयति । सो

“असुकस्मिं पदेसे सीहो सदमकासि, असुकस्मिं ब्यग्घो”ति सल्लक्खेत्वा पभाते तत्थ गन्त्वा विघासमंसं आदाय पचित्वा खादति ।

अथेकदिवसं सो पच्चूससमये अग्गिं जालेत्वा निसीदि । तेन च समयेन तस्सा राजधीताय गन्धं घायित्वा ब्यग्घो तं पदेसं खणित्वा पदरत्थरे विवरमकासि । तेन विवरेन सा ब्यग्घं दिस्वा भीता विस्सरमकासि । सो तं सदं सुत्वा “इत्थिसद्वो एसो”ति च सल्लक्खेत्वा पातोव तत्थ गन्त्वा “को एत्था”ति आह । “मातुगामो सामी”ति । “निक्खमा”ति । “न निक्खमामी”ति । “किं कारणा”ति? “खत्तियकज्जा अहं”न्ति । एवं सोब्भे निखातापि मानमेव करोति । सो सब्बं पुच्छित्वा “अहम्मि खत्तियो”ति जातिं आचिक्खित्वा “एहि दानि खीरे पक्खित्तसप्पि विय जात”न्ति आह । सा “कुट्टुरोगिनीम्हि सामि, न सक्का निक्खमित्तु”न्ति आह । सो “कतकम्मो दानि अहं सक्का तिकिच्छित्तु”न्ति निस्सेणं दत्वा तं उद्धरित्वा अत्तनो वसनोकासं नेत्वा सयं परिभुत्तभेसज्जानि एव दत्वा नचिरस्सेव अरोगं सुवण्णवण्णमकासि । सो ताय सद्धिं संवासं कप्पेसि । सा पठमसंवासेनेव गब्भं गण्हित्वा द्वे पुत्ते विजायि, पुनपि द्वेति एवं सोळसक्खत्तुं विजायि । एवं ते द्वत्तिस भातरो अहेसुं । ते अनुपुब्बेन वुड्ढिप्पत्ते पिता सब्बसिप्पानि सिक्खापेसि ।

अथेकदिवसं एको रामरज्जो नगरवासी पब्बते रतनानि गवेसन्तो तं पदेसं आगतो राजानं दिस्वा अज्जासि । “जानामहं, देव, तुम्हे”ति आह । “कुतो त्वं आगतोसी”ति च तेन पुट्ठो “नगरतो देवा”ति आह । ततो नं राजा सब्बं पवत्तिं पुच्छि । एवं तेसु समुल्लपमानेसु ते दारका आगमिंसु । सो ते दिस्वा “इमे के देवा”ति पुच्छि । “पुत्ता मे भणे”ति । “इमेहि दानि, देव, द्वत्तिसकुमारेहि परिवुतो वने किं करिस्ससि, एहि रज्जमनुसासा”ति? “अलं, भणे, इधेव सुख”न्ति । सो “लद्धं दानि मे कथापाभत”न्ति नगरं गन्त्वा रज्जो पुत्तस्सारोचेसि । रज्जो पुत्तो “पितरं आनेस्सामी”ति चतुरङ्गिनिया सेनाय तत्थ गन्त्वा नानप्पकारेहि पितरं याचि । सोपि “अलं, तात कुमार, इधेव सुख”न्ति नेव इच्छि । ततो राजपुत्तो “न दानि राजा आगन्तुं इच्छति, हन्दस्स इधेव नगरं मापेमी”ति चिन्तेत्वा तं कोलरुक्खं उद्धरित्वा घरं कत्वा नगरं मापेत्वा कोलरुक्खं अपनेत्वा कतत्ता “कोलनगर”न्ति च ब्यग्घपथे कतत्ता “ब्यग्घपज्ज”न्ति चाति द्वे नामानि आरोपेत्वा अगमासि ।

ततो वयप्पत्ते कुमारे माता आणापेसि — “ताता, तुम्हाकं कपिलवत्थुवासिनो सक्क्या मातुला होन्ति, धीतरो नेसं गण्हथा”ति । ते यं दिवसं खत्तियकज्जायो नदीकीळनं गच्छन्ति, तं दिवसं गन्त्वा नदीतित्थं उपरुन्धित्वा नामानि सावेत्वा पत्थिता पत्थिता राजधीतरो गहेत्वा अगमंसु । सक्कराजानो सुत्वा “होतु भणे, अम्हाकं जातका एवा”ति तुण्ही अहेसुं । अयं कोलियानं उप्पत्ति ।

एवं तेसं साकियकोलियानं अज्जमज्जं आवाहविवाहं करोन्तानं आगतो वंसो याव सीहहनुराजा, ताव वित्थारतो वेदितब्बो — सीहहनुरज्जो किर पज्च पुत्ता अहेसुं — सुद्धोदनो, अमितोदनो, धोतोदनो, सक्कोदनो, सुक्कोदनोति । तेसु सुद्धोदने रज्जं कारयमाने तस्स पजापतिया अज्जनरज्जो धीताय महामायादेविया कुच्छिम्हि पूरितपारमी महापुरिसो जातकनिदाने वुत्तनयेन तुसितपुरा चवित्वा पटिसन्धिं गहेत्वा अनुपुब्बेन कतमहाभिनिक्खमनो सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुज्झित्वा पवत्तितवरधम्मचक्को अनुक्कमेन कपिलवत्थुं गन्त्वा सुद्धोदनमहाराजादयो अरियफले पतिट्ठापेत्वा जनपदचारिकं पक्कमित्वा पुनपि अपरेन समयेन पच्चागन्त्वा पन्नरसहि भिक्खुसतेहि सद्धिं कपिलवत्थुस्मिं विहरति निग्रोधारामे ।

तत्थ विहरन्ते च भगवति साकियकोलियानं उदकं पटिच्च कलहो अहोसि । कथं? नेसं किर उभिन्नम्पि कपिलपुरकोलियपुरानं अन्तरे रोहिणी नाम नदी पवत्तति । सा कदाचि अप्पोदका होति, कदाचि महोदका । अप्पोदककाले

सेतुं कत्वा साकियापि कोलियापि अत्तनो अत्तनो सस्सपायनत्थं उदकं आनेन्ति । तेसं मनुस्सा एकदिवसं सेतुं करोन्ता अज्जमज्जं भण्डन्ता “अरे तुम्हाकं राजकुलं भगिनीहि सद्धिं संवासं कप्पेसि कुक्कुटसोणसिङ्गालादितिरच्छाना विय, तुम्हाकं राजकुलं सुसिररुक्खे वासं कप्पेसि पिसाचिल्लिका विया”ति एवं जातिवादेन खुंसेत्वा अत्तनो अत्तनो राजूनं आरोचेसुं । ते कुद्धा युद्धसज्जा हुत्वा रोहिणीनदीतीरं सम्पत्ता । एवं सागरसदिसं बलं अट्टासि ।

अथ भगवा “जातका कलहं करोन्ति, हन्द, ने वारेस्सामी”ति आकासेनागन्त्वा द्विन्नं सेनानं मज्झे अट्टासि । तम्पि आवज्जेत्वा सावत्थितो आगतोति एके । एवं ठत्वा च पन **अत्तदण्डसुत्तं** (सु० नि० ९४१ आदयो) अभसि । तं सुत्वा सब्बे संवेगपत्ता आवुधानि छट्टेत्वा भगवन्तं नमस्समाना अट्टंसु, महग्घज्ज आसनं पज्जापेसुं । भगवा ओरुह पज्जत्तासने निसीदित्वा “कुठारीहत्यो पुरिसो”तिआदिकं **फन्दनजातकं** (जा० १.१३.१४), “वन्दामि तं कुज्जरा”तिआदिकं **लट्टिकजातकं** (जा० १.५.३९) ।

“सम्मोदमाना गच्छन्ति, जालमादाय पक्खिनो ।

यदा ते विवदिस्सन्ति, तदा एहिन्ति मे वस”न्ति ॥ (जा० १.१.३३) —

इमं **वट्टकजातकञ्च** कथेत्वा पुन तेसं चिरकालप्पवत्तं जातिभावं दस्सेन्तो इमं महावंसं कथेसि । ते “पुब्बे किर मयं जातका एवा”ति अतिविय पसीदंसु । ततो सक्या अट्टतेय्यकुमारसते, कोलिया अट्टतेय्यकुमारसतेति पञ्च कुमारसते भगवतो परिवारत्थाय अदंसु । भगवा तेसं पुब्बहेतुं दिस्वा “एथ भिक्खवो”ति आह । ते सब्बे इद्धिया निब्बत्तअट्टपरिक्खारयुत्ता आकासे अब्भुगन्त्वा आगम्म भगवन्तं वन्दित्वा अट्टंसु । भगवा ते आदाय महावनं अगमासि । तेसं पजापतियो दूते पाहेसुं, ते ताहि नानप्पकारेहि पलोभियमाना उक्कण्ठिसु । भगवा तेसं उक्कण्ठितभावं जत्वा हिमवन्तं दस्सेत्वा तत्थ **कुणालजातककथाय** (जा० २.२१.२८९ कुणालजातकं) तेसं अनभिरतिं विनोदेतुकामो आह — “दिट्ठपुब्बो वो, भिक्खवे, हिमवा”ति? “न भगवा”ति । “एथ, भिक्खवे, पेक्खथा”ति अत्तनो इद्धिया ते आकासेन नेन्तो “अयं सुवण्णपब्बतो, अयं रजतपब्बतो, अयं मणिपब्बतो”ति नानप्पकारे पब्बते दस्सेत्वा कुणालदहे मनोसिलातले पच्चुट्टासि । ततो “हिमवन्ते सब्बे चतुप्पदबहुप्पदादिभेदा तिरच्छानगता पाणा आगच्छन्तु, सब्बेसज्ज पच्छतो कुणालसकुणो”ति अधिट्टासि । आगच्छन्ते च ते जातिनामनिरुत्तिवसेन वण्णेन्तो “एते, भिक्खवे, हंसा, एते कोज्जा, एते चक्कवाका, करवीका, हत्थिसोण्डका, पोक्खरसातका”ति तेसं दस्सेसि ।

ते विम्हितहृदया पस्सन्ता सब्बपच्छतो आगच्छन्तं द्वीहि दिजकज्जाहि मुखतुण्डकेन डंसित्वा गहितकट्टवेमज्झे निसिन्नं सहस्सदिजकज्जापरिवारं कुणालसकुणं दिस्वा अच्छरियम्भुतचित्तजाता भगवन्तं आहंसु — “कच्चि, भन्ते, भगवापि इध कुणालराजा भूतपुब्बो”ति? “आम, भिक्खवे, मयावेस कुणालवंसो कतो । अतीते हि मयं चत्तारो जना इध वसिम्हा — नारदो देविलो इसि, आनन्दो गिज्झराजा, पुण्णमुखो फुस्सकोकिलो, अहं कुणालो सकुणो”ति सब्बं महाकुणालजातकं कथेसि । तं सुत्वा तेसं भिक्खूनं पुराणदुतियिकायो आरम्भ उप्पन्ना अनभिरति वूपसन्ता । ततो तेसं भगवा सच्चकथं कथेसि, कथापरियोसाने सब्बपच्छिमको सोतापन्नो, सब्बउपरिमो अनागामी अहोसि, एकोपि पुत्थुज्जनो वा अरहा वा नत्थि । ततो भगवा ते आदाय पुनदेव महावने ओरुहि । आगच्छमाना च ते भिक्खू अत्तनोव इद्धिया आगच्छंसु ।

अथ नेसं भगवा उपरिमगत्थाय पुन धम्मं देसेसि । ते पञ्चसतापि विपस्सनं आरभित्वा अरहत्ते पतिट्ठहिंसु । पठमं पत्तो पठममेव अगमासि “भगवतो आरोचेस्सामी”ति । आगन्त्वा च “अभिरमामहं भगवा, न उक्कण्ठामी”ति वत्वा

भगवन्तं वन्दित्वा एकमन्तं निसीदि । एवं ते सब्बेपि अनुक्कमेन आगन्त्वा भगवन्तं परिवारेत्वा निसीदिसु जेड्ढमासउपोसथदिवसे सायन्हसमये । ततो पञ्चसतखीणासवपरिवृतं वरबुद्धासने निसिन्नं भगवन्तं ठपेत्वा असज्जसत्ते च अरूपब्रह्मानो च सकलदससहस्सचक्कवाळे अवसेसदेवतादयो मङ्गलसुत्तवण्णनायं वुत्तनयेन सुखुमत्तभावे निम्मिनित्वा सम्परिवारेसुं “विचित्रपटिभानं धम्मदेसनं सोस्सामा”ति । तत्थ चत्तारो खीणासवब्रह्मानो समापत्तितो वुड्ढाय ब्रह्मगणं अपस्सन्ता “कुहिं गता”ति आवज्जेत्वा तमत्थं जत्वा पच्छा आगन्त्वा ओकासं अलभमाना चक्कवाळमुद्धनि ठत्वा पच्चेकगाथायो अभासिसु । यथाह —

“अथ खो चतुन्नं सुद्धावासकायिकानं देवतानं एतदहोसि — ‘अयं, खो, भगवा सक्केसु विहरति कपिलवत्थुस्मिं महावने महता भिक्खुसङ्घेन सद्धिं पञ्चमत्तेहि भिक्खुसत्तेहि सब्बेहेव अरहन्तेहि । दसहि च लोकधातूहि देवता येभ्य्येन सन्निपतिता होन्ति भगवन्तं दस्सनाय भिक्खुसङ्घञ्च । यन्नून मयम्पि येन भगवा तेनुपसङ्कमेय्याम, उपसङ्कमित्वा भगवतो सन्तिके पच्चेकं गाथं भासेय्यामा”ति (दी० नि० २.३३१; सं० नि० १.३७) ।

सब्बं सगाथावग्गे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । एवं गन्त्वा च तत्थ एको ब्रह्मा पुरत्थिमचक्कवाळमुद्धनि ओकासं लभित्वा तत्थ ठितो इमं गाथं अभासि —

“महासमयो पवनस्मिं...पे०...
दक्खिताये अपराजितसङ्घ”न्ति ॥ (दी० नि० २.३३२; सं० नि० १.३७) ।

इमञ्चस्स गाथं भासमानस्स पच्छिमचक्कवाळपब्बते ठितो सद्दं अस्सोसि ।

दुतियो पच्छिमचक्कवाळमुद्धनि ओकासं लभित्वा तत्थ ठितो तं गाथं सुत्वा इमं गाथं अभासि —

“तत्र भिक्खवो समादहंसु...पे०...
इन्द्रियाणि रक्खन्ति पण्डिता”ति ॥ (दी० नि० २.३३२; सं० नि० १.३७) ।

ततियो दक्खिणचक्कवाळमुद्धनि ओकासं लभित्वा तत्थ ठितो तं गाथं सुत्वा इमं गाथं अभासि —

“छेत्वा खीलं छेत्वा पलिघं...पे०... सुसुनागा”ति ॥ (दी० नि० २.३३२; सं० नि० १.३७) ।

चतुत्थो उत्तरचक्कवाळमुद्धनि ओकासं लभित्वा तत्थ ठितो तं गाथं सुत्वा इमं गाथमभासि —

“ये केचि बुद्धं सरणं गतासे...पे०...
देवकायं परिपूरेस्सन्ती”ति ॥ (दी० नि० २.३३२; सं० नि० १.३७) ।

तस्सपि तं सद्दं दक्खिणचक्कवाळमुद्धनि ठितो अस्सोसि । एवं तदा इमे चत्तारो ब्रह्मानो परिसं थोमेत्वा ठिता अहेसुं, महाब्रह्मानो एकचक्कवाळं छादेत्वा अट्ठंसु ।

अथ भगवा देवपरिसं ओलोकेत्वा भिक्खून् आरोचेसि — “येपि ते, भिक्खवे, अहेसुं अतीतमद्धानं अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा, तेसम्पि भगवन्तानं एतप्परमायेव देवता सन्निपतिता अहेसुं । सेय्यथापि मय्हं एतरहि, येपि ते, भिक्खवे, भविस्सन्ति अनागतमद्धानं अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा, तेसम्पि भगवन्तानं एतप्परमायेव देवता सन्निपतिता भविस्सन्ति सेय्यथापि मय्हं एतरही”ति । ततो तं देवपरिसं भब्बाभब्बवसेन द्विधा विभजि “एत्तका भब्बा, एत्तका अभब्बा”ति । तत्थ “अभब्बपरिसा बुद्धसतेपि धम्मं देसेन्ते न बुज्झति, भब्बपरिसा सक्का बोधेतु”न्ति जत्वा पुन भब्बपुग्गले चरियवसेन छधा विभजि “एत्तका रागचरिता, एत्तका दोस-मोह-वितक्क-सद्धा-बुद्धिचरिता”ति । एवं चरियवसेन परिग्गहेत्वा “अस्सा परिसाय कीदिसा धम्मदेसना सप्पाया”ति धम्मकथं विचिन्त्वा पुन तं परिसं मनसाकासि — “अत्तज्झासयेन नु खो जानेय्य, परज्झासयेन, अटुप्पत्तिवसेन, पुच्छावसेना”ति । ततो “पुच्छावसेन जानेय्या”ति जत्वा “पज्जं पुच्छितुं समत्थो अत्थि, नत्थी”ति पुन सकलपरिसं आवज्जेत्वा “नत्थि कोची”ति जत्वा “सचे अहमेव पुच्छित्वा अहमेव विस्सज्जेय्यं, एवमस्सा परिसाय सप्पायं न होति । यन्नूनाहं निम्मितबुद्धं मापेय्यन्ति पादकज्झानं समापज्जित्वा वुट्ठाय मनोमयिद्धिया अभिसङ्खरित्वा निम्मितबुद्धं मापेसि । सब्बङ्गपच्चङ्गी लक्खणसम्पन्नो पत्तचीवरधरो आलोकितविलोकितादिसम्पन्नो होतु”ति अधिद्वानचित्तेन सह पातुरहोसि । सो पाचीनलोकधातुतो आगन्त्वा भगवतो समसमे आसने निसिन्नो एवं आगन्त्वा यानि भगवता इमम्हि समागमे चरियवसेन छ सुत्तानि (सु० नि० ८५४ आदयो, ८६८ आदयो, ८८४ आदयो, ९०१ आदयो, ९२१ आदयो) कथितानि । सेय्यथिदं — पुराभेदसुत्तं कलहविवादसुत्तं चूळब्यूहं महाब्यूहं तुवटकं इदमेव सम्मापरिब्बाजनीयन्ति । तेसु रागचरितदेवतानं सप्पायवसेन कथेतब्बस्स इमस्स सुत्तस्स पवत्तनत्थं पज्जं पुच्छन्तो “पुच्छामि मुनिं पहूतपज्ज”न्ति इमं गाथमाह ।

तत्थ पहूतपज्जन्ति महापज्जं । तिण्णन्ति चतुरोघतिण्णं । पारङ्गन्ति निब्बानप्पत्तं । परिनिब्बुतन्ति सउपादिसेसनिब्बानवसेन परिनिब्बुतं । ठितत्तन्ति लोकधम्मोहि अकम्पनीयचित्तं । निक्खम्म घरा पनुज्ज कामेति वत्थुकामे पनुदित्वा घरावासा निक्खम्म । कथं भिक्खु सम्मा सो लोके परिब्बजेय्याति सो भिक्खु कथं लोके सम्मा परिब्बजेय्य विहरेय्य अनुपलित्तो लोकेन हुत्वा, लोकं अतिक्कमेय्याति वुत्तं होति । सेसमेत्थ वुत्तनयमेव ।

३६३. अथ भगवा यस्मा आसवक्खयं अप्पत्वा लोके सम्मा परिब्बजन्तो नाम नत्थि, तस्मा तस्मिं रागचरितादिवसेन परिग्गहिते सब्बपुग्गलसमूहे तं तं तेसं तेसं समानदोसानं देवतागणानं आचिण्णदोसप्पहानत्थं “यस्स मङ्गला”ति आरभित्वा अरहत्तनिकूटेनेव खीणासवपटिपदं पकासेन्तो पन्नरस गाथायो अभसि ।

तत्थ पठमगाथाय ताव मङ्गलाति मङ्गलसुत्ते वुत्तानं दिट्ठमङ्गलादीनमेतं अधिवचनं । समूहताति सुट्ठु ऊहता पज्जासत्थेन समुच्छिन्ना । उप्पाताति “उक्कापातदिसाडाहादयो एवं विपाका होन्ती”ति एवं पवत्ता उप्पाताभिनिवेसा । सुपिनाति “पुब्बण्हसमये सुपिनं दिस्वा इदं नाम होति, मज्झन्हिकादीसु इदं, वामपस्सेन सयता दिट्ठे इदं नाम होति, दक्खिणपस्सादीहि इदं, सुपिनन्ते चन्दं दिस्वा इदं नाम होति, सूरियादयो दिस्वा इदं”न्ति एवं पवत्ता सुपिनाभिनिवेसा । लक्खणाति दण्डलक्खणवत्थलक्खणादिपाठं पठित्वा “इमिना इदं नाम होती”ति एवं पवत्ता लक्खणाभिनिवेसा । ते सब्बेपि ब्रह्मजाले वुत्तनयेनेव वेदितब्बा । सो मङ्गलदोसविप्पहीनोति अट्ठतिंस महामङ्गलानि ठपेत्वा अवसेसा मङ्गलदोसा नाम । यस्स पनेते मङ्गलादयो समूहता, सो मङ्गलदोसविप्पहीनो होति । अथ वा मङ्गलानञ्च उप्पातादिदोसानञ्च पहीनत्ता मङ्गलदोसविप्पहीनो होति, न मङ्गलादीहि सुद्धिं पच्चेति अरियमग्गस्स अधिगतत्ता । तस्मा सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य, सो खीणासवो सम्मा लोके परिब्बजेय्य अनुपलित्तो लोकेनाति ।

३६४. दुतियगाथाय रागं विनयेथ मानुसेसु, दिब्बेसु कामेसु चापि भिक्खूति मानुसेसु च दिब्बेसु च कामगुणेसु अनागामिमग्गेन अनुप्पत्तिधम्मं नेन्तो रागं विनयेथ । अतिक्कम्म भवं समेच्च धम्मन्ति एवं रागं विनेत्वा ततो परं अरहत्तमग्गेन सब्बप्पकारतो परिज्जाभिसमयादयो साधेन्तो चतुसच्चभेदम्पि समेच्च धम्मं इमाय पटिपदाय तिविधम्पि अतिक्कम्म भवं । सम्मा सोति सोपि भिक्खु सम्मा लोके परिब्बजेय्य ।

३६५. ततियगाथाय “अनुरोधविरोधविप्पहीनो”ति सब्बवत्थूसु पहीनरागदोसो । सेसं वुत्तनयमेव सब्बगाथासु च “सोपि भिक्खु सम्मा लोके परिब्बजेय्या”ति योजेतब्बं । इतो परज्झि योजनम्पि अवत्वा अवुत्तनयमेव वण्णयिस्साम ।

३६६. चतुत्थगाथाय सत्तसङ्खारवसेन दुविधं पियञ्च अपियञ्च वेदितब्बं, तत्थ छन्दरागपटिघप्पहानेन हित्वा । अनुपादायाति चतूहि उपादानेहि कञ्चि धम्मं अगगहेत्वा । अनिस्सितो कुहिञ्चीति अट्टसत्तभेदेन तण्हानिस्सयेन द्वासट्ठिभेदेन दिट्ठिनिस्सयेन च कुहिञ्चि रूपादिधम्मे भवे वा अनिस्सितो । संयोजनियेहि विप्पमुत्तोति सब्बेपि तेभूमकधम्मा दसविधसंयोजनस्स विसयत्ता संयोजनिया, तेहि सब्बप्पकारतो मग्गभावनाय परिज्जातत्ता च विप्पमुत्तोति अत्थो । पठमपादेन चेत्य रागदोसप्पहानं वुत्तं, दुतियेन उपादाननिस्सयाभावो, ततियेन सेसाकुसलेहि अकुसलवत्थूहि च विप्पमोक्खो । पठमेन वा रागदोसप्पहानं, दुतियेन तदुपायो, ततियेन तेसं पहीनत्ता संयोजनियेहि विप्पमोक्खोति वेदितब्बो ।

३६७. पञ्चमगाथाय उपधीसूति खन्धुपधीसु । आदानन्ति आदातब्बट्ठेन तेयेव वुच्चन्ति । अनञ्जनेय्योति अनिच्चादीनं सुदिट्ठत्ता “इदं सेय्यो”ति केनचि अनेतब्बो । सेसं उत्तानपदत्थमेव । इदं वुत्तं होति — आदानेसु चतुत्थमग्गेन सब्बसो छन्दरागं विनेत्वा सो विनीतछन्दरागो, तेसु उपधीसु न सारमेति, सब्बे उपधी असारकत्तेनेव पस्सति । ततो तेसु दुविधेनपि निस्सयेन अनिस्सितो अञ्जेन वा केनचि “इदं सेय्यो”ति अनेतब्बो खीणासवो भिक्खु सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य ।

३६८. छट्ठगाथाय अवरुद्धोति एतेसं तिण्णं दुच्चरितानं पहीनत्ता सुचरितेहि सद्धिं अवरुद्धो । विदित्वा धम्मन्ति मग्गेन चतुसच्चधम्मं जत्वा । निब्बानपदाभिपत्थयानोति अनुपादिसेसं खन्धपरिनिब्बानपदं पत्थयमानो । सेसं उत्तानत्थमेव ।

३६९. सत्तमगाथाय अक्कुट्ठोति दसहि अक्कोसवत्थूहि अभिसत्तो । न सन्धियेथाति न उपनय्हेथ न कुप्पेय्य । लब्धा परभोजनं न मज्जेति परेहि दिन्नं सद्धादेय्यं लभित्वा “अहं जातो यसस्सी लाभो”ति न मज्जेय्य । सेसं उत्तानत्थमेव ।

३७०. अट्ठमगाथाय लोभन्ति विसमलोभं । भवन्ति कामभवादिभवं । एवं द्वीहि पदेहि भवभोगतण्हा वुत्ता । पुरिमेन वा सब्बापि तण्हा, पच्छिमेन कम्मभवो । विरतो छेदनबन्धना चाति एवमेतेसं कम्मकिलेसानं पहीनत्ता परसत्तछेदनबन्धना च विरतोति । सेसं वुत्तनयमेव ।

३७१. नवमगाथाय सारुप्यं अत्तनो विदित्वाति अत्तनो भिक्खुभावस्स पतिरूपं अनेसनादिं पहाय सम्माएसनादिआजीवसुद्धिं अञ्जञ्च सम्मापटिपत्तिं तत्थ पतिट्ठहनेन विदित्वा । न हि जातमत्तेनेव किञ्चि होति । यथातथियन्ति यथातथं यथाभूतं । धम्मन्ति खन्धायतनादिभेदं यथाभूतजाणेन, चतुसच्चधम्मं वा मग्गेन विदित्वा । सेसं उत्तानत्थमेव ।

३७२. दसमगाथाय सो निरासो अनासिसानोति यस्स अरियमग्गेन विनासितत्ता अनुसया च न सन्ति, अकुसलमूला च समूहता, सो निरासो नित्तण्हो होति । ततो आसाय अभावेन कञ्चि रूपादिधम्मं नासीसति । तेनाह “निरासो अनासिसानो”ति । सेसं वुत्तनयमेव ।

३७३. एकादसमगाथाय आसवखीणोति खीणचतुरासवो । पहीनमानोति पहीननवविधमानो । रागपथन्ति रागविसयभूतं तेभूमकधम्मजातं । उपातिवत्तोति परिज्जापहानेहि अतिक्कन्तो । दन्तोति सब्बद्वारविसेवनं हित्वा अरियेन दमथेन दन्तभूमिं पत्तो । परिनिब्बुतोति किलेसगगि वूपसमेन सीतिभूतो । सेसं वुत्तनयमेव ।

३७४. द्वादसमगाथाय सद्धोति बुद्धादिगुणेषु परप्पच्चयविरहितत्ता सब्बाकारसम्पन्नेन अवेच्चप्पसादेन समन्नागतो, न परस्स सद्धाय पटिपत्तियं गमनभावेन । यथाह — “न ख्वाहं एत्थ भन्ते भगवतो सद्धाय गच्छामी”ति (अ० नि० ५.३४) । सुतवाति वोसितसुतकिच्चत्ता परमत्थिकसुतसमन्नागतो । नियामदस्सीति संसारकन्तारमूळहे लोके अमतपुरगामिनो सम्मत्तनियामभूतस्स मग्गस्स दस्सावी, दिट्ठमग्गोति वुत्तं होति । वग्गगतेसु न वग्गसारीति वग्गगता नाम द्वासट्ठिदिट्ठिगतिका अज्जमज्जं पटिलोमत्ता, एवं वग्गाहि दिट्ठीहि गतेसु सत्तेसु न वग्गसारी — “इदं उच्छिज्जिस्सति, इदं तथेव भविस्सती”ति एवं दिट्ठिवसेन अगमनतो । पटिघन्ति पटिघातकं, चित्तविघातकन्ति वुत्तं होति । दोसविसेसनमेवेतं । विनेय्याति विनेत्वा । सेसं वुत्तनयमेव ।

३७५. तेरसमगाथाय संसुद्धजिनोति संसुद्धेन अरहत्तमग्गेन विजितकिलेसो । विवट्छदोति विवटरागदोसमोहछदनो । धम्मेषु वसीति चतुसच्चधम्मेषु वसिप्पत्तो । न हिस्स सक्का ते धम्मा यथा जाता केनचि अज्जथा कातुं, तेन खीणासवो “धम्मेषु वसी”ति वुच्चति । पारगूति पारं वुच्चति निब्बानं, तं गतो, सउपादिसेसवसेन अधिगतोति वुत्तं होति । अनेजोति अपगततण्हाचलनो । सङ्खारनिरोधजाणकुसलोति सङ्खारनिरोधो वुच्चति निब्बानं, तस्मि जाणं अरियमग्गपज्जा, तत्थ कुसलो, चतुक्खत्तुं भावितत्ता छेकोति वुत्तं होति ।

३७६. चुद्दसमगाथाय अतीतेसूति पवत्तिं पत्वा अतिक्कन्तेसु पज्जक्खन्धेषु । अनागतेसूति पवत्तिं अप्पत्तेसु पज्जक्खन्धेषु एव । कप्पातीतोति “अहं मम”न्ति कप्पनं सब्बम्पि वा तण्हादिट्ठिकप्पं अतीतो । अतिच्च सुद्धिपज्जोति अतीव सुद्धिपज्जो, अतिक्कमित्त्वा वा सुद्धिपज्जो । किं अतिक्कमित्त्वा? अद्धत्तयं । अरहा हि खायं अविज्जासङ्खारसङ्खातो अतीतो अद्धा, जातिजरामरणसङ्खातो अनागतो अद्धा, विज्जाणादिभवपरियन्तो पच्चुप्पन्नो च अद्धा, तं सब्बम्पि अतिक्कम्म कङ्खं वितरित्वा परमसुद्धिप्पत्तपज्जो हुत्वा ठितो । तेन वुच्चति “अतिच्च सुद्धिपज्जो”ति । सब्बायतनेहीति द्वादसहायतनेहि । अरहा हि एवं कप्पातीतो । कप्पातीतत्ता अतिच्च सुद्धिपज्जत्ता च आयतिं न किञ्चि आयतनं उपेति । तेनाह — “सब्बायतनेहि विप्पमुत्तो”ति ।

३७७. पन्नरसमगाथाय अज्जाय पदन्ति ये ते “सच्चानं चतुरो पदा”ति वुत्ता, तेसु एकेकपदं पुब्बभागसच्चववत्थापनपज्जाय जत्वा । समेच्च धम्मन्ति ततो परं चतूहि अरियमग्गेहि चतुसच्चधम्मं समेच्च । विवटं दिस्वान प्हानमासवानन्ति अथ पच्चवेक्खणजाणेन आसवक्खयसज्जितं निब्बानं विवटं पाकटमनावटं दिस्वा । सब्बुपधीनं परिक्खयाति सब्बेसं खन्धकामगुणकिलेसाभिसङ्खारभेदानं उपधीनं परिक्खीणत्ता कत्थचि असज्जमानो भिक्खु सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य विहरेय्य, अनल्लीयन्तो लोकं गच्छेय्याति देसनं निट्ठापेसि ।

३७८. ततो सो निम्मितो धम्मदेसनं थोमेन्तो “अद्धा हि भगवा”ति इमं गाथमाह । तत्थ यो सो एवं विहारीति यो

सो मङ्गलादीनि समूहनित्वा सब्बमङ्गलदोसपहानविहारी, योपि सो दिब्बमानुसकेसु कामेसु रागं विनेय्य भवातिक्कम्म धम्माभिसमयविहारीति एवं ताय ताय गाथाय निद्दिट्ठभिक्षुं दस्सेन्तो आह । सेसं उत्तानमेव । अयं पन योजना — अद्भा हि भगवा तथेव एतं यं त्वं “यस्स मङ्गला समूहता”तिआदीनि वत्वा तस्सा तस्सा गाथाय परियोसाने “सम्मा सो लोके परिब्बजेय्या”ति अवच । किं कारणं? यो सो एवंविहारी भिक्षु, सो उत्तमेन दमथेन दन्तो, सब्बानि च दसपि संयोजनानि चतुरो च योगे वीतिवत्तो होति । तस्मा सम्मा सो लोके परिब्बजेय्य, नत्थि मे एत्थ विचिकिच्छाति इति देसनाथोमनगाथमपि वत्वा अरहत्तनिकूटेनेव देसनं निट्ठापेसि । सुत्तपरियोसाने कोटिसतसहस्सदेवतानं अगगफलप्पत्ति अहोसि, सोतापत्तिसकदागामिअनागामिफलप्पत्ता पन गणनतो असङ्ख्येय्याति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय सम्मापरिब्बाजनीयसुत्तवण्णना

निट्ठिता ।

१४. धम्मिकसुत्तवण्णना

एवं मे सुत्तन्ति धम्मिकसुत्तं । का उप्पत्ति? तिट्ठमाने किर भगवति लोकनाथे धम्मिको नाम उपासको अहोसि नामेन च पटिपत्तिया च । सो किर सरणसम्पन्नो सीलसम्पन्नो बहुस्सुतो पिटकत्तयधरो अनागामी अभिज्जालाभी आकासचारी अहोसि । तस्स परिवारा पञ्चसता उपासका, तेपि तादिसा एव अहेसुं । तस्सेकदिवसं उपोसथिकस्स रहोगतस्स पटिसल्लीनस्स मज्झिमयामावसानसमये एवं परिवितक्को उदपादि — “यंनूनाहं अगारियअनगारियानं पटिपदं पुच्छेय्य”न्ति । सो पञ्चहि उपासकसतेहि परिवुतो भगवन्तं उपसङ्कमित्वा तमत्थं पुच्छि, भगवा चस्स ब्याकासि । तत्थ पुब्बे वण्णितसदिसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं, अपुब्बं वण्णयिस्साम ।

३७९. तत्थ पठमगाथाय ताव कथं करोति कथं करोन्तो कथं पटिपज्जन्तो । साधु होतीति सुन्दरो अनवज्जो अत्थसाधनो होति । उपासकासेति उपासकाइच्चेव वुत्तं होति । सेसमत्थतो पाकटमेव । अयं पन योजना — यो वा अगारा अनगारमेति पब्बजति, ये वा अगारिनो उपासका, एतेसु दुविधेसु सावकेसु कथं करो सावको साधु होतीति ।

३८०-१. इदानी एवं पुट्टस्स भगवतो ब्याकरणसमत्थतं दीपेन्तो “तुवज्जी”ति गाथाद्वयमाह । तत्थ गतिन्ति अज्झासयगतिं । परायणन्ति निष्फत्तिं । अथ वा गतिन्ति निरयादिपञ्चप्पभेदं । परायणन्ति गतितो परं अयनं गतिविप्पमोक्खं परिनिब्बानं, न चत्थि तुल्योति तथा सदिसो नत्थि । सब्बं तुवं जाणमवेच्च धम्मं, पकासेसि सत्ते अनुकम्पमानोति त्वं भगवा यदत्थि जेय्यं नाम, तं अनवसेसं अवेच्च पटिविज्झित्वा सत्ते अनुकम्पमानो सब्बं जाणञ्च धम्मञ्च पकासेसि । यं यं यस्स हितं होति, तं तं तस्स आविकासियेव देसेसियेव, न ते अत्थि आचरियमुट्ठीति वुत्तं होति । विरोचसि विमलोति धूमरजादिविरहितो विय चन्दो, रागादिमलाभावेन विमलो विरोचसि । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव ।

३८१. इदानी येसं तदा भगवा धम्मं देसेसि, ते देवपुत्ते कित्तेत्वा भगवन्तं पसंसन्तो “आगज्जी ते सन्निके”ति गाथाद्वयमाह । तत्थ नागराजा एरावणो नामाति अयं किर एरावणो नाम देवपुत्तो कामरूपी दिब्बे विमाने वसति । सो यदा सक्को उय्यानकीळं गच्छति, तदा दियड्डसतयोजनं कायं अभिनिम्मिनित्वा तेत्तिस कुम्भे मापेत्वा एरावणो नाम हत्थी होति । तस्स एकेकस्मिं कुम्भे द्वे द्वे दन्ता होन्ति, एकेकस्मिं दन्ते सत्त सत्त पोक्खरणियो, एकेकिस्सा पोक्खरणिआ सत्त सत्त

पदुमिनियो, एकेकिस्सा पदुमिनिया सत्त सत्त पुप्फानि, एकेकस्मिं पुप्फे सत्त सत्त पत्तानि, एकेकस्मिं पत्ते सत्त सत्त अच्छरायो नच्चन्ति पदुमच्छरायोत्वेव विस्सुता सक्कस्स नाटकित्थियो, या च विमानवत्थुस्मिम्पि “भमन्ति कज्जा पदुमेसु सिक्खिता”ति (वि० व० १०३४) आगता । तेसं पन तेत्तिसंकुम्भानं मज्झे सुदस्सनकुम्भो नाम तिसयोजनमत्तो होति, तत्थ योजनप्पमाणो मणिपल्लङ्को तियोजनुब्बधे पुप्फमण्डपे अत्थरीयति । तत्थ सक्को देवानमिन्दो अच्छरासङ्गपरिवृतो दिब्बसम्पत्तिं पच्चनुभोति । सक्के पन देवानमिन्दे उय्यानकीळातो पटिनिवत्ते पुन तं रूपं संहरित्वान देवपुत्तोव होति । तं सन्धायाह — “आगच्छि ते सन्तिके नागराजा एरावणो नामा”ति । **जिनोति सुत्वाति** “विजितपापधम्मो एस भगवा”ति एवं सुत्वा । **सोपि तया मन्तयित्वाति** तया सद्धिं मन्तयित्वा, पज्जं पुच्छित्वाति अधिप्पायो । **अज्झगमाति** अधिअगमा, गतोति वुत्तं होति । **साधूति सुत्वान पतीतरूपोति** तं पज्जं सुत्वा “साधु भन्ते”ति अभिनन्दित्वा तुड्डरूपो गतोति अत्थो ।

३८३. राजापि तं वेस्सवणो कुवेरोति एत्थ सो यक्खो रज्जनट्टेन **राजा**, विसाणाय राजधानिया रज्जं कारेतीति **वेस्सवणो**, पुरिमनामेन **कुवेरोति** वेदितब्बो । सो किर कुवेरो नाम ब्राह्मणमहासालो हुत्वा दानादीनि पुज्जानि कत्वा विसाणाय राजधानिया अधिपति हुत्वा निब्बत्तो । तस्मा “कुवेरो वेस्सवणो”ति वुच्चति । वुत्तज्चेतं आटानाटियसुत्ते —

“कुवेरस्स खो पन, मारिस, महाराजस्स विसाणा नाम राजधानी, तस्मा कुवेरो महाराजा ‘वेस्सवणो’ति पवुच्चती”ति (दी० नि० ३.२९१) —

सेसमेत्थ पाकटमेव ।

तत्थ सिया — कस्मा पन दूरतरे तावतिसभवने वसन्तो एरावणो पठमं आगतो, वेस्सवणो पच्छा, एकनगरेव वसन्तो अयं उपासको सब्बपच्छा, कथञ्च सो तेसं आगमनं अज्जासि, येन एवमाहाति? वुच्चते — वेस्सवणो किर तदा अनेकसहस्सपवाळपल्लङ्कं द्वादसयोजनं नारिवाहनं अभिरुह्य पवाळकुन्तं उच्चारित्वा दससहस्सकोटियक्खेहि परिवृतो “भगवन्तं पज्जं पुच्छिस्सामी”ति आकासट्टकविमानानि परिहरित्वा मग्गेन मग्गं आगच्छन्तो वेळुकण्डकनगरे नन्दमाताय उपासिकाय निवेसनस्स उपरिभागं सम्पत्तो । उपासिकाय अयमानुभावो — परिसुद्धसीला होति, निच्चं विकालभोजना पटिविरता, पिटकत्तयधारिनी, अनागामिफले पतिट्ठिता । सा तम्हि समये सीहपज्जरं उग्घाटेत्वा उतुग्गहणत्थाय मालुतेरितोकासे ठत्वा अट्टकपारायनवग्गे परिमण्डलेहि पदव्यज्जनेहि मधुरेन सरेन भासति । वेस्सवणो तत्थेव यानानि ठपेत्वा याव उपासिका “इदमवोच भगवा मग्गधेसु विहरन्तो पासाणके चेतिये परिचारकसोळसन्नं ब्राह्मणान”न्ति निगमनं अभासि, ताव सब्बं सुत्वा वग्गपरियोसाने सुवण्णमुरजसदिसं महन्तं गीवं पग्गहेत्वा “साधु साधु भगिनी”ति साधुकारमदासि । सा “को एत्था”ति आह । “अहं भगिनि वेस्सवणो”ति । उपासिका किर पठमं सोतापन्ना अहोसि, पच्छा वेस्सवणो । तं सो धम्मतो सहोदरभावं सन्धाय उपासिकं भगिनिवादेन समुदाचरति । उपासिकाय च “विकालो, भातिक भद्रमुख, यस्स दानि कालं मज्जसी”ति वुत्तो “अहं भगिनि तयि पसन्नो पसन्नाकारं करोमी”ति आह । तेन हि भद्रमुख, मम खेत्ते निप्फन्नं सालिं कम्मकरा आहरितुं न सक्कोन्ति, तं तव परिसाय आणापेहीति । सो “साधु भगिनी”ति यक्खे आणापेसि । ते अट्टेतरस कोट्टागारसतानि पूरेसुं । ततो पभुति कोट्टागारं ऊनं नाम नाहोसि, “नन्दमातु कोट्टागारं विया”ति लोके निदस्सनं अहोसि । वेस्सवणो कोट्टागारानि पूरेत्वा भगवन्तं उपसङ्गमि । भगवा “विकाले आगतोसी”ति आह । अथ भगवतो सब्बं आरोचेसि । इमिना कारणेन आसन्नतरेपि चातुमहाराजिकभवने वसन्तो वेस्सवणो पच्छा आगतो । एरावणस्स पन न किञ्चि अन्तरा करणीयं अहोसि, तेन सो पठमतरं आगतो ।

अयं पन उपासको किञ्चापि अनागामी पकतियाव एकभक्तिको, तथापि तदा उपोसथदिवसोति कत्वा उपोसथङ्गानि

अधिद्वाय सायन्हसमयं सुनिवत्थो सुपारुतो पञ्चसतउपासकपरिवृतो जेतवनं गन्त्वा धम्मदेसनं सुत्वा अत्तनो घरं आगम्म तेसं उपासकानं सरणसीलउपोसथानिसंसादिभेदं उपासकधम्मं कथेत्वा ते उपासके उय्योजेसि । तेसञ्च तस्सेव घरे मुट्ठिहत्थप्पमाणपादकानि पञ्च कप्पियमञ्चसतानि पाटेक्कोवरकेसु पञ्चत्तानि होन्ति । ते अत्तनो अत्तनो ओवरकं पविसित्वा समापत्तिं अप्पेत्वा निसीदिसु, उपासकोपि तथेवाकासि । तेन च समयेन सावत्थिनगरे सत्तपञ्जास कुलसतसहस्सानि वसन्ति, मनुस्सगणनाय अट्टारसकोटिमनुस्सा । तेन पठमयामे हत्थिअस्समनुस्सभेरिसद्दादीहि सावत्थिनगरं महासमुदो विय एकसद्वं होति । मज्झिमयामसमनन्तरे सो सदो पटिप्पस्सम्भति । तम्हि काले उपासको समापत्तितो वुट्ठाय अत्तनो गुणे आवज्जेत्वा “येनाहं मग्गसुखेन फलसुखेन सुखितो विहरामि, इदं सुखं कं निस्साय लद्धं”न्ति चिन्तेत्वा “भगवन्तं निस्साया”ति भगवति चित्तं पसादेत्वा “भगवा एतरहि कतमेन विहारेन विहरती”ति आवज्जेन्तो दिब्बेन चक्खुना एरावणवेस्सवणे दिस्वा दिब्बाय सोतधातुया धम्मदेसनं सुत्वा चेतोपरियजाणेन तेसं पसन्नचित्ततं जत्वा “यंनूनाहमि भगवन्तं उभयहितं पटिपदं पुच्छेय्य”न्ति चिन्तेसि । तस्मा सो एकनगरे वसन्तोपि सब्बपच्छा आगतो, एवञ्च नेसं आगमनं अज्जासि । तेनाह — “आगज्झि ते सन्तिके नागराजा...पे०... सो चापि सुत्वान पतीतरूपो”ति ।

३८४. इदानी इतो बहिद्वा लोकसम्मतेहि समणब्राह्मणेहि उक्कट्टभावेन भगवन्तं पसंसन्तो “ये केचिमे”ति गाथाद्वयमाह । तत्थ **तित्थिया**ति नन्दवच्छसंकिच्चोहि आदिपुग्गलेहि तीहि तित्थकरेहि कते दिट्ठितित्थे जाता, तेसं सासने पब्बजिता पूरणादयो छ सत्थारो । तत्थ नाटपुत्तो निगण्ठो, अवसेसा आजीवकाति ते सब्बे दस्सेन्तो आह “ये केचिमे **तित्थिया वादसीला**”ति, “मयं सम्मा पटिपन्ना, अज्जे मिच्छा पटिपन्ना”ति एवं वादकरणसीला लोकं मुखसत्तीहि वितुदन्ता विचरन्ति । **आजीवका** वाति ते एकज्झमुट्ठिहे भिन्दित्वा दस्सेति । **नातितरन्ती**ति नातिक्कमन्ति । **सब्बे**ति अज्जेपि ये केचि तित्थियसावकादयो, तेपि परिग्गणहन्तो आह । “**ठितो वजन्तं विया**”ति यथा कोचि ठितो गतिविकलो सीघगामिनं पुरिसं गच्छन्तं नातितरेय्य, एवं ते पञ्जागतिया अभावेन ते ते अत्थप्पभेदे बुज्झितुं असक्कोन्ता ठिता, अतिजवनपञ्चं भगवन्तं नातितरन्तीति अत्थो ।

३८५. **ब्राह्मणा वादसीला वुद्धा** चाति एत्तावता चङ्गीतारुक्खपोक्खरसातिजाणुस्सोणिआदयो दस्सेति, **अपि ब्राह्मणा सन्ति केची**ति इमिना मज्झिमापि दहरापि केवलं ब्राह्मणा सन्ति अत्थि उपलब्भन्ति केचीति एवं अस्सलायनवासेट्टुअम्बट्टउत्तरमाणवकादयो दस्सेति । **अत्थबद्धा**ति “अपि नु खो इमं पज्झं ब्याकरेय्य, इमं कङ्कं छिन्देय्या”ति एवं अत्थबद्धा भवन्ति । **ये चापि** अज्जेति अज्जेपि ये “मयं वादिनो”ति एवं मज्जमाना विचरन्ति खत्तियपण्डितब्राह्मणब्रह्मदेवयक्खादयो अपरिमाणा । तेपि सब्बे तयि अत्थबद्धा भवन्तीति दस्सेति ।

३८६-७. एवं नानप्पकारेहि भगवन्तं पसंसित्वा इदानी धम्मेनेव तं पसंसित्वा धम्मकथं याचन्तो “**अयज्झि धम्मो**”ति गाथाद्वयमाह । तत्थ **अयज्झि धम्मो**ति सत्ततिस बोधिपक्खियधम्मे सन्धायाह । **निपुणो**ति सण्हो दुप्पटिविज्झो । **सुखो**ति पटिविद्धो समानो लोकुत्तरसुखमावहति, तस्मा सुखावहत्ता “सुखो”ति वुच्चति । **सुप्पवुत्तो**ति सुदेसितो । **सुस्ससमाना**ति सोतुकामम्हाति अत्थो । **तं नो वदाति** तं धम्मं अम्हाकं वद । “त्वं नो”तिपि पाठो, त्वं अम्हाकं वदाति अत्थो । **सब्बेपिमे भिक्खवो**ति तङ्खणं निसिन्नानि किर पञ्च भिक्खुसतानि होन्ति, तानि दस्सेन्तो याचति । **उपासका चापी**ति अत्तनो परिवारे अज्जे च दस्सेति । सेसमेत्थ पाकटमेव ।

३८८. अथ भगवा अनगारियपटिपदं ताव दस्सेतुं भिक्खू आमन्तेत्वा “**सुणाथ मे भिक्खवो**”तिआदिमाह । तत्थ

धम्मं धुतं तज्ज चराथ सब्बेति किलेसे धुनातीति धुतो, एवरूपं किलेसधुननकं पटिपदाधम्मं सावयामि वो, तज्ज मया सावितं सब्बे चरथ पटिपज्जथ, मा पमादित्थाति वुत्तं होति । **इरियापथन्ति** गमनादिचतुब्बिधं । **पब्बजितानुलोमिकन्ति** समणसारुपं सतिसम्पज्जयुत्तं । अरज्जे कम्मट्ठानानुयोगवसेन पवत्तमेवाति अपरे । **सेवेथ नन्ति** तं इरियापथं भजेय्य । **अत्थदसोति** हितानुपस्सी । **मुतीमाति** बुद्धिमा । सेसमेत्थ गाथाय पाकटमेव ।

३८९. नो वे विकालेति एवं पब्बजितानुलोमिकं इरियापथं सेवमानो च दिवामज्झन्हिकवीतिक्कमं उपादाय विकाले न चरेय्य भिक्खु, युत्तकाले एव पन गामं पिण्डाय चरेय्य । किं कारणं? **अकालचारिज्झि सजन्ति सङ्गा**, अकालचारिं पुग्गलं रागसङ्गादयो अनेके सङ्गा सजन्ति परिस्सजन्ति उपगुहन्ति अल्लीयन्ति । **तस्मा विकाले न चरन्ति बुद्धा**, तस्मा ये चतुसच्चबुद्धा अरियपुग्गला, न ते विकाले पिण्डाय चरन्तीति । तेन किर समयेन विकालभोजनसिक्खापदं अप्पज्जत्तं होति, तस्मा धम्मदेसनावसेनेवेत्थ पुथुज्जनानं आदीनवं दस्सेन्तो इमं गाथमाह । अरिया पन सह मग्गपटिलाभा एव ततो पटिविरता होन्ति, एसा धम्मता ।

३९०. एवं विकालचरियं पटिसेधेत्वा “काले चरन्तेनपि एवं चरितब्ब”न्ति दस्सेन्तो आह “**रूपा च सद्वा चा**”ति । तस्सत्थो — ये ते रूपादयो नानप्पकारकं मदं जनेन्ता सत्ते सम्मदयन्ति, तेसु पिण्डपातपारिसुद्धिसुत्तादीसु (म० नि० ३.४३८ आदयो) वुत्तनयेन छन्दं विनोदेत्वा युत्तकालेनेव पातरासं पविसेय्याति । एत्थ च पातो असितब्बोति **पातरासो**, पिण्डपातस्सेतं नामं । यो यत्थ लब्धति, सो पदेसोपि तं योगेन “पातरासो”ति इध वुत्तो । यतो पिण्डपातं लभति, तं ओकासं गच्छेय्याति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

३९१. एवं पविट्ठो —

“पिण्डज्ज भिक्खु समयेन लब्ध्वा,
एको पटिक्कम्म रहो निसीदे ।
अज्झत्तचिन्ती न मनो बहिद्वा,
निच्छारये सङ्गहितत्तभावो” ॥

तत्थ **पिण्डन्ति** मिस्सकभिक्खं, सा हि ततो ततो समोधानेत्वा सम्पिण्डित्ठेन “पिण्डो”ति वुच्चति । **समयेनाति** अन्तोमज्झन्हिककाले । **एको पटिक्कम्माति** कायविवेकं सम्पादेन्तो अदुतियो निवत्तित्वा । **अज्झत्तचिन्तीति** तिलक्खणं आरोपेत्वा खन्धसन्तानं चिन्तेन्तो । **न मनो बहिद्वा निच्छारयेति** बहिद्वा रूपादीसु रागवसेन चित्तं न नीहरे । **सङ्गहितत्तभावोति** सुट्ठु गहितचित्तो ।

३९२. एवं विहरन्तो च —

“सचेपि सो सल्लपे सावकेन,
अज्जेन वा केनचि भिक्खुना वा ।
धम्मं पणीतं तमुदाहरेय्य,
न पेसुणं नोपि परूपवादं” ॥

किं वुत्तं होति? सो योगावचरो किञ्चिदेव सोतुकामताय उपगतेन सावकेन वा केनचि अञ्जतिस्थियगहट्टादिना वा इधेव पब्बजितेन भिक्खुना वा सद्धिं सचेपि सल्लपे, अथ य्वायं मग्गफलादिपटिसंयुत्तो दसकथावत्थुभेदो वा अतप्पकट्टेन पणीतो धम्मो । तं धम्मं पणीतं उदाहरेय्य, अञ्जं पन पिसुणवचनं वा परूपवादं वा अप्पमत्तकम्पि न उदाहरेय्याति ।

३९३. इदानीं तस्मिं परूपवादे दोसं दस्सेन्तो आह “**वादज्झि एके**”ति । तस्सत्थो — इधेकच्चे मोघपुरिसा परूपवादसज्झितं नानप्पकारं विग्गाहिककथाभेदं **वादं पटिसेनियन्ति** विरुज्झन्ति, युज्झितुकामा हुत्वा सेनाय पटिमुखं गच्छन्ता विय होन्ति, ते मयं लामकपज्जे न **पसंसाम** । किं कारणं? **ततो ततो ने पसजन्ति सङ्गा**, यस्मा ते तादिसके पुग्गले ततो ततो वचनपथतो समुट्ठाय विवादसङ्गा सजन्ति अल्लीयन्ति । किं कारणा सजन्तीति? **चित्तज्झि ते तत्थ गमेन्ति दूरे**, यस्मा ते पटिसेनियन्ता चित्तं तत्थ गमेन्ति, यत्थ गतं समथविपस्सनानं दूरे होतीति ।

३९४-५. एवं परित्तपज्जानं पवत्तिं दस्सेत्वा इदानीं महापज्जानं पवत्तिं दस्सेन्तो आह “**पिण्डं विहारं...पे०... सावको**”ति । तत्थ विहारेन पतिस्सयो, सयनासनेन मज्जपीठन्ति तीहिपि पदेहि सेनासनमेव वुत्तं । **आपन्ति** उदकं । **सङ्घाटिरजूपवाहनन्ति** पंसुमलादिनो सङ्घाटिरजस्स धोवनं । **सुत्त्वान धम्मं सुगतेन देसितन्ति** सब्बासवसंवरादीसु “पटिसङ्घा योनिसो चीवरं पटिसेवति सीतस्स पटिघाताया”तिआदिना (म० नि० १.२३; अ० नि० ६.५८) नयेन भगवता देसितं धम्मं सुत्त्वा । **सङ्घाय सेवे वरपज्जसावको**ति एतं इध पिण्डन्ति वुत्तं पिण्डपातं, विहारादीहि वुत्तं सेनासनं, आपमुखेन दस्सितं गिलानपच्चयं, सङ्घाटिया चीवरन्ति चतुब्बिधम्पि पच्चयं सङ्घाय “यावदेव इमस्स कायस्स ठितिया”तिआदिना (म० नि० १.२३; अ० नि० ६.५८) नयेन पच्चवेक्खित्वा सेवे वरपज्जसावको, सेवितुं सक्कुण्येय्य वरपज्जस्स तथागतस्स सावको सेक्खो वा पुत्थुज्जनो वा, निप्परियायेन च अरहा । सो हि चतुरापस्सेनो “सङ्घायेकं पटिसेवति, सङ्घायेकं अधिवासेति, सङ्घायेकं परिवज्जेति, सङ्घायेकं विनोदेती”ति (दी० नि० ३.३०८; म० नि० २.१६८; अ० नि० १०.२०) वुत्तो । यस्सा च सङ्घाय सेवे वरपज्जसावको, **तस्मा हि पिण्डे...पे०... यथा पोक्खरे वारिबिन्दु**, तथा होतीति वेदितब्बो ।

३९६. एवं खीणासवपटिपत्तिं दस्सेन्तो अरहत्तनिकूटेन अनगारियपटिपदं निट्ठापेत्वा इदानीं अगारियपटिपदं दस्सेतुं “**गहट्टवत्तं पन वो**”तिआदिमाह । तत्थ पठमगाथाय ताव **सावको**ति अगारियसावको । सेसं उत्तानत्थमेव । अयं पन योजना — यो मया इतो पुब्बे केवलो अब्बामिस्सो सकलो परिपुण्णो भिक्खुधम्मो कथितो । एस खेत्तवत्थुआदिपरिग्गहेहि सपरिग्गहेन न लब्भा फस्सेतुं न सक्का अधिगन्तुन्ति ।

३९७. एवं तस्स भिक्खुधम्मं पटिसेधेत्वा गहट्टधम्ममेव दस्सेन्तो आह “**पाणं न हने**”ति । तत्थ पुरिमट्टेन तिकोटिपरिसुद्धा पाणातिपातावेरमणि वुत्ता, पच्छिमट्टेन सत्तेसु हितपटिपत्ति । ततियपादो चेत्थ खग्गविसाणसुत्ते (सु० नि० ३५ आदयो) चतुत्थपादे थावरतसभेदो मेत्तसुत्तवण्णनायं (सु० नि० १४३ आदयो) सब्बप्पकारतो वण्णितो । सेसं उत्तानत्थमेव । उप्पटिपाटिया पन योजना कातब्बा — तसथावरेसु सब्बेसु भूतेसु निधाय दण्डं न हने न घातयेय्य नानुजज्जाति । “निधाय दण्ड”न्ति इतो वा परं “वत्तेय्या”ति पाठसेसो आहरितब्बो । इतरथा हि न पुब्बेनापरं सन्धियति ।

३९८. एवं पठमसिक्खापदं दस्सेत्वा इदानीं दुतियसिक्खापदं दस्सेन्तो आह “**ततो अदिन्न**”न्ति । तत्थ **किञ्चीति** अप्पं वा बहुं वा । **क्वचीति** गामे वा अरज्जे वा । **सावको**ति अगारियसावको । **बुज्झमानो**ति “परसन्तकमिद”न्ति जानमानो । **सब्बं अदिन्नं परिवज्जयेय्याति** एवज्झि पटिपज्जमानो सब्बं अदिन्नं परिवज्जेय्य, नो अञ्जथाति दीपेति । सेसमेत्थ वुत्तनयज्ज पाकटज्जाति ।

३९९. एवं दुतियसिक्खापदम्पि तिकोटिपरिसुद्धं दस्सेत्वा उक्कट्टपरिच्छेदतो पभुति ततियं दस्सेन्तो आह “अब्रह्मचरिय”न्ति । तत्थ असम्भुणन्तोति असक्कोन्तो ।

४००. इदानीं चतुत्थसिक्खापदं दस्सेन्तो आह “सभग्गतो वा”ति । तत्थ सभग्गतोति सन्थागारादिगतो । परिसग्गतोति पूगमज्जगतो । सेसमेत्थ वुत्तनयञ्च पाकटञ्चाति ।

४०१. एवं चतुत्थसिक्खापदम्पि तिकोटिपरिसुद्धं दस्सेत्वा पञ्चमं दस्सेन्तो आह “मज्जञ्च पान”न्ति । तत्थ मज्जञ्च पानन्ति गाथाबन्धसुखत्थं एवं वुत्तं । अयं पनत्थो “मज्जपानञ्च न समाचरेय्या”ति । धम्मं इमन्ति इमं मज्जपानवेरमणीधम्मं । उम्मादनन्तन्ति उम्मादनपरियोसानं । यो हि सब्बलहुको मज्जपानस्स विपाको, सो मनुस्सभूतस्स उम्मतकसंवत्तनिको होति । इति नं विदित्वाति इति नं मज्जपानं जत्वा । सेसमेत्थ वुत्तनयञ्च पाकटञ्चाति ।

४०२. एवं पञ्चमसिक्खापदम्पि तिकोटिपरिसुद्धं दस्सेत्वा इदानीं पुरिमसिक्खापदानम्पि मज्जपानमेव संकिलेसकरञ्च भेदकरञ्च दस्सेत्वा दळ्हतरं ततो वेरमणियं नियोजेन्तो आह “मदा हि पापानि करोन्ती”ति । तत्थ मदाति मदहेतु । हिकारो पदपूरणमत्ते निपातो । पापानि करोन्तीति पाणातिपातादीनि सब्बाकुसलानि करोन्ति । उम्मादनं मोहनन्ति परलोके उम्मादनं इहलोके मोहनं । सेसं उत्तानत्थमेव ।

४०३-४. एत्तावता अगारियसावकस्स निच्चसीलं दस्सेत्वा इदानीं उपोसथङ्गानि दस्सेन्तो “पाणं न हने”ति गाथाद्वयमाह । तत्थ अब्रह्मचरियाति असेट्टचरियभूता । मेथुनाति मेथुनधम्मसमापत्तितो । रत्तिं न भुज्जेय्य विकालभोजनन्ति रत्तिम्पि न भुज्जेय्य, दिवापि कालातिक्कन्तभोजनं न भुज्जेय्य । न च गन्धन्ति एत्थ गन्धग्गहणेन विलेपनचुण्णादीनिपि गहितानेवाति वेदितब्बानि । मज्जेति कप्पियमज्जे । सन्थतेति तट्टिकादीहि कप्पियत्थरणेहि अत्थते । छमायं पन गोणकादिसन्थतायपि वट्टति । अट्टङ्गिकन्ति पञ्चङ्गिकं विय तूरियं, न अङ्गविनिमुत्तं । दुक्खन्तगुनाति वट्टदुक्खस्स अन्तगतेन । सेसमेत्थ पाकटमेव । पच्छिमड्डं पन सङ्गीतिकारकेहि वुत्तन्तिपि आहु ।

४०५. एवं उपोसथङ्गानि दस्सेत्वा इदानीं उपोसथकालं दस्सेन्तो आह “ततो च पक्खस्सा”ति । तत्थ ततोति पदपूरणमत्ते निपातो । पक्खस्सुपवस्सुपोसथन्ति एवं परपदेन योजेतब्बं “पक्खस्स चातुदसिं पञ्चदसिं अट्टमिन्ति एते तयो दिवसे उपवस्स उपोसथं, एतं अट्टङ्गिकउपोसथं उपगम्म वसित्वा”ति । पाटिहारियपक्खञ्चाति एत्थ पन वस्सूपनायिकाय पुरिमभागे आसाळ्हमासो, अन्तोवस्सं तयो मासा, कत्तिकमासोति इमे पञ्च मासा “पाटिहारियपक्खो”ति वुच्चन्ति । आसाळ्हकत्तिकफग्गुणमासा तयो एवाति अपरे । पक्खुपोसथदिवसानं पुरिमपच्छिमदिवसवसेन पक्खे पक्खे तेरसीपाटिपदसत्तमीनवमीसङ्घाता चत्तारो चत्तारो दिवसाति अपरे । यं रुच्चति, तं गहेतब्बं । सब्बं वा पन पुज्जकामीनं भासितब्बं । एवमेतं पाटिहारियपक्खञ्च पसन्नमानसो सुसमत्तरूपं सुपरिपुण्णरूपं एकम्पि दिवसं अपरिच्चजन्तो अट्टङ्गुपेतं उपोसथं उपवस्साति सम्बन्धितब्बं ।

४०६. एवं उपोसथकालं दस्सेत्वा इदानीं तेसु कालेसु एतं उपोसथं उपवस्स यं कातब्बं, तं दस्सेन्तो आह “ततो च पातो”ति । एत्थापि ततोति पदपूरणमत्ते निपातो, अनन्तरत्थे वा, अथाति वुत्तं होति । पातोति अपरज्जुदिवसपुब्बभागे । उपवुत्थुपोसथोति उपवसितउपोसथो । अन्नेनाति यागुभत्तादिना । पानेनाति अट्टविधपानेन । अनुमोदमानोति अनुपमोदमानो, निरन्तरं मोदमानोति अत्थो । यथारहन्ति अत्तनो अनुरूपेन, यथासत्ति यथाबलन्ति वुत्तं होति । संविभजेथाति भाजेय्य पतिमानेय्य । सेसं पाकटमेव ।

४०७. एवं उपवुत्थुपोसथस्स किच्चं वत्वा इदानीं यावजीविकं गरुवत्तं आजीवपारिसुद्धिञ्च कथेत्वा तां पटिपदाय अधिगन्तब्बद्धानं दस्सेन्तो आह “**धम्मेन मातापितरो**”ति । तत्थ **धम्मेना**ति धम्मलब्धेन भोगेन । **भरेय्या**ति पोसेय्य । **धम्मिकं सो वणिज्जन्ति** सत्तवणिज्जा, सत्थवणिज्जा, विसवणिज्जा, मंसवणिज्जा, सुरावणिज्जाति इमा पञ्च अधम्मवणिज्जा वज्जेत्वा अवसेसा धम्मिकवणिज्जा । वणिज्जामुखेन चेत्य कसिगोरक्खादि अपरोपि धम्मिको वोहारो सङ्गहितो । सेसमुत्तानत्थमेव । अयं पन योजना — सो निच्चसीलउपोसथसीलदानधम्मसमन्नागतो अरियसावको पयोजये धम्मिकं वणिज्जं, ततो लब्धेन च धम्मतो अनपेतत्ता धम्मेन भोगेन मातापितरो भरेय्य । अथ सो गिही एवं अप्पमत्तो आदितो पभुति वुत्तं इमं वत्तं वत्तयन्तो कायस्स भेदा ये ते अत्तनो आभाय अन्धकारं विधमेत्वा आलोककरणेन सयम्पभाति लब्धनामा छ कामावचरदेवा, ते सयम्पभे नाम देवे उपेति भजति अल्लीयति, तेसं निब्बत्तद्धाने निब्बत्ततीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय धम्मिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

निट्ठितो च दुतियो वग्गो अत्थवण्णनानयतो, नामेन

चूळवग्गोति ।

३. महावग्गो

१. पब्बज्जासुत्तवण्णना

४०८. **पब्बज्जं कित्तयिस्सामी**ति पब्बज्जासुत्तं । का उप्पत्ति? भगवति किर सावत्थियं विहरन्ते आयस्मतो आनन्दस्स परिवितक्को उदपादि — “सारिपुत्तादीनं महासावकानं पब्बज्जा कित्तिता, तं भिक्खू च उपासका च जानन्ति । भगवतो पन अकित्तिता, यंनूनाहं कित्तेय्य”न्ति । सो जेतवनविहारे आसने निसीदित्वा चित्तबीजनिं गहेत्वा भिक्खूनं भगवतो पब्बज्जं कित्तेन्तो इमं सुत्तमभासि ।

तत्थ यस्मा पब्बज्जं कित्तेन्तेन यथा पब्बजि, तं कित्तेतब्बं । यथा च पब्बजि, तं कित्तेन्तेन यथा वीमंसमानो पब्बज्जं रोचेसि, तं कित्तेतब्बं । तस्मा “पब्बज्जं कित्तयिस्सामी”ति वत्वा “**यथा पब्बजी**”ति आदिमाह । **चक्खुमा**ति पञ्चहि चक्खूहि चक्खुमा चक्खुसम्पन्नोति अत्थो । सेसमादिगाथाय उत्तानमेव ।

४०९. इदानीं “यथा वीमंसमानो”ति तमत्थं पकासेन्तो आह “**सम्बाधोय**”न्ति । तत्थ **सम्बाधो**ति पुत्तदारादिसम्पीलनेन किलेससम्पीलनेन च कुसलकिरियाय ओकासरहितो । **रजस्सायतन**न्ति कम्बोजादयो विय अस्सादीनं, रागादिरजस्स उप्पत्तिदेसो । **अब्भोकासो**ति वुत्तसम्बाधपटिपक्खभावेन आकासो विय विवटा । **इति दिस्वान पब्बजी**ति इति घरावासपब्बज्जासु ब्याधिजरामरणेहि सुट्ठतरं चोदियमानहदयो आदीनवमानिसंसञ्च वीमंसित्वा, महाभिनिक्खमनं निक्खमित्वा, अनोमानदीतीरे खग्गेन केसे छिन्दित्वा, तावदेव च द्रङ्गुलमत्तसण्ठितसमणसारुप्पकेसमस्सु हुत्वा घटिकारेन ब्रह्मना उपनीते अट्ठ परिक्खारे गहेत्वा “एवं निवासेतब्बं पारुपितब्ब”न्ति केनचि अननुसिद्धो अनेकजातिसहस्सपवत्तितेन अत्तनो पब्बज्जाचिण्णेनेव सिक्खापियमानो पब्बजि । एकं कासावं निवासेत्वा एकं उत्तरासङ्गं

करित्वा एकं चीवरं खन्धे करित्वा मत्तिकापत्तं अंसे आलग्नेत्वा पब्बजितवेसं अधिद्धासीति वुत्तं होति । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

४१०. एवं भगवतो पब्बज्जं कित्तेत्वा ततो परं पब्बजितपटिपत्तिं अनोमानदीतीरं हित्वा पधानाय गमनञ्च पकासेतुं “पब्बजित्वान कायेना”तिआदिं सब्बमभासि । तत्थ कायेन पापकम्मं विवज्जयीति तिविधं कायदुच्चरितं वज्जेसि । वचीदुच्चरितन्ति चतुब्बिधं वचीदुच्चरितं । आजीवं परिसोधयीति मिच्छाजीवं हित्वा सम्माजीवमेव पवत्तयि ।

४११. एवं आजीवदुमकसीलं सोधेत्वा अनोमानदीतीरतो तिसंयोजनप्पमाणं सत्ताहेन अगमा राजगहं बुद्धो । तत्थ किञ्चापि यदा राजगहं अगमासि, तदा बुद्धो न होति, तथापि बुद्धस्स पुब्बचरियाति कत्वा एवं वत्तुं लब्धति — “इध राजा जातो, इध रज्जं अगगहेसी”तिआदि लोकियवोहारवचनं विय । मगधानन्ति मगधानं जनपदस्स नगरन्ति वुत्तं होति । गिरिब्बजन्ति इदम्पि तस्स नामं । तज्झि पण्डवगिज्झकूटवेभारइसिगिलिवेपुल्लनामकानं पञ्चन्नं गिरीनं मज्झे वजो विय ठितं, तस्मा “गिरिब्बज”न्ति वुच्चति । पिण्डाय अभिहारेसीति भिक्खत्थाय तस्मिं नगरे चरि । सो किर नगरद्वारे ठत्वा चिन्तेसि — “सचाहं रज्जो बिम्बिसारस्स अत्तनो आगमनं निवेदेय्यं, सुद्धोदनस्स पुत्तो सिद्धत्थो नाम कुमारो आगतो”ति बहुम्पि मे पच्चयं अभिहरेय्य । न खो पन मे तं पतिरूपं पब्बजितस्स आरोचेत्वा पच्चयगहणं, हन्दाहं पिण्डाय चरामी”ति देवदत्तियं पंसुकूलचीवरं पारुपित्वा मत्तिकापत्तं गहेत्वा पाचीनद्वारेन नगरं पविसित्वा अनुघरं पिण्डाय अचरि । तेनाह आयस्मा आनन्दो — “पिण्डाय अभिहारेसी”ति । आकिण्णवरलक्खणोति सरीरे आकिरित्वा विय ठपितवरलक्खणो विपुलवरलक्खणो वा । विपुलम्पि हि “आकिण्ण”न्ति वुच्चति । यथाह — “आकिण्णलुद्धो पुरिसो, धातिचेलंव मक्खितो”ति (जा० १.६.११८; १.९.१०६) । विपुललुद्धोति अत्थो ।

४१२. तमद्वसाति ततो किर पुरिमानि सत्त दिवसानि नगरे नक्खत्तं घोसितं अहोसि । तं दिवसं पन “नक्खत्तं वीतिवत्तं, कम्मन्ता पयोजेतब्बा”ति भेरि चरि । अथ महाजनो राजङ्गणे सन्निपति । राजापि “कम्मन्तं संविदहिस्सामी”ति सीहपज्जरं विवरित्वा बलकायं पस्सन्तो तं पिण्डाय अभिहारेन्तं महासत्तं अद्वस । तेनाह आयस्मा आनन्दो — “तमद्वसा बिम्बिसारो, पासादस्मिं पतिट्ठितो”ति । इममत्थं अभासथाति इमं अत्थं अमच्चानं अभासि ।

४१३. इदानि तं तेसं अमच्चानं भासितमत्थं दस्सेन्तो आह — “इमं भोन्तो”ति । तत्थ इमन्ति सो राजा बोधिसत्तं दस्सेति, भोन्तोति अमच्चे आलपति । निसामेथाति पस्सथ । अभिरूपोति दस्सनीयङ्गपच्चङ्गो । ब्रह्माति आरोहपरिणाहसम्पन्नो । सुचीति परिसुद्धछविवण्णो । चरणेनाति गमनेन ।

४१४-५. नीचकुलामिवाति नीचकुला इव पब्बजितो न होतीति अत्थो । मकारो पदसन्धिकरो । कुहिं भिक्खु गमिस्सतीति अयं भिक्खु कुहिं गमिस्सति, अज्ज कत्थ वसिस्सतीति जानितुं राजदूता सीघं गच्छन्तु । दस्सनकामा हि मयं अस्साति इमिना अधिप्पायेन आह । गुत्तद्वारो ओक्खित्तचक्खुताय, सुसंवुतो सतिया । गुत्तद्वारो वा सतिया, सुसंवुतो पासादिकेन सङ्घाटिचीवरधारणेन ।

४१६. खिप्पं पत्तं अपूरेसीति सम्पजानत्ता पतिस्सतत्ता च अधिकं अगणहन्तो “अलं एत्तावता”ति अज्झासयपूरणेन खिप्पं पत्तं अपूरेसि । मुनीति मोनत्थाय पटिपन्नत्ता अप्पत्तमुनिभावोपि मुनिइच्चेव वुत्तो, लोकवोहारेन वा । लोकिया हि अमोनसम्पत्तम्पि पब्बजितं “मुनी”ति भणन्ति । पण्डवं अभिहारेसीति तं पब्बत्तं अभिरुहि । सो किर मनुस्से पुच्छि “इमस्मिं नगरे पब्बजिता कत्थ वसन्ती”ति । अथस्स ते “पण्डवस्स उपरि पुरत्थाभिमुखपब्भारे”ति आरोचेसुं । तस्मा तमेव

पण्डवं अभिहारेसि “एत्थ वासो भविस्सती”ति एवं चिन्तेत्वा ।

४१९-२३. ब्यग्घुसभोव सीहोव गिरिगब्भरेति गिरिगुहायं ब्यग्घो विय उसभो विय सीहो विय च निसिन्नोति अत्थो । एते हि तयो सेट्ठा विगतभयभेरवा गिरिगब्भरे निसीदन्ति, तस्मा एवं उपमं अकासि । **भदयानेनाति** हत्थिअस्सरथसिविकादिना उत्तमयानेन । **सयानभूमिं यायित्वा**ति यावतिका भूमि हत्थिअस्सादिना यानेन सक्का गन्तुं, तं गन्त्वा । **आसज्जाति** पत्वा, समीपमस्स गन्त्वाति अत्थो । **उपाविसीति** निसीदि । **युवाति** योब्बनसम्पन्नो । **दहरोति** जातिया तरुणो । **पठमुप्पत्तिको सुसूति** तदुभयविसेसनमेव । **युवा सुसूति** अतियोब्बनो । **पठमुप्पत्तिकोति** पठमेनेव योब्बनवेसेन उट्ठितो । **दहरो चासीति** सति च दहरत्ते सुसु बालको विय खायसीति ।

४२४-५. अनीकगन्ति बलकायं सेनामुखं । **ददामि भोगे भुज्जस्सूति** एत्थ “अहं ते अङ्गमगधेसु याविच्छसि, ताव ददामि भोगे । तं त्वं सोभयन्तो अनीकगं नागसङ्घपुरक्खतो भुज्जस्सू”ति एवं सम्बन्धो वेदितब्बो । **उजुं जनपदो राजाति** “ददामि भोगे भुज्जस्सु, जातिं अक्खाहि पुच्छितो”ति एवं किर वुत्तो महापुरिसो चिन्तेसि — “सचे अहं रज्जेन अत्थिको अस्सं, चातुमहाराजिकादयोपि मं अत्तनो अत्तनो रज्जेन निमन्तेय्युं, गोहे ठितो एव वा चक्कवत्तिरज्जं कारेय्यं । अयं पन राजा अजानन्तो एवमाह — ‘हन्दाहं, तं जानापेमी’”ति बाहं उच्चारित्वा अत्तनो आगतदिसाभाणं निद्विसन्तो “उजुं जनपदो राजा”ति आदिमाह । तत्थ **हिमवन्तस्स पस्सतोति** भणन्तो सस्ससम्पत्तिवेकल्लाभावं दस्सेति । हिमवन्तज्झि निस्साय पासाणविवरसम्भवा महासालापि पज्जहि वुद्धीहि वड्ढन्ति, किमङ्गं पन खेत्ते वुत्तानि सस्सानि । **धनवीरियेन सम्पन्नोति** भणन्तो सत्तहि रतनेहि अवेकल्लत्तं, परराजूहि अतक्कनीयं वीरपुरिसाधिद्वितभावज्जस्स दस्सेति । **कोसलेसु निकेतिनोति** भणन्तो नवकराजभावं पटिक्खिपति । नवकराजा हि निकेतीति न वुच्चति । यस्स पन आदिकालतो पभुति अन्वयवसेन सो एव जनपदो निवासो, सो निकेतीति वुच्चति । तथारूपो च राजा सुद्धोदनो, यं सन्धायाह “कोसलेसु निकेतिनो”ति । तेन अन्वयागतम्पि भोगसम्पत्तिं दीपेति ।

४२६. एत्तावता अत्तनो भोगसम्पत्तिं दीपेत्वा “आदिच्चा नाम गोत्तेन, साकिया नाम जातिया”ति इमिना जातिसम्पत्तिज्ज आचिक्खित्वा यं वुत्तं रज्जा “ददामि भोगे भुज्जस्सू”ति, तं पटिक्खिपन्तो आह — “**तम्हा कुला पब्बजितोम्हि, न कामे अभिपत्थय**”न्ति । यदि हि अहं कामे अभिपत्थयेय्यं, न ईदिसं धनवीरियसम्पन्नं द्वासीतिसहस्सवीरपुरिससमाकुलं कुलं छट्ठेत्वा पब्बजेय्यन्ति अयं किरेत्य अधिप्पायो ।

४२७. एवं रज्जो वचनं पटिक्खिपित्वा ततो परं अत्तनो पब्बज्जाहेतुं दस्सेन्तो आह — “**कामेस्वादीनवं दिस्वा, नेक्खम्मं दट्ठु खेमतो**”ति । एतं “पब्बजितोम्ही”ति इमिना सम्बन्धितब्बं । तत्थ दट्ठुति दिस्वा । सेसमेत्थ इतो पुरिमगाथासु च यं यं न विचारितं, तं तं सब्बं उत्तानत्थत्ता एव न विचारितन्ति वेदितब्बं । एवं अत्तनो पब्बज्जाहेतुं वत्वा पधानत्थाय गन्तुकामो राजानं आमन्तेन्तो आह — “**पधानाय गमिस्सामि, एत्थ मे रज्जती मनो**”ति । तस्सत्थो — यस्माहं, महाराज, नेक्खम्मं दट्ठु खेमतो पब्बजितो, तस्मा तं परमत्थनेक्खम्मं निब्बानामतं सब्बधम्मामं अग्गट्ठेन पधानं पत्थेन्तो पधानत्थाय गमिस्सामि, एत्थ मे पधाने रज्जति मनो, न कामेसूति । एवं वुत्ते किर राजा बोधिसत्तं आह — “पुब्बेव मेतं, भन्ते, सुतं ‘सुद्धोदनरज्जो किर पुत्तो सिद्धत्थकुमारो चत्तारि पुब्बनिमित्तानि दिस्वा पब्बजित्वा बुद्धो भविस्सती’ति, सोहं, भन्ते, तुम्हाकं अधिमुत्तिं दिस्वा एवंपसन्नो ‘अद्धा बुद्धत्तं पापुणिस्सथा’ति । साधु, भन्ते, बुद्धत्तं पत्वा पठमं मम विजितं ओक्कमेय्याथा”ति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय पब्बज्जासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. पधानसुत्तवण्णना

४२८. तं मं पधानपहितत्तन्ति पधानसुत्तं । का उप्पत्ति? “पधानाय गमिस्सामि, एत्थ मे रज्जती मनो”ति आयस्मा आनन्दो पब्बज्जासुत्तं निट्ठापेसि । भगवा गन्धकुटियं निसिन्नो चिन्तेसि — “मया छब्बस्सानि पधानं पत्थयमानेन दुक्करकारिका कता, तं अज्ज भिक्खूनं कथेस्सामी”ति । अथ गन्धकुटितो निक्खमित्वा बुद्धासने निसिन्नो “तं मं पधानपहितत्तन्ति आरभित्वा इमं सुत्तमभासि ।

तत्थ तं मन्ति द्वीहिपि वचनेहि अत्तानमेव निदिसति । पधानपहितत्तन्ति निब्बानत्थाय पेसितचित्तं परिच्चत्तअत्तभावं वा । नदिं नेरज्जरं पतीति लक्खणं निदिसति । लक्खणज्झि पधानपहितत्ताय नेरज्जरा नदी । तेनेव चेत्य उपयोगवचनं । अयं पनत्थो “नदिया नेरज्जराया”ति, नेरज्जराय तीरेति वुत्तं होति । विपरक्कम्माति अतीव परक्कमित्वा । झायन्तन्ति अप्पाणकज्झानमनुयुज्जन्तं । योगक्खेमस्स पत्तियाति चतूहि योगेहि खेमस्स निब्बानस्स अधिगमत्थं ।

४२९. नमुचीति मारो । सो हि अत्तनो विसया निक्खमितुकामे देवमनुस्से न मुज्जति, अन्तरायं नेसं करोति, तस्मा “नमुची”ति वुच्चति । करुणं वाचन्ति अनुदयायुत्तं वाचं । भासमानो उपागमीति इदं उत्तानमेव । कस्मा पन उपागतो? महापुरिसो किर एकदिवसं चिन्तेसि — “सब्बदा आहारं परियेसमानो जीविते सापेक्खो होति, न च सक्का जीविते सापेक्खेन अमतं अधिगन्तु”न्ति । ततो आहारपुच्छेदाय पटिपज्जि, तेन किसो दुब्बण्णो च अहोसि । अथ मारो “अयं सम्बोधाय मग्गो होति, न होतीति अजानन्तो अतिघोरं तपं करोति, कदाचि मम विसयं अतिक्कमेय्या”ति भीतो “इदञ्चिदञ्च वत्वा वारेस्सामी”ति आगतो । तेनेवाह — “किसो त्वमसि दुब्बण्णो, सन्तिके मरणं तवा”ति ।

४३०. एवञ्च पन वत्वा अथस्स मरणसन्तिकभावं सावेन्तो आह — “सहस्सभागो मरणस्स, एकंसो तव जीवित”न्ति । तस्सत्थो — सहस्सं भागानं अस्साति सहस्सभागो । को सो? मरणस्स पच्चयोति पाठसेसो । एको अंसोति एकंसो । इदं वुत्तं होति — अयं अप्पाणकज्झानादिसहस्सभागो तव मरणस्स पच्चयो, ततो पन ते एको एव भागो जीवितं, एवं सन्तिके मरणं तवाति । एवं मरणस्स सन्तिकभावं सावेत्वा अथ नं जीविते समुस्साहेन्तो आह “जीव भो जीवितं सेय्यो”ति । कथं सेय्योति चे । जीवं पुज्जानि काहसीति ।

४३१. अथ अत्तना सम्मतानि पुज्जानि दस्सेन्तो आह — “चरतो च ते ब्रह्मचरिय”न्ति । तत्थ ब्रह्मचरियन्ति कालेन कालं मेथुनविरतिं सन्धायाह, यं तापसा करोन्ति । जूहतोति जुहन्तस्स । सेसमेत्थ पाकटमेव ।

४३२. दुग्गो मग्गोति इमं पन अट्ठगाथं पधानविच्छन्दं जनेन्तो आह । तत्थ अप्पाणकज्झानादिगहनत्ता दुक्खेन गन्तब्बोति दुग्गो, दुक्खितकायचित्तेन कत्तब्बत्ता दुक्करो, सन्तिकमरणेन तादिसेनापि पापुणितुं असक्कुण्येतो दुरभिसम्भवोति एवमत्थो वेदितब्बो । इतो परं इमा गाथा भणं मारो, अट्ठा बुद्धस्स सन्तिकेति अयमुपट्ठगाथा सङ्गीतिकारेहि वुत्ता । सकलगाथापीति एके । भगवता एव पन परं विय अत्तानं निदिसन्तेन सब्बमेत्थ एवंजातिकं वुत्तन्ति अयमम्हाकं खन्ति । तत्थ अट्ठाति अट्ठासि । सेसं उत्तानमेव ।

४३३. छट्ठगाथाय येनत्थेनाति एत्थ परेसं अन्तरायकरणेन अत्तनो अत्थेन त्वं, पापिम, आगतोसीति अयमधिप्पायो । सेसं उत्तानमेव ।

४३४. “जीवं पुञ्जानि काहसी”ति इदं पन वचनं पटिक्खपन्तो “अणुमत्तोपी”ति इमं गाथमाह । तत्थ पुञ्जेनाति वट्टगामिं मारेन वुत्तं पुञ्जं सन्धाय भणति । सेसं उत्तानमेव ।

४३५. इदानीं “एकंसो तव जीवित”न्ति इदं वचनं आरब्ध मारं सन्तज्जेन्तो “अत्थि सद्धा”ति इमं गाथमाह । तत्रायमधिष्णायो — अरे, मार, यो अनुत्तरे सन्तिवरपदे अस्सद्धो भवेय्य, सद्धोपि वा कुसीतो, सद्धो आरद्धवीरियो समानोपि वा दुप्पज्जो, तं त्वं जीवितमनुपुच्छमानो सोभेय्यासि, मय्हं पन अनुत्तरे सन्तिवरपदे ओकप्पनसद्धा अत्थि, तथा कायिकचेतसिकमसिथिलपरक्कमतासङ्गातं वीरियं, वजिरूपमा पज्जा च मम विज्जति, सो त्वं एवं मं पहितत्तं उत्तमज्झासयं किं जीवमनुपुच्छसि, कस्मा जीवितं पुच्छसि । **पज्जा च ममाति** एत्थ च सद्धेन सति समाधि च । एवं सन्ते येहि पज्जहि इन्द्रियेहि समन्नागता निब्बानं पापुणन्ति, तेसु एकेनापि अविरहितं एवं मं पहितत्तं किं जीवमनुपुच्छसि? ननु — एकाहं जीवितं सेय्यो, वीरियमारभतो दळ्हं (ध० प० ११२) । पज्जवन्तस्स ज्ञायिनो, पस्सतो उदयब्बयन्ति (ध० प० १११, ११३) ।

४३६-८. एवं मारं सन्तज्जेत्वा अत्तनो देहचित्तप्पवत्तिं दस्सेन्तो “नदीनमपी”पि गाथात्तयमाह । तमत्यतो पाकटमेव । अयं पन अधिष्णायवण्णना — ख्वायं मम सरीरे अप्पाणकज्झानवीरियवेगसमुट्ठितो वातो वत्तति, लोके गङ्गायमुनादीनं नदीनम्पि सोतानि अयं विसोसये, किञ्च मे एवं पहितत्तस्स चतुनाळिमत्तं लोहितं न उपसोसेय्य । न केवलज्ज मे लोहितमेव सुस्सति, अपिच खो पन तम्हि लोहिते सुस्समानम्हि बद्धाबद्धभेदं सरीरानुगतं पित्तं, असितपीतादिपटिच्छादकं चतुनाळिमत्तमेव सेम्हज्ज, किञ्चापरं तत्तकमेव मुत्तज्ज ओजज्ज सुस्सति, तेसु च सुस्समानेसु मंसानिपि खीयन्ति, तस्स मे एवं अनुपुब्बेन **मंसेसु खीयमानेसु भिय्यो चित्तं पसीदति**, न त्वेव तप्पच्चया संसीदति । सो त्वं ईदिसं चित्तमजानन्तो सरीरमत्तमेव दिस्वा भणसि “किसो त्वमसि दुब्बण्णो, सन्तिके मरणं तवा”ति । न केवलज्ज मे चित्तमेव पसीदति, अपिच खो पन **भिय्यो सति च पज्जा च समाधि मम तिट्ठति**, अणुमत्तोपि पमादो वा सम्मोहो वा चित्तविकखेपो वा नत्थि, तस्स मय्हं एवं विहरतो ये केचि समणब्राह्मणा अतीतं वा अद्धानं अनागतं वा एतरहि वा ओपक्कमिका वेदना वेदयन्ति, तासं निदस्सनभूतं **पत्तस्स उत्तमवेदनं** । यथा अज्जेसं दुक्खेन फुट्टानं सुखं, सीतेन उण्हं, उण्हेन सीतं, खुदाय भोजनं, पिपासाय फुट्टानं उदकं अपेक्खते चित्तं, एवं पज्जसु कामगुणेसु एककामम्पि **नापेक्खके** चित्तं । “अहो वताहं सुभोजनं भुज्जित्वा सुखसेय्यं सयेय्य”न्ति ईदिसेनाकारेण मम चित्तं न उप्पन्नं, **पस्स**, त्वं मार, **सत्तस्स सुद्धतन्ति** ।

४३९-४१. एवं अत्तनो सुद्धतं दस्सेत्वा “निवारेस्सामि त”न्ति आगतस्स मारस्स मनोरथभज्जनत्थं मारसेनं कित्तेत्वा ताय अपराजितभावं दस्सेन्तो “**कामा ते पठमा सेना**”तिआदिका छ गाथायो आह ।

तत्थ यस्मा आदितोव अगारियभूते सत्ते वत्थुकामेसु किलेसकामा मोहयन्ति, ते अभिभुय्य अनगारियभावं उपगतानं पन्तेसु वा सेनासनेसु अज्जतरज्जतरेसु वा अधिकुसलेसु धम्मेसु **अरति** उप्पज्जति । वुत्तज्जेतं “पब्बजितेन खो, आवुसो, अभिरति दुक्करा”ति (सं० नि० ४.३३१) । ततो ते परपटिबद्धजीविकत्ता **खुप्पिपासा** बाधेति, ताय बाधितानं परियेसनतण्हा चित्तं किलमयति, अथ नेसं किलन्तचित्तानं **थिनमिद्धं** ओक्कमति । ततो विसेसमनधिगच्छन्तानं दुरभिसम्भवेसु अरज्जवनपत्थेसु सेनासनेसु विहरतं उत्राससज्जिता **भीरु** जायति, तेसं उस्सङ्कितपरिसङ्कितानं दीघरत्तं विवेकरसमनस्सादयमानानं विहरतं “न सिया नु खो एस मग्गो”ति पटिपत्तियं **विचिकिच्छा** उप्पज्जति, तं विनोदेत्वा विहरतं अप्पमत्तकेन विसेसाधिगमेन **मानमक्खथम्भा** जायन्ति, तेपि विनोदेत्वा विहरतं ततो अधिकतरं विसेसाधिगमं

निस्साय लाभसक्कारसिलोका उप्पज्जन्ति, लाभादिमुच्छिता धम्मपतिरूपकानि पकासेन्ता मिच्छायसं अधिगन्त्वा तत्थ ठिता जातिआदीहि अत्तानं उक्कंसेन्ति, परं वम्भेन्ति, तस्मा कामादीनं पठमसेनादिभावो वेदितब्बो ।

४४२-३. एवमेतं दसविधं सेनं उद्दिसित्वा यस्मा सा कण्हधम्मसमन्नागतत्ता कण्हस्स नमुचिनो उपकाराय संवत्तति, तस्मा नं तव सेनाति निद्दिसन्तो आह — “एसा नमुचि ते सेना, कण्हस्साभिप्पहारिनी”ति । तत्थ अभिप्पहारिनीति समणब्राह्मणानं घातनी निप्पोथनी, अन्तरायकरीति अत्थो । न नं असूरो जिनाति, जेत्वा च लभते सुखन्ति एवं तव सेनं असूरो काये च जीविते च सापेक्खो पुरिसो न जिनाति, सूरु पन जिनाति, जेत्वा च मग्गसुखं फलसुखञ्च अधिगच्छति । यस्मा च लभते सुखं, तस्मा सुखं पत्थयमानो अहम्पि एस मुज्जं परिहरेति । सङ्गामावचरा अनिवत्तिनो पुरिसा अत्तनो अनिवत्तनकभावविज्जापनत्थं सीसे वा धजे वा आवुधे वा मुज्जतिणं बन्धन्ति, तं अयम्पि परिहरतिच्चेव मं धारेहि । तव सेनाय पराजितस्स धिरत्थु मम जीवितं, तस्मा एवं धारेहि — सङ्गामे मे मतं सेय्यो, यच्च जीवे पराजितो, येन जीवितेन पराजितो जीवे, तस्मा जीविता तया सम्पापटिपन्नानं अन्तरायकरेन सद्धिं सङ्गामे मतं मम सेय्योति अत्थो ।

४४४. कस्मा मतं सेय्योति चे? यस्मा पगाळहेत्थ... पे०... सुब्बता, एत्थ कामादिकाय अत्तुक्कंसनपरवम्भनपरियोसानाय तव सेनाय पगाळहा निमुग्गा अनुपविट्ठा एके समणब्राह्मणा न दिस्सन्ति, सीलादीहि गुणेहि नप्पकासन्ति, अन्धकारं पविट्ठा विय होन्ति । एते एवं पगाळहा समाना सचेपि कदाचि उम्मुज्जित्वा निमुज्जनपुरिसो विय “साहु सद्धा”तिआदिना नयेन उम्मुज्जन्ति, तथापि ताय सेनाय अज्झोत्थटत्ता तच्च मग्गं न जानन्ति खेमं निब्बानगामीनं, सब्बेपि बुद्धपच्चेकबुद्धादयो येन गच्छन्ति सुब्बताति । इमं पन गाथं सुत्वा मारो पुन किञ्चि अवत्वा एव पक्कामि ।

४४५-६. पक्कन्ते पन तस्मिं महासत्तो ताय दुक्करकारिकाय किञ्चिपि विसेसं अनधिगच्छन्तो अनुक्कमेन “सिया नु खो अज्जो मग्गो बोधाया”तिआदीनि चिन्तेत्वा ओळारिकाहारं आहारेत्वा, बलं गहेत्वा, विसाखपुण्णमदिवसे पगेव सुजाताय पायासं परिभुज्जित्वा, भद्रवनसण्डे दिवाविहारं निसीदित्वा, तत्थ अट्ठ समापत्तियो निब्बत्तेन्तो दिवसं वीतिनामेत्वा सायन्हसमये महाबोधिमण्डाभिमुखो गन्त्वा सोत्थियेन दिन्ना अट्ठ तिणमुट्ठियो बोधिमूले विकिरित्वा दससहस्सलोकधातुदेवताहि कतसक्कारबहुमानो —

“कामं तचो च न्हारु च, अट्ठि च अवसिस्सतु ।

उपसुस्सतु निस्सेसं, सरीरे मंसलोहित”न्ति ॥ —

चतुरङ्गवीरियं अधिट्ठित्वा “न दानि बुद्धत्तं अपापुणित्वा पल्लङ्कं भिन्दिस्सामी”ति पटिज्जं कत्वा अपराजितपल्लङ्के निसीदि । तं जत्वा मारो पापिमा “अज्ज सिद्धत्थो पटिज्जं कत्वा निसिन्नो, अज्जेव दानिस्स सा पटिज्जा पटिबाहितब्बा”ति बोधिमण्डतो याव चक्कवाळमायतं द्वादसयोजनवित्थारं उद्धं नवयोजनमुगतं मारसेनं समुट्ठापेत्वा दियड्ढयोजनसतप्पमाणं गिरिमेखलं हत्थिराजानं आरुह्य बाहुसहस्सं मापेत्वा नानावुधानि गहेत्वा “गण्हथ, हनथ, पहरथा”ति भणन्तो आळवकसुत्ते वुत्तप्पकारा वुट्ठियो मापेसि, ता महापुरिसं पत्वा तत्थ वुत्तप्पकारा एव सम्पज्जिंसु । ततो वजिरङ्कुसेन हत्थिं कुम्भे पहरित्वा महापुरिसस्स समीपं नेत्वा “उट्ठेहि, भो सिद्धत्थ, पल्लङ्का”ति आह । महापुरिसो “न उट्ठहामि मारा”ति वत्वा तं धजिनिं समन्ता विलोकेन्तो इमा गाथायो अभासि “समन्ता धजिनि”न्ति ।

तत्थ धजिनिन्ति सेनं । युत्तन्ति उय्युत्तं । सवाहनन्ति गिरिमेखलनागराजसहितं । पच्चुग्गच्छामीति अभिमुखो उपरि

गमिस्सामि, सो च खो तेजेनेव, न कायेन । कस्मा? **मा मं ठाना अचावयि**, मं एतस्मा ठाना अपराजितपल्लङ्का मारो मा चालेसीति वुत्तं होति । **नप्पसहतीति** सहितुं न सक्कोति, नाभिभवति वा । **आमं पत्तन्ति** काचजातं मत्तिकाभाजनं । **अस्मनाति** पासाणेन । सेसमेत्थ पाकटमेव ।

४४७-८. इदानीं “एतं ते मारसेनं भिन्दित्वा ततो परं विजितसङ्गामो सम्पत्तधम्मराजाभिसेको इदं करिस्सामी”ति दस्सेन्तो आह “**वसीकरित्वा**”ति । तत्थ **वसीकरित्वा सङ्कप्पन्ति** मग्गभावनाय सब्बं मिच्छासङ्कप्पं पहाय सम्मासङ्कप्पस्सेव पवत्तनेन वसीकरित्वा सङ्कप्पं । **सतिज्ज सूपतिट्ठितन्ति** कायादीसु चतूसु ठानेसु अत्तनो सतिज्ज सुद्धु उपट्ठितं करित्वा एवं वसीकतसङ्कप्पो सुप्पतिट्ठितस्सति **रट्ठा रट्ठं विचरिस्सामि** देवमनुस्सभेदे **पुथू सावके विनयन्तो** । अथ मया विनीयमाना ते **अप्पमत्ता...पे०... न सोचरे**, तं निब्बानामतमेवाति अधिप्पायो ।

४४९-५१. अथ मारो इमा गाथायो सुत्वा आह — “एवरूपं पक्खं दिस्वा न भायसि भिक्खू”ति? “आम, मार, न भायामी”ति । “कस्मा न भायसी”ति? “दानादीनं पारमिपुज्जानं कतत्ता”ति । “को एतं जानाति दानादीनि त्वमकासी”ति? “किं एत्थ पापिम सक्खिकिच्चेन, अपिच एकस्मिंयेव भवे वेस्सन्तरो हुत्वा यं दानमदासिं, तस्सानुभावेन सत्तक्खत्तुं छहि पकारेहि सज्जातकम्पा अयं महापथवीयेव सक्खी”ति । एवं वुत्ते उदकपरियन्तं कत्वा महापथवी कम्पि भेरवसदं मुज्जमाना, यं सुत्वा मारो असनिहतो विय भीतो धजं पणामेत्वा पलायि सद्धिं परिसाय । अथ महापुरिसो तीहि यामेहि तिस्सो विज्जा सच्छिकत्वा अरुणुग्गमने “अनेकजातिसंसारं...पे०... तण्हानं खयमज्झगा”ति इमं उदानं उदानेसि । मारो उदानसदेन आगन्त्वा “अयं बुद्धो अहं”न्ति पटिजानाति, हन्द नं अनुबन्धामि आभिसमाचारिकं पस्सितुं । सचस्स किज्जि कायेन वा वाचाय वा खलितं भविस्सति, विहेठेस्सामि न”न्ति पुब्बे बोधिसत्तभूमियं छब्बस्सानि अनुबन्धित्वा बुद्धत्तं पत्तं एकं वस्सं अनुबन्धि । ततो भगवतो किज्जि खलितं अपस्सन्तो “**सत्त वस्सानी**”ति इमा निब्बेजनीयगाथायो अभसि ।

तत्थ **ओतारन्ति** रन्धं विवरं । **नाधिगच्छिस्सन्ति** नाधिगमिं । **मेदवण्णन्ति** मेदपिण्डसदिसं । **अनुपरियगाति** परितो परितो अगमासि । **मुदुन्ति** मुदुकं । **विन्देमाति** अधिगच्छेय्याम । **अस्सादनाति** सादुभावो । **वायसेत्तोति** वायसो एत्तो । सेसमेत्थ पाकटमेव ।

अयं पन योजना — सत्त वस्सानि भगवन्तं ओतारापेक्खो अनुबन्धिं कत्थचि अविजहन्तो पदापदं, एवं अनुबन्धित्वापि च ओतारं नाधिगमिं । सोहं यथा नाम मेदवण्णं पासाणं मेदसज्जी वायसो एकस्मिं पस्से मुखतुण्डकेन विज्झित्वा अस्सादं अविन्दमानो “अप्पेव नाम एत्थ मुदु विन्देम, अपि इतो अस्सादना सिया”ति समन्ता तथेव विज्झन्तो अनुपरियायित्वा कत्थचि अस्सादं अलद्धा “पासाणोवाय”न्ति निब्बिज्ज पक्कमेय्य, एवमेवाहं भगवन्तं कायकम्मादीसु अत्तनो परित्तपज्जामुखतुण्डकेन विज्झन्तो समन्ता अनुपरियगा “अप्पेव नाम कत्थचि अपरिसुद्धकायसमाचारादिमुदुभावं विन्देम, कुतोचि अस्सादना सिया”ति, ते दानि मयं अस्सादं अलभमाना **काकोव सेलमासज्ज निब्बिज्जापेम गोतमं** आसज्ज ततो गोतमा निब्बिज्ज अपेमाति । एवं वदतो किर मारस्स सत्त वस्सानि निष्फलपरिस्समं निस्साय बलवसोको उदपादि । तेनस्स विसीदमानङ्गपच्चङ्गस्स बेलुवपण्डु नाम वीणा कच्छतो पतिता । या सकिं कुसलेहि वादिता चत्तारो मासे मधुरस्सरं मुज्जति, यं गहेत्वा सक्को पज्चसिखस्स अदासि । तं सो पतमानम्पि न बुज्झि । तेनाह भगवा —

४५२: तस्स सोकपरेतस्स, वीणा कच्छा अभस्सथ ।

ततो सो दुम्मनो यक्खो, तत्थेवन्तरधायथा”ति ॥

सङ्गीतिकारका आहंसूति एके, अम्हाकं पनेतं नक्खमतीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय पधानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. सुभासितसुत्तवण्णना

एवं मे सुतन्ति सुभासितसुत्तं । अत्तज्झासयतो चस्स उप्पत्ति । भगवा हि सुभासितप्पियो, सो अत्तनो सुभासितसमुदाचारप्पकासनेन सत्तानं दुब्भासितसमुदाचारं पटिसेधेन्तो इमं सुत्तमभासि । तत्थ एवं मे सुतन्तिआदि सङ्गीतिकारवचनं । तत्थ तत्र खो भगवा...पे०... भदन्तेति ते भिक्खूति एतं अपुब्बं, सेसं वुत्तनयमेव । तस्मा अपुब्बपदवण्णनत्थमिदं वुच्चति — तत्राति देसकालपरिदीपनं । तज्झि यं समयं विहरति, तत्र समये, यस्मिञ्च आरामे विहरति, तत्र आरामेति दीपेति । भासितब्बयुत्ते वा देसकाले दीपेति । न हि भगवा अयुत्ते देसे काले वा धम्मं भासति । “अकालो खो, ताव, बाहिया”तिआदि (उदा० १०) चेत्थ साधकं । खोति पदपूरणमत्ते अवधारणादिकालत्थे वा निपातो । भगवाति लोकगरुपरिदीपनं । भिक्खूति कथासवनयुत्तपुग्गलपरिदीपनं । आमन्तेसीति आलपि अभासि सम्बोधेसि ।

भिक्खवोति आमन्तनाकारपरिदीपनं । तज्ज भिक्खनसीलतादिगुणयोगसिद्धत्ता वुत्तं । तेन नेसं हीनाधिकजनसेवितं वुत्तिं पकासेन्तो उद्धतदीनभावनिग्गहं करोति । “भिक्खवो”ति इमिना च करुणाविष्कारसोम्महदयनयननिपातपुब्बङ्गमेन वचनेन ते अत्तनो मुखाभिमुखे करित्वा तेनेव कथेतुकम्यतादीपकेन वचनेन तेसं सोतुकम्यतं जनेति, तेनेव च सम्बोधनत्थेन वचनेन साधुकसवनमनसिकारेपि ते नियोजेति । साधुकसवनमनसिकारायत्ता हि सासनसम्पत्ति । अपरेसुपि देवमनुस्सेसु विज्जमानेसु कस्मा भिक्खू एव आमन्तेसीति चे? जेट्ठसेट्ठासन्नसदासन्निहितभावतो । सब्बपरिससाधारणा हि अयं धम्मदेसना, न पाटिपुग्गलिका । परिसाय च जेट्ठा भिक्खू पठमुप्पन्नत्ता, सेट्ठा अनगारियभावं आदिं कत्वा सत्थु चरियानुविधायकत्ता सकलसासनपटिग्गाहकत्ता च । आसन्ना तत्थ निसिन्नेसु सत्थु सन्तिकत्ता, सदा सन्निहिता सत्थु सन्तिकावचरत्ता । तेन भगवा सब्बपरिससाधारणं धम्मं देसेन्तो भिक्खू एव आमन्तेसि । अपिच भाजनं ते इमाय कथाय यथानुसिद्धं पटिपत्तिसम्भावतोतिपि ते एव आमन्तेसि । भदन्तेति गारवाधिवचनमेतं । ते भिक्खूति ये भगवा आमन्तेसि, ते एवं भगवन्तं आलपन्ता भगवतो पच्चस्सोसुन्ति ।

चतूहि अङ्गेहीति चतूहि कारणेहि अवयवेहि वा । मुसावादावेरमणिआदीनि हि चत्तारि सुभासितवाचाय कारणानि । सच्चवचनादयो चत्तारो अवयवा, कारणत्थे च अङ्गसद्वो । चतूहीति निस्सक्कवचनं होति, अवयवत्थे करणवचनं । समन्नागताति समनुआगता पवत्ता युत्ता च । वाचाति समुल्लपनवाचा । या सा “वाचा गिरा ब्यप्पथो”ति (ध० स० ६३६) च, “नेला कण्णसुखा”ति (दी० नि० १.९; म० नि० ३.१४) च एवमादीसु आगच्छति । या पन “वाचाय चे कतं कम्म”न्ति (ध० स० अट्ठ० १ कायकम्मद्वार) एवं विज्जति च, “या चतूहि वचीदुच्चरितेहि आरति विरति...पे०... अयं वुच्चति सम्मावाचा”ति (ध० स० २९९; विभ० २०६) एवं विरति च, “फरुसवाचा, भिक्खवे, आसेविता भाविता बहुलीकता निरयसंवत्तनिका होती”ति (अ० नि० ८.४०) एवं चेतना च वाचाति आगच्छति, सा इध न अधिप्पेता । कस्मा? अभासितब्बतो । सुभासिता होतीति सुट्ठु भासिता होति । तेनस्सा अत्थावहनतं दीपेति । न दुब्भासिताति न दुट्ठु भासिता । तेनस्सा अनत्थानावहनतं दीपेति । अनवज्जाति वज्जसङ्घातरागादिदोसविरहिता । तेनस्सा कारणसुद्धि वुत्तदोसाभावञ्च दीपेति । अननुवज्जा चाति अनुवादविमुत्ता । तेनस्सा सब्बाकारसम्पत्तिं दीपेति । विज्जूनन्ति पण्डितानं । तेन

निन्दापसंसासु बाला अप्पमाणाति दीपेति ।

कतमेहि चतूहीति कथेतुकम्यतापुच्छा । **इधाति** इमस्मिं सासने । **भिक्षवेति** येसं कथेतुकामो, तदालपनं । **भिक्षूति** वुत्तप्पकारवाचाभासनकपुग्गलनिदस्सनं । **सुभासितंयेव भासतीति** पुग्गलाधिष्ठानाय देसनाय चतूसु वाचङ्गेसु अञ्जतरङ्गनिद्वेसवचनं । **नो दुब्भासितन्ति** तस्सेव वाचङ्गस्स पटिपक्खभासननिवारणं । तेन “मुसावादादयोपि कदाचि वत्तब्बा”ति दिट्ठिं निसेधेति । “नो दुब्भासित”न्ति इमिना वा मिच्छावाचप्पहानं दीपेति, “सुभासित”न्ति इमिना पहीनमिच्छावाचेन सता भासितब्बवचनलक्खणं । तथा पापस्स अकरणं, कुसलस्स उपसम्पदं । अङ्गपरिदीपनत्थं पन अभासितब्बं पुब्बे अवत्वा भासितब्बमेवाह । एस नयो **धम्मंयेवाति** आदीसुपि ।

एत्थ च “सुभासितंयेव भासति नो दुब्भासित”न्ति इमिना पिसुणदोसरहितं समगकरणवचनं वुत्तं, “धम्मंयेव भासति नो अधम्म”न्ति इमिना सम्फदोसरहितं धम्मतो अनपेतं मन्तावचनं वुत्तं, इतरेहि द्वीहि फरुसालिकरहितानि पियसच्चवचनानि वुत्तानि । **इमेहि खोति** आदिना पन तानि अङ्गानि पच्चक्खतो दस्सेन्तो तं वाचं निगमेति । विसेसतो चेत्थ “इमेहि खो, भिक्षवे, चतूहि अङ्गेहि समन्नागता वाचा सुभासिता होती”ति भणन्तो यदञ्जे पटिज्जादीहि अवयवेहि नामादीहि पदेहि लिङ्गवचनविभक्तिकालकारकादीहि सम्पत्तीहि च समन्नागतं वाचं “सुभासित”न्ति मञ्जन्ति, तं धम्मतो पटिसेधेति । अवयवादिसम्पन्नापि हि पेसुज्जादिसमन्नागता वाचा दुब्भासिताव होति अत्तनो परेसञ्च अनत्थावहत्ता । इमेहि पन चतूहि अङ्गेहि समन्नागता सचेपि मिलक्खुभासापरियापन्ना घटचेटिकागीतिकपरियापन्ना वा होति, तथापि सुभासिता एव लोकियलोकुत्तरहितसुखावहत्ता । सीहळदीपे मग्गपस्से सस्सं रक्खन्तिया सीहळचेटिकाय सीहळकेनेव जातिजरामरणपटिसंयुत्तं गीतं गायन्तिया सुत्वा मग्गं गच्छन्ता सट्ठिमत्ता विपस्सकभिक्षू चेत्थ अरहत्तं पत्ता निदस्सनं । तथा तिस्सो नाम आरद्धविपस्सको भिक्षु पदुमसरसमीपेन गच्छन्तो पदुमसरे पदुमानि भज्जित्वा भज्जित्वा —

“पातो फुल्लं कोकनदं, सूरियालोकेन भज्जियते ।

एवं मनुस्सत्तगता सत्ता, जराभिवेगेन मदीयन्ती”ति ॥ —

इमं गीतं गायन्तिया चेटिकाय सुत्वा अरहत्तं पत्तो, बुद्धन्तरे च अञ्जतरो पुरिसो सत्तहि पुत्तेहि सद्धिं वना आगम्म अञ्जतराय इत्थिया मुसलेन तण्डुले कोट्टेन्तिया —

“जराय परिमदितं एतं, मिलातछविचम्मनिस्सितं ।

मरणेन भिज्जति एतं, मच्चुस्स घसमामिसं ॥

“किमीनं आलयं एतं, नानाकुणपेन पूरितं ।

असुचिस्स भाजनं एतं, कदलिकखन्धसमं इद”न्ति ॥ —

इमं गीतिकं सुत्वा सह पुत्तेहि पच्चेकबोधिं पत्तो, अञ्जे च ईदिसेहि उपायेहि अरियभूमिं पत्ता निदस्सनं । अनच्छरियं पनेतं, यं भगवता आसयानुसयकुसलेन “सब्बे सङ्खारा अनिच्चा”ति आदिना नयेन वुत्ता गाथायो सुत्वा पञ्चसता भिक्षू अरहत्तं पापुणिसु, अञ्जे च खन्धायतनादिपटिसंयुत्ता कथा सुत्वा अनेके देवमनुस्साति । एवं इमेहि चतूहि अङ्गेहि समन्नागता वाचा सचेपि मिलक्खुभासापरियापन्ना, घटचेटिकागीतिकपरियापन्ना वा होति, तथापि “सुभासिता”ति वेदितब्बा । सुभासितत्ता एव च अनवज्जा च अननुवज्जा च विज्जूनं अत्थत्थिकानं कुलपुत्तानं अत्थपटिसरणानं, नो ब्यञ्जनपटिसरणानन्ति ।

इदमवोच भगवाति इदं सुभासितलक्खणं भगवा अवोच । इदं वत्त्वान सुगतो, अथापरं एतदवोच सत्थाति इदञ्च लक्खणं वत्त्वा अथ अञ्जम्मि एतं अवोच सत्था । इदानी वत्तब्बगाथं दस्सेत्वा सब्बमेतं सङ्गीतिकारका आहंसु । तत्थ अपरन्ति गाथाबन्धवचनं सन्धाय वुच्चति । तं दुविधं होति — पच्छा आगतपरिसं अस्सवनसुस्सवनआधारणदळ्हीकरणादीनि वा सन्धाय तदत्थदीपकमेव च । पुब्बे केनचि कारणेन परिहापितस्स अत्थस्स दीपनेन अत्थविसेसदीपकञ्च “पुरिसस्स हि जातस्स, कुठारी जायते मुखे”तिआदीसु (सु० नि० ६६२) विय । इध पन तदत्थदीपकमेव ।

४५३. तत्थ सन्तोति बुद्धादयो । ते हि सुभासितं “उत्तमं सेट्ठ”न्ति वण्णयन्ति । दुतियं ततियं चतुत्थन्ति इदं पन पुब्बे निट्ठिक्कमं उपादाय वुत्तं । गाथापरियोसाने पन वङ्गीसत्थेरो भगवतो सुभासिते पसीदि ।

सो यं पसन्नाकारं अकासि, यञ्च वचनं भगवा अभासि, तं दस्सेन्ता सङ्गीतिकारका “अथ खो आयस्मा”तिआदिमाहंसु । तत्थ पटिभाति मन्ति मम भागो पकासति । पटिभातु तन्ति तव भागो पकासतु । सारुप्पाहीति अनुच्छविकाहि । अभित्थवीति पसंसि ।

४५४. न तापयेति विप्पटिसारेन न तापेय्य । न विहिंसेय्याति अञ्जमञ्जं भिन्दन्तो न बाधेय्य । सा वे वाचाति सा वाचा एकंसेनेव सुभासिता । एत्तावता अपिसुणवाचाय भगवन्तं थोमेति ।

४५५. पटिनन्दिताति हट्ठेन हृदयेन पटिमुखं गन्त्वा नन्दिता सम्पियायिता । यं अनादाय पापानि, परेसं भासते पियन्ति यं वाचं भासन्तो परेसं पापानि अप्पियानि पटिक्कूलानि फरुसवचनानि अनादाय अत्थब्यञ्जनमधुरं पियमेव वचनं भासति, तं पियवाचमेव भासेय्याति वुत्तं होति । इमाय गाथाय पियवचनेन भगवन्तं अभित्थवि ।

४५६. अमताति अमतसदिसा सादुभावेन । वुत्तम्मि चेतं “सच्चं हवे सादुतरं रसान”न्ति (सं० नि० १.७३; सु० नि० १८४) । निब्बानामतपच्चयत्ता वा अमता । एस धम्मो सनन्तनोति यायं सच्चवाचा नाम, एस पोराणो धम्मो चरिया पवेणी, इदमेव हि पोराणानं आचिण्णं, न ते अलिकं भासिंसु । तेनेवाह — “सच्चे अत्थे च धम्मे च, अहु सन्तो पतिट्ठिता”ति । तत्थ सच्चे पतिट्ठितत्ता एव अत्तनो च परेसञ्च अत्थे पतिट्ठिता । अत्थे पतिट्ठितत्ता एव च धम्मे पतिट्ठिता होन्तीति वेदितब्बा । परं वा द्वयं सच्चविसेसनमिच्चेव वेदितब्बं । सच्चे पतिट्ठिता । कीदिसे? अत्थे च धम्मे च, यं परेसं अत्थतो अनपेतत्ता अत्थं अनुपरोधं करोतीति वुत्तं होति । सतिपि च अनुपरोधकरत्ते धम्मतो अनपेतत्ता धम्मं, यं धम्मिकमेव अत्थं साधेतीति वुत्तं होति । इमाय गाथाय सच्चवचनेन भगवन्तं अभित्थवि ।

४५७. खेमन्ति अभयं निरुपद्वं । केन कारणेनाति चे? निब्बानप्पत्तिया दुक्खस्सन्तकिरियाय, यस्मा किलेसनिब्बानं पापेति, वट्ठदुक्खस्स च अन्तकिरियाय संवत्ततीति अत्थो । अथ वा यं बुद्धो निब्बानप्पत्तिया दुक्खस्सन्तकिरियायाति द्विन्नं निब्बानधातूनमत्थाय खेममगगप्पकासनतो खेमं वाचं भासति, सा वे वाचानमुत्तमाति सा वाचा सब्बवाचानं सेट्ठाति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । इमाय गाथाय मन्तावचनेन भगवन्तं अभित्थवन्तो अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसीति अयमेत्थ अपुब्बपदवण्णना । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बन्ति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय सुभासितसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

४. पूरळाससुत्त-(सुन्दरिकभारद्वाजसुत्त)-वण्णना

एवं मे सुतन्ति पूरळाससुत्तं । का उप्पत्ति? भगवा पच्छाभत्तकिच्चावसाने बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेन्तो सुन्दरिकभारद्वाजब्राह्मणं अरहत्तस्स उपनिस्सयसम्पन्नं दिस्वा “तत्थ मयि गते कथा पवत्तिस्सति, ततो कथावसाने धम्मदेसनं सुत्वा एस ब्राह्मणो पब्बजित्वा अरहत्तं पापुणिस्सती”ति च जत्वा तत्थ गन्त्वा कथं समुट्ठापेत्वा इमं सुत्तमभासि ।

तत्थ एवं मे सुतन्तिआदि सङ्गीतिकारकानं वचनं । किंजच्चो भवन्तिआदि तस्स ब्राह्मणस्स, न ब्राह्मणो नोम्हीतिआदि भगवतो । तं सब्बम्पि समोधानेत्वा “पूरळाससुत्त”न्ति वुच्चति । तत्थ वुत्तसदिसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं, अवुत्तं वण्णयिस्साम, तच्च खो उत्तानत्थानि पदानि अनामसन्ता । कोसलेसूति कोसला नाम जानपदिनो राजकुमारा । तेसं निवासो एकोपि जनपदो रुळ्हिसद्देन “कोसला”ति वुच्चति । तस्मिं कोसलेसु जनपदे । केचि पन “यस्मा पुब्बे महापनादं राजकुमारं नानानाटकादीनि दिस्वा सितमत्तम्पि अकरोन्तं सुत्वा राजा आणापेसि ‘यो मम पुत्तं हसापेति, सब्बाभरणेहि नं अलङ्करोमी’ति । ततो नङ्गलानि छुट्टेत्वा महाजनकायो सन्निपति । ते च मनुस्सा अतिरेकसत्तवस्सानि नानाकीळिकादयो दस्सेन्तापि तं नासक्खिंसु हसापेतुं । ततो सक्को देवनटं पेसेसि, सो दिब्बनाटकं दस्सेत्वा हसापेसि । अथ ते मनुस्सा अत्तनो अत्तनो वसनोकासाभिमुखा पक्कमिंसु । ते पटिपथे मित्तसुहज्जादयो दिस्वा पटिसन्थारमकंसु ‘कच्चि भो कुसलं, कच्चि भो कुसल’न्ति । तस्मा तं ‘कुसल’न्ति सद्दं उपादाय सो पदेसो ‘कोसलो’ति वुच्चती”ति वण्णयन्ति । सुन्दरिकाय नदिया तीरेति सुन्दरिकाति एवंनामिकाय नदिया तीरे ।

तेन खो पनाति येन समयेन भगवा तं ब्राह्मणं विनेतुकामो गन्त्वा तस्सा नदिया तीरे ससीसं पारुपित्वा रुक्खमूले निसज्जासङ्घातेन इरियापथविहारेण विहरति । सुन्दरिकभारद्वाजोति सो ब्राह्मणो तस्सा नदिया तीरे वसति अग्गिच्च जुहति, भारद्वाजोति चस्स गोत्तं, तस्मा एवं वुच्चति । अग्गिं जुहतीति आहुतिपक्खिपनेन जालेति । अग्गिहुत्तं परिचरतीति अग्यायतनं सम्मज्जनूपलेपनबलिकम्मादिना पयिरुपासति । को नु खो इमं हव्यसेसं भुज्जेय्याति सो किर ब्राह्मणो अग्गिम्हि जुहित्वा अवसेसं पायासं दिस्वा चिन्तेसि — “अग्गिम्हि ताव पक्खित्तपायासो महाब्रह्मना भुत्तो, अयं पन अवसेसो अत्थि । तं यदि ब्रह्मनो मुखतो जातस्स ब्राह्मणस्सेव ददेय्यं, एवं मे पितरा सह पुत्तोपि सन्तप्पितो भवेय्य, सुविसोधितो च ब्रह्मलोकगामिमग्गो अस्स, हन्दाहं ब्राह्मणं गवेसामी”ति । ततो ब्राह्मणदस्सनत्थं उट्ठायासना चतुदिसा अनुविलोकेसि — “को नु खो इमं हव्यसेसं भुज्जेय्या”ति ।

अञ्जतरस्मिं रुक्खमूलेति तस्मिं वनसण्डे सेट्ठरुक्खमूले । ससीसं पारुतन्ति सह सीसेन पारुतकायं । कस्मा पन भगवा एवमकासि, किं नारायनसङ्घातबलोपि हुत्वा नासक्खि हिमपातं सीतवातच्च पटिबाहितुन्ति? अत्थेतं कारणं । न हि बुद्धा सब्बसो कायपटिजग्गनं करोन्ति एव, अपिच भगवा “आगते ब्राह्मणे सीसं विवरिस्सामि, मं दिस्वा ब्राह्मणो कथं पवत्तेस्सति, अथस्स कथानुसारेण धम्मं देसेस्सामी”ति कथापवत्तनत्थं एवमकासि । दिस्वान वामेन...पे०... तेनुपसङ्कमीति सो किर भगवन्तं दिस्वा ब्राह्मणो “अयं ससीसं पारुपित्वा सब्बरत्तिं पधानमनुयुत्तो, इमस्स दक्खिणोदकं दत्वा इमं हव्यसेसं दस्सामी”ति ब्राह्मणसज्जी हुत्वा एव उपसङ्कमि । मुण्डो अयं भवं, मुण्डको अयं भवन्ति सीसे विवरितमत्तेव केसन्तं दिस्वा “मुण्डो”ति आह । ततो सुट्ठतरं ओलोकेन्तो परित्तम्पि सिखं अदिस्वा हीळेन्तो “मुण्डको”ति आह । एवरूपा हि नेसं ब्राह्मणानं दिड्ढि । ततो वाति यत्थ ठितो अद्दस, तम्हा पदेसा मुण्डापीति केनचि कारणेन मुण्डितसीसापि होन्ति ।

४५८. न ब्राह्मणो नोम्हीति एत्थ नकारो पटिसेधे, नोकारो अवधारणे “न नो सम”न्ति आदीसु (खु० पा० ६.३; सु० नि० २२६) विय। तेन नेवम्हि ब्राह्मणोति दस्सेति। **न राजपुत्तोति** खत्तियो नम्हि। **न वेस्सायनोति** वेस्सोपि नम्हि। **उदकोचि नोम्हीति** अज्जापि सुद्धो वा चण्डालो वा कोचि न होमीति एवं एकंसेनेव जातिवादसमुदाचारं पटिक्खिपति। कस्मा? महासमुद्धं पत्ता विय हि नदियो पब्बज्जूपगता कुलपुत्ता जहन्ति पुरिमानि नामगोत्तानि। पहारादसुत्तज्जेत्थ (अ० नि० ८.१९) साधकं। एवं जातिवादं पटिक्खिपित्वा यथाभूतमत्तानं आविकरोन्तो आह — “**गोत्तं परिज्जाय पुथुज्जनानं, अकिञ्चनो मन्त चरामि लोके**”ति। कथं गोत्तं परिज्जासीति चे? भगवा हि तीहि परिज्जाहि पञ्चक्खन्धे परिज्जासि, तेसु च परिज्जातेसु गोत्तं परिज्जातमेव होति। रागादिकिञ्चनानं पन अभावेन सो अकिञ्चनो मन्ता जानित्वा जाणानुपरिवत्तीहि कायकम्मादीहि चरति। तेनाह — “गोत्तं...पे०... लोके”ति। मन्ता वुच्चति पज्जा, ताय चेस चरति। तेनेवाह — “मन्तं चरामि लोके”ति छन्दवसेन रस्सं कत्वा।

४५९-६०. एवं अत्तानं आविकत्वा इदानि “एवं ओळारिकं लिङ्गम्पि दिस्वा पुच्छितब्बापुच्छितब्बं न जानासी”ति ब्राह्मणस्स उपारम्भं आरोपेन्तो आह — “सङ्घाटिवासी...पे०... गोत्तपज्ज”न्ति। एत्थ च छिन्नसङ्घटितद्वेन तीणिपि चीवरानि “सङ्घाटी”ति अधिप्पेतानि, तानि निवासेति परिदहतीति **सङ्घाटिवासी। अगहोति** अगेहो, नित्तण्होति अधिप्पायो। निवासागारं पन भगवतो जेतवने महागन्धकुटिकरेरिमण्डलमाळकोसम्बकुटिचन्दनमालादिअनेकप्पकारं, तं सन्धाय न युज्जति। **निवुत्तकेसोति** अपनीतकेसो, ओहारितकेसमस्सूति वुत्तं होति। **अभिनिब्बुत्ततोति** अतीव वूपसन्तपरिळाहचित्तो, गुत्तचित्तो वा। **अलिप्पमानो इध माणवेहीति** उपकरणसिनेहस्स पहीनत्ता मनुस्सेहि अलित्तो असंसद्दो एकन्तविवित्तो। **अकल्लं मं ब्राह्मणाति** य्वाहं एवं सङ्घाटिवासी...पे०... अलिप्पमानो इध माणवेहि, तं मं त्वं, ब्राह्मण, पाकतिकानि नामगोत्तानि अतीतं पब्बजितं समानं अप्पतिरूपं गोत्तपज्जं पुच्छसीति।

एवं वुत्ते उपारम्भं मोचेन्तो ब्राह्मणो आह — **पुच्छन्ति वे, भो ब्राह्मणा, ब्राह्मणेभि सह “ब्राह्मणो नो भव”न्ति**। तत्थ **ब्राह्मणो नोति** ब्राह्मणो नूति अत्थो। इदं वुत्तं होति — नाहं भो अकल्लं पुच्छामि। अम्हाकज्झि ब्राह्मणसमये ब्राह्मणा ब्राह्मणेहि सह समागन्त्वा “ब्राह्मणो नु भवं, भारद्वाजो नु भव”न्ति एवं जातिम्पि गोत्तम्पि पुच्छन्ति एवाति।

४६१-२. एवं वुत्ते भगवा ब्राह्मणस्स चित्तमुदुभावकरणत्थं मन्तेसु अत्तनो पकतज्जुत्तं पकासेन्तो आह — “**ब्राह्मणो हि चे त्वं ब्रूसि...पे०... चतुवीसतक्खर**”न्ति। तस्सत्थो — सचे त्वं “ब्राह्मणो अहं”ति ब्रूसि, मज्ज अब्राह्मणं ब्रूसि, तस्मा भवन्तं सावित्तिं पुच्छामि तिपदं चतुवीसतक्खरं, तं मे ब्रूहीति। एत्थ च भगवा परमत्थवेदानं तिण्णं पिटकानं आदिभूतं परमत्थब्राह्मणेहि सब्बबुद्धेहि पकासितं अत्थसम्पन्नं व्यज्जनसम्पन्नज्ज “बुद्धं सरणं गच्छामि, धम्मं सरणं गच्छामि, सङ्घं सरणं गच्छामी”ति इमं अरियसावित्तिं सन्धाय पुच्छति। यदिपि हि ब्राह्मणो अज्जं वदेय्य, अद्धा नं भगवा “नायं, ब्राह्मण, अरियस्स विनये सावितीति वुच्चती”ति तस्स असारकत्तं दस्सेत्वा इधेव पतिट्ठापेय्य। ब्राह्मणो पन “सावित्तिं पुच्छामि तिपदं चतुवीसतक्खर”न्ति इदं अत्तनो समयसिद्धं सावित्तिलक्खणव्यज्जनकं ब्रह्मस्सरेन निच्छारितवचनं सुत्वाव “अद्धायं समणो ब्राह्मणसमये निट्ठं गतो, अहं पन अज्जाणेन ‘अब्राह्मणो अयं’न्ति परिभविं, साधुरूपो मन्तपारगू ब्राह्मणोव एसो”ति निट्ठं गन्त्वा “हन्द नं यज्जविधिं दक्खिण्येय्यविधिज्ज पुच्छामी”ति तमत्थं पुच्छन्तो “**किंनिस्सिता...पे०... लोके**”ति इमं विसमगाथापदत्तयमाह। तस्सत्थो — किंनिस्सिता किमधिप्पाया किं पत्थेन्ता इसयो च खत्तिया च ब्राह्मणा च अज्जे च मनुजा देवतानं अत्थाय यज्जं अकप्पयिंसु। **यज्जमकप्पयिंसूति** मकारो पदसन्धिकरो। **अकप्पयिंसूति** संविदहिंसु अकंसु। **पुथूति** बहू अन्नपानदानादिना भेदेन अनेकप्पकारे पुथू वा इसयो मनुजा खत्तिया ब्राह्मणा च किंनिस्सिता यज्जमकप्पयिंसु। कथं नेसं तं कम्मं समिज्जतीति इमिनाधिप्पायेन पुच्छति।

४६३. अथस्स भगवा तमतथं व्याकरोन्तो “यदन्तगू वेदगू यज्जकाले । यस्साहुतिं लभे तस्सिज्जेति ब्रूमी”ति इदं सेसपदद्वयमाह । तत्थ यदन्तगूति यो अन्तगू, ओकारस्स अकारो, दकारो च पदसन्धिकरो “असाधारणमज्जेस”न्तिआदीसु (खु० पा० ८.९) मकारो विय । अयं पन अत्थो — यो वट्टदुक्खस्स तीहि परिज्जाहि अन्तगतत्ता अन्तगू, चतूहि च मग्गजाणवेदेहि किलेसे विज्झित्वा गतत्ता वेदगू, सो यस्स इसिमनुजखत्तियब्राह्मणानं अज्जतरस्स यज्जकाले यस्मिं किस्मिज्चि आहारे पच्चुपट्टिते अन्तमसो वनपण्णमूलफलादिमिहिपि आहुतिं लभे, ततो किज्चि देय्यधम्मं लभेय्य, तस्स तं यज्जकम्मं इज्जे समिज्जेय्य, महप्फलं भवेय्याति ब्रूमीति ।

४६४. अथ ब्राह्मणो तं भगवतो परमत्ययोगगम्भीरं अतिमधुरगिरिनिब्बिकारसरसम्पन्नं देसनं सुत्वा सरीरसम्पत्तिसूचितज्वस्स सब्बगुणसम्पत्तिं सम्भावयमानो पीतिसोमनस्सजातो “अद्धा हि तस्सा”ति गाथमाह । तत्थ इति ब्राह्मणोति सङ्गीतिकारानं वचनं, सेसं ब्राह्मणस्स । तस्सत्थो — अद्धा हि तस्स मय्हं हुतमिज्जे, अयं अज्ज देय्यधम्मो इज्झिस्सति समिज्झिस्सति महप्फलो भविस्सति यं तादिसं वेदगुमद्वसाम, यस्मा तादिसं भवन्तरूपं वेदगुं अद्वसाम । त्वज्जेव हि सो वेदगू, न अज्जो । इतो पुब्बे पन तुम्हादिसानं वेदगूनं अन्तगूनज्च अदस्सनेन अम्हादिसानं यज्जे पटियत्तं अज्जो जनो भुज्जति पूरळासं चरुकज्च पूवज्जाति ।

४६५. ततो भगवा अत्तनि पसन्नं वचनपटिग्गहणसज्जं ब्राह्मणं विदित्वा यथास्स सुट्ठु पाकटा होन्ति, एवं नानप्पकारेहि दक्खिण्ये पकासेतुकामो “तस्मातिह त्व”न्ति गाथमाह । तस्सत्थो — यस्मा मयि पसन्नोसि, तस्मा पन इह त्वं, ब्राह्मण, उपसङ्कम्म पुच्छाति अत्तानं दस्सेन्तो आह । इदानी इतो पुब्बं अत्थेनअत्थिकपदं परपदेन सम्बन्धितब्बं — अत्थेन अत्थिको तस्स अत्थत्थिकभावस्स अनुरूपं किलेसगिग्वूपसमेन सन्तं, कोधधूमविगमेन विधूमं, दुक्खाभावेन अनीधं, अनेकविधआसाभावेन निरासं अप्पेविध एकंसेन इध ठितोव इध वा सासने अभिविन्दे लच्छसि अधिगच्छिस्ससि सुमेधं वरपज्जं खीणासवदक्खिण्येय्यन्ति । अथ वा यस्मा मयि पसन्नोसि, तस्मातिह, त्वं ब्राह्मण, अत्थेन अत्थिको समानो उपसङ्कम्म पुच्छ सन्तं विधूमं अनीधं निरासन्ति अत्तानं दस्सेन्तो आह । एवं पुच्छन्तो अप्पेविध अभिविन्दे सुमेधं खीणासवदक्खिण्येय्यन्ति एवम्पेत्य योजना वेदितब्बा ।

४६६. अथ ब्राह्मणो यथानुसिट्ठं पटिपज्जमानो भगवन्तं आह — “यज्जे रतोहं...पे०... ब्रूहि मेत”न्ति । तत्थ यज्जो यागो दानन्ति अत्थतो एकं । तस्मा दानरतो अहं, ताय एव दानारामताय दानं दातुकामो, न पन जानामि, एवं अजानन्तं अनुसासतु मं भवं । अनुसासन्तो च उत्तानेनेव नयेन यत्थ हुतं इज्जते ब्रूहि मेतन्ति एवमेत्थ अत्थयोजना वेदितब्बा । “यथाहुत”न्तिपि पाठो ।

४६७. अथस्स भगवा वत्तुकामो आह — “तेन हि...पे०... देसेस्सामी”ति । ओहितसोतस्स चस्स अनुसासनत्थं ताव “मा जातिं पुच्छी”ति गाथमाह । तत्थ मा जातिं पुच्छीति यदि हुतसमिद्धिं दानमहप्फलतं पच्चासीससि, जातिं मा पुच्छ । अकारणज्हि दक्खिण्येय्यविचारणाय जाति । चरणज्च पुच्छाति अपिच खो सीलादिगुणभेदं चरणं पुच्छ । एतज्हि दक्खिण्येय्यविचारणाय कारणं ।

इदानीस्स तमतथं विभावेन्तो निदस्सनमाह — “कट्ठा हवे जायति जातवेदो”तिआदि । तत्रायमधिप्पायो — इध कट्ठा अग्नि जायति, न च सो सालादिकट्ठा जातो एव अग्निकिच्चं करोति, सापानदोणिआदिकट्ठा जातो न करोति, अपिच खो अत्तनो अच्चिआदिगुणसम्पन्नत्ता एव करोति । एवं न ब्राह्मणकुलादीसु जातो एव दक्खिण्येयो होति, चण्डालकुलादीसु जातो न होति, अपिच खो नीचाकुलीनोपि उच्चाकुलीनोपि खीणासवमुनि धितिमा हिरीनिसेधो आजानियो होति,

इमाय धितिहिरिपमुखाय गुणसम्पत्तिया जातिमा उत्तमदक्खिणेय्यो होति । सो हि धितिया गुणे धारयति, हिरिया दोसे निसेधेति । वृत्तञ्चेतं “हिरिया हि सन्तो न करोन्ति पाप”न्ति । तेन ते ब्रूमि —

“मा जातिं पुच्छी चरणञ्च पुच्छ,
कट्ठा हवे जायति जातवेदो ।
नीचाकुलीनोपि मुनी धितीमा,
आजानियो होति हिरिनिसेधो”ति ॥ —

एस सङ्खेपो, वित्थारो पन अस्सलायनसुत्तानुसारेण (म० नि० २.४०१ आदयो) वेदितब्बो ।

४६८. एवमेतं भगवा चातुवण्णिसुद्धिया अनुसासित्वा इदानीं यत्थ हुतं इज्झते, यथा च हुतं इज्झते, तमत्थं दस्सेतुं “सच्चेन दन्तो”ति आदिगाथमाह । तत्थ सच्चेनाति परमत्थसच्चेन । तज्झि पत्तो दन्तो होति । तेनाह — “सच्चेन दन्तो”ति । दमसा उपेतोति इन्द्रियदमेन समन्नागतो । वेदन्तगूति वेदेहि वा किलेसानं अन्तं गतो, वेदानं वा अन्तं चतुत्थमग्गजाणं गतो । वूसितब्रह्मचरियोति पुन वसितब्बाभावतो वुत्थमग्गब्रह्मचरियो । कालेन तम्हि हव्यं पवेच्छेति अत्तनो देय्यधम्मद्वितकालं तस्स सम्मुखीभावकालञ्च उपलक्खेत्वा तेन कालेन तादिसे दक्खिणेय्ये देय्यधम्मं पवेच्छेय्य, पवेसेय्य पटिपादेय्य ।

४६९-७१. कामेति वत्थुकामे च किलेसकामे च । सुसमाहितिन्द्रियाति सुट्ठु समाहितइन्द्रिया, अविक्खितइन्द्रियाति वृत्तं होति । चन्दोव राहुग्गहणा पमुत्ताति यथा चन्दो राहुग्गहणा, एवं किलेसग्गहणा पमुत्ता ये अतीव भासन्ति चेव तपन्ति च । सत्ताति सतिसम्पन्ना । ममायितानीति तण्हादिद्विममायितानि ।

४७२. यो कामे हित्वाति इतो पभुति अत्तानं सन्धाय वदति । तत्थ कामे हित्वाति किलेसकामे पहाय । अभिभुय्यचारीति तेसं पहीनत्ता वत्थुकामे अभिभुय्यचारी । जातिमरणस्स अन्तं नाम निब्बानं वुच्चति, तञ्च यो वेदि अत्तनो पज्जाबलेन अज्जासि । उदकरहदो वाति ये इमे अनोतत्तदहो कण्णमुण्डदहो रथकारदहो छदन्तदहो कुणालदहो मन्दाकिनिदहो सीहप्पपातदहोति हिमवति सत्त महारहदा अगिसूरियसन्तापेहि असम्फुट्ठता निच्चं सीतला, तेसं अज्जतरो उदकरहदोव सीतो परिनिब्बुतकिलेसपरिळाहत्ता ।

४७३. समोति तुल्यो । समेहीति विपस्सिआदीहि बुद्धेहि । ते हि पटिवेधसमत्ता “समा”ति वुच्चन्ति । नत्थि तेसं पटिवेधेनाधिगन्तब्बेसु गुणेसु, पहातब्बेसु वा दोसेसु वेमत्तता, अद्धानआयुकुलप्पमाणाभिनिक्खमनपधानबोधिरस्मीहि पन नेसं वेमत्तता होति । तथा हि ते हेट्ठिमपरिच्छेदेन चतूहि असङ्ख्येय्येहि कप्पसतसहस्सेन च पारमियो पूरेन्ति, उपरिमपरिच्छेदेन सोळसहि असङ्ख्येय्येहि कप्पसतसहस्सेन च । अयं नेसं अद्धानवेमत्तता । हेट्ठिमपरिच्छेदेन च वस्ससतायुककाले उपपज्जन्ति, उपरिमपरिच्छेदेन वस्ससतसहस्सायुककाले । अयं नेसं आयुवेमत्तता । खत्तियकुले वा ब्राह्मणकुले वा उपपज्जन्ति । अयं कुलवेमत्तता । उच्चा वा होन्ति अट्ठासीतिहत्थप्पमाणा, नीचा वा पन्नरसअट्ठारसहत्थप्पमाणा । अयं पमाणवेमत्तता । हत्थिअस्सरथसिविकादीहि निक्खमन्ति वेहासेन वा । तथा हि विपस्सिककुसन्धा अस्सरथेन निक्खमिंसु, सिखीकोणागमना हत्थिक्खन्धेन, वेस्सभू सिविकाय, कस्सपो वेहासेन, सक्क्यमुनि अस्सपिट्ठिया । अयं नेक्खम्मवेमत्तता । सत्ताहं वा पधानमनुयुज्जन्ति, अट्ठमासं, मासं, द्वेमासं, तेमासं, चतुमासं, पञ्चमासं, छमासं, एकवस्सं द्वितिचतुपञ्चवस्सानि वा । अयं पधानवेमत्तता । अस्सत्थो वा बोधिरुक्खो होति

निग्रोधादीनं वा अञ्जतरो । अयं बोधिवेमत्तता । ब्यामासीति अनन्तपभायुत्ता होन्ति । तत्थ ब्यामप्पभा वा असीतिप्पभा वा सब्बेसं समाना, अनन्तप्पभा पन दूरम्पि गच्छति आसन्नम्पि, एकगावुत्तं द्विगावुत्तं योजनं अनेकयोजनं चक्कवाळपरियन्तम्पि, मङ्गलस्स बुद्धस्स सरीरप्पभा दससहस्सचक्कवाळं अगमासि । एवं सन्तेपि मनसा चिन्तायत्ताव सब्बबुद्धानं, यो यत्तकमिच्छति, तस्स तत्तकं गच्छति । अयं रस्मिवेमत्तता । इमा अट्ठ वेमत्तता ठपेत्वा अवसेसेसु पटिवेधेनाधिगन्तब्बेसु गुणेसु, पहातब्बेसु वा दोसेसु नत्थि नेसं विसेसो, तस्मा “समा”ति वुच्चन्ति । एवमेतेहि समो समेहि ।

विसमेहि दूरेति न समा विसमा, पच्चेकबुद्धादयो अवसेससब्बसत्ता । तेहि विसमेहि असदिसताय दूरे । सकलजम्बुदीपं पूरेत्वा पल्लङ्केन पल्लङ्कं सङ्घट्टेत्वा निसिन्ना पच्चेकबुद्धापि हि गुणेहि एकस्स सम्मासम्बुद्धस्स कलं नाग्घन्ति सोळसिं, को पन वादो सावकादीसु । तेनाह — “विसमेहि दूरे”ति । तथागतो होतीति उभयपदेहि दूरेति योजेतब्बं । अनन्तपञ्जोति अपरिमितपञ्जो । लोकियमनुस्सानज्झि पञ्जं उपनिधाय अट्ठमकस्स पञ्जा अधिका, तस्स पञ्जं उपनिधाय सोतापन्नस्स । एवं याव अरहतो पञ्जं उपनिधाय पच्चेकबुद्धस्स पञ्जा अधिका, पच्चेकबुद्धस्स पञ्जं पन उपनिधाय तथागतस्स पञ्जा अधिकाति न वत्तब्बा, अनन्ता इच्चेव पन वत्तब्बा । तेनाह — “अनन्तपञ्जो”ति । अनूपलित्तोति तण्हादिट्ठिलेपेहि अलित्तो । इध वा हुरं वाति इधलोके वा परलोके वा । योजना पनेत्थ — समो समेहि विसमेहि दूरे तथागतो होति । कस्मा? यस्मा अनन्तपञ्जो अनुपलित्तो इध वा हुरं वा, तेन तथागतो अरहति पूरळासन्ति ।

४७४. यहि न मायाति अयं पन गाथा अञ्जा च ईदिसा मायादिदोसयुत्तेसु ब्राह्मणेसु दक्खिण्येयसञ्जापहानत्थं वुत्ताति वेदितब्बा । तत्थ अम्मोति सत्तसङ्खारेसु “इदं ममा”ति पहीनममायितभावो ।

४७५. निवेसनन्ति तण्हादिट्ठिनिवेसनं । तेन हि मनो तीसु भवेसु निविसति, तेन तं “निवेसनं मनसो”ति वुच्चति । तत्थेव वा निविसति तं हित्वा गन्तुं असमत्थताय । तेनपि “निवेसन”न्ति वुच्चति । परिग्गहाति तण्हादिट्ठियो एव, ताहि परिग्गहितधम्मा वा । केचीति अप्पमत्तकापि । अनुपादियानोति तेसं निवेसनपरिग्गहानं अभावा कञ्चि धम्मं अनुपादियमानो ।

४७६. समाहितो मग्गसमाधिना । उदतारीति उत्तिण्णो । धम्मं चञ्जासीति सब्बञ्च जेय्यधम्मं अञ्जासि । परमाय दिट्ठियाति सब्बञ्जुतञ्जाणेन ।

४७७. भवासवाति भवतण्हाझाननिकन्तिसस्सतदिट्ठिसहगता रागा । वचीति वाचा । खराति कक्खळा फरुसा । विधूपिताति दट्ठा । अत्थगताति अत्थङ्गता । न सन्तीति विधूपितत्ता अत्थङ्गतत्ता च । उभयेहि पन उभयं योजेतब्बं सब्बधीति सब्बेसु खन्धायतनादीसु ।

४७८. मानसत्तेसूति मानेन लग्गेसु । दुक्खं परिञ्जायाति वट्टदुक्खं तीहि परिञ्जाहि परिजानित्वा । सखेत्तवत्थुन्ति सहेतुपच्चयं, सद्धिं कम्मकिलेसेहीति वुत्तं होति ।

४७९. आसं अनिस्सायाति तण्हं अनल्लीयित्वा । विवेकदस्सीति निब्बानदस्सी । परवेदियन्ति परेहि जापेतब्बं । दिट्ठिमुपातिवत्तोति द्वासट्ठिभेदम्पि मिच्छादिट्ठिं अतिक्कन्तो । आरम्मणाति पच्चया, पुनब्भवकारणानीति वुत्तं होति ।

४८०. परोपराति वरावरा सुन्दरासुन्दरा । परा वा बाहिरा, अपरा अञ्झत्तिका । समेच्चाति जाणेन पटिविज्झित्वा ।

धम्माति खन्धायतनादयो धम्मा । उपादानखये विमुत्तोति निब्बाने निब्बानारम्मणतो विमुत्तो,
निब्बानारम्मणविमुत्तिलाभीति अत्थो ।

४८१. संयोजनंजातिखयन्तदस्सीति संयोजनखयन्तदस्सी जातिखयन्तदस्सी च । संयोजनखयन्तेन चेत्य
सउपादिसेसा निब्बानधातु, जातिखयन्तेन अनुपादिसेसा वुत्ता । खयन्तोति हि अच्चन्तखयस्स समुच्छेदप्पहानस्सेतं
अधिवचनं । अनुनासिकलोपो चेत्य “विवेकजं पीतिसुखं”न्ति आदीसु विय न कतो । **योपानुदीति** यो अपनुदि । **रागपथन्ति**
रागारम्मणं, रागमेव वा । रागोपि हि दुग्गतीनं पथत्ता “रागपथो”ति वुच्चति कम्मपथो विय । **सुद्धो निदोसो विमलो**
अकाचोति परिसुद्धकायसमाचारादिताय **सुद्धो** । येहि “रागदोसा अयं पजा, दोसदोसा, मोहदोसा”ति वुच्चति । तेसं अभावा
निदोसो । अट्टपुरिसमलविगमा **विमलो**, उपक्विकलेसाभावतो अकाचो । उपक्विकलिट्ठो हि उपक्विकलेसेन “सकाचो”ति
वुच्चति । सुद्धो वा यस्मा निदोसो, निदोसताय विमलो, बाहिरमलाभावेन विमलत्ता अकाचो । समलो हि “सकाचो”ति
वुच्चति । विमलत्ता वा आगुं न करोति, तेन अकाचो । आगुकिरिया हि उपघातकरणतो “काचो”ति वुच्चति ।

४८२. अत्तनो अत्तानं नानुपस्सतीति जाणसम्पयुत्तेन चित्तेन विपस्सन्तो अत्तनो खन्धेसु अज्जं अत्तानं नाम न
पस्सति, खन्धमत्तमेव पस्सति । या चायं “अत्तनाव अत्तानं सज्जानामी”ति तस्स सच्चतो थेततो दिट्ठि उप्पज्जति, तस्सा
अभावा अत्तनो अत्तानं नानुपस्सति, अज्जदत्थु पज्जाय खन्धे पस्सति । मग्गसमाधिना **समाहितो**, कायवङ्कादीनं अभावा
उज्जुगतो, लोकधम्मेहि अकम्पनीयतो **ठित्तो**, तण्हासङ्घाताय एजाय पज्चन्नं चेतोखिलानज्ज अट्टट्टानाय कङ्कय च
अभावा **अनेजो अखिलो अकङ्को** ।

४८३. मोहन्तराति मोहकारणा मोहपच्चया, सब्बकिलेसानमेतं अधिवचनं । **सब्बेसु धम्मेसु च जाणदस्सीति**
सच्छिकतसब्बज्जुतज्जाणो । तज्झि सब्बेसु धम्मेसु जाणं, तज्ज भगवा पस्सि, “अधिगतं मे”ति सच्छिकत्वा विहासि । तेन
वुच्चति “सब्बेसु धम्मेसु च जाणदस्सी”ति । **सम्बोधिन्ति** अरहत्तं । **अनुत्तरन्ति** पच्चेकबुद्धसावकेहि असाधारणं । **सिवन्ति**
खेमं निरुपद्ववं सस्सिरिकं वा । **यक्खस्साति** पुरिसस्स । **सुद्धीति** वोदानता । एत्थ हि मोहन्तराभावेन सब्बदोसाभावो, तेन
संसारकारणसमुच्छेदो अन्तिमसरीरधारिता, जाणदस्सिताय सब्बगुणसम्भवो । तेन अनुत्तरा सम्बोधिपत्ति, इतो परज्ज
पहातब्बमधिगन्तब्बं वा नत्थि । तेनाह — “एत्तावता यक्खस्स सुद्धी”ति ।

४८४. एवं वुत्ते ब्राह्मणो भिय्योसोमत्ताय भगवति पसन्नो पसन्नाकारं करोन्तो आह “**हुतज्ज मय्ह**”न्ति । तस्सत्थो
— यमहं इतो पुब्बे ब्रह्मानं आरब्भ अग्गिम्हि अजुहं, तं मे हुतं सच्चं वा होति, अलिकं वाति न जानामि । अज्ज पन इदं
हुतज्ज मय्हं हुतमत्थु सच्चं, सच्चहुतमेव अत्थूति याचन्तो भणति । **यं तादिसं वेदगुणं अलत्थं**, यस्मा इधेव ठितो
भवन्तरूपं वेदगुं अलत्थं । **ब्रह्मा हि सक्खि**, पच्चक्खमेव हि त्वं ब्रह्मा, यतो **पटिग्गणहातु मे भगवा**, पटिग्गहेत्वा च
भुज्जतु मे भगवा पूरळासन्ति तं हव्यसेसं उपनामेन्तो आह ।

४८७. अथ भगवा कसिभारद्वाजसुत्ते वुत्तनयेन गाथाद्वयमभासि । ततो ब्राह्मणो “अयं अत्तना न इच्छति, कम्पि चज्जं
सन्धाय ‘केवलिनं महेसिं खीणासवं कुक्कुच्चवूपसन्तं अन्नेन पानेन उपट्ठहस्सू’ति भणती”ति एवं गाथाय अत्थं
असल्लक्खेत्वा तं जातुकामो आह “**साधाहं भगवा**”ति । तत्थ **साधूति** आयाचनत्थे निपातो । **तथाति** येन त्वमाह, तेन
पकारेन । **विजज्जन्ति** जानेय्यं । **यन्ति** यं दक्खिण्येयं यज्जकाले परियेसमानो उपट्ठहेय्यन्ति पाठसेसो । **पप्पुय्याति** पत्वा ।
तव सासनन्ति तव ओवादं । इदं वुत्तं होति । साधाहं भगवा तव ओवादं आगम्म तथा विजज्जं आरोचेहि मे तं केवलिनन्ति
अधिप्पायो । यो दक्खिणं भुज्जेय्य मादिसस्स, यं चाहं यज्जकाले परियेसमानो उपट्ठहेय्यं, तथारूपं मे दक्खिण्येयं दस्सेहि,

सचे त्वं न भुञ्जसीति ।

४८८-९०. अथस्स भगवा पाकटेन नयेन तथारूपं दक्खिण्यं दस्सेन्तो “**सारम्भा यस्सा**”ति गाथात्तयमाह । तत्थ **सीमन्तानं विनेतारन्ति सीमाति** मरियादा साधुजनवुत्ति, तस्सा अन्ता परियोसाना अपरभागाति कत्वा सीमन्ता वुच्चन्ति किलेसा, तेसं विनेतारन्ति अत्थो । सीमन्ताति बुद्धवेनेय्या सेक्खा च पुथुज्जना च, तेसं विनेतारन्तिपि एके । **जातिमरणकोविदन्ति** “एवं जाति एवं मरण”न्ति एत्थ कुसलं । **मोनेय्यसम्पन्नन्ति** पज्जासम्पन्नं, कायमोनेय्यादिसम्पन्नं वा । **भकुटिं विनयित्वानाति** यं एकच्चे दुब्बुद्धिनो याचकं दिस्वा भकुटिं करोन्ति, तं विनयित्वा, पसन्नमुखा हुत्वाति अत्थो । **पज्जलिकाति** पग्गहितअज्जलिनो हुत्वा ।

४९१. अथ ब्राह्मणो भगवन्तं थोमयमानो “**बुद्धो भव**”न्ति गाथमाह । तत्थ **आयागोति** आयजितब्बो, ततो ततो आगम्म वा यजितब्बमेत्थातिपि आयागो, देय्यधम्मानं अधिद्वानभूतोति वुत्तं होति । सेसमेत्थ इतो पुरिमगाथासु च यं न वण्णितं, तं सक्का अवण्णितम्पि जानितुन्ति उत्तानत्थत्तायेव न वण्णितं । इतो परं पन कसिभारद्वाजसुत्ते वुत्तनयमेवाति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय पूरळाससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. माघसुत्तवण्णना

एवं मे सुतन्ति माघसुत्तं । का उप्पत्ति? अयमेव यास्स निदाने वुत्ता । अयज्झि माघो माणवो दायको अहोसि दानपति । तस्सेतदहोसि — “सम्पत्तकपणद्धिकादीनं दानं दिन्नं महप्फलं होति, उदाहु नोति समणं गोतमं एतमत्थं पुच्छिस्सामि, समणो किर गोतमो अतीतानागतपच्चुप्पन्नं जानाती”ति । सो भगवन्तं उपसङ्कमित्वा पुच्छि । भगवा चस्स पुच्छानुरूपं ब्याकासि । तयिदं सङ्गीतिकारानं ब्राह्मणस्स भगवतोति तिण्णम्पि वचनं समोधानेत्वा “माघसुत्त”न्ति वुच्चति ।

तत्थ **राजगहेति** एवंनामके नगरे । तज्झि मन्थातुमहागोविन्दादीहि परिग्गहितत्ता “राजगह”न्ति वुच्चति । अज्जेपेत्थ पकारे वण्णयन्ति । किं तेहि, नाममेतं तस्स नगरस्स? तं पनेतं बुद्धकाले च चक्कवत्तिकाले च नगरं होति, सेसकाले सुज्जं होति यक्खपरिग्गहितं, तेसं वसन्तवनं हुत्वा तिट्ठति । एवं गोचरगामं दस्सेत्वा निवासद्वानमाह — “**गिज्झकूटे पब्वते**”ति । सो च गिज्झा तस्स कूटेसु वसिंसु, गिज्झसदिसानि वास्स कूटानि, तस्मा “गिज्झकूटो”ति वुच्चतीति वेदितब्बो ।

अथ खो... पे०... अवोचाति एत्थ **माघोति** तस्स ब्राह्मणस्स नामं । **माणवोति** अन्तेवासिवासं अनतीतभावेन वुच्चति, जातिया पन महल्लको । “पुब्बाचिण्णवसेना”ति एके पिङ्गियो माणवो विय । सो हि वीसवस्ससतिकोपि पुब्बाचिण्णवसेन “पिङ्गियो माणवो” त्वेव सङ्गं अगमासि । सेसं वुत्तनयमेव ।

अहज्झि, भो गोतम... पे०... पसवामीति एत्थ **दायको दानपतीति** दायको चेव दानपति च । यो हि अज्जस्स सन्तकं तेनाणत्तो देति, सोपि दायको होति, तस्मिं पन दाने इस्सरियाभावतो न दानपति । अयं पन अत्तनो सन्तकंयेव देति । तेनाह — “अहज्झि, भो गोतम, दायको दानपती”ति । अयमेव हि एत्थ अत्थो, अज्जत्र पन अन्तरन्तरा मच्छेरेन अभिभुय्यमानो दायको अनभिभूतो दानपतीति आदिनापि नयेन वत्तुं वट्ठति । **वदज्जूति** याचकानं वचनं जानामि वुत्तमत्तेयेव “अयमिदमरहति अयमिद”न्ति पुरिसविसेसावधारणेन बहूपकारभावगहणेन वा । **याचयोगोति** याचितुं युत्तो । यो हि याचके

दिस्वाव भकुटिं कत्वा फरुसवचनादीनि भणति, सो न याचयोगो होति । अहं पन न तादिसोति दीपेति । **धम्मेनाति** अदिन्नादाननिकतिवज्जनादीनि वज्जेत्वा भिक्खाचरियाय, याचनायाति अत्थो । याचना हि ब्राह्मणानं भोगपरियेसने धम्मो, याचमानानज्ज नेसं परेहि अनुगहकामेहि दिन्ना भोगा धम्मलद्धा नाम धम्माधिगता च होन्ति, सो च तथा परियेसित्वा लभि । तेनाह — “**धम्मेन भोगे परियेसामि...पे०... धम्माधिगतेही**”ति । **भिय्योपि ददामीति** ततो उत्तरिपि ददामि, पमाणं नत्थि, एत्थ लद्धभोगप्पमाणेन ददामीति दस्सेति ।

तग्घाति एकंसवचने निपातो । एकंसेनेव हि सब्बबुद्धपच्चेकबुद्धसावकेहि पसत्थं दानं अन्तमसो तिरच्छानगतानम्पि दीयमानं । वुत्तज्जेतं “सब्बत्थ वण्णितं दानं, न दानं गरहितं क्वची”ति । तस्मा भगवापि एकंसेनेव तं पसंसन्तो आह — “**तग्घ त्वं माणव...पे०... पसवसी**”ति । सेसं उत्तानत्थमेव । एवं भगवता “बहुं सो पुज्जं पसवती”ति वुत्तेपि दक्खिण्येतो दक्खिणाविसुद्धिं सोतुकामो ब्राह्मणो उत्तरि भगवन्तं पुच्छि । तेनाहु सङ्गीतिकारा — “**अथ खो माघो माणवो भगवन्तं गाथाय अज्झभासी**”ति । तं अत्थतो वुत्तनयमेव ।

४९२. पुच्छामहन्ति आदिगाथासु पन **वदज्जुन्ति** वचनविदुं, सब्बाकारेण सत्तानं वुत्तवचनाधिप्पायज्जुन्ति वुत्तं होति । **सुज्जेति** दक्खिण्येवसेन सुद्धं महप्फलं भवेय्य । योजना पनेत्थ — यो याचयोगो दानपति गहट्ठो पुज्जत्थिको हुत्वा परेसं अन्नपानं ददं यजति, न अग्गिम्हि आहुतिमत्तं पक्खिपन्तो, तज्ज खो पुज्जपेक्खोव न पच्चुपकारकल्याणकित्तिसद्दादिअपेक्खो, तस्स एवरूपस्स यजमानस्स हुतं कथं सुज्जेय्याति?

४९३. आराधये दक्खिण्येभि तादीति तादिसो याचयोगो दक्खिण्येहि आराधये सम्पादये सोधये, महप्फलं तं हुतं करेय्य, न अज्जथाति अत्थो । इमिनास्स “कथं हुतं यजमानस्स सुज्जे” इच्चेतं व्याकतं होति ।

४९४. अक्खाहि मे भगवा दक्खिण्येति एत्थ यो याचयोगो ददं परेसं यजति, तस्स मे भगवा दक्खिण्ये अक्खाहीति एवं योजना वेदितब्बा ।

४९५. अथस्स भगवा नानप्पकारेहि नयेहि दक्खिण्ये पकासेन्तो “**ये वे असत्ता**”ति आदिका गाथायो अभासि । तत्थ **असत्ताति** रागादिसङ्गवसेन अलग्गा । **केवलिनोति** परिनिद्धितकिच्चा । **यत्तत्ताति** गुत्तचित्ता ।

४९६-७. दन्ता अनुत्तरेण दमथेन, **विमुत्ता** पज्जाचेतोविमुत्तीहि, **अनीघा** आयतिं वट्टदुक्खाभावेन, **निरासा** सम्पति किलेसाभावेन । इमिस्सा पन गाथाय दुतियगाथा भावनानुभावप्पकासननयेन वुत्ताति वेदितब्बा । “भावनानुयोगमनुयुत्तस्स, भिक्खवे, भिक्खुनो विहरतो किज्चापि न एवं इच्छा उप्पज्जेय्य ‘अहो वत मे अनुपादाय आसवेहि चित्तं विमुच्चेय्या’ति (अ० नि० ७.७१), अथ ख्वास्स अनुपादाय आसवेहि चित्तं विमुच्चती”ति इदं चेत्थ सुत्तं साधकं ।

४९८-५०२. रागज्ज...पे०... येसु न माया...पे०... न तण्हासु उपातिपन्नाति कामतण्हादीसु नाधिमुत्ता । **वितरेय्याति** वितरित्वा । **तण्हाति** रूपतण्हादिछब्बिधा । **भवाभवायाति** सस्सताय वा उच्छेदाय वा । अथ वा भवस्स अभवाय भवाभवाय, पुनब्भवाभिनिब्बत्तियाति वुत्तं होति । **इध वा हरं वाति** इदं पन “**कुहिज्जि लोके**”ति इमस्स वित्थारवचनं ।

५०४. ये वीतरागा...पे०... समिताविनोति समितवन्तो, किलेसवूपसमकारिनोति अत्थो । समितावितत्ता च

वीतरागा अकोपा। इथ विप्पहायाति इधलोके वत्तमाने खन्धे विहाय, ततो परं येसं गमनं नत्थीति वुत्तं होति। इतो परं “ये कामे हित्वा अगहा चरन्ति, सुसज्जतत्ता तसरं उज्जु”न्ति इमम्पि गाथं केचि पठन्ति।

५०६-८. जहित्वाति हित्वा। “जहित्वाना”तिपि पाठो, अयमेवत्थो। अत्तदीपाति अत्तनो गुणे एव अत्तनो दीपं कत्वा विचरन्ता खीणासवा वुच्चन्ति। ये हेत्थाति हकारो निपातो पदपूरणमत्ते। अयं पनत्थो — ये एत्थ खन्धायतनादिसन्ताने यथा इदं खन्धायतनादि तथा जानन्ति, यंसभावं तंसभावयेव सज्जानन्ति अनिच्चादिवसेन जानन्ता। अयमन्तिमा नत्थि पुनब्भवोति अयं नो अन्तिमा जाति, इदानी नत्थि पुनब्भवोति एवञ्च ये जानन्तीति।

५०९. यो वेदगूति इदानी अत्तानं सन्धाय भगवा इमं गाथमाह। तत्थ सतिमाति छसततविहारसतिया समन्नागतो। सम्बोधिपत्तोति सब्बज्जुतं पत्तो। सरणं बहून्ति बहूनां देवमनुस्सानं भयविहिंसनेन सरणभूतो।

५१०. एवं दक्खिण्ये सुत्वा अत्तमनो ब्राह्मणो आह — “अद्धा अमोघा”ति। तत्थ त्वज्हेत्थ जानासि यथा तथा इदन्ति त्वज्हि एत्थ लोके इदं सब्बम्पि जेय्यं यथा तथा जानासि याथावतो जानासि, यादिसं तं तादिसमेव जानासीति वुत्तं होति। तथा हि ते विदितो एस धम्मोति तथा हि ते एसा धम्मधातु सुप्पटिविद्धा, यस्सा सुप्पटिविद्धता यं यं इच्छसि, तं तं जानासीति अधिप्पायो।

५११. एवं सो ब्राह्मणो भगवन्तं पसंसित्वा दक्खिण्यसम्पदाय यज्जसम्पदं जत्वा दायकसम्पदायपि तं छळङ्गपरिपूरं यज्जसम्पदं सोतुकामो “यो याचयोगो”ति उत्तरिपज्जं पुच्छि। तत्रायं योजना — यो याचयोगो ददं परेसं यजति, तस्स अक्खाहि मे भगवा यज्जसम्पदन्ति।

५१२. अथस्स भगवा द्वीहि गाथाहि अक्खासि। तत्थायं अत्थयोजना — यजस्सु माघ, यजमानो च सब्बत्थ विप्पसादेहि चित्तं, तीसुपि कालेसु चित्तं पसादेहि। एवं ते यायं —

“पुब्बेव दाना सुमनो, ददं चित्तं पसादये।

दत्त्वा अत्तमनो होति, एसा यज्जस्स सम्पदा”ति॥ (अ० नि० ६.३७; पे० व० ३०५) —

यज्जसम्पदा वुत्ता, ताय सम्पन्नो यज्जो भविस्सति। तत्थ सिया “कथं चित्तं पसादेतब्ब”न्ति? दोसप्पहानेन। कथं दोसप्पहानं होति? यज्जारम्मणताय। अयज्जि आरम्मणं यजमानस्स यज्जो एत्थ पतिट्ठाया जहाति दोसं, अयज्जि सत्तेसु मेत्तापुब्बङ्गमेन सम्मादिट्ठिपदीपविहतमोहन्धकारेण चित्तेन यजमानस्स देय्यधम्मसङ्घातो यज्जो आरम्मणं होति, सो एत्थ यज्जे आरम्मणवसेन पवत्तिया पतिट्ठाया देय्यधम्मपच्चयं लोभं, पटिग्गाहकपच्चयं कोधं, तदुभयनिदानं मोहन्ति एवं तिविधम्पि जहाति दोसं। सो एवं भोगेसु वीतरागो, सत्तेसु च पविनेय्य दोसं तप्पहानेनेव पहीनपज्जनीवरणो अनुक्कमेन उपचारप्पनाभेदं अपरिमाणसत्तफरणेन एकसत्ते वा अनवसेसफरणेन अप्पमाणं मेत्तं चित्तं भावेन्तो पुन भावनावेपुल्लत्थं, रत्तिन्दिवं सततं सब्बइरियापथेसु अप्पमत्तो हुत्वा तमेव मेत्तज्झानसङ्घातं सब्बा दिसा फरते अप्पमज्जन्ति।

५१४. अथ ब्राह्मणो तं मेत्तं “ब्रह्मलोकमग्गो अयं”न्ति अजानन्तो केवलं अत्तनो विसयातीतं मेत्ताभावं सुत्वा सुट्ठुतरं सज्जातसब्बज्जुसम्भावनो भगवति अत्तना ब्रह्मलोकाधिमुत्तत्ता ब्रह्मलोकूपपत्तिमेव च सुद्धिं मुत्तिञ्च मज्जमानो ब्रह्मलोकमग्गं पुच्छन्तो “को सुज्झती”ति गाथमाह। तत्र च ब्रह्मलोकगामिं पुज्जं करोन्तं सन्धायाह — “को सुज्झति

मुच्यती”ति, अकरोन्तं सन्धाय “बज्जती चा”ति । केनत्तनाति केन कारणेन । सक्खि ब्रह्मज्जदिट्ठोति ब्रह्मा अज्ज सक्खि दिट्ठो । सच्चन्ति भगवतो ब्रह्मसमत्तं आरब्ध अच्चादरेन सपथं करोति । कथं उपपज्जतीति अच्चादरेनेव पुनपि पुच्छति । जुतिमाति भगवन्तं आलपति ।

तत्थ यस्मा यो भिक्खु मेत्ताय तिकचतुक्कज्झानं उप्पादेत्वा तमेव पादकं कत्वा विपस्सन्तो अरहत्तं पापुणाति, सो सुज्झति मुच्यति च, तथारूपो च ब्रह्मलोकं न गच्छति । यो पन मेत्ताय तिकचतुक्कज्झानं उप्पादेत्वा “सन्ता एसा समापत्ती”ति आदिना नयेन तं अस्सादेति, सो बज्जति । अपरिहीनज्झानो च तेनेव ज्ञानेन ब्रह्मलोकं गच्छति, तस्मा भगवा यो सुज्झति मुच्यति च, तस्स ब्रह्मलोकगमनं अननुजानन्तो अनामसित्वाव तं पुगगलं यो बज्जति । तस्स तेन ज्ञानेन ब्रह्मलोकगमनं दस्सेन्तो ब्राह्मणस्स सप्पायेन नयेन “यो यजती”ति इमं गाथमाह ।

५१५. तत्थ तिविधन्ति तिकालप्पसादं सन्धाय्याह । तेन दायकतो अङ्गत्तयं दस्सेति । आराधये दक्खिण्येभि तादीति तज्च सो तादिसो तिविधसम्पत्तिसाधको पुगगलो तिविधं यज्जसम्पदं दक्खिण्येहि खीणासवेहि साधेय्य सम्पादेय्य । इमिना पटिग्गाहकतो अङ्गत्तयं दस्सेति । एवं यजित्वा सम्मा याचयोगोति एवं मेत्तज्झानपदद्वानभावेन छळङ्गसमन्नागतं यज्जं सम्मा यजित्वा सो याचयोगो तेन छळङ्गयज्जूपनिस्सयेन मेत्तज्झानेन उपपज्जति ब्रह्मलोकन्ति ब्रूमीति ब्राह्मणं समुस्साहेन्तो देसनं समापेसि । सेसं सब्बगाथासु उत्तानत्थमेव । इतो परज्ज पुब्बे वुत्तनयमेवाति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय माघसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. सभियसुत्तवण्णना

एवं मे सुतन्ति सभियसुत्तं । का उप्पत्ति? अयमेव यास्स निदाने वुत्ता । अत्थवण्णनाक्कमेपि चस्स पुब्बसदिसं पुब्बे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । यं पन अपुब्बं, तं उत्तानत्थानि पदानि परिहरन्ता वण्णयिस्साम । वेळुवने कलन्दकनिवापेति वेळुवनन्ति तस्स उय्यानस्स नामं । तं किर वेळूहि च परिक्खित्तं अहोसि अट्टारसहत्थेन च पाकारेन, गोपुरद्वारद्वालकयुत्तं नीलोभासं मनोरमं, तेन “वेळुवन”न्ति वुच्चति । कलन्दकानज्चेत्थ निवापं अदंसु, तेन “कलन्दकनिवापो”ति वुच्चति । कलन्दका नाम काळका वुच्चन्ति । पुब्बे किर अज्जतरो राजा तत्थ उय्यानकीळनत्थं आगतो सुरामदेन मत्तो दिवासेय्यं सुपि । परिजनोपिस्स “सुत्तो राजा”ति पुप्फफलादीहि पलोभियमानो इतो चित्तो च पक्कामि । अथ सुरागन्धेन अज्जतरस्मा सुसिररुक्खा कण्हसप्पो निक्खमित्वा रज्जो अभिमुखो आगच्छति । तं दिस्वा रुक्खदेवता “रज्जो जीवितं दस्सामी”ति काळकवेसेन आगन्त्वा कण्णमूले सहमकासि । राजा पटिबुज्झि, कण्हसप्पो निवत्तो । सो तं दिस्वा “इमाय मम काळकाय जीवितं दिन्न”न्ति काळकानं तत्थ निवापं पट्टपेसि, अभयघोसनज्च घोसापेसि । तस्मा तं ततो पभुति “कलन्दकनिवापो”ति सङ्खं गतं ।

सभियस्स परिब्बाजकस्साति सभियोति तस्स नामं, परिब्बाजकोति बाहिर पब्बज्जं उपादाय वुच्चति । पुराणसालोहिताय देवतायाति न माता न पिता, अपिच खो पनस्स माता विय पिता विय च हितज्झासयत्ता सो देवपुत्तो “पुराणसालोहिता देवता”ति वुत्तो । परिनिब्बुते किर कस्सपे भगवति पतिट्ठिते सुवण्णचेतिये तयो कुलपुत्ता सम्मुखसावकानं सन्तिके पब्बजित्वा चरियानुरूपानि कम्मद्वानानि गहेत्वा पच्चन्तजनपदं गन्त्वा अरज्जायतने समणधम्मं

करोन्ति, अन्तरन्तरा च चेतियवन्दनत्थाय धम्मस्सवनत्थाय च नगरं गच्छन्ति । अपरेन च समयेन तावतकम्पि अरञ्जे विष्णवासं अरोचयमाना तत्थेव अप्पमत्ता विहरिंसु, एवं विहरन्तापि न च किञ्चि विसेसं अधिगमिंसु । ततो नेसं अहोसि — “मयं पिण्डाय गच्छन्ता जीविते सापेक्खा होम, जीविते सापेक्खेन च न सक्का लोकुत्तरधम्मो अधिगन्तुं, पुथुज्जनकालकिरियापि दुक्खा, हन्द मयं निस्सेणिं बन्धित्वा पब्बतं अभिरुह्य काये च जीविते च अनपेक्खा समणधम्मं करोमा”ति । ते तथा अकंसु ।

अथ नेसं महाथेरो उपनिस्सयसम्पन्नता तदहेव छळभिज्जापरिवारं अरहत्तं सच्छाकासि । सो इद्धिया हिमवन्तं गन्त्वा अनोतत्ते मुखं धोवित्वा उत्तरकुरुसु पिण्डाय चरित्वा कतभत्तकिच्चो पुन अज्जम्पि पदेसं गन्त्वा पत्तं पूरेत्वा अनोतत्तउदकञ्च नागलतादन्तपोणञ्च गहेत्वा तेसं सन्तिकं आगन्त्वा आह — “पस्सथावुसो ममानुभावं, अयं उत्तरकुरुतो पिण्डपातो, इदं हिमवन्ततो उदकदन्तपोणं आभत्तं, इमं भुज्जित्वा समणधम्मं करोथ, एवाहं तुम्हे सदा उपट्ठहिस्सामी”ति । ते तं सुत्वा आहंसु — “तुम्हे, भन्ते, कतकिच्चा, तुम्हेहि सह सल्लापमत्तम्पि अम्हाकं पपञ्चो, मा दानि तुम्हे पुन अम्हाकं सन्तिकं आगमित्था”ति । सो केनचि परियायेन ते सम्पटिच्छापेतुं असक्कोन्तो पक्कामि ।

ततो तेसं एको द्वीहतीहच्चयेन पञ्चाभिज्जो अनागामी अहोसि । सोपि तथेव अकासि, इतरेन च पटिक्खित्तो तथेव अगमासि । सो तं पटिक्खित्वा वायमन्तो पब्बतं आरुहनदिवसतो सत्तमे दिवसे किञ्चि विसेसं अनधिगन्त्वाव कालकतो देवलोके निब्बन्ति । खीणासवत्थेरोपि तं दिवसमेव परिनिब्बायि, अनागामी सुद्धावासेसु उप्पज्जि । देवपुत्तो छसु कामावचरदेवलोकेसु अनुलोमपटिलोमेन दिब्बसम्पत्तिं अनुभवित्वा अम्हाकं भगवतो काले देवलोका चवित्वा अज्जतरिस्सा परिब्बाजिकाय कुच्छिम्हि पटिसन्धिं अगहेसि । सा किर अज्जतरस्स खत्तियस्स धीता, तं मातापितरो “अम्हाकं धीता समयन्तरं जानातू”ति एकस्स परिब्बाजकस्स निव्यातेसुं । तस्सेको अन्तेवासिको परिब्बाजको ताय सद्धिं विप्पटिपज्जि । सा तेन गब्भं गण्हि । तं गब्भिनिं दिस्वा परिब्बाजिका निक्कट्ठिंसु । सा अज्जत्थ गच्छन्ती अन्तरामग्गे सभायं विजायि, तेनस्स “सभियो”त्वेव नामं अकासि । सोपि सभियो वड्ढित्वा परिब्बाजकपब्बज्जं पब्बजित्वा नानासत्थानि उगहेत्वा महावादी हुत्वा वादक्खित्ताय सकलजम्बुदीपे विचरन्तो अत्तनो सदिसं वादिं अदिस्वा नगरद्वारे अस्समं कारापेत्वा खत्तियकुमारादयो सिप्पं सिक्खापेन्तो तत्थ वसति ।

अथ भगवा पवत्तितवरधम्मचक्को अनुपुब्बेन राजगहं आगन्त्वा वेळुवने विहरति कलन्दकनिवापे । सभियो पन बुद्धुप्पादं न जानाति । अथ सो सुद्धावासब्रह्मा समापत्तितो वुट्ठाय “इमाहं विसेसं कस्सानुभावेन पत्तो”ति आवज्जेन्तो कस्सपस्स भगवतो सासने समणधम्मकिरियं ते च सहाये अनुस्सरित्वा “तेसु एको परिनिब्बुतो, एको इदानि कत्था”ति आवज्जेन्तो “देवलोका चवित्वा जम्बुदीपे उप्पन्नो बुद्धुप्पादम्पि न जानाती”ति जत्वा “हन्द नं बुद्धुपसेवनाय नियोजेमी”ति वीसति पज्हे अभिसङ्कुरित्वा रत्तिभागे तस्स अस्सममागम्म आकासे ठत्वा “सभिय, सभिया”ति पक्कोसि । सो निद्वायमानो तिक्खत्तुं तं सद्धं सुत्वा निक्खम्म ओभासं दिस्वा पज्जलिको अट्ठासि । ततो तं ब्रह्मा आह — “अहं सभिय तवत्थाय वीसति पज्हे आहरिं, ते त्वं उगगण्ह । यो च ते समणो वा ब्राह्मणो वा इमे पज्हे पुट्ठो ब्याकरोति, तस्स सन्तिके ब्रह्मचरियं चरेय्यासी”ति । इमं देवपुत्तं सन्थायेतं वुत्तं “पुराणसालोहिताय देवताय पज्हा उद्धिद्धा होन्ती”ति । उद्धिद्धाति उद्देसमत्तेनेव वुत्ता, न विभङ्गेन ।

एवं वुत्ते च ने सभियो एकवचनेनेव पदपटिपाटिया उगहेसि । अथ सो ब्रह्मा जानन्तोपि तस्स बुद्धुप्पादं नाचिक्खि । “अत्थं गवेसमानो परिब्बाजको सयमेव सत्थारं जस्सति । इतो बहिद्धा च समणब्राह्मणानं तुच्छभाव”न्ति इमिना

पनाधिप्पायेन एवमाह — “यो ते सभिय...पे०... चरेय्यासी”ति । थेरगाथासु पन चतुक्कनिपाते सभियथेरापदानं वण्णेन्ता भणन्ति “सा चस्स माता अत्तनो विप्पटिपत्तिं चिन्तेत्वा तं जिगुच्छमाना ज्ञानं उप्पादेत्वा ब्रह्मलोके उप्पन्ना, तां ब्रह्मदेवताय ते पज्झा उद्दिट्ठा”ति ।

ये तेति इदानीं वत्तब्बानं उद्देसपच्चुद्देसो । **समणब्राह्मणा**ति पब्बज्जूपगमनेन लोकसम्मूतिया च समणा चेव ब्राह्मणा च । **सङ्घिनो**ति गणवन्तो । **गणिनो**ति सत्थारो, “सब्बज्जुनो मय”न्ति एवं पटिज्जातारो । **गणाचरिया**ति उद्देसपरिपुच्छादिवसेन पब्बजितगहट्टगणस्स आचरिया । **जाता**ति अभिज्जाता, विस्सुता पाकटाति वुत्तं होति । **यसस्सिनो**ति लाभपरिवारसम्पन्ना । **तित्थकरा**ति तेसं दिट्ठानुगतिं आपज्जन्तेहि ओतरितब्बानं ओगाहितब्बानं दिट्ठितित्थानं कत्तारो । **साधुसम्मता बहुजनस्सा**ति “साधवो एते सन्तो सप्पुरिसा”ति एवं बहुजनस्स सम्मता ।

सेय्यथिदन्ति कतमे तेति चे-इच्चेतस्मिं अत्थे निपातो । **पूरणो**ति नामं, **कस्सपो**ति गोत्तं । सो किर जातिया दासो, दाससत्तं पूरेन्तो जातो । तेनस्स “पूरणो”ति नाममकंसु । पलायित्वा पन नग्गेसु पब्बजित्वा “कस्सपो अह”न्ति गोत्तं उद्दिसि, सब्बज्जुतञ्च पच्चज्जासि । **मक्खली**ति नामं, गोसालाय जातत्ता **गोसालो**तिपि वुच्चति । सोपि किर जातिया दासो एव, पलायित्वा पब्बजि, सब्बज्जुतञ्च पच्चज्जासि । **अजितो**ति नामं, अप्पिच्छताय केसकम्बलं धारेति, तेन **केसकम्बलो**तिपि वुच्चति, सोपि सब्बज्जुतं पच्चज्जासि । **पकुधो**ति नामं, **कच्चायनो**ति गोत्तं । अप्पिच्छवसेन उदके जीवसज्जाय च न्हानमुखधोवनादि पटिक्खित्तो, सोपि सब्बज्जुतं पच्चज्जासि । **सञ्चयो**ति नामं, बेलट्टो पनस्स पिता, तस्मा **बेलट्टुपुत्तो**ति वुच्चति, सोपि सब्बज्जुतं पच्चज्जासि । **निगण्ठो**ति पब्बज्जानामेन, **नाटपुत्तो**ति पितुनामेन वुच्चति । नाटोति किर नामस्स पिता, तस्स पुत्तोति नाटपुत्तो, सोपि सब्बज्जुतं पच्चज्जासि । सब्बेपि पञ्चसत्तपञ्चसत्तसिस्सपरिवारा अहेसुं । तेति ते छ सत्थारो । ते **पज्जे**ति ते वीसति पज्जे । तेति ते छ सत्थारो । **न सम्पायन्ती**ति न सम्पादेन्ति । **कोपन्ति** चित्तचेतसिकानं आविलभावं । **दोसन्ति** पदुट्ठचित्तं, तदुभयम्पेतं मन्दतिक्खभेदस्स कोधस्सेवाधिवचनं । **अप्पच्चयन्ति** अप्पतीतता, दोमनस्सन्ति वुत्तं होति । **पातुकरोन्ती**ति कायवचीविकारेण पकासेन्ति, पाकटं करोन्ति ।

हीनायाति गहट्टभावाय । गहट्टभावो हि पब्बज्जं उपनिधाय सीलादिगुणहीनतो हीनकामसुखपटिसेवनतो वा “हीनो”ति वुच्चति । उच्चा पब्बज्जा । **आवत्तित्वा**ति ओसक्कित्वा । **कामे परिभुज्जेय्यन्ति** कामे पटिसेवेय्यं । इति किरस्स सब्बज्जुपटिज्जानम्पि पब्बजितानं तुच्छकत्तं दिस्वा अहोसि । उप्पन्नपरिवितक्कवसेनेव च आगन्त्वा पुनप्पुनं वीमंसमानस्स अथ **खो सभियस्स परिब्बाजकस्स एतदहोसि** — “अयम्पि खो समणो”ति च “येपि खो ते भोन्तो”ति च “**समणो खो दहरोति न उज्जातब्बो**”ति चाति एवमादि । तत्थ **जिण्णा**तिआदीनि पदानि वुत्तनयानेव । **थेरा**ति अत्तनो समणधम्मं थिरभावप्पत्ता । **रत्तज्जू**ति रतनज्जू, “निब्बानरतनं जानाम मय”न्ति एवं सकाय पटिज्जाय लोकेनापि सम्मता, बहुरत्तिविदू वा । चिरं पब्बजितानं एतेसन्ति **चिरपब्बजिता** । **न उज्जातब्बो**ति न अवजानितब्बो, न नीचं कत्वा जानितब्बोति वुत्तं होति । **न परिभोतब्बो**ति न परिभवितब्बो, “किमेस जस्सती”ति एवं न गहेतब्बोति वुत्तं होति ।

५१६. **कङ्घी वेचिकिच्छी**ति सभियो भगवता सङ्घि सम्मोदमानो एवं भगवतो रूपसम्पत्तिदमूपसमसूचितं सब्बज्जुतं सम्भावयमानो विगतुद्धच्चो हुत्वा आह — “कङ्घी वेचिकिच्छी”ति । तत्थ “लभेय्यं नु खो इमेसं व्याकरण”न्ति एवं पज्ज्ञानं व्याकरणकङ्घाय **कङ्घी** । “को नु खो इमस्सिमस्स च पज्जस्स अत्थो”ति एवं विचिकिच्छाय **वेचिकिच्छी** । दुब्बलविचिकिच्छाय वा तेसं पज्ज्ञानं अत्थे कङ्घनतो कङ्घी, बलवतिया विचिनन्तो किच्छतियेव, न सक्कोति सन्निट्ठातुन्ति

वेचिकिच्छी। **अभिकङ्कुमानो**ति अतिविय पथ्यमानो। **तेसन्तकरो**ति तेसं पञ्चानं अन्तकरो। भवन्तोव एवं भवाहीति दस्सेन्तो आह “**पञ्हे मे पुट्टो...पे०... ब्याकरोहि मे**”ति। तत्थ **पञ्हे मे**ति पञ्हे मया। **पुट्टो**ति पुच्छितो। **अनुपुब्बन्ति** पञ्हपटिपाटिया **अनुधम्मन्ति** अत्थानुरूपं पाळिं आरोपेन्तो। **ब्याकरोहि मे**ति मय्हं ब्याकरोहि।

५१७. **दूरतो**ति सो किर इतो चितो चाहिण्डन्तो सत्तयोजनसतमग्गतो आगतो। तेनाह — भगवा “**दूरतो आगतोसी**”ति, कस्सपस्स भगवतो वा सासनतो आगतत्ता “**दूरतो आगतोसी**”ति नं आह।

५१८. **पुच्छ मन्ति** इमाय पनस्स गाथाय सब्बज्जुपवारणं पवारेति। तत्थ **मनसिच्छसी**ति मनसा इच्छसि।

यं वताहन्ति यं वत अहं। **अत्तमनो**ति पीतिपामोज्जसोमनस्सेहि फुट्ठचित्तो। **उदग्गो**ति कायेन चित्तेन च अब्भुन्नतो। इदं पन पदं न सब्बपाठेसु अत्थि। इदानी येहि धम्मोहि अत्तमनो, ते दस्सेन्तो आह — “**पमुदितो पीतिसोमनस्सजातो**”ति।

५१९. **किं पत्तिनन्ति** किं पत्तं किमधिगतं। **सोरतन्ति** सुवूपसन्तं। “**सुरत**”न्तिपि पाठो, सुट्ठ उपरतन्ति अत्थो। दन्तन्ति दमितं। **बुद्धो**ति विबुद्धो, बुद्धबोद्धब्बो वा। एवं सभियो एकेकाय गाथाय चत्तारो चत्तारो कत्वा पञ्चहि गाथाहि वीसति पञ्हे पुच्छि। भगवा पनस्स एकमेकं पञ्हं एकमेकाय गाथाय कत्वा अरहत्तनिकूटेनेव वीसतिया गाथाहि ब्याकासि।

५२०. तत्थ यस्मा भिन्नकिलेसो परमत्थभिक्षु, सो च निब्बानप्पत्तो होति, तस्मा अस्स “**किं पत्तिनमाहु भिक्षुन**”न्ति इमं पञ्हं ब्याकरोन्तो “**पज्जेना**”तिआदिमाह। तस्सत्थो — यो अत्तना भावितेन मग्गेन **परिनिब्बानगतो** किलेसपरिनिब्बानं पत्तो, परिनिब्बानगतत्ता एव च **वितिण्णकङ्को** विपत्तिसम्पत्तिहानिबुद्धिउच्छेदसस्सतअपुज्जपुज्जभेदं विभवज्ज भवज्ज विप्पहाय, मग्गवासं वुसितवा **खीणपुनब्भवो**ति च एतेसं थुतिवचनानं अरहो, सो भिक्षूति।

५२१. यस्मा पन विप्पटिपत्तितो सुट्ठ उपरतभावेन नानप्पकारकिलेसवूपसमेन च सोरतो होति, तस्मा तमत्थं दस्सेन्तो “**सब्बत्थ उपेक्खको**”तिआदिना नयेन दुतियपञ्हब्याकरणमाह। तस्सत्थो — यो **सब्बत्थ** रूपादीसु आरम्मणेसु “**चक्खुना रूपं दिस्वा नेव सुमनो होति, न दुम्मनो**”ति एवं पवत्ताय छळङ्गुपेक्खाय **उपेक्खको**, वेपुल्लप्पत्ताय सतिया **सतिमा**, न **सो हिंसति** नेव हिंसति **कज्जि** तसथावरादिभेदं सत्तं **सब्बलोके** सब्बस्मिप्पि लोके, तिण्णोघत्ता **तिण्णो**, समितपापत्ता **समणो**, आविलसङ्गप्पप्पहाना **अनाविलो**। **यस्स** चिमे रागदोसमोहमानदिट्ठिकिलेसदुच्चरितसङ्घाता **सत्तुस्सदा** केचि ओळारिका वा सुखुमा वा **न सन्ति**, **सो** इमाय उपेक्खाविहारिताय सतिवेपुल्लताय अहिंसकताय च विप्पटिपत्तितो सुट्ठ उपरतभावेन इमिना ओघादिनानप्पकारकिलेसवूपसमेन च **सोरतो**ति।

५२२. यस्मा च भावितिन्द्रियो निब्भयो निब्बिकारो दन्तो होति, तस्मा तमत्थं दस्सेन्तो “**यस्सिन्द्रियानी**”ति गाथाय ततियपञ्हं ब्याकासि। तस्सत्थो — **यस्स चक्खादीनि छळिन्द्रियानि** गोचरभावनाय अनिच्चादितिलक्खणं आरोपेत्वा वासनाभावनाय सतिसम्पज्जगन्धं गाहापेत्वा **च भावितानि**, तानि च खो यथा **अज्झत्तं** गोचरभावनाय, एवं पन **बहिद्धा च सब्बलोके**ति यत्थ यत्थ इन्द्रियानं वेकल्लता वेकल्लताय वा सम्भवो, तत्थ तत्थ नाभिज्झादिवसेन **भावितानी**ति एवं **निब्बिज्झ** अत्वा पटिविज्झित्वा **इमं परज्ज लोकं** सकसन्ततिक्खन्धलोकं परसन्ततिक्खन्धलोकज्ज अदन्धमरणं मरितुकामो **कालं कङ्कति**, जीवितक्खयकालं आगमेति पतिमानेति, न भायति मरणस्स। यथाह थेरो —

“मरणे मे भयं नत्थि, निकन्ति नत्थि जीविते”। (थेरगा० २०)।

“नाभिकङ्खामि मरणं, नाभिकङ्खामि जीवितं ।
कालञ्च पटिकङ्खामि, निब्बिसं भतको यथा”ति ॥ (थेरगा० ६०६) ।

भावितो स दन्तोति एवं भावितन्द्रियो सो दन्तोति ।

५२३. यस्मा पन बुद्धो नाम बुद्धिसम्पन्नो किलेसनिदा विबुद्धो च, तस्मा तमत्थं दस्सेन्तो “**कप्पानी**”ति गाथाय चतुत्थपञ्चं व्याकासि । तत्थ **कप्पानी**ति तण्हादिट्ठियो । ता हि तथा तथा विकप्पनतो “कप्पानी”ति वुच्चन्ति । **विचेय्या**ति अनिच्चादिभावेन सम्मसित्वा । **केवलानी**ति सकलानि । **संसारन्ति** यो चायं —

“खन्धानञ्च पटिपाटि, धातुआयतनान च ।
अब्बोच्छिन्नं वत्तमाना, संसारोति पवुच्चती”ति ॥ —

एवं खन्धादिपटिपाटिसङ्घातो संसारो, तं संसारञ्च केवलं विचेय्य । एतावता खन्धानं मूलभूतेसु कम्मकिलेसेसु खन्धेसु चाति एवं तीसुपि वट्टेसु विपस्सनं आह । **दुभयं चुतूपपातन्ति** सत्तानं चुतिं उपपातन्ति इमञ्च उभयं विचेय्य जत्वाति अत्थो । एतेन चुतूपपातजाणं आह । **विगतरजमनङ्गणं विसुद्धन्ति** रागादिरजानं विगमा अङ्गणानं अभावा मलानञ्च विगमा विगतरजमनङ्गणं विसुद्धं । **पत्तं जातिखयन्ति** निब्बानं पत्तं । **तमाहु बुद्धन्ति** तं इमाय लोकुत्तरविपस्सनाय चुतूपपातजाणभेदाय बुद्धिया सम्पन्नत्ता इमाय च विगतरजादिताय किलेसनिदा विबुद्धत्ता ताय पटिपदाय जातिक्खयं पत्तं बुद्धमाहु ।

अथ वा **कप्पानि विचेय्य केवलानी**ति “अनेकेपि संवट्टविवट्टकप्पे अमुत्रासि”न्तिआदिना (इतिवु० ९९; पारा० १२) नयेन विचिन्तित्वाति अत्थो । एतेन पठमविज्जमाह । **संसारं दुभयं चुतूपपातन्ति** सत्तानं चुतिं उपपातन्ति इमञ्च उभयं संसारं “इमे वत भोन्तो सत्ता”तिआदिना नयेन विचिन्तित्वाति अत्थो । एतेन दुतियविज्जमाह । अवसेसेन ततियविज्जमाह । आसवक्खयजाणेन हि विगतरजादिता च निब्बानप्पत्ति च होतीति । **तमाहु बुद्धन्ति** एवं विज्जत्तयभेदबुद्धिसम्पन्नं तं बुद्धमाहूति ।

५२५. एवं पठमगाथाय वुत्तपञ्हे विस्सज्जेत्वा दुतियगाथाय वुत्तपञ्हेसुपि यस्मा ब्रह्मभावं सेट्ठभावं पत्तो परमत्थब्राह्मणो बाहितसब्बपापो होति, तस्मा तमत्थं दस्सेन्तो “**बाहित्वा**”ति गाथाय पठमं पञ्चं व्याकासि । तस्सत्थो — यो चतुत्थमग्गेन **बाहित्वा सब्बपापकानि ठित्तो**, ठितो इच्चेव वुत्तं होति । बाहितपापत्ता एव च **विमलो**, विमलभावं ब्रह्मभावं सेट्ठभावं पत्तो, पटिप्पस्सद्धसमाधिविक्खेपकरकिलेसमलेन अग्गफलसमाधिना **साधुसमाहितो**, संसारहेतुसमतिक्कमेन **संसारमतिच्च** परिनिट्ठितकिच्चताय **केवली**, सो तण्हादिट्ठीहि अनिस्सितत्ता **असितो**, लोकधम्मोहि निब्बिकारत्ता “**तादी**”ति च पवुच्चति । एवं थुतिरहो **स ब्रह्मा** सो ब्राह्मणोति ।

५२६. यस्मा पन समितपापताय समणो, न्हातपापताय न्हातको, आगूनं अकरणेन च नागोति पवुच्चति, तस्मा तमत्थं दस्सेन्तो ततो अपराहि तीहि गाथाहि तयो पञ्हे व्याकासि । तत्थ **समितावी**ति अरियमग्गेन किलेसे समेत्वा ठितो । **समणो पवुच्चते तथत्ता**ति तथारूपो समणो पवुच्चतीति । एतावता पञ्हो व्याकतो होति, सेसं तस्मिं समणे सभियस्स बहुमानजननत्थं थुतिवचनं । यो हि समितावी, सो पुज्जपापानं अपटिसन्धिकरणेन पहाय पुज्जपापं रजानं विगमेन विरजो, अनिच्चादिवसेन जत्वा इमं परञ्च लोकं जातिमरणं उपातिवत्तो तादि च होति ।

५२७. निन्हाय...पे०... न्हातकोति एत्थ पन यो अज्झत्तबहिद्धासङ्घाते सब्बस्मिम्पि आयतनलोके अज्झत्तबहिद्धारम्मणवसेन उप्पत्तिरहानि सब्बपापकानि मग्गजाणेन निन्हाय धोवित्वा तां निन्हातपापकतां तण्हादिट्ठिकप्पेहि कप्पियेसु देवमनुस्सेसु कप्पं न एति, तं न्हातकमाहूति एवमत्थो दट्ठब्बो ।

५२८. चतुत्थगाथायपि आगुं न करोति किञ्चि लोकेति यो लोके अप्पमत्तकम्पि पापसङ्घातं आगुं न करोति, नागो पवुच्चते तथत्ताति । एत्तावता पज्जो ब्याकतो होति, सेसं पुब्बनयेनेव थुतिवचनं । यो हि मग्गेन पहीनआगुत्ता आगुं न करोति, सो कामयोगादिके सब्बयोगे दससज्जोजनभेदानि च सब्बबन्धनानि विसज्ज जहित्वा सब्बत्थ खन्धादीसु केनचि सङ्गेन न सज्जति, द्वीहि च विमुत्तीहि विमुत्तो, तादि च होतीति ।

५३०. एवं दुतियगाथाय वुत्तपज्जे विस्सज्जेत्वा ततियगाथाय वुत्तपज्जेसुपि यस्मा “खेत्तानी”ति आयतनानि वुच्चन्ति । यथाह — “चक्खुपेतं चक्खायतनं पेतं...पे०... खेत्तम्पेतं वत्थुपेतं”न्ति (ध० स० ५९६-५९८) । तानि विजेय्य विजेत्वा अभिभवित्वा, **विचेय्य** वा अनिच्चादिभावेन विचिन्तित्वा उपपरिक्खित्वा **केवलानि** अनवसेसानि, विसेसतो पन सङ्गहेतुभूतं **दिब्बं मानुसकञ्च ब्रह्मखेत्तं**, यं दिब्बं द्वादसायतनभेदं तथा मानुसकञ्च, यञ्च ब्रह्मखेत्तं छळायतने चक्खायतनादिद्वादसायतनभेदं, तं सब्बम्पि विजेय्य विचेय्य वा । यतो यदेतं सब्बेसं खेत्तानं मूलबन्धनं अविज्जाभवतण्हादि, तस्मा **सब्बखेत्तमूलबन्धना पमुत्तो** । एवमेतेसं खेत्तानं विजितत्ता विचिन्तित्ता वा **खेत्तजिनो** नाम होति, तस्मा “**खेत्तानी**”ति इमाय गाथाय पठमपज्जं ब्याकासि । तत्थ केचि “कम्मं खेत्तं, विज्जाणं बीजं, तण्हा स्नेहो”ति (अ० नि० ३.७७) वचनतो कम्मनि खेत्तानीति वदन्ति । **दिब्बं मानुसकञ्च ब्रह्मखेत्तन्ति** एत्थ च देवूपगं कम्मं दिब्बं, मनुस्सूपगं कम्मं मानुसकं, ब्रह्मूपगं कम्मं ब्रह्मखेत्तन्ति वण्णयन्ति । सेसं वुत्तनयमेव ।

५३१. यस्मा पन सकट्टेन कोससदिसत्ता “कोसानी”ति कम्मनि वुच्चन्ति, तेसञ्च लुनना समुच्छेदना कुसलो होति, तस्मा तमत्थं दस्सेन्तो “**कोसानी**”ति गाथाय दुतियपज्जं ब्याकासि । तस्सत्थो — लोकियलोकुत्तरविपस्सनाय विसयतो किच्चतो च अनिच्चादिभावेन कुसलाकुसलकम्मसङ्घातानि **कोसानि विचेय्य केवलानि**, विसेसतो पन सङ्गहेतुभूतं अट्ठकामावचरकुसलचेतनाभेदं **दिब्बं मानुसकञ्च नवमहग्गतकुसलचेतनाभेदञ्च ब्रह्मकोसं** विचेय्य । ततो इमाय मग्गभावनाय अविज्जाभवतण्हादिभेदा सब्बकोसानं मूलबन्धना पमुत्तो, एवमेतेसं कोसानं लुनना “**कुसलो**”ति पवुच्चति, **तथत्ता तादी** च होतीति । अथ वा सत्तानं धम्मानञ्च निवासट्टेन असिकोससदिसत्ता “कोसानी”ति तयो भवा द्वादसायतनानि च वेदितव्वानि । एवमेत्थ योजना कातव्वा ।

५३२. यस्मा च न केवलं पण्डतीति इमिनाव “पण्डितो”ति वुच्चति, अपिच खो पन पण्डरानि इतो उपगतो पविचयपज्जाय अल्लीनोतिपि “पण्डितो”ति वुच्चति, तस्मा तमत्थं दस्सेन्तो “**दुभयानी**”ति गाथाय ततियपज्जं ब्याकासि । तस्सत्थो — **अज्झत्तं बहिद्धा चाति एवं उभयानि** अनिच्चादिभावेन **विचेय्य** । **पण्डरानीति** आयतनानि । तानि हि पकतिपरिसुद्धत्ता रुळ्हया च एवं वुच्चन्ति, तानि विचेय्य इमाय पटिपत्तिया निद्धन्तमलत्ता **सुद्धिपज्जो पण्डितोति पवुच्चति तथत्ता**, यस्मा तानि पण्डरानि पज्जाय इतो होति, सेसमस्स थुतिवचनं । सो हि पापपुज्जसङ्घातं कण्हसुक्कं उपातिवत्तो तादी च होति, तस्मा एवं थुतो ।

५३३. यस्मा पन “मोनें वुच्चति जाणं, या पज्जा पजानना...पे०... सम्मादिट्ठि, तेन जाणेन समन्नागतो मुनी”ति वुत्तं, तस्मा तमत्थं दस्सेन्तो “**असतञ्चा**”ति गाथाय चतुत्थपज्जं ब्याकासि । तस्सत्थो — खायं अकुसलकुसलप्पभेदो असतञ्च सतञ्च धम्मो, तं **अज्झत्तं बहिद्धाति** इमस्मिं **सब्बलोके** पविचयजाणेन **असतञ्च सतञ्च जत्वा धम्मं** तस्स

जातत्ता एव रागादिभेदतो सत्तविधं सङ्गं तण्हादिट्ठिभेदतो दुविधं जालञ्च अतिच्च अतिक्कमित्वा ठितो । सो तेन मोनसङ्घातेन पविचयजाणेन समन्नागतत्ता मुनि । देवमनुस्सेहि पूजनीयोति इदं पनस्स थुतिवचनं । सो हि खीणासवमुत्तिता देवमनुस्सानं पूजारहो होति, तस्मा एवं थुतो ।

५३५. एवं ततियगाथाय वुत्तपज्हे विस्सज्जेत्वा चतुत्थगाथाय वुत्तपज्हेसुपि यस्मा यो चतूहि मग्गजाणवेदेहि किलेसक्खयं करोन्तो गतो, सो परमत्थतो वेदगू नाम होति । यो च सब्बसमणब्राह्मणानं सत्थसज्जितानि वेदानि, तायेव मग्गभावनाय किच्चतो अनिच्चादिवसेन विचेय्य । तत्थ छन्दरागप्पहानेन तमेव सब्बं वेदमतिच्च या वेदपच्चया वा अज्जथा वा उप्पज्जन्ति वेदना, तासु सब्बवेदनासु वीतरागो होति, तस्मा तमत्थं दस्सेन्तो “इदं पत्तिन”न्ति अवत्वा “वेदानी”ति गाथाय पठमपज्हं ब्याकासि । यस्मा वा यो पविचयपज्जाय वेदानि विचेय्य, तत्थ छन्दरागप्पहानेन सब्बं वेदमतिच्च वत्ति, सो सत्थसज्जितानि वेदानि गतो जातो अतिक्कन्तो च होति । यो वेदनासु वीतरागो, सोपि वेदनासज्जितानि वेदानि गतो अतिक्कन्तो च होति । वेदानि गतोतिपि वेदगू, तस्मा तम्पि अत्थं दस्सेन्तो “इदं पत्तिन”न्ति अवत्वा इमाय गाथाय पठमपज्हं ब्याकासि ।

५३६. यस्मा पन दुतियपज्हे “अनुविदितो”ति अनुबुद्धो वुच्चति, सो च अनुविच्च पपज्चनामरूपं अज्झत्तं अत्तनो सन्ताने तण्हामानदिट्ठिभेदं पपज्जं तप्पच्चया नामरूपज्ज अनिच्चानुपस्सनादीहि अनुविच्च अनुविदित्वा, न केवलञ्च अज्झत्तं, बहिद्धा च रोगमूलं, परसन्ताने च इमस्स नामरूपरोगस्स मूलं अविज्जाभवतण्हादिं, तमेव वा पपज्जं अनुविच्च ताय भावनाय सब्बेसं रोगानं मूलबन्धना, सब्बस्मा वा रोगानं मूलबन्धना, अविज्जाभवतण्हादिभेदा, तस्मा एव वा पपज्जा पमुत्तो होति, तस्मा तं दस्सेन्तो “अनुविच्चा”ति गाथाय दुतियपज्हं ब्याकासि ।

५३७. “कथञ्च वीरियवा”ति एत्थ पन यस्मा यो अरियमग्गेन सब्बपापकेहि विरतो, तथा विरतत्ता च आयतिं अपटिसन्धिताय निरयदुक्खं अतिच्च ठितो वीरियवासो वीरियनिकेतो, सो खीणासवो “वीरियवा”ति वत्तब्बतं अरहति, तस्मा तमत्थं दस्सेन्तो “विरतो”ति गाथाय ततियपज्हं ब्याकासि । पधानवा धीरो तादीति इमानि पनस्स थुतिवचनानि । सो हि पधानवा मग्गज्ञानपधानेन, धीरो किलेसारिविद्धंसनसमत्थताय, तादी निब्बिकारताय, तस्मा एवं थुतो । सेसं योजेत्वा वत्तब्बं ।

५३८. “आजानियो कन्ति नाम होती”ति एत्थ पन यस्मा पहीनसब्बवङ्कदोसो कारणाकारणज्जू अस्सो वा हत्थी वा “आजानियो होती”ति लोके वुच्चति, न च तस्स सब्बसो ते दोसा पहीना एव, खीणासवस्स पन ते पहीना, तस्मा सो “आजानियो”ति परमत्थतो वत्तब्बतं अरहतीति दस्सेन्तो “यस्सा”ति गाथाय चतुत्थपज्हं ब्याकासि । तस्सत्थो — अज्झत्तं बहिद्धा चाति एवं अज्झत्तबहिद्धासज्जोजनसङ्घातानि यस्स अस्सु लुनानि बन्धनानि पज्जासत्थेन छिन्नानि पदालितानि । सङ्गमूलन्ति यानि तेसु तेसु वत्थूसु सङ्गस्स सज्जनाय अनतिक्कमनाय मूलं होन्ति, अथ वा यस्स अस्सु लुनानि रागादीनि बन्धनानि यानि अज्झत्तं बहिद्धा च सङ्गमूलानि होन्ति, सो सब्बस्मा सङ्गानं मूलभूता सब्बसङ्गानं वा मूलभूता बन्धना पमुत्तो “आजानियो”ति वुच्चति, तथत्ता तादि च होतीति ।

५४०. एवं चतुत्थगाथाय वुत्तपज्हे विस्सज्जेत्वा पज्जमगाथाय वुत्तपज्हेसुपि यस्मा यं छन्दज्जेनमत्तेन अक्खरचिन्तका सोत्तियं वण्णयन्ति, वोहारमत्तसोत्तियो सो । अरियो पन बाहुसच्चेन निस्सुतपापताय च परमत्थसोत्तियो होति, तस्मा तमत्थं दस्सेन्तो “इदं पत्तिन”न्ति अवत्वा “सुत्वा”ति गाथाय पठमपज्हं ब्याकासि । तस्सत्थो — यो इमस्मिं लोके सुतमयपज्जाकिच्चवसेन सुत्वा कातब्बकिच्चवसेन वा सुत्वा विपस्सनूपगं सब्बधम्मं अनिच्चादिवसेन अभिज्जाय

सावज्जानवज्जं यदत्थि किञ्चि, इमाय पटिपदाय किलेसे किलेसट्ठानिये च धम्मे अभिभवित्वा अभिभूतिं सङ्कुं गतो, तं सुत्वा सब्बधम्मं अभिज्जाय लोके सावज्जानवज्जं यदत्थि किञ्चि, **अभिभुं** सुतवत्ता **सोत्तियोति आहु**। यस्मा च यो अकथंकथी किलेसबन्धनेहि विमुत्तो, रागादीहि ईधेहि अनीघो च होति सब्बधि सब्बेसु धम्मेसु खन्धायतनादीसु, तस्मा तं **अकथंकथिं विमुत्तं अनीघं सब्बधि** निस्सुतपापकत्तापि “सोत्तियो”ति आहूति।

५४१. यस्मा पन हितकामेन जनेन अरणीयतो अरियो होति, अभिगमनीयतोति अत्थो। तस्मा येहि गुणेहि सो अरणीयो होति, ते दस्सेन्ता “**छेत्वा**”ति गाथाय दुतियपज्झं ब्याकासि। तस्सत्थो — चत्तारि **आसवानि** द्वे च **आलयानि** पज्जासत्थेन **छेत्वा विद्वा** विज्जू विभावी चतुमग्गजाणी **सो** पुनब्भववसेन **न उपेति गब्भसेय्यं**, कञ्चि योनिं न उपगच्छति, कामादिभेदञ्च **सज्जं तिविधं**। कामगुणसङ्घातञ्च **पङ्कं पनुज्ज** पनुदित्वा तण्हादिट्ठिकप्पानं अज्जतरम्पि **कप्पं न एति**, एवं आसवच्छेदादिगुणसमन्नागतं **तमाहु अरियोति**। यस्मा वा पापकेहि आरकत्ता अरियो होति अनये च अनिरीयना, तस्मा तम्पि अत्थं दस्सेन्तो इमाय गाथाय दुतियपज्झं ब्याकासि। आसवादयो हि पापका धम्मा अनयसम्मता, ते चानेन छिन्ना पनुन्ना, न च तेहि कम्पति, इच्चस्स ते आरका होन्ति, न च तेसु इरीयति तस्मा आरकास्स होन्ति पापका धम्माति इमिनापत्थेन। अनये न इरीयतीति इमिनापत्थेन तमाहु अरियोति च एवम्पेत्य योजना वेदितब्बा। “विद्वा सो न उपेति गब्भसेय्य”न्ति इदं पन इमस्मिं अत्थविकप्पे थुतिवचनमेव होति।

५४२. “कथं चरणवा”ति एत्थ पन यस्मा चरणेहि पत्तब्बं पत्तो “चरणवा”ति वत्तब्बतं अरहति, तस्मा तं दस्सेन्तो “**यो इधा**”ति गाथाय ततियपज्झं ब्याकासि। तत्थ **यो इधा**ति यो इमस्मिं सासने। **चरणेसूति** सीलादीसु हेमवतसुत्ते (सु० नि० १५३ आदयो) वुत्तपन्नरसधम्मेसु। निमित्तत्थे भुम्मवचनं। **पत्तिपत्तो**ति पत्तब्बं पत्तो। यो चरणनिमित्तं चरणहेतु चरणपच्चया पत्तब्बं अरहत्तं पत्तोति वुत्तं होति। **चरणवा सो**ति सो इमाय चरणेहि पत्तब्बपत्तिया चरणवा होतीति। एत्तावता पज्हो ब्याकतो होति, सेसमस्स थुतिवचनं। यो हि चरणेहि पत्तिपत्तो, सो **कुसलो** च होति छेको, **सब्बदा च आजानाति निब्बानधम्मं**, निच्चं निब्बाननिन्नचित्तताय **सब्बत्थ** च खन्धादीसु **न सज्जति**। द्वीहि च विमुत्तीहि **विमुत्तचित्तो** होति, **पटिघा यस्स न सन्तीति**।

५४३. यस्मा पन कम्मादीनं परिब्बाजनेन परिब्बाजको नाम होति, तस्मा तमत्थं दस्सेन्तो “**दुक्खवेपक्कं**”न्ति गाथाय चतुत्थपज्झं ब्याकासि। तत्थ विपाको एव वेपक्कं, दुक्खं वेपक्कमस्साति **दुक्खवेपक्कं**। पवत्तिदुक्खजननतो सब्बम्पि तेधातुककम्मं वुच्चति। उद्धन्ति अतीतं। **अधो**ति अनागतं। **तिरियं वापि मज्झे**ति पच्चुप्पन्नं। तज्हि न उद्धं न अधो, तिरियं उभिन्नञ्च अन्तरा, तेन “मज्झे”ति वुत्तं। **परिब्बाजयित्वा**ति निक्खामेत्वा निद्धमेत्वा। **परिज्जचारी**ति पज्जाय परिच्छिन्दित्वा चरन्तो। अयं ताव अपुब्बपदवण्णना। अयं पन अधिप्पाययोजना — यो तियद्धपरियापन्नम्पि दुक्खजनकं यदत्थि किञ्चि कम्मं, तं सब्बम्पि अरियमग्गेन तण्हाविज्जासिनेहे सोसेन्तो अपटिसन्धिजनकभावकरणेन परिब्बाजयित्वा तथा परिब्बाजितत्ता एव च तं कम्मं परिज्जाय चरणतो परिज्जचारी। न केवलञ्च कम्ममेव, मायं मानमथोपि लोभकोधं इमेपि धम्मे पहानपरिज्जाय परिज्जचारी, परियन्तमकासि नामरूपं, नामरूपस्स च परियन्तमकासि परिब्बाजेसि इच्चेवत्थो। इमेसं कम्मादीनं परिब्बाजनेन तं परिब्बाजकमाहु। पत्तिपत्तन्ति इदं पनस्स थुतिवचनं।

५४४. एवं पज्हब्याकरणेन तुट्ठस्स पन सभियस्स “**यानि च तीणी**”तिआदीसु अभित्थवनगाथासु **ओसरणानीति** ओगहणानि तित्थानि, दिट्ठियोति अत्थो। तानि यस्मा सक्कायदिट्ठिया सह ब्रह्मजाले वुत्तद्वासट्ठिदिट्ठिगतानि गहेत्वा तेसट्ठि होन्ति, यस्मा च तानि अज्जतित्थियसमणानं पवादभूतानि सत्थानि सितानि उपदिसितब्बवसेन, न उप्पत्तिवसेन।

उष्पत्तिवसेन पन यदेतं “इत्थी पुरिसो”ति सज्जक्खरं वोहारनामं, या चायं मिच्छापरिवितक्कानुस्सवादिवसेन “एवरूपेन अत्तना भवितब्ब”न्ति बालानं विपरीतसज्जा उप्पज्जति, तदुभयनिस्सितानि तेसं वसेन उप्पज्जन्ति, न अत्तपच्चक्खानि। तानि च भगवा विनेय्य विनयित्वा ओघतमगा ओघतमं ओघन्धकारं अगा अतिक्कन्तो। “ओघन्तमगा”तिपि पाठो, ओघानं अन्तं अगा, तस्मा आह “यानि च तीणि...पे... तमगा”ति।

५४५. ततो परं वट्टदुक्खस्स अन्तं पारज्ज निब्बानं तप्पत्तिया दुक्खाभावतो तप्पटिपक्खतो च तं सन्धायाह, “अन्तगूसि पारगू दुक्खस्सा”ति। अथ वा पारगू भगवा निब्बानं गतत्ता, तं आलपन्तो आह, “पारगू अन्तगूसि दुक्खस्सा”ति अयमेत्थ सम्बन्धो। सम्मा च बुद्धो सामज्ज बुद्धोति सम्मासम्बुद्धो। तं मज्जेति तमेव मज्जामि, न अज्जन्ति अच्चादरेण भणति। जुतिमाति परेसम्पि अन्धकारविधमनेन जुतिसम्पन्नो। मुतिमाति अपरप्पच्चयजेय्यजाणसमत्थाय मुतिया पज्जाय सम्पन्नो। पहूतपज्जोति अनन्तपज्जो। इध सब्बज्जुतज्जाणमधिप्पेतं। दुक्खस्सन्तकराति आमन्तेन्तो आह। अतारेसि मन्ति कङ्घातो मं तारेसि।

५४६-९. यं मेति आदिगाथाय नमक्कारकरणं भणति। तत्थ कङ्घित्तन्ति वीसतिपज्जहनिस्सितं अत्थं सन्धायाह। सो हि तेन कङ्घितो अहोसि। मोनपथेसूति जाणपथेसु। विनलीकताति विगतनळा कता, उच्छिन्नाति वुत्तं होति। नाग नागस्साति एकं आमन्तनवचनं, एकस्स “भासतो अनुमोदन्ती”ति इमिना सम्बन्धो। “धम्मदेसन”न्ति पाठसेसो। सब्बे देवाति आकासट्ठा च भूमट्ठा च। नारदपब्बताति तेषि किर द्वे देवगणा पज्जवन्तो, तेषि अनुमोदन्तीति सब्बं पसादेन च नमक्कारकरणं भणति।

५५०-५३. अनुमोदनारहं व्याकरणसम्पदं सुत्वा “नमो ते”ति अज्जलिं पग्गहेत्वा आह। पुरिसाजज्जाति पुरिसेसु जातिसम्पन्नं। पटिपुगलोति पटिभागो पुगलो तुवं बुद्धो चतुसच्चपटिवेधेन, सत्था अनुसासनिया सत्थवाहाताय च, माराभिभू चतुमाराभिभवेन, मुनि बुद्धमुनि। उपधीति खन्धकिलेसकामगुणाभिसङ्खारभेदा चत्तारो। वग्गूति अभिरूपं। पुज्जे चाति लोकिये न लिम्पसि तेसं अकरणेन, पुब्बे कतानम्पि वा आयतिं फलूपभोगाभावेन। तंनिमित्तेन वा तण्हादिट्टिलेपेन। वन्दति सत्थुनोति एवं भणन्तो गोप्फकेसु परिग्गहेत्वा पच्चपतिट्ठितं वन्दि।

अज्जतित्थियपुब्बोति अज्जतित्थियो एव। आकङ्घतीति इच्छति। आरद्धचित्ताति अभिराधितचित्ता। अपिच मेत्थ पुगलवेमत्तता विदिताति अपिच मया एत्थ अज्जतित्थियानं परिवासे पुगलनानत्तं विदितं, न सब्बेनेव परिवसितब्बन्ति। केन पन न परिवसितब्बं? अगियेहि जटिलेहि, साकियेन जातिया, लिङ्गं विजहित्वा आगतेन। अविजहित्वा आगतोपि च यो मग्गफलपटिलाभाय हेतुसम्पन्नो होति, तादिसोव सभियो परिब्बाजको। तस्मा भगवा “तव पन, सभिय, तित्थियवत्तपूरणत्थाय परिवासकारणं नत्थि, अत्थत्थिको त्वं ‘मग्गफलपटिलाभाय हेतुसम्पन्नो’ति विदितमेतं मया”ति तस्स पब्बज्जं अनुजानन्तो आह — “अपिच मेत्थ पुगलवेमत्तता विदिता”ति। सभियो पन अत्तनो आदरं दस्सेन्तो आह “सचे भन्ते”ति। तं सब्बं अज्जज्ज तथारूपं उत्तानत्थत्ता पुब्बे वुत्तनयत्ता च इध न वण्णितं, यतो पुब्बे वण्णितानुसारेण वेदितब्बन्ति।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय सभियसुत्तवण्णना निट्ठिता।

७. सेलसुत्तवण्णना

एवं मे सुतन्ति सेलसुत्तं । का उप्पत्ति? अयमेव यास्स निदाने वुत्ता । अत्थवण्णनाक्कमेपि चस्स पुब्बसदिसं पुब्बे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । यं पन अपुब्बं, तं उत्तानत्थानि पदानि परिहरन्ता वण्णयिस्साम । अङ्गुत्तरापेसूति अङ्गा एव सो जनपदो, गङ्गाय पन या उत्तरेन आपो, तासं अविदूरत्ता “उत्तरापो”तिपि वुच्चति । कतरगङ्गाय उत्तरेन या आपोति? महामहीगङ्गाय ।

तत्रायं तस्सा नदिया आविभावत्थं आदितो पभुति वण्णना — अयं किर जम्बुदीपो दससहस्सयोजनपरिमाणो । तत्थ चतुसहस्सयोजनपरिमाणो पदेसो उदकेन अज्झोत्थटो “समुद्धो”ति सङ्घं गतो । तिसहस्सयोजनपमाणे मनुस्सा वसन्ति । तिसहस्सयोजनपमाणे हिमवा पतिट्ठितो उब्बेधेन पञ्चयोजनसतिको चतुरासीतिसहस्सकूटेहि पटिमण्डितो समन्ततो सन्दमानपञ्चसतनदीविचित्तो । यत्थ आयामवित्थारेन गम्भीरताय च पञ्जासपञ्जासयोजना दियड्ढुयोजनसतपरिमण्डला पूरळाससुत्तवण्णनायं वुत्ता अनोत्तादयो सत्त महासरा पतिट्ठिता ।

तेसु अनोत्तो सुदस्सनकूटं, चित्रकूटं, काळकूटं, गन्धमादनकूटं, केलासकूटन्ति इमेहि पञ्चहि पब्बतेहि परिकिखत्तो । तत्थ सुदस्सनकूटं सुवण्णमयं द्वियोजनसतुब्बेधं अन्तोवङ्कं काकमुखसण्ठानं तमेव सरं पटिच्छादेत्वा ठितं, चित्रकूटं सब्बरतनमयं, काळकूटं अज्जनमयं, गन्धमादनकूटं सानुमयं अब्भन्तरे मुग्गवण्णं नानप्पकारओसधसज्छन्नं काळपक्खुपोसथदिवसे आदित्तमिव अङ्गारं जलन्तं तिट्ठति, केलासकूटं रजतमयं । सब्बानि सुदस्सनेन समानुब्बेधसण्ठानानि तमेव सरं पटिच्छादेत्वा ठितानि । सब्बानि देवानुभावेन नागानुभावेन च वस्सन्ति, नदियो च तेसु सन्दन्ति । तं सब्बमि उदकं अनोत्तमेव पविसति । चन्दिमसूरिया दक्खिणेन वा उत्तरेन वा गच्छन्ता पब्बतन्तरेन तं ओभासेन्ति, उज्जुं गच्छन्ता न ओभासेन्ति । तेनेवस्स “अनोत्त”न्ति सङ्घा उदपादि ।

तत्थ मनोहरसिलातलानि निम्मच्छकच्छपानि फलिकसदिसनिम्मलूदकानि नहानित्थानि सुप्पटियत्तानि होन्ति, येसु बुद्धपच्चेकबुद्धखीणासवा इसिगणा च न्हायन्ति, देवयक्खादयो च उय्यानकीळिकं कीळन्ति ।

चतूसु चस्स पस्सेसु सीहमुखं, हत्थिमुखं, अस्समुखं, उसभमुखन्ति चत्तारि मुखानि होन्ति, येहि चतस्सो नदियो सन्दन्ति । सीहमुखेन निक्खन्तनदीतीरे सीहा बहुतरा होन्ति, हत्थिमुखादीहि हत्थिअस्सउसभा । पुरत्थिमदिसतो निक्खन्तनदी अनोत्तं तिक्खत्तुं पदक्खिणं कत्वा इतरा तिस्सो नदियो अनुपगम्म पाचीनहिमवन्तेनेव अमनुस्सपथं गन्त्वा महासमुद्धं पविसति । पच्छिमदिसतो च उत्तरदिसतो च निक्खन्तनदियोपि तथेव पदक्खिणं कत्वा पच्छिमहिमवन्तेनेव उत्तरहिमवन्तेनेव च अमनुस्सपथं गन्त्वा महासमुद्धं पविसन्ति । दक्खिणदिसतो निक्खन्तनदी पन तं तिक्खत्तुं पदक्खिणं कत्वा दक्खिणेन उज्जुं पासाणपिट्ठेनेव सट्ठियोजनानि गन्त्वा पब्बतं पहरित्वा वुट्ठाय परिणाहेन तिगावुतपमाणा उदकधारा हुत्वा आकासेन सट्ठि योजनानि गन्त्वा तियग्गळे नाम पासाणे पतिता, पासाणो उदकधारावेगेन भिन्नो । तत्र पञ्जासयोजनपमाणा तियग्गळा नाम पोक्खरणी जाता । पोक्खरण्या कूलं भिन्दित्वा पासाणं पविसिय सट्ठि योजनानि गता । ततो घनपथविं भिन्दित्वा उमङ्गेन सट्ठि योजनानि गन्त्वा विज्झं नाम तिरच्छानपब्बतं पहरित्वा हत्थतले पञ्चङ्गुलिसदिसा पञ्चधारा हुत्वा पवत्तति । सा तिक्खत्तुं अनोत्तं पदक्खिणं कत्वा गतद्धाने “आवट्ठगङ्गा”ति वुच्चति । उज्जुं पासाणपिट्ठेन सट्ठि योजनानि गतद्धाने “कण्हगङ्गा”ति वुच्चति । आकासेन सट्ठि योजनानि गतद्धाने “आकासगङ्गा”ति वुच्चति । तियग्गळपासाणे पञ्जासयोजनोकासे “तियग्गळपोक्खरणी”ति वुच्चति । कूलं भिन्दित्वा पासाणं पविसिय सट्ठि योजनानि गतद्धाने “बहलगङ्गा”ति वुच्चति । पथविं भिन्दित्वा उमङ्गेन सट्ठि योजनानि गतद्धाने

“उमङ्गगङ्गा”ति वुच्चति । विज्झं नाम तिरच्छानपब्बतं पहरित्वा पञ्चधारा हुत्वा पवत्तद्धाने “गङ्गा, यमुना, अचिरवती, सरभू, मही”ति पञ्चधा वुच्चति । एवमेता पञ्च महागङ्गा हिमवता सम्भवन्ति । तासु या अयं पञ्चमी मही नाम, सा इध “महामहीगङ्गा”ति अधिप्पेता । तस्सा गङ्गाय उत्तरेन या आपो, तासं अविदूरत्ता सो जनपदो “अङ्गुत्तरापो”ति वेदितब्बो । तस्मिं जनपदे अङ्गुत्तरापेसु ।

चारिकं चरमानोति अद्धानगमनं कुरुमानो । तत्थ भगवतो दुविधा चारिका तुरितचारिका, अतुरितचारिका च । तत्थ दूरेपि भब्बपुग्गले दिस्वा सहसा गमनं तुरितचारिका । सा महाकस्सपपच्चुग्गमनादीसु दट्ठब्बा । तं पच्चुग्गच्छन्तो हि भगवा मुहुत्तेनेव तिगावुतं अगमासि, आळवकदमनत्थं तिसयोजनं, तथा अङ्गुलिमालस्सत्थाय । पुक्कुसातिस्स पन पञ्चत्तालीसयोजनं, महाकप्पिनस्स वीसयोजनसतं, धनियस्सत्थाय सत्तयोजनसतं अद्धानं अगमासि । अयं **तुरितचारिका** नाम । गामनिगमनगरपटिपाटिया पन पिण्डपातचरियादीहि लोकं अनुग्गण्हन्तस्स गमनं **अतुरितचारिका** नाम । अयं इध अधिप्पेता । एवं चारिकं चरमानो । **महता**ति सङ्ख्यामहता गुणमहता च । **भिक्षुसङ्के**नाति समणगणेन । **अट्ठतेळसेही**ति अट्ठेन तेळसहि, द्वादसहि सतेहि पञ्चासाय च भिक्षूहि सद्धिन्ति वुत्तं होति । **येन...पे०... तदवसरी**ति आपणबहुलताय सो निगमो “आपणो” त्वेव नामं लभि । तस्मिं किर वीसतिआपणमुखसहस्सानि विभत्तानि अहेसुं । येन दिसाभागेन मग्गेन वा सो अङ्गुत्तरापानं रट्ठस्स निगमो ओसरितब्बो, तेन अवसरि तदवसरि अगमासि, तं निगमं अनुपापुणीति वुत्तं होति ।

केणियो जटिलोति केणियोति नामेन, जटिलोति तापसो । सो किर ब्राह्मणमहासालो, धनरक्खणत्थाय पन तापसपब्बज्जं समादाय रज्जो पण्णाकारं दत्त्वा भूमिभागं गहेत्वा तत्थ अस्समं कारेत्वा वसति कुलसहस्सस्स निस्सयो हुत्वा । अस्समेपि चस्स एको तालरुक्खो दिवसे दिवसे एकं सुवण्णफलं मुञ्चतीति वदन्ति । सो दिवा कासायानि धारेति जटा च बन्धति, रत्तिं यथासुखं पञ्चहि कामगुणेहि समप्पितो समङ्गीभूतो परिचारेति । **सक्कपुत्तो**ति उच्चाकुलपरिदीपनं । **सक्ककुला पब्बजितो**ति सद्धाय पब्बजितभावपरिदीपनं, केनचि पारिजुज्जेन अनभिभूतो अपरिक्खीणंयेव तं कुलं पहाय सद्धाय पब्बजितोति वुत्तं होति । तं **खो पना**ति इत्थम्भूताख्यानत्थे उपयोगवचनं, तस्स खो पन भोतो गोतमस्साति अत्थो । **कल्याणो**ति कल्याणगुणसमन्नागतो, सेट्ठोति वुत्तं होति । **कित्तिसदो**ति कित्तियेव श्रुतिघोसो वा ।

इतिपि सो भगवाति आदिमि पन अयं ताव योजना — सो भगवा इतिपि अरहं, इतिपि सम्मासम्बुद्धो...पे०... इतिपि भगवाति, इमिना च इमिना च कारणेनाति वुत्तं होति । तत्थ आरकत्ता, अरीनं अरानञ्च हतत्ता पच्चयादीनं अरहत्ता, पापकरणे रहाभावाति इमेहि ताव कारणेहि सो भगवा **अरहन्ति** वेदितब्बो । आरका हि सो सब्बकिलेसेहि मग्गेन सवासनानं किलेसानं विद्धंसितत्ताति आरकत्ता अरहं । ते चानेन किलेसारयो मग्गेन हताति अरीनं हतत्तापि अरहं । यज्चेतं अविज्जाभवतण्हामयनाभि, पुज्जादिअभिसङ्खारानं जरामरणेमि, आसवसमुदयमयेन अक्खेन विज्झित्वा तिभवरथे समायोजितं अनादिकालपवत्तं संसारचक्कं । तस्सानेन बोधिमण्डे वीरियपादेहि सीलपथवियं पतिट्ठाय सद्धाहत्थेन कम्मक्खयकरजाणफरसुं गहेत्वा सब्बे अरा हताति अरानं हतत्तातिपि अरहं । अग्गदक्खिण्येत्ता च चीवरादिपच्चये सक्कारगरुकारादीनि च अरहतीति पच्चयादीनं अरहत्तापि अरहं । यथा च लोके केचि पण्डितमानिनो बाला असिलोकभयेन रहो पापं करोन्ति, एवं नायं कदाचि करोतीति पापकरणे रहाभावतोपि अरहं । होति चेत्य —

“आरकत्ता हतत्ता च, किलेसारीन सो मुनि ।

हतसंसारचक्कारो, पच्चयादीन चारहो ।

न रहो करोति पापानि, अरहं तेन पवुच्चती”ति ॥

सम्मा सामञ्च सच्चानं बुद्धत्ता **सम्मासम्बुद्धो** । अतिसयविसुद्धाहि विज्जाहि अब्भुत्तमेन चरणेन च समन्नागतत्ता **विज्जाचरणसम्पन्नो** । सोभनगमनत्ता सुन्दरं ठानं गतत्ता सुद्धु गतत्ता सम्मा गदत्ता च **सुगतो** । सब्बथापि विदितलोकत्ता **लोकविदू** । सो हि भगवा सभावतो समुदयतो निरोधतो निरोधूपायतोति सब्बथा खन्धायतनादिभेदं सङ्खारलोकं अवेदि, “एको लोको सब्बे सत्ता आहारट्टितिका । द्वे लोका नामञ्च रूपञ्च । तयो लोका तिस्सो वेदना । चत्तारो लोका चत्तारो आहारा । पञ्च लोका पञ्चुपादानकखन्धा । छ लोका छ अज्झत्तिकानि आयतनानि । सत्त लोका सत्त विज्जाणट्टितियो । अट्ठ लोका अट्ठ लोकधम्मा । नव लोका नव सत्तावासा । दस लोका दसायतनानि । द्वादस लोका द्वादसायतनानि । अट्ठारस लोका अट्ठारस धातुयो”ति (पटि० म० १.११२) एवं सब्बथा सङ्खारलोकं अवेदि । सत्तानं आसयं जानाति, अनुसयं जानाति, चरितं जानाति, अधिमुत्तिं जानाति, अप्परजक्खे महारजक्खे तिक्खिन्द्रिये मुदिन्द्रिये स्वाकारे द्वाकारे सुविज्जापये दुविज्जापये भब्बे अभब्बे सत्ते जानातीति सब्बथा सत्तलोकं अवेदि । तथा एकं चक्कवाळं आयामतो वित्थारतो च योजनानं द्वादस सतसहस्सानि तीणि सहस्सानि अट्ठपञ्चमानि च सतानि, परिक्खेपतो छत्तिस सतसहस्सानि दस सहस्सानि अट्ठट्ठानि च सतानि ।

तत्थ —

दुवे सतसहस्सानि, चत्तारि नहुतानि च ।
एत्तकं बहलत्तेन, सङ्खातायं वसुन्धरा ॥

चत्तारि सतसहस्सानि, अट्ठेव नहुतानि च ।
एत्तकं बहलत्तेन, जलं वाते पतिट्ठितं ॥

नव सतसहस्सानि, मालुतो नभमुग्गतो ।
सट्ठि चेव सहस्सानि, एसा लोकस्स सण्ठिति” ॥

एवं सण्ठिते चेत्य योजनानं —

चतुरासीति सहस्सानि, अज्झोगाळ्हो महण्णवे ।
अच्चुग्गतो तावदेव, सिनेरु पब्बतुत्तमो ॥

ततो उपडुपडुनेन, पमाणेन यथाक्कमं ।
अज्झोगाळ्हुग्गता दिब्बा, नानारतनचित्तिता ॥

युगन्धरो ईसधरो, करवीको सुदस्सनो ।
नेमिन्धरो विनतको, अस्सकण्णो गिरि ब्रहा ॥

एते सत्त महासेला, सिनेरुस्स समन्ततो ।
महाराजानमावासा, देवयक्खनिसेविता ॥

योजनानं सतानुच्चो, हिमवा पञ्च पब्बतो ।

योजनानं सहस्सानि, तीणि आयतवित्थतो ॥

चतुरासीतिसहस्सेहि, कूटेहि पटिमण्डितो ।
तिपञ्चयोजनक्खन्ध-परिक्खेपा नगव्हाया ॥

पञ्चासयोजनक्खन्ध-साखायामा समन्ततो ।
सत्तयोजनवित्थिण्णा, तावदेव च उग्गता ॥

जम्बू यस्सानुभावेन, जम्बुदीपो पकासितो ।
द्वे असीतिसहस्सानि, अञ्जोगाळहो महण्णवे ॥

अच्चुग्गतो तावदेव, चक्कवाळसिलुच्चयो ।
परिक्खिपित्वा तं सब्बं, चक्कवाळमयं ठितो” ॥

तत्थ चन्दमण्डलं एकूनपञ्चासयोजनं, सूरियमण्डलं पञ्चासयोजनं, तावतिसभवनं दससहस्सयोजनं, तथा असुरभवनं अवीचिमहानिरयो जम्बुदीपो च । अपरगोयानं सत्तसहस्सयोजनं, तथा पुब्बविदेहो, उत्तरकुरु अट्टसहस्सयोजनो । एकमेको चेत्थ महादीपो पञ्चसतपञ्चसतपरित्तदीपपरिवारो । तं सब्बम्पि एकं चक्कवाळं एका लोकधातु । चक्कवाळन्तरेसु लोकन्तरिकनिरया । एवं अनन्तानि चक्कवाळानि अनन्ता लोकधातुयो, अनन्तेन बुद्धजाणेन अञ्जासीति सब्बथा ओकासलोकं अवेदि । एवं सो भगवा सब्बथा । विदितलोकत्ता लोकविदूति वेदितब्बो ।

अत्तनो पन गुणेहि विसिद्धतरस्स कस्सचि अभावा अनुत्तरो । विचित्तेहि विनयनूपायेहि पुरिसदम्मे सारेतीति पुरिसदम्मसारथि । दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थेहि यथारहं अनुसासति नित्यारेति चाति सत्था । देवमनुस्सग्गहणं उक्कट्टपरिच्छेदवसेन भब्बपुग्गलपरिग्गहवसेन च कतं, नागादिकेपि पन एस लोकियत्थेन अनुसासति । यदत्थि नेय्यं नाम, सब्बस्स बुद्धत्ता विमोक्खन्तिकजाणवसेन बुद्धो । यतो पन सो —

“भग्यवा भग्गवा युत्तो, भगेहि च विभत्तवा ।
भत्तवा वन्तगमनो, भवेसु भगवा ततो”ति ॥

अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारतो पनेतानि पदानि विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.१२४-१२५) वुत्तानि ।

सो इमं लोकन्ति सो भगवा इमं लोकं । इदानि वत्तब्बं निदस्सेति । सदेवकन्तिआदीनि कसिभारद्वाजआळवकसुत्तेसु वुत्तनयानेव । सयन्ति सामं अपरनेय्यो हुत्वा । अभिज्जाति अभिज्जाय । सच्छिकत्वाति पच्चक्खं कत्वा । पवेदेतीति बोधेति जापेति पकासेति । सो धम्मं देसेति... पे०... परियोसानकल्याणन्ति सो भगवा सत्तेसु कारुज्जतं पटिच्च अनुत्तरं विवेकसुखं हित्वापि धम्मं देसेति । तज्ज खो अप्पं वा बहुं वा देसेन्तो आदिकल्याणादिप्पकारमेव देसेति । कथं? एकगाथापि हि समन्तभद्दकत्ता धम्मस्स पठमपादेन आदिकल्याणा, दुतियततियपादेहि मज्झेकल्याणा, पच्छिमपादेन परियोसानकल्याणा । एकानुसन्धिकं सुत्तं निदानेन आदिकल्याणं, निगमनेन परियोसानकल्याणं, सेसेन मज्झेकल्याणं । नानानुसन्धिकं पठमानुसन्धिना आदिकल्याणं, पच्छिमेन परियोसानकल्याणं, सेसेहि मज्झेकल्याणं । सकलोपि सासनधम्मो अत्तनो अत्थभूतेन सीलेन आदिकल्याणो, समथविपस्सनामग्गफलेहि मज्झेकल्याणो, निब्बानेन

परियोसानकल्याणो । सीलसमाधीहि वा आदिकल्याणो, विपस्सनामगेहि मज्झेकल्याणो, फलनिब्बानेहि परियोसानकल्याणो । बुद्धसुबोधिताय वा आदिकल्याणो, धम्मसुधम्मताय मज्झेकल्याणो, सङ्घसुपटिपत्तिया परियोसानकल्याणो । तं सुत्वा तथत्ताय पटिपन्नेन अधिगन्तब्बाय अभिसम्बोधिया वा आदिकल्याणो, पच्चेकबोधिया मज्झेकल्याणो, सावकबोधिया परियोसानकल्याणो । सुय्यमानो चेस नीवरणादिविक्खम्भनतो सवनेनपि कल्याणमेव आवहतीति आदिकल्याणो, पटिपज्जमानो समथविपस्सनासुखावहनतो पटिपत्तियापि कल्याणमेव आवहतीति मज्झेकल्याणो, तथा पटिपन्नो च पटिपत्तिफले निड्डिते तादिभावावहनतो पटिपत्तिफलेनपि कल्याणमेव आवहतीति परियोसानकल्याणो । नाथप्पभवत्ता च पभवसुद्धिया आदिकल्याणो, अत्थसुद्धिया मज्झेकल्याणो, किच्चसुद्धिया परियोसानकल्याणो । यतो अप्पं वा बहुं वा देसेन्तो आदिकल्याणादिप्पकारमेव देसेतीति वेदितब्बो ।

सात्थं सव्यञ्जनन्ति एवमादीसु पन यस्मा इमं धम्मं देसेन्तो सासनब्रह्मचरियं मग्गब्रह्मचरियञ्च पकासेति, नानानयेहि दीपेति, तञ्च यथासम्भवं अत्थसम्पत्तिया **सात्थं**, व्यञ्जनसम्पत्तिया **सव्यञ्जनं** । सङ्कासनपकासनविवरणविभजनउत्तानीकरणपञ्जत्तिअत्थपदसमायोगतो सात्थं, अक्खरपदव्यञ्जनाकारनिरुत्तिनिद्देससम्पत्तिया सव्यञ्जनं । अत्थगम्भीरतापटिवेधगम्भीरताहि सात्थं, धम्मगम्भीरतादेसनागम्भीरताहि सव्यञ्जनं । अत्थपटिभानपटिसम्भिदाविसयतो सात्थं, धम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदाविसयतो सव्यञ्जनं । पण्डितवेदनीयतो सरिक्खकजनप्पसादकन्ति सात्थं, सद्देय्यतो लोकिज्जनप्पसादकन्ति सव्यञ्जनं । गम्भीराधिप्पायतो सात्थं, उत्तानपदतो सव्यञ्जनं । उपनेतब्बस्साभावतो सकलपरिपुण्णभावेन **केवलपरिपुण्णं**, अपनेतब्बस्स अभावतो निद्दोसभावेन **परिसुद्धं** । सिक्खत्तयपरिगहितत्ता ब्रह्मभूतेहि सेट्ठेहि चरितब्बतो तेसञ्च चरियभावतो **ब्रह्मचरियं** । तस्मा “सात्थं सव्यञ्जनं...पे०... ब्रह्मचरियं पकासेती”ति वुच्चति ।

अपिच यस्मा सनिदानं सउप्पत्तिकञ्च देसेन्तो आदिकल्याणं देसेति, विनेय्यानं अनुरूपतो अत्थस्स अविपरीतताय हेतुदाहरणयोगतो च मज्झेकल्याणं, सोतूनं सद्भापटिलाभेन निगमनेन च परियोसानकल्याणं । एवं देसेन्तो च ब्रह्मचरियं पकासेति । तञ्च पटिपत्तिया अधिगमव्यत्तितो सात्थं, परियत्तिया आगमव्यत्तितो सव्यञ्जनं, सीलादिपञ्चधम्मक्खन्धयुत्ततो केवलपरिपुण्णं, निरुपक्विकलेसतो नित्थरणत्थाय पवत्तितो लोकामिसनिरपेक्खतो च परिसुद्धं, सेट्ठेन ब्रह्मभूतानं बुद्धपच्चेकबुद्धसावकानं चरियतो ब्रह्मचरियन्ति वुच्चति, तस्मापि “सो धम्मं देसेति...पे०... ब्रह्मचरियं पकासेती”ति वुच्चति ।

साधु खो पनाति सुन्दरं खो पन, अत्थावहं सुखावहन्ति वुत्तं होति । **धम्मिया कथायाति** पानकानिसंसपटिसंयुत्ताय । अयज्झि केणियो सायन्हसमये भगवतो आगमनं अस्सोसि । “तुच्छहत्थो भगवन्तं दस्सनाय गन्तुं लज्जमानो विकालभोजना विरतानम्पि पानकं कप्पती”ति चिन्तेत्वा पञ्चहि काजसतेहि सुसङ्घृतं बदरपानं गाहापेत्वा अगमासि । यथाह भेसज्जक्खन्धके “अथ खो केणियस्स जटिलस्स एतदहोसि, किं नु खो अहं समणस्स गोतमस्स हरापेय्य”न्ति (महाव० ३००) सब्बं वेदितब्बं । ततो नं भगवा यथा सेक्खसुत्ते (म० नि० २.२२ आदयो) साकिये आवसथानिसंसपटिसंयुत्ताय कथाय, गोसिङ्गसालवने (म० नि० १.३२५ आदयो) तयो कुलपुत्ते सामगिरसानिसंसपटिसंयुत्ताय, रथविनीते (म० नि० १.२५२ आदयो) जातिभूमके भिक्खू दसकथावत्थुपटिसंयुत्ताय, एवं तङ्घणानुरूपाय पानकानिसंसपटिसंयुत्ताय कथाय पानकदानानिसंसं सन्दस्सेसि, तथारूपानं पुज्जानं पुनपि कत्तब्बताय नियोजेन्तो समादपेसि, अब्भुस्साहं जनेन्तो समुत्तेजेसि, सन्दिट्टिकसम्परायिकेन फलविसेसेन पंहसेन्तो सम्पहंसेसि । तेनाह “**धम्मिया कथाय...पे०... सम्पहंसेसी**”ति । सो भिय्योसोमत्ताय भगवति पसन्नो भगवन्तं निमन्तेसि, भगवा चस्स

तिक्खत्तुं पटिक्खिपित्वा अधिवासेसि । तेनाह “अथ खो केणियो जटिलो...पे०... अधिवासेसि भगवा तुण्हीभावेना”ति ।

किमत्थं पन पटिक्खिपि भगवाति? पुनप्पुनं याचनाय चस्स पुञ्जवुद्धि भविस्सति, बहुतरञ्च पटियादेस्सति, ततो अट्ठतेलसानं भिक्खुसतानं पटियत्तं अट्ठसोळसन्नं पापुणिस्सतीति । कुतो अपरानि तीणि सतानीति चे? अप्पटियत्तेयेव हि भत्ते सेलो ब्राह्मणो तीहि माणवकसतेहि सद्धिं पब्बजिस्सति, तं दिस्वा भगवा एवमाहाति । **मित्तामच्चे**ति मित्ते च कम्मकरे च । **जातिसालोहिते**ति समानलोहिते एकयोनिस्सम्बन्धे पुत्तधीतादयो अवसेसबन्धवे च । येनाति यस्मा । **मे**ति मय्हं । **कायवेय्यावटिकन्ति** कायेन वेय्यावच्चं । **मण्डलमाळं पटियादेती**ति सेतवितानमण्डपं करोति ।

तिण्णं वेदानन्ति इरुब्बेदयजुब्बेदसामवेदानं । सह निघण्डुना च केटुभेन च **सनिघण्डुकेटुभानं** । **निघण्डू**ति नामनिघण्डुरुक्खादीनं वेवचनप्पकासकं सत्थं । **केटुभन्ति** किरियाकप्पविकप्पो कवीनं उपकाराय सत्थं । सह अक्खरप्पभेदेन **साक्खरप्पभेदानं** । **अक्खरप्पभेदो**ति सिक्खा च निरुत्ति च । **इतिहासपञ्चमानन्ति** अथब्बनवेदं चतुत्थं कत्वा “इतिह आस इतिह आसा”ति ईदिसवचनपटिसंयुत्तो पुराणकथासङ्घातो इतिहासो पञ्चमो एतेसन्ति इतिहासपञ्चमा । तेसं इतिहासपञ्चमानं । पदं तदवसेसञ्च ब्याकरणं अज्झेति वेदेति चाति **पदको वेय्याकरणो** । लोकायते वितण्डवादसत्थे महापुरिसलक्खणाधिकारे च द्वादससहस्से महापुरिसलक्खणसत्थे अनूना परिपूरकारीति **लोकायतमहापुरिसलक्खणेसु अनवयो**, अवयो न होतीति वुत्तं होति । अवयो नाम यो तानि अत्थतो च गन्थतो च सन्धारेतुं न सक्कोति ।

जङ्घाय हितं विहारं **जङ्घाविहारं**, चिरासनादिजनितं परिस्समं विनोदेतुं जङ्घापसारणत्थं अदीघचारिकन्ति वुत्तं होति । **अनुचङ्कममानो**ति चङ्कममानो एव । **अनुविचरमानो**ति इतो चितो च चरमानो । **केणियस्स जटिलस्स अस्समो**ति केणियस्स अस्समं निवेसनं । **आवाहो**ति कज्जागहणं । **विवाहो**ति कज्जादानं । **महायज्जो**ति महायजनं । **मागधो**ति मगधानं इस्सरो । महतिया सेनाय समन्नागतत्ता **सेनियो** । बिम्बीति सुवण्णं, तस्मा सारसुवण्णसदिसवण्णताय **बिम्बिसारो** । **सो मे निमन्तितो**ति सो मया निमन्तितो ।

अथ ब्राह्मणो पुब्बे कताधिकारत्ता बुद्धसद्वं सुत्वाव अमतेनेवाभिसित्तो विम्वयरूपत्ता आह — “**बुद्धोति, भो केणिय, वदेसी**”ति । इतरो यथाभूतं आचिक्खन्तो आह — “**बुद्धोति, भो सेल, वदामी**”ति । ततो नं पुनपि दळ्हीकरणत्थं पुच्छि, इतरोपि तथेव आरोचेसि । अथ कप्पसतसहस्सेहिपि बुद्धसद्वस्स दुल्लभभावं दस्सेन्तो आह — “**घोसोपि खो एसो दुल्लभो लोकस्मिं यदिदं बुद्धो**”ति । तत्थ **यदिदन्ति** निपातो, यो एसोति वुत्तं होति ।

अथ ब्राह्मणो बुद्धसद्वं सुत्वा “किं नु खो सो सच्चमेव बुद्धो, उदाहु नाममत्तमेवस्स बुद्धो”ति वीमंसितुकामो चिन्तेसि, अभासि एव वा “**आगतानि खो पन...पे०... विवट्टच्छदो**”ति । तत्थ “**मन्तेसू**”ति वेदेसु । “तथागतो किर उप्पज्जिस्सती”ति पटिकच्चेव सुद्धावासदेवा ब्राह्मणवेसेन लक्खणानि पक्खिपित्वा वेदे वाचेन्ति “तदनुसारेण महेसक्खा सत्ता तथागतं जानिस्सन्ती”ति । तेन पुब्बे वेदेसु महापुरिसलक्खणानि आगच्छन्ति । परिनिब्बुते पन तथागते कमेन अन्तरधायन्ति, तेन एतरहि नत्थि । **महापुरिसस्सा**ति पणिधिसमादानजाणसमादानकरुणादिगुणमहतो पुरिसस्स । **द्वेव गतियो**ति द्वे एव निट्ठा । कामज्जायं गतिसद्वो “पञ्च खो इमा, सारिपुत्त, गतियो”ति आदीसु (म० नि० १.१५३) भवभेदे, “गती मिगानं पवन”न्ति आदीसु (परि० ३३९) निवासट्ठाने, “एवं अधिमत्तगतिमन्तो”ति आदीसु (म० नि० १.१६१) पज्जायं, “गतिगत”न्ति आदीसु (चूळव० २०४) विसटभावे वत्तति, इध पन निट्ठायं वेदितब्बो । तत्थ किञ्चापि येहि लक्खणेहि

समन्नागतो राजा होति चक्कवत्ति, न तेहि एव बुद्धो । जातिसामञ्जसो पन तानियेव तानीति वुच्चन्ति । तस्मा वुत्तं “येहि समन्नागतस्सा”ति ।

सचे अगारं अज्झावसतीति यदि अगारे वसति । **राजा होति चक्कवत्तीति** चतूहि अच्छरियधम्मोहि सङ्गहवत्थूहि च लोकं रञ्जनतो राजा । चक्करतनं वत्तेति, चतूहि सम्पत्तिचक्केहि, वत्तेति, तेहि च परं वत्तेति, परहिताय च इरियापथचक्कानं वत्तो एतस्मिं अत्थीति चक्कवत्ति । एत्थ च राजाति सामञ्जं, चक्कवत्तीति विसेसनं । धम्मेन चरतीति **धम्मिको**, जायेन समेन वत्ततीति अत्थो । धम्मेन रज्जं लभित्वा राजा जातोति **धम्मराजा** । परहितधम्मकरणेन वा धम्मिको, अत्तहितधम्मकरणेन **धम्मराजा** । चतुरन्ताय इस्सरोति **चातुरन्तो**, चतुसमुद्दन्ताय चतुब्बिधदीपविभूसिताय च पथविया इस्सरोति अत्थो । अज्झत्तं कोधादिपच्चत्थिके बहिद्धा च सब्बराजानो विजेसीति **विजितावी** । **जनपदत्थावरियप्पत्तो**ति जनपदे ध्रुवभावं थावरभावं पत्तो, न सक्का केनचि चालेतुं, जनपदो वा तम्हि थावरियप्पत्तो अनुस्सुक्को सकम्मनिरतो अचलो असम्पवेधीतिपि जनपदत्थावरियप्पत्तो ।

सेव्यथिदन्ति निपातो, तस्स एतानि कतमानीति अत्थो । **चक्करतनं...पे०... परिणायकरतनमेव सत्तमन्ति** तानि सब्बप्पकारतो रतनसुत्तवण्णनायं वुत्तानि । तेसु अयं चक्कवत्तिराजा चक्करतनेन अजितं जिनाति, हत्थिअस्सरतनेहि विजिते यथासुखमनुविचरति, परिणायकरतनेन विजितमनुरक्खति, सेसेहि उपभोगसुखमनुभवति । पठमेन चस्स उस्साहसत्तियोगो, हत्थिअस्सगहपतिरतनेहि पभुसत्तियोगो, परिणायकरतनेन मन्तसत्तियोगो सुपरिपुण्णो होति, इत्थिमणिरतनेहि च तिविधसत्तियोगफलं । सो इत्थिमणिरतनेहि भोगसुखमनुभोति, सेसेहि इस्सरियसुखं । विसेसतो चस्स पुरिमानि तीणि अदोसकुसलमूलजनितकम्मानुभावेन सम्पज्जन्ति, मज्झिमानि अलोभकुसलमूलजनितकम्मानुभावेन, पच्छिममेकं अमोहकुसलमूलजनितकम्मानुभावेनाति वेदितब्बं ।

परोसहस्सन्ति अतिरेकसहस्सं । **सूराति** अभीरुकजातिका । **वीरङ्गरूपाति** देवपुत्तसदिसकाया, एवं तावेके । अयं पनेत्थ सभावो **वीराति** उत्तमसूरा वुच्चन्ति, वीरानं अङ्गं वीरङ्गं, वीरकारणं वीरियन्ति वुत्तं होति । वीरङ्गं रूपं एतेसन्ति **वीरङ्गरूपा**, वीरियमयसरीरा वियाति वुत्तं होति । **परसेनप्पमहनाति** सचे पटिमुखं तिड्डेय्य परसेना, तं पमदितुं समत्थाति अधिप्पायो । **धम्मेनाति** “पाणो न हन्तब्बो”तिआदिना (दी० नि० २.२४४; म० नि० ३.२५७) पञ्चसीलधम्मेन । **अरहं होति सम्मासम्बुद्धो लोके विवट्टच्छदोति** एत्थ रागदोसमोहमानदिट्ठिअविज्जादुच्चरितछदनेहि सत्तहि पटिच्छन्ने किलेसन्धकारे लोके तं छदनं विवट्टेत्वा समन्ततो सज्जातालोको हुत्वा ठितोति विवट्टच्छदो । तत्थ पठमेन पदेन पूजारहता, दुतियेन तस्सा हेतु यस्मा सम्मासम्बुद्धोति । ततियेन बुद्धत्तहेतु विवट्टच्छदता वुत्ताति वेदितब्बा । अथ वा विवट्टो च विच्छदो चाति विवट्टच्छदो, वट्टरहितो छदनरहितो चाति वुत्तं होति । तेन अरहं वट्टाभावेन सम्मासम्बुद्धो छदनाभावेनाति एवं पुरिमपदद्वयस्सेव हेतुद्वयं वुत्तं होति । दुतियेन वेसारज्जेन चेत्य पुरिमसिद्धि, पठमेन दुतियसिद्धि, ततियचतुत्थेहि ततियसिद्धि होति । पुरिमञ्च धम्मचक्खुं, दुतियं बुद्धचक्खुं, ततियं समन्तचक्खुं साधेतीति वेदितब्बं ।

इदानी भगवतो सन्तिकं गन्तुकामो आह — “**कहं पन भो...पे०... सम्मासम्बुद्धो**”ति । एवं वुत्तेतिआदीसु **येनेसाति** येन दिसाभागेन एसा । **नीलवनराजीति** नीलवण्णरुक्खपन्ति । वनं किर मेघपन्तिसदिसं । यत्थ भगवा तदा विहासि, तं निद्विसन्तो आह — “येनेसा भो, सेल, नीलवनराजी”ति । तत्थ “सो विहरती”ति अयं पनेत्थ पाठसेसो, भुम्मत्थे वा करणवचनं । **पदे पदन्ति** पदसमीपे पदं । तेन तुरितगमनं पटिसेधेति । **दुरासदा** हीति कारणं आह, यस्मा ते दुरासदा, तस्मा एवं भोन्तो आगच्छन्तूति । किं पन कारणा दुरासदाति चे? **सीहाव एकचरा** । **यथा** हि सीहा सहायकिच्चाभावतो एकचरा,

एवं तेपि विवेककामताय । “यदा चाह”न्ति आदिना पन ते माणवके उपचारं सिक्खापेति । तत्थ मा ओपातेथाति मा पवेसेथ, मा कथेथाति वुत्तं होति । आगमेन्तूति पटिमानेन्तु, याव कथा परियोसानं गच्छति, ताव तुण्ही भवन्तूति अत्थो ।

समन्नेसीति गवेसि । येभुय्येनाति बहुकानि अदस, अप्पकानि नादस । ततो यानि न अदस, तानि दीपेन्तो आह “ठपेत्वा द्वे”ति । कङ्कतीति कङ्कं उप्पादेति पत्थनं “अहो वत पस्सेय्य”न्ति । विचिकिच्छतीति ततो ततो तानि विचिनन्तो किच्छति न सक्कोति दट्ठुं । नाधिमुच्चतीति ताव विचिकिच्छाय सन्निट्ठानं न गच्छति । न सम्पसीदतीति ततो “परिपुण्णलक्खणो अय”न्ति भगवति पसादं नापज्जति । कङ्काय वा सुदुब्बलविमति वुत्ता, विचिकिच्छाय मज्झिमा, अनधिमुच्चनताय बलवती, असम्पसादेन तेहि तीहि धम्मोहि चित्तस्स कालुस्सियभावो ।

कोसोहितेति वत्थिकोसेन पटिच्छन्ते । वत्थगुह्येति अङ्गजाते । भगवतो हि वरवारणस्सेव कोसोहितं वत्थगुह्यं सुवण्णवण्णं पदमगम्भसमानं । तं सो वत्थपटिच्छन्नत्ता अपस्सन्तो अन्तोमुखगताय च जिह्वाय पहूतभावं असल्लक्खेन्तो तेसु द्वीसु लक्खणेषु कङ्क्री अहोसि विचिकिच्छी । तथारूपन्ति कथं रूपं? किमेत्थ अम्हेहि वत्तब्बं, वुत्तमेतं नागसेनत्थेरेनेव मिलिन्दरज्जा पुट्ठेन (मि० प० ४.३.३) —

“दुक्करं, भन्ते नागसेन, भगवता कतन्ति । किं, महाराजाति? महाजनेन हिरिकरणोकासं ब्रह्मायुब्राह्मणस्स च अन्तेवासिउत्तरस्स च बावरिस्स अन्तेवासीनं सोळसन्नं ब्राह्मणानञ्च सेलस्स ब्राह्मणस्स अन्तेवासीनं तिसत्तमाणवानञ्च दस्सेसि, भन्तेति । न, महाराज, भगवा गुह्यं दस्सेति, छायां भगवा दस्सेति, इद्धिया अभिसङ्खरित्वा निवासननिवत्थं कायबन्धनबद्धं चीवरपारुत्तं छायारूपकमत्तं दस्सेति, महाराजाति । छायारूपे दिट्ठे सति दिट्ठो एव ननु, भन्तेति । तिट्ठतेत्तं, महाराज, हृदयरूपं दिस्वा बुज्जनकसत्तो भवेय्य, हृदयमंसं नीहरित्वा दस्सेय्य सम्मासम्बुद्धोति । कल्लोसि, भन्ते, नागसेना”ति (मि० प० ४.३.३) ।

निन्नामेत्वाति नीहरित्वा । कण्णसोतानुमसनेन चेत्थ दीघभावो, नासिकासोतानुमसनेन तनुभावो, नलाटच्छादनेन पुथुलभावो पकासितोति वेदितब्बो । आचरियपाचरियानन्ति आचरियानञ्चेव आचरियाचरियानञ्च । सके वण्णेति अत्तनो गुणे ।

५५४. परिपुण्णकायोति लक्खणेहि परिपुण्णताय अहीनङ्गपच्चङ्गताय च परिपुण्णसरीरो । सुरुचीति सुन्दरसरीरप्पभो । सुजातोति आरोहपरिणाहसम्पत्तिया सण्ठानसम्पत्तिया च सुनिब्बत्तो । चारुदस्सनोति सुचिरम्पि पस्सन्तानं अतित्तिजनकं अप्पटिकूलं रमणीयं चारु एव दस्सनं अस्साति चारुदस्सनो । केचि पन भणन्ति “चारुदस्सनोति सुन्दरनेत्तो”ति । सुवण्णवण्णोति सुवण्णसदिसवण्णो । असीति भवसि । एतं सब्बपदेहि योजेतब्बं । सुसुक्कदाठोति सुट्ठु सुक्कदाठो । भगवतो हि दाठाहि चन्दकिरणा विय अतिविय पण्डरंसियो निच्छरन्ति । तेनाह — “सुसुक्कदाठोसी”ति ।

५५५. महापुरिसलक्खणाति पुब्बे वुत्तव्यञ्जनानेव वचनन्तरेन निगमेन्तो आह ।

५५६. इदानि तेसु लक्खणेषु अत्तनो अभिरुचितेहि लक्खणेहि भगवन्तं थुनन्तो आह — “पसन्ननेत्तो”ति आदि । भगवा हि पञ्चवण्णपसादसम्पत्तिया पसन्ननेत्तो, परिपुण्णचन्दमण्डलसदिसमुखत्ता सुमुखो, आरोहपरिणाहसम्पत्तिया ब्रहा, बहुजुगत्तताय उज्जु, जुतिमन्तताय पतापवा । यम्पि चेत्थ पुब्बे वुत्तं, तं “मज्झे समणसङ्गस्सा”ति इमिना परियायेन थुनता पुन वुत्तं । ईदिसो हि एवं विरोचति । एस नयो उत्तरगाथायपि ।

५५७-८. उत्तमवणिणोति उत्तमवण्णसम्पन्नस्स । **जम्बुसण्डस्साति** जम्बुदीपस्स । पाकटेन इस्सरियं वण्णयन्तो आह, अपिच चक्कवत्ति चतुन्नम्पि दीपानं इस्सरो होति ।

५५९. खत्तियाति जातिखत्तिया । **भोजाति** भोगिया । **राजानोति** ये केचि रज्जं कारेन्ता । **अनुयन्ताति** अनुगामिनो सेवका । **राजाभिराजाति** राजूनं पूजनियो राजा हुत्वा, चक्कवत्तीति अधिप्पायो । **मनुजिन्दोति** मनुस्साधिपति परमिस्सरो हुत्वा ।

५६०. एवं वुत्ते भगवा “ये ते भवन्ति अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा, ते सके वण्णे भज्जमाने अत्तानं पातुकरोन्ती”ति इमं सेलस्स मनोरथं पूरेन्तो आह “**राजाहमस्मी**”ति । तत्रायमधिप्पायो — यं खो मं त्वं सेल याचसि “राजा अरहसि भवितुं चक्कवत्ती”ति, एत्थ अप्पोस्सुक्को होति, **राजाहमस्मि**, सति च राजत्ते यथा अज्जो राजा समानोपि योजनसतं वा अनुसासति, द्वे तीणि वा चत्तारि वा पञ्च वा योजनसतानि योजनसहस्सं वा चक्कवत्ति हुत्वापि चतुदीपपरियन्तमत्तं वा, नाहमेवं परिच्छिन्नविसयो । अहज्झि **धम्मराजा अनुत्तरो भवग्गतो** अवीचिपरियन्तं कत्वा तिरियं अप्पमेय्या लोकधातुयो अनुसासामि । यावता हि अपदद्विपदादिभेदा सत्ता, अहं तेसं अग्गो । न हि मे कोचि सीलेन वा...पे०... विमुत्तिजाणदस्सनेन वा पटिभागो अत्थि । स्वाहं एवं धम्मराजा अनुत्तरो अनुत्तरेनेव चतुसतिपट्टानादिभेदबोधिपक्खियसङ्घातेन **धम्मेन चक्कं वत्तेमि** “इदं पजहथ, इदं उपसम्पज्ज विहरथा”तिआदिना आणाचक्कं, “इदं खो पन, भिक्खवे, दुक्खं अरियसच्च”न्तिआदिना (सं० नि० ५.१०८१; महाव० १४) परियत्तिधम्मेन धम्मचक्कमेव वा । **चक्कं अप्पटिवत्तियन्ति** यं चक्कं अप्पटिवत्तियं होति समणेन वा...पे०... केनचि लोकस्मिन्ति ।

५६१-२. एवं अत्तानं आविकरोन्तं भगवन्तं दिस्वा पीतिसोमनस्सजातो सेलो दळ्हिहरणत्थं “**सम्बुद्धो पटिजानासी**”ति गाथाद्वयमाह । तत्थ **को नु सेनापतीति** धम्मरज्जो भोतो, धम्मेन पवत्तितस्स धम्मचक्कस्स अनुप्पवत्तको सेनापति कोति पुच्छि ।

५६३. तेन च समयेन भगवतो दक्खिणपस्से आयस्मा सारिपुत्तो निसिन्नो होति सुवण्णपुज्जो विय सिरिया सोभमानो, तं दस्सेन्तो भगवा “**मया पवत्ति**”न्ति गाथमाह । तत्थ **अनुजातो तथागतन्ति** तथागतहेतु अनुजातो, तथागतेन हेतुना जातोति अत्थो ।

५६४. एवं “को नु सेनापती”ति पज्झं ब्याकरित्वा यं सेलो आह — “सम्बुद्धो पटिजानासी”ति, तत्र नं निक्कङ्खं कातुकामो “नाहं पटिज्जामत्तेनेव पटिजानामि, अपिचाहं इमिना कारणेन बुद्धो”ति जापेतुं “**अभिज्जेय्य**”न्ति गाथमाह । तत्थ **अभिज्जेय्यन्ति** विज्जा च विमुत्ति च । मग्गसच्चसमुदयसच्चानि पन भावेतब्बपहातब्बानि, हेतुवचनेन पन फलसिद्धितो तेसं फलानि निरोधसच्चदुक्खसच्चानिपि वुत्तानेव भवन्ति । यतो सच्छिकातब्बं सच्छिकतं, परिज्जेय्यं परिज्जातन्ति एवम्पेत्य वुत्तमेव होति । एवं चतुसच्चभावनाफलज्ज विज्जाविमुत्तिं दस्सेन्तो “बुज्झितब्बं बुज्झित्वा बुद्धो जातोस्मी”ति युत्तेन हेतुना बुद्धत्तं साधेति ।

५६५-७. एवं निष्परियायेन अत्तानं पातुक्त्वा अत्तनि कङ्खावितरणत्थं ब्राह्मणं अभित्थरयमानो “**विनयस्सू**”ति गाथात्तयमाह । तत्थ **सल्लकत्तोति** रागसल्लादिसत्तसल्लकत्तनो । **ब्रह्मभूतोति** सेट्ठभूतो । **अतितुलोति** तुलं अतीतो उपमं अतीतो, निरूपमोति अत्थो । **मारसेनप्पमद्दनाति** “कामा ते पठमा सेना”तिआदिकाय “परे च अवजानाती”ति (सु० नि० ४४०; महानि० २८; चूळनि० नन्दमाणवपुच्छानिद्देस ४७) एवं वुत्ताय मारपरिससङ्घाताय मारसेनाय पमद्दना ।

सब्बामित्तेति खन्धकिलेसाभिसङ्खारमच्चुदेवपुत्तमारादिके सब्बपच्चत्थिके । वसीकत्वाति अत्तनो वसे वत्तेत्वा । अकुतोभयोति कुतोचि अभयो ।

५६८-७०. एवं वुत्ते सेलो ब्राह्मणो तावदेव भगवति सज्जातप्पसादो पब्बज्जापेक्खो हुत्वा “इमं भवन्तो”ति गाथात्तयमाह यथा तं परिपाकगताय उपनिस्सयसम्पत्तिया सम्मा चोदियमानो । तत्थ कण्हाभिजातिकोति चण्डालादिनीचकुले जातो ।

५७१. ततो तेपि माणवका तथेव पब्बज्जापेक्खा हुत्वा “एतज्जे रुच्चति भोतो”ति गाथमाहंसु यथा तं तेन सद्धि कताधिकारा कुलपुत्ता ।

५७२. अथ सेलो तेसु माणवकेसु तुट्ठचित्तो ते दस्सेन्तो पब्बज्जं याचमानो “ब्राह्मणा”ति गाथमाह ।

५७३. ततो भगवा यस्मा सेलो अतीते पदुमुत्तरस्स भगवतो सासने तेसंयेव तिण्णं पुरिससत्तानं गणसेट्ठो हुत्वा तेहि सद्धि परिवेणं कारापेत्वा दानादीनि पुज्जानि च कत्वा कमेन देवमनुस्ससम्पत्तिं अनुभवमानो पच्छिमे भवे तेसंयेव आचरियो हुत्वा निब्बत्तो, तज्ज नेसं कम्मं विमुत्तिपरिपाकाय परिपक्वं एहिभिक्षुभावस्स च उपनिस्सयभूतं, तस्मा ते सब्बेव एहिभिक्षुपब्बज्जाय पब्बाजेन्तो “स्वाक्खात”न्ति गाथमाह । तत्थ सन्दिट्ठिकन्ति पच्चक्खं । अकालिकन्ति मग्गानन्तरफलुप्पत्तितो न कालन्तरे पत्तब्बफलं । यत्थाति यन्निमित्ता । मग्गब्रह्मचरियनिमित्ता हि पब्बज्जा अप्पमत्तस्स सतिविप्पवासविरहितस्स तीसु सिक्खासु सिक्खतो अमोघा होति । तेनाह — “स्वाक्खातं...पे०... सिक्खतो”ति ।

एवज्ज वत्वा “एथ भिक्षवो”ति भगवा अवोच । ते सब्बे पत्तचीवरधरा हुत्वा आकासेनागम्म भगवन्तं अभिवादेसुं । एवमिमं तेसं एहिभिक्षुभावं सन्धाय सङ्गीतिकारा “अलत्थ खो सेलो...पे०... उपसम्पद”न्ति आहंसु ।

भुत्ताविन्ति भुत्तवन्तं । ओनीतपत्तपाणिन्ति पत्ततो ओनीतपाणिं, अपनीतहत्थन्ति वुत्तं होति । तत्थ “उपगन्त्वा”ति पाठसेसो दट्ठब्बो । इतरथा हि भगवन्तं एकमन्तं निसीदीति न युज्जति ।

५७४. अग्गिहुत्तमुखाति भगवा केणियस्स चित्तानुकूलवसेन अनुमोदन्तो एवमाह । तत्थ अग्गिपरिचरियं विना ब्राह्मणानं यज्जाभावतो “अग्गिहुत्तमुखा यज्जा”ति वुत्तं । अग्गिहुत्तसेट्ठा अग्गिहुत्तपधानाति अत्थो । वेदे सज्झायन्तेहि पठमं सज्झायितब्बतो सावित्री “छन्दसो मुख”न्ति वुत्ता । मनुस्सानं सेट्ठतो राजा “मुख”न्ति वुत्तो । नदीनं आधारतो पटिसरणतो च सागरो “मुख”न्ति वुत्तो । चन्दयोगवसेन “अज्ज कत्तिका अज्ज रोहिनी”ति सज्जाननतो आलोककरणतो सोम्मभावतो च “नक्खत्तानं मुखं चन्दो”ति वुत्तो । तपन्तानं अग्गत्ता आदिच्चो “तपतं मुख”न्ति वुत्तो । दक्खिण्येयानं पन अग्गत्ता विसेसेन तस्मिं समये बुद्धप्पमुखं सङ्घं सन्धाय “पुज्जं आकङ्खमानानं, सङ्घो वे यजतं मुख”न्ति वुत्तो । तेन सङ्घो पुज्जस्स आयमुखन्ति दस्सेति ।

५७६. यं तं सरणन्ति अज्जब्बाकरणगाथमाह । तस्सत्थो — पज्जहि चक्खूहि चक्खुमा भगवा, यस्मा मयं इतो अट्ठमे दिवसे तं सरणं अगमम्ह, तस्मा सत्तरत्तेन तव सासने अनुत्तरेन दमथेन दन्तम्ह । अहो ते सरणस्स आनुभावोति ।

५७७-८. ततो परं भगवन्तं द्वीहि गाथाहि थुनित्वा ततियाय वन्दनं याचति —

५७९: “भिक्खवो तिसता इमे, तिद्वन्ति पञ्जलीकता ।
पादे वीर पसारेहि, नागा वन्दन्तु सत्थुनो”ति ॥

परमत्थजोतिकाय खुदक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय सेलसुत्तवण्णना निद्विता ।

८. सल्लसुत्तवण्णना

५८०. अनिमित्तन्ति सल्लसुत्तं । का उप्पत्ति? भगवतो किर उपट्ठाको एको उपासको, तस्स पुत्तो कालमकासि । सो पुत्तसोकाभिभूतो सत्ताहं निराहारो अहोसि । तं अनुकम्पन्तो भगवा तस्स घरं गन्त्वा सोकविनोदनत्थं इमं सुत्तमभासि ।

तत्थ अनिमित्तन्ति किरियाकारनिमित्तविरहितं । यथा हि “यदाहं अक्खिं वा निखणिस्सामि, भमुकं वा उक्खिपिस्सामि, तेन निमित्तेन तं भण्डं अवहरा”ति आदीसु किरियाकारनिमित्तमत्थि, न एवं जीविते । न हि सक्का लब्धुं “यावाहं इदं वा इदं वा करोमि, ताव त्वं जीव, मा मीया”ति । अनज्जातन्ति अतो एव न सक्का एकंसेन अज्जातुं “एत्तकं वा एत्तकं वा कालं इमिना जीवितब्ब”न्ति गतिया आयुपरियन्तवसेन वा । यथा हि चातुमहाराजिकादीनं परिमितं आयु, न तथा मच्चानं, एवम्पि एकंसेन अनज्जातं ।

कसिरन्ति अनेकपच्चयपटिबद्धवृत्तिभावतो किच्छं न सुखयापनीयं । तथा हि तं अस्सासपटिबद्धञ्च, पस्सासपटिबद्धञ्च, महाभूतपटिबद्धञ्च, कबळीकाराहारपटिबद्धञ्च, उस्मापटिबद्धञ्च, विज्जाणपटिबद्धञ्च । अनस्ससन्तोपि हि न जीवति अपस्ससन्तोपि । चतूसु च धातूसु कट्टमुखादिआसीविसदट्ठो विय कायो पथवीधातुप्पकोपेन ताव थद्धो होति कलिङ्गरसदिसो । यथाह —

“पत्थद्धो भवती कायो, दट्ठो कट्टमुखेन वा ।
पथवीधातुप्पकोपेन, होति कट्टमुखेव सो”ति ॥ (ध० स० अट्ठ० ५८४) ।

आपोधातुप्पकोपेन पूतिभावं आपज्जित्वा पग्घरितपुब्बमंसलोहितो अट्ठिचम्मावसेसो होति । यथाह —

“पूतिको भवती कायो, दट्ठो पूतिमुखेन वा ।
आपोधातुप्पकोपेन, होति पूतिमुखेव सो”ति ॥ (ध० स० अट्ठ० ५८४) ।

तेजोधातुप्पकोपेन अङ्गारकासुयं पक्खित्तो विय समन्ता परिडहति । यथाह —

“सन्तत्तो भवती कायो, दट्ठो अग्गिमुखेन वा ।
तेजोधातुप्पकोपेन, होति अग्गिमुखेव सो”ति ॥ (ध० स० अट्ठ० ५८४) ।

वायोधातुप्पकोपेन सञ्छिज्जमानसन्धिबन्धनो पासाणेहि कोट्टेत्वा सञ्चुण्णियमानट्टिको विय च होति । यथाह —

“सञ्छिन्नो भवती कायो, दट्ठो सत्थमुखेन वा ।

वायोधातुप्पकोपेन, होति सत्थमुखेव सो”ति ॥ (ध० स० अट्ठ० ५८४) ।

धातुप्पकोपब्यापन्नकायोपि च न जीवति । यदा पन ता धातुयो अज्जमज्जं पतिट्ठानादिकिच्चं साधेन्तापि समं वहन्ति, तदा जीवितं पवत्तति । एवं महाभूतपटिबद्धञ्च जीवितं । दुब्भिक्खादीसु पन आहारुपच्छेदेन सत्तानं जीवितक्खयो पाकटो एव । एवं कबळीकाराहारपटिबद्धञ्च जीवितं । तथा असितपीतादिपरिपाके कम्मजतेजे खीणे सत्ता जीवितक्खयं पापुणन्तापि पाकटा एव । एवं उस्मापटिबद्धञ्च जीवितं । विज्जाणे पन निरुद्धे निरुद्धतो पभुति सत्तानं न होति जीवितन्ति एवम्पि लोके पाकटमेव । एवं विज्जाणपटिबद्धञ्च जीवितं । एवं अनेकपच्चयपटिबद्धवुत्तिभावतो कसिरं वेदितब्बं ।

परित्तञ्चाति अप्पकं, देवानं जीवितं उपनिधाय तिणगगे उस्सावबिन्दुसदिसं, चित्तक्खणतो उद्धं अभावेन वा परित्तं । अतिदीघायुकोपि हि सत्तो अतीतेन चित्तेन जीवित्थ न जीवति न जीविस्सति, अनागतेन जीविस्सति न जीवति न जीवित्थ, पच्चुप्पन्नेन जीवति न जीवित्थ न जीविस्सति । वुत्तञ्चेतं —

“जीवितं अत्तभावो च, सुखदुक्खा च केवला ।
एकचित्तसमायुत्ता, लहुसो वत्तते खणो ॥

“चुल्लासीतिसहस्सानि, कप्पा तिट्ठन्ति ये मरू ।
नत्वेव तेपि जीवन्ति, द्वीहि चित्तेहि संयुता”ति ॥ (महानि० १०) ।

तज्ज दुक्खेन संयुतन्ति तज्ज जीवितं एवं अनिमित्तमनज्जातं कसिरं परित्तञ्च समानम्पि सीतुण्हडंसमकसादिसम्फस्सखुप्पिपासासङ्खारदुक्खविपरिणामदुक्खदुक्खदुक्खेहि संयुतं । किं वुत्तं होति? यस्मा ईदिसं मच्चानं जीवितं, तस्मा त्वं याव तं परिक्खयं न गच्छति, ताव धम्मचरियमेव ब्रूहय, मा पुत्तमनुसोचाति ।

५८१. अथापि मज्जेय्यासि “सब्बूपकरणेहि पुत्तं अनुरक्खन्तस्सापि मे सो मतो, तेन सोचामी”ति, एवम्पि मा सोचि । न हि सो उपक्कमो अत्थि, येन जाता न मिय्यरे, न हि सक्का केनचि उपक्कमेन जाता सत्ता मा मरन्तूति रक्खितुन्ति वुत्तं होति । ततो यस्मा सो “जरं पत्वा नाम, भन्ते, मरणं अनुरूपं, अतिदहरो मे पुत्तो मतो”ति चिन्तेसि, तस्मा आह “जरम्पि पत्वा मरणं, एवंधम्मा हि पाणिनो”ति, जरं पत्वापि अप्पत्वापि मरणं, नत्थि एत्थ नियमोति वुत्तं होति ।

५८२. इदानीं तमत्थं निदस्सनेन साधेन्तो “फलानमिव पक्कान”न्ति आदिमाह । तस्सत्थो — यथा फलानं पक्कानं यस्मा सूरियुग्गमनतो पभुति सूरियातपेन सन्तप्पमाने रुक्खे पथविरसो च आपोरसो च पत्ततो साखं साखतो खन्धं खन्धतो मूलन्ति एवं अनुक्कमेन मूलतो पथविमेव पविसति, ओगमनतो पभुति पन पथवितो मूलं मूलतो खन्धन्ति एवं अनुक्कमेन साखापत्तपल्लवादीनि पुन आरोहति, एवं आरोहन्तो च परिपाकगते फले वण्टमूलं न पविसति । अथ सूरियातपेन तप्पमाने वण्टमूले परिळाहो उप्पज्जति । तेन तानि फलानि पातो पातो निच्चकालं पतन्ति, नेसं पातो पतनतो भयं होति, पतना भयं होतीति अत्थो । एवं जातानं मच्चानं निच्चं मरणतो भयं । पक्कफलसदिसा हि सत्ताति ।

५८३-६. किञ्च भिय्यो “यथापि कुम्भकारस्स...पे०... जीवित”न्ति । तस्मा “दहरा च...पे०... परायणा”ति एवं गण्ह, एवञ्च गहेत्वा “तेसं मच्चु...पे०... जाती वा पन जातके”ति एवम्पि गण्ह । यस्मा च न पिता तायते पुत्तं, जाती वा पन जातके, तस्मा पेक्खतंयेव...पे०... नीयति ।

तत्थ अयं योजना — पस्समानंयेव जातीनं “अम्म, ताता”तिआदिना नयेन पुथु अनेकप्पकारकं लालपतंयेव मच्चानं एकमेको मच्चो यथा गो वज्झो एवं नीयति, एवं पस्स, उपासक, याव अताणो लोकोति ।

५८७. तत्थ ये बुद्धपच्चेकबुद्धादयो धितिसम्पन्ना, ते “एवमब्भाहतो लोको मच्चुना च जराय च, सो न सक्का केनचि परिताणं कातु”न्ति यस्मा जानन्ति, तस्मा धीरा न सोचन्ति विदित्वा लोकपरियायं । इमं लोकसभावं जत्वा न सोचन्तीति वुत्तं होति ।

५८८. त्वं पन यस्स मग्गं...पे०... परिदेवसि । किं वुत्तं होति? यस्स मातुकुच्छिं आगतस्स आगतमग्गं वा इतो चवित्वा अज्जत्थ गतस्स गतमग्गं वा न जानासि, तस्स इमे उभो अन्ते असम्पस्सं निरत्थं परिदेवसि । धीरा पन ते पस्सन्ता विदित्वा लोकपरियायं न सोचन्तीति ।

५८९. इदानी “निरत्थं परिदेवसी”ति एत्थ वुत्तपरिदेवनाय निरत्थकभावं साधेन्तो “परिदेवयमानो चे”तिआदिमाह । तत्थ उदब्बहेति उब्बहेय्य धारेय्य, अत्तनि सज्जनेय्याति अत्थो । सम्मूळ्हो हिंसमत्तानन्ति सम्मूळ्हो हुत्वा अत्तानं बाधेन्तो । कयिरा चे नं विचक्खणोति यदि तादिसो कज्जि अत्थं उदब्बहे, विचक्खणोपि नं परिदेवं करेय्य ।

५९०. न हि रुण्णेनाति एत्थायं योजना — न पन कोचि रुण्णेन वा सोकेन वा चेतसो सन्तिं पप्पोति, अपिच खो पन रोदतो सोचतो च भिय्यो अस्स उप्पज्जते दुक्खं, सरीरज्ज दुब्बणिगयादीहि उपहज्जतीति ।

५९१. न तेन पेताति तेन परिदेवनेन कालकता न पालेन्ति न यापेन्ति, न तं तेसं उपकाराय होति । तस्मा निरत्था परिदेवनाति ।

५९२. न केवलज्ज निरत्था, अनत्थम्पि आवहति । कस्मा? यस्मा सोकमप्पजहं ...पे०... वसमन्वगू । तत्थ अनुत्थुनन्तोति अनुसोचन्तो । वसमन्वगूति वसं गतो ।

५९३. एवम्पि निरत्थकत्तं अनत्थावहत्तज्ज सोकस्स दस्सेत्वा इदानी सोकविनयत्थं ओवदन्तो “अज्जेपि पस्सा”तिआदिमाह । तत्थ गमिनेति गमिके, परलोकगमनसज्जे ठितेति वुत्तं होति । फन्दन्तेविध पाणिनोति मरणभयेन फन्दमानेयेव इध सत्ते ।

५९४. येन येनाति येनाकारेन मज्जन्ति “दीघायुको भविस्सति, अरोगो भविस्सती”ति । ततो तं अज्जथायेव होति, सो एवं मज्जितो मरतिपि, रोगीपि होति । एतादिसो अयं विनाभावो मज्जितप्पच्चनीकेन होति, पस्स, उपासक, लोकसभावन्ति एवमेत्थ अधिप्पाययोजना वेदितब्बा ।

५९६. अरहतो सुत्वाति इमं एवरूपं अरहतो धम्मदेसनं सुत्वा । नेसो लब्भा मया इतीति सो पेतो “इदानी मया पुन जीवतू”ति न लब्भा इति परिजानन्तो, विनेय्य परिदेवितन्ति वुत्तं होति ।

५९७. किज्ज भिय्यो — “यथा सरणमादित्तं...पे०... धंसये”ति । तत्थ धीरो धितिसम्पदाय, सपज्जो साभाविकपज्जाय, पण्डितो बाहुसच्चपज्जाय, कुसलो चिन्तकजातिकताय वेदितब्बो । चिन्तामयसुतमयभावनामयपज्जाहि वा योजेतब्बं ।

५९८-९. न केवलञ्च सोकमेव, परिदेवं...पे०... सल्लमत्तनो। तत्थ पजप्पन्ति तण्हं। दोमनस्सन्ति चेतसिकदुक्खं। अब्बहेति उद्धरे। सल्लन्ति एतमेव तिप्पकारं दुन्नीहरणट्टेन अन्तोविज्झनट्टेन च सल्लं। पुब्बे वुत्तं सत्तविधं रागादिसल्लं वा। एतस्मिंहे अब्बूळहे सल्ले अब्बूळहसल्लो...पे०... निब्बुतोति अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि। तत्थ असितोति तण्हादिट्ठीहि अनिस्सितो। पप्पुय्याति पापुणित्वा। सेसं इध इतो पुब्बे वुत्तत्ता उत्तानत्थमेव, तस्मा न वण्णितं।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय सल्लसुत्तवण्णना निट्ठिता।

९. वासेट्टसुत्तवण्णना

एवं मे सुत्तन्ति वासेट्टसुत्तं। का उप्पत्ति? अयमेव यास्स निदाने वुत्ता अत्थवण्णनं पनस्स वुत्तनयानि उत्तानत्थानि च पदानि परिहरन्ता करिस्साम। इच्छानङ्गलोति गामस्स नामं। ब्राह्मणमहासालानं चङ्गी तारुक्खो तोदेय्योति वोहारनाममेतं। पोक्खरसाति जाणुस्सोणीति नेमित्तिकं। तेसु किर एको हिमवन्तपस्से पोक्खरणिआ पदुमे निब्बत्तो, अज्जतरो तापसो तं पदुमं गहेत्वा तत्थ सयितं दारकं दिस्वा संवट्ठेत्वा रज्जो दस्सेसि। पोक्खरे सयितत्ता “पोक्खरसाती”ति चस्स नाममकासि। एकस्स ठानन्तरे नेमित्तिकं। तेन किर जाणुस्सोणिनामकं पुरोहितट्ठानं लद्धं, सो तेनेव पज्जायि।

ते सब्बेपि अज्जे च अभिज्जाता अभिज्जाता ब्राह्मणमहासाला कस्मा इच्छानङ्गले पटिवसन्तीति? वेदसज्झायनपरिवीमंसनत्थं। तेन किर समयेन कोसलजनपदे वेदका ब्राह्मणा वेदानं सज्झायकरणत्थञ्च अत्थूपपरिक्खणत्थञ्च तस्मिंयेव गामे सन्निपतन्ति। तेन तेषि अन्तरन्तरा अत्तनो भोगगामतो आगम्म तत्थ पटिवसन्ति।

वासेट्टभारद्वाजानन्ति वासेट्टस्स च भारद्वाजस्स च। अयमन्तराकथाति यं अत्तनो सहायकभावानुरूपं कथं कथेन्ता अनुविचरिंसु, तस्सा कथाय अन्तरा वेमज्जेयेव अयं अज्जा कथा उदपादीति वुत्तं होति। संसुद्धगहणिकोति संसुद्धकुच्छिको, संसुद्धाय ब्राह्मणिआ एव कुच्छिस्मिं निब्बत्तोति अधिप्पायो। “समवेपाकिनिया गहणिआ”ति आदीसु हि उदरगि “गहणी”ति वुच्चति। इध पन मातुकुच्छि। याव सत्तमाति मातु माता, पितु पिताति एवं पटिलोमेन याव सत्त जातियो। एत्थ च पितामहो च पितामही च पितामहा, तथा मातामहो च मातामही च मातामहा, पितामहा च मातामहा च पितामहायेव। पितामहानं युगं पितामहयुगं। युगन्ति आयुप्पमाणं। अभिलापमत्तमेव चेतं, अत्थतो पन पितामहायेव पितामहयुगं। अक्खित्तोति जातिं आरब्ध “किं सो”ति केनचि अनवज्जातो। अनुपक्कुट्ठोति जातिसन्दोसवादेन अनुपक्कुट्ठपुब्बो। वतसम्पन्नोति आचारसम्पन्नो। सज्जापेतुन्ति जापेतुं बोधेतुं, निरन्तरं कातुन्ति वुत्तं होति। आयामाति गच्छाम।

६००. अनुज्जातपटिज्जाताति “तेविज्जा तुम्हे”ति एवं मयं आचरियेहि च अनुज्जाता अत्तना च पटिजानिम्हाति अत्थो। अस्माति भवाम। उभोति द्वेपि जना। अहं पोक्खरसातिस्स, तारुक्खस्सायं माणवोति अहं पोक्खरसातिस्स जेट्ठन्तेवासी अगगसिस्सो, अयं तारुक्खस्साति अधिप्पायेन भणति आचरियसम्पत्तिं अत्तनो सम्पत्तिञ्च दीपेन्तो।

६०१. तेविज्जानन्ति तिवेदानं। केवलिनोति निट्ठङ्गता। अस्मसेति अहं भवाम। इदानि तं केवलिभावं वित्थारेन्तो आह — “पदकस्मा...पे०... सादिसा”ति। तत्थ जप्पेति वेदे। कम्मुनाति दसविधेन कुसलकम्मपथकम्मुना। अयज्हि पुब्बे सत्तविधं कायवचीकम्मं सन्धाय “यतो खो भो सीलवा होती”ति आह। तिविधं मनोकम्मं सन्धाय “वतसम्पन्नो”ति आह।

तेन समन्नागतो हि आचारसम्पन्नो होति ।

६०२-५. इदानीं तं वचनन्तरेण दस्सेन्तो आह — “अहञ्च कम्मुना ब्रूमी”ति । खयातीतन्ति ऊनभावं अतीतं, परिपुण्णन्ति अत्थो । पेच्चाति उपगन्त्वा । नमस्सन्तीति नमो करोन्ति । चक्खुं लोके समुप्पन्नन्ति अविज्जन्धकारे लोके, तं अन्धकारं विधमित्वा लोकस्स दिट्ठधम्मिकादिअत्थसन्दस्सनेन चक्खुं हुत्वा समुप्पन्नं ।

६०६. एवं अभित्थवित्त्वा वासेट्ठेन याचितो भगवा द्वेपि जने सङ्गणहन्तो आह — “तेसं वो अहं ब्यक्खिस्स”न्तिआदि । तत्थ ब्यक्खिस्सन्ति ब्याकरिस्सामि । अनुपुब्बन्ति तिट्ठतु ताव ब्राह्मणचिन्ता, कीटपटङ्गतिणरुक्खतो पभुति वो अनुपुब्बं ब्यक्खिस्सन्ति एवमेत्थ अधिप्पायो वेदितब्बो, एवं वित्थारकथाय विनेतब्बा हि ते माणवका । जातिविभङ्गन्ति जातिवित्थारं । अञ्जमञ्जा हि जातियोति तेसं तेसज्झि पाणानं जातियो अञ्जा अञ्जा नानप्पकाराति अत्थो ।

६०७. ततो पाणानं जातिविभङ्गे कथेतब्बे “तिणरुक्खेपि जानाथा”ति अनुपादिन्नकानं ताव कथेतुं आरब्धो । तं किमत्थमिति चे? उपादिन्नेसु सुखजापनत्थं । अनुपादिन्नेसु हि जातिभेदे गहिते उपादिन्नेसु सो पाकटतरो होति । तत्थ तिणानि नाम अन्तोफेगूनि बहिसारानि । तस्मा तालनाळिकेरादयोपि तिणसङ्गहं गच्छन्ति । रुक्खा नाम बहिफेगू अन्तोसारा । तिणानि च रुक्खा च तिणरुक्खा । ते उपयोगबहुवचनेन दस्सेन्तो आह — “तिणरुक्खेपि जानाथा”ति । न चापि पटिजानरेति “मयं तिणा, मयं रुक्खा”ति एवमपि न पटिजानन्ति । लिङ्गं जातिमयन्ति अपटिजानन्तानमपि च तेसं जातिमयमेव सण्ठानं अत्तनो मूलभूततिणादिसदिसमेव होति । किं कारणं? अञ्जमञ्जा हि जातियो, यस्मा अञ्जा तिणजाति, अञ्जा रुक्खजाति; तिणेसुपि अञ्जा तालजाति, अञ्जा नाळिकेरजातीति एवं वित्थारेतब्बं ।

तेन किं दीपेति? यं जातिवसेन नाना होति, तं अत्तनो पटिज्जं परेसं वा उपदेसं विनापि अञ्जजातितो विसेसेन गह्मति । यदि च जातिया ब्राह्मणो भवेय्य, सोपि अत्तनो पटिज्जं परेसं वा उपदेसं विना खत्तियतो वेस्ससुद्धतो वा विसेसेन गह्मेय्य, न च गह्मति, तस्मा न जातिया ब्राह्मणोति । परतो पन “यथा एतासु जातीसू”ति इमाय गाथाय एतमत्थं वचीभेदेनेव आविकरिस्सति ।

६०८. एवं अनुपादिन्नेसु जातिभेदं दस्सेत्वा उपादिन्नेसु तं दस्सेन्तो “ततो कीटे”ति एवमादिमाह । तत्थ कीटाति किमयो । पटङ्गाति पटङ्गायेव । याव कुन्थकिपिल्लिकेति कुन्थकिपिल्लिकं परियन्तं कत्वाति अत्थो ।

६०९. खुइकेति काळककण्डकादयो । महल्लकेति ससबिळारादयो । सब्बे हि ते अनेकवण्णा ।

६१०. पादूदरेति उदरपादे, उदरंयेव येसं पादाति वुत्तं होति । दीघपिट्टिकेति सप्पानज्झि सीसतो याव नङ्गुट्ठा पिट्ठि एव होति, तेन ते “दीघपिट्टिका”ति वुच्चन्ति । तेपि अनेकप्पकारा आसीविसादिभेदेन ।

६११. ओदकेति उदकम्हि जाते । मच्छापि अनेकप्पकारा रोहितमच्छादिभेदेन ।

६१२. पक्खीति सकुणे । ते हि पक्खानं अत्थिताय “पक्खी”ति वुच्चन्ति । पत्तेहि यन्तीति पत्तयाना । वेहासे गच्छन्तीति विहङ्गमा । तेपि अनेकप्पकारा काकादिभेदेन ।

६१३. एवं थलजलाकासगोचरानं पाणानं जातिभेदं दस्सेत्वा इदानीं येनाधिष्णायेन तं दस्सेसि, तं आविकरोन्तो “यथा एतासू”ति गाथमाह । तस्सत्थो सङ्खेपतो पुब्बे वुत्ताधिष्णायवण्णनावसेनेव वेदितब्बो ।

६१४-६. वित्थारतो पनेत्थ यं वत्तब्बं, तं सयमेव दस्सेन्तो “न केसेही”तिआदिमाह । तत्रायं योजना — यं वुत्तं “नत्थि मनुस्सेसु लिङ्गं जातिमयं पुथू”ति, तं एवं नत्थीति वेदितब्बं । सेय्यथिदं, न केसेहीति । न हि “ब्राह्मणानं ईदिसा केसा होन्ति, खत्तियानं ईदिसा”ति नियमो अत्थि यथा हत्थिअस्समिगादीनन्ति इमिना नयेन सब्बं योजेतब्बं । लिङ्गं जातिमयं नेव, यथा अज्जासु जातिसूति इदं पन वुत्तस्सेवत्थस्स निगमनन्ति वेदितब्बं । तस्स योजना — तदेव यस्मा इमेहि केसादीहि नत्थि मनुस्सेसु लिङ्गं जातिमयं पुथु, तस्मा वेदितब्बमेतं “ब्राह्मणादिभेदेसु मनुस्सेसु लिङ्गं जातिमयं नेव यथा अज्जासु जातीसू”ति ।

६१७. इदानीं एवं जातिभेदे असन्तेपि ब्राह्मणो खत्तियोति इदं नानत्तं यथा जातं, तं दस्सेतुं “पच्चत्त”न्ति गाथमाह । तस्सत्थो — एतं तिरच्छानानं विय योनिस्सिद्धमेव केसादिसण्ठानानत्तं मनुस्सेसु ब्राह्मणादीनं अत्तनो अत्तनो सरीरेसु न विज्जति । अविज्जमानेपि पन एतस्मिं यदेतं ब्राह्मणो खत्तियोति नानत्तविधानपरियायं वोकारं, तं वोकारञ्च मनुस्सेसु समज्जाय पवुच्चति, वोहारमत्तेन वुच्चतीति ।

६१९-६२५. एतावता भगवा भारद्वाजस्स वादं निग्गहेत्वा इदानीं यदि जातिया ब्राह्मणो भवेय्य, आजीवसीलाचारविपन्नोपि ब्राह्मणो भवेय्य । यस्मा पन पोराणा ब्राह्मणा तस्स ब्राह्मणभावं न इच्छन्ति लोके च अज्जेपि पण्डितमनुस्सा, तस्मा वासेट्ठस्स वादपग्गहणत्थं तं दस्सेन्तो “यो हि कोचि मनुस्सेसू”तिआदिका अट्ठ गाथायो आह । तत्थ गोरक्खन्ति खेत्तरक्खं, कसिकम्मन्ति वुत्तं होति । पथवी हि “गो”ति वुच्चति, तप्पभेदो च खेत्तं । पुथुसिप्पेनाति तन्तवायकम्मादिनानासिप्पेन । वोहारन्ति वणिज्जं । परपेस्सेनाति परेसं वेय्यावच्चेन । इस्सत्थन्ति आवुधजीविकं, उसुज्ज सत्तिज्जाति वुत्तं होति । परोहिच्चेनाति पुरोहितकम्मेन ।

६२६. एवं ब्राह्मणसमयेन च लोकवोहारेन च आजीवसीलाचारविपन्नस्स अब्राह्मणभावं साधेत्वा एवं सन्ते न जातिया ब्राह्मणो, गुणेहि पन ब्राह्मणो होति । तस्मा यत्थ यत्थ कुले जातो यो गुणवा, सो ब्राह्मणो, अयमेत्थ जायोति एवमेतं जायं अत्थतो आपादेत्वा पुन तदेव जायं वचीभेदेन पकासेन्तो आह “न चाहं ब्राह्मणं ब्रूमी”ति ।

तस्सत्थो — अहं पन खायं चतूसु योनीसु यत्थ कत्थचि जातो, तत्रापि वा विसेसेन यो ब्राह्मणसमज्जिताय मातरि सम्भूतो, तं योनिजं मत्तिसम्भवं या चायं “उभतो सुजातो”तिआदिना (दी० नि० १.३०३; म० नि० २.४२४) नयेन ब्राह्मणेहि ब्राह्मणस्स परिसुद्धउप्पत्तिमग्गसङ्घाता योनि कथीयति, “संसुद्धगहणिको”ति इमिना च मातुसम्पत्ति, ततोपि जातसम्भूतत्ता “योनिजो मत्तिसम्भवो”ति च वुच्चति, तम्पि योनिजं मत्तिसम्भवं इमिना च योनिजमत्तिसम्भवमत्तेन ब्राह्मणं न ब्रूमि । कस्मा? यस्मा “भो भो”ति वचनमत्तेन अज्जेहि सकिञ्चनेहि विसिद्धत्ता भोवादी नाम सो होति, सचे होति सकिञ्चनो । यो पनायं यत्थ कत्थचि कुले जातोपि रागादिकिञ्चनाभावेन अकिञ्चनो, सब्बगहणपटिनिस्सग्गेन च अनादानो, अकिञ्चनं अनादानं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं । कस्मा? यस्मा बाहितपापोति ।

६२७. किञ्च भिय्यो — “सब्बसंयोजनं छेत्वा”तिआदिका सत्तवीसति गाथा । तत्थ सब्बसंयोजनन्ति दसविधं संयोजनं । न परितस्सतीति तण्हाय न तस्सति । तमहन्ति तं अहं रागादीनं सङ्गानं अतिक्कन्तत्ता सङ्गातिगं, चतुन्नम्पि योगानं अभावेन विसंयुत्तं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६२८. नद्धिन्ति नय्हनभावेन पवत्तं कोधं । वरत्तन्ति बन्धनभावेन पवत्तं तण्हं । सन्दानं सहनुक्कमन्ति अनुसयानुक्कमसहितं द्वासट्ठिदिट्ठिसन्दानं, इदं सब्बम्पि छिन्दित्वा ठितं अविज्जापलिघस्स उक्खित्तत्ता उक्खित्तपलिघं चतुन्नं सच्चान्नं बुद्धत्ता बुद्धं अहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६२९. अदुट्ठोति एवं दसहि अक्कोसवत्थूहि अक्कोसञ्च पाणिआदीहि पोथनञ्च अन्दुबन्धनादीहि बन्धनञ्च यो अकुद्धमानसो हुत्वा अधिवासेसि, खन्तिबलेन समन्नागतत्ता खन्तीबलं, पुनप्पुनं उप्पत्तिया अनीकभूतेन तेनेव खन्तीबलानीकेन समन्नागतत्ता बलानीकं तं एवरूपं अहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६३०. वतन्तन्ति धुतवतेन समन्नागतं, चतुपारिसुद्धिसीलेन सीलवन्तं, तण्हाउस्सदाभावेन अनुस्सदं, छळिन्द्रियदमनेन दन्तं, कोटियं ठितेन अत्तभावेन अन्तिमसारीरं तमहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६३१. यो न लिम्पतीति एवमेव यो अब्भन्तरे दुविधेपि कामे न लिम्पति, तस्मिं कामे न सण्ठाति, तमहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६३२. दुक्खस्साति खन्धदुक्खस्स । पन्नभारन्ति ओहितक्खन्धभारं चतूहि योगेहि सब्बकिलेसेहि वा विसंयुत्तं तमहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६३३. गम्भीरपज्जन्ति गम्भीरेसु खन्धादीसु पवत्ताय पज्जाय समन्नागतं, धम्मोजपज्जाय मेधाविं, “अयं दुग्गतिया, अयं सुगतिया, अयं निब्बानस्स मग्गो, अयं अमग्गो”ति एवं मग्गे अमग्गे च छेकताय मग्गामग्गस्स कोविदं, अरहत्तसङ्घातं उत्तमत्थमनुप्पत्तं तमहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६३४. असंसदुन्ति दस्सनसवनसमुल्लापपरिभोगकायसंसग्गानं अभावेन असंसदुं । उभयन्ति गिहीहि च अनगारेहि चाति उभयेहिपि असंसदुं । अनोकसारिन्ति अनालयचारिं, तं एवरूपं अहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६३५. निधायति निक्खिपित्वा ओरोपेत्वा । तसेसु थावरेसु चाति तण्हातासेन तसेसु तण्हाभावेन थिरताय थावरेसु । यो न हन्तीति यो एवं सब्बसत्तेसु विगतपटिघताय निक्खित्तदण्डो नेव कज्जि सयं हनति, न अज्जेन घातेति, तमहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६३६. अविरुद्धन्ति आघातवसेन विरुद्धेसुपि लोकियमहाजनेसु आघाताभावेन अविरुद्धं, हत्थगते दण्डे वा सत्थे वा अविज्जमानेपि परेसं पहारदानतो अविरतत्ता अत्तदण्डेसु जनेसु निब्बुत्तं निक्खित्तदण्डं, पज्चन्नं खन्धानं “अहं मम”न्ति गहितत्ता सादानेसु, तस्स गहणस्स अभावेन अनादानं तं एवरूपं अहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६३७. आरग्गाति यस्सेते रागादयो अयञ्च परगुणमक्खणलक्खणो मक्खो आरग्गा सासपो विय पपतितो, यथा सासपो आरग्गे न सन्तिट्ठति, एवं चित्ते न तिट्ठति, तमहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६३८. अक्कसन्ति अफरुसं । विज्जापनिन्ति अत्थविज्जापनिं । सच्चन्ति भूतं । नाभिसजेति याय गिराय अज्जं कुज्जापनवसेन न लग्गापेय्य । खीणासवो नाम एवरूपमेव गिरं भासेय्य । तस्मा तमहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६३९. साटकाभरणादीसु दीघं वा रस्सं वा, मणिमुत्तादीसु अणुं वा थूलं वा महग्घअप्पग्घवसेन सुभं वा असुभं वा यो पुग्गलो इमस्मिं लोके परपरिग्गहितं नादियति, तमहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६४०. निरासासन्ति नित्तण्हं । विसंयुत्तन्ति सब्बकिलेसेहि वियुत्तं तमहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६४१. आलयाति तण्हा । अज्जाय अकथंकथीति अट्ठ वत्थूनि यथाभूतं जानित्वा अट्ठवत्थुकाय विचिकिच्छाय निब्बिचिकिच्छो । अमतोगधमनुप्पत्तन्ति अमतं निब्बानं ओगहेत्वा अनुप्पत्तं तमहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६४२. उभोति द्वेपि पुज्जानि पापानि च छुट्टेत्वाति अत्थो । सङ्गन्ति रागादिभेदं सङ्गं । उपच्चगाति अतिक्कन्तो । तमहं वट्टमूलसोकेन असोकं, अब्भन्तरे रागरजादीनं अभावेन विरजं, निरुपक्किलेसताय सुद्धं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६४३. विमलन्ति अब्भादिमलविरहितं । सुद्धन्ति निरुपक्किलेसं । विप्पसन्नन्ति पसन्नचित्तं । अनाविलन्ति किलेसाविलत्तविरहितं । नन्दीभवपरिक्खीणन्ति तीसु भवेसु परिक्खीणतण्हं तमहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६४४. यो भिक्खु इमं रागपलिपथञ्चेव किलेसदुग्गञ्च संसारवट्टञ्च चतुन्नं सच्चानं अप्पटिविज्झनकमोहञ्च अतीतो, चत्तारो ओघे तिण्णो हुत्वा पारं अनुप्पत्तो, दुविधेन ज्ञानेन ज्ञायी, तण्हाय अभावेन अनेजो, कथंकथाय अभावेन अकथंकथी, उपादानानं अभावेन अनुपादित्वा किलेसनिब्बानेन निब्बुतो, तमहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६४५. यो पुग्गलो, इध लोके, उभोपि कामे हित्वा अनागारो हुत्वा परिब्बजति, तं परिक्खीणकामञ्चेव परिक्खीणभवञ्च अहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६४६. यो इध लोके छद्धारिकं तण्हं जहित्वा घरावासेन अनत्थिको अनागारो हुत्वा परिब्बजति, तण्हाय चेव भवस्स च परिक्खीणत्ता तण्हाभवपरिक्खीणं तमहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६४७. मानुसकं योगन्ति मानुसकं आयुञ्चेव पञ्चविधकामगुणे च । दिब्बयोगेपि एसेव नयो । उपच्चगाति यो मानुसकं योगं हित्वा दिब्बं अतिक्कन्तो, तं सब्बेहि चतूहि योगेहि विसंयुत्तं अहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६४८. रतिन्ति पञ्चकामगुणरतिं । अरतिन्ति अरज्जवासे उक्कण्ठितत्तं । सीतिभूतन्ति निब्बुतं, निरुपधिन्ति निरुपक्किलेसं, वीरन्ति तं एवरूपं सब्बं खन्धलोकं अभिभवित्वा ठितं वीरियवन्तं अहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६४९. यो वेदीति यो सत्तानं सब्बाकारेण चुतिञ्च पटिसन्धिञ्च पाकटं कत्वा जानाति, तमहं अलग्गताय असत्तं, पटिपत्तिया सुट्ठु गतत्ता सुगतं, चतुन्नं सच्चानं बुद्धताय बुद्धं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६५०. यस्साति यस्सेते देवादयो गतिं न जानन्ति, तमहं आसवानं खीणताय खीणासवं, किलेसेहि आरकत्ता अरहन्तं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६५१. पुरेति अतीतक्खन्धेसु । पच्छाति अनागतेसु । मज्झेति पच्चुप्पन्नेसु । किञ्चनन्ति यस्सेतेसु ठानेसु तण्हागाहसङ्घातं किञ्चनं नत्थि । तमहं रागकिञ्चनादीहि अकिञ्चनं । कस्सचि गहणस्स अभावेन अनादानं ब्राह्मणं

वदामीति अत्थो ।

६५२. अच्छम्भितत्तेन उसभसदिसताय **उसभं**, उत्तमद्वेन **पवरं**, वीरियसम्पत्तिया **वीरं**, महन्तानं सीलक्खन्धादीनं एसितत्ता **महेसिं**, तिण्णं मारानं विजितत्ता **विजिताविनं**, निन्हातकिलेसताय **न्हातकं**, चतुसच्चबुद्धताय **बुद्धं तं** एवरूपं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६५३. यो **पुब्बेनिवासं** पाकटं कत्वा जानाति, छब्बीसतिदेवलोकभेदं **सगं**, चतुब्बिधं **अपायज्ज** दिब्बचक्खुना पस्सति, अथो **जातिक्खयसङ्घातं** अरहत्तं **पत्तो**, तमहं ब्राह्मणं वदामीति अत्थो ।

६५४. एवं भगवा गुणतो ब्राह्मणं वत्वा “ये ‘जातितो ब्राह्मणो’ति अभिनिवेसं करोन्ति, ते इदं वोहारमत्तं अजानन्ता, सा च नेसं दिट्ठि दुट्ठि”ति दस्सेन्तो “**समज्जा हेसा**”ति गाथाद्वयमाह । तस्सत्थो — “यदिदं ब्राह्मणो खत्तियो भारद्वाजो वासेट्ठो”ति **नामगोत्तं पकप्पितं**, **समज्जा हेसा लोकस्मिं**, पज्जत्तिवोहारमत्तन्ति वेदितब्बं । कस्मा? यस्मा **सम्मुच्चा समुदागतं** समनुज्जाय आगतं । तज्झि **तत्थ तत्थ** जातकालेयेवस्स जातिसालोहितेहि **पकप्पितं** कतं । नो चेत्तं एवं पकप्पेय्युं, न कोचि कज्जि दिस्वा “अयं ब्राह्मणो”ति वा “भारद्वाजो”ति वा जानेय्य ।

६५५. एवं पकप्पितज्जेत्तं **दीघरत्तमनुसयितं दिट्ठिगतमजानत्तं**, “पकप्पितं नामगोत्तं, नामगोत्तमत्तमेत्तं संवोहारत्थं पकप्पितं”न्ति अजानन्तानं सत्तानं हृदये दीघरत्तं दिट्ठिगतमनुसयितं, तस्स अनुसयितत्ता तं नामगोत्तं **अजानन्ता ते पबुवन्ति** “**जातिया होति ब्राह्मणो**”ति, अजानन्तायेव एवं वदन्तीति वुत्तं होति ।

६५६-७. एवं “ये ‘जातितो ब्राह्मणो’ति अभिनिवेसं करोन्ति, ते इदं वोहारमत्तमजानन्ता, सा च नेसं दिट्ठि दुट्ठि”ति दस्सेत्वा इदानीं निप्परियायमेव जातिवादं पटिक्खिपन्तो कम्मवादज्ज निरोपेन्तो “**न जच्चा**”तिआदिमाह । तत्थ “कम्मुना ब्राह्मणो होति, कम्मुना होति अब्राह्मणो”ति इमिस्सा उपड्डगाथाय अत्थवित्थारणत्थं “**कस्सको कम्मुना**”तिआदि वुत्तं । तत्थ **कम्मुना**ति पच्चुप्पन्नेन कसिकम्मादिनिब्वत्तकचेतनाकम्मुना ।

६५९. **पटिच्चसमुप्पाददस्सा**ति “इमिना पच्चयेन एवं होती”ति एवं पटिच्चसमुप्पाददस्साविनो । **कम्मविपाककोविदा**ति सम्मानावमानारहे कुले कम्मवसेन उप्पत्ति होति, अज्जापि हीनपणीतता हीनपणीते कम्मे विपच्चमाने होतीति एवं कम्मविपाककुसला ।

६६०. “**कम्मुनावत्तती**”ति गाथाय पन “**लोको**”ति वा “**पजा**”ति वा “**सत्ता**”ति वा एकोयेव अत्थो, वचनमत्तमेव नानं । पुरिमपदेन चेत्य “अत्थि ब्रह्मा महाब्रह्मा... पे०... सेट्ठो सजिता वसी पिता भूतभब्बान”न्ति (दी० नि० १.४२) इमिस्सा दिट्ठिया निसेधो वेदितब्बो । कम्मुना हि वत्तति तासु तासु गतीसु उप्पज्जति लोको, तस्स को सजिताति? दुतियेन “एवं कम्मुना उप्पन्नोपि च पवत्तियमि अतीतपच्चुप्पन्नभेदेन कम्मुना एव पवत्तति, सुखदुक्खानि पच्चनुभोन्तो हीनपणीतादिभावं आपज्जन्तो पवत्तती”ति दस्सेति । ततियेन तमेवत्थं निगमेति “एवं सब्बथापि कम्मनिबन्धना सत्ता कम्मेनेव बद्धा हुत्वा पवत्तन्ति, न अज्जथा”ति । चतुत्थेन तमत्थं उपमाय विभावेति **रथस्साणीव यायतो**ति । यथा रथस्स यायतो आणि निबन्धनं होति, न ताय अनिबद्धो याति, एवं लोकस्स उप्पज्जतो च पवत्ततो च कम्मं निबन्धनं, न तेन अनिबद्धो उप्पज्जति नप्पवत्तति ।

६६१. इदानीं यस्मा एवं कम्मनिबन्धनो लोको, तस्मा सेट्ठेन कम्मुना सेट्ठभावं दस्सेन्तो “तपेना”ति गाथाद्वयमाह । तत्थ तपेनाति इन्द्रियसंवरेण । ब्रह्मचरियेनाति सिक्खानिस्सितेन वुत्तावसेससेट्ठचरियेन । संयमेनाति सीलेन । दमेनाति पज्जाय । एतेन सेट्ठेन ब्रह्मभूतेन कम्मुना ब्राह्मणो होति । कस्मा? यस्मा एतं ब्राह्मणमुत्तमं, यस्मा एतं कम्मं उत्तमो ब्राह्मणभावोति वुत्तं होति । “ब्रह्मान”न्तिपि पाठो, तस्सत्थो — ब्रह्मं आनेतीति ब्रह्मानं, ब्रह्मभावं आनेति आवहति देतीति वुत्तं होति ।

६६२. दुतियगाथाय सन्तोति सन्तकिलेसो । ब्रह्मा सक्कोति ब्रह्मा च सक्को च । यो एवरूपो, सो न केवलं ब्राह्मणो, अपिच खो ब्रह्मा च सक्को च सो विजानतं पण्डितानं, एवं वासेट्ठ जानाहीति वुत्तं होति । सेसं वुत्तनयमेवाति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय वासेट्ठसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. कोकालिकसुत्तवण्णना

एवं मे सुतन्ति कोकालिकसुत्तं । का उप्पत्ति? इमस्स सुत्तस्स उप्पत्ति अत्थवण्णनायमेव आवि भविस्सति । अत्थवण्णनाय चस्स एवं मे सुतन्तिआदि वुत्तनयमेव । अथ खो कोकालिकोति एत्थ पन को अयं कोकालिको, कस्मा च उपसङ्कमीति? वुच्चते — अयं किर कोकालिकरट्ठे कोकालिकनगरे कोकालिकसेट्ठिस्स पुत्तो पब्बजित्वा पितरा कारापिते विहारेयेव पटिवसति “चूळकोकालिको”ति नामेन, न देवदत्तस्स सिस्सो । सो हि ब्राह्मणपुत्तो “महाकोकालिको”ति पज्जायि ।

भगवति किर सावत्थियं विहरन्ते द्वे अगगसावका पञ्चमत्तेहि भिक्खुसतेहि सद्धिं जनपदचारिकं चरमाना उपकट्ठाय वस्सूपनायिकाय विवेकवासं वसितुकामा ते भिक्खू उय्योजेत्वा अत्तनो पत्तचीवरमादाय तस्मिं जनपदे तं नगरं पत्वा तं विहारं अगमंसु । तत्थ ते कोकालिकेन सद्धिं सम्मोदित्वा तं आहंसु — “आवुसो, मयं इध तेमासं वसिस्साम, मा कस्सचि आरोचेय्यासी”ति । सो “साधू”ति पटिस्सुणित्वा तेमासे अतीते इतरदिवसं पगेव नगरं पविसित्वा आरोचेसि — “तुम्हे अगगसावके इधागन्त्वा वसमाने न जानित्थ, न ते कोचि पच्चयेनापि निमन्तेती”ति । नगरवासिनो “कस्मा नो, भन्ते, नारोचयित्था”ति । किं आरोचितेन, किं नादसथ द्वे भिक्खू वसन्ते, ननु एते अगगसावकाति । ते खिप्पं सन्निपतित्वा सप्पिगुळवत्थादीनि आनेत्वा कोकालिकस्स पुरतो निक्खिप्पंसु । सो चिन्तेसि — “परमप्पिच्छा अगगसावका पयुत्तवाचाय उप्पन्नो लाभो”ति जत्वा न सादियिस्सन्ति, असादियन्ता अद्धा ‘आवासिकस्स देथा’ति भणिस्सन्ति, हन्दाहं इमं लाभं गाहापेत्वा गच्छामी”ति । सो तथा अकासि, थेरा दिस्वाव पयुत्तवाचाय उप्पन्नभावं जत्वा “इमे पच्चया नेव अम्हाकं न कोकालिकस्स वट्ठन्ती”ति चिन्तेत्वा “आवासिकस्स देथा”ति अवत्वा पटिक्खपित्वा पक्कमिंसु । तेन कोकालिको “कथज्झि नाम अत्तना अगगणहन्ता मय्हम्पि न दापेसु”न्ति दोमनस्सं उप्पादेसि ।

ते भगवतो सन्तिकं अगमंसु । भगवा च पवारेत्वा सचे अत्तना जनपदचारिकं न गच्छति, अगगसावके पेसेति — “चरथ, भिक्खवे, चारिकं बहुजनहिताया”तिआदीनि (महाव० ३२) वत्वा । इदमाचिण्णं तथागतानं । तेन खो पन समयेन अत्तना अगगन्तुकामो होति । अथ खो इमे पुनदेव उय्योजेसि — “गच्छथ, भिक्खवे, चरथ चारिक”न्ति । ते पञ्चमत्तेहि भिक्खुसतेहि सद्धिं चारिकं चरमाना अनुपुब्बेन तस्मिं रट्ठे तमेव नगरं अगमंसु । नागरा थेरे सज्जानित्वा सह परिक्खारेहि

दानं सज्जेत्वा नगरमज्झे मण्डपं कत्वा दानं अदंसु, थेरानञ्च परिक्खारे उपनामेसुं। थेरा गहेत्वा भिक्खुसङ्घस्स अदंसु। तं दिस्वा कोकालिको चिन्तेसि — “इमे पुब्बे अप्पिच्छा अहेसुं, इदानीं लोभाभिभूता पापिच्छा जाता, पुब्बेपि अप्पिच्छसन्तुट्ठपविवित्तसदिसा मज्जे, इमे पापिच्छा असन्तगुणपरिदीपका पापभिक्खू”ति। सो थेरे उपसङ्कमित्वा “आवुसो, तुम्हे पुब्बे अप्पिच्छा सन्तुट्ठा पविवित्ता विय अहुवत्थ, इदानीं पनत्थ पापभिक्खू जाता”ति वत्वा पत्तचीवरमादाय तावदेव तरमानरूपो निक्खमित्वा गन्त्वा “भगवतो एतमत्थं आरोचेस्सामी”ति सावत्थाभिमुखो गन्त्वा अनुपुब्बेन भगवन्तं उपसङ्कमि। अयमेत्थ कोकालिको, इमिना कारणेन उपसङ्कमि। तेन वुत्तं “अथ खो कोकालिको भिक्खु येन भगवा तेनुपसङ्कमी”तिआदि।

भगवा तं तुरित्तुरित्तं आगच्छन्तं दिस्वाव आवज्जेत्वा अज्जासि — “अग्गसावके अक्कोसितुकामो आगतो”ति। “सक्का नु खो पटिसेधेतु”न्ति च आवज्जेन्तो “न सक्का, थेरेसु अपरज्झित्वा आगतो, एकंसेन पदुमनिरये उप्पज्जिस्सती”ति अद्वस। एवं दिस्वापि पन “सारिपुत्तमोग्गल्लानेपि नाम गरहन्तं सुत्वा न निसेधेती”ति परूपवादमोचनत्थं अरियूपवादस्स महासावज्जभावदस्सनत्थञ्च “मा हेव”न्तिआदिना नयेन तिक्खत्तुं पटिसेधेसि। तत्थ मा हेवन्ति मा एवमाह, मा एवं अभणीति अत्थो। पेसलाति पियसीला। सद्वायिकोति सद्वागमकरो, पसादावहोति वुत्तं होति। पच्चयिकोति पच्चयकरो, “एवमेत”न्ति सन्निट्ठावहोति वुत्तं होति।

अचिरपक्कन्तस्साति पक्कन्तस्स सतो न चिरेनेव सब्बो कायो फुटो अहोसीति केसग्गमत्तम्पि ओकासं अवज्जेत्वा सकलसरीरं अट्ठीनि भिन्दित्वा उग्गताहि पीळकाहि अज्झोत्थटं अहोसि। तत्थ यस्मा बुद्धानुभावेन तथारूपं कम्मं बुद्धानं सम्मुखीभावे विपाकं न देति, दस्सनूपचारे पन विजहितमत्ते देति, तस्मा तस्स अचिरपक्कन्तस्स पीळका उट्ठहिंसु। तेनेव वुत्तं “अचिरपक्कन्तस्स च कोकालिकस्सा”ति। अथ कस्मा तत्थेव न अट्ठासीति चे? कम्मानुभावेन। ओकासकतज्झि कम्मं अवस्सं विपच्चति, तं तस्स तत्थ ठातुं न देति। सो कम्मानुभावेन चोदियमानो उट्ठायासना पक्कामि। कळायमत्तियोति चणकमत्तियो। बेलुवसलाटुकमत्तियोति तरुणबेलुवमत्तियो। पभिज्जिंसूति भिज्जिंसु। तासु भिन्नासु सकलसरीरं पनसपक्कं विय अहोसि। सो पक्केन गत्तेन अनयब्यसनं पत्वा दुक्खाभिभूतो जेतवनद्वारकोट्टके सयि। अथ धम्मस्सवनत्थं आगतागता मनुस्सा तं दिस्वा “धि कोकालिक, धि कोकालिक, अयुत्तमकासि, अत्तनोयेव मुखं निस्साय अनयब्यसनं पत्तोसी”ति आहंसु। तेसं सुत्वा आरक्खदेवता धिक्कारं अकंसु, आरक्खदेवतानं आकासट्ठदेवताति इमिना उपायेन याव अकनिट्ठभवना एकधिक्कारो उदपादि।

तदा च तुरू नाम भिक्खु कोकालिकस्स उपज्झायो अनागामिफलं पत्वा सुद्धावासेसु निब्बत्तो होति। सोपि समापत्तिया वुट्ठितो तं धिक्कारं सुत्वा आगम्म कोकालिकं ओवदि सारिपुत्तमोग्गल्लानेसु चित्तप्पसादजननत्थं। सो तस्सापि वचनं अग्गहेत्वा अज्जदत्थु तमेव अपराधेत्वा कालं कत्वा पदुमनिरये उप्पज्जि। तेनाह — “अथ खो कोकालिको भिक्खु तेनेवाबाधेन...पे... आघातेत्वा”ति।

अथ खो ब्रह्मा सहम्पतीति को अयं ब्रह्मा, कस्मा च भगवन्तं उपसङ्कमित्वा एतदवोचाति? अयं कस्सपस्स भगवतो सासने सहको नाम भिक्खु अनागामी हुत्वा सुद्धावासेसु उप्पन्नो, तत्थ नं “सहम्पति ब्रह्मा”ति सज्जानन्ति। सो पन “अहं भगवन्तं उपसङ्कमित्वा पदुमनिरयं कित्तेस्सामि, ततो भगवा भिक्खूनं आरोचेस्सति। कथानुसन्धिकुसला भिक्खू तत्थायुप्पमाणं पुच्छिस्सन्ति, भगवा आचिक्खन्तो अरियूपवादे आदीनवं पकासेस्सती”ति इमिना कारणेन भगवन्तं उपसङ्कमित्वा एतदवोच। भगवा तथेव अकासि, अज्जतरोपि भिक्खु पुच्छि। तेन च पुट्ठो “सेय्यथापि

भिक्षू”ति आदिमाह ।

तत्थ वीसतिखारिकोति मागधकेन पत्थेन चत्तारो पत्था कोसलरट्ठे एको पत्थो होति, तेन पत्थेन चत्तारो पत्था आळ्हकं, चत्तारि आळ्हकानि दोणं, चतुदोणा मानिका, चतुमानिका खारी, ताय खारिया वीसतिखारिको । तिलवाहोति तिलसकटं । अब्बुदो निरयोति अब्बुदो नाम कोचि पच्चेकनिरयो नत्थि, अवीचिम्हियेव अब्बुदगणनाय पच्चनोकासो पन “अब्बुदो निरयो”ति वुत्तो । एस नयो निरब्बुदादीसु ।

तत्थ वस्सगणनापि एवं वेदितब्बा — यथेव हि सतं सतसहस्सानि कोटि होति, एवं सतं सतसहस्सकोटियो पकोटि नाम होति, सतं सतसहस्सपकोटियो कोटिप्पकोटि नाम, सतं सतसहस्सकोटिप्पकोटियो नहुतं, सतं सतसहस्सनहुतानि निन्नहुतं, सतं सतसहस्सनिन्नहुतानि एकं अब्बुदं, ततो वीसतिगुणं निरब्बुदं । एस नयो सब्बत्थ । केचि पन “तत्थ तत्थ परिदेवनानत्तेनपि कम्मकरणनानत्तेनपि इमानि नामानि लब्धानी”ति वदन्ति, अपरे “सीतनरका एव एते”ति ।

अथापरन्ति तदत्थविसेसत्थदीपकं गाथाबन्धं सन्धाय वुत्तं । पाठवसेन वुत्तवीसतिगाथासु हि एत्थ “सतं सहस्सान”न्ति अयमेका एव गाथा वुत्तत्थदीपिका, सेसा विसेसत्थदीपिका एव, अवसाने गाथाद्वयमेव पन महाअट्ठकथाय विनिच्छितपाठे नत्थि । तेनावोचुम्ह “वीसतिगाथासू”ति ।

६६३. तत्थ कुठारीति अत्तच्छेदकट्ठेन कुठारिसदिसा फरुसवाचा । छिन्दतीति कुसलमूलसङ्घातं अत्तनो मूलंयेव निकन्तति ।

६६४. निन्दियन्ति निन्दितब्बं । तं वा निन्दति यो पसंसियोति यो उत्तमट्ठेन पसंसारहो पुगगलो, तं वा सो पापिच्छतादीनि आरोपेत्वा गरहति । विचिनातीति उपचिनाति । कलन्ति अपराधं ।

६६५. अयं कलीति अयं अपराधो । अक्खेसूति जूतकीळनअक्खेसु । सब्बस्सापि सहापि अत्तनाति सब्बेन अत्तनो धनेनपि अत्तनापि सद्धिं । सुगतेसूपि सुट्ठु गतत्ता, सुन्दरज्ज् ठानं गतत्ता सुगतनामकेसु बुद्धपच्चेकबुद्धसावकेसु । मनं पदोसयेति यो मनं पदूसेय्य । तस्सायं मनोपदोसो एव महत्तरो कलीति वुत्तं होति ।

६६६. कस्मा? यस्मा सतं सहस्सानं...पे०... पापकं, यस्मा वस्सगणनाय एत्तको सो कालो, यं कालं अरियगरही वाचं मनज्ज पणिधाय पापकं निरयं उपेति, तत्थ पच्चतीति वुत्तं होति । इदज्झि सङ्खेपेन पदुमनिरये आयुप्पमाणं ।

६६७. इदानी अपरेनपि नयेन “अयमेव महत्तरो कलि, यो सुगतेसु मनं पदूसये”ति इममत्थं विभावेन्तो “अभूतवादी”ति आदिमाह । तत्थ अभूतवादीति अरियूपवादवसेन अलिकवादी । निरयन्ति पदुमादिं । पेच्च समा भवन्तीति इतो पटिगन्त्वा निरयूपपत्तिया समा भवन्ति । परत्थाति परलोके ।

६६८. किज्ज भिय्यो — यो अप्पदुट्ठस्साति । तत्थ मनोपदोसाभावेन अप्पदुट्ठो, अविज्जामलाभावेन सुद्धो, पापिच्छाभावेन अनङ्गणोति वेदितब्बो । अप्पदुट्ठत्ता वा सुद्धस्स, सुद्धत्ता अनङ्गणस्साति एवम्पेत्य योजेतब्बं ।

६६९. एवं सुगतेसु मनोपदोसस्स महत्तरकलिभावं साधेत्वा इदानी वारितवत्थुगाथा नाम चुद्धस गाथा आह । इमा किर कोकालिकं मीयमानमेव ओवदन्तेनायस्मता महामोग्गल्लानेन वुत्ता, “महाब्रह्मना”ति एके । तासं इमिना सुत्तेन सद्धिं

एकसङ्गहत्थं अयमुद्देशो “यो लोभगुणे अनुयुक्तो”ति आदि । तत्थ पठमगाथाय ताव “गुणो”ति निदिट्ठत्ता अनेककखत्तुं पवत्तत्ता वा लोभोयेव लोभगुणो, तण्हायेतं अधिवचनं । अवदञ्जूति अवचनञ्जू बुद्धानमि ओवादं अगगहणेन । मच्छरीति पञ्चविधमच्छरियेन । पेसुणियं अनुयुक्तोति अगगसावकानं भेदकामताय । सेसं पाकटमेव । इदं वुत्तं होति — यो, आवुसो कोकालिक, तुम्हादिसो अनुयुत्तलोभतण्हाय लोभगुणे अनुयुक्तो अस्सद्दो कदरियो अवदञ्जू मच्छरी पेसुणियं अनुयुक्तो, सो वचसा परिभासति अञ्जं अभासनेय्यमि पुग्गलं । तेन तं वदामि “मुखदुग्गा”ति गाथात्तयं ।

६७०. तस्सायं अनुत्तानपदत्थो — मुखदुग्ग मुखविसम, विभूत विगतभूत, अलिकवादि, अनरिय असप्पुरिस, भूनहु भूतिहनक, वुड्ढिनासक, पुरिसन्त अन्तिमपुरिस, कलि अलक्खिपुरिस, अवजात बुद्धस्स अवजातपुत्त ।

६७१. रजमाकिरसीति किलेसरजं अत्तनि पक्खिपसि । पपतन्ति सोब्भं । “पपात”न्तिपि पाठो, सो एवत्थो । “पपद”न्तिपि पाठो, महानिरयन्ति अत्थो ।

६७२. एति हतन्ति एत्थ ह-इति निपातो, तन्ति तं कुसलाकुसलकम्मं । अथ वा हतन्ति गतं पटिपन्नं, उपचितन्ति अत्थो । सुवामीति सामि तस्स कम्मस्स कतत्ता । सो हि तं कम्मं लभतेव, नास्स तं नस्सतीति वुत्तं होति । यस्मा च लभति, तस्मा दुक्खं मन्दो...पे०... किब्बिसकारी ।

६७३. इदानीं यं दुक्खं मन्दो पस्सति, तं पकासेन्तो “अयोसङ्कुसमाहतट्टान”न्ति आदिमाह । तत्थ पुरिमउपट्ठगाथाय ताव अत्थो — यं तं अयोसङ्कुसमाहतट्टानं सन्धाय भगवता “तमेनं, भिक्खवे, निरयपाला पञ्चविधबन्धनं नाम कारणं करोन्ती”ति (म० नि० ३.२५०; अ० नि० ३.३६) वुत्तं, तं उपेति, एवं उपेन्तो च तत्थेव आदित्ताय लोहपथविया निपज्जापेत्वा निरयपालेहि पञ्चसु ठानेसु आकोटियमानं तत्तं खिलसङ्घातं तिण्णधारमयसूलमुपेति, यं सन्धाय भगवता वुत्तं “तत्तं अयोखिलं हत्थे गमेन्ती”ति आदि । ततो परा उपट्ठगाथा अनेकानि वस्ससहस्सानि तत्थ पच्चित्वा पक्कावसेसानुभवनत्थं अनुपुब्बेन खारोदकनदीतीरं गतस्स यं तं “तत्तं अयोगुळं मुखे पक्खिपन्ति, तत्तं तम्बलोहं मुखे आसिञ्चन्ती”ति वुत्तं, तं सन्धाय वुत्तं । तत्थ अयोति लोहं । गुळसन्निभन्ति बेलुवसण्ठानं । अयोगहणेन चेत्य तम्बलोहं, इतरेण अयोगुळं वेदितब्बं । पतिरूपन्ति कतकम्मानुरूपं ।

६७४. ततो परासु गाथासु न हि वग्गूति “गण्हथ, पहरथा”ति आदीनि वदन्ता निरयपाला मधुरवाचं न वदन्ति । नाभिजवन्तीति न सुमुखभावेन अभिमुखा जवन्ति, न सुमुखा उपसङ्गमन्ति, अनयव्यसनमावहन्ता एव उपसङ्गमन्तीति वुत्तं होति । न ताणमुपेन्तीति ताणं लेणं पटिसरणं हुत्वा न उपगच्छन्ति, गण्हन्ता हनन्ता एव उपेन्तीति वुत्तं होति । अङ्गारे सन्थते सयन्तीति अङ्गारपब्बतं आरोपिता समाना अनेकानि वस्ससहस्सानि सन्थते अङ्गारे सेन्ति । गिनिसम्पज्जलितन्ति समन्ततो जलितं सब्बदिसासु च सम्पज्जलितं अग्निं । पविसन्तीति महानिरये पक्खित्ता समाना ओगाहन्ति । महानिरयो नाम यो सो “चतुक्कण्णो”ति (अ० नि० ३.३६) वुत्तो, नं योजनसते ठत्वा पस्सतं अक्खीनि भिज्जन्ति ।

६७५. जालेन च ओनहियानाति अयोजालेन पलिवेठेत्वा मिगलुद्दका मिगं विय हनन्ति । इदं देवदूते अवुत्तकम्मकारणं । अन्धं व तिमिसमायन्तीति अन्धकरणेन अन्धमेव बहलन्धकारत्ता “तिमिस”न्ति सज्जितं धूमरोरुवं नाम नरकं गच्छन्ति । तत्र किर नेसं खरधूमं घायित्वा अक्खीनि भिज्जन्ति, तेन “अन्धं वा”ति वुत्तं । तं विततज्झि यथा महिकायोति तज्ज अन्धतिमिसं महिकायो विय विततं होतीति अत्थो । “वित्थत”न्तिपि पाठो । इदमि देवदूते अवुत्तकम्मकारणमेव ।

६७६. अथ लोहमयन्ति अयं पन लोहकुम्भी पथविपरियन्तिका चतुनहुताधिकानि द्वेयोजनसतसहस्सानि गम्भीरा समतित्तिका तत्रलोहपूरा होति । **पचन्ति हि तासु चिररत्तन्ति** तासु कुम्भीसु दीघरत्तं पचन्ति । **अग्गिसमासूति** अग्गिसमासु । **समुप्पिलवातेति** समुप्पिलवन्ता, सकिम्पि उद्धं सकिम्पि अधो गच्छमाना फेणुद्देहकं पचन्तीति वुत्तं होति । देवदूते वुत्तनयेनेव तं वेदितब्बं ।

६७७. पुब्बलोहितमिस्सेति पुब्बलोहितमिस्साय लोहकुम्भिया । **तत्थ किन्ति तत्थ । यं यं दिसकन्ति दिसं विदिसं । अधिसेतीति** गच्छति । “अभिसेती”तिपि पाठो, तत्थ यं यं दिसं अल्लीयति अपस्सयतीति अत्थो । **किलिस्सतीति** बाधीयति । “किलिज्जती”तिपि पाठो, पूति होतीति अत्थो । **सम्फुसमानोति** तेन पुब्बलोहितेन फुट्टो समानो । इदम्पि देवदूते अवुत्तकम्मकारणं ।

६७८. पुळवावसथेति पुळवानं आवासे । अयम्पि लोहकुम्भीयेव देवदूते “गूथनिरयो”ति वुत्ता, तत्थ पतितस्स सूचिमुखपाणा छविआदीनि छिन्दित्वा अड्डिमिज्जं खादन्ति । **गन्तुं न हि तीरमपत्थीति** अपगन्तुं न हि तीरं अत्थि । “तीरवमत्थी”तिपि पाठो, सोयेवत्थो । तीरमेव एत्थ “तीरव”न्ति वुत्तं । **सब्बसमा हि समन्तकपल्लाति** यस्मा तस्सा कुम्भिया उपरिभागेपि निकुज्जितत्ता सब्बत्थ समा समन्ततो कटाहा, तस्मा अपगन्तुं तीरं नत्थीति वुत्तं होति ।

६७९. असिपत्तवनं देवदूते वुत्तनयमेव । तज्झि दूरतो रमणीयं अम्बवनं विय दिस्सति, अथेत्थ लोभेन नेरयिका पविसन्ति, ततो नेसं वातेरितानि पत्तानि पतित्वा अङ्गपच्चङ्गानि छिन्दन्ति । तेनाह — “**तं पविसन्ति समुच्छिदगत्ता**”ति । तं पविसन्ति ततो सुट्ठु छिन्नगत्ता होन्तीति । **जिह्वं बळिसेन गहेत्वा आरजयारजया विहनन्तीति** तत्थ असिपत्तवने वेगेन धावित्वा पतितानं मुसावादीनं नेरयिकानं निरयपाला जिह्वं बळिसेन निक्कट्टित्वा यथा मनुस्सा अल्लचम्मं भूमियं पत्थरित्वा खिलेहि आकोटेन्ति, एवं आकोटेत्वा फरसूहि फालेत्वा फालेत्वा एकमेकं कोटिं छिन्देत्वा विहनन्ति, छिन्नछिन्ना कोटि पुनप्पुनं समुट्ठाति । “आरचयारचया”तिपि पाठो, आविज्जित्वा आविज्जित्वाति अत्थो । एतम्पि देवदूते अवुत्तकम्मकारणं ।

६८०. वेतरणन्ति देवदूते “महती खारोदका नदी”ति (म० नि० ३.२६९) वुत्तनदिं । सा किर गङ्गा विय उदकभरिता दिस्सति । अथेत्थ न्हायिस्साम पिबिस्सामाति नेरयिका पतन्ति । **तिण्हधारखुरधारन्ति** तिण्हधारं खुरधारं, तिक्खधारखुरधारवतिन्ति वुत्तं होति । तस्सा किर नदिया उद्धमधो उभयतीरेसु च तिण्हधारा खुरा पटिपाटिया ठपिता विय तिड्डन्ति, तेन सा “तिण्हधारा खुरधारा”ति वुच्चति । तं तिण्हधारखुरधारं उदकासाय उपेन्ति अल्लीयन्तीति अत्थो । एवं उपेन्ता च पापकम्मेन चोदिता **तत्थ मन्दा पपतन्ति** बालाति अत्थो ।

६८१. सामा सबलाति एतं परतो “सोणा”ति इमिना योजेतब्बं । सामवण्णा कम्मासवण्णा च सोणा खादन्तीति वुत्तं होति । **काकोलगणाति** कण्हकाकगणा । **पटिगिद्धाति** सुट्ठु सज्जातगेधा हुत्वा, “महागिज्झा”ति एके । **कुललाति** कुललपक्खिनो, “सेनानमेतं नाम”न्ति एके । **वायसाति** अकण्हकाका । इदम्पि देवदूते अवुत्तकम्मकारणं । तत्थ वुत्तानिपि पन कानिचि इध न वुत्तानि, तानि एतेसं पुरिमपच्छिमभागत्ता वुत्तानेव होन्तीति वेदितब्बानि ।

६८२. इदानि सब्बमेवेतं नरकवृत्तिं दस्सेत्वा ओवदन्तो “**किच्छा वताय**”न्ति गाथमाह । तस्सत्थो — **किच्छा वत अयं इध** नरके नानप्पकारकम्मकरणभेदा वुत्ति, **यं जनो फुसति किब्बिसकारी** । तस्मा **इध जीवितसेसे जीवितसन्ततिया विज्जमानाय** इध लोके ठितोयेव समानो सरणगमनादिकुसलधम्मानुद्धानेन **किच्चकरो नरो सिया**

भवेय्य । किच्चकरो भवन्तोपि च सातच्चकारितावसेनेव भवेय्य, न पमज्जे मुहुत्तम्पि न पमादमापज्जेय्याति अयमेत्थ समुच्चयवण्णना । यस्मा पन वुत्तावसेसानि पदानि पुब्बे वुत्तनयत्ता उत्तानत्थत्ता च सुविज्जेय्यानेव, तस्मा अनुपदवण्णना न कताति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय कोकालिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

११. नालकसुत्तवण्णना

६८५. आनन्दजातेति नालकसुत्तं । का उप्पत्ति? पदुमुत्तरस्स किर भगवतो सावकं मोनेय्यपटिपदं पटिपन्नं दिस्वा तथत्तं अभिक्कमानो ततो पभुति कप्पसतसहस्सं पारमियो पूरेत्वा असितस्स इसिनो भागिनेय्यो नालको नाम तापसो भगवन्तं धम्मचक्कप्पवत्तितदिवसतो सत्तमे दिवसे “अज्जातमेत”न्ति आदीहि द्वीहि गाथाहि मोनेय्यपटिपदं पुच्छि । तस्स भगवा “मोनेय्यं ते उपज्जिस्स”न्ति आदिना नयेन तं व्याकासि । परिनिब्बुते पन भगवति सङ्गीतिं करोन्तेनायस्मता महाकस्सपेन आयस्मा आनन्दो तमेव मोनेय्यपटिपदं पुट्ठो येन यदा च समादपितो नालको भगवन्तं पुच्छि । तं सब्बं पाकटं कत्वा दस्सेतुकामो “आनन्दजाते”ति आदिका वीसति वत्थुगाथायो वत्वा अभसि । तं सब्बम्पि “नालकसुत्त”न्ति वुच्चति ।

तत्थ आनन्दजातेति समिद्धिजाते वुद्धिप्पत्ते । पतीतेति तुट्ठे । अथ वा आनन्दजातेति पमुदिते । पतीतेति सोमनस्सजाते । सुचिवसनेति अकिलिद्ववसने । देवानज्झि कप्परुक्खनिब्बत्तानि वसनानि रजं वा मलं वा न गणहन्ति । दुस्सं गहेत्वाति इध दुस्ससदिसत्ता “दुस्स”न्ति लद्धवोहारं दिब्बवत्थं उक्खिपित्वा । असितो इसीति कण्हसरीरवण्णत्ता एवंलद्धनामो इसि । दिवाविहारेति दिवाविहारट्ठाने । सेसं पदतो उत्तानमेव ।

सम्बन्धतो पन — अयं किर सुद्धोदनस्स पितु सीहहनुरज्जो पुरोहितो सुद्धोदनस्सपि अनभिसित्तकाले सिप्पाचरियो हुत्वा अभिसित्तकाले पुरोहितोयेव अहोसि । तस्स सायं पातं राजुपट्ठानं आगतस्स राजा दहरकाले विय निपच्चकारं अकत्वा अज्जलिकम्ममत्तमेव करोति । धम्मता किरैसा पत्ताभिसेकानं सक्कयराजूनं । पुरोहितो तेन निब्बिज्जित्वा “पब्बज्जामहं महाराजा”ति आह । राजा तस्स निच्छयं जत्वा “तेन हि, आचरिय, ममेव उय्याने वसितब्बं, यथा ते अहं अभिण्हं पस्सेय्य”न्ति याचि । सो “एवं होतू”ति पटिस्सुणित्वा तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा रज्जा उपट्ठहियमानो उय्यानेयेव वसन्तो कसिणपरिकम्मं कत्वा अट्ठ समापत्तियो पज्चाभिज्जायो च निब्बत्तेसि । सो ततो पभुति राजकुले भत्तकिच्चं कत्वा हिमवन्तचातुमहाराजिकभवनादीनं अज्जतरं गन्त्वा दिवाविहारं करोति । अथेकदिवसं तावतिसभवनं गन्त्वा रतनविमानं पविसित्वा दिब्बरतनपल्लङ्के निसिन्नो समाधिसुखं अनुभवित्वा सायन्हसमयं वुट्ठाय विमानद्वारे ठत्वा इतो चितो च विलोकेन्तो सट्ठियोजनाय महावीथिया चेलुक्खेपं कत्वा बोधिसत्तगुणपसंसितानि थुतिवचनानि वत्वा कीळन्ते सक्कप्पमुखे देवे अट्ठस । तेनाह आयस्मा आनन्दो — “आनन्दजाते...पे०... दिवाविहारे”ति ।

६८६. ततो सो एवं दिस्वान देवे...पे०... किं पटिच्च । तत्थ उदग्गेति अब्भुन्नतकाये । चित्तिं करित्वानाति आदरं कत्वा । कल्यरूपोति तुट्ठरूपो । सेसं उत्तानत्थमेव ।

६८७. इदानि “यदापि आसी”ति आदिगाथा उत्तानसम्बन्धा एव । पदत्थो पन पठमगाथाय ताव सङ्गमोति सङ्गामो ।

जयो सुरानन्ति देवानं जयो ।

तस्साविभावत्थं अयमनुपुब्बिकथा वेदितब्बा — सक्को किर मगधरट्टे मचलगामवासी तेत्तिसमनुस्ससेट्ठो मघो नाम माणवो हुत्वा सत्त वत्तपदानि पूरेत्वा तावतिसभवने निब्बत्ति सद्धिं परिसाय । ततो पुब्बदेवा “आगन्तुकदेवपुत्ता आगता, सक्कारं नेसं करिस्सामा”ति वत्वा दिब्बपदुमानि उपनामेसुं, उपट्ठुरज्जेन च निमन्तेसुं । सक्को उपट्ठुरज्जेन असन्तुट्ठो सकपरिसं सज्जापेत्वा एकदिवसं सुरामदमत्ते ते पादे गहेत्वा सिनेरुपब्बतपादे खिपि । तेसं सिनेरुस्स हेट्ठिमतले दससहस्सयोजनं असुरभवनं निब्बत्ति पारिच्छत्तकपटिच्छन्नभूताय चित्रपाटलिया उपसोभितं । ततो ते सतिं पटिलभित्वा तावतिसभवनं अपस्सन्ता “अहो रे नट्ठा मयं पानमददोसेन, न दानि मयं सुरं पिविम्हा, असुरं पिविम्हा, न दानिम्हा सुरा, असुरा दानि जातम्हा”ति । ततो पभुति “असुरा”इच्चेव उप्पन्नसमज्जा हुत्वा “हन्द दानि देवेहि सद्धिं सङ्गामेमा”ति सिनेरुं परितो आरोहिंसु । ततो सक्को असुरे युद्धेन अब्भुगन्त्वा पुनपि समुद्धे पक्खिपित्वा चतूसु द्वारेसु अत्तना सदिसं इन्दपटिमं मापेत्वा ठपेसि । ततो असुरा “अप्पमत्तो वतायं सक्को निच्चं रक्खन्तो तिट्ठती”ति चिन्तेत्वा पुनदेव नगरं अगमिंसु । ततो देवा अत्तनो जयं घोसेन्ता महावीथियं चेलुक्खेपं करोन्ता नक्खत्तं कीळिसु । अथ असितो अतीतानागते चत्तालीसकप्पे अनुस्सरितुं समत्थताय “किं नु खो इमेहि पुब्बेपि एवं कीळितपुब्ब”न्ति आवज्जेन्तो तं देवासुरसङ्गामे देवविजयं दिस्वा आह —

“यदापि आसी असुरेहि सङ्गमो,
जयो सुरानं असुरा पराजिता ।
तदापि नेतादिसो लोमहंसनो”ति ॥

तस्मिम्पि काले एतादिसो लोमहंसनो पमोदो न आसि । **किमब्भुतं दट्ठु मरू पमोदिताति** अज्ज पन किं अब्भुतं दिस्वा एवं देवा पमोदिताति ।

६८८. दुतियगाथाय **सेळेन्तीति** मुखेन उस्सेळनसदं मुञ्चन्ति । **गायन्ति** नानाविधानि गीतानि, **वादयन्ति** अट्ठसट्ठि तूरियसहस्सानि, **फोटेन्तीति** अप्फोटेन्ति । **पुच्छामि वोहन्ति** अत्तना आवज्जेत्वा जातुं समत्थोपि तेसं वचनं सोतुकामताय पुच्छति । **मेरुमुद्धवासिनेति** सिनेरुमुद्धनि वसन्ते । सिनेरुस्स हि हेट्ठिमतले दसयोजनसहस्सं असुरभवनं, मज्झिमतले द्विसहस्सपरित्तीपपरिवारा चत्तारो महादीपा, उपरिमतले दसयोजनसहस्सं तावतिसभवनं । तस्मा देवा “मेरुमुद्धवासिनो”ति वुच्चन्ति । **मारिसाति** देवे आमन्तेति, निदुक्खा निराबाधाति वुत्तं होति ।

६८९. अथस्स तमत्थं आरोचेन्तेहि देवेहि वुत्ताय ततियगाथाय **बोधिसत्तोति** बुज्जनकसत्तो, सम्मासम्बोधिं गन्तुं अरहो सत्तो **रतनवरोति** वररतनभूतो । **तेनम्ह तुट्ठाति** तेन कारणेन मयं तुट्ठा । सो हि बुद्धत्तं पत्वा तथा धम्मं देसेस्सति, यथा मयज्च अज्जे च देवगणा सेक्खासेक्खभूमिं पापुणिस्साम । मनुस्सापिस्स धम्मं सुत्वा ये न सक्खिस्सन्ति परिनिब्बातुं, ते दानादीनि कत्वा देवलोके परिपूरेस्सन्तीति अयं किर नेसं अधिप्पायो । तत्थ “**तुट्ठा कल्यरूपा**”ति किज्चापि इदं पदद्वयं अत्थतो अभिन्नं, तथापि “किमब्भुतं दट्ठु मरू पमोदिता, किं देवसङ्घो अतिरिव कल्यरूपो”ति इमस्स पज्हद्वयस्स विस्सज्जनत्थं वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

६९०. इदानि येन अधिप्पायेन बोधिसत्ते जाते तुट्ठा अहेसुं, तं आविकरोन्तेहि वुत्ताय चतुत्थगाथाय सत्तग्गहणेन देवमनुस्सग्गहणं, पजागहणेन सेसगतिग्गहणं । एवं द्वीहि पदेहि पज्चसुपि गतीसु सेट्ठभावं दस्सेति । तिरच्छानापि हि

सीहादयो असन्तासादिगुणयुक्ता, तेषु अयमेव अतिसेति । तस्मा “**पजानमुत्तमो**”ति वुत्तो । देवमनुस्सेसु पन ये अत्तहिताय पटिपन्नादयो चत्तारो पुग्गला, तेसु उभयहितपटिपन्नो **अग्गपुग्गलो** अयं, नरेसु च उसभसदिसत्ता **नरासभो** । तेनस्स थुतिं भणन्ता इदम्पि पदद्वयमाहंसु ।

६९१. पञ्चमगाथाय तं सद्दन्ति तं देवेहि वुत्तवचनसद्दं । **अवसरीति** ओतरि । तद **भवनन्ति** तदा भवनं ।

६९२. छट्ठगाथाय ततोति असितस्स वचनतो अनन्तरं । **उक्कामुखेवाति** उक्कामुखे एव, मूसामुखेति वुत्तं होति । **सुकुसलसम्पहट्टन्ति** सुकुसलेन सुवण्णकारेण सङ्घट्टितं, सङ्घट्टेन्तेन तापितन्ति अधिप्पायो । **ददल्लमानन्ति** विज्जोतमानं । **असितव्हयस्साति** असितनामस्स दुतियेन नामेन कण्हदेविलस्स इसिनो ।

६९३. सत्तमगाथाय **तारासभं** वाति तारानं उसभसदिसं, चन्दन्ति अधिप्पायो । **विसुद्धन्ति** अब्भादिउपक्विकलेसरहितं । **सरदरिवाति** सरदे इव । **आनन्दजातोति** सवनमत्तेनेव उप्पन्नाय पीतिया पीतिजातो । **अलत्थ पीतिन्ति** दिस्वा पुनपि पीतिं लभि ।

६९४. ततो परं बोधिसत्तस्स देवेहि सदा पयुज्जमानसक्कारदीपनत्थं वुत्तअट्ठमगाथाय **अनेकसाखन्ति** अनेकसलाकं । **सहस्समण्डलन्ति** रत्तसुवण्णमयसहस्समण्डलयुत्तं । **छत्तन्ति** दिब्बसेतच्छत्तं । **वीतिपतन्तीति** सरीरं बीजमाना पतनुप्पतनं करोन्ति ।

६९५. नवमगाथाय **जटीति** जटिलो । **कण्हसिरिक्कयोति** कण्हसद्देन च सिरिसद्देन च अक्कयमानो । तं किर “सिरिकण्हो”तिपि अक्कयन्ति आमन्तेन्ति, आलपन्तीति वुत्तं होति । **पण्डुकम्बलेति** रत्तकम्बले । अधिकारतो चेत्य “कुमार”न्ति वत्तब्बं, पाठसेसो वा कातब्बो । पुरिमगाथाय च अहत्थपासगतं सन्धाय “दिस्वा”ति वुत्तं । इध पन हत्थपासगतं पटिग्गहणत्थं उपनीतं, तस्मा पुन वचनं “दिस्वा”ति । पुरिमं वा दस्सनपीतिलाभापेक्खं गाथावसाने “विपुलमलत्थ पीति”न्ति वचनतो, इदं पटिग्गहापेक्खं अवसाने “सुमनो पटिग्गहे”ति वचनतो । पुरिमञ्च कुमारसम्बन्धमेव, इदं सेतच्छत्तसम्बन्धम्पि । **दिस्वाति** सतसहस्सगघनके गन्धाररत्तकम्बले सुवण्णानिक्खं विय कुमारं “छत्तं मरू”ति एत्थ वुत्तप्पकारं सेतच्छत्तं धारियन्तं मुद्धनि दिस्वा । केचि पन “इदं मानुसकं छत्तं सन्धाय वुत्त”न्ति भणन्ति । यथेव हि देवा, एवं मनुस्सापि छत्तचामरमोरहत्थतालवण्टवाळबीजनिहत्था महापुरिसं उपगच्छन्तीति । एवं सन्तोपि न तस्स वचनेन कोचिपि अतिसयो अत्थि, तस्मा यथावुत्तमेव सुन्दरं । **पटिग्गहेति** उभोहि हत्थेहि पटिग्गहेसि । इसिं किर वन्दापेतुं कुमारं उपनेसुं । अथस्स पादा परिवत्तित्वा इसिस्स मत्थके पतिट्ठहिंसु । सो तम्पि अच्छरियं दिस्वा उदग्गचित्तो सुमनो पटिग्गहेसि ।

६९६. दसमगाथायं **जिगीसकोति** जिगीसन्तो मग्गन्तो परियेसन्तो, उपपरिक्खन्तोति वुत्तं होति । **लक्खणमन्तपारगूति** लक्खणानं वेदानञ्च पारं गतो । **अनुत्तरायन्ति** अनुत्तरो अयं । सो किर अत्तनो अभिमुखागतेसु महासत्तस्स पादतलेसु चक्कानि दिस्वा तदनुसारेण सेसलक्खणानि जिगीसन्तो सब्बं लक्खणसम्पत्तिं दिस्वा “अद्दयायं बुद्धो भविस्सती”ति जत्वा एवमाह ।

६९७. एकादसायं **अथत्तनो गमनन्ति** पटिसन्धिवसेन अरूपगमनं । **अकल्यरूपो गळयति** अस्सुकानीति तं अत्तनो अरूपूपपत्तिं अनुस्सरित्वा “न दानाहं अस्स धम्मदेसनं सोतुं लच्छामी”ति अतुट्ठरूपो बलवसोकाभिभवेन दोमनस्सजातो

हुत्वा अस्सूनि पातेति गळयति । “गरयती”तिपि पाठो । यदि पनेस रूपभवे चित्तं नमेय्य, किं तत्थ न उप्पज्जेय्य, येनेवं रोदतीति? न न उप्पज्जेय्य, अकुसलताय पनेतं विधिं न जानाति । एवं सन्तेपि दोमनस्सुप्पत्तियेवस्स अयुत्ता समापत्तिलाभेन विक्खम्भितत्ताति चे? न, विक्खम्भितत्ता एव । मग्गभावनाय समुच्छिन्ना हि किलेसा न उप्पज्जन्ति, समापत्तिलाभीनं पन बलवपच्चयेन उप्पज्जन्ति । उप्पन्ने किलेसे परिहीनज्झानत्ता कुतस्स अरूपगमनन्ति चे? अप्पकसिरेन पुनाधिगमतो । समापत्तिलाभिन्नो हि उप्पन्ने किलेसे बलववीतिक्कमं अनापज्जन्ता वूपसन्तमत्तेयेव किलेसवेगे पुन तं विसेसं अप्पकसिरेनेवाधिगच्छन्ति, “परिहीनविसेसा इमे”तिपि दुविज्जेय्या होन्ति, तादिसो च एसो । **नो चे कुमारे भविस्सति अन्तरायोति न भविस्सति नु खो इमस्मिं कुमारे अन्तरायो ।**

६९८. द्वादसायं न ओरकायन्ति अयं ओरको परित्तो न होति । उत्तरगाथाय वत्तब्बं बुद्धभावं सन्धायाह ।

६९९. तेरसायं सम्बोधिपगन्ति सब्बज्जुतज्जाणं । तज्झि अविपरीतभावेन सम्मा बुज्जनतो सम्बोधि, कत्थचि आवरणाभावेन सब्बजाणुत्तमतो “अग्ग”न्ति वुच्चति । **फुसिस्सतीति** पापुणिस्सति । **परमविसुद्धदस्सीति** निब्बानदस्सी । तज्झि एकन्तविसुद्धता परमविसुद्धं । **वित्थारिकस्साति** वित्थारिकं अस्स । **ब्रह्मचरियन्ति** सासनं ।

७००. चुद्दसायं अथन्तराति अन्तरायेव अस्स, सम्बोधिप्पत्तितो ओरतो एवाति वुत्तं होति । **न सोस्सन्ति न सुणिस्सं । असमधुरस्साति** असमवीरियस्स । **अट्टोति** आतुरो । **व्यसनं गतोति** सुखविनासं पत्तो । **अघावीति** दुक्खितो, सब्बं दोमनस्सुप्पादमेव सन्धायाह । दोमनस्सेन हि सो आतुरो । तज्जस्स सुखव्यसनतो व्यसनं, सुखविनासनतोति वुत्तं होति । तेन च सो चेतसिकअघभूतेन अघावी ।

७०१. पन्नरसायं विपुलं जनेत्वानाति विपुलं जनेत्वा । अयमेव वा पाठो । **निग्गमाति** निग्गतो । एवं निग्गतो च **सो भागिनेय्यं सयन्ति** सकं भागिनेय्यं, अत्तनो भागिनिया पुत्तन्ति वुत्तं होति । **समादपेसीति** अत्तनो अप्पायुकभावं जत्वा कनिट्ठभागिनिया च पुत्तस्स नालकस्स माणवकस्स उपचितपुज्जतं अत्तनो बलेन जत्वा “वुट्ठिप्पत्तो पमादम्पि आपज्जेय्या”ति नं अनुकम्पमानो भागिनिया घरं गन्त्वा “कहं नालको”ति । “बहि, भन्ते, कीळती”ति । “आनेथ न”न्ति आणापेत्वा तद्ध्वण्येव तापसपब्बज्जं पब्बाजेत्वा समादपेसि ओवदि अनुसासि । कथं? “**बुद्धोति घोसं...पे०... ब्रह्मचरिय**”न्ति सोळसमगाथमाह ।

७०२. तत्थ यद परतोति यदा परतो । **धम्ममग्गन्ति** परमधम्मस्स निब्बानस्स मग्गं, धम्मं वा अग्गं सह पटिपदाय निब्बानं । **तस्मिन्ति** तस्स सन्तिके । **ब्रह्मचरियन्ति** समणधम्मं ।

७०३. सत्तरसायं तादिनाति तस्सण्ठितेन, तस्मिं समये किलेसविक्खम्भने समाधिलाभे च सति विक्खम्भितकिलेसेन समाहितचित्तेन चाति अधिप्पायो । **अनागते परमविसुद्धदस्सिनाति** “अयं नालको अनागते काले भगवतो सन्तिके परमविसुद्धं निब्बानं पस्सिस्सती”ति एवं दिट्ठत्ता सो इसि इमिना परियायेन “अनागते परमविसुद्धदस्सी”ति वुत्तो । तेन अनागते परमविसुद्धदस्सिना । **उपचितपुज्जसज्ज्योति** पदुमुत्तरतो पभुति कतपुज्जसज्ज्यो । **पतिक्खन्ति** आगमयमानो । **परिवसीति** पब्बजित्वा तापसवेसेन वसि । **रक्खितिन्द्रियोति** रक्खितसोतिन्द्रियो हुत्वा । सो किर ततो पभुति उदके न निमुज्जि “उदकं पविसित्वा सोतिन्द्रियं विनासेय्य, ततो धम्मस्सवनबाहिरो भवेय्य”न्ति चिन्तेत्वा ।

७०४. अट्टारसायं सुत्वान घोसन्ति सो नालको एवं परिवसन्तो अनुपुब्बेन भगवता सम्बोधिं पत्वा बाराणसियं धम्मचक्के पवत्ति ते तं “भगवता धम्मचक्कं पवत्तितं, सम्मासम्बुद्धो वत सो भगवा उप्पन्नो”ति आदिना नयेन **जिनवरचक्कवत्तने** पवत्तघोसं अत्तनो अत्थकामाहि देवताहि आगन्त्वा आरोचितं सुत्वा । **गन्त्वा न दिस्वा इसिनिसभन्ति** सत्ताहं देवताहि मोनेय्यकोलाहले कयिरमाने सत्तमे दिवसे इसिपतनं गन्त्वा “नालको आगमिस्सति, तस्स धम्मं देसेस्सामी”ति इमिना च अभिसन्धिना वरबुद्धासने निसिन्नं दिस्वा निसभसदिसं इसिनिसभं भगवन्तं । **पसन्नोति** सह दस्सनेनेव पसन्नचित्तो हुत्वा । **मोनेय्यसेट्ठन्ति** जाणुत्तमं, मग्गजाणन्ति वुत्तं होति । **समागते असिताव्हयस्स सासनेति** असितस्स इसिनो ओवादकाले अनुप्पत्ते । तेन हि — “यदा विवरति धम्ममग्गं, तदा गन्त्वा समयं परिपुच्छमानो चरस्सु तस्मिं भगवति ब्रह्मचरिय”न्ति अनुसिट्ठो, अयञ्च सो कालो । तेन वुत्तं — “समागते असिताव्हयस्स सासने”ति । सेसमेत्थ पाकटमेव ।

अयं ताव वत्थुगाथावण्णना ।

७०५. पुच्छागाथाद्वये **अज्जातमेतन्ति** विदितं मया एतं । **यथातथन्ति** अविपरीतं । को अधिप्पायो? यं असितो “सम्बोधिग्गं फुसिस्सतायं कुमारो”ति जत्वा “बुद्धोति घोसं यद परतो सुणोसि, सम्बोधिप्पत्तो विवरति धम्ममग्ग”न्ति मं अवच, तदेतं मया असितस्स वचनं अज्ज भगवन्तं सक्खिं दिस्वा “यथातथमेवा”ति अज्जातन्ति । तं तन्ति तस्मा तं । **सब्बधम्मान पारगुन्ति** हेमवतसुत्ते वुत्तनयेन छहि आकारेहि । सब्बधम्मानं पारगतं ।

७०६. **अनगारियुपेतस्साति** अनगारियं उपेतस्स, पब्बजितस्साति अत्थो । **भिक्षाचरियं जिगीसतोति** अरियेहि आचिण्णं अनुपक्किलिट्ठं भिक्षाचरियं परियेसमानस्स । **मोनेय्यन्ति** मुनीनं सन्तकं । **उत्तमं पदन्ति** उत्तमपटिपदं । सेसमेत्थ पाकटमेव ।

७०७. अथस्स एवं पुट्ठो भगवा “**मोनेय्यं ते उपज्जिस्स**”न्ति आदिना नयेन मोनेय्यपटिपदं व्याकासि । तत्थ **उपज्जिस्सन्ति** उपज्जापेय्यं, विवरेय्यं पज्जापेय्यन्ति अत्थो । **दुक्करं दुरभिसम्भवन्ति** कातुञ्च दुक्खं कयिरमानञ्च सम्भवितुं सहितुं दुक्खन्ति वुत्तं होति । अयं पनेत्थ अधिप्पायो — अहं ते मोनेय्यं पज्जापेय्यं, यदि नं कातुं वा अभिसम्भोतुं वा सुखं भवेय्य, एवं पन दुक्करं दुरभिसम्भवं पुथुज्जनकालतो पभुति किलिद्धचित्तं अनुप्पादेत्वा पटिपज्जितब्बतो । तथा हि नं एकस्स बुद्धस्स एकोव सावको करोति च सम्भोति चाति ।

एवं भगवा मोनेय्यस्स दुक्करभावं दुरभिसम्भवतञ्च दस्सेन्तो नालकस्स उस्साहं जनेत्वा तमस्स वत्तुकामो आह “**हन्द ते नं पवक्खामि, सन्थम्भस्सु दळ्हो भवा**”ति । तत्थ **हन्दाति** व्यवसायत्थे निपातो । **ते नं पवक्खामीति** तुहं तं मोनेय्यं पवक्खामि । **सन्थम्भस्सूति** दुक्करकरणसमत्थेन वीरियूपत्थम्भेन अत्तानं उपत्थम्भय । **दळ्हो भवाति** दुरभिसम्भवसहनसमत्थाय असिथिलपरक्कमताय थिरो होति । किं वुत्तं होति? यस्मा त्वं उपचितपुज्जसम्भारो, तस्माहं एकन्तव्यवसितोव हुत्वा एवं दुक्करं दुरभिसम्भवम्पि समानं तुहं तं मोनेय्यं पवक्खामि, सन्थम्भस्सु दळ्हो भवाति ।

७०८. एवं परमसल्लेखं मोनेय्यवत्तं वत्तुकामो नालकं सन्थम्भेन दळ्होभावे च नियोजेत्वा पठमं ताव गामूपनिबद्धकिलेसप्पहानं दस्सेन्तो “**समानभाग**”न्ति उपट्ठगाथमाह । तत्थ **समानभागन्ति** समभागं एकसदिसं निन्नानाकरणं । **अक्कुट्टवन्दितन्ति** अक्कोसञ्च वन्दनञ्च ।

इदानीं यथा तं समानभागं कथिरति, तं उपायं दस्सेन्तो “मनोपदोस”न्ति उपडुगाथमाह । तस्सत्थो — अक्कुड्डो मनोपदोसं रक्खेय्य, वन्दितो सन्तो अनुण्णतो चरे, रज्जापि वन्दितो समानो “मं वन्दती”ति उद्धच्चं नापज्जेय्य ।

७०९. इदानीं अरज्जूपनिबद्धकिलेसप्पहानं दस्सेन्तो “उच्चावचा”ति गाथमाह । तस्सत्थो — अरज्जुसज्जिते दायेपि इड्डानिडुवसेन उच्चावचा नानप्पकारा आरम्मणा निच्छरन्ति, चक्खादीनं आपाथमागच्छन्ति, ते च खो अगिसिखूपमा परिळाहजनकट्टेन । यथा वा ड्य्हमाने वने अगिसिखा नानप्पकारताय उच्चावचा निच्छरन्ति, सधूमापि, विधूमापि, नीलापि, पीतापि, रत्तापि, खुद्दकापि, महन्तापि, एवं सीहब्यग्धमनुस्सामनुस्सविधिविहङ्गविरुतपुप्फफलपल्लवादिभेदवसेन नानप्पकारताय दाये उच्चावचा आरम्मणा निच्छरन्ति भिंसनकापि, रजनीयापि, दोसनीयापि, मोहनीयापि । तेनाह — “उच्चावचा निच्छरन्ति, दाये अगिसिखूपमा”ति । एवं निच्छरन्तेसु च उच्चावचेसु आरम्मणेसु या काचि उय्यानवनचारिकं गता समाना पकतिया वा वनचारिनियो कट्टहारिकादयो रहोगतं दिस्वा हसितलपितरुदितदुन्निवत्थादीहि नारियो मुनिं पलोभेन्ति, ता सु तं मा पलोभयुं, ता नारियो तं मा पलोभयुं । यथा न पलोभेन्ति, तथा करोहीति वुत्तं होति ।

७१०-११. एवमस्स भगवा गामे च अरज्जे च पटिपत्तिविधिं दस्सेत्वा इदानीं सीलसंवरं दस्सेन्तो “विरतो मेथुना धम्मा”ति गाथाद्वयमाह । तत्थ हित्वा कामे परोपरेति मेथुनधम्मतो अवसेसेपि सुन्दरे च असुन्दरे च पञ्च कामगुणे हित्वा । तप्पहानेन हि मेथुनविरति सुसम्पन्ना होति । तेनाह — “हित्वा कामे परोपरे”ति । अयमेत्थ अधिप्पायो । “अविरुद्धो”ति आदीनि पन पदानि “न हनेय्य, न घातये”ति एत्थ वुत्ताय पाणातिपातावेरमणिया सम्पत्तिदस्सनत्थं वुत्तानि । तत्रायं सङ्खेपवण्णना — परपक्खियेसु पाणेसु अविरुद्धो, अत्तपक्खियेसु असारत्तो, सब्बेपि सतण्हनित्तण्हताय तसथावरे पाणे जीवितुकामताय अमरितुकामताय सुखकामताय दुक्खपटिकूलताय च “यथा अहं तथा एते”ति अत्तसमानताय तेसु विरोधं विनेन्तो तेनेव पकारेन “यथा एते तथा अहं”न्ति परेसं समानताय च अत्तनि अनुरोधं विनेन्तो एवं उभयथापि अनुरोधविरोधविप्पहीनो हुत्वा मरणपटिकूलताय अत्तानं उपमं कत्वा पाणेसु ये केचि तसे वा थावरे वा पाणे न हनेय्य साहत्थिकादीहि पयोगेहि, न घातये आणत्तिकादीहीति ।

७१२. एवमस्स मेथुनविरतिपाणातिपातविरतिमुखेन सङ्खेपतो पातिमोक्खसंवरसीलं वत्वा “हित्वा कामे”ति आदीहि इन्द्रियसंवरञ्च दस्सेत्वा इदानीं आजीवपारिसुद्धिं दस्सेन्तो “हित्वा इच्छञ्चा”ति आदिमाह । तस्सत्थो — यायं तण्हा एकं लद्धा दुतियं इच्छति, द्वे लद्धा ततियं, सतसहस्सं लद्धा तदुत्तरिम्पि इच्छतीति एवं अप्पटिलद्धविसयं इच्छन्तो “इच्छा”ति वुच्चति, यो चायं पटिलद्धविसयलुब्धो लोभो । तं हित्वा इच्छञ्च लोभञ्च यत्थ सत्तो पुथुज्जनो, यस्मिं चीवरादिपच्चये तेहि इच्छालोभेहि पुथुज्जनो सत्तो लग्गो पटिबद्धो तिड्ढति, तत्थ तं उभयम्पि हित्वा पच्चयत्थं आजीवपारिसुद्धिं अविरोधेन्तो जाणचक्खुना चक्खुमा हुत्वा इमं मोनेय्यपटिपदं पटिपज्जेय्य । एवञ्चि पटिपन्नो तरेय्य नरकं इमं, दुप्पूरणट्टेन नरकसज्जितं मिच्छाजीवहेतुभूतं इमं पच्चयतण्हं तरेय्य, इमाय वा पटिपदाय तरेय्याति वुत्तं होति ।

७१३. एवं पच्चयतण्हापहानमुखेन आजीवपारिसुद्धिं दस्सेत्वा इदानीं भोजने मत्तज्जुतामुखेन पच्चयपरिभोगसीलं तदनुसारेण च याव अरहत्तप्पत्ति, ताव पटिपदं दस्सेन्तो “ऊनूदरो”ति गाथमाह । तस्सत्थो — धम्मेन समेन लद्धेसु इतरीतरचीवरादीसु पच्चयेसु आहारं ताव आहारेन्तो —

“चत्तारो पञ्च आलोपे, अभुत्वा उदकं पिवे ।

अलं फासुविहाराय, पहितत्तस्स भिक्खुनो”ति ॥ (थेरगा० ९८३) —

वृत्तनयेन ऊनउदरो अस्स, न वातभरितभस्ता विय उद्धुमातुदरो, भत्तसम्मदपच्चया थिनमिद्धं परिहरेय्याति वृत्तं होति ।
ऊनूदरो होन्तोपि च मिताहारो अस्स भोजने मत्तज्जू, “नेव दवाया”ति आदिना पच्चवेक्खणेन गुणतो दोसतो च
परिच्छिन्नाहारो । एवं मिताहारो समानोपि पच्चयधुतङ्गपरियत्तिअधिगमवसेन चतुब्बिधाय अप्पिच्छताय अप्पिच्छो अस्स ।
एकंसेन हि मोनेय्यपटिपदं पटिपन्नेन भिक्खुना एवं अप्पिच्छेन भवितव्वं । तत्थ एकेकस्मिं पच्चये तीहि सन्तोसेहि
सन्तुस्सना पच्चयप्पिच्छता । धुतङ्गधरस्सेव सतो “धुतवाति मं परे जानन्तू”ति अनिच्छनता धुतङ्गप्पिच्छता ।
बहुस्सुतस्सेव सतो “बहुस्सुतोति मं परे जानन्तू”ति अनिच्छनता परियत्तिअप्पिच्छता मज्झन्तिकत्थेरस्स विय ।
अधिगमसम्पन्नस्सेव सतो “अधिगतो अयं कुसलं धम्मन्ति मं परे जानन्तू”ति अनिच्छनता अधिगमप्पिच्छता । सा च
अरहत्ताधिगतो ओरं वेदितव्वा । अरहत्ताधिगतत्थज्झि अयं पटिपदाति । एवं अप्पिच्छोपि च अरहत्तमग्गेन तण्हालोलुप्पं
हित्वा अलोलुपो अस्स । एवं अलोलुपो हि सदा इच्छाय निच्छातो अनिच्छो होति निब्बुतो, याय इच्छाय छाता होन्ति
सत्ता खुप्पिपासातुरा विय अतित्ता, ताय इच्छाय अनिच्छो होति अनिच्छता च निच्छातो होति अनातुरो परमत्तित्तिप्पत्तो । एवं
निच्छातत्ता निब्बुतो होति वूपसन्तसव्वकिलेसपरिळाहोति एवमेत्थ उप्पटिपाटिया योजना वेदितव्वा ।

७१४. एवं याव अरहत्तप्पत्ति, तावपटिपदं कथेत्वा इदानीं तं पटिपदं पटिपन्नस्स भिक्खुनो अरहत्तप्पत्तिनिट्ठं
धुतङ्गसमादानं सेनासनवत्तज्ज्व कथेन्तो “स पिण्डचारं”न्ति गाथाद्वयमाह । तत्थ स पिण्डचारं चरित्वाति सो भिक्खु
भिक्खं चरित्वा भत्तिकच्चं वा कत्वा । वनन्तमभिहारयेति अपपज्चितो गिहिपपज्चेन वनं एव गच्छेय्य । उपट्ठितो
रुक्खमूलस्मिन्ति रुक्खमूले ठितो वा हुत्वा । आसनूपगतोति आसनं उपगतो वा हुत्वा, निसिन्नोति वृत्तं होति । मुनीति
मोनेय्यपटिपदं पटिपन्नो । एत्थ च “पिण्डचारं चरित्वा”ति इमिना पिण्डपातिकङ्गं वृत्तं । यस्मा पन उक्कट्टपिण्डपातिको
सपदानचारी एकासनिको पत्तपिण्डिको खलुपच्छाभत्तिको च होतियेव, तेचीवरिकपंसुकूलम्पि च समादियतेव, तस्मा
इमानिपि छ वृत्तानेव होन्ति । “वनन्तमभिहारये”ति इमिना पन आरज्जिकङ्गं वृत्तं, “उपट्ठितो रुक्खमूलस्मि”न्ति इमिना
रुक्खमूलिकङ्गं, “आसनूपगतो”ति इमिना नेसज्जिकङ्गं । यथाक्कमं पन एतेसं अनुलोमत्ता
अब्भोकासिकयथासन्थतिकसोसानिकङ्गानि वृत्तानियेव होन्तीति एवमेताय गाथाय तेरस धुतङ्गानि नालकत्थेरस्स कथेसि ।

७१५. स ज्ञानपसुतो धीरोति सो अनुप्पन्नस्स ज्ञानस्स उप्पादनेन उप्पन्नस्स
आवज्जनसमापज्जनाधिट्ठानवुट्ठानपच्चवेक्खणेहि च ज्ञानेसु पसुतो अनुयुत्तो । धीरोति धितिसम्पन्नो । वनन्ते रमितो
सियाति वने अभिरतो सिया, गामन्तसेनासने नाभिरमेय्याति वृत्तं होति । ज्ञायेथ रुक्खमूलस्मिं, अत्तानमभितोसयन्ति न
केवलं लोकियज्झानपसुतोयेव सिया, अपिच खो तस्मियेव रुक्खमूले सोतापत्तिमग्गादिसम्पयुत्तेन लोकुत्तरज्झानेनापि
अत्तानं अतीव तोसेन्तो ज्ञायेथ । परमस्सासप्पत्तिया हि लोकुत्तरज्झानेनेव चित्तं अतीव तुस्सति, न अज्जेन । तेनाह —
“अत्तानमभितोसय”न्ति । एवमिमाय गाथाय ज्ञानपसुतताय वनन्तसेनासनाभिरतिं अरहत्तज्ज्व कथेसि ।

७१६. इदानीं यस्मा इमं धम्मदेसनं सुत्वा नालकत्थेरो वनन्तमभिहारेत्वा निराहारोपि पटिपदापूरणे अतीव उस्सुक्को
अहोसि, निराहारेन च समणधम्मं कातुं न सक्का । तथा करोन्तस्स हि जीवितं नप्पवत्तति, किलेसे पन अनुप्पादेन्तेन
आहारो परियेसितव्वो, अयमेत्थ जायो । तस्मा तस्स भगवा अपरापरेसुपि दिवसेसु पिण्डाय चरितव्वं, किलेसा पन न
उप्पादेतव्वाति दस्सनत्थं अरहत्तप्पत्तिनिट्ठयेव भिक्खाचारवत्तं कथेन्तो “ततो रत्या विवसाने”ति आदिका छ गाथायो
अभासि । तत्थ ततोति “स पिण्डचारं चरित्वा, वनन्तमभिहारये”ति एत्थ वृत्तपिण्डचारवनन्ताभिहारतो उत्तरिपि । रत्या
विवसानेति रत्तिसमतिक्रमे, दुतियदिवसेति वृत्तं होति । गामन्तमभिहारयेति आभिसमाचारिकवत्तं कत्वा याव
भिक्खाचारवेला, ताव विवेकमनुबूहेत्वा गतपच्चागतवत्ते वृत्तनयेन कम्मट्ठानं मनसि करोन्तो गामं गच्छेय्य । अट्ठानं

नाभिनन्देय्याति “भन्ते, अम्हाकं घरे भुज्जितब्ब”न्ति निमन्तनं, “देति नु खो न देति नु खो सुन्दरं नु खो देति असुन्दरं नु खो देती”ति एवरूपं वितक्कं भोजनञ्च पटिपदापूरको भिक्खु नाभिनन्देय्य, नप्पटिगणहेय्याति वुत्तं होति । यदि पन बलक्कारेन पत्तं गहेत्वा पूरेत्वा देन्ति, परिभुज्जित्वा समणधम्मो कातब्बो, धुतङ्गं न कुप्पति, तदुपादाय पन तं गामं न पविसितब्बं । **अभिहारञ्च गामतो**ति सचे गामं पविट्ठस्स पातिसतेहिपि भत्तं अभिहरन्ति, तम्पि नाभिनन्देय्य, ततो एकसित्थम्पि नप्पटिगणहेय्य, अज्जदत्थु घरपटिपाटिया पिण्डपातमेव चरेय्याति ।

७१७. न मुनी गाममागम्म, कुलेसु सहसा चरेति सो च मोनत्थाय पटिपन्नको मुनि गामं गतो समानो कुलेसु सहसा न चरे, सहसोकितादिअननुलोमिकं गिहिसंसगं न आपज्जेय्याति वुत्तं होति । **घासेसनं छिन्नकथो, न वाचं पयुत्तं भणेति** छिन्नकथो विय हुत्वा ओभासपरिकथानिमित्तविज्जत्तिपयुत्तं घासेसनवाचं न भण्येय्य । सचे आकङ्खेय्य, गिलानो समानो गेलज्जपटिबाहनत्थाय भण्येय्य । सेनासनत्थाय वा विज्जत्तिं ठपेत्वा ओभासपरिकथानिमित्तपयुत्तं, अवसेसपच्चयत्थाय पन अगिलानो नेव किञ्चि भण्येय्याति ।

७१८-९. अलत्थं यदिदन्ति इमिस्सा पन गाथाय अयमत्थो — गामं पिण्डाय पविट्ठो अप्पमत्तकेपि किस्मिञ्चि लद्धे “अलत्थं यं इदं साधू”ति चिन्तेत्वा अलद्धे “नालत्थं कुसल”न्ति तम्पि “सुन्दर”न्ति चिन्तेत्वा **उभयेनेव** लाभालाभेन **सो तादी** निब्बिकारो हुत्वा **रुक्खं वुपनिवत्तति**, यथापि पुरिसो फलगवेसी रुक्खं उपगम्म फलं लद्धापि अलद्धापि अननुनीतो अप्पटिहतो मज्झत्तोयेव हुत्वा गच्छति, एवं कुलं उपगम्म लाभं लद्धापि अलद्धापि मज्झत्तोव हुत्वा गच्छतीति । **स पत्तपाणी** ति गाथा उत्तानत्थाव ।

७२०. उच्चावचाति इमिस्सा गाथाय सम्बन्धो — एवं भिक्खाचारवत्तसम्पन्नो हुत्वापि तावतकेनेव तुट्ठि अनापज्जित्वा पटिपदं आरोधेय्य । पटिपत्तिसारज्झि सासनं । सा चायं **उच्चावचा...पे०...** मुतन्ति । तस्सत्थो — सा चायं मग्गपटिपदा उत्तमनिहीनभेदतो **उच्चावचा बुद्धसमणेन पकासिता** । सुखापटिपदा हि खिप्पाभिज्जा उच्चा, दुक्खापटिपदा दन्धाभिज्जा अवचा । इतरा द्वे एकेनङ्गेन उच्चा, एकेन अवचा । पठमा एव वा उच्चा, इतरा तिस्सोपि अवचा । ताय चेताय उच्चाय अवचाय वा पटिपदाय **न पारं दिगुणं यन्ति** । “दुगुणं”न्ति वा पाठो, एकमग्गेन द्विक्खत्तुं निब्बानं न यन्तीति अत्थो । कस्मा? येन मग्गेन ये किलेसा पहीना, तेसं पुन अप्पहातब्बतो । एतेन परिहानधम्माभावं दीपेति । **नयिदं एकगुणं मुतन्ति** तज्ज इदं पारं एकक्खत्तुंयेव फुसनारहम्पि न होति । कस्मा? एकेन मग्गेन सब्बकिलेसप्पहानाभावतो । एतेन एकमग्गेनेव अरहत्ताभावं दीपेति ।

७२१. इदानी पटिपदानिसंसं दस्सेन्तो “यस्स च विसता”ति गाथमाह । तस्सत्थो — **यस्स च** एवं पटिपन्नस्स भिक्खुनो ताय पटिपदाय पहीनत्ता अट्ठसततण्हाविचरितभावेन विसतत्ता **विसता** तण्हा **नत्थि**, तस्स किलेससोतच्छेदेन **छिन्नसोतस्स** कुसलाकुसलप्पहानेन **किच्चाकिच्चप्पहीनस्स** रागजो वा दोसजो वा अप्पमत्तकोपि **परिळाहो न विज्जतीति** ।

७२२. इदानी यस्मा इमा गाथायो सुत्वा नालकत्थेरस्स चित्तं उदपादि — “यदि एत्तकं मोनेय्यं सुकरं न दुक्करं, सक्का अप्पकसिरेन पूरेतु”न्ति, तस्मास्स भगवा “दुक्करमेव मोनेय्य”न्ति दस्सेन्तो पुन “**मोनेय्यं ते उपज्जिस्स**”न्ति आदिमाह । तत्थ **उपज्जिस्सन्ति** उपज्जापेय्यं, कथयिस्सन्ति वुत्तं होति । खुरधारा उपमा अस्साति **खुरधारूपमो** । भवेति भवेय्य । को अधिप्पायो? मोनेय्यं पटिपन्नो भिक्खु खुरधारं उपमं कत्वा पच्चयेसु वत्तेय्य । यथा मधुदिद्धं खुरधारं लिहन्तो, छेदतो, जिह्वं रक्खति, एवं धम्मेन लद्धे पच्चये परिभुज्जन्तो चित्तं किलेसुप्पत्तितो रक्खेय्याति

वुत्तं होति । पच्चया हि परिसुद्धेन जायेन लद्धञ्च अनवज्जपरिभोगेन परिभुज्जितुञ्च न सुखेन सक्काति भगवा पच्चयनिस्सितमेव बहुसो भणति । **जिक्काय तालुमाहच्च, उदरे सज्जतो सियाति** जिक्काय तालुं उप्पीळेत्वापि रसतण्हं विनोदेन्तो किलिट्ठेन मग्गेन उप्पन्नपच्चये असेवन्तो उदरे संयतो सिया ।

७२३. अलीनचित्तो च सियाति निच्चं कुसलानं धम्मनं भावनाय अट्ठितकारिताय अकुसीतचित्तो च भवेय्य । न चापि बहु चिन्तयेति जातिजनपदामरवितक्कवसेन च बहुं न चिन्तेय्य । **निरामगन्धो असितो, ब्रह्मचरियपरायणो**ति निक्किलेसो च हुत्वा तण्हादिट्ठीहि किस्मिञ्चि भवे अनिस्सितो सिक्खात्तयसकलसासनब्रह्मचरियपरायणो एव भवेय्य ।

७२४-५. एकासनस्साति विवित्तासनस्स । आसनमुखेन चेत्य सव्वइरियापथा वुत्ता । यतो सव्वइरियापथेसु एकीभावस्स सिक्खेय्याति वुत्तं होतीति वेदितव्वं । एकासनस्साति च सम्पदानवचनमेतं । **समणूपासनस्स चाति** समणेहि उपासितव्वस्स अट्ठितिसारम्मणभावनानुयोगस्स, समणानं वा उपासनभूतस्स अट्ठितिसारम्मणभेदस्सेव । इदम्पि सम्पदानवचनमेव, उपासनत्थन्ति वुत्तं होति । एत्थ च एकासनेन कायविवेको, समणूपासनेन चित्तविवेको वुत्तो होतीति वेदितव्वो । **एकत्तं मोनमक्खातन्ति** एवमिदं कायचित्तविवेकवसेन “एकत्तं मोन”न्ति अक्खातं । **एको चे अभिरमिस्ससीति** इदं पन उत्तरगाथापेक्खं पदं, “अथ भाहिसि दसदिसा”ति इमिना अस्स सम्बन्धो ।

भाहिसीति भासिस्ससि पकासेस्ससि । इमं पटिपदं भावेन्तो सव्वदिसासु कित्तिया पाकटो भविस्ससीति वुत्तं होति । **सुत्वा धीरानन्ति** आदीनं पन चतुन्नं पदानं अयमत्थो — येन च कित्तियोसेन भाहिसि दसदिसा तं **धीरानं झायीनं कामचागिनं निघोसं सुत्वा** अथ त्वं तेन उद्धच्चं अनापज्जित्वा **भिय्यो हिरिञ्च सद्धञ्च** करेय्यासि, तेन घोसेन हरायमानो “निय्यानिकपटिपदा अय”न्ति सद्धं उप्पादेत्वा उत्तरि पटिपत्तिमेव ब्रूहेय्यासि । **मामकोति** एवञ्चि सन्ते मम सावको होतीति ।

७२६. तं नदीहीति यं तं मया “हिरिञ्च सद्धञ्च भिय्यो कुब्बेथा”ति वदता “उद्धच्चं न कातव्व”न्ति वुत्तं, तं इमिना नदीनदस्सनेनापि जानाथ, तव्विपरियायञ्च **सोब्भेसु च पदरेसु**च जानाथ । **सोब्भेसूति** मातिकासु । **पदरेसूति** दरीसु । कथं? **सणन्ता यन्ति कुसोब्भा, तुण्ही यन्ति महोदधीति** । कुसोब्भा हि सोब्भपदरादिभेदा सव्वापि कुन्नदियो सणन्ता सहं करोन्ता उद्धता हुत्वा यन्ति, गङ्गादिभेदा पन महानदियो तुण्ही यन्ति, एवं “मोनेय्यं पूरेमी”ति उद्धतो होति अमामको, मामको पन हिरिञ्च सद्धञ्च उप्पादेत्वा नीचचित्तोव होति ।

७२७-९. किञ्च भिय्यो — यदूनकं...पे०... पण्डितोति । तत्थ सिया — सचे अट्ठकुम्भूपमो बालो सणन्तताय, रहदो पूरोव पण्डितो सन्तताय, अथ कस्मा बुद्धसमणो एवं धम्मदेसनाव्यावटो हुत्वा बहुं भासतीति इमिना सम्बन्धेन “**यं समणो**”ति गाथमाह । तस्सत्थो — **यं बुद्धसमणो बहुं भासति उपेतं अत्थसज्जितं**, अत्थुपेतं धम्मपेतञ्च हितेन च संहितं, तं न उद्धच्चेन, अपिच खो **जानं सो धम्मं देसेति** दिवसम्पि देसेन्तो निप्पपज्जोव हुत्वा । तस्स हि सव्वं वचीकम्मं जाणानुपरिवत्ति । एवं देसेन्तो च “इदमस्स हितं इदमस्स हित”न्ति नानप्पकारतो **जानं सो बहु भासति**, न केवलं बहुभाणिताय । अवसानगाथाय सम्बन्धो — एवं ताव सव्वञ्जुतज्जाणेन समन्नागतो बुद्धसमणो जानं सो धम्मं देसेति, जानं सो बहु भासति । तेन देसितं पन धम्मं निब्बेधभागियेनेव जाणेन यो च जानं संयतत्तो, जानं न बहु भासति, स मुनि मोनमरहति, स मुनि मोनमज्झगाति । तस्सत्थो — तं धम्मं जानन्तो **संयतत्तो** गुत्तचित्तो हुत्वा यं भासितं सत्तानं हितसुखावहं न होति, तं **जानं न बहु भासति** । सो एवंविधो मोनत्थं पटिपन्नको मुनि मोनेय्यपटिपदासङ्घातं **मोनं अरहति** । न केवलञ्च अरहतियेव, अपिच खो पन **स मुनि** अरहत्तमग्गजाणसङ्घातं **मोनं अज्झगा** इच्चेव वेदितव्वोति अरहत्तनिकूटेन देसनं

निद्रापेसि ।

तं सुत्वा नालकत्थेरो तीसु ठानेसु अप्पिच्छो अहोसि दस्सने सवने पुच्छयाति । सो हि देसनापरियोसाने पसन्नचित्तो भगवन्तं वन्दित्वा वनं पविट्ठो, पुन “अहो वताहं भगवन्तं पस्सेय्य”न्ति लोलभावं न जनेसि । अयमस्स दस्सने अप्पिच्छता । तथा “अहो वताहं पुन धम्मदेसनं सुणेय्य”न्ति लोलभावं न जनेसि । अयमस्स सवने अप्पिच्छता । तथा “अहो वताहं पुन मोनेय्यपटिपदं पुच्छेय्य”न्ति लोलभावं न जनेसि । अयमस्स पुच्छाय अप्पिच्छता ।

सो एवं अप्पिच्छो समानो पब्बतपादं पविसित्वा एकवनसण्डे द्वे दिवसानि न वसि, एकरुक्खमूले द्वे दिवसानि न निसीदि, एकगामे द्वे दिवसानि पिण्डाय न पाविसि । इति वनतो वनं, रुक्खतो रुक्खं, गामतो गामं आहिण्डन्तो अनुरूपपटिपदं पटिपज्जित्वा अगगफले पतिट्ठासि । अथ यस्मा मोनेय्यपटिपदं उक्कट्टं कत्वा पूरेन्तो भिक्खु सत्तेव मासानि जीवति, मज्झिमं कत्वा पूरेन्तो सत्त वस्सानि, मन्दं कत्वा पूरेन्तो सोळस वस्सानि । अयञ्च उक्कट्टं कत्वा पूरेसि, तस्मा सत्त मासे ठत्वा अत्तनो आयुसङ्खारपरिक्खयं जत्वा न्हायित्वा निवासेत्वा कायबन्धनं बन्धित्वा दिगुणं सङ्घाटिं पारुपित्वा दसबलाभिमुखो पञ्चपतिट्ठितं वन्दित्वा अज्जलिं पग्गहेत्वा हिङ्गुलकपब्बतं निस्साय ठितकोव अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायि । तस्स परिनिब्बुतभावं जत्वा भगवा भिक्खुसङ्घेन सङ्घिं तत्थ गन्त्वा सरीरकिच्चं कत्वा धातुयो गाहापेत्वा चेतियं पतिट्ठापेत्वा अगमासीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय नालकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१२. द्वयतानुपस्सनासुत्तवण्णना

एवं मे सुतन्ति द्वयतानुपस्सनासुत्तं । का उप्पत्ति? इमस्स सुत्तस्स अत्तज्झासयतो उप्पत्ति । अत्तज्झासयेन हि भगवा इमं सुत्तं देसेसि । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पनस्स अत्थवण्णनायमेव आवि भविस्सति । तत्थ एवं मे सुतन्ति आदीनि वुत्तनयानेव । पुब्बारामेति सावत्थिनगरस्स पुरत्थिमदिसायं आरामे । मिगारमातु पासादेति एत्थ विसाखा उपासिका अत्तनो ससुरेन मिगारेन सेट्ठिना मातुट्ठाने ठपितत्ता “मिगारमाता”ति वुच्चति । ताय मिगारमातुया नवकोटिअघ्नकं महालतापिळन्धनं विस्सज्जेत्वा कारापितो पासादो हेट्ठा च उपरि च पञ्च पञ्च गब्भसतानि कत्वा सहस्सकूटागारगब्भो, सो “मिगारमातुपासादो”ति वुच्चति । तस्मिं मिगारमातु पासादे ।

तेन खो पन समयेन भगवाति यं समयं भगवा सावत्थिं निस्साय पुब्बारामे मिगारमातु पासादे विहरति, तेन समयेन । तदहुपोसथेति तस्मिं अहु उपोसथे, उपोसथदिवसेति वुत्तं होति । पन्नरसेति इदं उपोसथगगहणेन सम्पत्तावसेसुपोसथपटिक्खेपवचनं । पुण्णाय पुण्णमाय रत्तियाति पन्नरसदिवसत्ता दिवसगणनाय अब्भादिउपक्किलेसविरहत्ता रत्तिगुणसम्पत्तिया च पुण्णत्ता पुण्णाय, परिपुण्णचन्दत्ता पुण्णमाय च रत्तिया । भिक्खुसङ्घपरिवुतोति भिक्खुसङ्घेन परिवुतो । अब्भोकासे निसिन्नो होतीति मिगारमातु रतनपासादपरिवेणे अब्भोकासे उपरि अप्पटिच्छन्ने ओकासे पञ्चत्तवरबुद्धासने निसिन्नो होति । तुण्हीभूतं तुण्हीभूतन्ति अतीव तुण्हीभूतं, यतो यतो वा अनुविलोकेति, ततो ततो तुण्हीभूतं, तुण्हीभूतं वाचाय, पुन तुण्हीभूतं कायेन । भिक्खुसङ्घं अनुविलोकेत्वाति तं परिवारेत्वा निसिन्नं अनेकसहस्सभिक्खुपरिमाणं तुण्हीभूतं तुण्हीभूतं भिक्खुसङ्घं “एत्तका एत्थ सोतापन्ना, एत्तका

सकदागामिनो, एतका अनागामिनो एतका आरद्धविपस्सका कल्याणपुथुज्जना, इमस्स भिक्खुसङ्घस्स कीदिसी धम्मदेसना सप्पाया”ति सप्पायधम्मदेसनापरिच्छेदनत्थं इतो चितो च विलोकेत्वा ।

ये ते, भिक्खवे, कुसला धम्माति ये ते आरोग्यद्वेन अनवज्जद्वेन इट्ठफलद्वेन कोसल्लसम्भूतद्वेन च कुसला सत्ततिसंबोधिपक्खियधम्मा, तज्जोतका वा परियत्तिधम्मा । अरिया निय्यानिका सम्बोधगामिनोति उपगन्तब्बद्वेन अरिया, लोकतो निय्यानद्वेन निय्यानिका, सम्बोधसङ्घातं अरहत्तं गमनद्वेन सम्बोधगामिनो । तेसं वो भिक्खवे...पे०... सवनाय, तेसं भिक्खवे कुसलानं...पे०... सम्बोधगामीनं का उपनिसा, किं कारणं, किं पयोजनं तुम्हाकं सवनाय, किमत्थं तुम्हे ते धम्मे सुणाथाति वुत्तं होति । यावदेव द्वयतानं धम्मानं यथाभूतं जाणायाति एत्थ यावदेवाति परिच्छेदावधारणवचनं । द्वे अवयवा एतेसन्ति द्रया, द्रया एव द्वयता, तेसं द्वयतानं । “द्वयान”न्तिपि पाठो । यथाभूतं जाणायाति अविपरीतजाणाय । किं वुत्तं होति? यदेतं लोकियलोकुत्तरादिभेदेन द्विधा ववत्थितानं धम्मानं विपस्सनासङ्घातं यथाभूतजाणं, एतदत्थाय न इतो भिभ्योति, सवनेन हि एतकं होति, तदुत्तरि विसेसाधिगमो भावनायाति । किञ्च द्वयतं वदेथाति एत्थ पन सचे, वो भिक्खवे, सिया, किञ्च तुम्हे, भन्ते, द्वयतं वदेथाति अयमधिप्पायो । पदत्थो पन “किञ्च द्वयताभावं वदेथा”ति ।

(१) ततो भगवा द्वयतं दस्सेन्तो “इदं दुक्खं”न्ति एवमादिमाह । तत्थ द्वयतानं चतुसच्चधम्मानं “इदं दुक्खं, अयं दुक्खसमुदयो”ति एवं लोकियस्स एकस्स अवयवस्स सहेतुकस्स वा दुक्खस्स दस्सनेन अयं एकानुपस्सना, इतरा लोकुत्तरस्स दुतियस्स अवयवस्स सउपायस्स वा निरोधस्स दस्सनेन दुतियानुपस्सना । पठमा चेत्थ ततियचतुत्थविसुद्धीहि होति, दुतिया पञ्चमविसुद्धिया । एवं सम्मा द्वयतानुपस्सिनोति इमिना वुत्तनयेन सम्मा द्वयधम्मे अनुपस्सन्तस्स सतिया अविप्पवासेन अप्पमत्तस्स, कायिकचेतसिकवीरियातापेन आतापिनो काये च जीविते च निरपेक्खत्ता, पहितत्तस्स । पाटिकङ्कन्ति इच्छितब्बं । दिट्ठेव धम्मे अज्जाति अस्मिंयेव अत्तभावे अरहत्तं । सति वा उपादिसेसे अनागामिताति “उपादिसेस”न्ति पुनर्भववसेन उपादातब्बक्खन्धसेसं वुच्चति, तस्मिं वा सति अनागामिभावो पटिकङ्कति दस्सेति । तत्थ किञ्चापि हेट्ठिमफलानिपि एवं द्वयतानुपस्सिनोव होन्ति, उपरिमफलेसु पन उस्साहं जनेन्तो एवमाह ।

इदमवोचातिआदि सङ्गीतिकारानं वचनं । तत्थ इदन्ति “ये ते, भिक्खवे”तिआदिवुत्तनिदस्सनं । एतन्ति इदानी “ये दुक्खं”न्ति एवमादिवत्तब्बगाथाबन्धनिदस्सनं । इमा च गाथा चतुसच्चदीपकत्ता वुत्तत्थदीपिका एव, एवं सन्तेपि गाथारुचिकानं पच्छा आगतानं पुब्बे वुत्तं असमत्थताय अनुगहेत्वा “इदानी यदि वदेय्य सुन्दर”न्ति आकङ्कन्तानं विक्खित्तचित्तानञ्च अत्थाय वुत्ता । विसेसत्थदीपिका वाति अविपस्सके विपस्सके च दस्सेत्वा तेसं वट्ठविवट्ठदस्सनतो, तस्मा विसेसत्थदस्सनत्थमेव वुत्ता । एस नयो इतो परम्पि गाथावचनेसु ।

७३०. तत्थ यत्थ चाति निब्बानं दस्सेति । निब्बाने हि दुक्खं सब्बसो उपरुज्झति, सब्बप्पकारं उपरुज्झति, सहेतुकं उपरुज्झति, असेसञ्च उपरुज्झति । तञ्च मग्गन्ति तञ्च अट्ठङ्गिकं मग्गं ।

७३१-३. चेतोविमुत्तिहीना ते, अथो पज्जाविमुत्तियाति एत्थ अरहत्तफलसमाधि रागविरागा चेतोविमुत्ति, अरहत्तफलपज्जा अविज्जाविरागा पज्जाविमुत्तीति वेदितब्बा । तण्हाचरितेन वा अप्पनाझानबलेन किलेसे विक्खम्भेत्वा अधिगतं अरहत्तफलं रागविरागा चेतोविमुत्ति, दिट्ठिचरितेन उपचारज्झानमत्तं निब्बत्तेत्वा विपस्सित्वा अधिगतं अरहत्तफलं अविज्जाविरागा पज्जाविमुत्ति । अनागामिफलं वा कामरागं सन्धाय रागविरागा चेतोविमुत्ति, अरहत्तफलं सब्बप्पकारतो अविज्जाविरागा पज्जाविमुत्तीति । अन्तकिरियायाति वट्ठदुक्खस्स अन्तकरणत्थाय । जातिजरूपगाति जातिजरं उपगता, जातिजराय वा उपगता, न परिमुच्चन्ति जातिजरायाति एवं वेदितब्बा । सेसमेत्थ आदितो पभुति पाकटमेव ।

गाथापरियोसाने च सट्ठिमत्ता भिक्खू तं देसनं उगगहेत्वा विपस्सित्वा तस्मिंयेव आसने अरहत्तं पापुणिसु। यथा चेत्य, एवं सब्बवारेसु।

(२) अतो एव भगवा “सिया अज्जेनपि परियायेना”ति आदिना नयेन नानप्पकारतो द्वयतानुपस्सनं आह। तत्थ दुतियवारे उपधिपच्चयाति सासवकम्मपच्चया। सासवकम्मज्झि इध “उपधी”ति अधिप्पेतं। असेसविरागनिरोधाति असेसं विरागेन निरोधा, असेसविरागसङ्घाता वा निरोधा।

७३४. उपधिनिदानाति कम्मपच्चया। दुक्खस्स जातिप्पभवानुपस्सीति वट्टदुक्खस्स जातिकारणं “उपधी”ति अनुपस्सन्तो। सेसमेत्थ पाकटमेव। एवं अयम्पि वारो चत्तारि सच्चानि दीपेत्वा अरहत्तनिकूटेनेव वुत्तो। यथा चायं, एवं सब्बवारा।

(३) तत्थ ततियवारे अविज्जापच्चयाति भवगामिकम्मसम्भारविज्जापच्चया। दुक्खं पन सब्बत्थ वट्टदुक्खमेव।

७३५. जातिमरणसंसारन्ति खन्धनिब्बत्तिं जातिं खन्धभेदं मरणं खन्धपटिपाटिं संसारज्ज। वजन्तीति गच्छन्ति उपेन्ति। इत्थभावज्जथाभावन्ति इमं मनुस्सभावं इतो अवसेसअज्जनिकायभावज्ज। गतीति पच्चयभावो।

७३६. अविज्जा हायन्ति अविज्जा हि अयं। विज्जागता च ये सत्ताति ये च अरहत्तमग्गविज्जाय किलेसे विज्झित्वा गता खीणासवसत्ता। सेसमुत्तानत्थमेव।

(४) चतुत्थवारे सङ्खारपच्चयाति पुज्जापुज्जानेज्जाभिसङ्खारपच्चया।

७३८-९. एतमादीनवं जत्वाति यदिदं दुक्खं सङ्खारपच्चया, एतं आदीनवन्ति जत्वा। सब्बसङ्खारसमथाति सब्बेसं वुत्तप्पकारानं सङ्खारानं मग्गजाणेन समथा, उपहतताय फलसमत्थतायाति वुत्तं होति। सज्जानन्ति कामसज्जादीनं मग्गेनेव उपरोधना। एतं जत्वा यथातथन्ति एतं दुक्खक्खयं अविपरीतं जत्वा। सम्मदसाति सम्मादस्सना। सम्मदज्जायाति सङ्खतं अनिच्चादितो, असङ्खतज्ज निच्चादितो जत्वा। मारसंयोगन्ति तेभूमकवट्टं। सेसमुत्तानत्थमेव।

(५) पच्चमवारे विज्जाणपच्चयाति कम्मसहजातअभिसङ्खारविज्जाणपच्चया।

७४१. निच्छातोति नित्तण्हो। परिनिब्बुतोति किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बुतो होति। सेसं पाकटमेव।

(६) छट्ठवारे फस्सपच्चयाति अभिसङ्खारविज्जाणसम्पयुत्तफस्सपच्चयाति अत्थो। एवं एत्थ पदपटिपाटिया वत्तब्बानि नामरूपसळायतनानि अवत्वा फस्सो वुत्तो। तानि हि रूपमिस्सकत्ता कम्मसम्पयुत्तानेव न होन्ति, इदज्ज वट्टदुक्खं कम्मतो वा सम्भवेय्य कम्मसम्पयुत्तधम्मतो वाति।

७४२-३. भवसोतानुसारिन्ति तण्हानुसारिनं। परिज्जायाति तीहि परिज्जाहि परिजानित्वा। अज्जायाति अरहत्तमग्गपज्जाय जत्वा। उपसमे रताति फलसमापत्तिवसेन निब्बाने रता। फस्साभिसमयाति फस्सनरोधा। सेसं पाकटमेव।

(७) सत्तमवारे वेदनापच्चयाति कम्मसम्पयुत्तवेदनापच्चया ।

७४४-५. अदुक्खमसुखं सहाति अदुक्खमसुखेन सह । एतं दुक्खन्ति जत्वानाति एतं सब्बं वेदयितं “दुक्खकारण”न्ति जत्वा, विपरिणामद्वितीयाज्जाणदुक्खताहि वा दुक्खं जत्वा । मोसधम्मन्ति नस्सनधम्मं । पलोकिनन्ति जरामरणोहि पलुज्जनधम्मं । फुस्स फुस्साति उदयब्बयजाणेन फुसित्वा फुसित्वा । वयं पस्सन्ति अन्ते भङ्गमेव पस्सन्तो । एवं तत्थ विजानतीति एवं ता वेदना विजानाति, तत्थ वा दुक्खभावं विजानाति । वेदनानं खयाति ततो परं मग्गजाणेन कम्मसम्पयुत्तानं वेदनानं खया । सेसमुत्तानमेव ।

(८) अट्टमवारे तण्हापच्चयाति कम्मसम्भारतण्हापच्चया ।

७४७. एतमादीनवं जत्वा, तण्हं दुक्खस्स सम्भवन्ति एतं दुक्खस्स सम्भवं तण्हाय आदीनवं जत्वा । सेसमुत्तानमेव ।

(९) नवमवारे उपादानपच्चयाति कम्मसम्भारउपादानपच्चया ।

७४८-९. भवोति विपाकभवो खन्धपातुभावो । भूतो दुक्खन्ति भूतो सम्भूतो वट्टदुक्खं निगच्छति । जातस्स मरणन्ति यत्रापि “भूतो सुखं निगच्छती”ति बाला मज्जन्ति, तत्रापि दुक्खमेव दस्सेन्तो आह — “जातस्स मरणं होती”ति । दुतियगाथाय योजना — अनिच्चादीहि सम्मदज्जाय पण्डिता उपादानक्खया जातिक्खयं निब्बानं अभिज्जाय न गच्छन्ति पुनर्भवन्ति ।

(१०) दसमवारे आरम्भपच्चयाति कम्मसम्पयुत्तवीरियपच्चया ।

७५१. अनारम्भे विमुत्तिनोति अनारम्भे निब्बाने विमुत्तस्स । सेसमुत्तानमेव ।

(११) एकादसमवारे आहारपच्चयाति कम्मसम्पयुत्ताहारपच्चया । अपरो नयो — चतुब्बिधा सत्ता रूपूपगा, वेदनूपगा, सज्जूपगा, सङ्खारूपगाति । तत्थ एकादसविधाय कामधातुया सत्ता रूपूपगा कबलीकाराहारसेवनतो । रूपधातुया सत्ता अज्जत्र असज्जेहि वेदनूपगा फस्साहारसेवनतो । हेट्ठा तिविधाय अरूपधातुया सत्ता सज्जूपगा सज्जाभिनिब्बत्तमनोसज्जेतनाहारसेवनतो । भवग्गे सत्ता सङ्खारूपगा सङ्खाराभिनिब्बत्तविज्जाणाहारसेवनतोति । एवम्पि यं किञ्चि दुक्खं सम्भोति, सब्बं आहारपच्चयाति वेदितब्बं ।

७५५. आरोग्यन्ति निब्बानं । सङ्खाय सेवीति चत्तारो पच्चये पच्चवेक्खित्वा सेवमानो, “पच्चक्खन्था द्वादसायतनानि अट्टारसधातुयो”ति एवं वा लोकं सङ्खाय “अनिच्चं दुक्खं अनत्ता”ति जाणेन सेवमानो । धम्मट्ठोति चतुसच्चधम्मे ठितो । सङ्ख्यं नोपेतीति “देवो”ति वा “मनुस्सो”ति वा आदिकं सङ्ख्यं न गच्छति । सेसमुत्तानमेव ।

(१२) द्वादसमवारे इज्जितपच्चयाति तण्हामानदिट्ठिकम्मकिलेसइज्जितेसु यतो कुतोचि कम्मसम्भारिज्जितपच्चया ।

७५७. एजं वोस्सज्जाति तण्हं चजित्वा । सङ्खारे उपरुन्धियाति कम्मं कम्मसम्पयुत्ते च सङ्खारे निरोधेत्वा । सेसमुत्तानमेव ।

(१३) तेरसमवारे निस्सितस्स चलितन्ति तण्हाय तण्हादिट्ठिमानेहि वा खन्धे निस्सितस्स सीहसुत्ते (सं० नि० ३.७८) देवानं विय भयचलनं होति । सेसमुत्तानमेव ।

(१४) चुट्टसमवारे रूपेहीति रूपभवेहि रूपसमापत्तीहि वा । अरूपाति अरूपभवा अरूपसमापत्तियो वा । निरोधोति निब्बानं ।

७६१. मच्चुहायिनोति मरणमच्चु किलेसमच्चु देवपुत्तमच्चुहायिनो, तिविधम्पि तं मच्चुं हित्वा गामिनोति वुत्तं होति । सेसमुत्तानमेव ।

(१५) पन्नरसमवारे यन्ति नामरूपं सन्धायाह । तज्जि लोकेन ध्रुवसुभसुखत्तवसेन “इदं सच्च”न्ति उपनिज्झायितं दिट्ठमालोकितां । तदमरियानन्ति इदं अरियानं, अनुनासिकइकारलोपं कत्वा वुत्तं । एतं मुसाति एतं ध्रुवादिवसेन गहितम्पि मुसा, न तादिसं होतीति । पुन यन्ति निब्बानं सन्धायाह । तज्जि लोकेन रूपवेदनादीनमभावतो “इदं मुसा नत्थि किञ्ची”ति उपनिज्झायितं । तदमरियानं एतं सच्चन्ति तं इदं अरियानं एतं निक्किलेससङ्घाता सुभभावा, पवत्तिदुक्खपटिपक्खसङ्घाता सुखभावा, अच्चन्तसन्तिसङ्घाता निच्चभावा च अनपगमनेन परमत्थतो “सच्च”न्ति यथाभूतं सम्मप्पज्जाय सुदिट्ठं ।

७६२-३. अनत्तनि अत्तमानिन्ति अनत्तनि नामरूपे अत्तमानि । इदं सच्चन्ति मज्जतीति इदं नामरूपं ध्रुवादिवसेन “सच्च”न्ति मज्जति । येन येन हीति येन येन रूपे वा वेदनाय वा “मम रूपं, मम वेदना”ति आदिना नयेन मज्जन्ति । ततो तन्ति ततो मज्जिताकारा तं नामरूपं होति अज्जथा । किं कारणं? तज्जि तस्स मुसा होति, यस्मा तं यथामज्जिताकारा मुसा होति, तस्मा अज्जथा होतीति अत्थो । कस्मा पन मुसा होतीति? मोसधम्मज्जि इत्तरं, यस्मा यं इत्तरं परित्तपच्चुपट्टानं, तं मोसधम्मं नस्सनधम्मं होति, तथारूपज्च नामरूपन्ति । सच्चाभिसमयाति सच्चावबोधा । सेसमुत्तानमेव ।

(१६) सोळसमवारे यन्ति छब्बिधमिद्वारम्मणं सन्धायाह । तज्जि लोकेन सलभमच्छमक्कटादीहि पदीपबलिसलेपादयो विय “इदं सुख”न्ति उपनिज्झायितं । तदमरियानं एतं दुक्खन्ति तं इदं अरियानं “कामा हि चित्रा मधुरा मनोरमा, विरूपरूपेन मथेन्ति चित्त”न्ति आदिना (सु० नि० ५०; चूळनि० खग्गविसाणसुत्तनिद्देस १३६) नयेन “एतं दुक्ख”न्ति यथाभूतं सम्मप्पज्जाय सुदिट्ठं । पुन यन्ति निब्बानमेव सन्धायाह । तज्जि लोकेन कामगुणाभावा “दुक्ख”न्ति उपनिज्झायितं । तदमरियानन्ति तं इदं अरियानं परमत्थसुखतो “एतं सुख”न्ति यथाभूतं सम्मप्पज्जाय सुदिट्ठं ।

७६५-६. केवलाति अनवसेसा । इट्ठाति इच्छिता पत्थिता । कन्ताति पिया । मनापाति मनवुट्ठिकरा । यावतत्थीति वुच्चतीति यावता एते छ आरम्मणा अत्थीति वुच्चन्ति । वचनव्यत्तयो वेदितब्बो । एते वोति एत्थ वोति निपातमत्तं ।

७६७-८. सुखन्ति दिट्ठमरियेहि, सक्कायस्सुपरोधनन्ति “सुख”मिति अरियेहि पञ्चक्खन्धनिरोधो दिट्ठो, निब्बानन्ति वुत्तं होति । पच्चनीकमिदं होतीति पटिलोममिदं दस्सनं होति । पस्सतन्ति पस्सन्तानं, पण्डितानन्ति वुत्तं होति । यं परेति एत्थ यन्ति वत्थुकामे सन्धायाह । पुन यं परेति एत्थ निब्बानं ।

७६९-७१. पस्साति सोतारं आलपति । धम्मन्ति निब्बानधम्मं । सम्पमूळहेत्थविद्वसूति सम्पमूळहा एत्थ अविद्वसू बाला । किं कारणं सम्पमूळहा? निवुतानं तमो होति, अन्धकारो अपस्सतं, बालानं अविज्जाय निवुतानं ओत्थटानं अन्धभावकरणो तमो होति, येन निब्बानधम्मं दट्ठं न सक्कोन्ति । सतज्च विवटं होति, आलोको पस्सतामिवाति सतज्च

सप्पुरिसानं पज्जादस्सनेन पस्सतं आलोकोव विवटं होति निब्बानं । सन्तिके न विजानन्ति, मगा धम्मस्सकोविदाति यं अत्तनो सरीरे तचपञ्चकमत्तं परिच्छिन्दित्वा अनन्तरमेव अधिगन्तब्बतो, अत्तनो खन्धानं वा निरोधमत्ततो सन्तिके निब्बानं, तं एवं सन्तिके सन्तप्पि न विजानन्ति मगभूता जना मग्गामग्गधम्मस्स सच्चधम्मस्स वा अकोविदा, सब्बथा भवराग...पे०... सुसम्बुधो । तत्थ मारधेय्यानुपन्नेहीति तेभूमकवट्टं अनुपन्नेहि ।

७७२. पच्छिमगाथाय सम्बन्धो “एवं असुसम्बुधं को नु अज्जत्र मरियेही”ति । तस्सत्थो — ठपेत्वा अरिये को नु अज्जो निब्बानपदं जानितुं अरहति, यं पदं चतुत्थेन अरियमग्गेन सम्मदज्जाय अनन्तरमेव अनासवा हुत्वा किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बन्ति, सम्मदज्जाय वा अनासवा हुत्वा अन्ते अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बन्तीति अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि ।

अत्तमनाति तुट्ठमना । अभिनन्दुन्ति अभिनन्दिसु । इमस्मिञ्च पन वेय्याकरणस्मिन्ति इमस्मिं सोळसमे वेय्याकरणे । भज्जमानेति भणियमाने । सेसं पाकटमेव ।

एवं सब्बेसुपि सोळससु वेय्याकरणेसु सट्ठिमत्ते सट्ठिमत्ते कत्वा सट्ठिअधिकानं नवन्नं भिक्खुसत्तानं अनुपादाय आसवेहि चित्तानि विमुच्चिसु, सोळसकखत्तुं चत्तारि चत्तारि कत्वा चतुसट्ठि सच्चानेत्य वेनेय्यवसेन नानप्पकारतो देसितानीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय द्वयतानुपस्सनासुत्तवण्णना

निट्ठित्ता ।

निट्ठितो च ततियो वग्गो अत्थवण्णनानयतो, नामेन

महावग्गोति ।

४. अट्ठकवग्गो

१. कामसुत्तवण्णना

७७३. कामं कामयमानस्साति कामसुत्तं । का उप्पत्ति? भगवति किर सावत्थियं विहरन्ते अज्जतरो ब्राह्मणो सावत्थिया जेतवनस्स च अन्तरे अचिरवतीनदीतीरे “यवं वपिस्सामी”ति खेत्तं कसति । भगवा भिक्खुसङ्घपरिवुतो पिण्डाय पविसन्तो तं दिस्वा आवज्जेन्तो अद्दस — “अस्स ब्राह्मणस्स यवा विनस्सिस्सन्ती”ति, पुन उपनिस्सयसम्पत्तिं आवज्जेन्तो चस्स सोतापत्तिफलस्स उपनिस्सयं अद्दस । “कदा पापुणेय्या”ति आवज्जेन्तो “सस्से विनट्ठे सोकाभिभूतो धम्मदेसनं सुत्वा”ति अद्दस । ततो चिन्तेसि — “सचाहं तदा एव ब्राह्मणं उपसङ्गमिस्सामि, न मे ओवादं सोतब्बं मज्जिस्सति । नानारुचिका हि ब्राह्मणा, हन्द, नं इतो पभुतियेव सङ्गहामि, एवं मयि मुदुचित्तो हुत्वा तदा ओवादं सोस्सती”ति ब्राह्मणं उपसङ्गमित्वा आह — “किं, ब्राह्मण, करोसी”ति । ब्राह्मणो “एवं उच्चाकुलीनो समणो गोतमो मया सट्ठि पटिसन्थारं

करोती'ति तावतकेनेव भगवति पसन्नचित्तो हुत्वा “खेत्तं, भो गोतम, कसामि यवं वपिस्सामी”ति आह । अथ सारिपुत्तत्थेरो चिन्तेसि — “भगवा ब्राह्मणेन सद्धिं पटिसन्थारं अकासि, न च अहेतु अप्पच्चया तथागता एवं करोन्ति, हन्दाहम्पि तेन सद्धिं पटिसन्थारं करोमी”ति ब्राह्मणं उपसङ्कमित्वा तथेव पटिसन्थारमकासि । एवं महामोग्गल्लानत्थेरो सेसा च असीति महासावका । ब्राह्मणो अतीव अत्तमनो अहोसि ।

अथ भगवा सम्पज्जमानेपि सस्से एकदिवसं कतभत्तकिच्चो सावत्थितो जेतवनं गच्छन्तो मग्गा ओक्कम्म ब्राह्मणस्स सन्तिकं गन्त्वा आह — “सुन्दरं ते, ब्राह्मण, यवक्खेत्त”न्ति । “एवं, भो गोतम, सुन्दरं, सचे सम्पज्जिस्सति, तुम्हाकम्पि संविभागं करिस्सामी”ति । अथस्स चतुमासच्चयेन यवा निप्फज्जिंसु । तस्स “अज्ज वा स्वे वा लायिस्सामी”ति उस्सुक्कं कुरुमानस्सेव महामेघो उट्ठित्वा सब्बरत्तिं वस्सि । अचिरवती नदी पूरा आगन्त्वा सब्बं यवं वहि । ब्राह्मणो सब्बरत्तिं अनत्तमनो हुत्वा पभाते नदीतीरं गतो सब्बं सस्सविपत्तिं दिस्वा “विनट्ठोम्हि, कथं दानि जीविस्सामी”ति बलवसोकं उप्पादेसि । भगवापि तमेव रत्तिं पच्चूससमये बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेन्तो “अज्ज ब्राह्मणस्स धम्मदेसनाकालो”ति जत्वा भिक्खाचारवत्तेन सावत्थिं पविसित्वा ब्राह्मणस्स घरद्वारे अट्ठासि । ब्राह्मणो भगवन्तं दिस्वा “सोकाभिभूतं मं अस्सासेतुकामो समणो गोतमो आगतो”ति चिन्तेत्वा आसनं पज्जापेत्वा पत्तं गहेत्वा भगवन्तं निसीदापेसि । भगवा जानन्तोव ब्राह्मणं पुच्छि — “किं ब्राह्मण पदुट्ठचित्तो विहासी”ति? आम, भो गोतम, सब्बं मे यवक्खेत्तं उदकेन वूळ्हन्ति । अथ भगवा “न, ब्राह्मण, विपन्ने दोमनस्सं, सम्पन्ने च सोमनस्सं कातब्बं । कामा हि नाम सम्पज्जन्तिपि विपज्जन्तिपी”ति वत्वा तस्स ब्राह्मणस्स सप्पायं जत्वा धम्मदेसनावसेन इमं सुत्तमभासि । तत्थ सङ्खेपतो पदत्थसम्बन्धमत्तमेव वण्णयिस्साम, वित्थारो पन निद्देसे (महानि० १) वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । यथा च इमस्मिं सुत्ते, एवं इतो परं सब्बसुत्तेसु ।

तत्थ कामन्ति मनापियरूपादितेभूमकधम्मसङ्घातं वत्थुकामं, कामयमानस्साति इच्छमानस्स । तस्स चे तं समिज्जतीति तस्स कामयमानस्स सत्तस्स तं कामसङ्घातं वत्थु समिज्जति चे, सचे सो तं लभतीति वुत्तं होति । अद्धा पीतिमनो होतीति एकंसं तुट्ठचित्तो होति । लद्धाति लभित्वा । मच्चोति सत्तो । यदिच्छतीति यं इच्छति ।

७७४. तस्स चे कामयानस्साति तस्स पुग्गलस्स कामे इच्छमानस्स, कामेन वा यायमानस्स । छन्दजातस्साति जाततण्हस्स । जन्तुनोति सत्तस्स । ते कामा परिहायन्तीति ते कामा परिहायन्ति चे । सल्लविद्धोव रुप्यतीति अथ अयोमयादिना सल्लेन विद्धो विय पीळीयति ।

७७५. ततियगाथाय सङ्खेपत्थो — यो पन इमे कामे तत्थ छन्दरागविक्रम्भनेन वा समुच्छेदेन वा अत्तनो पादेन सण्यस्स सिरं इव परिवज्जेति । सो भिक्खु सब्बं लोकं विसरित्वा ठितत्ता लोके विसत्तिकासङ्घातं तण्हं सतो हुत्वा समतिवत्ततीति ।

७७६-८. ततो परासं तिस्सन्नं गाथानं अयं सङ्खेपत्थो — यो एतं सालिक्खेत्तादिं खेत्तं वा घरवत्थादिं वत्थुं वा कहापणसङ्घातं हिरज्जं वा गोअस्सभेदं गवास्सं वा इत्थिसज्जिका थियो वा जातिबन्धवादी बन्धू वा अज्जे वा मनापियरूपादी पुथु कामे अनुगिज्जति, तं पुग्गलं अबलसङ्घाता किलेसा बलीयन्ति सहन्ति मद्दन्ति, सद्धाबलादिविरहेन वा अबलं तं पुग्गलं अबला किलेसा बलीयन्ति, अबलत्ता बलीयन्तीति अत्थो । अथ तं कामगिद्धं कामे रक्खन्तं परियेसन्तज्च सीहादयो च पाकटपरिस्सया कायदुच्चरितादयो च अपाकटपरिस्सया मद्दन्ति, ततो अपाकटपरिस्सयेहि अभिभूतं तं पुग्गलं जातिआदिदुक्खं भिन्नं नावं उदकं विय अन्वेति । तस्मा कायगतासतिआदिभावनाय जन्तु सदा सतो हुत्वा विक्रम्भनसमुच्छेदवसेन रूपादीसु वत्थुकामेसु सब्बप्पकारम्पि किलेसकामं परिवज्जेन्तो कामानि

परिवज्जये। एवं ते कामे **पहाय** तप्पहानकरमग्गेनेव चतुब्बिधम्पि **तरे ओघं** तरेय्य तरितुं सक्कुणेय्य। ततो यथा पुरिसो उदकगरुकं **नावं सिञ्चित्वा** लहुकाय नावाय अप्पकसिरेनेव **पारगू** भवेय्य, पारं गच्छेय्य, एवमेव अत्तभावनावं किलेसूदकगरुकं सिञ्चित्वा लहुकेन अत्तभावेन पारगू भवेय्य, सब्बधम्मपारं निब्बानं गतो भवेय्य, अरहत्तप्पत्तिया गच्छेय्य च, अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बातीति अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि। देसनापरियोसाने ब्राह्मणो च ब्राह्मणी च सोतापत्तिफले पतिट्ठहिंसूति।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय कामसुत्तवण्णना निट्ठिता।

२. गुहट्टकसुत्तवण्णना

७७९. सत्तो गुहायन्ति गुहट्टकसुत्तं। का उप्पत्ति? भगवति किर सावत्थियं विहरन्ते आयस्मा पिण्डोलभारद्वाजो कोसम्बियं गङ्गातीरे आवट्टकं नाम उतेनस्स उय्यानं, तत्थ अगमासि सीतले पदेसे दिवाविहारं निसीदितुकामो। अज्जदापि चायं गच्छतेव तत्थ पुब्बासेवनेन यथा गवम्पत्तिथेरो तावतिसंभवनन्ति वुत्तनयमेतं वङ्गीससुत्तवण्णनायं। सो तत्थ गङ्गातीरे सीतले रुक्खमूले समापत्तिं अप्पेत्वा दिवाविहारं निसीदि। राजापि खो उतेनो तं दिवसंयेव उय्यानकीळिकं गन्त्वा बहुदेव दिवसभागं नच्चगीतादीहि उय्याने कीळित्वा पानमदमत्तो एकस्सा इत्थिया अङ्के सीसं कत्वा सयि। सेसिथियो “सुत्तो राजा”ति उट्ठित्वा उय्याने पुप्फफलादीनि गणहन्तियो थेरं दिस्वा हिरोत्तपं उपट्ठापेत्वा “मा सद्दं अकत्था”ति अज्जमज्जं निवारेत्वा अप्पसद्दा उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा थेरं सम्परिवारेत्वा निसीदिसु। थेरो समापत्तितो वुट्ठाय तासं धम्मं देसेसि, ता तुट्ठा “साधु साधू”ति वत्वा सुणन्ति।

रज्जो सीसं अङ्केनादाय निसिन्नित्थी “इमा मं ओहाय कीळन्ती”ति तासु इस्सापकता ऊरुं चालेत्वा राजानं पबोधेसि। राजा पटिबुज्झित्वा इत्थागारं अपस्सन्तो “कुहिं इमा वसलियो”ति आह। सा आह — “तुम्हेसु अबहुकता ‘समणं रमयिस्सामा’ति गता”ति। सो कुट्ठो थेराभिमुखो अगमासि। ता इत्थियो राजानं दिस्वा एकच्चा उट्ठिसु, एकच्चा “महाराज, पब्बजितस्स सन्तिके धम्मं सुणामा”ति न उट्ठिसु। सो तेन भिय्योसोमत्ताय कुट्ठो थेरं अवन्दित्वाव “किमत्थं आगतोसी”ति आह। “विवेकत्थं महाराजा”ति। सो “विवेकत्थाय आगता एवं इत्थागारपरिवुता निसीदन्ती”ति वत्वा “तव विवेकं कथेही”ति आह। थेरो विसारदोपि विवेककथाय “नायं अज्जातुकामो पुच्छती”ति तुण्ही अहोसि। राजा “सचे न कथेसि, तम्बकिपिल्लिकेहि तं खादापेस्सामी”ति अज्जतरस्मिं असोकुरुक्खे तम्बकिपिल्लिकपुटं गणहन्तो अत्तनोव उपरि विकिरि। सो सरीरं पुञ्चित्वा अज्जं पुटं गहेत्वा थेराभिमुखो अगमासि। थेरो “सचायं राजा मयि अपरज्जेय्य, अपायाभिमुखो भवेय्या”ति तं अनुकम्पमानो इद्धिया आकासं अब्भुगन्त्वा गतो।

ततो इत्थियो आहंसु — “महाराज, अज्जे राजानो ईदिसं पब्बजितं दिस्वा पुप्फगन्धादीहि पूजेन्ति, त्वं तम्बकिपिल्लिकपुटेन आसादेतुं आरद्धो अहोसि, कुलवंसं नासेतुं उट्ठितो”ति। सो अत्तनो दोसं जत्वा तुण्ही हुत्वा उय्यानपालं पुच्छि — “अज्जम्पि दिवसं थेरो इधागच्छती”ति? “आम, महाराजा”ति। तेन हि यदा आगच्छति, तदा मे आरोचेय्यासीति। सो एकदिवसं थेरे आगते आरोचेसि। राजापि थेरं उपसङ्कमित्वा पज्जं पुच्छित्वा पाणेहि सरणं गतो अहोसि। तम्बकिपिल्लिकपुटेन आसादितदिवसे पन थेरो आकासेनागन्त्वा पुन पथवियं निमुज्जित्वा भगवतो गन्धकुटियं उम्मुज्जि। भगवापि खो दक्खिणेन पस्सेन सतो सम्पजानो सीहसेय्यं कप्पयमानो थेरं दिस्वा “किं, भारद्वाज, अकाले

आगतोसी”ति आह । थेरो “आम भगवा”ति वत्वा सब्बं तं पवत्तिं आरोचेसि । तं सुत्वा भगवा “किं करिस्सति तस्स विवेककथा कामगुणगिद्धस्सा”ति वत्वा दक्खिणेन पस्सेन निपन्नो एव थेरस्स धम्मदेसनत्थं इमं सुत्तमभासि ।

तत्थ सत्तोति लग्गो । गुहायन्ति काये । कायो हि रागादीनं वाळानं वसनोकासतो “गुहा”ति वुच्चति । बहुनाभिच्छन्तोति बहुना रागादिकिलेसजालेन अभिच्छन्तो । एतेन अज्झत्तबन्धनं वुत्तं । तिड्ढन्ति रागादिवसेन तिड्ढन्तो । नरोति सत्तो । मोहनस्मिं पगाळहोति मोहनं वुच्चति कामगुणा । एत्थ हि देवमनुस्सा मुहन्ति, तेसु अज्झोगाळहो हुत्वा । एतेन बहिद्धाबन्धनं वुत्तं । दूरे विवेका हि तथाविधो सोति सो तथारूपो नरो तिविधापि कायविवेकादिका विवेका दूरे अनासन्ने । किंकारणा? कामा हि लोके न हि सुप्पहाया, यस्मा लोके कामा सुप्पहाया न होन्तीति वुत्तं होति ।

७८०. एवं पठमगाथाय “दूरे विवेका तथाविधो”ति साधेत्वा पुन तथाविधानं सत्तानं धम्मतं आविकरोन्तो “इच्छानिदाना”ति गाथमाह । तत्थ इच्छानिदानाति तण्हाहेतुका । भवसातबद्धाति सुखवेदनादिमि भवसाते बद्धा । ते दुप्पमुज्जाति ते भवसातवत्थुभूता धम्मा, ते वा तत्थ बद्धा इच्छानिदाना सत्ता दुप्पमोचया । न हि अज्जमोक्खाति अज्जेन च मोचेतुं न सक्कोन्ति । कारणवचनं वा एतं, ते सत्ता दुप्पमुज्जा । कस्मा? यस्मा अज्जेन मोचेतब्बा न होन्ति । यदि पन मुज्जेय्युं, सकेन थामेन मुज्जेय्युन्ति अयमस्स अत्थो । पच्छा पुरे वापि अपेक्खमानाति अनागते अतीते वा कामे अपेक्खमाना । इमेव कामे पुरिमेव जप्पन्ति इमे वा पच्चुप्पन्ने कामे पुरिमे वा दुविधेपि अतीतानागते बलवतण्हाय पत्थयमाना । इमेसज्च द्विन्नं पदानं “ते दुप्पमुज्जा न हि अज्जमोक्खा”ति इमिना सह सम्बन्धो वेदितब्बो, इतरथा “अपेक्खमाना जप्पं किं करोन्ति किं वा कता”ति न पज्जायेय्युं ।

७८१-२. एवं पठमगाथाय “दूरे विवेका तथाविधो”ति साधेत्वा दुतियगाथाय च तथाविधानं सत्तानं धम्मतं आविकत्वा इदानी नेसं पापकम्मकरणं आविकरोन्तो “कामेसु गिद्धा”ति गाथमाह । तस्सत्थो — ते सत्ता कामेसु परिभोगतण्हाय गिद्धा परियेसनादिमनुयुत्तत्ता पसुता सम्मोहमापन्नत्ता पमूळहा अवगमनताय मच्छरिताय बुद्धादीनं वचनं अनादियनताय च अवदानिया । कायविसमादिमि विसमे निविट्ठा अन्तकाले मरणदुक्खूपनीता “किंसू भविस्साम इतो चुतासे”ति परिदेवयन्तीति । यस्मा एतदेव, तस्मा हि सिक्खेथ... पे०... माहु धीराति । तत्थ सिक्खेथाति तिस्सो सिक्खा आपज्जेय्य । इधेवाति इमस्मिंयेव सासने । सेसमुत्तानमेव ।

७८३. इदानी ये तथा न करोन्ति, तेसं ब्यसनप्पत्तिं दस्सेन्तो “पस्सामी”ति गाथमाह । तत्थ पस्सामीति मंसचक्खुआदीहि पेक्खामि । लोकेति अपायादिमि । परिफन्दमानन्ति इतो चितो च फन्दमानं । पजं इमन्ति इमं सत्तकायं । तण्हागतन्ति तण्हाय गतं अभिभूतं, निपातितन्ति अधिप्पायो । भवेसूति कामभवादीसु । हीना नराति हीनकम्मन्ता नरा । मच्चुमुखे लपन्तीति अन्तकाले सम्पत्ते मरणमुखे परिदेवन्ति । अवीततण्हासेति अविगततण्हा । भवाभवेसूति कामभवादीसु । अथ वा भवाभवेसूति भवभवेसु, पुनप्पुनभवेसूति वुत्तं होति ।

७८४. इदानी यस्मा अवीततण्हा एवं फन्दन्ति च लपन्ति च, तस्मा तण्हाविनये समादपेन्तो “ममायिते”ति गाथमाह । तत्थ ममायितेति तण्हादिट्ठिममत्तेहि “मम”न्ति परिग्गहिते वत्थुस्मिं । पस्सथाति सोतारे आलपन्तो आह । एतप्पीति एतप्पि आदीनवं । सेसं पाकटमेव ।

७८५. एवमेत्थ पठमगाथाय अस्सादं, ततो पराहि चतूहि आदीनवज्च दस्सेत्वा इदानी सउपायं निस्सरणं निस्सरणानिसंसज्च दस्सेतुं सब्बाहि वा एताहि कामानं आदीनवं ओकारं संकिलेसज्च दस्सेत्वा इदानी नेक्खम्मे आनिसंसं

दस्सेतुं “उभोसु अन्तेसू”ति गाथाद्वयमाह । तत्थ उभोसु अन्तेसूति फस्सफस्ससमुदयादीसु द्वीसु परिच्छेदेसु । विनेय्य छन्दन्ति छन्दरागं विनेत्वा । फस्सं परिज्जायाति चक्खुसम्पस्सादिफस्सं, फस्सानुसारेण वा तंसम्पयुत्ते सब्बेपि अरूपधम्मो, तेसं वत्थुद्वारारम्मणवसेन रूपधम्मो चाति सकलम्पि नामरूपं तीहि परिज्जाहि परिजानित्वा । अनानुगिद्धोति रूपादीसु सब्बधम्मोसु अगिद्धो । यदत्तगरही तदकुब्बमानोति यं अत्तना गरहति, तं अकुरुमानो । नलिप्पती दिट्ठसुतेसु धीरोति सो एवरूपो धितिसम्पन्नो धीरो दिट्ठेसु च सुतेसु च धम्मोसु द्विन्नं लेपानं एकेनपि लेपेन न लिप्पति । आकासमिव निरुपलित्तो अच्चन्तवोदानप्पत्तो होति ।

७८६. सज्जं परिज्जाति गाथाय पन अयं सङ्खेपत्थो — न केवलञ्च फस्समेव, अपिच खो पन कामसज्जादिभेदं सज्जम्पि, सज्जानुसारेण वा पुब्बे वुत्तनयेनेव नामरूपं तीहि परिज्जाहि परिजानित्वा इमाय पटिपदाय चतुब्बिधम्पि वितरेय्य ओघं, ततो सो तिण्णोघो तण्हादिट्ठिपरिग्गहेसु तण्हादिट्ठिलेपप्पहानेन नोपलित्तो खीणासवमुनि रागादिसल्लानं अब्बूळहत्ता अब्बूळहसल्लो सतिवेपुल्लप्पत्तिया अप्पमत्तो चरं, पुब्बभागे वा अप्पमत्तो चरं तेन अप्पमादचारेण अब्बूळहसल्लो हुत्वा सकपरत्तभावादिभेदं नासीसती लोकमिमं परञ्च, अज्जदत्थु चरिमचित्तनिरोधा निरुपादानो जातवेदोव परिनिब्बातीति अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि धम्मनेत्तिट्ठपनमेव करोन्तो, न उत्तरिं इमाय देसनाय मगं वा फलं वा उप्पादेसि खीणासवस्स देसितत्ताति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय गुहट्ठकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. दुट्ठकसुत्तवण्णना

७८७. वदन्ति वे दुट्ठमनापीति दुट्ठकसुत्तं । का उप्पत्ति? आदिगाथाय ताव उप्पत्ति — मुनिसुत्तनयेन भगवतो भिक्खुसङ्घस्स च उप्पन्नलाभसक्कारं असहमाना तित्थिया सुन्दरिं परिब्बाजिकं उय्योजेसुं । सा किर जनपदकल्याणी सेतवत्थपरिब्बाजिकाव अहोसि । सा सुन्हाता सुनिवत्था मालागन्धविलेपनविभूसिता भगवतो धम्मं सुत्वा सावत्थिवासीनं जेतवनतो निक्खमनवेलाय सावत्थितो निक्खमित्वा जेतवनाभिमुखी गच्छति । मनुस्सेहि च “कुहिं गच्छसी”ति पुच्छिता “समणं गोतमं सावके चस्स रमयितुं गच्छामी”ति वत्वा जेतवनद्वारकोट्टके विचरित्वा जेतवनद्वारकोट्टके पिदहिते नगरं पविसित्वा पभाते पुन जेतवनं गन्त्वा गन्धकुटिसमीपे पुप्फानि विचिनन्ती विय चरति । बुद्धुपट्ठानं आगतेहि च मनुस्सेहि “किमत्थं आगतासी”ति पुच्छिता यंकिञ्चिदेव भणति । एवं अट्ठमासमत्ते वीतिक्कन्ते तित्थिया तं जीविता वोरपेत्वा परिखातटे निक्खिपित्वा पभाते “सुन्दरिं न पस्सामा”ति कोलाहलं कत्वा रज्जो च आरोचेत्वा तेन अनुज्जाता जेतवनं पविसित्वा विचिनन्ता विय तं निक्खित्तट्ठाना उद्धरित्वा मज्जकं आरोपेत्वा नगरं अभिहरित्वा उपक्कोसं अकंसु । सब्बं पाळियं (उदा० ३८) आगतनयेनेव वेदितब्बं ।

भगवा तं दिवसं पच्चूससमये बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेन्तो “तित्थिया अज्ज अयसं उप्पादेस्सन्ती”ति जत्वा “तेसं सद्वहित्वा मादिसे चित्तं पकोपेत्वा महाजनो अपायाभिमुखो मा अहोसी”ति गन्धकुटिद्वारं पिदहित्वा अन्तो गन्धकुटियंयेव अच्छि, न नगरं पिण्डाय पाविसि । भिक्खू पन द्वारं पिदहितं दिस्वा पुब्बसदिसमेव पविसिंसु । मनुस्सा भिक्खू दिस्वा नानप्पकारेहि अक्कोसिंसु । अथ आयस्मा आनन्दो भगवतो तं पवत्तिं आरोचेत्वा “तित्थियेहि, भन्ते, महाअयसो उप्पादितो, न सक्का इध वसितुं, विपुलो जम्बुदीपो, अज्जत्थ गच्छामा”ति आह । तत्थपि अयसे उट्ठिते कुहिं गमिस्ससि

आनन्दाति? “अञ्जं नगरं भगवा”ति । अथ भगवा “आगमेहि, आनन्द, सत्ताहमेवायं सद्दो भविस्सति, सत्ताहच्चयेन येहि अयसो कतो, तेसंयेव उपरि पतिस्सती”ति वत्वा आनन्दत्थेरस्स धम्मदेसनत्थं “वदन्ति वे”ति इमं गाथमभासि ।

तत्थ वदन्तीति भगवन्तं भिक्खुसङ्घञ्च उपवदन्ति । दुट्ठमनापि एके अथोपि वे सच्चमनाति एकच्चे दुट्ठचित्ता, एकच्चे तथसज्जिनोपि हुत्वा, तित्थिया दुट्ठचित्ता, ये तेसं वचनं सुत्वा सद्दहिंसु, ते सच्चमनाति अधिप्पायो । वादञ्च जातन्ति एतं अक्कोसवादं उप्पन्नं । मुनि नो उपेतीति अकारकताय च अकुप्पनताय च बुद्धमुनि न उपेति । तस्मा मुनी नत्थि खिलो कुहिञ्चीति तेन कारणेन अयं मुनि रागादिखिलेहि नत्थि खिलो कुहिञ्चीति वेदितब्बो ।

७८८. इमञ्च गाथं वत्वा भगवा आनन्दत्थेरं पुच्छि, “एवं खुंसेत्वा वम्भेत्वा वुच्चमाना भिक्खू, आनन्द, किं वदन्ती”ति । न किञ्चि भगवाति । “न, आनन्द, ‘अहं सीलवा’ति सब्बत्थ तुण्ही भवितब्बं, लोके हि नाभासमानं जानन्ति मिस्सं बालेहि पण्डित”न्ति वत्वा, “भिक्खू, आनन्द, ते मनुस्से एवं पटिचोदेन्तू”ति धम्मदेसनत्थाय “अभूतवादी निरयं उपेती”ति इमं गाथमभासि । थेरो तं उगगहेत्वा भिक्खू आह — “मनुस्सा तुम्हेहि इमाय गाथाय पटिचोदेतब्बा”ति । भिक्खू तथा अकंसु । पण्डितमनुस्सा तुण्ही अहेसुं । राजापि राजपुरिसे सब्बतो पेसेत्वा येसं धुत्तानं लञ्जं दत्वा तित्थिया तं मारापेसुं, ते गहेत्वा निग्गय्हे तं पवत्तिं जत्वा तित्थिये परिभासि । मनुस्सापि तित्थिये दिस्वा लेड्डुना पहरन्ति, पंसुना ओकिरन्ति “भगवतो अयसं उप्पादेसु”न्ति । आनन्दत्थेरो तं दिस्वा भगवतो आरोचेसि, भगवा थेरस्स इमं गाथमभासि “सकञ्चि दिट्ठिं...पे... वदेय्या”ति ।

तस्सत्थो — यायं दिट्ठि तित्थियजनस्स “सुन्दरिं मारेत्वा समणानं सकयपुत्तियानं अवण्णं पकासेत्वा एतेनुपायेन लब्धं सक्कारं सादियिस्सामा”ति, सो तं दिट्ठिं कथं अतिक्कमेय्य, अथ खो सो अयसो तमेव तित्थियजनं पच्चागतो तं दिट्ठिं अच्चेतुं असक्कोन्तं । यो वा सस्सतादिवादी, सोपि सकं दिट्ठिं कथं अच्चयेय्य तेन दिट्ठिच्छन्देन अनुनीतो ताय च दिट्ठिरुचिया निविट्ठो, अपिच खो पन सयं समत्तानि पकुब्बमानो अत्तनाव परिपुण्णानि तानि दिट्ठिगतानि करोन्तो यथा जानेय्य, तथेव वदेय्याति ।

७८९. अथ राजा सत्ताहच्चयेन तं कुणपं छड्डापेत्वा सायन्हसमयं विहारं गन्त्वा भगवन्तं अभिवादेत्वा आह — “ननु, भन्ते, ईदिसे अयसे उप्पन्ने मय्हम्पि आरोचेतब्बं सिया”ति । एवं वुत्ते भगवा, “न, महाराज, ‘अहं सीलवा गुणसम्पन्नो’ति परेसं आरोचेतुं अरियानं पतिरूपं”न्ति वत्वा तस्सा अट्ठुप्पत्तियं “यो अत्तनो सीलवतानी”ति अवसेसगाथायो अभासि ।

तत्थ सीलवतानीति पातिमोक्खादीनि सीलानि आरज्जिकादीनि धुतङ्गवतानि च । अनानुपुट्ठोति अपुच्छितो । पावाति वदति । अनरियधम्मं कुसला तमाहु, यो आतुमानं सयमेव पावाति यो एवं अत्तानं सयमेव वदति, तस्स तं वादं “अनरियधम्मो एसो”ति कुसला एवं कथेन्ति ।

७९०. सन्तोति रागादिकिलेसवूपसमेन सन्तो, तथा अभिनिब्बुत्ततो । इतिहन्ति सीलेसु अकत्थमानोति “अहमस्मि सीलसम्पन्नो”तिआदिना नयेन इति सीलेसु अकत्थमानो, सीलनिमित्तं अत्तूपनायिकं वाचं अभासमानोति वुत्तं होति । तमरियधम्मं कुसला वदन्तीति तस्स तं अकत्थनं “अरियधम्मो एसो”ति बुद्धादयो खन्धादिकुसला वदन्ति । यस्सुस्सदा नत्थि कुहिञ्चि लोकेति यस्स खीणासवस्स रागादयो सत्त उस्सदा कुहिञ्चि लोके नत्थि, तस्स तं अकत्थनं “अरियधम्मो एसो”ति एवं कुसला वदन्तीति सम्बन्धो ।

७९१. एवं खीणासवपटिपत्तिं दस्सेत्वा इदानीं दिट्ठिगतिकानं तित्थियानं पटिपत्तिं रज्जो दस्सेन्तो आह — “**पकप्पिता सङ्घता**”ति । तत्थ **पकप्पिता**ति परिकप्पिता । **सङ्घता**ति पच्चयाभिसङ्घता । **यस्सा**ति यस्स कस्सचि दिट्ठिगतिकस्स । **धम्मा**ति दिट्ठियो । **पुरक्खता**ति पुरतो कता । **सन्ती**ति संविज्जन्ति । **अवीवदाता**ति अवोदाता । **यदत्तनि पस्सति आनिसंसं, तं निस्सितो कुप्पपटिच्चसन्ति**न्ति यस्सेते दिट्ठिधम्मा पुरक्खता अवोदाता सन्ति, सो एवंविधो यस्मा अत्तनि तस्सा दिट्ठिया दिट्ठिधम्मिकञ्च सक्कारादिं, सम्परायिकञ्च गतिविसेसादिं आनिसंसं पस्सति, तस्मा तञ्च आनिसंसं, तञ्च कुप्पताय च पटिच्चसमुप्पन्नताय च सम्मुतिसन्तिताय च कुप्पपटिच्चसन्तिसङ्घातं दिट्ठिं निस्सितोव होति, सो तन्निस्सितत्ता अत्तानं वा उक्कंसेय्य परे वा वम्भेय्य अभूतेहिपि गुणदोसेहि ।

७९२. एवं निस्सितेन च **दिट्ठीनिवेसा...पे०... आदियती च धम्मन्ति** । तत्थ **दिट्ठीनिवेसा**ति इदं सच्चाभिनिवेससङ्घातानि दिट्ठिनिवेसनानि । **न हि स्वातिवत्ता**ति सुखेन अतिवत्तितब्बा न होन्ति । **धम्मेसु निच्छेय्य समुग्गहीतन्ति** द्वासट्ठिदिट्ठिधम्मेसु तं तं समुग्गहितं अभिनिविट्ठं धम्मं निच्छिनित्वा पवत्तत्ता दिट्ठिनिवेसा न हि स्वातिवत्ताति वुत्तं होति । **तस्मा नरो तेसु निवेसनेसु, निरस्सती आदियती च धम्मन्ति** यस्मा न हि स्वातिवत्ता, तस्मा नरो तेसुयेव दिट्ठिनिवेसनेसु अजसीलगोसीलकुक्कुरसीलपञ्चातपमरुप्पपातउक्कुटिकप्पधानकण्टकापस्सयादिभेदं सत्थारधम्मक्खानगणादिभेदञ्च तं तं धम्मं निरस्सति च आदियति च जहति च गण्हाति च वनमक्कटो विय तं तं साखन्ति वुत्तं होति । एवं निरस्सन्तो च आदियन्तो च अनवट्ठितचित्तत्ता असन्तेहिपि गुणदोसेहि अत्तनो वा परस्स वा यसायसं उप्पादेय्य ।

७९३. यो पनायं सब्बदिट्ठिगतादिदोसधुननाय पज्जाय समन्नागतत्ता धोनो, तस्स **धोनस्स हि...पे०... अनूपयो सो** । किं वुत्तं होति? धोनधम्मसमन्नागमा **धोनस्स** धुतसब्बपापस्स अरहतो **कथंचि लोके** तेसु तेसु **भवेसु पकप्पिता दिट्ठि नत्थि**, सो तस्सा दिट्ठिया अभावेन, याय च अत्तना कतं पापकम्मं पटिच्छादेन्ता तित्थिया मायाय मानेन वा एतं अगतिं गच्छन्ति, तम्पि **मायञ्च मानञ्च पहाय धोनो** रागादीनं दोसानं **केन गच्छेय्य**, दिट्ठिधम्मे सम्पराये वा निरयादीसु गतिविसेसेसु केन सङ्गं गच्छेय्य, **अनूपयो सो**, सो हि तण्हादिट्ठिउपयानं द्विन्नं अभावेन अनूपयोति ।

७९४. यो पन तेसं द्विन्नं भावेन उपयो होति, सो **उपयो हि...पे०... दिट्ठिमिधेव सब्बन्ति** । तत्थ **उपयो**ति तण्हादिट्ठिनिस्सितो । **धम्मेसु उपेति वादन्ति** “रत्तो”ति वा “दुट्ठो”ति वा एवं तेसु तेसु धम्मेसु उपेति वादं । **अनूपयं केन कथं वदेय्याति** तण्हादिट्ठिपहानेन अनूपयं खीणासवं केन रागेन वा दोसेन वा कथं “रत्तो”ति वा “दुट्ठो”ति वा वदेय्य, एवं अनुपवज्जो च सो किं तित्थिया विय कतपटिच्छादको भविस्सतीति अधिप्पायो । **अत्ता निरत्ता न हि तस्स अत्थीति** तस्स हि अत्तदिट्ठि वा उच्छेददिट्ठि वा नत्थि, गहणं मुञ्चनं वापि अत्तनिरत्तसज्जितं नत्थि । किंकारणा नत्थीति चे? **अधोसि सो दिट्ठिमिधेव सब्बं**, यस्मा सो इधेव अत्तभावे जाणवातेन सब्बं दिट्ठिगतं अधोसि, पजहि, विनोदेसीति अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि । तं सुत्वा राजा अत्तमनो भगवन्तं अभिवादेत्वा पक्कामीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय दुट्ठकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. सुद्धट्ठकसुत्तवण्णना

७९५. पस्सामि सुद्धन्ति सुद्धट्ठकसुत्तं । का उप्पत्ति? अतीते किर कस्सपस्स भगवतो काले बाराणसिवासी अज्जतरो कुटुम्बिको पज्जहि सकटसतेहि पच्चन्तजनपदं अगमासि भण्डगगणत्थं । तत्थ वनचरकेन सद्धिं मित्तं कत्वा तस्स पण्णाकारं दत्वा पुच्छि — “कच्चि, ते सम्म, चन्दनसारं दिट्ठपुब्ब”न्ति? “आम सामी”ति च वुत्ते तेनेव सद्धिं चन्दनवनं पविसित्वा सब्बसकटानि चन्दनसारस्स पूरेत्वा तम्पि वनचरकं “यदा, सम्म, बाराणसिं आगच्छसि, तदा चन्दनसारं गहेत्वा आगच्छेय्यासी”ति वत्वा बाराणसियेव अगमासि । अथापरेन समयेन सोपि वनचरको चन्दनसारं गहेत्वा तस्स घरं अगमासि । सो तं दिस्वा सब्बं पटिसन्थारं कत्वा सायन्हसमये चन्दनसारं पिसापेत्वा समुग्गं पूरेत्वा “गच्छ, सम्म, न्हायित्वा आगच्छा”ति अत्तनो पुरिसेन सद्धिं न्हानतित्थं पेसेसि । तेन च समयेन बाराणसियं उस्सवो होति । अथ बाराणसिवासिनो पातोव दानं दत्वा सायं सुद्धवत्थनिवत्था मालागन्धादीनि गहेत्वा कस्सपस्स भगवतो महाचेतियं वन्दितुं गच्छन्ति । सो वनचरको ते दिस्वा “महाजनो कुहिं गच्छती”ति पुच्छि । “विहारं चेतियवन्दनत्थाया”ति च सुत्वा सयम्पि अगमासि । तत्थ मनुस्से हरितालमनोसिलादीहि नानप्पकारेहि चेतिये पूजं करोन्ते दिस्वा किञ्चि चित्रं कातुं अजानन्तो तं चन्दनं गहेत्वा महाचेतिये सुवण्णिट्ठकानं । उपरि कंसपातिमत्तं मण्डलं अकासि । अथ तत्थ सूरियुग्गमनवेलायं सूरियरस्मियो उट्ठहिंसु । सो तं दिस्वा पसीदि, पत्थनज्ज अकासि “यत्थ यत्थ निब्बत्तामि, ईदिसा मे रस्मियो उरे उट्ठहन्तू”ति । सो कालं कत्वा तावतिंसेसु निब्बन्ति । तस्स उरे रस्मियो उट्ठहिंसु, चन्दमण्डलं वियस्स उरमण्डलं विरोचति, “चन्दाभो देवपुत्तो”त्वेव च नं सज्जानिंसु ।

सो ताय सम्पत्तिया छसु देवलोकेसु अनुलोमपटिलोमतो एकं बुद्धन्तरं खेपेत्वा अम्हाकं भगवति उप्पन्ने सावत्थियं ब्राह्मणमहासालकुले निब्बन्ति, तथेवस्स उरे चन्दमण्डलसदिसं रस्मिमण्डलं अहोसि । नामकरणदिवसे चस्स मङ्गलं कत्वा ब्राह्मणा तं मण्डलं दिस्वा “धज्जपुज्जलक्खणो अयं कुमारो”ति विम्हिता “चन्दाभो” त्वेव नाम अकंसु । तं वयप्पत्तं ब्राह्मणा गहेत्वा अलङ्कारित्वा रत्तकज्जुकं पारुपापेत्वा रथे आरोपेत्वा “महाब्रह्मा अयं”न्ति पूजेत्वा “यो चन्दाभं पस्सति, सो यसधनादीनि लभति, सम्परायज्ज सग्गं गच्छती”ति उग्घोसेन्ता गामनिगमराजधानीसु आहिण्डन्ति । गतगतट्ठाने मनुस्सा “एस किर भो चन्दाभो नाम, यो एतं पस्सति, सो यसधनसग्गादीनि लभती”ति उपरूपरि आगच्छन्ति, सकलजम्बुदीपो चलि । ब्राह्मणा तुच्छहत्थकानं आगतानं न दस्सेन्ति, सतं वा सहस्सं वा गहेत्वा आगतानमेव दस्सेन्ति । एवं चन्दाभं गहेत्वा अनुविचरन्ता ब्राह्मणा कमेन सावत्थियं अनुप्पत्ता ।

तेन च समयेन भगवा पवत्तितवरधम्मचक्को अनुपुब्बेन सावत्थियं आगन्त्वा सावत्थियं विहरति जेतवने बहुजनहिताय धम्मं देसेन्तो । अथ चन्दाभो सावत्थियं पत्वा समुद्वपक्खन्तकुन्नदी विय अपाकटो अहोसि, चन्दाभोति भणन्तोपि नत्थि । सो सायन्हसमये महाजनकायं मालागन्धादीनि आदाय जेतवनाभिमुखं गच्छन्तं दिस्वा “कुहिं गच्छथा”ति पुच्छि । “बुद्धो लोके उप्पन्नो, सो बहुजनहिताय धम्मं देसेति, तं सोतुं जेतवनं गच्छामा”ति च तेसं वचनं सुत्वा सोपि ब्राह्मणगणपरिवुतो तत्थेव अगमासि । भगवा च तस्मिं समये धम्मसभायं वरबुद्धासने निसिन्नोव होति । चन्दाभो भगवन्तं उपसङ्गम्म मधुरपटिसन्थारं कत्वा एकमन्तं निसीदि, तावदेव चस्स सो आलोको अन्तरहितो । बुद्धालोकस्स हि समीपे असीतिहत्थब्भन्तरे अज्जो आलोको नाभिर्भोति । सो “आलोको मे नट्ठो”ति निसीदित्वाव उट्ठासि, उट्ठित्वा च गन्तुमारब्धो । अथ नं अज्जतरो पुरिसो आह — “किं भो चन्दाभ, समणस्स गोतमस्स भीतो गच्छसी”ति । नाहं भीतो गच्छामि, अपिच मे इमस्स तेजेन आलोको न सम्पज्जतीति पुनदेव भगवतो पुरतो निसीदित्वा पादतला पट्टाय याव केसग्गा रूपरंसिलक्खणादिसम्पत्तिं दिस्वा “महेसक्खो समणो गोतमो, मम उरे अप्पमत्तको आलोको उट्ठितो, तावतकेनपि मं गहेत्वा ब्राह्मणा सकलजम्बुदीपं विचरन्ति । एवं वरलक्खणसम्पत्तिसमन्नागतस्स समणस्स गोतमस्स नेव मानो उप्पन्नो, अब्धा अयं अनोमगुणसमन्नागतो भविस्सति सत्था देवमनुस्सान”न्ति अतिविय पसन्नचित्तो भगवन्तं वन्दित्वा पब्बज्जं याचि । भगवा अज्जतरं थेरं

आणापेसि — “पब्बाजेहि न”न्ति । सो तं पब्बाजेत्वा तचपञ्चककम्मट्टानं आचिक्खि । सो विपस्सनं आरभित्वा न चिरेनेव अरहत्तं पत्वा “चन्दाभत्थेरो”ति विस्सुतो अहोसि । तं आरब्ध भिक्खू कथं समुट्ठापेसुं “किं नु खो, आवुसो, ये चन्दाभं अद्वसंसु । ते यसं वा धनं वा लभिसु, सगं वा गच्छंसु, विसुद्धिं वा पापुणिसु तेन चक्खुद्वारिकरूपदस्सनेना”ति । भगवा तस्सं अट्ठप्पत्तियं इमं सुत्तमभासि ।

तत्थ पठमगाथाय तावत्थो — न, भिक्खवे, एवरूपेन दस्सनेन सुद्धिं होति । अपिच खो किलेसमलिनत्ता असुद्धं, किलेसरोगानं अविगमा सारोगमेव चन्दाभं ब्राह्मणं अज्जेन वा एवरूपं दिस्वा दिट्ठिगतिको बालो अभिजानाति “**पस्सामि सुद्धं परमं अरोगं**, तेन च दिट्ठिसङ्घातेन दस्सनेन **संसुद्धिं नरस्स होती**”ति, सो एवं अभिजानन्तो तं दस्सनं “**परमं**”न्ति जत्वा तस्मिं दस्सने **सुद्धानुपस्सी** समानो तं दस्सनं “मग्गजाण”न्ति पच्चेति । तं पन मग्गजाणं न होति । तेनाह — “**दिट्ठेन चे सुद्धी**”ति दुतियगाथं ।

७९६. तस्सत्थो — तेन रूपदस्सनसङ्घातेन **दिट्ठेन** यदि किलेस**सुद्धिं नरस्स** होति । तेन वा **जाणेन** सो यदि जातिआदिदुक्खं पजहाति । एवं सन्ते अरियमग्गतो अज्जेन असुद्धिमग्गेनेव **सो सुज्झति**, रागादीहि उपधीहि सउपधिको एव समानो सुज्झतीति आपन्नं होति, न च एवंविधो सुज्झति । तस्मा **दिट्ठी हि नं पाव तथा वदानं**, सा नं दिट्ठियेव “मिच्छादिट्ठिको अय”न्ति कथेति दिट्ठिअनुरूपं “सस्सतो लोको”तिआदिना नयेन तथा तथा वदन्ति ।

७९७. न ब्राह्मणोति ततियगाथा । तस्सत्थो — यो पन बाहितपापत्ता **ब्राह्मणो** होति, सो मग्गेन अधिगतासवक्खयो खीणासवब्राह्मणो अरियमग्गजाणतो अज्जेन अभिमङ्गलसम्मतरूपसङ्घाते **दिट्ठे** तथाविधसद्वसङ्घाते **सुते** अवीतिक्कमसङ्घाते **सीले** हत्थिवतादिभेदे **वते** पथविआदिभेदे **मुते** च उप्पन्नेन मिच्छाजाणेन **सुद्धिं न आह** । सेसमस्स ब्राह्मणस्स वण्णभणनत्थं वुत्तं । सो हि तेधातुकपुज्जे सब्बस्मिञ्च **पापे अनूपलित्तो**, तस्स पहीनत्ता अत्तदिट्ठिया यस्स कस्सचि वा गहणस्स पहीनत्ता **अत्तज्जहो**, पुज्जाभिसङ्घारादीनं अकरणतो **नयिध पकुब्बमानो**ति वुच्चति । तस्मा नं एवं पसंसन्तो आह । सब्बस्सेव चस्स पुरिमपादेन सम्बन्धो वेदितब्बो — पुज्जे च पापे च अनूपलित्तो, अत्तज्जहो नयिध पकुब्बमानो, न ब्राह्मणो अज्जतो सुद्धिमाहाति ।

७९८. एवं न ब्राह्मणो अज्जतो सुद्धिमाहाति वत्वा इदानि ये दिट्ठिगतिका अज्जतो सुद्धिं ब्रुवन्ति, तेसं तस्सा दिट्ठिया अनिब्बाहकभावं दस्सेन्तो “**पुरिमं पहाया**”ति गाथमाह । तस्सत्थो — ते हि अज्जतो सुद्धिवादा समानापि यस्सा दिट्ठिया अप्पहीनत्ता गहणमुज्जनं होति । तां **पुरिमं** सत्थारादिं **पहाय अपरं** निस्सिता **एजासङ्घाताय तण्हाय अनुगता** अभिभूता रागादिभेदं **न तरन्ति सङ्गं**, तज्ज अतरन्ता तं तं धम्मं उग्गण्हन्ति च **निरस्सजन्ति** च मक्कटोव **साखन्ति** ।

७९९. पञ्चमगाथाय सम्बन्धो — यो च सो “दिट्ठी हि नं पाव तथा वदान”न्ति वुत्तो, सो सयं समादायाति । तत्थ **सयन्ति** सामं । **समादायाति** गहेत्वा । **वतानीति** हत्थिवतादीनि । **उच्चावचन्ति** अपरापरं हीनपणीतं वा सत्थारतो सत्थारादिं । **सज्जसत्तो**ति कामसज्जादीसु लग्गो । **विद्धा च वेदेहि समेच्च धम्मन्ति** परमत्थविद्धा च अरहा चतूहि मग्गजाणवेदेहि चतुसच्चधम्मं अभिसमेच्चाति । सेसं पाकटमेव ।

८००. स सब्बधम्मेषु विसेनिभूतो, यं किञ्चि दिट्ठं सुतं मुतं वाति सोभूरिपज्जो खीणासवो यं किञ्चि दिट्ठं वा सुतं वा मुतं वा तेसु सब्बधम्मेषु मारसेनं विनासेत्वा ठितभावेन विसेनिभूतो । **तमेवदस्सिन्ति** तं एवं विसुद्धदस्सिं । **विवटं चरन्तन्ति** तणहच्छदनादिविगमेन विवटं हुत्वा चरन्तं । **केनीध लोकस्मिं विकप्पयेय्याति** केन इध लोके तण्हाकप्पेन वा

दिट्टिकप्पेन वा कोचि विकप्पेय्य, तेसं वा पहीनत्ता रागादिना पुब्बे वुत्तेनाति ।

८०१. न कप्पयन्तीति गाथाय सम्बन्धो अत्थो च — किञ्च भिय्यो? ते हि तादिसा सन्तो द्विन्नं कप्पानं पुरेक्खारानञ्च केनचि न कप्पयन्ति न पुरेक्खरोन्ति, परमत्थअच्चन्तसुद्धिअधिगतत्ता अनच्चन्तसुद्धियेव अकिरियसस्सतदिट्ठिं अच्चन्त सुद्धीति न ते वदन्ति । आदानगन्थं गथितं विसज्जाति चतुब्बिधम्पि रूपादीनं आदायकत्ता आदानगन्थं अत्तनो चित्तसन्ताने गथितं बद्धं अरियमग्गसत्थेन विसज्ज छिन्दित्वा । सेसं पाकटमेव ।

८०२. सीमातिगोति गाथा एकपुग्गलाधिष्ठानाय देसनाय वुत्ता । पुब्बसदिसो एव पनस्सा सम्बन्धो, सो एवं अत्थवण्णनाय सद्धिं वेदितब्बो — किञ्च भिय्यो सो ईदिसो भूरिपज्जो चतुन्नं किलेससीमानं अतीतत्ता सीमातिगो बाहितपापत्ता च ब्राह्मणो, इत्थम्भूतस्स च तस्स नत्थि परचित्तपुब्बेनिवासजाणेहि जत्वा वा मंसचक्खुदिब्बचक्खूहि दिस्वा वा किञ्चि समुग्गहीतं, अभिनिविट्ठन्ति वुत्तं होति । सो च कामरागाभावतो न रागरागी, रूपारूपरागाभावतो न विरागरत्तो । यतो एवंविधस्स “इदं पर”न्ति किञ्चि इध उग्गहितं नत्थीति अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय सुद्धट्ठकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. परमट्ठकसुत्तवण्णना

८०३. परमन्ति दिट्ठीसूति परमट्ठकसुत्तं । का उप्पत्ति? भगवति किर सावत्थियं विहरन्ते नानातित्थिया सन्निपतित्वा अत्तनो अत्तनो दिट्ठिं दीपेन्ता “इदं परमं, इदं परम”न्ति कलहं कत्वा रज्जो आरोचेसुं । राजा सम्बहुले जच्चन्धे सन्निपातापेत्वा “इमेसं हत्थिं दस्सेथा”ति आणापेसि । राजपुरिसा अन्धे सन्निपातापेत्वा हत्थिं पुरतो सयापेत्वा “पस्सथा”ति आहंसु । ते हत्थिस्स एकमेकं अङ्गं परामसिंसु । ततो रज्जा “कीदिसो, भणे, हत्थी”ति पुट्ठो यो सोण्डं परामसि, सो “सेय्यथापि, महाराज, नङ्गलीसा”ति भणि । ये दन्तादीनि परामसिंसु, ते इतरं “मा भो रज्जो पुरतो मुसा भणी”ति परिभासित्वा “सेय्यथापि, महाराज, भित्तिखिलो”ति आदीनि आहंसु । राजा तं सब्बं सुत्वा “ईदिसो तुम्हाकं समयो”ति तित्थिये उय्योजेसि । अज्जतरो पिण्डचारिको तं पवत्तिं जत्वा भगवतो आरोचेसि । भगवा तस्सं अट्ठप्पत्तियं भिक्खू आमन्तेत्वा “यथा, भिक्खवे, जच्चन्धा हत्थिं अजानन्ता तं तं अङ्गं परामसित्वा विवदिसु, एवं तित्थिया विमोक्खन्तिकधम्मं अजानन्ता तं तं दिट्ठिं परामसित्वा विवदन्ती”ति वत्वा धम्मदेसनत्थं इमं सुत्तमभासि ।

तत्थ परमन्ति दिट्ठीसु परिब्बसानोति “इदं परम”न्ति गहेत्वा सकाय सकाय दिट्ठिया वसमानो । यदुत्तरि कुरुतेति यं अत्तनो सत्थारादिं सेट्ठं करोति । हीनाति अज्जे ततो सब्बमाहाति तं अत्तनो सत्थारादिं ठपेत्वा ततो अज्जे सब्बे “हीना इमे”ति आह । तस्मा विवादानि अवीतिवत्तोति तेन कारणेन सो दिट्ठिकलहे अवीतिवत्तोव होति ।

८०४. दुतियगाथाय अत्थो — एवं अवीतिवत्तो च यं दिट्ठे सुते सीलवते मुतेति एतेसु वत्थूसु उप्पन्नदिट्ठिसङ्घाते अत्तनि पुब्बे वुत्तप्पकारं आनिसंसं पस्सति । तदेव सो तत्थ सकाय दिट्ठिया आनिसंसं “इदं सेट्ठ”न्ति अभिनिविसित्वा अज्जं सब्बं परसत्थारादिकं निहीनतो पस्सति ।

८०५. ततियगाथाय अत्थो — एवं पस्सतो चस्स यं अत्तनो सत्थारादिं निस्सितो अज्जं परसत्थारादिं हीनं पस्सति

तं पन दस्सनं गन्धमेव कुसला वदन्ति, बन्धनन्ति वुत्तं होति । यस्मा एतदेव, तस्मा हि दिट्ठं व सुत्तं मुत्तं वा सीलवत्तं भिक्खु न निस्सयेय्य, नाभिनिवेसेय्याति वुत्तं होति ।

८०६. चतुत्थगाथाय अत्थो — न केवलं दिट्ठसुतादिं न निस्सयेय्य, अपिच खो पन असज्जातं उपरूपरि दिट्ठिम्पि लोकस्मिं न कप्पयेय्य, न जनेय्याति वुत्तं होति । कीदिसं? जाणेन वा सीलवतेन वापि, समापत्तिजाणादिना जाणेन वा सीलवतेन वा या कप्पियति, एतं दिट्ठिं न कप्पयेय्य । न केवलञ्च दिट्ठिं न कप्पयेय्य, अपिच खो पन मानेनपि जातिआदीहि वत्थूहि समोति अत्तानमनूपनेय्य, हीनो न मज्जेथ विसेसि वापीति ।

८०७. पञ्चमगाथाय अत्थो — एवञ्चि दिट्ठिं अकप्पेन्तो अमज्जमानो च अत्तं पहाय अनुपादियानो इध वा यं पुब्बे गहितं, तं पहाय अपरं अगगणहन्तो तस्मिम्पि वुत्तप्पकारे जाणे दुविधं निस्सयं नो करोति । अकरोन्तो च स वे वियत्तेसु नानादिट्ठिवसेन भिन्नेसु सत्तेसु न वग्गसारी छन्दादिवसेन अगच्छनधम्मो हुत्वा द्वासट्ठिया दिट्ठीसु किञ्चिपि दिट्ठिं न पच्चेति, न पच्चागच्छतीति वुत्तं होति ।

८०८-१०. इदानीं यो सो इमाय गाथाय वुत्तो खीणासवो, तस्स वण्णभणनत्थं “यस्सूभयन्ते”ति आदिका तिस्सो गाथायो आह । तत्थ उभयन्तेति पुब्बे वुत्तफस्सादिभेदे । पणिधीति तण्हा । भवाभवायाति पुनप्पुनभवाय । इध वा हरं वाति सकत्तभावादिभेदे इध वा परत्तभावादिभेदे परत्थ वा । दिट्ठे वाति दिट्ठसुद्धिया वा । एस नयो सुतादीसु । सज्जाति सज्जासमुट्ठापिका दिट्ठि । धम्मापि तेसं न पटिच्छितासेति द्वासट्ठिदिट्ठिगतधम्मापि तेसं “इदमेव सच्चं मोघमज्ज”न्ति एवं न पटिच्छिता । पारङ्गतो न पच्चेति तादीति निब्बानपारं गतो तेन तेन मग्गेन पहीने किलेसे पुन नागच्छति, पज्जहि च आकारेहि तादी होतीति । सेसं पाकटमेवाति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय परमट्ठकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. जरासुत्तवण्णना

८११. अयं वत जीवितन्ति जरासुत्तं । का उप्पत्ति? एकं समयं भगवा सावत्थियं वस्सं वसित्वा यानि तानि बुद्धानं सरीरारोग्यसम्पादनं अनुप्पन्नसिक्खापदपज्जापनं वेनेय्यदमनं तथारूपाय अट्ठुप्पत्तिया जातकादिकथनन्ति आदीनि जनपदचारिकानिमित्तानि, तानि समवेक्खित्वा जनपदचारिकं पक्कामि । अनुपुब्बेन चारिकं चरमानो सायं साकेतं अनुप्पत्तो अज्जनवनं पाविसि । साकेतवासिनो सुत्वा “अकालो इदानीं भगवन्तं दस्सनाया”ति विभाताय रत्तिया मालागन्धादीनि गहेत्वा भगवतो सन्निकं गन्त्वा पूजनवन्दनसम्मोदनादीनि कत्वा परिवारेत्वा अट्ठं सु याव भगवतो गामप्पवेसनवेला, अथ भगवा भिक्खुसङ्घपरिवृतो पिण्डाय पाविसि । तं अज्जतरो साकेतको ब्राह्मणमहासालो नगरा निक्खन्तो नगरद्वारे अदस । दिस्वा पुत्तसिनेहं उप्पादेत्वा “चिरदिट्ठोसि, पुत्त, मया”ति परिदेवयमानो अभिमुखो अगमासि । भगवा भिक्खू सज्जापेसि — “अयं, भिक्खवे, ब्राह्मणो यं इच्छति, तं करोतु, न वारेतब्बो”ति ।

ब्राह्मणोपि वच्छगिद्धिनीव गावी आगन्त्वा भगवतो कायं पुरतो च पच्छतो च दक्खिणतो च वामतो चाति समन्ता आलिङ्गि “चिरदिट्ठोसि, पुत्त, चिरं विना अहोसी”ति भणन्तो । यदि पन सो तथा कातुं न लभेय्य, हृदयं फालेत्वा मरेय्य । सो भगवन्तं अवोच — “भगवा तुम्हेहि सद्धिं आगतभिक्खून् अहमेव भिक्खुं दातुं समत्थो, ममेव अनुगहं करोथा”ति ।

अधिवासेसि भगवा तुण्हीभावेन । ब्राह्मणो भगवतो पत्तं गहेत्वा पुरतो गच्छन्तो ब्राह्मणिया पेसेसि — “पुत्तो मे आगतो, आसनं पञ्जापेतब्बं”न्ति । सा तथा कत्वा आगमनं पस्सन्ती ठिता भगवन्तं अन्तरवीथियंयेव दिस्वा पुत्तसिनेहं उप्पादेत्वा “चिरदिट्ठोसि, पुत्त, मया”ति पादेसु गहेत्वा रोदित्वा घरं अतिनेत्वा सक्कच्चं भोजेसि । भुत्ताविनो ब्राह्मणो पत्तं अपनामेसि । भगवा तेसं सप्पायं विदित्वा धम्मं देसेसि, देसनापरियोसाने उभोपि सोतापन्ना अहेसुं । अथ भगवन्तं याचिसु — “याव, भन्ते, भगवा इमं नगरं उपनिस्साय विहरति, अम्हाकंयेव घरे भिक्खा गहेतब्बा”ति । भगवा “न बुद्धा एवं एकं निबद्धट्ठानंयेव गच्छन्ती”ति पटिक्खिपि । ते आहंसु — “तेन हि, भन्ते, भिक्खुसङ्घेन सद्धिं पिण्डाय चरित्वापि तुम्हे इधेव भत्तकिच्चं कत्वा धम्मं देसेत्वा विहारं गच्छथा”ति । भगवा तेसं अनुगहत्थाय तथा अकासि । मनुस्सा ब्राह्मणञ्च ब्राह्मणिञ्च “बुद्धपिता बुद्धमाता” त्वेव वोहरिंसु । तम्पि कुलं “बुद्धकुल”न्ति नामं लभि ।

आनन्दत्थेरो भगवन्तं पुच्छि — “अहं भगवतो मातापितरो जानामि, इमे पन कस्मा वदन्ति ‘अहं बुद्धमाता अहं बुद्धपिता’”ति । भगवा आह — “निरन्तरं मे, आनन्द, ब्राह्मणी च ब्राह्मणो च पञ्च जातिसतानि मातापितरो अहेसुं, पञ्च जातिसतानि मातापितूनं जेड्डका, पञ्च जातिसतानि कनिड्डका । ते पुब्बसिनेहेनेव कथेन्ती”ति इमञ्च गाथमभासि —

“पुब्बेव सन्निवासेन, पच्चुप्पन्नहितेन वा ।

एवं तं जायते पेमं, उप्पलंव यथोदके”ति ॥ (जा० १.२.१७४) ।

ततो भगवा साकेते यथाभिरन्तं विहरित्वा पुन चारिकं चरमानो सावत्थिमेव अगमासि । सोपि ब्राह्मणो च ब्राह्मणी च भिक्खू उपसङ्गमित्वा पतिरूपं धम्मदेसनं सुत्वा सेसमग्गे पापुणित्वा अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायिंसु । नगरे ब्राह्मणा सन्निपतिंसु “अम्हाकं जातके सक्करिस्सामा”ति । सोतापन्नसकदागामिअनागामिनो उपासकापि सन्निपतिंसु उपासिकायो च “अम्हाकं सहधम्मिके सक्करिस्सामा”ति । ते सब्बेपि कम्बलकूटागारं आरोपेत्वा मालागन्धादीहि पूजेन्ता नगरा निक्खामेसुं ।

भगवापि तं दिवसं पच्चूससमये बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेन्तो तेसं परिनिब्बानभावं जत्वा “तत्थ मयि गते धम्मदेसनं सुत्वा बहुजनस्स धम्माभिसमयो भविस्सती”ति जत्वा पत्तचीवरमादाय सावत्थितो आगन्त्वा आळाहनमेव पाविसि । मनुस्सा दिस्वा “मातापितूनं सरीरकिच्चं कातुकामो भगवा आगतो”ति वन्दित्वा अट्ठंसु । नागरापि कूटागारं पूजेन्ता आळाहनं आनेत्वा भगवन्तं पुच्छिंसु — “गहट्ठअरियसावका कथं पूजेतब्बा”ति । भगवा “यथा असेक्खा पूजियन्ति, तथा पूजेतब्बा इमे”ति अधिप्पायेन तेसं असेक्खमुनिभावं दीपेन्तो इमं गाथमाह —

“अहिंसका ये मुनयो, निच्चं कायेन संवुता ।

ते यन्ति अच्चुतं ठानं, यत्थ गन्त्वा न सोचरे”ति ॥ (ध० प० २२५) ।

तञ्च परिसं ओलोकेत्वा तङ्खणानुरूपं धम्मं देसेन्तो इमं सुत्तमभासि ।

तत्थ अप्पं वत जीवितं इदन्ति “इदं वत मनुस्सानं जीवितं अप्पं परित्तं ठितिपरित्तताय सरसपरित्तताया”ति सल्लसुत्तेपि वुत्तनयमेतं । ओरं वस्ससतापि मिय्यतीति वस्ससता ओरं कललादिकालेपि मिय्यति । अतिच्चाति वस्ससतं अतिक्कमित्वा । जरसापि मिय्यतीति जरायपि मिय्यति ।

८१२-६. ममायितेति ममायितवत्थुकारणा । विनाभावसन्तमेविदन्ति सन्तविनाभावं विज्जमानविनाभावमेव इदं, न सक्का अविनाभावेन भवितुन्ति वुत्तं होति । मामकोति मम उपासको भिक्खु वाति सङ्खं गतो, बुद्धादीनि वा वत्थूनि ममायमानो । सङ्गन्तन्ति समागतं दिट्ठपुब्बं वा । पियायितन्ति पियं कतं । नामंयेवावसिस्सति अक्खेय्यन्ति सब्बं रूपादिधम्मजातं पहीयति, नाममत्तमेव तु अवसिस्सति “बुद्धरक्खितो, धम्मरक्खितो”ति एवं सङ्घातुं कथेतुं । मुनयोति खीणासवमुनयो । खेमदस्सिनोति निब्बानदस्सिनो ।

८१७. सत्तमगाथा एवं मरणब्भाहते लोके अनुरूपपटिपत्तिदस्सनत्थं वुत्ता । तत्थ पतिलीनचरस्साति ततो ततो पतिलीनं चित्तं कत्वा चरन्तस्स । भिक्खुनोति कल्याणपुत्थुज्जनस्स सेक्खस्स वा । सामग्गियमाहु तस्स तं, यो अत्तानं भवने न दस्सयेति तस्सेतं पतिरूपमाहु, यो एवंपटिपन्नो निरयादिभेदे भवने अत्तानं न दस्सेय्य । एवज्झि सो इमम्हा मरणा मुच्चेय्याति अधिप्पायो ।

८१८-२०. इदानीं यो “अत्तानं भवने न दस्सये”ति एवं खीणासवो विभावितो, तस्स वण्णभणनत्थं इतो परा तिस्सो गाथायो आह । तत्थ सब्बत्थाति द्वादससु आयतनेसु । यदिदं दिट्ठसुतं मुत्तेसु वाति एत्थ पन यदिदं दिट्ठसुतं, एत्थ वा मुत्तेसु वा धम्मेसु एवं मुनि न उपलिम्पतीति एवं सम्बन्धो वेदितब्बो । धोनो न हि तेन मज्जति, यदिदं दिट्ठसुतं मुत्तेसु वाति अत्रापि यदिदं दिट्ठसुतं, तेन वत्थुना न मज्जति, मुत्तेसु वा धम्मेसु न मज्जतीति एवमेव सम्बन्धो वेदितब्बो । न हि सो रज्जति नो विरज्जतीति । बालपुत्थुज्जना विय न रज्जति, कल्याणपुत्थुज्जनसेक्खा विय न विरज्जति, रागस्स पन खीणत्ता “विरागो”त्वेव सङ्खं गच्छति । सेसं सब्बत्थ पाकटमेवाति । देसनापरियोसाने चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्माभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय जरासुत्तवण्णना निड्डिता ।

७. तिस्समेत्तेय्यसुत्तवण्णना

८२१. मेथुनमनुयुत्तस्साति तिस्समेत्तेय्यसुत्तं । का उप्पत्ति? भगवति किर सावत्थियं विहरन्ते तिस्समेत्तेय्या नाम द्वे सहाया सावत्थिं अगमंसु । ते सायन्हसमयं महाजनं जेतवनाभिमुखं गच्छन्तं दिस्वा “कुहिं गच्छथा”ति पुच्छिंसु । ततो तेहि “बुद्धो लोके उप्पन्नो, बहुजनहिताय धम्मं देसेति, तं सोतुं जेतवनं गच्छामा”ति वुत्ते “मयम्पि सोस्सामा”ति अगमंसु । ते अवज्झधम्मदेसकस्स भगवतो धम्मदेसनं सुत्वा परिसन्तरे निसिन्नाव चिन्तेसु — “न सक्का अगारमज्झे ठितेनायं धम्मो परिपूरेतु”न्ति । अथ पक्कन्ते महाजने भगवन्तं पब्बज्जं याचिंसु । भगवा “इमे पब्बाजेही”ति अज्जतरं भिक्खुं आणापेसि । सो ते पब्बाजेत्वा तचपञ्चककम्मट्ठानं दत्वा अरज्जवासं गन्तुमारब्धो । मेत्तेय्यो तिस्सं आह — “आवुसो, उपज्झायो अरज्जं गच्छति, मयम्पि गच्छामा”ति । तिस्सो “अलं आवुसो, भगवतो दस्सनं धम्मस्सवनञ्च अहं पिहेमि, गच्छ त्व”न्ति वत्वा न अगमासि । मेत्तेय्यो उपज्झायेन सह गन्त्वा अरज्जे समणधम्मं करोन्तो न चिरस्सेव अरहत्तं पापुणि सद्धिं आचरियुपज्झायेहि । तिस्सस्सापि जेट्ठभाता ब्याधिना कालमकासि । सो तं सुत्वा अत्तनो गामं अगमासि, तत्र नं जातका पलोभेत्वा उप्पब्बाजेसुं । मेत्तेय्योपि आचरियुपज्झायेहि सद्धिं सावत्थिं आगतो । अथ भगवा वुत्थवस्सो जनपदचारिकं चरमानो अनुपुब्बेन तं गामं पापुणि । तत्थ मेत्तेय्यो भगवन्तं वन्दित्वा “इमस्मिं, भन्ते, गामे मम गिहिसहायो अत्थि, मुहुत्तं ताव आगमेथ अनुकम्पं उपादाया”ति वत्वा गामं पविसित्वा तं भगवतो सन्निकं आनेत्वा एकमन्तं ठितो तस्सत्थाय

आदिगाथाय भगवन्तं पञ्चं पुच्छि । तस्स भगवा ब्याकरोन्तो अवसेसगाथायो अभासि । अयमस्स सुत्तस्स उप्पत्ति ।

तत्थ मेथुनमनुयुत्तस्साति मेथुनधम्मसमायुत्तस्स । इतीति एवमाह । आयस्माति पियवचनमेतं, तिस्सोति नामं तस्स थेरस्स । सो हि तिस्सोति नामेन । मेत्तेय्योति गोत्तं, गोत्तवसेनेव चेस पाकटो अहोसि । तस्मा अट्ठुप्पत्तियं वुत्तं “तिस्समेत्तेय्या नाम द्वे सहाया”ति । विघातन्ति उपघातं । ब्रूहीति आचिक्ख । मारिस्साति पियवचनमेतं, निदुक्खाति वुत्तं होति । सुत्त्वान तव सासनन्ति तव वचनं सुत्वा । विवेके सिक्खिस्सामसेति सहायं आरब्भ धम्मदेसनं याचन्तो भणति । सो पन सिक्खितसिक्खोयेव ।

८२२. मुस्सते वापि सासनन्ति परियत्तिपटिपत्तितो दुविधम्पि सासनं नस्सति । वापीति पदपूरणमतं । एतं तस्मिं अनारियन्ति तस्मिं पुग्गले एतं अनारियं, यदिदं मिच्छापटिपदा ।

८२३. एको पुब्बे चरित्वानाति पब्बज्जासङ्घातेन वा गणवोस्सग्गट्ठेन वा पुब्बे एको विहरित्वा । यानं भन्तं तं लोके, हीनमाहु पुथुज्जनन्ति तं विब्भन्तकं पुग्गलं यथा हत्थियानादियानं अदन्तं विसमं आरोहति, आरोहकम्पि भज्जति, पपातेपि पपतति । एवं कायदुच्चरितादिविसमारोहनेन नरकादीसु, अत्थभज्जनेन जातिपपातादीसु पपतनेन च यानं भन्तं वाहु हीनं पुथुज्जनञ्च आहूति ।

८२४-५. यसो कित्ति चाति लाभसक्कारो पसंसा च । पुब्बेति पब्बजितभावे । हायते वापि तस्स साति तस्स विब्भन्तकस्स सतो सो च यसो सा च कित्ति हायति । एतम्पि दिस्वाति एतम्पि पुब्बे यसकित्तीनं भावं पच्छा च हानिं दिस्वा । सिक्खेथ मेथुनं विप्पहातवेति तिस्सो सिक्खा सिक्खेथ । किं कारणं? मेथुनं विप्पहातवे, मेथुनप्पहानत्थायाति वुत्तं होति । यो हि मेथुनं न विप्पजहति, सङ्कप्पेहि...पे०... तथाविधो । तत्थ परेतोति समन्नागतो । परेसं निग्घोसन्ति उपज्झायादीनं निन्दावचनं । मङ्कु होतीति दुम्मनो होति ।

८२६. इतो परा गाथा पाकटसम्बन्धा एव । तासु सत्थानीति कायदुच्चरितादीनि । तानि हि अत्तनो परेसञ्च छेदनट्ठेन “सत्थानी”ति वुच्चन्ति । तेसु चायं विसेसतो चोदितो मुसावचनसत्थानेव करोति — “इमिना कारणेनाहं विब्भन्तो”ति भणन्तो । तेनेवाह — “एस ख्वस्स महागेधो, मोसवज्जं पगाहती”ति । तत्थ एस ख्वस्साति एस खो अस्स । महागेधोति महाबन्धनं । कतमोति चे? यदिदं मोसवज्जं पगाहति, स्वास्स मुसावादज्झोगाहो महागेधोति वेदितब्बो ।

८२७. मन्दोव परिकिस्सतीति पाणवधादीनि करोन्तो ततोनिदानञ्च दुक्खमनुभोन्तो भोगपरियेसनरक्खनानि च करोन्तो मोमूहो विय परिकिलिस्सति ।

८२८-९. “एतमादीनवं अत्वा, मुनि पुब्बापरे इथा”ति एतं “यसो कित्ति च या पुब्बे, हायतेवापि तस्स सा”ति इतो पभुति वुत्ते पुब्बापरे इथ इमस्मिं सासने पुब्बतो अपरे समणभावतो विब्भन्तकभावे आदीनवं मुनि अत्वा । एतदरियानमुत्तमन्ति यदिदं विवेकचरिया, एतं बुद्धादीनं अरियानं उत्तमं, तस्मा विवेकज्जेव सिक्खेथाति अधिप्पायो । न तेन सेट्ठो मज्जेथाति तेन च विवेकेन न अत्तानं “सेट्ठो अह”न्ति मज्जेय्य, तेन थद्धो न भवेय्याति वुत्तं होति ।

८३०. रिक्कस्साति विवित्तस्स कायदुच्चरितादीहि विरहितस्स । ओघतिण्णस्स पिहयन्ति, कामेसु गधिता पजाति वत्थुकामेसु लग्गा सत्ता तस्स चतुरोघतिण्णस्स पिहयन्ति इणायिका विय आणण्यस्साति अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठोपेसि ।

देसनापरियोसाने तिस्सो सोतापत्तिफलं पत्वा पच्छा पब्बजित्वा अरहत्तं सच्छाकासीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय तिस्समेत्तेय्यसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. पसूरसुत्तवण्णना

८३१. इधेव सुद्धीति पसूरसुत्तं । का उत्पत्ति? भगवति किर सावत्थियं विहरन्ते पसूरो नाम परिब्बाजको महावादी, सो “अहमस्मि सकलजम्बुदीपे वादेन अगगो, तस्मा यथा जम्बुदीपस्स जम्बुपज्जाणं, एवं ममापि भवितुं अरहती”ति जम्बुसाखं धजं कत्वा सकलजम्बुदीपे पटिवादं अनासादेन्तो अनुपुब्बेन सावत्थिं आगन्त्वा नगरद्वारे वालिकत्थलं कत्वा तत्थ साखं उस्सापेत्वा “यो मया सद्धिं वादं कातुं समत्थो, सो इमं साखं भज्जतू”ति वत्वा नगरं पाविसि । तं ठानं महाजनो परिवारेत्वा अट्ठासि । तेन च समयेन आयस्मा सारिपुत्तो भत्तकिच्चं कत्वा सावत्थितो निक्खमति । सो तं दिस्वा सम्बहुले गामदारके पुच्छि — “किं एतं दारका”ति, ते सब्बं आचिक्खिंसु । “तेन हि नं तुम्हे उद्धरित्वा पादेहि भज्जथ, ‘वादत्थिको विहारं आगच्छतू’ति च भणथा”ति वत्वा पक्कामि ।

परिब्बाजको पिण्डाय चरित्वा कतभत्तकिच्चो आगन्त्वा उद्धरित्वा भगं साखं दिस्वा “केनिदं कारित”न्ति पुच्छि । “बुद्धसावकेन सारिपुत्तेना”ति च वुत्ते पमुदितो हुत्वा “अज्ज मम जयं समणस्स च पराजयं पण्डिता पस्सन्तू”ति पज्जवीमंसके कारणिके आनेतुं सावत्थिं पविसित्वा वीथिसिङ्घाटकचच्चरेसु विचरन्तो “समणस्स गोतमस्स अगगसावकेन सह वादे पज्जापटिभानं सोतुकामा भोन्तो निक्खमन्तू”ति उग्घोसेसि । “पण्डितानं वचनं सोस्सामा”ति सासने पसन्नापि अप्पसन्नापि बहू मनुस्सा निक्खमिंसु । ततो पसूरो महाजनपरिवृतो “एवं वुत्ते एवं भणिस्सामी”ति आदीनि वितक्केन्तो विहारं अगमासि । थेरो “विहारे उच्चासद्महासद्दो जनब्याकुलञ्च मा अहोसी”ति जेतवनद्वारकोट्टके आसनं पज्जापेत्वा निसीदि ।

परिब्बाजको थेरं उपसङ्कमित्वा “त्वं, भो, पब्बजित, मय्हं जम्बुधजं भज्जापेसी”ति आह । “आम परिब्बाजका”ति च वुत्ते “होतु नो, भो, काचि कथापवत्ती”ति आह । “होतु परिब्बाजका”ति च थेरेन सम्पटिच्छिते “त्वं, समण, पुच्छ, अहं विस्सज्जेस्सामी”ति आह । ततो नं थेरो अवच “किं, परिब्बाजक, दुक्करं पुच्छा, उदाहु विस्सज्जन”न्ति । विस्सज्जनं भो, पब्बजित, पुच्छाय किं दुक्करं । तं यो हि कोचि यंकिञ्चि पुच्छतीति । “तेन हि, परिब्बाजक, त्वं पुच्छ, अहं विस्सज्जेस्सामी”ति एवं वुत्ते परिब्बाजको “साधुरूपो भिक्खु ठाने साखं भज्जापेसी”ति विम्हितचित्तो हुत्वा थेरं पुच्छि — “को पुरिसस्स कामो”ति । “सङ्कप्परागो पुरिसस्स कामो”ति (अ० नि० ६.६३) थेरो आह । सो तं सुत्वा थेरे विरुद्धसज्जी हुत्वा पराजयं आरोपेतुकामो आह — “चित्रविचित्रारम्मणं पन भो, पब्बजित, पुरिसस्स कामं न वदेसी”ति? “आम, परिब्बाजक, न वदेमी”ति । ततो नं परिब्बाजको याव तिक्खत्तुं पटिज्जं कारापेत्वा “सुणन्तु भोन्तो समणस्स वादे दोस”न्ति पज्जवीमंसके आलपित्वा आह — “भो, पब्बजित, तुम्हाकं सब्रह्मचारिनो अरज्जे विहरन्ती”ति? “आम, परिब्बाजक, विहरन्ती”ति । “ते तत्थ विहरन्ता कामवितक्कादयो वितक्के वितक्केन्ती”ति? “आम, परिब्बाजक, पुथुज्जना सहसा वितक्केन्ती”ति । “यदि एवं तेसं समणभावो कुतो? ननु ते अगारिका कामभोगिनो होन्ती”ति एवञ्च पन वत्वा अथापरं एतदवोच —

“न ते वे कामा यानि चित्रानि लोके,
सङ्कप्परागञ्च वदेसि कामं ।
सङ्कप्पयं अकुसले वितक्के,
भिक्षुपि ते हेस्सति कामभोगी”ति ॥ (सं० नि० अट्ठ० १.१.३४) ।

अथ थेरो परिब्बाजकस्स वादे दोसं दस्सेन्तो आह — “किं, परिब्बाजक, सङ्कप्परागं पुरिसस्स कामं न वदेसि, चित्रविचित्रारम्मणं वदेसी”ति? “आम, भो, पब्बजिता”ति । ततो नं थेरो याव तित्थत्तुं पटिज्जं कारापेत्वा “सुणाथ, आवुसो, परिब्बाजकस्स वादे दोसं”न्ति पञ्चवीमंसके आलपित्वा आह — “आवुसो पसूर, तव सत्था अत्थी”ति? “आम, पब्बजित, अत्थी”ति । “सो चक्खुविज्जेय्यं रूपारम्मणं पस्सति सद्धारम्मणादीनि वा सेवती”ति? “आम, पब्बजित, सेवती”ति । “यदि एवं तस्स सत्थुभावो कुतो, ननु सो अगारिको कामभोगी होती”ति एवञ्च पन वत्वा अथापरं एतदवोच

“ते वे कामा यानि चित्रानि लोके,
सङ्कप्परागं न वदेसि कामं ।
पस्सन्तो रूपानि मनोरमानि,
सुणन्तो सद्धानि मनोरमानि ॥

“घायन्तो गन्धानि मनोरमानि,
सायन्तो रसानि मनोरमानि ।
फुसन्तो फस्सानि मनोरमानि,
सत्थापि ते हेस्सति कामभोगी”ति ॥

एवं वृत्ते निष्पटिभानो परिब्बाजको “अयं पब्बजितो महावादी, इमस्स सन्तिके पब्बजित्वा वादसत्थं सिक्खिस्सामी”ति सावत्थिं पविसित्वा पत्तचीवरं परियेसित्वा जेतवनं पविट्ठो तत्थ लालुदायिं सुवण्णवण्णं कायूपपन्नं सरीराकाराकप्पेसु समन्तापासादिकं दिस्वा “अयं भिक्षु महापज्जो महावादी”ति मन्त्वा तस्स सन्तिके पब्बजित्वा तं वादेन निग्गहेत्वा सलिल्लेन तंयेव तित्थायतनं पक्कमित्वा पुन “समणेन गोतमेन सद्धिं वादं करिस्सामी”ति सावत्थियं पुरिमनयेनेव उग्घोसेत्वा महाजनपरिवृतो “एवं समणं गोतमं निग्गहेस्सामी”ति आदीनि वदन्तो जेतवनं अगमासि । जेतवनद्वारकोट्टके अधिवत्था देवता “अयं अभाजनभूतो”ति मुखबन्धमस्स अकासि । सो भगवन्तं उपसङ्कमित्वा मूगो विय निसीदि । मनुस्सा “इदानि पुच्छिस्सति, इदानि पुच्छिस्सती”ति तस्स मुखं उल्लोकेत्वा “वदेहि, भो पसूर, वदेहि, भो पसूरा”ति उच्चासद्दमहासद्दा अहेसुं । अथ भगवा “किं पसूरो वदिस्सती”ति वत्वा तत्थ सम्पत्तपरिसाय धम्मदेसनत्थं इमं सुत्तं अभासि ।

तत्थ पठमगाथाय ताव अयं सङ्खेपो — इमे दिट्ठिगतिका अत्तनो दिट्ठिं सन्धाय इधेव सुद्धी इति वादयन्ति नाज्जेसु धम्मेसु विसुद्धिमाहु । एवं सन्ते अत्तनो सत्थारादीनि निस्सिता तत्थेव “एस वादो सुभो”ति एवं सुभं वदाना हुत्वा पृथु समणब्राह्मणा “सस्सतो लोको”ति आदीसु पच्चेकसच्चेसु निविट्ठा ।

८३२. एवं निविट्ठा च — ते वादकामाति गाथा । तत्थ बालं दहन्ती मिथु अज्जमज्जन्ति “अयं बालो अयं

बालो”ति एवं द्वेपि जना अञ्जमञ्जं बालं दहन्ति, बालतो पस्सन्ति । वदन्ति ते अञ्जसिता कथोज्जन्ति ते अञ्जमञ्जं सत्थारादिं निस्सिता कलहं वदन्ति । पसंसकामा कुसला वदानाति पसंसत्थिका उभोपि “मयं कुसलवादा पण्डितवादा”ति एवंसञ्जिनो हुत्वा ।

८३३. एवं वदानेसु च तेसु एको नियमतो एव — युत्तो कथायन्ति गाथा । तत्थ युत्तो कथायन्ति विवादकथाय उस्सुक्को । पसंसमिच्छं विनिघाति होतीति अत्तनो पसंसं इच्छन्तो “कथं नु खो निग्गहेस्सामी”ति आदिना नयेन पुब्बेव सल्लापा कथंकथी विनिघाती होति । अपाहतस्मिन्ति पञ्चवीमंसकेहि “अत्थापगतं ते भणितं, ब्यञ्जनापगतं ते भणितं”न्ति आदिना नयेन अपहारिते वादे । निन्दाय सो कुप्पतीति एवं अपाहतस्मिञ्च वादे उप्पन्नाय निन्दाय सो कुप्पति । रन्धमेसीति परस्स रन्धमेव गवेसन्तो ।

८३४. न केवलञ्च कुप्पति, अपिच खो पन यमस्स वादन्ति गाथा । तत्थ परिहीनमाहु अपाहतन्ति अत्थ ब्यञ्जनादितो अपाहतं परिहीनं वदन्ति । परिदेवतीति ततो निमित्तं सो “अञ्जं मया आवज्जित”न्ति आदीहि विप्लपति । सोचतीति “तस्स जयो”ति आदीनि आरब्ध सोचति । उपच्चगा मन्ति अनुत्थुनातीति “सो मं वादेन वादं अतिक्कन्तो”ति आदिना नयेन सुद्धतरं विप्लपति ।

८३५. एते विवादा समणेसूति एत्थ पन समणा वुच्चन्ति बाहिरपरिब्बाजका । एतेसु उग्घाति निघाति होतीति एतेसु वादेसु जयपराजयादिवसेन चित्तस्स उग्घातं निघातञ्च पापुणन्तो उग्घाती निघाती च होति । विरमे कथोज्जन्ति पजहेय्य कलहं । न हञ्जदत्थत्थि पसंसलाभाति न हि एत्थ पसंसलाभतो अञ्जो अत्थो अत्थि ।

८३६-७. छट्ठगाथाय अत्थो — यस्मा च न हञ्जदत्थत्थि पसंसलाभा, तस्मा परमं लाभं लभन्तोपि “सुन्दरो अय”न्ति तत्थ दिट्ठिया पसंसितो वा पन होति तं वादं परिसाय मज्झे दीपेत्वा, ततो सो तेन जयत्थेन तुट्ठिं वा दन्तविदंसकं वा आपज्जन्तो हसति, मानेन च उण्णमति । किं कारणं? यस्मा तं जयत्थं पप्पुय्य यथामानो जातो, एवं उण्णमतो च या उण्णतीति गाथा । तत्थ मानातिमानं वदते पनेसोति एसो पन तं उण्णाति “विघातभूमी”ति अबुज्झमानो मानञ्च अतिमानञ्च वदतियेव ।

८३८. एवं वादे दोसं दस्सेत्वा इदानीं तस्स वादं असम्पटिच्छन्तो “सूरो”ति गाथमाह । तत्थ राजखादायाति राजखादानीयेन, भत्तवेतनेनाति वुत्तं होति । अभिगज्जमेति पटिसूरमिच्छन्ति यथा सो पटिसूरं इच्छन्तो अभिगज्जन्तो एति, एवं दिट्ठिगतिको दिट्ठिगतिकन्ति दस्सेति । येनेव सो, तेन पलेहीति येन सो तुय्हं पटिसूरो, तेन गच्छ । पुब्बेव नत्थि यदिदं युधायाति यं पन इदं किलेसजातं युद्धाय सिया, तं एतं पुब्बेव नत्थि, बोधिमूलेयेव पहीनन्ति दस्सेति । सेसगाथा पाकटसम्बन्धायेव ।

८३९-४०. तत्थ विवादयन्तीति विवदन्ति । पटिसेनिकत्ताति पटिलोमकारको । विसेनिकत्वाति किलेससेनं विनासेत्वा । किं लभेथोति पटिमल्लं किं लभिस्ससि । पसूराति तं परिब्बाजकं आलपति । येसीध नत्थीति येसं इध नत्थि ।

८४१. पवितक्कन्ति “जयो नु खो मे भविस्सती”ति आदीनि वितक्केन्तो । धोनेन युगं समागमाति धुतकिलेसेन बुद्धेन सद्धिं युगगाहं समापन्नो । न हि त्वं सक्खसि सम्पयातवेति कोत्थुकादयो विय सीहादीहि, धोनेन सह युगं गहेत्वा एकपदमि सम्पयातुं युगगाहमेव वा सम्पादेतुं न सक्खिस्ससीति । सेसं सब्बत्थ पाकटमेवाति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय पसूरसुत्तवण्णना निड्डिता ।

९. मागण्डियसुत्तवण्णना

८४२. दिस्वान तण्हन्ति मागण्डियसुत्तं । का उप्पत्ति? एकं समयं भगवा सावत्थियं विहरन्तो पच्चूससमये बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेन्तो कुरूसु कम्मासधम्मनिगमवासिनो मागण्डियस्स नाम ब्राह्मणस्स सपजापतिकस्स अरहत्तूपनिस्सयं दिस्वा तावदेव सावत्थितो तत्थ गन्त्वा कम्मासधम्मस्स अविदूरे अज्जतरस्मिं वनसण्डे निसीदि सुवण्णोभासं मुञ्चमानो । मागण्डियोपि तद्ध्णं तत्थ मुखधोवनत्थं गतो सुवण्णोभासं दिस्वा “किं इदं”न्ति इतो चितो च पेक्खमानो भगवन्तं दिस्वा अत्तमनो अहोसि । तस्स किर धीता सुवण्णवण्णा, तं बहू खत्तियकुमारादयो वारयन्ता न लभन्ति । ब्राह्मणो एवंलद्धिको होति “समणस्सेव नं सुवण्णवण्णस्स दस्सामी”ति । सो भगवन्तं दिस्वा “अयं मे धीताय समानवण्णो, इमस्स नं दस्सामी”ति चित्तं उप्पादेसि । तस्मा दिस्वाव अत्तमनो अहोसि । सो वेगेन घरं गन्त्वा ब्राह्मणिं आह — “भोति भोति मया धीताय समानवण्णो पुरिसो दिट्ठो, अलङ्करोहि दारिकं, तस्स नं दस्सामा”ति । ब्राह्मणिया दारिकं गन्धोदकेन न्हापेत्वा वत्थपुप्फालङ्कारादीहि अलङ्करोन्तिया एव भगवतो भिक्खाचारवेला सम्पत्ता । अथ भगवा कम्मासधम्मं पिण्डाय पाविसि ।

तेपि खो धीतरं गहेत्वा भगवतो निसिन्नोकासं अगमंसु । तत्थ भगवन्तं अदिस्वा ब्राह्मणी इतो चितो च विलोकेन्ती भगवतो निसज्जट्ठानं तिणसन्थारकं अद्दस । बुद्धानञ्च अधिट्ठानबलेन निसिन्नोकासो पदनिक्खेपो च अब्बाकुला होन्ति । सा ब्राह्मणं आह — “एस, ब्राह्मण, तस्स तिणसन्थारो”ति? “आम, भोती”ति । “तेन हि, ब्राह्मण, अम्हाकं आगमनकम्मं न सम्पज्जिस्सती”ति । “कस्मा भोती”ति? “पस्स, ब्राह्मण, अब्बाकुलो तिणसन्थारो, नेसो कामभोगिनो परिभुत्तो”ति । ब्राह्मणो “मा, भोति मङ्गले परियेसियमाने अवमङ्गलं अभणी”ति आह । पुनपि ब्राह्मणी इतो चितो च विचरन्ती भगवतो पदनिक्खेपं दिस्वा ब्राह्मणं आह “अयं तस्स पदनिक्खेपो”ति? “आम, भोती”ति । “पस्स, ब्राह्मण, पदनिक्खेपं, नायं सत्तो कामेसु गधितो”ति । “कथं त्वं भोति जानासी”ति च वुत्ता अत्तनो जाणबलं दस्सेन्ती आह —

“रत्तस्स हि उक्कुटिकं पदं भवे,

दुट्ठस्स होति अनुकट्ठितं पदं ।

मूळहस्स होति सहसानुपीळितं,

विवट्ठच्छदस्स इदमीदिसं पदं”न्ति ॥ (अ० नि० अट्ठ० १.१.२६०-२६१; ध० प० अट्ठ० १.२ सामावतीवत्थु; विसुद्धि० १.४५) ।

अयञ्चरहि तेसं कथा विप्पकता, अथ भगवा कतभत्तकिच्चो तमेव वनसण्डं आगतो । ब्राह्मणी भगवतो वरलक्खणखचितं ब्यामप्पभापरिक्खितं रूपं दिस्वा ब्राह्मणं आह — “एस तथा, ब्राह्मण, दिट्ठो”ति? “आम भोती”ति । “आगतकम्मं न सम्पज्जिस्सतेव, एवरूपो नाम कामे परिभुज्जिस्सतीति नेतं ठानं विज्जती”ति । तेसं एवं वदन्तानञ्जेव भगवा तिणसन्थारके निसीदि । अथ ब्राह्मणो धीतरं वामेन हत्थेन गहेत्वा कमण्डलुं दक्खिणेन हत्थेन गहेत्वा भगवन्तं उपसङ्गमित्वा “भो, पब्बजित, त्वञ्च सुवण्णवण्णो अयञ्च दारिका, अनुच्छविका एसा तव, इमाहं भोतो भरियं पोसावनत्थाय दम्मी”ति वत्वा भगवतो सन्तिकं गन्त्वा दातुकामो अट्ठासि । भगवा ब्राह्मणं अनालपित्वा अञ्जेन सद्धिं

सल्लपमानो विय “दिस्वान तण्ह”न्ति इमं गाथं अभासि ।

तस्सत्थो — अजपालनिग्रोधमूले नानारूपानि निम्मिनित्वा अभिकाममागतं मारधीतरं दिस्वान तण्हं अरतिं रगञ्च छन्दमत्तम्पि मे मेथुनस्मिं नाहोसि, किमेविदं इमिस्सा दारिकाय मुत्तकरीसपुण्णं रूपं दिस्वा भविस्सति सब्बथा पादापि नं सम्फुसितुं न इच्छे, कुतोनेन संवसितुन्ति ।

८४३. ततो मागण्डियो “पब्बजिता नाम मानुसके कामे पहाय दिब्बकामत्थाय पब्बजन्ति, अयञ्च दिब्बेपि कामे न इच्छति, इदम्पि इत्थिरतनं, का नु अस्स दिट्ठी”ति पुच्छितुं दुतियं गाथमाह । तत्थ एतादिसं चे रतनन्ति दिब्बित्थिरतनं सन्धाय भणति, नारिन्ति अत्तनो धीतरं सन्धाय । दिट्ठिगतं सीलवतं नु जीवितन्ति दिट्ठिञ्च सीलञ्च वतञ्च जीवितञ्च । भवूपपत्तिञ्च वदेसि कीदिसन्ति अत्तनो भवूपपत्तिञ्च कीदिसं वदसीति ।

८४४. इतो परा द्वे गाथा विसज्जनपुच्छानयेन पवत्तता पाकटसम्बन्धायेव । तासु पठमगाथाय सङ्खेपत्थो — तस्स मय्हं, मागण्डिय, द्वासट्ठिदिट्ठिगतधम्मेषु निच्छिनित्वा “इदमेव सच्चं, मोघमञ्ज”न्ति एवं इदं वदामीति समुग्गहितं न होति नत्थि न विज्जति । किंकारणा? अहज्झि पस्सन्तो दिट्ठीसु आदीनवं कञ्चि दिट्ठिं अग्गहेत्वा सच्चानि पविचिनन्तो अज्झत्तं रागादीनं सन्तिभावेन अज्झत्तसन्तिसङ्घातं निब्बानमेव अदसन्ति ।

८४५. दुतियगाथाय सङ्खेपत्थो — यानिमानि दिट्ठिगतानि तेहि तेहि सत्तेहि विनिच्छिनित्वा गहितत्ता विनिच्छयाति च अत्तनो पच्चयेहि अभिसङ्खतभावादिना नयेन पक्कपितानि चाति वुच्चन्ति । ते त्वं मुनि दिट्ठिगतधम्मे अग्गहेत्वा अज्झत्तसन्तीति यमेतमत्थं ब्रूसि, आचिकख मे, कथं नु धीरेहि पवेदितं कथं पकासितं धीरेहि तं पदन्ति ।

८४६. अथस्स भगवा यथा येन उपायेन तं पदं धीरेहि पकासितं, तं उपायं सपटिपक्खं दस्सेन्तो “न दिट्ठिया”ति गाथमाह । तत्थ “न दिट्ठिया”तिआदीहि दिट्ठिसुतिअट्ठसमापत्तिजाणबाहिरसीलब्बतानि पटिक्खिपति । “सुद्धिमाहा”ति एत्थ वुत्तं आह-सद्वं सब्बत्थ नकारेण सद्धिं योजेत्वा पुरिसव्यत्तयं कत्वा “दिट्ठिया सुद्धिं नाहं कथेमी”ति एवमत्थो वेदितब्बो । यथा चेत्थ, एवं उत्तरपदेसुपि । तत्थ च अदिट्ठिया नाहाति दसवत्थुकं सम्मादिट्ठिं विना न कथेमि । तथा अस्सुतियाति नवङ्गं सवनं विना । अजाणाति कम्मस्स कतसच्चानुलोमिकजाणं विना । असीलताति पातिमोक्खसंवर्णं विना । अब्बताति धुतङ्गवतं विना । नोपि तेनाति तेसु एकमेकेन दिट्ठिआदिमत्तेनापि नो कथेमीति एवमत्थो वेदितब्बो । एते च निस्सज्ज अनुग्गहायाति एते च पुरिमे दिट्ठिआदिभेदे कण्हपक्खिये धम्मे समुग्घातकरणेन निस्सज्ज, पच्छिमे अदिट्ठिआदिभेदे सुक्कपक्खिये अतम्मयतापज्जनेन अनुग्गहाय । सन्तो अनिस्साय भवं न जप्पेति इमाय पटिपत्तिया रागादिवूपसमेन सन्तो चक्खादीसु कञ्चि धम्मं अनिस्साय एकम्पि भवं अपिहेतुं अपत्थेतुं समत्थो सिया, अयमस्स अज्झत्तसन्तीति अधिप्पायो ।

८४७. एवं वुत्ते वचनत्थं असल्लक्खेन्तो मागण्डियो “नो चे किरा”ति गाथमाह । तत्थ दिट्ठादीनि वुत्तनयानेव । कण्हपक्खियानियेव पन सन्धाय उभयत्रापि आह । आह-सद्वं पन नोचेकिर-सद्वेन योजेत्वा “नो चे किराह नो चे किर कथेसी”ति एवं अत्थो दट्ठब्बो । मोमुहन्ति अतिमूळ्हं, मोहनं वा । पच्चेन्तीति जानन्ति ।

८४८. अथस्स भगवा तं दिट्ठिं निस्साय पुच्छं पटिक्खिपन्तो “दिट्ठिञ्च निस्साया”ति गाथमाह । तस्सत्थो — त्वं, मागण्डिय, दिट्ठिं निस्साय पुनप्पुनं पुच्छमानो यानि ते दिट्ठिगतानि समुग्गहितानि, तेस्वेव समुग्गहीतेसु एवं पमोहं आगतो,

इतो च मया वृत्तअञ्जत्तसन्तितो पटिपत्तितो धम्मदेसनतो वा अणुम्पि युत्तसञ्जं न पस्ससि, तेन कारणेन त्वं इमं धम्मं मोमुहतो पस्ससीति ।

८४९. एवं समुग्गहितेसु पमोहेन मागण्डियस्स विवादापत्तिं दस्सेत्वा इदानीं तेसु अञ्जेसु च धम्मेसु विगतप्पमोहस्स अत्तनो निब्बिवादतं दस्सेन्तो “समो विसेसी”ति गाथमाह । तस्सत्थो — यो एवं तिविधमानेन वा दिट्ठिया वा मञ्जति, सो तेन मानेन तां दिट्ठिया तेन वा पुग्गलेन विवदेय्य । यो पन अम्हादिसो इमासु तीसु विधासु अविकम्पमानो, समो विसेसीति न तस्स होति, न च हीनोति पाठसेसो ।

८५०. किञ्च भिद्यो — सच्चन्ति सोति गाथा । तस्सत्थो — सो एवरूपो पहीनमानदिट्ठिको मादिसो बाहितपापत्तादिना नयेन ब्राह्मणो “इदमेव सच्चं”न्ति किं वदेय्य किं वत्थुं भण्येय्य, केन वा कारणेन भण्येय्य, “मय्हं सच्चं, तुय्हं मुसा”ति वा केन मानेन दिट्ठिया पुग्गलेन वा विवदेय्य? यस्मिं मादिसे खीणासवे “सदिसोहमस्मी”ति पवत्तिया समं वा, इतरद्वयभावेन पवत्तिया विसमं वा मञ्जितं नत्थि, सो समानादीसु केन वादं पटिसंयुजेय्य पटिप्फरेय्याति । ननु एकंसेनेव एवरूपो पुग्गलो — ओकं पहायाति गाथा?

८५१. तत्थ ओकं पहायाति रूपवत्थादिविज्जाणस्स ओकासं तत्र छन्दरागप्पहानेन छट्टेत्वा । अनिकेतसारीति रूपनिमित्तनिकेतादीनि तण्हावसेन असरन्तो । गामे अकुब्बं मुनि सन्थवानीति गामे गिहिसन्थवानि अकरोन्तो । कामेहि रिक्तोति कामेसु छन्दरागाभावेन सब्बकामेहि पुथुभूतो । अपुरेक्खरानोति आयतिं अत्तभावं अनभिनिब्बत्तेन्तो । कथं न विग्गय्ह जनेन कयिराति जनेन सद्धिं विग्गाहिककथं न कथेय्य । सो एवरूपो — येहि विवित्तोति गाथा ।

८५२. तत्थ येहीति येहि दिट्ठिगतेहि । विवित्तो विचरेय्याति रिक्तो चरेय्य । न तानि उग्गय्ह वदेय्य नागोति “आगुं न करोती”ति आदिना (चूळनि० भद्रावुधमाणवपुच्छानिदेस ७०; पारायनानुगीतिगाथानिदेस १०२) नयेन नागो तानि दिट्ठिगतानि उग्गहेत्वा न वदेय्य । जलम्बुजन्ति जलसञ्जिते अम्बुम्हि जातं कण्टकनाळं वारिजं, पदुमन्ति वृत्तं होति । यथा जलेन पङ्केन च नूपलित्तन्ति तं पदुमं यथा जलेन च पङ्केन च अनुपलित्तं होति, एवं मुनि सन्तिवादो अगिद्धोति एवं अञ्जत्तसन्तिवादो मुनि गेधाभावेन अगिद्धो । कामे च लोके च अनूपलित्तोति दुविधेपि कामे अपायादिके च लोके द्वीहिपि लेपेहि अनुपलित्तो होति ।

८५३. किञ्च भिद्यो — न वेदगूति गाथा । तत्थ न वेदगू दिट्ठियायकोति चतुमग्गवेदगू मादिसो दिट्ठियायको न होति, दिट्ठिया गच्छन्तो वा, तं सारतो पच्चेन्तो वा न होति । तत्थ वचनत्थो — यायतीति यायको, करणवचनेन दिट्ठिया यातीति दिट्ठियायको । उपयोगत्थे सामिवचनेन दिट्ठिया यातीतिपि दिट्ठियायको । न मुतिया स मानमेतीति मुतरूपादिभेदाय मुतियापि सो मानं न एति । न हि तम्मयो सोति तण्हादिट्ठिवसेन तम्मयो होति तप्परायणो, अयं पन न तादिसो । न कम्मुना नोपि सुतेन नेय्योति पुज्जाभिसङ्खारादिना कम्मुना वा सुतसुद्धिआदिना सुतेन वा सो नेतब्बो न होति । अनूपनीतो स निवेसनेसूति सो द्विन्नम्पि उपयानं पहीनत्ता सब्बेसु तण्हादिट्ठिनिवेसनेसु अनूपनीतो । तस्स च एवंविधस्स — सज्जाविरत्तस्साति गाथा ।

८५४. तत्थ सज्जाविरत्तस्साति नेक्खम्मसज्जापुब्बङ्गमाय भावनाय पहीनकामादिसज्जस्स । इमिना पदेन उभतोभागविमुत्तो समथयानिको अधिप्पेतो । पज्जाविमुत्तस्साति विपस्सनापुब्बङ्गमाय भावनाय सब्बकिलेसेहि विमुत्तस्स । इमिना सुखविपस्सको अधिप्पेतो । सज्जञ्च दिट्ठिञ्च ये अग्गहेसुं, ते घट्टयन्ता विचरन्ति लोकेति ये कामसज्जादिकं

सज्जं अग्गहेसुं, ते विसेसतो गहट्ठा कामाधिकरणं, ये च दिट्ठिं अग्गहेसुं, ते विसेसतो पब्बजिता धम्माधिकरणं अज्जमज्जं घट्टेन्ता विचरन्तीति । सेसमेत्थं यं अवुत्तं, तं वुत्तानुसारेनेव वेदितब्बं । देसनापरियोसाने ब्राह्मणो च ब्राह्मणी च पब्बजित्वा अरहत्तं पापुणिसूति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय मागण्डियसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. पुराभेदसुत्तवण्णना

८५५. कथंदस्सीति पुराभेदसुत्तं । का उप्पत्ति? इमस्स सुत्तस्स इतो परेसज्ज पज्चन्नं कलहविवादचूळब्बूहमहाब्बूहतुवट्ठकअत्तदण्डसुत्तानं सम्मापरिब्बाजनीयस्स उप्पत्तियं वुत्तनयेनेव सामज्जतो उप्पत्ति वुत्ता । विसेसतो पन यथेव तस्मिं महासमये रागचरितदेवतानं सप्पायवसेन धम्मं देसेतुं निम्मितबुद्धेन अत्तानं पुच्छापेत्वा सम्मापरिब्बाजनीयसुत्तमभासि, एवं तस्मिंयेव महासमये “किं नु खो पुरा सरीरभेदा कत्तब्ब”न्ति उप्पन्नचित्तानं देवतानं चित्तं जत्वा तासं अनुगहत्थं अट्ठतेळसभिक्षुसतपरिवारं निम्मितबुद्धं आकासेन आनेत्वा तेन अत्तानं पुच्छापेत्वा इमं सुत्तमभासि ।

तत्थ पुच्छाय ताव सो निम्मितो कथंदस्सीति अधिपज्जं कथंसीलोति अधिसीलं, उपसन्तोति अधिचित्तं पुच्छति । सेसं पाकटमेव ।

८५६. विस्सज्जने पन भगवा सरूपेन अधिपज्जादीनि अविस्सज्जेत्वाव अधिपज्जादिप्पभावेन येसं किलेसानं उपसमा “उपसन्तो”ति वुच्चति, नानादेवतानं आसयानुलोमेन तेसं उपसममेव दीपेन्तो “वीततण्हो”तिआदिका गाथायो अभासि । तत्थ आदितो अट्ठन्नं गाथानं “तं ब्रूमि उपसन्तो”ति इमाय गाथाय सम्बन्धो वेदितब्बो । ततो परासं “स वे सन्तोति वुच्चती”ति इमिना सब्बपच्छिमेन पदेन ।

अनुपदवण्णनानयेन च — वीततण्हो पुरा भेदाति यो सरीरभेदा पुब्बमेव पहीनतण्हो । पुब्बमन्तमनिस्सितोति अतीतद्वादिभेदं पुब्बन्तमनिस्सितो । वेमज्जेनुपसङ्खेय्योति पच्चुप्पन्नेपि अद्धनि “रत्तो”तिआदिना नयेन न उपसङ्घातब्बो । तस्स नत्थि पुरक्खतन्ति तस्स अरहतो द्विन्नं पुरेक्खारानं अभावा अनागते अद्धनि पुरक्खतम्पि नत्थि, तं ब्रूमि उपसन्तोति एवमेत्थ योजना वेदितब्बा । एस नयो सब्बत्थ । इतो परं पन योजनं अदस्सेत्वा अनुत्तानपदवण्णनंयेव करिस्साम ।

८५७. असन्तासीति तेन तेन अलाभकेन असन्तसन्तो । अविकत्थीति सीलादीहि अविकत्थनसीलो । अकुक्कुचोति हत्थकुक्कुचादिविरहितो । मन्तभाणीति मन्ताय परिग्गहेत्वा वाचं भासिता । अनुद्धतोति उद्धच्चविरहितो । स वे वाचायतोति सो वाचाय यतो संयतो चतुदोसविरहितं वाचं भासिता होति ।

८५८. निरासत्तीति नित्तण्हो । विवेकदस्सी फस्सेसूति पच्चुप्पन्नेसु चक्खुसम्फस्सादीसु अत्तादिभावविवेकं पस्सति । दिट्ठीसु च न नीयतीति द्वासट्ठिदिट्ठीसु कायचि दिट्ठिया न नीयति ।

८५९. पतिलीनोति रागादीनं पहीनत्ता ततो अपगतो । अकुहकोति अविम्हापको तीहि कुहनवत्थूहि । अपिहालूति

अपिहनसीलो, पत्थनातण्हाय रहितोति वुत्तं होति । **अमच्छरीति** पञ्चमच्छेरविरहितो । **अप्पगब्भोति** कायपागब्भियादिविरहितो । **अजेगुच्छोति** सम्पन्नसीलादिताय अजेगुच्छनीयो असेचनको मनापो । **पेसुणेय्ये च नो युतोति** द्वीहि आकारेहि उपसंहरितब्बे पिसुणकम्मे अयुत्तो ।

८६०. सातियेसु अनस्सावीति सातवत्थूसु कामगुणेसु तण्हासन्थवविरहितो । **सण्होति** सण्हेहि कायकम्मादीहि समन्नागतो । **पटिभानवाति** परियत्तिपरिपुच्छाधिगमपटिभानेहि समन्नागतो । **न सद्धोति** सामं अधिगतधम्मं न कस्सचि सद्धति । **न विरज्जतीति** खया रागस्स विरत्तत्ता इदानि न विरज्जति ।

८६१. लाभकम्या न सिक्खतीति न लाभपत्थनाय सुत्तन्तादीनि सिक्खति । **अविरुद्धो च तण्हाय, रसेसु नानुगिज्झतीति** विरोधाभावेन च अविरुद्धो हुत्वा तण्हाय मूलरसादीसु गेधं नापज्जति ।

८६२. उपेक्खकोति छळङ्गुपेक्खाय समन्नागतो । **सतोति** कायानुपस्सनादिसतियुत्तो ।

८६३. निस्सयनाति तण्हादिट्ठिनिस्सया । **जत्वा धम्मन्ति** अनिच्चादीहि आकारेहि धम्मं जानित्वा । **अनिस्सितोति** एवं तेहि निस्सयेहि अनिस्सितो । तेन अज्जत्र धम्मजाणा नत्थि निस्सयानं अभावोति दीपेति **भवाय विभवाय वाति** सस्सताय उच्छेदाय वा ।

८६४. तं बूमि उपसन्तोति तं एवरूपं एकेकगाथाय वुत्तं उपसन्तोति कथेमि । **अतरी सो विसत्तिकन्ति** सो इमं विसतादिभावेन विसत्तिकासङ्घातं महातण्हं अतरि ।

८६५. इदानि तमेव उपसन्तं पसंसन्तो आह “**न तस्स पुत्ता**”ति एवमादि । तत्थ पुत्ता अत्रजादयो चत्तारो । एत्थ च पुत्तपरिग्गहादयो पुत्तादिनामेन वुत्ताति वेदितब्बा । ते हिस्स न विज्जन्ति, तेसं वा अभावेन पुत्तादयो न विज्जन्तीति ।

८६६. येन नं वज्जुं पुथुज्जना, अथो समणब्राह्मणाति येन तं रागादिना वज्जेन पुथुज्जना सब्बेपि देवमनुस्सा इतो बहिद्धा समणब्राह्मणा च रत्तो वा दुट्ठो वाति, वदेय्युं । **तं तस्स अपुरक्खतन्ति** तं रागादिवज्जं तस्स अरहतो अपुरक्खतं **तस्मा वादेसु नेजतीति** तं कारणा निन्दावचनेसु न कम्पति ।

८६७. न उस्सेसु वदतेति विसिट्ठेसु अत्तानं अन्तोक्त्वा “अहं विसिट्ठो”ति अतिमानवसेन न वदति । एस नयो इतरेसु द्वीसु । **कप्पं नेति अकप्पियोति** सो एवरूपो दुविधम्मि कप्पं न एति । कस्मा? यस्मा अकप्पियो, पहीनकप्पोति वुत्तं होति ।

८६८. सकन्ति मय्हन्ति परिग्गहितं । असता च न सोचतीति अविज्जमानादिना असता च न सोचति । **धम्मेसु च न गच्छतीति** सब्बेसु धम्मेसु छन्दादिवसेन न गच्छति । **स वे सन्तोति वुच्चतीति** सो एवरूपो नरुत्तमो “सन्तो”ति वुच्चतीति अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि । देसनापरियोसाने कोटिसतसहस्सदेवतानं अरहत्तप्पत्ति अहोसि, सोतापन्नादीनं गणना नत्थीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय पुराभेदसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

११. कलहविवादसुत्तवण्णना

८६९. कुतो पहूता कलहा विवादाति कलहविवादसुत्तं । का उप्पत्ति? इदम्पि तस्मिंयेव महासमये “कुतो नु, खो, कलहादयो अट्ठ धम्मा पवत्तन्ती”ति उप्पन्नचित्तानं एकच्चानं देवतानं ते धम्मे आविकातुं पुरिमनयेनेव निम्मितबुद्धेन अत्तानं पुच्छापेत्वा वुत्तं तत्थ पुच्छाविस्सज्जनक्कमेन ठितत्ता सब्बगाथा पाकटसम्बन्धायेव ।

अनुत्तानपदवण्णना पनेतासं एवं वेदितब्बा — कुतोपहूता कलहा विवादाति कलहो च तस्स पुब्बभागो विवादो चाति इमे कुतो जाता । परिदेवसोका सहमच्छरा चाति परिदेवसोका च मच्छरा च कुतोपहूता । मानातिमाना सहपेसुणा चाति माना च अतिमाना च पेसुणा च कुतोपहूता । तेति ते सब्बेपि अट्ठ किलेसधम्मा । तदिदं ब्रूहीति तं मया पुच्छितमत्थं ब्रूहि याचामि तं अहन्ति । याचनत्थो हि इदं निपातो ।

८७०. पियप्पहूताति पियवत्थुतो जाता । युत्ति पनेत्थ निद्वेसे (महानि० ९८) वुत्ता एव । मच्छेरयुत्ता कलहा विवादाति इमिना कलहविवादादीनं न केवलं पियवत्थुमेव, मच्छरियम्पि पच्चयं दस्सेति । कलहविवादसीसेन चेत्य सब्बेपि ते धम्मा वुत्ताति वेदितब्बा । यथा च एतेसं मच्छरियं, तथा पेसुणानञ्च विवादं । तेनाह — “विवादजातेसु च पेसुणानी”ति ।

८७१. पियासु लोकस्मिं कुतोनिदाना ये चापि लोभा विचरन्ति लोकेति “पिया पहूता कलहा”ति ये एत्थ वुत्ता । ते पिया लोकस्मिं कुतोनिदाना, न केवलञ्च पिया, ये चापि खत्तियादयो लोभा विचरन्ति लोभहेतुका लोभेनाभिभूता विचरन्ति, तेसं सो लोभो च कुतोनिदानोति द्वे अत्थे एकाय पुच्छाय पुच्छति । आसा च निट्ठा चाति आसा च तस्सा आसाय समिद्धि च । ये सम्परायाय नरस्स होन्तीति ये नरस्स सम्परायाय होन्ति, परायना होन्तीति वुत्तं होति । एका एवायम्पि पुच्छा ।

८७२. छन्दानिदानानीति कामच्छन्दादिछन्दनिदानानि । ये चापि लोभा विचरन्तीति ये चापि खत्तियादयो लोभा विचरन्ति तेसं लोभोपि छन्दनिदानोति द्वेपि अत्थे एकतो विस्सज्जेति । इतोनिदानाति छन्दनिदाना एवाति वुत्तं होति । “कुतोनिदाना कुतोनिदाना”ति (सु० नि० २७३) एतेसु च सद्विस्सिद्धि सूचिलोमसुत्ते वुत्तनयेनेव वेदितब्बा ।

८७३. विनिच्छयाति तण्हादिट्ठिविनिच्छया । ये वापि धम्मा समणेन वुत्ताति ये च अज्जेपि कोधादीहि सम्पयुत्ता, तथारूपा वा अकुसला धम्मा बुद्धसमणेन वुत्ता, ते कुतोपहूताति ।

८७४. तमूपनिस्साय प्होति छन्दोति तं सुखदुक्खवेदनं । तदुभयवत्थुसङ्घातं सातासातं उपनिस्साय संयोगवियोगपत्थनावसेन छन्दो प्होति । एत्तावता “छन्दो नु लोकस्मिं कुतोनिदानो”ति अयं पज्जो विस्सज्जितो होति । रूपेसु दिस्वा विभवं भवज्जाति रूपेसु वयञ्च उप्पादञ्च दिस्वा । विनिच्छयं कुब्बति जन्तु लोकेति अपायादिके लोके अयं जन्तु भोगाधिगमनत्थं तण्हाविनिच्छयं “अत्ता मे उप्पन्नो”ति आदिना नयेन दिट्ठिविनिच्छयञ्च कुरुते । युत्ति पनेत्थ निद्वेसे (महानि० १०२) वुत्ता एव । एत्तावता “विनिच्छया चापि कुतोपहूता”ति अयं पज्जो विस्सज्जितो होति ।

८७५. एतेपि धम्मा द्वयमेव सन्तेति एतेपि कोधादयो धम्मा सातासातद्वये सन्ते एव प्होन्ति उप्पज्जन्ति । उप्पत्ति च

नेसं निद्देसे (महानि० १०३) वुत्तायेव । एत्तावता ततियपज्जोपि विस्सज्जितो होति । इदानीं यो एवं विस्सज्जितेसु एतेसु पज्जेसु कथं कथी भवेय्य, तस्स कथं कथापहानूपायं दस्सेन्तो आह — “कथं कथी जाणपथाय सिक्खे”ति, जाणदस्सनजाणाधिगमनत्थं तिस्सो सिक्खा सिक्खेय्याति वुत्तं होति । किं कारणं? जत्वा पवुत्ता समणेन धम्मा । बुद्धसमणेन हि जत्वाव धम्मा वुत्ता, नत्थि तस्स धम्मेसु अज्जाणं । अत्तनो पन जाणाभावेन ते अजानन्तो न जानेय्य, न देसना दोसेन, तस्मा कथं कथी जाणपथाय सिक्खे, जत्वा पवुत्ता समणेन धम्माति ।

८७६-७. सातं असातज्ज कुतो निदानाति एत्थ सातं असातन्ति सुखदुक्खवेदना एव अधिप्पेता । न भवन्ति हेतेति न भवन्ति एते । विभवं भवज्जापि यमेतमत्थं एतं मे पबूहि यतो निदानन्ति सातासातानं विभवं भवज्ज एतम्पि यं अत्थं । लिङ्गव्यत्तयो एत्थ कतो । इदं पन वुत्तं होति — सातासातानं विभवो भवो चाति यो एस अत्थो, एवं मे पबूहि यतो निदानन्ति । एत्थ च सातासातानं विभवभववत्थुका विभवभवदिट्ठियो एव विभवभवाति अत्थतो वेदितब्बा । तथा हि इमस्स पज्जस्स विस्सज्जनपक्खे “भवदिट्ठिपि फस्सनिदाना, विभवदिट्ठिपि फस्सनिदाना”ति निद्देसे (महानि० १०५) वुत्तं । इतो निदानन्ति फस्सनिदानं ।

८७८. किस्मिं विभूते न फुसन्ति फस्साति किस्मिं वीतिवत्ते चक्खुसम्पफस्सादयो पज्ज फस्सा न फुसन्ति ।

८७९. नामज्ज रूपज्ज पटिच्चाति सम्पयुत्तकनामं वत्थारम्मणरूपज्ज पटिच्च । रूपे विभूते न फुसन्ति फस्साति रूपे वीतिवत्ते पज्ज फस्सा न फुसन्ति ।

८८०. कथं समेतस्साति कथं पटिपन्नस्स । विभोति रूपन्ति रूप विभवति, न भवेय्य वा । सुखं दुक्खज्जाति इट्ठानिट्ठं रूपमेव पुच्छति ।

८८१. न सज्जसज्जीति यथा समेतस्स विभोति रूपं, सो पकतिसज्जाय सज्जीपि न होति । **न विसज्जसज्जीति** विसज्जायपि विरूपाय सज्जाय सज्जी न होति उम्मत्तको वा खित्तचित्तो वा । **नोपि असज्जीति** सज्जाविरहितोपि न होति निरोधसमापन्नो वा असज्जसत्तो वा । **न विभूतसज्जीति** “सब्बसो रूपसज्जान”न्ति आदिना (ध स० २६५; विभ० ६०२) नयेन समतिक्कन्तसज्जीपि न होति अरूपज्ज्ञानलाभी । **एवं समेतस्स विभोति रूपन्ति** एतस्मिं सज्जसज्जितादिभावे अट्टत्वा यदेतं वुत्तं “सो एवं समाहिते चित्ते... पे० ... आकासानज्जायतनसमापत्तिपटिलाभत्थाय चित्तं अभिनीहरती”ति । एवं समेतस्स अरूपमगगसमङ्गिनो विभोति रूपं । **सज्जानिदाना हि पपज्जसङ्गाति** एवं पटिपन्नस्सापि या सज्जा, तन्निदाना तण्हादिट्ठिपपज्जा अप्पहीना एव होन्तीति दस्सेति ।

८८२-३. एत्तावतगं नु वदन्ति, हेके यक्खस्स सुद्धिं इध पण्डितासे । उदाहु अज्जम्पि वदन्ति एत्तोति एत्तावता नु इध पण्डिता समणब्राह्मणा अगं सुद्धिं सत्तस्स वदन्ति, उदाहु अज्जम्पि एत्तो अरूपसमापत्तितो अधिकं वदन्तीति पुच्छति । **एत्तावतगम्पि वदन्ति हेकेति** एके सस्सतवादा समणब्राह्मणा पण्डितमानिनो एत्तावतापि अगं सुद्धिं वदन्ति । **तेसं पनेके समयं वदन्तीति** तेसंयेव एके उच्छेदवादा समयं उच्छेदं वदन्ति । **अनुपादिसेसे कुसला वदानाति** अनुपादिसेसे कुसलवादा समाना ।

८८४. एते च जत्वा उपनिस्सिताति एते च दिट्ठिगतिके सस्सतुच्छेददिट्ठियो निस्सिताति जत्वा । **जत्वा मुनी** निस्सये सो विमंसीति निस्सये च जत्वा सो वीमंसी पण्डितो बुद्धमुनि । **जत्वा विमुत्तोति** दुक्खानिच्चादितो धम्मे जत्वा

विमुक्तो। भवाभवाय न समेतीति पुनपुनं उपपत्तिया न समागच्छतीति अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि।
देसनापरियोसाने पुराभेदसुत्ते वुत्तसदिसोयेवाभिसमयो अहोसीति।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय कलहविवादसुत्तवण्णना निट्ठिता।

१२. चूळब्यूहसुत्तवण्णना

८८५-६. सकंसकंदिट्ठिपरिब्बसानाति चूळब्यूहसुत्तं। का उप्पत्ति? इदम्पि तस्मिंयेव महासमये “सब्बेपि इमे दिट्ठिगतिका ‘साधुरूपम्हा’ति भणन्ति, किं नु खो साधुरूपाव इमे अत्तनोयेव दिट्ठिया पतिट्ठहन्ति, उदाहु अज्जम्पि दिट्ठिं गण्हन्ती”ति उप्पन्नचित्तानं एकच्चानं देवतानं तमत्थं पकासेतुं पुरिमनयेनेव निम्मितबुद्धेन अत्तानं पुच्छापेत्वा वुत्तं।

तत्थ आदितो द्वेपि गाथा पुच्छागाथायेव। तासु सकंसकंदिट्ठिपरिब्बसानाति अत्तनो अत्तनो दिट्ठिया वसमाना। विग्गह नाना कुसला वदन्तीति दिट्ठिबलगाहं गहेत्वा, तत्थ “कुसलाम्हा”ति पटिजानमाना पुथु पुथु वदन्ति एकं न वदन्ति। यो एवं जानाति स वेदि धम्मं इदं पटिकोसमकेवली सोति तज्ज दिट्ठिं सन्धाय यो एवं जानाति, सो धम्मं वेदि। इदं पन पटिकोसन्तो हीनो होतीति वदन्ति। बालोति हीनो। अक्कुसलोति अविट्ठा।

८८७-८. इदानि तिस्सो विस्सज्जनगाथा होन्ति। ता पुरिमट्ठेन वुत्तमत्थं पच्छिमट्ठेन पटिब्यूहित्वा ठिता। तेन ब्यूहेन उत्तरसुत्ततो च अप्पकत्ता इदं सुत्तं “चूळब्यूह”न्ति नामं लभति। तत्थ परस्स चे धम्मन्ति परस्स दिट्ठिं। सब्बेव बालाति एवं सन्ते सब्बेव इमे बाला होन्तीति अधिप्पायो। किं कारणं? सब्बेविमे दिट्ठिपरिब्बसानाति सन्दिट्ठिया चेव न वीवदाता। संसुद्धपज्जा कुसला मुतीमाति सकाय दिट्ठिया न विवदाता न वोदाता संकिलिट्ठाव समाना संसुद्धपज्जा च कुसला च मुतिमन्तो च ते होन्ति चे। अथ वा “सन्दिट्ठिया चे पन वीवदाता” तिपि पाठो। तस्सत्थो — सकाय पन दिट्ठिया वोदाता संसुद्धपज्जा कुसला मुतिमन्तो होन्ति चे। न तेसं कोचीति एवं सन्ते तेसं एकोपि हीनपज्जो न होति। किंकारणा? दिट्ठी हि तेसम्पि तथा समत्ता, यथा इतरेसन्ति।

८८९. न वाहमेतन्ति गाथाय सङ्खेपत्थो — यं ते मिथु द्वे द्वे जना अज्जमज्जं “बालो”ति आहु, अहं एतं तथियं तच्छन्ति नेव ब्रूमि। किंकारणा? यस्मा सब्बे ते सकं सकं दिट्ठिं “इदमेव सच्चं मोघमज्ज”न्ति अकंसु। तेन च कारणेन परं “बालो”ति दहन्ति। एत्थ च “तथिय”न्ति “कथिव”न्ति द्वेपि पाठा।

८९०. यमाहूति पुच्छागाथाय यं दिट्ठिसच्चं तथियन्ति एके आहु।

८९१. एकज्झि सच्चन्ति विस्सज्जनगाथाय एकं सच्चं निरोधो मग्गो वा। यस्मिं पजा नो विवदे पजानन्ति यम्हि सच्चे पजानन्तो पजा नो विवदेय्य। सयं थुनन्तीति अत्तना वदन्ति।

८९२. कस्मा नूति पुच्छागाथाय पवादियासेति वादिनो। उदाहु ते तक्कमनुस्सरन्तीति ते वादिनो उदाहु अत्तनो तक्कमत्तं अनुगच्छन्ति।

८९३. न हेवाति विस्सज्जनगाथाय अज्जत्र सज्जाय निच्चानीति ठपेत्वा सज्जामत्तेन निच्चन्ति गहितग्गहणानि । तक्कज्च दिट्ठीसु पकप्पयित्वाति अत्तनो मिच्छासङ्कप्पमत्तं दिट्ठीसु जनेत्वा । यस्मा पन दिट्ठीसु वितक्कं जनेन्ता दिट्ठियोपि जनेन्ति, तस्मा निद्देसे वुत्तं “दिट्ठिगतानि जनेन्ति सज्जनेन्ती”तिआदि (महानि० १२१) ।

८९४-५. इदानि एवं नानासच्चेसु असन्तेसु तक्कमत्तमनुस्सरन्तानं दिट्ठिगतिकानं विष्पटिपत्तिं दस्सेतुं “दिट्ठे सुते”तिआदिका गाथायो अभासि । तत्थ दिट्ठेति दिट्ठं, दिट्ठसुद्धिन्ति अधिप्पायो । एस नयो सुतादीसु । एते च निस्साय विमानदस्सीति एते दिट्ठिधम्मे निस्सयित्वा सुद्धिभावसङ्घातं विमानं असम्मानं पस्सन्तोपि । विनिच्छये ठत्वा पहस्समानो, बालो परो अक्कुसलोति चाहाति एवं विमानदस्सीपि तस्मिं दिट्ठिविनिच्छये ठत्वा तुट्ठिजातो हासजातो हुत्वा “परो हीनो च अविद्वा चा”ति एवं वदतियेव । एवं सन्ते येनेवाति गाथा । तत्थ सयमत्तनाति सयमेव अत्तानं । विमानेतीति गरहति । तदेव पावाति तदेव वचनं दिट्ठिं वदति, तं वा पुग्गलं ।

८९६. अतिसारदिट्ठियाति गाथायत्थो — सो एवं ताय लक्खणातिसारिनिया अतिसारदिट्ठिया समत्तो पुण्णो उद्धुमातो, तेन च दिट्ठिमानेन मत्तो “परिपुण्णो अहं केवली”ति एवं परिपुण्णमानी सयमेव अत्तानं मनसा “अहं पण्डितो”ति अभिसिञ्चति । किंकारणा? दिट्ठी हि सा तस्स तथा समत्ताति ।

८९७. परस्स चेति गाथाय सम्बन्धो अत्थो च — किञ्च भिय्यो? यो सो विनिच्छये ठत्वा पहस्समानो “बालो परो अक्कुसलो”ति चाह । तस्स परस्स चे हि वचसा सो तेन वुच्चमानो निहीनो होति । तुमो सहा होति निहीनपज्जो, सोपि तेनेव सह निहीनपज्जो होति । सोपि हि नं “बालो”ति वदति । अथस्स वचनं अप्पमाणं, सो पन सयमेव वेदगू च धीरो च होति । एवं सन्ते न कोचि बालो समणेसु अत्थि । सब्बेपि हि ते अत्तनो इच्छाय पण्डिता ।

८९८. अज्जं इतोति गाथाय सम्बन्धो अत्थो च — “अथ चे सयं वेदगू होति धीरो, न कोचि बालो समणेसु अत्थी”ति एवज्जि वुत्तेपि सिया कस्सचि “कस्मा”ति । तत्थ वुच्चते — यस्मा अज्जं इतो याभिवदन्ति धम्मं अपरद्धा सुद्धिमकेवली ते, एवम्पि तित्थिया पुथुसो वदन्ति, ये इतो अज्जं दिट्ठिं अभिवदन्ति, ये अपरद्धा विरद्धा सुद्धिमग्गं, अकेवलिनो च तेति एवं पुथुतित्थिया यस्मा वदन्तीति वुत्तं होति । कस्मा पनेवं वदन्तीति चे? सन्दिट्ठिरागेन हि ते भिरत्ता, यस्मा सकेन दिट्ठिरागेन अभिरत्ताति वुत्तं होति ।

८९९-९००. एवं अभिरत्ता च — इधेव सुद्धिन्ति गाथा । तत्थ सकायनेति सकमग्गे दळ्हं वदानाति दळ्हवादा । एवज्ज दळ्हवादेसु तेसु यो कोचि तित्थियो सकायने वापि दळ्हं वदानो कमेत्थ बालोति परं दहेय्य, सङ्खेपतो तत्थ सस्सतुच्छेदसङ्घाते वित्थारतो वा नत्थिकइस्सरकारणनियतादिभेदे सके आयतने “इदमेव सच्च”न्ति दळ्हं वदानो कं परं एत्थ दिट्ठिगते “बालो”ति सह धम्मेन पस्सेय्य, ननु सब्बोपि तस्स मतेन पण्डितो एव सुप्पटिपन्नो एव च । एवं सन्ते च सयमेव सो मेधगमावहेय्य परं वदं बालमसुद्धिधम्मं, सोपि परं “बालो च असुद्धिधम्मो च अय”न्ति वदन्तो अत्तनाव कलहं आवहेय्य । कस्मा? यस्मा सब्बोपि तस्स मतेन पण्डितो एव सुप्पटिपन्नो एव च ।

९०१. एवं सब्बथापि विनिच्छये ठत्वा सयं पमाय उद्धंस लोकस्मिं विवादमेति, दिट्ठियं ठत्वा सयज्च सत्थारादीनि मिनित्वा सो भिय्यो विवादमेतीति । एवं पन विनिच्छयेसु आदीनवं जत्वा अरियमग्गेन हित्वान सब्बानि विनिच्छयानि न मेधगं कुब्बति जन्तु लोकेति अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि । देसनापरियोसाने पुराभेदसुत्ते वुत्तसदिसो एवाभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय चूळब्यूहसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१३. महाब्यूहसुत्तवण्णना

१०२. ये केचिमेति महाब्यूहसुत्तं । का उप्पत्ति? इदम्पि तस्मिंयेव महासमये “किं नु खो इमे दिट्ठिपरिब्वसाना विञ्जूनं सन्तिका निन्दमेव लभन्ति, उदाहु पसंसम्पी”ति उप्पन्नचित्तानं एकच्चानं देवतानं तमत्थं आविकातुं पुरिमनयेन निम्मितबुद्धेन अत्तानं पुच्छापेत्वा वुत्तं । तत्थ अन्वानयन्तीति अनु आनयन्ति, पुनप्पुनं आहरन्ति ।

१०३. इदानी यस्मा ते “इदमेव सच्च”न्ति वदन्ता दिट्ठिगतिका वादिनो कदाचि कत्थचि पसंसम्पि लभन्ति, यं एतं पसंसासङ्घातं वादफलं, तं अप्पं रागादीनं समाय समत्थं न होति, को पन वादो दुतिये निन्दाफले, तस्मा एतमत्थं दस्सेन्तो इमं ताव विस्सज्जनगाथमाह । “अप्पज्झि एतं न अलं समाय, दुवे विवादस्स फलानि ब्रूमी”तिआदि । तत्थ दुवे विवादस्स फलानीति निन्दा पसंसा च, जयपराजयादीनि वा तंसभागानि । एतम्पि दिस्वाति “निन्दा अनिट्ठा एव, पसंसा नालं समाया”ति एतम्पि विवादफले आदीनवं दिस्वा । खेमाभिपस्सं अविवादभूमिन्ति अविवादभूमिं निब्बानं “खेम”न्ति पस्समानो ।

१०४. एवज्झि अविवदमानो — या काचिमाति गाथा । तत्थ सम्मुतियोति दिट्ठियो । पुथुज्जाति पुथुज्जनसम्भवा । सो उपयं किमेय्याति सो उपगन्तब्बद्धेन उपयं रूपादीसु एकम्पि धम्मं किं उपेय्य, केन वा कारणेन उपेय्य । दिट्ठे सुते खन्तिमकुब्बमानोति दिट्ठसुतसुद्धीसु पेमं अकरोन्तो ।

१०५. इतो बाहिरा पन — सीलुत्तमाति गाथा । तस्सत्थो — सीलंयेव “उत्तम”न्ति मज्जमाना सीलुत्तमा एके भोन्तो संयममत्तेन सुद्धिं वदन्ति, हत्थिवतादिज्च वतं समादाय उपट्ठिता, इधेव दिट्ठियं अस्स सत्थुनो सुद्धिन्ति भवूपनीता भवज्झोसिता समाना वदन्ति, अपिच ते कुसला वदाना “कुसला मय”न्ति एवं वादा ।

१०६. एवं सीलुत्तमेसु च तेसु तथा पटिपन्नो यो कोचि — सचे चुतोति गाथा । तस्सत्थो — सचे ततो सीलवततो परविच्छन्दनेन वा अनभिसम्भुणन्तो वा चुतो होति, सो तं सीलब्बतादिकम्मं पुज्जाभिसङ्घारादिकम्मं वा विराधयित्वा पवेधती । न केवलज्च वेधति, अपिच खो तं सीलब्बतसुद्धिं पजप्पती च विप्पलपति पत्थयती च । किमिव? सत्थाव हीनो पवसं घरम्हा । घरम्हा पवसन्तो सत्थतो हीनो यथा तं घरं वा सत्थं वा पत्थेय्याति ।

१०७. एवं पन सीलुत्तमानं वेधकारणं अरियसावको — सीलब्बतं वापि पहाय सब्बन्ति गाथा । तत्थ सावज्जनवज्जन्ति सब्बाकुसलं लोकियकुसलज्च । एतं सुद्धिं असुद्धिन्ति अपत्थयानोति पच्चकामगुणादिभेदं एतं सुद्धिं, अकुसलादिभेदं असुद्धिज्च अपत्थयमानो । विरतो चरेति सुद्धिया असुद्धिया च विरतो चरेय्य । सन्तिमनुगहायाति दिट्ठिं अगहेत्वा ।

१०८. एवं इतो बाहिरके सीलुत्तमे संयमेन विसुद्धिवादे तेसं विघातं सीलब्बतप्पहायिनो अरहतो च पटिपत्तिं दस्सेत्वा इदानी अज्जथापि सुद्धिवादे बाहिरके दस्सेन्तो “तमूपनिस्साया”ति गाथमाह । तस्सत्थो — सन्तज्जेपि समणब्राह्मणा, ते जिगुच्छितं अमरन्तपं वा दिट्ठसुद्धिआदीसु वा अज्जतरज्जतरं उपनिस्साय अकिरियदिट्ठिया वा उद्धंसरा हुत्वा भवाभवेसु

अवीततण्हासे सुद्धिमनुत्थुनन्ति वदन्ति कथेन्तीति ।

९०९. एवं तेसं अवीततण्हानं सुद्धिं अनुत्थुनन्तानं योपि सुद्धिप्पत्तमेव अत्तानं मज्जेय्य, तस्सपि अवीततण्हत्ता भवाभवेसु तं तं वत्थुं पत्थयमानस्स हि जप्पितानि पुनप्पुनं होन्तियेवाति अधिप्पायो । तण्हा हि आसेविता तण्हं वड्डयतेव । न केवलञ्च जप्पितानि, पवेधितं वापि पकप्पितेसु, तण्हादिद्वीहि चस्स पकप्पितेसु वत्थूसु पवेधितम्पि होतीति वुत्तं होति । भवाभवेसु पन वीततण्हत्ता आर्यातिं चुतूपपातो इध यस्स नत्थि, सकेन वेधेय्य कुहिंव जप्पेति अयमेतिस्सा गाथाय सम्बन्धो । सेसं निद्वेसे वुत्तनयमेव ।

९१०-९१. यमाहूति पुच्छागाथा । इदानि यस्मा एकोपि एत्थ वादो सच्चो नत्थि, केवलं दिट्ठिमत्तकेन हि ते वदन्ति, तस्मा तमत्थं दस्सेन्तो “सकज्ही”ति इमं ताव विस्सज्जनगाथमाह । तत्थ सम्मुतिन्ति दिट्ठिं ।

९१२. एवमेतेसु सकं धम्मं परिपुण्णं ब्रुवन्तेसु अज्जस्स पन धम्मं “हीन”न्ति वदन्तेसु यस्स कस्सचि — परस्स चे वम्भयितेन हीनोति गाथा । तस्सत्थो — यदि परस्स निन्दितकारणा हीनो भवेय्य, न कोचि धम्मेसु विसेसि अगो भवेय्य । किं कारणं? पुथू हि अज्जस्स वदन्ति धम्मं, निहीनतो सब्बेव ते सप्पि दळ्ळं वदाना सकधम्मे दळ्ळवादा एव ।

९१३. किञ्च भिय्यो — सद्धम्मपूजाति गाथा । तस्सत्थो — ते च तित्थिया यथा पसंसन्ति सकायनानि, सद्धम्मपूजापि नेसं तथेव वत्तति । ते हि अतिविय सत्थारादीनि सक्करोन्ति । तत्थ यदि ते पमाणा सियुं, एवं सन्ते सब्बेव वादा तथिया भवेय्युं । किं कारणं? सुद्धी हि नेसं पच्चत्तमेव, न सा अज्जत्र सिज्झति, नापि परमत्थतो । अत्तनि दिट्ठिगाहमत्तमेव हि तं तेसं परपच्चयनेय्यबुद्धीनं ।

९१४. यो वा पन विपरीतो बाहितपापत्ता ब्राह्मणो, तस्स — न ब्राह्मणस्स परनेय्यमत्थीति गाथा । तस्सत्थो — ब्राह्मणस्स हि “सब्बे सद्धारा अनिच्चा”तिआदिना (ध० प० २७७; नेत्ति० ५) नयेन सुदिट्ठत्ता परेन नेतब्बं जाणं नत्थि, दिट्ठिधम्मेसु “इदमेव सच्च”न्ति निच्छिनित्वा समुग्गहीतम्पि नत्थि । तंकारणा सो दिट्ठिकलहानि अतीतो, न च सो सेट्ठतो पस्सति धम्ममज्जं अज्जत्र सतिपट्ठानादीहि ।

९१५. जानामीति गाथाय सम्बन्धो अत्थो च — एवं ताव परमत्थब्राह्मणो न हि सेट्ठतो पस्सति धम्ममज्जं, अज्जे पन तित्थिया परचित्तजाणादीहि जानन्ता पस्सन्तापि “जानामि पस्सामि तथेव एत”न्ति एवं वदन्तापि च दिट्ठिया सुद्धिं पच्चेन्ति । कस्मा? यस्मा तेसु एकोपि अद्वक्खि चे अद्वस्स चेपि तेन परचित्तजाणादिना यथाभूतं अत्थं, किज्झि तुमस्स तेन तस्स तेन दस्सनेन किं कतं, किं दुक्खपरिज्जा साधिता, उदाहु समुदयपहानादीनं अज्जतरं, यतो सब्बथापि अतिक्कमित्वा अरियमगं ते तित्थिया अज्जेनेव वदन्ति सुद्धिं, अतिक्कमित्वा वा ते तित्थिये बुद्धादयो अज्जेनेव वदन्ति सुद्धिन्ति ।

९१६. पस्सं नरोति गाथाय सम्बन्धो अत्थो च । किञ्च भिय्यो? ख्वायं परचित्तजाणादीहि अद्वक्खि, सो पस्सं नरो दक्खति नामरूपं, न ततो परं दिस्वान वा जस्सति तानिमेव नामरूपानि निच्चतो सुखतो वा न अज्जथा । सो एवं पस्सन्तो कामं बहुं पस्सतु अप्पकं वा नामरूपं निच्चतो सुखतो च, अथस्स एवरूपेन दस्सनेन न हि तेन सुद्धिं कुसला वदन्तीति ।

९१७. निविस्सवादीति गाथाय सम्बन्धो अत्थो च — तेन च दस्सनेन सुद्धिया असतियापि यो “जानामि पस्सामि

तथेव एत'न्ति एवं निविस्सवादी, एतं वा दस्सनं पटिच्च दिट्ठिया सुद्धिं पच्चेन्तो “इदमेव सच्च”न्ति एवं निविस्सवादी, सो सुब्बिनयो न होति तं तथा पकप्पितं अभिसङ्खतं दिट्ठिं पुरेक्खरानो । सो हि यं सत्थारादिं निस्सितो, तथेव सुभं वदानो सुद्धिं वदो, “परिसुद्धवादो परिसुद्धदस्सनो वा अह”न्ति अत्तानं मज्जमानो तत्थ तथदसा सो, तत्थ सकाय दिट्ठिया अविपरीतमेव सो अदस । यथा सा दिट्ठि पवत्तति, तथेव नं अदस, न अज्जथा पस्सितुं इच्छतीति अधिप्पायो ।

९१८. एवं पकप्पितं दिट्ठिं पुरेक्खरानेसु तिथियेसु — न ब्राह्मणो कप्पमुपेति सङ्गाति गाथा । तत्थ सङ्गाति सङ्गाय, जानित्वाति अत्थो । नपि जाणबन्धूति समापत्तिजाणादिना अकततण्हादिट्ठिबन्धु । तत्थ विग्गहो — नापि अस्स जाणेन कतो बन्धु अत्थीति नपि जाणबन्धु । सम्मुतियोति दिट्ठिसम्मुतियो । पुथुज्जाति पुथुज्जनसम्भवा । उग्गहणन्ति मज्जेति उग्गहणन्ति अज्जे, अज्जे ता सम्मुतियो उग्गहन्तीति वुत्तं होति ।

९१९. किञ्च भिय्यो — विस्सज्ज गन्थानीति गाथा । तत्थ अनुग्गहोति उग्गहणविरहितो, सोपि नास्स उग्गहोति अनुग्गहो, न वा उग्गहणीति अनुग्गहो ।

९२०. किञ्च भिय्यो — सो एवरूपो — पुब्बासवेति गाथा । तत्थ पुब्बासवेति अतीतरूपादीनि आरब्भ उप्पज्जमानधम्मे किलेसे । नवेति पच्चुप्पन्नरूपादीनि आरब्भ उप्पज्जमानधम्मे । न छन्दगूति छन्दादिवसेन न गच्छति । अनत्तगरहीति कताकतवसेन अत्तानं अगहन्तो ।

९२१. एवं अनत्तगरही च — स सब्बधम्मेसूति गाथा । तत्थ सब्बधम्मेसूति द्वासट्ठिदिट्ठिधम्मेसु “यं किञ्च दिट्ठं वा”ति एवंपभेदेसु । पन्नभारोति पतितभारो । न कप्पेतीति न कप्पियो, दुविधम्पि कप्पं न करोतीति अत्थो । नूपरतोति पुथुज्जनकल्याणकसेक्खा विय उपरतिसमङ्गीपि न होति । न पत्थियोति नित्तण्हो । तण्हा हि पत्थियतीति पत्थिया, नास्स पत्थियाति न पत्थियोति । सेसं तत्थ तत्थ पाकटमेवाति न वुत्तं । एवं अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि, देसनापरियोसाने पुराभेदसुत्ते वुत्तसदिसो एवाभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुदक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय महाब्यूहसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१४. तुवटकसुत्तवण्णना

९२२. पुच्छामि तन्ति तुवटकसुत्तं । का उप्पत्ति? इदम्पि तस्मिंयेव महासमये “का नु खो अरहत्तप्पत्तिया पटिपत्ती”ति उप्पन्नचित्तानं एकच्चानं देवतानं तमत्थं पकासेतुं पुरिमनयेनेव निम्मितबुद्धेन अत्तानं पुच्छापेत्वा वुत्तं ।

तत्थ आदिगाथाय ताव पुच्छामीति एत्थ अदिट्ठजोतनादिवसेन पुच्छा विभजिता । आदिच्चबन्धुन्ति आदिच्चस्स गोत्तबन्धु । विवेकं सन्तिपदज्जाति विवेकज्ज सन्तिपदज्ज । कथं दिस्वाति केन कारणेन दिस्वा, कथं पवत्तदस्सनो हुत्वाति वुत्तं होति ।

९२३. अथ भगवा यस्मा यथा पस्सन्तो किलेसे उपरुन्थति, तथा पवत्तदस्सनो हुत्वा परिनिब्बाति, तस्मा तमत्थं

आविकरोन्तो नानप्पकारेन तं देवपरिसं किलेसप्पहाने नियोजेन्तो “मूलं पपञ्चसङ्काया”ति आरभित्वा पञ्च गाथा अभसि ।

तत्थ आदिगाथाय ताव सङ्खेपत्थो — पपञ्चाति सङ्कातत्ता पपञ्चा एव पपञ्चसङ्का । तस्सा अविज्जादयो किलेसा मूलं, तं पपञ्चसङ्काय मूलं अस्मीति पवत्तमानञ्च सब्बं मन्ताय उपरुन्धे । या काचि अज्झत्तं तण्हा उपज्जेय्युं, तासं विनया सदा सतो सिक्खे उपट्ठितस्सति हुत्वा सिक्खेय्याति ।

१२४. एवं ताव पठमगाथाय एव तिसिक्खायुत्तं देसनं अरहत्तनिकूटेन देसेत्वा पुन मानप्पहानवसेन देसेतुं “यं किञ्ची”ति गाथमाह । तत्थ यं किञ्चि धम्ममभिजञ्जा अज्झत्तन्ति यं किञ्चि उच्चाकुलीनतादिकं अत्तनो गुणं जानेय्य अथ वापि बहिद्वाति अथ वा बहिद्वापि आचरियुपज्झायानं वा गुणं जानेय्य । न तेन थामं कुब्बेथाति तेन गुणेन थामं न करेय्य ।

१२५. इदानिस्स अकरणविधिं दस्सेन्तो “सेय्यो न तेना”ति गाथमाह । तस्सत्थो — तेन च मानेन “सेय्योह”न्ति वा “नीचोह”न्ति वा “सरिक्खोह”न्ति वापि न मज्जेय्य, तेहि च उच्चाकुलीनतादीहि गुणेहि फुट्ठो अनेकरूपेहि “अहं उच्चाकुला पब्बजितो”तिआदिना नयेन अत्तानं विकप्पेन्तो न तिट्ठेय्य ।

१२६. एवं मानप्पहानवसेनपि देसेत्वा इदानि सब्बकिलेसूपसमवसेनपि देसेतुं “अज्झत्तमेवा”ति गाथमाह । तत्थ अज्झत्तमेवुपसमेति अत्तनि एव रागादिसब्बकिलेसे उपसमेय्य । न अज्जतो भिक्खु सन्तिमेसेय्याति ठपेत्वा च सतिपट्टानादीनि अज्जेन उपायेन सन्तिं न परियेसेय्य । कुतो निरत्ता वाति निरत्ता कुतो एव ।

१२७. इदानि अज्झत्तं उपसन्तस्स खीणासवस्स तादिभावं दस्सेन्तो “मज्झे यथा”ति गाथमाह । तस्सत्थो — यथा महासमुद्दस्स उपरिमहेट्ठिमभागानं वेमज्झसङ्काते चतुयोजनसहस्सप्पमाणे मज्झे पब्बतन्तरे ठितस्स वा मज्झे समुद्दस्स ऊमि न जायति, ठितोव सो होति अविकम्पमानो, एवं अनेजो खीणासवो लाभादीसु ठितो अस्स अविकम्पमानो, सो तादिसो रागादिउस्सदं भिक्खु न करेय्य कुहिञ्चीति ।

१२८. इदानि एतं अरहत्तनिकूटेन देसितं धम्मदेसनं अब्भनुमोदन्तो तस्स च अरहत्तस्स आदिपटिपदं पुच्छन्तो निम्मितबुद्धो “अकित्तयी”ति गाथमाह । तत्थ अकित्तयीति आचिक्खि । विवटचक्खूति विवटेहि अनावरणेहि पञ्चहि चक्खूहि समन्नागतो । सक्खिधम्मन्ति सयं अभिज्जातं अत्तपच्चक्खं धम्मं । परिस्सयविनयन्ति परिस्सयविनयनं । पटिपदं वदेहीति इदानि पटिपत्तिं वदेहि । भदन्तेति “भदं तव अत्थू”ति भगवन्तं आलपन्तो आह । अथ वा भदं सुन्दरं तव पटिपदं वदेहीति वुत्तं होति । पातिमोक्खं अथ वापि समाधिन्ति तमेव पटिपदं भिन्दित्वा पुच्छति । पटिपदन्ति एतेन वा मगं पुच्छति । इतरेहि सीलं समाधिञ्च पुच्छति ।

१२९-३०. अथस्स भगवा यस्मा इन्द्रियसंवरो सीलस्स रक्खा, यस्मा वा इमिना अनुक्कमेन देसियमाना अयं देसना तासं देवतानं सप्पाया, तस्मा इन्द्रियसंवरतो पभुति पटिपदं दस्सेन्तो “चक्खूही”तिआदिमारब्धो । तत्थ चक्खूहि नेव लोलस्साति अदिट्ठदक्खितब्बादिवसेन चक्खूहि लोलो नेवस्स । गामकथाय आवरये सोतन्ति तिरच्छानकथातो सोतं आवरेय्य । फस्सेनाति रोगफस्सेन । भवञ्च नाभिजप्पेय्याति तस्स फस्सस्स विनोदनत्थाय कामभवादिभवञ्च न पत्थेय्य । भेरवेसु च न सम्पवेधेय्याति तस्स फस्सस्स पच्चयभूतेसु सीहव्यग्धादीसु भेरवेसु च न सम्पवेधेय्य, अवसेसेसु

वा घानिन्द्रियमनिन्द्रियविसयेसु नप्पवेधेय्य । एवं परिपूरो इन्द्रियसंवरो वुत्तो होति । पुरिमेहि वा इन्द्रियसंवरं दस्सेत्वा इमिना “अरञ्जे वसता भेरवं दिस्वा वा सुत्वा वा न वेधितब्ब”न्ति दस्सेति ।

९३१. लब्धा न सन्निधिं कयिराति एतेसं अन्नादीनं यंकिञ्चि धम्मेन लभित्वा “अरञ्जे च सेनासने वसता सदा दुल्लभ”न्ति चिन्तेत्वा सन्निधिं न करेय्य ।

९३२. ज्ञायी न पादलोलस्साति ज्ञानाभिरतो च न पादलोलो अस्स । **विरमे कुक्कुच्चा नप्पमज्जेय्याति** हत्थकुक्कुच्चादिकुक्कुच्चं विनोदेय्य । सक्कच्चकारिताय चेत्य नप्पमज्जेय्य ।

९३३. तन्दिं मायं हस्सं खिडुन्ति आलसियञ्च मायञ्च हस्सञ्च कायिकचेतसिकखिडुञ्च । **सविभूसन्ति** सद्धिं विभूसाय ।

९३४-७. आथब्बणन्ति आथब्बणिकमन्तप्पयोगं । **सुपिनन्ति** सुपिनसत्थं । **लक्खणन्ति** मणिलक्खणादिं । **नो विदहेति** नप्पयोजेय्य । **विरुतन्ति** मिगादीनं वस्सितं । **पेसुणियन्ति** पेसुञ्जं । **कयविककयेति** पञ्चहि सहधम्मिकेहि सद्धिं वञ्चनावसेन वा उदयपत्थनावसेन वा न तिड्ढेय्य । **उपवादं भिक्खु न करेय्याति** उपवादकरे किलेसे अनिब्बत्तेन्तो अत्तनि परेहि समणब्राह्मणेहि उपवादं न जनेय्य । **गामे च नाभिसज्जेय्याति** गामे च गिहिसंसग्गादीहि नाभिसज्जेय्य । **लाभकम्या जनं न लपयेय्याति** लाभकामताय जनं नालपयेय्य । **पयुत्तन्ति** चीवरादीहि सम्पयुत्तं, तदत्थं वा पयोजितं ।

९३८-९. मोसवज्जे न नीयेथाति मुसावादे न नीयेथ । **जीवितेनाति** जीविकाय । **सुत्वा रुसितो बहुं वाचं,** **समणानं वा पुथुजनानन्ति** रुसितो घट्टितो परेहि तेस समणानं वा खत्तियादिभेदानं वा अञ्जेसं पुथुजनानं बहुम्पि अनिड्ढवाचं सुत्वा । **न पटिवज्जाति** न पटिवदेय्य । किं कारणं? **न हि सन्तो पटिसेनिकरोन्ति** ।

९४०. एतञ्च धम्ममज्जायाति सब्बमेतं यथावुत्तं धम्मं जत्वा । **विचिनन्ति** विचिनन्तो । **सन्तीति निब्बुतिं जत्वाति** निब्बुतिं रागादीनं सन्तीति जत्वा ।

९४१. किंकारणा नप्पमज्जेइति चे — अभिभू हि सोति गाथा । तत्थ **अभिभूति** रूपादीनं अभिभविता । **अनभिभूतोति** तेहि अनभिभूतो । **सक्खिधम्ममनीतिहमदस्सीति** पच्चक्खमेव अनीतिहं धम्ममदक्खि । **सदा नमस्समनुसिक्खेति** सदा नमस्सन्तो तिस्सो सिक्खायो सिक्खेय्य । सेसं सब्बत्थ पाकटमेव ।

केवलं पन एत्थ “चक्खूहि नेव लोलो”तिआदीहि इन्द्रियसंवरो, “अन्नानमथो पानान”न्तिआदीहि सन्निधिपटिक्खेपमुखेन पच्चयपटिसेवनसीलं, मेथुनमोसवज्जपेसुणियादीहि पातिमोक्खसंवरसीलं, “आथब्बणं सुपिनं लक्खण”न्तिआदीहि आजीवपारिसुद्धिसीलं, “ज्ञायी अस्सा”ति इमिना समाधि, “विचिनं भिक्खू”ति इमिना पज्जा, “सदा सतो सिक्खे”ति इमिना पुन सद्धेपतो तिस्सोपि सिक्खा, “अथ आसनेसु सयनेसु, अप्पसद्देसु भिक्खु विहरेय्य, निदं न बहुलीकरेय्या”तिआदीहि सीलसमाधिपज्जानं उपकारापकारसङ्गहनविनोदनानि वुत्तानीति । एवं भगवा निम्मितस्स परिपुण्णपटिपदं वत्वा अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि, देसनापरियोसाने पुराभेदसुत्ते वुत्तसदिसोयेवाभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय तुवटकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१५. अत्तदण्डसुत्तवण्णना

१४२. अत्तदण्डा भयं जातन्ति अत्तदण्डसुत्तं । का उप्पत्ति? यो सो सम्मापरिब्बाजनीयसुत्तस्स उप्पत्तियं वुच्चमानाय साकियकोलियानं उदकं पटिच्च कलहो वण्णितो, तं जत्वा भगवा “जातका कलहं करोन्ति, हन्द ने वारेस्सामी”ति द्विन्नं सेनानं मज्झे ठत्वा इमं सुत्तमभासि ।

तत्थ पठमगाथायत्थो — यं लोकस्स दिट्ठधम्मिकं वा सम्परायिकं वा भयं जातं, तं सब्बं अत्तदण्डा भयं जातं अत्तनो दुच्चरितकारणा जातं, एवं सन्तेपि जनं पस्सथ मेधगं, इमं साकियादिजनं पस्सथ अज्जमज्जं मेधगं हिंसकं बाधकन्ति । एवं तं पटिविरुद्धं विप्पटिपन्नं जनं परिभासित्वा अत्तनो सम्मापटिपत्तिदस्सनेन तस्स संवेगं जनेतुं आह “संवेगं कित्तयिस्सामि, यथा संविजितं मया”ति, पुब्बे बोधिसत्तेनेव सताति अधिप्पायो ।

१४३. इदानीं यथानेन संविजितं, तं पकारं दस्सेन्तो “फन्दमान”न्ति आदिमाह । तत्थ फन्दमानन्ति तण्हादीहि कम्पमानं । अप्पोदकेति अप्पउदके । अज्जमज्जेहि ब्यारुद्धे दिस्वाति नानासत्ते च अज्जमज्जेहि सद्धिं विरुद्धे दिस्वा । मं भयमाविसीति मं भयं पविट्ठं ।

१४४. समन्तमसारो लोकोति निरयं आदिं कत्वा समन्ततो लोको असारो निच्चसारादिरहितो । दिसा सब्बा समेरिताति सब्बा दिसा अनिच्चताय कम्पिता । इच्छं भवनमत्तनोति अत्तनो ताणं इच्छन्तो । नादसासिं अनोसितन्ति किञ्चि ठानं जरादीहि अनज्झावुत्थं नादक्खिं ।

१४५. ओसानेत्वेव ब्यारुद्धे, दिस्वा मे अरती अहूति योब्बज्जादीनं ओसाने एव अन्तगमके एव विनासके एव जरादीहि ब्यारुद्धे आहतचित्ते सत्ते दिस्वा अरति मे अहोसि । अथेत्थ सल्लन्ति अथ एतेसु सत्तेसु रागादिसल्लं । हृदयनिस्सितन्ति चित्तनिस्सितं ।

१४६. “कथं आनुभावं सल्लं”न्ति चे — येन सल्लेन ओतिण्णोति गाथा । तत्थ दिसा सब्बा विधावतीति सब्बा दुच्चरितदिसापि पुरत्थिमादिदिसाविदिसापि धावति । तमेव सल्लमब्बुद्ध, न धावति न सीदतीति तमेव सल्लं उद्धरित्वा ता च दिसा न धावति, चतुरोघे च न सीदतीति ।

१४७. एवंमहानुभावेन सल्लेन ओतिण्णेस्वपि च सत्तेसु — तत्थ सिक्खानुगीयन्ति, यानि लोके गधितानीति गाथा । तस्सत्थो — ये लोके पञ्च कामगुणा पटिलाभाय गिज्झन्तीति कत्वा “गधितानी”ति वुच्चन्ति, चिरकालासेवितत्ता वा “गधितानी”ति वुच्चन्ति, तत्थ तं निमित्तं हत्थिसिक्खादिका अनेका सिक्खा कथीयन्ति उग्गहन्ति वा । पस्सथ याव पमत्तो वायं लोको, यतो पण्डितो कुलपुत्तो तेसु वा गधितेसु तासु वा सिक्खासु अधिमुत्तो न सिया, अज्जदत्थु अनिच्चादिदस्सनेन निब्बिज्झ सब्बसो कामे अत्तनो निब्बानमेव सिक्खेति ।

१४८. इदानीं यथा निब्बानाय सिक्खितब्बं, तं दस्सेन्तो “सच्चो सिया”ति आदिमाह । तत्थ सच्चोति वाचासच्चेन जाणसच्चेन मग्गसच्चेन च समन्नागतो । रित्तपेसुणोति पहीनपेसुणो । वेविच्छन्ति मच्छरियं ।

१४९. निदं तन्दिं सहे थीनन्ति पचलायिकञ्च कायालसियञ्च चित्तालसियञ्चाति इमे तयो धम्मे अभिभवेय्य ।
निब्बानमनसोति निब्बाननिन्नचित्तो ।

१५०-५१. साहसाति रत्तस्स रागचरियादिभेदा साहसकरणा । पुराणं नाभिनन्देय्याति अतीतरूपादिं नाभिनन्देय्य ।
नवेति पच्चुप्पन्ने । हिय्यमानेति विनस्समाने । आकासं न सितो सियाति तण्हानिस्सितो न भवेय्य । तण्हा हि रूपादीनं
आकासनतो “आकासो”ति वुच्चति ।

१५२. “किंकारणा आकासं न सितो सिया”ति चे — “गेधं ब्रूमी”ति गाथा । तस्सत्थो — अहज्झि इमं
आकाससङ्घातं तण्हं रूपादीसु गिज्जनतो गेधं ब्रूमि “गेधो”ति वदामि । किञ्च भिय्यो — अवहननट्टेन “ओघो”ति च
आजवनट्टेन “आजव”न्ति च “इदं मय्हं, इदं मय्हं”न्ति जप्पकारणतो “जप्पन”न्ति च दुम्मुञ्चनट्टेन “आरम्मण”न्ति च
कम्पकरणेन “पकम्पन”न्ति च ब्रूमि, एसा च लोकस्स पलिबोधट्टेन दुरतिक्कमनीयट्टेन च कामपङ्को दुरच्चयोति ।
“आकासं न सितो सिया”ति एवं वुत्ते वा “किमेतं आकास”न्ति चे? गेधं ब्रूमीति । एवम्पि तस्सा गाथाय सम्बन्धो
वेदितब्बो । तत्थ पदयोजना — आकासन्ति गेधं ब्रूमीति । तथा य्वायं महोघोति वुच्चति । तं ब्रूमि, आजवं ब्रूमि, जप्पनं ब्रूमि,
पकम्पनं ब्रूमि, य्वायं सदेवके लोके कामपङ्को दुरच्चयो, तं ब्रूमीति ।

१५३. एवमेतं गेधादिपरियायं आकासं अनिस्सितो — सच्चा अवोक्कम्माति गाथा । तस्सत्थो — पुब्बे वुत्ता
तिविधापि सच्चा अवोक्कम्म मोनेय्यप्पत्तिया मुनीति सङ्ख्यं गतो निब्बानत्थले तिट्ठति ब्राह्मणो, स वे एवरूपो सब्बानि
आयतनानि निस्सज्जित्वा “सन्तो”ति वुच्चतीति ।

१५४. किञ्च भिय्यो — स वे विद्वाति गाथा । तत्थ जत्वा धम्मन्ति अनिच्चादिनयेन सङ्खतधम्मं जत्वा । सम्मा सो
लोके इरियानोति असम्माइरियनकरानं किलेसानं पहाना सम्मा सो लोके इरियमानो ।

१५५. एवं अपिहेन्तो च — योध कामेति गाथा । तत्थ सङ्गन्ति सत्तविधं सङ्गञ्च यो अच्चतरि नाज्जेतीति
नाभिज्जायति ।

१५६. तस्मा तुम्हेसुपि यो एवरूपो होतुमिच्छति, तं वदामि — यं पुब्बेति गाथा । तत्थ यं पुब्बेति अतीते सङ्खारे
आरब्ध उप्पज्जनधम्मं किलेसजातं अतीतकम्मञ्च । पच्छा ते माहु किञ्चनन्ति अनागतेपि सङ्खारे आरब्ध उप्पज्जनधम्मं
रागादिकिञ्चनं माहु । मज्झे चे नो गहेस्ससीति पच्चुप्पन्ने रूपादिधम्मेपि न गहेस्ससि चे ।

१५७. एवं “उपसन्तो चरिस्ससी”ति अरहत्तप्पत्तिं दस्सेत्वा इदानि अरहतो थुतिवसेन इतो परा गाथायो अभासि ।
तत्थ सब्बसोति गाथाय ममायितन्ति ममत्तकरणं, “मम इदं”न्ति गहितं वा वत्थु । असता च न सोचतीति
अविज्जमानकारणा असन्तकारणा न सोचति । न जीयतीति जानिम्पि न गच्छति ।

१५८-९. किञ्च भिय्यो — यस्स नत्थीति गाथा । तत्थ किञ्चनन्ति किञ्चि रूपादिधम्मजातं । किञ्च भिय्यो —
अनिदुरीति गाथा । तत्थ अनिदुरीति अनिस्सुकी । “अनिदुरी”तिपि केचि पठन्ति । सब्बधी समोति सब्बत्थ समो,
उपेक्खकोति अधिप्पायो । किं वुत्तं होति? यो सो “नत्थि मे”ति न सोचति, तमहं अविकम्पिनं पुग्गलं पुट्ठो समानो अनिदुरी
अननुगिद्धो अनेजो सब्बधि समोति इमं तस्मिं पुग्गले चतुब्बिधमानिसंसं ब्रूमीति ।

१६०. किञ्च भिय्यो — अनेजस्साति गाथा । तत्थ निसङ्खतीति पुज्जाभिसङ्खारादीसु यो कोचि सङ्खारो । सो हि यस्मा निसङ्खारियति निसङ्खारोति वा, तस्मा “निसङ्खती”ति वुच्चति । विचारम्भाति विविधा पुज्जाभिसङ्खारादिका आरम्भा । खेमं पस्सति सब्बधीति सब्बत्थ अभयमेव पस्सति ।

१६१. एवं पस्सन्तो न समेसूति गाथा । तत्थ न वदतेति “सदिसोहमस्मी”ति आदिना मानवसेन समेसुपि अत्तानं न वदति ओमेसुपि उस्सेसुपि । नादेति न निरस्सतीति रूपादीसु कञ्चि धम्मं न गण्हाति; न निस्सज्जति । सेसं सब्बत्थ पाकटमेव । एवं अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठपेसि, देसनापरियोसाने पञ्चसता साकियकुमारा च कोलियकुमारा च एहिभिक्षुपब्बज्जाय पब्बजिता, ते गहेत्वा भगवा महावनं पाविसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय अत्तदण्डसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१६. सारिपुत्तसुत्तवण्णना

१६२. न मे दिट्ठोति सारिपुत्तसुत्तं, “थेरपज्जसुत्तं”न्तिपि वुच्चति । का उप्पत्ति? इमस्स सुत्तस्स उप्पत्ति — राजगहकस्स सेट्ठिस्स चन्दनघटिकाय पटिलाभं आदिं कत्वा ताय चन्दनघटिकाय कतस्स पत्तस्स आकासे उस्सापनं आयस्मतो पिण्डोलभारद्वाजस्स इट्ठिया पत्तगहणं, तस्मिं वत्थुस्मिं सावकानं इट्ठिपटिक्खेपो, तिथियानं भगवता सट्ठि पाटिहारियं कत्तुकामता, पाटिहारियकरणं, भगवतो सावत्थिगमनं, तिथियानुबन्धनं, सावत्थियं पसेनदिनो बुद्धूपगमनं कण्डम्बपातुभावो, चतुन्नं परिसानं तिथियजयत्थं पाटिहारियकरणस्सुक्कनिवारणं, यमकपाटिहारियकरणं, कतपाटिहारियस्स भगवतो तावतिसभवनगमनं, तत्थ तेमासं धम्मदेसना, आयस्मता महामोग्गल्लानत्थेरेन याचितस्स देवलोकोतो सङ्कस्सनगरे ओरोहणन्ति इमानि वत्थूनि अन्तरन्तरे च जातकानि वित्थारेत्वा याव दससहस्सचक्कवाळदेवताहि पूजियमानो भगवा मज्झे मणिमयेन सोपानेन सङ्कस्सनगरे ओरुह सोपानकळेवरे अट्ठासि —

“ये झानप्पसुता धीरा, नेक्खम्मूपसमे रता ।

देवापि तेसं पिहयन्ति, सम्बुद्धानं सतीमत”न्ति ॥ (ध० प० १८१) —

इमिस्सा धम्मपदगाथाय वुच्चमानाय वुत्ता । सोपानकळेवरे ठितं पन भगवन्तं सब्बपठमं आयस्मा सारिपुत्तो वन्दि, ततो उप्पलवण्णा भिक्षुनी, अथापरो जनकायो । तत्र भगवा चिन्तेसि — “इमिस्सं परिसति मोग्गल्लानो इट्ठिया अगोति पाकटो, अनुरुद्धो दिब्बचक्खुना, पुण्णो धम्मकथिकत्तेन, सारिपुत्तं पनायं परिसा न केनचि गुणेन एवं अगोति जानाति, यन्नूनाहं सारिपुत्तं पज्जागुणेन पकासेय्य”न्ति । अथ थेरं पज्जं पुच्छि । थेरो भगवता पुच्छितं पुच्छितं पुथुज्जनपज्जं, सेक्खपज्जं, असेक्खपज्जञ्च, सब्बं विस्सज्जेसि । तदा नं जनो “पज्जाय अगो”ति अज्जासि । अथ भगवा “सारिपुत्तो न इदानेव पज्जाय अगो, अतीतेपि पज्जाय अगो”ति जातकं आनेसि ।

अतीते परोसहस्सा इसयो वनमूलफलाहारा पब्बतपादे वसन्ति । तेसं आचरियस्स आबाधो उप्पज्जि, उपट्ठानानि वत्तन्ति । जेट्ठन्तेवासी “सप्पायभेसज्जं आहरिस्सामि, आचरियं अप्पमत्ता उपट्ठहथा”ति वत्वा मनुस्सपथं अगमासि । तस्मिं अनागतेयेव आचरियो कालमकासि । तं “इदानि कालं करिस्सती”ति अन्तेवासिका समापत्तिमारब्ध पुच्छिंसु । सो आकिञ्चज्जायतनसमापत्तिं सन्धायाह — “नत्थि किञ्ची”ति, अन्तेवासिनो “नत्थि आचरियस्स अधिगमो”ति अगगहेसुं ।

अथ जेदुन्तेवासी भेसज्जं आदाय आगन्त्वा तं कालकतं दिस्वा आचरियं “किञ्चि पुच्छित्था”ति आह । आम पुच्छिम्हा, “नत्थि किञ्ची”ति आह, न किञ्चि आचरियेन अधिगतन्ति । नत्थि किञ्चीति वदन्तो आचरियो आकिञ्चज्जायतनं पवेदेसि, सक्कातब्बो आचरियोति ।

“परोसहस्सम्पि समागतानं,
कन्देय्युं ते वस्ससतं अपज्जा ।
एकोपि सेय्यो पुरिसो सपज्जो,
यो भासितस्स विजानाति अत्थ”न्ति ॥ (जा० १.१.९९) ।

कथिते च पन भगवता जातके आयस्मा सारिपुत्तो अत्तनो सद्धिविहारिकानं पञ्चन्नं भिक्खुसतानमत्थाय सप्पायसेनासनगोचरसीलवतादीनि पुच्छितुं “न मे दिट्ठो इतो पुब्बे”ति इमं थुतिगाथं आदिं कत्वा अट्ठ गाथायो अभसि । तमत्थं विस्सज्जेन्तो भगवा ततो परा सेसगाथाति ।

तत्थ इतो पुब्बेति इतो सङ्कस्सनगरे ओतरणतो पुब्बे । वग्गुवदोति सुन्दरवदो । तुसिता गणिमागतोति तुसितकाया चवित्वा मातुकुच्छिं आगतत्ता तुसिता आगतो, गणाचरियत्ता गणी । सन्तुट्ठेन वा तुसितसङ्घाता देवलोका गणिं आगतो तुसितानं वा अरहन्तानं गणिं आगतोति ।

१६३. दुतियगाथाय सदेवकस्स लोकस्स यथा दिस्सतीति सदेवकस्स लोकस्स विय मनुस्सानम्पि दिस्सति । यथा वा दिस्सतीति तच्छतो अविपरीततो दिस्सति चक्खुमाति उत्तमचक्खु । एकोति पब्बज्जासङ्घातादीहि एको । रतिन्ति नेक्खम्मरतिआदिं ।

१६४. ततियगाथाय बहूनमिध बद्धानन्ति इध बहूनां खत्तियादीनां सिस्सानं । सिस्सा हि आचरिये पटिबद्धवुत्तित्ता “बद्धा”ति वुच्चन्ति अत्थि पज्हेन आगमन्ति अत्थिको पज्हेन आगतोहि, अत्थिकानं वा पज्हेन आगमनं, पज्हेन अत्थि आगमनं वाति ।

१६५. चतुत्थगाथाय विजिगुच्छतोति जातिआदीहि अट्ठीयतो रिक्खमासनन्ति विवित्तं मज्जपीठं । पब्बतानं गुहासु वाति पब्बतगुहासु वा रिक्खमासनं भजतोति सम्बन्धितब्बं ।

१६६. पञ्चमगाथाय उच्चावचेसूति हीनपणीतेसु । सयनेसूति विहारादीसु सेनासनेसु । कीवन्तो तत्थ भेरवाति कित्तका तत्थ भयकारणा । “कुवन्तो”तिपि पाठो, कूजन्तोति चस्स अत्थो । न पन पुब्बेनापरं सन्धियति ।

१६७. छट्ठगाथाय कती परिस्सयाति कित्तका उपद्दवा । अगतं दिसन्ति निब्बानं । तज्हि अगतपुब्बत्ता अगतं तथा निदिसितब्बतो दिसा चाति । तेन वुत्तं “अगतं दिस”न्ति । अभिसम्भवेति अभिभवेय्य । पन्तम्हीति परियन्ते ।

१६८-९. सत्तमगाथाय क्यास्स व्यप्पथयो अस्सूति कीदिसानि तस्स वचनानि अस्सु । अट्ठमगाथाय एकोदि निपकोति एकगचित्तो पण्डितो ।

१७०. एवं आयस्मता सारिपुत्तेन तीहि गाथाहि भगवन्तं थोमेत्वा पञ्चहि गाथाहि — पञ्चसतानं सिस्सानमत्थाय

सेनासनगोचरसीलवतादीनि पुच्छितो भगवा तमत्थं पकासेतुं “विजिगुच्छमानस्सा”तिआदिना नयेन विस्सज्जनमारब्धो । तत्थ पठमगाथाय तावत्थो — जातिआदीहि विजिगुच्छमानस्स रितासनं सयनं सेवतो चे सम्बोधिकामस्स सारिपुत्त, भिक्खुनो यदिदं फासु यो फासुविहारो यथानुधम्मं यो च अनुधम्मो, तं ते पवक्खामि यथा पजानं यथा पजानन्तो वदेय्य, एवं वदामीति ।

१७१. दुतियगाथाय परियन्तचारीति सीलादीसु चतूसु परियन्तेसु चरमानो । डंसाधिपातानन्ति पिङ्गलमक्खिकानञ्च सेसमक्खिकानञ्च । सेसमक्खिका हि ततो ततो अधिपतित्वा खादन्ति, तस्मा “अधिपाता”ति वुच्चन्ति । मनुस्सफस्सानन्ति चोरादिफस्सानं ।

१७२. ततियगाथाय परधम्मिका नाम सत्त सहधम्मिकवज्जा सब्बेपि बाहिरका । कुसलानुएसीति कुसलधम्मे अन्वेसमानो ।

१७३. चतुत्थगाथाय आतङ्कफस्सेनाति रोगफस्सेन । सीतं अतुण्हन्ति सीतञ्च उण्हञ्च । सो तेहि फुट्ठो बहुधाति सो तेहि आतङ्कादीहि अनेकेहि आकारेहि फुट्ठो समानोपि । अनोकोति अभिसङ्खारविज्जाणादीनं अनोकासभूतो ।

१७४. एवं “भिक्खुनो विजिगुच्छतो”तिआदीहि तीहि गाथाहि पुट्टमत्थं विस्सज्जेत्वा इदानी “क्यास्स व्यप्पथयो”तिआदिना नयेन पुट्टं विस्सज्जेन्तो “थेय्यं न कारे”तिआदिमाह । तत्थ फस्सेति फरेय्य । यदाविलत्तं मनसो विजज्जाति यं चित्तस्स आविलत्तं विजानेय्य, तं सब्बं “कण्हस्स पक्खो”ति विनोदयेय्य ।

१७५. मूलम्पि तेसं पलिखञ्ज तिट्ठेति तेसं कोधातिमानानं यं अविज्जादिकं मूलं, तम्पि पलिखणित्वा तिट्ठेय्य । अद्धा भवन्तो अभिसम्भवेय्याति एवं पियप्पियं अभिभवन्तो एकंसेनेव अभिभवेय्य, न तत्र सिथिलं परक्कमेय्याति अधिप्पायो ।

१७६. पज्जं पुरक्खत्वाति पज्जं पुब्बङ्गमं कत्वा । कल्याणपीतीति कल्याणाय पीतिया समन्नागतो । चतुरो सहेथ परिदेवधम्मेति अनन्तरगाथाय वुच्चमाने परिदेवनीयधम्मे सहेय्य ।

१७७. किंसू असिस्सामीति किं भुज्जिस्सामि । कुवं वा असिस्सन्ति कुहिं वा असिस्सामि । दुक्खं वत सेत्थ क्वज्ज सेस्सन्ति इमं रत्तिं दुक्खं सयिं, अज्ज आगमनरत्तिं कत्थ सयिस्सं । एते वितक्केति एते पिण्डपातनिस्सिते द्वे, सेनासननिस्सिते द्वेति चत्तारो वितक्के । अनिकेतचारीति अपलिबोधचारी नित्तण्हचारी ।

१७८. कालेति पिण्डपातकाले पिण्डपातसङ्घातं अन्नं वा चीवरकाले चीवरसङ्घातं वसनं वा लद्धा धम्मेन समेनाति अधिप्पायो । मत्तं सो जज्जाति पटिग्गहणे च परिभोगे च सो पमाणं जानेय्य । इधाति सासने, निपातमत्तमेव वा एतं । तोसनत्थन्ति सन्तोसत्थं, एतदत्थं मत्तं जानेय्याति वुत्तं होति । सो तेसु गुत्तोति सो भिक्खु तेसु पच्चयेसु गुत्तो । यतचारीति संयतविहारो, रक्खितिरियापथो रक्खितकायवचीमनोद्वारो चाति वुत्तं होति । “यतिचारी”तिपि पाठो, सोयेवत्थो । रुसितोति रोसितो, घट्टितोति वुत्तं होति ।

१७९. झानानुयुत्तोति अनुपन्नुप्पादनेन उप्पन्नासेवनेन च झाने अनुयुत्तो । उपेक्खमारब्ध समाहितत्तोति चतुत्थज्झानुपेक्खं उप्पादेत्वा समाहितचित्तो । तक्कासयं कुक्कुच्चियूपछिन्देति कामवितक्कादिं तक्कञ्च, कामसज्जादिं

तस्स तक्कस्स आसयञ्च, हत्थकुक्कुच्चादिं कुक्कुच्चियञ्च उपच्छिन्देय्य ।

९८०. चुदितो वचीभि सतिमाभिनन्देति उपज्झायादीहि वाचाहि चोदितो समानो सतिमा हुत्वा तं चोदनं अभिनन्देय्य । **वाचं पमुञ्चे कुसलन्ति** जाणसमुद्धितं वाचं पमुञ्चेय्य । **नातिवेलन्ति** अतिवेलं पन वाचं कालवेलञ्च सीलवेलञ्च अतिक्कन्तं नप्पमुञ्चेय्य । **जनवादधम्मायाति** जनवादकथाय । **न चेतयेय्याति** चेतनं न उप्पादेय्य ।

९८१. अथापरन्ति अथ इदानी इतो परम्पि । **पञ्च रजानीति** रूपरागादीनि पञ्च रजानि । **येसं सतीमा विनयाय सिक्खेति** येसं उपद्धितस्सति हुत्वा विनयनत्थं तिस्सो सिक्खा सिक्खेय्य । एवं सिक्खन्तो हि **रूपेसु...पे०... फस्सेसु** सहेथ रागं, न अज्जेति ।

९८२. ततो सो तेसं विनयाय सिक्खन्तो अनुक्कमेन — एतेसु धम्मेसूति गाथा । तत्थ **एतेसूति** रूपादीसु । **कालेन सो सम्मा धम्मं परिवीमंसमानोति** सो भिक्खु य्वायं “उद्धते चित्ते समाधिस्स कालो”ति आदिना नयेन कालो वुत्तो, तेन कालेन सब्बं सङ्गुतधम्मं अनिच्चादिनयेन परिवीमंसमानो । **एकोदिभूतो विहने तमं सोति** सो एकगगचित्तो सब्बं मोहादितमं विहनेय्य । नत्थि एत्थ संसयो । सेसं सब्बत्थ पाकटमेव ।

एवं भगवा अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि । देसनापरियोसाने पञ्चसता भिक्खू अरहत्तं पत्ता, तिसकोटिसङ्ख्यानञ्च देवमनुस्सानं धम्माभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय सारिपुत्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

निट्ठितो च चतुत्थो वग्गो अत्थवण्णनानयतो, नामेन

अट्ठकवग्गोति ।

५. पारायनवग्गो

वत्थुगाथावण्णना

९८३. कोसलानं पुरा रम्माति पारायनवग्गस्स वत्थुगाथा । तासं उप्पत्ति — अतीते किर बाराणसिवासी एको रुक्खवड्ढुकी सके आचरियके अदुतियो, तस्स सोळस सिस्सा, एकमेकस्स सहस्सं अन्तेवासिका । एवं ते सत्तरसाधिकसोळससहस्सा आचरियन्तेवासिनो सब्बेपि बाराणसिं उपनिस्साय जीविकं कप्पेन्ता पब्बतसमीपं गन्त्वा रुक्खे गहेत्वा तत्थेव नानापासादविकतियो निट्ठापेत्वा कुल्लं बन्धित्वा गङ्गाय बाराणसिं आनेत्वा सचे राजा अत्थिको होति, रज्जो, एकभूमिकं वा...पे०... सत्तभूमिकं वा पासादं योजेत्वा देन्ति । नो चे, अज्जेसम्पि विकिणित्वा पुत्तदारं पोसेन्ति । अथ नेसं एकदिवसं आचरियो “न सक्का वड्ढुकिक्कमेन निच्चं जीविकं कप्पेतुं, दुक्करहि जराकाले एतं कम्म”न्ति चिन्तेत्वा अन्तेवासिके आमन्तेसि — “ताता, उदुम्बरादयो, अप्पसाररुक्खे आनेथा”ति । ते “साधू”ति पटिस्सुणित्वा आनयिंसु । सो तेहि कट्टसकुणं कत्वा तस्स अब्भन्तरं पविसित्वा यन्तं पूरेसि । कट्टसकुणो सुपण्णराजा विय आकासं लङ्घित्वा वनस्स

उपरि चरित्वा अन्तेवासीनं पुरतो ओरुहि । अथ आचरियो सिस्से आह — “ताता, ईदिसानि कट्टुवाहनानि कत्वा सक्का सकलजम्बुदीपे रज्जं गहेतुं, तुम्हेपि, ताता, एतानि करोथ, रज्जं गहेत्वा जीविस्साम, दुक्खं वड्ढिकिसिप्पेन जीवितु”न्ति । ते तथा कत्वा आचरियस्स पटिवेदेसुं । ततो ने आचरियो आह — “कतमं, ताता, रज्जं गणहामा”ति? “बाराणासिरज्जं आचरिया”ति । “अलं, ताता, मा एतं रुच्चि, मयज्झि तं गहेत्वापि ‘वड्ढिकिराजा वड्ढिकियुवराजा’ति वड्ढिकिवादा न मुच्चिस्साम, महन्तो जम्बुदीपो, अज्जत्थ गच्छामा”ति ।

ततो सपुत्तदारा कट्टुवाहनानि, अभिरुहित्वा सज्जावुधा हुत्वा हिमवन्ताभिमुखा गन्त्वा हिमवति अज्जतरं नगरं पविसित्वा रज्जो निवेसनेयेव पच्चुडुहंसु । ते तत्थ रज्जं गहेत्वा आचरियं रज्जे अभिसिज्जिंसु । सो “कट्टुवाहनो राजा”ति पाकटो अहोसि । तम्पि नगरं तेन गहितत्ता “कट्टुवाहननगर”न्त्वेव नामं लभि, तथा सकलरट्टम्पि । कट्टुवाहनो राजा धम्मिको अहोसि, तथा युवराजा अमच्चट्टानेसु च ठपिता सोळस सिस्सा । तं रट्ठं रज्जा चतूहि सङ्गहवत्थूहि सङ्गहमानं अतिविय इद्धं फीतं निरुपद्ववच्च अहोसि । नागरा जानपदा राजानञ्च राजपरिसञ्च अतिविय ममायिंसु “भदको नो राजा लद्धो, भदिका राजपरिसा”ति ।

अथेकदिवसं मज्झिमदेसतो वाणिजा भण्डं गहेत्वा कट्टुवाहननगरं आगमंसु पण्णाकारञ्च गहेत्वा राजानं पस्सिंसु । राजा “कुतो आगतत्था”ति सब्बं पुच्छि । “बाराणासितो देवा”ति । सो तत्थ सब्बं पवत्तिं पुच्छित्वा — “तुम्हाकं रज्जा सद्धिं मम मित्तभावं करोथा”ति आह । ते “साधू”ति सम्पटिच्छिंसु । सो तेसं परिब्बयं दत्वा गमनकाले सम्पत्ते पुन आदरेन वत्वा विस्सज्जेसि । ते बाराणासिं गन्त्वा तस्स रज्जो आरोचेसुं । राजा “कट्टुवाहनरट्टा आगतानं वाणिजकानं अज्जतग्गे सुद्धं मुज्जामी”ति भेरिं चरापेत्वा “अत्थु मे कट्टुवाहनो मित्तो”ति द्वेपि अदिट्टमित्ता अहेसुं । कट्टुवाहनोपि च सकनगरे भेरिं चरापेसि — “अज्जतग्गे बाराणासितो आगतानं वाणिजकानं सुद्धं मुज्जामि, परिब्बयो च नेसं दातब्बो”ति । ततो बाराणासिराजा कट्टुवाहनस्स लेखं पेसेसि “सचे तस्मिं जनपदे दट्ठं वा सोतुं वा अरहरूपं किञ्चि अछरियं उप्पज्जति, अम्हेपि दक्खापेतु च सावेतु चा”ति । सोपिस्स तथेव पटिलेखं पेसेसि । एवं तेसं कतिकं कत्वा वसन्तानं कदाचि कट्टुवाहनस्स अतिमहग्घा अच्चन्तसुखुमा कम्बला उप्पज्जिंसु बालसूरियरस्मिसदिसा वण्णेन । ते दिस्वा राजा “मम सहायस्स पेसेमी”ति दन्तकारेहि अट्ठ दन्तकरण्डके लिखापेत्वा तेसु करण्डकेसु ते कम्बले पक्खिपित्वा लाखाचरियेहि बहि लाखागोळकसदिसे कारापेत्वा अट्ठपि लाखागोळके समुग्गे पक्खिपित्वा वत्थेन वेठेत्वा राजमुद्दिकाय लज्जेत्वा “बाराणासिरज्जो देथा”ति अमच्चे पेसेसि । लेखञ्च अदासि “अयं पण्णाकारो नगरमज्झे अमच्चपरिवुतेन पेक्खितब्बो”ति ।

ते गन्त्वा बाराणासिरज्जो अदंसु । सो लेखं वाचेत्वा अमच्चे सन्निपातेत्वा नगरमज्झे राजङ्गणे लज्जनं भिन्दित्वा पलिवेठनं अपनेत्वा समुग्गं विवरित्वा अट्ठ लाखागोळके दिस्वा “मम सहायो लाखागोळकेहि कीळनकबालकानं विय मय्हं लाखागोळके पेसेसी”ति मड्डु हुत्वा एकं लाखागोळकं अत्तनो निसिन्नासने पहरि । तावदेव लाखा परिपति, दन्तकरण्डको विवरं दत्वा द्वेभागो अहोसि । सो अब्भन्तरे कम्बलं दिस्वा इतरेपि विवरि सब्बत्थ तथेव अहोसि । एकमेको कम्बलो दीघतो सोळसहत्थो वित्थारतो अट्ठहत्थो । पसारिते कम्बले राजङ्गणं सूरियप्पभाय ओभासितमिव अहोसि । तं दिस्वा महाजनो अङ्गुलियो विधुनि, चेलुक्खेपञ्च अकासि, “अम्हाकं रज्जो अदिट्टसहायो कट्टुवाहनराजा एवरूपं पण्णाकारं पेसेसि, युत्तं एवरूपं मित्तं कातु”न्ति अत्तमनो अहोसि । राजा वोहारिके पक्कोसापेत्वा एकमेकं कम्बलं अग्घापेसि, सब्बेपि अनग्घा अहेसुं । ततो चिन्तेसि — “पच्छा पेसेन्तेन पठमं पेसितपण्णाकारतो अतिरेकं पेसेतुं वट्ठति, सहायेन च मे अनग्घो पण्णाकारो पेसितो, किं नु, खो, अहं सहायस्स पेसेय्य”न्ति? तेन च समयेन कस्सपो भगवा

उष्पज्जित्वा बाराणसियं विहरति । अथ रज्जो एतदहोसि — “वत्थुत्तरतनतो अज्जं उत्तमरतनं नत्थि, हन्दाहं वत्थुत्तरतनस्स उप्पन्नभावं सहायस्स पेसेमी”ति । सो —

“बुद्धो लोके समुप्पन्नो, हिताय सब्बपाणिनं ।
धम्मो लोके समुप्पन्नो, सुखाय सब्बपाणिनं ।
सङ्घो लोके समुप्पन्नो, पुज्जक्खेतं अनुत्तर”न्ति ॥ —

इमं गाथं, याव अरहत्तं, ताव एकभिक्खुस्स पटिपत्तिञ्च सुवण्णपट्टे जातिहिङ्गुलकेन लिखापेत्वा सत्तरतनमये समुग्गे पक्खिपित्वा तं समुग्गं मणिमये समुग्गे, मणिमयं मसारगल्लमये, मसारगल्लमयं लोहितङ्गमये, लोहितङ्गमयं, सुवण्णमये, सुवण्णमयं रजतमये, रजतमयं दन्तमये, दन्तमयं सारमये, सारमयं समुग्गं पेळाय पक्खिपित्वा पेळं दुस्सेन वेठेत्वा लञ्छेत्वा मत्तवरवारणं सोवण्णद्धजं सोवण्णालङ्कार हेमजालसञ्छन्नं कारेत्वा तस्सुपरि पल्लङ्कं पज्जापेत्वा पल्लङ्के पेळं आरोपेत्वा सेतच्छत्तेन धारियमानेन सब्बगन्धपुप्फादीहि पूजाय करियमानाय सब्बताळावचरेहि थुतिसतानि गायमानेहि याव अत्तनो रज्जसीमा, ताव मग्गं अलङ्कारापेत्वा सयमेव नेसि । तत्र च ठत्वा सामन्तराजूनं पण्णाकारं पेसेसि — “एवं सक्करोन्तेहि अयं पण्णाकारो पेसेतब्बो”ति । तं सुत्वा ते ते राजानो पटिमग्गं आगन्त्वा याव कट्टवाहनस्स रज्जसीमा, ताव नयिंसु ।

कट्टवाहनोपि सुत्वा पटिमग्गं आगन्त्वा तथेव पूजेन्तो नगरं पवेसेत्वा अमच्चे च नागरे च सन्निपातापेत्वा राजङ्गणे पलिवेठनदुस्सं अपनेत्वा पेळं विवरित्वा पेळाय समुग्गं पस्सित्वा अनुपुब्बेन सब्बसमुग्गे विवरित्वा सुवण्णपट्टे लेखं पस्सित्वा “कप्पसतसहस्सेहि अतिदुल्लभं मम सहायो पण्णाकाररतनं पेसेसी”ति अत्तमनो हुत्वा “असुतपुब्बं वत सुणिम्हा ‘बुद्धो लोके उप्पन्नो’ति, यन्नूनाहं गन्त्वा बुद्धञ्च पस्सेय्यं धम्मञ्च सुणेय्य”न्ति चिन्तेत्वा अमच्चे आमन्तेसि — “बुद्धधम्मसङ्घरतनानि किर लोके उप्पन्नानि, किं कातब्बं मज्जथा”ति । ते आहंसु — “इधेव तुम्हे, महाराज, होथ, मयं गन्त्वा पवत्तिं जानिस्सामा”ति ।

ततो सोळससहस्सपरिवारा सोळस अमच्चा राजानं अभिवादेत्वा “यदि बुद्धो लोके उप्पन्नो पुन दस्सनं नत्थि, यदि न उप्पन्नो, आगमिस्सामा”ति निग्गता । रज्जो पन भागिनेय्यो पच्छा राजानं वन्दित्वा “अहमपि गच्छामी”ति आह । तात, त्वं तत्थ बुद्धुप्पादं जत्वा पुन आगन्त्वा मम आरोचेहीति । सो “साधू”ति सम्पटिच्छित्वा अगमासि । ते सब्बेपि सब्बत्थ एकरत्तिवासेन गन्त्वा बाराणसिं पत्ता । असम्पत्तेस्वेव च तेसु भगवा परिनिब्बायि । ते “को बुद्धो, कुहिं बुद्धो”ति सकलविहारं आहिण्डन्ता सम्मुखसावके दिस्वा पुच्छिंसु । ते नेसं “बुद्धो परिनिब्बुतो”ति आचिक्खिंसु । ते “अहो दूरद्धानं आगन्त्वा दस्सनमत्तमपि न लभिम्हा”ति परिदेवमाना “किं, भन्ते, कोचि भगवता दिन्नओवादो अत्थी”ति पुच्छिंसु । आम, उपासका अत्थि, सरणत्तये पतिट्ठातब्बं, पज्जसीलानि समादातब्बानि, अट्ठङ्गसमन्नागतो उपोसथो उपवसितब्बो, दानं दातब्बं, पब्बजितब्बन्ति । ते सुत्वा तं भागिनेय्यं अमच्चं ठपेत्वा सब्बे पब्बजिंसु । भागिनेय्यो परिभोगधातुं गहेत्वा कट्टवाहनरट्ठाभिमुखो पक्कामि । परिभोगधातु नाम बोधिरुक्खपत्तचीवरादीनि । अयं पन भगवतो धम्मकरणं धम्मधरं विनयधरमेकं थेरञ्च गहेत्वा पक्कामि, अनुपुब्बेन च नगरं गन्त्वा “बुद्धो लोके उप्पन्नो च परिनिब्बुतो चा”ति रज्जो आरोचेत्वा भगवता दिन्नोवादं आचिक्खि । राजा थेरं उपसङ्कमित्वा धम्मं सुत्वा विहारं कारापेत्वा चेतियं पतिट्ठापेत्वा बोधिरुक्खं रोपेत्वा सरणत्तये पज्जसु च निच्चसीलेसु पतिट्ठाय अट्ठङ्गपेतं उपोसथं उपवसन्तो दानादीनि देन्तो यावतायुकं ठत्वा कामावचरदेवलोके निब्बन्ति । तेपि सोळससहस्सा पब्बजित्वा पुथुज्जनकालकिरियं कत्वा तस्सेव रज्जो परिवारा

सम्पज्जिंसु ।

ते एकं बुद्धन्तरं देवल्लोके खेपेत्वा अम्हाकं भगवति अनुप्पन्नेयेव देवल्लोकतो चवित्वा आचरियो पसेनदिरज्जो पितु पुरोहितस्स पुत्तो जातो नामेन “बावरी”ति, तीहि महापुरिसलक्खणेहि समन्नागतो तिण्णं वेदानं पारगू, पितुनो च अच्चयेन पुरोहितद्वाने अट्ठासि । अवसेसापि सोळसाधिकसोळससहस्सा तत्थेव सावत्थिया ब्राह्मणकुले निब्बत्ता । तेसु सोळस जेद्वन्तेवासिनो बावरिस्स सन्तिके सिप्पं उग्गहेसुं, इतरे सोळससहस्सा तेसंयेव सन्तिकेति एवं ते पुनपि सब्बे समागच्छिंसु । महाकोसलराजापि कालमकासि, ततो पसेनदिं रज्जे अभिसिज्जिंसु । बावरी तस्सापि पुरोहितो अहोसि । राजा पितरा दिन्नज्च अज्जज्च भोगं बावरिस्स अदासि । सो हि दहरकाले तस्सेव सन्तिके सिप्पं उग्गहेसि । ततो बावरी रज्जो आरोचेसि — “पब्बजिस्सामहं, महाराजा”ति । “आचरिय, तुम्हेसु ठितेसु मम पिता ठितो विय होति, मा पब्बजित्था”ति । “अलं, महाराज, पब्बजिस्सामी”ति । राजा वारेतुं असक्कोन्तो “सायं पातं मम दस्सनद्वाने राजुय्याने पब्बजथा”ति याचि । आचरियो सोळससहस्सपरिवारेहि सोळसहि सिस्सेहि सद्धिं तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा राजुय्याने वसि, राजा चतूहि पच्चयेहि उपट्ठहति । सायं पातज्चस्स उपट्ठानं गच्छति ।

अथेकदिवसं अन्तेवासिनो आचरियं आहंसु — “नगरसमीपे वासो नाम महापलिबोधो, विजनसम्पातं आचरिय ओकासं गच्छाम, पन्तसेनासनवासो नाम बहूपकारो पब्बजितान”न्ति । आचरियो “साधू”ति सम्पटिच्छित्वा रज्जो आरोचेसि । राजा तिक्खतुं वारेत्वा वारेतुं असक्कोन्तो द्वेसतसहस्सानि कहापणानि दत्त्वा द्वे अमच्चे आणापेसि “यत्थ इसिगणो वासं इच्छति, तत्थ अस्समं कत्वा देथा”ति । ततो आचरियो सोळसाधिकसोळससहस्सजटिलपरिवृतो अमच्चेहि अनुग्गहमानो उत्तरजनपदा दक्खिणजनपदाभिमुखो अगमासि । तमत्थं गहेत्वा आयस्मा आनन्दो सङ्गीतिकाले पारायनवग्गस्स निदानं आरोपेन्तो इमा गाथायो अभसि ।

तत्थ कोसलानं पुराति कोसलरट्ठस्स नगरा, सावत्थितोति वुत्तं होति । आकिज्जज्जन्ति अकिज्जनभावं, परिग्गहूपकरणविवेकन्ति वुत्तं होति ।

१८४. सो अस्सकस्स विसये, अळकस्स समासनेति सो ब्राह्मणो अस्सकस्स च अळकस्स चाति द्विन्नम्पि राजूनं समासन्ने विसये आसन्ने रट्ठे, द्विन्नम्पि रट्ठानं मज्झेति अधिप्पायो । गोधावरी कूलेति गोधावरिया नदिया कूले । यत्थ गोधावरी द्विधा भिज्जित्वा तियोजनप्पमाणं अन्तरदीपमकासि सब्बं कपिट्ठवनसज्जन्तं, यत्थ पुब्बेसरभङ्गादयो वसिंसु, तस्मिं देसेति अधिप्पायो । सो किर तं पदेसं दिस्वा “अयं पुब्बसमणालयो पब्बजितसारुप्प”न्ति अमच्चानं निवेदेसि । अमच्चा भूमिग्गहणत्थं अस्सकरज्जो सतसहस्सं, अळकरज्जो सतसहस्सं अदंसु । ते तज्ज पदेसं अज्जज्च द्वियोजनमत्तन्ति सब्बम्पि पज्जयोजनमत्तं पदेसं अदंसु । तेसं किर रज्जसीमन्तरे सो पदेसो होति । अमच्चा तत्थ अस्समं कारेत्वा सावत्थितो च अज्जम्पि धनं आहरापेत्वा गोचरगामं निवेसेत्वा अगमंसु । उज्जे न च फलेन चाति उज्जाचरियाय च वनमूलफलेन च । तस्मा वुत्तं “तस्सेव उपनिस्साय, गामो च विपुलो अहू”ति ।

१८५. तत्थ तस्साति तस्स गोधावरीकूलस्स, तस्स वा ब्राह्मणस्स उपयोगत्थे चेतं सामिवचनं, तं उपनिस्सायाति अत्थो । ततो जातेन आयेन, महायज्जमकप्पयीति तस्मिं गामे कसिकम्मादिना सतसहस्सं आयो उप्पज्जि, तं गहेत्वा कुटुम्बिका रज्जो अस्सकस्स सन्तिकं अगमंसु “सादियतु देवो आय”न्ति । सो “नाहं सादियामि, आचरियस्सेव उपनेथा”ति आह । आचरियोपि तं अत्तनो अगहेत्वा दानयज्जं अकप्पयि । एवं सो संवच्छरे संवच्छरे दानमदासि ।

१८६. महायज्जन्ति गाथायत्थो — सो एवं संवच्छरे संवच्छरे दानयज्जं यजन्तो एकस्मिं संवच्छरे तं **महायज्जं** यजित्वा ततो गामा निक्खम्म **पुन पाविसि अस्समं** । पविट्ठो च पण्णसालं पविसित्वा “सुट्ठु दिन्न”न्ति दानं अनुमज्जन्तो निसीदि । एवं **तस्मिं पटिपविट्ठमि** तरुणाय ब्राह्मणिया घरे कम्मं अकातुकामाय “एसो, ब्राह्मण, बावरी गोधावरीतीरे अनुसंवच्छरं सतसहस्सं विस्सज्जेति, गच्छ ततो पच्चसतानि याचित्वा दासिं मे आनेही”ति पेसितो **अज्जो आगच्छि ब्राह्मणोति** ।

१८७-८. उग्घट्टपादोति मग्गगमनेन घट्टपादतलो, पण्हिकाय वा पण्हिकं, गोप्फकेन वा गोप्फकं, जण्णुकेन वा जण्णुकं आहच्च घट्टपादो । **सुखञ्च कुसलं पुच्छीति** सुखञ्च कुसलञ्च पुच्छि “कच्चि ते, ब्राह्मण, सुखं, कच्चि कुसल”न्ति ।

१८९-९१. अनुजानाहीति अनुमज्जाहि सद्वहाहि । **सत्तधाति** सत्तविधेन । **अभिसङ्खरित्वाति** गोमयवनपुष्पकुसतिणादीनि आदाय सीधं सीधं बावरिस्स अस्समद्वारं गन्त्वा गोमयेन भूमिं उपलिम्पित्वा पुष्फानि विकिरित्वा तिणानि सन्थरित्वा वामपादं कमण्डलूदकेन धोवित्वा सत्तपादमत्तं गन्त्वा अत्तनो पादतले परामसन्तो एवरूपं कुहनं कत्वाति वुत्तं होति । **भेरवं सो अकित्तयीति** भयजनकं वचनं अकित्तियि, “सचे मे याचमानस्सा”ति इमं गाथमभासीति अधिप्पायो । **दुक्खितोति** दोमनस्सजातो ।

१९२-४. उस्सुस्सतीति तस्स तं वचनं कदाचि सच्चं भवेय्याति मज्जमानो सुस्सति । **देवताति** अस्समे अधिवत्था देवता एव । **मुद्धनि मुद्धपाते वाति** मुद्धे वा मुद्धपाते वा ।

१९५-६. भोती चरहि जानातीति भोती चे जानाति । **मुद्धाधिपातज्जाति** मुद्धपातज्ज । **जाणमेत्थाति** जाणं मे एत्थ ।

१९८. पुराति एकूनतिसवस्सवयकाले । बावरिब्राह्मणे पन गोधावरीतीरे वसमाने अट्टन्नं वस्सानं अच्चयेन बुद्धो लोके उदपादि । **अपच्चोति** अनुवंसो ।

१९९. सब्बाभिज्जाबलप्पत्तोति सब्बाभिज्जाय बलप्पत्तो, सब्बा वा अभिज्जायो च बलानि च पत्तो । **विमुत्तोति** आरम्मणं कत्वा पवत्तिया विमुत्तचित्तो ।

१००१-३. सोकस्साति सोको अस्स । **पहूतपज्जोति** महापज्जो । **वरभूरिमेधसोति** उत्तमविपुलपज्जो भूते अभिरतवरपज्जो वा । **विधुरोति** विगतधुरो, अप्पटिमोति वुत्तं होति ।

१००४-९. मन्तपारगेति वेदपारगे । **पस्सव्होति** पस्सथ **अजानतन्ति** अजानन्तानं । **लक्खणाति** लक्खणानि । **ब्याक्खाताति** कथितानि, वित्थारितानीति वुत्तं होति । **समत्ताति** समत्तानि, परिपुण्णानीति वुत्तं होति । **धम्मेन मनुसासतीति** धम्मेन अनुसासति ।

१०११. जातिं गोत्तञ्च लक्खणन्ति “कीव चिरं जातो”ति मम जातिञ्च गोत्तञ्च लक्खणञ्च । **मन्ते सिस्सेति** मया परिचितवेदे च मम सिस्से च । **मनसायेव पुच्छथाति** इमे सत्त पज्हे चित्तेनेव पुच्छथ ।

१०१३-८. तिस्समेत्तेय्योति एकोयेव एस नामगोत्तवसेन वुत्तो । **दुभयोति** उभो । **पच्चेकगणिनोति** विसुं विसुं

गणवन्तो । पुब्बवासनवासिताति पुब्बे कस्सपस्स भगवतो सासने पब्बजित्वा । गतपच्चागतवत्तपुञ्जवासनाय वासितचित्ता । पुरमाहिस्सतिन्ति माहिस्सतिनामिकं पुरं, नगरन्ति वुत्तं होति । तज्ज नगरं पविट्ठाति अधिप्पायो, एवं सब्बत्थ । गोणद्धन्ति गोधपुरस्स नामं । वनसद्धयन्ति पवननगरं वुच्चति, “वनसावत्थि”न्ति एके । एवं वनसावत्थितो कोसम्बिं, कोसम्बितो च साकेतं अनुप्पत्तानं किर तेसं सोळसन्नं जटिलानं छयोजनमत्ता परिसा अहोसि ।

१०१९. अथ भगवा “बावरिस्स जटिला महाजनं संवट्ठेन्ता आगच्छन्ति, न च ताव नेसं इन्द्रियाणि परिपाकं गच्छन्ति, नापि अयं देसो सप्पायो, मगधखेत्ते पन तेसं पासाणकचेतियं सप्पायं । तत्र हि मयि धम्मं देसेन्ते महाजनस्स धम्माभिसमयो भविस्सति, सब्बनगरानि च पविसित्वा आगच्छन्ता बहुतरेन जनेन आगमिस्सन्ती”ति भिक्खुसङ्घपरिवुतो सावत्थितो राजगहाभिमुखो अगमासि । तेपि जटिला सावत्थिं आगन्त्वा विहारं पविसित्वा “को बुद्धो, कुहिं बुद्धो”ति विचिनन्ता गन्धकुटिमूलं गन्त्वा भगवतो पदनिक्खेपं दिस्वा “रत्तस्स हि उक्कुटिकं पदं भवे... पे०... विवट्ठच्छदस्स इदमीदिसं पद”न्ति (अ० नि० अट्ठ० १.१.२६०-२६१; ध० प० अट्ठ० १.२० सामावतीवत्थु; विसुद्धि० १.४५) “सब्बज्जु बुद्धो”ति निट्ठं गता । भगवापि अनुपुब्बेन सेतव्यकपिलवत्थुआदीनि नगरानि पविसित्वा महाजनं संवट्ठेन्तो पासाणकचेतियं गतो । जटिलापि तावदेव सावत्थितो निक्खमित्वा सब्बानि तानि नगरानि पविसित्वा पासाणकचेतियमेव अगमंसु । तेन वुत्तं “कोसम्बिज्चापि साकेतं, सावत्थिज्च पुरुत्तमं । सेतव्यं कपिलवत्थु”न्तिआदि ।

१०२०. तत्थ मागधं पुरन्ति मगधपुरं राजगहन्ति अधिप्पायो । पासाणकं चेतियन्ति महतो पासाणस्स उपरि पुब्बे देवट्ठानं अहोसि । उप्पन्ने पन भगवति विहारो जातो । सो तेनेव पुरिमवोहारेन “पासाणकं चेतिय”न्ति वुच्चति ।

१०२१. तसितोवुदकन्ति ते हि जटिला वेगसा भगवन्तं अनुबन्धमाना सायं गतमग्गं पातो, पातो गतमग्गज्च सायं गच्छन्ता “एत्थ भगवा”ति सुत्वा अतिविय पीतिपामोज्जजाता तं चेतियं अभिरुहिंसु । तेन वुत्तं “तुरिता पब्बतमारुहु”न्ति ।

१०२४. एकमन्तं ठितो हट्ठोति तस्मिं पासाणके चेतिये सक्केन मापितमहामण्डपे निसिन्नं भगवन्तं दिस्वा “कच्चि इसयो खमनीय”न्तिआदिना नयेन भगवता पटिसम्मोदनीये कते “खमनीयं भो गोतमा”तिआदीहि सयम्पि पटिसन्थारं कत्वा अजितो जेट्ठन्तेवासी एकमन्तं ठितो हट्ठचित्तो हुत्वा मनोपज्हे पुच्छि ।

१०२५. तत्थ आदिस्साति “कतिवस्सो”ति एवं उद्दिस्स । जम्मनन्ति “अम्हाकं आचरियस्स जातिं ब्रूही”ति पुच्छति । पारमिन्ति निट्ठागमनं ।

१०२६-७. वीसं वस्ससतन्ति वीसतिवस्साधिकं वस्ससतं । लक्खणेति महापुरिसलक्खणे । एतस्मिं इतो परेसु च इतिहासादीसु अनवयोति अधिप्पायो परपदं वा आनेत्वा तेसु पारमिं गतोति योजेतब्बं । पञ्चसतानि वाचेतीति पकतिअलसदुम्मेधमाणवकानं पञ्चसतानि सयं मन्ते वाचेति । सधम्मोति एके ब्राह्मणधम्मो, तेविज्जके पावचनेति वुत्तं होति ।

१०२८. लक्खणानं पविचयन्ति लक्खणानं वित्थारं, “कतमानि तानिस्स गत्ते तीणि लक्खणानी”ति पुच्छति ।

१०३०-३१. पुच्छज्हीति पुच्छमानं कमेतं पटिभासतीति देवादीसु कं पुग्गलं एतं पज्जवचनं पटिभासतीति ।

१०३२-३३. एवं ब्राह्मणो पञ्चन्नं पञ्चानं वेय्याकरणं सुत्वा अवसेसे द्वे पुच्छन्तो “मुद्धं मुद्धाधिपातञ्चा”ति आह । अथस्स भगवा ते व्याकरोन्तो “अविज्जा मुद्धा”ति गाथमाह । तत्थ यस्मा चतूसु सच्चेषु अज्जाणभूता अविज्जा संसारस्स सीसं, तस्मा “अविज्जा मुद्धा”ति आह । यस्मा च अरहत्तमग्गविज्जा अत्तना सहजातेहि सद्धासतिसमाधिकत्तुकम्यताछन्दवीरियेहि समन्नागता इन्द्रियानं एकरसड्ढभावमुपगतत्ता तं मुद्धं अधिपातेति, तस्मा “विज्जा मुद्धाधिपातिनी”ति आदिमाह ।

१०३४-८. ततो वेदेन महताति अथ इमं पञ्चवेय्याकरणं सुत्वा उप्पन्नाय महापीतिया सन्थम्भित्वा अलीनभावं, कायचित्तानं उदग्गं पत्वाति अत्थो । पतित्वा च “बावरी”ति इमं गाथमाह । अथ नं अनुकम्पमानो भगवा “सुखितो”ति गाथमाह । वत्वा च “बावरिस्स चा”ति सब्बज्जुपवारणं पवारेसि । तत्थ सब्बेसन्ति अनवसेसानं सोळससहस्सानं । तत्थ पुच्छि तथागतन्ति तत्थ पासाणके चेतिये, तत्थ वा परिसाय, तेसु वा पवारितेसु अजितो पठमं पञ्चं पुच्छीति । सेसं सब्बगाथासु पाकटमेवाति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अड्ढकथाय

सुत्तनिपात-अड्ढकथाय वत्थुगाथावण्णना निड्ढिता ।

१. अजितसुत्तवण्णना

१०३९. तस्मिं पन पञ्हे निवुतोति पटिच्छादितो । किस्साभिलेपनं ब्रूसीति किं अस्स लोकस्स अभिलेपनं वदेसि ।

१०४०. वेविच्छा पमादा नप्पकासतीति मच्छरियहेतु च पमादहेतु च नप्पकासति । मच्छरियं हिस्स दानादिगुणेहि पकासितुं न देति, पमादो सीलादीहि । जप्पाभिलेपनन्ति तण्हा अस्स लोकस्स मक्कटलेपो विय मक्कटस्स अभिलेपनं । दुक्खन्ति जातिआदिकं दुक्खं ।

१०४१. सवन्ति सब्बधि सोताति सब्बेसु रूपादिआयतनेसु तण्हादिका सोता सन्दन्ति । किं निवारणन्ति तेसं किं आवरणं का रक्खाति? संवरं ब्रूहीति तं तेसं निवारणसङ्घातं संवरं ब्रूहि । एतेन सावसेसप्पहानं पुच्छति । केन सोता पिधिय्यरेति केन धम्मेन एते सोता पिधिय्यन्ति पच्छिज्जन्ति । एतेन अनवसेसप्पहानं पुच्छति ।

१०४२. सति तेसं निवारणन्ति विपस्सनायुत्ता । कुसलानं धम्मानं गतियो समन्नेसमाना सति तेसं सोतानं निवारणं । सोतानं संवरं ब्रूमीति तमेवाहं सति सोतानं संवरं ब्रूमीति अधिप्पायो । पज्जायेते पिधिय्यरेति रूपादीसु पन अनिच्चतादिपटिवेधसाधिकाय मग्गपज्जाय एते सोता सब्बसो पिधिय्यन्तीति ।

१०४३. पज्जा चेवाति पञ्हागाथाय, या चायं तया वुत्ता पज्जा या च सति, यच्च तदवसेसं नामरूपं, एतं सब्बम्पि कत्थ निरुज्झति, एतं मे पञ्चं पुट्ठो ब्रूहीति एवं सङ्खेपत्थो वेदितब्बो ।

१०४४. विस्सज्जनगाथाय पनस्स यस्मा पज्जासतियो नामेनेव सङ्गहं गच्छन्ति, तस्मा ता विसुं न वुत्ता । अयमेत्थ सङ्खेपत्थो — यं मं त्वं, अजित, एतं पञ्चं अपुच्छि “कत्थेतं उपरुज्झती”ति, तं ते यत्थ नामज्ज रूपज्ज असेसं उपरुज्झति, तं वदन्तो वदामि, तस्स, तस्स हि विज्जाणस्स निरोधेन सहेव अपुब्बं अचरिमं एत्थेतं उपरुज्झति । एत्थेव

विज्जाणनिरोधे निरुज्झति एतं, विज्जाणनिरोधा तस्स निरोधो होति । तं नातिवत्ततीति वुत्तं होति ।

१०४५. एत्तावता च “दुक्खमस्स महब्भय”न्ति इमिना पकासितं दुक्खसच्चं, “यानि सोतानी”ति इमिना समुदयसच्चं पज्जायेते पिथिय्यरेति इमिना मग्गसच्चं, “असेसं उपरुज्झती”ति इमिना निरोधसच्चन्ति एवं चत्तारि सच्चानि सुत्वापि अरियभूमिं अनधिगतो पुन सेखासेखपटिपदं पुच्छन्तो “ये च सङ्घातधम्मासे”ति गाथमाह । तत्थ सङ्घातधम्माति अनिच्चादिवसेन परिवीमंसितधम्मा, अरहतं एतं अधिवचनं । सेखाति सीलादीनि सिक्खमाना अवसेसा अरियपुग्गला । पृथूति बहू सत्तजना । तेसं मे निपको इरियं पुट्ठो पबूहीति तेसं मे सेखासेखानं निपको पण्डितो त्वं पुट्ठो पटिपत्तिं बूहीति ।

१०४६. अथस्स भगवा यस्मा सेखेन कामच्छन्दनीवरणं आदिं कत्वा सब्बकिलेसा पहातब्बा एव, तस्मा “कामेसू”ति उपड्डगाथाय सेखपटिपदं दस्सेति । तस्सत्थो — वत्थु “कामेसु” किलेसकामेन नाभिगिज्जेय्य कायदुच्चरितादयो च मनसो आविलभावकरे धम्मे पजहन्तो मनसा नाविलो सियाति । यस्मा पन असेखो अनिच्चादिवसेन सब्बसङ्घारादीनं परितुलितत्ता कुसलो सब्बधम्मेसु कायानुपस्सनासतिआदीहि च सतो सक्कायदिट्ठिआदीनं भिन्नत्ता भिक्खुभावं पत्तो च हुत्वा सब्बरियापथेसु परिब्बजति, तस्मा “कुसलो”ति उपड्डगाथाय असेखपटिपदं दस्सेति । सेसं सब्बत्थ पाकटमेव ।

एवं भगवा अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि, देसनापरियोसाने अजितो अरहत्ते पतिट्ठासि सद्धिं अन्तेवासिसहस्सेन, अज्जेसज्ज अनेकसहस्सानं धम्मचक्खुं उदपादि । सह अरहत्तपत्तिया च आयस्मतो अजितस्स अन्तेवासिसहस्सस्स च अजिनजटावाकचीरादीनि अन्तरधायिंसु । सब्बेव इद्धिमयपत्तचीवरधरा, द्दङ्गुलकेसा एहिभिक्खू हुत्वा भगवन्तं नमस्समाना पज्जलिका निसीदिसूति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय अजितसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. तिस्समेत्तेय्यसुत्तवण्णना

१०४७. कोध सन्तुस्सितोति तिस्समेत्तेय्यसुत्तं । का उप्पत्ति? सब्बसुत्तानं पुच्छावसिका एव उप्पत्ति । ते हि ब्राह्मणा “कतावकासा पुच्छव्हो”ति भगवता पवारितत्ता अत्तनो अत्तनो संसयं पुच्छिंसु । पुट्ठो पुट्ठो च तेसं भगवा ब्याकासि । एवं पुच्छावसिकानेवेतानि सुत्तानीति वेदितब्बानि ।

निट्ठिते पन अजितपज्जे “कथं लोकं अवेक्खन्तं, मच्चुराजा न पस्सती”ति (सु० नि० ११२४; चूळनि० पिङ्गियमाणवपुच्छा १४४) एवं मोघराजा पुच्छितुं आरभि । तं “न तावस्स इन्द्रियाणि परिपाकं गतानी”ति जत्वा भगवा “तिट्ठ त्वं, मोघराज, अज्जो पुच्छतू”ति पटिक्खिपि । ततो तिस्समेत्तेय्यो अत्तनो संसयं पुच्छन्तो “कोधा”ति गाथमाह । तत्थ कोध सन्तुस्सितोति को इध तुट्ठो । इज्जिताति तण्हादिट्ठिविप्फन्दितानि । उभन्तमभिज्जायाति उभो अन्ते अभिजानित्वा । मन्ता न लिप्पतीति पज्जाय न लिप्पति ।

१०४८-९. तस्सेतमत्थं ब्याकरोन्तो भगवा “कामेसू”ति गाथाद्वयमाह । तत्थ कामेसु ब्रह्मचरियवाति कामनिमित्तं ब्रह्मचरियवा, कामेसु आदीनवं दिस्वा मग्गब्रह्मचरियेन समन्नागतोति वुत्तं होति । एत्तावता सन्तुसितं दस्सेति,

“वीततण्हो”तिआदीहि अनिज्जितं । तत्थ सङ्खाय निब्बुतोति अनिच्चादिवसेन धम्मे वीमंसित्वा रागादिनिब्बानेन निब्बुतो । सेसं तत्थ तत्थ वुत्तनयत्ता पाकटमेव ।

एवं भगवा इमम्पि सुत्तं अरहत्तनिकूटेनेव देसेसि । देसनापरियोसाने अयम्पि ब्राह्मणो अरहत्ते पतिट्ठासि सद्धिं अन्तेवासिसहस्सेन, अज्जेसज्ज अनेकसहस्सानं धम्मचक्खुं उदपादि । सेसं पुब्बसदिसमेवाति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय तिस्समेत्तेय्यसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. पुण्णकसुत्तवण्णना

१०५०. अनेजन्ति पुण्णकसुत्तं । इमम्पि पुरिमनयेनेव मोघराजानं पटिक्खिपित्वा वुत्तं । तत्थ मूलदस्सावन्ति अकुसलमूलादिदस्साविं । इसयोति इसिनामका जटिला । यज्जन्ति देय्यधम्मं । अकप्पयिंसूति परियेसन्ति ।

१०५१. आसीसमानाति रूपादीनि पत्थयमाना । इत्थत्तन्ति इत्थभावज्ज पत्थयमाना, मनुस्सादिभावं इच्छन्ताति वुत्तं होति । जरं सिताति जरं निस्सिता । जरामुखेन चेत्थ सब्बवट्ठदुक्खं वुत्तं । तेन वट्ठदुक्खनिस्सिता ततो अपरिमुच्चमाना एव कप्पयिंसूति दीपेति ।

१०५२. कच्चिस्सु ते भगवा यज्जपथे अप्पमत्ता, अतारुं जातिज्ज जरज्ज मारिसाति एत्थ यज्जोयेव यज्जपथो । इदं वुत्तं होति — कच्चि ते यज्जे अप्पमत्ता हुत्वा यज्जं कप्पयन्ता वट्ठदुक्खमतरिंसूति ।

१०५३. आसीसन्तीति रूपपटिलाभादयो पत्थेन्ति । थोमयन्तीति “सुयिट्ठं सुचि दिन्न”न्तिआदिना नयेन यज्जादीनि पसंसन्ति । अभिजप्पन्तीति रूपादिपटिलाभाय वाचं भिन्दन्ति । जुहन्तीति देन्ति । कामाभिजप्पन्ति पटिच्च लाभन्ति रूपादिपटिलाभं पटिच्च पुनप्पुनं कामे एव अभिजप्पन्ति, “अहो वत अम्हाकं सियु”न्ति वदन्ति, तण्हज्ज तत्थ वट्ठेन्तीति वुत्तं होति । याजयोगाति यागाधिमुत्ता । भवरागरत्ताति एवमिमेहि आसीसनादीहि भवरागेनेव रत्ता, भवरागरत्ता वा हुत्वा एतानि आसीसनादीनि करोन्ता नातरिंसु जातिआदिवट्ठदुक्खं न उत्तरिंसूति ।

१०५४-५. अथकोचरहीति अथ इदानि को अज्जो अतारीति । सङ्खायाति जाणेन वीमंसित्वा । परोपरानीति परानि च ओरानि च, परत्तभावसकत्तभावादीनि परानि च ओरानि चाति वुत्तं होति । विधूमोति कायदुच्चरितादिधूमविरहितो । अनीघोति रागादिर्घविरहितो । अतारि सोति सो एवरूपो अरहा जातिजरं अतारि । सेसमेत्थ पाकटमेव ।

एवं भगवा इमम्पि सुत्तं अरहत्तनिकूटेनेव देसेसि । देसनापरियोसाने अयम्पि ब्राह्मणो अरहत्ते पतिट्ठासि सद्धिं अन्तेवासिसहस्सेन, अज्जेसज्ज अनेकसतानं धम्मचक्खुं उदपादि । सेसं वुत्तसदिसमेवाति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय पुण्णकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. मेत्तगूसुत्तवण्णना

१०५६. पुच्छामि तन्ति मेत्तगुसुत्तं । तत्थ मज्जामि तं वेदगुं भावित्तन्ति “अयं वेदगू”ति च “भावित्तो”ति च एवं तं मज्जामि ।

१०५७. अपुच्छसीति एत्थ अ-इति पदपूरणमत्ते निपातो, पुच्छसिच्चेव अत्थो । पवक्खामि यथा पजानन्ति यथा पजानन्तो आचिक्खति, एवं आचिक्खिस्सामि । उपधिनिदाना पभवन्ति दुक्खाति तण्हादिउपधिनिदाना जातिआदिदुक्खविसेसा पभवन्ति ।

१०५८. एवं उपधिनिदानतो पभवन्तेसु दुक्खेसु — यो वे अविद्वाति गाथा । तत्थ पजानन्ति सङ्खारे अनिच्चादिवसेन जानन्तो । दुक्खस्स जातिप्पभवानुपस्सीति वट्टदुक्खस्स जातिकारणं “उपधी”ति अनुपस्सन्तो ।

१०५९. सोकपरिद्वज्जाति सोकञ्च परिदेवञ्च । तथा हि ते विदितो एस धम्मोति यथा यथा सत्ता जानन्ति, तथा तथा पज्जापनवसेन विदितो एस धम्मोति ।

१०६०-६१. कित्तयिस्सामि ते धम्मन्ति निब्बानधम्मं निब्बानगामिनिपटिपदाधम्मञ्च ते देसयिस्सामि । दिट्ठे धम्मेति दिट्ठे दुक्खादिधम्मे, इमस्मियेव वा अत्तभावे । अनीतिहन्ति अत्तपच्चक्खं । यं विदित्वाति यं धम्मं “सब्बे सङ्खारा अनिच्चा”तिआदिना नयेन सम्मसन्तो विदित्वा । तज्जाहं अभिनन्दामीति तं वुत्तपकारधम्मजोतकं तव वचनं अहं पत्थयामि । धम्ममुत्तमन्ति तञ्च धम्ममुत्तमं अभिनन्दामीति ।

१०६२. उद्धं अधो तिरियज्जापि मज्झेति एत्थ उद्धन्ति अनागतद्धा वुच्चति, अधोति अतीतद्धा, तिरियज्जापि मज्झेति पच्चुप्पन्नद्धा । एतेसु नन्दिञ्च निवेसनञ्च, पनुज्ज विज्जाणन्ति एतेसु उद्धादीसु तण्हञ्च दिट्ठिनिवेसनञ्च अभिसङ्खारविज्जाणञ्च पनुदेहि, पनुदित्वा च भवे न तिट्ठे, एवं सन्ते दुविधेपि भवे न तिट्ठेय्य । एवं ताव पनुज्जसदस्स पनुदेहीति इमस्मिं अत्थविकप्पे सम्बन्धो, पनुदित्वाति एतस्मिं पन अत्थविकप्पे भवे न तिट्ठेति अयमेव सम्बन्धो । एतानि नन्दिनिवेसनविज्जाणानि पनुदित्वा दुविधेपि भवे न तिट्ठेय्याति वुत्तं होति ।

१०६३-४. एतानि विनोदेत्वा भवे अतिट्ठन्तो एसो — एवंविहारीति गाथा । तत्थ इधेवाति इमस्मियेव सासने, इमस्मियेव वा अत्तभावे । सुकित्तितं गोतमनूपधीकन्ति एत्थ अनुपधिकन्ति निब्बानं । तं सन्धाय भगवन्तं आलपन्तो आह — “सुकित्तितं गोतमनूपधीक”न्ति ।

१०६५. न केवलं दुक्खमेव पहासि — ते चापीति गाथा । तत्थ अट्ठितन्ति सक्कच्चं, सदा वा । तं तं नमस्सामीति तस्मा तं नमस्सामि । समेच्चाति उपगन्त्वा । नागाति भगवन्तं आलपन्तो आह ।

१०६६. इदानीं तं भगवा “अद्धा हि भगवा पहासि दुक्ख”न्ति एवं तेन ब्राह्मणेन विदितोपि अत्तानं अनुपनेत्वाव पहीनदुक्खेन पुग्गलेन ओवदन्तो “यं ब्राह्मण”न्ति गाथमाह । तस्सत्थो — यं त्वं अभिजानन्तो “अयं बाहितपापत्ता ब्राह्मणो, वेदेहि गतत्ता वेदगू, किञ्चनाभावेन अकिञ्चनो, कामेसु च भवेसु च असत्तत्ता कामभवे असत्तो”ति जज्जा जानेय्यासि । अद्धा हि सो इमं ओघं अतारि, तिण्णो च पारं अखिलो अकङ्खो ।

१०६७. किञ्च भिद्यो — विद्वा च योति गाथा । तत्थ इधाति इमस्मिं सासने, अत्तभावे वा । विसज्जाति वोस्सज्जित्वा । सेसं सब्बत्थ पाकटमेव ।

एवं भगवा इमम्पि सुत्तं अरहत्तनिकूटेनेव देसेसि । देसनापरियोसाने च वुत्तसदिसो एव धम्माभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय मेत्तगूसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. धोतकसुत्तवण्णना

१०६८-९. पुच्छामि तन्ति धोतकसुत्तं । तत्थ वाचाभिकङ्खामीति वाचं अभिकङ्खामि । सिक्खे निब्बानमत्तनोति अत्तनो रागादीनं निब्बानत्थाय अधिसीलादीनि सिक्खेय्य । इतोति मम मुखतो ।

१०७०. एवं वुत्ते अत्तमनो धोतको भगवन्तं अभित्थवमानो कथंकथापमोक्खं याचन्तो “पस्सामह”न्ति गाथमाह । तत्थ पस्सामहं देवमनुस्सलोकेति पस्सामि अहं देवमनुस्सलोके । तं तं नमस्सामीति तं एवरूपं नमस्सामि । पमुज्जाति पमोचेहि ।

१०७१. अथस्स भगवा अत्ताधीनमेव कथंकथापमोक्खं ओघतरणमुखेन दस्सेन्तो “नाह”न्ति गाथमाह । तत्थ नाहं सहिस्सामीति अहं न सहिस्सामि न सक्खिस्सामि, न वायमिस्सामीति वुत्तं होति । पमोचनायाति पमाचेतुं । कथंकथिन्ति सक्खं । तरेसीति तरेय्यासि ।

१०७२-५. एवं वुत्ते अत्तमनतरो धोतको भगवन्तं अभित्थवमानो अनुसासनिं याचन्तो “अनुसास ब्रह्मे”ति गाथमाह । तत्थ ब्रह्माति सेट्ठवचनमेतं । तेन भगवन्तं आमन्तयमानो आह — “अनुसास ब्रह्मे”ति । विवेकधम्मन्ति सब्बसङ्खारविवेकनिब्बानधम्मं । अब्बापज्जमानोति नानप्पकारतं अनापज्जमानो । इधेव सन्तोति इधेव समानो । असितोति अनिस्सितो । इतो परा द्वे गाथा मेत्तगुसुत्ते वुत्तनया एव । केवलज्झि तत्थ धम्मं, इध सन्तिन्ति अयं विसेसो । ततियगाथायपि पुब्बट्ठं तत्थ वुत्तनयमेव अपरट्ठे सङ्गोति सज्जनट्ठानं, लग्नन्ति वुत्तं होति । सेसं सब्बत्थ पाकटमेव ।

एवं भगवा इमम्पि सुत्तं अरहत्तनिकूटेनेव देसेसि । देसनापरियोसाने च वुत्तसदिसो एव धम्माभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय धोतकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. उपसीवसुत्तवण्णना

१०७६. एको अहन्ति उपसीवसुत्तं । तत्थ महन्तमोघन्ति महन्तं ओघं । अनिस्सितोति पुगलं वा धम्मं वा अनिस्सितो । नो विसहामीति न सक्कोमि । आरम्मणन्ति निस्सयं । यं निस्सितोति यं पुगलं वा धम्मं वा निस्सितो ।

१०७७. इदानीं यस्मा सो ब्राह्मणो आकिञ्चज्जायतनलाभी तञ्च सन्तप्पि निस्सयं न जानाति, तेनस्स भगवा तञ्च निस्सयं उत्तरि च निय्यानपथं दस्सेन्तो “आकिञ्चज्ज”न्ति गाथमाह । तत्थ पेक्खमानोति तं आकिञ्चज्जायतनसमापत्तिं सतो समापज्जित्वा वुट्ठित्वा च अनिच्चादिवसेन पस्समानो । नत्थीति निस्सायाति तं “नत्थि किञ्ची”ति पवत्तसमापत्तिं आरम्मणं कत्वा । तरस्सु ओघन्ति ततो पभुति पवत्ताय विपस्सनाय यथानुरूपं चतुब्बिधम्पि ओघं तरस्सु । कथाहीति कथंकथाहि । तण्हक्खयं नत्तमहाभिपस्साति रत्तिन्दिवं निब्बानं विभूतं कत्वा पस्स । एतेनस्स दिट्ठधम्मसुखविहारं कथेति ।

१०७८-९. इदानीं “कामे पहाया”ति सुत्वा विक्खम्भनवसेन अत्तना पहीने कामे सम्पस्समानो “सब्बेसू”ति गाथमाह । तत्थ हित्वा मज्जन्ति अज्जं ततो हेट्ठा छब्बिधम्पि समापत्तिं हित्वा । सज्जाविमोक्खे परमेति सत्तसु सज्जाविमोक्खेसु उत्तमे आकिञ्चज्जायतने । तिट्ठे नु सो तत्थ अनानुयायीति सो पुग्गलो तत्थ आकिञ्चज्जायतनब्रह्मलोके अविगच्छमानो तिट्ठेय्य नूति पुच्छति । अथस्स भगवा सट्ठिकप्पसहस्समत्तंयेव ठानं अनुजानन्तो ततियगाथमाह ।

१०८०. एवं तस्स तत्थ ठानं सुत्वा इदानीस्स सस्सतुच्छेदभावं पुच्छन्तो “तिट्ठे चे”ति गाथमाह । तत्थ पूगम्पि वस्सानन्ति अनेकसङ्ख्यम्पि वस्सानं, गणरासिन्ति अत्थो । “पूगम्पि वस्सानी”तिपि पाठो, तत्थ विभत्तिव्यत्तयेन सामिवचनस्स पच्चत्तवचनं कत्तब्बं, पूगन्ति वा एतस्स बहूनीति अत्थो वत्तब्बो । “पूगानी”ति वापि पठन्ति, पुरिमपाठोयेव सब्बसुन्दरो । तत्थेव सो सीति सिया विमुत्तोति सो पुग्गलो तत्थेवाकिञ्चज्जायतने नानादुक्खेहि विमुत्तो सीतिभावप्पत्तो भवेय्य, निब्बानप्पत्तो सस्सतो हुत्वा तिट्ठेय्याति अधिप्पायो । चवेथ विज्जाणं तथाविधस्साति उदाहु तथाविधस्स विज्जाणं अनुपादाय परिनिब्बायेय्याति उच्छेदं पुच्छति, पटिसन्धिगगहणत्थं वापि भवेय्याति पटिसन्धिम्पि तस्स पुच्छति ।

१०८१. अथस्स भगवा उच्छेदसस्सतं अनुपगम्म तत्थ उप्पन्नस्स अरियसावकस्स अनुपादाय परिनिब्बानं दस्सेन्तो “अच्ची यथा”ति गाथमाह । तत्थ अत्थं पलेतीति अत्थं गच्छति । न उपेति सङ्गन्ति “असुकं नाम दिसं गतो”ति वोहारं न गच्छति । एवं मुनी नामकाया विमुत्तोति एवं तत्थ उप्पन्नो सेक्खमुनि पकतिया पुब्बेव रूपकाया विमुत्तो तत्थ चतुत्थमगं निब्बत्तेत्वा धम्मकायस्स परिज्जातत्ता पुन नामकायापि विमुत्तो उभतोभागविमुत्तो खीणासवो हुत्वा अनुपादापरिनिब्बानसङ्घातं अत्थं पलेति, न उपेति सङ्गं “खत्तियो वा ब्राह्मणो वा”ति एवमादिकं ।

१०८२. इदानीं “अत्थं पलेती”ति सुत्वा तस्स योनिसो अत्थं असल्लक्खेन्तो “अत्थङ्गतो सो”ति गाथमाह । तस्सत्थो — सो अत्थङ्गतो उदाहु नत्थि, उदाहु वे सस्सतिया सस्सतभावेन अरोगो अविपरिणामधम्मो सोति एवं तं मे मुनी साधु वियाकरोहि । किं कारणं? तथा हि ते विदितो एस धम्मोति ।

१०८३. अथस्स भगवा तथा अवत्तब्बतं दस्सेन्तो “अत्थङ्गतस्सा”ति गाथमाह । तत्थ अत्थङ्गतस्साति अनुपादापरिनिब्बुतस्स । न पमाणमत्थीति रूपादिप्पमाणं नत्थि । येन नं वज्जुन्ति येन रागादिना नं वदेय्युं । सब्बेसु धम्मेसूति सब्बेसु खन्धादिधम्मेसु । सेसं सब्बत्थ पाकटमेव ।

एवं भगवा इमं सुत्तं अरहत्तनिकूटेनेव देसेसि । देसनापरियोसाने च वुत्तसदिसो एव धम्माभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय उपसीवसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. नन्दसुत्तवण्णना

१०८४-५. सन्ति लोकेति नन्दसुत्तं । तत्थ पठमगाथाय अत्थो — लोके खत्तियादयो जना आजीवकनिगण्ठादिके सन्धाय “सन्ति मुनयो”ति वदन्ति, तयिदं कथंसूति किं नु खो ते समापत्तिजाणादिना जाणेन उप्पन्नत्ता जाणूपपन्नं नो मुनिं वदन्ति, एवंविधं नु वदन्ति, उदाहु वे नानप्पकारकेन लूखजीवितसङ्घातेन जीवितेनूपपन्नन्ति अथस्स भगवा तदुभयं पटिक्खपित्वा मुनिं दस्सेन्तो “न दिट्ठिया”ति गाथमाह ।

१०८६-७. इदानी “दिट्ठादीहि सुद्धी”ति वदन्तानं वादे कङ्खापहानत्थं “ये केचिमे”ति पुच्छति । तत्थ अनेकरूपेणाति कोतूहलमङ्गलादिना । तत्थ यता चरन्ताति तत्थ सकाय दिट्ठिया गुत्ता विहरन्ता । अथस्स तथा सुद्धिअभावं दीपेन्तो भगवा दुतियं गाथमाह ।

१०८८-९०. एवं “नातरिसू”ति सुत्वा इदानी यो अतरि, तं सोतुकामो “ये केचिमे”ति पुच्छति । अथस्स भगवा ओघतिण्णमुखेन जातिजरातिण्णे दस्सेन्तो ततियं गाथमाह । तत्थ निवुताति ओवुटा परियोनद्धा । येसीधाति येसु इध । एत्थ च सु-इति निपातमत्तं । तण्हं परिज्जायाति तीहि परिज्जाहि तण्हं परिजानित्वा । सेसं सब्बत्थ पुब्बे वुत्तनयत्ता पाकटमेव ।

एवं भगवा अरहत्तनिकूटेनेव देसनं निट्ठापेसि, देसनापरियोसाने पन नन्दो भगवतो भासितं अभिनन्दमानो “एताभिनन्दामी”ति गाथमाह । इधापि च पुब्बे वुत्तसदिसो एव धम्माभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय नन्दसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. हेमकसुत्तवण्णना

१०९१-४. ये मे पुब्बेति हेमकसुत्तं । तत्थ ये मे पुब्बे वियाकंसूति ये बावरिआदयो पुब्बे मय्हं सकं लद्धिं वियाकंसु । हरं गोतमसासनाति गोतमसासना पुब्बतरं । सब्बं तं तक्कवड्डुनन्ति सब्बं तं कामवितक्कादिवड्डुनं । तण्हानिग्घातनन्ति तण्हाविनासनं । अथस्स भगवा तं धम्मं आचिक्खन्तो “इधा”ति गाथाद्वयमाह । तत्थ एतदज्जाय ये सताति एतं निब्बानपदमच्चुतं “सब्बे सङ्खारा अनिच्चा”तिआदिना नयेन विपस्सन्ता अनुपुब्बेन जानित्वा ये कायानुपस्सनासतिआदीहि सता । दिट्ठधम्माभिनिब्बुताति विदितधम्मत्ता, दिट्ठधम्मत्ता, रागादिनिब्बानेन च अभिनिब्बुता । सेसं सब्बत्थ पाकटमेव ।

एवं भगवा इमम्पि सुत्तं अरहत्तनिकूटेनेव देसेसि । देसनापरियोसाने च पुब्बसदिसो एव धम्माभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय हेमकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. तोदेय्यसुत्तवण्णना

१०९५. यस्मिं कामाति तोदेय्यसुत्तं । तत्थ **विमोक्खो तस्स कीदिसो**ति तस्स कीदिसो विमोक्खो इच्छितब्बोति पुच्छति । इदानीं तस्स अज्जविमोक्खाभावं दस्सेन्तो भगवा दुतियं गाथमाह । तत्थ **विमोक्खो तस्स नापरो**ति तस्स अज्जो विमोक्खो नत्थि ।

१०९७-८. एवं “तण्हक्खयो एव विमोक्खो”ति वुत्तेपि तमत्थं असल्लक्खेन्तो “**निरासो सो उद आससानो**”ति पुन पुच्छति । तत्थ **उद पज्जकप्पी**ति उदाहु समापत्तिजाणादिना जाणेन तण्हाकप्पं वा दिट्ठिकप्पं वा कप्पयति । अथस्स भगवा तं आचिक्खन्तो दुतियं गाथमाह । तत्थ **कामभवे**ति कामे च भवे च । सेसं सब्बत्थ पाकटमेव ।

एवं भगवा इमम्पि सुत्तं अरहत्तनिकूटेनेव देसेसि । देसनापरियोसाने च पुब्बसदिसो एव धम्माभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय तोदेय्यसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. कप्पसुत्तवण्णना

१०९९. मज्झे सरस्मिन्ति कप्पसुत्तं । तत्थ **मज्झे सरस्मिन्ति** पुरिमपच्छिमकोटिपज्जाणाभावतो मज्झभूते संसारेति वुत्तं होति । **तिट्ठन्ति** तिट्ठमानानं । **यथायिदं नापरं सियाति** यथा इदं दुक्खं पुन न भवेय्य ।

११०१-२. अथस्स भगवा तमत्थं ब्याकरोन्तो तिस्सो गाथायो अभासि । तत्थ **अकिञ्चनन्ति** किञ्चनपटिपक्खं । **अनादानन्ति** आदानपटिपक्खं, किञ्चनादानवूपसमन्ति वुत्तं होति । **अनापरन्ति** अपरपटिभागदीपविरहितं, सेट्ठन्ति वुत्तं होति । **न ते मारस्स पद्धगूति** ते मारस्स पद्धचरा परिचारका सिस्सा न होन्ति । सेसं सब्बत्थ पाकटमेव ।

एवं भगवा इमम्पि सुत्तं अरहत्तनिकूटेनेव देसेसि देसनापरियोसाने च पुब्बसदिसो एव धम्माभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय कप्पसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

११. जतुकणिसुत्तवण्णना

११०३-४. सुत्वानहन्ति जतुकणिसुत्तं । तत्थ **सुत्वानहं वीरमकामकामिन्ति** अहं “इतिपि सो भगवा”तिआदिना नयेन वीरं कामानं अकामनतो अकामकामिं बुद्धं सुत्वा । **अकाममागमन्ति** निक्कामं भगवन्तं पुच्छितुं आगतोम्हि । **सहजनेत्ताति** सहजातसब्बज्जुतज्जाणचक्खु । **यथातच्छन्ति** यथातथं । **ब्रूहि मेति** पुन याचन्तो भणति । याचन्तो हि सहस्सक्खत्तुम्पि भणय्य, को पन वादो द्विक्खत्तुं । **तेजी तेजसाति** तेजेन समन्नागतो तेजसा अभिभुय्य । **यमहं विजज्जं जातिजराय इथ विप्पहानन्ति** यमहं जातिजरानं पहानभूतं धम्मं इधेव जानेय्यं ।

११०५-७. अथस्स भगवा तं धम्ममाचिक्खन्तो तिस्सो गाथायो अभासि । तत्थ **नेक्खम्मं ददु खेमतो**ति निब्बानज्च निब्बानगामिनिज्च पटिपदं “खेम”न्ति दिस्वा । **उग्गहितन्ति** तण्हादिट्ठिवसेन गहितं । **निरत्तं वाति** निरस्सितब्बं वा,

मुञ्चितवन्ति वृत्तं होति । मा ते विज्जित्थाति मा ते अहोसि । किञ्चनन्ति रागादिकिञ्चनं वापि ते मा विज्जित्थ । पुब्बेति अतीते सङ्खारे आरब्ध उपपन्नकिलेसा । ब्राह्मणाति भगवा जतुकणिं आलपति । सेसं सब्बत्थ पाकटमेव ।

एवं भगवा इमम्पि सुत्तं अरहत्तनिकूटेनेव देसेसि । देसनापरियोसाने च पुब्बसदिसो एव धम्माभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय जतुकणिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१२. भद्रावुधसुत्तवण्णना

११०८-९. ओकञ्जहन्ति भद्रावुधसुत्तं । तत्थ ओकञ्जहन्ति आलयं जहं । तण्हच्छिदन्ति छतण्हाकायच्छिदं । अनेजन्ति लोकधम्मेसु निक्कम्पं । नन्दिञ्जहन्ति अनागतरूपादिपत्थनाजहं । एका एव हि तण्हा थुतिवसेन इध नानप्पकारतो वृत्ता । कप्पञ्जहन्ति दुविधकप्पजहं । अभियाचेति अतिविय याचामि । सुत्त्वान नागस्स अपनमिस्सन्ति इतोति नागस्स तव भगवा वचनं सुत्त्वा इतो पासाणकचेतियतो बहू जना पक्कमिस्सन्तीति अधिप्पायो । जनपदेहि सङ्गताति अङ्गादीहि जनपदेहि इध समागता । वियाकरोहीति धम्मं देसेहि ।

१११०. अथस्स आसयानुलोमेन धम्मं देसेन्तो भगवा द्वे गाथायो अभासि । तत्थ आदानतण्हन्ति रूपादीनं आदायिकं गहणतण्हं, तण्हुपादानन्ति वृत्तं होति । यं यज्झि लोकस्मिमुपादियन्तीति एतेसु उद्धादिभेदेसु यं यं गणहन्ति । तेनेव मारो अन्वेति जन्तुन्ति तेनेव उपादानपच्चयनिब्बत्तकम्माभिसङ्खारनिब्बत्तवसेन पटिसन्धिक्खन्धमारो तं सत्तं अनुगच्छति ।

११११. तस्मा पजानन्ति तस्मा एतमादीनवं अनिच्चादिवसेन वा सङ्खारे जानन्तो । आदानसत्ते इति पेक्खमानो, पजं इमं मच्चुधेय्ये विसत्तन्ति आदातब्बट्ठेन आदानेसु रूपादीसु सत्ते सब्बलोके इमं पजं मच्चुधेय्ये लग्गं पेक्खमानो । आदानसत्ते वा आदानाभिनिविट्ठे पुग्गले आदानसङ्गहेतुञ्च इमं पजं मच्चुधेय्ये लग्गं ततो वीतिक्कमितुं असमत्थं इति पेक्खमानो किञ्चनं सब्बलोके न उप्पादियेथाति सेसं सब्बत्थ पाकटमेव ।

एवं भगवा इमम्पि सुत्तं अरहत्तनिकूटेनेव देसेसि । देसनापरियोसाने च पुब्बसदिसो एव धम्माभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्टकथाय

सुत्तनिपात-अट्टकथाय भद्रावुधसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१३. उदयसुत्तवण्णना

१११२-३. ज्ञायिन्ति उदयसुत्तं । तत्थ अज्जाविमोक्खन्ति पज्जानुभावनिज्झातं विमोक्खं पुच्छति । अथ भगवा यस्मा उदयो चतुत्थज्झानलाभी, तस्मास्स पटिलद्धज्झानवसेन नानप्पकारतो अज्जाविमोक्खं दस्सेन्तो गाथाद्वयमाह । तत्थ पहानं कामच्छन्दानन्ति यमिदं पठमज्झानं निब्बत्तेन्तस्स कामच्छन्दप्पहानं, तम्पि अज्जाविमोक्खं पबूमि । एवं सब्बपदानि योजेतब्बानि ।

१११४. उपेक्खासतिसंसुद्धन्ति चतुत्थज्झानउपेक्खासतीहि संसुद्धं । **धम्मतक्कपुरेजवन्ति** इमिना तस्मिं चतुत्थज्झानविमोक्खे ठत्वा ज्ञानङ्गानि विपस्सित्वा अधिगतं अरहत्तविमोक्खं वदति । अरहत्तविमोक्खस्स हि मग्गसम्पयुत्तसम्मासङ्कप्पादिभेदो धम्मतक्को पुरेजवो होति । तेनाह — “धम्मतक्कपुरेजव”न्ति । **अविज्जाय पभेदनन्ति** एतमेव च अज्जाविमोक्खं अविज्जापभेदनसङ्घातं निब्बानं निस्साय जातत्ता कारणोपचारेण “अविज्जाय पभेदन”न्ति पब्रूमीति ।

१११५-६. एवं अविज्जापभेदनवचनेन वुत्तं निब्बानं सुत्वा “तं किस्स विप्पहानेन वुच्चती”ति पुच्छन्तो “**किंसु संयोजनो**”ति गाथमाह । तत्थ **किंसु संयोजनो**ति किं संयोजनो । **विचारणन्ति** विचरणकारणं । **किस्सस्स विप्पहानेनाति** किं नामकस्स अस्स धम्मस्स विप्पहानेन । अथस्स भगवा तमत्थं व्याकरोन्तो “**नन्दिसंयोजनो**”ति गाथमाह । तत्थ **वितक्कस्साति** कामवितक्कादिको वितक्को अस्स ।

१११७-८. इदानीं तस्स निब्बानस्स मग्गं पुच्छन्तो “**कथं सतस्सा**”ति गाथमाह । तत्थ **विज्जाणन्ति** अभिसङ्खारविज्जाणं । अथस्स मग्गं कथेन्तो भगवा “**अज्झत्तज्जा**”ति गाथमाह । तत्थ **एवं सतस्साति** एवं सतस्स सम्पजानस्स । सेसं सब्बत्थ पाकटमेव ।

एवं भगवा इमम्पि सुत्तं अरहत्तनिकूटेनेव देसेसि । देसनापरियोसाने च पुब्बसदिसो एव धम्माभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय उदयसुत्तवण्णना निड्डिता ।

१४. पोसालसुत्तवण्णना

१११९-२०. यो अतीतन्ति पोसालसुत्तं । तत्थ यो अतीतं आदिसतीति यो भगवा अत्तनो च परेसज्ज “**एकम्पि जाति**”न्तिआदिभेदं अतीतं आदिसति । **विभूतरूपसज्जिस्साति** समतिक्कन्तरूपसज्जिस्स । **सब्बकायप्पहायिनोति** तदङ्गविक्खम्भनवसेन सब्बरूपकायप्पहायिनो, पहीनरूपभवपटिसन्धिकस्साति अधिप्पायो । **नत्थि किञ्चीति पस्सतोति** विज्जाणाभावविपस्सनेन “नत्थि किञ्ची”ति पस्सतो, आकिञ्चज्जायतनलाभिनोति वुत्तं होति । **जाणं सक्कानुपुच्छामीति** सक्काति भगवन्तं आलपन्तो आह । तस्स पुग्गलस्स जाणं पुच्छामि, कीदिसं पुच्छितव्वन्ति । **कथं नेय्योति** कथं सो नेतव्वो, कथमस्स उत्तरिजाणं उप्पादेतव्वन्ति ।

११२१. अथस्स भगवा तादिसे पुग्गले अत्तनो अप्पटिहतजाणतं पकासेत्वा तं जाणं व्याकातुं गाथाद्वयमाह । तत्थ **विज्जाणट्ठितियो सब्बा, अभिजानं तथागतोति** अभिसङ्खारवसेन चतस्सो पटिसन्धिवसेन सत्ताति एवं सब्बा विज्जाणट्ठितियो अभिजानन्तो तथागतो । **तिट्ठन्तमेनं जानातीति** कम्माभिसङ्खारवसेन तिट्ठन्तं एतं पुग्गलं जानाति “आर्यति अयं एवंगतिको भविस्सती”ति । **विमुत्तन्ति** आकिञ्चज्जायतनादीसु अधिमुत्तं । **तप्परायणन्ति** तम्मयं ।

११२२. **आकिञ्चज्जसम्भवं जत्वाति** आकिञ्चज्जायतनजनकं कम्माभिसङ्खारं जत्वा “किन्ति पलिबोधो अय”न्ति । **नन्दी संयोजनं इतीति** या च तत्थ अरूपरागसङ्घाता नन्दी, तज्ज संयोजनं इति जत्वा । **ततो तत्थ विपस्सतीति** ततो आकिञ्चज्जायतनसमापत्तितो वुट्ठहित्वा तं समापत्तिं अनिच्चादिवसेन विपस्सति । **एतं जाणं तथं**

तस्साति एतं तस्स पुग्गलस्स एवं विपस्सतो अनुक्कमेनेव उप्पन्नं अरहत्तजाणं अविपरीतं । वुसीमतोति वुसितवन्तस्स । सेसं सब्बत्थ पाकटमेव ।

एवं भगवा इमम्पि सुत्तं अरहत्तनिकूटेनेव देसेसि । देसनापरियोसाने च पुब्बसदिसो एव धम्माभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय पोसालसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१५. मोघराजसुत्तवण्णना

११२३. द्वाहं सक्कन्ति मोघराजसुत्तं । तत्थ द्वाहन्ति द्वे वारे अहं । सो हि पुब्बे अजितसुत्तस्स च तिस्समेत्तेय्यसुत्तस्स च अवसाने द्विक्खत्तुं भगवन्तं पुच्छि । भगवा पनस्स इन्द्रियपरिपाकं आगमयमानो न ब्याकासि । तेनाह — “द्वाहं सक्कं अपुच्छिस्स”न्ति । यावततियञ्च देवीसि, ब्याकरोतीति मे सुतन्ति यावततियञ्च सहधम्मिकं पुट्ठो विसुद्धिदेवभूतो इसि भगवा सम्मासम्बुद्धो ब्याकरोतीति एवं मे सुतं । गोधावरीतीरेयेव किर सो एवमस्सोसि । तेनाह — “ब्याकरोतीति मे सुत”न्ति ।

११२४. अयं लोकोति मनुस्सलोको । परो लोकोति तं ठपेत्वा अवसेसो । सदेवकोति ब्रह्मलोकं ठपेत्वा अवसेसो उपपत्तिदेवसम्मुतिदेवयुत्तो, “ब्रह्मलोको सदेवको”ति एतं वा “सदेवके लोके”ति आदिनयनिदस्सनमत्तं, तेन सब्बोपि तथावुत्तप्पकारो लोको वेदितब्बो ।

११२५. एवं अभिक्कन्तदस्सावन्ति एवं अग्गदस्साविं, सदेवकस्स लोकस्स अज्झासयाधिमुत्तिगतिपरायणादीनि पस्सितुं समत्थन्ति दस्सेति ।

११२६. सुञ्जतो लोकं अवेक्खस्सूति अवसियपवत्तसल्लक्खणवसेन वा तुच्छसङ्खारसमनुपस्सनावसेन वाति द्वीहि कारणेहि सुञ्जतो लोकं पस्स । अत्तानुदिट्ठिं ऊहच्चाति सक्कायदिट्ठिं उद्धरित्वा । सेसं सब्बत्थ पाकटमेव ।

एवं भगवा इमम्पि सुत्तं अरहत्तनिकूटेनेव देसेसि । देसनापरियोसाने च वुत्तसदिसो एव धम्माभिसमयो अहोसीति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय मोघराजसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१६. पिङ्गियसुत्तवण्णना

११२७. जिण्णोहमस्मीति पिङ्गियसुत्तं । तत्थ जिण्णोहमस्मि अबलो वीतवण्णोति सो किर ब्राह्मणो जराभिभूतो वीसवस्ससतिको जातिया, दुब्बलो च “इध पदं करिस्सामी”ति अञ्जत्थेव करोति, विनट्ठपुरिमच्छविण्णो च । तेनाह — “जिण्णोहमस्मि अबलो वीतवण्णो”ति । माहं नस्सं मोमुहो अन्तरावाति माहं तुय्हं धम्मं असच्छिक्त्वा अन्तरायेव अविद्धा हुत्वा अनस्सिं । जातिजराय इध विप्पहानन्ति इधेव तव पादमूले पासाणके वा चेति य जातिजराय विप्पहानं

निब्बानधम्मं यमहं विजज्जं, तं मे आचिक्ख ।

११२८. इदानीं यस्मा पिङ्गियो काये सापेक्खताय “जिण्णोहमस्मी”ति गाथमाह तेनस्स भगवा काये सिनेहप्पहानत्थं “दिस्वान रूपेसु विहज्जमाने”ति गाथमाह । तत्थ रूपेसूति रूपहेतु रूपपच्चया । विहज्जमानेति कम्मकारणादीहि उपहज्जमाने । रूप्यन्ति रूपेसूति चक्खुरोगादीहि च रूपहेतुयेव जना रूप्यन्ति बाधीयन्ति ।

११२९-३०. एवं भगवता याव अरहत्तं ताव कथितं पटिपत्तिं सुत्वापि पिङ्गियो जरादुब्बलताय विसेसं अनधिगन्त्वाव पुन “दिसा चतस्सो”ति इमाय गाथाय भगवन्तं थोमेन्तो देसनं याचति । अथस्स भगवा पुनपि याव अरहत्तं, ताव पटिपदं दस्सेन्तो “तण्हाधिपन्ने”ति गाथमाह । सेसं सब्बत्थ पाकटमेव ।

इमम्पि सुत्तं भगवा अरहत्तनिकूटेनेव देसेसि । देसनापरियोसाने च पिङ्गियो अनागामिफले पतिट्ठासि । सो किर अन्तरन्तरा चिन्तेसि — “एवं विचित्रपटिभानं नाम देसनं न लभि मय्हं मातुलो बावरी सवनाया”ति । तेन सिनेहविकखेपेन अरहत्तं पापुणितुं नासक्खि । अन्तेवासिनो पनस्स सहस्सजटिला अरहत्तं पापुणिसु । सब्बेव इद्धिमयपत्तचीवरधरा एहिभिवक्खवो अहेसुन्ति ।

परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय पिङ्गियसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

पारायनत्थुतिगाथावण्णना

इतो परं सङ्गीतिकारा देसनं थोमेन्ता “इदमवोच भगवा”ति आदिमाहंसु । तत्थ इदमवोचाति इदं परायनं अवोच । परिचारकसोळसानन्ति बावरिस्स परिचारकेन पिङ्गियेन सह सोळसन्नं बुद्धस्स वा भगवतो परिचारकानं सोळसन्नन्ति परिचारकसोळसन्नं । ते एव च ब्राह्मणा । तत्थ सोळसपरिसा पन पुरतो च पच्छतो च वामपस्सतो च दक्खिणपस्सतो च छ छ योजनानि निसिन्ना उजुकेन द्वादसयोजनिका अहोसि । अज्झिट्ठोति याचितो अत्थमज्जायाति पाळिमज्जाय । धम्ममज्जायाति पाळिमज्जाय । पारायनन्ति एवं इमस्स धम्मपरियायस्स अधिवचनं आरोपेत्वा तेसं ब्राह्मणानं नामानि कित्तयन्ता “अजितो तिस्समेत्तेय्यो... पे०... बुद्धसेट्ठं उपागमु”न्ति आहंसु ।

११३१-७. तत्थ सम्पन्नचरणन्ति निब्बानपदट्ठानभूतेन पातिमोक्खसीलादिना सम्पन्नं । इसिन्ति महेसिं । सेसं पाकटमेव । ततो परं ब्रह्मचरियमचरिंसूति मग्गब्रह्मचरियं अचरिंसु । तस्मा पारायनन्ति तस्स पारभूतस्स निब्बानस्स अयनन्ति वुत्तं होति ।

पारायनानुगीतिगाथावण्णना

११३८. पारायनमनुगायिस्सन्ति अस्स अयं सम्बन्धो — भगवता हि पारायने देसिते सोळससहस्सा जटिला अरहत्तं पापुणिसु, अवसेसानज्च चुद्धसकोटिसङ्खानं देवमनुस्सानं धम्माभिसमयो अहोसि । वुत्तज्हेतं पोराणेहि —

“ततो पासाणके रम्मे, पारायनसमागमे ।

अमतं पापयी बुद्धो, चुद्दस पाणकोटियो”ति ॥

निद्धिताय पन धम्मदेसनाय ततो ततो आगता मनुस्सा भगवतो आनुभावेन अत्तनो अत्तनो गामनिगमादीस्वेव पातुरहेसुं। भगवापि सावत्थिमेव अगमासि परिचारकसोळसादीहि अनेकेहि भिक्खुसहस्सेहि परिवुतो। तत्थ पिङ्गियो भगवन्तं वन्दित्वा आह — “गच्छामहं, भन्ते, बावरिस्स बुद्धुप्पादं आरोचेतुं, पटिस्सुतज्झि तस्स मया”ति। अथ भगवता अनुज्जातो जाणगमनेनेव गोधावरीतीरं गन्त्वा पादगमनेन अस्समाभिमुखो अगमासि। तमेनं बावरी ब्राह्मणो मग्गं ओलोकेन्तो निसिन्नो दूरतोव खारिजटादिविरहितं भिक्खुवेसेन आगच्छन्तं दिस्वा “बुद्धो लोके उप्पन्नो”ति निट्ठं अगमासि। सम्पत्तञ्चापि नं पुच्छि — “किं, पिङ्गिय, बुद्धो लोके उप्पन्नो”ति। “आम, ब्राह्मण, उप्पन्नो, पासाणके चेति ये निसिन्नो अम्हाकं धम्मं देसेसि, तमहं तुय्हं देसेस्सामी”ति। ततो बावरी महता सक्कारेण सपरिसो तं पूजेत्वा आसनं पज्जापेसि। तत्थ निसीदित्वा पिङ्गियो “पारायनमनुगायिस्स”न्तिआदिमाह।

तत्थ अनुगायिस्सन्ति भगवता गीतं अनुगायिस्सं। यथाद्वक्खीति यथा सामं सच्चाभिसम्बोधेन असाधारणजाणेन च अद्वक्खि। निक्कामोति पहीनकामो। “निक्कमो”तिपि पाठो, वीरियवाति अत्थो निक्खन्तो वा अकुसलपक्खा। निब्बनोति किलेसवनविरहितो, तण्हाविरहितो एव वा। किस्स हेतु मुसा भणेति येहि किलेसेहि मुसा भण्येय, एते तस्स पहीनाति दस्सेति। एतेन ब्राह्मणस्स सवने उस्साहं जनेति।

११३९-४१. वण्णूपसज्झितन्ति गुणूपसज्झितं। सच्चव्हयोति “बुद्धो”ति सच्चवेनेव अक्खानेन नामेन युत्तो। ब्रह्मेति तं ब्राह्मणं आलपति। कुब्बनकन्ति परित्तवनं। बहुप्फलं काननमावसेय्याति अनेकफलादिविकतिभरितं काननं आगम्म वसेय्य। अप्पदस्सेति बावरिपभुतिके परित्तपज्जे। महोदधित्ति अनोतत्तादिं महन्तं उदकरासिं।

११४२-४. येमे पुब्बेति ये इमे पुब्बे। तमनुदासिनोति तमोनुदो आसिनो। भूरिपज्जाणोति जाणधजो। भूरिमेधसोति विपुलपज्जो। सन्दिट्ठिकमकालिकन्ति सामं पस्सितब्बफलं, न च कालन्तरे पत्तब्बफलं। अनीतिकन्ति किलेसईतिविरहितं।

११४५-५०. अथ नं बावरी आह “किं नु तम्हा”ति द्वे गाथा। ततो पिङ्गियो भगवतो सन्तिका अविप्पवासमेव दीपेन्तो “नाहं तम्हा”तिआदिमाह। पस्सामि नं मनसा चक्खुनावीति तं बुद्धं अहं चक्खुना विय मनसा पस्सामि। नमस्समानो विवसेमि रत्तिन्ति नमस्समानोव रत्तिं अतिनामेमि। तेन तेनेव नतोति येन दिसाभागेन बुद्धो, तेन तेनेवाहम्पि नतो तन्निन्नो तप्पोणोति दस्सेति।

११५१. दुब्बलथामकस्साति अप्पथामकस्स, अथ वा दुब्बलस्स दुत्थामकस्स च बलवीरियहीनस्साति वुत्तं होति। तेनेव कायो न पलेतीति तेनेव दुब्बलथामकत्तेन कायो न गच्छति, येन वा बुद्धो, तेन न गच्छति। “न परेती”तिपि पाठो, सो एवत्थो। तत्थाति बुद्धस्स सन्तिके। सङ्कप्पयन्तायाति सङ्कप्पगमनेन। तेन युत्तोति येन बुद्धो, तेन युत्तो पयुत्तो अनुयुत्तोति दस्सेति।

११५२. पङ्के सयानोति कामकद्वमे सयमानो। दीपा दीपं उपप्लवित्ति सत्थारादितो सत्थारादिं अभिगच्छिं। अथदसासिं सम्बुद्धन्ति सोहं एवं दुद्दिट्ठिं गहेत्वा अन्वाहिण्डन्तो अथ पासाणके चेति ये बुद्धमद्वक्खिं।

११५३. इमिस्सा गाथाय अवसाने पिङ्गियस्स च बावरिस्स च इन्द्रियपरिपाकं विदित्वा भगवा सावत्थियं ठितोयेव सुवण्णोभासं मुञ्चि । पिङ्गियो बावरिस्स बुद्धगुणे वण्णयन्तो निसिन्नो एव तं ओभासं दिस्वा “किं इदं”न्ति विलोकेन्तो भगवन्तं अत्तनो पुरतो ठितं विय दिस्वा बावरिब्राह्मणस्स “बुद्धो आगतो”ति आरोचेसि, ब्राह्मणो उट्ठायासना अञ्जलिं पग्गहेत्वा अट्ठासि । भगवापि ओभासं फरित्वा ब्राह्मणस्स अत्तानं दस्सेन्तो उभिन्नम्पि सप्पायं विदित्वा पिङ्गियमेव आलपमानो “यथा अहू वक्कली”ति इमं गाथमभासि ।

तस्सत्थो — यथा वक्कलित्थेरो सद्धाधिमुत्तो अहोसि, सद्धाधुरेन च अरहत्तं पापुणि । यथा च सोळसन्नं एको भद्रावुधो नाम यथा च आळवि गोतमो, एवमेव त्वम्पि पमुञ्चस्सु सद्धं । ततो सद्धाय अधिमुच्चन्तो “सब्बे सङ्गारा अनिच्चा”ति आदिना नयेन विपस्सनं आरभित्वा मच्चुधेय्यस्स पारं निब्बानं गमिस्ससीति अरहत्तनिकूटेनेव देसनं निट्ठापेसि । देसनापरियोसाने पिङ्गियो अरहत्ते बावरी अनागामिफले पतिट्ठहि । बावरिब्राह्मणस्स सिस्सा पन पञ्चसता सोतापन्ना अहेसुं ।

११५४-५. इदानि पिङ्गियो अत्तनो पसादं पवेदेन्तो “एस भिय्यो”ति आदिमाह । तत्थ पटिभानवाति पटिभानपटिसम्भिदाय उपेतो । अधिदेवे अभिज्जायाति अधिदेवकरे धम्मे जत्वा । परोवरन्ति हीनपणीतं, अत्तनो च परस्स च अधिदेवत्तकरं सब्बं धम्मजातं वेदीति वुत्तं होति । कङ्खीनं पटिजानतन्ति कङ्खीनयेव सतं “निक्कङ्खम्हा”ति पटिजानन्तानं ।

११५६. असंहीरन्ति रागादीहि असंहारियं । असंकुप्पन्ति अकुप्पं अविपरिणामधम्मं । द्वीहिपि पदेहि निब्बानं भणति । अद्धा गमिस्सामीति एकंसेनेव तं अनुपादिसेसं निब्बानधातुं गमिस्सामि । न मेत्थ कङ्खाति नत्थि मे एत्थ निब्बाने कङ्खा । एवं मं धारेहि अधिमुत्तचित्तन्ति पिङ्गियो “एवमेव त्वम्पि पमुञ्चस्सु सद्धं”न्ति । इमिना भगवतो ओवादेन अत्तनि सद्धं उप्पादेत्वा सद्धाधुरेनेव च विमुञ्चित्वा तं सद्धाधिमुत्ततं पकासेन्तो भगवन्तं आह — “एवं मं धारेहि अधिमुत्तचित्तं”न्ति । अयमेत्थ अधिप्पायो “यथा मं त्वं अवच, एवमेव अधिमुत्तं धारेही”ति ।

इति परमत्थजोतिकाय खुद्दक-अट्ठकथाय

सुत्तनिपात-अट्ठकथाय सोळसब्राह्मणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

निट्ठितो च पञ्चमो वग्गो अत्थवण्णनानयतो, नामेन

पारायनवग्गोति ।

निगमनकथा

एत्तावता च यं वुत्तं —

“उत्तमं वन्दनेय्यानं, वन्दित्वा रतनत्तयं ।

यो खुद्दकनिकायम्हि, खुद्दाचारप्पहायिना ॥

“देसितो लोकनाथेन, लोकनित्थरणेसिना ।
तस्स सुत्तनिपातस्स, करिस्सामत्थवण्णन”न्ति ॥

एत्थ उरगवग्गादिपञ्चवग्गसङ्गहितस्स उरगसुत्तादिसत्ततिसुत्तप्पभेदस्स सुत्तनिपातस्स अत्थवण्णना कता होति ।
तेनेतं वुच्चति —

“इमं सुत्तनिपातस्स, करोन्तेनत्थवण्णनं ।
सद्धम्मट्ठितिकामेन, यं पत्तं कुसलं मया ॥

“तस्सानुभावतो खिप्पं, धम्मे अरियप्पवेदिते ।
वुट्ठिं विरूळ्हि वेपुल्लं, पापुणातु अयं जनो”ति ॥

(परियत्तिप्पमाणतो चतुचत्तालीसमत्ता भाणवारा ।)

परमविसुद्धसद्धाबुद्धिवीरियप्पटिमण्डितेन सीलाचारज्जवमद्ववादिगुणसमुदयसमुदितेन
सकसमयसमयन्तरगहनज्झोगाहणसमत्थेन पञ्जावेय्यत्तियसमन्नागतेन तिपिटकपरियत्तिप्पभेदे साट्ठकथे सत्थुसासने
अप्पटिहतजाणप्पभावेन महावेय्याकरणेन करणसम्पत्तिजनितसुखविनिगगतमधुरोदारवचनलावण्ययुत्तेन युत्तमुत्तवादिना
वादीवरेण महाकविना छळभिज्जापटिसम्भिदादिप्पभेदगुणपटिमण्डिते उत्तरिमनुस्सधम्मो सुप्पतिट्ठितबुद्धीनं थेरवंसप्पदीपानं
थेरानं महाविहारवासीनं वंसालङ्कारभूतेन विपुलविसुद्धबुद्धिना **बुद्धघोसो**ति गरूहि गहितनामधेय्येन थेरेण कता अयं
परमत्थजोतिका नाम सुत्तनिपात-अट्ठकथा —

ताव तिट्ठतु लोकस्मिं, लोकनित्थरणेसिनं ।
दस्सेन्ती कुलपुत्तानं, नयं पञ्जाविसुद्धिया ॥

याव बुद्धोति नामम्पि, सुद्धचित्तस्स तादिनो ।
लोकम्हि लोकजेट्टस्स, पवत्तति महेसिनोति ॥

सुत्तनिपात-अत्थवण्णना निट्ठिता ।